55265

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI" CLUJ-NAPOCA

József Attila Tudományegyetem
Központi Könyvtára
Szeged

MTA KÖZPONTI KÖNYVTÁRA
Folyóiratok
Szeged

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
CLUJ-NAPOCA

XXI

1978

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

55265

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI", CLUJ-NAPOCA

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
CLUJ-NAPOCA

XXI

EGYETEMI KÖNYVTÁR
FOLYÓIRAT
SZEGED

1978

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COLEGIUL DE REDACȚIE

Acad. Prof. ȘT. PASCU — *redactor responsabil*
I. CICALĂ; I. H. CRIȘAN; A. EGYED; Prof. dr. doc. I. I. RUSSU; A. RĂDUȚIU — *secretar de redacție.*

Redacția: Institutul de Istorie și Arheologie, Cluj-Napoca, str. Napoca nr. 11 (tel. 2.23.43).
Administrația: Academia R. S. România, Filiala Cluj-Napoca, str. Republicii nr. 9 (tel. 1.35.14; 1.35.15).

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
UNIVERSITATEA „BABEŞ-BOLYAI", CLUJ-NAPOCA
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE
CLUJ-NAPOCA

Tomul XXI 1978

SUMAR

ŞT. PASCU, Însemnătatea şi semnificaţia Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia şi a desăvîrşirii Unirii. . . . 7
I. CICALĂ, Urmările Unirii Transilvaniei cu România . . . 31
GH. IANCU, Consideraţii cu privire la rolul şi locul Consiliului Dirigent în primii ani după Unire 51

* * *

I. PLEŞA, Ioachim Băcilă în revoluţia din 1848—1849 . . . 67
D. RADOSAV, Cărturarul sătmărean Moise Sora Novac şi revoluţia din 1848 101
M. POPA, Un manifest necunoscut privitor la revoluţia din 1848 în Moldova 107
H. MUREŞAN, Un ziar revoluţionar de limbă germană din Ţara Românească apărut în 1848 113

STUDII ŞI ARTICOLE

M. RUSU, Populaţiile türce, slavii şi autohtonii din bazinul carpato-dunărean în veacurile VI—IX 121
I. DORDEA — V. WOLLMANN, Transportul şi comercializarea sării din Transilvania şi Maramureş în veacul al XVIII-lea 135
N. BOCŞAN, Începuturile mişcării naţionale româneşti în Banat. Activitatea lui Paul Iorgovici 173
S. RETEGAN, Mutaţii economice în satul românesc din Transilvania la mijlocul veacului al XIX-lea (1848—1867) . . 189
L. BOTEZAN — N. CORDOŞ, Încercări de revitalizare a activităţii P.N.R. în anul 1899 (I) 209
L. BÁTHORY, Rolul industriei carbonifere în economia naţională a României (1919—1929) 233
I. BRATU — I. POPOVICI, Aspecte ale climatului revoluţionar din judeţul Bihor în anii crizei economice (1929—1933). Şomajul 253
P. BUNTA, Activitatea delegaţiei române la Conferinţa de pace din anul 1946 pentru consolidarea independenţei şi suveranităţii ţării 267

MISCELLANEA

I. PISO, Epigraphica (IX) 279
F. PAP, Tezaure monetare din sec. XV—XVIII descoperite la Cluj-Napoca şi unele probleme de circulaţie monetară . 289
AL. FILIPAŞCU, Problema existenţei cerbului — lopătar în ţara noastră (sec. XV—XIX) 297
M. PORUMB, Inscripţii medievale româneşti în Transilvania 307
E. CHIRILĂ — V. GUY MARICA, Lateinische Inschriften aus Cluj (16.—17. Jh.) 319
M. URSUŢIU, Viaţa agrară din Transilvania în izvoarele narative în limba maghiară din secolul al XVII-lea . . 329
C. FENEŞAN, Relaţiile Transilvaniei cu Imperiul Otoman în anii 1613—1624 în lumina unor documente turceşti . 339
C. FENEŞAN, Mărturii despre cnezii bănăţeni la începutul stăpînirii austriece. Note pe margina unui document . . 379
A. RĂDUŢIU, Decretul de toleranţă al Mariei Terezia din 21 martie 1760 tipărit în limba română 387
AL. NEAMŢU, Date noi privitoare la nedei 393
I.A. POP, „Codex Kretzulescus" şi locul său în istoriografia din Şcheii Braşovului 401
L. GYÉMÁNT, Împrejurările alegerii de episcop la Blaj în anul 1832 411
I. MÂRZA, Elevi ai liceului din Blaj (1836—1837) 417
I. BOTEZAN — I. GABOR, Un document din anul 1866 privind reorganizarea şcolilor din Blaj 429
S. MÎNDRUŢ, Legile lui Apponyi şi activitatea parlamentară a deputaţilor români (1907) 441
GH. HRISTODOL, Din lupta moţilor pentru ocuparea pădurilor moşiereşti (1918—1927) 459
AL. MATEI, „Comunitatea Naţională Română" 473
RECENZII. NOTE BIBLIOGRAFICE 497
Cronica activităţii ştiinţifice a Institutului de Istorie şi Arheologie şi Catedrei de istorie din Cluj-Napoca pe anul 1977 (N. EDROIU — S. RETEGAN) 535
NECROLOGURI 545

ACADÉMIE DES SCIENCES SOCIALES ET POLITIQUES DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE
UNIVERSITÉ „BABEŞ-BOLYAI" DE CLUJ-NAPOCA
ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE ET D'ARCHÉOLOGIE DE CLUJ-NAPOCA

Tome XXI 1978

SOMMAIRE

ŞT. PASCU, L'importance et la signification de la Grande Assemblée Nationale d'Alba Iulia et du parachèvement de l'Unification 7
I. CICALĂ, Les conséquences de l'Union de la Transylvanie à la Rumanie 31
GH. IANCU, Considérations sur le rôle et la place du Conseil Dirigeant dans les premières années après l'Union . . . 51

* * *

I. PLEŞA, Ioachim Băcilă dans la révolution de 1848—1849 . 67
D. RADOSAV, L'érudit de Satu Mare Moise Sora Novac et la révolution de 1848 101
M. POPA, Un manifeste inconnu concernant la révolution de 1848 en Moldavie 107
H. MUREŞAN, Un journal révolutionnaire en allemand paru en 1848 en Valachie 113

ÉTUDES ET ARTICLES

M. RUSU, Populations parlant turc, les slaves et les autochtones dans le bassin carpato-danubien 121
I. DORDEA — V. WOLLMANN, Tranport et commercialisation du sel de Transylvanie et du Maramureş au XVIII-e siècle 135
N. BOCŞAN, Les débuts du monuvement national roumain au Banat. L'activité de Paul Iorgovici 173
S. RETEGAN, Mutations économiques dans le village roumain de Transylvanie au milieu de XIX-e siècle (1848—1867) 189
L. BOTEZAN — N. CORDOŞ, Tentatives de revigoration de l'activité du P.N.R. en 1899 (I) 209
L. BÁTHORY, Le rôle de l'industrie du charbon dans l'économie nationale de la Roumanie (1919—1929) 233
I. BRATU — I. POPOVICI, Des aspects du climat révolutionnaire du district Bihor pendant les années de la crise économique (1929—1933). Le chômage 253
P. BUNTA, L'activité de la délégation roumaine à la conférence de paix de 1946 pour la consolidation de l'indépendance et de la souveraineté du pays 267

MISCELLANEA

I. PISO, Epigraphica (IX) 279
F. PAP, Trésors de monnaies de XVe — XVIIIe siècles découverts à Cluj-Napoca et quelques problèmes de circulation monétaire 289
AL. FILIPAŞCU, Le problème de l'existence du daim dans notre pays (XVe — XIXe siècles) 297
M. PORUMB, Inscriptions médiévales roumaines de Transylvanie 307
E. CHIRILĂ — V. GUY MARICA, Inscriptions latines de Cluj (XVIe — XVIIe siècles) 319
M. URSUŢIU, La vie agraire de Transylvanie dans les sources narratives en hongrois au XVIIe siècle 329
C. FENEŞAN, Les relations de la Transylvanie avec l'Empire Ottoman aux années 1613—1624 à la lumière de certains documents turcs 339
C. FENEŞAN, Informations sur les cnèzes du Banat au début de la domination autrichienne. Notes en marge d'un document 379
A. RĂDUŢIU, Le décret de tolérance de Marie Thérèse du 21 mars 1760 imprimé en roumain 387
AL. NEAMŢU, Nouvelles données concernant les „nedei" . 393
I.A. POP, „Codex Kretzulescus" et sa place dans l'historiographie de Şcheii Braşovului 401
L. GYÉMÁNT, Les circonstances de l'élection de l'évêque à Blaj en 1832 411
I. MÂRZA, Elèves du licée de Blaj (1836—1837) 417
I. BOTEZAN — I. GABOR, Un document de l'an 1866 concernant la réorganisation des écoles de Blaj 429
S. MÎNDRUŢ, Les lois d'Apponyi et l'activité parlementaire des députés roumains (1907) 441
GH. HRISTODOL, Sur la lutte des „Moţi" pour l'occupation des forêts des grands propriétaires terriens (1918—1927) . 459
AL. MATEI, „La Communauté Nationale Roumaine". Contributions à la connaissance de l'organisation de la résistance des Roumains du Nord de la Transylvanie face au régime horthyste 473
COMPTES RENDUS. NOTES BIBLIOGRAPHIQUES . . 497
La Chronique de l'activité scientifique de l'Institut d'Histoire et d'Archéologie et de la Chaire d'Histoire de Cluj-Napoca pour l'année 1977 (N. EDROIU — S. RETEGAN) 535
NÉCROLOGES 545

ÎNSEMNĂTATEA ŞI SEMNIFICAŢIA MARII ADUNĂRI NAŢIONALE DE LA ALBA IULIA ŞI A DESĂVÎRŞIRII UNIRII

Unitatea de dorinţi şi de vreri, comunitatea de simţăminte, influenţa reciprocă dintre mase şi intelectuali, dar mai ales a celor dintîi asupra celorlalţi în hotărîrile de la Alba Iulia, a fost înţeleasă foarte bine şi exprimată foarte plastic de toţi cei ce i-au pătruns semnificaţia şi însemnătatea. Poeme adevărate, încărcate de simţire şi de impresii, de trăinicia veşnicei au fost închinate „măreţei" adunări de la Alba Iulia, semnificaţiei ei pentru vremea săvîrşirii şi pentru vremurile de după aceea. „O, zi mare, zi sublimă; a sosit momentul pentru a pune capăt robiei şi a inaugura istoria românilor liberi", scrie trimisul special al ziarului *Românul*. „La Alba Iulia a intrat sufletul neamului. Şi acesta-i faptul ce ne chezăşueşte că biruinţa noastră e veşnică. A intrat sfînta conştiinţă naţională, conştiinţa limpede şi puternică, izvorîtă din genunea vremii, sfinţită de sînge curat". Împreună cu cei aproape 200.000 de participanţi în cetatea lui Mihai, Horea şi Avram Iancu, a intrat voinţa tuturor românilor, „de a fi uniţi fraţii sub o singură stăpînire naţională", transmitea contemporanilor şi posterităţii *Telegraful Român*.

Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia era înfăţişată de corespondentul ziarului *Drapelul* sub impresia puternică a momentului într-o neuitată pagină de antologie. „Care condei va putea descrie emoţiile sfinte ale acestei zile mari, istorice! Nu numai emoţia celor ce au luat parte activă prin votul lor la acest act de întemeiere a unirii politice a românilor, nu numai a acelor multe zeci de mii cari la Alba Iulia au aclamat cu frenezie entuziastă votul pronunţat de delegaţi, ci şi a multor milioane din toate plaiurile şi văile locuite de români, către cari se adresează ca o solie a învierii cuvîntul ce etern va rămîne legat de numele Alba-Iulia".

„E dorul de veacuri care astăzi se înfăptuieşte. E dorul care a muncit atîtea suflete şi a înflăcărat atîtea inimi în lupta grea ce-am dus-o pînă acum. E dorul scăldat în nespuse dureri şi cumplite jertfe, din cari se încheagă istoria noastră din ultimele veacuri. Cîte lacrimi s-au vărsat, cîte inimi s-au sfîşiat, cîte lovituri şi dureri am îndurat pînă ce am ajuns pe pragul istoric a ne vedea înfăptuirea acestui dor . . ."

„Ţie zi măreaţă a istoriei, în care s-a înfăptuit această minune ne închinăm, înscriindu-te nu numai cu litere de aur pe paginile istoriei, ci şi cu litere nepieritoare pe lespezile sufletelor noastre."

„Am înviat! Sîntem şi vom fi. De aici înainte e depus prezentul şi viitorul în mîinile noastre. Ne vom ocîrmui prin noi înşine şi singuri vom decide destinele noastre".

Acolo la Alba Iulia, în sală şi pe cîmp, poporul român din Transilvania, „a proclamat veşnica-i alipire, fără condiţii, de regatul gloriilor

și tuturor sacrificiilor — scria Nicolae Iorga în chiar orele cînd se petreceau în orașul erou și martir de pe malurile Mureșului marile fapte. N-a fost un act politic, ieșit dintr-o chibzuire rece, cum nici războiul nostru, al celor de aici, n-a fost rezultatul unui calcul îngust. A vorbit atunci voia elementară a veacurilor de avînt zdrobit și de speranțe împiedicate. Fără a uita pe nimeni din cei care au colaborat la această faptă a unirii, de la general și de la fruntaș ardelean, pînă la ultimul ostaș și țăran, omagiul recunoștinței noastre să se îndrepte azi către poporul acesta întreg de oriunde și din toate veacurile, martir și erou".

„Adunarea de la Alba Iulia a fost cea mai măreață dintre toate manifestările suveranității naționale, nu numai prin covîrșitoarea mulțime care a luat parte la ea, dar și prin însuflețirea și demnitatea cetățenească", afirmă martorul ocular, profesorul I. Lupaș.

Privită în perspectiva celor șase decenii, Adunarea Națională de la 1 Decembrie apare măreață prin idealul pe care l-a înfăptuit și prin cadrul de maiestoasă solemnitate pe care i l-a conferit solidaritatea conducătorilor și unanima însuflețire a maselor populare. Hotărîrile de la Alba Iulia cuprind tot ce a frămîntat o națiune în veacurile de restriște, povața adîncă a trecutului în aceeași măsură ca și credința neclintită în adevărurile luminoase ale umanității.

Această încredere în împlinirea destinului, prin voința neabătută a poporului, era proclamată de ziarul bucureștean *Dacia* care scria: „Știam că va veni. Așteptam numai ceasul binecuvîntat cînd acest măreț act național să iasă la lumină, împins ca de puterea legilor eterne ce conduc răsăritul soarelui. Ardealul s-a aruncat în brațele patriei-mame. Peste o sută de mii de feciori și bărbați, înfățișînd poporul acela robust, crescut în leagănul munților, și-au contopit glasurile într-o singură voință, care e însuși instinctul de solidaritate al sîngelui românesc. Știam că așa are să fie! Sufletul acela oțelit în cuptorul robiei milenare, sufletul acela năvalnic și vijelios din care a țîșnit revoltele mîndriei naționale, care a sîngerat pe viață, a gemut în lanțuri, a inundat cîmpia memorabilă a Blajului, a îngenuncheat în mucenicii legendari ai idealului, sufletul acelora care a strălucit apoi în anii luminoși, apostoli ai latinității noastre nobile, a biruit pentru vecii vecilor." Nici un semn de ură împotriva altora, de răzbunare împotriva celor vinovați. Bucuria generală nu trebuia umbrită de asemenea sentimente. În noua țară era loc pentru toți oamenii cinstiți, doritori să contribuie la înălțarea ei.

Se concentrase la Alba Iulia, la 1 Decembrie 1918, într-o singură zi și într-un singur loc întreaga viață a poporului român din Transilvania, din trecut și din prezent, încît „O zi vorbea cu glasul secolelor și un loc cu glasul unei țări", cum scria alt ziar bucureștean, *Epoca*.

*

În timp ce la Alba Iulia se săvîrșea mărețul act al Unirii, în toată Transilvania cei ce nu putură fi de față, sărbătoreau, cu același entuziasm, marele eveniment istoric. În ziua de 1 Decembrie la ora 10 clopo-

tele tuturor bisericilor vesteau lumii începutul adunării istorice. Slujbe religioase se oficiară peste tot, însuflețite de întonarea „Marseillaeise-ei" lui Andrei Mureșanu, cîntată de întreaga asistență. Serbări au avut loc în toate satele. Cuvîntări emoționante în simplitatea lor, rostite de modeștii, dar vrednicii intelectuali ai satelor și de țăranii acestora vesteau poporului ziua izbăvirii.

Numeroase scrisori și telegrame de entuziaste urări de succese, de aprobare și adeziune sosesc pe adresa Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia din toate părțile Transilvaniei.

Brașovenii „salută cu căldură" Marea Adunare Națională și așteaptă „cu evlavie solia mîntuirii neamului". 1500 de români din Feldioara (Brașov) „salută și felicită cu sufletul și cu inima" lor „strălucita adunare națională a tuturor românilor din Transilvania și Ungaria", dorind „din suflet izbînda strălucită și întruparea profeției".

Viitor de aur România are / Și prevăd prin secoli a ei înălțare".

Românii din Mediaș și jur „salută cu entuziasm" Marea Adunare.

Locuitorii din Rodna Veche (Bistrița-Năsăud) „salută cu bucurie" Adunarea Națională și „aderează cu însuflețire la hotărîrile ei". Cei din Ilva Mare din aceleași părți năsăudene declară „alipirea și supunerea" la hotărîrile Adunării Naționale.

Locuitorii din Borșa (Cluj), „convinși de strălucitul succes", aderă „pînă la moarte; totul pentru biruință, lege și națiune". Cei din Vișag (Cluj) salută „cu mîndrie Marea Adunare Națională" și „aderă la toate hotărîrile ei".

Locuitorii din Finteag (Hunedoara) doreau „din toată inima ca toate părțile locuite de români să se alăture României".

Locuitorii din Pecica (Arad) așteaptă cu mare însuflețire realizarea unirii tuturor românilor. Cei din Sîntana „doresc din toată inima și tot sufletul cele mai splendide succese".

Locuitorii din Obabotorgoci (Banat) doreau „sus și tare o națiune" unită pentru a fi „în România Mare și tare".

Românii din Orșova (Banat) „salută cu nespusă însuflețire și mîndrie" Adunarea Națională de la Alba Iulia „și aderă la toate hotărîrile ei". Consiliul bisericii greco-catolice române din Lugoj (Banat) se adresa „măritului prezidiu al adunării de la Alba Iulia" și „plin de vie bucurie și mîngăiere sufletească" salută „Adunarea istorică a națiunii române" chemată ca, în numele dreptății veșnice și în puterea principiului de liberă dispunere, să hotărască peste soarta sa, să-și croiască viitorul său de veacuri dorit".

Locuitorii din Lupeni, Petrila, Petroșani (Valea Jiului, Hunedoara), în mare majoritate muncitori, doresc din toată inima succes Adunării.

Femeile din Pecica (Arad) și cele din Măgura (Bistrița-Năsăud) „salută cu mare dragoste hotărîrile Adunării Naționale de la Alba Iulia".

Uniunea Femeilor din Brașov cu „dragoste de surori către frați" îndeamnă și urează „să fie într-un ceas bun consolidarea neamului".

În scrisoarea sa, adresată Adunării de la Alba Iulia, „Reuniunea femeilor române din protopopiatul Buziașului" (Banat) afirmă că „e mîndră și prea fericită că i se dă norocul a putea trimite căldurosul său salut românilor întruniți la Alba Iulia pentru a croi o altă soartă poporului"... În aceeași vreme declară „neclintită alipirea către demnele hotărîri ce se vor lua în adunarea menită a fi epocală în istoria poporului românesc: Veniți voi plînși de veacuri / Din sate și cătune, / Veniți să dăm dovada / Virtuților străbune (George Bălteanu din Banat).

Românii din Ungaria declarau să-și vor da „viața pentru înfăptuirea marelui ideal".

Românii din Viena „salută și felicită cu însuflețire firească mărita și istorica Adunare din Alba Iulia și declară „aderarea necondiționată la deciziunile luate acolo".

Pe adresa Adunării Naționale de la Alba Iulia sosea și scrisoarea unui grup de români ardeleni refugiați, care, pătrunși de cea mai curată bucurie și adîncă simțire, „pentru marele act ce se pecetluia", se rugau să primească „urările lor călduroase și prinosul de recunoștință pentru fericita generație care l-a pregătit și l-a îndeplinit".

Redacția gazetei acelorași refugiați, *România Nouă*, fericită de a-și vedea realizat programul pentru care a luptat, trimitea Adunării de la Alba Iulia, „care proclamă astăzi unirea Transilvaniei cu țările române, expresiunea admirației nemărginite... pentru fapta ce-o săvîrșește".

Iar ziarul *Universul* adresa un salut frățesc celor adunați la Alba Iulia „ca să cimenteze înfrățirea și unitatea noastră într-o Românie Mare".

Nu putea lipsi gîndul celui ce o viață întreagă, neabătut, cu curaj și demnitate a luptat pentru marele ideal, Nicolae Iorga, care trimitea celor ce realizaseră un „cred de biruință", „înduioșatul glas al cuiva care o viață a urmărit pas cu pas fiecare din aceste silinți și dureri".

În aceeași zi și în cele următoare „mici Alba Iulii" au avut loc pe întreg cuprinsul Țării Românești. La proporții mai modeste, se asemănau cu cea de la Alba Iulia și manifestațiile din celelalte orașe: Oradea, Beiuș, Arad, Timișoara, Lugoj, Deva, Turda, Cluj, Bistrița, Năsăud, Sibiu, Brașov, București, Iași, Craiova, Brăila, Galați etc. Cuvîntările festive, rostite de intelectuali fruntași și de țărani mai înțelepți vesteau marile hotărîri de la Alba Iulia, îndemnînd la rîvnă și muncă pentru a face din țara unită, țara împlinirii năzuințelor de veacuri ale poporului. La Beiuș, de exemplu, locuitorii sosiți din toate satele de pe Valea Crișului Negru și-au declarat și demonstrat, într-o impresionantă adunare populară, adeziunea entuziastă la hotărîrile Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, iar cuvîntarea prof. C. Pavel, rostită în fața adunării, stă alături, ca frumusețe și conținut, cu cele rostite la Alba Iulia.

La Aleșd (Bihor) străzile și piața au devenit neîncăpătoare pentru miile de oameni veniți din 47 comune de pe Valea Crișului Repede să cinstească marea unire.

Maramureșenii se adună la Sighet pentru a întări, prin hotărîrea lor, istorica înfăptuire de la 1 Decembrie.

Țăranii din comunele Șaroșag, Mihoc, Țagul Mare, Cămăraș și Sărmășel din Cîmpia Transilvaniei își declară și ei adeziunea entuziastă pentru unirea Transilvaniei cu România.

La Lugoj a avut loc, la 6 decembrie 1918, o mare adunare populară la care au participat mii de locuitori din întregul județ Caraș-Severin pentru a-și exprima adeziunea la hotărîrile de la Alba Iulia și a depune jurămînt de credință față de România. Prof. A. E. Peteanu s-a făcut interpretul simțămintelor celor adunați pentru a sărbători „visul măreț de al cărui dor au murit moșii și părinții". Față de această dorință și voință nestăvilită „văzduhul se cutremură, iar Carpații falnici cu piscurile semețe se înalță pînă la cer treziți de glasul puternic al vremii, își pleacă frunților albite, lăsînd pe frații de același sînge, frămîntați de aceleași suferințe de veacuri, să se cuprindă în brațe".

Manifestații asemănătoare au loc în toate țările și toate locurile unde se găsesc emigranți sau soldați români. Peste tot același entuziasm, aceeași hotărîre, aceeași bucurie înălțătoare pentru desăvîrșirea unificării statului național român, pentru împlinirea istoricului act.

Manifestații entuziaste au loc în numeroase localități din România (înțelegîndu-se și provinciile de curînd reunite: Basarabia și Bucovina). Fapt pe deplin explicabil, deoarece unirea a fost opera întregului popor român, peste granițele politice vremelnice. În așa măsură încît profesorul și publicistul socialist din Brașov, Ilie Cristea, putea scrie, în acele zile memorabile că nimeni din generația unirii n-ar fi fost în stare să spună că „această reînviere națională de care parte a Carpaților a fost mai adînc dorită". De aceea „fericirea e aceeași, a tuturor".

Și într-adevăr a fost aceeași, manifestată în felurite chipuri. La Iași numeroase serbări, manifestații populare, expuneri și conferințe au fost organizate, cu participarea unor mari mulțimi de oameni din toate categoriile sociale, din Iași și din alte localități moldovene. În Piața Unirii a avut loc un Te Deum, asemănător cu cel de la Alba Iulia; o mare festivitate a fost organizată la Teatrul Național. Cu acest prilej Nicolae Iorga a rostit o frumoasă cuvîntare, în care a subliniat „ideea Daciei românești", care a stat și la baza „operei politice împlinite în acest fericit an 1918". Răspunderea marii generații înfăptuitoare și a celor următoare era cu atît mai mare, cu cît nu s-a „unit numai un pămînt, fie și cea mai dreaptă a noastră moșie, ci un suflet vine spre noi". Iar studentul revoluționar Timotei Marin a subliniat necesitatea imperioasă de a consolida „temeliile vieții sociale românești" pe principiile „democratismului ce va aduce poporului român ... dreptatea și dezvoltarea culturii pe care o merită".

Asemenea manifestații entuziaste au avut loc și la București. Vestea hotărîrii istorice de la Alba Iulia a fost adusă la cunoștință locuitorilor prin manifeste aruncate din avion pe străzile Capitalei. Bucuria și entuziasmul nu cunoșteau margini. Ele au fost amplificate cu ocazia so-

sirii delegației Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia, purtătoarea mesajului de unire pentru vecie cu România. Cu această ocazie unirea a fost sărbătorită cu același entuziasm ca și în Transilvania. Înainte de sosirea delegației, ziarul *Românimea* în articolul „Sosirea Ardealului în capitală" scria: „De peste 300 ani vă așteptăm", deoarece ideea unirii „n-a murit, ci a trăit în fiecare inimă românească". Saluturi asemănătoare și urări identice adresează soliilor Ardealului alte ziare bucureștene.

La sorirea trenului care ducea solia transilvană în capitala României gara era împodobită cu drapele tricolor și flori din belșug. Era prezent întregul guvern, în frunte cu I. I. C. Brătianu, președintele consiliului de miniștri, apoi primarul capitalei și alte oficialități, ofițeri, elevi, mulțime de oameni. La intrarea trenului în gară, un puternic „Ura" a răsunat din mii de piepturi, urmat de ovații: „Trăiască frații noștri!", „Trăiască Ardealul". „Ochii tuturor celor prezenți în acest moment istoric sînt plini de lacrimi", își anunța cititorii ziarul *Dacia*. Entuziasmul era de nedescris. Cuvîntări patriotice din partea primăriei și a delegației s-au rostit.

A doua zi s-a oficiat un Te Deum la mitropolie, urmat de alte manifestații entuziaste „cum nu s-a mai văzut". Prezentarea actului unirii regelui a avut loc în prezența întregului guvern. Într-un înălțător discurs Vasile Goldiș a spus că unirea „este o pretențiune a istoriei și o cerință a civilizației omenești", asigurîndu-se „libertate și dreptate deopotrivă pentru națiunile mici și mari".

Festivitatea oficială, la fel de impresionantă, la care s-au rostit discursuri înflăcărate din partea primarului capitalei și a delegației de ardeleni, a fost întregită de manifestațiile populare.

Aceeași atmosferă entuziastă la banchetul oferit de președintele consiliului de miniștri I. I. C. Brătianu. Cuvîntarea șefului guvernului român a subliniat faptul că „sînt în viața unui neam clipe de fericire atît de mari, încît ele răscumpără veacuri întregi de suferințe". O asemenea „clipă" era și cea trăită de poporul român, „care sute de ani a îndurat suferințele cele mai crude fără să-și piardă credința sa neclintită în sosirea acestei zile".

A doua zi, cînd delegația Transilvaniei a depus coroane omagiale la statuile lui Mihai Viteazul și Gheorghe Lazăr, întreaga Capitală sărbătorea actul unirii cu mare însuflețire. Străzile Bucureștilor, și cu deosebire Calea Victoriei și Bulevardul Academiei, erau pline de lume din oraș; elevi, studenți, profesori, soldați, ofițeri ce purtau numeroase drapele tricolore. În Piața Mihai Viteazul manifestația a luat proporții deosebite, în timp ce elevii intonau imnul „Pe-al nostru steag e scris unire", iar regimentul de infanterie „Aurel Vlaicu" a dat onorul. Ideea cuprinsă în cuvîntările rostite de episcopul Miron Cristea, de primarul capitalei C. Hălăceanu, de studentul V. V. Haneș, era unitatea pămîntului românesc și lupta comună a românilor din toate teritoriile, „simbol al credinței noastre... pentru înălțarea neamului... pentru cimentarea sufletească a tuturor românilor, pentru egalitate și onestitate". Iar în cuvîn-

tarea sa, rostită în numele guvernului I. G. Duca, sublinia „bucuria ce ne copleșește la auzul veștii ce ne-ați adus, căci ceea ce a unit Mihai Viteazul pentru o clipă se înfăptuiește azi pentru vecie". Impresionantă a fost cuvîntarea elevului de la Liceul „Gheorghe Lazăr", iar Al. Vaida Voievod a făcut elogiul ideii de unitate slujită de Gheorghe Lazăr, înfăptuită de generația unirii. O imensă horă se încinge în jurul statuii lui Mihai Viteazul. „A fost un entuziasm de nedescris", relatează ziarul *Dacia.*

La banchetul oferit de primărie au rostit cuvîntări primarul Hălăceanu, episcopul Iuliu Hossu și marele istoric Dimitrie Onciul, care caracteriza unirea Transilvaniei cu România „cea mai mare zi din istoria României, deoarece românimea de peste munți s-a „unit cu cea de aici", într-o singură țară românească, una și nedespărțită pentru toate veacurile viitoare . . ., care deschide o eră nouă pentru neamul românesc. Se spune de obicei — rostea marele istoric — că românii de peste munți au căutat la noi ca la o soră mai mare. Am putea zice mai degrabă că România de peste munți este mama noastră".

Presa bucureșteană se asociază celei ieșene și amîndouă celei transilvane în sublinierea importanței desăvîrșirii unității naționale. Sînt momente „atît de mari și sublime, atît de neîntrecute prin importanța lor, că oricît s-ar strădui cronicarul să le redea în adevărata și strălucita lor lumină, frazele lui apar mai mult ca niște umbre palide de tot pe lîngă strălucirea scînteietoare a realității". Modestia cronicarului ziarului *Noua Dacie Traiană* este trădată de cele cîteva caracterizări foarte potrivite ale simțămintelor de care era cuprins el însuși și toți cei de o seamă cu el. „Cea mai mare sărbătoare din istoria neamului de la închegarea sa de acum aproape două mii de ani" era socotită unirea tuturor românilor de ziarul *Steagul.* O apreciere identică este formulată de ziarul *Opinca,* în sensul că unitatea românilor „depășește în importanță tot ce viața românească a cunoscut în cursul răstimpurilor", de aceea este socotită fericită „generația căreia i-a fost dat să trăiască acest ceas" și de asemenea „cei ce au fost contemporanii mărețului eveniment".

Nu putea lipsi de la asemenea manifestații patriotice cel mai înalt for de știință și cultură al țării, Academia Română, „care reprezenta de la întemeierea sa unitatea culturală a românilor de pretutindeni", adresînd salutul ei frățesc Consiliului Dirigent și Adunării care a proclamat unirea politică a românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească prin actul lor, gîndul statornic al neamului nostru.

Nu întîrzie profesorii de la Universitatea din Iași, care în telegrama lor, adresată Consiliului Dirigent, exprimă cele mai profunde sentimente „de dragoste frățească și adîncă admirație pentru realizarea României mari". Le urmează exemplul Universitatea din București, a cărei moțiune adresată Consiliului Dirigent exprimă entuziasmul corpului profesoral față de hotărîrea unanimă a Adunării de la Alba Iulia. Rezultatul unui proces istoric era considerată Unirea Transilvaniei cu România de „Asociația profesorilor universitari din România.

Se asociază comitetul „uniunii românilor transcarpatini", cu sediul la Craiova, care omagia pe luptătorii români din Transilvania în acele „zile de supremă bucurie", cînd „visul secular" al românilor se realizase, pentru tot ce au făcut, pentru apărarea „celui mai sfînt patrimoniu al limbii și legii strămoșești", pentru lupta lor vitejească, credincioasă. „Un neam întreg privește la voi cu admirație și recunoștință".

Nu putea lipsi glasul unor mari personalități culturale în aceste împrejurări: Al. Vlahuță dedică mai multe articole istoricului eveniment, intitulate foarte sugestiv, cu iz de poezie: „Amurg și Zori", „Între două vieți", „Strigătul vremii". Gîndul sensibilului poet și revoltatului om în fața nedreptăților, al autorului „României Pitorești" ducea „pe cel mai înalt vîrf al Carpaților noștri", de unde-și rotea privirile și toate podoabele țării i se dezvăluiau „într-o lumină de vis" toată „mîndra Doinei țară din cătările Tisei pînă la Marea cea Mare" i se arăta întreagă. De aceea niciodată pînă atunci „n-a încăput atîta fericire între hotarele țării ce s-a chemat cîndva Dacia Felix". Pentru consolidarea înfăptuirii, era de neapărată trebuință unirea tuturor forțelor, „de la muncitorul cu sapa pînă la muncitorul cu concediul, toți să-și ia locul în oastea cea mare a luptei pentru întărirea și înălțarea neamului".

În fața acestor unice momente nu numai în istoria poporului român, ci și a altor popoare, unice în constituirea statelor naționale în anul 1918, cine se mai putea îndoi de forțele care au realizat unirea? N-au fost de fapt mai multe forțe, grupate din punct de vedere politic sau pe criterii sociale, de clasă, ci o singură forță, mare, puternică, unitară: poporul român în unanimitatea sa, din provinciile de sub dominație străină și din România deopotrivă. Pe de altă parte, așa cum spune V. Goldiș, unul din cei care au contribuit mai mult la îndrumarea forței unice pe calea cea dreaptă, „România Mare nu este creația partidelor politice sau a armatei, ci a evoluției istorice, ce nu poate fi oprită de nici o forță umană".

Se întreba un participant la nemuritoarele evenimente de acum șase decenii în general și la mărețul eveniment de la 1 Decembrie 1918, dacă generațiile următoare vor înțelege „agitația înălțătoare a acelor zile istorice", deoarece oricît de fidel aveau să vorbească cronicele acelor zile, „nu vor putea reda niciodată tot entuziasmul de care era cuprinsă toată românimea", în acele zile mari ale istoriei ce se înfăptuia atunci. Entuziastul bun patriot de acum șase decenii poate fi liniștit și mulțumit că generațiile ce au urmat marii sale generații au înțeles, înțeleg și vor înțelege deapururi impresinaontul lor efort, incomparabila lor dăruire, neasemuitele lor sacrificii; au înțeles, înțeleg și vor înțelege totdeauna însemnătatea înfăptuirii lor epocale, au purtat-o, o poartă și o vor purta curată în inimile și sufletele lor; au muncit, muncesc și vor munci pentru trăinicia ei; au fost, sînt și vor fi totdeauna gata de orice sacrificiu pentru apărarea ei, pentru înălțarea ei în fiecare zi, în fiecare an, în fiecare deceniu.

Cu atît mai mult cu cît unirea cea mare a fost opera întregului popor român, fără deosebire de partide politice și de apartenență de clasă, ceea ce dovedește și forma în care s-a desăvîrșit statul unitar român. Celelalte națiuni oprimate din Monarhia austro-ungară și-au proclamat unitatea și independența într-un cadru politic restrîns, în conferințe ale partidelor politice existente, sau prin declarații în parlament, pronunțate de reprezentanții burgheziilor naționale. Singur poporul român și-a hotărît viitorul prin hotărîrea unor adunări reprezentative sau prin mari adunări populare, care prin participarea mulțimilor investesc caracter plebiscitar. Sutele de mii de aderiuni, numeroasele adunări întrunite în mai toate orașele și satele țării, populare de cei ce n-au putut participa la adunările centrale, manifestațiile din România întăresc și mai mult caracterul plebiscitar al hotărîrilor de unitate politică a poporului român. Acest caracter a fost subliniat de președintele Nicolae Ceaușescu cînd spunea că „trăsătura distinctivă fundamentală" a luptei pentru desăvîrșirea unității naționale „a fost largul caracter de masă, faptul că a antrenat muncitorimea, țărănimea, intelectualitatea, cercurile înaintate ale burgheziei, principalele clase și pături ale societății". Că „unirea Transilvaniei cu România nu a fost actul cîtorva persoane sau grupuri izolate, ci opera întregului popor, a întregii noastre națiuni".

După hotărîrea de unire cu România a provinciilor românești, adunările reprezentative și guvernele formate îndeplinesc, provizoriu, pînă la unirea deplină politico-administrativă, atribuțiile legislative și executive în provinciile respective. În Basarabia atribuțiile legislative sînt îndeplinite de „Sfatul țării" (Dieta), prezidat la început de Ion Inculeț, apoi de Constantin Stere și Pan Halippa, iar cele executive de Sfatul directorilor, format din 8 membri, sub președinția mai întîi a lui Daniel Ciugureanu apoi sub a lui Petre Cazacu. În Bucovina atribuțiile legislative sînt exercitate de Consiliul Național de sub președinția lui Dionisie Bejan, cele executive de un guvern format din 14 membri, prezidat de Iancu Flondor. În Transilvania se instituie un „Mare Sfat" cu atribuțiuni legislative sub președinția lui Gheorghe Pop de Bășești, care alege guvernul numit „Consiliul Dirigent", format din 15 membri, sub președinția lui Iuliu Maniu.

Adunările legislative și guvernele provinciilor unite adresează poporului român manifeste-proclamații cu privire la hotărîrile istorice, unirea provinciilor respective cu România. Era caracterizată data unirii drept „o zi mare și sfîntă pentru neamul nostru, o zi care va fi în veci sărbătorită", cum o apreciază Sfatul directorilor din Basarabia, socotind unirea „o poruncă a istoriei", de urmările căreia se vor bucura toți locuitorii, „de toate drepturile obștești, de viață pașnică, rînduită și luminată".

Congresul Bucovinei subliniază întronarea în lume a „principiilor de drept și umanitate pentru toate neamurile", iar „neamurile încătușate ... și-au cîștigat dreptul de liberă hotărîre de sine".

Consiliul dirigent adresează națiunii române din Transilvania și Banat o proclamație, la 11 decembrie, aducîndu-i la cunoștință înfăptui-

rea, de către Adunarea din Alba Iulia, „într-un gînd şi cu nespusă însufleţire", a visului de veacuri al naţiunii române, proclamînd Unirea Transilvaniei cu România. Aducînd prinos de recunoştinţă înaintaşilor care au pregătit „învierea neamului la viaţă liberă", eroilor care şi-au vărsat sîngele în război pentru libertatea şi unitatea naţiunii române, armatei române, puterilor aliate, se vesteşte „viitorul de aur" pe acest pămînt unde va domni dreptatea şi libertatea, atît pentru români cît şi pentru naţionalităţile conlocuitoare, nu numai pentru cei tari şi puternici, ci în egală măsură pentru cei slabi şi umili: ţărani, muncitori, meseriaşi. Preveniţi cu privire la amăgirile ce li se îmbiau, oamenii sînt sfătuiţi să dea ascultare Consiliului Dirigent, să trăiască în pace cu celelalte neamuri, să stea liniştiţi, dar să-şi apere la nevoie moşia şi neamul.

Era nevoie de asemenea sfaturi şi îndemnuri deoarece greutăţile nu erau nici puţine şi nici mici după un război distrugător de bunuri materiale şi spirituale şi de vieţi omeneşti. Aprovizionarea oraşelor cu alimente era foarte grea; de la ţărani nu se mai putea rechiziţiona nimic, după secătuirea războiului.

Rînd pe rînd sînt promulgate, prin decrete regale hotărîrile de unire a celor trei provincii româneşti: la 27 noiembrie a Basarabiei, la 18 decembrie a Bucovinei şi la 24 decembrie a Transilvaniei. Potrivit decretelor de organizare provizorie „serviciile publice" rămîneau sub autoritatea guvernelor provinciale, în administraţia guvernului României trecînd afacerile străine, armata, căile ferate, poştele, telegraful, telefoanele, circulaţia financiară, vămile, împrumuturile publice şi siguranţa generală a statului; în guvernul central român, provinciile româneşti unite erau reprezentate prin miniştri fără portofoliu.

*

A doua jumătate a lunii decembrie din 1918 şi prima jumătate a anului 1919 este perioada limpezirilor, a clarificărilor, atît în interior cît şi în afară, şi, deci a înfăptuirii altor paşi însemnaţi spre desăvîrşirea unificării instituţionale, politice, economice şi culturale.

Caracterul profund popular al actului Unirii, manifestaţiile entuziaste unanime, hotărîrea de neclintit a întregului popor român de pretutindeni de a se uni într-un singur stat au impresionat adînc pe prieteni şi n-au putut lăsa nepăsători nici pe neprieteni. Şi unii şi alţii au recunoscut, unii cu mare satisfacţie, alţii pe baza faptelor necontestabile, voinţa neclintită de unire, hotărîrea de sacrificii şi jertfe în caz de nevoie pentru împlinirea marii dorinţe şi neabătutei voinţe a poporului român în întregimea sa pentru a se uni într-un singur stat.

În această situaţie minorităţile naţionale: germanii din Basarabia, polonezii şi germanii din Bucovina, saşii, şvabii, slovacii, secuii şi o parte a maghiarilor şi rutenii, judecînd mai realist situaţia combat atitudinea unor cercuri conservatoare. Sub acţiunea maselor populare ale populaţiei germane, poloneze şi ale celei maghiare şi secuieşti, tendinţele de izolare sînt anihilate, impunîndu-se o nouă orientare, conformă cu mersul legic

al societății, cu caracterul obiectiv al proceselor istorice. Ceea ce însemna o atitudine constructivă în problema problemelor acelor vremuri recunoașterea unirii Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei cu România.

Polonii bucovineni, prin cuvîntul lui Stanislau Kwiatkowski, rostit în Congresul din 28 noiembrie, recunoșteau „pe deplin drepturile imprescriptibile ale poporului român asupra țării lor din sudul Nistrului în general și în special asupra Bucovinei. Iar Alois Lebouton, în numele Consiliului Național German din Bucovina, pe baza „principiului dreptului și a dreptății", se pronunță pentru „alipirea Bucovinei la Regatul României".

Sensul înțelegerii noii situații este începutul orientării publicisticii maghiare și germane din Transilvania spre noile realități, strădaniile de a le înțelege și, înțelegîndu-le, a le aproba. În aceste strădanii se înscrie și ziarul maghiar clujan *Kolozsvári Hirlap,* care, sub puternica impresie a memorabilei adunări naționale de la Alba Iulia, se grăbește să-și anunțe cititorii cu privire la „încredințarea și asigurarea deplină" a naționalităților conlocuitoare, pe baza declarațiilor fruntașilor români, potrivit cărora poporul român a hotărît să respecte întreaga inviolabilitate a libertății acestor naționalități și de asemenea la faptul că armatele române nu vor veni ca dușmane altor popoare. De aceea ziarul se declară străin de orice animozitate națională și-și îndeamnă cititorii la aceeași atitudine.

Cea dintîi acțiune concretă de adeziune la hotărîrile Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia a fost a sașilor din București. Întruniți la 8 decembrie în sala „Transilvania", sașii bucureșteni — cîteva sute, adică marea majoritate a populației săsești de vîrstă matură din București — salută „cu mare bucurie și satisfacție" unirea Transilvaniei cu România, recunosc hotărîrile de la 1 Decembrie pe care le consideră favorabile dezvoltării culturale și naționale a tuturor minorităților din România inclusiv a celei germane. De aceea îndeamnă populația germană din Transilvania să le urmeze exemplul.

Și „exemplul" a fost urmat de germanii din Basarabia și de cei din Transilvania, nu în primul rînd ca urmare a îndemnului confraților lor de la București, cît mai ales a unei meditații mai adînci și mai lucide cu privire la ireversibilitatea marilor procese istorice, îndelung pregătite, necontenit întreținute de voința și conștiința maselor populare, pătrunse de convingerea dreptății cauzei căreia și-au închinat viața, energia, talentul, puterea de creație, pe altarul căreia au adus sacrificii, multe și mari, foarte mulți, de multe ori, sacrificiul suprem.

Germanii din Basarabia întruniți într-un Congres la 7 martie 1919, hotărăsc, cu unanimitate de voturi, recunoașterea actului din 27 martie/9 aprilie 1918, fiind pe deplin convinși „că vor trăi cu poporul român uniți sub un singur sceptru, în pace și bună înțelegere".

Între cele dintîi manifestări ale sașilor ardeleni de recunoaștere a hotărîrii istorice de la Alba Iulia a fost articolul scriitorului sas Fabritius, din 10 decembrie, publicat în ziarul german din Sighișoara *Schässburger Zeitung,* în care autorul, în numele său și al populației săsești, exprimă

simpatia față de aspirațiile poporului român și, totodată, recunosc actul unirii de la 1 Decembrie.

În ziua de Anul Nou 1919 au loc convorbiri între reprezentanții Consiliului Dirigent și ai Consiliului Național Săsesc, aceștia din urmă recunoscînd „noua orînduire politică" pe care o socotesc veșnică. Ceea ce a urmat a fost de fapt rezultatul acestor convorbiri. Se întrunește la Mediaș, în ziua de 8 ianuarie, „Centrul săsesc *(Sächsischer Zentralausschuss)*, împreună cu „Comitetul german" *(Sächsischer Natzionalrat)* din Transilvania. Cei întruniți, în urma dezbaterilor problemelor vremii, cu unanimitate hotărăsc recunoașterea Unirii Transilvaniei. Printr-un manifest se aduce la cunoștința populației săsești hotărîrea de „alipire a sa la Regatul României", trimițînd „poporului român salutul său frățesc împreună cu urările cordiale cu prilejul împlinirii idealurilor sale naționale". Asemenea hotărîre se întemeia pe mai multe principii și fapte. Mai întîi pe dreptul de autodeterminare ale popoarelor, apoi pe dreptul natural al poporului român la formarea statului său național unitar, în al treilea rînd pe hotărîrile Adunării de la Alba Iulia și pe decretul regelui Ferdinand din 24 decembrie, cu privire la preluarea guvernării Transilvaniei de către România. Adeziunea populației săsești la hotărîrile de la Alba Iulia era totodată angajamentul de a „pune la dispoziția patriei noi forța și voința ei (a populației săsești) de muncă, așteptînd, la rîndul său, respectarea drepturilor sale naționale". Prin aceeași hotărîre își manifestă încrederea în poporul român, care „scăpînd de starea de opresiune națională și-a realizat scopul sublim". Pentru concretizarea hotărîrilor de la Mediaș, o delegație a sașilor, formată din A. Schullerus, R. Brandsch, R. Schuller și A. Polony s-a prezentat, în 10 ianuarie, Consiliului Dirigent. cu rugămintea de a trimite forurilor în drept de la București hotărîrile sașilor de adeziune la actul Unirii. În răspunsul său, Iuliu Maniu, președintele Consiliului Dirigent, „a tălmăcit deputațiunii bucuria sa și a întregului popor român pentru hotărîrea reprezentanței săsești; a trimis în numele românilor poporului săsesc salutul plin de dragoste frățească și a declarat că, deși era privilegiilor a trecut și a răsărit o eră nouă, a egalei îndreptățiri naționale a popoarelor, mari și mici, națiunea săsească poate fi asigurată că poporul român care a luptat veacuri de-a rîndul pentru libertatea națională, va respecta și ocroti totdeauna drepturile naționale ale harnicului popor săsesc".

După exemplul sașilor, șvabii din Banat trimit, prin gen. Berthelot, conferinței de pace de la Paris o declarație, însoțită de un memoriu prin care cer alipirea Banatului la România, deoarece șvabii vor să fie împreună cu națiunea română, înrudită cu națiunea franceză. Reprezentanții legali și autorizați ai șvabilor declară „sincer" că de la națiunea română așteaptă împlinirea aspirațiilor lor, depunîndu-și soarta „în mîinile ei". Memoriul cu privire la recunoașterea unirii Transilvaniei cu România și a dorinței lor de integrare în statul român a fost înaintat și reprezentanțelor diplomatice de la București ale puterilor aliate. În aceeași zi, o delegație a sașilor s-a prezentat generalului Berthelot asigu-

rîndu-l de devotamentul populației săsești față de „noua patrie". În noua situație, presa săsească se pronunță în unanimitate pentru actul Unirii socotind hotărîile Adunării de la Alba Iulia restabilirea drepturilor politice ale poporului român și ale năzuințelor sale spre unitate națională. Nici o presiune n-a determinat adeziunea sașilor, care, de aceea apreciază unirea tuturor românilor ca rezultat al „unui proces firesc și legitim", cum declara primarul orașului Brașov, sasul K. E. Schnell, americanului Story Wilson, sosi în Transilvania pentru a cunoaște stările de lucruri.

Cei mai realiști dintre secui, conștienți de ireversibilitatea procesului istoric, îndeamnă la recunoașterea realității. Astfel preotul reformat din Tg. Mureș, Tóthfalusi József, cere episcopului să ia legătura cu Consiliul Dirigent din Sibiu.

În mijlocul acestor dezbateri și căutări, pentru a spulbera orice dubiu și a dezminți aserțiunile tendințioase și răuvoitoare, puse în circulație de anumite cercuri și o anumită presă, cu privire la rezervele lor, socialiștii români, întruniți în Congresul Partidului Social Democrat în 19—20 ianuarie 1919 la Sibiu, își precizează cu toată claritatea încă odată pozițiile. Ei declară că sînt „în deplin acord cu ținuta delegaților social-democrați, care la Adunarea Națională de la Alba Iulia, în concordanță cu voința întregului neam românesc au votat pentru unirea tuturor românilor". Social-democrații își motivează atitudinea pe baza principiului fundamental istoric și de drept natural, anume că „unirea poporului românesc într-un singur stat independent este o necesitate istorică, bazată pe dreptul de liberă dispoziție a tuturor popoarelor". La învinuirile de a fi abdicat de la principiile internaționalismului, social-democrații români răspund că „democrația română cînd a aderat la înfăptuirea acestui ideal al românilor de pretutindeni, n-a depășit întru nimic de la principiile stabilite de congresele socialiste internaționale, care totdeauna au recunoscut dreptul fiecărui națiuni asuprite și divizate sub mai multe stăpîniri străine de a lupta în primul rînd pentru independența sa". Socialiștii români erau conștienți că desăvîrșirea națională înseamnă și întărirea mișcării muncitorești în așa măsură încît „nici un vifor și nici o furtună să n-o poată dărîma". Totodată, în cel mai adevărat spirit internaționalist, socialiștii români asigurau pe tovarășii maghiari și germani" că le sînt frați adevărați și cu ei împreună" doreau să lupte pentru dezrobirea întregii clase muncitoare. Pe aceleași principii se situează social-democrații români și atunci cînd demonstrează că un popor, o națiune numai unită își poate dezvolta toate însușirile, materiale și spirituale. De aceea „cu conștiința perfect împăcată", socialiștii români afirmau, împreună cu C. Dobrogeanu-Gherea, că în plenitudinea dreptului lor și-au formulat revendicările și anume „dreptul imprescriptibil al unui popor de a trăi neapăsat și de sine stătător în marginile sale etnice". Și de asemenea datoria de a se ocupa cu aplicarea în practică a hotărîrilor: reorganizarea învățămîntului public, etatizarea școlilor, învățămîntului primar gratuit și obligatoriu, hrană, îmbrăcăminte și material

didactic pentru elevii săraci, drepturi egale femeilor cu bărbații, ziua de lucru de opt ore, vot universal, direct și secret de la vîrsta de 20 de ani, fără deosebire de neam, religie și sex.

Înstăpînit asupra puterii, susținut de toate forțele sociale ale națiunii, răspunzător față de acestea și de viitorul țării, Consiliul Dirigent procedează la organizarea administrativă a teritoriilor locuite de români, unite cu România. La 15 ianuarie, au fost numiți prefecți în toate cele 23 de județe și alți trei prefecți, pe lîngă primari, în orașele mai importante: Arad, Cluj și Sibiu. Fr. Wolbaum prefectul Sibiului îndeplinea, în același timp, și funcția de comite al sașilor.

Urmările așezării lucrurilor din Transilvania pe făgașul lor normal se vădeau tot mai mult și în atitudinea minorităților naționale față de noua situație. Luna martie înseamnă alte clarificări și alte adeziuni la unirea Transilvaniei cu România. Adeziunea sașilor la hotărîrile de la Alba Iulia, de unire cu România, e confirmată și de asociația sașilor din Sibiu „Burgenland", întrunită în orașul de pe Cibin la 12 martie. Cu vreo zece zile mai tîrziu își declară adeziunea la hotărîrea de unire a Transilvaniei cu România comitetul național maghiar din Orăștie, printr-o scrisoare adresată primarului orașului Romulus Boca.

În acele zile ale lunii martie își declară atitudinea și comunitatea evreilor. Întruniți la București, în 31 martie, evreii ardeleni, domiciliați în capitală, în moțiunea hotărîtă de adunare declară că „luînd cunoștință de actul de la Alba Iulia din 18 noiembrie/1 decembrie 1918, aderă din inimă și cu multă satisfacție la programul cuprins în acest act", cu motivarea că dispozițiile privitoare la libertatea națională le asigură drepturi egale în viața politică, culturală și religioasă. Președintele adunării, Teodor Fischer aduce la cunoștință Consiliului Dirigent și a reprezentatului Transilvaniei în guvernul de la București hotărîrea adunării din 31 martie și faptul că a dat îndrumări evreilor să depună jurămînt de credință față de statul român.

Evoluția evenimentelor spre clarificare cunosc un ritm foarte grăbit în lunile următoare, mai—august. Mai întîi se obține recunoașterea, din partea noului guvern maghiar, la începutul lunii mai, a temeiniciei revendicărilor românești asupra Transilvaniei și Banatului, cerînd, în schimb, neamestecul guvernului român în treburile Ungariei.

Se grăbesc bănățenii, îndată după retragerea armatelor aliate din Banat, să-și precizeze atitudinea. În acest sens este hotărîrea unei adunări a șvabilor, întrunită la Timișoara în 15 aprilie.

Același scop și aceeași semnificație are și opțiunea Adunării Naționale a românilor din Banat întrunită la Caransebeș în 18 mai 1919, care hotărește unirea Banatului cu România. Este de fapt o reînnoire a hotărîrii bănățenilor din 1 Decembrie 1918, care prin cei 197 delegați din cele patru județe (Caraș-Severin, Timiș, Torontal și Cenad) și 26 cercuri și miile de țărani, muncitori, intelectuali participanți la Alba Iulia, au votat fără condiții unirea.

Nu întîrzie să-și declare atitudinea musulmanii din Dobrogea, care la începutul lunii iunie, într-un miting la Constanța, se declară solidari cu poporul român.

Față de evoluția unisensă a evenimentelor din Transilvania și sub presiunea maselor populare tot mai insistente, se întrunește Conferința generală a întregii populații germane din România, la Sibiu, în ziua de 8 iunie. Se hotărește formarea unei organizații politice germane unice, care declară că germanii doresc să fie cetățeni credincioși ai noului stat român. În acest sens și cu acest scop se redactează o declarație în care se afirmă obiectivul Conferinței de la Sibiu: consolidarea forțelor ce sălășluesc în naționalitatea germană, cu scopul de a le pune în „serviciul patriei, în temeiul memorabilei hotărîri de la Alba Iulia". Președintele Conferinței, dr. Schuller, a fost încredințat cu conducerea delegației care trebuia să înmîneze guvernului român de la București, declarația, iar dr. R. Brandsch cu conducerea delegației pentru prezentarea declarației Consiliului Dirigent. În răspunsul său, Consiliul Dirigent asigura pe germani, pe temeiul hotărîrilor „Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia", că poporul român, care a dat dovadă de cel mai desăvîrșit liberalism față de toate naționalitățile conlocuitoare, va fi pe atît de drept față de acestea pe cît este de hotărît să înlăture toate piedicile în calea libertății naționale.

Se hotărăsc, acum în vara anului 1919, și slovacii să-și precizeze atitudinea și poziția. Mai întîi slovacii din Bekeș și Cenad cer alipirea la România printr-o telegramă semnată de conducătorul lor Ioan Husan, adresată Consiliului Dirigent. Iar slovacii din Banat socotindu-se uniți cu România prin hotărîrea de la Alba Iulia, intervin, prin Eduard Beneș, ministrul de externe al Cehoslovaciei, — căruia-i adresează un memoriu —, la Conferința de pace pentru recunoașterea unirii Banatului cu România; adeziune repetată într-o telegramă adresată prefectului jud. Timiș.

În acest timp șvabii pășesc cu și mai mare hotărîre pe drumul realismului politic și al intereselor lor naționale: adeziunea la hotărîrea de unire a Transilvaniei cu România. Ziarele lor *Banater Bote* și *Deutsche Wacht* pledînd în acest sens, demonstrează necesitatea imperativă de a acționa în acest scop. Această tendință realistă a caracterizat și adunarea șvabilor din 10 iulie 1919.

Procesul legic și logic se desfășura în cea de a doua jumătate a anului 1919 și în cel următor pe două planuri: în interior, prin alte manifestații și declarații de adeziune la Unirea Transilvaniei cu România a celor ce au avut nevoie de o perioadă mai îndelungată pentru a se hotărî și a-și hotărî soarta, și în exterior pentru ratificarea din partea Conferinței de pace, a hotărîrii poporului român.

Din cauza unor oscilări și dibuiri un răstimp, apoi din cauza ocupației armatelor aliate, șvabii din Banat au întîrziat a-și declara opțiunea față de statul român într-o adunare reprezentativă, chiar dacă după retragerea armatelor aliate ei se grăbesc să-și facă cunoscută adeziunea

prin presă, mesaje, memorii adresate diferitelor foruri. Pregătite lucrurile, în ziua de 10 august 1919 declarația e formulată într-o adunare populară întrunită la Timișoara, organizată de Partidul Popular German *(Deutsche Volkspartei)*, la care participă reprezentanții din orașele și comunele locuite de șvabi. Adunarea votează în unanimitate rezoluția de aderare necondiționată la hotărîrile de la Alba Iulia. Adunarea alege o delegație încredințată să prezinte Consiliului Dirigent memoriul care cuprindea dorința lor de unire a Banatului cu România. Hotărîrea șvabilor este înaintată, după trei zile, Conferinței de pace de la Paris sub forma unui memoriu semnat de Stephan Frecat, Andreas Burkmann, Franz Timon și Thomas Fernbackerz, în care se subliniază că, votînd hotărîrea de unire cu România, Adunarea națională a populației șvabe a voit să dovedească lumii că „este vorba mai întîi de dorința categorică exprimată de unanimitatea adunării, ca întregul popor șvab să fie unit cu poporul român, de civilizație superioară, pe care-l iubește și-l respectă și de care se simte legat prin originea multora din fiii săi de origine comună latină". În al doilea rînd, secole de viață comună i-au învățat pe șvabi să aprecieze pe români „la justa lor valoare și experiența din ultima vreme" n-a făcut decît să întărească convingerea șvabilor „că numai unirea cu România le va putea oferi garanția suficientă pentru existența și progresul lor".

Deoarece marea majoritate a populației Banatului era formată din români, aceștia socotesc oportun ca în noile condiții să-și reînnoiască pentru a treia oară hotărîrea de unire cu România. În acest scop, în aceeași zi de 10 august 1919, și tot la Timișoara, „o grandioasă adunare populară" are loc, organizată de Consiliul Național Român. Mii de țărani, muncitori, intelectuali și meseriași, din județele Timiș, Torontal și Caraș-Severin se îndreaptă, cu trenul, cu căruța, pe jos spre orașul de pe Bega. Erau prezenți pe cîmpul de lîngă Timișoara, în 10 august, circa 30.000—40.000 de oameni. Cu mare însuflețire participanții au votat o rezoluție care declara pe veci unit Banatul cu România.

Românii, sașii, șvabii, evreii, slovacii și rutenii formau circa 70% din populația Transilvaniei, după statistica maghiară din 1910, în realitate mult peste această cifră. La care se adaogă numeroși secui și maghiari. Deci peste 80% din populație a hotărît unirea fără condiții a Transilvaniei cu România, în mod cu totul liber, fără vreo presiune sau ingerință de vreun fel oarecare din partea cuiva. Hotărîrile de unire și adeziunile cu totul liber consimțite, în adunări populare impresionante, conferă actului unirii cel mai democrat caracter plebiscitar posibil. Nimeni nu mai putea pune sub semnul întrebării temeiurile lui, nimeni nu-i mai putea contesta bazele sociale largi, nimeni nu mai putea dovedi vreun viciu de fond sau formă. Era cea mai categorică dezmințire a afirmațiilor că unirea a fost dorința cîtorva persoane și a fost determinată de voința unui grup de intelectuali interesați în înfăptuirea unirii.

Față de asemenea realități incontestabile și restul populației maghiare își modifică treptat atitudinea față de hotărîrile de la Alba Iulia. Avan-

surile presei mai progresiste și mai realiste, se intensifică și se clarifică pe măsura consolidării regimului românesc și a aplicării principiilor hotărîte la Alba Iulia, de egală îndreptățire a minorităților naționale. Alegerile pentru Constituantă, pe baza principiilor votului universal, direct și secret, din noiembrie 1919, cînd au fost aleși și deputați ai minorităților naționale, inclusiv unguri, au impulsionat și mai mult clarificările. Inițiativa pornește simultan din două părți: a maselor populare doritoare de pace și liniște, mulțumite cu condițiile oferite de statul român, și a parlamentarilor maghiari din Adunarea Constituantă. Aceștia inițiau, în luna noiembrie 1919, un manifest adresat populației maghiare din Transilvania de a adera la unirea acestei provincii cu România. În același scop, Partidul Național Democrat Maghiar din Transilvania, constituit în 1919, desfășoară o activitate intensă pentru a convinge populația maghiară să participe activ la viața politică din România. Astfel pregătite lucrurile, reprezentanții Partidului Național Maghiar în Adunarea Constituantă își declară adeziunea deplină la hotărîrile de la Alba Iulia și angajamentul de a convinge pe toți maghiarii să participe activ la viața politică din România. Se asociază deputații ruteni din Maramureș, care exprimă mulțumirile populației rutene pentru faptul că i s-a oferit posibilitatea de a avea reprezentanți în parlamentul din București. În același timp un grup dintre fruntașii Partidului Național Maghiar preconizau o adunare la Tg. Mureș în care participanții să-și proclame adeziunea la hotărîrile de la Alba Iulia de unire a Transilvaniei cu România. Pe această bază, secuii, prin declarația din 19 februarie, făcută în Cameră de deputatul lor János Fay, asigură statul român de loialitatea lor și recunosc stăpînirea românească, cerînd guvernului României să ia sub protecția sa pe secui, pe baza atitudinii lor loiale, a „legăturilor istorice, dintre secui și români". „A fost, firește, un moment înălțător, clipa cînd deputatul secui a identificat istoricește poporul său cu poporul nostru", afirma presa vremii.

Recunoștea, astfel, prin adeziunea la hotărîrile de la Alba Iulia unirea Transilvaniei cu România cvasiunanimitatea populației ardelene.

*
* *

În timp ce acasă hotărîrile istorice de la Alba Iulia din anul 1918 prindeau viață și noul stat român își desăvîrșește și perfectează unificarea în toate domeniile: social-economic, social-politic, instituțional și cultural, la Paris „parlamentul lumii" se străduia să găsească soluțiile echitabile pentru așezarea lumii după marea conflagrație mondială. O nouă așezare, mai dreaptă pentru toate popoarele, pentru a le ocroti și feri de o altă catastrofă mondială. Lucrul nu era de loc ușor în complexitatea situațiilor, într-o lume cuprinsă de adînci frămîntări, în căutarea drumului care să o ferească de o altă experiență atît de amară.

În contextul unor asemenea complexități de situații Raymond Poincaré, președintele Franței, deschide, la 18 ianuarie 1919, Conferința sau

Congresul de Pace. Îndatoririle Conferinței sau Congresului erau strivitoare: trasarea noilor frontiere ale statelor; asigurarea alimentației populației; restaurarea vieții economice în cea mai mare parte a Europei; vindecarea rănilor pricinuite de război; reparații de război pentru pagubele enorme suferite de aliați pe teritoriul cărora s-a desfășurat războiul; stabilirea echilibrului politic și militar european; preîntîmpinarea violării dreptului internațional prin tendințe revizioniste și revanșarde; înființarea Societății Națiunilor cu misiunea de a asigura tuturor statelor, mari și mici, garanții mutuale, pentru independența lor politică și integritatea lor teritorială.

Lucrările înaintau cu multă greutate și încetineală din cauza deosebirilor de concepții și de interese ale celor cinci mari puteri (Franța, Anglia, Statele Unite ale Americii, Italia și Japonia), cu rolul precumpănitor al primelor trei. Se adevereau afirmațiile unui istoriograf al Conferinței de Pace, anume că „este mai ușor să distrugi decît că clădești" și de asemenea că „este nevoie de oameni înțelepți și de eforturi îndelungate pentru a statornici pacea în locul războiului".

De abea după mai bine de cinci luni tratatul de la Versailles se poate semna, la 28 iunie 1919, în Sala Oglinzilor din palatul „Regelui Soare", de către reprezentanții „puterilor aliate și asociate", pe de o parte și ai Germaniei învinse pe de altă parte. Pe baza acestuia, care a constituit cadrul general, se încheie tratatele speciale: la Saint-Germain cu Austria la 10 septembrie, respectiv la 18 decembrie 1919, la Neuilly cu Bulgaria la 27 septembrie același an; la Trianon cu Ungaria la 4 iunie 1920 și la Sèvres cu Turcia la 10 august 1920.

Participau la Congresul de pace 32 de țări prin delegații formate din 1—5 membri. Delegația română era condusă de primul ministru I. I. C. Brătianu, avînd în componența ei pe N. Mișu, ambasadorul României la Londra, Victor Antonescu, ministrul României la Paris, generalul C. Coandă, Alex. Vaida-Voievod, O. Diamandi, la care s-au adăugat mai tîrziu și N. Titulescu și I. Cantacuzino. Delegația României, pe temeiul hotărîrilor și înfăptuirilor istorice din anul 1918, prin voința întregului popor român, pe temeiul marilor sacrificii și jertfe din timpul războiului, pe cîmpul de luptă și acasă, pe baza tratatului din 4/17 august 1916, încheiat cu puterile Antantei și care prevedea că România va participa la încheierea păcii „cu aceleași drepturi ca și aliații", pe baza acestor îndreptățiri România pretindea să i se acorde dreptul cuvenit. Mai cu seamă că reprezentanții puterilor aliate declaraseră, înainte de deschiderea Conferinței de Pace, „simpatia profundă" față de români și promisiunea „ca justele drepturi politice și teritoriale ale poporului român să fie obținute și asigurate", cum spunea Robert Lasing, secretarul de Stat al S.U.A.; că aliații făcuseră făgăduiala că „în momentul cînd victoriile armatelor aliate anunță triumful apropiat al principiilor de justiție care vor asigura eliberarea și recunoașterea României", cei ce s-au înrolat în număr tot mai mare pentru a lupta alături de aliați, „făcînd să fluture din nou pe cîmpurile de luptă culorile naționale ale țărilor române" vor pregăti

împreună cu aliații, „într-o colaborare credincioasă", un viitor din care Franța și România „vor ieși mai strîns unite prin încercările comune", cum declara Stephan Pichon, ministrul de externe francez; că aliații dăduseră asigurări că, apreciindu-i-se eforturile și sacrificiile ei, la Conferința de pace, România se va bucura de întreaga simpatie și sprijin din partea guvernului britanic, cum declara Arthur Balfour, ministrul de externe al Marii Britanii.

Pe baza dreptului istoric, al principiului autodeterminării naționale, a voinței neclintite a maselor populare, exprimate la Cernăuți și Alba Iulia, Consiliul Miniștrilor de Externe și Consiliului Suprem al Conferinței de Pace, au recunoscut, la 11 și 13 iunie 1919, faptul împlinit, unirea Transilvaniei și Bucovinei cu România.

Dificultățile încep mai ales după această dată. Mai întîi că nu s-a adus la cunoștința statelor mici interesate textul tratatului de pace cu Germania, apoi că s-a stabilit o proporție cu totul necorespunzătoare a despăgubirilor de război din partea Germaniei pentru aceste state: 1% României, care a suferit pierderi materiale în valoare de 31 miliarde lei aur, precum și imense jertfe umane.

A doua dificultate s-a născut cu prilejul discutării condițiilor Tratatului cu Austria. Tratatul recunoștea faptul împlinit prin voința poporului român și a naționalităților conlocuitoare, unirea Bucovinei cu România, reparîndu-se, astfel, sacrilegiul din 1775, dar conținea unele clauze care, aplicate, însemnau ingerințe din afară în problemele interne ale României; măsuri pentru ocrotirea minorităților naționale și a comerțului extern, stabilite de marile puteri, susținerea unei părți a despăgubirilor de război ale Austro-Ungariei de către România. Delegația română a prostestat și a refuzat acceptarea unor asemenea clauze, propunînd înlocuirea lor cu altele, în sensul acordării pe seama minorităților naționale de drepturi egale cu ale poporului român și de asemenea pentru dezvoltarea comerțului cu alte state și ușurarea tranzitului. Brătianu a reușit să demonstreze — afirmă istoricul american Sherwan D. Spector —, că România nu mai putea rămîne un permanent subiect de mașinațiuni ale marilor puteri, care vor încerca să o folosească ca pe un pion. Brătianu a răsturnat conceptul stabilit, anume că țările europene mai mici au doar un control marginal asupra propriului lor destin.

Nemulțumit de atitudinea aliaților Brătianu părăsește la 2 iulie Parisul, și demisionează, urmîndu-i un cabinet prezidat de generalul Văitoianu. Discuțiile în legătură cu clauzele tratatului cu Austria continuă în timpul noului guvern, care urmează aceeași politică de apărare a demnității și suveranității naționale, refuzînd să iscălească un tratat înjositor. Moțiunea votată de noul parlament ales în noiembrie 1919, confirma poziția delegației române la Conferința de pace. Pe temeiul acestei rezoluții, noul guvern, condus de Al. Vaida-Voievod, continuă să stăruie și să obțină unele modificări ale tratatului, în sensul confirmării dreptului popoarelor la autodeterminare și formarea de state independente și suverane, a recunoașterii unirii Bucovinei cu România, renunțarea Austriei

la orice drept și la orice titlu asupra teritoriilor locuite de diferite naționalități, care intrau în componența statelor respective, potrivit justiției și echității: Jugoslavia, Cehoslovacia și România. Prin tratatul de la Sèvres, apoi, se stabilesc granițele dintre Bucovina și Galiția, potrivit tratatului de la Saint-Germain și în conformitate cu situația etnică, se recunoaște unirea cu România a teritoriilor locuite în majoritate de români.

Tratatul de la Trianon a solicitat comisiei de experți o activitate îndelungată și laborioasă. Problemele erau complexe și complicate. Teritoriile vaste, locuite de populație numeroasă nemaghiară, încorporate silnic Ungariei în decursul vremii, se uniseră, pe temeiul voinței neclintite a popoarelor respective, potrivit principiului naționalităților și al autodeterminării, cu patriile lor firești sau se constituiseră în state naționale independente. De aceea, lordul Arthur Balfour, ministrul de externe al Marii Britanii, putea declara în Camera Comunelor la 22 februarie 1920 că experții au stabilit frontierele Ungariei „după cercetări minuțioase și bine gîndite, în dorința sinceră de a stabili frontiere drepte pentru toate părțile".

Fruntariile stabilite prin tratatul de la Trianon au fost cercetate pe teren de o Comisie de delimitare, formată din reprezentanții Franței, Marii Britanii, Italiei și Statelor Unite, ai României și Ungariei. Timp de 12 luni, acești experți au studiat o documentație pe cît de completă, pe atît de variată, care a stat la baza trasării „echitabile și practice" a frontierelor. Comisia de delimitare n-a făcut nici o propunere de modificare, socotind întemeiată delimitarea cuprinsă în tratat.

Scrisoarea de trimitere a tratatului de la Trianon delegației maghiare la Conferința de Pace, semnată de Alexandru Millerand, președintele Franței și președinte al Consiliului Suprem, subliniază că acest tratat este o operă construită cu multă străduință și seriozitate. Autorii tratatului au făcut eforturi pentru a aprofunda și a înțelege realitățile din Europa Centrală, revendicările naționalităților, multiseculara lor nedreptățire, cîntărind, cu imparțialitate, tot ceea ce putea constitui un drept pentru Ungaria. S-a ținut seama de asemenea de „voința popoarelor", exprimată în octombrie și decembrie 1918, cînd dubla monarhie s-a năruit și cînd populațiile de mult timp oprimate s-au unit cu frații lor italieni, români, jugoslavi, cehoslovaci. Evenimentele petrecute constituiau pentru Conferința de Pace „tot atîtea mărturii noi despre sentimentele naționalităților odinioară subjugate". Se confirmă că hotărîrile cuprinse în tratat au fost luate „după examinarea documentelor de orice natură, care pot fi invocate în sprijinul tezei ungare". Și balanța judecării autorilor tratatului de la Trianon a înclinat în favoarea Ungariei și nu a României. O spune limpede Ch. Seymour, unul din experții cei mai buni cunoscători ai realităților". Cu puține excepții, frontierele adoptate sînt în conformitate cu distribuția etnică a populației. Acolo unde criteriul etnic era îndoielnic, se pare că balanța a înclinat lejer în favoarea vechilor naționalități dominante, germană și maghiară".

Tratatul de la Trianon din 4 iunie 1920 dintre Ungaria pe de o parte și puterile aliate și asociate pe de altă parte, a reglementat cele mai de seamă probleme privind raporturile economice, juridice, militare și teritoriale dintre statele „succesorale".

Se stipulau condiții egale cu privire la taxele vamale pentru mărfurile și celelalte produse importate de Ungaria din statele aliate și asociate, cu privire la condițiile echitabile și reciproc avantajoase a schimburilor de materii prime, produse alimentare și fabricate între statele respective, cu privire la căile de rezolvare a problemelor financiare și a datoriilor contractate înainte, în timpul și după încheierea războiului, cu privire la problemele militare, navale și aeriene.

Tratatul de la Trianon recunoaște prin art. 45, valabilitatea juridică internațională a unirii Transilvaniei cu România, stipulînd următoarele: „Ungaria renunță în ceea ce o privește în favoarea României la toate drepturile și titlurile ei asupra vechii monarhii austro-ungare situate dincolo de frontierele Ungariei, astfel cum sînt ele fixate în art. 27 pct. II și recunoscute de către prezentul tratat sau de către celelalte tratate încheiate în vederea reglementării chestiunilor actuale care fac parte din problemele României".

Era, de fapt, recunoașterea și confirmarea unui act istoric realizat la 1 decembrie 1918 prin voința unanimă a poporului român, în marea adunare cu caracter plebiscitar de la Alba Iulia.

Prin tratatul de la Trianon s-a restabilit, după un examen minuțios și de maximă responsabilitate, dreptatea istorică atîta vreme dorită de națiunea română. *Tratatul a însemnat o recunoaștere internațională a justeții idealului și luptei poporului român pentru unitate și independență națională, a actului istoric de la 1 decembrie 1918: Unirea Transilvaniei cu România.* Tratatul înseamnă consacrarea unei ordine de drept, cum îl caracteriza unul din semnatarii lui, prestigiosul om politic și diplomat român, Nicolae Titulescu. El era apreciat de unul din cei mai mari specialiști, Joseph Rudinsky, ca o „operă pe care o reclama dreptatea istorică, cu o condiție evident necesară bunei funcționări a mecanismului păcii".

Mai rămăsese recunoașterea, din punct de vedere al dreptului internațional, a unirii Basarabiei cu România. După refuzul României de a participa la intervenția împotriva tînărului stat sovietic, la începutul anului 1920, se manifestă o dorință reciprocă de a începe tratative bilaterale în scopul așezării relațiilor dintre România și Rusia sovietică pe baze juridice normale. Tratativele încep la Copenhaga între reprezentantul României D. N. Ciotori și al Rusiei sovietice N. M. Litvinov. Pe baza rezultatelor discuțiilor, Cicerin, comisarul pentru afacerile străine al Rusiei sovietice, înștiințează, printr-o telegramă, pe Al. Vaida-Voievod, „că guvernul sovietic al Rusiei consideră că toate problemele litigioase dintre cele două țări pot fi soluționate pe calea tratativelor de pace și toate chestiunile teritoriale pot fi rezolvate prin bună înțelegere". Față de

această atitudine, Consiliul de miniștri lărgit al României își exprimă dorința de normalizare a relațiilor cu Rusia, iar Al. Vaida, în răspunsul adresat lui Cicerin își manifestă dorința „de a intra în negocieri de pace și de a stabili, printr-o aplanare amicală a diferendelor, relații pașnice și raporturi avantajoase și binefăcătoare pentru amîndouă părțile". Tratativele continuă și sub guvernul Averescu, succesorul guvernului Vaida. O conferință este propusă de guvernul sovietic cu care ocazie se vor „putea obține avantaje serioase pentru ambele părți" și „România va rămîne mulțumită de rezultatele ei (ale Conferinței), din cauza posibilității de rezolvare, prin bună înțelegere, a tuturor litigiilor care au apărut între cele două părți". Pe temeiul acestor tratative și a dorinței celor două țări de rezolvare pașnică a tuturor problemelor și pe temeiul că „populația Basarabiei a manifestat dorința de a vedea Basarabia unită cu România", la 28 octombrie 1920 se semnează, la Paris, de reprezentanții Angliei, Franței, Italiei și Japoniei, pe de o parte, și ai României pe de altă parte, tratatul prin care se recunoaște unirea Basarabiei cu România și granițele de atunci ale statului român unificat.

*

Se discută uneori caracterul tratatului de pace din anii 1919—1920, în sensul că fiind urmarea unui război imperialist și acesta ar fi avut același caracter. Dar și războiul, care, cu toate că în ansamblu, a avut un caracter imperialist, în unele cazuri el a fost un război drept, de apărare și de întregire națională. Ce judecată obiectivă ar putea pune la îndoială caracterul drept al războiului purtat de Serbia, cotropită de armatele austro-ungare, amenințată cu desființarea? Și ce judecată obiectivă ar putea contesta caracterul drept al războiului României, care n-a urmărit nici cotropiri și nici cuceriri de teritorii străine, ci numai dorința eliberării de sub dominația străină a teritoriilor românești și unirea acestora într-un singur stat, în granițele etnice ale poporului român?

Pacea în general fiind o continuare a războiului, problema caracterului ei are același aspect. Dacă marile puteri învingătoare au folosit Conferința de pace pentru expansiuni teritoriale în detrimentul celor învinse, tratatele care consfințeau repararea unor nedreptăți istorice și recunoșteau eliberarea teritoriilor și popoarelor de sub dominație străină și statele naționale întregite sau constituite prin voința hotărîtă a popoarelor respective nu pot avea decît un caracter drept. Atacarea lor înseamnă atacarea însăși a principiilor de autodeterminare a popoarelor, negarea dreptului popoarelor și națiunilor de a-și hotărî singure soarta.

În aceste condiții mai poate fi oare vreun dubiu cu privire la caracterul procesului de desăvîrșire a unității de stat a poporului român? Se mai poate îndoi cineva de temeiurile juridice și etice ale desăvîrșirii unității naționale a poporului român? Mai are vreun temei afirmația

că unirea din 1918 a fost un dar al tratatelor de pace? Asemenea păreri sînt dezmințite fără nici o putere de tăgadă mai întîi prin simpla cronologie a desfășurării evenimentelor. Unitatea politică și de stat a românilor s-a îndeplinit în 1918, pe cînd tratatele de pace au fost încheiate de abia în 1919—1920. Tratatele de pace nu făceau, așadar, decît să ratifice o realitate întemeiată pe voința hotărîtă a întregului popor român peste deosebirile de clasă. În fața marilor hotărîri, și acum ca și în toate împrejurările (revoluția din 1848, unirea Principatelor, cucerirea independenței, procesul memorandiștilor etc.), poporul român a fost unit. Unirea înfăptuită prin această voință a fost legalizată prin decrete ale puterii legiuitoare și executive din România. Ea a fost legalizată prin capacitatea de organizare a întregii administrații, a instituțiilor politice, economice și culturale, prin capacitatea de guvernare a noilor provincii dovedită de poporul român. Unirea a fost întărită prin aderarea la hotărîrile poporului român a naționalităților conlocuitoare.

În cadrul revoluției generale din toamna și iarna anului 1918 și ca parte componentă a acesteia, se înfăptuiesc statele naționale, ca rezultat al unui proces legic și obiectiv de lungă durată, cu suișuri și coborîșuri, cu jertfe și sacrificii, cu bucurii și nemulțumiri. La capătul lui, a ieșit biruitoare dreptatea poparelor dornice de libertate, a biruit dorința și voința națiunilor de a trăi în state naționale unitare. Această voință puternică a învins toate piedicile, a înlăturat toate barierele, a zădărnicit toate opintirile care se puneau de-a curmezișul progresului societății, a legilor istoriei. Acestea au putut fi frînate în libera — și firească lor dezvoltare prin împotrivirea forțelor sociale retrograde, interesate în prelungirea agoniei unor anacronisme social-economice și social-politice. Împlinirea procesului istoric n-a putut fi, însă, împiedicată în dezvoltarea sa, lentă dar neîntreruptă, prin feluritele combinații și acțiuni, interne și internaționale, ale factorilor politici ai Imperiului austro-ungar. Asemenea țesături politice și diplomatice n-au reușit să repare breșele, tot mai numeroase și mai dăunătoare, care apăreau în șubredul edificiu dualist.

La 27 octombrie, contele Burian, ministru de externe al Austro-Ungariei pînă cu trei zile în urmă, căutînd să explice sfîrșitul Imperiului dualist, sublinia greșelile oamenilor politici austrieci și unguri: „Întreagă activitatea mea politică a suferit de faptul că era imposibil de a îndrepta pe calea progresului condițiile noastre interne și externe și a preveni, astfel, catastrofa". Guvernanții austro-ungari „nu au voit niciodată să facă ceea ce cumințenia, dacă nu simțul de dreptate, pretindea. Acolo unde era înțelegere, lipsea curajul. Acolo unde înțelegerea ridica capul, răsuna îndată glas de amenințare". Tendințele expansioniste și cotropitoare au creat o atmosferă generală ostilă Austro-Ungariei care „nu era în stare să înfăptuiască reforme interne pe măsura necesităților". Concluzia lui Burian: „Teribilă răzbunare a istoriei. Roadele a 50 de ani de politică greșită, anacronică".

Nu este însă vorba de răzbunare, ci de dreptatea istoriei care și-a împlinit misiunea de a îndrepta nedreptățile, de a-și realiza legile obiective, învingînd piedicile ce se împotriveau procesului de dezvoltare legică.

*
* *

Formarea statului național unitar român, realizat în aceste condiții interne și internaționale „a fost rodul luptei maselor largi populare, a muncitorimii, țărănimii, intelectualității, a cercurilor înaintate ale burgheziei, a principalelor clase și pături ale societății, opera întregului popor, a întregii națiuni", se afirmă în Programul Partidului. Adunările populare, care au proclamat unirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei la patria mamă, uriașele manifestări organizate de masele populare din toate provinciile românești au consfințit voința de unire a întregii noastre națiuni. Unirea „a fost încununarea victorioasă a luptei seculare duse de cele mai înaintate forțe ale poporului român din Moldova, Muntenia și Transilvania, de cărturarii și marii gînditori ai neamului, a activității desfășurate de elementele revoluționare, de militanții socialiști, a aspirațiilor și voinței întregului popor".

Acad. ȘTEFAN PASCU

URMĂRILE UNIRII TRANSILVANIEI CU ROMÂNIA

Comemorarea marilor acte și evenimente ale istoriei patriei, parte integrantă a politicii partidului și statului nostru de formare a omului nou cu o înaltă conștiință patriotică, nu se mai limitează astăzi la ritualul obișnuit în trecut al peroraților solemne, ci se ridică, prin interpretarea lor științifică materialist-istorică, la înălțimi de unde se deschid priviri inedite pentru adîncirea cunoașterii rostului lor în destinele neamului. Pe această cale, generația tînără de astăzi, plămădită în vuietul clocotitor al construcției socialiste, cu sufletul plin de avîntul și hotărîrea izvorîtă din ordinea nouă în care își încadrează aspirațiile, poate să înțeleagă mai bine semnificația superioară pe care o închid în măreția lor istorică evenimentele cruciale din trecutul glorios al patriei. Iar înțelegerea acestor semnificații înzecește forțele generațiilor de astăzi pentru realizarea mărețului program de desăvîrșire a construcției socialiste, pentru făurirea viitorului luminos al patriei, la care au visat și pentru care au luptat și s-au jertfit atîtea și atîtea generații de înaintași.

Aniversarea a 60 de ani de la unirea Transilvaniei cu România, „una din cele mai glorioase pagini din istoria noastră națională, pune în evidență o victorie strălucită dobîndită de poporul român, în condiții grele, pe drumul afirmării sale ca națiune de sine stătătoare"[1]. Eveniment cu adînci repercusiuni asupra întregii evoluții ulterioare a neamului românesc, Marea Unire din 1918 a încununat străduințile seculare ale poporului nostru pentru unitate și afirmare națională. Trăind pe aceste meleaguri din vremurile străvechi ale istoriei, generații și generații de înaintași au muncit și au luptat cu abnegație și eroism pentru a clădi pas cu pas edificiul patriei libere și independente și pentru a ridica astfel pe trepte tot mai înalte viața materială și spirituală a națiunii române.

Diversitatea împrejurărilor politice în care au trăit diferitele ținuturi românești, ca urmare a dominației străine, n-a putut împiedica unanimitatea de simțire și unitatea conștiinței naționale, căci poporul român a fost călăuzit întotdeauna de aceleași năzuințe, care și-au găsit triumful în măreața operă de la Alba Iulia[2]. Ceea ce constituie o permanență în zbuciumata epopee românească, este tocmai unitatea de voință și acțiune a poporului nostru, manifestată ori de cîte ori era vorba de a depăși momentele de răscruce, în care prea adeseori l-a adus vitregia vremurilor, dar din care a ieșit mereu biruitor.

---

[1] Nicolae Ceaușescu, *Expunere la ședința jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România — 29 noiembrie 1968 —*, în: *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, III, București, 1969, p. 751.

[2] Vezi: Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia — încununare a ideii, a tendințelor și a luptelor de unitate a poporului român*, Cluj, 1968, 510 pag.

Fărîmiţarea teritorială a patriei şi exploatarea îndelungată a ţinuturilor româneşti de puterile străine acaparatoare, au împiedicat desigur o evoluţie firească, au încetinit ritmul dezvoltării societăţii româneşti în totalitatea sa şi pe toate planurile de manifestare. Iată de ce, unitatea naţională de stat desăvîrşită în 1918 n-a însemnat un sfîrşit, iar realitatea ei nu putea da dreptul generaţiilor care au înfăptuit-o, ca şi a celor ce le-au urmat, să se dispenseze de prezenţa unor idealuri înalte, atît de convingător formulate în programul general-democratic de dezvoltare a ţării votat de Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia. Transpunerea acestuia în practică a necesitat noi eforturi menite a asigura dezvoltarea mereu ascendentă a societăţii româneşti, iar dezvoltarea sa democratică era un deziderat deacum strîns legat de lupta revoluţionară a proletariatului, purtătorul progresului în societatea contemporană, în frunte cu partidul său comunist.

Prefigurînd aceste idealuri şi înmănunchind toate energiile creatoare ale poporului român pentru diminuarea rămînerii în urmă a ţării, desăvîrşirea unităţii naţionale de stat „a deschis calea spre dezvoltarea naţiunii, a creat cadrul propice pentru o mai accentuată evoluţie a economiei, ştiinţei şi culturii, pentru intensificarea mişcării revoluţionare a clasei muncitoare, a activităţii tuturor forţelor progresiste ale societăţii“[3].

Spre deosebire de partidele şi grupările politice ale burgheziei, care au folosit Unirea pentru consolidarea poziţiilor lor de clasă, forţele democratice, progresiste şi îndeosebi proletariatul revoluţionar au înţeles unirea nu numai ca un simbol al unor aspiraţii împlinite, ci şi ca o piatră de temelie pe care să înalţe idealul de totdeauna al poporului român, asigurarea unei vieţi libere, democratice şi independente. Aceste năzuinţe erau de acum întruchipate de viziunea proletariatului asupra viitorului socialist al ţării. Salutînd „cu bucurie dezrobirea naţională a poporului român“, declaraţia Partidului Socialist din România, din februarie 1919, chema „toate forţele proletare şi socialiste pentru unificarea lor“, cu scopul de a forma „un singur bloc socialist, un singur partid proletar, care să ducă înainte lupta clasei muncitoare din noua Românie spre realizarea idealului ei socialist de dezrobire de sub apăsarea burghezo-capitalistă. România nouă de astăzi trebuie să devină România socialistă de mîine“[4]. Declaraţia prevestea astfel luminoasele zile pe care le trăieşte astăzi naţiunea română.

Înţelegerea caracterului progresist al desăvîrşirii unităţii naţionale de stat a poporului român pentru dezvoltarea societăţii româneşti, a sarcinilor ce reveneau proletariatului în noile condiţii istorice, a ajutat pe socialiştii români să înţeleagă şi importanţa şi necesitatea imediată a făuririi unităţii organizatorice şi programatice a mişcării muncitoreşti şi so-

[3] Nicolae Ceauşescu, *op. cit.*, p. 705.

[4] * * * *Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România 1916—1921*, Bucureşti, 1966, p. 166—167.

cialiste pe plan național[5]. Aceasta era o sarcină majoră cu atît mai mult cu cît după unire „au loc și în țara noastră schimbări profunde în dezvoltarea economică și socială" și cînd „se naște o efervescență politică, în centrul căreia un rol tot mai important joacă clasa muncitoare, clasa cea mai avansată a societății"[6].

Căutările de poziții programatice, confruntările de opinii și de idei în jurul adoptării și imprimării în mișcarea muncitorească din România întregită a unei linii de conduită conformă cu noile împrejurări de dezvoltare a țării noastre, s-au soldat treptat cu un cîștig pe seama curentului revoluționar, care și-a pus amprenta asupra întregului curs al dezvoltării societății. În focul luptelor pentru revendicări sociale, pentru drepturile și libertățile democratice impuse de masele populare la Marea Adunare de la Alba Iulia, pentru o viață mai bună și mai dreaptă, a progresat în ritm rapid procesul de clarificare ideologico-politică și de radicalizare a mișcării socialiste, cu consecințe de însemnătate istorică pentru destinele întregului popor român. Exprimînd politic și ideologic spiritul revoluționar al clasei muncitoare din țara noastră, membrii partidelor socialiste, existente pe provincii în 1918, s-au unit treptat și tot mai ferm pe pozițiile înțelegerii că o dată cu unificarea lor trebuie să se treacă și la transformarea partidului socialist unificat în partid revoluționar de tip nou, partidul comunist. Încă în august 1920 Congresul Partidului Socialist din Ardeal și Banat a votat unificarea deplină cu Partidul Socialist din Vechiul regat, exprimîndu-și adeziunea la principiile Internaționalei a III-a, hotărîre ce urma să fie consfințită de congresul general pe țară al partidului.

În aceste condiții, muncitorii din întreaga țară își vor trimite delegații la Congresul din mai 1921 cu mandate imperative pentru a vota transformarea partidului socialist în partid comunist. Hotărîrea istorică luată în acest sens de delegații la Congres a reprezentat voința majorității covîrșitoare a clasei noastre muncitoare, iar partidul comunist nou creat va deveni stegarul luptei întregului nostru popor pentru o viață mai demnă și mai bună pe seama celor mulți și asupriți. Întreaga dezvoltare istorică ulterioară a confirmat pe deplin speranțele delegațiilor muncitorimii din țara întregită, care s-au întrunit în istoricul Congres de la București „ferm hotărîți să deschidă proletariatului drumurile care îl vor duce hotărît la victorie"[7]. Concentrînd ca într-un puternic focar toate năzuințele seculare de libertate și progres ale poporului român, Partidul Comunist din România a adunat în jurul său treptat, dar sigur, toate forțele sănătoase, patriotice ale națiunii noastre pe care a condus-o la victorie, înfăptuind astfel și ceea ce au visat, dar n-au reușit să rea-

[5] I. Cicală, *Desăvîrșirea unității naționale de stat — factor important al închegării forțelor proletariatului român*, în: „Anuarul Institutului de istorie Cluj", XI, 1968, p. 135—157.

[6] * * * *Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, 1975, p. 39.

[7] * * * *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, București, 1966, p. 680.

lizeze pe deplin, generațiile care au înfăptuit Marea Unire: o societate cu adevărat democratică, eliberată de orice exploatare și asuprire.

La baza acestei victorii stau luptele necontenite duse de cei mai înaintați fii ai poporului român pentru traducerea în viață a programului de la Alba Iulia. Cu toate condițiile favorabile create de Marea Unire pentru dezvoltarea mai rapidă a forțelor de producție ale țării, dată fiind situația existentă atunci pentru țările mici din lumea capitalistă, asigurarea unui ritm ascendent al evoluției vieții economico-sociale, politice și culturale a patriei impuneau în continuare numeroase sacrificii, care, ca și în epocile istorice precedente, tot pe umerii maselor populare au căzut.

În perioada imediat următoare Unirii se impunea înlăturarea, printr-un deosebit efort național, a urmărilor dezastruoase ale războiului mondial, apoi a înlăturării, cît era posibil, a rămînerii în urmă, amprentă lăsată de stăpînirile străine peste întinse teritorii și bogății naționale, asupra destinelor și evoluției poporului român. Reprezentanții fostelor clase dominante din Imperiul habsburgic, care au profitat de pe urma stăpînirii lor asupra pămînturilor românești, nu numai că nu se împăcau cu hotărîrile istorice de la Alba Iulia, dar au încercat din primele zile să tulbure munca pașnică a poporului român, căutînd să semene neîncredere în capacitățile sale creatoare. Reprezentanții acestora au declarat în fața Conferinței de pace că prin sancționarea unirii Transilvaniei cu România s-ar da „o lovitură mortală nu numai civilizației Transilvaniei, ci, în același timp, și prosperității sale economice"[8]. Netemeinicia unor asemenea afirmații, care își găseau baza în ficțiunea unor teorii a „dreptului istoric", a „frontierelor geografice" sau a „unității economice" ș.a., a fost pe deplin dovedită de întreaga evoluție a societății românești din perioada care a urmat Unirii și care a înglobat în mersul ei ascendent, în mod organic, toate ținuturile românești.

De altfel, tratatul de la Trianon, destin implacabil al evoluției istorice, nici nu a creat de fapt o stare de lucruri cu totul nouă în domeniul economic, dat fiindcă legăturile strînse, indispensabile pentru economia ținuturilor transilvănene aflate sub dominația străină și țară, au constituit o trăsătură esențială a întregii evoluții istorice și pînă la 1918. Cazul războiului vamal de la sfîrșitul secolului al XIX-lea a demonstrat cu prisosință urmările nefaste ale perturbării acestor legături firești[9].

Cît timp Transilvania se afla sub dominația străină, la perturbări de această natură, provocate de politica claselor dominante din Imperiul

---

[8] V. Jinga, *Problemele fundamentale ale Transilvaniei*, Brașov, 1945, p. 359, 368.

[9] Vezi: I. Moga, *Războiul vamal dintre Austro-Ungaria și România în lumina intereselor economice ale Transilvaniei*, București, 1936; C. Göllner, *Relațiile economice dintre Transilvania și România veche în a doua jumătate a sec. al XIX-lea*, în: *Unitate și continuitate în istoria poporului român*. Sub redacția D. Berciu. București, 1968, p. 255—264; H. Mureșan, *Date noi în legătură cu războiul vamal dintre România și Austro-Ungaria (1886—1891)*, în: Anuarul Institutului de Istorie Cluj, XII, 1969, p. 113—144.

habsburgic, s-au mai adăugat și alți factori de frînă, mai ales în perioada modernă. În primul rînd, industria transilvăneană era concurată în cadrul Imperiului de industria mai dezvoltată din Austria, Boemia, din Budapesta și împrejurimi. În plus, politica claselor dominante maghiare și austriece, care aveau puterea de stat în mîinile lor, a împiedicat participarea corespunzătoare a burgheziei românești la activitatea industrială, păgubitoare astfel pentru populația majoritară a acestor ținuturi românești. Politica de asuprire, manifestată în toate domeniile, economic, social-politic și cultural, tendințele agresive de desnaționalizare forțată ale claselor dominante, care absorbeau multe energii ale populației române pentru a se apăra, nu erau condiții propice unei evoluții firești a civilizației și progresului pe aceste meleaguri.

Înlăturînd toate aceste piedici, desăvîrșirea unității naționale de stat, prin alipirea tuturor ținuturilor românești la patria mamă, a creat condiții favorabile dezvoltării mai rapide a civilizației materiale și spirituale, atît în aceste provincii cît și în întreaga țară. Economia românească a cunoscut în ansamblul ei în perioada care a urmat Marii Uniri un ritm ascendent, în pofida neajunsurilor și a fluctuațiilor caracteristice lumii capitaliste după primul război mondial, ca și a menținerii țărilor mici în situație de subordonare și dependență de marile puteri imperialiste.

La aceste neajunsuri de ordin extern, se mai adăugau și unele de ordin intern, între care menținerea în agricultură a unor rămășițe feudale, fapt cu atît mai important cu cît economia României mai păstra încă un caracter predominant agrar. Pentru a deschide noi perspective de dezvoltare a economiei și a asigura condiții de viață mai bune pe seama sătenilor care formau majoritatea populației, așa cum s-a preconizat de altfel la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, forțele progresiste și democratice au impus înfăptuirea unei reforme agrare radicale pentru regimul capitalist din acei ani. Ea a putut fi impusă tocmai pentru că Unirea a creat și pentru activitatea revoluționară condiții mai prielnice. Pe baza legilor agrare a fost expropriată o suprafață de 6.008.098,05 ha din totalul celor 15.793.000 ha teren agricol al țării[10]. După datele Ministerului de Agricultură, repartiția proprietății agricole înainte și după reformă agrară, exprimă caracterul radical al acesteia. Situația era următoarea[11]:

I. Înainte de reforma agrară:

a) Proprietățile sub 100 ha

— Vechiul regat	4.593.148 ha	sau 57,5%
— Basarabia	2.337.811 ha	sau 55,9%
— Transilvania	4.689.855 ha	sau 63,0%
— Bucovina	405.000 ha	sau 78,0%
Total proprietate mică:	12.025.814 ha	sau 59,77%

[10] * * * *Enciclopedia României*, I, București, 1938, p. 584.
[11] *Ibidem*.

b) Proprietate peste 100 ha

— Vechiul regat	3.397.851 ha sau 42,5%
— Basarabia	1.844.539 ha sau 44,1%
— Transilvania	2.751.457 ha sau 37,0%
— Bucovina	115.000 ha sau 22,0%
Total proprietate mare:	8.108.847 ha sau 40,23%

II. După reforma agrară:

a) Proprietate sub 100 ha

— Vechiul regat	7.369.549 ha sau 92,22%
— Basarabia	3.829.731 ha sau 91, 57%
— Transilvania	6.353.664 ha sau 85,38%
— Bucovina	480.967 ha sau 92,49%
Total proprietate mică:	18.033.911 ha sau 89,56%

b) Proprietate peste 100 ha.

— Vechiul regat	621.450 ha sau 7,78%
— Basarabia	352.619 ha sau 8,43%
— Transilvania	1.087.648 ha sau 14,62%
— Bucovina	39.033. ha sau 7,51%
Total proprietate mare:	2.100.750 ha sau 10,44%

Caracterul radical al reformei agrare din 1921 reiese cu claritate din scăderea considerabilă a marii proprietăți. În același timp, aceste date infirmă teza reacțiunii maghiare, care a stîrnit o vie agitație pe plan internațional sub pretextul că reforma ar fi căutat să lovească în primul rînd în proprietarii maghiari din Transilvania. Cu toate că proprietatea de peste 100 ha era ceva mai întinsă înainte de reformă în Vechiul regat decît cea din Transilvania din aceeași categorie — 3.397.851 ha reprezentînd 42,5% din suprafața agricolă și respectiv 2.751.457 ha sau 37% —, după reforma agrară în Vechiul regat a mai rămas în mîinile proprietății de peste 100 ha o suprafață de 621.450 ha sau 7,78% din suprafața agricolă, iar în Transilvania acestei categorii de proprietate i-au rămas 1.087.648 ha sau 14,62% din suprafața agricolă a țării. Reforma a lovit în moșierime fără deosebire de naționalitatea acesteia, așa cum și țăranii au fost împroprietăriți fără discriminări naționale.

Lovitura pe care a primit-o moșierimea prin reforma agrară a venit să se suprapună dezastrului politic suferit de această clasă retrogradă a societății și care a dus la dispariția din viața politică a partidului conservator. Constituie și aceasta un serios pas înainte în viața politică a societății românești de după Unire. Chiar dacă în evoluția societății capitaliste moșierimea își va reface parțial unele din pozițiile sale economice, în viața politică a României întregite ea nu mai putea păși ca o forță de sine stătătoare, așa cum a făcut-o înainte de Unire.

Prosperitatea pe care reforma agrară și conjunctura favorabilă care a urmat primului război mondial a adus-o pe seama masei țărănimii nu va putea dura într-o societate capitalistă. Reforma a deschis însă noi posibilități pe seama dezvoltării industriale a țării. Marea Unire din 1918

a descătușat într-o mai mare măsură energiile și capacitățile creatoare din societatea românească pentru dezvoltarea industrială a patriei.

În nici un domeniu nu s-a manifestat mai pregnant caracterul de dezrobire economică al Unirii Transilvaniei cu România decît în industrie. Eliberarea Transilvaniei de cătușele vamale care străjuiau fostele granițe politice, încadrarea de acum organică a industriei acestor ținuturi în economia României, puterea de consum și valorificarea în rapidă creștere au fost factori care au determinat progresul mai rapid al industriei transilvănene în perioada ce a urmat Unirii[12]. În această perioadă s-au întemeiat dincoace de Carpați numeroase întreprinderi noi, iar cele vechi care și-au dovedit viabilitatea și-au mărit capacitatea de producție. Din totalul întreprinderilor transilvănene existente la sfîrșitul perioadei interbelice, 54% au fost întemeiate între anii 1919—1930, în numai 12 ani de la înfăptuirea unității naționale de stat[13], timp în care efortul poporului nostru a fost îndreptat și spre refacerea economiei distrusă în timpul primului război mondial.

Comparînd datele statistice ale recensămintelor din 1930 din România cu cele din Transilvania de la 1900 și Bucovina 1902 — chiar dacă acestea nu cuprind toate datele necesare — se desprinde cu claritate superioritatea realizărilor înfăptuite în domeniul industriei acestor provincii după unirea lor cu patria mamă, ținînd cont și de faptul că realizările înfăptuite în anii dinainte de război au fost în mare parte sau chiar total anihilate de distrugerile războiului. În ceea ce privește situația industriei din Transilvania, tab. nr. I este edificator[14]:

Aceste date demonstrează că în cei 30 de ani a crescut numărul întreprinderilor cu personal numeros și a scăzut numărul celor mici (în special industria casnică), care reprezentau un număr însemnat de întreprinderi în 1900. Industria manufacturieră și textilă în 1900 era reprezentată de 41.248 întreprinderi, pe cînd în 1930 sînt numai 20.833; în industria construcțiilor erau în 1900 un număr de 7.297 întreprinderi, iar în 1930 numai 2.442 (aceasta și pentru că în 1900 zidarii și dulgherii — care în 1930 erau considerați meseriași — au fost trecuți ca proprietari de întreprindere). Au dispărut micile întreprinderi din industria lemnului, în care numărul întreprinderilor a scăzut de la 12.998, cîte erau în 1900, la 9.965 în 1930, în schimb a crescut numărul personalului angajat de la 28.697 la 49.720. Același proces se observă și pentru industria metalurgică, unde au dispărut întreprinderile mici prin înființarea de întreprinderi mari.

Dacă în 1900 revenea la o întreprindere în medie 2,3 lucrători, în 1930 media se ridică la 4,6 lucrători, iar în ce privește mărimea lor, întreprinderile cu mai puțin de 20 lucrători aveau în 1900 în medie 1,6 lucrători, pe cînd în 1930 ajung la 2,1 lucrători. Întreprinderile cu

---

[12] Jinga, *op. cit.*, p. 429.

[13] *Ibidem*, p. 435.

[14] * * * *Recensămîntul general al populației României din 29 decembrie 1930*, X, București, 1938, p. XVII, XVIII.

Întreprinderile industriale din Transilvania, Banat, Crişana, Maramureş la 1900 şi 1930*

Nr. ord.	Denumirea clasei de întreprinderi	Întreprinderi		Personal		Întreprinderi avînd pînă la 20 angajaţi inclusiv				Întreprinderi cu 20 angajaţi şi peste			
						1900		1930		1900		1930	
		1900	1930	1900	1930	Într.	Pers.	Într.	Pers.	Într.	Pers.	Într.	Pers.
	Total	94112	59040	212599	269623	93651	153223	58000	123260	461	59376	1040	146363
I	Exploatarea solului	471	210	24810	27133	355	1529	114	676	116	23281	96	26457
II	Ind. metalurgică	16309	9139	38894	46262	16264	26756	9032	17688	45	12138	107	28574
III	Ind. lemnului . .	12998	9865	28697	49720	12899	19974	9639	18629	99	8723	226	31091
IV	Ind. construcţiilor	7297	2472	15901	19648	7229	12614	2336	6359	68	3287	136	13289
V	Ind. textilă . . .	1904	1127	3607	15660	1895	3065	1028	2765	9	542	99	12895
VI	Ind. manufact. şi de conf . . .	39344	19706	59847	47429	39332	59416	19610	40112	12	431	96	7317
VII	Ind. alimentară .	14225	14596	32780	43695	14159	26034	14471	30892	66	6746	125	12803
VIII	Ind. hîrtiei . . .	29	44	1024	3122	23	73	25	187	6	951	19	2935
IX	Ind. tiparului . .	1070	1188	3151	6173	1057	2741	1144	3574	13	410	44	2599
X	Ind. chimică . .	439	464	3639	6686	414	831	414	1463	25	2808	50	5223
XI	Uzine electr., gaz, apă	22	140	245	3849	20	186	99	693	2	59	41	3156
XII	Alte industrii . .	4	89	4	246	4	4	88	222	—	—	1	24

* Din acest tablou lipsesc datele referitoare la forţa motrice, dat fiind că recensămîntul din 1900 din Ungaria nu cuprinde datele respective.

Întreprinderile industriale din Bucovina la 1902 şi 1930: [16]

Nr. ord.	Denumirea clasei de întreprinderi	Întreprinderi		Personal		Într. avînd pînă la 20 angajaţi inclusiv				Într. cu 20 de angajaţi şi peste				Forţa motrică			
						1902		1930		1902		1930		1902		1930	
		1902	1930	1902	1930	Într.	Pers.	Într.	Pers.	Într.	Pers.	Într.	Pers.	Într.	H.P.	Într.	H.P.
	TOTAL .	7363	7764	21416	31516	7286	15218	7602	16217	77	6198	162	15299	517	5747	749	39020
1	Expl. subsol . . .	13	12	188	620	12	86	8	28	1	32	4	592	3	114	4	152
2	Ind. metalurgică .	1277	1312	2745	3942	1272	2456	1303	2712	5	289	9	1230	10	220	53	1220
3	Ind. lemnului . . .	988	1462	4527	9098	958	2269	1388	2678	30	2258	74	6420	91	2582	137	9817
4	Ind. construcţii . .	604	283	4274	1322	581	1422	274	715	23	2852	9	607	2	1308	9	655
5	Ind. textilă	83	123	141	2120	83	141	104	413	—	—	10	1707	5	7	42	636
6	Ind. manuf. conf.	2626	2718	5285	5490	2626	5285	2709	5171	—	—	9	329	2	4	9	210
7	Ind. alimentară .	1481	1525	3377	7288	1470	2913	1503	3567	11	464	22	3721	394	1284	433	14113
8	Ind. hîrtiei	2	7	11	111	2	11	6	20	—	—	1	91	—	—	1	6
9	Ind. tiparului . . .	148	143	488	535	144	346	140	423	4	142	3	112	5	109	22	114
10	Ind. chimică . . .	127	151	403	737	125	274	142	354	2	129	9	383	3	85	21	472
11	Ind. eletr. gaz, apă	2	17	34	191	1	2	15	108	1	32	2	83	2	34	17	11619
12	Alte industrii	12	11	13	62	12	13	10	28	—	—	1	34	—	—	1	6

mai mult de 20 lucrători aveau în 1900 în medie 128,8 lucrători, iar în 1930 media era de 140,7 lucrători[15].

O dezvoltare similară s-a înregistrat şi pentru Bucovina, după cum reiese din tab. nr. II[16].

Şi în Bucovina ca şi în celelalte provincii româneşti dezrobite, cifrele indică o dezvoltare mai rapidă a industriei capitaliste, exprimată în creşterea numărului întreprinderilor mari, a numărului de muncitori, în sporirea forţei motrice instalate. Dacă în 1902 revenea pe întreprindere o medie de 2,9 lucrători, în 1930 aceasta era de 4,1 lucrători. La întreprinderile avînd sub 20 de angajaţi media e de 2,1 lucrători atît în 1902 cît şi în 1930, în schimb la întreprinderile cu peste 20 angajaţi, în 1902 revenea pe întreprindere 80,5 lucrători, iar în 1930 această medie se ridică la 94,4 lucrători. În ceea ce priveşte forţa motrică, în 1902 erau 517 întreprinderi cu o forţă motrică instalată reprezentînd 5.747 HP, iar în 1930 sînt 749 asemenea întreprinderi cu 39.020 HP. Deci în 1902 revenea pe întreprindere 11 HP, iar în 1930 media este de 52 HP.

Dezvoltarea întreprinderilor mari capitaliste era o linie caracteristică de dezvoltare a tuturor ramurilor industriale în perioada interbelică. După o evaluare statistică privind situaţia industriei mari transformatoare din Transilvania şi Banat, la 1 ian. 1919 existau aici 534 asemenea întreprinderi, cu un capital investit de 12.429 milioane lei, o forţă motrică instalată de 192.522 HP, un personal angajat în număr de 74.978 oameni şi o producţie în valoare de 14.593 mil. lei. După aceiaşi evaluare, la 1 ian. 1940 numai în cea ce priveşte întreprinderile din această categorie înfiinţate după desăvîrşirea unităţii naţionale de stat, situaţia era următoarea: 1.039 întreprinderi, cu un capital investit de 14.520 mil. lei, o forţă motrică instalată de 141.372 HP, un personal în număr de 79.943 oameni, şi o producţie în valoare de 18.966 mil. lei[17]. Cifrele sînt mai mult decît grăitoare.

Că viaţa economică din Transilvania n-a stagnat şi nici nu a dat înapoi, cum „prevesteau" reprezentanţii Austro-Ungariei la Conferinţa de pace, o demonstrează şi creşterea potenţialului industrial al oraşelor care şi înainte de eliberare aveau un caracter industrial. Astfel de exemplu, două din oraşele transilvănene, Braşovul şi Aradul, unul ajungînd în centrul ţării şi altul la graniţa sa de vest, au cunoscut în perioada interbelică următoarea evoluţie din punct de vedere industrial. În ceea ce priveşte oraşul şi judeţul Braşov[18]:

Anul	Nr. fabr.	Nr. lucrători	Forţa motrică	Valoarea prod.
1918	50	5.676	7.175 HP	168 mil. lei
1940	291	24.795	50.594 HP	8.593 mil. lei

[15] * * * *Recensămîntul general al populaţiei României din 1930*, X, Bucureşti, 1938, p. XVII—XVIII.

[16] *Ibidem*, p. XVIII.

[17] Jinga, *op. cit.*, p. 428.

[18] *Ibidem*, p. 429.

În cei 22 de ani de la unire, timp în care se include refacerea economiei distruse de război şi o devastatoare criză economică, ca cea din anii 1929—1933, în Braşov numărul fabricilor a sporit de 6 ori, acela al lucrătorilor de 4 ori, forţa motrică de 7 ori, iar valoarea producţiei a crescut şi mai mult.

Chiar dacă pentru Arad cifrele nu sînt complete, progresul este şi aici mai mult decît evident[19]:

Anul	Nr. fabr.	Nr. lucrători	Forţa motrică	Valoarea prod.	Capital investit
1918	38	4.659	11.544 HP	968 mil. lei	476 mil. lei
1940	142	16.232 (în 1930)	20.097 HP	2.513 mil. lei	1.219 mil. lei

Dezvoltarea ţinuturilor româneşti eliberate de sub dominaţia străină în 1918 constituie parte integrantă a procesului general ascendent de evoluţie a economiei capitaliste a României în perioada dintre cele două războaie mondiale. În acest proces un rol important l-a jucat, fără îndoială, statul român reîntregit. Fără intervenţia statului, care să promoveze o politică protecţionistă, industria nu s-ar fi putut dezvolta într-o ţară mică cum era România şi care veacuri de-a rîndul a fost asuprită şi desmembrată de marile puteri înconjurătoare, păşind astfel mai tîrziu pe calea unei dezvoltări capitaliste fireşti. Privită prin această prismă, politica protecţionistă îşi avea temeiurile ei, fără a trece însă cu vederea felul în care au profitat anumite cercuri dominante ale burgheziei de conjunctura creată, în detrimentul maselor consumatoare — fapt ce ţine de relaţiile social-politice ale vremii, de poziţiile privilegiate pe care aceste cercuri le aveau în aparatul de stat. Măsurile adoptate de puterea de stat în direcţia „apărării" industriei naţionale s-au concretizat în creşterea protecţionismului vamal, care în anul 1938 a ajuns să fie de 8,45 ori mai mare decît în 1929[20]. La adăpostul protecţionismului vamal, a măsurilor de încurajare luate de stat, industria transformatoare a României s-a dezvoltat simţitor, după cum se poate vedea din tabelul alăturat[21].

---

[19] *Ibidem*, p. 430.

[20] L. Pătrăşcanu, *Problemele de bază ale României*, Bucureşti, 1944, p. 32—33.

[21] *Encicenlopedia României*, III, Bucureşti, 1942, p. 813; a) Capitalul investit pe anul 1919 a fost declarat de fabricanţi, ţinînd cont de valuta anului 1914 la întreprinderile mai vechi, iar pentru cele de după război s-a menţionat preţul de cost. Pentru provinciile reunite cu ţara s-a convertit moneda străină în moneda ţării, la cursul oficial dinainte de război, pentru capitalul acelor întreprinderi înfiinţate înainte de 1916, pentru întreprinderile înfiinţate după război, dar înainte de unificarea monetară, s-a calculat coroana cu 50 de bani. Pentru 1923 statistica nu dă valoarea investiţiilor.
b) În anul 1919 sînt incluse şi uzinele electrice, care nu mai figurează în anii următori, fiind trecute sub Direcţia Energiei.
c) Pentru anul 1923 nu sînt înregistrate datele statistice referitoare la personal şi salarii.
d) Anul de activitate maximă a industriei pînă la criza economică.
e) Anul de activitate minimă din timpul crizei.

Situația industriei mari transformatoare a României

Anul	Nr. fabr.	Capital investit a) (în mii lei)	Forța motrică b) (în mii HP)	Personal ocupat	Valoarea salariilor (în mii lei)	Valoarea producției (în mii lei)
1919	2.747	2.837	481	157.423	—	11.712
1923[c]	3.301	—	392	—	—	34.384
1928[d]	3.966	39.770	473	206.547	7.733	60.965
1932[e]	3.557	39.904	515	152.198	4.379	32.475
1936	3.553	42.494	580	260.934	6.850	51.334
1937	3.512	51.758	723	278.889	7.667	64.497

Dezvoltarea ascendentă, caracterizată nu prin creșterea numărului întreprinderilor, ci prin concentrarea acestora, este exprimată în sporirea capitalului investit între anii 1928—1940 cu 30,8%, a forței motrice instalate cu 63,7%, a materiilor prime consumate cu 22,6% și a producției totale industriale cu 25,4%. Astfel, prin sporul propriu de producție, industria noastră transformatoare, care în 1929 acoperea 75,5% din consumul intern de produse fabricate, a reușit în 1938 să acopere 87% din acest consum[22]. Desigur nu putem pierde din vedere că acest consum era încă redus, România fiind o țară în curs de dezvoltare capitalistă, cu o economie agrar-industrială.

Dezvoltarea producției industriale interne — atît cantitativ și calitativ, cît și din punct de vedere al diversității produselor — a redus într-o oarecare măsură dependența țării noastre față de industria străină, dar a contribuit într-o proporție încă mult prea redusă la sporul consumului de produse industriale și deci la ridicarea standardului de viață al întregii populații. Industria din România și-a sporit producția proporțional cu reducerea cotei de produse importate și nu sporind consumul intern printr-o reducere a prețurilor la produsele industriale care au rămas inaccesibile marii majorități a populației muncitoare a țării. Era și aceasta o caracteristică a orînduirii sociale de atunci, cu valabilitate generală, dar mai acută pentru țările mici în curs de dezvoltare capitalistă cum era și țara noastră.

Contradicția între creșterea potențialului industrial și îngustarea pieței interne își găsește explicația în faptul că, în cadrul unui consum restrîns, partea care revenea industriei autohtone, în raport cu bunurile importate, întrecea proporția restrîngerii consumului. Dacă în 1920 din valoarea totală a importului, materiile prime reprezentau 0,25%, iar fabricatele 35,5%, în anul 1938 materiile prime reprezentau 12,9%, iar fabricatele doar 8,25%. Din 1929 și pînă în preajma izbucnirii celui de al doilea război mondial, volumul materiilor prime importate a crescut

[22] *Enciclopedia României*, II, p. 423.

cu 77,7%, iar al semifabricatelor a scăzut cu 45%[23]. Dezvoltarea industriei autohtone a făcut ca indicele importului de produse finite să scadă de la 152,4, cît era în anul 1921, la 54,4 în anul 1937[24].

Materiile prime transformate anual de industria românească au ajuns, spre sfîrşitul perioadei interbelice, la o valoare de ordinul a 30 miliarde lei, din care mare parte erau indigene, dar şi procentajul în creştere al materiilor prime străine indică sporirea gradului de industrializare capitalistă a ţării şi deci, implicit, posibilitatea de transformare şi a materiilor prime străine importate. Astfel, din valoarea totală a materiilor prime utilizate de industria românească în anul 1930, care se cifra la 27.121.170.000 lei, valoarea materiilor prime indigene era de 18.541.977.000 lei, iar a celor străine de 8.579.193.000 lei, reprezentînd 31,6%[25].

Toate acestea demonstrează că după anul 1918, anul Marii Uniri, potenţialul industrial al întreprinderilor economiei capitaliste româneşti a crescut simţitor. Fenomenul s-a accelerat mai ales începînd din 1934, creşterea manifestîndu-se în toate direcţiile: în volumul, valoarea şi varietatea bunurilor produse, în creşterea forţei motrice instalate, a folosirii mîinii de lucru salariate, toate indicînd o creştere a investiţiilor de capital. Valoarea investiţiilor făcute de societăţile industriale a crescut de la 11,7 miliarde de lei, cît era în 1923, la 86 miliarde de lei în anul 1939, ceea ce reprezintă o creştere de 7,3 ori a capitalului investit. În aceste condiţii, chiar dacă nu s-a schimbat caracterul predominant agrar al economiei României, participarea industriei (prelucrătoare, minieră şi forestieră) la venitul naţional s-a ridicat în deceniul al patrulea al secolului nostru la aproximativ 25%[26], iar în 1938 la 30,8%, după unele calcule mai noi[27].

Aceste succese obţinute de poporul român în dezvoltarea economică a ţării sînt cu atît mai importante cu cît ele au fost obţinute în condiţii interne şi internaţionale care nu erau de natură să-i uşureze acest efort. Menţinerea în continuare şi după desăvîrşirea unităţii naţionale de stat a unei îngustimi a pieţii, determinată de o dezvoltare economică încă relativ slabă, a rămînerii în urmă ca rezultat al îndelungatei stăpîniri străine asupra bogăţiilor patriei, a menţinerii ţărilor mici în situaţia de subordonare de către capitalul monopolist străin şi a sustragerii de către acesta a unei anumite părţi din venitul realizat prin munca şi truda proletariatului român, au constituit tot atîţia factori de frînă pentru o dezvoltare capitalistă mai rapidă a României. Dacă mai adăugăm la acestea şi relaţiile economice de schimb din lumea capitalistă, dezavantajoase ţărilor mici, în curs de dezvoltare, ca şi repercutarea asupra economiei ţării noastre a consecinţelor crizei generale a capitalismului, putem apre-

[23] L. Pătrăşcanu, *op. cit.*, p. 31.
[24] *Enciclopedia României*, III, p. 198.
[25] *Ibidem*, p. 816—817.
[26] *Ibidem*, p. 818 şi vol. IV, p. 908.
[27] *Analele de Istorie*, XXIII, 1977, nr. 1, p. 177.

cia la justa sa valoare uriașul efort de muncă și energie depuse de poporul român pentru a obține succesele care au caracterizat dezvoltarea societății capitaliste românești în perioada ce a urmat desăvîrșirii unității naționale de stat.

Muncii neobosite depusă de generațiile care au înfăptuit Marea Unire și a celor care le-au urmat, poporul român îi datorează nu numai succesele în dezvoltarea forțelor de producție, dar și în cunoașterea științifică și progresul tehnic, în dezvoltarea învățămîntului și culturii, într-un cuvînt, în ridicarea pe o treaptă nouă a civilizației materiale și spirituale a societății românești.

După desăvîrșirea unității naționale de stat, gradul de instrucție a populației țării, dar mai ales gradul de instrucție a populației românești supusă pînă în 1918 unei politici discriminatorii și de desnaționalizare din partea claselor dominante ale puterilor străine din provinciile subjugate, s-a ridicat simțitor. Analizînd creșterea numărului știutorilor de carte de la un recensămînt la altul, înainte și după unirea din 1918, pe provincii, constatăm următoarele[28]:

Provincii	Proporția știutorilor de carte la recensămîntul		Diferența în %	În cîți ani s-a produs diferența	Creșterea decenială în %
	1930	Precedent			
Vechiul regat	56,1%	(1912) 39,3%	16,8%	18	9,3%
Basarabia	38,2%	(1897) 19,4%	18,8%	33	5,6%
Bucovina	65,7%	(1910) 45,2%	20,5%	20	10,2%
Transilvania	67,3%	(1910) 51,1%	16,2%	20	8,1%
*Inclusiv Banatul, Crișana-Maramureș					

Dat fiindcă nu există un recensămînt care să precizeze numărul știutorilor de carte în anul 1920, pe de altă parte, admițînd realitatea că în timpul primului război mondial și imediat după, respectiv între 1914—1919 nu putea avea loc vre-un progres din lipsa personalului didactic, progresul dintre 1910 și 1930 din Transilvania cade asupra primilor 5 ani anteriori războiului și a primului deceniu după război. Rezultă că Transilvania a progresat considerabil în deceniul 1920—1930, proporția știutorilor de carte urcîndu-se la 68,3 față de 50,5 în 1910 și față de 1920, cînd proporția știutorilor de carte nu a putut fi decît în jur de 55%[29].

Adăugînd la aceasta și înființarea de numeroase școli primare și secundare în centre în care ele nu existau în limba română înainte de eliberare, ca și înființarea unei universități românești la Cluj, a unei

[28] * * * *Recensămîntul populației României din 1930*, vol. III, București, 1938, p. X.

[29] *Ibidem*, p. XII.

Academii Comerciale în același oraș și a altor instituții de învățămînt universitar, pe lîngă care s-a dezvoltat o vie activitate științifică, putem aprecia că unirea din 1918 a însemnat pentru populația românească și o dezrobire culturală. Capacitățile creatoare ale unei populații majoritare, care pînă la această dată au fost încătușate de robia națională, s-au putut acum desfășura liber de asemenea cătușe, realizînd însemnate progrese în toate sferele activității spirituale.

Nici naționalitățile conlocuitoare n-au fost împiedicate în propășirea vieții lor spirituale, îndeosebi prin dezvoltarea învățămîntului în limba lor maternă, domeniu în care statul român s-a dovedit a fi credincios programului general-democratic adoptat de Marea Adunare Națională de la Alba Iulia. Cu toate că tratatul de la Trianon în art. 10 prevedea instrucția în limba maternă doar pentru învățămîntul primar, statul român a sprijinit activ și alte forme ale învățămîntului naționalităților. Astfel, din cele 72 de școli civile ale statului cîte funcționau în anul 1922 în Transilvania, 44 erau românești și 28 în limbile naționalităților conlocuitoare, 20 maghiare și 8 germane, ceea ce însemna că în acest domeniu statul român punea la îndemîna naționalităților 39% din școlile sale. În plus, în anii imediat următori Unirii din 1918 s-au înmulțit foarte mult școlile confesionale civile ale naționalităților conlocuitoare. Astfel dacă sub stăpînirea maghiară erau în acest domeniu 30 școli civile confesionale maghiare, 3 germane și 2 evreiești (tot maghiare), în 1922 ungurii aveau 65 asemenea școli, germanii 14, evreii 3 și armenii 1, raportul fiind de 35 la 83 sau o creștere de 129%. Față de cele 44 școli civile ale statului în limba română, în limba maghiară erau în 1922 un număr de 103, germane 14, ebraice 3 și armene una, raportul fiind astfel a școlilor maghiare de 234%, al celor germane de 36%, al celor evreiești de 7% și al celor armene de 2,5% față de școlile civile românești[30].

În domeniul învățămîntului comercial înainte de 1 dec. 1918 în Transilvania existau 13 școli superioare de comerț maghiare și numai una, cea greco-ortodoxă de la Brașov, în limba română; în anul 1922 naționalitățile conlocuitoare dispuneau de 22 de școli superioare de comerț, față de 10 românești. Din cele 22 școli ale naționalităților 18 aveau limba de predare maghiară și 4 germană, dintre care statul român întreținea 5 școli în limba maghiară, 2 la Arad și cîte una la Cluj, Satu Mare și Timișoara, 1 în limba germană tot la Timișoara, iar comunele și camerele de comerț întrețineau alte 4 școli în limba maghiară, restul fiind întreținute de diferite confesiuni (4 catolice, 4 reformate, 3 ev. luth. și 1 izraelită, tot în limba maghiară)[31].

Libertatea acordată de statul român naționalităților conlocuitoare în domeniul confesional mergea pînă acolo încît școlile întreținute de aceste confesiuni nu s-au conformat mult timp după unire noilor împrejurări

[30] Arhivele Istorice Centrale (București), fond. nr. 523 „Ministerul Instrucției Publice", dosar nr. 756/1922, f. 40—45.

[31] *Ibidem*, f. 46—47.

istorice, refuzînd „să introducă în şcolile lor istoria şi geografia României, propunînd şi mai departe — la ordinul autorităţilor şcolare proprii — istoria şi geografia Ungariei vechi“[32].

Autorităţile şcolare româneşti şi statul român au dat dovadă de mult tact, străduindu-se ca, prin înfiinţarea de şcoli ale statului în limba naţionalităţilor conlocuitoare, să sustragă tineretul de sub influenţa educaţiei şovine a învăţămîntului confesional. Au fost numeroase cazuri în care statul român, după ce fusese nevoit să desfiinţeze unele şcoli ale sale în limbile naţionalităţilor din cauza lipsei de elevi absorbiţi de şcolile confesionale, să reînfiinţeze aceste şcoli la cererea însăşi a populaţiei respective şi a cadrelor didactice. În asemenea cazuri statul român „a redeschis şcolile luînd în serviciile sale pe toţi profesorii confesionali, care au cerut şi cu întreg stocul de elevi, care au reclamat înscrierea la şcoala statului“[33]. Este o operă meritorie a statului român care a acordat atenţia cuvenită, atît cît o îngăduiau împrejurările, faţă de limba şi cultura naţionalităţilor conlocuitoare.

Ca urmare a dezvoltării generale a învăţămîntului din România, în anii care au urmat Marii Uniri din 1918 au pătruns în şcoli un număr mai mare de elevi din rîndul oamenilor muncii români şi de alte naţionalităţi şi îndeosebi din rîndurile ţărănimii.

În contextul evoluţiei ascendente, care caracterizează viaţa economico-socială, politică şi culturală a României întregite, s-au produs schimbări şi în structura societăţii româneşti, în raportul forţelor sociale, s-a afirmat cu tot mai multă vigoare proletariatul, al cărui număr a ajuns în 1938 la peste 800.000 şi care reprezenta clasa cea mai revoluţionară a lumii contemporane. Stau mărturie sporirii rolului clasei muncitoare şi al partidului său revoluţionar — Partidul Comunist Român — în viaţa social-politică a ţării, în conducerea luptei revoluţionare, spre înfăptuirea în practică a programului votat de masele populare la Adunarea Naţională de la Alba Iulia, marile bătălii de clasă, care au culminat cu eroicele lupte ale ceferiştilor şi petroliştilor din iarna anului 1933, organizarea şi conducerea luptei forţelor democratice, patriotice împotriva fascismului, pentru apărarea integrităţii şi suveranităţii patriei, care a culminat cu victoria rezistenţei antifasciste prin insurecţia naţională armată antifascistă şi antiimperialistă din vara anului 1944.

Dovedindu-se un demn urmaş şi continuator al glorioaselor tradiţii ale înaintaşilor de luptă pentru libertate, neatîrnare şi integritate teritorială a patriei, Partidul Comunist Român, care a reuşit să preia din istorie tot ce vremurile au adunat în ele — răspundere şi înţelepciune, tărie şi un adînc patriotism — s-a situat în primele rînduri ale luptei împotriva pericolului fascist ce ameninţa însăşi fiinţa şi existenţa naţională a poporului român. În această puternică încleştare de forţe, Partidul Comunist Român a desfăşurat o vie propagandă pentru concentrarea

[32] *Ibidem*, f. 47.
[33] *Ibidem*, f. 44—45.

tuturor forțelor patriotice în jurul programului de la Alba Iulia din 1918. Într-un apel din martie 1938, adresat de către Comitetul Regional al P.C.R. din Ardeal tuturor partidelor și organizațiilor democratice, patriotice, era preconizată drept singura cale ce putea „duce la o atmosferă curată de adevărat patriotism și sentiment cinstit național", pentru salvgardarea Ardealului de pericolul ce-l amenința din partea revizionismului fascist, aceea a reîntoarcerii la o viață constituțională; „Libertățile constituționale, parlamentarism, prosperitate, bună înțelegere între naționalități înlăuntrul hotarelor, politică de pace și de securitate colectivă, iată salvgardarea Ardealului de primejdia hitleristă. Poporul român și-a înscris aceste principii pe drapelul său la Alba Iulia în pragul dobîndirii libertății sale naționale și sociale . . . „Azi, poporul român trebuie să se elibereze din temnița sistemului de dictatură importat din străinătate. Trebuie să se întoarcă la principiile din Alba Iulia, care i-au asigurat atît lui cît și naționalităților conlocuitoare libertate, înțelegere frățească, pace și pîine". În același timp, Partidul Comunist Român cerea naționalităților conlocuitoare să se adune împreună cu poporul român „sub steagul zilelor istorice de la Alba Iulia"[34].

Urmărind același țel al creării unui front comun antifascist nu numai pe plan național, dar și al tuturor popoarelor amenințate de hitlerism și revizionism, un articol din presa ilegală comunistă, intitulat „Dece ne interesează independența Cehoslovaciei?", recurge tot la reînvierea amintirii zilelor istorice din 1918, cînd paralel cu constituirea Republicii Cehoslovace, „la Alba Iulia istorică, delegații împuterniciți ai românilor din Transilvania, Banat și Ungaria, reuniți într-o adunare populară, au proclamat unirea cu România a românilor și a teritoriilor locuite de ei". Articolul sublinia că pe această cale democratică cele două evenimente similare din 1918 „au înnoit harta Europei Centrale și de Est", pe care puterile fasciste voiau să o schimbe, amenințînd cu aceeași soartă „statele succesoare", fapt care îndreptățește Partidul Comunist Român să ceară tuturor forțelor patriotice din România ca „în ajunul sărbătoririi celei de a 20-a aniversări a adunării populare de la Alba Iulia să se ridice puternic glasul nostru în apărarea Cehoslovaciei". În același timp, această aniversare trebuia să fie „sărbătoarea comună" a poporului român și a naționalităților conlocuitoare[35].

Mergînd pe linia învățămintelor istoriei noastre naționale, Partidul Comunist Român a deslușit în acele momente hotărîtoare pentru destinele țării și poporului român, care sînt sarcinile sale imediate. Înlăturînd din documentele sale tezele și aprecierile — apărute în împrejurările existenței în mișcarea comunistă internațională a unor manifestări negative — potrivit cărora România este caracterizată în mod eronat ca „un stat tipic cu multe națiuni", creat pe baza „ocupării de teritorii străine" și care presupunea să se desfășoare o luptă pentru așa zisa „eli-

[34] Arhiva C.C. al P.C.R., fond nr. 10, anul 1938, unitatea de păstrare nr. 430.
[35] Arh. C.C. al P.C.R., fond. nr. 1, anul 1938, unit,. de păstrare nr. 103.

berare de sub imperialismul român a popoarelor asuprite", Partidul Comunist Român a păşit ferm la lupta pentru salvgardarea intereselor naţionale ale ţării şi poporului român[36]. Combătînd politica revizionistă devenită tot mai agresivă după München, hotărîrea adoptată de Comitetul Teritorial din Ardeal şi Banat al P.C.R. din 6 decembrie 1938 afirma: „Sintem împotriva oricărei străduinţe spre despărţire, pentru că drumul de ieşire îl vedem în primul rînd în... realizarea hotărîrilor de la Alba Iulia, care au asigurat deplina egalitate şi libertate a naţionalităţilor conlocuitoare". Documentul mai precizează şi faptul că această „libertate nu poate fi folosită pentru abuzuri. A se referi la Alba Iulia, a revendica drepturi în interesul fascismului hitlerist, cum au făcut la adunarea de la Timişoara Fabricius şi ceilalţi", ar însemna „un atentat" împotriva unităţii populaţiei ce de secole trăia înfrăţită pe meleagurile transilvănene[37].

Rememorarea măreţelor evenimente din timpul Unirii din 1918 şi a învăţămintelor trase din pilda înaintaşilor, au devenit, prin agitaţia şi propaganda partidului comunist, o armă de luptă pentru închegarea unui front de rezistenţă antifascistă a poporului român. Vremurile s-au arătat însă potrivnice ţării şi voinţei poporului român de a-şi apăra şi păstra integritatea teritorială a patriei, aşa cum a ctitorit-o generaţia care a înfăptuit Unirea din 1918. Trupul patriei a fost din nou sfîrtecat, ca de atîtea ori în decursul istoriei, prin cesiunile teritoriale impuse de dictatul fascist de la Viena, împotriva căruia Partidul Comunist Român a mobilizat ample forţe şi a organizat numeroase adunări populare de protest chemînd masele la luptă.

Cea mai clară dovadă a spiritului de responsabilitate istorică cu care partidul comuniştilor privea soarta ţării şi poporului căreia îi aparţinea cu trup şi suflet, a fost rămînerea sa la postul de luptă în încleştarea pe viaţă şi pe moarte dintre forţele rezistenţei naţionale antifasciste, — al cărui conducător recunoscut era partidul comunist —, şi cotropitorii hitlerişti pe a căror baionete se sprijinea dictatura militară fascistă instaurată în România. Din nici un document programatic care a stat la baza coalizării tuturor forţelor democratice, patriotice antifasciste pentru răsturnarea dictaturii militare fasciste şi alungarea cotropitorilor de pe pămîntul patriei, Partidul Comunist Român nu a pierdut din vedere problema eliberării nordului Transilvaniei şi restabilirea graniţelor aşa cum le-a hotărît poporul nostru în 1918.

Odată cu victoria insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste din vara anului 1944, organizată şi condusă cu pricepere de Partidul Comunist Român, s-a început şi o nouă istorie a patriei — „istoria împlinirii idealurilor de dreptate socială şi naţională, pentru care au luptat nenumărate generaţii de înaintaşi, a cuceririi depline a independenţei na-

[36] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. 2, Bucureşti, 1968, p. 359.

[37] Arhivele Institutului de ştiinţe istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., cota A XX — 11. inv. nr. 996/1938.

ţionale a României, a dreptului sacru al poporului român de a fi stăpîn în propria sa ţară"[38]. Un prim pas făcut în această direcţie a fost eliberarea părţii de nord a Transilvaniei cu preţul miilor de jertfe ale ostaşilor români, care, alături de armatele sovietice, au alungat pe cotropitorii fascişti. Astfel, prin propriile jertfe de sînge poporul român a restabilit graniţele firești ale patriei, iar Partidul Comunist Român s-a dovedit a fi singura forţă politică conştientă „că ceea ce s-a înfăptuit prin lupta şi sîngele înaintaşilor noştri trebuie păstrat cu sfinţenie"[39] — aşa cum, pe bună dreptate a afirmat la Alba Iulia secretarul general al partidului, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, cu prilejul festivităţilor consacrate semicentenarului Unirii Transilvaniei cu România.

După eliberarea patriei de sub jugul fascist, în epoca glorioasă a edificării orînduirii noi, socialiste, cînd clasa muncitoare aliată cu ţărănimea muncitoare a preluat puterea în stat, desfiinţînd exploatarea omului de către om, s-au creat şi condiţiile pentru înfăptuirea integrală a ceea ce a năzuit dar n-a reuşit să-i dea viaţă întru totul generaţia din 1918: înflorirea impetuoasă a naţiunii prin descătuşarea deplină a tuturor energiilor creatoare ale întregului popor şi înfăptuirea năzuinţelor de progres nestînjenit.

Naţiunea noastră socialistă, liberă şi independentă, aniversează 60 de ani de la Marea Unire din 1918 în condiţiile în care întregul popor îşi consacră, cu avînt nestăvilit, toate forţele pentru înfăptuirea măreţului program elaborat de Congresul al XI-lea şi a hotărîrilor Conferinţei Naţionale a partidului din decembrie 1977, pentru desăvîrşirea construcţiei socialiste, pentru ridicarea patriei noastre străbune pe noi culmi ale civilizaţiei şi progresului.

IOAN CICALĂ

DIE FOLGEN DER VEREINIGUNG SIEBENBÜRGENS MIT RUMÄNIEN

(Zusammenfassung)

Das entscheidende historische Ereignis mit tiefen Einwirkungen auf die ganze zukünftige Entwicklung des rumänischen Volkes, die Grosse Einigung von 1918, eröffnete weite Entfaltungsmöglichkeiten des Kapitalismus in Rumänien. Durch Abschaffung jahrhundertlanger Fremdherrschaft und Ausbeutung ausgedehnter Gegenden und Naturschätze durch die benachbarten Kaiserreiche, hat die Eini-

[38] * * * *Programul P.C.R. de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism*, Bucureşti, 1975, p. 33.

[39] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, vol. 3, Bucureşti, 1969, p. 698.

gung von 1918 alle schaffenden Energien und Fähigkeiten des rumänischen Volkes in sich verbunden, welches durch seine Arbeitshingabe dem vereinten Rumänien eine Aszendenzentwicklung des ökonomischen, sozialen und politisch-kulturellen Lebens sicherte.

Durch die Arbeit und die schaffenden Energien des arbeitenden Volkes wurde, in kurzer Zeit, die Wiederherstellung der durch den Krieg vernichteten Wirtschaft gesichert. Somit wurde die Grundlage der Sntwicklung und Vervielfältigung einer modernen Industrie geschaffen. Damit wurde, auch wenn nur teilweise, soweit es unter den damaligen Verhältnissen der kapitalistischen Welt möglich war, die Abhängigkeit des Landes von der fremden Einfuhr beseitigt.

Der unermüdeten Arbeit der Generationen, die die Einheit vollbrachten, und deren die ihnen folgten verdankt das rumänische Volk seine Erfolge nicht nur in der Entwicklung der Produktionskräfte, sondern auch die auf dem Gebiete der wissenschaftlichen Erkenntnis und des technischen Fortschritts, der Entwicklung des Schulwesens und der Kultur, mit einem Wort, die Hebung auf einer neuen höheren Stufe der materiellen und geistigen Zivilisation der rumänischen Gesellschaft zwischen den beiden Weltkriegen.

Als Folge der aszendenten Entwicklung, welche das ökonomisch-soziale, politische und kulturelle Leben des vereinten Rumäniens charakterisiert, entstanden Veränderungen auch in der rumänischen Gesellschaftsstruktur, im sozialen Kräfteverhältnis. Immer kraftvoller behauptete sich das Proletariat, welches mit der Rumänischen Kommunistischen Partei an der Spitze, für die Verwirklichung des, bei der Grossen Nationalversammlung in Alba Iulia beschlossenen, allgemeinendemokratischen Programms aktiv gekämpft hat.

CONSIDERAȚII CU PRIVIRE LA ROLUL ȘI LOCUL CONSILIULUI DIRIGENT ÎN PRIMII ANI DUPĂ UNIRE

În virtutea dreptului popoarelor de a decide singure asupra destinului lor, Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918, a hotărît împlinirea unui deziderat scump întregului popor român, unirea necondiționată a Transilvaniei cu România[1]. A doua zi, Marele Sfat Național a desemnat din rîndurile sale Consiliului Dirigent, organism provizoriu, căruia îi revenea misiunea de interes național, de a activa în sensul principiilor democratice cuprinse în Hotărîrea de unire. Și era chemat în primul rînd, ca organ emanînd din Adunarea de la Alba Iulia, să întreprindă toate măsurile, care să conducă într-un timp cît mai scurt la completarea unirii politice cu deplina uniformizare administrativ-instituțională a țării. Vitregia vremurilor și a oamenilor făcuseră ca în trecut poporul român să se dezvolte sub raport politic separat, situație ce generase pe teritoriile locuite dintotdeauna de români existența unei legislații, administrații și a unor instituții diferite[2]. Desăvîrșirea unității politice, devenise pîrghia comandatară a procesului de atenuare și dispariție a acestor particularități regionale. În acest proces, dirijat de guvernul țării, s-a încadrat prin întreaga sa activitate, și Consiliul Dirigent. N-a fost domeniu al vieții economice sau politice, cultural științifice, administrative sau juridice, rămas în administrarea Consiliului Dirigent, în care să nu fie strădanii și realizări pe drumul uniformizării.

Rezoluția de Unire votată la Alba Iulia a fost prezentată de o delegație transilvăneană, regelui și guvernului. Aceasta însemna transpunerea hotărîrii de Unire în viața politică, din partea celor care o decretaseră. Oficialitățile de la București au primit-o și au consfințit-o printr-un decret-lege din 11/24 decembrie 1918[3]. Conferința de pace de la Paris, pusă în fața unui fapt împlinit, în fața unui act de dreptate istorică, va recunoaște unirea Transilvaniei cu România, dîndu-i astfel o consacrare internațională.

În aceeași zi de 11/24 decembrie 1918, avînd în decretul-lege amintit (nr. 3631) temeiul legal de referință, s-a dat decretul-lege nr. 3632 cu privire la organizarea Transilvaniei în cadrul statului național unitar român[4]. Prin acesta, guvernul însărcina, în mod provizoriu și pentru o

---

[1] Șt. Pascu, *Marea Adunare Națională de la Alba Iulia*, Cluj, 1968.

[2] A. R. Ionașcu, *Problema unificării legislației civile în cugetarea juridică românească (1919—1941)*, „Pandectele române", 1942, 21, partea IV; O. Sachelarie, Valentin Al. Georgescu, *Unirea din 1918 și problema unificării legislației*, Studii Rev. Ist., 1968, 11, nr. 6.

[3] „Monitorul Oficial" nr. 212 din 13/26 decembrie 1918, p. 3749.

[4] Ibidem, p. 3750.

perioadă de timp limitată, Consiliul Dirigent cu conducerea serviciilor publice din Transilvania. Asupra laturilor fundamentale politico-economice, ca afacerile externe, armata, circulația financiară, mijloacele de comunicații, factorul de conducere și decizie devenea guvernul țării unite, în care Transilvania era reprezentată prin miniștri fără portofoliu, ajutați de consilieri speciali. Consiliul Dirigent mai avea misiunea prioritară de a întocmi și apoi de a prezenta guvernului proiectul de lege electorală pe baza votului universal și proiectul de reformă agrară. Decretul-lege investea deci Consiliul Dirigent cu atribuții administrative și legislative pentru domeniile care nu trecuseră încă sub autoritatea nemijlocită a guvernului. Într-adevăr, în decursul funcționării sale, Consiliul Dirigent și-a exercitat puterea legislativă asupra compartimentelor lăsate în competența sa, concretizată în cele 24 decrete emise. Decretele prevăzute cu numărul curent roman, emanație a întregului Consiliu Dirigent, au fost cel mai înalt izvor de drept al acestuia, care principial putea modifica legi anterioare. Așa după cum Consiliul Dirigent a fost un organism politic ce s-a constituit dintr-o necesitate de ordin practic a momentului concret istoric, tot așa și decretele sale au fost izvoare de drept specifice perioadei respective. Mandatul acordat de Marele Sfat Național Consiliului Dirigent trebuia să expire la întrunirea parlamentului. Deși Consiliul Dirigent nu și-a încetat activitatea în acel moment, el s-a abținut de a mai legifera în probleme transilvănene, apreciind în deplină concordanță cu realitățile concret istorice că existența unei puteri de legiferare regională, chiar pentru domenii circumscrise, nu-și mai găsea justificarea și oportunitatea în condițiile convocării forului legislativ al întregii țări.

În Consiliul Dirigent, avîndu-l ca președinte pe Iuliu Maniu, au fost aleși reprezentanți de seamă ai poporului român din Transilvania cunoscuți și apreciați luptători pentru formularea și susținerea drepturilor acestuia, și care s-au situat în fruntea maselor românești în perioada de pregătire a Unirii[5]. Socialiștii români, care au înțeles necesitatea legică a desăvîrșirii unității de stat a României și au acționat în acest sens, au fost reprezentați în Consiliul Dirigent prin Ioan Flueraș și Iosif Jumanca. Ei au militat atît timp cît au făcut parte din Consiliul Dirigent, pentru a imprima un caracter democratic lucrărilor lui și pentru a apăra în acest for interesele celor mulți. Colaborarea între cele două forțe politice românești statornicită la sfîrșitul lunii octombrie 1918, nu va dăinui însă decît pînă în august 1919. Atunci, cu ocazia lucrărilor Marelui Sfat Național, „ministerialismul" a încetat, reprezentanții social-democrați au ieșit atît din Consiliul Dirigent cît și din Marele Sfat Național[6]. Retragerea din Consiliul Dirigent fusese cu insistență cerută de

[5] R. Boilă, *Consiliul Dirigent*, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul 1918—1928*, I, București, 1929.

[6] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România 1916—1921*, București, 1966, p. 234—236.

elementele revoluționare din partid și salutată apoi de Partidul socialist din vechea Românie. Prin retragerea celor doi social-democrați, Consiliul Dirigent, devenit într-o și mai mare măsură exponentul burgheziei române din Transilvania, și-a pierdut din baza de masă, din viabilitate și în ultimă instanță din prestigiu.

Componența Consiliului Dirigent ca și a resorturilor sale n-au rămas aceleași în timpul existenței lui. În conformitate cu dispozițiile decretului-lege nr. 3632 privind integrarea Transilvaniei în ansamblul statului unitar român, resorturile conduse de A. Vaida (externe) și Ștefan Cicio Pop (armată) s-au desființat, ei fiind propuși de Consiliul Dirigent și numiți apoi prin decret-lege ca miniștri fără portofoliu în guvernul I. I. C. Brătianu. În aceeași calitate a intrat în guvern și Vasile Goldiș, locul său în fruntea Resortului de Culte și Instrucțiune Publică fiind luat de o altă personalitate marcantă a vieții politico-culturale, Valeriu Branișteanu. Cei trei, ca și Victor Bontescu, Aurel Vlad, Mihail Popovici și O. Goga, care au intrat în guvernul prezidat de Alex. Vaida, au rămas de drept membri ai Consiliului Dirigent, participînd, e drept, arareori și la ședințe, dar mai ales la toate acțiunile importante care vizau încetarea activității Consiliului Dirigent. Alături de Mihail Popovici (la industrie) în august 1919 Marele Sfat Național l-a ales ca membru al Consiliului Dirigent și pe Tiberiu Brediceanu (Res. ocrotirilor sociale). Despre cele două numiri, președintele Consiliului Dirigent l-a informat cu promptitudine pe președintele Consiliului de Miniștri. Surprindem deci un continuu dialog în problemele majore între Consiliul Dirigent și guvern.

Din considerente personale (A. Lazăr și I. Suciu), sau de orientare de partid (O. Goga și evident social-democrații), în componența Consiliului Dirigent și conducerea resorturilor au intervenit alte modificări. În ultimele luni de existență a Consiliului Dirigent se ajunsese la situația ca mai multe resorturi să fie conduse de o singură persoană, ceea ce nu era de natură să confere operativitate lucrărilor sale.

La ședințele Consiliului Dirigent, în număr de 256[7], ținute la Alba Iulia, Sibiu, Cluj, în trenul spre București, la București, participarea șefilor de resort — așa după cum rezultă din procesele verbale — a fost destul de bună pînă la întrunirea parlamentului. De atunci, la ședințe au participat într-un număr mai mare secretarii generali și șefii de secție. Nici chestiunile dezbătute n-au mai avut importanța și consistența celor din perioada anterioară. Predominau în general problemele administrative.

Dintre membrii Consiliului Dirigent, O. Goga și Vasile Lucaciu, aflați în momentul constituirii acestuia în străinătate, își vor ocupa funcțiile

[7] Procesele-verbale al Consiliului Dirigent (2 decembrie 1918—10 aprilie 1920), Muzeul de istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca, *Inv. M. 168—170.*

la 21 mai 1919, O. Goga și 4 octombrie 1919, V. Lucaciu. Ca stil de lucru, resoartele, prin serviciile lor, pregăteau actele, care la început mai ales s-au trecut aproape toate prin ședințele Consiliului Dirigent.

Cele două proiecte de lege, agrară și electorală, decretele, ordonanțele ori deciziile mai importante s-au elaborat, avînd ca puncte de plecare realitățile din vechea Românie, după largi și repetate consultări cu părțile implicate în adoptarea lor, cu specialiștii și cu organele subordonate. Asemenea consfătuiri, anchete — cum s-au numit în epocă — constituind forme organizate de dezbateri, de propuneri sau contrapropuneri, erau și necesare în situația în care Marele Sfat Național, cu excepția celor două proiecte de lege, n-a fost organul de consultare, îndrumare și control al activității Consiliului Dirigent. Congresele pe profesii ținute în acel timp (învățători, profesori, ingineri, funcționari administrativi și financiari, comercianți, avocați) la care Consiliul Dirigent a fost întotdeauna reprezentat, aveau și caracterul unui dialog constructiv, din care să rezulte sugestii și idei pentru factorul de decizie, care erau resorturile sau Consiliul Dirigent în ansamblul său.

Condițiile interne și externe în care și-a început activitatea Consiliul Dirigent au fost dintre cele mai grele. Armistițiul de la Belgrad, stabilind în mod arbitrar linia demarcațională de-a lungul cursului Mureșului, a impedicat pentru un timp, ca statul român prin intermediul Consiliului Dirigent să-și exercite autoritatea asupra întregului teritoriu al Transilvaniei unite cu România. În urma a numeroase demersuri și proteste ale guvernului român, această linie artificială a fost împinsă treptat, spre apus, astfel că pînă în vara anului 1919 administrația românească a fost instituită pretutindeni în Transilvania[8].

Pe plan intern, la sfîrșitul războiului mondial societatea românească resimțea puternic efectele sale nefaste. Pierderi de vieți omenești, uriașe pagube materiale, starea critică a mijloacelor de comunicație, lipsa de capital, de materii prime, inflația, devalorizarea monedelor, au avut o influență negativă asupra tuturor sferelor economice. În condițiile statului capitalist consecințele cele mai dureroase ale acestor stări, s-au abătut asupra maselor muncitoare de la orașe și sate. Acestea au răspuns printr-o gamă variată de forme de luptă încercărilor cercurilor guvernante de a realiza refacerea economică a țării prin sacrificarea intereselor celor mulți. Cu toate greutățile începutului, desăvîrșirea unității politice, înmănunchierea tuturor bogățiilor și a energiilor poporului român, au „... creat — așa după cum apreciază tovarășul Nicolae Ceaușescu — cadrul propice pentru o mai accentuată evoluție a economiei, științei și culturii ...“ din România[9].

---

[8] Gh. Iancu, *Din preocupările Consiliului Dirigent pentru organizarea administrației românești în Transilvania*, Anuar. Inst. Ist. Cluj, 1971, XIV.

[9] Nicolae Ceaușescu, *Expunere în ședința jubiliară a Marii Adunări Naționale consacrată sărbătoririi semicentenarului unirii Transilvaniei cu România 28 noiembrie 1968*, București, 1968, p. 6.

Consiliul Dirigent ales pentru perioada de încadrare administrativ-instituțională a Transilvaniei în corpul țării unite, în consens cu interesele vitale ale întregului popor român, a pornit cu hotărîre pe drumul depășirii greului moment concret istoric.

Preluarea și organizarea diverselor domenii de activitate, strădaniile de normalizare a situației și de apropiere de stările din restul țării i-au fost principiile fundamentale după care s-a călăuzit în activitatea sa. În acest amplu proces conceput a fi realizat în strînsă înțelegere cu guvernul țării, s-a păstrat ceea ce era încă util, adăugîndu-se însă ceea ce era cerut de noua situație politică, de însăși sensul devenirii ascendente a istoriei. De aceea, privirile au fost mereu ațintite dincolo de Carpați, asupra legilor, a organismelor și instituțiilor și chiar a specialiștilor. Largul dialog organizat și întreținut de guvern cu Consiliul Dirigent, între specialiștii din întreaga țară, avea menirea să supună unei profunde analize situațiile existente, indicînd sau sugerînd modalități de acțiuni, care să ducă la dispariția particularităților locale.

Hotărîrile democratice cuprinse în Rezoluția de la Alba Iulia, urmînd să se răsfrîngă asupra tuturor locuitorilor Transilvaniei, indiferent de naționalitate, au fost de natură să determine în scurt timp, aderarea naționalităților conlocuitoare, cu excepția vîrfurilor reacționare maghiare, la actul unirii Transilvaniei cu România[10].

Pe plan politic, economic, cultural sau de învățămînt, naționalitățile conlocuitoare au avut condiții prielnice de manifestare și dezvoltare în cadrul statului unitar român, atît în perioada de funcționare a Consiliului Dirigent cît și după aceea. S-au pus astfel bazele unei colaborări între poporul român și naționalitățile conlocuitoare care va cunoaște noi dimensiuni în condițiile societății socialiste.

După unirea Transilvaniei cu România, din considerente ale administrației curente s-au menținut în vigoare vechile legiuiri, firește cu modificările reclamate de noua situație politică.

La scurt timp după 1 decembrie 1918 unitățile administrative și judiciare din Transilvania vor purta aceleași denumiri ca și în restul țării: prefectură-prefect, pretură-pretori, judecători de ocol, judecător la tribunal, curți de apel etc.[11].

Consiliul Dirigent a încredințat instituirea administrației românești în județele transilvănene prefecților, numiți în urma recomandărilor făcute de Consiliile naționale române comitatense, sau de fruntașii politici locali. Preluarea și organizarea administrației românești, ale cărei începuturi se găsesc în activitatea remarcabilă a Consiliilor naționale române, nu s-a desfășurat concomitent pe întreg teritoriul unit cu România, ci treptat în funcție de mutarea liniei demarcaționale și de plecarea trupe-

---

[10] L. Bányai, C. Göllner, *Poziția naționalităților față de unire*, în *Desăvîrșirea statului național român. Unirea Transilvaniei cu România*, București, 1968, p. 426—451.

[11] „Gazeta Oficială publicată de Consiliul Dirigent", nr. 7—12 din 1, 6, 8, 12, 19, 22 februarie 1919, p. 9—10.

lor sîrbe şi franceze din Banat. Această acţiune amplă, de mare responsabilitate în care tactul s-a îmbinat cu fermitatea, spiritul de prevedere cu înţelegerea realistă a situaţiilor s-a înfăptuit pretutindeni fără incidente, în deplină ordine, în intervalul ianuarie — iulie-august 1919. Vechii funcţionari îşi puteau continua nestînjenit activitatea, cu condiţia depunerii jurămîntului de fidelitate faţă de statul român. În multe locuri vechii funcţionari administrativi şi judiciari au depus jurămîntul, în altele l-au refuzat.

Dintre cei care l-au refuzat, unii şi-au părăsit imediat posturile, alţii au revenit peste cîteva zile sau luni, sau au fost obligaţi să rămînă în continuare în funcţii alţii; au cerut să il se aplice în mod simbolic forţa pentru a găsi în aceasta o justificare a continuării muncii. Documentele vremii, în special cele de arhivă, permit să se aprecieze că nu toţi funcţionarii care n-au depus jurămîntul de fidelitate au fost destituiţi, aşa cum se stabilise. Oricum, treptat cea mai mare parte a funcţionarilor maghiari au adoptat o poziţie realistă, înţelegînd necesitatea încadrării lor în cursul ireversibil al evenimentelor, în muncă, alături de poporul român şi celelalte naţionalităţi. Încadrarea posturilor administrative şi judiciare cu personalul necesar, a fost o preocupare constantă şi de loc uşoară a Consiliului Dirigent. Atunci cînd forţele pe care se putea conta s-au dovedit insuficiente s-a făcut un apel călduros la specialiştii din restul ţării. Fenomenul este general şi firesc în acelaşi timp pentru un stat naţional unitar. În părţile ardelene au venit şi au activat nu numai funcţionari şi jurişti din celelalte regiuni, ci şi învăţători şi profesori, oameni de ştiinţă şi cultură, specialişti în domeniul agrar sau financiar. Se realiza astfel o conlucrare rodnică, pusă în slujba dezvoltării unitare a ţării. O măsură importantă pe această linie, din domeniul justiţiei, l-a constituit crearea a trei secţiuni ardelene — a IV-a, a V-a şi a VI-ea, pe lîngă Curtea de Casaţie şi Justiţie din Bucureşti, încadrate cu jurişti transilvăneni, ca forum suprem pentru instanţele judiciare din Transilvania. Această soluţie concretizată printr-un decret-lege[12], a fost sugerată de Resortul de justiţie, după o prealabilă consultare a magistraţilor şi avocaţilor ardeleni[13]. Odată cu crearea lor, justiţia din întreaga ţară dobîndea un for suprem unic, pas însemnat pe drumul uniformizării justiţiei.

Un eveniment cu ample rezonanţe interne şi externe, dovadă peremptorie a unităţii statului român, l-au constituit primele alegeri parlamentare din România întregită din toamna lui 1919. Proiectul de lege electorală întocmit pentru circumscripţiile electorale din Transilvania de către Consiliul Dirigent, din însărcinarea guvernului, dezbătut şi adoptat de Marele Sfat Naţional după retragerea social-democraţilor, a fost promulgat ca decret-lege. Chiar dacă dreptul de vot nu s-a acordat şi pentru femei şi tineri, principiul votului universal direct, egal şi secret

[12] Arh. Stat. Bucureşti, fond. *Consiliul Dirigent*, A. d. 1/1919, f. 103—105.
[13] Arhiva Tribunalului Cluj-Napoca, fond. *Curtea de Apel Cluj*, d. 195/1919.

a fost o mare cucerire a forțelor progresiste din România. Întrunirea Parlamentului, în care alături de deputați și senatori români erau prezenți și deputați și senatori ai naționalităților conlocuitoare[14], înaintea încheierii tratativelor de pace, votarea de către Corpurile Legiuitoare a unirii Transilvaniei cu România, sînt dovezi ale hotărîrii ferme a statului român întregit de a-și urma neabătut drumul ales și de a impune Marilor Puteri recunoașterea unei stări de fapt.

Dispariția granițelor care separaseră politicește de-a lungul secolelor pe români, fără a putea însă împiedica contactele multilaterale, a dus la realizarea pieței unitare naționale. Într-un asemenea nou cadru economic și politic s-au putut valorifica într-o mai mare măsură străduințiile depuse pentru înscrierea României în rîndul țărilor cu un mod modern de dezvoltare.

După Unire, dezvoltarea mai intensă a industriei românești se impunea cu necesitate. Industria transilvăneană ieșită dintr-un angrenaj economic neprielnic, cel dualist, va avea cu totul alte perspective de dezvoltare în România unită[15]. „Se poate prevedea — sublinia un document al vremii — că industria și comerțul în urma noilor constelații comerciale și industriale vor lua un avînt mai puternic și se vor putea aduce la nouă înflorire"[16]. În cadrul economiei naționale, Transilvania avea, potrivit concepției economiștilor Consiliului Dirigent, rolul unui „atelier industrial" cu un suport solid în bogățiile subsolului și într-o agricultură intensivă. Dezvoltarea industriei era, în aceeași concepție o condiție indispensabilă pentru păstrarea independenței și suveranității statului român. „O țară exclusiv agricolă — se releva în Expunerea de motive la proiectul de lege agrară elaborat de Consiliul Dirigent — este tributară țărilor industriale, iar la vreme de restriște își are rezistența redusă pînă la primejdie"[17]. Călăuzit de asemenea principii realiste, Consiliul Dirigent conștient de situația grea în care se găseau întreprinderile industriale în acele momente, a căutat să ia cele mai eficiente măsuri, în strînsă legătură cu guvernul, pentru normalizarea situației. În acest sens, a preluat întreprinderile care aparținuseră statului austro-ungar, a reorganizat instituțiile care coordonau activitatea industrială (Inspectoratele industriale), a stabilit raporturi de colaborare cu cele care o promovau (Camerele de Comerț și Industrie), s-a îngrijit de constituirea Consiliului Economic Central, competent factor consultativ pentru cei chemați să dirijeze viața economică a Transilvaniei pe perioada de tran-

[14] Gh. Iancu, *Desfășurarea și rezultatele alegerilor parlamentare din 1919 în circumscripțiile Transilvaniei*, „Studia Hist.", 1974, 19, fasc. 1.

[15] V. Axenciuc, *Unificarea organismului economiei naționale și refacerea economică postbelică*, „Rev. Ist.", 1977, 30, nr. 5; G. Ioanițiu, *Le développement de l'industrie du Banat et de la Transylvanie après l'Union à la Roumanie*, „Correspondance économique roumaine", nr. 1—2 din 1941.

[16] „Revista Economică", nr. 26 din 28 iunie 1919, p. 257.

[17] M. Știrban, Gh. Iancu, *Documente privind legislația agrară din anii 1919—1920 referitoare la Transilvania*, „Rev. Arhiv.", 1976, nr. 1, p. 31.

ziție[18]. Avîndu-se în vedere nevoia acută de materii prime, de combustibil sau de utilaje, Consiliul Dirigent a încurajat și a sprijinit aducerea acestora din restul țării și din străinătate. Problemei cumbustibilului (cărbuni, lemn, gaz metan, energia apelor) i s-a acordat atenția cuvenită, realizările, în special din lipsa de capital, n-au fost însă în raport cu cerințele vieții economice.

Chestiunea întreprinderilor cu capital fost inamic a generat o varietate de acțiuni din partea statului și dispute între grupările burgheziei românești. Burghezia transilvăneană, avînd sprijinul Consiliului Dirigent, ar fi dorit să se substituie capitalului inamic, lucru rîvnit și de burghezia din vechea Românie, în special de marea finanță liberală. Aceasta, firește, și dintr-o parte și din alta, prin nesocotirea intereselor statului. Nu în toate cazurile pozițiile celor două principale grupări au fost opuse. Atunci cînd situația a cerut-o s-a ajuns chiar la colaborări între ele, cum a fost în cazul societății Salgó Tarján S.A.[19].

Cercurile burgheziei românești ardelene au căutat să se opună și ofensivei capitalului aliat înspre bogățiile acestei regiuni, încercînd astfel pe toate căile să-și întărească pozițiile economice și implicit politice.

Cerințele obiective de dezvoltare ale societății românești, elanul revoluționar al maselor, interesele burgheziei au impus includerea în Rezoluția de la Alba Iulia înfăptuirea reformei agrare radicale. Cele hotărîte la Alba Iulia au determinat o adevărată bucurie în lumea satelor. Vechile realități se cereau a fi înlăturate, trebuia să se facă în sfîrșit dreptate pentru cei săraci, care trudiseră generații de-a rîndul pe pămînturi ce în vechime le aparținuseră, dar de care fuseseră deposedați. Idealul național realizat se cerea completat și susținut de cel social-agrar, condiție sigură și indispensabilă a propășirii statului român. De la principiile enunțate și pînă la aplicarea reformei agrare a fost un drum lung, pe alocuri anevoios. Țărănimea a trebuit să dea dovadă de forță, de hotărîre neclintită, de vigilență, pentru a-și apăra drepturile înscrise în legi[20].

Chiar dacă în Transilvania în timpul funcționării Consiliului Dirigent nu s-a înfăptuit reforma agrară, preocupările lui principale în acest domeniu au avut în vedere reforma și s-au concretizat în stringerea datelor statistice, în elaborarea legislației[21], în constituirea instituțiilor însărcinate cu aplicarea ei. Arendările forțate introduse pentru a se asigura producția și a liniști spiritele agitate ale țăranilor, în fond rămășițe ale unui mod de exploatare a pămîntului depășit istoricește, n-au însemnat o schimbare pe plan juridic a realităților din agricultură.

---

[18] Gh. Iancu, *Preocupările Consiliului Dirigent pentru reorganizarea activității industriale în Transilvania (1918—1920)*, „Marisia", 1975, 5.

[19] L. Báthory, *Capitalul străin în industria minieră din România (1918—1924)*, „Anuar. Inst. Ist. Cluj-Napoca", 1975, 18.

[20] *Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908—1921*, București, 1967.

[21] M. Știrban, *Legislația privind reforma agrară din Transilvania 1918—1921*, Marisia, 6, 1976.

Ele au însemnat o formă de folosire a pămîntului — din toamna lui 1919 a celui supus exproprierii — de către ţăranii îndreptăţiţi la împroprietărire. Arendările forţate, fără a constitui principial un început al reformei agrare, au premers acest amplu fenomen din agricultură[22].

Paralel şi în strînsă legătură cu preocupările pentru reluarea şi normalizarea activităţii productive se cereau luate măsuri cu privire la circulaţia şi distribuirea mărfurilor, încercîndu-se, pe cît posibil, apărarea intereselor publicului consumator. În situaţia concretă de atunci, comerţul liber, predominant în circulaţia capitalistă a mărfurilor în împrejurări obişnuite, a fost socotit ca neadecvat.

Intervenţia statului prin organismele şi autorităţile sale în desfăşurarea vieţii comerciale, cu toate inerentele neajunsuri care puteau decurge din aceasta, a apărut atunci ca modalitatea cea mai eficientă pentru asigurarea unei aprovizionări raţionale a regiunilor Transilvaniei.

Interzicerea comerţului liber şi condiţionarea circulaţiei mărfurilor de existenţa unui permis de cumpărare şi de transport, emanate de la forurile competente[23], se corelau cu înfiinţarea unor instituţii care să coordoneze aprovizionarea populaţiei. Strădaniile de a inventaria şi de a strînge produsele existente erau întregite de eforturile de a obţine produse cît mai multe din producţia agricolă şi industrială şi de aducere de mărfuri, cu precădere din celelalte regiuni ale ţării, sau de pe pieţele externe.

Pe de altă parte, pentru ca autorităţile să dispună de mărfurile necesare aprovizionării populaţiei şi armatei, mai ales de alimente, s-a recurs fie la contingentarea articolelor alimentare, fie la rechiziţii, atunci cînd cea dintîi nu se dovedise destul de eficientă. Deşi rechiziţiile nu erau privite cu ochi buni în lumea satelor, în perioada de existenţă a Consiliului Dirigent, s-au ordonat, atunci cînd s-a ajuns la situaţii limită, două rechiziţionări de alimente, la preţuri maximale stabilite.

Pentru a se combate scumpetea şi specula s-au fixat preţuri maximale[24], s-a încurajat înfiinţarea de organisme ale consumatorilor, s-au urmărit şi s-au pedepsit persoane particulare şi chiar oficiale care contraveneau dispoziţiilor în vigoare.

Pentru regiuni mai greu încercate de lipsuri — ca zona Munţilor Apuseni[25], Maramureşul sau Sătmarul — s-a căutat înfiinţarea de organisme regionale, a căror principale atribuţii aveau în vedere aprovizionarea populaţiei.

Comerţul dirijat şi controlat cu destulă stricteţe, a devenit treptat, tot mai liber, integrîndu-se organic în piaţa internă unitară a României.

---

[22] Idem, *Problema arendărilor forţate din Transilvania în anii 1919—1921*, „Anuar. Inst. Ist. Arh. Cluj", 1973, 16.

[23] Arh. Stat. Braşov, fond. *Prefectura jud. Braşov Subprefectura*, act. 346/1919; „Gazeta Oficială" nr. 22 din 25 martie/15 aprilie 1919, p. 4.

[24] „Monitorul Oficial al jud. Alba Inferioară", nr. 6 din 28 februarie/13 martie 1919, p. 24.

[25] „Gazeta Oficială" nr. 57—60, din 4, 7, 11, 13 octombrie 1919, p. 15—16.

În domeniile care trecuseră sub autoritatea directă a guvernului, deciziile şi hotărîrile se luau de acesta, de ministerele respective, în multe cazuri după consultări cu organele Consiliului Dirigent. Un asemenea dialog este cu totul firesc, avîndu-se în vedere complexitatea problemelor ce se cereau a fi rezolvate. Consiliul Dirigent, bun cunoscător al stărilor din Transilvania, putea oferi utile sugestii guvernului în activitatea sa. Pe de altă parte, chestiunile de finanţe, de comunicaţii nu puteau fi cu totul scoase din ansamblul realităţilor din Transilvania, asupra cărora decidea, în general, Consiliul Dirigent. Din asemenea considerente instituţiile guvernamentale create în Transilavnia pentru căile ferate, poştă, telegraf şi telefoane, au avut în Consiliul Dirigent un for de colaborare şi supraveghere.

În problema circulaţiei fiduciare Consiliul Dirigent a acţionat ca un organ consultativ şi de execuţie a hotărîrilor luate de Ministerul de Finanţe.

În situaţia în care pe teritoriul României circulau mai multe semne ale valorii, scoaterea din circulaţie a banilor de provenienţă străină şi înlocuirea lor cu leul emis de Banca Naţională a României, adică unificarea monetară, a fost una din complicatele probleme care îşi aştepta o grabnică rezolvare. Condiţiile interne şi externe ale epocii au făcut însă ca unificarea monetară să fie precedată de alte acţiuni, unele pregătitoare, cum au fost: constatarea tipului şi a cantităţii de bancnote existente, reglementarea circulaţiei lor, stabilirea raporturilor financiare dintre leu şi celelalte semne ale valorii, combaterea speculaţiilor financiare. Stabilirea cantităţii de bancnote de coroane aflată în circulaţie în România, adică identificarea monedei austro-ungare de pe teritoriul ţării noastre era o măsură care se impunea cu acuitate, avîndu-se în vedere iminenta lichidare a Băncii Austro-Ungare, constituind în acelaşi timp o etapă a amplului proces de unificare monetară. Modalitatea tehnică care s-a adoptat în acest scop a fost ştampilarea bancnotelor de coroane. Data ca şi aspectele tehnice de realizare a ei, s-au decis la Bucureşti, organele financiare ale Consiliului Dirigent avînd datoria de a o aduce la îndeplinire. Hotărîtă cu destulă întîrziere şi înfăptuită în mai multe etape, din iunie şi pînă la începutul lui noiembrie 1919, ştampilarea a urmărit să cuprindă toate tipurile de bancnote emise de Banca Austro-Ungariei, care circulau pe teritoriul Transilvaniei[26]. Din nefericire bunele intenţii n-au fost suficiente pentru a împiedica falsurile, în condiţiile în care mijloacele tehnice de realizare n-au fost la înălţimea aşteptărilor. Ştampilarea defectuoasă şi întîrzierea retragerii coroanelor ştampilate au făcut ca faţă de cca. 3,8 miliarde coroane cît se ştampilaseră în Transilvania, s-au prezentat la preschimbare 5,76 miliarde coroane, ceea ce denotă uriaşa contrabandă ce s-a făcut cu coroane. Efectele negative ale acesteia s-au răsfrînt în primul rînd asupra situaţiei materiale a maselor producătoare.

[26] Gh. Iancu, *Activitatea Consiliului Dirigent în domeniul finanţelor*, în Marisia, 6, 1976.

Consiliul Dirigent fiind însărcinat de guvern cu organizarea și conducerea serviciilor publice din Transilvania, a primit un real sprijin bănesc din partea acestuia. Nevoia de fonduri fiind evidentă, Consiliul Dirigent, cu aprobarea Ministerului de Finanțe[27] a lansat un împrumut intern prin emiterea de obligațiuni la purtător cu dobîndă anuală de 5% în coroane.

În ciuda greutăților reale, economico-financiare, cu care era confruntată societatea românească în general, urmare a războiului distrugător, Consiliul Dirigent înțelegînd imperativele momentului istoric, dar și de perspectivă, a căutat să pună bazele unor instituții de învățămînt sau științifice, de artă sau cultură românești, care prin activitate, publicații și biblioteci să dea o altă înfățișare cultural-științifică Transilvaniei. Acțiunile ce s-au întreprins în vederea relansării învățămîntului, științei și culturii românești, n-au urmărit să împiedice manifestarea pe plan spiritual a celorlalte naționalități.

Înființarea unor școli de stat în limba maghiară și germană, deplina libertate lăsată învățămîntului confesional în aceleași limbi, sînt mărturii evidente cu privire la respectarea principiului democratic inclus în Rezoluția de la Alba Iulia referitor la naționalitățile conlocuitoare. În eforturile de impulsionare a învățămîntului din Transilvania, urmare directă a tristei situații moștenite, s-a cerut concursul tuturor forțelor existente, indiferent de naționalitate, de a contribui prin cunoștințele și priceperea lor la ridicarea pe trepte superioare a acestui important factor de cultură și progres.

Realizările obținute într-o epocă istorică scurtă, dintre care unele cu adevărat remarcabile, sînt în strînsă corelare și cu patriotismul, entuziasmul și spiritul de abnegație al unor veritabili purtători și răspînditori de știință, artă și cultură și care și-au înscris astfel pentru totdeauna numele în istoria mișcării științifice și culturale a țării, cum ar fi: E. Racoviță, V. Babeș, T. Brediceanu, V. Branișteș, V. Pârvan, S. Pușcariu, O. Ghibu, E. Isac, I. Hațieganu, Z. Bârsan, C. Pavel, Gh. Dima și mulți alții. Prin faptă și povață ei constituie adevărați deschizători de drumuri, într-un domeniu sau altul. Adevărați patrioți, unii învățați români au venit la Cluj de dincolo de fruntariile țării, pentru a contribui cu întreaga lor personalitate la ridicarea spirituală a poporului căruia îi aparțineau.

Sporirea numărului de școli de toate gradele și profilurile[28] s-a făcut paralel cu preocupările de uniformizare a realităților din învățămîntul țării și care s-au concretizat în: programe analitice și manuale identice, școli cu aceeași durată, denumire și scop, învățători și profesori veniți din restul țării în Transilvania, burse pentru studenți ardeleni, inclusiv maghiari, la București, profesori din Transilvania încadrați temporar în

---

[27] Decret-lege nr. 227 din 19 ianuarie 1919, „Monitorul Oficial", nr. 250 din 6 februarie 1919.

[28] O. Boitoș, *Le progrès culturel en Transylvanie de 1918 à 1940*, „Revue de Transylvanie", 1941—1943, tom. VII—IX.

vechea Românie. Ca un corolar al realizărilor din domeniul învățământului și ca un elocvent exemplu al conlucrării între savanții întregii țări, l-a constituit organizarea și inaugurarea, într-un cadru elevat, a Universității românești din Cluj[29]. Alături de această prestigioasă instituție de știință și cultură s-au pus bazele tot la Cluj și la alte importante lăcașe culturale ca: Teatrul Național, Opera Română, Conservatorul de muzică, Muzeul limbii române, Institutul de speologie, Institutul de istorie națională etc.

Înfăptuirile Consiliului Dirigent în domeniile învățământului, științei și culturii s-au continuat în anii următori, fără însă ca în condițiile regimului burghez masele populare să aibe deplin acces la știință și cultură.

Necesară și fructuoasă a fost colaborarea între organele guvernului și ale Consiliului Dirigent și în materie sanitară. Schimbările esențiale făcute de Consiliul Dirigent Legii sanitare maghiare au fost inspirate în primul rînd de Legea sanitară din 1913 din vechea Românie. Consfătuirile de lucru ținute la București, cu participanți din întreaga țară, își propuneau stabilirea și luarea de măsuri unitare, pentru a se putea face față delicatelor probleme din aceste domenii[30].

Consiliul Dirigent a înțeles că într-o perioadă de după război, activitatea curativă trebuie însoțită de o intensă și sistematică activitate de prevenire a bolilor. S-au înființat astfel, Inspectoratele igienice județene, ambulatoarele policlinice și Institutul surorilor de ocrotire, instituții cu caracter eminamente preventiv, primele de acest gen din România[31].

Resortul ocrotirilor sociale s-a preocupat și de refacerea și înzestrarea cu materiale și medicamente a spitalelor existente, sau de înființarea altora în regiuni în care lipsa lor era acut resimțită. În septembrie 1919 s-a deschis la Abrud primul spital înființat în Transilvania după unirea cu România. Cu un nou spital a fost înzestrat și Reghinul. Susținută a fost și acțiunea de ocrotire a copiilor, înființîndu-se noi instituții în acest scop.

După ce am prezentat aspectele principale din diversele domenii de activitate ale Consiliului Dirigent, prin care s-a urmărit în principal, reorganizarea pe un plan superior a sferelor social-economice și culturale și apropierea lor de stările din restul țării, ne oprim cu cîteva considerații asupra duratei de existență a Consiliului Dirigent, asupra locului său în contextul politic al epocii.

În conformitate cu cele hotărîte la Alba Iulia, Consiliul Dirigent ar fi urmat să-și înceteze activitatea odată cu întrunirea Parlamentului. Decretul-lege din 11/24 decembrie 1918 îl însărcina însă cu conducerea provizorie a serviciilor publice din Transilvania pînă la deplina unifor-

---

[29] Șt. Pascu, *L'Université de Cluj. Cinquant ans d'enseignement en langue roumaine*, „Studia Hist.", 1969, 14, fasc. 2.

[30] Arh. Stat. Cluj-Napoca, fond. *Iuliu Moldovan*, d. 2.

[31] *Tratat de sănătate publică*, Întocmit de Iuliu Moldovan, I. Stoichiția, P. Râmneanțu, Ed. II, vol. I, Cluj, 1947, p. 85.

mizare instituțională a României unite. Chiar dacă Consiliul Dirigent nu și-a încetat activitatea la convocarea Corpurilor Legiuitoare, din acel moment el a fost mai ales un organism administrativ provincial.

Și tot de atunci, chestiunea înlocuirii lui cu organe încadrate în departamentele centrale s-a pus cu mai multă insistență. Consiliul Dirigent însăși a întocmit un proiect de lege în acest sens. Proiectul care avea în vedere înființarea unor Secretariate Generale cu sediul la Cluj a fost supus la 14 februarie 1920 dezbaterii clubului parlamentar al P.N.R. Aici el a fost confruntat cu un alt proiect prezentat de V. Goldiș, în conformitate cu care s-ar fi realizat centralizarea oficiilor la București. Supus la vot, proiectul lui V. Goldiș a obținut o concludentă majoritate. Rezultatul votului demonstrează pe de o parte hotărîrea unanimă cu privire la desființarea Consiliului Dirigent, iar pe de altă parte că unificarea cît mai grabnică și mai deplină a vieții de stat era o cerință primordială a vremii. *Proiectul de lege pentru desființarea Consiliului Dirigent și reorganizarea serviciilor publice în Transilvania, Banat, Crișana, Satu Mare și Maramureș,* trecut prin ședința Consiliului de Miniștri din 20 februarie 1920, avînd avizul regelui, a fost depus la 5 martie 1920 pe biroul Adunării Deputaților. În *Expunerea de motive,* care însoțea proiectul, după ce se evidențiază temeiurile constituționale ale formării Consiliului Dirigent, „emanat din Adunarea Națională de la Alba Iulia", se aprecia că „Acum cînd funcționează Parlamentul României Mari, în care ținuturile menționate [transcarpatine — I.G.] au reprezentanții lor legali, a sosit momentul de a păși la organizarea țării întregite, începînd cu unificarea administrațiunilor publice"[32]. Locul Consiliului Dirigent urma să fie luat de Secretariate generale administrative instituite pe lîngă guvern.

La 13 martie 1920 clasele dominante în frunte cu regele, dorind un guvern forte, prin intermediul căruia să reprime mișcările revoluționare ale clasei muncitoare și ale țărănimii, au adus la conducerea țării guvernul Averescu. Dizolvarea la scurt timp a parlamentului a făcut imposibilă discutarea Proiectului de lege pentru desființarea Consiliului Dirigent. O asemenea dezbatere ar fi însemnat o analiză multilaterală a activității sale, ar fi stabilit în acest înalt for, locul și rolul Consiliului Dirigent în epoca istorică respectivă.

În noua conjunctură politică, menținerea sau desființarea Consiliului Dirigent au luat aspectul unei dispute cu substrat electoral. P.N.R., membrii Consiliului Dirigent vor căuta menținerea lui cel puțin pînă la alegeri. Averescu în schimb, aflat în culmea puterii, neobținînd fuziunea Partidului Național Român cu Liga Poporului, s-a orientat spre desființarea Consiliului Dirigent prin decret-lege. Semnat de rege la 2 aprilie 1920, și dat publicității la 4 aprilie 1920, decretul-lege nr. 1462 privind desființarea Consiliului Dirigent din Transilvania, a avut, dincolo de interesele de partid, un caracter necesar.

---

[32] Arh. Stat. București, fond. *Președinția Consiliului de Miniștri,* d. 2/1920, f. 4.

Trecerea tuturor oficiilor din Transilvania sub controlul guvernului s-a făcut de către Comisia regională de unificare și descărcare, cu sediul la Cluj.

Desființat prin decretul-lege din 2 aprilie 1920, Consiliul Dirigent a încetat să funcționeze la 10 aprilie 1920, cînd după actul predării puterii publice președintelui Comisiei de unificare, s-a ținut ultima sa ședință. S-au stabilit cu acea ocazie modalitățile concrete de predare a resorturilor. Tot la 10 aprilie 1920, Președinția Consiliului Dirigent a trimis șefilor de resorturi, secretarilor generali o adresă, prin care după ce erau anunțați că sînt „absolvați de serviciile lor", li se mulțumea pentru activitatea depusă. „Să vă servească de satisfacțiune, că prin munca D-voastră ați contribuit și conlucrat la fondarea sănătoasă a stăpînirii românești și la organizarea vieții de stat a României întregite" — se spunea în finalul adresei[33]. Necesitatea unui organism regional, care să conducă o perioadă de timp limitată o parte din afacerile publice din Transilvania a fost evidentă. Cu toate măsurile întreprinse de Consiliul Dirigent pe linia uniformizării instituțional-administrative, prelungirea existenței lui imprima un ritm mai lent acestui proces. De aceea, încetarea activității sale, a dat un nou și real impuls acțiunii de uniformizare statală.

Care a fost locul Consiliului Dirigent sub raport juridic în epocă este o altă chestiune la care încercăm să răspundem. Investit cu largi prerogative la constituire, el devine din momentul recunoașterii de către guvern un organism politic regional, cu atribuții social-economice și politice limitate, stabilite de guvernul țării pentru o perioadă de tranziție. Fără să o spună explicit decretul-lege de recunoaștere i-a lăsat posibilitatea să legifereze asupra domeniilor care nu trecuseră încă direct sub autoritatea guvernului, lucru pe care Consiliul Dirigent l-a și făcut. Acest fapt a și fost de altfel recunoscut și sancționat prin decretul-lege de desființare. Decretul-lege amintit, avînd în vedere activitatea de ansamblu a Consiliului Dirigent, încadra dispozițiile lui în ansamblul legiuirilor țării.

Într-un asemenea context, Consiliul Dirigent trebuie considerat ca un organism politic provizoriu, cu atribuții legislative, executive și administrative limitate, care a ființat în Transilvania unită cu România între 2 decembrie 1918 și 10 aprilie 1920. Forul suprem care i-a stabilit prerogativele — guvernul țării — a fost și cel care i-a dictat încetarea activității, fixînd organele administrative care să continue acțiunea de uniformizare.

În aprecierile generale care se fac asupra Consiliului Dirigent trebuie avute în vedere condițiile concret istorice care i-au generat formarea și în care și-a desfășurat activitatea, sarcinile istorice puse în fața lui, interesele de clasă pe care le-a reprezentat și promovat. Consiliul Dirigent, contestat și criticat în epocă de adversari politici, văzut unila-

[33] Muzeul de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca, *Inv. M. 125*, f. 37.

teral, simplist sau voit denaturat, chiar în unele lucrări, se cuvine să fie apreciat nu prin prisma opiniilor adversarilor săi şi nici după evoluţia politică ulterioară a unora dintre membrii C.D., ci după ce şi-a propus şi a realizat în intervalul în care a existat.

Sub raport politic, Consiliul Dirigent, a fost un organism burghez, exponent al Partidului Naţional Român, al burgheziei transilvănene în general. În campania electorală, de exemplu, va face totul pentru a asigura succesul P.N.R., limitînd cît mai mult cu putinţă acţiunile de organizare, de întrunire şi manifestare ale adversarilor politici şi mai ales ale Partidului Social-Democrat. Politica de clasă a Consiliului Dirigent s-a manifestat şi prin introducerea cenzurii şi a stării de asediu, închiderea de sedii, ingerinţe ale autorităţilor în activitatea de partid sau sindicală, prin arestări de muncitori.

Combativitatea muncitorească a silit însă Consiliul Dirigent să ţină seamă de forţa pe care o reprezintă muncitorimea organizată, şi să legifereze ziua de muncă de 8 ore, să reorganizeze sistemul asigurărilor muncitoreşti, să acorde unele măriri de salarii pentru muncitori.

Acţiunile şi activitatea Consiliului Dirigent pe plan social, politic şi economic se înscrie în coordonatele unui organ conducător în orînduirea capitalistă.

Ca organism în special administrativ de preluare, organizare şi îndrumare a diverselor domenii de activitate din Transilvania, urmărind constant o atenuare şi o dispariţie a particularităţilor regionale, realizările sale sînt uneori notabile.

GHEORGHE IANCU

CONSIDÉRATIONS SUR LE RÔLE ET LA PLACE DU CONSEIL DIRIGEANT EN PREMIÈRES ANNÉES APRÈS L'UNION

(Résumé)

Elu le 2 décembre 1918, la Conseil Dirigent a été un organisme politique provisoire dont les attributions furent établies par le gouvernement du pays, qui a conduit jusqu'au 10 avril 1920 certains ressorts d'activité en Transylvanie, qui n'étaient pas encore sous l'autorité directe du gouvernement.

Les principes qui ont présidé à l'activité du Conseil Dirigeant ont été les suivants: l'organisation des différents domaines et l'effort d'accélérer le processus d'intégration administrative et institutionnelle de la Transylvanie dans l'Etat national unitaire.

IOACHIM BĂCILĂ ÎN REVOLUȚIA DIN 1848—1849

Prin aria, durata și profunzimea sa socială, revoluția de la 1848—1849 din Transilvania, parte integrantă a revoluției românești pașoptiste, a însemnat o ridicare la luptă pentru libertate socială și națională fără precedent în istoria poporului nostru.

În această luptă, de cele mai multe ori crîncenă, eroul principal a fost, desigur, poporul însuși. Din rîndurile sale însă s-au ridicat atunci o seamă de fruntași, de conducători care, identificîndu-se cu interesele și aspirațiile poporului, și-au pus în valoare întreaga lor capacitate de organizare, întreaga lor energie și pricepere pentru a-l conduce spre victorie. Unii au fost imortalizați în istorie, mulți alții însă au rămas încă anonimi, pînă la descoperirea izvoarelor documentare care le reflectă activitatea.

Despre Ioachim Băcilă, viceprefectul aflat în subordinea prefecturii Auraria Gemina, nu putem afirma că a rămas anonim. Pînă în prezent numele său a fost găsit menționat într-o cronică contemporană păstrată la Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia, în trei scrisori reproduse de Gazeta Transilvaniei în anul 1891 (republicate ulterior de Eugen Hulea) și în alte trei documente publicate de către Ștefan Manciulea și Dr. Lazăr Nichi. Băcilă a fost amintit o singură dată și de Axente Sever în Răspuns la „Cartea Neagră"[1]. Pe baza acestor izvoare documentare el apare și în cîteva lucrări istoriografice mai vechi și mai noi[2]. Atît documentele cunoscute pînă în prezent, cît și lucrările care le-au utilizat îl prezintă însă pe Ioachim Băcilă episodic, incomplet și deci neconcludent.

Plecînd de la aceste considerente și cercetînd îndelung arhivele locale am reușit să depistez cîteva zeci de documente, între care și 30 de memorii ale lui Băcilă înaintate diferitelor organe ale administrației de

[1] Biblioteca Documentară Batthyaneum Alba Iulia, fond Manuscrise, nr. 1143 XI 195, *Gazeta Transilvaniei* nr. 120, 122 și 124/1891; Silviu Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—49*, II, Sibiu, 1944, p. 209—210; 217—218; 220—221; 338—340 (documentele publicate de Eugen Hulea și Lazăr Nichi); Ștefan Manciulea, *Scrisori și acte privitoare la mișcarea revoluționară a Românilor din Ardeal și Ungaria în 1848—49*, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, IV, 1929, p. 262—264; Axente Sever, *Răspuns la „Cartea Neagră"*, Brașov, 1896, p. 206.

[2] Szilágyi Farkas, *Alsófehérvármegye monografiája*, III, Aiud, 1898, Liviu Maior, *Aspecte ale organizării administrației românești din anii 1848—1849 în Transilvania*, în *Acta Musei Napocensis*, IV, 1967, p. 564; Ștefan Pascu, *Avram Iancu*, București, 1972, p. 123—124; Ioan Pleșa, *Alba Iulia în revoluția de la 1848—1849*. în *Revista Arhivelor*, nr. 50 (Supliment), 1973, p. 76—82; Eugen Hulea, *Cronica evenimentelor albaiuliene în anii revoluției de la 1848—1849*, în *Apulum*, XI, 1973, p. 469.

stat austriece în perioada 1858—1861, la care sînt anexate documente din timpul revoluției, care reflectă atît personalitatea și activitatea sa de revoluționar, cît și desfășurarea evenimentelor în zona Alba Iulia, unele dintre ele cu totul inedite și cu implicații adînci în mersul întregului proces revoluționar din Transilvania.

Se pare că Ioachim Băcilă, chiar dacă a fost consultat de către Ioan Maiorescu atunci cînd acesta și-a strîns materialul informativ necesar redactării rapoartelor prefecților Iancu, Axente și Balint, nu i-a predat acestuia nici un document din arhiva personală. În mai multe din memoriile sale el a afirmat că păstrează în casa sa de fier toate documentele originale din timpul revoluției. La memorii au fost anexate doar còpii ale acestor documente, autentificate între anii 1850—1858 de către organele de stat și ecleziastice din Sibiu, Alba Iulia și alte localități, deci cu deplin temei de autenticitate. La trei memorii s-au găsit în anexă și documente originale; dar acestea nu sînt de o valoare deosebită.

În cercetările noastre nu am reușit să dăm de urma documentelor originale ale lui Ioachim Băcilă. Probabil că acestea au rămas în păstrarea familiei după moartea sa ori au luat căi necunoscute. Ceea ce cunoaștem pînă în prezent ni se pare însă suficient pentru a reliefa adevăratele dimensiuni ale personalității lui Băcilă și ale activității sale revoluționare. Problema rămîne totuși deschisă, întrucît s-au găsit pînă acum doar 30 de memorii din cele peste 160[3] pe care el le-a redactat și expediat fostelor organe de stat centrale din Transilvania, Ungaria și Austria. Probabil că acestea vor fi depistate cîndva în arhivele acestor organe, întregind, împreună cu documentele anexate, imaginea unei epoci eroice din istoria poporului român și a unei personalități care și-a sacrificat viața pentru cauza poporului său.

*

* *

Despre Ioachim Băcilă, ca persoană, avem puține informații. Din pașaportul său întocmit în anul 1854 de către Cercul militaro-civil (Bezirksamt) Alba Iulia aflăm că s-a născut în satul Tău (astăzi încadrat comunei Roșia de Secaș, jud. Alba), în anul 1807[4]. Nu sînt date certe unde și-a făcut studiile. După cunoștințele sale temeinice de latină, germană și maghiară, putem bănui că s-a instruit la Gimnaziul superior romano-catolic din Alba Iulia, la cel săsesc din Sebeș sau la Seminarul catolic din Sibiu. De altfel, la acesta din urmă, în anul școlar 1825—1826, la clasa a III-a, figurează un oarecare Batsilai (Băcilă) Ioachimus, fiu

[3] În memoriul său din 19 dec. 1860 Băcilă afirmă că a trimis peste 250 de memorii. Credem că este vorba de o eroare, întrucît în mai multe din memoriile anterioare vorbește de „peste 150 de cereri justificate". Filiala Arhivelor Statului Alba, fond Prefectura jud. Alba, dos. 47/1858—1861.

[4] Loc. cit., fond Pretura plășii Alba Iulia, actul nr. 464/1855.

de țăran din Dalya (Daia), de religie ortodoxă și în vîrstă de 17 ani[5]. Acesta nu mai apare în anuarele seminarului nici în anii anteriori, nici în cei posteriori anului de învățămînt 1825—1826. S-ar putea să fie vorba de personalitatea pe care o urmărim, deși sînt nepotriviri în privința vîrstei și a satului de baștină. S-ar putea lua în discuție și ipoteza urmării cursurilor Gimnaziului Săsesc din Sebeș, întrucît în raportul său adresat la 6 dec. 1848 Comitetului Națiunii Române din Sibiu Băcilă arată că a fost „conșcolar" cu tribunul Danciu Mihai din Sebeș[6]. Pe de altă parte, trebuie reținut faptul că la gimnaziul din Sebeș și-a făcut studiile și episcopul ortodox Vasile Moga[7], care mai tîrziu, cunoscînd buna pregătire a lui Ioachim Băcilă, l-a transferat pe acesta dintr-un sat modest la Alba Iulia[8]. Personal aș opta însă pentru Școala de normă din Blaj, unde pe atunci se învățau temeinic cele trei limbi uzuale oficiale dar și limba română. Ori Băcilă scrie românește exclusiv cu litere latine, ceea ce nu putea să fi învățat decît în școlile „latinizate" blăjene. Un alt argument este și faptul că a fost recrutat ulterior ca dascăl pentru școala greco-catolică din Zlatna, deși el era ortodox[9].

După terminarea studiilor, în perioada 1829—1832, funcționează ca dascăl la școala confesională din Zlatna aflată sub îndrumarea protopopului Grigore Mihali. Băcilă afirmă că datorită hărniciei sale s-a instituit acolo „plata dăscălească"[10].

În anul 1832 se transferă la școala din Rășinari unde, dovedind aceeași energie și hărnicie, reușește să pună bazele unei fundațiuni școlare. În această perioadă, fiind aproape de Sibiu, își face probabil și studiile teologice, întrucît mai tîrziu îl găsim preot în satul Ohaba (jud. Alba). Și aici puterea sa de muncă își spune cuvîntul, cîștigînd pe seama parohiei o frumoasă eclejie (moșie)[11].

La începutul anului 1842 episcopul Moga îi propune lui Băcilă să preia parohia centrală din Alba Iulia, cea mai întinsă și mai importantă din oraș, cu obligații privind oficierea serviciului divin și pentru românii din garnizoana cetății și din spitalul militar aflat în incinta acesteia. El acceptă și, prin ordinul episcopal nr. 177 din 16 februarie 1842, este numit în noul post. La parohia Alba Iulia Băcilă găsește o mare dezor-

---

[5] Ioan Stanciu, *Istoricul Liceului Gheorghe Lazăr din Sibiu, 250 ani de la întemeierea lui, 1692—1942*, Sibiu, 1942, p. 55.

[6] Dr. Lazăr Nichi, *Documente din Biblioteca Academiei Române — colecția dăruită de Municipiul Arad*, la S. Dragomir, *op. cit.*, p. 339.

[7] Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800—1867*, București, 1971, p. 95.

[8] Fil. Arh. St. Alba, fond Pretura plășii Alba Iulia, actul nr. 8864/1858, memoriul anexă din 14 iunie 1858 și actul nr. 10. 701/1858, memoriul anexă din 20 dec. 1858.

[9] *Ibidem*, actul nr. 4767/1858, memoriul anexă din 23 aprilie 1858 și fond Prefectura jud. Alba, dos. 47/1858—1861, memoriul din 23 iulie 1858; vezi și N. Albu, *op. cit.*, p. 23—24.

[10] *Ibidem.*

[11] *Ibidem*, fond. Prefect. jud. Alba, dos. cit., memoriul din 23 iulie 1858.

dine. Averea bisericii era prost administrată şi pe cale de ruinare, iar protocoale nici nu existau. De această stare se făceau vinovaţi, deopotrivă, protopopul Grigore Raţ din Ţelna şi consiliul parohial, în care s-au cuibărit cîţiva membri îmburgheziţi şi mari proprietari ai comunităţii româneşti din oraş. Cu energia şi intransigenţa-i cunoscute Băcilă pune ordine în parohie şi în scripte. În lupta sa pentru adevăr el nu se închină în faţa nimănui, indiferent de starea sau ierarhia sa socială. Nu se putea vorbi însă în acea perioadă de dreptate, de dreptate socială în mod deosebit. Din aceste motive Băcilă avea să fie duşmănit de protopopul Raţ şi de unii membri ai consiliului parohial, între care el îi citează frecvent pe Cirlea, Berghian, Apolzan, Grecu şi Sibişan[12]. Această duşmănie îl va urmări apoi ca o fatalitate pînă la sfîrşitul vieţii sale. În anul 1847, cînd conflictul a atins punctul culminant prin refuzul sistematic al celor din consiliul parohial de a achita lui Băcilă drepturile de salariu pentru orele predate la şcoala confesională, vicarul general Andrei Saguna intervine şi, dînd dreptate preotului, scoate din funcţine pe curatorul principal Cirlea Ioan, liniştind pentru moment lucrurile[13].

Băcilă se impune deci şi la Alba Iulia, dar o face într-o atmosferă înveninată de ambiţiile subversive ale duşmanilor săi. El îşi continuă însă neclintit activitatea, trudind din greu pentru numeroasa sa familie cu 6 copii.

Revoluţia de la 1848 îl găseşte în al 41-lea an de viaţă, în plină maturitate şi putere de muncă, stăpîn pe situaţie în parohia sa.

Pentru a înţelege pe deplin modul în care s-a desfăşurat revoluţia la Alba Iulia şi în zonele înconjurătoare, precum şi importanţa activităţii lui Ioachim Băcilă, trebuie să facem cîteva precizări de ordin militar şi demografic.

Deşi în perioada 1658—1691 Alba Iulia îşi pierde treptat importanţa de centru politic, cultural şi, într-o oarecare măsură, economic al Transilvaniei, după construirea puternicei sale fortăreţe (1715—1738) ea devine cel mai important centru militar al principatului, punctul de sprijin al întregului sistem de fortificaţii antiotomane instituit de către Imperiul habsburgic. În preajma izbucnirii revoluţiei de la 1848 cetatea Alba Iulia dispunea de 74 de tunuri de diferite calibre, de arme, muniţii şi echipament militar în cantităţi aşa de mari, încît putea aproviziona toate unităţile militare din Transilvania[14]. Un avantaj în plus era poziţia sa strategică excepţională, dublată de o poziţie geografică identică, într-o zonă cu bogate şi variate resurse naturale. Toate acestea l-au determinat pe Bariţ să aprecieze că Alba Iulia era tunci „... unicul punct fortificat

[12] *Ibidem* şi fond Pretura plăşii Alba Iulia, actul nr. 8864/1858, memoriul anexă din 14 iunie 1858 şi actul nr. 10.701/1858, memoriul anexă din 20 dec. 1858;. Faptul este subliniat şi de către unul dintre fiii lui Băcilă în ziarul *Tribuna* (Sibiu), nr. 122 din 10 iunie 1888, p. 486, în articolul *La „Glasul unui moşneag"*.

[13] Muzeul de istorie Alba Iulia, protocolul actelor Protopopiatului Alba Iulia pe anii 1835—1860, nr. de inv. 832, înregistrările de la nr. 2/1845 la nr. 47/1847.

[14] Szilágyi Farkas, *op. cit.*, p. 110.

așa, încît fără posesiunea aceluia să nu poți fi sigur de posesiunea țării întregi"[15]. De aici și eforturile susținute ale trupelor imperiale de a apăra cu orice preț cetatea, precum și ale revoluționarilor maghiari de a o cuceri[16].

În ce privesc planurile revoluționarilor români, ele nu puteau să neglijeze acest centru vital și să nu preconizeze punerea lui sub controlul unui conducător capabil. În această privință este concludentă afirmația apărută în „Foaia pentru minte, inimă și literatură" „... noi nu putem părăsi Sarmizegetusa. Apulul și celelalte colonii, monumente eterne ale strămoșilor noștri"[17].

În ce privește situația demografică, trebuie să arătăm că Alba Iulia era așezată în centrul comitatului Alba Inferioară, comitat cu o populație românească de departe majoritară. De altfel, pe teritoriul acestui comitat s-au petrecut principalele evenimente revoluționare de la 1848—1849. Și orașul avea o populație preponderent românească. Astfel, din conscripția pentru fixarea impozitelor militare pe anul 1848, întocmită la 20 februarie 1848, rezultă că în oraș erau 1206 familii cu obligații de plată, dintre care cel puțin 709 (aproape 59%) erau sigur românești. Restul sînt mai greu de determinat întrucît numele de români, germani, evrei, armeni etc. sînt maghiarizate. Preponderența locuitorilor români era reliefată și de existența în oraș a două protopopiate și a 5 biserici de ambele confesiuni (ortodoxă și greco-catolică). Familiile românești cele mai numeroase erau de „libertini", 43 făceau parte din categoria proprietarilor și protecționiștilor, intrînd în protipendada orașului alături de familiile înstărite maghiare, germane și de alte naționalități, iar restul erau de slujbași, lucrători, jeleri etc.[18].

Tendința de emancipare culturală a acestor familii este demonstrată de existența celor 3—4 școli confesionale ce funcționau pe lîngă bisericile din oraș. Preoții, profesorii, învățătorii, funcționarii de la oficiile de stat (Monetărie, Oficiul de sare etc.), persoanele mai înstărite care au avut posibilitatea să învețe carte, studenții, elevii și ofițerii români formau o pătură de intelectuali destul de consistentă pentru acele timpuri, care era foarte receptivă față de evenimente. După evaluări estimative Alba Iulia trebuie să fi avut în acele timpuri o populație sedentară de cca 6000 de oameni. Dacă la această cifră adăugăm și militarii din garnizoana cetății, elevii, studenții și profesorii din școli, precum și clericii se ajunge la cel puțin 9000 de locuitori, ceea ce însemna mult pentru orașele

---

[15] George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, II, Sibiu, 1890, p. 152.

[16] Faptul este reliefat în toate lucrările de istorie dedicate revoluției, iar în ce privește partea maghiară în documentele publicate de S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 283 și III, p. 48—53; 80—83; 122—124; 131—133; 140—141; vezi și G. Barițiu, *op. cit.*, p. 152.

[17] „Foaie pentru minte, inimă și literatură", nr. 22, din 31 mai 1848.

[18] Fil. Arh. St. Alba, Colecția conscripțiilor de impozite militare din comitatul Alba Inferioară, nr. 82 și 83/1848.

acelor timpuri. Dintre militari, cei mai mulţi erau români, îndeosebi soldaţii. Aceştia erau recrutaţi din zona Regimentului 50 infanterie, zonă ce coincidea în linii mari cu teritoriul comitatului Alba Inferioară.

Din punct de vedere social şi economic oraşul era dominat de puternica latifundie a episcopiei catolice şi de cele 177 de familii de proprietari şi protecţionişti, care exploatau masele de orăşeni şi ţărani în cadrul sistemului bine cunoscut feudal.

În aceste condiţii, Alba Iulia, dominată pînă atunci de conservatorismul cercurilor clericale şi militare locale[19], avea să resimtă din plin efectele prefacerilor revoluţionare.

*
* *

Vîntul de libertate pornit în februarie 1848 din capitala Franţei ajunge destul de repede şi pe meleagurile româneşti. Ideile de libertate, egalitate şi frăţie aveau să mobilizeze întregul popor român asuprit la luptă pentru libertate socială şi naţională, pentru independenţă.

În Transilvania, la început, cînd liberalii maghiari au organizat întruniri publice pentru a-şi exprima adeziunea faţă de programul revoluţionar adoptat la 15 martie la Budapesta şi votat apoi în 18 martie la Pojon, românii au participat şi ei, dar elanul lor a fost repede înfrînt de insistenţa cu care, fără a fi consultaţi, se cerea uniunea Transilvaniei cu Ungaria.

Curînd, după ce aristocraţia maghiară se înarmează şi instituie gărzi naţionale cu caracter contrarevoluţionar, românii bat în retragere. Pentru ei era clar că trebuie să-şi aleagă o cale proprie. Iniţiativa o iau intelectualii români din Tîrgu Mureş şi Blaj.

Deşi manifestul lui Aron Pumnul trebuie să fi ajuns la Alba Iulia (erau doar convocaţi protopopii cu cîte 2 preoţi şi 2 mireni) adus de către Eliseu Todoran, Amos Frîncu sau vreun alt student blăjan[20], nu avem informaţii dacă cei convocaţi s-au prezentat la Blaj în duminica Tomei. Informaţiile de participare ale albaiulienilor ne lipsesc de altfel şi pentru Adunarea Naţională de pe „Cîmpul Libertăţii", din 3—5 mai 1848. Pentru aceasta există însă certitudinea că s-au respectat circularele de convocare ale episcopilor Lemeni şi Şaguna[21].

În ce-l priveşte pe Ioachim Băcilă avem convingerea că el a participat la ambele adunări, nu numai pentru faptul că Blajul era aproape, că era originar din jurul Blajului şi că era cel mai tînăr şi mai energic dintre preoţii de atunci ai Albei Iulia, ci, mai ales, pentru că numai acolo şi-a putut el însuşi atît de bine doctrina revoluţiei româneşti, numai

[19] E. Hulea, *op. cit.*, p. 469.

[20] Vasile Moldovan, *Memorii din 1848—1849*, Braşov, 1895, p. 8—11 şi 29.

[21] Muzeul de istorie Alba Iulia, registrul protocol nr. 832, înregistrarea de la nr. 14/1848; G. Barițiu, *op. cit.*, p. 745—746; Victor Cheresteşiu, *Adunarea Naţională de la Blaj 3—5 (15—17) mai 1848*, Bucureşti, 1966, p. 400—401.

acolo a putut intra în contact cu fruntașii revoluționari români cu care avea să colaboreze strîns mai tîrziu.

Curînd după Adunarea de la Blaj, nobilimea maghiară se grăbește să proclame, în mod abuziv, uniunea Transilvaniei cu Ungaria, fără să țină cont de voința poporului român exprimată pe Cîmpul Libertății. Odată realizat acest obiectiv, ea trece la reprimarea cruntă a populației românești pentru a o supune, cu ajutorul gărzilor naționale și a armatei, instituind un regim de teroare.

În comitatul Alba Inferioară majoritatea populației locuia în mediul rural. Încă din luna martie ea a fost cuprinsă de agitații. Mișcările sale de eliberare socială și națională iau amploare mai ales după cele două adunări naționale din Blaj. Faptul este atestat de repetatele ordine pentru liniștirea populației înregistrate la protopopiatul ortodox din Alba Iulia, înainte și după masacrul din 2 iunie 1848 de la Mihalț[22]. Măsurile represive luate de către nobilime nu duc la liniștirea populației cuprinse de agitații. Dimpotrivă, abuzurile și nedreptățile fac să sporească revolta ei. Astfel, pînă în luna septembrie 1848 numai în comitatul Alba Inferioară numărul țăranilor răsculați ajunge la 20—22.000[23].

În fața acestei situații garda maghiară din Alba Iulia, formată încă în cursul lunii aprilie din cca 300 de membri, toți înstăriți, ia măsuri de sporire a efectivelor sale, înființînd și un pluton de cavalerie din 100 de oameni, cu arme primite de la garnizoana cetății (și celelalte 3 plutoane pedestre ridicaseră din cetate 240 de arme)[24]. Din gardă făceau parte și cîțiva români renegați, dintre care este cunoscut doar Cirlea Samuel[25].

După adunarea de la Orlat a Regimentului I de grăniceri români, determinată de teroarea armată dezlănțuită asupra poporului român, la 15 septembrie garnizoana cetății Alba Iulia este completată cu 6 companii din acest regiment, totalizînd aproximativ 1200 de soldați și ofițeri. Aceasta va produce îngrijorare în rîndurile nobilimii, care îi suspectează pe români că vor să ocupe pentru ei cetatea Alba Iulia și mai apoi să declanșeze atacuri asupra orașelor unde erau concentrate forțele ei armate[26].

În fața sporirii samavolniciilor și terorii asupra poporului român neînarmat și în lipsa oricărui sprijin din afară, fruntașii români con-

---

[22] Loc. cit., doc. cit., înregistrările cu nr. 21, 28, 32 și 33/1848, V. Cherestesiu, *op. cit.*, p. 227—250.

[23] Szilágyi Farkas, *op. cit.*, p. 110.

[24] *Ibidem*, pp. 23, 28, 87; G. Barițiu, *op. cit.*, p. 27; E. Hulea, *op. cit.*, p. 470.

[25] Fil. Arh. St. Alba, fond Prefectura jud. Alba, dos. 47/1858—1861, anexele C și D ale memoriului din 28 nov. 1858 și fond Pretura plășii Alba Iulia, actul nr. 4767/1858, anexele DD și EE ale memoriului anexă din 23 aprilie 1858.

[26] S. Dragomir, *op. cit.*, III, p. 48—53, 69—71, 80—81, 89—93; László Elek, *Egy Gyúla Fejérvári Polgárnak Naplója az 1848/9 év.*, manuscris aflat la Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia, cota XI 195, nr. 1143, p. 5; Cronica anonimă privind revoluția de la 1848—1849 în aceeași bibliotecă, cota XI—291, nr.1239, p. 20 (manuscris), Szilágyi Farkas, *op. cit.*, p. 110.

voacă a treia adunare de la Blaj, între 16—25 septembrie 1848, cu scopul de a hotărî organizarea rezistenţei armate. Deşi nu avem atestări documentare directe, este sigur că Ioachim Băcilă a fost prezent la această adunare, participînd la luarea hotărîrilor şi oferindu-şi serviciile. Aici el se cunoaşte cu Axente Sever, cu care va colabora apoi strîns pînă la asedierea cetăţii de către insurgenţi. Un fapt este limpede şi anume: că Băcilă s-a reîntors la Alba Iulia cu misiunea precisă de a organiza poporul în vederea autoapărării sale. Aceasta rezultă din tot ce a întreprins în continuare. Prin urmare, el nu era un anonim pentru conducătorii românilor, ci, dimpotrivă, s-a bucurat de încrederea lor, încredinţîndu-i-se o misiune de importanţă vitală. Din acest moment începe rolul său de conducător revoluţionar.

Însuşindu-şi concepţia acceptată de către majoritatea fruntaşilor români, Băcilă a fost de la începutul şi pînă la sfîrşitul revoluţiei propagatorul şi practicianul fidel al politicii de sprijinire a curţii imperiale în lupta sa cu insurgenţii maghiari, nădăjduind că acest act de credinţă va duce la recunoaşterea drepturilor fireşti ale naţiunii române.

Abia întors acasă, el găseşte circulara din 17 septembrie 1848 a consistoriului din Sibiu, prin care se cerea preoţilor să sprijine recrutările pentru armata maghiară, pe care refuză să o execute. Dimpotrivă, Băcilă ia măsuri de organizare a poporului din oraş şi împrejurimi, propagînd ideea fidelităţii faţă de împărat.

Din acel moment el intră în atenţia conducătorilor oraşului ca suspect. La 5 octombrie este avertizat de locuitorul Nicolae Gherman să se păzească întrucît este supravegheat de garda maghiară[27].

Organele centrale din Cluj încep să se teamă de ceea ce s-ar putea întîmpla la Alba Iulia. Guvernatorul Mikó raportează primului ministru că Puchner refuză să ordone retragerea grănicerilor români din cetate. El avea în vedere afirmaţia din raportul comitatului din Cluj, datat la 7 octombrie, că grănicerii urmează să ocupe cetatea[28]. Şi magistratul oraşului intervine în 11 octombrie la comitat cerînd forţe armate, întrucît mişcările românilor din localitate şi jur se înteţesc. Garda sa este pusă în stare de alarmă continuă, în acelaşi timp cerîndu-se şi sprijinul comandantului cetăţii[29]. Sesizat, comisarul general Vay propune la 13 octombrie Ministerului de Interne să pună cetatea Alba Iulia sub comanda unui ofiţer maghiar, considerînd că dacă acesta se va impune, va putea pacifica zona[30]. Între timp, Ioachim Băcilă ia măsuri hotărîte pentru pregătirea dezarmării gărzii locale, ocuparea oraşului şi instituirea unui cordon de apărare în jurul cetăţii pentru a nu fi ocupată de către forţele nobilimii. Se pare că el a iniţiat dezarmarea gărzii maghiare cu mult înainte ca acest lucru să fi fost hotărît de către Comanda Generală din

[27] Fil. Arh. St. Alba, fond Pretura plăşii Alba Iulia, actul nr. 4767/1858, memoriul anexat din 23 aprilie 1858 şi anexa acestuia notată cu BB.
[28] S. Dragomir, *op. cit.*, III, p. 48—53.
[29] Szilágyi Farkas, *op. cit.*, p. 123—124.
[30] S. Dragomir, *op. cit.*, III, p. 80—81.

Sibiu și că a lucrat în mod discret, fără a-și trăda intențiile față de comandamentul cetății.

În dimineața zilei de 15 octombrie el ține o liturghie în fața soldaților români din garnizoana cetății, urmată de un discurs emoționant despre credința față de împărat care i-a entuziasmat pe aceștia[31]. Se pare că în zilele precedente Băcilă luase măsuri pentru concentrarea unui însemnat număr de țărani din comunele învecinate în jurul orașului, întrucît încă din 15 octombrie s-a observat că răsculații români se îndreptau spre Alba Iulia din toate părțile[32]. Mai tîrziu, într-un memoriu întocmit de către mai mulți țărani din împrejurimile orașului pentru a fi predat împăratului cu ocazia vizitei sale din 22 iulie 1852 la Alba Iulia, se arăta clar că ei și ortacii lor s-au strîns în jurul orașului la chemarea lui Ioachim Băcilă[33]. Tot în 15 octombrie s-a observat și faptul că fruntașii românilor din zonă au început să țină ședințe secrete în casa lui Băcilă[34]. Înspăimîntat, consiliul orășenesc întrunit urgent în ședință avea să constate că Alba Iulia nu poate fi apărată cu forțele proprii și că autoritățile Transilvaniei nu-l pot ajuta cu nimic. Singura nădejde rămînea guvernul, de la care se așteptau trupe de honvezi și secui pentru apărare[35]. Situația este prezentată ca disperată și de către comitele de Alba, precum și de către comisarul general Vay, care, în 16 octombrie, constată că la Alba Iulia forțele maghiare sînt frînate de la orice acțiune[36]. Dîndu-și seama că organizatorul tuturor acțiunilor românilor este Ioachim Băcilă, mai ales că în casa acestuia continuau să aibă loc întruniri secrete seară de seară[37], fruntașii maghiarilor din oraș, împreună cu nobilii refugiați din comunele comitatului de teama țăranilor răsculați, hotărăsc în 16 octombrie să-l supravegheze pe acesta prin patrule permanente și să-l aresteze. În ziua următoare Băcilă este avertizat de către locuitorul Belde Gavrilă asupra celor hotărîte și acesta ia măsuri în consecință, instituind la locuința sa o gardă de 10 oameni sub conducerea învățătorului Vasile Paulescu[38]. În aceeași zi, de 17 octombrie, comandantul cetății, generalul Horak, primește un ordin de la Kossuth prin care i se cerea să se supună „insurgenților". Întreaga garnizoană, majoritatea fiind români, refuză ordinul, declarîndu-se de partea împăratului. S-au luat măsuri de întărire a cetății și s-a hotărît ca pînă

---

[31] Fil. Arh. St. Alba, fond Prefect. jud. Alba, dos. 45/1858—1861, anexa îi a, memoriului din 9 iunie 1858.

[32] Szilágyi Farkas, *op. cit.*, p. 123—124.

[33] Fil. Arh. St. Hunedoara-Deva, fond Cercul Militar Alba, dos. 27/1852, fila 20.

[34] Szilágyi Farkas, *op. cit.*, p. 125; E. Hulea, *op. cit.*, p. 470.

[35] *Cronica anonimă*, p. 19.

[36] S. Dragomir, *op. cit.*, III, p. 69—71; 89—93.

[37] Szilágyi Farkas, *op. cit.*, p. 125; E. Hulea, *op. cit.*, p. 470.

[38] Fil. Arh. St. Alba, fond Prefect. jud. Alba, dos. cit., anexa A a memoriului din 3 iulie 1858 și fond Pretura plășii Alba Iulia, actul nr. 4767/1858, anexa H a memoriului din 23 aprilie 1858.

la noi ordine românii să fie apărați de agresiuni, acceptîndu-se intrarea lor în fortăreață[39].

Conducerea orașului reacționează prompt. În seara zilei de 18 octombrie garda atacă casa lui Băcilă, surprinde pe români în ședință și îi arestează. Profitînd de întuneric Băcilă și alți cîțiva fruntași reușesc să fugă în cetate[40]. Cei arestați au fost duși la închisoarea orașului și maltratați fără a li se fi putut imputa vreo vină[41], iar casa lui Băcilă a fost devastată sub privirile îngrozite ale soției și copiilor săi, luîndu-i-se, pe lîngă alte bunuri, și suma de 995 florini în monedă[42].

Dar și românii reacționează. În 19 octombrie o formație înarmată a acestora s-a postat în fața primăriei, obligînd consiliul să elibereze pe cei arestați, iar un grup de fruntași din lagărul format la Partoș s-a prezentat la comandantul cetății pentru a reclama abuzurile gărzii maghiare[43]. Dacă informațiile sînt reale, înseamnă că Băcilă, ca și Avram Iancu, a organizat lagărul de la Partoș și pe cel de la Bărăbanț înainte de apariția proclamației lui Puchner din 18 octombrie 1848, aducînd la îndeplinire cele hotărîte în adunarea din septembrie de la Blaj[44].

După ce, în sfîrșit, Comanda Generală din Sibiu a hotărît să ia poziție față de aspirațiile partidei lui Kossuth și a lansat proclamația sa din 18 octombrie, s-a trecut peste tot și fățiș la acțiuni energice de dezarmare a gărzilor maghiare. Se pare că la 18 octombrie erau prezenți la Sibiu mai mulți conducători români, cărora li s-a făcut cunoscut atît planul de dezarmare a gărzilor maghiare, cît și planul de organizare militară a românilor. Dintre aceștia izvoarele amintesc pe viitorii prefecți Buteanu, Dobra și Axente Sever, care apoi au difuzat aceste planuri și celorlalți conducători români[45]. Zvonul despre aceste planuri ajunge repede la Alba Iulia, întrucît în după-masa zilei de 18 octombrie circula deja vestea că orașul va fi atacat de români din 8 părți. Cetele de lăncieri, care între timp sporiseră mult, se vedeau împrejur și chiar intrînd și ieșind din oraș[46].

Ioachim Băcilă primește ordinul scris de dezarmare de la Axente Sever, în ziua de 19 octombrie. El a fost adus la Alba Iulia probabil de

---

[39] S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 283.

[40] Fil. Arh. St. Alba, fond Pretura plășii Alba Iulia, actul nr. 4767/1858 anexa H a memoriului din 23 aprilie 1858; fond Prefect. jud. Alba, dos. cit., anexa ii a memoriului din 9 iunie 1858; Szilágyi Farkas, *op. cit.*, p. 125 afirmă că atacul a fost în 17 oct, iar László Elek, *op. cit.*, p. 5 crede că acesta s-a petrecut în 19 octombrie.

[41] *Ibidem*, fond Pretura plășii Alba Iulia, actul, anexa și memoriul citate.

[42] Ibidem, fond Prefect. jud. Alba, dos. cit., anexele ii, B și J ale memoriilor din 9 iunie, 3 iulie și 28 nov. 1858 și memoriile din 7 ian. 4 și 20 martie 1861.

[43] Szilágyi Farkas, *op. cit.*, p. 125.

[44] *Raportul lui Avram Iancu*, Ed. Redacțiunei „Observatorului", Sibiu, 1884, p. 1—2.

[45] Ibidem; Szilágyi Farkas, *op. cit.*, p. 147; Axente Sever, *op. cit.*, p. 102—104.

[46] *Cronica anonimă*, p. 21.

către Buteanu și Dobra, care au trecut prin oraș în drumul lor spre Munții Apuseni[47]. Cu aceștia Băcilă discută desigur detaliile.

În timp ce se afla în casa fraților Răzor din incinta cetății, unde discuta cu aceștia amănuntele planului, garda caută să-i surprindă și numai datorită avertismentului șefului Monetăriei, Schreiber, reușesc să se refugieze în curtea cazărmii militare[48].

Imediat, o delegație de grăniceri români s-a prezentat la generalul Horak cu o petiție scrisă după concepția lui Băcilă, prin care se cerea aprobarea ca batalionul să-l ia pe acesta sub protecția sa și se făcea propunerea ca orașul să fie pacificat prin depunerea de către garda locală a armelor în cetate. În aceeași zi Băcilă îi scrie lui Axente Sever, probabil cum a organizat acțiunea la Alba Iulia și despre paguba suferită în seara precedentă. În ziua următoare Axente îi și răspunde din Blaj, sfătuindu-l să ceară sprijinul comandantului cetății pentru recuperarea pagubei sale[49]. Între timp românii au continuat să se strîngă în jurul orașului din toate părțile. Cei trimiși de Axente Sever din zona cuprinsă între văile Mureșului, Tîrnavelor și Sebeșului erau în jur de 10.000[50]. Cu cei veniți dinspre Munții Apuseni și de pe valea Mureșului numărul sporește. Atacul orașului era iminent. Încercarea din 19 octombrie a guvernului de a înlocui pe generalul Horak cu colonelul Donath la comanda cetății era tardivă și irealizabilă[51]. Deși în 19 și 20 octombrie garda orașului este avertizată de către doi cunoscători ai opiniei lagărului de la Partoș, protopopul Molnar Constantin și locuitorul Lupuț Teodor, să depună armele pentru a fi pace, comandanții acesteia refuză[52]. La 20 octombrie lagărul de la Partoș se pune în mișcare, trece podul peste Mureș, se apropie de oraș și își instalează bivuacul în jurul lui și al cetății. Băcilă, care preconiza dezarmarea pe cale pașnică a gărzii, ocuparea orașului și instituirea cordonului de apărare a cetății, se adresează în scris conducătorilor maghiari „în numele dreptății și a lagărului", cerînd depunerea armelor pentru a se evita incidentele neplăcute[53]. Nici de această dată el nu comunică comenduirii cetății intențiile sale, probabil pentru ca aceasta să nu intervină în vreun fel, mai ales că ofițerimea garnizoanei se legăna încă într-o periculoasă indiferență. Era exclus însă ca cei din cetate să nu observe mișcările maselor de români. Astfel, în cartea de zi a garnizoanei, la 20 octombrie este menționat că

---

[47] Fil. Arh. St. Alba, fond Prefect. jud. Alba, dos. cit., memoriul din 7 ian. 1861; Raportul lui Iancu, p. 2; Szilágyi Farkas, *op. cit.*, p. 147; Axente Sever, *op. cit.*, p. 103. Făcînd o presupunere asupra modului în care s-au difuzat planurile de dezarmare spre Munții Apuseni, Axente arată de fapt cum s-au petrecut lucrurile.

[48] *Ibidem*, anexa % a memoriului din 16 iunie 1858.

[49] *Ibidem*, anexele ii, B și J ale memoriilor din 9 iunie, 3 iulie și 28 nov. 1858 și memoriile din 7 ian., 4 și 20 martie 1861.

[50] *Ibidem*, memoriul din 7 ian. 1861; László Elek, *op. cit.*, p. 5.

[51] S. Dragomir, *op. cit.*, III, p. 81—83.

[52] Loc. cit., fond cit., dos. cit., anexa M a memoriului din 3 iulie 1858.

[53] *Ibidem*, memoriul din 2 febr. 1860.

în cetate se discuta situația politică, soldații s-au înarmat, iar locuitorii de pe glacis au fost îndepărtați[54]. Băcilă s-a temut însă și de revoluționarismul maselor de iobagi venite din toate părțile. În mod deosebit el se temea ca masele în iureșul lor, necunoscînd bine atitudinea adoptată de către conducătorii români față de curtea imperială, să nu năvălească asupra cetății unde se găseau de toate. De aceea, de îndată ce a fixat ca acțiunea de dezarmare să aibă loc în ziua de tîrg de sîmbătă 21 octombrie, Băcilă a umblat toată noaptea printre țăranii din bivuacuri, ținîndu-le discursuri. El le cerea să-și mențină trează credința față de împărat, să nu pună foc și să nu jefuiască, concentrîndu-și atenția doar asupra inamicului. Întrucît timpul nu i-a mai permis să se deplaseze și în lagărul de la Bărăbanț, a trimis acolo un mesaj cu aceleași idei prin „cucoana Stavru". Mai tîrziu comunitățile mai multor sate din jurul orașului au confirmat această acțiune a lui Băcilă, afirmînd că în acele momente nu se găsea la Alba Iulia un alt bărbat capabil să-i conducă pe românii înverșunați[55]. Deși în vădită inferioritate numerică, garda orașului se încăpățînează să-și organizeze apărarea. Un detașament se postează în șanțurile exterioare ale cetății dinspre Nord (spre Bărăbanț), altul în cele dinspre Sud (spre Partoș), iar celelalte în centrul orașului și în alte puncte socotite avantajoase. În fața iminenței ciocnirii, majoritatea românilor din gardă se retrag[56]. În zorii zilei de 21 octombrie românii au atacat orașul din toate părțile, concentric. În lipsa altor mijloace de semnalizare plecarea la atac a fost marcată de împușcături și urale puternice. Martorii oculari au afirmat că zgomotul a fost atît de puternic încît făcea impresia că sînt cca 40.000 de oameni. Băcilă a raportat însă mai tîrziu, iar comunitățile sătești care au participat la atac au confirmat, că nu au fost mai mulți de 14000[57].

Prima confruntare armată cu garda a avut loc în zona de sud. Cîteva mii de români conduși de tribunul Anton Răzor au înconjurat detașamentul postat în șanțurile cetății și l-au somat să se predea. După cum relatează frații Munteanu din Oarda de Sus participanți la atac, ambele părți și-au dat mîinile în semn de pace, cînd românul renegat Cirlea Samuel a tras un foc de armă ucigînd un țăran.

Ca la un semnal a început să tragă întregul detașament, omorînd și rănind mai mulți români. Lăncierii s-au împrăștiat în primul moment întrucît le lipseau armele de foc, dar apoi au revenit cu forțe unite. Lupta s-a reluat, mai crîncenă de astădată, cu morți și răniți de ambele părți.

---

[54] S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 283.

[55] Loc. cit., fond. cit., dos. cit., anexele C, B a și d ale memoriilor din 16 iunie, 4 și 22 august 1858; memoriile din 2 februarie, 25 decembrie 1860 și altele; fond Pretura pl. Alba Iulia, actul nr. 4767/1858, anexa R a memoriului din 23 aprilie 1858; Arh. St. Hunedoara-Deva, fond cit., dos. 27/1852, anexele C și D ale memoriului din 3 sept. 1858. Data de 21 octombrie a fost fixată probabil printr-o înțelegere prealabilă a tuturor conducătorilor români.

[56] *Cronica anonimă*, p. 21—27; Szilágyi Farkas, *op. cit.*, p. 23—25; 127—128; V. Cheresteșiu, *op. cit.*, p. 260—261.

[57] *Cronica anonimă*, p. 23; și în majoritatea memoriilor.

Curînd ea s-a generalizat la liziera cetății, la periferii și în centrul orașului. Țăranii dezlănțuiți aprind cîteva case în glacisul cetății. Ioachim Băcilă și protopopul Molnar Constantin, cu eșarfe albe agățate pe prăjini și strigînd: „pace!", caută să-i domolească pe combatanți. Unii țărani mai înverșunați strigau: „Curaj mă, curaj că nu-i pace!". Preoții continuau să strige: „Jos armele", dar poporul nu-i auzea[58].

După unele informații au murit în această încleștare 14 români, iar 30—40 au fost grav răniți. Numărul celor căzuți din gardă nu este indicat de nici o sursă; se știe doar că au fost mai mulți[59]. În fața pericolului ca lupta să ia proporții, Ioachim Băcilă se decide să ceară intervenția comandantului cetății pentru pacificarea celor două tabere. Acesta acceptă și lupta a fost oprită[60].

La insistențele lui Băcilă se încheie un document oficial între reprezentanții românilor și ai consiliului orașului, la care s-au adăugat și comandanții gărzii naționale, sub arbitrajul comandei cetății[61]. Conținutul acestei „mijlociri de împăciuire" arată că inițiatorul ei avea o concepție foarte clară asupra obiectivelor revoluției, asupra necesității ca românii să preia în stăpînire Alba Iulia ca punct de sprijin pentru viitoarele acțiuni și, totodată, el exprimă grija cu care conducătorii românilor căutau să-și demonstreze atașamentul față de curtea imperială. Comparînd pactul de împăciuire de la Alba Iulia cu cele încheiate de Avram Iancu la Abrud și de Dobra la Zlatna, apreciem că primul a fost elaborat la un nivel incontestabil mai superior[62]. În acest document se cerea:

„1. Depunerea și predarea tuturor armelor și muniției cu care este înarmată garda națională maghiară din oraș. 2. Arborarea drapelelor imperiale pe toate clădirile publice și bisericile orașului. 3. Depunerea jurămîntului de fidelitate față de majestatea sa ca împărat și rege constituțional de către deputații de mijlocire ai poporului român și maghiar, în numele ambelor popoare. 4. Organizarea românilor pe pătrare (4 zone ale orașului n.a.) cu care ocazie, în raport cu numărul (lor n.a.), vor fi aleși ofițeri (tot dintre români n.a.) pentru ca la primul apel al majestății sale să pună mîna pe arme. 5. Garanție reciprocă pentru securitatea popoarelor și a avutului. 6. Populația română dorește să depună jurămîntul pe drapelul imperial. 7. Organizarea românilor pentru exerciții militare nu poate fi împiedicată din partea nimănui și urmează să aibă

---

[58] *Ibidem*, pp. 23—27; Szilágyi Farkas, *op. cit.*, p. 127—130; el confundă însă punctele cardinale; S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 283; E. Hulea, *op. cit.*, p. 471; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 121; Fil. Arh. St. Alba, fond Prefect. jud. Alba, dos. cit., anexa C a memoriului din 28 nov. 1858.

[59] Szilágyi Farkas, *op. cit.*, p. 128; S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 283; E. Hulea, *op. cit.*, p. 471; Loc. cit., fond cit., dos. cit., memoriul din 2 febr. 1860.

[60] *Cronica anonimă*, p. 27; Szilágyi Farkas, *op. cit.*, p. 129—130; S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 283.

[61] Loc. cit., fond cit., dos. cit., memoriul din 28 nov. 1858 și altele.

[62] *Ibidem*, anexa G a aceluiași memoriu; fond personal George Anghel, fascicola II/1850, filele 73—80; Raportul lui Avram Iancu, p. 2; Szilágyi Farkas, *op. cit.*, p. 131—133, el însă îl redă incomplet și denaturează unele prevederi.

egalitate deplină în toate privinţele cu ceilalţi locuitori ai oraşului, indiferent de naţionalitate. De asemeni, în toate dezbaterile orăşeneşti şi afaceri să se hotărască cu majoritatea de voturi. 8. Toate insignele de partid, cocardele vor fi depuse, iar din partea cetăţii se va da oraşului tot sprijinul pentru respectarea acestor condiţii împotriva oricărui atac . . .".

Reprezentanţii ambelor tabere au depus apoi un jurămînt de credinţă faţă de împărat, prin care se obligau să-i fie supuşi, să asculte ordinele comandei generale din Sibiu, să nu se lase atraşi de partide contrarii şi să nu execute ordine ilegale. În jurămînt a fost stipulată şi obligaţia ambelor părţi de a menţine „în modul cel mai conştiincios frăţia şi prietenia reciprocă".

Băcilă, împreună cu ceilalţi membri ai delegaţiei române, au adus la cunoştinţa maselor hotărîrea de împăciuire chiar în ziua de 21 octombrie. El a cerut poporului înarmat să rămînă împrejurul cetăţii pentru a o apăra de un eventual atac al trupelor maghiare din zona Aiud—Turda—Cluj şi pînă se va respecta actul de pacificare[63]. O parte dintre români rămîn în jurul cetăţii, cca 8—10.000. Ceilalţi parte se retrag spre munţi în direcţia Zlatna pentru a participa şi la dezarmarea gărzii de acolo, parte continuă dezarmarea gărzilor din zona Bărăbanţ—Şard—Ighiu—Bucerdea Vinoasă—Cricău—Benic, îndeosebi cetele lui Axente Sever[64].

În timpul atacului asupra Albei Iulia românii i-au eliberat pe deţinuţii politici din închisoarea locală. Se pare că împreună cu aceştia au ieşit din închisoare şi delicvenţii de drept comun, care apoi au contribuit la incendierea şi prădarea Aiudului[65].

În ziua de duminică, 22 octombrie dimineaţa, Băcilă a ieşit din cetate pe poarta dinspre vest şi a ţinut românilor o nouă cuvîntare. El i-a îndemnat să rămînă credincioşi împăratului, să stea în jurul cetăţii pînă ce maghiarii din oraş vor executa cele cuprinse în actul de împăciuire şi pînă ce nu vor primi arme, muniţii şi ofiţeri imperiali de naţionalitate română. S-a hotărît redactarea unei cereri către generalul Horak care să fie prezentată de către o deputăţie aleasă ad-hoc. În cerere se pretindea multiplicarea actului de împăciuire şi încredinţarea lui în cîte un exemplar fiecărei părţi interesate pentru a-şi putea documenta acţiunile. Din delegaţia la Horak au făcut parte Ioachim Băcilă, tribunul Anton Răzor, Buican Petru, Ioan Pop şi învăţătorul Ioan Mihălţan din Vingard. Delegaţia română a stăruit să fie adusă de faţă şi cea maghiară. Astfel, în ziua de 23 octombrie, în faţa comandantului cetăţii s-au pre-

---

[63] *Cronica anonimă*, p. 47—49; Arh. Hunedoara-Deva, fond cit., dos. 27/1852. anexa C a memoriului din 3 sept. 1858.

[64] Fil. Arh. St. Alba, fond cit. dos. cit. memoriul din 2 febr. 1860 şi anexa B a memoriului din 23 iulie 1858 în care învăţătorul Ioan Mihălţan din Vingard, martor ocular, afirmă că la 22 oct. în jurul cetăţii au rămas numai 8000 de români; Axente Sever, *op. cit.*, p. 100; G. Bariţiu, *op. cit.*, p. 352; fond George Anghel, fascicula II/1850, filele 73—80.

[65] Axente Sever, *op. cit.*, p. 206.

zentat și Dánfy Carol, Kováts Ellek, Fogarassy Antal, Demánt József și Várady Carol, care au declarat că s-au împăcat cu preotul Ioachim Băcilă. De comun acord, cele două delegații au mai introdus în actul de împăciuire încă cîteva puncte și anume: „1. Comanda atît la români, cît și la ungurii din oraș este în limba germană. 2. Administrația orașului, pînă la alte dispoziții ale înaltului Comandament general, să fie dată în competința unei comisii comune, formate din 6 unguri și 6 români, sub președenția judecătorului Ioan Erdélyi numit de majestatea sa imperială și regală, în care timp consiliul de pînă acum, după confirmarea provizorie a comisiei administrative noi să fie disolvat de către comandamentul cetății".

Pentru menținerea liniștii publice, a ordinii și securității persoanelor de orice naționalitate și a avutului lor s-au obligat prin strîngeri de mînă tribunii Răzor și Băcilă din partea românilor și comandanții gărzii Fogarassy Antal și Dánfy Carol din partea ungurilor.

Cu acest nou document în mînă Băcilă a ieșit în fața poporului și purtat pe umeri de cîțiva oameni mai voinici, i l-a arătat strigînd că e pace. Mulțimea ovaționa pe împăratul.

În urma încheierii acestui act garda a depus într-adevăr armele iar pe poarta Carol a cetății și pe clădirile din oraș au apărut steagurile imperiale. Băcilă vorbea în continuare poporului adunat iar uralele acestuia demonstrau entuziasmul victoriei[66]. Pentru a face cunoscută tuturor convenția de pace din 23 octombrie Băcilă a publicat-o în aceeași zi, probabil prin multiplicare și afișare[67]. Începînd din 23 octombrie, conform celor stabilite, ordinea în oraș a fost asigurată printr-o jumătate de companie de militari din cetate. Totodată, s-a ales un nou consiliu orășenesc, în care din partea românilor au intrat tribunii Ioachim Băcilă, Albini Vasile, Pop Nicolae junior, Pîclișan Gheorghe, Pop Matei, Comănescu Ioan, Cirlea Samuel și, după unele informații, Răzor Ioan[68]. În afară de Băcilă, Pîclișan și Cirlea care erau orășeni, ceilalți consilieri români reprezentau pe sătenii concentrați în jurul orașului.

Odată stabilită această situație Băcilă raportează curții vieneze, comandei generale și consistoriului din Sibiu faptele sale, apreciind că la Alba Iulia și în împrejurimi trebuie menținută pacea cu orice preț[69]. El continuă apoi să transpună în viață prevederile actului de împăciuire, organizîndu-i din punct de vedere militar pe românii orășeni. Orașul este împărțit în 4 zone, fiecare constituindu-și cîte o centurie condusă de un căpitan. Căpitanii aleși, unii dușmani mai vechi ai lui Băcilă, au fost Berghian Nicolae pentru cartierul Lipoveni, Sibișan Iosif pentru Maieri, Străjan Nicolae pentru Hăiuși și Cîrlea Ioan pentru zona centrală, probabil. Centuriile formate au început instruirea sub conducerea lui Amos

[66] *Cronica anonimă*, p. 47—49. Loc. cit., fond cit., dos. cit., anexele B, d, G și H ale memoriilor din 23 iulie; 22 august și 28 nov. 1858.

[67] Loc. cit., fond cit., dos. cit., memoriile din 28 nov. 1858 și 2 febr. 1860.

[68] Szilágyi Farkas, *op. cit.*, p. 131—133; 205—206; *Cronica anonimă*, p. 28.

[69] Loc. cit., fond cit., dos. cit., memoriile din 2 ian. și 20 martie 1861.

Frîncu, student din Blaj venit la Alba Iulia probabil cu cetele înarmate ale lui Axente Sever[70].

Prin capacitatea sa de organizare și conducere, prin inițiativele și măsurile luate, Băcilă intră în grațiile generalului Horak. Acesta, la 24 octombrie, recomandă ca el să fie menținut în funcția de comandant al românilor și în viitor. Totodată, Horak dispune consiliului orășenesc să restituie lui Băcilă cei 995 florini cu care fusese păgubit de gardă[71].

Avînd în vedere că după efectuarea dezarmării la Alba Iulia nobilimea și puterea ei armată s-au concentrat în zona Aiud—Turda—Cluj și pentru a putea preîntîmpina un eventual atac de cucerire a cetății, Ioachim Băcilă face eforturi pentru reținerea lăncierilor în cordonul de apărare instituit în jurul ei. Astfel, László Elek, martor ocular al evenimentelor, consemnează în cronica sa că spre sfîrșitul lunii octombrie lîngă cetate era instalat un mare lagăr românesc. El apreciază că la 6 noiembrie acest lagăr încă exista[72].

Pentru ca lăncierii (cca 8—10.000), în cea mai mare parte țărani iobagi săraci să nu se dea la jafuri, Băcilă organizează aprovizionarea lor cu alimente din cetate, din oraș și din satele apropiate. László Elek afirma că orășenii făceau pîine din grîu luat de la episcopia catolică și că rechizițiile pentru aprovizionarea lagărului erau foarte grele[73].

Că Băcilă a intuit bine intențiile partidei kossuthiene rezultă din declarația comisarului general Vay, care la 26 octombrie se angaja în fața Comitetului Apărării Naționale că, de îndată ce secuii îl vor învinge pe Urban, va întreprinde cu ei cucerirea cetății Alba Iulia, „care cu orice preț trebuie să cadă în mîna noastră"[74].

Mobilizarea forțelor în vederea dezarmării Aiudului și a continuării acțiunii spre Nord face ca la sfîrșitul lunii octombrie la Alba Iulia să se strîngă o mare mulțime de lăncieri români. Cu concursul comandantului cetății ei au fost organizați în 3 legiuni, care urmau să fie înarmate numai în caz de nevoie. Din aceste legiuni s-au trimis detașamente de intervenție acolo unde a fost nevoie. În cartea de zi a garnizoanei se arată că asemenea formațiuni au acționat la Aiud, Turda, Vințul de Sus, Deva, Brad și în alte părți[75]. Aceasta l-a făcut pe Szilágyi Farkas să aprecieze că împotriva constituției maghiare s-au ridicat atunci două centre: Sibiul și Alba Iulia, de unde porneau toate acțiunile românilor și ale austriecilor[76].

---

[70] *Ibidem*, aproape în toate memoriile; *Cronica anonimă*, p. 34; S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 423; E. Hulea, *op. cit.*, p. 472.

[71] *Ibidem*, memoriile dintre 2 febr. 1860—4 martie 1861.

[72] *Ibidem*, anexa d a memoriului din 22 august 1858; Arh. St. Hunedoara-Deva, fond cit., dos. 27/1852, anexa C a memoriului din 3 sept. 1858; László Elek, op. cit., p. 9—11.

[73] *Ibidem*, memoriul din 2 febr. 1860 și următoarele; László Elek, *op. cit.*, p. 9—11.

[74] S. Dragomir, *op. cit.*, III, p. 122—124; 131—133; 140—141.

[75] *Ibidem*, I, p. 284—285.

[76] Szilágyi Farkas, *op. cit.*, p. 256.

La 1 noiembrie generalul Horak convocă la Alba Iulia pe toți prefecții români pentru a le face cunoscut planul de operațiuni[77]. Probabil cu această ocazie Avram Iancu îl cunoaște pe Ioachim Băcilă, dacă nu l-a cunoscut în adunările de la Blaj și află amănunte despre faptele sale.

Deși domina situația din punct de vedere militar, Băcilă se confruntă în acea perioadă și cu o seamă de probleme de ordin social. Campania militară nu a avut darul să domolească frămîntările revoluționare ale țărănimii. Astfel, iobagii aflați în jurul cetății, în oraș și în satele din jur, stimulați de faptul că erau stăpîni pe situație și sub influența ideilor de libertate socială și națională atacă latifundiile, în primul rînd pe cea a episcopiei catolice, luînd produsele agricole, animalele și tăind pădurile.

La 9 noiembrie, generalul Horak emite o plenipotență scrisă pentru Ioachim Băcilă, prin care acesta era însărcinat să determine senatul orașului să ia cele mai eficiente măsuri pentru impiedicarea atacurilor asupra moșiilor episcopale. Pe baza ei acesta ordonă căpitanilor din oraș să ia măsuri de avertizare a populației și de recuperare a bunurilor risipite[78].

Mișcările revoluționare vor continua însă. Așa se explică faptul că, în baza ordinului din 30 octombrie 1848 al Comandei Generale, la Alba Iulia se înființează o judecătorie militară de garnizoană, iar între 15 și 18 noiembrie în oraș își desfășoară activitatea o comisie de anchetă, probabil pentru a investiga atît mișcările revoluționare ale românilor, cît și comploturile maghiarilor[79].

Între timp armatele imperiale și de lăncieri români cuceriseră Aiudul și înaintau în direcția Turda. Axente Sever cu legiunea sa primise misiunea de a asigura malul stîng al Mureșului. El dezarmează forțele din zona Ciumbrudului, unde își stabilește tabăra, apoi acționează asupra gărzii din Ocna Mureș. La 13 noiembrie Axente îi scrie lui Băcilă ca în înțelegere cu locotenentul Novac, „adlatusul" său imperial, și cu tribunul Răzor să ridice tot tribunatul acestuia (din stînga Mureșului) și să-l deplaseze spre Aiud pentru a participa la operațiunile de dezarmare și de stăvilire a acțiunilor secuilor. În scrisoare se cerea lui Băcilă să scrie tribunatului lui Bălaș de la Cricău și tuturor satelor din jur să se ridice și să plece spre Aiud pentru a spori efectivele angajate acolo. Este interesant că Axente încheie scrisoarea cu „al vostru credincios Pref. L.I.", recunoscînd prin aceasta autoritatea lui Băcilă într-o perioadă în care ierarhia și apartenența diferitelor formațiuni nu erau perfectate încă. De asemenea, este interesantă mențiunea de pe scrisoare că a fost concepută „la Prodan", ceea ce confirmă faptul că după incendierea Măginei și după dezarmarea Aiudului tabăra lui Prodan Probu s-a mutat

---

[77] S. Dragomir, *Avram Iancu*, București, 1924, p. 29—30.

[78] Fil. Arh. St. Alba, fond Prefect. jud. Alba, dos. 47/1858—1861, anexele p. A, a, a memoriilor din 9 iunie, 4 august și 13 sept. 1858 și memoriile din perioada 1 august 1860—20 martie 1861.

[79] S. Dragomir, *Studii și documente* I, p. 285 și II, p. 311.

temporar dincolo de Mureş[80]. Probabil că dispoziţiunile lui Axente s-au respectat, întrucît mai tîrziu el înaintează cu oastea sa de lăncieri şi puşcaşi pînă la Huedin.

La 20 noiembrie, înainte de reorganizarea administrativ-teritorială a părţii din dreapta Mureşului a comitatului Alba Inferioară, consiliul oraşului Alba Iulia este remaniat din nou. Din 50 de membri aleşi 30 erau români, iar restul de alte naţionalităţi (maghiari, germani, evrei, armeni, etc.). Structura noului consiliu reflecta structura naţională a populaţiei oraşului, precum şi raportul numeric dintre diferitele naţionalităţi. Preşedintele consiliului a fost numit Piclişan Gheorghe, iar printre consilieri figura şi Ioachim Băcilă[81].

În a doua jumătate a lunii noiembrie 1848 înregistrăm şi o vizită a lui Simion Bărnuţiu, preşedintele Comitetului Naţional Român, la Alba Iulia[82]. Scopul vizitei nu-l cunoaştem. Presupunem că el s-a informat la faţa locului în legătură cu mişcările românilor, forţele lor, posibilităţile de mobilizare, înarmare şi organizare a acestor forţe, conducătorii cei mai capabili, posibilităţile de organizare a administraţiei româneşti şi alte probleme ce frămîntau comitetul în acea perioadă. Fără îndoială, Bărnuţiu a discutat atunci îndelung cu generalul Horak, care trebuie să-l fi recomandat călduros pe Ioachim Băcilă. Numai aşa ne putem explica faptul că abia ajuns la Sibiu, Bărnuţiu îl numeşte pe acesta comisar al Comitetului Naţional, urmînd ca împreună cu căp. Nalik şi cu avocatul Servian Popovici să ancheteze întîmplarea sîngeroasă de la Geoagiul de Jos (Hunedoara). Prin ordinul emis Băcilă era recomandat ca reprezentant al Comitetului Naţional, atît înaintea celorlalţi doi împuterniciţi, cît şi înaintea tuturor autorităţilor şi a poporului[83]. Băcilă primise o misiune dificilă, mai ales că Nalik, abuzînd de calitatea sa de militar, lua măsuri de reprimare a românilor, ceea ce provoca revolta acestora asupra „comisiei". Dînd dovadă de energie, curaj şi inteligenţă el face tot ce-i stă în putinţă pentru a evita conflictul armat şi a linişti pe românii agitaţi. Totuşi el nu poate evita dezarmarea unora dintre ei şi strîngerea bunurilor luate de la curţile nobiliare din Geoagiul de Jos, motiv pentru care este reclamat Comitetului Naţional ca fiind prea aspru cu românii. Evident, Băcilă protestează, ameninţînd că va raporta cazul Comandei Generale. Dînd dovadă de umanism el intervine pentru eliberarea preotului din Băcăinţi acuzat de instigare la revoltă şi omucidere, pentru luarea unor măsuri ca oamenii din sate să nu mai fie speriaţi de comisia

[80] Loc. cit., fond. cit., dos. cit., anexa e a memoriului din 22 august 1858; fond Pretura plăşii Alba Iulia, actul nr. 4767/1858, anexa FF a memoriului din 23 aprilie 1858; S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 25—26; *Cronica anonimă*, p. 39; *Raportul lui Axente Sever* p. 34.

[81] S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 201—202; 206; 571; 573; 575; Szilágyi Farkas, *op. cit.*, p. 203—206.

[82] E. Hulea, *op. cit.*, p. 471.

[83] Fil. Arh. St. Alba, fond Pretura plăşii Alba Iulia, actul nr. 4767/1858 anexa GG a memoriului din 23 aprilie 1858. Ordinul semnat de Bărnuţiu şi Aron Florian datează din 14/26 nov. 1848.

investigatoare. Băcilă sugerează comitetului niște măsuri de ordin disciplinar, care să ajute cauzei „acum cînd toți au corajie vrednică și porneală bună"[84].

După îndepărtarea teatrului de război spre Nord, în zona Cluj—Huedin, Comitetul Național ia măsuri de reorganizare a prefecturilor. În timp ce două au fost desființate și înglobate parțial sau total în prefectura Auraria Gemina condusă de Iancu (a lui Dobra după dezastrul Zlatnei și Buteanu după înaintarea inamicului adînc în Zarand), s-au înființat alte două noi, pe Arieș (Balint) și în părțile Turzii (Poruțiu). După noua arondare, zona Albei Iulia a intrat în teritoriul prefecturii Auraria Gemina. Aceasta a fost subdivizată în 4 viceprefecturi dintre care una era la Alba Iulia și în mai multe tribunate[85].

Cunoscînd faptele lui Băcilă puse în slujba cauzei naționale și recunoscîndu-i meritele incontestabile, Comitetul Național îl numește la începutul lunii decembrie 1848 în funcția de viceprefect la Alba Iulia, avînd probabil recomandarea lui Horak și asentimentul lui Iancu. Abia instalat în noua funcție el primește, la 6 decembrie de la Iancu, iar în 14 decembrie de la comitet, ordine să-și numească tribuni și vicetribuni harnici în cele două tribunate ale viceprefecturii sale. Băcilă se conformează și numește ca tribun de Alba Iulia pe Anton Răzor, iar ca tribun de Zlatna pe Ioan Muntean[86].

Față de confuziile și interferențele existente pînă atunci, limitele teritoriilor de competență ale diferitelor formațiuni militare românești sînt mai bine conturate. În lipsa unor documente de referință ele nu se pot stabili în prezent, decît prin deducții, luîndu-se în considerare întreaga bază documentară cunoscută. Astfel, în fixarea limitelor tribunatului I Alba Iulia ne ajută mult Axente Sever care, numindu-și toate comunele din prefectură[87], ne face să deducem că satele Coșlar, Galtiu, Sîntimbru, Bărăbanț, Dumitra, Totoi, Ghirbom, Henig, Straja, Teleac, Drîmbar, Seușa, Ciugud, Limba (astăzi Dumbrava), Oarda de Sus și Oarda de Jos intrau în competența acestuia. În tribunatul I intra în plus orașul Alba Iulia și toate satele de pe malul drept al Mureșului, spre vest, pînă la Sărăcsău.

Tribunalul II cuprindea zona dintre Micești și Zlatna, pe văile Ampoiului și Ighiului. Limita dintre cele două tribunate o reprezenta cumpăna apelor dintre văile Mureșului și Ampoiului. Spre Nord dealul Bilagului despărțea viceprefectura Alba Iulia de cea a Cricăului.

Problemele de delimitări se mențin însă și în continuare. Astfel, la 3 ianuarie 1849 tribunul Ioan Muntean raportează viceprefectului Băcilă

---

[84] S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 317—325; 338—340; 381—382; 386—387; Șt. Manciulea, *op. cit.*, p. 262—264.

[85] Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 119; *Raportul lui Simion Balint*, p. 9—10; R. R. Rosetti, *Un episod din anii 1848—49 în Transilvania — Apărarea Munților Apuseni în primăvara și vara anului 1849*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj, IV, 1929, p. 121 (schița nr. 1).

[86] S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 209—210; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 123—124.

[87] Axente Sever, *Răspuns la „Cartea Neagră"*, p. 333—334.

că lagărul său s-a destrămat, întrucît a venit Dobra afirmînd că ei nu țin de Alba Iulia. Băcilă raportează lui Iancu, cerîndu-i să clarifice situația competenței sale în zonă[88]. Faptul că în memoriul său din 7 ianuarie 1861 Băcilă vorbește de „cauza noastră justă discutată la Sibiu" ne face să credem că el a participat la adunarea din 28 decembrie 1848 convocată de Șaguna. Acolo a avut, desigur, ocazia să discute cu Avram Iancu, prezent și el la adunare[89].

Catastrofa militară de la Ciucea, datorată incapacității generalului Wardener, avea să dea un curs nou evenimentelor. Încă la 27 decembrie 1848, Comitetul Național expediază lui Băcilă un ordin pentru a mobiliza toate forțele din viceprefectura sa, cerîndu-se ca oamenii să stea pregătiți cu merinde pe 5—6 zile[90]. Prevăzînd ce avea să urmeze, Comanda generală ia măsuri pentru întărirea capacității de apărare a fortăreței Alba Iulia și a Sibiului. Generalii se perindă cu rîndul la Alba Iulia. Se pare că Comanda generală nu mai are încredere în capacitatea bătrînului general Horak și caută să-l înlocuiască. Diferite unități și subunități militare sînt detașate în punctele strategice. La 1 ian. 1849, sublocotenentul Ungard, care era cantonat cu un lagăr de lăncieri pe malul stîng al Mureșului, la Oarda de Jos, îi scrie lui Băcilă, anunțîndu-l că este nevoit să plece la Ocna Mureș cu toate forțele celor trei tribunate din zonă care i-au fost încredințate, fiind chemat de Axente. Întrucît Iancu a transmis știrea că maghiarii au pătruns în Hălmagiu și exista pericolul ca ei să răzbată pe cărări ascunse pînă la Alba Iulia, Ungard lasă tribunatul de pe Valea Ampoiului pe loc sub comanda lui Băcilă, cu misiunea de a asigura paza tuturor căilor de acces dinspre munți. Băcilă este atenționat să țină o strînsă legătură cu viceprefectul Abrudului Boier. Prin ordin se cerea ca la pază să participe și orășenii, în schimburi de cîte 6 zile. Cei din rezervă urmau să asigure lagărele cu pîinea necesară[91]. Se pare că Băcilă a luat măsurile ce se impuneau pentru că la 3 ianuarie tribunul Ioan Muntean îi scrie să vină seara neapărat cu muniția promisă la Meteș „ca să introducem oamenii la rînd bun".

Întrucît pe teritoriul viceprefecturii Alba Iulia mișcările țărănești continuau să se manifeste, Administratura Alba îi cere lui Băcilă să se conformeze proclamației lui Puchner din 30 octombrie 1848 și să pună în fruntea poporului numai conducători vrednici și drepți „care apoi să fie responsabili pentru toate"[92]. Viceprefectul dă ordine de rigoare căpitanilor din oraș, dar aceștia, fiind vechii lui rivali, refuză să le execute[93]. Indisciplina și reaua voință a căpitanilor se manifestă și în continuare,

---

[88] Loc. cit., fond Prefect. jud. Alba, dos. 47/1858—1861, anexa B a memoriului din 28 nov. 1858; S. Dragomir, *op. cit.*, II, pp. 209—210.

[89] Raportul lui Avram Iancu, p. 18; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 141.

[90] S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 210; Raportul lui Axente Sever, p. 35; G. Barițiu, *op. cit.*, p. 383—385.

[91] Loc. cit., fond. cit., dos. cit., anexele i și B ale memoriilor din 9 iunie și 13 septembrie 1858.

[92] *Ibidem*, anexele A și B ale memoriului din 28 nov. 1858.

[93] *Ibidem*, anexa p a memoriului din 9 iunie 1858.

împiedicînd executarea ordinelor militare, în mod deosebit pe cele de curierat și joncțiuni. De fapt ei au dus în permanență o politică de expectativă pentru a ieși cu fața curată, indiferent care dintre părți ar fi ieșit învingătoare[94].

În timp ce Comanda generală făcea încercări disperate de a opri înaintarea trupelor lui Bem spre sudul Transilvaniei, maiorul Riebel din garnizoana Alba Iulia primește ordinul să asigure culoarul Mureșului pînă la Deva. Ajuns la Vințul de Jos în 17 ianuarie 1849, Riebel îi scrie lui Băcilă că este de acord cu planul întocmit de Ungard ca jumătate din lagărul său să stea la Zlatna iar jumătate la Meteș pentru a asigura legăturile cu celelalte lagăre, în mod deosebit cu cel de la Teiuș comandat de lt. Mînzat. Riebel îi cere să răspundă ordinului său din 15 ianuarie și să-i facă cunoscute „mărimea și înarmarea puterii" sale[95]. Precipitarea evenimentelor nu mai dă însă răgaz nimănui să se ocupe de statistici. Întreaga atenție este concentrată asupra evenimentelor războinice.

Fiind informat de către Ioan Rada din Sărăcsău că un detașament a lui Bem a trecut la 21 ianuarie spre Ungaria pentru a aduce întăriri, Băcilă raportează acest lucru lui Ungard[96]. În același timp el este solicitat de către Axente Sever, aflat la Vingard pentru a pregăti atacul asupra Blajului ocupat de trupele lui Czecz, să-l aprovizioneze cu capse de cartușe. Băcilă i le expediază urgent printr-un om de încredere, Nicolae Muntean. Cu această ocazie el îi scrie lui Axente despre neînțelegerile sale cu tribunul Răzor care, probabil, nu mai vroia să-l asculte, și despre știrile triste pe care le-a primit de la Iancu și Buteanu în legătură cu desele ciocniri ce le aveau lagărele din munți cu insurgenții din cordonul de încercuire. La 27 ianuarie Axente îi răspunde destul de optimist că toate se vor termina cu bine „... după reîmpingerea de la Sibiu" ... „numai de s-ar ține ai noștri bărbățește și să nu mai cruțe pe nimeni"[97]. La 29 ianuarie Băcilă primește un nou ordin de la Ungard pentru mobilizarea celor două tribunate la podul Partoș, întrucît existau informații că trupele maghiare intenționează să treacă Mureșul și să se apropie de cetate. La apelul viceprefectului se strîng numai țăranii, orășenii fiind împiedicați de către căpitani să participe. Punîndu-se în legătură cu maiorul Clococeanu care se afla atunci la Zlatna, Băcilă lasă o parte din oameni la podul Partoșului iar lagărul îl deplasează spre vest, în dealul Bobu de lîngă Răcătău, pentru a supraveghea culoarul Mureșului. Abia ajunși la destinație ei sînt anunțați că celelalte lagăre

---

[94] *Ibidem*, anexele AA, j, m, C, D și E ale memoriilor din 9 iunie și 13 sept. 1858 și memoriile respective; S. Dragomir, *op. cit.*, vol. I, p. 287.

[95] *Ibidem*, anexele j și D ale memoriilor din 9 iunie și 13 sept. 1858 și memoriile respective.

[96] *Ibidem*, memoriul din 13 sept. 1858 și anexa sa notată cu F; G. Barițiu, *op. cit., p. 423.*

[97] *Ibidem*, memoriul din 23 iulie 1858 și anexa lui G; Raportul lui Axente Sever, p. 42—43; Raportul lui Avram Iancu, p. 19—20.

s-au risipit, probabil ca urmare a deplasării trupelor lui Czecz şi Kemény Farkas spre Sibiu sau a retragerii trupelor lui Bem spre Valea Mureşului după înfrîngerea din 5 februarie 1849 de la Ocna Sibiului. Băcilă primeşte ordin să se întoarcă. Supărat, el eliberează lagărul şi se întoarce în cetate. Convingerea lui era că vina o poartă căpitanii din oraş care complotau cu maghiarii şi care au refuzat să facă legătura cu celelalte lagăre[98]. Băcilă avea dreptate în ce priveşte atitudinea căpitanilor, dar deruta repetată a unităţilor de lăncieri şi vînători români se datora în exclusivitate incapacităţii comandanţilor imperiali.

De altfel, nu numai românii au trecut prin astfel de încercări. Contemporanii au consemnat că şi garda săsească din Sebeş s-a retras în cetatea Alba Iulia, încă de la 31 ianuarie 1849, considerînd că nu dispune de capacitatea de a se opune unui inamic atît de puternic[99].

O altă problemă gravă frămînta însă pe români în acea perioadă. Legiunile şi populaţia blocate în Munţii Apuseni sufereau de foame, iarna fiind foarte aspră iar legăturile cu exteriorul tăiate. În cîteva zone ajutorarea lor cu alimente mai era posibilă. Una dintre ele era şi vicepre-fectura Alba Iulia.

Încă de la 26 ianuarie Administratura Albei îl împuterniceşte pe Ioachim Băcilă să facă rechiziţii de cereale pentru lagărele din munţi. Începînd din 2 februarie i se adresează direct în această problemă şi Avram Iancu. Izbindu-se de rivalitatea cetăţii care se aproviziona şi ea, Băcilă reuşeşte la 6 februarie să expedieze primul transport de cereale la Cîmpeni. El raportează lui Iancu că dacă va fi numit comisar de rechiziţii va putea strînge cantităţi mari de cereale de la curţile nobiliare din Vurpăr şi de peste Mureş. Totodată, el îl informează pe prefect că lagărul său stă la Micesti pînă va trece pericolul atacării oraşului de către trupele lui Bem. În zilele următoare Băcilă expediază alte care cu cereale de la Micesti, Sard şi Ighiu. Odată cu acestea se expediază şi muniţie luată din depozitele cetăţii. La 12 februarie Băcilă trimite un nou raport lui Iancu cerînd să fie înlocuit în postul de viceprefect, întrucît de cînd se ocupă de rechiziţii este mereu pîrît în toate părţile, inclusiv la Comitetul Naţional. Apreciind că rechiziţiile în condiţiile de atunci „e lucru grav şi cu primejdie", el se angajează să continue acţiunea întrucît „foamea e capul scăderii trupelor armate". Pentru a ilustra că renunţă la viceprefectură el nu se mai semnează ca viceprefect, ci ca „Requisitions Comisar"[100].

Se pare că în urma repetatelor reclamaţii înaintate Comitetului Naţional, acesta, în mod nejustificat şi fără a cerceta situaţia la faţa lo-

---

[98] *Ibidem*, anexele N şi G ale memoriilor din 9 iunie şi 13 sept. 1858; memoriul din 28 nov. 1858.

[99] Theobald Streitfeld, *Sebeşul în anii viforoşi 1848—1849 (Din amintirile lui Andreas Heitz)*, în Apulum, VIII, 1970, p. 320—321.

[100] Loc. cit., fond cit., dos. cit., anexa A a memoriului din 10 oct. 1858; memoriul din 2 febr. 1860 şi altele; fond Pretura plăşii Alba Iulia, actul nr. 4767/1858, anexa B a memoriului din 23 apr. 1858; S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 288, II, p. 217—218; 220—221; 241; E. Hulea, *op. cit.*, p. 474; G. Barițiu, *op. cit.*, p. 442.

cului, l-a destituit pe Băcilă din postul de viceprefect, înlocuindu-l cu Anton Răzor. Din nici o sursă documentară cunoscută pînă în prezent nu rezultă vreo vină a lui Băcilă, ci, dimpotrivă, o uriașă risipă de energie. pe multiple planuri, pentru cauza națională. De altfel schimbarea lui cu Răzor nu s-a dovedit inspirată, întrucît noul viceprefect va cădea într-un anonimat total.

Ingratitudinea comitetului nu-l afectează pe Băcilă. Era prea obișnuit cu asemenea „răsplată". El va continua să lupte pentru cauza revoluției, fiind menționat în documente ca tribun. Faptul că a fost suplinit de alți preoți în parohia sa pînă în luna iulie 1849, e o dovadă în acest sens. După părerea noastră, el s-a ocupat în continuare de rechizițiile de cereale pentru zona muntoasă, pînă la începerea asediului cetății.

Se știe că de la 21 martie 1849, cînd ultimele trupe imperiale au părăsit Transilvania trecînd în Țara Românească, și pînă la 20 iunie, cînd trupele rusești de intervenție cuceresc Brașovul, singurul teritoriu rămas liber a fost zona Munților Apuseni, incluzînd și cetatea Alba Iulia. Și tot de la 21 martie, pînă la 15 iulie 1849, cînd a reintrat în Transilvania Corpul de armată austriac comandat de generalul Clem-Gallas, singura autoritate austriacă care s-a menținut a fost comanda cetății Alba Iulia. Atunci cînd cordonul militar din jurul munților s-a strîns, viceprefectura Alba Iulia s-a desființat. Sectorul său de pe valea Ampoiului intră sub controlul lui Axente Sever și a trupei sale. Băcilă, împreună cu ceilalți tribuni și cu o parte a lagărului din oraș, intră în cetate unde vor activa pînă la ridicarea asediului[101]. Ei efectuau servicii auxiliare de o importanță vitală pentru cei asediați.

Colonelul August, care la 12 februarie 1849 preluase comanda cetății[102], s-a informat probabil care sînt conducătorii români cei mai capabili, după care a început să colaboreze strîns cu Băcilă. Acesta a arătat în memoriul său din 3 octombrie 1858 că August, necunoscînd modul de lucru cu „landsturmul" român, s-a folosit de serviciile sale. În acest scop i s-a eliberat un permis special cu care putea să iasă oricînd din cetate pentru a discuta cu cumnatul său și cu alți români din afară chestiuni importante legate de război și pentru a transmite diferite ordine[103].

În incinta cetății Băcilă se dovedește tot atît de activ și de util. El ia în primire postul de administrator al spitalului militar, care în noile condiții își amplificase activitatea[104]. În condițiile asediului, Ioachim Băcilă are o inițiativă deosebit de importantă creînd o rețea de informații în oraș, în satele fostei sale viceprefecturi și chiar mai de-

---

[101] *Cronica anonimă*, p. 53—57; Szilágyi Farkas, *op. cit.*, p. 357; Raportul lui Axente Sever, p. 49—50; E. Hulea, *op. cit.*, p. 477; S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 290—291.

[102] S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 288; *Cronica anonimă*, p. 49.

[103] Fil. Arh. St. Alba, fond Prefect. jud. Alba, dos. 47/1858—1861, memoriul din 3 oct. 1858 și anexa sa notată cu a.

[104] *Ibidem*, anexa I a memoriului din 28 nov. 1858.

parte, care îl ținea la curent cu mișcările inamicului. Legătura cu această rețea era cumnatul său, Grozav Ilie, cu care el se vedea des la marginea cetății. Astfel, în luna mai 1849 Băcilă primește informații scrise de la dascălul Popa Anton din Ohaba, de la Nicolae Albani din Ciufud și de la Popa Nistor din Miercurea în legătură cu forța, mișcările, acțiunile și intențiile armatelor lui Bem. La 6 mai răspunde și preotul din Bești-neu la scrisoarea lui Băcilă, prin care acesta a îndemnat poporul să-și țină trează credința față de împărat și speranța în victorie[105]. Bineînțeles, Băcilă informează prompt pe comandantul cetății și pe ceilalți conducători români cu cele aflate.

Cronica anonimă semnalează existența în luna aprilie 1849 a unor mișcări armate ale românilor din oraș, îndeosebi ale celor din cartierele Partoș, Maieri și Lipoveni, pentru despresurarea cetății. Ele au fost lichidate de către trupele de încercuire. Dacă informațiile sînt reale, ne putem explica într-un fel măsurile de masacrare a peste 120 de bărbați, femei și copii români luate de către trupele de ocupație și mai marii orașului, în perioada dintre 25 martie și 25 iulie 1849[106]. Cu toate sacrificiile pe care le făceau românii nu erau însă adulați de către colonelul August, ci, dimpotrivă, suspectați tot timpul. El îi bănuia că vor să pună stăpînire pe cetate. Este o realitate că unii conducători români au avut intenția de a ocupa cetatea[107], dar este tot atît de evident că Iancu și ceilalți prefecți români care ar fi putut să o facă au respins această soluție, pentru a nu compromite națiunea română în fața curții imperiale.

În acest context, cronicarul anonim exagerează cînd afirmă că Băcilă ar fi primit o scrisoare de la „înaltul împărat" Avram Iancu, prin care i s-ar fi cerut ca împreună cu lăncierii, pușcașii și grănicerii din cetate să-i aresteze pe ofițeri și să o ocupe. Aceeași sursă relatează că Iancu ar fi dat ordin și românilor adăpostiți în șanțurile exterioare să intre în cetate și, ocupînd-o, să se instaleze în ea cu toate bunurile lor[108]. Colonelul August a luat însă de bune zvonurile și ca atare, la 26 mai, a expulzat din cetate pe Axente Sever cu detașamentul său care spărsese la 17 mai încercuirea, iar în continuare nu a mai sprijinit cu nimic pe românii din munți în încercările lor de a despresura cetatea. După revoluție, el va fi acela care va întocmi dosarele calomnioase la adresa prefecților, avînd ca argument principal intenția lor de a ocupa cetatea pentru ca națiunea română, stîrpind naționalitățile maghiară și germană, să domnească singură în Transilvania[109].

---

[105] *Ibidem*, anexele a, L și F a memoriilor din 3 oct., 28 nov. și 13 sept. 1858.

[106] *Cronica anonimă*, p. 57—64; Fil. Arh. St. Alba, registrul de morți pe anul 1849 al parohiei ortodoxe din Alba Iulia — centru; fond Mitropolia română unită Blaj — Consistoriu — dos. 642/1850, filele 321—323.

[107] Muzeul de istorie Alba Iulia, doc. nr. 92 (Scrisoarea lui Demian către Iancu); S. Dragomir, *op. cit.*, II, p. 53—54; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 206.

[108] *Cronica anonimă*, p. 77.

[109] St. Pascu, Iosif Pervain și alții, *George Barițiu și contemporanii săi*, I, București, 1973, p. 327—328.

Răcirea relațiilor cu comanda cetății o resimt și fruntașii români din incintă. Cronica anonimă afirmă că într-o adunare ce s-ar fi ținut la 28 mai în cetate, cu ocazia unei mari sărbători, Ioachim Băcilă ar fi ținut un discurs în care a afirmat că imperiul austriac este „în mîini rele și că Kossuth a adus o conducere reală pentru toți"[110]. Să-și fi dat oare seama Băcilă de pe atunci de ingratitudinea imperialilor față de poporul român și că singura soluție eficientă de salvare a situației era unirea forțelor revoluționare românești și maghiare împotriva absolutismului?

După ce trupele intervenționiste au început operațiile în Transilvania, în perioada în care ele se apropiau de Sibiu și Blaj se punea problema stabilirii unor legături de cooperare între garnizoana cetății și aceste trupe. Întrucît militarii nu puteau răzbate printre cordoanele de insurgenți, această misiune și-a luat-o tot Băcilă. Prin cumnatul său Grozav Ilie, prin fratele său Ion din satul Tău și prin alții el a făcut legătura între cetate și trupele de sub comanda lui Hasford, prin scrisori purtate tur-retur. Din declarațiile acestor curieri aflăm că pînă la despresurarea cetății ei au trecut de mai multe ori prin apa Mureșului și peste linia frontului purtînd scrisori. De altfel, Ion Băcilă a primit din partea comandei cetății un bilet de liberă trecere în cetate și afară[111], cu caracter permanent. Că depeșele trimise din cetate au ajuns la destinație ne-o confirmă scrisoarea din 2 august 1849, trimisă de la Miercurea de către Nicolae Bălășescu lui Ioachim Băcilă. Dovedind că îl cunoaște bine pe acesta, probabil din adunările de la Blaj și din consfătuirile de la Sibiu, Bălășescu i se adresează cu „Dulce frate și părinte". El își cerea scuze că nu i-a răspuns la scrisori (deci au fost mai multe), avînd multiple sarcini în cadrul trupelor lui Hașford pe care le însoțea și comunica că generalul a primit scrisoarea colonelului August, la care, din cauza campaniei, nu i-a putut răspunde. Bălășescu îl scuză pe Hașford că nu a continuat înaintarea spre Alba Iulia din cauză că Sibiul a rămas prea slab apărat[112]. Probabil tot de curierii lui Băcilă s-a folosit Bălășescu și la 8 august 1849 cînd trimite o scrisoare lui Avram Iancu, invitîndu-l în cetate cu cîțiva feciori aleși în numele generalului Lüders[113].

La 12 august Lüders cu trupele sale încheie ostilitățile din împrejurimile orașului Alba Iulia și intră în cetate[114]. Ioachim Băcilă se reîntoarce la preocupările lui dinainte de revoluție într-un oraș pe jumătate distrus[115].

* * *

[110] *Cronica anonimă*, p. 71.

[111] Fil. Arh. St. Alba, fond Prefect. jud. Alba, dos. 47/1858—1861, anexele B, C, A, a și a a memoriilor din 4 august; 22 august, 13 septembrie, 3 octombre și 28 noiembrie 1858.

[112] *Ibidem*, anexa b a memoriului din 22 august 1858.

[113] Șt. Pascu, *Avram Iancu*, p. 189.

[114] Szilágyi Farkas, *op. cit.*, p. 383—387.

[115] *Ibidem*, p. 404.

Sfîrșitul revoluției a adus românilor transilvăneni o cruntă dezilu-zie. După aproape un an și jumătate de suferințe cumplite, de teroare, jaf, distrugeri și privațiuni, după ce cîteva zeci de mii și-au pierdut viața și cîteva sute de mii întregul avut, toate suportate cu gîndul că împăra-tul va face pînă la urmă dreptate punînd națiunea română în drepturile sale legitime, a urmat ingratitudinea lipsită de orice umanism a monarhului și a marii aristocrații concentrate în jurul său.

Fără a se mai pune problema de ce s-au ridicat românii la luptă și de partea cui, ei nu mai sînt considerați altfel decît niște răzvrătiți. Se pun în aplicare planuri mîrșave de compromitere a prefecților și a celorlalți conducători români, se încearcă stigmatizarea ca jefuitori a poporului român. Pentru a putea acționa guvernul central proclamă sta-rea de asediu în Transilvania, dînd mînă liberă poliției și armatei să ac-ționeze în mod brutal și abuziv. În principat se instaurează absolutismul. La Alba Iulia, începînd cu 21 septembrie 1849, intră în funcțiune trei in-stituții militaro-civile: districtul și cercul Alba, precum și magistratul Alba Iulia, care vor funcționa pînă în 1854. După această dată districtul se desființează, fiind înlocuit cu prefectura (Kreisamt), iar cercul cu pre-tura (Bezirksamt). Sub această formă ele vor funcționa pînă spre sfîrși-tul primăverii anului 1861. În acest aparat îmbîcsit de birocratism sînt angajați străini aduși din toate părțile imperiului care nu cunoșteau limba română și realitățile locale, fiind simpli executanți rigizi ai ordinelor su-perioare. Astfel, românii au fost supuși vreme îndelungată batjocurii, sfidării și umilirii[116].

Un număr redus de români au fost admiși în diferite funcții, aceia în care regimul avea încredere că îl va sluji cu credință. Cu intenția de învrăjbire s-au împărțit și decorațiile, s-au intensificat acțiunile de dez-binare confesională a românilor. În mod inexplicabil atunci, dar nu și mai tîrziu, sînt promovați în diferite posturi ale aparatului de stat toc-mai inamicii din timpul revoluției. Este de la sine înțeles cum s-au com-portat aceștia față de români. Ioachim Băcilă a arătat în mai multe din memoriile sale că foștii dușmani din Alba Iulia ai austriecilor au ocupat după revoluție funcții în aparatul administrativ și juridic, împiedicîndu-i pe români să-și cîștige drepturile[117].

În fața acestei situații românii încep să protesteze, să se revolte, să petiționeze. Aceasta dă prilej organelor de stat să înceapă arestările, an-chetele și procesele politice[118]. În această atmosferă își reia ocupațiile de preot Ioachim Băcilă. Reîntors în parohie el este întîmpinat cu ostili-tate de vechii său dușmani, ofensați că în timpul revoluției le dăduse ordine și că i-a acuzat de colaborare cu inamicul. Răspunzînd propriilor

[116] Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 195—201; 210; Keith Hitchins, *Studii privind istoria modernă a Transilvaniei*, Cluj, 1970, p. 15—17; V. Meruțiu, *Județele din Ardeal și din Maramureș pînă în Banat — Evoluția teritorială*, Cluj, 1929, p. 148.

[117] Fil. Arh. St. Alba, fond Prefect. jud. Alba, dos. 47/1858—1861, memoriul din 2 febr. 1860 și altele.

[118] K. Hitchins, *op. cit.*, p. 20—26.

convingeri și apelurilor lui Bărnuțiu, care cerea preoților să informeze poporul asupra drepturilor sale, Băcilă sfătuiește pe românii din Alba Iulia și din satele de peste Mureș să țină cu împăratul, dar să-și pretindă drepturile cîștigate prin jertfe grele. Astfel, el intră de la bun început în atenția noilor organe de stat ca agitator al poporului. Episcopul Șaguna este informat imediat asupra faptului. Decis să conducă biserica ortodoxă din Transilvania după principiile de guvernare ale monarhiei absolutiste și avînd grijă să nu-și strice bunele relații statornicite cu aceasta, episcopul ordonă protopopului Rat din Alba Iulia să-l dojenească pe Băcilă și să-l sfătuiască să nu mai învrăjbească poporul, ci să semene pace în rîndurile sale, altfel va fi luat la „aspră censură". Băcilă însă continuă activitatea de propagandă, precum și lupta cu bogătașii aciuiți în consiliul parohial care îl pîrau necontenit, fapte pentru care este din nou admonestat de episcopie pentru „pretențiuni necoapte" și „purtarea sa preoțească nepotrivită"[119].

Atunci cînd Barițiu, Gavril Munteanu și alți fruntași români, precum și „Gazeta Transilvaniei" îndemnau pe foștii combatanți să-și publice rapoartele, pentru ca opinia publică să cunoască faptele reale ale românilor, Băcilă ezită, deși se afla în posesia unor date și documente de importanță deosebită privind aportul românilor în sprijinirea curții imperiale. În aceste momente de ezitare intervine poporul din satele de peste Mureș aflat sub conducerea sa în 1848—1849. Prin scrisoarea din 19 decembrie 1850, semnată de peste 88 de săteni fruntași din 7 sate și întărită prin notarii comunali, care au menționat că ea exprimă voința întregii populații a comunităților pe care le administrau, poporul cerea insistent lui Băcilă să raporteze guvernatorului Transilvaniei și împăratului faptele lor puse în slujba imperiului, „cum au făcut și alții care au lucrat pentru Tronul împărătesc"[120]. Fostul viceprefect se conformează și după ce întocmește un raport detaliat, îl înaintează direct curții imperiale. La 27 februarie 1851 acesta a fost primit la cancelaria imperială. Acțiunea se dovedea un adevărat act de curaj în condițiile în care Axente Sever și alți conducători revoluționari români fuseseră arestați și anchetați, Iancu suspectat și urmărit, iar pe întregul teritoriu al principatului se operau zilnic arestări pentru simplul motiv că se scriau petiții către Viena sau se alegeau delegații pentru revendicări[121].

Din acest moment va începe însă adevăratul calvar pentru Ioachim Băcilă. Raportul său este trimis prin Aulă la guberniul Transilvaniei care, apreciindu-l ca neîntemeiat, cere relații organelor militaro-civile

---

[119] Muzeul de istorie Alba Iulia, reg. nr. 832, înregistrările de la r.r. 20, 24/1849, 15, 23, 33/1850; 21/193/1851; K. Hitchins, *op. cit.*, p. 24—27, 53.

[120] Fil. Arh. St. Alba, fond cit. dos. cit., anexele B, a, d, A ale memoriilor din 4 august, 22 august și 13 sept. 1858; fond Pretura plășii Alba Iulia actul nr. 4767/1858, anexa R a memoriului din 23 aprilie 1858.

[121] *Ibidem*, memoriul din 23 aprilie 1858 și următoarele; K. Hitchins *op. cit.*, pp. 25—26; Ion Ranca, Valeriu Nițu, *Avram Iancu — Documente și bibliografie*, București, 1974, p. 225.

din Alba Iulia în legătură cu activitatea lui Băcilă în cetate[122]. Din aceasta deducem că, în urma insinuărilor colonelului August, el era bănuit că a complotat pentru înstăpînirea românilor asupra cetății. Districtul Alba cere relații cercului, magistratului orașului și comandei cetății. Băcilă afirmă în memoriile sale că aici s-au încurcat lucrurile cu raportul său, întrucît i se vor pune în sarcină delicte politice grave, neadevărate, în mod deosebit prin Augustin Pop, ajuns, ca prin minune, protopop greco-catolic și judecător, prin vechii lui dușmani din consiliul parohial și prin partida maghiară din timpul revoluției[123].

În luna mai 1851 i se cere o declarație cu doleanțele sale. Băcilă cere, în primul rînd să i se recunoască oficial meritele cîștigate în revoluție, ca să-l cunoască „Nația" ca fruntaș al său iar „bălgrădenii" (albaiulienii) că a luptat pentru menținerea păcii în oraș. Apoi, ca avantaje materiale pentru toate pagubele suferite în timpul revoluției, el cerea titularizarea ca protopop în locul lui Rat, pe care-l considera incapabil, menținerea vechiului serviciu la spitalul militar (oficierea slujbelor pentru bolnavi) și domeniul fiscal de la Oarda de Jos, constînd dintr-o moară de apă.

Dar soarta lui era pecetluită. În luna septembrie 1851 este anchetat îndelung pentru rechizițiile de cereale efectuate în timpul revoluției, nerecunoscîndu-i-se nici măcar documentele de împuternicire emise de către Administratura Alba și comandantul cetății. În schimb, i s-au pus în față reclamații nedrepte, „prin formari politice, civile și bisericești oculte" cum arată el, prin care a fost acuzat de abuzuri și agitarea poporului împotriva ordinii de stat. De aici și pînă la scoaterea lui din serviciu nu mai era decît un pas. Pentru a da acesteia un aspect disciplinar bisericesc se acționează prin episcopul Șaguna. Acesta, informat probabil prin Dimitrie Moldovan, cu care colabora intim în chestiunile politice și administrative, se deplasează la 14 octombrie 1851 la Alba Iulia și, fără să-l mai asculte pe Băcilă, îl licențiază din serviciu, predînd parohia protopopului Rat[124].

Indiferent de motive, pedeapsa a fost nu numai din cale afară de severă, dar și inumană, întrucît Băcilă împreună cu numeroasa sa familie au rămas practic fără nici un mijloc de existență. Șaguna, Moldovan, Augustin Pop și bogătașii din consiliul parohial nu și-au dovedit decît carierismul în acest caz, dar poporul din parohie s-a revoltat în fața acestor abuzuri și nedreptăți. Episcopul cere imediat protopopului să aducă la cunoștință poporului rezultatul anchetei sale asupra „vrajbelor dintre preotul Ioachim Băcilă și cei mai însemnați (mai corect bo-

---

[122] Arh. St. Hunedoara—Deva, fond. cit., dos. 7/1851, actele cu nr. 2982 și 4654/1851, reg nr. 6/1851, nr. de înreg. 2982 dn 21 aprilie 1851.

[123] Fil. Arh. St. Alba, fond Prefect, jud. Alba, dos. 47/1858—1861, relatări în toate memoriile dar mai ales în cele din 2 februarie și 23 martie 1860.

[124] *Ibidem*, memoriul din 23 martie 1860; E. Hodoș, *Din tinerețele lui Avram Iancu — versuri atribuite eroului*, în *Anuarul Institutului de istorie națională*, Cluj, 1924, p. 382.

gați) poporeni" și să-l lămurească de vinovăția acestuia. Că suspendarea din serviciu a lui Băcilă, cu scopul de a-l scoate din mijlocul maselor pe care le influența, a fost dictată de motive politice o demonstrează, pe de o parte, faptul că s-a deplasat la Alba Iulia însuși Șaguna, deși problema era prezentată ca o simplă ceartă în consiliul parohial, iar, pe de altă parte, faptul că în anul următor episcopul îi comunică acestuia că este de acord cu reîncadrarea lui în oricare parohie vacantă, dar în cea de la Alba Iulia „nici într-un chip"[125]. Motivele reale ale suspendării vor fi relatate mai tîrziu în chiar documentele guberniului și ale autorităților locale, în care se arată că între acuzațiile aduse lui Băcilă au fost „și cele de ordin politic", întrucît acesta a desconsiderat ordinele superioare „în privință politică", „a deranjat liniștea publică din Alba Iulia și nu mai poate funcționa în biserică"[126].

Băcilă nu era însă omul care să fie înfrînt. Avînd asentimentul maselor, el sfidează toate autoritățile de stat și ecleziastice, oficiind slujbe în bisericile sătești și în casele credincioșilor săi. Dușmanii săi acționează în continuare și în luna septembrie 1852, cu ajutorul organelor de stat, îl scot și din casa parohială[127]. Rămas pe drumuri, acesta, și, în paralel, poporenii ce i-au rămas credincioși, încep să înainteze petiții și memorii forurilor superioare, de la district pînă la curtea imperială.

După ce la 1 iunie 1852 mai multe comune de peste Mureș îi dau lui Băcilă adeverințe oficiale privind activitatea sa proimperială din timpul revoluției, la 22 iulie, cu ocazia vizitei împăratului la Alba Iulia, „un popor greu" (numeros) înmînează acestuia o petiție pentru repunerea sa în parohie. „Acest bărbat este spre onoarea noastră, spre prietenia și folosul nostru, spre lauda națiunii, este unul dintre cei mai aleși... Destituirea lui nu a fost făcută legal... pentru el stăm chezășie cu toții", se arăta în petiție[128]. La 25 iulie, o delegație a poporenilor mai predă o petiție asemănătoare împăratului, de data aceasta la Sibiu, iar la 26 iulie, în același loc, Băcilă este primit în audiență de către suveran. Cu această ocazie i s-au făcut probabil promisiuni, dar după plecarea împăratului el a rămas tot la cheremul organelor centrale și locale din Transilvania, șocate de îndrăzneala lui. Nimic nu se schimbă în situația lui Băcilă. Dimpotrivă, este din nou anchetat, umilit, făcîndu-i-se oferte de trecere la religia catolică pentru a i se lua în considerare cererile[129].

---

[125] *Ibidem*, memoriile din 2 febr. și 23 martie 1860; Muzeul de istorie Alba Iulia, reg. nr. 832, nr. de înreg. 40, 57, 58/1851, 89/1852.

[126] *Ibidem*, fond Pretura plășii Alba Iulia, dos. nr. 1070/1855, actele cu nr. 7189, 7830/1854, 1070/1855.

[127] *Ibidem*, actul nr. 4767/1858, anexa CC a memoriului din 23 aprilie 1858; fond Prefect. jud. Alba, dos. 47/1858—1861 memoriile din 2 febr. și 23 martie 1860; Muzeul de istorie Alba Iulia, reg. 830, înreg. 58/1851, 11/1852.

[128] Arh. St. Hunedoara—Deva, fond cit., dos. 27/1852, filele 20, 26—28.

[129] Fil. Arh. St. Alba, fond Prefect jud. Alba, dos. cit., memoriul din 3 oct. 1858; K. Hitchins, *op. cit.*, p. 33; I. Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna — monografie istorică*, Ed. a II-a, Sibiu, 1911, p. 108—109; *Mitropolitul Andreiu baron de Șaguna. Scriere comemorativă la serbarea centenară a nașterii lui*, Sibiu, 1909, p. 125.

Revoltate, zece comunități sătești se adresează la 6 august 1853 Gazetei Transilvaniei, cerînd insistent să se facă publică situația acestui demn luptător pentru cauza națională. „Măcar a lucra pentru Inaltul Tron Împărătesc austriac sub toată revoluțiunea, cum a făcut acel bărbat brav, a fi întru ajutor la 2 împărați, nu sunt fapte de a se pune ad acta la uitare și a nu se recunoaște pre cum și noi dorim a le citi prin foile publice", se arăta în scrisoarea către redacție[130]. Bineînțeles că cenzura nu a permis publicarea scrisorii. Intervenții în favoarea fostului viceprefect au făcut și locuitorii din Alba Iulia. Aceștia au fost amenințați însă de Șaguna că vor fi aspru pedepsiți dacă vor mai îndrăzni să „supere locurile înalte" cu petiții[131].

Băcilă se decide să plece la Viena pentru a interveni la forurile centrale ale imperiului, dar i se refuză eliberarea pașaportului. Este luat de mai multe ori la cercetări și silit să semneze angajamente că nu mai întocmește petiții[132]. Un timp Băcilă se conformează dar, la 1 ianuarie 1857, comunitățile care l-au îndemnat să-și înainteze raportul revin și îl împuternicesc în scris să-și caute drepturile, prezentîndu-se pînă la împărat. Ca urmare, la 1 iunie 1857, el se prezintă în audiență la principele Albrecht în Viena, care îl sfătuiește să se adreseze direct împăratului. Deși mai rămîne două zile în capitala imperiului, Băcilă nu poate să ajungă la suveran, întrucît acesta era plecat din localitate, astfel că se reîntoarce acasă fără rezultat.

La 8 decembrie 1857 locuitorii comunelor de peste Mureș îl stimulează din nou pe Băcilă să-și ceară drepturile. După două zile este însă arestat și anchetat de către judecătoria locală. La 24 decembrie este iarăși arestat pentru trei zile și amenințat cu pedepse grele dacă va mai scrie forurilor superioare. Este semnificativ că aceste persecuții au avut loc și vor continua după ce împăratul emisese la 9 iulie 1857 marele decret de amnistiere politică a revoluționarilor de la 1848—1849.

memoriul din 26 mai 1858 al locuitorilor din Alba Iulia către guvernato-

Dintre intervențiile poporului în favoarea lui Băcilă mai amintim: rul Transilvaniei Schwarzenberg și două noi reveniri stimulatoare, din 5 iunie și 8 decembrie 1858, ale locuitorilor comunelor de peste Mureș[133].

Deziluzia fostului viceprefect este și mai adîncă atunci cînd află că Axente Sever a fost judecat, găsit nevinovat, iar pentru meritele sale împăratul i-a acordat la 2 februarie 1858 o gratificație anuală de 600 florini.

Hăituit, batjocorit, sărăcit, la cei 51 de ani ai săi Băcilă se considera deja bătrîn. Grijile pentru copiii săi, a căror existență depindea de daru-

---

[130] *Ibidem*, anexele B și A ale memoriilor din 4 august și 13 septembrie 1858.

[131] Muzeul de istorie Alba Iulia, reg. 832, nr. de înreg. 68/1855.

[132] Fil. Arh. St. Alba, fond Pretura plășii Alba Iulia, actul nr. 464/1855.

[133] *Ibidem*, actul nr. 4767/1858, anexa R a memoriului din 23 aprilie 1858; fond Prefect. jud. Alba, dos. 47/1858—1861, anexa a a memoriului din 22 august 1858, memoriile din 2 febr. și 19 dec. 1860; Cabinetul prefectului, dos. 10/1859, fila 5, Muzeul de istorie Alba Iulia, doc. nr. 738/1; Arh. St. Hunedoara—Deva, fond cit., dos. 27/1852, fila 26.

rile rudelor, prietenilor și ale poporenilor ce i-au rămas credincioși, îl macină treptat. Era încă una din victimele „bolii Ianculuiˮ[134]. Cu ultimele resurse fizice, morale și, mai ales, financiare, Băcilă începe o campanie necruțătoare de petiționare (cca 160 de memorii și petiții).

Dintre cele 30 de memorii pe care le-am depistat și care cuprind perioada 23 aprilie 1858—20 martie 1861, 11 au fost adresate Ministerului Justiției, 8 au avut o adresă colectivă (Ministerului Justiției, de Finanțe, Aulei, Casei de Austria și „tuturor care vreau să mă ajuteˮ), 4 erau adresate guberniului Transilvaniei, 3 Prefecturii (Kreisamt) Alba și cîte 2 principelui Albrecht și Ministerului de Finanțe. La memorii s-au anexat, ca acte probatorii, documente din timpul revoluției în original sau în copii autentificate, precum și declarații, adeverințe, cereri ale comunităților, din perioada de după revoluție (1850—1858). Aproape toate memoriile au o trăsătură comună, în sensul că relatează întreaga activitate a lui Băcilă și a românilor conduși de el din anii 1848—1849, precum și intervențiile lor pentru cîștigarea drepturilor ce li se cuveneau. Ele au însă și un specific, fiecare în parte scoțind la lumină date și fapte noi. Fostul viceprefect își repeta de fiecare dată povestea pentru faptul că, neprimind răspuns la memoriile sale, bănuia că acestea nu ajung la destinație, fiind ascunse, rătăcite sau chiar distruse de către răuvoitorii săi. Pentru a-i deruta pe acești presupuși răuvoitori el își expedia memoriile din localități diferite, cerînd întotdeauna „retour recipisseˮ. În afară de Alba Iulia, dintre aceste localități am putut stabili Sebeșul, Deva, Dobra, Clujul, Aiudul, Aradul, Teiușul, Budapesta și Viena, ceea ce înseamnă că Băcilă se deplasa foarte des, uneori la mari distanțe. Din aceste motive mulți, îndeosebi diverși funcționari de stat cu care venea în contact, îl considerau un maniac, un nebun. Analiza atentă a conținutului memoriilor sale ne demonstrează însă că nu avem deloc de-a face cu un bătrîn ramolit și ranchiunos, ci cu o minte profundă care analiza bine totul, care intuia bine totul.

Este interesant faptul că Băcilă nu cere sprijinul lui Axente Sever, deși acesta se afla la Alba Iulia, și nici al altor foști colaboratori. Îi considera pe toți niște căpătuiți, cu excepția lui Iancu. De aceea el se încăpățînează să ducă singur lupta, sperînd că insistența sa va sparge crusta de nepăsare și va scoate adevărul la lumină. Ca martor nu mai invocă decît poporul, singurul în care mai avea încredere. Băcilă era conștient că dușmanul său principal era „politicul". Știindu-se nevinovat, el nu cerea altceva decît să fie judecat oficial, în instanță, pentru a se stabili adevărul, pretindea să înceteze „tertipurile politiceˮ, iar acuzatorii săi să iasă la lumină. Adevărul nu va putea ieși la lumină, afirma Băcilă, atît timp cît „pîrașii mei sunt și judecătorii meiˮ. Comparîndu-se, ca atitudine po-

[134] *Ibidem*, fond Prefect. jud. Alba, dos. 47/1858—1861, actul nr. 84/1858. Se pare că mai mulți fruntași revoluționari de la 1848—1849 și-au găsit o moarte prematură din cauza deziluziilor. (Iancu, Papiu Ilarian, A. Mureșan, Gavril Munteanu și alții). Această maladie de ordin spiritual a fost denumită neoficial „boala Ianculuiˮ.

litică, cu Iancu și Axente, care au fost adepții cuceririi libertății pe calea armelor, el demonstrează că a luptat permanent pentru menținerea păcii între naționalități. Băcilă sesizează că după revoluție unii au primit titluri, decorații și funcții, dar consideră că nu toți le-au meritat, în timp ce mulți dintre cei ce au luptat cu abnegație au rămas necunoscuți sau în cea mai neagră mizerie. El vedea corupția peste tot. Căutînd să se dumirească cine l-ar fi putut pîrî, Băcilă supune unei aspre critici pe Șaguna, Măcelariu, Augustin Pop și pe alții. Lui Șaguna, spre exemplu, îi contestă dreptul la titlul de baron, întrucît în timpurile cele mai grele „el și consistoriul petreceau la Viena". Deși episcop, el și-a permis să „încalce legile lui Dumnezeu și ale naturii", motiv pentru care Băcilă, și el preot, se întreabă: „Oare este Dumnezeu?"[135]. Comparîndu-se cu Șaguna, Băcilă se considera mai în drept de a fi înnobilat și decorat ca acesta, întrucît el se baza pe fapte și nu pe vorbe.

Despre Măcelariu, pe atunci consilier juridic în Alba Iulia, Băcilă credea că „l-ar apăsa" din cauză că în raportul său el ar fi scris adevărul „despre unii". În timpul anchetelor Măcelariu i-a reproșat „că vrea să ajungă mai mare ca episcopul".

Dintre toți însă pe Augustin Pop îl acuza Băcilă cel mai tare. El nu mai prididea să se mire cum a ajuns acest om fără merite și fără scrupule la putere, „acum cînd trebuie bărbați nepărtinitori între împărat și popoare"[136].

Memoriile sale din anul 1858 au fost îndreptate mai întîi spre organele locale și centrale din Transilvania, pentru ca mai apoi ele să fie trimise exclusiv organelor centrale din Viena. Nici o măsură, indiferent cît de drastică ar fi fost ea, nu-l mai putea opri pe Băcilă să petiționeze. Pe măsură ce timpul trecea, fără ca rezultatele intervențiilor sale să se vadă, critica lui este tot mai caustică, mai profundă, vizînd sistemul politic al statului. Astfel, Băcilă apreciază că, în condițiile în care au ajuns la putere foștii dușmani ai imperiului și tot felul de străini, justiția statului este complet coruptă: „Deaceea nu e judecată pentru că nu e dreptate ci numai politică. Ei omoară dreptul!", arăta el[137]. Scriind despre presiunile ce s-au făcut asupra lui pentru a trece la catolicism. Băcilă remarca că „națiunile nu trebuie să-și renege religia" pentru a obține drepturi. Considerînd că între românii greco-catolici și ortodocși nu sînt „pereți tari", el cerea drepturi pentru întregul popor român, inclusiv puterea politică. În sfîrșit, Băcilă își exprimă părerea că cei din anturajul împăratului nu știu să-l povățuiască pe acesta cum să aducă „pacea între popoare". Demonstrîndu-și spiritul internaționalist, el exclamă: „Să trăiască toate națiile".

---

[135] *Ibidem*, memoriile din 23 martie 1860 și 7 ian. 1861.

[136] De fapt, în legătură cu politica lui Augustin Pop s-au lămurit și alți fruntași români, vezi Axente Sever, Răspuns la *„Cartea Neagră"* p. 16—17; Șt. Pascu, Iosif Pervain și alții, *op. cit.*, II, p. 43—45.

[137] Loc. cit., fond. cit., dos. cit., memoriul din 19 dec. 1860.

După alte două călătorii la Viena (1861), în timpul cărora, ca și Iancu, evită să se prezinte la împăratul[138], Băcilă se convinge că a pierdut orice șansă de a-și mai recîștiga măcar parohia. De aceea, în ultimele memorii pe care le înaintează găsim o aspră critică la adresa curții imperiale. Astfel, el apreciază că în timpul revoluției, cînd toate „națiile vroiau drepturi și o nouă constituție", împăratul Francisc Iosif I, neluînd în seamă promisiunile predecesorului său Ferdinand, a schimbat toată politica față de naționalitățile imperiului. Băcilă crede că dacă s-ar fi dat o nouă constituție, pe voia popoarelor, s-ar fi evitat revolta din Transilvania. „Ar fi mulți credincioși împăratului dacă acesta le-ar apăra drepturile în baza legilor", afirma el. Într-unul din memorii Băcilă își permite să dea și o sugestie politică: „Cel mai ușor drum spre pacea între toate neamurile de pretutindeni este respectarea drepturilor lor sfinte. Ele ridică sabia numai pentru că sînt asuprite; dacă li s-ar respecta drepturile nici un strigăt de revoltă n-ar izbucni"[139]. Criticînd noua orientare politică a curții vieneze spre coaliția cu aristocrația maghiară, el arată că aceasta îi consideră pe români „muște" și numai pe unguri „albine"[140].

Pierzîndu-și încrederea și orice speranță în dreptatea Vienei și temîndu-se să nu moară „pătat", în primăvara anului 1861 Băcilă cere dreptul de a convoca într-o adunare obștească pe toți cei cu care a colaborat în timpul revoluției pentru a discuta cauza sa[141]. Nu mai vroia deci dreptatea imperială, ci numai opinia poporului său. Istovit și bolnav, deprimat pînă în adîncul sufletului, înstrăinat pînă și de familia sa, Ioachim Băcilă s-a pierdut în necunoscut. Nu avem informații în legătură cu data, locul și împrejurările morții sale. Sîntem siguri însă că a murit, ca și Iancu, cu o adîncă deznădejde în suflet. Viceprefectul de Alba Iulia a avut, într-un fel, soarta prefectului său. Faptul ne este confirmat de o scrisoare a unuia dintre fiii săi, trimisă la 22 mai 1888 redacției „Tribuna" din Sibiu, cu scopul de a reabilita memoria tatălui său în urma unei calomnii publicate de vechiul său dușman N. Görög (Grecu) din Alba Iulia. În scisoare se arată că pe popa Băcilă l-a ajuns o mare nenorocire, ca urmare a dușmăniei a 5 familii din oraș. Protestînd impotriva calomnierii celui mort, fiul lui Băcilă arată că „de acel nefericit au rămas 5 ființe în lume care țin la reputația părintelui lor . . ."[142].

Ioachim Băcilă a murit cu teama că nu va fi reabilitat. El nu a mai avut desigur răgazul să reflecteze la valențele poporului din care provenea, la recunoștința sa veșnică față de eroii săi vii sau morți.

În ce ne privește, considerăm că am realizat un început de drum pentru încadrarea binemeritată în istoria națională a acestui mare luptător revoluționar.

IOAN PLEȘA

[138] *Ibidem*, memoriul din 4 martie 1861.
[139] *Ibidem*, memoriul din 25 dec. 1860.
[140] *Ibidem*, memoriul din 2 febr. 1860.
[141] *Ibidem*, memoriul din 4 martie 1861.
[142] Ziarul „Tribuna" (Sibiu), nr. 122 din 29 mai/10 iunie 1888 p. 486, articolul *La „Glasul unui moșneag"*.

IOACHIM BĂCILĂ DANS LA RÉVOLUTION DE 1848—1849

(Résumé)

L'auteur présente et interprète des documents inédits concernant le déroulement des évènements revolutionnaires de 1848—1849 à Alba Iulia et à ses alentours, dont quelques-uns avec des implications profondes dans la marche (le developpement) de tout la procès révolutionnaire de Transylvanie, de même que la personalité et l'activité révolutionnaire du prêtre local Ioachim Băcilă, vice-préfet d'Avram Iancu dans la zone de la ville et de la citadelle.

Accordant l'importance méritée à la citadelle d'Alba Iulia, en tout que point stratégique et d'approvisionnement avec des matériaux de guerre, Băcila a organisé le désarmement de la garde nationale de la localité, s'est emparé de la ville, et il a institué autour de la citadelle un cordon de défense pour qu'elle ne puisse pas être conquise.

Principal organisateur de toutes les actions importantes entreprises par les roumains de la zone, il a occupé à tour de rôle différentes fonctions: tribun, sénateur dans le conseil de la ville, commissaire du Comité de la Nation Roumaine, vice-préfet, commissaire avec les réquisitions, commandant militaire et encore d'autres dont il s'était acquitté honorablement.

Fidèle à l'idée de soutenir l'empéreur dans sa lutte contre la partie adverse, Ioachim Băcilă sera le propagateur constant de cette idée dans le peuple et il collaborera étroitement avec le commandement de la citadelle jusqu'à la victoire finale.

Après la révolution, le régime absolutiste le destitue (révoque) a cause de la propagande faite dans le peuple pour la reconnaissance de ses droits nationaux.

Durant la période de 1852—1861 il mène une impitoyable campagne de pétitions et de mémoires, adressées surtout aux organes centraux de l'empire pour obtenir ses droits et les droits de la nation roumaine, étant seconde aussi, dans les premiers six ans, par les communautés qui ont participé aux actions révolutionnaires organisées par lui.

Il meurt aussi pauvre et désespéré que son préfet.

CĂRTURARUL SĂTMĂREAN MOISE SORA NOVAC ŞI REVOLUŢIA DIN 1848

Pornind de la concepţia unei istoriografii care valorifică rosturile unei istorii locale vis-à-vis de ascendentul unor problematici de istorie naţională şi care revendică în acelaşi timp integrarea unui spaţiu aparent mai îndepărtat, nu prin lipsa virtuţilor sale, ci din punct de vedere geografic, personalitatea revoluţionarului — înţeles în extensiunea termenului — şi cărturarului sătmărean Moise Sora Novac îşi merită pe deplin restituirea din slovele trecutului în literele timpului nostru.

Personalitatea lui a fost remarcată numai din anumite privinţe ale interesului istoriografic, de Aron Pumnul, Nicolae Iorga, Nicolae Densuşianu pentru a fi reluată într-o abordare mai mult sau mai puţin complexă de o istoriografie contemporană[1].

O posibilă configurare a lui Moise Sora Novac în cadrul ambianţei social-politice şi culturale transilvănene din prima jumătate a secolului al XIX-lea l-ar situa în cadrul generaţiei post-iluministe, tributară din punct de vedere programatic ideilor de emancipare prin educaţie şi cultură; este generaţia misionarismului cultural provincial, în care statutul social al cărturarului are valenţele enciclopedistului prin preocupări şi prin cuprinderea ideilor. Dar acest program este pus în slujba unor idealuri social-politice, de emancipare naţională. Trebuie remarcat însă faptul că acest program transcede pe plan politic din epoca unei mişcări supliante iluministe în epoca experienţei politice a revoluţiei din 1848.

Moise Sora Novac a devenit o replică a modelului de cărtur om-politic provincial din prima jumătate a secolului al XIX-lea. S-a născut la 1806 „în cottu Hunedoarei"[2] făcîndu-şi studiile la şcoala grănicerească

---

[1] Pumnul, A., *Lepturariu românesc*, IV, Viena 1865 p. 37—38, Densuşianu, N., în *Analele Academiei Române*, seria II, tom 11, Şedinţele ordinare 1879—1880, p. 195, Iorga, N., *Mărunţişuri istorice culese în Ungaria*, în „Luceafărul" nr. 1, 1904, p. 12, Márki Sándor, *Bihari román irok*, Oradea 1881, p. 28, Codreanu L, *Moise Sora Noac (1806—1863)* în „Observatorul", 1932, V, p. 75—85, Vartolomei, V, *Mărturii culturale bihorene*, 1944, p. 102—104, Georgescu, I., în *Cultura creştină*, Blaj, 1919, nr. 13—20, sept.—dec., Faur, V., *Moise Sora Novac — Un cărturar transilvănean mai puţin cunoscut*, în „Crisia", III, Oradea, 1973, p. 235—241, Bălaj, M., *Retrospectivă culturală sătmăreană*, în „Geneze", Satu Mare, 1974, Marica G. Em., în *Foaie pentru minte, inimă şi literatură*, Bucureşti, 1969, p. 30; *George Barit şi contemporanii săi*, I, Bucureşti, 1973, p. 136; Bodea, C., *Lupta românilor pentru unitate naţională, 1834—1849*, Bucureşti, 1967, p. 310.

[2] Vartolomei, V., *op. cit.*, p. 102, cf. şi *George Barit şi contemporanii săi*, p. 136, nota 3, unde anul de naştere este menţionat a fi 1805. Deşi născut în ţinutul Hunedoarei, îşi îndeplineşte apostolatul cultural-politic în „Dieceza Oradiei ca mai mulţi ardeleni..." cf. B.A.R.S.R. Mss. rom. 1000, fila 18.

de la Orlat, Haţeg, apoi la Blaj, Alba-Iulia[3], Cluj, Oradea. Se pare că a fost un elev şi student eminent, deoarece termină seminarul romano-catolic din Cluj, prin 1825 cu o bursă bobiană[4]. Funcţionează ca preot în Auşeu, Oradea, Fiziş, iar din anul 1836 vine în judeţul Satu Mare, fiind preot, notar şi dascăl în Bicău, Ardusat, Homorodul de Mijloc, Hurezul Mare, Bozînta[5].

Se remarcă de la începutul activităţii prin preocupările sale culturale, debutînd încă de pe vremea studenţiei în 1827, fie prin elegii dedicate diverselor personalităţi ale vremii, în formula panegiricelor greco-latine[6], fie prin poezii închinate locurilor natale în care sentimentele patriotice sînt transpuse de asemenea cu ajutorul liricii şi prozodiei antice. Astfel este poezia „Tera Haţegului", care după cum arată o însemnare de pe manuscris, era „Poezia compusă de Noacul Moise Sora, la 1831, după ce vizitase Patria sa Haţegul"[7].

S-a manifestat ca traducător[8], creator, fiind în acelaşi timp un adept fervent al promovării ortografiei latine[9].

Din corespondenţa sa cu George Bariţiu se pot detecta o serie de scrieri istorice-politice, trimise spre publicare „Gazetei de Transilvania" sau „Foii pentru minte, inimă şi literatură". Aceste scrieri sînt puncte

---

[3] B.A.R.S.R. Mss. rom. 1000, fila 6, Scrisoarea din 2 martie 1846 trimisă lui G. Bariţiu, menţionează faptul că a trimis un exemplar din „Cartea de rugăciuni" cu litere avitice lui Andrei Mureşanu şi profesorului său de sinteză de la Alba Iulia, abatele Kováts Ştefan.

[4] Albu, N., *Istoria şcolilor româneşti din Transilvania între 1800—1867*, Bucureşti, 1971, p. 129—130, cf. Pumnul, A., *op. cit.*, p. 37—38.

[5] La Bozînta Mare, ajunge în data de 20 aprilie 1856, iar la data de 13 decembrie 1862, moare în vîrstă de 56 de ani „în urma morbului hydropia"; cf. *Matricula botezaţilor 1831—1858* şi *Matricula morţilor pe 1858—1886* p. 3 în Arhiva parohiei ort. rom. Bozînta Mare, jud. Maramureş. La Bozînta Mare se pare că a fost surghiunit datorită nonconformismului său manifestat faţă de autorităţile ierarhice, cf. *Ordinea circulară 1855—1875* p. 94 unde face următoarea menţiune: „NB. fost-am Soranu Noacul trimis în surghium la Bozînta, de episcopul Vasile Erdelyi cu curtenii săi, pentru că i-am prezentat (sic) „Cărticica de rugăciuni" la Instalaţiuni etc.".

[6] Cf. *Bibliografia Hungariae 1712—1860 seu Catalogus librorum in Hungaria et de rebus patriam nostram attingentibus extra Hungariam editorum, red. Géza Petrik*, 11, Budapestini 1890 p. 884: *Noak Moys* — Isitirion... Dno Francisco Lajcsák, episcopo M. Varadinensi... Magno—Varadini, 1827.
— Elegie Rev. Dno Ioanici Delinger, abbati B.M.V. de Tornova... Magno—Varadini, 1829.
— Heroicon acrostichio-echonomicum Cels. ac. Rev. Dno. principi Alexandro ab Hohenlohe de Waldenburg... Magno Varadini, 1830.

[7] Avram, M., *Catalogul manuscriselor literare*, Biblioteca Astra, Sibiu, 1971, p. 33.

[8] Pe lîngă traducerile sale din literatura clasică latină, un aspect mai puţin cunoscut este traducerea din anul 1846 intitulată „Călătoria lui Mungo Park înlontrul Africei" după o versiune în limba germană apărută la Berlin şi Hamburg în 1800.

[9] Cf. Vartolomei, V., *op cit.*, p. 103—104 şi Faur, V., *op. cit.*, p. 236—240, care sînt studii mai cuprinzătoare ce configurează activitatea culturală a lui Moise Sora Novac.

de vedere, opinii ale lui Moise Sora Novac, privind diversele probleme social-politice ale epocii în care a trăit.

Apelînd la argumentele istorice în fața problemelor contemporane lui, aceste scrieri primesc valențele unor dezbateri politice. În acest sens remarcăm lucrarea „Românii Ungariei în 1814 și acum"[10], lucrarea care a fost realizată imediat după anul 1848. Este un studiu asupra realităților istoriei primelor decenii ale secolului al XIX-lea, în care dezbate probleme legate de învățămîntul românesc transilvănean, de viața cultural-religioasă a românilor din „Partium". Argumentele de ordin istoric și reluările din istoria mileniului I, privind romanitatea istoriei noastre, tonul neconcesiv, tranșanța expresiei, conferă acestui studiu atributele unui document interesant al „cărții de aur" a românilor transilvăneni.

Nu lipsit de o profundă semnificație este faptul că Moise Sora Novac statuează în limba scrisă, după secolele întregi, toponimicul românesc al orașului și județului în care a trăit, anume Satu Mare în loc de Szatmar, într-o însemnare a sa din 1851. Pentru noi, acest fapt aparent minor, are rosturile unei adevărate resurecții pe linia identității naționale a culturii românești sătmărene[11].

Acest cărturar este remarcat de istoriografia noastră și datorită activității sale revoluționare, din 1848. Sub „acuzația de izgató csendháborítók" (agitatoriu și tulburătoriu de pace)[12] este arestat și deținut în închisoarea comitatului Carei.

Revoluția din 1848, în părțile sătmărene a determinat mișcări locale cu caracter național și social în mai multe localități rurale: Medieșul Aurit, Românești[13], Valea Vinului, Roșiori, Pomi, Lipău, Dorolț, Sătmărel, Păulești, Oar, Craidorolț, Ciumești, Sanislău, Resighea, Carei, Moftinul Mic, Cig, Sărăuad, Apa, Supur, Hurez, Bogdand, Racova.

Moise Sora Novac „unul dintre cei mai naționali români ce avem în Ungaria", după cum este denumit la începutul corespondenței: în „Gazeta Transilvaniei" trimite lui George Barițiu o scrisoare din închisoarea de la Carei. După cum este menționat la începutul scrisorii într-o notă a redacției — „această epistolă din punctul de vedere al libertății personale în Ungaria este interesantă"[14]. La începutul scrisorii el face considerații asupra condițiilor vitrege în care trimite această corespondență. „În Ungaria se dezvelesc nuori grei contra libertății. Cetesce cu luare aminte și vezi cîte scrie un patriot și prenumerant din închisoarea Comitatului... Abia putui pe ascuns forte cu multă daruire și osteneală a căpăta prin robi umblători afară puțintică negreală și papiriu."[15] După ce expune

---

[10] B.A.R.S.R., Mss. rom. 1000, fila 31.

[11] Protocolul Parohiei Hurezul Mare, vol. I, p. 215.

[12] B.A.R.S.R. Mss. rom. 1000, fila 19, parțial scrisoarea este reprodusă sub formă de corespondență din 21 mai (Carei, Ungaria) în Gazeta de Transilvania, corespondența semnată „Moisi Noak".

[13] Doboși, Al., *Mișcările revoluționare din 1848 în părțile sătmărene*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională", Cluj, 1928—1930, vol. V, p. 448—458.

[14] B.A.R.S.R. Mss. rom. 1000, fila 18.

[15] *Ibidem.*

împrejurările în care a ajuns în detenție el dă informații prețioase despre mișcările țărănești din județul Careiului. S-ar părea că el nu este străin de o anumită activitate organizatorică în rîndul românilor din zona Hurezului, în timpul revoluției[16]. Informațiile sînt edificatoare asupra caracterului social al mișcărilor țărănești, precum și a modului în care au fost reprimate: „Aice sînt închiși din Sanislău 36 de oameni și toți cu fere (fiare nn.) grele; la lucru aplicați pentru recuprinderea unei table de pămînt care o luase Gr. Károly Georg de 6 ani și făcuse frăgărișe dintrînse, pe care sanisloanii toată au derimat-o; din Csomaház (Ciumești nn.) 12, din Beventze (Vezendiu nn.) 11, Reszege (Resighea nn.) 14, tot pentru reapucări mai tot români neascultați însă înferați greu și siliți la lucru. Cum eu pricepui din gurile multora, ei zicu: „Dieta nu a avut putere ami răpi propietatea mea și această răpire nu poate sta pe locu. Iobagii mei trebuie să rămînă sau se se mute semi lase pămîntul meu. Aveți grijă roguva ca nucumva pe românii vreau mai vîrtos ași pune cotul; aveți grijă ca nucumva pentru libertăți se cadeți în ispită."[17]

Știrile oferite în această scrisoare sînt completate de altele în post-scriptum la o scrisoare din 16 mai 1848, trimisă lui G. Barițiu. Mișcările cu caracter social au cuprins și țărănimea maghiară, astfel încît domeniul conților Károlyi este puternic afectat de ridicarea țărănimii: „Ei aduseră din Gebe, cari s-ar fi sculat a derepăna turme de oi a unui domn, astăzi aduseră și robi din Janosi tot pentru răpiri, tot unguri și ceia și astea toate temnițiile sunt pline, la facerea drumului au scos afară 115 și tot nu încăpu în prinsori; nușciu ce va fi. Dempreună sunt 327 robi. De cînd e comitatul Szathmár nau fost ateția, că cînd era mai mulți au fost 240."[18]

În aceeași corespondență sînt explicate și alte învinuiri politice aduse cărturarului sătmărean: „... am onoare a vă înștiința că după ce eri s-au luvat la judecată sutele de invinuiri politice din pizmă date asuprămi, se cunoscere a fi fără fundament și eu azi sum liber, judecata de tot nu e încheiată că unele invinuri sunt din com. Solnocului, de protopopul Szabó, cu unu reformatu Verebélyi țiesute însă după ceste și acele se vor resfira. Invinuirile intracela tipu era încredate (crezute nn.) ca se mi se ascundă sorele (soarele nn.) socotiți ce mai forfone (plăsmuiri nn.) spune: Noák a trimis cărți la terra Românească și Moldova subt masca cărților de rugăciune, ca se scoale pe românii asupra noastră, aceste era vorbele în gura domnilor Károieni (carieni nn.) ..."[19] După cum se știe Moise Sora Novac era un adept fervent al curentului latinist, al promovării „literelor avitice", fapt pentru care a trimis cărți cu litere latine mitropolitului Meletie al Moldovei, la București chirurgului Anton Mady Nagel de la spitalul brîncovenesc, școlilor românești din Hațeg etc.[20]

[16] Protocolul parohial Hurezul Mare, vol. I, p. 203.
[17] B.A.R.S.R. Mss. rom. 1000, fila 18—19.
[18] Idem, fila 20.
[19] *Ibidem.*
[20] Cf. B.A.R.S.R. Mss. rom. 1000, fila 24 și George Bariț și contemporanii săi..., p. 134, Faur, V., *op. cit.*, p. 238, Bodea, C., *op. cit.*, p. 65.

Această activitate de misionar cultural este un strălucit exemplu de muncă și dăruire a unui modest cărturar provincial la edificarea unei conștiințe culturale naționale și care în limitele unei colportaj de cărți a adus servicii vrednice nației sale.

Nemulțumirile maselor populare din zona Careiului și din sud-estul județului Satu Mare se manifestă și prin rezistența față de conscripțiile la gărzile naționale ale nobilimii maghiare. O astfel de rezistență apare în satele: Hurez, Bogdand, Ser, cărora li se cere să fie supuse poruncii „și pînă în 48 de ceasuri să se arate sau la szolgabirrou sau la vicespan căci sunt gata a primi conscripția la Garda Națională și a depune jurămîntul, că altmintrele vor da de mare supărare și vor trimite pe ei cătane și ei vor bate și batjocorî."[21]

Acțiunile de reprimare ale nobilimii maghiare față de lumea nemulțumită a satelor în perioada 1848—1849, își găsesc ecouri și în relatările ulterioare ale lui Moise Sora Novac. Astfel într-o scrisoare din 20 septembrie 1850 el relatează despre asemenea acțiuni din zona Chioarului și Subcodrului: „Eu de la începutul turburărilor forte multu am pătimit (...) demi veți da voie din cînd în cînd voi împărtăși cîteoarece; acuma fiind forte ocupat numa atîta scriu din văzut și auzit că la deprădarea și omorîrea kiorenilor (fiind) Katona și Teleki mai multu au condus Eötvös Michail și totuși e liber, iar la omorîrea racovenilor Boros Bálint, la depredarea subcodrenilor de la Baitza și Bersaoa (Bîrsău nn.) etc. unu Kaizer care și acum e official în comitatul vecinu Kraszna și unu Verebelyi care și mie îmi gătise calea către furci..."[22]

Într-o altă corespondență din 7 mai 1853 relatează despre arestarea lui Décsey fostul comis peste Silvania și Chioar în timpul revoluției, prins la Cehal (Tășnad). Jibou, Năsăudu, Rocna (Rona nn.), Kövesdu (Chiesd n.n.), Corund și Supur, Zălau și alte sate sînt gata de a depune mărturie despre crimele sale.[23]

Deosebit de interesante sînt informațiile privind situația economică a țărănimii române în perioada post-revoluționară, situație rezultată fie din schimbările intervenite ca urmare a eradicării sistemului monetar kossuthian, fie prin creșterea prestațiilor după desființarea iobăgiei. Astfel în scrisoarea din 20 februarie 1850, Moise Sora Novac arată faptul că „mult amar au casiuat (cauzat nn.) și culegerea bancnotelor kossuthiene dela beata românime, care de frică trebuise a le lua pre grîu, făină și vin".[24]

Într-o corespondență intitulată „Din ținutul Satumarelui" din 15 ianuarie 1853, se arată că moșierii prin desființarea iobăgiei îi obligă pe țărani la planul „proporțiunei pămîntului" efectuat în iarna anului 1849, iar orice rezistență este pedepsită cu „închisori și spînzurători".[25] În par-

[21] Protocolul protopopiatului Crasna, mai—iulie 1848, circulara nr. 176.
[22] B.A.R.S.R. Mss. rom. 1000, fila 22.
[23] *Gazeta de Tarnsilvania*, nr. 39, din 16 mai 1853.
[24] B.A.R.S.R. Mss. rom. 1000, fila 22.
[25] *Gazeta de Transilvania*, nr. 4, din 15 ianuarie 1853.

tea a doua a aceleași corespondențe publicată în numărul următor al „Gazetei de Transilvania" se arată faptul că poporul nu mai muncește două zile pe săptămînă ci „neîncetat pe seama Domnului... în jumătate și a treia (parte nn.)."[26].

Un alt aspect care l-ar situa indirect pe Moise Sora Novac în contextul revoluției de la 1848, este faptul că locotenentul Mihai Novac — probabil fratele său — din regimentul grăniceresc Orlat, este și el un participant activ în mișcarea revoluționară de la 1848. În scrisoarea de la 20 februarie 1850, Moise Sora Novac se arată interesat de soarta acestuia „tare aș dori să sciu despre Novak Mihail Lieutnantul de la Orlat ce s-au făcut? despre patria chara (dragă nn.) Hațeg încă nimic auzim."[27] Mihai Novak în perioada mai-iunie 1948, se află în Țara Românească printre voluntarii din satele de grăniceri din Transilvania, alături de Iovin Bradu, David Ursu, Anton Vesteman, Ioan Moldovan etc.[28] Mihai Novac se află probabil și printre organizatorii adunării grănicerilor de la Orlat din august 1848.[29] Tot în luna august 1948 îl găsim în jurul lui A. T. Laurianu: „Novac și fiul lui Rauber s-au dus la Sibiu să se întâlnească cu Laurianu care se duce apoi la Orlat unde îl aștepta poporul".[30]

Personalitatea lui Moise Sora Novac văzută în contextul revoluției de la 1848 ne dezvăluie astfel aspectele locale ale mișcării revoluționare, unitatea de idealuri și de luptă a românilor de pe întreg teritoriu al țării.

DORU RADOSAV

[26] Idem, nr. 5, din 19 ianuarie 1853.
[27] Bodea, C., *op. cit.*, p. 155.
[28] B.A.R.S.R. Mss. rom. 1000, fila 22.
[29] *Anul 1848 în Principatele române. Acte și documente*, tom. IV, București, 1903, p. 239.
[30] Idem, tom III, București, 1902, p. 662.

UN MANIFEST NECUNOSCUT PRIVITOR LA REVOLUȚIA DIN 1848 ÎN MOLDOVA

Sîntem astăzi în posesia unor date quasi-exhaustive asupra mișcării revoluționare de la 1848 din Țările Române. Sute și mii de documente, publicate în anii trecuți sau mai recent[1], au dezvăluit cu lux de amănunte grelele condiții de muncă și de trai ale maselor țărănești, accentuarea și agravarea sarcinilor lor agricole și fiscale, înrăutățirea situației păturilor orășenești, nemulțumirile boierimii mici și mijlocii, a intelectualității radicale, față de abuzurile domniei lui Mihail Sturdza, a sistemului feudal înapoiat care frîna dezvoltarea țării[2]. Documentele au dovedit că mișcarea revoluționară de la 1848 din Moldova nu a fost doar o mișcare „de sus", a unor cercuri burgheze și boierești nemulțumite de politica internă și externă a domnitorului Sturdza, ci că la baza ei au stat cauze cu mult mai numeroase și cu mult mai grave, care au cuprins toate straturile Moldovei, care s-au și *implicat* în mișcare. Difuzarea ei în păturile de jos, stările de alarmă, de răscoală și de răzvrătire înregistrate în satele moldovene, înarmarea lor, sînt fapte notorii, dincolo de orice prezumție. Sînt de asemenea cunoscute antecedentele, cauzele și împrejurările izbucnirii revoluției, principalele momente și etape ale ei: nemulțumirile unor deputați din Obștească Adunare, înăsprirea cenzurii și interzicerea unor scrieri românești și străine printre care *Piatra din casă* a lui Vasile Alecsandri, prezența unei grupări liberal-democrate care pretindea înfăptuirea unor reforme și limitarea abuzurilor etc. Ele au culminat cu adunarea populară de la 27 martie/8 aprilie de la hotelul „Petersburg" din Iași, unde peste 1.000 de participanți din toate straturile societății au formulat un program de 35 de puncte pe care l-au înaintat Domnului, constituindu-se totodată într-un comitet revoluționar de 16 persoane, care avea să urmărească satisfacerea doleanțelor exprimate de voința maselor populare. *Petițiunea-proclamație a boierilor și notabililor moldoveni*[3] emanație a acestui comitet, datînd din 28 martie 1848, este expresia vie a protestului și nemulțumirilor maselor, a numeroaselor neajunsuri ce-și reclamau rezolvarea. El izvora din aceeași credință de mai bine pe care-l exprimase și manifestul anonim către

---

[1] *Anul 1848 în Principatele Române, Acte și documente*, t. I—VI, București, 1902—1910, *Anul revoluționar 1848. I. În Moldova.* Sub redacția acad. M. Roller, București, 1950, *Documente privitoare la anul revoluționar 1848 în Moldova*, volum alcătuit de colectivul arhiviștilor de la Arhivele Statului din Iași sub conducerea lui Gh. Ungureanu, București, 1960; S. Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluția românilor din Transilvania în anii 1848—1849*, I—II, Sibiu, 1944, vol. III și IV, Cluj, 1946.

[2] Gh. Platon, *Masele în revoluția română de la 1848*, în vol. *Revoluția de la 1848 în Țările române*, București, 1974, p. 97—130.

[3] *Anul revoluționar 1848. I. Moldova*, documentul nr. 4.

moldoveni, difuzat pe străzile Iaşului încă înainte de adunarea de la hotelul „Petersburg", în care se cerea „bărbaţilor moldoveni" să înlocuiască pe domnitorul Mihai Sturdza declarat „o maşină a iadului", lăsînd a se „apropia mai mult duhul luminării familiei cei mari a Europei, căreia faceţi şi voi parte şi veţi face epohă în istoria viitorimii". Arestarea unor membri ai comitetului şi semnatari ai *Petiţiei-proclamaţie,* respingerea de către domn a cererilor formulate de către aceştia, măsurile severe luate pentru reprimarea mişcării şi înăbuşirea ei, starea de alarmă instituită în întreaga ţară, au trezit un nou val de nemulţumiri şi proteste. Un număr de şase revoluţionari au fost prinşi şi trimişi sub escortă la Dunăre spre a fi predaţi autorităţilor turceşti. Toate aceste fapte au făcut ca în ţară să se vorbească tot mai mult de „armarea poporului". La 19 aprilie 1848 se raportează autorităţilor din capitală că prin comune s-a găsit un nou manifest care vorbeşte de „nevoile fără de număr cari au năvălit pe biata noastră ţară", de „asupririle ce muncesc pe locuitorii săteni precum beilicurile, lucrul şoselelor"[4] etc., ceea ce dovedeşte că activitatea comitetului revoluţionar nu încetase nici la această dată. Rezoluţia ce se pune pe informarea de mai sus: „să se descopere prin cercetări tainice pe scriitorul acestei, care să se dea în orighinal, şi pe călătorii de atunci de la cari ar fi picat şi să se reportuească", dovedeşte starea de îngrijorare a domnului şi a Ministerului Trebilor din Lăuntru privitor la această activitate de mobilizare a maselor prin manifeste. Manifestul cu pricina, se spunea în raport, fusese găsit într-o comună de pe urma unor căruţe care trecuseră pe acolo, ceea ce dovedeşte că asemenea practici nu sînt izolate. Un alt manifest intitulat *Fraţilor*[5] este redactat în iunie 1848 de către Partidul Naţional din Moldova, fiind semnat de 17 revoluţionari, printre care Costache Negri, Alecu Cuza, Vasile Alecsandri, 2 Cazimiri, 2 Cantacuzini, 2 Sioni, Alecu Russo etc. chemînd la apărarea „cauzei sfinte" a revoluţiei.

Între aceste două manifeste, adică acela semnalat de autorităţi în 19 aprilie 1848 şi acela din iunie 1848, comitetul revoluţionar moldovean a mai difuzat un manifest, necunoscut pînă acum, intitulat *Moldova către fiii săi!* El are trei file şi e redactat în chirilică, fiind înregistrat sub nr. 6 în arhiva Institutului de lingvistică şi istorie literară din Cluj-Napoca, unde provine din legatul prof. Vasile Bogrea. Manifestul este în măsură să ne familiarizeze cu tactica de luptă a revoluţionarilor moldoveni, care în perioada martie-aprilie se cramponează încă de a da o bază legală mişcării lor revoluţionare, explicînd acest lucru maselor, pe care încearcă să le atragă şi să le pregătească pentru intervenţie. Demascarea abuzurilor domnitorului, încercarea de a-şi încadra mişcarea într-o tradiţie, legată de momentul revendicativ din 1833, dezvăluirea scopurilor partidei patriotice, ce lucrează pentru „interesul cel mare",

[4] *Ibidem,* doc. 207, p. 160—161.

[5] *Ibidem,* doc. 272. Un exemplar original din acest document s-a păstrat în acelaşi legat V. Bogrea în arhiva Institutului de lingvistică şi istorie literară din Cluj-Napoca, cu nr. de înregistrare 5.

pentru „binele public și fericirea Patriei", ne determină să credem că el este emanația membrilor aceluiași comitet revoluționar, constituit cu prilejul adunării din sala hotelului „Petersburg" din Iași. Faptul că se face aluzie la întrunirea de acolo, precum și la arestarea unor membri ai Comitetului, „fiii mei cei iubiți, aleșii inimei mele (care) au căzut subt ghiarele lui Mihai Crudu", este o dovadă în plus că manifestul datează din perioada imediat următoare evenimentelor din 28 martie. El este în același timp și o replică la ofisurile lui Mihail Sturdza în care acesta vorbea de revoluționari ca de niște netrebnici, tulburători ai liniștii obștești, care s-au ridicat „mîrșăvește și ticăloșește" împotriva lui. Manifestul ne face să înțelegem mai bine doleanțele partidei patriotice din acel moment, mentalitatea și tactica ei revoluționară, apelul la tinerime și țărănime, legarea mișcării lor de revoluția europeană, de spiritul renăscător al acesteia, formulîndu-se totodată marile deziderate pe care revoluția le avea de înfăptuit: „slobozenie, frăție, unire". „O, treziți-vă! Lumea toată să mișcă spre bine, toate popoarele pășesc pe calea propășirii. Soarele dreptății lucește pînă la hotarele voastre; primiți razele lui! Din toate părțile nu se aude decît slobozenie, frăție, unire" și „Uniți-vă, uniți-vă! Căci acolo este mîntuirea voastră!"

Publicarea acestui document constituie un prilej de a pătrunde mai bine în resorturile intime ale revoluției moldovene, de a descifra mai atent sensurile și obiectivele fiecărei etape pe care a străbătut-o, de a desprinde sarcinile și țelurile de perspectivă, amploarea ei, lămurind astfel un aspect mai puțin cunoscut pînă acum din istoria desfășurării ei zbuciumate.

MIRCEA POPA

ANEXĂ

Moldova către fiii săi

Plîngeți români, plîngeți cu lacrămi de sînge! fiii mei cei iubiți, aleșii inimei mele au căzut subt ghiarele lui Mihai Crudu.

De paisprezece ani, eu zac în chinuri și dureri, de paisprezece ani vă strig în numele lui Dumnezeu și a dreptății, ajutați-mă, ajutați-mă să mă scol din patul durerii, și voi, o, fiilor mei! surzi la glasul Mumei voastre, voi v-ați unit încă cu dușmanul cu acest șerpe pre care l-am hrănit în sînul meu, v-ați unit de mi-ați străpuns p(i)eptul cu lovituri adînci, o fiii mei! încă vă strig, încă nu blăstăm ceasul în care v-am născut. Deșteptați-vă, priviți și înțelegeți că unindu-vă cu Mihai Crudu, voi mergeți la peire. Deșteptați-vă și înțelegeți că slujbele și boieriile ca care el răsplătește incuviințările ce voi faceți nelegiuirilor lui, sînt lanțurile cu care el vă leagă, pentru de a vă tîrî în prăpastie. Uniți-vă! uniți-vă! Căci acolo este mîntuirea voastră. Lăsați patimile personale, interesurile de taraf ca să lucrați pentru „interesul cel mare", binele public și fericirea Patrii voastre. S-au sculat unii din fiii mei la 1833, voi i-ați lăsat singuri; ați dat iscălituri și

mărturii mincinoase tiranului, i-ați arătat mulțumirea cu ocîrmuirea lui; și ce ați primit drept răsplată? Soarta fiștecăruia din voi au fost în deosebite chipuri bîntuită. Acele iscălituri, acele mulțămiri ce ați făcut „mîrșavului și netrebnicului Domn", i-au dat putere să jăcuiască mai tare, să înmulțească abuzurile și să facă pentru tot românul nesigură cinstea, averea și viața. De cîte ori vreunul din fiii mei au vroit binele Patriei, voi v-ați unit cu Mihai Crudu, și l-ați doborît pe acela ce striga dreptate, voi l-ați clivetit ba că este „aristocrat", ba că este „ciocoi", ba că lucrează din ură sau interes. Dar oare apostolii lui Hristos era ei numai dintr-un neam aleși? Oare mîntuitorul lumii nu s-au suit pe cruce împreună cu doi tîlhari, pentru ca să izbăvească neamurile? Fiilor, fiilor! Vameșii și curvele striga în numele Domnului, și el i-au ascultat pe dînșii. Nu le-au zis sînt răi și că nu trebuie să vorbească binele și adevărul; ci mai vîrtos ne-au învățat să ascultăm pe toți; să urmăm cuvintelor celor bune. Voi v-ați tras însă înapoi totdeauna, ați iscălit la nelegiuirile tiranului și jertfile din zi în zi s-au făcut mai mari.

Iată cum floare(a) și viitorul Moldovii, iată tinerimea în care era pusă toată nădejdea Patrii, iată-o ferecată, bătută, străpunsă de soldați ce să zic pămînteni, aruncată în închisori, izgonită din țară și dată în mînile turcilor care îi tratează cu mai multă omenire decît acela ce spre hulă se numește încă „prea bine credincios și de Hristos iubitor!" și voi nu plîngeți, voi nu vă îmbrăcați în haine de jale, voi nu vă acoperiți capul cu cenușă! Nu! Ci o ticăloșie! o rușine! Vă dați hîrtii de mulțumire lui Mihai Avarul, că bine sînt cruzimile lui asupra fraților voștri, zicînd că almintrele, dacă acii frați ai voștri ar fi isprăvit planul lor, de voi era să fie rău. Oameni nesocotiți! Judecați întîi, și apoi vorbiți și lucrați! Tinerimea care au căuzat jertfă au cerut îndeplinirea legilor, apărare cinstei, a averii, a vieții fiștecăruia. În ce dar era să aducă nenorocirea țării sau oricui în parte?

O treziți-vă! Lumea toată se mișcă spre bine, toate popoarele pășesc pe calea propășirii. Soarele dreptății lucește pînă la hotarile voastre; primiți razile lui! Din toate părțile nu să aude decît slobozenie, frăție, unire. Să se deștepte deci tot românul la aceste mari cuvinte, propovăduite în lume de către însuși Mîntuitorul Hristos! Să înțeleagă că binele fiștecăruia atîrnă de la păzirea legilor și a dreptății, să înțeleagă că Mihai Crudul cu amîndoi fiii săi sînt dușmanii omenirii, care se silesc prin toate chipurile să jăfuească țara, să dezbrace și să nenorocească pe toți. Palaturile lui sînt făcute prin ostenele bieților lăcuitori săteni, carii i-au cărat piatră și cheresteaoa fără plată și cu sîlnicie. Banii rezervii i-au luat tot Locomul! Boieriile le-au împărțit celor ce au alergat întru voințele lui. Slujbele le-au vîndut celor fără de cuget. Sfintele lăcașuri ale Mitropoliei și a Episcopiilor le-au sărăcit, luînd Mihai Nesățiosul pe de o parte bani ce se strîng la Departamentul Besericesc, iar pe de auta fiiul său Grigore, luînd în posesie moșiile mănăstirești fără să plătească cîști(g)hurile și schinjuind pe bieții săteni!

Dreptatea este numai un cuvînt, căci la ce judecătorie, isprăvnicie, divanuri, departament din lăuntru, logofeție, dreptății poate cineva să cîștige dreptul său, pînă cînd nu să scurge de bani? Și pentru ce aceste rele? Pentru că voi ați

încuviințat tot ce face / Mihai Avarul, pentru că el pe la toate instanțiile n-au pus decît oamenii lui, deprinși ca și dînsul în neleguiri și furtișaguri.

Acum cînd tinerii ce au căzut jertfă au cerut îndreptarea acestor rele, el i-au schingiuit și ca un al doile Lăpușneanu s-au silit să-i omoare, ca să rămîie el cu fiii săi și cu un norod prost și plecat lui! Dar ce zic al doilea Lăpușneanu? un mai cumplit decît Lăpușneanu, căci acela au tăiat pre boieri cu sabie, iar nu i-au clevetit și i-au defăimat ca acesta, neruşinîndu-se, de a-i numi prin ofisurile sale „netrebnici și tulburători liniștei publice". Dar care din ceririle lor privea a tulbura liniștea obștii? Nu! „mîrșăvește și ticăloșește" și ca să-și dee o față nelegiuirilor lui, au presurat vorbe, au scris ofisuri că au vroit să-l omoare. Oare cine însă îl va putea crede? Dacă ar fi vroit să-l omoare, era ei să se adune la tractirul de Petersburg, peste drum de cazarmi, de tunuri și de osatea lui; și nu prin taină ar fi isprăvit gîndul lor, sau ar fi strîns mînă de la mînă banii ceruți de camardinerul său și l-ar fi otrăvit?

N-au fost viața lui Mihai, ce să căuta în ivală înaintea tuturor, fără nici o sfială precum s-au urmat acum, ci fericirea patrii și de aceea nimene nu se ferea nici cu vorba, nici cu fapta căci de ar fi vroit să-l omoare, fieștecare putea să aibă atîta ai lui cît să desființeze numai el și cu ai săi pe toți puținii acei din miliție ce ar fi vroit să tragă asupra poporului.

O! deșteptați-vă dar, fiilor mei! ca nu cumva un Dumnezeu, în carele credem că este, să vă pedepsească! Opriți-vă de a mai da tiranului arme prin iscăliturî, hîrtii și altele. Mărturia mincinoasă zice sfînta scriptură nu va fi fără pedeapsă. Să gîndească fieștecare dar la aceea ce face. Poate mîine nu va mai fi încă și apoi pocăință. Trei zile au strigat prorocul către Niniviteni, mai aveți încă și apoi urgia lui Dumnezeu vă va cuprinde. La voi însă de patru-spre-zece ani, glasul legii și al dreptății pe lîngă glasul meu vă strigă ca să veniți la dreapta cunoștință. Oare să nu ascultați încă și să lucrați în sfîrșit voia lui Dumnezeu — iubind pre aproapele vostru ca pe voi înșivă și nefăcîndu-i nemica ce nu vă place să vi să facă vouă?

Toată starea, boieri, neguțători, săteni, treziți-vă și urmați după dreptate. Părinte Mitropolite, adu-ți aminte că Mihai Neleguitul s-au arătat către Preasfinția ta mai vinovat decît Neronul Țării Românești, Neculai Mavrocordat, carele prin furci au ucis numai trupul mitropolitului Antim, iar nu prin jurnaluri i-au defămat duhovnicescul caracter, precum Mihai Vodă au făcut Mitropolitului Meletie. Legea sfînta și beserica lui Dumnezeu, Mihai au necinstit-o. Voi dar arhiereilor, egumenilor, și voi toți preoții și călugării lui Hristos nu stați în nelucrare. Eșiți din altarele și chiliile voastre, aduceți-vă aminte de părinții besericii, ce în vremea primejdiilor era în fruntea popoarelor. Ei amenința pre tirani și deștepta noroadele. Nu tăceți! spuneți tuturor datoriile ce-i privesc. Surgunirile, prigonirile au fost partea lui Gură de Aur, a lui Atanasie, a lui Vasilie și a tuturor acelor mari bărbați, lumini a Omenirii, și stăpîni adevărului. Au mai multă putere are Mihai Vodă decît avea Teodosie împăratul Romei, cînd sfințitul Amvrosie l-au isgonit din beserică? Și oare primejdiile vă înspăimîntează de tăceți? Dar sfînta scriptură vă strigă: Păstoriul cel bun sufletul își pune pentru turma sa. Învățați noroadele să dee în laturi petrele de pe calea sa! Sfătuiți pre fieștecare să înfrunte pre tiranul. Spuneți lui Mihai Crudu și fiilor săi că numele lor este scris în

pămîntul Patriei, cu cuvîntul blăstămului și a păcatului; că neleguirile lor au ajuns pînă la al nouălea cer, și că vremea au sosit ca Dumnezeu, deși îndelung răbdător, cu urgie mare să-i pedepsească! Și de vă vor îngrozi cu prigoniri și surguniri, răspundeți-le cu cuvintele lui Gură de Aur; că nu vă temeți de nici o furtună, căci vă aflați pe o stîncă nebiruită, că ori unde vă vor surguni, tot locul lui Dumnezeu este!

Ci voi românilor! fiștecare urîți tiranul, și pe fiii lui, urîți și blăstămați și pe acei carii împlinesc poruncile lui, isgoniți-i din casele voastre, ei ca un Cain s-au sculat asupra fraților voștri și poartă cu sine păcatul lui Dumnezeu. Lepădați slujbele și rangurile ce vă dă tiranul, el cu acest va să cumpere cugetele voastre ca să vă aibă legați cătră dînsul și să tăceți asupra tuturor neleguirilor lui. Nu vă amăgiți că de acum Mihai asvîrle pe acei ce numiți „aristocrați" și că pe voi are să vă puie de-a dreapta Tatălui. Temeți-vă pentru un asemene minut. Atunce voi și fiii voștri în veci veți fi însămnați / cu marca „defăimării", căci începutul familiilor voastre să va trage din zioa peirei Patrii. Și crediți poate că fiind lîngă dînsul, veți pute isprăvi ceva pentru Țară? Cît vă înșelați! El nu s-au oprit în fărădelegile sale de rude, de prietinul său, de cel crescut tot la o maică cu dînsul, de cel legat cu el din copilărie, carii tot îndrăznea a-i vorbi cîte odată adevărul, ca unii ce fiind de o potrivă cu dînsul mai nainte de a se face domn, și fiind în legături vechi, tot pute ai vorbi slobod. Dar din voi oameni lacomi și negînditori la cele de mîne cine va îndrăzni să-i zică adevărul? V-am făcut boieri, vă va zice neleguitul, v-am pus în slujbe, ca să îmblați după vroințele mele. Și care vor fi vroințele lui, atunce, cînd el nu se va mai sfii de nimic, nu se va mai îngriji de nimene? O! Fugiți dar de o asemenea propunere. Nu jărtveți binele țerii pentru înaintarea unii stări, care poate să agiungă la putere și prin alte mijloace mai cinstite, căci legea lăsa drum slobod la toți! Aduceți-vă aminte că tiranii Romii, Neron, Tiberie, Caligula, întîi au omorît pre senatori, au isgonit pre cei mari, și după ce n-au rămas decît acei care se închina lor ca la niște Dumnezei, apoi atunce au început a jăfui cele sfinte, a prăda Roma, a o arde cu foc, ca să vadă o asemenea priveliște, a lua femeea de la bărbat, fata de la părinte, și au sfîrșit a zice: O! de ar fi Roma numai cu un cap, ca cu o lovitură să o omorîm! Iată ce vrea Mihai Vodă prin dărîmare a tot ce este nobil, a tot ce este merit, a tot ce este cinste și curaj în țară, căci fiți siguri că nelegiuitul nu va ținea niciodată lîngă sine oameni vrednici, și de-l veți ajuta, vremea nu este departe, cînd vă va pune de ministru pre călăul său. Curaj dar fiilor, uitați deosebirile de tarafuri și de ostări. Sînteți toți frați, toți români, fiți una! Și cu toți împotriva neîmpăcatului dușman al țării și al neamului.

Nu vă îngroziți, căci de veți pătimi pentru dreptate, zice Apostolul, fericiți veți fi, iar de îngrijirile lui să nu aveți frică, nici să vă tulburați. Dumnezeu este cu voi, căci sprijiniți dreptatea, cel mai frumos al său dar. Deșteptați-vă romîni, deșteptați-vă și lucrați în fărșit pentru fericirea voastră! Nu ziceți că sînteți puțini, căci cinci drepți de ar fi fost în Sodoma, cetatea era mîntuită. Nu vă uitați înapoi ca să vedeți de vă urmează cineva căci tot acela carele să oprește în calea adevărului, se îndoiește și se uită înapoi, *în piatră se va preface.*

UN ZIAR REVOLUȚIONAR DE LIMBĂ GERMANĂ APĂRUT ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ LA 1848

Revoluția de la 1848 din Țara Românească a înscris printre realizările sale și instituirea libertății presei. Acest fapt a prilejuit, în intervalul scurt dintre izbucnirea și înăbușirea revoluției, apariția unui număr de noi periodice, toate cu o orientare avansată. Ele furnizează atît informații prețioase despre desfășurarea evenimentelor, cît și mai ales posibilități de a completa aprecierile asupra trăsăturilor care definesc ideologia, concepțiile generației revoluționare. Marea majoritate a acestor periodice sînt binecunoscute și cercetate; unele însă au rămas insuficient cercetate.

Printre acestea din urmă se numără și ziarul în limba germană „Roumania", al cărui prim număr a apărut la București, în 18/30 iunie 1848.

Acest ziar a rămas puțin cunoscut datorită probabil și faptului că — din cîte am putut stabili — în țară nu s-a păstrat, cel puțin în colecțiile publice, nici o serie completă a apariților sale. Cea care se află la Biblioteca Academiei R.S.R. din București, de care ne-am folosit în parte și noi, este reconstituită, prin fotocopii, din colecții disparate și prezintă mari lacune.

În fondul Institutului de istorie din Cluj-Napoca se află patru numere (1—2 și 5—6) în reproducere xerox, provenite din Haus-, Hof- und Staatsarchiv — Viena. Originalele au ajuns acolo ca anexe la cîteva rapoarte ale consulului austriac din București, Timoni, despre starea de spirit din țările române.

Ziarul apărea de două ori pe săptămînă, marțea și joia. Se tipărea în tipografia lui C. A. Rosetti și Winterhalder, iar librăria acelorași efectua înscrieri pentru abonamente. Redactor responsabil era S. I. Petri, un cetățean austriac stabilit la București, participant activ la unele din momentele revoluției, ca de pildă la eliberarea în seara de 11 iunie 1848 a lui C. A. Rosetti și Voinescu II, arestați din ordinul lui Bibescu în noaptea de 9—10 iunie și deținuți în Cazarma Cavaleriei.

Ziarul se adresa populației de limbă germană din Țara Românească și îndeosebi coloniei germane și austriece din București. Apărea de obicei în 4 pagini de format aproximativ 30×22 cm.

Am avut la dispoziție numerele: 1 din 18/30 iunie 1848; 2 din 22 iunie 4 iulie; 5—6 din 8/20 iulie; 8 din 13/25 iulie; 16 din 11/23 august; 17 din 13/25 august.

N-am reușit să găsim pînă în acest moment alte numere și nici nu știm cînd ziarul și-a încetat apariția. După toate probabilitățile, odată cu intervenția turcească din 13/25 septembrie, poate chiar mai devreme.

Orientarea acestui periodic și a redactorului său era net democratică și revoluționară. Acest fapt l-a determinat pe consulul Timoni, om al

vechiului regim din Austria, să urmărească activitatea lui de la primul număr, în care era şi atacat personal, şi să înainteze rapoarte despre el la Viena.

Primul număr se deschide cu o poezie semnată X. şi intitulată „Gruss an die Freiheit" (Salut Libertăţii). Stîngace din punctul de vedere al realizării estetice, poezia cheamă ca de pe malurile Senei pînă pe ale Dunării să sune vestirea libertăţii, a cărei sosire şi în România (foloseşte această denumire) o salută şi exprimă speranţa că din planta abia sădită se va dezvolta un copac puternic.

Un articol mai lung, intitulat „11/23 iunie", descrie evenimentele petrecute în această zi la Bucureşti. El începe prin imprecaţii la adresa hidrei tiraniei care a ţinut Europa în letargie şi în lanţuri vreme de 33 de ani. Revoluţia din Paris o califică drept semnal al libertăţii pentru toate popoarele Europei, care s-au ridicat împreună şi şi-au sfărîmat lanţurile. Poporul român — continua articolul — „n-a rămas în urmă în lupta pentru libertate a naţiunilor".

Descrierea zilei de 11/23 iunie, a evenimentelor imediat precedente, ca de pildă atentatul nereuşit împotriva lui Bibescu, nu aduce elemente noi faţă de datele cunoscute, dar subliniază rolul maselor în acţiunea de constrîngere a domnitorului de a semna constituţia şi menţionează prezenţa lucrătorilor printre demonstranţi. Pe ministrul de interne Villara şi pe ministrul poliţiei, Ioan Manu îi numeşte „duşmani ai patriei".

Articolul reproduce apoi actul de abdicare al lui Bibescu şi proclamaţia de constituire a guvernului provizoriu. Se relevă faptul că în ziua de 14 iunie s-a făcut o încercare a unui grup de reacţionari de a organiza o adunare în care s-a cerut intervenţia trupelor ţariste pentru restabilirea ordinii, dar o puternică demonstraţie populară a zădărnicit tentativa acestor „rătăciţi".

E zugrăvită apoi festivitatea adoptării constituţiei şi e reprodus textul.

Articolul se încheie în stilul patetic al momentului, numind revoluţia o „revoluţie paşnică" ce s-a înscris cu măreţie în istoria popoarelor. Duşman înverşunat al lui Bibescu — fapt ce se vede în toate numerele ziarului —, autorul articolului — aproape sigur însuşi Petri — îl numeşte „un domn slab şi orb". Răsturnîndu-i tirania, „curajosul popor român stă astăzi în deplina posesiune a tuturor vechilor sale drepturi, pierdute în furtuna timpurilor.

Articolul se încheie cu cuvintele: „Trăiască vitejii români! Trăiască România liberă!"

Într-o notiţă semnată „un grup compact de cetăţeni austrieci" e atacat Timoni, pentru că în localul agenţiei austriece continuă să arboreze drapelul galben-negru, deşi după revoluţia din martie de la Viena şi mai ales după mişcările din mai poporul austriac impusese drapelul negru-roşu-auriu.

Se publică apoi un apel la cetăţenii germani din România să se înroleze în garda naţională, precum şi două scurte ordonanţe ale comandan-

tului gărzii, colonelul Creţulescu, reglementînd dreptul de port-armă şi înscrierea în gărzi.

Într-o anexă sînt reproduse decretele guvernului provizoriu privind abolirea rangurilor şi titlurilor, a cenzurii, înfiinţarea gărzii naţionale, apelul la donaţii de arme, pentru echiparea acesteia şi decretul de abolire a pedepsei cu bătaia şi a pedepsei cu moartea.

Începînd cu nr. 2 din 22 iunie/4 iulie, ziarul are ca motto aceste două versuri ale cunoscutului poet francez al vremii, Pierre Jean de Béranger:

„Popoare! Încheiaţi între voi o Sfîntă Alianţă
Şi daţi-vă mîna!"

Anunţul cu care se deschide acest număr înregistrează o ştire eronată, dacă nu chiar plăsmuită, pentru a ridica moralul partidei revoluţionare. Se dă ca sigur faptul că statele germane au luat hotărîrea de a declara război puterii care ar întreprinde o invazie în ţările române.

Într-un lung reportaj sînt descrise apoi evenimentele dramatice din 19 iunie/1 iulie: încercarea de lovitură contrarevoluţionară condusă de coloneii Odobescu şi Solomon, arestarea de către aceştia a guvernului provizoriu, agitaţia care cuprinde poporul bucureştean şi concentrarea lui în jurul reşedinţei guvernului, spre a-l elibera. Interesante sînt mai ales relatările cu privire la evenimentele din cursul după-amiezii. După ce colonelul Solomon a ordonat să se tragă în mulţime, făcînd 7 victime şi mulţi răniţi, oraşul se acoperă de baricade; iar poporul se înarmează cu drugi de fier smulşi din grilajuri, cu securi, sape, ţepuşe, ciocane şi se aruncă asupra detaşamentului comandat de Solomon, silindu-l să se retragă într-o cazarmă. Odobescu e prins, soţia lui, cu copiii de mînă, vine prin mulţime, cerşind îndurare pentru soţul ei. Cu toţii au fost reţinuţi ca ostatici.

Pe la ora 5 după amiazi Solomon, nesigur de trupele sale, intră în tratative cu guvernul provizoriu eliberat, îşi oferă demisia, cerînd iertare şi eliberarea unui paşaport pentru Transilvania. La ora 10 seara — relatează ziarul — guvernul provizoriu a răspîndit o proclamaţie în care declară că abolirea clăcii şi problema proprietăţii funciare se va rezolva numai după întrunirea adunării naţionale. La ora 12 noaptea o altă proclamaţie mulţumeşte poporului pentru atitudinea sa curajoasă şi explică evenimentele petrecute, anunţînd că Odobescu, Solomon şi maiorul Locusteanu vor fi traduşi în faţa justiţiei, „deşi e o mare deosebire între faptele lor".

A doua zi, duminică 20 iunie/2 iulie, ziarul semnalează o paradă militară, în semn de desolidarizare a armatei cu evenimentele din ajun, numirea lui Tell ca ministru de război în locul lui Odobescu şi a căpitanului Pleşoianu la comanda reg. 3 infanterie, în locul lui Solomon. Se anunţă pentru după amiaza zilei înhumarea victimelor evenimentelor din 19 iunie/1 iulie, pe Dealul Mitropoliei, într-un mormînt comun.

În continuare se reproduce decretul guvernului provizoriu de instituire a drapelului albastru-galben-roşu şi a devizei „Dreptate—Frăţie"!

Apoi, cu litere mărunte şi fără nici un titlu sau explicaţie, începe publicarea Proclamaţiei de la Islaz, care va continua şi în numerele următoare.

Patru scurte ştiri încheie acest număr: despre o presupusă retragere a trupelor ruseşti concentrate pe linia Prutului, despre holera care bîntuia la Iaşi, „care probabil întîrzie ridicarea fraţilor noştri moldoveni", despre un tedeum în cinstea zilei de 11 iunie, ţinut la Slatina, şi despre o delegaţie a oraşului Ploieşti, venită să felicite guvernul provizoriu.

Din nota cu care începe nr. 5—6, semnată de Petri şi menţionînd că sîmbăta şi marţea precedentă (15 şi 18 iulie stil nou) ziarul n-a putut apare, deoarece redacţia a lipsit din localitate, putem deduce că şi Petri s-a refugiat din Bucureşti, împreună cu guvernul provizoriu, în urma zvonurilor unei iminente intervenţii străine, răspîndite de organizatorii celui de al doilea complot în contra guvernului provizoriu.

Alte două note caută din nou să liniştească cititorii că nu se va produce nici o intervenţie străină, din nici o parte, şi că trupele ţariste care au fost văzute în Moldova nu erau în realitate decît nişte detaşamente de mercenari în haine căzăceşti, angajaţi de Mihail Sturdza şi de Conachi.

Un lung articol descrie apoi cele petrecute începînd cu ziua de 28 iunie/10 iulie: zvonul despre intervenţia străină, răspîndit tîrziu seara; a doua zi, 29 iunie/11 iulie, fuga guvernului provizoriu, după ce lansează o patetică proclamaţie către popor, preluarea puterii de către o căimăcămie formată din Teodor Văcărescu şi Emanoil Băleanu. Este aspru atacat mitropolitul Neofit, ca „sperjur ipocrit", şi sînt zugrăvite cruzimile căpitanului Costache, numit din nou în fruntea poliţiei. Acestea provoacă la 30 iunie/12 iulie o nouă ridicare a poporului capitalei, obligîndu-l pe mitropolitul Neofit să facă „mea culpa" şi să recheme guvernul provizoriu. Încercarea caimacamilor de a rezista, cu ajutorul armatei conduse de aceiaşi Odobescu şi Solomon, e zădărnicită de masele populare. Din relatarea ziarului, se pare că Ion Brătianu ar fi avut un rol important în mobilizarea poporului şi reinstalarea guvernului provizoriu. Poporul, înfuriat, a devastat casa căpitanului Costache, a lui Emanoil Băleanu, a lui Constantin Herescu şi a doi clerici din jurul mitropolitului, dar, asemeni sansculoţilor francezi, „fără a-şi însuşi nici un capăt de aţă din aceste locuinţe". În ziua următoare, o altă furtunoasă manifestaţie populară dezarmează trupele şi asigură astfel victoria mişcării şi deplina restabilire a liniştii.

Ziarul reproduce apoi scrisoarea adresată de guvernul provizoriu ţarului Nicolae I şi publică — după alte surse — un reportaj din Paris asupra insurecţiei proletare din 23—26 iunie, însoţindu-l de unele comentarii. Acestea, deşi reţinute, manifestă totuşi simpatie pentru insurgenţi. Printre altele, modul în care e prezentată moartea arhiepiscopului Parisului, îi absolvă vădit pe insurgenţi de calomnia că ei l-ar fi ucis.

În acest număr se încheie publicarea proclamaţiei de la Islaz. Se anunţă pe data de 7/19 iulie revenirea guvernului provizoriu în capitală

și se publică decretul prin care țăranii sînt invitați să continue a presta claca, pînă după hotărîrea adunării naționale, asigurîndu-i că aceasta le va acorda drepturile promise.

Următorul număr pe care l-am putut consulta este numărul 8, din 13/25 iulie 1848. Acesta cuprinde un articol de fond semnat de Petri, în care se ocupă pe larg de manevrele reacțiunii emigrate la Brașov împotriva regimului revoluționar din Țara Românească. Este violent atacat Bibescu și dezvăluită tentativa acestuia de a asasina „prieteni ai poporului" — pe care însă nu-i numește —, angajînd în acest scop o bandă de vreo 15 indivizi fără căpătîi. Tentativa a fost dejucată, banda de asasini plătiți fiind descoperită la frontieră și dezarmată de „un nobil prieten al cauzei noastre". Faptul că nici acesta nu e numit ne face să credem că e vorba de un transilvănean, poate un ofițer sau funcționar vamal din serviciul de frontieră din zona Branului sau Predealului. În mod normal, dacă identificarea și dezarmarea grupului ar fi avut loc după trecerea acestuia în Țara Românească, ar fi trebuit menționată și arestarea lor, ceea ce Petri nu face.

Ni se par inedite — dacă nu sînt cumva exagerări polemice — știrile din articol despre întinse acțiuni de diversiune organizate tot de la Brașov, pe teritoriul Țării Românești. Autorii lor — spune articolul — „blochează drumurile, maltratează călători și pregătesc răzbunarea împotriva poporului". Petri acuză aceeași emigrație de boieri din jurul lui Bibescu de a fi fost uneltitoarea comploturilor în contra guvernului provizoriu și protestează împotriva faptului că într-o țară vecină și prietenă sînt lăsate în voie aceste intrigi la adresa „tinerei și înfloritoarei noastre libertăți".

Dintr-o serie de știri din străinătate este de reținut aceea din Viena, datată din 3 iulie, relatînd prezența unei delegații moldovenești în Aula Universității, pentru a omagia pe eroii insurecției din martie și a afirma solidaritatea studenților moldoveni cu revoluția din Germania și Austria. Răspunzînd, profesorul Fürster a elogiat la rîndul său gestul reprezentanților unei țări „în care locuiesc urmașii Romei", precum și însemnătatea pe care țările române au avut-o în istorie. După cîte am putut verifica, nici această informație n-a fost înregistrată pînă acum în istoriografia noastră.

O știre din Lugoj semnalează tulburări printre sîrbii din Orșova. E reprodusă în continuare o proclamație a guvernului provizoriu explicînd împrejurările ultimului complot revoluționar și anunțînd măsuri severe împotriva oricăror noi uneltiri. Din Iași se anunță moartea de holeră a mitropolitului Meletie, iar tot cu privire la această epidemie se spune că în București ravagiile ei au încetat. O ultimă știre anunță pregătiri pentru primirea solemnă a comisarilor turci Soliman și Talaat.

Următorul număr consultat, 16 din 11/23 august, descrie primirea acestora în București asigurînd pe cititori că Poarta s-a declarat în favoarea reformelor din Țara Românească și că reacțiunea nu mai are nici o șansă. Acest număr continuă cu publicarea în limba germană a studiului lui Bălcescu „Drepturile românilor către Înalta Poartă". El

a fost publicat în mai multe numere succesive. Dintre numeroasele ştiri din străinătate atrage atenţia reproducerea articolului „Austria şi ţările dunărene", din ziarul vienez „Constitution". Articolul protestează violent împotriva pasivităţii noului guvern austriac faţă de planurile ţariste de a înăbuşi revoluţia din ţările române şi cere sprijinirea revoluţiei ceea ce, conchide ziarul, „ar fi de folos pentru interesele austriece în bazinul inferior al Dunării". Într-o scurtă notă, Petri invită pe cetăţenii austrieci din Bucureşti la o întrunire pentru duminica următoare la orele 7 seara, fără a preciza scopul acesteia.

Numărul 17 din 14/26 august — ultimul pe care l-am avut la dispoziţie —, începe prin a reproduce din „Poporul suveran", ziarul lui Bălcescu, ştirea despre arestarea lui Treboniu Laurian la Sibiu şi încercarea de a-l aresta pe Simion Bărnuţiu şi pe alţi fruntaşi români ardeleni, care au reuşit însă să scape. Articolul atribuie această acţiune intrigilor reacţiunii din Ţara Românească, refugiate la Braşov şi încheie spunînd că asemenea gesturi înstrăinează simpatiile Ţării Româneşti faţă de guvernul de la Pesta şi „provoacă întărirea proiectelor de reconstituire a Daciei".

O ştire din Viena afirmă că în capitala Austriei s-a răspîndit proclamaţia revoluţionară din Ţara Românească, citită pe străzi. Se protestează apoi din nou împotriva tolerării activităţii contrarevoluţionarilor români de pe teritoriul monarhiei, arătîndu-se că Manu, Cornescu, Bălăceanu şi Odobescu se află chiar la Viena, unde lucrează mînă în mînă cu emisarul ţarist Grammont. Corespondenţa e semnată cu iniţialele D.C.

Restul acestui număr cuprinde numai scurte notiţe din străinătate, toate înregistrînd evenimente favorabile revoluţiei europene, dar fără a prezenta o importanţă deosebită.

Semnalarea periodicului de care ne-am ocupat şi a principalelor informaţii şi articole pe care le cuprind numerele — din nefericire destul de puţine — pe care le-am putut consulta, ni se pare interesantă din mai multe puncte de vedere:

1. Orientarea consecvent democratică şi prorevoluţionară, de simpatie totală pentru cauza poporului român, manifestată într-un ziar de limbă germană, redactat după toate probabilităţile de cetăţeni austrieci şi pentru aceştia.

2. Ziarul şi redactorul său par a avea strînse legături cu C. A. Rosetti, deci cu o grupare definită a generaţiei revoluţionare paşoptiste din Ţara Românească; e de presupus că legătura dintre Petri şi C. A. Roseti s-a stabilit prin intermediul lui Eric Winterhalder, asociat al lui Rosetti la tipografia şi librăria prin care se tipărea şi se difuza ziarul.

3. În mai mare măsură decît în alte publicaţii ale vremii este combătută vehement emigraţia reacţionară de la Braşov, din jurul lui Bibescu şi se publică noi date demascînd uneltirile continue ale acesteia. Nu e exclus ca însăşi sprijinirea editării acestui ziar de limbă germană

să fi avut drept scop, din partea guvernului provizoriu, nu atît atragerea micului grup al coloniei germano-austriece din București, cît propaganda în favoarea cauzei revoluției românești în Austria și Germania. Așa s-ar explica și atacurile permanente împotriva grupului de boieri de la Brașov și apelurile directe la interzicerea activității sale pe teritoriul monarhiei.

4. Numele însuși al ziarului, precum și numeroase luări de poziție în textul articolelor arată că redacția sa era favorabilă și ideii unității naționale românești, sau, în orice caz, legăturii și solidarității poporului român din toate cele trei țări.

HILDE MUREȘAN

EINE IN DER WALLACHEI ERSCHIENENE REVOLUTIONÄRE ZEITUNG IN DEUTSCHER SPRACHE AUS DEM JAHRE 1848

(Zusammenfassung)

In vorliegender Arbeit behandelt die Autorin einige wichtige Aspekte der 1848-er Revolution in der Walachei, auf die Weise, wie diese sich in den Spalten der Zeitung „Roumania", in deutscher Sprache wiederspiegeln. Diese Zeitung war für die deutsche and österreichische Kolonie des Donaufürstentums bestimmt und die erste Nummer erschien am 18/30 Juni 1848 in Bukarest. Die politischen Artikeln, die häufig vom hauptverantwortlichen Redakteur S. I. Petri unterzeichnet sind, weisen zwei Facetten auf. Die eine zeichnet mit festen Zügen einige wichtige Momente der revolutionären Geschichte des Jahres 1848 in den Donaufürstentümer, und hebt besonders die dynamische Rolle der Massen im Verlaufe des revolutionären Prozesses und der Verteidigung der provisorischen Regierung hervor. Die andere Facette umfasst die polemischen Artikel die sich gegen die Behörden in Wien richten, weil diese eine neutrale Haltung einnehmen und sogar im Einvernehmen mit den Koterrevolutionären aus der Walachei, die sich auf das Gebiet österreichischer Jurisdiktion geflüchtet haben, stehen. Zum Schluss wird von der Autorin besonders die propagandistische Tätigkeit der Zeitung „Roumania" für die rumänische Revolution hervorgehoben, zu welcher sich noch Anspielungen auf die Idee der nationalen Vereinigung der Rumänen aus allen drei Ländern fügen.

STUDII ŞI ARTICOLE

POPULAŢIILE TÜRCE, SLAVII ŞI AUTOHTONII DIN BAZINUL CARPATO-DUNĂREAN ÎN VEACURILE VI—IX

În răstimpul dintre sec. VI—IX diferite populaţii ce vorbeau o limbă türcă, sau turco-uigură (turci răsăriteni şi apuseni, sabiri, zali, cuturguri, uturguri, avari, bulgari, unogunduri, cazari, pecenegi, maghiari, cumani), pornind din diverse zone ale Asiei, s-au perindat, ori statornicit pe spaţii întinse ale Europei răsăritene şi centrale, contribuind în mod substanţial la schimbările demografice şi istorice din zonele respective. Datorită superiorităţii lor militare, ori a altor factori, unele dintre aceste populaţii, supunînd pe autohtoni, au întemeiat state întinse ce au dăinuit secole de-a rîndul: caganatul avar, caganatul cazar, ţaratul bulgar etc.

Pentru a înţelege mai clar unele evenimente petrecute în spaţiul carpato-dunărean este necesară o fugară referire la unele momente istorice mai importante din Asia şi Europa răsăriteană, deoarece ele sînt în strînsă corelaţie şi interdependenţă. Migrarea avarilor din Asia şi pătrunderea lor în Europa răsăriteană şi apoi în spaţiul carpato-dunărean a marcat o serie întreagă de perturbări, nu numai pe teritoriul pe care l-au locuit şi stăpînit efectiv, ci şi în zonele limitrofe. Opiniile cercetătorilor asupra originii avarilor diferă: unii specialişti îi identifică cu populaţia juan-juan amintită în izvoarele chineze şi consideră că ei au fost alungaţi spre vest în anul 555, după răscoala turcilor răsăriteni din anul 552, iar alţii îi identifică cu heftaliţii şi susţin că ei au pornit spre Europa, nu din zona lacului Baical, ci din sud-estul Mării Caspice traversînd Munţii Caucaz[1]. Nu este cazul să analizăm acum argumentele invocate în sprijinul uneia sau alteia dintre cele două ipoteze de lucru, deoarece pe noi ne interesează concret avarii din momentul istoric cînd au pătruns în spaţiul carpato-dunărean. Dorim însă

[1] G. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, Berlin, 1958, p. 70 sqq. (cu bibliografia mai veche); H. W. Haussing, în *Byzantinoslavica*, XXIV/2, 1973, p. 173 sqq.; M. Rusu, în *Bibl. Hist. Rom.*, XVI, 1975, p. 123 sqq.; Vl. Popović, în MEFRA, 1975, p. 445 sq.; Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Bucureşti, 1976, p. 27 sqq.

să subliniem că numai identificarea avarilor europeni cu juan-juanii ar explica mai veridic cauza migrării lor în Europa, mai ales că în sprijinul acestei ipoteze pot fi aduse şi argumente de ordin arheologic, ori antropologic. Ne referim la obiectele din fier inoxidabil (vîrfuri de lănci, zăbale, scăriţe etc.), prelucrate după reţete chinezeşti şi la prezenţa în necropolele avare a tipurilor antropologice sinid şi tunguzian din Asia Centrală[2]. De asemenea trebuie relevat rolul caganatului turc din Asia Centrală şi intervenţiile turcilor apuseni în Europa răsăriteană, mai ales după prima ambasadă bizantină din anul 568, trimisă la ei de către împăratul Iustinus II[3]. Cert este că prima ambasadă avară la Constantinopol, trimisă sub protecţia prinţului alan Sarosius, a stîrnit un viu interes, atît la locuitorii marelui oraş, cît şi din partea împăratului Iustinian[4].

Pentru a pedepsi crunta expediţie de jaf pe care au făcut-o cuturgurii sub conducerea lui Zabergan în provinciile romano-bizantine, Iustinian a trimis soli la Sandil, conducătorul uturgurilor, îndemnîndu-l să-i atace pe cuturguri. Uturgurii în alianţă cu goţii tetraxiţi din Crimeia îi înfrîng pe cuturguri eliberînd zeci de mii de prizonieri romani, iar dintre cuturgurii înfrînţi, două mii războinici cu famliile lor conduşi de Sinnion, au fost colonizaţi în Tracia, probabil pe valea Vardarului[5]. Consecvent politicii sale de învrăjbire a triburilor înrudite (cuturguri-uturguri, longobarzi-gepizi, anţi-slavini), Iustinian trimite la avari pe Valentinus cu daruri bogate, convingîndu-i să lupte împotriva uturgurilor, zalilor şi sabirilor, toate populaţii türce. Avarii sub conducerea tînărului şi energicului cagan Baian reuşesc în scurt timp (558—562) să supună toate aceste populaţii[6]. Unele dintre ele, în special cuturgurii vor deveni aliaţii avarilor, deoarece în anul 568 Baian trimite zece mii cuturguri să jefuiască 40 oraşe din Dalmatia. Tot atunci el cere bizantinilor banii cuveniţi cuturgurilor şi uturgurilor ca tribut, pe motiv că el a distrus cele două triburi[7].

---

[2] M. Rusu, *op. cit.*, p. 143, n. 99; J. Nemeskéri, în *Arch. Hung*, XXXIV, 1955, p. 207 sqq.;

[3] L. Halphen, *À travers l'Histoire du Moyen Âge*, Paris, 1950, p. 9.

[4] Theophanes, *Chronographia*, ediţia C. De Boor, I, Leipzig, 1883, p. 232, 6—13; cf. FHDR, II, 1970, p. 601 sq; Euagrios, *The eclesiastical history of Euagrios* with the scholia, ediţia J. Bidez — L. Parmentier, Londra, 1898, V, 1, p. 196, 1—18, cf. FHDR, II, 1970, p. 527; Menander, *Excerpta de legationibus*, ediţia C. De Boor, Berlin, 1903, Fr. 4.

[5] Procopius, Bell. Got., IV, 19, 6—8, traducere H. Mihăiescu, 1973, Bucureşti, p. 240 sq. După părerea noastră nu ar fi exclus ca urmaşii acestor cuturguri să fi fost numiţi mai tîrziu turci vardarioţi, care, în sec. XI vor avea ca episcopi pe Antonius şi Theophilactus; cf. R. P. Laurent, în *Recueil dédié à la mémoire du prof. P. Nikov*, Sofia, 1940, p. 275 sq.; G. Moravcsik, *op. cit.*, I, p. 86 sq.

[6] Agathias, *Historiae*, ediţia R. Keydell, Berlin, 1967, V, 25, 5. Cf. FHDR, II, 1970, p. 481; Menander, Fr. 25; cf. FHDR, II, 1970, p. 509 sq.

[7] Menander, Fr. 27, 28.

Un prim contact cu „neamurile nenumărate ale anților" pe care Procopius[8] le localizează la nord de uturguri, a fost în anul 558, cînd avarii omoară pe solul anților Mezameros, iar apoi pradă și iau numeroși robi anți[9]. Se pare că tot cu această ocazie anții de pe Nipru și Nistru devin pentru un timp nedefinit supuși și aliați ai avarilor.

Este greu de precizat de ce a întreprins Baian două expediții dificile împotriva francilor din Thuringia, undeva pe cursul mijlociu al Elbei[10]. Probabil prima expediție din anul 562 a întreprins-o la îndemnul lui Iustinian al cărui federat era, iar a doua, cea din anul 566, pentru a cîștiga bunăvoința lui Iustin II, care refuzase să-i plătească tributul obișnuit. Nu ar fi însă exclus că aceste expediții, care nu au adus avarilor mari beneficii, să fi fost făcute și la cererea slavilor vestici, ce erau în conflict cu francii, deoarece aceștia abia de curînd (531) au cucerit acele teritorii. Cert este că pe întreg parcursul acestui lung traseu avarii întîlnesc numeroase triburi slave, dintre care unele, în special venezii, vor deveni mai tîrziu aliate de nădejde. În schimb, slavinii, semnalați în Cîmpia Munteană încă de la începutul domniei lui Iustinus I (518)[11], precum și o parte a anților, cărora Iustinian le-a dăruit în anul 546 vechea cetate Turris cu teritoriul ei, dimpreună cu o mare sumă de bani, pentru ca ei să devină federați și să-i oprească pe huni, respectiv uturguri, de a mai ataca imperiul[12], nu au fost subjugați de avari deoarece aceștia refuză în repetate rînduri să-i plătească tribut lui Baian, iar Dauritas și șefii slavi din jurul său omoară chiar pe solii trimiși de avari. Afirmația lui Menander că Baian „... va găsi în țara lor multe bogății, deoarece ținuturile romanilor fuseseră pustiite în multe rînduri de către slavini, pe cînd pămîntul lor nu fusese călcat niciodată

---

[8] Procopius, V, 4, 7—9.

[9] Menander, Fr. 6.

[10] Paulus Diaconus, *Historiae Langob*, II, 10; Gregorius Turanensies, *Historia Francorum*, Paris, 1913, ediția R. Paupardin, IV, 23.

[11] Procopius, III, 14, 2—7.

[12] Procopius, III, 14, 31—33. Cetatea Turris a fost localizată la Turnu Măgurele, sau la Barboși; cf. M. Comșa în *Istoria României*, I, 1960, p. 730; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. III, București, 1968, p. 314 sq; Idem, *Orașe, tîrguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, p. 374. După părerea noastră însă, pare mult mai plauzibilă localizarea cetății Turris la Pietroasele, unde, după cum rezultă din cercetările recente efectuate de G. Diaconu (cf. *Magazin istoric*, XI, 12, 1977, p. 33 sq; I. H. Crișan, *Origini*, București, 1977, p. 221 sq), romanii au construit în sec. sq; I. H. Crișan, *Origini*, București, 1977, p. 221 sq.), romanii au construit în sec. sebit de important, deoarece pe de o parte, aici se termina „Brazda lui Novac", puternicul val de pămînt ce străbate Cîmpia Olteniei și Munteniei, construit foarte probabil în aceeași vreme cu castelul amintit, iar pe de altă parte, de pe dealurile de la Pietroasele se vede pînă la Dunăre, deci anții, puteau supraveghea întreaga cîmpie pînă la Dunăre, oprind astfel trecerea cuturgurilor spre imperiul romano-bizantin. Menționăm că Pietroasele sînt situate doar la 10 km de necropola slavă de incinerație de la Sărata Monteoru, iar în zonă sînt semnalate numeroase așezări din sec. VI-VII, cf. M. Comșa, în *Balcanoslavica*, I, 1972, p. 9 sqq.; D. G. Teodor, în *Balcanoslavica*, I, 1972, p. 29 sq.; Z. Kurnatowska, în *Balcanoslavica*, I, 1972, p. 87 sqq.; fig. 5.

de alte neamuri", ar pleda în favoarea acestei ipoteze[13]. Din aceste motive Baian acceptă propunerea lui Tiberius Constantinus de-a ataca pe slavii de la Dunărea de Jos în anul 579. Echiparea unei armate de 60.000 călăreți, transbordarea ei peste Dunăre în Pannonia cu ajutorul flotei romane, precum și aprovizionarea ei pe tot parcursul prin provinciile sud-dunărene, pînă la punctul unde a fost trecută din nou Dunărea, pentru a-i ataca pe slavi, s-a făcut cu sprijinul financiar al bizantinilor. Nu se știe pe unde au trecut avarii Dunărea, dar probabil că acest punct era în apropiere de gura Ialomiței, pe unde mai tîrziu generalii Petru și Priscus îi vor mai ataca pe slavi. În sprijinul acestei ipoteze avem un singur indiciu arheologic: mormîntul avar timpuriu de la Tîrgșor[14], care arată că avarii ar fi traversat Cîmpia Munteană, probabil de-a lungul Ialomiței, pînă la poalele Carpaților Meridionali. Faptul că la Sărata Monteoru a fost descoperită cea mai mare necropolă slavă timpurie de incinerație, arată că în zonă era o populație slavă numeroasă, căci cele peste 1500 morminte dezvelite pînă acum nu puteau aparține unei singure așezări, ci numai unui trib destul de numeros, care a folosit un loc comun de înmormîntare timp de circa un secol (546—626)[15]. În orice caz, în această zonă dintre Ialomița și vărsarea Siretului în Dunăre trebuie căutat unul dintre nucleele de bază ale anților și slavinilor, precum și principalul cîmp de operații militare întreprinse de către Baian. Nu știm cît de bogate au fost prăzile luate de avari și dacă au corespuns speranțelor lui Baian, deoarece știrile relatează doar că avarii „... au pus în libertate și restituit zeci de mii de prizonieri luați de slavini de pe teritoriul roman"[16]. Prezența zecilor de mii de prizonieri romani alături de populația autohtonă daco-romană și de slavi explică și caracterul mixt al culturii materiale din Cîmpia Munteană în sec. VI—VII. În așezările cercetate pînă acum, pe lîngă ceramica lucrată la roata rapidă, de tradiție și factură romană, se află și ceramică lucrată cu mîna de tradiție dacică, ori a slavilor timpurii. Existența atelierelor locale ce imită produse specifice culturii bizantine este de asemenea legată de acest fenomen[17]. Deosebirea structurală ce există între cultura materială din sud-estul Transilvaniei, sudul Moldovei și Cîmpia Munteniei pe de o parte și cultura materială dintre Nistru, Nipru, Vistula și Pripet pe de altă parte[18] arată clar că slavii, după ce s-au desprins din locurile de

[13] Menander, Fr., 48, 49.

[14] G. Diaconu — P. Diaconu, în SCIV, 1962, p. 165 sq.

[15] I. Nestor, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 289 sq.; Idem, în *Dacia*, 1961, p. 433 sq.; I. Nestor — E. Zaharia, în *Materiale*, V, 1959, p. 511 sq. și VI, 1960, p. 509 sq.

[16] Menander, Fr. 63.

[17] M. Constantiniu, în SCIV, 1966, p. 677; C. Preda, în SCIV, 1967, p. 513, sq.; D. Teodor, în SCIV, 1970, p. 101 sq.; Idem, în *Bibl. Hist. Rom.*, XVI, 1975, p. 158 sq.; M. Comșa, în RSEE, IX, 1971, p. 377 sq.; idem, în *Bibl. Hist. Rom.*, XVI, 1975, p. 186 sqq.; V. Teodorescu, în *București*, IX, 1972, p. 75 sqq.

[18] D. Teodoru, în *Balcanoslavica*, I, 1972, p. 29 sqq.; A. Gardawski, *Chodlic*, 1970, p. 136 sqq.; V. D. Baran, *Ranni sloviani mij Dnistrom i Pripettiu*, Kiev, 1972, p. 13, sqq.; *Ranneszrednevekovvie vostocinoslavianskie drevnosti*, Leningrad, 1974, (L. M. Rutkovskaia, p. 22 sq.; P. N. Tretiakov, p. 40 sq.; I. A. Linkin, p. 136 sq.; L. D. Pobol, p. 159, sq.; P. I. Havliuk, p. 181, sq. O. M. Prihodniuk, p. 216 sq.).

baștină și au conviețuit, în special cu populația romanizată, au dat naștere unei noi sinteze culturale, ce înglobează specificul acestor populații, eterogene din punct de vedere etnic. Cît de puternică a fost componența romanică sau slavă rămîne să fie mai clar precizat de cercetările viitoare, dar rezultatul final a fost că slavii cu timpul au fost asimilați complet, atît din punct de vedere cultural, cît și lingvistic, ieșind biruitoare limba română, e adevărat, cu un lot bogat de cuvinte de origine slavă[19]. Că la nord de Dunăre se vorbea latinește, ba mai mult

---

[19] Opiniile lingviștilor referitor la data cînd au pătruns majoritatea cuvintelor de origine slavă în limba română sînt împărțite. Astfel, O. Densușianu (cf. *Histoire de la langue roumaine*, Paris, I, 1901, p. 237 sqq.) și E. Petrovici (în *Istoria României*, vol. I. 1960, p. 808) susțin că despre o limbă românească unitară și comună întregului popor, net deosebită de latina populară, nu poate fi vorba înainte de asimilarea lentă a slavilor (sec. VI—IX). Recent însă alți specialiști au dovedit că numărul cuvintelor de origine slavă care au pătruns în limba română în sec. VI—VII este foarte redus și că de fapt influența slavă s-a exercitat mai ales de la secolul IX încoace (Cf. I. Pătruț, *Studii de limbă română și slavistică*, Cluj, 1974, p. 93 sqq. 104 sqq.). Slaviștii susțin de asemenea că influența slavă s-a exercitat și în toponimie ori onomastică, subliniind în unanimitate influența slavilor sudici, a bulgarilor în special. Toponimia slavă sudică, net dstinctă de a slavilor nordici sau răsăriteni, o găsim răspîndită pe o arie vastă, din Carpați pînă în Peloponez, cuprinzînd întreg bazinul carpato-dunărean și balcanic, atît la munte, cît și la cîmpie. Este spațiul pe care l-au locuit timp de peste un mileniu triburile traco-dacice. Tot lingviștii susțin că limba traco-dacică și slavă veche erau limbi *satem*, deci înrudite. Pornind de la această înrudire, oare nu pare mult mai plauzibilă și logică ipoteză că o mare parte dintre cuvintele și toponimele considerate de origine slavă, să fie de fapt de origine traco-dacică, ele păstrîndu-se în limba română ca o moștenire firească, după ce au trecut prin toate etapele și procesele de romanizare? Poate că astfel s-ar explica și mai plauzibil si de ce cea mai mare parte a verbelor de origine slavă primesc în inflecțiune desinența *—esc* (cf. I. Pătruț, *op. cit.*, p. 69 sq). De asemenea deosebit de semnificativ este și faptul că toate substantivele și adjectivele românești, deci inclusiv și cele de origine slavă, au tema terminală în consoană, ca o moștenire din limba latină (cf. I. Pătruț, *op. cit.*, p. 41 sqq.). Referitor la antroponimele și toponimia tracă se știe din izvoarele bizantine că ele s-au păstrat pînă în sec. VII, deși marea masă a populației a fost romanizată (cf. I. I. Russu, *Elemente daco-getice în Imperiul roman și în Byzantium*, București, 1976, p. 161—166). Menționăm în treacăt că în Creta s-a păstrat pînă astăzi un număr important de toponime, aproape neschimbate, din epoca minoică (cf. Paul Faure, *La vie quotidienne en Crète au temps de Minos*, Paris, 1973, ediția română, București, 1977, p. 139 sqq.

Pare firesc, logic și totodată istoric, ca populația autohtonă traco-dacică, mai ales în zonele unde slavii nu au locuit efectiv, la munte de pildă, să-și fi păstrat toponimia locală, fără a recurge la „împrumuturi" de la slavi. Este adevărat că astăzi cunoaștem un număr relativ redus de cuvinte de origine traco-dacică, dar specialiștii susțin, bazîndu-se pe știri scrise, că limba tracică s-a păstrat pînă în sec. VI. De asemenea dacii liberi, cei care nu au fost înglobați în Dacia romană, sînt atestați arheologic, păstrîndu-și cultura materială specifică pînă în sec. V (eventual în unele zone chiar pînă în sec. VI), deci, ar trebui presupus că ei și-au păstrat și limba. Privită prin această prismă problema, revine lingviștilor sarcina ca prin studii comparative temeinice să încerce a distinge și separa, în limita posibilităților, cuvintele ori toponimele de origine traco-dacică, de cele considerate slave.

Referitor la influența slavă propriu zisă, care a existat fără îndoială, deoarece arheologic se constată simbioza dintre autohtoni și slavi, considerăm că ea

chiar, că slavii înșiși vorbeau latinește, ne stau mărturiile lui Procopius despre antul Chilbudios care „... deși vorbea latinește și învățase multe dintre apucăturile adevăratului Chilbudios“... a fost demascat de Narses[20]. De asemenea relatările lui Mauricius[21] despre „... așa zișii transfugi, care după un timp sînt considerați romani...“ sînt concludente în această privință. De altfel în armata bizantină se aflau mulți anți și slavini, unii chiar comandanți de oști, care vorbeau latinește și care după un anumit număr de ani se întorceau în țara lor de baștină[22]. Acest proces de asimilare a fost ușurat și de faptul că la sfîrșitul sec. VI, dar mai ales la începutul sec. VII (în special după înfrîngerea de la Constantinopol din anul 626), slavii pătrund în masă Cîmpia Munteniei, așezîndu-se statornic în diverse zone de la sud de Dunăre[23].

Se pare că expediția avarilor împotriva slavilor nu a dat rezultatele scontate deoarece în anul următor, 580, Baian motivează că vrea să construiască un pod peste Sava pentru a-i ataca din nou pe slavi, care refuzau să-i plătească tribut. Tot atunci slavii atacă din nou provinciile sud-dunărene, iar în Illyria omoară și jefuiesc pe solul lui Baian, care fusese trimis la împărat, de unde se întorcea încărcat de daruri[24].

Profitînd de luptele bizantinilor cu perșii, avarii și slavii atacă și jefuiesc în repetate rînduri imperiul romano-bizantin. Majoritatea expedițiilor întreprinse de către slavii de la Dunărea de Jos erau independente, numai expediția din anul 582 sau 586 (?) se pare că a fost întreprinsă la porunca caganului avar, cînd un număr foarte mare, aproape 100.000, trec Dunărea iar unii dintre ei se așează statornic în diverse zone. Semnificativ pentru relațiile dintre avari și slavi ni se pare și faptul că după încheierea păcii cu perșii, în anul 591, energicul și iscusitul general Priscus trece Dunărea de mai multe ori (592, 593, 594, 597) și pătrunde adînc în teritoriile locuite de slavi, devastînd și ucigînd chiar unele căpetenii, sau luînd un mare număr de captivi pe care-i trimite la Constantinopol, fără ca avarii să fi intervenit în favoarea

---

va trebui reexaminată pornindu-se de la alte premise. Astfel, dacă argumentația acad. Vl. Georgiev că graiurile slave vechi n-au avut vocala *o* pînă în sec. VII—IX, ci numai *ă* (a scurt) este valabilă, atunci și argumentația prof. I. Pătruț, că elementele românești de proveniență veche bulgară au pătruns în limba română abia după această dată, este tot atît de justificată ca prima (cf. I. Pătruț, *op. cit.*, p. 237 sqq.).

[20] Procopius, III, 14, 1—36.

[21] Mauricius, *Strategicon*, XI, 4, 31, ediția H. Mihăiescu, București, 1970, p. 285.

[22] Procopius, I, 27, 2—3, II, 26, 20—24; Theophylactus Simocatta, *Historiae*, VI, 8, ediția C. De Boor, Leipzig, 1887.

[23] Fr. Barišić, *Byzantion*, XXV, 1954, p. 371 sq.; I. Dujčev, în *Etud. Hist.* I, 1960, p. 36 sq.; I. Nestor, în RESEE, I, 1963, p. 50, sqq.; V. Tapkova—Zeimova, în *Etud. Balk.* I, 1964, p. 111 sq.; J. Kovačević, în IKSA, II, 1973, p. 143 sq.; A. Milčev, IKSA, II, 1973, p. 153 sq.; M. Ljubinković, în IKSA, II, 1973, p. 173; Vl. Pović, în MEFRA, 1, 1975, p. 445 sqq.

[24] Menander, Fr. 64.

lor[25]. Dacă acești slavi de la Dunărea de Jos ar fi fost supuși sau aliați ai lui Baian, acesta ar fi fost obligat să intervină în favoarea lor, așa cum i-a ajutat de pildă pe slavii vestici, cînd au fost atacați de bavarezi în anul 595[26]. Tot atît de semnificativ ni se pare și faptul că atunci cînd același general Priscus îi atacă pe avari în repetate rînduri (598—602), chiar în momentul cînd Baian era într-o situație deosebit de dificilă (în 602), anții nord-dunăreni sînt aliații romanilor, iar armata avară alcătuită din diverse populații de sub conducerea lui Apsich, dezertează în cea mai mare parte, pricinuindu-i multă îngrijorare caganului avar[27].

Cu totul alta era situația venezilor, sau a altor triburi slave vestice. Acestea, se pare că au participat de la început alături de Baian, atît în luptele împotriva gepizilor, cît și la asediul orașului Sirmium, alăturea de cei 10.000 de cuturguri, pe care Baian i-a trimis apoi să jefuiască orașele romane din Dalmatia. Nu știm în ce măsură acești slavi vestici participă la numeroasele expediții de jaf ale avarilor în imperiul romano-bizantin (570, 573, 574 etc.), deoarece sursele scrise precizează numai rareori ajutorul dat de slavi, sau longobarzi, în luptele purtate cu romanii. Astfel, slavii și longobarzii îi ajută pe avari să cucerească orașele Singidunum, Viminacium și altele[28]. De asemenea, slavii apar ca supuși sau aliați cu ocazia asediului orașului Sirmium, cînd la porunca lui Baian construiesc bărci și corăbii pentru a ataca flota romană de pe Dunăre, sau construiesc podul de lemn de pe Sava[29]. Tot așa, între 600 și 602, avarii, longobarzii și slavii pustiesc Peninsula Istria, iar caganul trimite pe slavii vestici pentru a-i ajuta pe longobarzi să distrugă orașul Cremona[30]. Foarte probabil că tot slavi vestici erau și cei 8000 prizonieri slavi luați de Priscus cu ocazia luptelor date undeva pe teritoriul Banatului, dimpreună cu 3000 avari și 6200 gepizi și alte popoare[31]. De asemenea printre cei 45.000 morți din armata avară, care pieriră cu ocazia acelorași lupte, au fost desigur și mulți slavi vestici.

După moartea lui Baian (604?) au urmat probabil lupte pentru caganat, căci abia în anul 610 este amintit tînărul cagan, eventual unul dintre fii lui Baian, care își începe domnia printr-o incursiune în Peninsula Istria și în Italia[32]. Tot în acel an preia puterea împăratul Heraclius, care la început are o politică de conciliere față de avari mărind tributul la 200.000 solidi și își lasă fiul, pe Constantin III, sub protecția caganului pentru a putea acționa liniștit în Orient împotriva perșilor[33].

[25] Theophylactus Simocatta, IV, 7—9; Theophanes, Chronographia, ediția C. De Boor, Leipzig, 1883, p. 271—276.
[26] Paulus Diaconus, IV, 7, 10—12.
[27] Theophylactus Simocatta, VIII, 5, 8; Theophanes, p. 284.
[28] Mihail Sirianul, X, 21.
[29] Theophylactus Simocatta, VI, 3, 9, 4—7.
[30] Paulus Diaconus, IV, 24, 28.
[31] Theophylactus Simocatta, VIII, 3.
[32] Paulus Diaconus, IV, 37.
[33] G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1965, p. 85 sq., J. Kovačević, *Starinar*, 1965, p. 125 sq; N. Bănescu, *Chipuri din istoria Bizanțului*, București, 1971, p. 72 sq.

Între timp (614—616) slavii, printre care erau probabil şi cei nord-dunăreni, asediază Thesalonicul şi cer ajutor avarilor pe motiv că locuitorii oraşului „... primesc fugari din părţile Danubiului, Panoniei, Daciei, Dardaniei şi a altor provincii şi oraşe şi le dă adăpost". Caganul avar „... adună toate neamurile barbare supuse lui, împreună cu toţi slavii, bulgarii (cuturgurii) şi cu o mulţime de alte neamuri şi după doi ani le pregăti împotriva oraşului apărat de martir"[34]. Este greu de precizat dacă cele cinci triburi: drugubiţii, sagudaţii, belegeziţii, berzeţii şi celelalte seminţii erau slavi vestici, ori de la Dunărea de Jos, dar este clar că ei s-au statornicit în acele zone, astfel că mai tîrziu Iustinian II (685—695) strămută 30.000 slavi în Bithynia, unde îi vom găsi atestaţi pînă tîrziu după ce au fost încreştinaţi[35].

Profitînd de neînţelegerile interne în 623 slavii venezi se răscoală sub conducerea lui Samo şi scutură jugul avar devenind independenţi timp de 35 ani[36]. Perşii în căutare de aliaţi împotriva bizantinilor trimit o solie în anul 625 „... care să-i împace pe avari cu bulgarii (cuturgurii), cu slavii şi cu gepizii, pentru ca împreună să atace Constantinopolul"[37]. Această solie a dat roade, deoarece, în anul următor caganul echipează cu maşini de război, bărci, corăbii uşoare etc., o armată de 80.000 luptători şi asediază Constantinopolul[38]. Rolul slavilor la acest asediu, printre care au fost foarte probabil şi slavi nord-dunăreni, a fost deosebit de important deoarece ei atacă cu numeroase bărci şi corăbii uşoare din spre mare, dar suferind pierderi foarte mari, se retrag, iar caganul furios mai omoară un număr de slavi, ceea ce îi determină pe aceştia să părăsească tabăra, silindu-l astfel şi pe cagan să ridice asediul[39]. Eşecul militar pe care l-au suferit avarii şi aliaţii lor a fost urmat de altele, deoarece Heraclius se străduia din răsputeri să destrame puterea avarilor, ce consta mai ales din aliaţii pe care au ştiut să-i atragă de partea lor. Astfel, în 628 sau 635, Kubrat, stăpînul unogundurilor şi vărul lui Organa, scutură jugul avarilor şi se aliază cu Heraclius, care-i conferă demnitatea de *patricius*, devenind astfel federat al imperiului[40]. De asemenea între 631 şi 632 sînt lupte între cuturguri şi avari, iar rezultatul este că 9.000 familii de bulgari, respectiv cuturguri, au fost alungaţi la

---

[34] Miracula Sancti Demetrii, II, 1—2, 169—170, traducere Eugen Chirilă, căruia îi mulţumim şi pe această cale, cf. Vl. Popović, op. cit., p. 491, sq, 502 sq.; V. Beševliev, *Byzantina*, II, 1970, p. 187 sq.

[35] G. Ostrogorsky, *op. cit.*, p. 105 sq., 119.

[36] Fredegar, *Chronica*, IV, 48 şi 68, ediţia B. Krusch, MGH, Scriptores rerum Merovingicarum, II, Hanovra, 1888, p. 144 sq., 154 sq, Cf. E. Fügedy, în AE, 1946—8, 318 sq.; A Kolautz — U. Miyakawa, *Geschichte und Kultur eines völkerwanderungszeitlichen Nomadenvolkes*, I, 1970, p. 160 n 47, II, p. 167, p. 391 sq. şi 405 sq.

[37] Theophanes, p. 315.

[38] Pisides, *Bell. Avar.* V, 210; Theophanes, p. 315; Fr. Barišič, *op. cit.*, p. 371 sq.

[39] N. Bănescu, *op. cit.*, p. 76, sqq.

[40] Nicephoros, *Breviarium*, ediţia C. De Boor, Leipzig, 1880, a. 628, p. 24, 9—15, cf. FHDR, II, 1970, p. 625.

bavarezi, și alte 700 de familii la slavii vestici[41]. Un alt episod deosebit de interesant, relatat în *Miracula Sancti Demetri* (II, 180—184), arată că hanul (comandantul) avar Cuber a plecat din Pannonia cu supușii săi în jurul anului 657 în Macedonia, unde a primit aprobarea a împăratului Constans II să se așeze și care a poruncit totodată slavilor drugubiți din apropierea Thesalonicului să-i aprovizioneze cu alimente. Cuber a avut mai multe lupte cu caganul avar, dar a reușit să treacă Dunărea și să ocupe *Campus Ceramesium* de lîngă Thesalonic. Supușii lui erau formați în cea mai mare parte din populația romanică adusă în Pannonia de către avari cu 60 ani mai devreme din provinciile sud-dunărene, care cu timpul s-au înmulțit foarte mult și la care s-au adăugat bulgari (cuturguri) și slavi. Interesant este că unul dintre dregătorii lui Cuber cunoștea limba greacă, a romanilor, slavilor și bulgarilor[42]. Un alt grup de bulgari a plecat în Italia în anul 663, unde au trăit în diferite localități pînă pe timpul cînd Paulus Diaconus relatează evenimentul (792)[43]. După răsunătoarea victorie a lui Constantin Pogonatul împotriva arabilor (678), caganul avarilor și șefii neamurilor din spre apus, printre care erau și slavii, au trimis soli și daruri împăratului cerîndu-i pace[44]. Toate aceste lupte au slăbit puterea avarilor și de aceea ei nu vor mai ataca imperiul bizantin.

Un alt episod asupra căruia dorim să ne oprim este cel relatat de cronica atribuită lui Nestor, care pomenește despre relațiile dintre ugrii albi cu slavii și volohii. Deși textul din capitolul VIII este foarte sumar, el are importanță deoarece vorbind despre slavii de la Dunăre amintește pentru prima dată populația romanică din acea zonă, sub denumirea de volohi. Iată textul: „Pe cînd poporul slav trăia la Dunăre, după cum am spus, veniră din Sciția, anume de la cazari, popoarele numite bulgari, și se stabiliră la Dunăre și oprimară pe slavi. În urmă veniră ugrii cei albi și luară în stăpînire țara slavă, după ce alungară pe volohi, care mai înainte ocupaseră țara slavă. Acești ugrii anume și-au făcut apariția în timpul împăratului Heraclius și se duseră împotriva regelui perșilor Chosroes“[45]. Tot despre volohi în capitolul III se spune: „Iar cînd volohii atacară pe slavii de la Dunăre și se stabiliră între ei și îi asupriră, acești slavi plecară și se stabiliră pe Vistula și se numiră leși; dintre acești leși unii se numiră poliani, alții liutici, alții masovieni, iar alții pomoriani“[46]. Din contexte rezultă clar că se referă la slavii de la Dunărea de Jos, unde, aceștia sînt în repetate rînduri

[41] Fredegar, IV, 72; Paulus Diaconus, V, 25; cf. d. Szádeczzy—Kardoss, *Opuscula Byzantina*, I, Szeged, 1971, p. 93.

[42] Vita Sancti Demetrii, II, 198.

[43] Paulus Diaconus, IV, 29.

[44] Theophanes, p. 356; Nicephoros, p. 33.

[45] Nestor, *Povest vremennich let*, traducere G. Popa-Liseanu, în *Izvoarele istoriei românilor*, VII, 1935, cap. VIII, p. 38; A. Decei, *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenești*, București, 1939, p. 102 sqq.

[46] Nestor, cap. III, p. 34.

pomeniți în izvoarele bizantine. Bulgarii, care s-au stabilit la Dunăre înainte de venirea ugrilor albi, pe timpul lui Heraclius, se pare că sînt bulgarii colonizați de Mauricius (între 584—585), în Moesia Inferior și Dacia[47]. Ugrii albi au fost identificați cu unogundurii, despre care știm din alte izvoare bizantine că erau federați ai împăratului Heraclius și că s-au încreștinat[48]. Problema este cine erau volohii din prima jumătate a sec. VII, care i-au asuprit pe slavii de la Dunărea de Jos și i-au determinat să plece pînă la Vistula, sau în alte zone nordice? Au fost romano-bizantinii conduși de generalii Petru și Priscus, care i-au atacat în repetate rînduri pe slavii nord-dunăreni? Este puțin probabil, căci, în acest caz ugrii nu-i puteau alunga pe volohi, deoarece ei erau federați, deci aliați ai bizantinilor. Nouă însă ni se pare mult mai plauzibilă ipoteza că acești volohi pot fi identificați cu românii de la nord de Dunăre, care profitînd de reducerea substanțială a numărului slavilor din zonă, ca urmare a migrării lor la sud de Dunăre, mai ales după asediul Constantinopolului din 626, au reușit să-și cîștige autonomia. De altfel Nestor cînd vorbește despre bizantini întotdeauna îi amintește sub denumirea de greci[49]. Tot Nestor referindu-se la un alt eveniment istoric important, pătrunderea ungurilor în anul 896 prin pasul Vereczke în bazinul carpato-dunărean, spune că ungurii „... începură să se lupte cu volohii și cu slavii care trăiau acolo“[50]. Deci, volohii nu puteau fi romano-bizantini, ci români ce trăiau în acea zonă a Carpaților Pădurоși dimpreună cu slavii, ce ar putea fi identificați foarte probabil cu croații albi, pomeniți în acea zonă de Constantin Porfirogenetul[51].

La Dunărea de mijloc, Heraclius (610—641) consecvent politicii sale de-a slăbi puterea militară a avarilor, i-a colonizat și încreștinat, făcîndu-i federați ai imperiului, pe slavii vestici (croații, sîrbii, zahlumii, tervunioții și canaliții), după cum relatează Constantin Porfirogenetul[52]. Croații, după ce i-au alungat pe avari, s-au așezat în locul lor pe coasta Dalmației, iar sîrbii au fost colonizați inițial în ținutul Thesalonicului. Colonizarea croaților și sîrbilor în Dalmația și Illyria, precum și încreștinarea lor au schimbat structural istoria acestor provincii, dar timp îndelungat izvoarele bizantine nu pomenesc nimic despre această regiune. Este greu de explicat asemenea tăcere îndelungată a izvoarelor scrise, mai ales că după cronica Monemvasie[53], avarii ar fi pus

[47] Fr. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, Berlin, I, 1959, p. 90 sq., II, 1960, p. 29 sq și 260 sq.

[48] Nicephoros, a. 628, p. 24, 9—15; A. Decei, *op. cit.*, p. 107 sq.; G. Moravcsik, *Studia Byzantina*, 1967, p. 115; G. László, în *Balcanoslavica*, I, 1972, p. 113 sq. Pentru identificarea onogundurilor cu bulgarii cf. Constantin Porfirogenetul, *De Thematibus*, 45—46.

[49] Nestor, cap. XXI, XXII, etc.

[50] Nestor, cap. XIX, p. 47.

[51] Constantin Porfirogenetul, *De administrando imperio*, traducere V. Grecu, în *Scriptores Byz.* VII, București, 1971, cap. 30, 31, p. 49 sq, 52; Nestor, cap. XLV.

[52] Constantin Porfirogenetul, cap. 29—36.

[53] P. Lemerle, *Rev. Étud. Byz.* XXI, 1963, p. 17 sq, 34 sq.; Vl. Popović, *op. cit.*, p. 452, 503 sq.

stăpînire pe Peloponez timp de 218 ani (587—805) și s-au supus împăratului romanilor, ori altcuiva. Această relatare pare să fie confirmată de Constantin Porfirogenetul, care precizează că slavii zișii avari ar fi stăpînit teritoriul pînă la orașul Salona. De asemenea el precizează că de la domnia împăratului Heraclius pînă pe timpul lui Vasile I Macedoneanul (867—886) „... locuitorii orașelor din Dalmația au devenit de sine stătători nefiind supuși nici împăratului romeilor, nici altcuiva, ei și popoarele de acolo, croații, sîrbii, zahlumii, tervunioții, canaliții, dioclețianii și pagani, neascultînd de împărăția romeilor s-au făcut independenți și de sine stătători nefiind nimănui supuși. Domnitori, precum se spune, aceste popoare nu au, afară de jupani, bătrîni, după felul celorlalte regiuni slave"[54]. Și izvoarele apusene îi amintesc tot mai rar

---

[54] Constantin Porfirogenetul, cap. 29, p. 42. Pentru tradiția că la romani, înainte de venirea ungurilor, au existat... „zece regi puternici în întreaga Moesie și Pannonie", cf. Anonymus Geographus, *Descriptio Europae Orientalis*, cap. XVII, iar pentru întinderea Moesiei și Pannoniei cf. S. Isid. Hispalensis Episc., *Etymol*, XIV, în Migne, *Patrol. lat.* LXXXII, p. 506 sq. după G. Popa-Lisseanu. *Izv. Ist. Rom.*, II, 1934, p. 55 sq.

Desprinderea provinciilor Dalmația, Praevalitana, Dardania, Dacia I—II, Moesia I—II și Pannonia II, de imperiul bizantin a fost condiționată de o serie întreagă de factori obiectivi. Împăratul Heraclius și urmașii săi au introdus reforme care treptat au schimba structural imperiul romano-bizantin, transformîndu-l în imperiul bizantin propriu zis. Astfel, pe tărîm militar înlocuirea limitaneilor cu stratioții a schimbat sistemul de apărare și structura armatei. Administrativ s-a început organizarea teritorială a themelor. Fiscalitatea a devenit excesivă datorită cheltuielilor sporite necesare repetatelor războaie cu perșii, avarii și arabii. Discuțiile religioase dintre monofiziți (monoteletiști) și ortodoxi, ori rivalitatea dintre patriarhul Constantinopolului și papa de la Roma au culminat în anul 649 cu Conciliul din palatul Lateran de la Roma (pentru detalii cf. G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1952, p. 72 sqq.). La toate acestea s-a adăugat introducerea obligatorie de către Heraclius, în administrație și biserică, a limbii grecești. Tot Heraclius a colonizat în provinciile vestice (Dalmația, Dardania, Moesia I) pe croați, sîrbi și alte populații slave vestice. Se pare că tot pe timpul lui au fost colonizate cele șapte triburi de slavi în Moesia II, unde le vor găsi bulgarii la 680 cînd se vor așeza în acea zonă (cf. Theophanes Confessor, a. 679 p. 359, 1—25, strîmtoarea Veregavilor este identică cu regiunea locuită de croații albi Vagivaria (= Pasul Vereczke)?, cf. Constantin Porfirogenetul cap. 30). Dintre aceștia pe severini și pe alții (timociani, abodriți?), bulgarii îi vor strămuta la granița cu avarii, iar mai tîrziu în sec. IX, în Cîmpia Tisei, pînă la granița cu polonii și rutenii (cf. Anonymus, Gesta Hungarorum, cap. XI—XII).

Toți acești factori (mai pot fi adăugați și alții), au contribuit efectiv la desprinderea acestor provincii de imperiu, care dimpreună cu Dacia nord-dunăreană au constituit romanitatea orientală, delimitată lingvistic de linia Jireček. Cînd s-a petrecut această desprindere este greu de precizat. Ipoteza că limesul dunărean a fost părăsit la 602 nu este sprijinită nici de izvoarele scrise, nici de cele arheologice sau numismatice, deci va trebui găsită o altă dată. Probabil, că abia după înlocuirea limitaneilor de pe limesul dunărean cu stratioții, și, eventual după Sinodul de la Lateran (649) se pare că aceste provincii au devenit autonome, deoarece Constantin Porfirogenetul (cap. 31, 32) relatează că sîrbii și croații au fost încreștinați de către papa de la Roma, care le-a dat preoți, episcopi și arhiepiscopi. Înființarea jupanatelor autonome și recunoașterea lor a putut avea loc numai după încreștinarea slavilor vestici, căci inițial sîrbii și croații au fost federați, deci aliați ai lui Heraclius. Păstrarea îndelungată a acestei autonomii s-a datorat

pe avari pe tot parcursul secolelor VII—VIII, iar despre relațiile lor cu slavii abia la 743 aflăm că luptă împotriva carantanilor[55]. După înfrîngerea avarilor de către Carol cel Mare, care avea ca aliați pe croații conduși de Voinimir, și alungarea lor la est de Tisa, puterea militară a lor scade treptat, astfel că probabil la începutul domniei țarului bulgar Krum (802—814) ei sînt subjugați, în special cei din zona Tisei inferioare, participînd apoi ca aliați, dimpreună cu slavii sud-dunăreni, la luptele purtate de bulgari cu bizantinii[56]. Aceasta este ultima mențiune cînd avarii luptă alături de slavi. Nu știm ce rol au avut avarii în răscoala slavilor timociani și abodriți, numiți și praedenecenti, împotriva dominației bulgare (în 818), dar nu ar fi exclus ca avarii să-i fi ajutat pe aceștia, deoarece conflictele s-au repetat de-a lungul mai multor ani, iar francii mijlocesc doar împăcarea dintre slavi și bulgari în 824 și 829, lăsînd aceste triburi sub stăpînirea bulgarilor[57].

Ne-am oprit cu precădere asupra relațiilor politice și militare existente între autohtoni, slavi și avari, deoarece timp de peste 250 ani

---

și sprijinului politic al papilor de la Roma, dar mai ales rezistenței îndîrjite a populației romanizate (traco-daco-ilire), majoritară în aceste provincii (cf. Constantin Porfirogenetul cap. 28—35). Dacă folosirea limbii grecești în administrație nu a putut afecta prea mult populația romanică, în schimb obligativitatea ținerii slujbelor religioase și a predicilor în limba greacă și nu în limba latină, a provocat nemulțumirea clerului în frunte cu episcopii, care în mod firesc au influențat populația romanică de la sate și orașe, determinîndu-o să obțină și să-și păstreze autonomia, căci printre cei 105 episcopi participanți la Conciliul de la Lateran, din 649, au fost desigur și episcopii acestor provincii (pentru episcopatele nord-dunărene ale... „avarilor și sciților fluviului Dunării" cf. Hierocles Synecdemus et Notitiae episcopatuum, ed. G. Parthey, Berlin, 1866, p. 318 sq, 146 sq.).

Viabilitatea îndelungată a jupanatelor nu poate fi înțeleasă fără sprijinul efectiv al populației romanice din aceste provincii, chiar dacă pătura conducătoare o formau slavii (termenul de jupan se pare că a fost preluat de români și slavi de la avari, căci la aceștia exista funcția militară și administrativă de *zoapan*, din care derivă în chip evident termenul de jupan). Probabil că la această perioadă de autonomie se referă Kekaumenos (p. 268 sq, ediția G.G. Litavrin, Moscova, 1972) cînd relatînd despre valahi (pe care îi consideră ca urmași ai dacilor și besilor) spune că aceștia, locuind inițial pe Dunăre și Sava (deci în cele două Dacii și Moesii), ieșind din întăriturile lor au prădat ținuturile bizantinilor. Aceștia din urmă, mîniindu-se i-au zdrobit și împrăștiat pe valahi în tot Epirul, Macedonia și Elada (cf. G. G. Litavrin, *op. cit.*, p. 562 sq. cu notele 1070—1074). Tot la această autonomie se referea și Anonymus Geographus cînd relata despre cei zece regi care au domnit în Moesia și Pannonia.

Problema este însă mult mai complexă și nebuloasă, dar ea merită să fie examinată și prin această prismă, deoarece, eventual astfel se vor putea înțelege și explica unele evenimente istorice rămase încă insuficient elucidate.

[55] Annales Mettenses Prior, a. 743, în SRG, p. 34.

[56] Annales Einhardi, a. 791, 796; Annales regni Francorum, a. 791, 795, 196; Annales Laureshamenses, a. 791, 795, 196; cf. S. Szádeczky — Kardoss, *op. cit.*, p. 101, 104, 108 sq.; A. Cs. Sós, *Die slavische Bevölkerung Westungarns im 9 Jahrhundert*, München, 1973, p. 3, sqq; A. Adler, *Suidae lexicon*, Leipzig, 1928, p. 483; Scriptor incertus de Leone Armenio, cf. H. Grégoire, *Byzantion*, 11, 1936, p. 423 sq.; A. Decei, *op. cit.*, p. 56 sq.; P. Ratkos, *Stud., Zv.* 1968, p. 184, sq.

[57] Annales Fuldenses a. 818, 821, 824, 825, 826, 829; Annales regni Francorum, a. 818, 824, 825; cf. S. Szádeczky — Kardoss, *op. cit.*, p. 113, 115 sq.

caganatul avar a avut un rol istoric important nu numai în spațiul carpato-dunărean, ci și în zonele limitrofe.

Numărul mare al descoperirilor arheologice provenite din cimitire, așezări, tezaure etc. din perioada caganatului avar a prilejuit publicarea a numeroase sinteze arheologice, care au analizat complexele și multiplele relații, în special cele de ordin economic, social și cultural, existente între avari și populațiile cu care au convețuit. Sinteza culturală realizată pe parcursul secolelor VI—IX în tot bazinul carpato-dunărean reflectă în mod fidel etapele evolutive ale simbiozei dintre diverse populații, eterogene din punct de vedere etnic și cultural, dar în final s-a ajuns la o cultură materială specifică acestui spațiu, fără ca diferențierile etnice să mai poată fi distinse cu certitudine[58]. În schimb, din punct de vedere lingvistic, treptat dar constant, diversele populații, mai ales în zonele unde locuiau în grupuri mari și compacte, au asimilat pe avari, care din punct de vedere politic și militar i-au dominat vreme îndelungată.

Ca urmare a repetatelor înfrîngeri militare din partea imperiului carolingian și a țaratului bulgar, caganatul avar se destramă, creînd condiții favorabile înființării unor noi formațiuni statale, în care rolul dominant politic și militar a revenit populațiilor supuse, care din punct de vedere numeric au fost în totdeauna superioare. Pe parcursul sec. IX croații, sîrbii, slovenii, moravienii etc. își creiază state autonome, ce vor dăinui pînă la cucerirea lor parțială sau integrală de către unguri[59]. În bazinul Tisei și spațiul intracarpatic au luat naștere alte formațiuni statale, voievodatele lui Salanus, Glad, Menumorut și Gelu[60], în care românii și slavii au opus o dîrză rezistență împotriva noilor veniți, maghiarii care pe parcursul sec. X—XI vor reuși să le destrame, impunînd o nouă dominație politico-militară. Populațiile autohtone însă, românii, slavii, secuii etc. vor continua să-și păstreze trăsăturile specifice etnice, culturale și lingvistice, pînă astăzi.

MIRCEA RUSU

DIE TÜRKISCHE, SLAWISCHE UND AUTOCHTONE BEVÖLKERUNG IM KARPATEN—DONAURAUM ZWISCHEN DEM VI.—IX. JHD.

(Zusammenfassung)

Von den Völkern welche eine türkische oder türkisch-ugrische Sprache eigen haten und sich in Zentraleuropa niederließen, schenkt der Verfasser vor allem den Avaren — und zwar in dem Maß in welchem sie andere türkische Wander-

[58] M. Rusu, *op. cit.*, p. 135 sq, 21 sq.

[59] Cf. *L'Europe aux IX—Xe siècles*, Varșovie, 1968, M. Kos, p. 123 sqq; I. Bazič, p. 133 sq., H. Bulin, p. 149 sq.

[60] Anonymus, *Gesta Hungarorum*, capitolele VI, XI, XX, XXIV, XXX, în G. Popa Liseanu, *Izv. Ist. Rom.*, I, 1934.

völker wie Sabiren, Kutriguren, Unoguren, Utiguren, Zalen u.a. in Bewegung brachten — eine große Bedeutung. Dabei werden auch die Verhältnisse zwischen den Awaren und den Slawen und den romanischen Völkern erörtet. Von den schriftlichen Quellen ausgehend, unterscheidet der Verfasser zwei Etappen in der Entwicklung der Verhältnisse zwischen den Awaren und Slawen. Die erste in welcher die Ostslawen, also die Anten vom Dnjepr und Dnjestr nach ihrer Unterwerfung im Jahre 558 die Verbündeten der Awaren wurden. Ebenso wurden auch die Westslawen (Veneten usw.) nach den beiden awarischen Feldzügen von 562 und 566 an dem Mittellauf der Elbe vertrauliche Verbündete der Awaren, indem sie sich an deren Seite an mehrer Kriegsexpeditionen gegen das byzantinische Reich beteiligten. Währenddessen ist den. Anten und Slawinen vom untern Lauf der Donau gelungen, ihre Unabhängigkeit aufzubewahren. Auch nach dem Unterdrückungsfeldzug des Kagans Boian aus dem Jahre 579 blieben sie weiter unabhängig und unternahmen allein verschiedene Raubzüge gegen das byzantinische Reich. Als der energische General Priscus die Donau mehrere male überschritten hatte (592, 593, 594, 597) und tief in die slawischen Gebiete vorgedrungen ist, indem er Zerstörungen anstellte und mehrere Häuptlinge köpfen ließ, hatten sich die Awaren nicht zu Gunsten der Slawen eingesetzt. Ja sogar mehr. als die Awaren im Jahre 602 sich in einer äußerst gefährlichen Lage befanden, hatten sich die Anten nördlich der Donau als Verbündete der romanischen Bevölkerung ausgegeben. Während des VII. und VIII. Jhs. hatten din Slawen das Joch der awarischen Herrschaft abgeschüttelt und richteten sich sogar öfters auch mit den Waffen einmal mit den Veneten (623) und später mit den Karantanen (743) gegen sie. Nach der Loslösung der Provinzen Dalmatien, Dardania, Dacia I und II, Moesia I und II und Pannonia I vom Byzantinischen Reich — welche den Kern der westlichen Romanität dargestellt hatten — haben die Kroaten, Serben und andere slawische Völkerschaften von andern romanischen Völkern unterstützt, sich autonome Jupanate eingerichtet, welche bis zu ihrer stufenweise Eingliederung in das byzantinische oder bulgarische Zarat fortbestanden haben.

Von der romanischen Bevölkerung nördlich der Donau wird ein Teil weiterhin mit der slawischen zusammenleben und eine kulturelle Einheit darstellen; ein anderer, vor allem der aus Siebenbürgen wird unter awarische Herrschaft gelangen. Diese kennzeichnet sich durch eine Tributabgabe an landwirschaftlichen Erzeugnissen, Vieh, Salz und auch verschiedenen Erzeugnissen der Handwerker.

Der Verfasser hebt die Bedeutung der Texte der Chronik die Nestor zugeschrieben ist hervor *(Povest vremennich let)* in welcher die Rumänen unter der Benennung *valahi* zum ersten Mal beurkundet werden und wo auch auf ihre Beziehungen zu den Slawen, Weißen Unogunden und Bulgaren hingewiesen wird. Aus derselben Chronik wird in Erfahrung gebracht, daβ zur Zeit des Eindringens der Ungarn durch den Vereczke-Paß (896) die Rumänen *(volochi)* und Slawen zusammen im selben Gebiet wohnten. Die wiederholte Niederlage welche die Awaren durch die Franken, Karolinger und Bulgaren im Treißbecken und innenkarpatischen Raum erlitten, trugen zur Entstehung der ersten staatlichen Gebilden des Glad, Menumorut und Gelu in welchen die Rumänen und Slawen eine führende Stelle einnahmen.

TRANSPORTUL ŞI COMERCIALIZAREA SĂRII DIN TRANSILVANIA ŞI MARAMUREŞ ÎN VEACUL AL XVIII-LEA

Articol de comerţ cu o importanţă deosebită în economia şi bunăstarea oricărei ţări, sarea a constituit şi pentru Transilvania şi Maramureş, vreme îndelungată, o principală sursă de venituri, un izvor imens de cîştiguri, atît pentru vistieria statului, cît şi pentru cei ce se bucurau de privilegiul vînzării ei.

Exploatarea timpurie a marilor rezerve de sare existente în aceste regiuni, indispensabilitatea ei în hrana oamenilor şi a animalelor, necesitatea aprovizionării împrejurimilor şi a ţinuturilor mai îndepărtate lipsite de acest mineral au dat naştere unui intens comerţ cu sare. Ocnele de sare şi mai apoi depozitele şi oficiile specializate au constituit adevărate noduri ale unor vaste reţele dinspre care iradiau nenumărate drumuri, străbătute în cea mai mare parte de cărăuşii sării. Vechimea şi importanţa comerţului cu sare, a drumurilor pe care se desfăşura sînt atestate de însăşi denumirea dată acestor căi de comunicaţie consemnate în documente sau păstrate în tradiţia populară ca „drumuri ale sării"[1].

Lucrări cu specială privire la obiectul propus în acest studiu sînt relativ puţine[2], majoritatea lor[3] referindu-se la exploatarea sării sub diferitele ei aspecte de natură tehnico-economică şi social-juridică.

Tratarea în mod analitic a problemelor complexe ridicate de transportul şi comercializarea sării în veacul al XVIII-lea se impune cu atît mai mult, cu cît numărul documentelor şi datelor cuprinse în fondurile arhivistice este considerabil. Totodată, creşterea înregistrată de productivitatea salinelor din Transilvania şi Maramureş a impus luarea unor măsuri menite să asigure marilor cantităţi de sare exploatate o desfacere cît mai eficientă şi mai rapidă pe pieţele interne şi externe.

Datele statistice, mai abundente pentru exploatările din Maramureş, sporadice şi puţin edificatoare pentru lungi perioade în cazul Transilvaniei, demonstrează totuşi amploarea pe care a luat-o extracţia sării

---

[1] Marele drum al sării *(magna via sohusuth)* care trecea prin Dej — Bobîlna — Gîrbou — Popteleac — Şimleul Silvaniei — Marghita — Sălacea este consemnat într-un document din anul 1379; cf. *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*, vol. I, Dej, 1901, p. 231.

[2] A. Magyari, *Date privitoare la istoria comerţului cu sare în Transilvania la sfîrşitul sec. XVIII*, în *Studia Universitatis Babeş-Bolyai*, Cluj, series Historia, fasc. 1, 1967, p. 27—35; B. Bassa, *Transportul sării pe Mureş în secolele XVIII—XIX*, în *Sargetia*, Deva, VII 1970, p. 141—149; A. Ilieş, *Drumurile şi transportul sării în Ţara Românească (sec. XV—XIX)*, în *Studii şi materiale de istorie medie*, 1974, 7, p. 223—242.

[3] Date mai ample cu privire la istoriografia exploatării sării pentru Transilvania şi Maramureş în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie*, Cluj-Napoca, XX, 1977, p. 163—203 (I. Dordea, V. Wollmann).

în veacul al XVIII-lea. În mod concret, producția din Maramureș, prin cantitatea exploatată la începutul, la jumătatea și apoi la sfîrșitul veacului al XVIII-lea înregistrează o dublare, iar apoi o sporire de aproape cinci ori a cantității de sare: dacă în deceniul al treilea al veacului al XVIII-lea cantitatea anuală de sare exploatată în Marmureș se ridica la 9.858.000 kg, la jumătatea veacului se ajunge la o producție medie de 14—16; 18 milioane kg, pentru ca în anul 1791 producția să atingă cifra de 47.463.884 kg[4]. Creșterea ponderii salinelor din Maramureș, a cererii mereu crescînde de sare pe piețele de desfacere la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și la începutul celui de-al XIX-lea poate fi ilustrată și prin numărul mare de exploatări existente în perioada amintită[5].

Chiar dacă nu dispunem de termeni de comparație și de date centralizate pe provincii sau centre de exploatare, se evidențiază saltul cantitativ al volumului de sare exploatat și exportat la sfîrșitul veacului al XVIII-lea în comparație cu epocile anterioare[6], caracterizate prin frămîntări social-politice, lipsă de organizare și administrare corespunzătoare a exploatărilor, inexistența unui flux continuu al comerțului cu sare spre piețele externe.

Printre marile centre producătoare de sare din Europa de răsărit, exceptînd țările române, care și-au organizat producția și desfacerea sării în funcție de obligațiile față de Poarta otomană[7], Transilvania și Maramureșul se situau prin volumul, calitatea și rentabilitatea exploatării acestui mineral alături, sau chiar în fruntea celorlalte centre producătoare: Wieliczka, Bochina (R. P. Polonă), Soovár (R. S. Cehoslovacă) etc. Aceasta nu rezultă numai din datele statistice de care dispunem, ci

---

[4] Ed. Preisig, *Geschichte des Marmarorscher Bergbaues*, în *Oesterreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen* (se va cita în continuare *OesterZfürBuHW*), XXV, 1877, nr. 29, p. 312.

[5] La sfîrșitul veacului al XVIII-lea și începutul celui următor se aflau în exploatare 66 de ocne, 115 puțuri de exploatare iar în alte 22 de locuri s-au făcut încercări de sondare a viitoarelor exploatări din Maramureș; cf. Ed. Preisig, *op. cit.*, p. 313.

[6] O cifră estimativă, mai mult de prognoză, a posibilităților de dezvoltare a producției de sare pentru Transilvania la jumătatea veacului al XVI-lea ar putea să ne rețină atenția ca un criteriu de comparație: cei aproape 100.000 de „termeni" de sare (1 termen = 10.000 blocuri de sare) preconizați de către comisarii Paul Bornemisza și Georg Werner în raportul din lunile martie-aprilie 1552 ca producție globală anuală, raportate le greutatea unui bloc de sare care varia între 5—20 de funți (1 Pfund =0,56 kg) totalizează o cantitate care este aproape identică cu aceea realizată la sfîrșitul veacului al XVIII-lea, fapt pentru care trebuie să manifestăm multe rezerve, avîndu-se în vedere nivelul scăzut al forțelor de producție semnalat chiar de aceeași sursă (cf. *Călători străini despre țările române*, sub redacția M. Holban), București, vol. II, 1968, p. 79 (se va cita în continuare *Călători străini*).

[7] Obținînd Oltenia prin pacea de la Passarovitz Habsburgii au trecut la reorganizarea acestei provincii, punînd un accent deosebit, la fel ca și în Transilvania, pe exploatarea bogățiilor de sare, aramă etc., trimițînd în acest scop comisari investiți cu puteri depline pentru reorganizarea mineritului; cf. C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub austrieci*, București, 1913; Ș. Papacostea, *Oltenia sub stăpînirea austriacă (1718—1739)*, București, 1971, p. 84—86.

și din persistența îndelungată a legăturilor economice, cu zonele consumatoare ceea ce denotă o anumită dependență față de cele două regiuni producătoare de sare, cauzată de lipsa totală a acestui articol de consum în unele provincii, mai ales în cîmpia ungară, piața de desfacere care absorbea cea mai mare parte a comerțului cu sare din Transilvania și Maramureș. Importanța pe care o avea exploatarea și, mai ales, comercializarea sării din cele două mari centre, nu numai pentru beneficiarii ei direcți ci în primul rînd pentru Camera Aulică de la Viena este reflectată tocmai de măsurile luate pentru reorganizarea pe baze noi a exploatării și valorificării acestui produs, exclusiv în beneficiul statului.

Trimiterea unor comisii[8] în Transilvania și Maramureș în vederea obținerii unor informații precise asupra nivelului de dezvoltare a mineritului și a exploatărilor de sare a constituit și un prilej pentru evaluarea veniturilor Fiscului și stabilirea de noi măsuri pentru reorganizarea întregului sistem de exploatare, transport și comercializare. O primă comisie formată din prefectul Cămării din Ungaria de Sus, baronul Ludwig Albrecht von Tavonath și consilierul cameral Johann Georg Eckler a fost trimisă în Transilvania la jumătatea anului 1699 cu instrucțiuni precise[9] privind examinarea tuturor aspectelor legate de mărimea și greutatea blocurilor de sare, de prețul sării. Ei urmau să stabilească și cauzele care frînau comerțul cu sare erarială înspre piețele din Ungaria, avînd în vedere că mari cantități de sare nu ajungeau în depozite din cauza intensei contrabande; precum și modul de organizare al transportului pe Mureș și măsurile ce ar fi trebuit luate în vederea reorganizării navigației pe rîul Someș etc.

După o activitate de cîteva luni, comisarii au întocmit un raport detaliat asupra cauzelor stagnării și decăderii mineritului și al salinelor, a comerțului în general, și al comerțului cu sare, în special. Conținutul raportului îl cunoaștem numai din răspunsul pe care Camera Aulică de la Viena l-a trimis la 15 ianuarie 1700[10] celor doi comisari sub forma unor dispoziții ce urmau a fi îndeplinite în urma concluziilor desprinse din raportul amintit. Din constatările comisarilor rezultă că arendarea pe perioade mai mari sau mai mici a exploatării sării în scopul comercializării pe piețele externe sau interne, aducea numeroase prejudicii statului iar păstrarea în continuare, în limitele de atunci, a sistemului feudal de acordare în mod gratuit pe seama nobililor, a bisericii

---

[8] Despre activitatea primelor comisii trimise de Camera Aulică de la Viena în Transilvania și Maramureș pentru cunoașterea stadiului de dezvoltare a mineritului; vezi I. Dordea, V. Wollmann, *op. cit.*, p. 174.

[9] Fr. A. Schmidt, *Chronologisch-systhematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche Ungarn, Kroatien, Dalmatien, Slavonien und des Großfürstenthumes Siebenbürgen*, vol. V (1656—1708), Wien, 1835 (se va cita în continuare *ChronSystSBergG.*), p. 610—622; Instruktion zur Untersuchung des k. siebenbürgischen Bergbaues, (Viena 30 iulie 1699).

[10] Idem, p. 623—648: Verordnungen über den Bericht der siebenbürgischen Berg- und Salzwesens Untersuchungs-Kommission. Rescriptul trimis comisarilor cuprinde în prima sa parte dispoziții privind exploatarea și comercializarea sării, iar în cea de-a doua parte se referă la probleme de minerit.

sau a altor beneficiari, trebuia curmată cît de curînd sau în cel mai rău caz supusă controlului statului[11]. Ca măsuri pentru înlăturarea multiplelor neajunsuri constatate în comerțul cu sare, comisarii propun, printre altele, interzicerea transportării și vînzării pe teritoriul Transilvaniei, cu excepția sării mărunte, a blocurilor întregi de sare *(Formalsalz)* indiferent de persoană și de starea sa social-economică[12], reglementarea problemei sării „nobiliare" *(Sales Nobilium)*, sistarea tuturor comisioanelor și donațiilor în sare, interzicerea efectuări de plăți sub formă de sare, combaterea contrabandei prin asigurarea unui control mai riguros pe parcursul întregului traseu al sării, de la ocne și pînă la piața de desfacere, stabilirea unui nou etalon pentru blocurile de sare în funcție de greutate și nu de formă[13] etc. Toate aceste propuneri aveau ca scop principal îngrădirea posibilităților de comercializare a sării în afara cadrului legal.

Aceiași comisari propuneau „favorizarea" consumului de sare în comitatele apropiate de centrele producătoare: Solnocul de Mijloc, Crasna și Chioarul, Bereg, Ugocea, Satu Mare permițînd populației cumpărarea sării direct de la ocne și la un preț mai scăzut decît prețul de vînzare de pe alte piețe de desfacere, ca de ex. cea din Ungaria. De altfel, prin această măsură se urmărea de fapt ușurarea transportului sării direct spre piețele din Ungaria, Banat sau Serbia, comitatele respective fiind obligate ca prin mijloace proprii de transport să-și asigure necesarul de sare pe o perioadă de un an. Alte măsuri pot fi considerate de-a dreptul „protecționiste" ca de ex. cele referitoare la sistarea taxelor de trecere instituite adesea la vaduri sau în alte puncte de vamă pentru sarea erarială, precum și cele vizînd interzicerea cu desăvîrșire a importului de sare din țările române.

---

[11] O astfel de tranzacție a avut loc prin arendarea exploatării și vînzării sării, de către Camera Aulică de la Viena, pe seama palatinului Paul Eszterházi, pe o perioadă de șase ani; cf. A. Magyari, *op. cit.*, p. 29.

[12] Comerțul cu sare promovat de forul cameral suprem era concurat în mare măsură de magnații transilvăneni care, fie prin arendare, fie prin folosirea dreptului de a obține sare în mod gratuit, transportau cantități mari de sare înspre Ungaria. În raportul comisarilor este semnalat cazul contelui Bánffy care numai în anul 1699 a valorificat pe piețele din Ungaria cca. 100.000 blocuri de sare; cf. *ChronSystSBergG*, V, p. 663—664: Instruktion für den Grafen von Seeau zur Einrichtung des k. siebenbürgischen Kammerwesens (Viena, 6 decembrie 1700).

[13] Necesitatea uniformizării blocurilor de sare datorită inegalității ca formă și greutate a fost semnalată în veacul al XVI-lea atît în raportul privind exploatarea salinelor din Transilvania (1528) întocmit de Hans Dernschwam, în care erau consemnate două forme: sarea mare sau „de căruță" *(sales currules)* și sarea mică sau „de luntre" *(sales aquiles)*, cît și în raportul din 1552 al comisarilor Paul Bornemisza și Georg Werner. La ocnele de la Turda se exploatau blocuri „de luntre" cu o greutate de 5½ funți și „de căruță" în greutate de 17½ funți, în vreme ce la Ocna Sibiului sarea „de luntre" cîntărea 10 funți iar cea „de căruță" 22 funți; cf. *Călători străini*, II, p. 40. Exprimată în kg. sarea „de căruță" atingea în alte perioade greutăți între 9,5 kg. (Cojocna), 11,2 kg. (Dej) și 17,9 kg. (Turda); vezi Ed. Preisig, *op. cit.*, p. 312.

Pentru îmbunătățirea transportului cu plutele sau cu navele *(Salzschiffe)* comisarii propun măsuri pentru drenarea Mureșului, propunere acceptată de Camera Aulică, care se arată însă foarte interesată și de utilizarea altor căi fluviale. În acest scop, în rescriptul amintit se face indicarea expresă ca înafara măsurilor ce se vor lua pentru curățirea albiei Mureșului, comisarii, împreună cu Guberniul, să treacă la cercetarea și elaborarea modalității prin care Someșul, care de asemenea reprezenta un mijloc important de comunicație să poată fi pus în cel mai scurt timp la dispoziția plutelor și corăbiilor erariale.

La un an după înaintarea acestui raport, o altă comisie, condusă de contele S e e a u[14], este trimisă în Transilvania în vederea urgentării măsurilor ce urmau a fi luate în vederea reorganizării veniturilor camerale. Noua comisie avea menirea de a controla și îndruma lucrările începute de comisia anterioară, stadiul în care ele se găseau, de a interveni pentru îmbunătățirea sau modificarea unor activități și de a stabili noi măsuri pentru înlăturarea greutăților întîmpinate de comisarii Tavonath și Eckler. În instrucțiunile trimise comisiei Seeau se indica luarea unor măsuri pentru asigurarea continuității exploatărilor în ocne pe întreg parcursul anului, „ca în felul acesta să se asigure cifra de un milion pentru exportul de sare înspre Ungaria". În același timp pentru înlăturarea concurenței exercitate pe piața ungară din partea marilor magnați unguri, posesori ale unor însemnate cantități de sare exploatate în arendă, s-a dispus fixarea unor „limite" între Ungaria și Transilvania, limite peste care transilvănenii nu putea intreprinde pe viitor comerț cu sare fără a fi amendați, indiferent de persoana în cauză.

Greutățile pe care le întîmpinau comunicațiile pe uscat, rentabilitatea sporită a transportului pe apă, determină Camera Aulică să revină în instrucțiunile adresate comisiei Seeau asupra necesității de a se întreprinde cît mai urgent, prin efectuarea unor expertize, lucrări de drenare a cursului Mureșului și Someșului. Alte măsuri inițiate de Camera Aulică pentru intensificarea comerțului cu sare, în special prin posibilitățile oferite în acel moment de rîul Mureș, se referă la instituirea postului de c o m i s a r al transportului sării[15], construirea de noi depozite pe Mureș sau în imediata lui apropiere, asigurarea permanentă a unui număr suficient de plutași experimentați pentru transportul sării prin plasarea lor în locuințe aflate în apropierea oficiilor[16] etc. Tot ca o măsură de lărgire a comerțului cu sare comisarii trebuiau să aprecieze posibilitățile de redeschidere a salinelor de la Ocna Mureșului.

---

[14] *ChronSystSBergG*, V, p. 622—682.

[15] Primul comisar al transportului sării cu sediul la Partoș a fost Mathias Nambsy; cf. *ChronSystSBergG*, V, p. 683: Instruktion für den k. Salz-Transportskommissär in Siebenbürgen (Viena, 9 septembrie 1701); în anul 1703 în postul vacant de comisar al transportului sării este propus perceptorul sării din Turda Ignatius Haan; cf. Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond Tezaurariatul minier (în continuare se va cita *Arh. Stat. Cluj-Napoca. T.M.*), 1704, doc. nr. 193, 195, 216.

[16] *ChronSystSBergG*, V, p. 707: Instruktion für Organisierung des k. Kammerwesens in Siebenbürgen (Viena, 28 ianuarie 1702).

Concomitent au fost trimişi în Maramureş comisari camerali cu instrucţiuni şi atribuţiuni asemănătoare cu cele ale comisarilor trimişi în Transilvania. Astfel comisia Kleinburg[17] trimisă în Maramureş în anul 1702, sau proiectul de instrucţiuni supus spre aprobare în acelaşi an inspectorului ocnelor de sare din Maramureş, Georg Franz Baumgartner[18] urmăreau înlăturarea vechilor stări de lucruri[19] şi introducerea unor reglementări noi, menite să înlăture şi în această zonă orice posibilitate de păgubire şi de frustare a veniturilor camerale. De aceea, măsurile aplicate în Maramureş sînt aproape identice cu cele din Transilvania şi se referă în mod deosebit la asigurarea transportului, în special pe Tisa, în condiţii optime de securitate, periodic şi cu rapiditate, promovarea unui comerţ intens cu sare înspre Ungaria.

În afara acestor aspecte, din rapoartele şi instrucţiunile trimise din şi în Transilvania, putem semnala şi alte măsuri, luate de data aceasta în Maramureş, măsuri care trebuiau să contribuie la stabilirea cu exactitate a veniturilor ce urmau să fie încasate din această provincie. Astfel, pentru înlăturarea oricăror încercări de inducere în eroare a autorităţilor, la punctul 12 al proiectului de instrucţiuni se recomandă efectuarea de conscripţii pentru consemnarea exactă a cantităţilor de sare necesare atît pentru nobilime, biserică sau alţi privilegiaţi, cît şi pentru ceilalţi locuitori ai comitatului. Nobilimea, clerul beneficiau şi în Maramureş de gratuitatea sării[20], populaţia de rînd din comitat urmînd să cumpere sarea la un preţ mai scăzut[21], decît cel obişnuit pe pieţele de desfacere, dar numai prin prezentarea unui atestat care să probeze că domiciliază în comitat. Pentru împiedecarea contrabandei cu sare se prevedea instituirea a patru posturi de supraveghetori, care erau plasaţi la cele patru trecători principale din Maramureş (Verecke şi Huszt, azi în U.R.S.S., Visk, în R.P.U. şi Săpînţa).

---

[17] Ed. Preisig, *op. cit.*, p. 312.

[18] *ChronSystSBergG*, V, p. 692—705: Instruktion für den k. Salzinspektor und dessen Gegenhandler bei den k. Marmaroscher Salzgruben (Sighet, 27 ianuarie 1702).

[19] Organizarea şi funcţionarea cămărilor, producţia, transportul şi vînzarea sării în Maramureş au fost prezentate de către D. Prodan în: *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, vol. I—II, Bucureşti, 1967; 1968.

[20] În Transilvania şi în Maramureş nobilimea şi clerul beneficiau de anumite cantităţi de sare distribuite în mod gratuit — stabilite de ei — pentru acoperirea necesităţilor de pe domeniile lor. În schimbul sării primite erau obligaţi ca pentru fiecare 8 măji de sare să livreze o piele de bivol *(Malha* oder *Haut)*, să plătească miliariştilor 12 dinari sau 6 creiţari iar pentru caii folosiţi la acţionarea crivacului livrau o cîblă de ovăz; cf. *ChronSystSBergG*, V, p. 695. Privilegiul de a obţine sare în mod gratuit îl aveau de asemenea saşii şi secuii. Pe parcursul veacului al XVIII-lea preţul aşa numitei sări „nobiliare" a crescut tot mai mult, ajungînd la jumătatea veacului la 18 creiţari, pentru ca în anul 1765 acest privilegiu să fie sistat atît pentru nobilime şi cler, cît şi pentru secui şi saşi; cf. Köváry L., *Sóbánya statistikájához*, in *Hetilap*, 1852, nr. 9, p. 100.

[21] Populaţia contribuabilă a comitatului Maramureş plătea la fel ca şi cea din Transilvania, pentru fiecare majă cumpărată direct de la ocne, 18 creiţari, faţă de 2 fl. 30 cr. cît era preţul pentru aceeaşi cantitate cumpărată la oficiile de vînzare sau pe pieţele din Ungaria; cf. *ChronSystSBergG*, V, p. 696.

Rezultatele strădaniilor forului cameral suprem, eforturile depuse de comisari în vederea reorganizării exploatării și comercializării sării n-au putut fi materializate decît mai tîrziu, datorită, pe de o parte, opoziției manifestate de către nobilimea maghiară și de dieta transilvăneană, iar pe de altă parte datorită evenimentelor politice cu care era confruntat imperiul la începutul veacului.

Nobilimea maghiară, beneficiară a unor privilegii și drepturi obținute pe vremea principatului, se vedea prin măsurile luate de comisii, tot mai mult îndepărtată de la obținerea unor venituri care urmau pe viitor să intre exclusiv în beneficiul statului. Chiar de la sosirea lor în Transilvania comisarii au fost avertizați de abuzurile și de complicitatea unor funcționari ai ocnelor la vînzarea clandestină a sării, iar încercărilor de reorganizare a comerțului, prin prezentarea unor proiecte de navigație pe Someș[22], dieta le opunea argumente puțin convingătoare și un refuz aproape total.

Secătuirea vistieriei prin cheltuielile necesare pentru întreținerea armatei, dezorganizarea activității de exploatare la ocne, starea generală de nesiguranță datorată războaielor sau răscoalei curuților au constituit pentru Camera Aulică de la Viena motive serioase pentru a reveni mereu cu măsuri și dispoziții care să asigure totuși — acolo unde era posibil — continuarea exploatării și redresarea comerțului cu sare, ca sursă de venituri absolut indispensabilă. „Comoara veniturilor camerale ale Transilvaniei — se spunea în instrucțiunile adresate la 20 septembrie 1708 provizorului suprem al ocnelor din Transilvania — este sarea, a cărei extracție și vînzare, cîndva în bună ordine, trebuie restaurată, cultivată și propagată"[23]. Se cerea aducerea comerțului în stare mai bună și aceasta în primul rînd prin măsuri de asigurare a transportului sării pe Mureș și pe Tisa. Nevoia acută de bani determină autoritățile să reconsidere importanța și valoarea cantităților de sare aduse din ținuturile secuiești și să încerce plasarea unor cantități tot mai mari de sare în alte provincii ale imperiului, înspre Ungaria și pînă în Slavonia sau chiar pe piața imperiului otoman.

Înfrîngerea răscoalei curuților, pacea de la Passarovitz (21 iulie 1718) aduceau imperiului nu numai Banatul și Oltenia, Serbia pînă la Timoc și o parte din Slavonia, dar ofereau și posibilitatea reorganizării provinciilor în domeniul exploatării resurselor lor naturale. În cadrul procesului

---

[22] Proiectul contelui Nicolae Bethlen de înființare a unei societăți de comerț ardelene în care sarea ocupa locul de frunte printre articolele de export și pentru înlesnirea căruia se preconiza drenarea Mureșului, Someșului și Oltului era în atenția Curții de la Viena care dispune comisarilor săi să colaboreze cu Guberniul pentru sprijinirea proiectelor cancelarului ardelean în condițiile în care un alt proiect de regularizare a Someșului aparținător Lt. colonelului Mampelgard, nu putea fi pus în aplicare (cf. *ChronSystSBergG*, V, p. 629—630; Lukinich I. *Egy erdély kereskedelmi társaság terve 1703-ból*, în *Századok*, XLVIII, 1914, p. 471—474.

[23] *ChronSystSBergG*, V, p. 814: Instruktion für den Obereinnehmer bei den k. siebenbürgischen Salzbergwerken (Viena, 20 septembrie 1708).

de reorganizare al veniturilor camerale din Transilvania și Maramureș o atenție deosebită a fost acordată oficiilor specializate în transportul și comercializarea sării, ca verigi importante în procesul de valorificare a unuia dintre principalele articole de comerț. Sarea extrasă era depozitată pentru scurtă vreme în depozitele amenajate pe lîngă ocne, de unde era apoi repartizată în vederea comercializării prin oficiile de vînzare.

Sarea era transportată fie pe uscat cu carele în timpul verii, cu săniile în timpul iernii, fie pe apă cu ajutorul plutelor, bacurilor sau chiar a corăbiilor special construite. Transportul sării a constituit dintotdeauna problema cea mai grea datorită, în primul rînd lipsei de drumuri pietruite și de poduri rezistente. Utilizarea plutelor, deși mai ieftină, nu putea asigura aprovizionarea tuturor depozitelor de sare. În general, principii și mai apoi Curtea de la Viena au căutat să asigure circulației sării condiții cît mai bune și mai puțin costisitoare. Sarea din Transilvania și Maramureș era principala sursă de aprovizionare a Ungariei, în primul rînd, dar și a Banatului, Partium-ului, Croației, Slavoniei, Serbiei și chiar a Moraviei și Sileziei. Asigurarea unui comerț înfloritor, la depărtări așa de mari de locul de exploatare, era condiționată în mare măsură de buna plasare a oficiilor de transport și de vînzare a sării. În marea lor majoritate aceste oficii au continuat activitatea vechilor Cămări[24], principalele depozite de sare fiind situate pe Mureș, Tisa și Someș, căile cele mai ușoare de acces înspre Banat și Ungaria.

În veacul al XVIII-lea principalele oficii de transport al sării au fost Partoș *(Partus, Marus Portus)* în Transilvania și Sighet în Maramureș. În afara acestor două mari centre, care constituiau depozite principale *(Hauptlegstätte)* pentru sarea exploatată la Turda, Cojocna, Ocna Sibiului și mai tîrziu Ocna Mureșului, respectiv Coștiui și Șugatag mai funcționau și o serie de depozite filiale sau de tranzit *(Unterlegstätte)* la Mirăslău, Șoimuș în Transilvania, Bocicău în Maramureș ș.a. De asemenea importante depozite pentru sarea adusă cu carele în special de la Ocna Dejului, Sic sau Cojocna erau cele de la Hălmagiu, Șimleu, Aleșd și Satu Mare.

Importanța pe care Habsburgii au acordat-o oficiilor de transport este reliefată prin numirea comisarilor pentru transportul sării la Partoș[25] și Sighet[26], ambele oficii fiind direct subordonate Oficiului Superior din Pesta. Atît în instrucțiunile pentru comisarul transportului din Tran-

[24] Principalele cămări care au funcționat în veacul al XVI-lea, descrise în raportul său de Dernschwam, au fost: Vințul de Jos, Șoimuș, Lipova, Arad; alături de cele anexe Micalaca, Cenad, Baja (R.P.U.). Pentru extinderea comerțului cu sarea provenită de la Turda în afara granițelor Transilvaniei Dernschwam propunea un traseu care începea la Decea, trecea prin Seghedin și mai departe pînă la Varazdin (azi R.F.S.I.), iar prin Pécs pînă la Zagreb. Pentru sarea exploatată la Ocna Dejului, prin mijlocirea Someșului, preconiza un traseu care trecea prin Tokaj și Szolnok pînă la Eisenstadt (Austria); cf. *Călători străini*, vol. I, p. 271—286.

[25] *ChronSystSBergG*, V, p. 687.

[26] Idem, p. 690.

silvania (1701), cît și în cele destinate inspectorului salinelor din Maramureș sînt indicate atribuțiile pe care cei doi comisari le aveau de îndeplinit pentru bunul mers al oficiilor. O primă condiție era aceea de a locui în imediata apropiere a oficiului, pentru a putea supraveghea în permanență întreaga activitate legată de transportul sării. Ca o măsură absolut necesară pentru asigurarea depozitării în condiții bune a sării aduse de la ocne, comisarii trebuiau să ia măsuri pentru ridicarea unor remize care să adăpostească minimum 150.000—200.000 blocuri de sare și în același timp să se îngrijească în permanență de aprovizionarea cu sare.

În instrucțiuni se prevăd norme precise privind operațiile directe de manipulare a blocurilor de sare, păstrarea evidențelor, salarizarea cărăușilor și plutașilor. Comisarii erau obligați să verifice cantitățile de sare aduse de la ocne, livrarea lor în mod corect de către cărăuși și achitarea în acest caz a sumelor cuvenite pentru efectuarea transportului. Toate operațiunile trebuiau consemnate în registre speciale[27], iar pe parcursul întregii perioade de transport al sării comisarii erau obligați să mențină legătura cu casierii ocnelor pentru a verifica pe baza buletinelor ce însoțeau transporturile, exactitatea cantităților livrate. Atribuții deosebit de importante pentru asigurarea regularității transportului constau în întreținerea drumurilor și podurilor, curățirea albiei Mureșului respectiv a Tisei, recrutarea de plutași și confecționarea de plute la timpul potrivit și de mărimi diferite, stabilite în prealabil, pentru a putea prelua încărcături de minimum 700 blocuri de sare.

Pentru îndeplinirea tuturor acestor sarcini comisarii și apoi provizorii sau administratorii oficiilor de transport erau ajutați de un număr de funcționari care a variat în funcție de cantitatea de sare ce sosea la oficii sau care pleca mai departe în vederea comercializării. În Transilvania, la 1771, Oficiul sării de la Partoș[28] avea în fruntea sa un perceptor al sării *(Salis perceptor)* care deținea și funcția de prefect al transporturilor pe apă *(Transportus navalis praefectus)*, fiind ajutat de alți 22 de funcționari[29], pentru ca în anul 1794 numărul acestora să se

---

[27] Cantitățile de sare transportate de iobagi în cadrul obligațiilor de cărăușie se completau în registru, separat față de cele transportate prin cheltuiala oficiului respectiv.

[28] *Calendarium Transylvanicum pro anno 1770 in usum Magni Principatus Transilvaniae*, Sibiu, 1770, p. 49; J. E. Fichtel, *Beytrag zur Mineralgeschichte von Siebenbürgen*, Nürnberg, 1790, p. 129.

[29] Alte categorii de funcționari la oficiul de transport: controlor *(contrarotularius)*, doi maiștri cîntăritori *(ponderum magistri)*, un îngrijitor al uneltelor *(requisitorum custos)*, un secretar *(salis officii scriba)*, nouă maiștri corăbieri *(nautarum magistri)*, doi cîntăritori *(salis ponderator)*, un curier și un supraveghetor călare *(cursores et obequitatores)*, doi paznici ai remizelor *(horreorum custos)*; cf. *Calendarum Transylvanicum pro anno 1770*, p. 49.

ridice la 36[30]. Numărul personalului de la Oficiile de transport evolua în funcție de problemele ridicate de starea drumurilor, de volumul de sare livrat de la ocne sau de posibilitățile favorabile de navigație cînd, în perioade scurte de timp, trebuiau transportate mari cantități de sare. Curățirea albiei Mureșului solicita de asemenea personal specializat, astfel că sînt menționați adesea la oficiile de sare ingineri-topografi *(Geometra)* sau specialiști pentru regularizarea cursurilor rîurilor *(Hydraulicus)*[31], care aveau sarcina de a asigura întreținerea întregii porțiuni navigabile a Mureșului, pînă la Seghedin.

În Maramureș existau la jumătatea veacului al XVIII-lea trei oficii de transport[32], la Sighet, Bustyaháza (azi Bustino U.R.S.S.) și Tiszaújlak (azi Vylok U.R.S.S.) la care, în scurt timp, se adaugă cel de la Bocicău[33] și spre sfîrșitul veacului încă două[34]. Creșterea volumului producției de sare, cerințele transportului ritmic pe rîul Tisa determină autoritățile camerale, ca pe lîngă depozitele de la cele șase oficii de transport, să ridice și o serie de alte depozite acoperite și bine închise pe întregul traseu pînă la Szolnok și Tokaj. Atare depozite, care serveau în special pentru înmagazinarea sării exportate în Ungaria, au fost ridicate la Tiszaujlak, Tiszacsege, Tiszalucz, Munkács (azi Mukacevo, U.R.S.S.), Poroszló, Györ (toate pe teritoriul R.P.U.)[35] de unde era transportată pînă în ținuturile cele mai îndepărtate, aprovizionînd alte centre de vînzare a sării[36].

Oficiile de transport din Maramureș la fel ca și cele din Transilvania erau conduse de un comisar al transporturilor, ajutat uneori de cîte unul sau doi adjuncți și un număr mai mare sau mai mic de funcționari și lucrători[37] printre care: distribuitori *(Tonnenexpeditor)*, supraveghetori

---

[30] Numărul de funcționari a crescut prin angajarea unui casier *(cassae officiales)*, doi adjuncți ai prefectului *(salis transportus officialium adjuncti)*, a unui tîmplar *(faber lignarius)*, a unui medic *(physicus)* a unui chirurg *(chirurgus)*, a unui capelan *(capellanus)*, a unui învățător *(ludi magister)* și a unui număr mai mare de paznici *(haidones)*, supraveghetori sau cîntăritori; cf. *Schematismus Dicasteriorum et officiallium magni Principatus Transilvaniae pro anno 1794*, Cluj, p. 125.

[31] *Calendarium titularae et historicum Magni Principatus Transilvaniae eidem quae adnexarum Partium pro anno domini 1780*, Sibiu. p. 60.

[32] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *Colecția documente și manuscrise*, cutia 14—15; *Chronologia Rei Cameralis Marmaticae* (se va cita în continuare *ChronRCM)*, 1753/339; 383.

[33] Începînd cu anul 1777 Oficiul silvic de la Bocicău a preluat contabilitatea și evidența transportului sării transformîndu-se într-un oficiu de transport. Spre Bocicău erau îndreptate carele cu sare măruntă adusă de la Coștiui care se ambala în butoaiele confecționate la Bocicău și se expediau spre oficiile din Ungaria; cf. *ChronRCM*, 1777/3980.

[34] În anul 1790 sînt consemnate oficiile de transport de la Bocicău, Sighet, Bustyaháza, Tiszaújlak, Munkács și Satu Mare; cf. *ChronRCM*, 1790/46.

[35] *Die Salinen in der Marmarosch*, în *OesterZfürBuHW*, XIX, 1871, nr. 23, p. 180.

[36] Depozitul construit la Poroszló (R.P.U.) în anul 1788 aproviziona cu sare depozitul de la Pesta; cf. *ChronRCM*, 1788/736.

[37] *Calendarium Titularae ad annum ... 1785*, p. 191.

călare ai transportului pe apă sau pe uscat *(Amts = Floss* sau *Transports-überreiter)*, paznici *(Amts* sau *Floss Haiduk)*, observatori ai transportului pe Tisa *(Salz Transportsschiff* sau *Theyss Anseher)*, maiștri constructori de corăbii *(Schiffsmeister)*, calfele și ajutoarele acestora *(Schiffsmeister-knechte)*, dulgheri pentru corăbii *(Schiffszimmermann)*, maiștri pentru etanșarea corăbiilor *(Saagermeister)* cu calfele lor *(Saagermeisterknechte)* și așa numiții legători *(Binder)* care confecționau plute și bacuri prin legarea mai multor bușteni laolaltă[38]. În perioadele de vîrf, oficiile de transport angajau funcționari și lucrători, în special pentru supravegherea locurilor mai periculoase pentru navigație, cînd datorită numărului mare de plute și corăbii care se deplasau pe Tisa, exista posibilitatea producerii unor accidente, unele provocate intenționat cu scopul de a sustrage încărcătura. Pentru accelerarea ritmului de descărcare și încărcare a plutelor se angajau și muncitori zilieri *(Diurnisten)*[39]. Din înșirarea celor cîteva categorii de funcționari care lucrau la oficiile de transport putem remarca și stabili noi tipuri de activități care au început să se desfășoare spre sfîrșitul veacului. Prin apariția unor lucrători specializați în construirea corăbiilor sau confecționarea pînzelor, prin menținerea specialiștilor angajați pentru drenarea cursului apelor, desprindem importanța și rolul deosebit jucat de transportul sării pe apă.

Asigurarea aprovizionării ritmice a depozitelor era condiționată de starea și siguranța d r u m u r i l o r a căror întreținere și reparație constituiau obligații importante și, în același timp, permanente pentru oficiu. Comunicațiile pe uscat solicitau drumuri bune, animale de tracțiune rezistente, considerabile eforturi materiale[40] și umane, costul lor fiind de multe ori la fel de mare ca prețul sării însăși. Cele mai importante drumuri ale sării — ale căror trasee din Transilvania și Maramureș pot fi reconstituite pe baza documentelor arhivistice (în studiul de față și prin intermediul unor hărți speciale din veacul al XVIII-lea) — urmează să fie prezentate mai jos, urmărindu-se de fapt drumul parcurs de s a r e pînă la locul de destinație, indiferent că transportul s-a efectuat pe uscat sau pe apă.

Sarea exploatată la Ocna Dejului era transportată pe uscat cu carele pînă la Dej, de unde, pe plute sau pe bacuri era purtată de apele Someșului pînă la Satu Mare și apoi pe Tisa înspre Ungaria, la depozitele de la Tokaj și Szolnok. Sarea de la Ocna Dejului era livrată în comitatele vecine, Crasna, Solnocul de Mijloc, Solnocul Interior și Dăbîca. În comitatul Crasna un mare depozit de sare era cel al oficiului Șimleu aprovizionat de la Ocna Dejului[41], care la rîndul său expedia marfa depozi-

[38] *ChronSystSBergG*, XVII (1786—1788), Wien, 1837, p. 231: Provisions-Normale für die Marmaroscher Salinen- und Kobolopajaner Eisenwerksarbeiter (Viena, 19 august 1786).

[39] *ChronRCM*, 1753/339; 383.

[40] Numai de la cele șase oficii de transport din Maramureș s-a alocat în perioada 1790—1792 suma de 4.171 fl. 18½ cr.; cf. *ChronRCM*, 1792/2276.

[41] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *Fond Comitatul Crasna*, administrative (citat în continuare: *C. Crasna, adm.*), 1793, doc. nr. 588.

tului de la Marghita şi chiar celui de la Debreţin (R.P.U.)[42]. Tot de la Ocna Dej, pe drumurile de ţară, se trimitea sarea la Baia Mare şi la oficiul de transport de la Partoş. Mari cantităţi de sare erau procurate de acest oficiu de la salinele din Turda, în primul rînd, dar se aducea aici sare şi de la Cojocna, Ocna Sibiului şi în unele perioade chiar şi de la Praid. O bună parte din sarea de la Turda era stocată la Mirăslău, unde s-a construit un depozit de tranzit pentru perioadele cînd drumul era desfundat sau timpul nefavorabil, aflîndu-se aproximativ la mijlocul drumului dintre Turda şi Alba Iulia (Partoş). De la Partoş — port aşezat pe Mureş şi mare oficiu de transport din Transilvania în veacul al XVIII-lea — sarea era încărcată pe plute şi corăbii, fiind trimisă în Ungaria. Un alt mare depozit, aprovizionat de la Partoş, era cel de la Şoimuş, care la rîndul său furniza sare pentru părţile Zarandului şi Hunedoarei, transportul fiind efectuat cu carele pînă la depozitul de la Hălmagiu şi mai departe pînă la Beiuş. Un al doilea depozit, şi în acelaşi timp important oficiu se afla la Lipova, de unde se aproviziona cu sare Banatul şi împrejurimile.

De la Cojocna sarea era tracţionată cu carele spre depozitul de la Aleşd şi de aici, mai departe, la Oradea. Tot cu carele se ducea sarea de la Cojocna în spre Şimleu şi Baia Mare. Sarea de la Sic, exploatată din ce în ce mai puţin în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, era transportată cu carele pe traseul Dej—Şimleu; ea constituia şi sursa de aprovizionare a Bistriţei[43] şi a împrejurimilor, mai ales cînd exploatarea sării la Ocna Dejului înceta în anumite perioade. De la Ocna Sibiului sarea era expediată în primul rînd la Partoş, dar în perioadele cînd Mureşul nu era navigabil, se urma vechiul drum pe „osie" spre Caransebeş şi Timişoara. La sfîrşitul veacului — ca urmare a deschiderii ocnelor de la Ocna Mureşului, care asigurau aprovizionarea cu sare a Banatului şi a sudului Ungariei — treptat, treptat sarea de la Turda şi Ocna Sibiului a încetat să mai fie transportată la Partoş[44].

Ocna de la Praid îşi trimitea sarea pe un drum care urma cursul Tîrnavei mari; ajungînd pînă în părţile Haţegului şi Hunedoarei, traseu aflat în bună parte — aşa cum reiese dintr-un document din veacul al XVIII-lea[45] în paza regimentului secuiesc de graniţă, cu posturi de pază în special la vaduri şi poduri, pentru perioadele în care convoaiele cu sare erarială transportau sarea la locul de desfacere.

În Maramureş sarea exploatată la ocnele de la Coştiui, Şugatag, Slatina etc. era trimisă, în vederea comercializării la porturile de pe Tisa de unde, încărcată pe plute, asigura aprovizionarea cu sare a Ungariei

---

[42] *Idem*, 1761, doc. nr. 586.

[43] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *Fond Primăria oraşului Bistriţa* (citat în continuare: P.O.B.), dos. II-a, fasc. 118 (20 februarie 1714).

[44] *Kurzer Abriss der geographischen, geognostischen und Bergbaubetriebsverhältnisse der siebenbürgischen Salinen nebst 8 Übersichten*, Klausenburg, 1873, 23 p. (citat în continuare *Kurzer Abriss*).

[45] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *Fond. Neamul Banffy*, 1709, doc. nr. 201 (cotă provizorie).

de sus. Comitatele învecinate Bereg, Ugocea, Satu Mare[46] se aprovizionau cu sare de la Coștiui și Șugatag, locuitorii acestor comitate contribuind în mare măsură la transportul sării de la ocne la depozite. Sarea exploatată la Coștiui era transportată cu carele spre Sighet, sediul celui mai mare oficiu de transport al sării din Maramureș, spre Bocicău și Tiszaújlak, oficii așezate de asemenea pe malul Tisei, sau înspre Satu Mare. de unde se transporta mai departe la Carei și Teceul Mare[47]. Sarea exploatată la Șugatag era transportată spre Tiszaújlak, Bustyaháza[48], Munkács și la Sighet. Oficiul din Sighet, asigura aprovizionarea cu sare a depozitelor de la Szolnok și Tokaj dar și depozitul de la Satu Mare.

Obligația transportului sării revenea în primul rînd iobagilor, care prestau această grea sarcină în cadrul robotei, dar și tuturor contribuabililor din Transilvania și Maramureș. Starea critică în care se aflau drumurile, lipsite în mare parte de poduri, nepietruite și nereparate ani în șir[49], prestațiile numeroase pentru armată la care erau supuși contribuabilii[50], plata redusă pentru transport, atît pe apă cît și pe uscat, concidența anotimpului favorabil traficului cu efectuarea lucrărilor agricole necesare pentru gospodărirea țăranilor[51], distanțele mari pe care trebuiau să le parcurgă carele de la ocne la depozite, lipsa vitelor de povară, determinată de ani secetoși sau declanșarea unor epizootii, erau doar cîteva din greutățile pe care oficiile de transport trebuiau să le rezolve pentru asigurarea aprovizionării cu sare a populației și în special a piețelor de desfacere externe. Documentele consemnează nenumărate cazuri cînd jumătate sau aproape jumătate din sarea solicitată de cumpărători nu putea fi transportată[52]; cînd mari cantități de sare din cauza stării proaste a comunicațiilor, în special pe uscat, rămîneau nevalorificate[53].

În această situație, oficiile erau nevoite să plătească iobagilor suplimentar pentru cantitățile de sare transportate peste obligațiile lor de robotă, făcînd în același timp apel la populație să participe la efectuarea transportului sării. Urmărind prin intermediul documentelor apelurile permanente adresate de Guberniu comunităților sătești, putem constata

---

[46] *ChronRCM*, 1793/1024.

[47] *Idem*, 1780/980; 1793/1024.

[48] *Idem*, 1778/84.

[49] De exemplu drumurile din comitatul Ugocea pe care în mod frecvent se transporta sare n-au mai fost reparate patru ani la rînd: cf. *ChronRCM*, 1759/5075.

[50] Populația satelor adresează plîngeri, așa cum o fac spre exemplu cei din satele Marin și Peceiu din comitatul Crasna, împotriva repetatelor prestații făcute pentru armată, solicitînd din acest motiv amînarea efectuării transportului de sare; cf. Arh. Stat. Cluj-Napoca, *C. Crasna, adm.*, 1773, doc. nr. 111.

[51] *Idem*, 1733, doc. nr. 111.

[52] În anul 1775, în afara pierderilor pricinuite de inundații, de greutățile întîmpinate la transportul sării pe traseul Teceul Mare — Talabor (azi Tereblya, U.R.S.S.), a lipsei de furaje pentru vite, au fost înregistrate mari pierderi și din cauza lipsei cărăușilor, motiv pentru care aproape 350.000 măji de sare au rămas la Coștiui sub cerul liber; *ChronRCM*, 1775/135.

[53] *ChronRCM*, 1787/2237; 2602; 2760.

prioritatea care se acorda acestei acțiuni, chiar și atunci cînd din cauza ei erau afectate alte sectoare economice. Astfel, prin mai multe ordine guberniale[54] se dau dispoziții spălătorilor de aur de la Pianul de Sus (Scaunul Sebeș) să transporte sarea de la Turda la Partoș din cauza necesității urgente de sare pe piețele din Ungaria. În același ordin se menționează că, după terminarea acestei operații, locuitorii comunei vor fi scutiți pe viitor de obligația cărăușiei. Dar se pare că transportul sării de la Turda la Partoș a necesitat în permanență mobilizarea unui mare număr de oameni din satele din apropierea Mureșului[55] și drept urmare locuitorii din Pianul de Sus, ca și contribuabilii din celelalte sate, de altfel, au fost nevoiți în continuare să îndeplinească această sarcină, cu toate că însuși Oficiul Superior Minier din Zlatna a intervenit pentru scutirea lor. Printr-un raport din 11 mai 1774 al Oficiului Superior Minier din Zlatna[56] se motiva cererea de scutire de cărăușie prin pierderile ce le-ar suferi Fiscul datorită întreruperii lucrărilor la lacul de spălare al aurului, fapt care determină Direcția Monetară și Minieră de la Sibiu să dispună o cercetare a situației. Parcurgînd rapoartele întocmite în urma cercetărilor făcute de asesorul Franz Biperger, precum și cele înaintate de Oficiul Superior minier din Zlatna Tezaurariatului minier[57] se constată de fapt un abuz al Magistratului Scaunului Sebeș care, pe lîngă multiplele sarcini la care i-a supus pe spălătorii de aur din Pianul de Sus le-a impus și mărirea cantității de sare pe care trebuiau să o transporte de la Turda la Partoș. În raport se arăta că pentru cantitatea de 2820 măji de sare cu care au fost însărcinați spălătorii de aur din Pianul de Sus de către magistratul Scaunului Sebeș și din care s-au transportat deja 695 măji, ar fi fost necesare opt transporturi cu cîte 200 de căruțe și cu 400 de oameni, timp de 8 zile, avînd în vedere că fiecare căruță putea să transporte 14 măji de sare. Se pare că situația nu a fost rezolvată în mod favorabil pentru locuitorii din Pianul de Sus (sarea trebuind să ajungă cu orice preț la depozite), deoarece la sfîrșitul anului 1775 se cerea din nou de către Oficiul Superior Minier scutirea spălătorilor de aur de această obligație[58].

Asemenea scutiri de la prestația obligatorie a transportului sării erau solicitate și de administratorul domeniului Hunedoarei[59], care se plîngea de încetarea lucrului la atelierele din Sibișelul Vechi din cauza trimiterii la Turda a tuturor sătenilor pentru transportul a 7000 de măji de sare. Asesorul Legat de la Oficiul Superior Minier din Zlatna, prin-

[54] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *T.M.*, 1772 doc. nr. 485; 769.

[55] În lucrarea sa monografică privitoare la geografia Transilvaniei „Geographie des Großfürstenthums Siebenbürgen", Pressburg, 1790, K. G. Windisch descrie printre altele centrele salinifere, depozitele de sare și chiar localitățile în care principalele ocupații ale locuitorilor erau confecționarea plutelor, plutăritul sau efectuarea transportului sării cu carele.

[56] Arh. Stat. Cluj-Napoca, T.M., 1774, doc. nr. 396.

[57] Idem, doc. nr. 559.

[58] Idem, 1775, doc. nr. 1043.

[59] Idem, 1774, doc. nr. 569.

tr-un raport adresat Tezaurariatului Minier[60], arăta că prin trimiterea cailor și altor animale de tracțiune la transportul sării, mineritul și atelierele își încetează activitatea pe domeniul Băii de Arieș, datorită lipsei de fier și de cărbune care nu mai pot fi transportate. Din cauza acestor perturbări ivite din ce în ce mai des în transportul sării începe practicarea sistemului de încheiere a unor contracte[61]. Cei care încheiau atari contracte erau obligați ca, atunci cînd erau solicitați, să înceteze orice activitate și să participe cu vitele lor la transportul sării pe o anumită distanță, în schimbul unei sume de bani. Aceste contracte erau în general în defavoarea cărăușilor și de multe ori, neputînd satisface obligațiile prevăzute în contract erau obligați să suporte ei înșiși cheltuielile de tracțiune pentru cantitatea de sare pentru care s-au angajat prin contract[62].

Pentru a ușura transportul sării au fost adoptate și alte măsuri menite să urgenteze deplasarea carelor de la ocne la depozite și apoi spre piețele de desfacere. Autoritățile de la Viena interveneau în primul rînd la comitate prin emiterea unor ordonanțe în care nu numai că se cerea urgentarea transportului sării[63] prin apeluri la o participare totală a locuitorilor, dar se cereau listele acelor moșieri și administratori care s-au distins prin acțiuni de mobilizare a contribuabililor la transportul sării[64], tocmai pentru a determina și pe alții la asemenea acțiuni, sau se făcea apel la fidelitatea față de împărat[65]. Camera aulică dispunea comitatelor învecinate cu Maramureșul să ia toate măsurile posibile ca transportul sării de la ocne spre cele patru depozite: Bocicău, Sighet, Tiszaújlak, Bustyaháza, să se efectueze prin efortul comun al celor patru comitate (Satu Mare, Ugocea, Bereg și Maramureș) și nu prin efortul singular al Maramureșului, așa cum reiese dintr-o situație înaintată Camerei Aulice privind transportul sării la oficiul de la Tiszaújlak;
Ca răspuns, cele trei comitate învecinate au pus la dispoziție pe anul 1793 nu mai puțin de 2600 de care pentru transportul sării de la ocne la depozite[67].

În scopul stimulării acțiunilor a fost instituit postul de comisar însărcinat cu urgentarea transportului sării[68] care trebuia să se deplaseze prin comitate pentru a îndemna populația să participe la transport. În același scop a fost înființat și postul de comisar responsabil cu construi-

---

[60] Idem, doc. nr. 297; 626.
[61] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *Fond Scaunul Arieș*, administrative (în continuare *Sc. Arieș, adm.*), 1798, doc. nr. 88; 1809, doc. nr. 9.
[62] Idem, *Sc. Arieș, prezidiale*, 1801, doc. nr. 26.
[63] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *C. Crasna, adm.*, 1792, doc. nr. 441.
[64] Arh. Stat. Tîrgu-Mureș, *Fond Scaunul Mureș* (citat în continuare *Sc. Mureș*), 1793, doc. nr. 35.
[65] Idem, 1807, doc. nr. 87.
[66] *ChronRCM*, 1793/1024.
[67] Idem, 1793/1811; 2031; 3867.
[68] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *Sc. Arieș, adm.*, 1802, doc. nr. 472; 561.

Comitatul	Numărul căruşilor puşi la dispoziţie	Cantitatea transportată la Oficiul Tiszaújlak					
		1790		1791		1792	
		măji	livre	măji	livre	măji	livre
Maramureş	56	90.915	23	—		—	
	43	—		33.164	41	—	
	45	—		—		23.628	99
Ugocea	56	45.932	86	—		—	
	54	—		40.245	42	—	
	54	—		—		67.786	50
Bereg	23	10.659	20	—		—	
	39	—		15.578	60	—	
	50	—		—		24.237	85
Satu Mare	27	6.753	55	—		—	
	12	—		1.867	33	—	
	25	—		—		4.425	64

rea drumurilor pentru transportul sării[69], care trebuia să se îngrijească, împreună cu autorităţile locale de procurarea pietrişului necesar şi de recrutarea de lucrători zilieri. Alte măsuri se refereau la scutirea contribuabililor de prestaţii pentru armată în perioadele de vîrf ale traficului cu sare[70], achiziţionarea de către oficiile de transport a unor vite de tracţiune[71], pentru a compensa într-un fel lipsa lor în anumite perioade ale anului. Se cerea deasemenea oficiilor vamale ca sarea regală să fie scutită de vamă, iar animalele de tracţiune să fie lăsate să pască în terenul liber din marginea drumului conform hotărîrii dietei ţinute în anul 1765[72]. În cazuri fortuite autorităţile nu pregetau să folosească contribuabilii la transportul sării prin constrîngerea lor cu ajutorul armatei[73]. Un mijloc frecvent folosit de contribuabili pentru a se eschiva de la povara dublă a transportului de sare, atît pe seama exportului cît şi pentru nevoile din comitat era efectuarea transportului sării, pentru nevoile comunităţii, concomitent cu acela al transportului destinat erariului. Sesizate, autorităţile au decis ca, imediat după conscrierea sării pe anul în curs, să fie transportată în primul rînd sarea erarială şi numai după aceea să se transporte pe seama comitatului sare pentru necesităţile proprii[74].

[69] Idem, doc. nr. 677.
[70] *ChronRCM*, 1772/5113; 5132;
[71] Idem, 1778/5649.
[72] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *C. Crasna, adm.-jud.*, 1765, doc. nr. 1301.
[73] *ChronRCM*, 1776/56; Arh. Stat. Cluj-Napoca, *Sc. Arieş, adm.*, 1798, doc. nr. 200.
[74] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *C. Crasna, adm.-jud.*, 1765, doc. nr. 1183.

Creşterea producţiei de sare, înregistrată la sfîrşitul veacului al XVIII-lea, conjugată cu eforturile depuse de autorităţi şi, în special, de populaţia comitatelor pentru transportarea ei au dus la creşterea continuă a cantităţilor de sare furnizate pe pieţele de desfacere interne şi externe. Din păcate, neavînd pentru Transilvania o situaţie centralizată a cantităţilor de sare transportate în anumite perioade de timp, vom ilustra, pe baza documentelor cercetate, creşterea cantităţilor de sare livrate spre depozite în limitele acelor ani pentru care ne-a fost accesibilă documentaţia. Pentru exemplificare vor fi prezentate cantităţile de sare solicitate de la o singură ocnă (Ocna Dejului), livrate la un singur depozit (Şimleu), cu mijloacele puse la dispoziţie de comitatul Crasna, după cum urmează[75]:

Anul	Salina	Depozitul	Cantitatea exprimată în	
			blocuri	măji
1740	Ocna Dej	Şimleu	19.500	—
1778	,,	,,	—	22.554,9
1779	,,	,,	29.490	—
1793	,,	,,	—	82.600
1794	,,	,,	—	90.000

În comparaţie cu alte saline din Transilvania cantitatea transportată de la Ocna Dejului la Şimleu parte foarte mică, de ex. faţă de cea trimisă de la Turda la Partoş[76]:

Anul	Salina	Depozitul	Cantitatea (în măji)
1795	Ocna Dej	Şimleu	83.300
,,	,,	Baia Mare	7.700
,,	Cojocna	Aleşd	36.600
,,	Turda	Partoş + Mirăslău	421.800

Cantităţile cele mai mari de sare luau însă drumul Ungariei, fie pe apă, fie pe uscat. Numai în anul 1793, din salinele de la Turda şi Cojocna au fost transportate spre Partoş 556.900 măji de sare care au fost expediate apoi spre Şoimuş — Săvîrşin — Lipova — Arad — Makó —

[75] Arh. Stat. Cluj-Napoca, P.O.B., dos. II-a, fasc. 118 (1 decembrie 1740); *C. Crasna, adm.*, 1778, doc. nr. 2944; 1779, doc. nr. 120; 1793, doc. nr. 317; 1794, doc. nr. 342.

[76] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *Sc. Arieş, adm.*, 1795, doc. nr. 192.

Tabell

Über die im Jahr 1788. durch die 4 Comitater, von dem Marmaroser Gebürg zu den 4 Lengyelischen diesseitigen Salz Beförderung.

Passus Protocolli №	Tage	Zu die 4 Leegstädle wurden befördert —								Durch die Gespannschaften					
		Botskó		Szigeth		Busztyahaz		Tyslak		Zusammen		Marmaros		Szathmár		Bereg Ugotcha	
		Zentner	Pf.	Zentner	Pf.	Zentner	Pf.	Zentner	Pf.	Zentner	Pf.	Zentner	Pf.	Zentner	Pf.	Zentner	Pf.
1156	6ten 28ten April	10270	—	48864	10	26328	24	10504	32	105966	66	—	—	—	—	—	—
1236	6ten May	265	—	—	—	—	—	177	18	442	18	265	—	—	—	177	18
1321	13ten	1265	—	322	98	809	10	956	40	2450	48	2128	88	309	28	129	32
1466	26ten	1920	—	1429	14	9210	50	12282	71	14912	33	7647	66	6148	41	6116	28
1507	2ten Juni.	4435	—	3640	62	17502	42	19126	1	44802	96	23892	46	8080	69	7829	81
1619	9ten	3625	—	238	28	6852	19	9821	67	14551	11	11062	76	1486	60	2001	75
1856	16ten	5870	—	7258	30	19423	52	6871	10	39422	96	28147	118	1310	—	3965	50
1749	23ten	2390	—	5121	82	12681	43	29073	8	49336	20	26098	80	7634	69	13812	81
1830	1ten Julii	2390	—	11742	70	9288	1	11085	45	35209	16	23282	17	5028	74	6848	25
1893	7ten	3805	—	23601	92	10268	93	11402	90	59138	21	30890	37	1534	48	6713	96
1954	13ten	2820	—	23815	60	6550	49	16936	37	50142	52	36022	81	2160	20	11949	51
2044	21ten	1395	—	20261	13	8802	70	6671	18	49920	96	44375	35	1390	2	3985	39
2123	28ten	2560	—	16401	90	6432	81	10495	78	35690	49	28975	62	644	80	6070	7
2221	4ten August	3170	—	17056	2	8008	14	5470	26	34210	42	26387	19	687	19	3236	5
2358	11ten	1345	—	11717	40	8009	17	6475	77	27029	40	23256	89	777	69	3594	86
2387	15ten	2530	—	14240	79	7029	60	7946	89	31503	24	26787	39	729	75	4236	10
2445	28ten	2475	—	8157	49	11119	93	11315	9	33067	31	21322	60	952	—	10792	91
2517	1ten September	1780	—	6067	90	7982	99	8274	62	24102	51	15929	29	1274	43	6893	69
2602	9ten	1675	—	8008	58	7050	70	9198	20	26532	48	18420	28	1574	15	6537	95
2727	20ten	1225	—	6801	5	7187	70	15880	40	31284	15	17228	49	1759	10	12296	50
2772	25ten	655	—	3266	70	8849	26	11242	91	19114	87	9075	19	727	54	6312	14
2844	30ten	320	—	1545	20	1204	55	2438	61	5508	66	3430	7	245	50	2508	9
2931	6ten October	230	—	1120	15	710	35	1206	00	3267	40	2091	95	—	—	1175	45
2957	13ten	1010	—	3556	80	1961	55	432	20	6960	53	6103	70	113	75	81	10
3198	25ten November	555	—	3382	45	4040	43	3231	68	11509	53	9929	23	420	45	159	85
3258	17ten	180	—	2909	60	3077	—	494	20	7662	80	7397	67	—	—	265	13
3499	1ten December	—	—	515	—	326	20	—	—	841	20	570	20	249	—	—	—
3568	9ten	—	—	1385	50	—	—	—	—	1385	50	1385	50	—	—	—	—
	SUMME	60990	—	276534	18	204436	83	225383	18	766742	19	481321	36	45824	56	120310	61

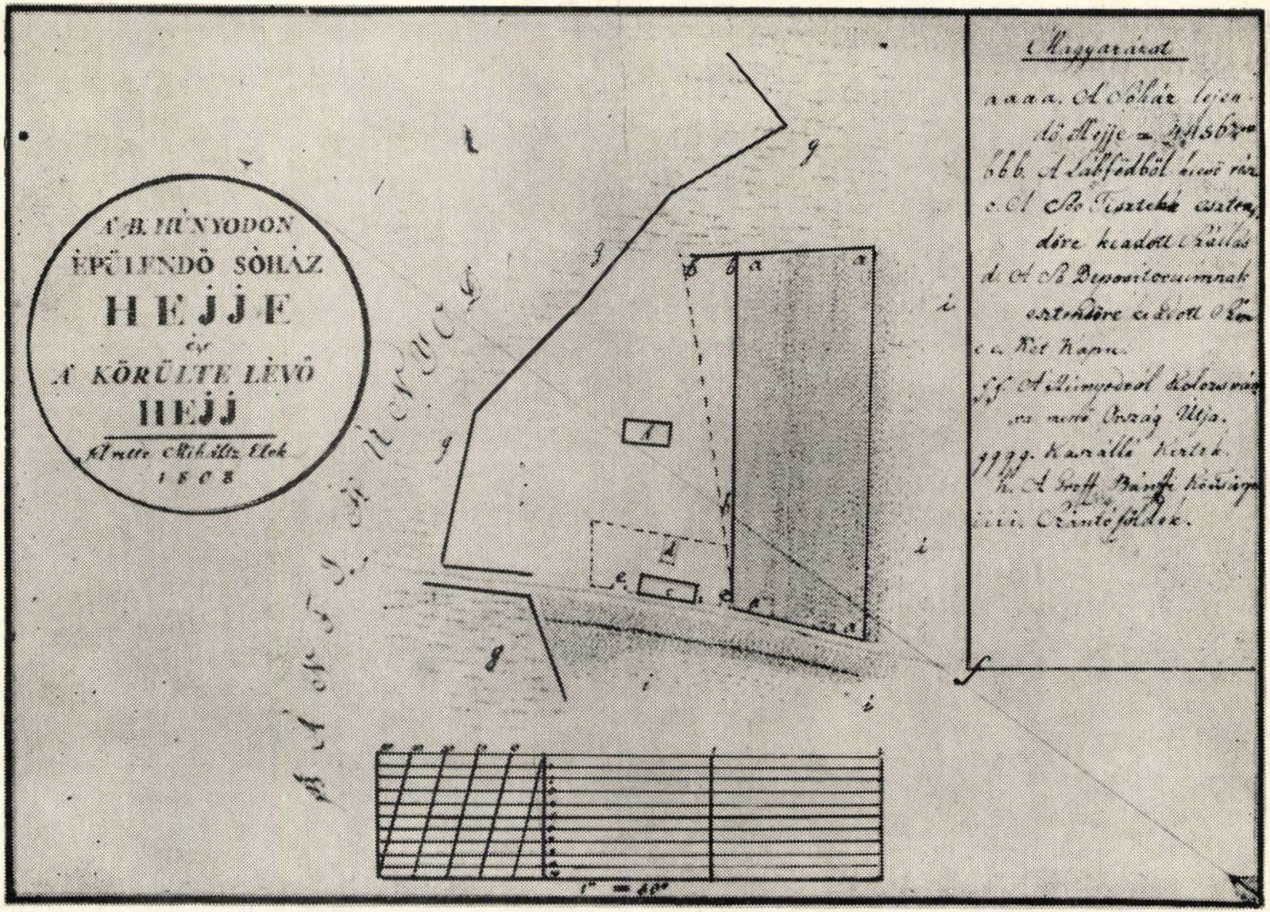

Pl. I. Planul orizontal al locului de amplasare a unui depozit de sare cu construcțiile anexe la Huedin (începutul sec. XIX).

Pl. II. Segment mărit din harta (Pl. IV) cu indicarea denumirii actuale ale oficiilor de sare şi a principalelor centre de desfacere din Ungaria şi Banat.

Pl. III. — Harta oficiilor de sare din Ungaria, Croaţia, Slovenia şi Transilvania cu indicarea reţelei de desfacere pe apă şi uscat. din anul 1772. Tabelul marginal (vezi şi tab. pliat) menţionează printre altele numărul de salariaţi al fiecărui oficiu, preţul sării, beneficiile realizate de fiecare oficiu şi locul (ocna) de unde se aprovizionau (în tabel sînt reproduse numai oficiile de sare care se aprovizionau direct sau indirect din Transilvania şi Maramureş.

Seghedin[77], oficii așezate pe cursul Mureșului. În Maramureș, cantitățile de sare transportate spre cele patru depozite de către populația contribuabilă din comitatele Maramureș, Satu Mare, Bereg și Ugocea erau cu mult mai mari, așa cum rezultă din tabel (vezi. p. 152)[78]. Această creștere este confirmată de un alt document, din care rezultă că, pe parcursul numai a cinci luni, cărăușii din comitatul Satu Mare, folosind peste două mii de care, au reușit să transporte de la ocne la cele trei depozite, Sighet, Bustyaháza și Tiszaújlak 32.579 măji de sare[79].

În 1747 pentru cărăușia unei măji de sare se plătea un creițar[80]. ceea ce reprezenta o sumă destul de mică față de cantitatea de sare transportată peste obligațiile de robotă ale iobagilor. Ulterior din cauza numărului insuficient de animale, prețul unei măji de sare transportate a crescut pînă la 3—4 creițari. Prețul plătit pentru cărăușie varia în funcție de distanță, astfel că pentru o mașă de sare transportată de la Ocna Dejului pînă la depozitul de la Aleșd sau Șimleu se plăteau 24 creițari[81] iar pentru tracțiunea unei măji de sare de la Turda la depozitul din Mirăslău se plăteau 30 cr.[82]. Prețul se schimba și în funcție de anotimp și de starea drumurilor. Atunci cînd muncile agricole erau mai intense, animalele fiind afectate în acest scop, prețul transportului era destul de ridicat, ajungînd pînă la 36 cr. pentru o mașă, dar în celelalte perioade prețul cobora și pînă la 10 cr. maja[83].

În Maramureș pentru transportul unui bloc de sare de la Coștiui la Sighet se plăteau 3 cr. iar de la Coștiui la Bocicău 2 cr.[84]. Pentru transportul unei măji de sare de la Sighet pînă la Tiszaújlak se plăteau, pe uscat cu carul $16^1/_2$ cr. iar pe apă $16^1/_5$ cr., (cu corăbiile) $3^1/_5$ cr. (cu plutele)[85]. Tarifele pentru transportul sării s-au modificat de mai multe ori și în Maramureș, deoarece Camera Aulică a recurs frecvent, tocmai pentru curmarea abuzurilor de la oficiile de transport la stabilirea unor prețuri ferme care nu mai puteau fi schimbate[86].

Războaiele napoleoniene au creat de asemenea probleme dificile pentru cărăușia sării ajungîndu-se în situația de a se acorda recompense de pînă la 50 fl. pentru procurarea de care necesare transportului, precum și la căutări stăruitoare printre locuitori, în vederea încheierii de contracte pentru transportul sării, peste cantitatea stabilită ca obligație față de stat[87].

---

[77] Idem, 1793, aprilie 20.
[78] *ChronRCM*, 1788, fila 210; vezi, p. 152 tabel).
[79] Idem, 1794/301.
[80] Arh. Stat. Cluj-Napoca, P.O.B., dos. II-a, fasc. 118, 1747 doc. nr. 16.
[81] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *C. Crasna, adm.*, 1795, doc. nr. 243.
[82] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *Sc. Arieș, adm.*, 1811, doc. nr. 102
[83] Idem, 1810, doc. nr. 981.
[84] *ChronRCM*, 1726/145; 149.
[85] Idem, 1752/5625.
[86] Idem, 1787/2760.
[87] Arh. Stat. Cluj Napoca, *Sc. Arieș, prezidiale*, 1809, doc. nr. 5.

De la	Pînă la	Mile*	Taxa de transport	
			veche	nouă
Coştiui	Bocicău	1½	3 cr.	3 cr.
Şugatag	Sighet	2	3½	4
,,	Bustyaháza	6	9	12
,,	Tiszaújlak	11	17	22
Bustyahaza	,,	5	—	10
Şugatag	Satu Mare	12	20	29
Sighet	Satu Mare	10	17	20
Bustyaháza	Satu Mare	7	11	14
Şugatag	Munkács	14	21	28

* O milă austriacă = 7,25 km.

În cadrul măsurilor luate pentru buna desfăşurare a transportului se remarcă şi preocuparea de a se încheia contracte în vederea reparării şi reamenajării drumurilor[88]. Astfel, drumul de la Ocna Dejului la Şimleu sau drumul de la Turda la Mirăslău şi Partoş au necesitat în permanenţă eforturi deosebite pentru întreţinerea lor. La construirea drumului de la Cojocna la Aleşd lucrau săptămînal peste 100 de lucrători[89]. Situaţia nu era mai bună nici în Maramureş aşa cum reiese dintr-un raport[90] în care se arată că atît timp cît autorităţile împreună cu oficiile de sare nu vor lua măsuri pentru repararea şi întreţinrea drumurilor circulaţia în special cea a sării, va avea mult de suferit. În mod deosebit drumurile de la Visk, peste munţi înspre Satu Mare, de la Huszt spre Szöllös (azi Sevlus U.R.S.S.) şi de la Tiszaújlak spre Huszt erau în stare proastă. Din cauza lipsei de vite ţăranii, neavînd posibilitatea să cîştige de pe urma transportului sării, se angajau la construirea drumurilor pe care oficiile erau nevoite să le facă pentru uşurarea traficului. De multe ori la aceste lucrări erau angajaţi şi copii. Lucrătorii adulţi primeau în jur de 20 cr. pe zi, în timp ce copiii primea numai între 3—10 cr. În situaţia în care drumurile trebuiau reparate iar forţa de muncă iobagă sau cea plătită prin contract nu era suficientă se recurgea la ajutorul armatei. Deşi militarii participau la construirea drumurilor, sarcina întreţinerii lor revenea tot contribuabililor care erau obligaţi să-i cazeze şi să-i aprovizioneze cu alimente, lemne de foc şi chiar cu unelte[91]. Armata era folosită nu numai pentru efectuarea lucrărilor ci şi pentru a-i sili pe contribuabilii să participe la repararea drumurilor.

Alte măsuri luate de autorităţi pentru asigurarea fondurilor necesare reparării drumurilor erau şi cele privitoare la alocarea, unei sume anuale de 6.800 fl., provenită din surplusul realizat prin mărirea preţului de

[88] *ChronRCM*, 1776/72.
[89] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *C. Crasna, adm.-jud.*, 1788, doc. nr. 2572.
[90] *ChronRCM*, 1769/5109.
[91] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *Sc. Arieş, adm.*, 1810, doc. nr. 504.

vînzare al sării în Maramureș[92], pentru construirea prin forța comună a mai multor comitate a drumului de la ocnele din Maramureș înspre Tiszaújlak[39]. La patru ani după alocarea sumei amintite Camera Aulică a solicitat întocmirea unui raport de constatare a cheltuielilor necesitate de repararea drumurilor și a realizărilor obținute[94]. În răspunsul său către Camera Aulică, inginerul comitatului Satu Mare, Samuel Bilek raporta că în cei patru ani au fost terminați 17.574$^1/_2$ stînjeni (= 33,2 km) de drum; pe o distanță de alți 4.068 stînjeni (= 7,6 km) s-a ajuns pînă la punerea pietrișului și mai erau în curs de reparație încă 1,241$^1/_2$ stînjeni (= 2,3 km). De asemenea, au fost construite din sumele alocate 31 de poduri noi. În încheierea raportului său, Bilek propunea ca surplusul de 6.800 fl. să fie alocat pe un termen de încă 5 ani în vederea reparării drumurilor, considerînd că ar fi bine să se permanentizeze acest procedeu datorită numeroaselor lucrări reclamate de traseele pe care circula sarea.

Transportul sării pe uscat cerea eforturi deosebite; el se efectua mult mai ușor cu plutele, pe apă. Salinele așezate pe rîurile navigabile[95] sau în imediata lor apropiere au fost favorizate față de cele care erau nevoite să folosească ca singur mijloc de comunicație drumurile de țară. Cele două mari rîuri din Transilvania, Mureșul și Someșul, Tisa în Maramureș, dar chiar și Arieșul și Crișul[96] sau alte rîuri erau permanent amenajate și drenate pentru a ușura deplasarea plutelor erariale. Măsurile luate de Habsburgi încă de la începutul veacului al XVIII-lea au vizat, în primul rînd, asigurarea unui trafic cît mai intens și rapid, prin organizarea riguroasă a întregului sistem de comunicații acvatice, începînd cu procurarea lemnului pentru confecționarea plutelor, recrutarea de plutași experimentați, înființarea sau reluarea activității „breslelor" de plutași[97] și pînă la amenajarea unor șantiere pentru confecționarea plutelor, corăbiilor sau șlepurilor.

Pînă la 1820, transportul sării a fost asigurat în general de Erariu[98];

---

[92] *ChronRCM*, 1788/322; 364; 1237; 1244.

[93] Comitatele Maramureș, Ugocea, Bereg și Satu Mare aveau în componența lor 220 sate care puteau asigura împreună construirea unui nou drum; cf. *ChronRCM*, 1793/1096.

[94] Idem, 1792/292.

[95] În Transilvania singura ocnă așezată în imediata apropiere a unui rîu navigabil a fost aceea de la Ocna Mureșului. Redeschiderea exploatărilor din această localitate în anul 1791 din inițiativa și sub conducerea administratorului Rudnyansky a avut ca principal motiv tocmai așezarea sa favorabilă în comparație cu cele de la Ocna Dejului sau Turda, aflate și ele în apropierea unor rîuri navigabile — Someșul, respectiv Arieșul — dar mai puțin practicabile din cauza nivelului scăzut al apei și al lipsei de inițiativă în vederea regularizării albiei lor.

[96] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *C. Crasna, adm.-jud.*, 1784, doc. nr. 2051.

[97] Organizarea în bresle a plutașilor, statutele lor sînt cunoscute încă de la începutul veacului al XVI-lea; cf. *Szolnok-Doboka vármegye monopraphiája*, Dej, 1900, III, p. 115.

[98] *Kurzer Abriss*, p. 21. Între 1820—1848 transportul sării era asigurat prin licitare către întreprinzătorii particulari; între 1848—1872 s-a desfășurat din nou prin cheltuiala fiscului. În anul 1872 a fost pusă în funcțiune calea ferată de la Ocna Mureșului.

cei care deserveau transportul plutelor, așa-numiți *nautistae* (= hajós), se recrutau din rîndul contribuabililor[99] sau a locuitorilor din împrejurimi, care se angajau contra cost[100]. În situații deosebite oficiile de transport acordau dreptul de efectuare a transportului cu sare proprietarilor particulari de plute prin licitație[101].

Printre angajații permanenți ai oficiilor de transport se aflau și maiștri plutași *(magistri nautarum)* care trebuiau să garanteze potrivit cu regulamentul[102], siguranța navigației pe întregul traseu parcurs de plute. Ei erau ajutați de un număr de 5—7 plutași, dintre care cel mai experimentat conducea pluta (kormányos).

Potrivit cu funcțiile deținute s-a calculat și s a l a r u l pe care plutașii îl primeau pentru cantitatea transportată pînă la depozite, la care se adăuga o sumă de bani pentru readucerea plutelor goale la oficiu. La începutul veacului al XVIII-lea pentru fiecare bloc de sare transportat de la Partoș la Seghedin se plăteau 9 cr. iar pînă la depozitul de la Lipova $4^1/_2$ cr.[103]. Pentru readucerea plutelor ei înșiși erau obligați să-și procure frînghiile necesare pentru remorcare, motiv pentru care mulți renunțau de a se mai angaja ca plutași[104]. În Maramureș la începutul veacului al XVIII-lea, pentru un transport de la Sighet pînă la Tisza-újlak fiecărui plutaș i se plăteau 51 cr., iar pînă la Tokaj 1 fl. și 50 cr.[105]. Modificări ale acestor tarife au survenit mereu din cauza nemulțumirii plutașilor care, pe lîngă această grea sarcină, erau supuși și la contribuțiile solicitate de Erariu pentru confecționarea plutelor.

---

[99] În instrucțiunile pentru inspectorul sării din Maramureș (cf. *ChronSystS-BergG*, V, p. 698) se arată că potrivit urbariului, unele comune aparținătoare domeniului și ocnelor de sare erau obligate să confecționeze un număr de plute, altele să pună la dispoziție plutașii necesari. În cazul în care comunele nu se achitau de aceste obligații, contravoloarea zilei de muncă trebuia plătită în bani. Astfel în anul 1726 țăranii iobagi din 6 sate ale comitatului Maramureș au confecționat pentru oficiu 67 de plute; cf. *ChronRCM*, 1726/5222.

[100] *ChronSystSBergG*, V, p. 635; vezi și K. G. Windisch, *op. cit.*, p. 78—123.

[101] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *Sc. Arieș, adm.*, 1805, doc. nr. 996; *ChronRCM*, 1726/5222 (nr. 301-e).

[102] Fiecare transport era însoțit de un buletin de livrare *(Schedae* sau *Lieferungszettel)* pe care era consemnat numele și domiciliul plutașului și cantitatea de sare transportată (cf. *ChronSystSBergG*, V, p. 763; Arh. Stat. Cluj-Napoca, *C. Crasna, adm.-jud.*, 1775, doc. nr. 173). La sosire, pe baza bonului de livrare, se verifica numărul blocurilor întregi ajunse la destinație; în cazul în care el corespundea cu cel consemnat se achita plutașului suma cuvenită, în caz contrar, pentru fiecare bloc de sare pierdut sau distrus se rețineau doi florini, 30 cr. din plata ce urma să o încaseze (cf. *ChronSystSBergG*, V, p. 686).

[103] *Ibidem.*

[104] Oficiile de transport nu erau în măsură să recruteze numărul necesar de plutași cu toată mărirea tarifelor, mai ales după punerea în funcțiune a exploatărilor de la Ocna Mureșului, cînd volumul producției a crescut simțitor, iar sarea, din lipsa plutașilor, rămînea nevalorificată (cf. Arh. Stat. Cluj-Napoca, *Sc. Arieș, adm.*, 1799, doc. nr. 633).

[105] *ChronRCM*, 1726/5222, nr. 335.

Plata pînă la Tokay	Salarul plutașilor pînă la Tokay și Szolnok[106]									
	Pînă la începutul sec. XVIII				În anul 1748					
	Pt. un plutaș		Pt. un șlep		Pt. proprietari		Pt. un plutaș		Pt. asociați	
	fl.	cr.	fl.	cr.	fl.	cr.	fl.	cr.	fl.	cr.
La Sighet avansul	1	42	—	—	1	—	1	—	—	—
La Tiszaújlak	—	51	26	8	1	—	1	—	31	30
La Tárkány	—	40	—	—	1	—	1	—	—	—
La Tokaj ultima plată	3	19	—	—	6	—	4	30	—	—
Total	6	32	26	8	9	—	7	30	31	30
Plata pînă la Szolnok										
La Sighet avansul	1	42	—	—	1	—	1	—	—	—
La Tiszaújlak	—	51	48	44	1	—	1	—	57	—
La Tárkány	—	40	—	—	1	—	1	—	—	—
La Tokaj	—	51	—	—	1	—	1	—	—	—
La Szolnok ultima plată	8	7	—	—	14	—	9	—	—	—
Total	12	19	48	44	18	—	13	—	57	—

Tarifele pentru plata celor care făceau transportul sării în Maramureș s-au mai modificat și la mijlocul veacului al XVIII-lea[107], după cum rezultă:

[1759]	Salarul plutașilor pînă la Tokaj și Szolnok											
	La Tokaj						Szolnok					
	Pt. un cond. de plute		Pt. un plutaș				Pt. un cond. plute		Pt. un plutaș		Pt. asociați	
	fl.	cr.	fl.	cr.	fl.	cr.	fl.	cr.	fl.	cr.	fl.	cr.
A. După reglementarea comisiei prezidiale a lui Grassalkovits din 1748	9	—	7	30	31	30	18	—	13	—	57	
B. De la 1749 pînă la 1758 conduc. de plute au primit același salar ca plutașii	7	52½	7	52½	31	30	14	15	14	15	57	
C. Plata conform noii reglementări (1758)	7	30	7	30	30	—	15	—	15	—	60	
D. Plata conform noului contract al administratorului	8	—	8	—	32	—	14	—	14	—	56	

[106] Idem, 1748, fila .
[107] Idem, 1759/3643; 5211..

Plutaşii organizaţi în bresle încheiau contracte cu oficiile pentru transportarea unor cantităţi în prealabil stabilite. Multă vreme tariful pentru transportul sării se aprecia după numărul blocurilor de sare şi nu după greutate. Oficiile căutau să impună plutaşilor, respectiv grupurilor de plutaşi *(Floß-Rotten)* de la Sighet, Slatina, Apşa de Jos, Cîmpulung sau Săpînţa[108] începînd cu anul 1786 contracte în urma cărora plata se făcea după greutatea transportată (calculată în măji; centenare).

Drumul pe care plutaşii trebuiau să-l străbată de la locul de îmbarcare Partoş pînă la Seghedin dura cca. 30—35 de zile; readucerea plutelor la locul de îmbarcare dura tot atît, dacă nu mai mult. Ţinîndu-se seama de faptul că în anumite perioade ale anului Mureşul nu era navigabil, plutaşii putea efectua cel mult trei curse pe traseul amintit.

În Maramureş distanţa dintre Tiszaújlak şi Tokaj era parcursă (dus-întors) într-un interval de 4—5 săptămîni; pînă la Szolnok timpul necesar pentru efectuarea unui transport de sare (dus-întors) era aproape dublu[109].

Avînd în vedere tariful scăzut acordat pentru transportul unui bloc de sare (ex. de la Partoş la Seghedin: 9 cr.), pierderile care se puteau înregistra pe traseul parcurs, necesitatea procurării hranei pentru cele două luni cît lipseau plutaşii de acasă, mulţi renunţau la această sursă de cîştigare a existenţei.

Camera aulică a încercat să rezolve greutăţile întîmpinate de oficii la recrutarea plutaşilor prin angajarea forţată *(executione mediante)* a contribuabililor. Toţi cei capabili pentru plutărit erau conscrişi, urmînd ca în caz de nevoie să se apeleze la ajutorul lor[110]. O altă metodă la care recurgeau oficiile era asigurarea transportului acvatic cu ajutorul armatei[111]. Pentru fiecare majă de sare transportată de comercianţi în urma licitării de către oficii, şi dusă la Tiszaújlak pe plute, se percepea taxa de 13 cr.[112].

Centre mai mari unde se confecţionau plute, corăbii, bacuri şi şlepuri în cursul veacului al XVIII-lea se aflau la Partoş în Transilvania şi la Bocicău în Maramureş. Realizarea unor plute sau corăbii, capabile să transporte cantităţi de sare mai mari decît 50 măji, a fost o preocupare permanentă a oficiilor de transport. S-au întreprins în acest sens numeroase schimburi de experienţă între cele două centre — s-ar putea spune şantiere navale — din Transilvania şi Maramureş care au avut drept urmare confecţionarea de plute sau corăbii care să prezinte suficiente garanţii pentru transportul sării pe apă. Nu rareori au fost consultaţi şi specialişti din Austria, de la Gmunden şi Engenhagen[113].

---

[108] Idem, 1786/965.
[109] Idem, 1774/5172.
[110] Idem, 1776/27; mai.
[111] Idem, 1792/1759.
[112] Idem, 1748, fila 12.
[113] În anul 1772 au fost construite la Engenhagen (Austria) 8 nave pentru transportul sării la cererea oficiului de la Partoş (cf. *Kurzer Abriss...*, p. 22).

La începutul veacului, autoritățile camerale au considerat ca fiind avantajos pentru construirea plutelor aducerea unor maiștri și calfe din Tirol[114], atît pentru tăierea rațională a lemnelor necesare cît și pentru efectuarea operațiilor de asamblare. Aducerea maiștrilor străini este confirmată și de raportul înaintat la 1774 de administratorul Rudnyansky Camerei Aulice, ca răspuns la întrebarea acesteia dacă n-ar fi fost mai economic pentru cruțarea pădurilor să se confecționeze mai multe luntre decît plute: „Plutele confecționate la Bocicău — se arată în raport — sînt la fel de simplu construite ca și în urmă cu 40 de ani, cînd au fost aduși maiștri străini pentru construirea corăbiilor". Lucrarea întocmită de Direcția Minieră din Cluj (1873) consemnează anul 1734 ca un an în care a fost reluat pe o scară mai mare plutăritul pe Mureș, ceea ce coincide cu data aducerii maiștrilor pentru construirea plutelor în Transilvania și Maramureș. Cert este că în anul 1774 Rudnyansky se pronunță în raportul său pentru construirea unor p l u t e, motivîndu-și opțiunea prin neacoperirea cheltuielilor pentru confecționarea corăbiilor din veniturile obținute prin trasportul sării: „Avînd în vedere că transportul pe corăbii este greu de efectuat din cauza bancurilor de nisip, a curenților puternici de pe Tisa, a nenumăratelor cotituri, a crengilor și copacilor aflați pe mal și în albia rîului se p r o p u n e: regularizarea cursului Tisei prin întreprinderea unor măsurători de un inginer priceput, curățirea, nivelarea și scurtarea traseului, prin tăierea unor canale mai ales în acele porțiuni unde rîul înscrie mari cotituri". Rudnyansky mai recomandă folosirea cailor pentru readucerea corăbiilor și plutelor pe Tisa, datorită afluenților acestui rîu care îngreunează deplasarea lor; construirea unor „modele" de probă — un fel de bacuri, scurte și late — și experimentarea lor pe Tisa. Pentru asigurarea lemnului necesar la plute Rudnyansky propune înmulțirea plantațiilor de molid și în același timp tăierea lor dirijată — nu prin tăietori localnici, ci prin colonizarea a 300 lucrători de pădure din regiunea superioară a Tirolului[115]. Propunerile făcute de Rudnyansky s-au materializat în scurtă vreme prin extinderea șantierului de la Bocicău (1775)[116], ca urmare a transferării maistrului corăbier Peter Steinkogler[117] împreună cu 100 de tăietori de lemne din Austria Superioară[118] și a sporirii numărului bușteni lor livrați pentru confecționarea plutelor la Bocicău[119]:

[114] *ChronRCM*, 1726/5222, nr. 201.
[115] Idem, 1774/3236.
[116] Idem, 1775/33. Înainte de această dată se construiau aici plute și corăbii pentru transportul sării, dar începînd cu anul 1775 s-au confecționat cu precădere corăbii și șlepuri pentru transportarea sării ambalate în butoaie; cf. *ChronRCM*, 1770/5220; 1775/135.
[117] Idem, 1775/19 (3 aprilie).
[118] Idem, 1775/47, pct. VI.
[119] Idem, 1780/80.

De la Staţia Oficiului silvic Vişeu	bușteni pt. plute	bușteni mijlocii	bușteni mici
Făţetul	5782	1445	5240
Măgura Neagră	3439	1158	2019
Bordeul	1879	1180	920
Total:	11.100	3.923	8.179

La începutul veacului al XVIII-lea[120] plutele se confecţionau prin legarea a 16—17 bușteni viguroşi cu o lungime de minimum $7^1/_2$ stînjeni[121]. Platforma pentru transportul blocurilor de sare era acoperită cu aşa numitele *Unterleg-Hölzer,* dar mai tîrziu, în scopul etanşeizării cît mai perfecte a fundului plutei, acestea au fost înlocuite cu scînduri impermeabile (Saag-Hölzer)[122]. Calitatea lemnului juca un rol foarte mare, fapt pentru care după îndelungate experimentări, atît la Partoş cît şi la Bocicău, s-a trecut la întrebuinţarea pe scară tot mai largă a lemnului de răchită, de esenţă moale, întrucît cele de esenţă tare confecţionate la început cu precădere la Partoş s-au dovedit întru totul nerentabile[123]. Rezistenţa corăbiilor depindea în mare măsură şi de anotimpul în care se tăia lemnul din pădure[124], dar nu în mică măsură şi de condiţiile de depozitare a acestuia.

Schimbul de experienţă dintre cele două centre specializate în confecţionarea plutelor, respectiv micilor corăbii destinate transportului de sare, s-a concretizat în trimiterea la Partoş a patru maiştri corăbieri din Maramureş în 1777[125] şi prin detaşarea maistrului Zupperauer de la Partoş la „şantierul" de la Bocicău[126] pentru a stabili diferenţa dintre plutele construite în Transilvania faţă de cele din Maramureş. Cele două metode — care se deosebeau prin faptul că nu se întrebuinţa lemn de aceeaşi esenţă — în combinaţie cu aceea practicată la Gmunden (Austria), urmau să ducă la elaborarea unui tip perfecţionat de corăbii. Căutarea unor soluţii tehnice cît mai avansate şi adecvate destinaţiei corăbiilor s-a soldat cu construirea unor corăbii cu pînze *(Rücktrieb-Schiffe)* capabile să plutească şi împotriva cursului apei[127]; a unor plute mai înguste cu partea din faţă mai ascuţită (cele de la Bocicău) sau ceva mai

[120] Detalii privind modul de confecţionare a plutelor şi corăbiilor în Maramureş (sec. XVI) la D. Prodan, *op. cit.*, p. 772.

[121] Potrivit noilor dispoziţii ale Camerei Aulice din anul 1748 privind transportul sării se dispunea confecţionarea plutelor din 24 de bușteni în loc de 16—17 (= greutatea medie calculată pentru un bușteau fiind de şase măji); cf. *Die Salinen in der Marmarosch,* în *OesterZfürBuHW,* XIX, 1871, nr. 23, p. 180.

[122] *ChronRCM,* 1726/5222, nr. 177; 206; 302.

[123] Idem, 1726/53; 56.

[124] Idem, 1781/138.

[125] *Kurzer Abriss...,* p. 22; *ChronRCM,* 1778/8 (septembrie); 35 (ianuarie).

[126] Idem, 1782/116.

[127] Idem, 1774/5618.

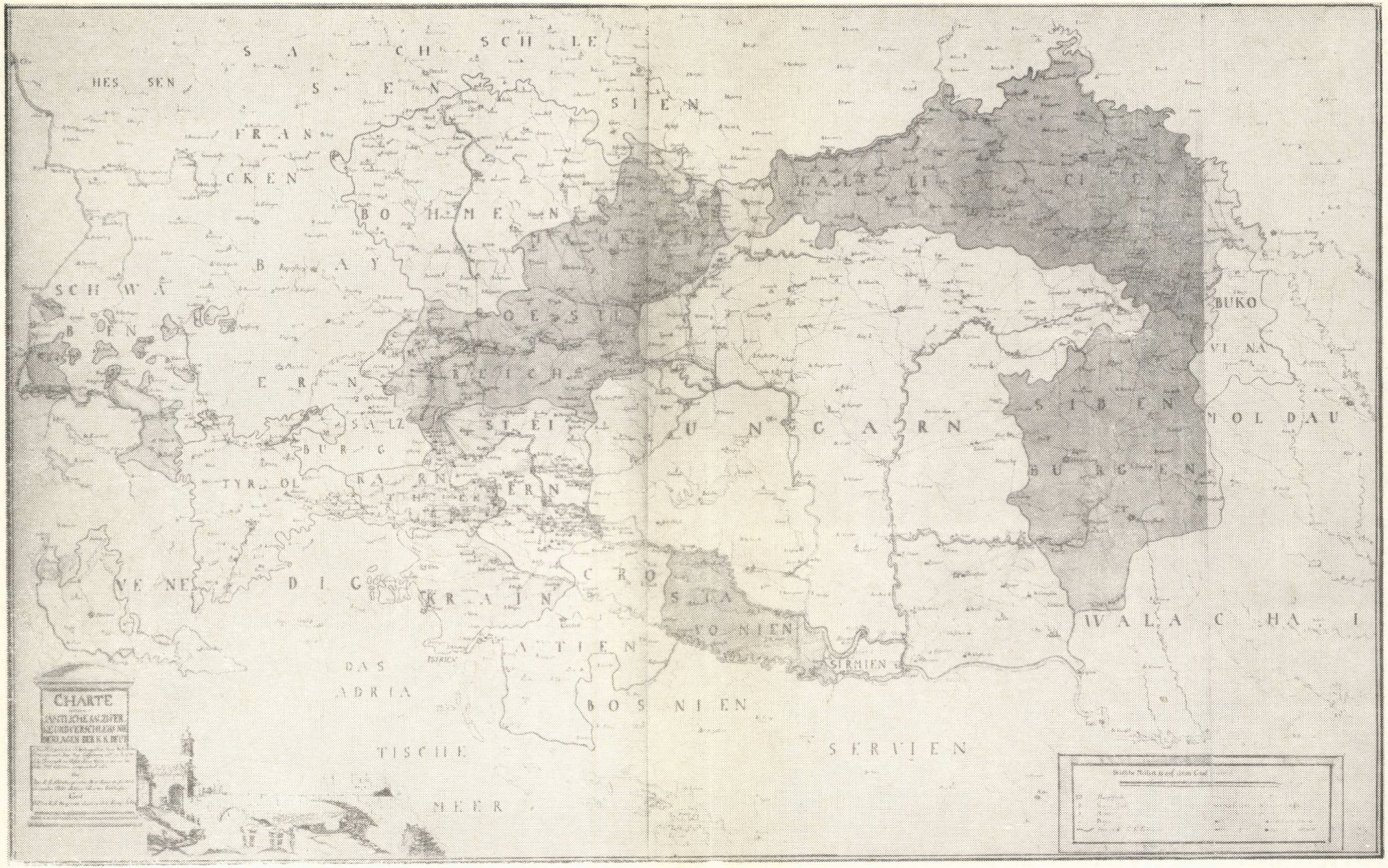

Pl. IV. — Harta privind districtele şi staţiunile de desfacere a sării din provinciile ereditare în anul 1785, indicîndu-se şi căile de transport.

Pl. V. — Harta oficiilor de sare din Ungaria, Croaţia, Slavonia şi Transilvania cu delimitarea inspectoratelor administrativ-teritoriale (sf. sec. XVIII).

	Numele oficiilor de sare situate în regatul Ungar.	Comitatele în care erau situate oficiile de sare	Numărul		Salariile alocate şi beneficiile la preţ local						Transportul	Aprovizionarea	Plata transp. de la staţia de aprovizionare	Preţ local		Vînzarea anuală în măji
			Funcţionarilor	Personal aux.	Salis officialium (funcţionari)		Servitorum (personal aj.)		Summarium (Total)					Fl.	cr.	
					fl.	cr.	fl.	cr.	fl.	cr.						
1	EGER (PO)	Heves (RPU)	2	1	682	25,5	153	33	835	58 1/3	⊙	Tokaj	12	3	33	9000
2	ARAD (PO)	Arad	2	8	626	—	375	12	1001	12	≈	Partoş	6	3	12	16000
3	BAJA (PO)	Bács (RPU)	2	5	939	45	635	15	1575	—	⊙	Szeged	12	3	30	23000
4	BEIUŞ (DO)	Zarand	1	—	134	4	—	—	134	4	⊙	Hălmagiu	10	3	9	2000
5	BUSTINO; URSS (PO)	Maramureş	2	—	685	—	827	30	1512	30	⊙	Coştiui	—	1	—	3000
6	N. KANIZSA, (PO)	Zala (RPU)	2	2	1046	12	279	3	1325	15	⊙	Mohács	21	4	3	18000
7	KOMARNO (PO)	Komárom (RPU)	2	1	860	54	151	54	1012	48	≈	Pesta	4 1/2	3	48	10000
8	CZIGLENICZA (DO)	Zala (RPU)	2	2	526	31 1/2	179	9	705	40	⊙	Mohács	30	4	9	4000
9	DUNAVECSE (DO)	Pesta	2	—	474	36	—	—	474	36	⊙	Szeged	14	3	36	5000
10	DEBRECEN (PO)	Bihor	2	4	854	28	480	37	1335	6	⊙	Şimleu	12	3	13	19000
11	ALEŞD (DO)	Bihor	2	23	532	25	1374	43	1907	8	≈	Cojocna	18	2	53	15000
12	FÖLDVÁR (PO)	Tolna (RPU)	2	3	936	12	519	—	1455	12	≈	Dunavecse	2 2/5	3	36	40000
13	IPOLYSÁG (DO)	Hont (RPU)	2	1	631	22 1/2	151	52 1/2	783	15	⊙	Szolnok	21	3	45	11000
14	GYÖR	Györ (RPU)	2	3	961	21 1/3	549	42 1/2	1511	4	≈	Pesta	4	3	53	22000
15	LÖRINCI (DO)	Nograd (RPU)	2	1	520	6	151	48	671	54	⊙	Szolnok	10	3	36	11000
16	ORADEA (DO)	Bihor	2	3	522	52 1/2	257	52 1/2	780	45	⊙	Aleşd	5	3	9	15000
17	MAKÓ (DO)	Cenad	2	1	490	12	60	—	550	12	≈	Partoş	5 1/2	3	12	5000
18	MOHÁCS (PO)	Baranya	2	2	830	57	301	19 1/2	1132	46	≈	Baja	3	3	39	18000
19	MUNKÁCEVO (PO)	Bereg (RPU)	2	10	490	30	755	—	1245	30	⊙	Bustino	11	3	—	5000
20	BAIA MARE (DO)	Satu Mare	2	12	535	25	548	17 3/4	1083	42 3/4	⊙	Dej	12	3	53	5000
21	CAREI (DO)	Satu Mare	2	—	407	30	—	—	407	30	⊙	Satu Mare	6	3	15	3000
22	NOVISAD; RSFJ (DO)	Bodrog (RPU)	2	2	218	45	247	48	466	30	≈	Szeged	10	3	30	10000
23	PESTA (PO)	Pesta	2	9	1394	45	1845	30	3240	18	⊙	Szolnok Szeged	12 21	3	36	62000
24	BRATISLAVA (PO)	Pojoni	2	1	838	—	176	—	1014	—	≈	Pesta	12	4	—	20000
25	PÉCS (PO)	Baranya	2	1	725	18	101	54	827	12	⊙	Mohács	7	3	48	7000
26	COŞTIUI (SO)	Maramureş	5	39	4405	30	5122	—	9527	30	⊙	Ocnă proprie	2 1/2	1	—	3000
	BOCICĂU (Filială)	,,	—	3	—	—	568	30	568	30	≈	[Maramureş]	—	—	—	—
27	SATU MARE (DO)	Satu Mare	2	3	472	40	154	34	677	15	⊙	Coştiui	20	3	3	5000
28	SZEGED (SO)	Csongrad	2	11	1403	9	2077	49 1/3	3480	58	≈	Partoş	9	3	18	20000
29	SIGHET (PO)	Maramueş	2	24	911	42	3391	36	4303	18	⊙	Coştiui	3 1/2	2	36	4000
30	SĂVĂRŞIN (DO)	Arad	2	7	437	—	407	—	844	—	≈	Partoş	2 1/4	2	48	4000
31	SZOLNOK (SO)	Solnocul Exterior	2	11	1138	31	2865	40	3004	11	≈ ⊙	Sighet ; Debrecen : Şimleu ; Dej	12 15	3	22	30000
32	TÁRKÁNI (PO)	Ungvár (RPU)	2	4	822	17 1/2	468	1 1/4	1290	18	≈	Bustino	—	2	55	8000
33	TITEL; RSFJ (DO)	Bodrog	1	2	295	26	195	30	490	56	≈	Szeged	8	3	30	1000
34	TOKAJ (PO) (Tiszaújlak)	Zemplen	2	8	1192	25	1469	—	2661	25	≈	Sighet Bustino Tiszaújlak	—	3	10	45000
35	VYLOK; URSS (PO)	Ugocsa	2	8	692	45	682	15	1375	—	⊙	Coştiui Bustino	4 18	2	53	6000
36	UNGVÁR (PO)	Ungvár	2	6	472	30	567	—	2039	30	⊙	Munkácevo	7 1/2	3	—	6000
37	VESPRÉM (PO)	Vesprém	2	—	623	39	—	—	623	39	⊙	Földvár	15	3	54	14000
38	HĂLMAGIU (DO)	Zarand	2	5	539	36	561	—	1100	36	⊙	Şoimuş	3	2	18	6000
39	ŞIMLEU (PO)	Crasna	2	22	832	25	881	57	1719	22	⊙	Dej	14	2	53	3000

Legendă : PO = Perceptoratus Officium ; DO = Distractoratus Officium ; SO = Supremum Officium ⊙ = transport pe uscat (osie)
≈ = transport pe apă

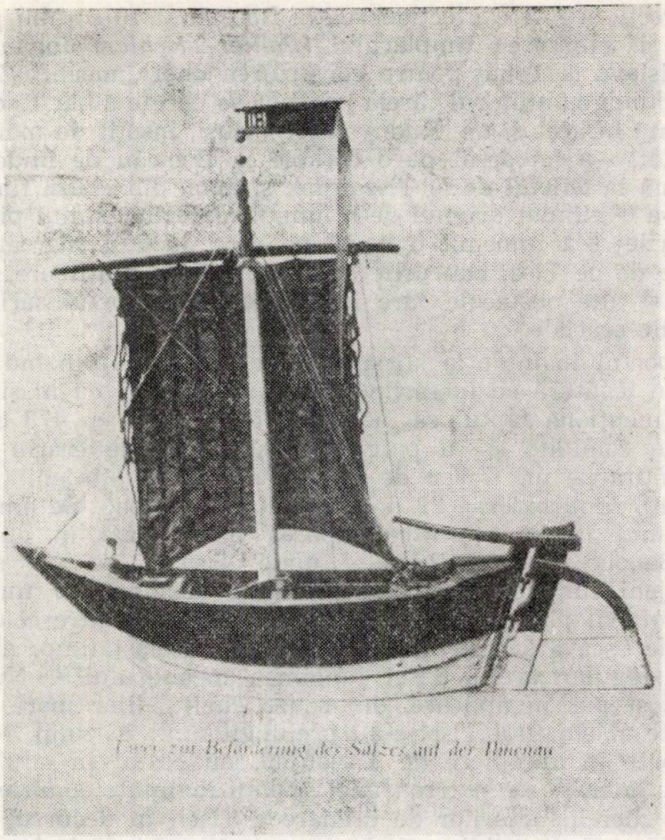

Fig. 1. Barcă de tip „Ewer" pentru transportul sării pe rîul Ilmenau în sec. XV—XVII (reconstituire)

late (la Partoș); șlepurile acoperite[128] sau un tip de plute acoperit cu scînduri[129]. Printre îmbunătățirile preconizate de Inspectoratul superior din Maramureș se aflau și unele indicații cu privire la gabaritul plutelor sau la modul de asamblare a bușteni lor[130].

Realizarea propunerii lui Rudnyansky privind drenarea Tisei, escavarea unor canale pentru scurtarea traseului navigabil a început să fie pusă în aplicare încă în anul 1775[131]. O primă măsură întreprinsă în

[128] Idem, 1782/116; 1783/219.
[129] Idem, 1788/1351.
[130] Idem, 1788/633.
[131] Deja în anul 1726 inspectorul Eyberger a fost numit coordonatorul lucrărilor de curățire a albiei Tisei. Atari operațiuni s-au efectuat pe porțiuni mai mici și pe Mureș. Ele constau, în cazul Tisei de exemplu, și în armarea malurilor prin căptușirea lor cu blănuri de scîndură; cf. ***ChronRCM*, 1776/83.**

această direcţie a fost confecţionarea la Bocicău a 10 corăbii pentru atare operaţii[132] şi trimiterea tîmplarului *(Pollier-Tischler)* Johann Eisenbart de la Bratislava la Tokaj pentru construirea unei „maşini" *(Theiß-Reinigungsmaschine)* cu ajutorul căreia urma să se cureţe albia Tisei[133], instalaţie terminată în acelaşi an. Rudnyansky însuşi, însoţit de maistrul minier Großschmidt, s-a îmbarcat pe o corabie la Bocicău de unde au coborît pe Tisa pînă la Oficiul de la Tiszaújlak şi apoi, din cauza timpului nefavorabil, şi-a continuat drumul de-a lungul malurilor rîului pînă la Tokaj. Cu acel prilej s-a întocmit o hartă pe care au fost marcate porţiunile periculoase de pe Tisa, bancurile de nisip, morile plutitoare, trunchiurile de copaci şi alte obstacole care împiedicau transportul sării cu plutele sau corăbiile erariale.

În raportul înaintat la sfîrşitul anului 1776 cuprinzînd constatările celor doi în legătură cu lucrările de drenare a Tisei cu maşina nou construită se menţiona faptul că în decurs de o lună, cu 473 de muncitori angajaţi de comitate şi cu patru plutaşi plătiţi de erariu albia rîului a fost curăţită pe un traseu de aproximativ 1000 stînjeni (1 stînjen = = 1,89 km), fiind extrase 22 de trunchiuri de copac. Se amintea deasemenea planul întocmit pentru săparea unui canal în apropierea localităţii Bagoly Szeg (R.P.U.) — unde Tisa făcea un meandru de 7.500 stînjeni lungime, întorcîndu-se la o distanţă de numai 230 de stînjeni. Potrivit planului, distanţa de 230 stînjeni dintre cele două braţe urma să fie escavată, scurtînd traseul şi, în acelaşi timp, eliminînd din planul de regularizare a Tisei lungimea meandrului[134]. Nu ştim dacă planul a fost pus în aplicare, din cauza cheltuielilor mari, lucrările de regularizare al cursului Tisei s-au prelungit mult în timp. Numai lucrările efectuate în apropiere de Tiszaújlak au costat în anul 1776 suma de 3094 fl. 35 cr.[135], iar potrivit unei situaţii înaintate comisiei însărcinate cu supravegherea lucrărilor de drenare a Tisei, în decursul a patru ani (1774—1777), oficiile silvice şi de transport au cheltuit împreună suma de 9.915 fl. 24 cr.[136].

Regularizarea cursului Tisei a fost efectuată, la fel ca şi repararea şi construirea drumurilor, prin eforturile populaţiei contribuabile din cele patru comitate: Bereg, Ugocea, Maramureş şi Satu Mare. Oficiile de transport întîmpinau adesea greutăţi la recrutarea muncitorilor necesari datorită neachitării la timp a sumelor cuvenite sau a recrutării ţăranilor în perioadele de timp cînd erau solicitaţi de muncile cîmpului. Pentru a se preveni încetarea lucrărilor s-a dispus printr-un ordin angajarea de muncitori plătiţi în bani numerar care lucrau permanent, excep-

---

[132] Idem, 1776/5190.

[133] Idem, 1776/68; 3767—3768. În anul 1776 olandezul Cornelius Redelikkeit a oferit o astfel de maşină *(Wasserabteufungs Maschine)* pentru regularizarea albiei rîului Tisa; cf. *ChronRCM*, 1777/72 (martie).

[134] Idem, 1776/5197.

[135] Idem, 1776/5508.

[136] Idem, 1777/5509.

tînd lunile iulie-august, rezervate muncilor agricole[137]. Alte măsuri menite să urgenteze lucrările de curățire a Tisei au fost folosirea, concomitent cu mașina de drenare, a 2—3 troliuri *(Landwinde)* cu ajutorul cărora se acționa de pe mal pentru scoaterea trunchiurilor[138]; aducerea de la Partoș a inginerului cameral Nozdrovitzky pentru a examina modul de funcționare al „mașinii de curățire" și eventual a-i aduce îmbunătățiri în vederea sporirii randamentului[139], sau adoptarea invenției plutașului Roman Adam, care s-a oferit să asigure drenarea Tisei fără ajutorul „mașinii", prin efectuarea acestei operații în cursul iernii cînd Tisa este înghețată[140].

Ritmul lent al lucrărilor de drenare a cursului Tisei ne este confirmat și de raportul înaintat camerei aulice în anul 1784, la 10 ani după începerea lucrărilor de drenaj, cu privire la operațiunile „hidraulice și arhitectonice" ale „Cămării" maramureșene în care se arătau cheltuielile avute cu curățirea permanentă a Tisei de la Bocicău pînă la Tiszaújlak și mai departe pînă la Tokaj, aruncarea în aer a stîncilor în amonte de portul Sighet, cheltuieli care se ridicau la suma de 887 fl. 47 cr.[141].

Buna desfășurare a transportului era împiedicată și de morile așezate pe Mureș, Someș sau Tisa. Deseori între plutași și proprietarii morilor plutitoare se iveau conflicte, fapt care determină autoritățile să ia măsuri împotriva acestora, mergînd pînă la desființarea lor, mai ales că proprietarii morilor percepeau și o anumită vamă pentru plutele care treceau peste zăgazurile ridicate de ei. Deoarece proprietarii de mori stabileau taxe după bunul lor plac, iar în afară de bani percepeau și alte bunuri (de multe ori chiar sare), nerespectînd statutele din anul 1774 privind taxarea plutelor[142], printr-un decret gubernial se stabilea vama la 3 denari de plută și interzicerea perceperii altor bunuri de la plutașii erariali[143]. În același timp, pentru evitarea pe viitor a diferendelor și pentru asigurarea posibilității de a utiliza în permanență transportul pe apă se trimiteau periodic comisari pentru cercetarea tuturor pricinilor care împiedicau circulația plutelor[144], iar ca o măsură directă a urmat construirea de către oficiile de sare a unor stăvilare pe Mureș, Someș

---

[137] Idem, 1778/45.

[138] Idem, 1779/105 (31; februarie).

[139] Idem, 1779/116 (septembrie).

[140] Idem, 1780/32 (decembrie); 1781/69 (septembrie); invenția lui Roman Adam urma să înlesnească scoaterea trunchiurilor de copac din albia Tisei în timpul iernii printr-un procedeu puțin costisitor. Roman devenise cunoscut printr-o altă invenție potrivit căreia pînzele (prelatele) cu care se acopereau plutele destinate transportului sării au fost îmbibate cu un fel de vopsea de ulei, devenind astfel impermeabile (*ChronRCM*, 1780/119 august).

[141] *ChronRMC*, 1784/100.

[142] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *Fond Comitat Turda, administrative* (citat în continuare (C. *Turda, adm.)*, 1754, doc. nr. 2148.

[143] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *Sc. Arieș, adm.*, 1798, doc. nr. 124.

[144] Idem, 1812, doc. nr. 729.

Fig. 2. Transportul sării cu ajutorul unor corăbii acoperite. Este infățișat întregul echipaj necesar pentru transportul sării la edec (după o gravură bavareză colorată din anul 1773).

sau Tisa, menite să ușureze transportul și totodată să prevină revărsarea apelor[145].

Ajunsă la depozite, fie pe apă, fie pe uscat (adică „pe osii" = per Axen, cum se spunea frecvent în documentele vremii) sarea era valorificată prin v î n z a r e. Întotdeauna a existat o reglementare precisă în ceea ce privește comerțul cu sare, atît în veacurile XIV—XVII, dar mai ales după ocuparea Transilvaniei de către Habsburgi. Se acordă o deosebită atenție măsurilor pentru prevenirea oricărei încercări de a induce autoritățile camerale în eroare și pentru interzicerea comerțului particular cu sare. Prin instrucțiunile trimise comitatelor din Transilvania și Maramureș la începutul veacului al XVIII-lea se asigura nu numai sporirea cantității de sare pentru folosința locuitorilor celor două provincii, dar se preconiza mereu și creșterea veniturilor camerale. O mare cantitate de sare, care depășea cu mult cerințele consumului intern, era comercializată pe piețele de desfacere din Ungaria, Peninsula Balcanică și chiar în Moravia și Silezia[146]. Comercializarea sării în zone atît de îndepărtate[147] era favorizată de calitatea foarte bună a sării, dar mai ales de prețul redus de cost în raport cu cel din alte centre producătoare de sare, unde investițiile necesare pentru obținerea sării prin procedee tehnice mai complexe erau mult mai costisitoare[148]. Sarea destinată exportului era în primul rînd cea exploatată sub forma unor blocuri întregi *(Formalsalz)*. În cursul veacului al XVIII-lea și sarea măruntă *(Minutien* sau *Fußsalz)* a început să fie vîndută prin intermediul oficiilor[149], în timp ce distribuirea ei gratuită populației din împrejurimile ocnelor devine un fenomen tot mai rar.

La beneficiile obținute în urma vînzării sării prin oficiile din Ungaria, Slavonia, Serbia etc. se adăugau, cele rezultate din vînzarea sării în comitatele învecinate, din Banat și Partium. Pentru piața externă erau transportate anual prin intermediul oficiilor de transport cantități de sare în jurul cifrei de 1 milion măji[150], la care se adăuga o cantitate de

---

[145] Idem, 1822, doc. nr. 248.

[146] *ChronRCM*, 1767/2137, 2207.

[147] Sarea din Transilvania ajungea în Croația, Slavonia, Ungaria și chiar pînă la granița cu Austria, Moravia, Silezia și Boemia încă din veacul al XVI-lea după cum reiese dintr-o scrisoare-raport adresată la 5. octombrie 1523 de Francesco Massaro, secretarul oratorului Veneției din Buda, dogele Conciano, în care se face aluzie la bogățiile minerale ale Transilvaniei; cf. *Călători străini*, I, p. 169—170.

[148] Atare procedeu, întîlnit foarte frecvent în salinele din Austria (Hall, Hallein, Berchtesgaden, Ausse ș.a.), Bosnia și Herțegovina, dar chiar și în Polonia la Wieliczka au fost descrise sumar (dar cu bibliografie mai amplă) de I. Dordea, V. Wollmann, *op. cit.*, p. 182.

[149] *ChronRCM*, 1775/14—15 (9 iulie), nr. 49.

[150] În anul 1794 de ex. numai prin oficiile de transport de la Sighet, Bustyaháza și Tiszaújlak s-au trimis pe piața Ungariei 938.984 măji de sare (*ChronRCM*, 1794/272); iar din Transilvania s-au livrat în același an pentru oficiile de sare din sudul Ungariei — prin intermediul oficiului de la Partoș — peste 700.000 măji de sare (cf. Arh. Stat. Cluj-Napoca, *Sc. Arieș, adm.*, 1794, doc. nr. 136).

pînă la 700.000 măji[151] valorificată prin oficiile din Transilvania şi Maramureş. În anii în care cerinţele erau mai mici se umpleau chiar şi marile depozite şi, în consecinţă, se dispunea sistarea vremelnică a transportului spre oficiile de desfacere[152], iar uneori se ajungea şi la scăderea producţiei, prin modificarea repartiţiei de sare pentru anul imediat următor.

Preţul sării varia de la o ocnă la alta în funcţie de calitate, de distanţa la care se transporta, condiţiile speciale de exploatare în anumite ocne, dar mai ales în funcţie de cererea semnalată pe piaţa de desfacere. Pe pieţele situate în afara Transilvaniei şi Maramureşului preţul de vînzare al sării varia între 2 fl.[153] şi 5 fl.[154] maja, în timp ce pe piaţa internă se cerea doar 6,8 sau chiar 11 cr.[155], deşi în anumite perioade preţul se ridica pînă la 1 fl. 50 cr. maja[156]. Factorii care contribuiau foarte mult la ridicarea preţului de vînzare al sării erau de obicei în legătură cu circulaţia ei. Transportul se desfăşura aproape întotdeauna foarte anevoios şi se solda de multe ori cu pierderi simţitoare pentru erariu. În rapoartele înaintate Camerei Aulice se menţionau foarte des o serie de accidente survenite pe parcursul transportului de la depozite înspre oficiile de desfacere. Vasele sau plutele care purtau o încărcătură de peste 800 măji se scufundau adesea în urma ciocnirii de stînci sau de trunchiurile de copaci[157].

În afara pagubelor suferite în timpul transportului de la depozit la oficii *(Salzschwendungen)*, provocate în special de pătrunderea apei în plute sau corăbii, de accidentele survenite pe traseu, oficiile înregistrau o mare pierdere de sare prin distribuirea cantităţii care revenea ca bonificaţie plutaşilor. Astfel, la un număr de 27 transporturi de blocuri întregi de sare, care însumau 239.774 măji, 53 libre s-au înregistrat pierderi în greutate de 15.878 măji, 83 libre s-au scufundat alte 4.188 măji, 13 libre, iar plutaşilor le-au revenit 239 blocuri de sare (1 bloc de sare = 80—90 Pfunzi germani)[158].

---

[151] Repartiţia pe anul 1794 în urma conscrierii persoanelor care solicitau sare se ridica la 769.800 măji *(ChronRCM*, 1794/104).

[152] Datorită necesităţilor restrînse de sare pe pieţele de desfacere din Ungaria, autorităţile au sistat în anul 1796 transportul sării de la ocnele din Turda, Ocna Mureşului, Cojocna, Ocna Dejului la oficiile de la Partoş, Mirăslău şi Şimleu (cf. Arh. Stat. Cluj-Napoca, *Sc. Arieş, adm.*, 1796, doc. nr. 137; 622; Arh. Stat. Cluj-Napoca, *C. Crasna, adm.*, 1796, doc. nr. 696).

[153] *ChronSystSBergG*, V, p. 696.

[154] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *Sc. Arieş, adm.*, 1810, doc. nr. 626.

[155] *ChronRCM*, 1789/2272; 1794/3824.

[156] Arh. Stat. Tîrgu Mureş, *Sc. Mureş*, 1802, doc. nr. 11714.

[157] *ChronRCM*, 1776/1 (oct.); 1779/96 (mai).

[158] Idem, 1775/5643. Pentru reducerea pierderilor autorităţile au luat o serie de măsuri printre care, în primul rînd, supravegherea mai atentă a transportului prin funcţionari desemnaţi în acest scop, renunţarea la acordarea de bonificaţii în sare pe seama plutaşilor, adoptarea unor inovaţii pentru protejarea sării prin acoperire cu prelate impermeabile sau prin confecţionarea unui acoperiş de scîndură.

Pentru reglementarea comerțului cu sare, comisarii sosiți în Transilvania și Maramureș la începutul veacului al XVIII-lea au încercat necontenit, prin cele mai chibzuite măsuri să înlăture cauzele care au dus la păgubirea veniturilor camerale pe căile amintite. În cadrul acestor măsuri se prevedea asigurarea unui control riguros asupra modului de desfășurare a comerțului cu sare pe plan intern; prevenirea furtului și a speculei; înlăturarea vechilor practici de a se comercializa din inițiativă particulară sarea în Ungaria sau în Imperiul otoman[159]. După noile dispoziții guberniale, sarea putea lua drumul spre Ungaria numai prin intermediul oficiilor de sare de la Șimleu, Baia Mare sau Beiuș[160]. Pentru înlăturarea oricărei tentative de a exploata, respectiv comercializa sarea din inițiativă particulară s-a interzis scoaterea sării, care în unele regiuni ale Transilvaniei se afla la suprafață, introducîndu-se obligativitatea aprovizionării cu sare a acestor regiuni de la ocnele cele mai apropiate[161]. În aceeași ordine de idei s-a interzis și importul sării din Moldova și Țara Românească, în timp ce comitatele învecinate cu acestea erau supuse unui control riguros, pentru prevenirea comerțului clandestin.

Anumite orașe beneficiau încă din veacul al XV-lea de anumite privilegii privind folosirea sării sau a fîntînilor de sare. De un astfel de privilegiu se bucurau și bistrițenii, dar întîmpinau rezistența oficiilor de sare care nu le mai recunoșteau acest drept. Ca urmare au fost înaintate numeroase plîngeri Curții de la Viena pentru îngăduința folosirii de către locuitori a fîntînilor cu apă sărată de pe hotarele satelor din district, potrivit vechiului privilegiu. Rezoluția a fost favorabilă bistrițenilor însă cu condiția ca aceste fîntîni să fie închise și supravegheate de un funcționar care să distribuie numai atîta sare cît era necesar[162].

Măsurile luate de Habsburgi în privința limitării pierderilor de sare erau atît de riguroase încît anumite înțelegeri existente între ocnele de sare și bresle sau alți furnizori ai ocnelor, au fost schimbate prin diferite dispoziții, provocînd nemulțumirea acestora și de cele mai multe ori refuzul de a mai livra produse ca frînghii, seu, cărbune. De un astfel de refuz se plînge oficiul sării din Cojocna care se adresează Tezaurariatului Minier în speranța aplanării conflictului ivit între cărbunari și oficiul sării, cărbunarii refuzînd să mai aducă cărbune „... dacă nu vor primi ca și mai înainte sare în mod gratuit..."[163]. Obiceiul de a acorda sare în mod gratuit cu prilejul preluării odgoanelor și seulului de la frînghierii

---

[159] La începutul veacului al XVIII-Lea cînd Curtea de la Viena avea mare nevoie de bani și provizii pentru purtarea războaielor se cerea comisarilor trimiși în Transilvania să sprijine și să promoveze prin toate mijloacele comerțul cu sare înspre țările române și Turcia chiar dacă în schimbul sării exportate se obțineau cereale, cf. *ChronSystSBergG*, V, p. 719).

[160] Arh. Stat. Cluj-Napoca, P.O.B., dos. II-a, fasc. 118 (12 decembrie 1704).

[161] Idem, 11 martie 1711.

[162] Idem, 7 februarie 1781.

[163] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *Fond Oficiul Superior Minier*, 1785, doc. nr. 2052.

din Sibiu, Bistrița și Sighișoara[164] a fost prezentat Tezaurariatului și de către Oficiul sării din Ocna Dejului, care opina pentru continuarea lui. O altă măsură luată de Habsburgi în vederea realizării unui control permanent asupra comerțului cu sare a fost conscrierea sării. Un comisar delegat de la oficiile de sare făcea această operație în fiecare an ținînd cont de numărul persoanelor și al animalelor pentru repartizarea sării pe familii.

Privilegiul de care s-a bucurat nobilimea veacuri în șir, de a primi în mod gratuit sare, a fost menținut pînă în primele decenii ale veacului al XVIII-lea. Repartiția cantității de care beneficiau nobilii nu se efectua însă la întîmplare, ci sub un anumit control, în sensul că era consemnată în registre, care la rîndul lor erau contrasemnate de organele fiscale; era prevăzută și destinația sării, specificîndu-se în același timp zona în care putea fi vîndută. Contravenienții pierdeau acest privilegiu, fiind nevoiți pe viitor să dobîndească sarea contra cost, numai prin oficiile de sare[165]. Pentru reducerea numărului de persoane care primeau sarea în mod gratuit, atît nobilii cît și clericii erau nevoiți să prezinte privilegile scrise, moștenite sau dobîndite, în acest sens. Sarea repartizată în mod gratuit era transportată de la depozite, însoțită de o chitanță din care rezulta cantitatea exactă de sare dobîndită pe această cale[166].

În ciuda tuturor încercărilor de a supune vînzarea sării unui control riguros, sporindu-se atribuțiile oficiilor specializate în această direcție, furtul și contrabanda n-au putut fi înlăturate definitiv. Extragerea sării de la suprafața solului; folosirea saramurii din fîntînile cu apa sărată, puse și ele la rîndul lor sub pază; sustragerea sării din ocne și depozite, vînzarea ilicită în ținuturile învecinate sau importarea clandestină a sării din țările românești, toate acestea erau considerate modalități de încălcare a dreptului de vînzare al sării, cunoscute sub termenul de p r e v a r i c a ț i e.

Camera Aulică lua măsuri aspre împotriva „prevaricatorilor" de sare, dar de mai multe ori chiar cei care se ocupau de transportul, depozitarea și vînzarea ei comiteau astfel de ilegalități. Numeroase ordine guberniale atrăgeau atenția asupra faptului că tocmai cărăușii, plutașii și luntrașii erau cei care sustrăgeau sarea[167]. Se cerea oficiilor să-i pedepsească pe contravenienți chiar la fața locului („... gleich in *facie loci* ..."), fără a se mai aștepta vre-un alt ordin din partea oficiilor de transport, servind în felul acesta și un exemplu pentru ceilalți[168]. Deobicei pedepsele erau de ordin pecuniar, dar se întîmpla ca celor vinovați — lipsiți de mijloace bănești — să li se aplice pedepse corporale[169]. Pentru asigurarea

---

[164] Idem, doc. nr. 1404.
[165] *ChronRCM*, 1726/5222 nr. 279.
[166] Arh. Stat. Cluj-Napoca, P.O.B., dos. II-a, fasc. 118, (20 februarie 1714).
[167] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *C. Turda, adm.*, 1758, doc. nr. 3050.
[168] *ChronRCM*, 1776/55 (9 iulie).
[169] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *Sc. Arieș, adm.*, 1813, doc. nr. 967; Arh. Stat. Tîrgu Mureș, *Sc. Mureș*, 1802, doc. nr. 173.

unui control eficient la toate oficiile de sare erau numiți funcționari *(Überreiter* sau *Hajdones; Haiduken)* investiți cu sarcina de a supraveghea circulația sării atît pe uscat, cît și pe apă iar în mod special să depisteze transporturile clandestine efectuate pe drumuri mai puțin circulate și pe poteci ascunse. În Maramureș, pentru o supraveghere organizată a transportului pe Tisa s-a instituit și postul de comisar pentru prevaricație care, împreună cu supraveghetorii, avea sediul la Tiszaújlak[170]. Pentru stabilirea amenzilor și pedepselor — potrivit cu gravitatea infracțiunii — Camera Aulică de la Viena a emis norme și instrucțiuni precise comunicate atît Oficiului superior minier, salinelor de la Zlatna, Schmölnitz și Baia Mare cît și comitatelor din Transilvania și Maramureș.

Prin decretul nr. 3931 din 11 iunie 1786 a fost ratificat proiectul de norme și instrucțiuni privind prevaricația sării elaborat la 16 martie 1786. În instrucțiuni sînt consemnate categoriile de contrabandă de sare (Salz-Paschung): delapidarea sării (Salzentfremdung), distrugerea intenționată a blocurilor de sare sau falsificarea cantităților din butoaiele de transport (Salzunterschlagung); importul de sare (Salzschwärzung). De asemenea, sînt înșirate obligațiile și îndatoririle funcționarilor de la oficii (Überreiter, Aufseher) în legătură cu aplicarea amenzilor și pedepselor cuvenite pentru contrabanda cu sare[171].

În anumite situații puteau face comerț cu sare cei care obțineau o autorizație de vînzare a sării. Aceștia aveau dreptul să vîndă numai sarea mărunță[172] care rămînea în urma desprinderii blocurilor de sare din talpa ocnei. Cu timpul însă, autoritățile au angajat pe o anumită perioadă de timp asemenea vînzători de sare mărunță care primeau un salar și în același timp se stabilea prețul cu care sarea urma să fie vîndută. În funcție de distanța pe care trebuia s-o parcurgă fiecare dintre acești vînzători pînă la ocnă și înapoi se stabilea prețul de vînzare al sării. Spre exemplu dacă un vînzător trebuia să parcurgă distanțe mai mari, i se plăteau pentru fiecare kilometru 3 fl. și 36 cr. la 100 de măji de sare[173].

*

Pe baza datelor prezentate, putem aprecia în concluzie, că prin creșterea numărului populației, sporirea numărului de animale sau lăr-

---

[170] *ChronRCM*, 1779/76 (septembrie).

[171] *ChronSystSBergG*, XVII, p. 176—224; vezi și: I. Ranca, *Prevaricația sării și cauzele ei social-economice* (Lucrare în manuscris: Arh. Stat. Tîrgu Mureș, Colecția manuscrise nr. 1).

[172] Arh. Stat. Cluj-Napoca, T.M., 1771, doc. nr. 277; 1774, doc. nr. 282; 436. În Maramureș la începutul veacului al XVIII-lea se admitea vînzarea blocurilor întregi de sare, cu obligația, ca cei care beneficiau de acest drept să cumpere sarea de la ocne sau de la oficii plătind pentru fiecare bloc de sare șase pînă la opt creițari (cf. *ChronSystSBergG*, V, p. 694.

[173] Arh. Stat. Cluj-Napoca, *Sc. Arieș, adm.*, 1822, doc. nr. 623. În general vînzătorii de sare mărunță foloseau ca unitate de măsură cupa. O cupă de sare mărunță se vindea cu $7^1/_2$ cr.

girea continuă a zonelor de desfacere s-a asigurat cu regularitate o piață sigură cantităților tot mai mari de sare, exploatate prin metode noi și în același timp un venit considerabil statului. Strădaniile autorităților de a spori numărul oficiilor de transport și de vînzare, a depozitelor anexe, de a face Mureșul, Someșul, Tisa sau alte rîuri navigabile urmăreau reducerea cheltuielilor de transport și creșterea rentabilității sării exploatate și transportate spre pieţele de desfacere. Dacă în veacul al XVIII-lea importul sării era cu desăvîrșire interzis, aplicîndu-se în acest sens un regim protecționist, la începutul și mai ales la jumătatea secolului al XIX-lea, odată cu intensificarea procesului de chimizare la nivel industrial se renunță din ce în ce mai mult la această interdicție.

Cele două mari regiuni producătoare de sare, Transilvania și Maramureșul, prin cantitățile de sare comercializate în veacul al XVIII-lea au contribuit în mare măsură la dezvoltarea schimburilor de produse, în general, și a comerțului cu sare, în special. Drumurile pe uscat, construite și întreținute pentru traficul sării, ca și rîurile navigabile pe care plutele și corăbiile erariale transportau mai ieftin și mai rapid această marfă de preț spre zonele cele mai îndepărtate au servit în același timp ca mijloc de comunicație și de comercializare și pentru alte produse, contribuind la desfășurarea unui comerț intens, la dezvoltarea orașelor și centrelor așezate pe aceste trasee.

Rescriptele Camerei Aulice, decretele guberniale, celelalte măsuri luate de autorități aveau în vedere — aproape fără excepție — apărarea intereselor erariului și mai puțin, sau aproape de loc, îmbunătățirea condițiilor grele de lucru ale lucrătorilor din ocne sau înlăturarea necurmatelor abuzuri din partea funcționarilor de la oficii, abuzuri care trebuiau să le suporte cei care, prin eforturi deosebit de grele și pentru un cîștig aflat mult sub nivelul efortului depus, transportau sarea de la locul de extracție la cumpărătorii interni sau externi.

Exploatarea, transportul și comercializarea sării în Transilvania și Maramureș au cunoscut — după cum s-a mai văzut — mai multe etape de dezvoltare, dar întotdeauna scopul urmărit a fost acela de a obține profituri cît mai mari, cu investiții financiare cît mai mici. Pînă în secolul al XIX-lea, și chiar la începutul secolului al XX-lea, atît exploatarea cît și transportul sării au fost efectuate cu mijloacele cele mai rudimentare, exploatînd din plin munca tăietorilor de sare și a celorlalte categorii de muncitori care lucrau în ocne, sau a nenumăraților contribuabili obligați la împovărătoarea sarcină a cărăușiei.

ION DORDEA — VOLKER WOLLMANN

DER TRANSPORT UND VERSCHLEISS DES SALZES AUS SIEBENBÜRGEN UND DER MARAMUREŞ WÄHREND DES XVIII. JAHRHUNDERTS

(Zusammenfassung)

Zu den Organisierungsmaßnahmen welche die Habsburger in den neuerworbenen Gebieten schon zu Beginn des XVIII. Jahrhunderts getroffen haben, zählen auch die Versuche den Verschleiß und den Transport des Salzes umzugestalten.

Im ersten Teil des Aufsatzes werden die Bestrebungen der Kameralbehörden hervorgehoben, genau die Höhe des Einkommens zu ermitteln, die durch den Verschleiß erzielt werden konnten. Zwecks Umgestaltung des ganzen Salinenwesens (einschließlich des Salzverschleißes, bzw. des Transportes) schickte die Hofkammer auch nach Siebenbürgen und die Maramureş Kommissäre, die den genauen Wirtschaftsstand der einzelnen Salzämter feststellen sollten. Die Namen der wichtigsten Hof- und Kameralräte oder Kommissäre wie: Tavonath, Eckler und Seeau werden im Aufsatz erwähnt und die Ergebnisse ihrer Beobachtungen zusammenfassend angeführt.

Aufgrund unveröffentlichter Archivbelege und der ausführlichen „Chronologisch-systhematischen Sammlung der Berggesetze..." von Fr. A. Schmidt, konnte das Bestreben der Hofkammer veranschaulicht werden, sowohl die alten als auch die neugegründeten Salzlager- und Verschleißstätten, mit zahlenmäßig entsprechendem und ausgebildeten Personal zu versehen.

Nach der Aufzählung der Kategorien der Angestellten eines Salzamtes mit den ihnen zustehenden Befugnissen, wird das — anhand statistischer Daten und kartographischen Quellen teils nachgezeichnete — Verkehrsnetz vorgeführt, durch welches der Salzverschleiß sowohl auf dem Lande als auch zu Wasser gesichert werden konnte (siehe Taf II). Die große Bedeutung, die den Wasserwegen zugemessen wurde, konnte durch zahlreiche dokumentarische Belege, welche sich auf Flußreinigungsaktionen der Marosch, Theiß und Somesch (und die dazugehörigen technischen Erleichterungen, zum Teil Erfindungen) beziehen, eindeuting hervorgehoben werden. Auch die Tätigkeit der beiden Schiffswerften von Bocicău für die Maramureş und Partoş bei Karlsburg (Alba Iulia) für Siebenbürgen — jede auf Schiffstypen spezialisiert, die an die lokalen Flußfahrtverhältnisse angepaßt waren — konnte mit den herangezogenen Quellenbelegen manchmal bis ins Detail erforscht werden.

In den folgenden Abschnitten wird die Frage der Entlohnung der Fuhr- und Schiffsleute aufgeworfen; es konnte dabei hervorgehoben werden, daß diese Transportpflichten (zu welchen sich auch die Instandhaltung der Salzstraßen gesellte) oft den Dorfbewohner aufgebürdet wurden, deren unmittelbare Folgen Unzufriedenheit und Weigerungsaktionen waren. Ein aufschlußreiches Beispiel bieten in dieser Hinsicht die Goldwäscher aus Ober-Pien (Pianul de Sus) im Mühlbacher Stuhl, welche sich schriftlich sowohl bei der Zlatnaer Bergwerksdirektion als auch beim Montan-Thesaurariat beklagten.

ÎNCEPUTURILE MIŞCĂRII NAŢIONALE ROMÂNEŞTI ÎN BANAT. ACTIVITATEA LUI PAUL IORGOVICI

O personalitate distinctă şi puternic individualizată în cadrul iluminismului românesc, atît prin ideile profesate, cît şi prin activitatea desfăşurată pe coordonatele mişcării naţionale, a fost bănăţeanul Paul Iorgovici, sub autoritatea căruia se deschide a doua etapă a iluminismului românesc din Banat[1]. S-a impus în cultura românească a vremii prin instrucţia superioară, dobîndită la şcolile din Vîrşeţ, Seghedin, Pojon şi apoi Viena, traseu pe care vor merge de aici încolo aproape toţi reprezentanţii luminilor româneşti din Banat şi părţile vestice, prin înalta ţinută intelectuală a scrierilor, limbajul şi ideile savante, de o remarcabilă acurateţe ştiinţifică şi un indiscutabil suport filozofic, trădînd lecturi bogate, de primă mînă din literatura europeană. Este primul între reprezentanţii bănăţeni ai luminilor care realizează o operă de creaţie, care elaborează o concepţie proprie în materie de limbă, depăşind faza traducerilor după literatura oficială impusă de autorităţile şcolare sau eclezіastice. Iorgovici inaugurează o direcţie nouă în literatura română din mediul ortodox, a creaţiei originale în spirit naţional, subordonată ideii naţionale şi necesităţii ridicării naţiunii române.

În biografia lui intelectuală[2] se detaşează ca o etapă importantă perioada vieneză (1793—1795), a primelor iniţiative culturale şi naţionale,

---

[1] Pentru periodizarea manifestărilor iluministe în Banat vezi N. Bocşan, *Contribuţii la bibliografia literaturii române din Banat în epoca luminilor*, în *Banatica*, 4, 1977, p. 483—485.

[2] Pentru biografia lui vezi T. Topliceanu, *Paul Iorgovici. Viaţa şi opera lui (1764—1808)*, în *Analele Banatului*, 4, 1931, nr. 2—4, p. 133—148; I. B. Mureşianu, *Despre Paul Iorgovici*, în *Revista Institutului Social Banat-Crişana*, 8, 1940, nr. 30, p. 231—237; V. Ardelean, *Paul Iorgovici, Schiţă biografică şi cîteva probleme nerezolvate*, în *Orizont*, 1 (4), 1964, nr. 4, p. 81—84; Aron Pumnul, *Lepturariu rumânesc*, tom. IV, partea 2, p. 3—5; „Telegraful român", nr. 71 şi 92 din 1862. În totalitatea lor contribuţiile biografice pornesc de la datele publicate de Nicolae Tincu-Velia şi Pavel Vasici în „Telegraful român", nr. 71 şi 92, din 1862, de la notiţa lui Aron Pumnul, bazate pe amintirile unor rude ale învăţătului sau preoţi care l-au cunoscut. Aceste contribuţii menţionează călătoria bănăţeanului prin Europa luminilor, pe traseul Viena—Roma—Paris—Londra—Germania—Viena. Cronologic şederea acestuia la Paris în perioada 1790—1793 este infirmată de faptul că în anul 1792 Iorgovici participă la o amplă mişcare alături de Grigore Terlaici, pentru menţinerea Cancelariei illirice, mişcare ce s-a extins în rîndul clerului de jos pînă în părţile Bihorului. Se cunosc manifeste şi proclamaţii traduse în latineşte ale acestora, precum şi măsurile luate de autorităţile comitatului Bihor împotriva mişcării, menţionată ca deosebit de activă în perioada ianuarie—martie 1972. Cf. Malyusz Elemér, *Sándor Lipót föherceg nádor iratai. 1790—1795*, Budapest, 1926, p. 95—97, bazată pe documente din arhiva Teleki, corespondenţă ş.a. În această situaţie trebuie reexaminată perioada respectivă din biografia lui Iorgovici, dacă într-adevăr a făcut această călătorie, sau cel puţin reexaminată cronologia acestui periplu european. Într-una din petiţiile adresate directorului

cînd a fost corector pe lîngă tipografia lui Novacovici. Acum intenționează editarea unui ziar românesc, împreună cu Ioan Piuariu Molnar, suspendat din motive politice și tipărește *Calendariul la anul de la nașterea lui Hristos 1794*, o traducere după calendarele sîrbești ale vremii[3], mai puțin povestirea moralizatoare de la sfîrșit, tradusă din limba franceză, după cum a demonstrat N. A. Ursu[4]. De la Viena trece ca avocat consistorial la Vîrșeț, pe lîngă episcopul Iosif Ioanovici de Șacabent, una din figurile „luminate" ale ortodoxiei din imperiu. Din această perioadă datează cele mai importante contribuții ale lui Iorgovici, atît în plan cultural, cît și al luptei pentru drepturi naționale.

Din lipsa materialului documentar, activitatea lui în cadrul mișcării naționale a rămas învăluită în necunoscut și legendă, deși toți cei care s-au ocupat de această perioadă a istoriei Banatului i-au atribuit meritul de a fi inițiatorul mișcării naționale în aceste părți.

S-a relevat în literatura de specialitate caracterul distinct al concepției sale în cadrul iluminismului românesc, dar și ideile fundamentale prin care se integrează perfect în opera și ideologia luminilor românești, colorînd unitatea acestora cu modalități specifice de manifestare. În acest sens, o contribuție deosebită ni se pare stabilirea influențelor venite din sfera iluminismului francez, respectiv din partea lui Condilliac[5], ilustrînd o deschidere mai largă spre iluminismul european decît a altor colegi de generație. Dacă activitatea lingvistică a bănățeanului s-a bucurat de un interes mai larg din partea specialiștilor[6], au lipsit preocupările de a defini ideologia și concepția iluministă a lui Paul Iorgovici în ansamblu, căreia i se integrează și concepția lingvistică. Cu atît mai mult, cu cît motivele ideologice pot fi descoperite cu ușurință în activitatea desfășurată în cadrul luptei pentru drepturi naționale.

La nivelul general al ideologiei promovate constatăm cu ușurință o unitate de concepție și tematică cu întreaga școală iluministă a vremii. În primul rînd Iorgovici subordonează demonstrația științifică a romanității unor comandamente naționale, preocupat de definirea și indivi-

---

școlar Oradea, argumentîndu-și meritele pentru ocuparea postului de director, menționează că după terminarea studiilor a ocupat postul de corector la tipografia lui Novacovici. Nici acesta nu poate fi un argument de neclintit, avînd în vedere faptul că nu avea nici un interes pentru a-și face cunoscute drumurile europene. *Arh. Stat. Cluj-Napoca. Dir. Sc. Oradea*, Sc. naț., 1798, 42. (În continuare D.S.O. S.N.)

[3] Bocșan, *op cit.*, p. 490.

[4] N. A. Ursu, *Un calendar istoric literar publicat de Paul Iorgovici*, în *Limba română*, 12, 1963, nr. 3, p. 283—291.

[6] D. Popovici, *La littérature roumaine à l'époque des Lumières*, *Sibiu*, 1945, p. 268.; C. Dascălu, *Iorgovici și Condillac*, în *Limba română*, 1971, nr. 5, p. 497—501; A. Marino, *Iluminiștii români și problema „cultivării" limbii* II, în *Limba română*, 1964, nr. 6, p. 571—586.

[6] Trimitem la cele mai noi apariții în acest domeniu, care sintetizează și bibliografia mai veche a problemei: A. Nicolescu, *Școala ardeleană și limba română*, București, 1971; V. V. Grecu, *Școala ardeleană și unitatea limbii române literare*, Timișoara, 1975.

dualizarea naţiunii, prin limbă în primul rînd, cheia teoriei sale. Romanitatea apare ca un mijloc de individualizare naţională, identificîndu-se în demonstraţia acesteia şi viitoarele elemente componente ale definiţiei naţiunii („Precum *cuvintele* care vorbim şi *nomele* care purtăm ne mărturisesc pre noi a fi următorii naţii Romanesci"[7]) (Subl. ns. N.B.). Sînt elemente pe care întreaga generaţie le-a utilizat în tentativa de definire a naţiunii de pe alte coordonate decît cele politice. Încă din această etapă se constată o suprapunere pînă la identificare a conceptelor naţiune şi romanitate, ultimul avînd ponderea cea mai mare în definirea naţiunii din noua perspectivă.

Demonstraţia lui Iorgovici în sensul individualizării naţiunii române se realizează cu metoda şi logica tipic iluministă, dominantă în gîndirea europeană a veacului XVIII, metoda analizei, care presupune descompunerea fenomenului în elementele lui componente pînă la delimitarea începuturilor, a elementului prim, de la care se porneşte apoi demonstraţia. Elementul prim care stă la temelia naţiunii române, definită dintr-o perspectivă evoluţionistă, l-a constituit originea romană a poporului român şi latinitatea limbii. În *Observaţii* Iorgovici nu părăseşte perspectiva istoristă, dovadă fiind schema succintă pe care o face originilor[8], corectă în ansamblu, adusă pînă la momentul cuceririi românilor de către unguri şi turci, cînd se destramă unitatea civilizaţiei româneşti în entităţi politice diferite. În această primă etapă, unitară am văzut, care stă la baza civilizaţiei româneşti, Iorgovici distinge o identitate perfectă între unitatea etnică şi cea teritorială. („Sub Traian împăratul romanilor Ţara Românească, Moldavia, Ardealu, Banatu se cheamă cu un nume Dachia".)

Cu această fază a începuturilor Iorgovici confruntă starea de decădere a naţiunii române în vremea sa, motiv întîlnit în întreaga ideologie a iluminismului românesc, afirmînd necesitatea ridicării acesteia pe toate planurile. Originalitatea lui Iorgovici se manifestă în modalitatea pe care o întrevede pentru această ridicare calitativă a naţiunii, pornind tocmai de la elementul prim (romanitatea şi latinitatea), respectiv prin cultivarea limbii, „fiindcă starea limbii şi a naţii într-acelaşi pas umblu" şi „spre mai mare înţelegere acelora ce se ating de limbă, se cere o scurtă cunosciinţă de istoria romanilor sau românilor"[9]. Dacă metoda analizei este generală în iluminismul european, ca şi concepţia evoluţionistă, pre-

[7] *Observaţii de limbă românească*, 1799, p. XII (În continuare *Observaţii*).
[8] *Ibidem*, p. 10—12.
[9] *Ibidem*, p. 10. În alt loc se exprimă în acelaşi sens: „Deci dacă te atinge cîtva lauda nomelui romanesc stă cu dedinsul de cultura limbii romanesci". Şi explicaţia cuvîntului naţiune din *Secţia II. Exemplurile* este sugestivă: „Oameni mai mulţi născuţi într-aceeaşi limbă". *Observaţii*, p. 54; sau în alt loc: „Din cele păn aici zise pentru limba romanească se pot multe înţelege şi din cele ce sunt ale stării a Naţii Romaneşti, fiindcă limba şi naţia cu acelaşi paş păşesc". *Ibidem*, p. 81.

luate de Iorgovici pe filiera Condillac[10], legătura stabilită între limbă şi ridicarea naţiunii este deja un motiv herderian, apropierea lui de Herder fiind mult facilitată de filiaţia astăzi dovedită Condillac—Herder.

În această concepţie, cultivarea limbii apare ca o parte componentă a programului general de luminare, de ridicare prin cultură, ştiinţă, a naţiunii române. Instrumentul principal este limba, care trebuie perfecţionată, starea ei reflectînd fidel nivelul de dezvoltare al naţiunii, progresul ştiinţelor, literaturii, artelor. Într-o interdependenţă perfectă, cultivarea acestora din urmă şi a limbii se desfăşoară într-un mod unitar. De aici se va manifesta lingvistul propriu zis, cu o solidă pregătire ştiinţifică, de nivel european, utilizînd într-o manieră originală concepţia lingvistică a luminilor. Conform acesteia, în special ideilor lui Condillac[11], limbajul este un instrument general al cunoaşterii, iar progresul cunoaşterii este în strînsă corelaţie cu progresul uman în ansamblu. De aici legătura logică între progresul spiritului uman şi limbă. Aplicarea metodei generale iluministe la cadrul naţional şi limba naţională o preia însă de la Herder, ale cărui idei în final conduc tot la Condillac. Amendarea afirmaţiilor anterioare privind o influenţă exclusiv franceză asupra lui Iorgovici este necesară avînd în vedere priorităţile naţionale ale mişcării culturale, alimentate pe filiera herderiană. Aceasta din urmă ni se pare bine conturată atunci cînd vorbeşte de „fiinţa limbii" şi de întoarcerea la „rădăcina" latină a cuvintelor, care trebuie să formeze baza procesului de îmbogăţire a limbii[12], prin derivare.

Instrumentele de cultivare a limbii în concepţia lui Iorgovici trebuiau să fie dicţionarul şi gramatica, primul avînd menirea de a cuprinde lexicul, realizat în cea mai mare parte prin derivare din rădăcini latine,

---

[10] „...le seul moyen d'acquerir des connaissances, c'est de remonter à l'origine des nos idées, d'en suivre la génération et de les comparer sous tous les rapports possibles; ce que j'apelle analyser". Condillac, *Essai sur l'origine des connaissances humaines*, Paris, 1924, p. 47. Iorgovici aplică această metodă generală la situaţia concretă a românilor: „Aceasta repugnă experienţei prin care conoscem că nici o limbă, nici o naţie nu e nemestecată. La aceasta eu după regulele istoriceşti nu caut ci mă uit numai la rădăcina naţii şi a limbii". *Observaţii*, p. 14.

[11] O sinteză a lor la Dan Bădărău, *Studiu introductiv* la Condillac, *Tratatul despre senzaţii*, Bucureşti, 1962.

[12] „...pour apprendre une langue, voudrait d'abord remonter à la cause première des mots" Herder, *Philosophie de l'histoire de l'humanité*, II, Paris, 1847, p. 94; „Geniul limbii este şi geniul literaturii unei naţiuni". Idem, Scrieri, Bucureşti, 1973, p. 55; „limba este... mijlocul destinat culturii şi educaţiei noastre celei mai profunde". *Ibidem*, p. 181; „toate calităţile unui popor se relevă în însăşi limba sa" ş.a. La Iorgovici deosebim cele două elemente: întoarcerea la rădăcină şi fiinţa limbii. „Iar tu cetitoriule binevoitor, dacă vei deschide ochii minţii tale şi vei străbate la *rădăcina cuvintelor a limbii noastre*, adecă de vei judeca de limba noastră nu după părere ci după *fiinţa limbii*, te vei încredinţa că cuvintele cele de lipsă în limba noastră pentru ştiinţe se cuprind învăluite în rădăcina cuvintelor a limbii noastre şi pentru aceaia s-au zeuitat din limba noastră, pentru că ştiinţele cu pricina a cuvintelor acelora s-au veştezit în limba noastră una cu starea naţii" (subl. n.s. — N.B.), *Observaţii*, p. XII—XIII.

a doua fiind un sistem de norme menit să aşeze perfecţionarea limbii în cadrele unor legi clar definite, stabilite în funcţie de specificul limbii. Dicţionarul este nu numai un tezaur al limbii, dar în aceeaşi măsură şi a cunoştinţelor, a progresului intelectual. Gramatica este şi mai bine definită, urmînd sensul dat gramaticii de Condillac. Este un sistem de reguli şi de norme, „precum ele din natura lor una după alta urmează", sau „cartea care învaţă regulele de a scria, a pronunţia, a liga mai multe cuvinte sau a face construcţiuni după proprietatea şi osebirea limbii, aşa că tot ce cuprind cu mintea să poată descoperi prin cuvinte cuviincioase"[13].

În sens mai larg, pe lîngă ideea de regulă, normă, spiritul veacului acreditează gramaticii rolul de „cheie", de introducere în universul cunoaşterii[14], temeinic argumentat de Condillac în *La Grammaire*. Sensul este prezent şi la Iorgovici, în finalul definiţiei de mai sus, sau în altă exprimare „ci încă prin regulele limbii ce o ştie din sugere se desvăluie într-înşii putinţa de a grăi şi a se întinde la ajungerea înţelegerii . . ." Din atari raţiuni Gramatica este propulsată într-un sistem al ştiinţelor care îşi dau concursul la realizarea procesului de cunoaştere, alături de *Loghică*[15] şi *Fisică*[16] (Psihologia), evidenţiind un raţionalism remarcabil susţinut de aserţiunile de ordin filozofic.

Să reţinem deocamdată programul de lucru lansat pentru filologia românească a timpului, gramatica şi dicţionarul, cele două coordonate care vor sta în atenţia lingviştilor români pînă tîrziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în fond programul de lucru al întregii mişcări filologice iluministe, care vedea în cele două instrumente mijloacele fundamentale pentru cultivarea limbii. De asemenea, trebuie precizat că Iorgovici are în vedere, în expozeul din *Observaţii,* limba română literară, unitară în acelaşi timp, făcînd permanent distincţie, ca şi Condillac, între limbajul uzual şi limba literară, aceasta din urmă fiind cuprinsă în dicţionar şi normată prin gramatică. În istoria lingvisticii româneşti, *Observaţii de limbă românească* nu este de fapt nici o gramatică, nici un glosar, ci o lucrare de teorie a limbii, cu largi incursiuni în filozofie, cu un temeinic fundal filozofic, prin care Iorgovici individualizează cu rezultate excelente, una din componentele ce defineau, la acea dată, naţiunea, paralel cu stabilirea căilor de ridicare a acesteia. Metoda ana-

[13] *Ibidem*, p. 5.

[14] N. Balotă, *Rosturile gramaticii*, în *Umanităţi*, Bucureşti, 1973, p. 111.

[15] „Loghica, sau modu de [a] ajunge prin cugetare la aceia lumină a minţii cu care să potem conosce ce e adevărat a judeca şi a încheia de toate cele ce cad sub simţirile nostre, care operaţie (lucrare) a minţii o arătăm prin cuvinte; de unde a Loghichei este a învăţa în ce se cuprinde virtutea cuvintelor, care spre acela săvîrşit se întrebuinţase ca neşte semne a perceptului minţii, ca tot însul auzind cuvîntul să înţeleagă şi perceptul minţii ce e legat cu cuvîntul acela". *„Observaţii"*, p. 7.

[16] „Fisica sau aceia parte a Filosofiei în care învaţă a conoşte puterile, proprietăţile (osebirile) unuia fieştecăruia trup ce cade sub simţirile noastre. Prin acestea conoştem ce se face în lume şi conoştiinţa aceasta fiecare om o poate ave." *Ibidem.*

litică l-a condus la romanitate și latinitate, dar important este ceea ce Blaga generaliza pentru întreg latinismul școlii ardelene, tentativa de a desprinde un „univers lingvistic românesc de pe un fundal de romanitate pură". Latinitatea și romanitatea devin componente ale specificului și individualității naționale, istoria și filologia mijloace de individualizare și delimitare a acestui specific național.

În această schemă Iorgovici face și cîteva incursiuni în domeniul filozofiei, psihologiei, moralei și pedagogiei, lăsînd remarcabile contribuții. Ele poartă pecetea concepției senzualiste de origine lockiană, preluată prin Condillac. Etapele procesului de cunoaștere sînt aceleași din gîndirea iluministă europeană, simplificate desigur la nevoile imediate ale demonstrației sale și întemeiate în esență pe cunoașterea senzorială. Spre deosebire de Condillac, pe care s-a bazat în parte, Iorgovici acceptă „poterile" înnăscute[17], influențat desigur de Leibniz, prin filiera iluminismului german, a wolfismului, dominant în cultura iluministă a imperiului. De la cunoașterea senzorială ajunge la teoria semnelor, cuvîntul fiind semn sau simbol al ideii, teorie preluată după Condillac[18].

Aserțiunile din domeniul moralei și pedagogiei compun substanța secției a III-a a *Observațiilor, Reflecții despre starea românilor*, în care ne mișcăm pe aceleași coordonate ale moralei și pedagogiei comune veacului al XVIII-lea: încrederea în perfectibilitatea umană, educația diferențiată după starea socială a fiecăruia, raportul existent între educația individului și viitorul nației, compusă din summa indivizilor; datoriile individului către sine însăși și către societate; deismul, comun de asemenea întregii gîndiri iluministe românești; ideea de drept natural și de lege naturală[19].

În ce privește credința religioasă, în spiritul aceluiași veac iluminist, Iorgovici face un cald apel la toleranță: „... să nu urîm pe cei ce nu sînt de legea creștinească, au sunt creștini, dar se despart puținel de la biserica veche a răsăritului. Tot însu ține că a lui lege e mai bună. Și toată relighia are pornirea cinstirii de Dumnezeu. Deci noi să nu ju-

---

[17] „Numai filosofii din conoștiința făpturelor acestora păsesc la conoștiința poterilor celor ce sunt înnăscute într-acestea, care toate dopă îndreptarea puterilor acelora se fac. Și așa din puterile cele înnăscute în om, după care el lucră și întru care natura lui se cuprinde, trag și datoriile lui spre acela principiu așezate; precum toate făpturile prin puterile lor înnăscute la același săvîrșit spre binele tuturor aleargă, așa și omu, făptură înțelegătoare e datori faptele sale... la binele tuturor a îndrepta". *Observații*, p. 8—9.

[18] „Din Loghica se știe că vorbele sînt semnele perceptului minții, de unde urmează că cu tot cuvîntul este legată perceperea minții noastre". *Ibidem*, p. 21.

[19] „Așadar natura ne obligă a îndrepta faptele noastre după regula aceasta: Fă bine și fugi de rău. Ce ție nu vrei, altuia să nu faci. Regula obligătoare din *giurele natural* [dreptul natural] se cheamă lege și aceasta dar e *legea naturale*, care prin perceperea minții noastre o conoștem. Legile acestea se întind preste toate faptele omenești, fiindcă sunt urmele din însele fapte, deci ele sunt legi vecinice neschimbate, legi dumnezeiești, fiindcă Dumnezeu e făcătoriul naturii. Legea aceasta dă omului cale cu dreptu a face toate către ce e obligat". *Ibidem*, p. 89.

decăm pe nime de care lege este, ci pre macar care să-l cinstim după faptele sale . . ."[20].

Prin exprimările sale în domeniul filozofiei, moralei, pedagogiei, Iorgovici se integrează mai mult unui spirit general al iluminismului european, dar prin contribuţiile teoretice sau aplicate în materie de limbă şi istorie îşi defineşte apartenenţa la specificul luminilor româneşti sau central-sud-est europene.

Ideologia sa îmbină, într-o perfectă compatibilitate, direcţiile europene cu particularităţile culturii iluministe româneşti, în primul rînd cu spiritul naţional al acesteia, realizînd, într-o sinteză originală, fuziunea factorilor constitutivi ai iluminismului de pretutindeni — om naţiune, societate, umanitate, în interdependenţa şi conexiunile pe care le presupune existenţa lor corelată. Rezolvarea corectă a raportului individ — naţiune — umanitate, în spirit iluminist, reprezintă, indiscutabil, una din realizările remarcabile ale gîndirii lui Iorgovici.

Revenind la componenta naţională a acestei ideologii, subliniem că este prima manifestare în acest spirit din cultura românească din Banat şi părţile vestice, respectiv din mediul ortodox, unde gruparea de intelectuali capabili să susţină un program cultural naţional se constituie ceva mai tîrziu decît în Transilvania. Ideile naţionale ale lui Iorgovici pun capăt activităţii de preluare a literaturii „oficiale", didactice sau religioase, difuzată pe toate căile de autorităţile preocupate să asigure unitatea imperiului, marcînd totodată, aşa cum spuneam şi în alt loc, începutul etapei de creaţie în spirit naţional în cultura românească din această zonă.

Componenta naţională la care ne-am referit se manifestă pe fondul procesului de destrămare a privilegiilor illire, în urma legii din 1791. care asigura egalitatea ortodocşilor cu ceilalţi locuitori ai imperiului şi anula astfel practic privilegiile illire. Este şi perioada în care conceptul de „naţiune illiră" îşi pierde conţinutul aşa cum o definea E. Tunczynski, ca o naţiune confesială polietnică[21], devenind anacronică şi marcînd trecerea la naţionalitate şi naţiune etnică prin afirmarea individualităţii naţionale şi a specificului naţional. În atari condiţii, pe fondul general de ascensiune al ideii naţionale şi a naţionalităţii, se constată un proces firesc de separaţie a popoarelor cuprinse sub fostele privilegii illire, de delimitare naţională, din perspectiva etnicului. În favoarea acestei delimitări se invocă istoria, limba, obiceiurile, numele ş.a. Procesul de delimitare a individualităţilor naţionale se manifestă şi prin tendinţa naţiunilor de a-şi crea instituţii naţionale proprii, în primul rînd culturale şi bisericeşti, admise de autorităţile politice în politica lor culturală sau de toleranţă religioasă. În jurul acestora se va concentra mult timp de

[20] *Ibidem*, p. 90.

[21] Vezi E. Turczynski, *Konfession und Nation. Zur frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, 1976, passim; Idem, *The National Movement in the Greek Ortodox Church in the Habsburg Monarchy*, în *Austrian History Yearbook*, III, pt. 3, 1967, p. 83—128.

aici înainte mişcarea naţională, care, mergînd pe formule legaliste, în cadre admise de autorităţi, caută să compenseze lipsa instituţiilor statale sau politice prin constituirea celor culturale, menite să fortifice naţionalitatea şi conştiinţa naţională. Preocuparea prioritară pentru instituţiile culturale şi bisericeşti este şi expresia concretă, în planul mişcării, a concepţiei potrivit căreia luminarea constituie factorul esenţial şi unic de progres, de ridicare pe toate planurile a naţiunii. Şi în Banat, ca de altfel şi în Transilvania după Supplex, mişcarea se refugiază pe tărîm cultural, nu lipsită desigur de valenţe şi semnificaţii politice şi naţionale, urmărind, în esenţă, afirmarea spiritului naţional în toate domeniile culturale.

În acest context se înscrie mişcarea pentru dobîndirea posturilor de directori şcolari districtuali sau locali, a episcopiilor diecezelor locuite de o populaţie majoritară românească, problematică ce domină mişcarea naţională din Banat de la începuturile ei şi pînă în deceniul trei al secolului al XIX-lea. Problematica directoratelor este mult mai complexă, ea antrenînd, de-a lungul anilor, cele mai reprezentative personalităţi ale culturii române din Banat şi părţile vestice. În cele ce urmează vom urmări numai demersurile întreprinse de Paul Iorgovici între 1797—1807 pentru aducerea unui român în postul de director şcolar în districtul Timiş. Anterior l-am văzut angajat, alături de sîrbul Terlaici, în acţiunea largă pornită în sprijinul Cancelariei illire. În 1795 înaintează o petiţie în numele comunităţii din Văradia, în care sînt prezentate „gravaminele" locuitorilor români de aici[22].

Problematica ca atare este deschisă de Iosif Ioanovici de Şacabent, episcopul Vîrşeţului, într-o lungă scrisoare către directorul districtului şcolar Oradea, Töködi, la sugestiile lui Paul Iorgovici, şi, ca urmare a unei instanţe, înaintate de protopresviteri la 28 august 1795 directorului orădean şi probabil episcopului. Analizînd obstacolele care stau „în faţa progreselor şcolii şi a mai bunei educări a tinerilor", episcopul remarcă întinderea prea mare a districtului şi obligaţiile multiple ce revin directorului de a inspecta şi îndruma activitatea dascălilor, urmărind aplicarea normei în cele două limbi la cea mai mare parte a dascălilor. Vizitaţiile fiind împiedicate de distanţele mari existente, de terenul nefavorabil, episcopul nu vede altă cale pentru înlăturarea neajunsurilor, decît numirea unui director adjunct pe lîngă cel existent, care să-şi asume o parte a atribuţiilor directorului, vizitaţiile şi instruirea dascălilor. Constatînd circumstanţele neprielnice pentru instituirea unei noi funcţii, împiedicată şi de încărcarea tezaurului ca urmare a războaielor, de unde urma să fie salarizat directorul adjunct, episcopul propune ca soluţie prestarea de dascăli a 1 sau 2 fl. celui care face vizitaţia, prestaţie făcută din necesitate, dar care nu grevează salariul acestora. Pentru acest post de director adjunct propune pe Paul Iorgovici, aşa cum făcuse într-o scrisoare anterioară, care nu ni s-a păstrat, mai ales că acesta i-o ceruse,

[22] Arh. Stat. Cluj-Napoca, D.S.O. S.N., 1803, 59.

tot așa cum o făcuse și către directorul Töködi de la Oradea. În final, episcopul roagă pe director să susțină această propunere la locurile necesare[23].

În termenii comuni epocii luminilor, prezentînd necesitatea unei bune educații a tinerilor pentru fericirea întregii societăți, pentru respectarea legilor, în petiția adresată directorului orădean la 1 dec. 1797, Iorgovici insista asupra importanței inspecțiilor directorilor în cadrul sistemului școlar existent. În condițiile existente în districtul Timiș, arată el, se cauzează prejudicii națiunii române. Din motivele cunoscute solicită directorului să-i sprijine cererea adresată înaltelor locuri pentru a i se acorda funcția, precum și susținerea ei materială din tezaur, aducînd în sprijinul cererii pregătirea școlară superioară, cunoștințele bogate de limbi, experiența cîștigată ca urmare a îndeplinirii unor funcții pe lîngă tipografia lui Novacovici sau ca secretar consistorial pe lîngă Șacabent, unde a fost inițiat și în problemele politice. Tot în sprijinul cererii sale aduce munca depusă pentru cultivarea limbii române, subliniind originalitatea operei sale — un dicționar cu explicația gramaticală a cuvintelor radicale și a derivatelor lor, care urmează a fi tipărit. Încheind petiția cu binecunoscuta teză iluministă, potrivit căreia este în interesul fericirii comune a chema indivizi pregătiți în funcții, adaugă că a audiat metoda Normalului în parte la Viena, parte de la însuși directorul orădean în luna septembrie a acelui an[24]. După petiția lui Iorgovici, episcopul Șacabent revine în 19 decembrie cu o altă scrisoare, al cărui conținut nu-l cunoaștem, dar în mod cert se referea la aceeași problematică, așa cum rezultă din răspunsul directorului.

După aceste expuneri preliminarii, petițiile lui Iorgovici cîștigă în conținut, îndeosebi atunci cînd face loc argumentelor de ordin național. Chiar în problematica petițiilor anunță remarcabila idee din *Observații*, potrivit căreia „limba și nația cu același pas pășesc". Tot așa în petițiile următoare limba va fi unul din punctele importante asupra cărora insistă.

În petiția din 20 aprilie 1798, Paul Iorgovici face referiri la plîngerea protopresviterilor înaintată directorului orădean, din care se puteau constata imperfecțiunile existente în conducerea treburilor școlare din districtul Timiș. De asemenea, se referă la propunerea înaintată de episcop aceluiași directorat, ca în locul mai multor inspectori neinstruiți să fie adus un director adjunct capabil, împodobit cu calitățile cerute — spunea petiția — și mai ales cunoscător al limbii române. Propunerea episcopului — arăta Iorgovici — a fost adusă la cunoștința directorului orădean încă din anul trecut, cu acordul prealabil al directorului districtului Timiș. Deși acesta l-a găsit potrivit pentru slujba respectivă, totuși de la 1 decembrie 1797 nu are nici un rezultat. În finalul petiției Iorgovici

[23] Scrisoarea lui Iosif Ioanovici de Șacabent către directorul Töködi, în 19 septembrie 1797. Idem, D.S.O. S.N., 1797, 170.

[24] Petiția lui Paul Iorgovici către directorul Töködi din 1 decembrie 1797 (copie făcută de directorul Oradiei). Idem, D.S.O., S.N., 1798, 42.

subliniază că dacă împrejurările timpului nu permit, sub nici o formă, rezolvarea problemei directorului adjunct, națiunea română, în al cărui progres este interesat, va avea de suferit în dobîndirea fericirii sale. Între argumentele invocate de Iorgovici, în afara conceptelor iluministe de fericire, umanitatea ș.a. — se remarcă cel cantitativ, faptul că în Banat cea mai mare parte a populației sînt românii, care nu au nici un reprezentant la conducerea școlilor. Din acest motiv s-a ajuns la neglijarea limbii române de către directorii sîrbi, disciplinele predate fiind traduse în limba română cu mulți termeni sîrbești sau cu numeroase greșeli.

Cît privește susținerea materială a acestei funcții, Iorgovici reclamă că nimeni nu a acceptat ca ea să se facă prin contribuția dascălilor, deși în mod frecvent plătesc 1 sau 2 fl. pentru fiecare inspecție, în felul acesta inspectorii acoperindu-și cheltuielile[25].

Referitor la petiția lui Iorgovici din 20 aprilie și ca răspuns la scrisoarea episcopului din 19 decembrie 1797, directorul districtului Oradea răspunde episcopului Șacabent la 1 mai 1798, arătînd că în împrejurările existente noua funcție nu poate fi susținută din tezaur, foarte mult grevat la acea dată, mai ales că erau prevăzute și alte noi cheltuieli. Singura soluție este ca directorul districtual Nicolici să plătească din fondul națiunii illire, de fapt fiind vorba de fondul comun ortodox româno-sîrb, dar în conceptul răspunsului directorului orădean cuvîntul român (valah în context) a fost șters. Dacă directorul Nicolici este de acord, atunci, dat fiind faptul că propunerea vine de la episcop, directorul Töködi va face cunoscut înaltelor instanțe propunerea[26]. Același răspuns îl primește și Paul Iorgovici direct de la Oradea, cu mențiunea că pe conceptul răspunsului s-a adăugat o adnotare din care rezultă că directorul Nicolici nu a primit proiectul pentru constituirea noii funcții, din care motiv directoratul nu poate întreprinde nimic mai departe[27]. Motivînd că instanța lui Iorgovici nu a fost adresată directoratului Timiș, nici fondului scolastic, tezaurului sau comunității locale, existînd greutăți pentru susținerea materială a funcției și ca urmare a dispozițiilor înalte, nr. 1048 din 23 iunie 1798, directorul Nicolici îi comunică lui Iorgovici că nu i se pot acorda cele cerute[28].

Poziția directorului, ca și refuzul episcopului de a aproba susținerea funcției din fondul națiunii illire, îl determină pe Iorgovici să revină la 24 iulie 1798, cerînd suportarea de către directorul local a noii funcții, existînd sume suficiente pentru aceasta. Consideră că cel care împiedică bunul mers al lucrurilor este Vasile Nicolici, deoarece a îm-

[25] Petiția lui Paul Iorgovici către directoratul Oradiei, Oravița, 20 aprilie 1798. Idem, D.S.O., S.N., 1798, 42.

[26] Directorul districtului Oradea către episcopul Iosif Ioanovici de Șacabent, 1 mai 1798, Idem, D.S.O., S.N., 1798, 42.

[27] Directoratul școlar Oradea către Paul Iorgovici, 3 mai 1798, Idem, D.S.O., S.N., 1798, 42.

[28] V. Nicolici către Paul Iorgovici, 7 iulie 1798, (copie), Idem, D.S.O., S.N., 1798, 91.

piedicat mai multe persoane să candideze, motivînd că învățătura este contrară și dăunătoare poporului de rînd. A adunat și atestate în acest sens — ceea ce nu a fost prea greu pentru un director — adaugă Iorgovici. Faptul că înainte nu exista nici un director între români nu este un argument, arăta Iorgovici, există suficiente rațiuni să se admită și un român la o astfel de funcție, mai ales că sînt multe națiii care au directori proprii și limba maternă în școală. Cu același prilej face cunoscut directorului orădean că a fost oprit să ajungă la Buda ca să se îngrijească de tipărirea cărții și totodată la Consiliul Locumtenențial pentru a solicita personal numirea în postul discutat. În condițiile în care tezaurul nu poate suporta susținerea funcției, date fiind împrejurările deosebite, este de acord să se întrețină cu acea contribuție percepută de la dascăli. Solicitînd înaintarea cazului autorităților înalte, propune următoarele posibilități de susținere materială: din tezaur, după încheierea păcii, dacă împăratul aprobă un director și pentru români chiar din rîndurile lor. Apoi, fiind 144 posesiuni ale provincialilor în Banat, situația s-ar putea rezolva prin acceptarea contribuției dascălilor, mai ales că există obiceiul de a percepe 2 fl de către cei care fac vizitațiile. Subliniază, în final, că rezolvarea cazului este în interesul întregii națiuni române[29].

Ultima petiție înaintată de Iorgovici agită conducerea școlilor naționale din părțile vestice, care se grăbesc să ia măsuri preventive împotriva recursului înaintat de Iorgovici la Consiliul Locumtenențial. În urma denunțării abuzurilor comise de directorul Nicolici, directoratul Oradiei însărcinează pe inspectorul Iacob Verner să cerceteze veridicitatea afirmațiilor lui Iorgovici, iar în cazul că acestea se vor adeveri, să-l depună imediat pe director din funcție. I se comunică, de asemenea, inspectorului că se așteaptă hotărîrea Consiliului Locumtenențial, în urma recursului înaintat de Paul Iorgovici pentru revizuirea hotărîrii anterioare[30].

Raportul inspectorului Verner este edificator asupra intențiilor autorităților locale, dar și a amplorii pe care o ia de acum mișcarea. Paul Iorgovici este denunțat că împreună cu protopresbiterul Petru Lupulov (Lupulovici) a străbătut mai multe localități din protopopiatul Vărădiei, arătînd comunităților locale necesitatea constituirii unei asemenea funcții și a susținerii ei anuale prin contribuția comunităților. Adeziunea de care s-a bucurat acțiunea întreprinsă determină autoritățile locale să-l aducă în fața judelui nobiliar pentru a revoca cele propagate. Părerea inspectorului Verner este că i se poate acorda lui Iorgovici această funcție, suplica sa fiind prezentată Consiliului Locumtenențial, dar necesitatea constituirii unei atari funcții este redusă. Activitatea lui Nicolici

[29] Petiția lui Paul Iorgovici către directoratul Oradiei, Vărădia, 24 iulie 1798, Idem, D.S.O., S.N., 1798, 91.

[30] Directoratul școlar Oradea către inspectorul Verner, 14 august 1798. Idem, D.S.O., S.N., 1798, 91.

a rezolvat problemele cele mai importante — a iniţiat cea mai mare parte a contractelor, a dat curs stabil învăţămîntului. Nu este de acord cu modalitatea propusă pentru susţinerea funcţiei, care ar fi în detrimentul comunităţilor. Apoi, adaugă el, împotriva lui Iorgovici urmează să înceapă o acţiune fiscală[31].

Recursul înaintat de Iorgovici Consiliului Locumtenenţial, determină pe acesta să solicite directorului orădean explicaţii privind cauza pentru care Iorgovici solicită directoratul şi opinia sa în legătură cu întreaga problemă[32]. Probabil că este înştiinţat şi inspectorul general al şcolilor ortodoxe, pentru că, în aceeaşi zi, acesta se adresa şi directorului orădean.

Provocat de inspectorul general al şcolilor naţionale ortodoxe să-şi spună părerea, prin intimatul 21.804 din 11 septembrie 1789, directorul Töködi îşi expune poziţia în faţa conducerii supreme a şcolilor ortodoxe pe baza raportului inspectorului Verner. În primul rînd denunţă ca suspectă acţiunea lui Iorgovici desfăşurată în protopopiatul Vărădiei, mai ales că ea s-a produs înainte ca autorităţile superioare să fi luat vreo hotărîre, ceea ce a determinat chemarea lui în faţa judelui nobiliar. Apoi combate pe rînd argumentele invocate de Iorgovici. La cele spuse despre incapacitatea lui V. Nicolici de a urmări toate şcolile şi de a putea îndruma fiecare dascăl, se menţionează meritele acestuia în iniţierea contractelor, în instruirea dascălilor, în cunoaşterea normei şi faptul că aceştia din urmă nu sînt suficient de receptivi. Părerea lui Iorgovici că rezolvarea favorabilă i-ar scoate pe ţăranii bănăţeni din starea de înapoiere şcolară este respinsă, directorul exprimîndu-se că este recomandabil ca Iorgovici să vadă de sine însuşi mai degrabă decît de înaintarea naţiunii sale, mai ales că populaţia ortodoxă are 394 şcoli cu 11.119 elevi. Apoi, Nicolici are suficientă experienţă şi capacitate să conducă, deci nu ar avea nevoie de un ajutor care mai mult l-ar încurca.

Referitor la abuzurile săvîrşite de Nicolici la perceperea celor 2 fl. de fiecare inspecţie, directorul arată că este o moştenire de la vechea Cancelarie aulică illiră, care mai este în vigoare numai în districtul cameral Sasca, fără a putea preciza dacă nu s-a constatat cumva şi în celelalte locuri.

Este greu apoi, menţionează directorul, să fie numit un director român, cîtă vreme amîndouă naţiunile au acelaşi rit, aceiaşi episcopi, iar V. Nicolici, care este sîrb, ştie bine româneşte.

Referindu-se la cererea de a se constitui un nou post de director adjunct, dacă Consiliul Locumtenenţial o găseşte necesară, acesta să nu-i fie încredinţat suplicantului (lui Iorgovici), care a urmat un drum ocolit

[31] Inspectorul Verner către directorul districtului Oradea, 2 octombrie 1798. Idem, D.S.O., S.N., 1798, 122.

[32] Consiliul Locumtenenţial către directorul districtului Oradea, nr. 21.804, din 11 septembrie 1798. Idem, D.S.O., S.N., 1798, 126.

pentru a ajunge la această funcţie, apropiat de revolta populară şi este acum subiectul unei acţiuni fiscale[33].

Pe baza acestor concluzii, la 13 noiembrie 1798 Consiliul Locumtenenţial face cunoscut directorului Töködi că nu este necesară constituirea unui alt post de director, motiv pentru care să se restituie petiţia suplicantului[34]. Acelaşi răspuns îl dă la 6 decembrie 1798 directoratul Oradiei inspectorului Verner.

Paul Iorgovici revine cu un alt recurs, al cărui conţinut nu-l cunoaştem, dar poate fi presupus din răspunsurile care se dau în timpul anchetei problemelor ridicate. Consiliul Locumtenenţial încredinţează din nou directoratului Oradea cercetarea faptelor expuse de Iorgovici, privind modul defectuos în care sînt făcute vizitaţiile în districtul Timiş, încredinţate unor neînvăţaţi, care, pe deasupra, solicită şi 2 fl. de fiecare insprecţie. Consiliul solicită directoratului cercetarea şi îndreptarea faptelor, concluziile anchetei urmînd a fi înaintate de acum înaltului for[35]. În baza acestui ordin, directoratul local încredinţează cercetarea cazului aceluiaşi inspector Verner, expunîndu-i problematica ridicată de Consiliu şi cerîndu-i, la rîndul său, să ia mărturia directorului Nicolici, pe care, adăugată propriei opinii, să o înainteze directoratului orădean, spre a fi trimisă mai sus[36].

În esenţă inspectorul Verner răspunde în termenii din 1798. Mărturia depusă de directorul Nicolici a înaintat-o din 19 iulie, cînd a făcut menţiunea şi despre noul recurs al lui Iorgovici. Despre abuzurile semnalate de Iorgovici arată că a explicat situaţia încă din octombrie 1798, cînd a dovedit că este o moştenire de la Cancelaria illiră, interzisă în urma semnalărilor făcute, după care nu a mai continuat. În general — declară Verner — cele expuse de suplicant sînt uşor de destrămat. În primul rînd nu există nici o necesitate pentru constituirea noului post, dat fiind faptul că majoritatea contractelor au fost încheiate, iar vizitaţiile periodice le face însuşi directorul Nicolici. Dacă totuşi apare necesitatea unui astfel de directorat, această funcţie nu trebuie să se dea niciodată suplicantului, care are încurcături financiare cu fiscul şi despre care face dovadă prezentînd actele în extras[37].

Directoratul Oradiei răspunde pe baza acestor concluzii, arătînd că opinia inspectorului Verner este apropiată de cea precedentă (din 1798),

---

[33] Directorul districtului Oradea către inspectorul general al şcolilor ortodoxe din Buda, 28 octombrie 1798. Idem, D.S.O., S.N., 1798, 126.

[34] Consiliul Locumtenenţial către directorul districtului Oradea, nr. 27.133, 13 noiembrie 1978, Idem, D.S.O., S.N., 1798, 153.

[35] Consiliul Locumtenenţial către directorul districtului Oradea, nr. 11.193, 20 mai 1800, Idem, D.S.O., S.N., 1800, 85.

[36] Directorul districtului Oradea către inspectorul Verner, 27 iunie 1800. Idem, D.S.O., S.N., 1800, 85.

[37] Inspectorul Verner către directorul districtului Oradea, 8 august 1800, Idem, D.S.O., S.N., 1800, 118.

socotită anterior secundară de Consiliu, la care directoratul aderă din nou[38].

Finalul cazului nu ne mai este cunoscut, dar poate fi presupus comparînd cu situaţia anterioară din 1798 şi cunoscînd faptul că Iorgovici nu a ajuns niciodată director. Ceea ce ştim cu siguranţă, pe baza documentelor existente pentru mai tîrziu, împotriva lui Iorgovici s-a dezlănţuit prigoana autorităţilor de toate categoriile, sfîrşind prin a fi destituit din postul de profesor al gimnaziului din Vîrşeţ, dobîndit în urma unui concurs. Între timp a murit şi episcopul Şacabent, singurul care l-a sprijinit se pare, după care avea să fie supus aceluiaşi tratament pe care îl va suferi mai tîrziu şi D. Ţichindeal. Începînd din 1803 petiţiile lui Iorgovici vor face mereu referiri la această prigoană şi la nedreptăţile care s-au făcut lui şi naţiunii române.

Astfel, petiţia din 6 aprilie 1803 face numai referire la o alta anterioară privind postul de director, menţionînd că revine la ea pe baza aceloraşi motive din 1797. Conţinutul principal al acesteia din 1803 îl formează însă nedreptăţile pe care le-a suferit din partea directorului Nicolici. Pe lîngă faptul că nu i s-a luat în considerare cererea, deşi studiile şi opera sa îl recomandau pentru asemenea funcţie — scrie Iorgovici — directorul l-a îndepărtat din orice funcţie publică. Este vorba de funcţia de profesor la gimnaziul latin din Vîrşeţ, pe care a obţinut-o la stăruinţele episcopului Şacabent şi cu acordul magistratului oraşului Vîrşeţ. Timp de două luni şi-a desfăşurat activitatea fără nici o reclamaţie, dar fostul director, decedat între timp, a înaintat o petiţie Comitatului Timiş, cerînd înlăturarea lui din funcţia de profesor. Între acuzaţiile ce i se aduceau menţionăm petiţia înaintată în numele locuitorilor Vărădiei în 1795, al cărei ton nu a fost cel potrivit, şi încurcăturile fiscale. Acum, în 1803, Iorgovici se apără împotriva acestor acuzaţii, aducînd drept argumente o serie de dovezi scrise, precum şi mărturii despre instrucţia superioară, meritele şi activitatea ştiinţifică („diversis scientiis ornatus"), despre caracterul său integru, moral, despre meritele tatălui său faţă de patrie, pentru care a şi fost decorat, precum şi ale fraţilor săi, amîndoi preoţi. În baza acestor merite face apel la legile patriei pentru a fi repus în drepturi, solicitînd directorului să dispună readucerea lui în funcţia de profesor[39].

Nu cuncaştem răspunsul la această lungă şi interesantă petiţie, care păstrează acelaşi ton şi spirit iluminist, prin apelul la legi, prin invocarea meritelor şi a pregătirii în faţa abuzurilor şi nedreptăţii.

În 15 august 1807 revine din nou la directorat cu o altă petiţie, semnată de această dată „profesor", ceea ce ar putea constitui un indiciu că ar fi fost repus în funcţia de profesor la gimnaziul latin. Aserţiunea de

[38] Directorul districtului Oradea către Consiliul Locumtenenţial, 11 august 1800, Idem, D.S.O., S.N., 1800, 118.

[39] Paul Iorgovici către directorul districtului Oradea, Vîrşet, 6 aprilie 1803. Idem, D.S.O., S.N., 1803, 59. Semnează „Supplicans Paulus Iorgovits, Scholarum latinarum Verscheczensiam suspensus professor".

mai sus este întărită de faptul că în răspunsul său directoratul Oradea i se adresează cu titlul de profesor. Cu acest prilej reia întreaga discuție de la 1797, cînd — spunea el — a fost propus de episcopul Șacabent pentru postul de director adjunct din următoarele motive: pentru îndrumarea învățătorilor este necesar un individ din cadrul națiunii respective, care să cunoască limba, obiceiurile și geniul națiunii respective („quod nationis linquam, mores et genium noscat"); în aceste părți, arată Iorgovici în continuare, majoritatea populației o constituie românii („in his partibus, ubi plurimi vallachi sunt"). Din aceleași motive revine din nou stăruind să fie avut în vedere cazul constituirii postului de director adjunct[40].

Răspunsul directorului, vag și evaziv, dar ceva mai binevoitor, lasă impresia unei probleme care se încheie, fără nici un rezultat concret pentru Iorgovici, cu promisiunea doar că dacă fondul scolastic aprobă doi directori, cererea lui va fi avută în vedere[41].

Se încheie astfel și acest episod al luptelor naționale la românii din Banat din perspectiva națiunii moderne, a conștiinței individualității și specificului său, dar și a drepturilor care i se cuvin. Episodul mișcării pentru director școlar, mișcare tipic iluministă, purtată pe căile legale, respectiv pe calea petiției, cu excepția momentului cînd agita românii din protopopiatul Vărădiei, este primul moment care invalidează, în planul raporturilor naționale, conceptul confesional de națiune (națiunea illiră), aducînd ca argumente în sprijinul cererilor românești cele de natură etnică, națională. Li se asociază un spirit modern, burghez chiar, în argumentare, pe urmele noilor concepte vehiculate în literatura iluministă românească a vremii, care, am văzut, cu începere de la același Iorgovici, face apel la origini, limbă și etnic, orientîndu-se, ca finalitate a acțiunii culturale, spre masa națiunii. Astfel, în plan literar, momentul *Observațiilor* lui Iorgovici marchează depășirea spiritului literaturii oficiale, inspirată și difuzată de autoritățile imperiale pentru formarea „bunilor cetățeni" ai imperiului, inaugurînd noua direcție în literatura românească din Banat și părțile vestice, care pornește de la național și deservește deziderateleate mișcării naționale. Acestei literaturi îi corespunde, în problematica concretă a mișcării, o argumentație nouă, inspirată de modelul Supplexului ardelean, în care prevalează argumente de ordin cantitativ, românii constituind majoritatea populației, necesitatea ridicării întregii națiuni din starea de înapoiere, instruirea și cultivarea ei în limba națională, apelul la legi, principiile meritelor și utilității, a pregătirii și activității alături de întreg arsenalul de principii și teze democratice ale iluminismului.

Mișcarea lui Iorgovici se sfîrșește probabil în 1807, întrucît în anul următor învățatul bănățean moare, în condiții neobișnuite spun biogra-

[40] Paul Iorgovici către directorul districtului Oradea, Vârșet, 15 august 1807. Idem, D.S.O., S.N., 1807, 139.

[41] Directoratul școlar Oradea către Paul Iorgovici, 23 august 1807. Idem, D.S.O., S.N., 1807, 139.

fii mai vechi. Prin noua documentație existentă în legătură cu Paul Iorgovici, începuturile mișcării naționale în Banat și părțile vestice se plasează în imediata apropiere a mișcării Supplex-ului ardelean, ilustrînd simultaneitatea procesului de afirmare națională la toți românii din imperiul habsburgic, indiferent de confesiunea căreia aparțin. Acțiunea lui Iorgovici, de care ne-am ocupat, a fost precedată de o alta similară a lui Nicolae Horga Popovici, tot pentru ocuparea unui post de director școlar, fiind urmată, într-o perfectă continuitate cronologică de recursul maiestatic din 1807, avîndu-l printre semnatari pe Țichindeal, care continuă direct acțiunea lui Iorgovici, de demersurile pentru aducerea în posturile de directori a lui Ioan Opriș la Oradea, Grigore Obradovici, iar mai tîrziu a lui Ioan Mihuț și Constantin Diaconovici Loga. Problema numirii unor români în fruntea districtelor școlare va fi un obiectiv permanent al mișcării naționale românești din aceste părți pînă în preajma anului 1845, cunoscînd o deosebită amploare și în timpul mișcării lui Eftimie Murgu din 1842—1845. Ea a devenit o parte componentă a programului național, fiind expresia concretă, în planul mișcării, a idealului culturalizant al luminării, a preocupărilor pentru crearea instituțiilor culturale românești, menite a conserva spiritul național și naționalitatea, a potența conștiința națională ce începe să se definească, într-o manieră unitară, la toți românii din imperiu. Prin opera și acțiunea sa Paul Iorgovici stă la începutul acestui proces.

NICOLAE BOCȘAN

CONTRIBUTIONS AT THE BEGINNING OF THE NATIONAL MOVEMENT IN THE BANAT. PAUL IORGOVICI AND HIS ACTIVITY

(Abstract)

The study presents in its first part Paul Iorgovici's conception of the Enlightenment and of the language as it can be found in his work „Observații de limbă rumânească" (Observation on the Romanian language), one of the first works on the language theory scientifically proved with serious philosophical arguments. The influence of Herder and Condillac becomes evident in the nation-language relation.

The second part presents Paul Iorgovici's petitionary activity meant to make the Government appoint a Romanian headmaster of the schools in the Banat. This activity was carried on in a time when our culture was fighting for national institutions and when the concept of „Illyrian nation" was breaking up in the favour of the modern ethnic nation.

The fight for a Romanian school and Romanian headmaster of all the Romanian schools in the Banat was a general aim of the national movement and one of the permanent national problems until the 1848 revolution.

MUTAȚII ECONOMICE ÎN SATUL ROMÂNESC DIN TRANSILVANIA LA MIJLOCUL VEACULUI AL XIX-LEA (1848—1867)

Privită din afară comunitatea rurală transilvăneană de la mijlocul secolului trecut produce o puternică impresie de imobilitate, asemănătoare aceleia pe care o comunică, de foarte multe ori, satul medieval. Ea pare să perpetueze nu numai același mod de organizare și funcționare venit dintr-un trecut foarte îndepărtat, aceleași practici agricole, aceleași datini și obiceiuri legate de desfășurarea vieții individului și colectivității, de desfășurarea calendarului agricol și a celui religios ci chiar și anumite structuri sociale. Generațiile care se succed într-un asemenea cadru social par, aidoma verigilor unui lanț, să se identifice una cu alta.

Incontestabil satul, această lume a tradiției, cum este adesea numit, prezintă în societățile agricole tradiționaliste o puternică stabilitate, atît în ceea ce privește formele exterioare ale vieții cît și în ceea ce privește fondul economic și social. Ea se traduce prin perenitatea mai îndelungată a unor modalități economice, printr-o mai pronunțată continuitate de la o generație la alta a ierarhizării sociale, în general, foarte rigidă și în același timp abruptă, ierarhizare care se întemeiază pe stăpînirea asupra pămîntului, principalul semn al bogăției și al puterii. Ceea ce se moștenește este, și sub un aspect și sub celălalt, mai important decît ceea ce se creiază, schimbările care se produc fiind de lungă durată.

Stabilitatea aceasta a structurilor sociale rurale este cu atît mai pregnantă cu cît mecanismul producției agricole a satului este mai rudimentar și ca atare rentabilitatea muncii omenești mai scăzută, cu cît satul este mai puțin atras în sfera schimbului, cu cît incitația orașului ca și posibilitățile sale de absorbire a forței de muncă sînt mai mici. Puterea de acțiune a acestor principali factori ai mobilității sociale este influențată la rîndul ei de gradul difuziunii culturii în mase, de caracterul regimului politic, statutul juridic al proprietății, regimul succesoral etc.

Privind însă satul din interiorul său sub această crustă de imobilitate și aparentă inerție descoperim lumea unor permanente mișcări, mutații, transformări a căror intensitate și cadență se schimbă după 1848 prin desființarea iobăgiei, accelerîndu-se pe măsura dezvoltării capitaliste a agriculturii.

Ca pretutindeni aiurea, și în Transilvania transformarea foștilor iobagi în mici proprietari de pămînt a accelerat cursul unor transformări începute mai repede, a fost punctul de plecare al unor noi direcții de evoluție economică și socială ce pot fi constatate chiar din primele două decenii de după 1848.

Cele mai importante sînt cele care afectează zona producției. Pe fundalul agriculturii țărănești tradiționale, care este, ca în tot evul mediu, o agricultură de subzistență, de un foarte scăzut nivel tehnic, cu o foarte slabă rentabilitate, încep să se detașeze timid tendințe noi, disparate și discontinui, dar, cu trecerea timpului, tot mai intense și mai compacte, tendințe care schimbă treptat peisajul agricol al văilor și dealurilor Transilvaniei. Dezintegrarea sesiei iobăgești, prin împărțiri, vînzări, zălogiri, creșterea populației, nevoile schimbului, presiunea fiscală au determinat, în primul rînd un proces lent de expansiune a spațiului agricol, prin includerea în circuitul economic a unor suprafețe necultivate în trecut, proces sesizabil într-o măsură mai mare sau mai mică în cele mai multe părți ale Transilvaniei. Această mișcare de punere în valoare a unor terenuri nu a avut caracterul sistematic și organizat pe care l-a cunoscut, de pildă, acțiunea colectivă de defrișare de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea din zona granitei militare năsăudene[1] înfăptuită sub coordonarea autorităților militare, ci s-a desfășurat, în general, pe calea unor inițiative individuale, foarte adesea furtive și ascunse. Tocmai de aceea acest fenomen nu a lăsat urme masive în arhive dar poate fi totuși constatat clar din mulțimea proceselor care au loc între țărani și proprietari pentru bucăți de pămînt neînscrise în cadastru, deci nelucrate înainte de 1851[2]. De multe ori aceste noi terenuri sînt destinate fînațelor, cum se întîmplă în zona Năsăudului, unde creșterea animalelor avea ponderea cea mai importantă în gospodăria țărănească. „Dealurile și munții, coastele și costișele, scrie în 1853 un corespondent al *Gazetei Transilvaniei,* au fost lăzuite pentru fînațe, cu care oamenii își cresc oile și vitele, fiindcă moșiile de o familie s-au împărțit acum în trei și patru familii, iar altfel n-au ce să-și facă capului, nu pot, nu știu, n-au înlesnire să trăiască"[3].

Proporții mult mai largi a avut această acțiune în districtul Făgărașului, după cum lasă să se întrevadă situația din mai multe sate, unde în mod organizat, prin truda întregii colectivități au fost introduse în circuitul agricol mari suprafețe de pămînt acoperite de tufișuri, folosite în trecut ca pășune. Din aceste noi cuceriri, obținute cu eforturi mari, făcute la stăruințele funcționarilor români locali din anii absolutismului și ai regimului liberal s-a constituit, de obicei, un al treilea „hotar", trecîndu-se astfel de la rotația bienală la cea trienală. Așa se explică faptul că dacă în 1840 din cele 63 de sate ale districtului doar două (Șercaia și Cuciulata) aveau trei hotare la 1870 ciclul trienal devine predominant[4]. Perioada decisivă a acestei vaste opere de extindere a „pămîntului de hrană" care a comportat foarte adesea puternice fricțiuni

[1] V. Șotropa, *Unele aspecte ale dezvoltării agriculturii și ale relațiilor agrare în districtul grăniceresc năsăudean* în *Terra nostra,* II, București, 1971, p. 381—394.
[2] *Arh. St. Cluj-Napoca, Solnocul interior,* Adm. 1864—345.
[3] *Gazeta Transilvaniei,* nr. 96 din 2. II. 1853, p. 387—8.
[4] Meteș, *Situația economică a românilor din Țara Făgărașului* I, 1935, p. LXXXII.

în sînul colectivităţilor rurale, ajungîndu-se uneori chiar la ciocniri violente, s-a desfăşurat între 1855 şi 1865. Ea pune în lumină nu numai nevoia acută de pămînt, ci arată în acelaşi timp marea vitalitate a colectivităţii săteşti, mecanismele funcţionalităţii sale.

Iată, cu titlu de exemplu, situaţia din Drăguş, unde locul numit Jariştea de circa 160 iugăre, a cărui nume arată că este vorba despre un teren defrişat prin ardere, teren înregistrat în cadastru ca proprietate comunală, în 1858 a fost curăţat şi împărţit în 848 parcele, unele mai mari de 400—500 stînjeni, care au intrat în proprietatea foştilor iobagi (eredeşii mari), cîte două de fiecare familie, iar altele mai mici de 250 stînjeni, trecute, la fel cîte două, în stăpînirea jelerilor (eredeşii mici)[5]. Amintirea vrajbei şi a tulburărilor care au însoţit această acţiune s-a păstrat în memoria satului pînă în anii noştri[6]. Ea izvora desigur şi din nemulţumirea păturii sărace a satului pentru care păşunea a constituit întotdeauna, mai mult decît pentru cei înstăriţi, un fond indispensabil.

La fel s-au petrecut lucrurile în satul Vad, unde în 1861 o parte a păşunii comunale a fost împărţită în loturi de cîte 6 găleţi de semănătură fiecărei familii, loturi care puteau fi împărţite în familie sau zălogite străinilor dar care nu puteau fi vîndute, titlul de proprietate rămînînd pe mai departe pe numele obştei[7].

Schimbări asemănătoare au avut loc în această vreme şi în alte sate făgărăşene. Să auzim ce spun în această privinţă sătenii din Poiana Mărului, într-o jalbă a lor din 1861. „În comuna noastră Poiana Mărului, de cînd s-au înmulţit locuitorii, mai de mulţi ani dregătoria împreună cu cei mai vrednici membri ai comunei noastre s-a sfătuit şi înţeles, spre folosul şi binele locuitorilor ca pămînturile cele ce se pot ara cu plugul şi cosi cu coasa să fie apărate spre folosul şi binele locuitorilor, iar pămînturile ce nu le putem folosi cu coasa şi cu plugul adecă: pădurile, tufişurile, văile, dosurile cele reci, mai de munte să fie în tot anul de păşunit pe sama vitelor"[8]. Cer autorităţilor să intervină pentru apărarea rînduielilor celor bune întocmite de către cei mai vrednici „după timpurile veacului de acum", căci altminteri nu vor avea nici cu ce să-şi hrănească familiile, nici de unde să scoată dările cele multe şi mari.

Dar elementul primordial al transformărilor economice care au loc după 1848 îl constituie modificarea organizării tradiţionale a spaţiului agricol prin creşterea ponderii pămîntului arător, pe calea trecerii de la cultura alternativă, în două sau trei sole, la agricultura continuă. Este vorba aici despre lenta dar continua reducere a ogorului, a pîrloagei, proces de mari proporţii ale cărui efecte vor fi foarte pregnante

---

[5] H. H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, Edit. Acad. R.P.R., Bucureşti, 1958, IV, p. 324.

[6] *Ibidem.*

[7] G. Maior, *Politica agrară la români*, Bucureşti, 1906, p. 132.

[8] *Arh. St. Braşov, Distr. Făgăraş*, Praesid, 1864—784.

la sfîrşitul secolului al XIX-lea[9], chiar dacă în unele locuri cultura alternativă s-a păstrat, datorită condiţiilor de sol, pînă între cele două războaie mondiale sau şi mai tîrziu, pînă chiar în zilele noastre.

Este foarte greu, în stadiul actual al investigaţiei, de a fixa cu precizie cifrică amploarea şi cadenţa acestui fenomen în diferitele zone ale Transilvaniei, datorită extremei diversităţi a situaţiilor din lumea sătească, nu numai de la o regiune la alta dar chiar de la un sat la altul. Tot ceea ce se poate face pe baza indiciilor foarte disparate păstrate în arhivele comitatense, este de a repera, dacă nu proporţiile exacte ale acestui proces foarte complex, cu profunde implicaţii şi urmări în viaţa satului, cel puţin cîteva din aspectele sale cele mai importante constatabile în aceste două decenii de după desfiinţarea iobăgiei.

Factorii care au impus într-o perioadă îndelungată de timp abandonarea vechiului ritm de rotaţie a culturilor pe două sau trei cîmpuri şi trecerea la cultivarea integrală a hotarului au fost multipli. Ea se datorează în primul rînd procesului de pulverizare tot mai accentuată a gospodăriei ţărăneşti, care se desfăşoară după 1848 fie, cel mai adesea, pe calea vînzărilor de pămînt, fie pe calea împărţirii şi răsîmpărţirii patrimoniului familial între copii, cu participarea nu numai a băieţilor ci şi a fetelor. Într-o asemenea situaţie pentru a-şi putea agonisi traiul ţăranul lucrează pe bani, la sapă, la coasă, la secere, ţine pămînt în parte de la „domni", dar în acelaşi timp foarte mulţi încep să se gîndească la pămîntul lor din ogor, pentru care plăteau de altfel şi dare, încep, trecînd peste interdicţiile tradiţionale, peste toate dificultăţile şi riscurile pe care le întîmpină din partea colectivităţii, să samene în ogor. În zonele de cîmpie unde creşterea animalelor nu are o pondere atît de mare aceste tentative sînt iniţiate în general de ţăranii cu pămînt mai puţin care au de înfruntat opoziţia celor mai avuţi cu un număr mai mare de animale.

În acelaşi sens acţionează, în al doilea rînd, comasarea hotarelor satelor ca şi segregarea pădurilor şi păşunilor, acţiuni iniţiate de proprietari, ca un prim pas spre o agricultură eficientă şi rentabilă. Trebuie spus că în Transilvania numărul satelor comasate sau pe cale de comasare era, în al doilea deceniu de la revoluţie încă foarte scăzut (282 în 1865, din totalul de 2684 de sate foste iobăgeşti)[10], căci legea prescria acordul proprietarilor a 2/3 din hotar, iar ţăranii care ştiau mult mai multe despre abuzurile şi nedreptăţile pe care le comporta comasarea decît despre avantajele sale i se împotriveau cu cea mai mare îndîrjire. Cu toate acestea acţiunea de comasare, concentrarea pămîntului unei gospodării în 2 sau 3 table, în locul multitudinii micilor par-

[9] Între 1900 şi 1905 în Transilvania ogorul ocupa în medie abia 15,61% din întrega suprafaţă cultivată; întinderea sa creştea de la 3,8% în comitatul Arad la 24,5% în Solnok-Doboca pînă la 43,5% în. Cott. Ciuc; cf. Egyed Ákos, *A parasztság Erdélyben a század fondulón*, Bukarest, 1975, p. 99.

[10] *Gazeta Transilvaniei nr. 70 din 16/4*, XI, 1865, p. 278.

cele de mai înainte, al căror număr ajungea uneori în cazul țăranilor cu mai multă dare de mînă la 30—40[11], a deschis un cîmp mai larg de manifestare inițiativei individuale, înnoirilor de tot felul, diminuînd rigoarea disciplinei rotației culturilor, diminuînd forța de constrîngere a colectivității.

Trecerea la agricultura continuă a fost impulsionată în al treilea rînd de însăși împrejurările generale ale epocii noi capitaliste, de violența competiției sale, care impunea micii gospodării țărănești un permanent efort de supraviețuire, de intensificare a relațiilor de schimb, ca și de scăderea generală a numărului de animale după desființarea robotelor, de creșterea generală a prețului pămîntului, de exemplul arendașilor și proprietarilor, de difuziunea progresivă a culturii. Nu sînt puține cazurile cînd acest salt se face în urma unuia sau mai multor ani răi, care ruinează sau sărăcesc gospodăriile țărănești, cum se întîmplă după marea secetă din 1864—66, secetă care a afectat foarte grav Cîmpia și părțile nordice ale Transilvaniei. Mai ales după această mare calamitate se constată o înmulțire foarte simțitoare a satelor care-și lucrează ogorul.

Dar în ciuda avantajelor sale evidente, popularizate stăruitor și în presa românească, ce sfătuiește adesea pe țărani să nu-și lase pustie o treime a pămînturilor lor, procesul de cultivare integrală a hotarelor satelor a avut în această perioadă un caracter sporadic. În calea sa stăteau nu numai sărăcia solului Transilvaniei, care în condițiile unei foarte slabe fertilizări, impunea el însuși mari restricții de exploatare, nu numai tradiția unei experiențe seculare peste care societatea sătească trece mai greu dar se ridică mai ales lipsa de pășune pentru vite, apărată de forța comunitară a colectivității interesată, în ansamblul său, în menținerea intactă a spațiului de pășunat. Această înclinare a gospodăriei țărănești spre animale ne trimite la condițiile precare de mediu în care evoluează în general satul românesc transilvănean dar se explică și prin aceea că animalul poate oferi omului, dominat cu totul de mersul vremii, mijloace de trai chiar și în anii cînd cultura plantelor îl lasă complet descoperit.

Forța aceasta comunitară, care, direct sau indirect, înăbușă sau limitează foarte mult diversele inițiative individuale este în această epocă de început a capitalismului cu atît mai puternică cu cît proprietatea privată asupra pămîntului declarată teoretic prin legi, înscrisă într-un cadastru general, impozabilă în întregul său, nu este, în practică, pe deplin liberă și integrală ci coexistă cu anumite drepturi ale colectivității consfințite de uz și de o foarte îndelungată tradiție, apărate cu o mare tenacitate. Aceasta a făcut ca dispozițiile repetate ale guberniului Transilvaniei privind dreptul împrejmuirii sau șănțuirii pămînturilor să rămînă

[11] Iată cîteva exemple de comune din Solnocul interior care arată maxima fărămițare a pămîntului țărănesc ca de altfel și a celui al foștilor domni: în Ciubanca de Jos 72 de proprietari mari și mici dețineau 3141 loturi, în Valea Lungă 94 proprietari au 3374 parcele, în Hăsmașul de Jos 138 de proprietari dețin 4640 loturi etc. *Arh. St. Cluj-Napoca, Cott. Solnocul interior, Adm. 1864—3.274.*

simple litere moarte. Ne referim aici la suspendarea stăpînirii private asupra pămîntului în favoarea celei colective înainte şi după strîngerea recoltei, obicei ale cărui rădăcini conduc spre formele iniţiale ale proprietăţii colective, la obligativitatea rotirii culturilor în sole (plante de primăvară la plante de primăvară, plante de toamnă la plante de toamnă), la modul de folosire a pămîntului în cadrul aceleiaşi sole (interzicerea păşunatului pe pămînturile proprii cînd ele sînt între semănături) la suprafaţa de pămînt ce trebuie lăsată în ogor (în raport cu numărul de vite) etc. Acest regim labil al proprietăţii, care a suscitat puternice convulsii în lumea satelor, a făcut ca procesul creşterii spaţiului cerealier să fie marcat de jocul instabil al raporturilor dintre interesul individual şi forţa comunitară, joc a cărui mişcare este în funcţie de condiţiile naturale de sol, de modul repartizării proprietăţii, de marea diversitate a cutumelor regionale sau locale. Există astfel extrem de multe cazuri, atestate documentar, care arată că încercările membrilor mai bogaţi ai comunităţilor de a-şi îngrădi pămînturile sau de a-şi ara şi semăna pămînturile din ogor s-au lovit de opoziţia foarte hotărîtă a colectivităţii dominată de cei cu o condiţie materială mai modestă, interesaţi în apărarea păşunii[12] tot astfel cum există şi situaţii contrare în care se constată tentativa păturii sărace de a impune cultivarea ogorului împotriva voinţei minorităţii instărite cu un număr mai mare de vite[13].

Peste această tensiune internă latentă care minează solidaritatea satelor şi care irumpe uneori în stări conflictuale deschise ce necesită intervenţia autorităţilor, vine apoi să se suprapună contradicţia comunităţii în întregul său cu proprietarii. Aceştia şi încă şi mai mult arendaşii lor presaţi de investiţiile, fie şi minime, pe care le reclamă noua agricultură (angajarea forţei de muncă, cumpărarea de animale şi, într-o măsură mai mică, maşini), de obligaţia încă foarte nouă a plătirii dărilor care le apar tocmai de aceea foarte grele, de exigenţele mereu sporite ale unei vieţi uşoare încep să pornească pe drumul înnoirilor şi modernizărilor. Fiind însă lipsiţi de capitalul necesar, avîndu-şi pămînturile amestecate de-a valma cu cele ale foştilor lor iobagi, fiind şi ei supuşi, într-o anumită măsură, rigorilor colectivităţii nu pot trece dintr-odată la o agricultură profitabilă, ci încearcă să facă faţă situaţiei, obişnuiţi cum erau să poruncească, şi pe calea limitării sau anulării unor mici libertăţi şi drepturi vechi ale satelor în ceea ce priveşte folosirea pădurii, păşunii, ogoarelor. Aceste eforturi constante ale proprietarilor de a smulge toate profiturile pe care le puteau comporta proprietăţile lor se traduc în miriada proceselor urbariale care caracterizează această epocă şi care îngreunează foarte mult climatul social rural.

De la început se ridică întrebarea care au fost modalităţile concrete a trecerii la agricultura continuă. A fost această înnoire rezultatul unor

[12] Aşa se întîmpla, de pildă, în 1863 în Deda (cott. Turda) unde 8 ţărani avuţi împrejmuiesc şi ară pămînturile lor care în acel an cădeau în ogor, *Arh. St. Cluj-Napoca, Turda* Praesid 1863—1019.

[13] *Arh. St. Cluj-Napoca, Turda, Praesid 1861* — 446.

inițiative individuale sau, dimpotrivă, urmarea unor acțiuni colective, solidare a satelor? Incontestabil documentele din arhivele comitatelor transilvănene prezintă această trecere în primul rînd ca o mișcare incoerentă și adesea insidioasă, inițiată de indivizi izolați care acționează nu numai fără consimțămîntul obștilor ba chiar împotriva hotărîriilor precise ale acestora privind păstrarea ogoarelor, la care ei înșiși trebuiseră să adere în adunările sătești. Cum e și firesc aceste încălcări ale unei ordini străvechi declanșează în sate tulburări pentru potolirea cărora intervin autoritățile locale, pretorii pînă în 1861, juzii cercuali în anii liberalismului. Nu e astfel de mirare că de foarte multe ori funcționarii locali cărora nu le surîdea perspectiva unor sate răscolite blamează înnoirile, apără vechea stare de lucruri, justificîndu-se cu cuvintele că nu pot lăsa cîțiva oameni să strice sate întregi.

Hotărîrile colective privind cultivarea ogoarelor apar mult mai rar în arhivele comitatense iar atunci cînd survin ele sînt legate de o acțiune de interes obștesc, ridicarea unei biserici de zid, a unei școli, constituirea unui fond bănesc pe seama dascălilor, pentru care obștea acceptă să cultive un an sau mai mulți pămîntul de ogor. Sigur că în realitate frecvența acestor situații a fost mai mare decît cea oglindită în documentele emanate de la autorități datorită chiar caracterului arhivelor, care reflectă în mult mai mare măsură aspectele neobișnuite, spectaculare, ieșite din cursul normal al istoriei rurale și mult mai puțin pe cele care au o desfășurare naturală, spontană, liniștită și care, tocmai de aceea suscită mai puțin intervenții din afară. Chiar avînd în vedere acest corectiv se poate aprecia fără teamă de a greși că în această vreme de dezvoltare greoaie și lentă a relațiilor capitaliste, cînd satul mai poartă în economia și organizarea sa puternicele amprente ale lumii feudale, cînd nivelul circulației și schimbului este încă scăzut, cînd satele mai ales cele foarte mici, așezate în cîte o vale izolată între păduri, sau pe culmile unor dealuri, duc o viață cu un puternic accent patriarhal, individul mai mult decît colectivitatea este acela care dă semnalul înnoirilor. Abia ultimul pătrar al secolul va fi acela care va marca o echilibrare și apoi o inversare a rolurilor.

Foarte revelatoare este în această privință o situație pe care am ales-o din comitatul Solnocul Interior, care ar putea fi considerată tipică pentru regiunile de deal din centrul și nordul Transilvaniei, îndepărtate de orașe, al căror rol stimulativ este cunoscut. În satele cercului Piatra, situat în zona de dealuri a Becleanului și orientat cu precădere spre creșterea animalelor, exista obiceiul începînd din anii 60 ca încă în iarnă adunările sătești să hotărască dacă să se țină sau nu ogor pentru pășune, unde și care să fie întinderea lui, cum și cu cît să fie recompensați de către comunitate acei care aveau pămînt în ogor dar nu aveau vite (fie cu bucate, fie dîndu-li-se dreptul de a aduce pe pășune vite străine). Aceste hotărîri erau consemnate de notari în procese verbale foarte amănunțite. În primăvara anului 1868 deși toate satele cercului conveniseră în februarie, potrivit ciclului trienal îndătinat, ca ogorul să fie cel din

1864 și 1866 în Chiuza și Dumbrăvița mai mulți săteni, care în adunarea obștei nu ridicaseră cuvînt împotriva voinței generale, încep să-și are pămînturile din ogor, exemplul lor fiind urmat apoi și de către alții. (40 în Chiuza). Izbucnesc din această cauză foarte puternice disensiuni deoarece cei care și-au lăsat pămîntul ca pășune rămîneau de pagubă: nici nu-l pot pășuna fiind între semănături și deci oprit dar nici nu-l mai pot ara fiind de acum prea tîrziu. Tensiunea în aceste sate ajunge atît de puternică încît exista pericolul de a se produce răbufniri violente. Tot ceea ce poate face solgăbirăul în această situație în care voința colectivității se înfrunta deschis cu legea ce acorda fiecăruia dreptul de a-și folosi după voie pămîntul său este să ceară intervenția comitatului[14]. În deceniul al VII-lea fondul lucrurilor este asemănător în zeci de sate românești ale Transilvaniei.

Foarte adesea trecerea de la rotația trienală la agricultura perpetuă nu a avut caracterul unui salt ci s-a făcut treptat prin fixarea suprafeței de ogor în raport cu numărul de vite al fiecărei gospodării. Colectivitatea sătească, în cadrul căreia drepturile și obligațiile fiecăruia erau stabilite și menținute riguros prin însăși ansamblul obiceiurilor vechi, încerca pe această cale să împace opoziția dintre interesul individual și cel colectiv. Tot astfel se proceda în această vreme, în foarte multe locuri, și în ceea ce privește pășunea comunală a cărei folosire se făcea în raport direct cu întinderea pămîntului de arătură. Întîlnim astfel în arhive procese verbale ale unor adunări ale satelor, la care iau parte și proprietarii căci pădurile și pășunile, cu cîteva foarte rare excepții, sînt încă și acum de folosință comună, adunări în care colectivitatea stabilea cuantumul de pămînt pentru care se putea ține o vacă pe pășune precum și modalitatea plătirii pășunii de către cei care nu se încadrau în baremul stabilit (uneori în bani dar cel mai des în zile de lucru făcute foștilor domni care, în general, au un număr mai mic de animale în raport cu pămîntul pe care-l posedau)[15].

Introducerea principiului limitării ogorului o întîlnim cel mai repede în satele cu hotare mici sau acolo unde pămîntul arabil era mai puțin. De aici pînă la cultura permanentă nu mai era decît un pas. Să urmărim, foarte concret, cum se face această trecere, într-un alt sat din Solnocul Interior: Lelești, care prezintă, față de primul exemplu, o serie de aspecte deosebite. Satul Lelești al cărui hotar fusese comasat de către familia Mikes încă în anul 1845, cînd au fost aduse aici 25 de familii de slovaci și cînd fiecare iobag a primit o sesie de 12 iugăre pămînt arabil, practica sistemul trienal obișnuit, pămîntul sesiilor fiind împărțit în 3 sole, dintre care 2 erau lucrate în fiecare an iar a treia rămînea ca ogor. Începînd din 1865 un grup de săteni mai săraci care încercaseră de mai mulți ani să reducă ogorul după numărul de animale al fiecărei familii nu numai că ară și seamănă pămînturile lor din ogor dar mînă, cu ciurda, vitele care le făceau pagubă pentru a determina satul

[14] *Arh. St. Cluj-Napoca, Solnocul int., Adm.*, 1868—1920, 2088.
[15] *Arh. St. Cluj-Napoca, Solnocul Int. Adm.*, 1868—2950.

să părăsească vechea rînduială a hotarului. În martie 1867, după doi ani de frămîntări şi neînţelegeri, aceşti ţărani declară în adunarea satului că nu-şi vor lăsa locurile nelucrate, că vor semăna ce le va plăcea şi vor face ce vor vrea cu pămînturile lor căci nimeni nu-i va putea opri[16]. Agitaţia era aici dublată şi întărită de puternice frămîntări religioase manifestate prin trecerea în 1862 a „comunii române" la religia ortodoxă[17], revenirea sa la confesiunea greco-catolică[18] ca şi prin neînţelegerile dintre români şi slovaci privind limba de oficiere a cultului etc.[19]. Şi aici autorităţile locale se pronunţă pentru revenirea şi menţinerea sistemului vechi.

Semnalul trecerii la agricultura continuă porneşte de multe ori din partea proprietarilor şi mai ales a arendaşilor, pe deplin conştienţi, cei mai mulţi, de inconvenientele sistemului trienal a cărui disciplină era, prin forţa împrejurărilor, obligatorie şi pentru ei şi mai ales doritori să profite într-o măsură cît mai mare de creşterea vertiginoasă a preţului cerealelor, pe care a adus-o războiul crimeic şi marile mişcări ale trupelor austriece prilejuite de ocuparea Principatelor. Nu trebuie totuşi exagerat rolul de agent al înnoirilor pe care l-a avut în această perioadă marea proprietate. Surprinşi total nepregătiţi de desfiinţarea iobăgiei foştii stăpîni feudali, lipsiţi la sfîrşitul revoluţiei de capitalul necesar unei agriculturi capitaliste, dezechilibraţi şi de pierderile suferite în anii anteriori, necum să-şi poată extinde suprafeţele cultivate pe seama ogorului dar abia pot să lucreze ceea ce au folosit în trecut. Majoritatea lor fie îşi arendează pămînturile fie recurg la lucrul în parte. Abia din 1855 cînd expirau primele contracte de arendare, încheiate de regulă pe 6 ani, proprietarii, care încasaseră între timp o parte a obligaţiilor despăgubirii urbariale, vînduseră pămînt sau împrumutaseră bani, încep într-o măsură mai mare să renunţe la arenzi, să cumpere animale, să angajeze slugi şi oameni cu ziua, să cumpere maşini, cu scopul de a trece la o agricultură modernă. În această mişcare se încadrează şi grija proprietarilor pentru obligaţiile jelerilor, tendinţa generală de a mări, pe o cale sau alta, legal sau ilegal numărul acestora. Odată cu încetarea războiului crimeic care a adus cu sine o scădere simţitoare a preţului cerealelor, datorită apoi şi marilor inundaţii din 1857, cînd Tîrnavele, Mureşul, celelalte rîuri mătură totul „din deal în deal", acest timid avînt al înnoirilor, scade mult în perioada liberalismului, care produce în ceea ce priveşte agricultura, dominată încă de sistemul tradiţional trienal, o impresie netă de stagnare sau cel puţin de vegetare.

Sigur că se pot invoca şi acum foarte multe exemple de proprietari şi mai ales de arendaşi ale căror iniţiative de abandonare a ogorului au influenţat colectivităţile ţărăneşti. Un caz asupra căruia sîntem foarte bine informaţi este acela al arendaşului grofului Csáki Dominic, unul dintre cei mai mari proprietari din comitatul Cluj, care însămînţează

[17] *Arh. St. Cluj-Napoca, Episcopia gr. cat. Gherla,* 1862—571, 791, 799, 1886.
[18] Idem, 1863—1239.
[19] Idem, 1861--1260.

toate pămînturile sale din hotarul satului Mesteacăn, dar îşi trimite turmele pe ogorul sătenilor. Aceştia încearcă, în 1854, cu forţa şi apoi pe calea legii în 1864 cînd apelează la cancelaria aulică, să se împotrivească, dar toate tentativele lor, care au generat o mare anchetă judiciară, cu un noian de acte şi audieri de martori[20] s-au sfîrşit prin hotărîrea de a nu mai lăsa ogor. E de remarcat faptul că ogorul ocupa aici o suprafaţă mică a hotarului (din totalul de 1224 j. 833 j. erau arabile, 200 j. fînaţ şi abea 182 j. pîrloagă)[21].

Situaţiile inverse cînd sătenii sînt aceia care îşi însămînţează ogorul mînîndu-şi, adesea cu puterea, animalele pe păşunile sau în pădurile proprietarilor se întîlnesc şi ele destul de frecvent[22].

Desfiinţarea iobăgiei acţionează asupra agriculturii ţărăneşti şi în alte moduri. Fără a putea dovedi documentar pentru această epocă un progres vizibil al metodelor de cultură sau al utilajului — plugurile de fier pătrund în gospodăriile instărite abia în ultimul pătrar al secolului — se produce totuşi o anumită ameliorare lentă a cultivării pămîntului care se manifestă printr-o fertilizare mai mare a loturilor[23] şi mai ales prin creşterea volumului de muncă umană pe care pămîntul îl încorporează. E un lucru cît se poate de firesc şi toţi contemporanii remarcă acest fapt că după ştergerea zilelor de robotă, care consumau timpul cel mai bun al ţăranului, acesta să se aplece, bine, rău, aşa cum ştia el, mai mult şi cu mai multă dăruire asupra pămîntului său. În afară de aceasta survine într-o mai mare măsură acum cînd pămîntul este, nu numai de fapt ci şi de drept al lui, cînd îl ştie înscris pe numele său în „cărţile de moşii" elementul afectiv, dragostea pentru pămînt care influenţează şi cantitatea şi şi calitatea muncii depuse.

Ataşamentul pentru pămînt nu are acum, e drept, caracterul dominator şi violent de la începutul secolului nostru, înfăţişat în scrierile lui Rebreanu, deoarece în această vreme mentalitatea colectivistă şi într-un anumit fel egalitaristă feudală este încă puternică în rîndul ţărănimii. Încă nu este chiar atît de îndepărtată vremea cînd pămîntul lucrat de iobagi se trăgea, în hotar, la sorţi periodic sau anual, fiind numit în multe părţi loc de soarte, iobagii înşişi fiind numiţi sortaşi. Există apoi şi acum în afară de terenurile comunale propriu-zise: păşuni, păduri, fînaţe, arabile, care se folosesc în comun sau se arendează pe seama obştei şi un alt gen de terenuri, (pentru cînepă, varză, cartofi), care se împart anual ca în plin ev mediu prin tragerea la sorţi între săteni[24]. Pe de altă parte ierarhizarea satului se face în această epocă mai mult vertical, potrivit fostelor categorii juridice medievale: nobili (e vorba despre nemeşimea românească sătească, atît de numeroasă în Chioar şi Solnocul Interior, de

[20] *Arh. St. Cluj-Napoca, Cott. Cluj,* Adm., 1864—3032.
[21] *Ibidem.*
[22] *Arh. St. Cluj-Napoca, cott. Solnocul int.* Adm., 1867—2584.
[23] *Arh. St. Cluj-Napoca, Cott. Turda, Praesid.,* 1861—465.
[24] Cf. L. Botezan, *Posesiuni obşteşti ale iobagilor din Transilvania în perioada* 1785—1820 (II), *Apulum,* XIV, p. 269—286.

boierii din districtul Făgărașului), iobagi, jeleri, curialiști etc., și mai puțin orizontal, deoarece în interiorul acestor categorii diferențierile nu erau acum atît de pronunțate, există încă o anumită omogenitate, o stare largă de mijloc care se va restrînge treptat pe măsura dezvoltării relațiilor capitaliste. Cu toate acestea sentimentul proprietății, chiar dacă pămîntul este văzut acum nu atît ca un mijloc de tezaurizare, de dominare asupra celorlalți, cît ca izvorul celor necesare vieții, ca mijlocul de a asigura acestei vieți o anumită liniște, o anumită siguranță, este totuși puternic. „Sărmanul țăran, scrie Barițiu, priviți la dînsul cum în acea duminecă sau altă zi de sărbătoare iese spre țarina sa la care sosind stă ca înmărmurit, o privește, o judecă, suspină, stă să o îmbrățișeze și în cele din urmă scapă cuvîntul; scumpul meu iubit pămînt"[25].

Acest sentiment care a existat și în trecut dar care se întărește după desființarea iobăgiei nu a putut să nu se resfrîngă și asupra muncii însăși. Sigur că munca a fost și înainte legea fundamentală a vieții țăranului, care, cîștigîndu-și întotdeauna traiul din munca mîinilor sale, a văzut mereu în ea măsura tuturor lucrurilor. Această lege capătă însă valențe noi odată cu desființarea muncii silite, a muncii „de clacă", odată ce munca omenească, transformîndu-se într-o marfă căutată, singura pe care țăranul o posedă din belșug și de care îi pasă cel mai puțin devine în mai mare măsură lucrativă, cointeresează în mai mare măsură. Într-adevăr lucrul pe bani capătă îndată după anul „slobozeniei iobagilor", cum numesc uneori țăranii revoluția, proporțiile generale caracteristice epocii capitalismului. Această realitate incontestabilă a infirmat previziunile sumbre ale presei aristocratice din anii 1849—50, cum că desființarea muncii silite, desființarea „mănoasei iobăgii", scoaterea nuielei din mîinile provizorilor domnești va aduce satele românești la sapă de lemn deoarece pămînturile vor rămînea nelucrate. S-a constatat însă foarte repede că după eliberare țăranul român, de acum cointeresat, lucra incomparabil mai mult decît în trecut. El își cultivă, așa cum a apucat din strămoși, nu numai pămîntul propriu, dar, după unele scurte ezitări de început prilejuite de teama reîntroducerii iobăgiei și pe acelea ale foștilor săi domni, fie în parte fie cu ziua. Pe Pămîntul crăiesc, de asemenea, românii lucrează pe bani sau țin în arendă o mare parte a întinselor hotare săsești ale căror miezuini ajung uneori pînă chiar sub streșinile caselor sau în capetele ulițelor colectivităților lor. „De cum se ivește draga de primăvară, scrie un corespondent al *Telegrafului Român* iasă oricine la cîmp afară, măcar în care parte a Ardealului și va vedea cu ochii că poporul nostru își lucră moșioara sa, lucră și la alții, lucră pentru bani, lucră în parte, încît te miri de ce-i mai sînt oasele"[26]. Lucrul pe bani s-a practicat sporadic și înainte de 1848 pe hotarele, foarte întinse uneori, ale orașelor, la cultivarea viilor, în satele Pămîntului crăiesc. El primește însă un caracter general abia după revoluție cînd, toți proprietarii fiind siliți să recurgă la el, se formează o adevărată piață a forței de

[25] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 83 din 15 X. 1851, p. 342.
[26] *Telegraful Român*, nr. 11 din 13. III. 1858, p. 10.

muncă. Contemporanii văd astfel în orașe în dimineţile zilelor de vară adevărate armate de lucrători — cîte 400—500 în orașul Turda[27] — cu sape, coase, seceri, care caută de lucru. În 1865 cînd se încep lucrările la calea ferată Arad—Vinţ din toate părţile Transilvaniei pornesc într-acolo caravane de oameni cu căruţe pentru a cîștiga bani[28].

Mai mult decît atît, zilele de lucru sînt pentru ţărani în această perioadă de accentuată penurie a numerarului ca un adevărat etalon de plăţi. În zile de lucru erau plătiţi de cele mai multe ori juzii, notarii, colectorii și juraţii satelor[29], cîteodată chiar preoţii și dascălii, cu zile de lucru se răscumpără datoriile făcute la proprietari, arendași, cîrciumari, se cumpără păşunea pentru vite sau dreptul de a folosi pădurea, se pornesc diferite lucrări de interes obștesc cum ar fi achiziţionarea de terenuri sau materiale pentru ridicarea de școli, de biserici, de case comunale. Numai birul împărătesc pentru care se trimit mereu execuţii era plătit cu bani lichizi.

Toate aceste schimbări sînt apoi stimulate și întărite de transformările care au loc treptat în conștiinţa lumii sătești după 1848. Chiar dacă în acest interval scurt nu s-au putut produce, în condiţiile unui grad de cultură scăzut, răsturnări mari ale mentalităţii tradiţionale care modelează încă atitudinile și comportamentul sătenilor, oricît de adînci ar fi fost schimbările survenite în viaţa economică și socială, e cert că desfiinţarea iobăgiei a modificat angrenajul sentimentelor și aspiraţiilor vieţii sătești. În multe privinţe ţăranul de după 1848 e altul decît cel dinainte. Întîi de toate el se știe om liber, stăpîn al pămîntului său, are conștiinţa libertăţii sale. În această privinţă este foarte semnificativ felul în care fruntașii satelor insistă în acte asupra calităţii lor de oameni liberi, importanţa și politică pe care o atribuie actului eliberării, felul în care se vorbește tîrziu peste 10—15 ani despre anul „binecuvîntat de Dumnezeu“ care a adus slobozenia iobagilor, despre lumea începută de la slobozire încoace.

Corolarul acestei conștiinţe este dorinţa generală de înaintare care învadează satul românesc după revoluţie, cînd ţăranul simte mai intens decît în trecut preţul unei vieţi mai înalte materiale și spirituale, ascultă și urmează sfaturile bune ale acelora care îi sînt de bine, învăţaţii neamului său, iar cîteodată și funcţionarii din timpul absolutismului, „oamenii împăratului“ cum erau numiţi, se străduiește din răsputeri pentru a îmbunătăţi starea sa și a comunităţii sale. Un spirit nou mai întreprinzător și mai dinamic pare că răzbate pînă în cele mai îndepărtate colţuri. Semnele acestei dorinţe de înaintare, a acestei aspiraţii spre o viaţă mai înlesnită, care se repercutează treptat și asupra producţiei, se întîlnesc pretutindeni în anii care urmează revoluţiei și apoi de-a lungul întregii perioade liberale. Ea e dovedită de preocuparea mult mai

[27] *Gazeta Transilvaniei* nr. 43 din 14. VI. 1865, p. 171.

[28] Idem nr. 48 din 1. VII. 1865, p. 1. 90.

[29] Cf. S. Retegan, *Contribuţii privind organizarea comunităţii sătești din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea*, A.I.I.C. XIX (1976) p. 195—215.

mare pentru treburile obștești, ceea ce imprimă vieții publice a satelor un tonus foarte ridicat, de îndîrjirea cu care colectivitățile rurale își caută drepturile, „se legiuiesc" cu proprietarii sau arendașii, de frecvența foarte mare a „arătărilor înainte" pe care satele le trimit autorităților și mai cu seamă de mulțimea inițiativelor pentru binele de obște materializate și în sutele de școli care apar în această vreme.

Un factor important al evoluției economice a satului după revoluție, este accelerarea schimburilor comerciale, deschiderea mai mare a gospodăriei țărănești spre piață. În ciuda precarității înzestrării economice a țărănimii, în ciuda agriculturii tradiționale pe care ea o practică, a slabei dezvoltări a căilor de comunicație, a nivelului relativ scăzut al dezvoltării orașelor, care în cea mai mare parte a lor, alături de îndeletnicirile urbane practică și agricultura, nu se poate nega că după revoluție lumea sătească dispune de posibilități mai largi pentru schimb, pierde treptat caracterul relativ închis al vieții sale economice. Își spun cuvîntul în această privință creșterea treptată a producției țărănești, desființarea dijmelor, sporirea obligațiilor fiscale, lipsa creditului, creșterea generală a exigențelor vieții. La fel ca și întregul comerț al Transilvaniei, unde în lipsa căilor ferate și a unei rețele de drumuri moderne producătorii își găsesc cumpărătorii mai mult pe propriile piețe decît în afara provinciei schimbul țărănesc are și el un caracter local. Ca și în trecut în jurul fiecărui oraș și orășel se articulează o rețea de legături economice care se multiplică mereu. E destul să evocăm aici forfota zilelor tîrgurilor săptămînale cînd piețele orașelor sînt pline de mulțimea oamenilor, a carelor și căruțelor care vin din satele vecine. Cu atît mai mare este afluența la tîrgurile anuale care, în funcție de datele cele mai importante ale calendarului agricol se țin în general primăvara și toamna, cînd se vînd și se cumpără animalele. Tîrguri anuale și chiar săptămînale au însă și foarte multe sate mai mari, unele cu drept vechi, altele care și-l cîștigă în această vreme. Vivacitatea acestui trafic, care bineînțeles s-a desfășurat și înainte de 1848, este arătată de numărul extrem de mare al localităților cu drept de tîrg din cele mai multe regiuni ale Transilvaniei. Iată astfel regiunea Hațegului, unde se țineau în preajma revoluției nu mai puțin decît 18 tîrguri mari de țară în fiecare an[30]. Chiar și pe Cîmpia Transilvaniei, înglodată toamna și primăvara în noroaiele sale, tîrgurile erau multe dacă ne gîndim că aveau acest drept pe lîngă orașul Reghin și satele Teaca, Ormenișul de Cîmpie, Glodeni, Budiul de Cîmpie, Bandul de Cîmpie, Agîrbiciu, Moci, Sînpetru, Miheș[31]. În zona Sibiului pe lîngă vechile vaduri comerciale de la Sălișteș, Miercurea, Orlat, Rășinari obțin în anii liberalismului drept de tîrg Poiana Sibiului și Săcădatul.

Există firește și în privința aceasta denivelări mari între comunele din apropierea orașelor și cele îndepărtate de acestea, între comunitățile

[30] N. Iorga, *Un oraș românesc în Ardeal, Condica Hațegului, 1725—1847*, București 1941, p. 90.

[31] *Arh. St. Cluj-Napoca, Cott. Turda*, Praesid, 1861—1943, 2222.

mari, bine organizate, cu tradiţii îndelungate comerciale şi micile comunităţi izolate din regiunile de dealuri de tipul aceleia care apare în nuvela lui Slavici Popa Tanda, comunităţi care pornesc abia acum pe drumul unor foarte modeste activităţi de schimb.

Astfel sudul Transilvaniei, Pămîntul crăiesc este în toate privinţele cu mult înaintea satelor din comitate. Găsim aici bogatele comune din vecinătatea graniţei din jurul Sibiului: Sălişte, Răşinari, Boiţa, Porceşti, Poiana, pe cele din jurul Braşovului: Săcelele, Zărneştii, Branul, care nu numai prelucrează şi comercializează produsele turmelor lor, dar sînt angrenate adînc în comerţul de tranzit dintre Transilvania şi România. Exemplul Boiţei, care între 1850—1885, pînă la războiul vamal domină, prin cei 20—30 de mari negustori ai săi, cea mai mare parte a comerţului de porci cu România este edificator[32]. Organizaţi ca într-un fel de corporaţie, cu portul şi obiceiurile lor deosebite, dispunînd de un grad de instrucţie mai ridicat ca dealtfel toţi sătenii care, datorită ocupaţiei lor sînt umblaţi prin lume, dispunînd mai ales de mari averi din care îşi ridică case mari de piatră, donează, cu mînă largă, pentru şcoli şi biserică, boicenii ajung cu turmele lor de porci şi vite aduse din sudul Carpaţilor pînă la Pesta, Viena, Praga. Apare aici chiar spiritul de asociere capitalistă. Astfel în 1867 pentru a-şi pune în valoare capitalul 18 dintre aceşti veritabili mari comercianţi se constituie într-o societate de comerţ cu un capital de 60 mii florini[33].

Răşinariul, unde în 1868 apare prima bancă românească din Transilvania, „Societatea de împrumut şi păstrare", Săcelele Braşovului, unde în 1850 existau 60 de negustori[34] fac parte şi ele din categoria satelor care în mare parte trăiesc din comerţ.

În comitate, cu excepţia satelor de munte din Munţii Apuseni sau de pe valea superioară a Mureşului care comercializează lemnul, operaţiile de schimb ale satelor sînt mult mai restrînse. Ele livrează pieţii doar modestele lor surplusuri cerealiere pe care le realizează în anii buni, livrează animale, de obicei primăvara şi toamna, la sfîrşitul şi începutul sezonului agricol, în preajma paştelor sau crăciunului, livrează produse ale gospodăriilor sau se angajează în speculaţia măruntă bazată pe diferenţele de preţuri care există întotdeauna de la o regiune la alta, de la un tîrg la altul, de la un sezon la altul.

Creşterea oricît de relativă a puterii de cumpărare a ţărănimii se manifestă şi prin pătrunderea negustorilor în sate. Alături de cîrciumă apare tot mai frecvent bolta, prăvălia care satisface cerinţele cotidiene ale satului[35].

Comuna Boiţa, Sibiu, 1938.

[33] *Federaţiunea*, nr. 66 din 30. IV. 1868, p. 259.

[32] L. Albescu. *Viaţa de trudă şi sbucium a unei comune româneşti din Ardeal*,

[34] *Foaie pentru minte inimă şi literatură*, nr. 14 din 12. IV. 1870, p. 106.

[35] Inventarele acestor prăvălii sînt foarte modeste. Iată ce cuprindea cea din Apahida, la 1862: lumînări, zahăr, cafea, orez, arpacaş, griş, cafea elveţiană, zahăr galben, bomboane, săpun, lumînări de ceară, făină de grîu, fasole, piper,

Ceea ce iarăşi e nou în istoria economiei rurale de după 1848 este avîntul mai vădit al artizanatului sătesc determinat pe de o parte de nevoia presantă a numerarului pe de alta de desprinderea de pămînt a unei mari părţi a ţărănimii. Meşteşugul, practicat firesc pretutindeni din timpuri imemoriale, tinde astfel să devină dintr-o anexă a gospodăriei ţărăneşti un mijloc principal de trai pentru un număr tot mai mare de oameni. Acest fenomen este foarte vizibil în satele de pe Pămîntul crăiesc amintite mai sus, în care pulsează o intensă viaţă meşteşugărească, ce nu se adresează numai clientelei ţărăneşti din imediata apropiere cu gusturi bine cunoscute, ci pătrunde pe pieţe mai îndepărtate, îşi face chiar o clientelă urbană. Cel mai frumos exemplu care poate fi evocat pentru acest tip de sat industrios este acela al comunei Porceşti de lîngă Sibiu, unde se constituie o adevărată breaslă ţărănească ai cărei membri exportă anual în interiorul şi în afara imperiului în jur de 40.000 de piei, prelucrate cu o foarte mare măiestrie, breaslă ale cărei produse au fost medaliate la expoziţia mondială de la Londra din 1851[36].

Imaginea Porceştiului din 1857 cu cei 40 de breslaşi ai săi care erau în acelaşi timp şi patroni de tip capitalist deoarece angajau foarte mulţi lucrători din sat pentru adunarea, prelucrarea şi desfacerea mărfii lor[37], imaginea Răşinarului, a Sălişteî, Săcelelor cu populaţia lor atît de dinamică ce produce şi vinde nu se potriveşte desigur satelor din restul Transilvaniei unde meşteşugarul român independent, rupt cu totul de agricultură se întîlneşte mult mai rar. Şi aici însă satele specializate de mult în prelucrarea lemnului, plutărit, stinsul varului, arsul cărbunilor de pămînt, confecţionarea pietrilor de moară, prelucrarea lînei etc. îşi lărgesc sfera de acţiune potrivit posibilităţilor mai largi pe care le au după 1848, potrivit cerinţelor sporite ale clientelei lor. În afara de aceasta se întîlnesc acum în toate satele mai mulţi morari, rotari, zidari, lemnari, cojocari, ciubotari, olari, făurari etc.

Cum se repercutează toate aceste transformări declanşate sau impulsionate de desfiinţarea muncii iobăgeşti la nivelul gospodăriei ţărăneşti, la nivelul colectivităţii săteşti? Sub raport economic, în ciuda tuturor limitelor cunoscute ale legii din 1848 şi ale patentei urbariale din 1854, abolirea iobăgiei a deschis calea unei anumite redresări, fie şi vremelnice, a gospodăriei ţărăneşti, a unui progres economic al satului în general. Cea mai mare parte a documentelor şi mărturiilor contemporane comunică certitudinea unei oarecare destinderi materiale, a unei relative îmbunătăţiri a condiţiei economice a ţărănimii care, cel puţin în primii ani de după revoluţie, răsuflă mai uşurată. Această înaintare economică pe care o aduc relaţiile noi contractuale ce se stabilesc între proprietar şi ţăran, favorizată şi de anii buni ce vin, cu excepţia

măslag, seminţe de brad, piatră acră, tămîie, smochine, albăstreală, pucioasă, totul în valoare de 22 fl. Arh. St. Cluj-Napoca, Adm., 1862—5621.

[36] *Telegraful Român*, I, nr. 6 din 21. I. 1853, p. 22.

[37] Idem, nr. 51, din 29. VI. 1857, p. 202—3.

lui 1851 şi 1857, unul după altul ca şi de creşterea mare a preţului produselor agricole în timpul războiului crimeic se traduce, în primul rînd, printr-o lentă îmbunătăţire a condiţiilor de viaţă ale lumii rurale: locuinţă, îmbrăcăminte şi, parţial, regim alimentar. Începînd din această perioadă se înmulţesc în sate casele de piatră, mai ales în părţile sudice şi în fosta graniţă, creşte numărul celor acoperite cu şindrilă sau ţiglă, se accelerează evoluţia casei ţărăneşti spre tipul de locuinţă cu trei încăperi, în cadrul căreia „casa dinainte" îndeplineşte un rol exclusiv social de etalare a bogăţiei şi averii[38].

Încet, încet, satele, clădite încă în cea mai mare parte a lor din lemn şi paie, încep astfel să se schimbe la faţă, să capete o uşoară alură de prosperitate pe care o dau casele de zid ale celor bogaţi, pridvoarele cioplite, admirate şi în trecut de călătorii străini, mulţimea acareturilor din jurul micilor case, nelipsitele garduri înalte, acoperite de spini care înconjoară, ca zidurile unor cetăţi, gospodăriile, pomii roditori din grădini, stupinele din faţa unor case. Acest aer de primenire, mai vizibil cînd vremea e uscată, este întărit de cîte o clădire mai răsărită care este şcoala, de turnurile bisericilor de lemn sau de zidurile a cîte unei biserici de piatră, clădită într-un baroc rustic şi tardiv. Panorama are în centrul său obişnuitele curţi domneşti cu grădinile şi parcurile lor. Nu e nevoie să se insiste asupra discrepanţelor care există şi din acest punct de vedere între satele româneşti din scaune sau din teritoriul graniţei, construite mai solid din lemn şi piatră, ordonate şi curate şi cele de pe Cîmpia Transilvaniei, ridicate din pămînt, joase şi sărăcăcioase, unde se mai întîlnesc încă, pe cîte o ridicătură din marginea satelor, destule biserici acoperite cu paie.

În interior creşte treptat gradul de confort al casei ţărăneşti prin îmbogăţirea şi diversificarea mobilierului, odată cu răspîndirea pieselor de tîrg, mai ales a celor pictate (lăzi de zestre, paturi, lăicere), prin îmbunătăţirea tehnicii de încălzire, trecîndu-se treptat de la sistemul eliminării fumului în tindă sau în pod la folosirea sobelor, a hornurilor.

În ceea ce priveşte portul, lucrat în cea mai mare parte a sa în casă, contemporanii remarcă înmulţirea tot mai mare a materialelor sau bucăţilor procurate din tîrguri: cojoace, basmale, pînzeturi de fabrică, înmulţirea elementelor pur decorative: cusături, salbe, pene, folosirea tot mai largă sau chiar generalizarea în unele părţi a cismelor în portul de sărbătoare[39]. Presa deplînge adesea răspîndirea luxului la sate după 1848.

---

[38] Charles Boner, călătorind în 1865, remarcă în casele ţărăneşti, trainice şi chiar frumoase din regiunea Năsăudului, paturile înalte cu multe perini, mulţimea icoanelor, a farfuriilor, ştergarelor de pe pereţi. Cf. *Arhiva Someşană* 1924 (I) p. 144.

[39] În inventarul averii mobile a unui ţăran din Vad (Solnocul interior întocmit în 1861, apar, alături de foarte multe articole de îmbrăcăminte, haine de pat, valuri de pînză şi de postav necroite, lîni şi 6 perechi de cisme în valoare de 16 fl., *Arh. St. Cluj-Napoca, Solnocul int., Adm.*, 1861—212.

Constatăm în același timp o creștere vădită a fastului, pe care țăranul l-a iubit întotdeauna, ceremonialurilor sătești: nunți, înmormîntări, botezuri etc. Foarte interesant este în această privință tabloul unui pictor elvețian care a trăit o vreme în Transilvania reprezentînd alaiul unei nunți românești trecînd de-a lungul unui sat din zona Sighișoarei, la 1859. Vedem aici în primul plan carul cu boii foarte împodobiți în care era dusă mireasa la casa mirelui, precedat de ceterași și flăcăi călări, iar în planul al doilea carul așa zis „înalt" pe care era expusă zestrea tinerei perechi[40]. Și alte surse vorbesc despre felul cum erau primite în sate înaltele fețe bisericești, despre amploarea unor nedei din părțile Hațegului.

Aceste schimbări care încep să se producă în gospodăria țăranilor mai înstăriți și mijlocași, foarte puternic diferențiate de la un sat la altul, de la o zonă la alta, sînt oglindite în inventarele făcute de autorități cu ocazia unor decese, execuții judecătorești, incendii[41], în puținele să le zicem foi de zestre care ne-au rămas[42], în testamentele întocmite de țărani[43], în cataloagele expozițiilor Astrei la care au fost mereu prezentate în număr foarte mare produsele ieșite din mîinile femeilor de la sate[44].

Ameliorarea relativă a condiției economice a lumii sătești după 1848 se desprinde și din creșterea numărului familiilor de țărani care își pot ține copiii la școli. Dacă generația mai veche a intelectualității românești se recrutase mai ales din rîndul fiilor de preoți sau din pătura destul de groasă și la români a nemeșimii sătești, după 1848, cînd drumul școlilor este mai larg, cînd studiile pot fi valorificate mai ușor în administrație, pornesc spre gimnazii și cîteodată chiar spre facultăți tot mai mulți tineri din casele țăranilor mai bogați. Cei mai mulți vor deveni e drept, modești învățători, preoți sau notari, dar realizează oricum o certă ascensiune socială, care se resimte pe planul întregii națiuni. Este extrem de semnificativ faptul că în anii regimului liberal, la numai un deceniu după revoluție, imensa majoritate a comunelor românești chiar și în comitate aveau notari români.

Un progres asemănător constatăm și pe planul vieții colective a satelor. Indicii ale sale pot fi socotite mulțimea școlilor sătești care se înființează, oricît de modeste și simple erau ele, constituirea a numeroase fonduri mai ales școlare, participarea masivă, uneori cu sume

---

[40] G. Oprescu, *Aventura ardeleană a unui pictor elvețian*, în *Transilvania*, 1943, p. 888—5.

[41] *Arh. St. Cluj — Solnocul int.* Adm., 140, 212, 230, 449, 475, 695, 950, 991; cott. Turda Praesid, 1861—593, 1863—962.

[42] Foarte interesante sunt însemnările unui oier sălișteau privind cheltuielile făcute pentru înzestrarea fetei sale. Cf. A. Banciu, *Disprețuiții „ciobani valahi"*, în *Transilvania*, 1944, p. 706—718.

[43] Cîteva testamente țărănești se păstrează în Arhiva episcopiei gr.-cat. Gherla din anul 1864, cf. nr. 636, 875, 1200, 1462.

[44] Cf. Catalogul pe localități al expoziției Astrei de la Brașov din 1862, în *Concordia*, 1862.

foarte mari, a satelor la împrumutul de stat din 1854, multitudinea bisericilor de zid care se ridică în această perioadă. Alte manifestări de interes obștesc ca de pildă sprijinirea Astrei cu bani și bucate precum și instituirea unor comune ca membre fundatoare ale sale, abonarea ziarelor românești, participarea țărănimii la diversele subscripții publice inițiate de cărturari confirmă nu numai interesul de acum constant al satului pentru problemele naționale ci și un oarecare progres material. La rîndul lui acesta va permite apoi o lentă înaintare spirituală, care va face, către sfîrșitul secolului, să vedem satele mai mari rînduite în diferite societăți și reuniuni (de citit, de cînt, de asigurări, înmormîntare etc.), să vedem în foarte multe locuri agenturi ale Astrei, să vedem cartea și ziarul făcîndu-și încet loc în casa țărănească.

Este de la sine înțeles că relaxarea economică ce se resimte în viața satelor după 1848, legată direct de împrejurări, regiuni, ani, nu a fost nici bruscă nici generală și mai ales nici spectaculoasă. Grevată de dotarea deficitară a gospodăriei țărănești cu pămînt, de rudimentarea exploatare a solului, de povara fiscală, de labilitatea legislației agricole, această înaintare grea a satului era apoi într-o foarte strînsă legătură cu mersul general al climei. Calamitățile naturale — anii prea ploioși sau dimpotrivă prea uscați, înghețurile tardive sau timpurii, grindina sau inundațiile — produc în sate adevărate ravagii într-o vreme cînd țăranul pune sămînța în pămînt așteptînd apoi totul de la vreme, cînd pămîntul — atît cît era lucrat — produce, cu mijloacele tradiționale folosite, atît de puțin, cînd gospodăria țărănească este astfel organizată încît să acopere toate necesitățile de hrană și îmbrăcăminte ale unei familii pe timp de un an, de la o recoltă la alta. Cît de adînci puteau fi efectele unei secete prelungite chiar și asupra gospodăriilor cu un potențial economic mijlociu sau mai ridicat, care în anii normali puteau satisface, de bine de rău, cu prețul unei munci încordate de primăvara pînă toamna, trebuințele unei familii țărănești se va vedea în timpul marii secete care a bîntuit Cîmpia Transilvaniei în anii 1864—1866, cînd oamenii pentru a scăpa din gura foametei ajung să vîndă iugărul de pămînt și cu cîte 10 florini[45]. Prejudicii foarte grave au produs de asemenea inundațiile mari ale rîurilor din 1851 care mătură totul din calea lor, precum și ieșirea Mureșului în 1857. Să mai amintim incendiile atît de dese și atît de devastatoare în aceste sate de lemn și paie. Înțelegem astfel cum spectrul foametei mămîne în mediul rural o amenințare permanentă.

Progresul acesta anevoios, superficial, relativ al lumii sătești a incitat discuții contradictorii și în rîndul contemporanilor. În 1858, la 10 ani de la desființarea iobăgiei, se discută în presă despre starea țărănimii române, dacă, în acest răstimp ea a mers înainte sau a dat înapoi, cît și cum produce, ce și unde vinde, din ce face bani, cum își învață copiii.

Progresul satului este cu totul negat de acei care privindu-l de pe banchetele trăsurilor nu văd aici decît o lume a mizeriei și înapo-

[45] *Gazeta Transilvaniei* nr. 14 din 3. III. 1866, p. 54.

ierii, nu văd nici o îmbunătățire a gospodăriei, nici o îmbunătățire a modului de cultivare a pământului. Din această parte nu se aud aproape de loc cuvinte de înțelegere care să lege, cum e firesc, prezentul, de sărăcia și injustiția trecutului, cuvinte de încurajare și îndemnuri pentru viitor, ci doar plîngeri împotriva scumpetei zilelor de lucru, împotriva alcoolismului, lenei, luxului.

Cei care trăiesc însă în sat sau în contact direct cu el, cei care cunosc mai bine jalea traiului greu al țăranului ne vorbesc altfel. Ei evocă, pe fundalul sumbru al moștenirii iobăgești, strădaniile grele ale atîtor obștii românești de a-și ridica cîte o școală, pentru a-și angaja învățători și preoți destoinici care să le fie de ajutor, pentru a le creea acestora mijloace îndestulătoare de trai spre a nu fi siliți să se întrețină din lucrul mîinilor. Toate acestea în alte comunități, care foloseau pămînt mult și bun, care fuseseră priveghiate îndeaproape de voitorii lor de bine și sprijinite de autorități existau de mult.

Vorbesc apoi despre truda neîntreruptă a țăranului care, cu plugul sau cu coasa, cultivă chiar și cele mai sărace pămînturi, despre neprepetul său de a se apuca de orice fel de muncă pentru a-și cîștiga pîinea, vorbesc despre imensele rezerve umane ale săteanului, despre marea sa putere de rezistență, vitalitatea, curajul, tenacitatea sa. Concluzia acestor observatori, spre care converge cea mai mare parte a informației istorice, este că satele încep treptat să se trezească la o nouă viață, că locuitorii lor au făcut într-un deceniu tot ceea ce ei au putut face. Atîta doar că pornind foarte de jos, iar mijloacele pentru ridicarea lor fiind foarte limitate, sporul era și el mic, mai greu de observat din afară. Dacă țărănimea nu a înaintat mult în 10 ani în ceea ce privește înzestrarea economică a gospodăriilor, în ceea ce privește metodele de cultură sau starea culturală, este sigur totuși că de la 1848 ea se bucura de o viață mai înlesnită și mai demnă, că pășește în direcția progresului pe un drum al său de acum mai larg și mai liber.

Pentru a depăși aceste imagini de ansamblu ale satului eliberat de povara slujbei iobăgești, văzut cînd într-un mod foarte optimist, cînd dimpotrivă într-o lumină foarte închisă, a satului care evoluează într-un alt cadru politic și beneficiază de un nou statut juridic al proprietății trebuie să raportăm progresul realizat la diferitele niveluri ale ierarhiei sătești, să pătrundem în intimitatea relațiilor sociale ale microcosmosului rural, să urmărim diferențierea sa materială. Fiindcă dacă foștii iobagi și jelerii urbariali au devenit, mai repede sau mai tîrziu, după 1848, prin simplul efect al legii sau pe calea întortochiată a proceselor urbariale, proprietari ai pămîntului pe care îl foloseau, țăranii așezați pe alodii, numiți, potrivit complicatei nomenclaturi feudale jeleri alodiali, curialiști, taxaliști, obligați să se răscumpere singuri, rămîn, cei mai mulți, în starea de dinainte de revoluție. În afara acestei situații de opoziție netă există puternice diferențieri de avere între iobagi și jeleri, între foștii iobagi și oamenii liberi, între oamenii liberi și nemeșimea sătească. Mai mult, în interiorul fiecăreia din categoriile caracteristice

lumii feudale, care își pierd acum semnificația juridică, există, în funcție de regiune, sat, stăpîn feudal, de asemenea, mari inegalități care nuanțează la infinit tabloul realităților sociale sătești.

Constatările documentare frontale pe care le-am prezentat aici, în mod inevitabil oferă o imagine schematizată a vieții economice a satului românesc de după 1848, neputînd suplini analiza adîncită și sistematică a tuturor regiunilor Transilvaniei, care singură este în măsură să reconstituie, printr-o abordare zonală, întreaga complexitate a unei societăți atît de diverse. Ele pot constitui totuși, sperăm, un punct de pornire pentru cercetări noi cum ar fi cele privind relațiile cu proprietarii, fenomenul de emigrare la oraș, mobilitatea populației rurale, tensiunile interioare din sînul obștiilor, în scopul iluminării pentru cei de azi a trecutului satului transilvănean, temelie puternică a istoriei poporului român.

SIMION RETEGAN

WIRTSCHAFTLICHE VERÄNDERUNGEN IM RUMÄNISCHEN DORF AUS SIEBENBÜRGEN UM DIE MITTE DES 19. JAHRHUNDERTS

(Zusammenfassung)

In der Arbeit werden die wichtigsten wirtschaftlichen Veränderungen dargestellt, die im rumänischen Dorf aus Siebenbürgen infolge der Aufhebung der Leibeigenschaft aufgetreten sind. Der Zerfallsprozess der Leibeigenenhufe, der nach 1848 Ausmasse annimmt, die Bedürfnisse des Handels und die wachsenden Steuerlasten bewirkten eine ständige Erweiterung der landwirtschaftlichen Flächen durch Bebauung früher unbearbeiteter Felder, die so in den wirtschaftlichen Kreislauf einbezogen werden. Auf dem Wege dieser Ausdehnung geht man in vielen siebenbürgischen Ortschaften, vor allem im Distrikt Fogarasch, von der Zwei- zur Dreifelderwirtschaft über. Ein weiteres sehr wichtiges Element der Veränderungen, die sich nach der Revolution vollzogen haben, besteht darin, dass die traditionelle Organisation der Agrarflächen durch den Übergang vom abwechselnden Anbau auf zwei oder drei Feldern zur ständig gleichen Kultur modifiziert wird. Mit Beispielen aus mehreren Komitaten werden in der Arbeit die praktischen Wege und Möglichkeiten dieses Ubergangs behandelt, wobei vor allem die Rolle der Dorfgemeinschaften, der einzelnen Individuen darin, die der Grossgrundbesitzer in der Beschleunigung dieses Vorgangs hervorgehoben wird. All diese Veränderungen bewirkten eine gewisse wirtschaftliche Entspannung in den Dörfern, die in der allmählichen Veränderung ihres Aussehens, dem erhöhten Komfort der bäuerlichen Wohnungen, der Bereicherung der Volkstracht ihren Ausdruck findet. Der Verfasser stellt desgleichen die allmählichen Umwandlungen dar, die auch direkt in der Produktion stattfinden, da nun der Boden die menschliche Arbeitskraft mehr beansprucht und auch besser gedüngt wird. Es werden die Veränderungen analysiert, die im Bereich der Gefühle und Bestrebungen der dörflichen Welt, dem wachsenden Selbstbewusstsein des Bauerntums und der Erstarkung des Besitzgefühls sichtbar werden.

ÎNCERCĂRI DE REVITALIZARE A ACTIVITĂȚII P.N.R. ÎN ANUL 1899 (I)[1]

Anii 1895—1898 au reprezentat în istoria Partidului Național al românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, o perioadă de frămîntări determinată de o serie de cauze de ordin intern și extern, pe care le-am analizat în cîteva studii apărute în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca[2]. Frămîntările s-au soldat cu scindarea liderilor P.N.R. în patru fracțiuni mai importante cunoscute sub denumirile de moderați, gazetiști, tribuniștii vechi și tribuniștii noi. În primele trei luni ale anului 1899 au continuat să se manifeste deosebiri de vederi între liderii celor patru fracțiuni, deși cu toții doreau în mod sincer scuturarea jugului oprimator străin și unirea cu România. Persistența deosebirilor de vederi, reflectată în ziarele care le aparțineau, se explică prin aceea că în ianuarie-martie 1899 cauzele interne ale frămîntărilor au rămas aproximativ aceleași din anii anteriori. O polemică deosebit de virulentă se va desfășura în acest interval de timp între organele de presă ale vechilor și noilor tribuniști. Ea a fost potențată de publicarea de către I. Rațiu, liderul noilor tribuniști, în „Tribuna" din 3 decembrie 1898, a unei scrisori a lui D. A. Sturdza din primăvara anului 1894. Prin această scrisoare D. A. Sturdza propusese membrilor comitetului memorandist să nu se supună procesului ce li se intenta la Cluj, ci să treacă în România. I. Rațiu a publicat scrisoarea potrivit unei înțelegeri la care a ajuns cu Virgil Arion, în schimbul unui ajutor financiar acordat de conservatori, menit să-i ajute a evita falimentul „Tribunei". Tot în schimbul acestui ajutor „Tribuna" s-a angrenat în ultimele săptămîni ale anului 1898 în lupta opoziției conservatoare din România, care urmărea răsturnarea guvernului liberal al lui Sturdza și cucerirea puterii. Răspunzînd la felicitările primite cu prilejul Anului nou din partea liderilor conservatori I. Grădișteanu, B. Ștefănescu-Delavrancea și N. Filipescu, I. Rațiu i-a asigurat pe toți trei că „Tribuna" nu va înceta campania contra guvernului sturdzist nici în 1899[3].

[1] Studiul avînd un număr de pagini mai mare decît spațiul grafic ce ni se poate rezerva, publicăm din el un fragment, cu speranța că în anul 1979 va vedea lumina tiparului și partea a doua.

[2] L. Botezan, *Contribuții la studiul vieții politice a Transilvaniei din anii 1895—1896*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj* (în continuare prescurtat: A.I.I.A.C.), XIII, 1970, p. 213—242; L. Botezan și N. Cordoș, *Din frămîntările Partidului Național Român transilvănean în anul 1897*, în *A.I.I.A.C.*, XV, 1972, p. 285—326; Idem, *Frămîntările Partidului Național Român transilvănean în anul 1898*, în *A.I.I.A.C.*, XVI, 1973, p. 231—257; Idem, *Politica guvernului Bánffy din Transilvania în anii 1897—1898*, în *A.I.I.A.C.*, 1971, p. 173—193.

[3] L. Botezan și N. Cordoș, *Frămîntările din Partidul Național Român transilvănean în anul 1898*, în *A.I.I.A.C.*, 1973, p. 241—245; Muzeul de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca (în continuare prescurtat: Muz. Ist. Trans.), fondul I. Rațiu, nr. inv. M. 2592, 2627 și 2628/a.

„Tribuna" a continuat într-adevăr să acompanieze opoziția conservatoare în lupta dusă pentru smulgerea puterii din mîinile liberalilor în primele trei luni ale anului 1899. Aproape că n-a fost număr al „Tribunei" din acest interval de timp, care să nu-i reproșeze lui D. A. Sturdza, că purta vina principală pentru subminarea solidarității și unității P.N.R. I-a reproșat de mai multe ori, că a divulgat ajutoarele acordate de statul român școlilor din Brașov, oferind astfel guvernelor burghezo-moșierești din Ungaria posibilitatea de a le subordona și controla. Nu l-a iertat nici pentru imprudența săvîrșită cu prilejul decorării procurorului Jeszenszky. ș.a.m.d.

Opoziția conservatoare a știut să utilizeze cu abilitate propaganda și argumentele oferite de „Tribuna" de la Sibiu. Cu ajutorul lor a hărțuit guvernul liberal, atît pe cale parlamentară, cît și extraparlamentară, prin presă, mitinguri și demonstrații. Pînă la urmă, problema românilor transilvăneni, care i-a permis lui D. A. Sturdza să ajungă la putere în 1895, i-a ajutat pe conservatori să constituie din nou guvernul României în pragul primăverii anului 1899. La 31 martie 1899 guvernul conservator al lui G. Gr. Cantacuzino a început să-și exercite efectiv prerogativele[4].

Deși au participat activ la campania antisturdzistă, liderii noilor tribuniști n-au recunoscut nici un moment că acționau ca o grupare proconservatoare în cadrul P.N.R. Dimpotrivă, afirmau cu orice ocazie, că n-ar avea nimic de împărțit cu conservatorii. Ei căutau să justifice campania lor de presă prin necesitatea răsturnării de la cîrma statului român a aceluia care a făcut atîta rău luptei politice a românilor transilvăneni[5].

Spre deosebire de liderii grupării de la Sibiu, cei ai vechilor tribuniști au recunoscut deschis prin condeiul lui I. Slavici, că acționau ca o fracțiune cu o orientare proliberală. Într-un articol cu titlul *Bizantinisme*, apărut în „Tribuna Poporului" din primăvara anului 1899, I. Slavici arăta că deși inițial tribuniștii au fost sub influența junimiștilor lui T. Maiorescu, totuși conservatorii „se simțeau strîmtorați" cînd aceștia se apropiau de ei. În schimb, liberalii nu s-au sfiit a sta de vorbă în orice împrejurare cu tribuniștii, fără a-i umili sau jigni[6].

Adevărul e că atît pe vremea lui I. C. Brătianu, cît și în timpul șefiei lui D. A. Sturdza, liberalii n-au stat de vorbă cu tribuniștii în mod dezinteresat. Ei le-au acordat ajutoare materiale numai pentru că au acționat consecvent în funcție de interesele lor, după cum erau sau nu la putere. În perioadele cînd liberalii s-au aflat la cîrma României, tribuniștii s-au străduit să atenueze lupta națională a românilor transilvăneni, pentru a nu le crea greutăți în fața guvernelor de la Budapesta, Viena și Berlin. Cînd liberalii s-au găsit în opoziție, tribuniștii au căutat să potențeze lupta națională, pentru a spori dificultățile guvernelor conser-

[4] Tr. Lungu, *Viața politică a României la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1888—1899)*, București, 1967, p. 173—193.

[5] *Tribuna*, nr. 1 din 1/13-I-1899; nr. 2 din 3/15-1-1899 și numerele următoare.

[6] *Tribuna Poporului*, nr. 92 din 11/23-V-1899.

vatoare pe plan intern și internațional. După ce D. A. Sturdza a ajuns prim ministru în 1895, n-a ezitat să sisteze ajutoarele băneşti date de guvernul conservator precedent celorlalte fracțiuni ale P.N.R., care n-au acceptat să facă jocul politic al liberalilor.

În primele trei luni ale anului 1899, organele de presă ale vechilor tribuniști au depus eforturi continue în direcția apărării liberalilor sturdzişti, hărțuiți fără cruțare de ziarele conservatoare și de „Tribuna" din Sibiu. După ce guvernul Sturdza a fost înlocuit la 31 martie cu cel conservator, situația s-a inversat. Începînd cu luna aprilie, „Tribuna Poporului" și „Revista Orăștiei" au părăsit defensiva și au trecut la atac. Acum ele au formulat acuze la adresa noilor tribuniști și ale protectorilor lor conservatori de la București. Mai ales într-un articol din „Revista Orăștiei" cu titlul *Chestii de cinste politică,* i s-a reproșat „Tribunei" din Sibiu pe un ton deosebit de tăios, că a făcut jocul politic al conservatorilor. Autorul articolului sublinia, că uneori materiale propagandistice antiliberale cu conținut identic au apărut în aceeași zi, atît în „Tribuna" de la Sibiu, cît și în „Epoca" de la București. Întrucît noul guvern conservator a abandonat problema românilor transilvăneni și afacerea școlilor din Brașov, normal ar fi fost ca „Tribuna" să înfiereze atitudinea protectorilor ei. În realitate n-a schițat nici un gest de condamnare a „trădării" săvîrșite de guvernul conservator[7].

Dar polemica dusă de organele de presă ale noilor și vechilor tribuniști în primele luni ale anului 1899 nu s-a rezumat la apărarea sau denigrarea celor două partide de guvernămînt din România, care le patronau și subvenționau. Ea s-a referit și la concepțiile lor diferite privind: tactica de urmat în lupta politică; refacerea unității partidului și reorganizarea lui; îmbinarea activității politice cu cea culturală; atitudinea față de cercurile guvernante burghezo-moșierești maghiare; orientarea față de celelalte naționalități oprimate din Ungaria etc. Astfel, în condițiile înlocuirii guvernului Bánffy cu cel al lui Széll, „Tribuna Poporului" și „Revista Orăștiei" au pus deschis problema unei eventuale abandonări a tacticii pasiviste. „Tribuna Poporului", de pildă, ghidîndu-se după declarațiile aparent liberale ale noului premier, a exprimat opinia, că printr-o lege electorală „mai cumsecade" s-ar ivi posibilitatea unei lupte parlamentare și pentru români. Într-o atare eventualitate s-ar putea găsi calea pentru a „părăsi pasivitatea", care i-a ferit pe români „de multe corupțiuni", dar a avut și influențe păgubitoare. Adoptarea unei tactici activiste oferea șansa de a se depăși criza în care se zbătea conducerea partidului de peste trei ani[8].

Punerea deschisă a problemei unei eventuale abandonări a pasivismului a provocat reacții critice nu numai în rîndurile noilor tribuniști, ci și în cele ale moderaților. Moderații nu mai dispuneau de un organ propriu de presă după sistarea „Dreptății" la 12 ianuarie 1898, dacă excep-

[7] *Revista Orăștiei,* nr. 21 din 22-V/3-VI 1899; *Tribuna Poporului,* nr. 101 din 25-V/6-VI-1899.

[8] *Tribuna Poporului,* nr. 34 din 18-II/2-III-1899.

tăm „Telegraful Român" de la Sibiu, care avea mai curînd un colorit religios decît unul politic. Cu toate acestea, ei au luat atitudine prin intermediul lui C. Brediceanu. Cu prilejul unui interviu acordat ziarului „Egyetértés" (Concordia), el a declarat că pînă nu vor fi anulate decretele guvernamentale, prin care se interzicea activitatea P.N.R. și a comitetului său central în cadrul legilor în vigoare, pînă atunci nu putea fi vorba de reluarea luptei parlamentare. Declarația lui Brediceanu mergea pe linia pasivismului total propagat de liderii moderați după 1887. El echivala cu abținerea de la orice activitate politică, ce ar fi contravenit legilor șovine în uz, pentru a nu întări cercurile guvernamentale burghezo-moșierești maghiare și a nu le determina să intensifice măsurile represive contra românilor. Această concepție convenea claselor dominante ungare, după cum recunoaște însuși C. Brediceanu într-o scrisoare trimisă lui Al. Mocioni la 9 aprilie. De altfel, C. Brediceanu a ținut să-l înștiințeze pe Al. Mocioni, liderul necontestat al moderaților, încă la 29 martie, despre ideile dezvoltate în interviu, înainte ca el să apară în „Egyetértés". În scrisoarea din 9 aprilie recunoaște că s-ar fi impus să avertizeze cercurile guvernante despre hotărîrea românilor de a acționa pentru a-și recăpăta dreptul la întrunire și organizare politică, în eventualitatea că nu li se restituia[9].

Cu asentimentul lui C. Brediceanu, interviul a fost reprodus de „Tribuna" din Sibiu. Redacția „Tribunei" se solidariza cu declarația lui C. Brediceanu, în care vedea oglindindu-se propriile ei păreri și ale întregului partid[10].

Prin solidarizarea cu declarația lui C. Brediceanu, noii tribuniști demonstrau că orientarea lor politică era foarte apropiată de cea a moderaților. Apropierea trebuie considerată firească, deoarece principalii lideri ai noilor tribuniști s-au format în perioada absolutismului restaurat și în cea a liberalismului constituțional, asemenea celor moderați. Și unii și alții erau adepți ai respectării legilor în uz. Așa se și explică de ce I. Rațiu și G. Pop de Băsești au părăsit în 1891 numai după multe ezitări poziția de mijloc pe care o ocupau între moderați și tribuniști, trecînd temporar de partea ultimilor. Tot astfel se explică de ce după declanșarea frămîntărilor postmemorandiste au preferat să aducă în fruntea „Tribunei" redactori crescuți la școala presei moderate de la Timișoara. Noii redactori au și orientat „Tribuna" începînd cu 1896 într-o direcție moderată. Începînd cu 1896 liderii noilor tribuniști au făcut numeroase încercări de a se apropia de cei moderați și de a le cîștiga din nou încrederea în vederea elaborării unei platforme comune de luptă. Solidarizarea noilor tribuniști cu concepțiile profesate de C. Brediceanu mergea prin urmare pe linia încercărilor anterioare de apropiere și de identificare cu concepțiile politice ale moderaților.

---

[9] T. Botiș, *Monografia familiei Mocioni*, București, 1939, p. 416.

[10] *Tribuna*, nr. 70 din 30-III/11-IV-1899 și *Revista Orăștiei*, nr. 14 din 3/15-IV-1899.

Vechii tribuniști, după cum îi arată și numele, reprezentau gruparea care s-a afirmat începînd cu 1884, cînd au pus bazele „Tribunei" din Sibiu. Chiar de la începutul apariției lor s-au găsit în opoziție cu moderații. Deosebirile lor de vederi s-au accentuat în perioada acțiunii memorandiste și mai ales după ce s-a declanșat criza postmemorandistă. De aceea, luînd poziție împotriva declarației de solidaritate a noilor tribuniști cu tezele lui Brediceanu, organele de presă ale vechilor tribuniști i-au criticat nu numai pe cei din jurul „Tribunei" de la Sibiu, ci și pe moderați. Cu moderații s-au ciocnit și în jurul alegerii noului mitropolit ortodox, care a survenit în urma morții lui Miron Romanul. Alegerea a avut loc în ultima zi a anului 1898. Datorită sprijinului familiei Mocioni, cel care a avut cîștig de cauză a fost I. Mețianu. Dar cel mai vîrstnic și deci mai îndreptățit ar fi fost episcopul N. Popea de la Caransebeș, adept al ideilor politice ale lui Șaguna. Liderul moderaților, Al. Mocioni, a scris un articol laudativ la adresa lui Mețianu și cu prilejul instalării acestuia ca mitropolit în ziua de 12 martie 1899[11].

Înainte de a fi ales mitropolit I. Mețianu a fost episcop la Arad timp de 24 de ani. Aici a devenit nepopular din cauza practicării nepotismului și a slăbiciunii lui pentru bani. Față de cei care au îndrăznit să-i atragă atenția sau să-l critice, a adoptat o atitudine dictatorială. Printre cei care l-au criticat au fost și vechii tribuniști, după ce și-au fixat sediul la Arad. Criticîndu-l pe Mețianu, vechii tribuniști îi vizau și pe moderați[12].

Cauza reală a deosebirilor de opinii dintre vechii tribuniști și moderați rămînea cea rezultată din concepțiile lor politice diferite. Iată de ce solidarizarea noilor tribuniști cu concepțiile politice ale moderaților le-a fost imediat reproșată de foștii lor tovarăși de drum. În cîteva numere consecutive, „Tribuna Poporului" și „Revista Orăștiei" au relevat, că însușirea concepțiilor moderate de către noii tribuniști condamna partidul la inactivitate pe un timp imprevizibil, întrucît nu se întrevedea într-un viitor apropiat nici o șansă ca cercurile guvernamentale ungare să anuleze scoaterea lui din ilegalitate. Pentru a se putea verifica în practică atitudinea noului guvern al lui Széll față de o eventuală reintegrare a P.N.R. în cadrul legilor în vigoare, organele de presă ale vechilor tribuniști opinau să se convoace conferința națională. Conferința națională era singura care putea decide, atît în problema reorganizării partidului, cît și în cea a păstrării sau a părăsirii vechii tactici pasiviste[13].

---

[11] T. Botiș, *op. cit.*, p. 338—344; *Tribuna Poporului*, nr. 78 din 24-IV/6-V-1899 și nr. 84 din 1/13-V-1899.

[12] *Tribuna Poporului*, nr. 78 din 24-IV/6-V-1899; de slăbiciunile lui I. Mețianu pentru bani și rudenii vorbește și V. Braniște în: *Amintiri din închisoare*, București, 1972, p. 400.

[13] *Revista Orăștiei*, nr. 14 din 3/15-IV 1899, nr. 20 din 15/27-V-1899 și nr. 21 din 22-V/3-VII-1899; *Tribuna Poporului*, nr. 67 din 6/18-IV-1899 și 78 din 24-IV/6-V-1899.

În primele trei luni ale anului 1899 gazetiștii au adoptat o atitudine neutră în organul lor de presă față de polemica dintre noii și vechii tribuniști. Această atitudine se datora prudenței excesive pe care o manifestase și în anii anteriori redactorul „Gazetei Transilvaniei", A. Mureșianu. Ceilalți lideri gazetiști erau preocupați însă într-un grad mult mai mare de depășirea crizei în care se zbătea conducerea P.N.R., după cum demonstrează corespondența dintre A. Frîncu și Fr. Hosu-Longin. Corespondența ilustrează că aceștia considerau, asemenea vechilor tribuniști, că se puteau depăși dificultățile temporare prin convocarea conferinței naționale, care să dezbată problema reorganizării partidului și să desemneze un nou comitet central sau să-l completeze pe cel vechi ales în 1892. Pînă cînd la cîrma României s-a aflat guvernul Sturdza, iar la cea a Ungariei cabinetul ministerial al baronului Bánffy, convocarea conferinței naționale n-a fost oportună, deoarece și unul și altul au contribuit la declanșarea disensiunilor dintre liderii P.N.R. Dar în pragul primăverii a demisionat nu numai guvernul Sturdza, ci și cel al lui Bánffy. Lui Bánffy i-a urmat la cîrma Ungariei cabinetul ministerial condus de groful Széll Kálmán, care la începutul guvernării sale a promis să adopte o atitudine mai moderată în problema naționalităților și mai ales să pună capăt abuzurilor electorale[14]. Schimbările de guverne din România și Ungaria păreau să fi modificat factorii externi care au paralizat activitatea P.N.R. în anii 1896—1898. Iată de ce Fr. Hosu-Longin s-a hotărît să intre în acțiune și să încerce să întreprindă unele măsuri, care să revitalizeze activitatea P.N.R. Către mijlocul lunii aprilie el a adresat prietenului și tovarășului său de idei A. Frîncu o invitație, prin care-l chema la o consultare, ce urma să aibă loc la Deva. Totodată, îl înștiința, că i-a mai chemat pe: Al. Vaida-Voievod de la Viena; Iuliu Maniu de la Blaj; A. Vlad de la Orăștie. A Frîncu putea aduce cu el și pe tînărul medic N. Comșa de la Rășinari. Amfitrionul preciza în scrisoarea către Frîncu, că împreună cu ceilalți invitați vor chibzui asupra unei inițiative menită să pună în mișcare „lumea cît de cît", pentru a se depăși impasul în care se găsea P.N.R.[15].

Consultarea a avut loc la 23 aprilie 1899 în casa lui Fr. Hosu-Longin din Deva. La ea au participat toți cei menționați în scrisoarea către A. Frîncu. În plus, a mai fost adus de I. Maniu de la Blaj și Al. Hosu, care era de altfel văr cu amfitrionul. Participanții erau cu toții tineri și deci dornici de afirmare. Împreună au redactat și au semnat o scrisoare către I. Rațiu, președintele P.N.R. Manifestîndu-și îngrijorarea față de situația gravă în care ajunsese partidul, propuneau convocarea grabnică „a conferinței generale a alegătorilor români". Scopul principal al conferinței considerau că trebuia să fie reorganizarea P.N.R. Convocarea ei se putea face respectîndu-se formele uzitate înainte de scoaterea partidului în ile-

[14] T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. VIII, Sibiu, 1915, p. 74—75.

[15] Colecția de manuscrise a Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj-Napoca, fondul A. Frîncu, ms. sertar 404/5 b, doc. 31. (În continuare perscurtat: Colecția mse. B.C.U. Cluj-Napoca).

galitate. Starea de ilegalitate impunea invitarea nominală a delegaților. Delegații se puteau întruni confidențial cu 48 de ore înaintea conferinței propriu-zise, pentru a dezbate și formula moțiunile ce urmau să fie votate. În eventualitatea interzicerii conferinței, rămînea posibilitatea proclamării moțiunilor sub formă de manifest.

Semnatarii au înșirat la sfîrșitul scrisorii următoarele propuneri, care puteau servi ca puncte de plecare în formularea moțiunilor: respectarea programului din 1881; reorganizarea comitetului central, a cluburilor cercuale sau de plasă și a celor municipale; antrenarea cluburilor cercuale și municipale în acțiuni revendicative, care să se soldeze cu cereri privind folosirea limbii române în administrația locală, adresate cercurilor guvernamentale; convocarea unor adunări populare menite să propage în mase programul partidului și să contribuie la întărirea conștiinței naționale; antrenarea forurilor ecleziastice în lupta pentru păstrarea autonomiei bisericilor și școlilor românești; impulsionarea mișcării culturale românești și propagarea ei pînă jos în popor; apel la cercurile financiare pentru crearea unei bănci agricole în vederea stopării procesului de pauperizare a țărănimii; procurarea unor mijloace bănești pentru susținerea organelor de presă ale partidului; înlăturarea amestecului unor partide străine, inclusiv al celor din România, în afacerile interne ale P.N.R.; introducerea unei discipline riguroase în partid; întărirea colaborării cu celelalte naționalități oprimate și organizarea unor manifestații comune[16].

Scrisoarea participanților la întrunirea de la Deva oferea posibilitatea eludării decretelor guvernamentale, care interziceau activitatea legală a P.N.R. Pe baza propunerilor din scrisoare se putea învinge imobilismul, prin convocarea, fie și într-o formă confidențială, a reprezentanților cercurilor electorale. În eventualitatea reușitei conferinței naționale I. Rațiu avea șanse să fie reales în fruntea partidului. Ar fi dispărut astfel mobilul reproșurilor pe care i le adresau vechii tribuniști, referitoare la expirarea mandatului de președinte al P.N.R., o dată cu începutul anului 1897.

I. Rațiu și G. Pop de Băsești au fost receptivi față de propunerile gazetiștilor. Amîndoi l-au vizitat pe A. Frîncu în locuința lui de la Sibiu și și-au exprimat satisfacția față de ideile și propunerile cuprinse în scrisoarea redactată la Deva. Ambii l-au asigurat, că ele vor fi luate în considerare în ședința lor de lucru de la Cluj[17].

Ședința de lucru de la Cluj a avut loc spre sfîrșitul lunii mai. De ea amintea A. Frîncu într-o epistolă trimisă lui Fr. Hosu-Longin. Îl nemulțumea hotărîrea luată acolo de a se convoca deocamdată o consfă-

[16] Idem, fondul Fr. Hosu-Longin, ms. sertar 251/6, doc. 1—2; Arhiva Muzeului Mureșenilor din Brașov, doc. nr. 267/1899; Muz. Ist. Trans. fond I. Rațiu, nr. inv. M. 2593; N. Bărbuță, *Date noi referitoare la Conferința intimă a fruntașilor Partidului Național Român, ținută la Sibiu în 14 iunie 1899*, în *Cumidava*, II, 1968, p. 155—158; T. Botiș, *op. cit.*, p. 410—411.

[17] Colecția mse. B.C.U. Cluj-Napoca, corespondența lui Fr. Hosu-Longin, vol. III, fila 142—144.

tuire intimă și nu conferință națională. Îl indispunea de asemenea faptul că Rațiu a lăsat sarcina întocmirii listei cu cei chemați la consfătuire pe seama celor de la redacția „Tribunei"[18].

După ce lista a fost definitivată, cu data de 1 iunie I. Rațiu a expediat invitații la 39 persoane. Au fost exceptați cei din Sibiu, cărora invitațiile le-au fost adresate verbal. Cei convocați erau chemați să se deplaseze la Sibiu pe data de 14 iunie pentru a discuta și găsi soluțiile necesare refacerii unității partidului și prevenirii pericolelor ce amenințau „cauza națională"[19].

Din simpla lectură a numelor persoanelor cărora le-au fost adresate invitațiile, rezultă că erau chemați reprezentanți ai tuturor fracțiunilor existente în sînul P.N.R. Numeric predominau noii tribuniști. Printre ei mai cunoscuți erau membrii comitetului central, care au rămas credincioși președintelui Rațiu și anume: G. Pop de Băsești, I. Coroianu, T. Mihali, D. Vaida, P. Barbu, D. Ciuta și G. Domide. Lor li se adăugau: E. Dăianu, redactorul „Tribunei", Iosif Șterca-Șuluțiu, A. Cosma și alții.

Chemările adresate reprezentanților celorlalte grupări au fost mai reduse numeric. Dintre moderați erau invitați: Al. Mocioni, E. Ungureanu, C. Brediceanu, Șt. Petrovici și G. Popovici-Vîrșeț. Într-o proporție asemănătoare au fost chemați și gazetiștii. Aceștia erau: A. Mureșianu, Fr. Hosu-Longin, A. Frîncu, A. Isac și G. Ilea. Dintre vechii tribuniști au fost preferați: Șt. Cicio-Pop, G. Popovici-Lugoj, I. Mihu și N. Opreanu. Cu o orientare ce oscila între gazetiști și vechii tribuniști pot fi considerați: I. Maniu, A. Bunea, Al. Hosu, N. Comșa și A. Vlad.

N-au fost invitați pe de o parte moderatul V. Babeș, pe care-l înlocuise I. Rațiu la președinția partidului în ianuarie 1892; pe de altă parte vechii tribuniști M. Veliciu, V. Lucaciu, V. Mangra și I. Rusu-Șirianu, considerați prea incomozi pentru noii tribuniști[20].

La cîteva zile după expedierea invitațiilor au început să sosească răspunsurile. Mai mult de jumătate au fost negative. Semnatarii lor s-au scuzat că nu pot participa, fără să dea vreo explicație. Vreo patru-cinci i-au autorizat pe alții să-i reprezinte. Astfel, G. Domide i-a dat împuternicire lui T. Mihali; I. Roman lui I. Șterca-Șuluțiu; Șt. Cicio-Pop lui C. Brediceanu; iar Z. Chirtop lui N. Preda etc.[21].

Un număr restrîns dintre invitați și-au însoțit răspunsurile negative de comentarii. Ele conțin pe de o parte reflexii asupra situației în care a ajuns lupta națională, iar pe de altă parte propuneri referitoare la refacerea unității și disciplinei partidului. Opiniile cele mai interesante le-a expus avocatul Nestor Opreanu din Sînnicolaul Mare în scrisoarea din 11 iunie 1899. Invocînd cele cuprinse în invitație, el propunea par-

[18] Idem, filele 145—149.

[19] Idem, fond Fr. Hosu-Longon, ms. sertar 251/6, doc. 3—4; Muz. Ist. Trans. fond I. Rațiu, nr. inv. M. 2594.

[20] Muz. Ist. Trans., nr. inv. M. 2595.

[21] Idem, nr. inv. M. 2596—2602, 2604—2611, 2613, 2615, 2626; Colecția mse. a B.C.U. Cluj-Napoca, fond A. Frîncu, ms. sertar 331/2, corespondenta nr. 38—39.

ticipanților la consfătuirea din 14 iunie să pornească în abordarea problemelor ce trebuiau discutate de la analiza cauzelor care au determinat criza P.N.R. Numai astfel puteau găsi mijloacele pentru înlăturarea lor. Una din cauze se datora cercurilor guvernamentale burghezo-moșierești maghiare, care au încălcat legile și au desconsiderat cele mai elementare drepturi cetățenești. Pentru înlăturarea ei nu vedea alt mijloc decît implorarea celor ce au încălcat drepturile cetățenești. Demnitatea națiunii nu permitea însă să cerșești drepturi legale. O națiune trebuie să impună cercurilor guvernante să-i respecte drepturile. Românii n-aveau deocamdată această posibilitate, fiindcă între ei s-a întronat neîncrederea și suspiciunea, ca urmare a discordiei dintre fracțiunile existente în sînul P.N.R.

Discordia dintre fracțiuni constituia a doua cauză importantă, care a determinat și agravat criza conducerii P.N.R. Ea putea fi înlăturată numai prin restabilirea încrederii reciproce între români. În această direcție era necesar să se înceapă cu comitetul central al partidului. De la el au pornit divergențele și incriminările reciproce, care s-au extins la nivelul întregului partid, datorită îndeosebi organelor de presă ce aparțineau diferitelor grupări. Normal ar fi fost ca în condițiile scoaterii partidului în ilegalitate redacțiile ziarelor românești să-și dea seama că presa a rămas singurul mijloc prin care se putea continua „lupta de conservare națională". Față de samavolniciile guvernelor maghiare, presa ar fi avut posibilitatea să întărească solidaritatea națională. În această direcție ar fi trebuit să afișeze în permanență o armonie deplină „în combaterea" ilegalităților guvernamentale. Numai astfel s-ar fi dovedit vitalitatea poporului român și i s-ar fi asigurat în fața dușmanilor politici „respectul cuvenit".

În realitate, în ultimii ani ziarele diferitelor fracțiuni n-au făcut decît să se ponegrească și să se discrediteze reciproc. Rînd pe rînd, toți luptătorii care au acționat în mod sincer pentru cauza națională, au fost etichetați „trădători". Presa n-a ținut cont, că datoria ei era de a scoate la lumină faptele greșite și de a le critica în mod obiectiv. O critică obiectivă îl ajută pe cel vizat să mediteze asupra greșelii săvîrșite, pentru a nu o mai repeta. De aceea, ea trebuie făcută cu amiciție și bunăvoință. Altfel trezește reacția celui criticat și-l determină să nu o mai considere ca un ajutor binevoitor.

Prin urmare — propunea în partea finală a scrisorii sale Nestor Opreanu — consfătuirea de la Sibiu să aibă ca obiectiv esențial extirparea criticii distructive și a polemicilor sterile „din jurnalistică". Ziarele românești să facă o cotitură radicală, fiindcă altfel orice acțiune se va întreprinde „va rămîne fără rezultat"[22].

Lunga scrisoare a lui Nestor Opreanu se remarcă prin analiza lucidă a situației în care a ajuns partidul în 1899. Numai el i-a spus deschis președintelui I. Rațiu, că vina pentru refluxul în care a intrat lupta

[22] Muz. Ist. Trans., fond I. Rațiu, nr. inv. M. 2600.

naţională de mai mulţi ani revenea liderilor tuturor grupărilor ce făceau parte din P.N.R. şi în primul rînd membrilor comitetului memorandist ales în ianuarie 1892. Deci n-a cruţat gruparea lui Raţiu. Dar nici n-a reproşat liderilor ei că numai lor se datora impasul în care a ajuns partidul. Vinovaţi erau liderii tuturor grupărilor, pentru că n-au ştiut să păstreze unitatea şi solidaritatea din timpul mişcării memorandiste, indiferent de orientarea pe care o aveau. Vechii tribunişti, de pildă, erau vinovaţi fiindcă au provocat scindarea comitetului şi, o dată cu ea, criza prin subordonarea organelor de presă ale partidului intereselor liberalilor din România. O greşeală identică au săvîrşit însă şi noii tribunişti, care nu şi-au păstrat neutralitatea faţă de partidele de guvernămînt din România, ci s-au lăsat subordonaţi de conservatori. Vina cea mai mare a liderilor celor două grupări a constat în aceea că au permis organelor lor de presă: să desfăşoare o polemică sterilă; să treacă la invective şi jigniri reciproce; să persifleze şi să ia în derîdere orice acţiune iniţiată pe linia luptei naţionale. În hora disputelor sterile s-au antrenat deopotrivă ziarele gazetiştilor şi moderaţilor. Începînd cu 1896 organele de presă ale fiecărei fracţiuni s-au întrecut în a face istoricul crizei conducerii partidului, pentru a demonstra că numai gruparea rivală purta vina adîncirii ei şi a eşuării tentativelor de refacere a unităţii comitetului memorandist. De altfel, iniţiativele de împăcare n-au purtat pecetea sincerităţii. Tratativele de împăcare nu s-au desfăşurat pe baza unor concesii reciproce, ci cu scopul subordonării grupărilor rivale. Ori numai pe calea compromisului se putea depăşi criza conducerii partidului care se prelungea. Propunerile lui Nestor Opreanu, împreună cu cele cuprinse în scrisoarea participanţilor la întrunirea de la Deva din 23 aprilie, ofereau celor invitaţi la consfătuirea din 14 iunie căi concrete pentru a adopta măsuri care să pună capăt refluxului luptei naţionale.

Dar la consfătuirea din 14 iunie nu aceste propuneri vor prevala, ci cele cuprinse în scrisoarea liderului moderat Al. Mocioni. Scrisoarea lui Al. Mocioni purta data de 12 iunie 1899 şi era un răspuns la invitaţia de a participa la consfătuirea intimă de la Sibiu. Ea dezvolta într-o formă amplificată ideile expuse în martie de C. Brediceanu cu prilejul interviului acordat ziarului „Egyetértés". De fapt poate fi considerată ca o sinteză a ideologiei moderaţilor, pe care Al. Mocioni a propagat-o în diverse studii, în interviuri, în discursuri şi în articole apărute în presă de-a lungul anilor. De astă dată indica drept dogmă politică ataşamentul faţă de partid, hotărîrea de a nu-l părăsi, dar şi directiva de a nu se întreprinde nici o acţiune atîta timp cît era menţinut în ilegalitate. Pînă cînd partidul nu era reintegrat în viaţa constituţională a Ungariei, trebuia respectat pasivismul total. Românii nu puteau trece la o rezistenţă activă, întrucît era prea mare disproporţia dintre puterea lor şi cea a statului burghezo-moşieresc ungar constituit. Fiind obligaţi să respecte legile în vigoare, orice încercare a românilor de a cuceri drepturi politice în afara acestor legi printr-o luptă activă, era o „imposibilitate". Schiţarea unei astfel de lupte nu va face decît să ofere claselor dominante maghiare pretexte pentru a intensifica politica represivă. Numai renunţînd

la orice formă de luptă activă românii puteau determina cercurile guvernante ungare să răspundă la moderație prin moderație. În consecință, datoria românilor era de a-și păstra calmul, de a suporta cu resemnare loviturile ce li se dau, pînă ce clasele dominante maghiare se vor decide să le restituie drepturile politice. Cu alte cuvinte românii aveau datoria să aștepte cu răbdare pe timp nedeterminat „momentul oportun" pentru a-și recîștiga drepturile de care erau frustați. Întrucît „momentul oportun" nu se întrevedea în 1899 la orizont, recomanda celor care vor merge la consfătuirea din 14 iunie să nu întreprindă nimic, nici în direcția reorganizării partidului, nici în cea a modificării tacticii pasiviste. Partidul să-și păstreze organizarea și tactica de luptă care au fost adoptate de conferințele naționale înainte de a fi scos în ilegalitate. Orice modificare putea crea pericolul distrugerii lui. În mod sintetic Al. Mocioni recomandă participanților la consfătuirea de la Sibiu să adopte drept cuvinte de ordine în lupta națională „restitutio in integrum", iar ca unică armă în această luptă „rezistența pasivă"[23].

La consfătuirea din 14 iunie de la Sibiu au fost prezenți 17 din cei invitați. 11 din ei făceau parte din gruparea lui Rațiu. Gazetiștii aveau ca reprezentanți pe Fr. Hosu-Longin, A. Frîncu, G. Ilea, iar apropiat de concepția lor pe A. Vlad. Împuterniciți ai moderaților erau doar C. Brediceanu și G. Popovici-Vîrșeț. Al. Mocioni a refuzat să participe, motivînd în finalul scrisorii lui că în anii anteriori nu i-au fost acceptate recomandările. La fel a refuzat să participe și A. Mureșianu, reproșînd că în invitația ce i-a fost adresată nu a fost informat asupra obiectului discuțiilor consfătuirii[24]. Vechii tribuniști n-au avut nici un exponent.

Consfătuirea a început cu aducerea la cunoștință a scrisorilor celor ce au declinat invitațiile. Apoi s-a citit adresa cu propunerile grupului de la Deva. Întrucît vechii tribuniști lipseau, în cadrul discuțiilor ce au urmat s-au ciocnit punctele de vedere ale gazetiștilor și moderaților. Primii susțineau propunerile formulate la Deva, iar ultimii tezele moderate cuprinse în scrisoarea lui Al. Mocioni. În sprijinul tezelor moderate a pledat C. Brediceanu. El a declarat că se opune convocării conferinței naționale, atît în forma propusă de grupul de la Deva, cît și în cea uzitată înainte de 1894. Atîta timp cît nu se anulau ordonanțele ministeriale de interzicere a activității P.N.R., indiferent cum se proceda la convocarea conferinței ea constituia o deviere de la calea legalității. Chiar dacă ordonanțele respective reprezentau acte anticonstituționale și întruchipau un abuz de putere, încălcarea lor îndreptățea cercurile guvernante la noi acte represive contra românilor. De aceea, se pronunța pentru recomandările lui Al. Mocioni de a se păstra neștirbită vechea formă de organizare a partidului și de a se menține pasivismul. Din propunerile de

---

[23] T. V. Păcățian, *op. cit.*, p. 56—58.

[24] Muz. Ist. Trans., fond I. Rațiu, nr. inv. M. 2598; Colecția mse. a B.C.U. Cluj-Napoca, fond A. Frîncu, ms. sertar 331/2 corespondența nr. 39.

la Deva a admis numai continuarea consfătuirilor intime ca mijloc de strîngere a rîndurilor partidului[25].

După C. Brediceanu au luat cuvîntul și s-au raliat tezelor moderate principalii lideri ai noilor tribuniști: T. Mihali, E. Dăianu și G. Pop de Băsești. G. Pop de Băsești a aprobat în principiu opiniile lui Al. Mocioni și a propus ca scrisoarea acestuia să fie publicată. A precizat în plus că atît el, cît și I. Rațiu, au greșit neconvocînd congresul naționalităților în timpul desfășurării la Budapesta a conferinței de pace interparlamentare. S-a pierdut astfel un moment deosebit de prielnic, care s-ar fi putut folosi pentru refacerea alianței cu celelalte naționalități oprimate. Totodată s-ar fi putut atrage din nou atenția opiniei publice internaționale asupra lipsei de drepturi politice în Ungaria. A sugerat convocarea congresului naționalităților pentru luna septembrie.

G. Pop de Băsești a apreciat, de asemenea, că s-a greșit neconvocîndu-se conferința națională în luna mai, așa cum au propus cei de la Deva. S-a pierdut și în această privință un moment favorabil, întrucît atunci avusese loc o potențare a diferendelor dintre guvernele Ungariei și Austriei, prilejuite de problema reînnoirii pactului dualist. În finalul intervenției sale vorbitorul a mers în întîmpinarea sugestiei lui C. Brediceanu, propunînd o nouă consfătuire tot pentru luna septembrie. Noua consfătuire putea decide în chestiunea conferinței naționale.

Pentru propunerile formulate la Deva s-au pronunțat doi din semnatarii lor: A. Vlad și A. Frîncu. Îndeosebi A. Frîncu a combătut cu vehemență tezele moderate apărate de C. Brediceanu. Invocînd criza prelungită în care se zbătea conducerea P.N.R., el a susținut că se impunea convocarea imediată a conferinței naționale. În calitatea ei de for suprem conferința era necesară pentru reorganizarea partidului în vederea punerii lui în situația de a acționa chiar și în condițiile ilegalității.

O linie de mijloc între tezele moderate și cele gazetiste a încercat să schițeze D. Vaida. El a apărat formal teza gazetistă privind necesitatea convocării conferinței naționale. Dar a propus participanților la consfătuire să numească o comisie, care să pregătească în prealabil materialul ce trebuia dezbătut de conferință. Prin această propunere s-a apropiat de cea a lui G. Pop de Băsești.

Din felul cum s-au desfășurat dezbaterile apare clar că gazetiștii au fost puși în netă inferioritate. Pentru propunerile lor au optat numai Fr. Hosu-Longin, A. Frîncu și A. Vlad. Ceilalți au votat pentru recomandările lui Al. Mocioni în varianta sugerată de G. Pop de Băsești[26].

După votare participanții la consfătuire au decis să nu se dea publicității nici conținutul discuțiilor, nici hotărîrile adoptate. Drept urmare în „Tribuna" nu a apărut decît un anunț prin care cititorii erau înștiințați că la Sibiu a avut loc o întrevedere a mai multor fruntași ve-

[25] N. Bărbuță, *op. cit.*, p. 159—160; Colecția mse. a B.C.U. Cluj-Napoca, fond Fr. Hosu-Longin, ms. sertar 251/6, doc. nr. 3—4.

[26] *Ibidem.*

niți „din toate părțile". Într-o „frățească înțelegere", ei s-au consultat „asupra situației actuale"[27].

Despre rezultatul real al consfătuirii se pare că I. Rațiu i-a informat pe toți cei invitați, care n-au putut lua parte la lucrările ei. În informare se arăta că participanții la consfătuire au amînat luarea unei hotărîri „asupra propunerii făcute de dl dr Hossu și soții de la Deva, pînă în septembrie". Atunci se va convoca o altă consfătuire, care va hotărî în problema întrunirii tuturor „delegaților alegătorilor români"[28]. O astfel de înștiințare se găsește pe marginea scrisorii lui N. Comșa din Săliște, prin care el se scuza că nu putea lua parte la consfătuirea de la Sibiu, întrucît urma să plece la băi[29]. I. Rațiu s-a grăbit să-i aducă și lui Al. Mocioni la cunoștință amînarea convocării conferinței naționale. O hotărîre definitivă urma să se adopte cu ocazia altei consfătuiri. Îl invita la acea consfătuire[30].

Așadar, cu prilejul consfătuirii din 14 iunie, liderii noilor tribuniști au făcut încă un pas în direcția împăcării cu moderații și a adoptării unor puncte de vedere comune. Datorită solidarizării fără rezerve a noilor tribuniști cu tezele moderate, gazetiștii au suferit un eșec aproape total.

Se impune să se sublinieze, că gazetiștii n-au avut opinii diferite de ale moderaților numai cu prilejul consfătuirii de la Sibiu. Gazetiștii reprezentau o grupare tot atît de veche ca și cea a moderaților. Împreună au contribuit la unificarea din 1881 a partidului din fostul Mare Principat al Ardealului cu cel din Banat și comitatele vestice. Moderații veneau însă cu tactica activismului parlamentar și cu concepția că dualismul o dată înfăptuit cu aprobarea monarhului trebuia acceptat ca o realitate politică. În schimb, gazetiștii împărtășeau convingerea că dualismul nu constituia decît ceva trecător și de aceea trebuia contestat. După ei Dieta de la Sibiu nu era dizolvată, ci numai prorogată, iar legile votate de ea în 1863—1865 nu fuseseră abrogate, ci doar suspendate temporar. Prin urmare și autonomia Transilvaniei nu era anulată decît provizoriu. Iată de ce ei se proclamau adepții cei mai fervenți ai acțiunilor pentru recîștigarea autonomiei Ardealului și ai situației politice deosebit de favorabile din anii 1861—1865. Considerîndu-se în plus adepți și urmași ai ideilor lui Bărnuțiu, gazetiștii au îmbrățișat tactica pasivistă imediat după 1867 și i-au rămas credincioși după unificarea din 1881. Concepțiile și tactica lor erau deci diferite de cele ale moderaților. A fost astfel firesc ca ele să se ciocnească și după unificare. De abia după 1887, cînd moderații au renunțat la activism și au adoptat pasivismul total, pozițiile lor s-au apropiat fără să se identifice. O apropiere mai accentuată între gazetiști și moderați se va produce în timpul pregătirii și desfășurării acțiunii memorandiste, deoarece și unii și alții vor manifesta rezerve

[27] *Tribuna*, nr. 125 din 10/22-VI-1899.
[28] Muz. Ist. Trans., fond I. Rațiu, nr. inv. M. 2619.
[29] Idem, nr. inv. M. 2608.
[30] T. Botiș, *op. cit.*, p. 140.

față de ea, din considerente proprii. De aceea la conferința națională din ianuarie 1892 nu vor mai fi aleși în comitetul central, nici reprezentanți ai moderaților, nici ai gazetiștilor. Atît unii, cît și alții, vor manifesta o atitudine reprobatoare asemănătoare față de comitetul executiv memorandist, după ce se va scinda în vechi și noi tribuniști. De pe poziții asemănătoare au reproșat membrilor comitetului, că prin sciziunea lor au provocat criza postmemorandistă. Cu toate acestea, nici în anii ce au urmat declanșării disensiunilor interne pozițiile moderaților și ale gazetiștilor nu s-au identificat. Concepțiile lor diferite față de problema autonomiei Transilvaniei și față de cea a dualismului, au făcut ca ei să rămînă două fracțiuni distincte în cadrul P.N.R. De altfel, după izbucnirea crizei conducerii P.N.R. la sfîrșitul anului 1895 și la începutul celui următor, pozițiile lor s-au îndepărtat și în ceea ce privește concepția despre pasivism.

Spre deosebire de pasivismul mîinilor încrucișate al moderaților, care echivala cu a nu face nimic atîta timp cît P.N.R. era menținut în ilegalitate, cel al principalilor lideri gazetiști tindea spre acțiuni menite să mobilizeze la luptă poporul pentru recîștigarea autonomiei Transilvaniei și a drepturilor politice ale românilor. Pentru a se putea întreprinde astfel de acțiuni gazetiștii și-au dat seama că se impunea o reorganizare a partidului, necesară adaptării la noua conjunctură. Experiența ce a urmat după declanșarea crizei, le-a demonstrat că în condițiile menținerii partidului în ilegalitate, vechea formă de organizare nu mai corespundea scopului lor fundamental: recîștigarea autonomiei Transilvaniei și reînvierea dietei din 1863—1865. Corespondența purtată de A. Frîncu cu Fr. Hosu-Longin și cu A. Mureșianu dovedește, că mai ales primii doi au făcut eforturi considerabile în anii 1896—1898 pentru a profita de împrejurări și de a-i strînge pe toți aceia care ar fi dorit să se încadreze în lupta pentru redobîndirea drepturilor politice pierdute. În acest sens i-au și avansat lui A. Mureșianu planuri privind reorganizarea partidului. Numai prudența exagerată a redactorului „Gazetei Transilvaniei" și ezitarea lui au făcut ca planurile lor să eșueze[31].

Fr. Hosu-Longin și A. Frîncu n-au renunțat la ideea privind necesitatea reorganizării partidului în vederea reluării luptelor politice nici în 1899. Dimpotrivă, au inițiat întrunirea de la Deva, care a determinat consfătuirea din 14 iunie. Cu prilejul acestei consfătuiri au fost nevoiți să constate că ideile lor au întîmpinat opoziție nu numai din partea reprezentanților moderaților, ci și din cea a liderilor noilor tribuniști. Cu toată strădania lor de a-și apropia noii tribuniști, aceștia au preferat să meargă pe linia urmată în ultimii ani de solidarizare cu moderații. În problema reorganizării partidului și în cea a depășirii refluxului survenit după 1895 în lupta națională, gazetiștii s-au apropiat mai mult de concepțiile vechilor tribuniști în 1899.

---

[31] L. Botezan și N. Cordoș, *Din frămîntările Partidului Național Român transilvănean* în 1897, p. 292—296; Idem, *Frămîntările Partidului Național Român transilvănean în anul 1898*, p. 232.

Poziţiile gazetiştilor şi vechilor tribunişti vor rămîne însă divergente în problema tacticii care trebuia urmată în lupta politică. Gazetiştii concepeau acţiuni politice energice în condiţiile păstrării tacticii pasiviste, pe cînd vechii tribunişti înclinau spre trecerea la un nou activism.

Reorganizarea partidului şi tactica pasivistă vor rămîne problemele fundamentale, care vor preocupa şi vor frămînta liderii celor patru fracţiuni în vara şi toamna anului 1899. Îndeosebi în jurul lor se va desfăşura polemica dintre ziarele româneşti în lunile ce au urmat după consfătuirea din 14 iunie.

Începutul polemicii l-a prilejuit un articol apărut în numărul din 4 iulie al „Telegrafului Român" din Sibiu, care a rămas de pe vremea lui Şaguna purtătorul de cuvînt al moderaţilor activişti din fostul Mare Principat al Ardealului. Autorul articolului pleda pentru reluarea activităţii parlamentare. În pledoaria sa a făcut între altele afirmaţia, că nu peste mult timp „Tribuna Poporului" va agita pe faţă „pentru participarea la alegeri"[32].

Afirmaţia s-a dovedit întemeiată, deoarece începînd cu 8 iulie „Tribuna Poporului" va afecta mult spaţiu dezbaterii problemei păstrării sau abandonării pasivismului. În dezbaterea problemei s-a pornit de la analiza realităţilor politice de dinaintea pactului dualist, care se deosebeau în Marele Principat al Ardealului de cele din Banat şi din comitatele Arad, Bihor, Satu Mare şi Maramureş. Banatul şi comitatele vestice au fost reanexate Ungariei în 1860—1861 cu asentimentul habsburgilor. Românii de aici au beneficiat astfel de legea electorală din Ungaria, ceva mai liberală în comparaţie cu cea din Transilvania. Puşi pe picior de relativă egalitate cu ungurii, ei vor participa la alegerile din 1861 şi 1865. Cei peste 20 de deputaţi ieşiţi învingători în ambele alegeri, vor lua parte la dezbaterile parlamentare din Dieta de la Budapesta, atît în scurta legislatură din 1861, cît şi în cea dintre 1865—1868.

În 1867, cu prilejul încheierii compromisului dualist, pentru românii din Banat şi comitatele vestice nu s-a pus problema pierderii autonomiei politice, pe care nu o aveau. De aceea, în ianuarie 1869, cînd reprezentanţii lor s-au întrunit într-o conferinţă naţională la Timişoara şi şi-au creat un partid, au decis să păstreze tactica participării active la alegeri şi la viaţa parlamentară. Drept urmare, unii din membrii acestui partid şi-au depus candidaturile de deputaţi şi la alegerile din 1869, 1872, 1875 şi 1878, iar cei aleşi au participat la dezbaterile parlamentare din noile legislaturi.

Spre deosebire de românii din Banat şi din vestul Transilvaniei, cei din Marele Principat al Ardealului s-au bucurat de drepturi politice mai largi în perioada regimului constituţional dintre 1861—1865. Pentru prima dată în zbuciumata lor istorie cîţiva dintre ei au fost aleşi în funcţii de comiţi şi vicecomiţi. Unul a pătruns chiar în guberniu. Cu oca-

[32] *Telegraful Român*, nr. 66 din 22-VI/4-VII-1899.

zia alegerilor din 1863 au putut trimite în dietă un număr mai mare de deputați decît sașii și decît secuii și ungurii. Legile adoptate de această dietă, care-și va desfășura activitatea la Sibiu, le-a adus românilor o relativă egalitate din punct de vedere politic cu sașii, secuii și maghiarii. Cele două legi deschideau perspectiva dominării aparatului de stat central și local de către români pe baza numărului lor. Transilvania putea deveni astfel o țară românească nu numai sub aspect etnic, ci și din punct de vedere politic.

Ținînd cont de atari perspective apare firească deziluzia și dezorientarea românilor transilvăneni din anii 1865—1867, cînd s-a prorogat Dieta de la Sibiu, s-au abrogat legile votate de ea și s-a încheiat pactul dualist. Odată cu pactul dualist, Marele Principat al Ardealului a fost și el anexat Ungariei. El își pierdea în acest mod autonomia. Pentru români pierderea autonomiei echivala cu îndepărtarea lor de la puterea politică.

În atmosfera de descurajare, care domnea după încheierea compromisului dualist, a avut loc conferința națională de la Miercurea Sibiului. Desfășurată la cîteva săptămîni după cea de la Timișoara, ea a pus bazele Partidului Național al românilor din Transilvania. Totodată, a adoptat și tactica atitudinii pasive față de alegeri și viața parlmentară, în semn de protest împotriva anulării autonomiei Transilvaniei, a prorogării Dietei de la Sibiu și a abrogării legilor votate de ea.

Cu puțin timp înainte de conferința de la Miercurea, Șaguna și partizanii săi s-au întrunit la Alba Iulia. Acolo au hotărît să participe la alegeri și la viața parlamentară. Totuși, după conferința de la Miercurea activiștii transilvăneni s-au supus voinței majorității. Pasivismul a fost acceptat astfel ca un fel de lege nescrisă de către toți mebrii Partidului Național din Transilvania. Tactica pasivistă a fost menținută și la conferințele care au avut loc ulterior pînă în 1881. Aceasta cu atît mai mult, cu cît legea electorală adoptată de Dieta Ungariei în 1874 îi punea într-o netă inferioritate politică față de maghiari, secui și sași și chiar în comparație cu românii din Banat și comitatele vestice[33].

Cu ocazia conferinței de unificare a celor două partide din 1881, în programul adoptat s-au menținut tacticile lor politice diferite. În consecință, românii bănățeni și cei din vestul Transilvaniei au continuat să participe la alegeri pînă în 1887. La conferința națională din acest an au adoptat și ei pasivismul total. În cazul lor abandonarea activismului nu s-a datorat legii electorale, ci abuzurilor săvîrșite de autoritățile guvernamentale cu ocazia alegerilor.

Pasivismul a avut o serie de aspecte pozitive, îndeosebi din punctul de vedere al educării politice a poporului. El a prezentat însă și numeroase dezavantaje. Datorită pasivismului, cercurile electorale în care românii și celelalte naționalități oprimate formau majoritatea, au devenit fiefurile candidaților guvernamentali. Formația ministerială aflată la

[33] *Tribuna Poporului*, nr. 123 din 26-VI/8-VII-1899.

putere își asigura majoritatea cu deputații aleși de români, sîrbi și slovaci. Apoi deputații respectivi mergeau în parlament și votau legi șovine contra celor ce i-au ales.

Cu toate neajunsurile ei, tactica pasivistă și-a avut rațiunea atîta timp cît P.N.R. a putut să activeze în cadrul legilor în uz. Dar, după ilegalizarea P.N.R. a fost aproape imposibil să se mai acționeze pe plan extraparlamentar. Deoarece refluxul luptei naționale a intrat în al patrulea an, se impunea să se reflecteze dacă n-a sosit momentul să se părăsească pasivismul și să se treacă la activism.

În sprijinul unui nou activism pledau mai multe argumente. Un prim argument îl oferea însăși prelungirea refluxului luptei naționale. În condițiile prelungirii refluxului nu mai putea fi înfăptuită eficient educarea poporului. Partidul risca să se rupă complet de mase, ca urmare a acceptării de către adepții lui I. Rațiu a tezei moderate de a nu se întreprinde nici o acțiune pînă cînd autoritățile guvernamentale nu vor binevoi să anuleze ordonanțele ministeriale de dizolvare a P.N.R.

Al doilea argument îl oferea noua conjunctură politică ivită după venirea guvernului Széll la putere. Széll a promis măsuri pentru a nu se mai repeta abuzurile săvîrșite anterior de autoritățile guvernamentale cu prilejul alegerilor. Prin urmare în cazul românilor din Banat și vestul Transilvaniei dispărea motivul abandonării activismului. În plus guvernul Széll și-a luat angajamentul de a spori numărul alegătorilor în Ungaria. În noua conjunctură românii din comitatele bănățene și vestice puteau încerca să prezinte candidați în cercurile unde erau majoritari, fără a contraveni programului P.N.R. din 1881. În eventualitatea că vor reintra în parlament cîțiva reprezentanți ai P.N.R., cauza națională avea șanse „să ia un nou avînt și să fie mai bine și mai cu succes susținută decît este acum".

După exemplul românilor din Banat și comitatele vestice, transilvănenii vor avea posibilitatea să argumenteze că și ei ar fi dispuși să participe la alegeri, în cazul anulării legii electorale care-i dezavantaja. E adevărat că în cazul lor n-au dispărut motivele pentru care au adoptat în 1869 pasivismul. Dar, în 1899 puțini au rămas dintre aceia, care mai credeau că autonomia Transilvaniei se putea obține pe calea abținerii de la alegeri și de la viața parlamentară. Îndeosebi generațiile mai tinere erau înclinate să participe la viața parlamentară, fiindcă ea putea aduce „mari foloase cauzei naționale și intereselor vitale ale poporului român".

Un alt argument în favoarea unui nou activism îl oferea atitudinea slovacilor. Încă pe vremea guvernului Bánffy, candidații opoziționiști ai partidului lui Apponyi au reușit să obțină cîteva mandate în regiunile locuite de slovaci, deoarece în timpul campaniei electorale le-au vorbit în limba lor. Succesul candidaților apponyiști i-a determinat pe deputații guvernamentali să-și desfășoare propaganda electorală în limba slovacă, fără a mai ține cont de lozinca așa-zisului „stat național unitar maghiar". Recent au părăsit pasivismul și au trecut la activism

membrii Partidului Național Slovac. Ei desfășurau o activitate electorală fructuoasă printre slovaci cu intenția de a cuceri mandate de deputați la apropiatele alegeri.

Pe viitor candidații guvernamentali vor fi obligați să se adreseze alegătorilor slovaci numai în limba acestora. Iar cei care vor fi aleși în cercurile electorale slovace ca deputați, vor trebui să dea dovadă de prudență cu ocazia discutării și votării diferitelor legi îndreptate contra alegătorilor. O atitudine asemănătoare ar fi forțați să adopte candidații guvernamentali și în cercurile electorale din comitatele bănățene și vestice în eventualitatea că românii de aici ar renunța la pasivism și ar reveni la activism[34].

Ideile de mai sus, dezvoltate în cîteva numere ale „Tribunei Poporului" din iulie—august 1899, au avut ca autor — după cum se pare — pe Septimiu Albini, refugiat în România cu prilejul procesului memorandist. Ele vor fi comentate în luna septembrie de către un „ardelean". „Ardeleanul" atrăgea atenția că ieșirea din pasivism numai a bănățenilor și a celor din vestul Transilvaniei, ascundea „în sine o primejdie națională". În nici un caz nu se putea sconta că deputații aleși în Banat și comitatele vestice vor ajunge în parlament la o asemenea pondere, care să le permită să înlăture obstacolele ce stăteau în calea reluării activismului de către transilvăneni. Prin urmare, aceștia vor rămîne în continuare pasiviști pe o perioadă nedeterminată. Într-o atare eventualitate exista pericolul ca între bănățenii activiști și transilvănenii pasiviști să se dezvolte un separatism, care putea genera ușor rivalități. Românii nu aveau însă nici un interes să întreprindă acțiuni care să-i ducă la separatism. Numai oprimatorii lor aveau un astfel de interes. În această direcție au și acționat imediat după pertractarea compromisului dualist, menținînd în Transilvania decrete din perioada absolutismului restaurat și adoptînd pentru ea alte dispoziții legislative discriminatorii. Prin ele s-a urmărit nu numai menținerea transilvănenilor într-o stare de inferioritate politică, ci și separarea lor de românii din comitatele bănățene și vestice. Divizați în „bănățeni și ardeleni", în uniți și neuniți, românii puteau opune o rezistență mai slabă în fața tendințelor de desnaționalizare decît atunci cînd erau unitari. Interesele lor naționale le impuneau să nu se reîntoarcă la separatismul de dinainte de 1881.

Pentru a se evita separatismul recomanda ca și transilvănenii să-și trimită deputați în parlament în eventualitatea că bănățenii se hotărau să reia activismul. Legea electorală pentru Transilvania nu-i priva pe românii de aici de a fi reprezentanți în Dieta de la Budapesta. Ea le anula doar posibilitatea de a avea exponenți în aceeași proporție ca bănățenii. În Transilvania românii constituiau însă majoritatea populației. În virtutea acestei majorități puteau să-și trimită un număr restrîns de deputați. În tot cazul, dacă românii din Transilvania nu vor

[34] Idem, nr. 133 din 11/23-VII-1899, nr. 136 din 15/27-VII-1899, nr. 153 din 10/22-VIII-1899, nr. 154 din 11/23-VIII-1899, nr. 157 din 15/27-VIII-1899 etc.

intra în parlament, atunci nici cei din Banat și comitatele vestice n-aveau ce căutau acolo[35].

Principalul organ de presă al noilor tribuniști n-a rămas indiferent față de ideile privind eventuala părăsire a tacticii pasiviste în vederea trecerii la un nou activism. „Tribuna" s-a angajat într-o polemică susținută cu „Telegraful Român" și mai ales cu „Tribuna Poporului" de-a lungul verii anului 1899. „Telegrafului Român" i-a reproșat, că n-ar avea dreptul să se pronunțe în favoarea activității parlamentare, deoarece de la moartea lui Șaguna n-a mai jucat rolul de organ de presă al P.N.R. I-a reproșat de asemenea că în 1881 cu prilejul unificării celor două partide, s-a pronunțat atît contra programului adoptat, cît și împotriva pasivității. Abandonarea pasivității nu o putea decide însă decît conferința națională. În 1869, cînd s-a adoptat pasivismul, el a reprezentat un protest contra anexării Transilvaniei la Ungaria, care s-a înfăptuit împotriva voinței românilor și fără asentimentul lor. De atunci nu s-au modificat nici sistemul de guvernare, nici legile, deosebit de vitrege pentru români. Abandonarea pasivității nu-și avea rațiune din moment ce n-a survenit nici o schimbare care să justifice activitatea parlamentară[36].

Mult mai vehementă a fost polemica dusă de „Tribuna" cu surata ei de la Arad. Deși argumentele expuse în „Tribuna Poporului" în favoarea reluării activității parlamentare de către românii din comitatele bănățene și vestice au fost destul de ponderate și în general judicios dezvoltate, totuși organul de presă al noilor tribuniști le-a atacat și combătut continuu. Subliniind mereu că era necesar să se respecte hotărîrile conferințelor naționale privind pasivismul, „Tribuna" a etichetat argumentele proactiviste ale vechilor tribuniști drept „trădări" ale programului P.N.R. din 1881. Totodată, le-a reproșat că ar lovi nu numai în programul partidului, ci și în solidaritatea națională.

În combaterea articolelor din „Tribuna Poporului" au considerat necesar să intervină cei mai de seamă lideri ai noilor tribuniști: I. Rațiu, G. Pop de Băsești și I. Coroianu. În intervenția sa din luna septembrie I. Coroianu, de exemplu, i-a atacat pe vechii tribuniști, fiindcă au invocat o lege electorală care ar fi mai liberă, pentru a justifica propaganda lor în favoarea activismului. O astfel de lege nu exista în realitate. Guvernul Széll nu era decît în aparență mai liberal decît cel al lui Bánffy. Prin mulțimea proceselor de presă intentate după ce a ajuns la putere și prin declarațiile făcute în public de către premier, noul guvern demonstra că nu înclina „a recunoaște drepturile națiunii române și ale celorlalte popoare nemaghiare". Participarea românilor la alegeri ar avea rațiune numai dacă: a) s-ar anula ordonațele ministeriale de ilegalizare a P.N.R., ceea ce ar permite ținerea conferinței naționale pentru reorganizarea partidului; b) s-ar da o lege, care ar asigura naționalităților dreptul de a se întruni în timpul campaniilor electorale în cali-

[35] Idem, nr. 173 din 7/19-IX-1899 și nr. 174 din 8/20-IX-1899.
[36] *Tribuna*, nr. 138—141 dintre 26-VI/8-VII și 30-VI/12-VII-1899.

tatea lor de individualităţi etnice şi politice distincte; c) s-ar garanta popoarelor oprimate atmosfera propice pentru a-şi desemna proprii deputaţi proporţional cu numărul lor. Atari concesii pe seama naţionalităţilor nu se întrevedeau într-un viitor apropiat. De aceea, într-un parlament alcătuit în mod inechitabil ar renta ca reprezentanţii naţionalităţilor să-şi facă apariţia cel mult pentru a protesta în văzul lumii contra politicii anticonstituţionale a cercurilor guvernamentale şi apoi să-l părăsească în mod ostentativ. În încheierea intervenţiei sale I. Coroianu a afirmat că a participa într-un parlament în care naţionalităţile nu erau reprezentate proporţional cu numărul lor, ar echivala cu acceptarea jocului politic al partidului guvernamental[37].

În combaterea propagandei proactiviste, autorii articolelor apărute în „Tribuna" vădesc influenţa tezelor moderate privind păstrarea pasivismului total. După felul cum s-a desfăşurat consfătuirea din 14 iunie de la Sibiu, această influenţă este explicabilă. Influenţa tezelor moderate s-a accentuat în septembrie odată cu apariţia în „Tribuna" a epistolei lui Al. Mocioni din iunie. „Tribuna" nu s-a mulţumit doar s-o reproducă integral, ci a elogiat-o, susţinînd că părerile lui Al. Mocioni „cad greu în cumpănă şi au un efect binefăcător de îmbărbătare şi înviorare asupra întregului partid". Se reafirmă astfel solidarizarea deplină a noilor tribunişti cu tezele moderate privind menţinerea pasivismului total, chiar dacă ele dezarmau şi nu îmbărbătau membrii de rînd ai P.N.R.[38].

Controversa dintre vechii şi noi tribunişti în jurul problemei păstrări sau abandonări pasivismului s-a încheiat în mare la începutul lunii octombrie, cînd a apărut în trei numere consecutive din „Tribuna Poporului" o încercare de sinteză a principalelor opinii, pe care ea le-a generat. Un manuscris existent în Biblioteca Academiei R.S.R. din Bucureşti, aproape identic cu încercarea de sinteză din „Tribuna Poporului", arată că autorul ei a fost S. Albini.

Potrivit uneia din opinii, rezistenţa pasivă ar constitui unica salvare „pentru neamul românesc". Ea este atribuită de S. Albini „Gazetei Transilvaniei". Organul de presă gazetist o prezenta ca pe o dogmă de care nimeni n-ar avea dreptul să se atingă. În realitate partidul n-a decretat niciodată pasivismul ca o dogmă. Pînă în 1887 pasivişti convinşi au existat aproape numai în Transilvania. Dar ei aparţineau generaţiilor mai vîrstnice şi se împuţinau de la an la an. În rîndurile generaţiilor tinere de transilvăneni nu mai prevalau adepţii pasivismului clasic. Pasivismul clasic nu mai era reprezentat decît de A. Mureşianu, redactorul „Gazetei Transilvaniei", de amicii săi personali „şi de cîţiva aderenţi învechiţi ai bătrînului său organ".

Pasivismul adoptat în 1887 de românii din comitatele bănăţene şi vestice nu era decît temporar şi de conjunctură. Prin revenirea lor la activism se crea posibilitatea de a se îmbina lupta extraparlamentară cu

[37] Idem, nr. 199 din 10/22-XI-1899 şi nr. 202 din 14-IX-1899.
[38] Idem, nr. 194 din 3/15-IX-1899.

cea parlamentară. Cauza românească putea fi slujită mult mai bine prin îmbinarea celor două forme de luptă, decît numai prin pasivism[39].

Spre deosebire de gazetiști, adepții președintelui I. Rațiu n-au fost cu toții partizani ai pasivismului de la începutul activității lor politice. G. Pop de Băsești, de exemplu, a făcut parte înainte de 1881 din parlamentul de la Budapesta. Noii tribuniști au îmbrățișat pasivismul total numai după ce s-au solidarizat cu formula lui Al. Mocioni, potrivit căreia n-ar fi sosit încă „momentul oportun" pentru reluarea activității parlamentare. Prin adoptarea acestei formule partizanii lui Rațiu demonstrau că ea le oferea pretextul de a nu întreprinde nici o acțiune, atîta timp cît P.N.R. nu era reintegrat în viața constituțională a Ungariei. În loc să fi adoptat tactica politică a moderaților s-ar fi impus să încerce să lupte pe toate căile, inclusiv pe tărîm parlamentar. Argumentul că abandonarea pasivității i-ar pune în contradicție cu hotărîrile conferințelor naționale nu era decît „un simplu subterfugiu". Conferințele naționale n-au adoptat hotărîri decît pe cîte un ciclu parlamentar. Un astfel de ciclu nu durează decît patru ani. Prin urmare hotărîrea ultimei conferințe naționale din ianuarie 1892 a expirat la sfîrșitul anului 1896. La această conferință, ca și la cele anterioare, pasivitatea n-a fost adoptată ca un „program politic, ci numai ca o procedură de tactică". Tactica se putea însă schimba în funcție de conjunctura politică.

Pledînd în favoarea reluării activității parlamentare, S. Albini preciza că nu se pronunța pentru părăsirea pasivismului în mod anarhic. O hotărîre privind menținerea sau abandonarea pasivismului avea dreptul să ia numai partidul. Hotărîrea trebuia adoptată în mod organizat prin reprezentanții autorizați ai partidului întruniți în conferință națională. Dar conferința să nu întrunească numai partizanii lui Rațiu, ci exponenți ai tuturor grupărilor care constituiau P.N.R. I. Rațiu ar putea încerca să convoace conferința chiar și în condițiile menținerii P.N.R. în afara legilor în uz. Dacă nu se va decide pentru conferință, avea posibilitatea să recurgă: fie la convocarea membrilor comitetului central aleși în 1892, care mai erau în viață; fie la solicitarea în scris a părerii tuturor membrilor P.N.R. Ultima variantă oferea mai multe șanse de a se adopta decizii asupra tacticii viitoare de luptă în funcție de opinia majorității. Un președinte bine intenționat are datoria de a ține cont de orice sugestie și modalități pentru a pune în mișcare un partid, care ar avea „totul de cîștigat și nimic de pierdut".

În final, S. Albini concluziona că românii trebuie să rămînă solidari, indiferent de hotărîrea care se va lua în legătură cu controversata tactică de luptă. Divizarea lor politică nu va aduce avantaje decît adversarilor poporului român[40].

---

[39] Biblioteca Academiei R.S.R. din București. Arhiva S. Albini, I, ms. 8; *Tribuna Poporului*, nr. 181 din 21-IX/3-X-1899.

[40] Biblioteca Acad. R.S.R. București, Arh. S. Albini, I, ms. 8; *Tribuna Poporului*, nr. 182 din 22-IX/4-X-1899 și nr. 183 din 23-IX/5-X-1899.

Așadar, în 1899 s-au făcut încercări concrete de depășire a refluxului luptei naționale din anii 1896—1898 și de revitalizare a activității P.N.R. Meritul inițiativei acțiunii care a dus la consfătuirea intimă de la Sibiu din 14 iunie revine liderului gazetist Fr. Hosu-Longin. Inițiativa n-a dus deocamdată la rezultate practice, dar a pus în discuție problema convocării conferinței naționale ca for suprem al P.N.R. în vederea reorganizării partidului și a adaptării lui la noile realități politice survenite după interzicerea activității sale legale. De altfel problemele privind reorganizarea partidului și păstrarea sau înlocuirea tacticii pasiviste cu noul activism au constituit subiectele de discuții cele mai controversate ale organelor de presă ce aparțineau celor patru fracțiuni existente în cadrul P.N.R. Tonul adesea pătimaș al discuțiilor în contradictoriu a reprezentat un impediment în refacerea unității și disciplinei P.N.R. în 1899. Dar a oferit prilejul expunerii unor idei îndrăznețe referitoare la necesitatea trecerii la tactica politică a noului activism, care va cîștiga teren în primii ani ai veacului al XX-lea.

LIVIU BOTEZAN — NICOLAE CORDOȘ

VERSUCHE ZUR WIEDERBELEBUNG DER TÄTIGKEIT DER RUMÄNISCHEN NATIONALPARTEI IM JAHRE 1899

(Zusammenfassung)

In der Geschichte der Nationalpartei der Rumänen aus Siebenbürgen, dem Banat, der Crișana und Maramureș kennzeichnen sich die letzten Jahre des 19. Jhs. durch innere Wirren infolge des Verbotes der Partei seitens der bürgerlich-grundbesitzerlichen Regierungen Ungarns; die Einmischung der Regierungsparteien Rumäniens, die auf je eine politische Gruppierung Einfluß nahmen; die Notwendigkeit einer Anpassung an die neuen Verhältnisse durch Annahme einer neuen Tätigkeit anstelle der alten passiven Taktik, sowie durch Reorganisierung der Partei, mit dem Ziele, den Kampf der Rumänen zur Abschüttlung des bedrückenden fremden Jochs und zur Vereinigung mit Rumänien wirkungsvoller leiten zu können. Unter dem Gesichtspunkt ihrer Einstellung zu diesen Fragen werden sich die Führer der Rumänischen Nationalpartei in die Fraktionen der Gemäßigten, der Journalisten, der alten und der neuen Tribunen spalten. Durch ihre Presseorgane werden sie zwischen 1895 und 1898 eine unfruchtbare Polemik betreiben, die einen zeitweiligen Rückschlag des Kampfes der nationalen Befreiung im Vergleich mit der Periode höchster politischer Kraftentfaltung der Memorandisten in den Jahren 1892—1894 zur Folge hat. Die Polemik wird sich auch in den ersten Monaten des Jahres 1899 fortsetzen. Im März 1899 aber wird sowohl die liberale Regierung Sturdza in Rumänien als auch die des Barons Bánffy in Ungarn abtreten, welche direkt zum Ausbruch der Meinungsverschiedenheiten zwischen den Führern der Rumänischen Nationalpartei beitrugen. In der neuen Konjunktur veranlaßte der Journalistenführer Fr. Hosu-Longin im April 1899 in Deva eine Beratung mit

mehreren jungen Leuten ähnlicher Gesinnung zu einem Versuch, die Möglichkeiten einer Wiederbelebung der Parteitätigkeit zu finden. Aufgrund dieser Vorschläge fand in Sibiu am 14. Juni 1899 eine Beratung der Führer der Journalisten, der Gemäßigten und der neuen Tribunen statt. Die Vorschläge zielten auf Einberufung der Konferenz oder des Parteikongresses zur Neuwahl des Zentralkomitees, sowie zur Annahme von Maßnahmen ab, welche die Wiederbelebung des politischen Kampfes selbst im Falle eines Verbleibens der Partei in der Illegalität ermöglichen sollten. Die Mehrzahl der Beratungsteilnehmer stimmte aber nicht für die Vorschläge der Journalisten sondern für diejenigen der Gemäßigten, im Sinne der Beibehaltung der alten Organisation und der passivistischen Taktik noch vor dem Verbote der Partei. In den folgenden Monaten tobte daher in den Presseorganen der vier Fraktionen eine heftige Polemik insbesondere über die Frage der Zweckmäßigkeit des Beibehaltens der passivistischen Taktik oder ihrer Aufgabe und den Übergang zu einem neuen Aktivismus. Die Idee einer neuen aktivistischen Taktik wurde vorläufig nicht angenommen, wird aber in den folgenden Jahren stets auf der Tagesordnung sein. Sie wird im J. 1905 triumphieren, da die Nationalkonferenz der Partei den Übergang zum parlamentarischen Kampf beschließen wird, als ein wirksames Mittel zur Erziehung und Stärkung des Nationalbewußtseins der Massen, zu ihrer Mobilisierung im entscheidenden Moment des Kampfes zur Abschüttlung des fremden Joches und zur Vereinigung mit Rumänien.

ROLUL INDUSTRIEI CARBONIFERE ÎN ECONOMIA NAȚIONALĂ A ROMÂNIEI (1919—1929)*

Înaintea primului război mondial extracția cărbunilor a cunoscut o anumită dezvoltare, atît în vechea Românie cît și în Transilvania. Valorificarea deplină și rațională a acestei importante bogății miniere era însă împiedicată de incompleta sudare a părților componente ale vieții economice naționale în condițiile divizării teritoriilor românești. Înglobarea provinciilor locuite de români în entități statale diferite, avînd fiecare o politică economică proprie, condiții de dezvoltare deosebite, a reprezentat un impediment în procesul de formare a pieții naționale unice. Dar, constituirea pieții naționale unice fiind un proces istoric obiectiv, deplina ei realizare putea fi cel mult stînjenită, nu și împiedicată. În consecință, tendința de gravitare multiseculară a comerțului, meșteșugurilor și industriei tuturor teritoriilor locuite de români în direcția realizării unei economii naționale unice, după ce a servit ea însăși ca premisă economică pentru desăvîrșirea procesului de formare a statului național unitar român, a cunoscut deplina împlinire în condițiile României unite.[1]

Orientarea în direcția pieților de desfacere românești s-a manifestat cu pregnanță și în cadrul industriei carbonifere transilvănene, care-și vindea producția în cea mai mare parte pe piața locală sau o exporta în România. Din această cauză reprezentanții societăților carbonifere din Ardeal cereau necontenit lărgirea schimburilor economice, atenuarea restricțiilor vamale și construirea unor mijloace de transport moderne în direcția vechii Românii[2].

---

* Evoluția economică mondială din ultimii ani, referirile tot mai dese la „criza de combustibil", au readus în atenția opiniei publice problemele energetice. Dificultățile legate de posibilitățile de aprovizionare cu produse petrolifere au determinat cercurile economice competente să acorde din nou o importanță sporită cărbunelui, combustibilul clasic al revoluției industriale. În acest context nu pare lipsită de interes o privire retrospectivă asupra problemelor energetice ale României în primul deceniu interbelic.

[1] Procesul de formare a economiei naționale românești a constituit obiectul de studiu al unei bogate literaturi istorice. Menționăm în acest sens: I. Moga, *Siebenbürgen in dem Wirtschaftsorganismus des Rumänischen Bodens*, Bukarest, 1940, 74 p.; Șt. Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, 1944, 382 p.; V. Jinga, *Problemele fundamentale ale Transilvaniei*, I—II, Brașov, 1945; C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, București, 1967, 164 p.; Șt. Pascu, *Desăvîrșirea unității de stat a poporului român*, „Anuarul Inst. Ist. Cluj", 1968, XI, p. 79—131; I. Tiberian, *Premise economice ale desăvîrșirii statului național unitar român*. „Lupta de clasă", 1968, XLVIII, nr. 11, p. 60—69; V. Axenciuc, *Legături economice și comunitatea de viață economică a poporului român în secolul al XIX-lea*. „Anale de istorie" 1974, XX, nr. 2, p. 112—120.

[2] *Din istoria Transilvaniei*, II, București, 1961, p. 269; Kisgyörgy Zoltán, Vajda Lajos, *Mina Căpeni, 1872—1972*, Sf. Gheorghe, 1972, p. 25.

De pe urma barierelor vamale care o separau de Transilvania avea de suferit şi economia vechii Românii, deoarece nu îşi putea satisface în mod convenabil necesităţile de cărbune, în condiţiile în care aproape întregul consum de cărbune industrial şi o foarte mare parte din combustibilul necesar căilor ferate şi navigaţiei era procurat din import.

Din această cauză, deşi cărbunele transilvănean constituia sursa cea mai avantajoasă şi mai firească de aprovizionare, România era nevoită să importe combustibil scump din Anglia şi Germania. Separarea artificială a vieţii economice transilvănene de cea a României genera deci un grav dezechilibru pentru ambele teritorii: pe de o parte industria carboniferă transilvăneană îşi vedea îngustate debuşeele, pe de alta căile de comunicaţie şi industria vechii Românii sufereau de pe urma greutăţilor de aprovizionare cu combustibil.

Prin desăvîrşirea unităţii naţionale de stat, anomaliile economice provocate de fărîmiţarea politică anterioară au început să se atenueze rapid şi în scurt timp efectele binefăcătoare ale realizării depline a unităţii politice au început să influenţeze în mod favorabil, alături de celelalte domenii de activitate umană, şi întreaga dezvoltare social-economică a României. „Unirea Transilvaniei cu ţara a deschis calea spre dezvoltarea naţiunii, a creat cadrul propice pentru o mai accentuată evoluţie a economiei, ştiinţei şi culturii, pentru intensificarea mişcării revoluţionare a clasei noastre muncitoare, a activităţii tuturor forţelor progresiste ale societăţii“ — apreciază tov. Nicolae Ceauşescu[3].

De pe urma condiţiilor economice favorabile generate de realizarea pieţii naţionale unice a capitalismului a avut de profitat din plin şi industria carboniferă. Principalul stimulent care a rezultat din noile condiţii de activitate a constat în lărgirea considerabilă a posibilităţilor de vînzare a combustibililor solizi. Astfel, la scurt timp după unire, printre clienţii minelor de cărbuni din Transilvania apar, alături de consumatorii din zonele geografice apropiate, întreprinderile, instituţiile publice şi culturale din toate colţurile ţării: şantierele navale şi porturile dunărene şi maritime, întreprinderile metalurgice de la Galaţi şi Brăila, morile din Oltenia, fabricile de zahăr din Moldova şi Basarabia, numeroase firme din Craiova, Tîrgu Jiu, Slatina, Iaşi, Bacău, Bîrlad, Roman, Botoşani, Piteşti şi Constanţa[4].

O deosebită contribuţie la lărgirea ariei de desfacere a cărbunilor transilvăneni a avut-o pătrunderea acestora pe piaţa Bucureştilor, unde numeroasele întreprinderi metalurgice, tipografii, fabrici de ceramică,

[3] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste*, III, Bucureşti, 1969, p. 706.

[4] Arh. Stat. Bucureşti, Arh. Istorică Centrală, fond. *Uniunea Industriilor Metalurgice şi Miniere (U.I.M.M.M.R.)*, dos. nr. 4/1925, f. 9, dos. nr. 1/1928, f. 26, Arh. Stat. Deva, fond. *Inspectoratul general al Minelor de Cărbuni din Valea Jiului, Petroşani*, fasc. nr 2018/1920, 2169/1920, 302/1920, 760/1920, 984/1920, 3961/1920, 1999/1920, 9182/1920; fond *Societatea Petroşani, Serv. contabilitate*, dos. nr. 11/1921; Arh. Stat. Timişoara, fond *Cozla*, dos. nr. 3/1920 şi nr. 3/1922—1926; Arh. *Exploatării Miniere Aghireş*, dos. nr. 1, f. 123.

etc. consumau cantităţi considerabile de cărbune. Un rol important în valorificarea cărbunilor din Valea Jiului şi din Banat au jucat în special firmele şi băncile din capitală specializate în comerţul cu combustibil şi articole industriale: „Societatea Română de Combustibil", societatea „Comerţul Naţiunei", firma A. Löwenbach & Co., „Creditul Tehnic", „Creditul Extern" etc.

Cea mai mare însemnătate pentru lărgirea ariei de desfacere a cărbunilor transilvăneni a avut-o însă posibilitatea de a aproviziona cu combustibil instituţiile şi întreprinderile de stat de pe întregul teritoriu al ţării, îndeosebi administraţia Căilor Ferate Române, precum şi arsenalele militare, prefecturile, spitalele, şcolile etc. În acest sens este demn de amintit faptul că în anul 1922 căile ferate din zonele extracarpatice preluau în mod curent circa 26%, iar cele din Transilvania 48% din cărbunii de Valea Jiului care erau puşi în vînzare[5].

Aprovizionînd căile de comunicaţie, întreprinderile industriale şi instituţiile publice din întreaga ţară, exploatările miniere au devenit un factor economic primordial în viaţa României, cîştigînd deosebit de mult în importanţă în comparaţie cu epoca premergătoare unirii, cînd la fel ca întreaga industrie ardelenească, ele au deţinut doar un rol de importanţă locală, datorită aşezării periferice în viaţa economică a Imperiului austro-ungar, precum şi datorită existenţei unor exploatări mult mai bogate şi mai bine localizate din punctul de vedere a posibilităţilor de vînzare a produselor. Această schimbare de situaţie a fost semnalată cu multă satisfacţie şi de forurile economice transilvănene. Într-un studiu publicat sub egida Camerei de Comerţ şi Industrie din Cluj se remarca faptul că pentru exploatările carbonifere transilvănene o nouă epocă „începe în anul 1918, de la care dată, prin încadrarea Ardealului în România, mineritul cărbunilor deserveşte întreaga industrie, consumul căilor ferate şi al vaselor de navigaţie ale întregii Românii. În acest interval aproape toate minele de cărbuni din Ardeal îşi intensifică activitatea şi producţiunea, satisfăcînd cererea şi consumul interior. Sub fostul regim importanţa minelor din Ardeal în economia naţională era mai redusă, deoarece fosta monarhie îşi satisfăcea consumul şi cererea industriei sale cu stocul de cărbuni exploatat în Silezia, Tata, Pécs şi Salgótarján"[6].

Datorită rolului major pe care îl deţineau în funcţionarea normală a mecanismului economic românesc, exploatările carbonifere transilvănene au fost protejate prin diverse mijloace de către statul român pentru a li se asigura condiţii favorabile de activitate. O pîrghie foarte eficientă pentru sprijinirea industriei carbonifere autohtone a constituit-o politica vamală protecţionistă, care a ferit-o în mare măsură de vicisitudinile concurenţei acerbe ce s-a desfăşurat în primul deceniu interbelic pe plan mondial pentru dominaţia pieţei cărbunelui. Taxele vamale intrate în vigoare în anii 1921, 1925, 1927 şi 1929, avînd un caracter tot mai prohi-

[5] Arh. Stat. Deva, fond. *Inspectoratul General al Minelor...*, fasc. 2592/1922.
[6] Béla Hexner, *Cărbunii din Ardeal şi importanţa lor în economia naţională*. (În: *Industria şi bogăţiile din Ardeal şi Banat*, Cluj, 1927, p. 41).

bitiv la adresa importului de cărbune, au asigurat condiții de vînzare aproape exclusive pentru întreprinderile din țară. Această situație contrasta și ea în mod foarte semnificativ cu cea antebelică, în care întreaga Austro—Ungarie reprezenta un teritoriu vamal unic, care nu asigura nici o protecție industriei miniere transilvănene, deoarece politica vamală austro-ungară era astfel concepută, încît aplica taxe vamale minore pentru importul materiilor prime și a combustibililor, fixînd în schimb tarife destul de mari pentru exportul acestora[7]. În afară de aceasta, întreprinderile carbonifere transilvănene trebuiau să înfrunte — după cum am mai amintit — concurența puternicelor firme din interiorul Imperiului.

Sesizînd avantajele oferite de politica vamală a statului român, o expertiză a societății „Minele de Cărbuni din Ardeal" sublinia că „înainte de 1918 exploatarea cărbunelui în Ardeal era puțin rentabilă din cauza concurenței mari ce o făceau cărbunii din Vestfalia, Silezia și Bohemia care pe lîngă că erau de o calitate mai bună, dar reveneau și mai ieftin, exploatarea lor făcîndu-se în straturi care ajungeau la 40—50 m grosime și costul transportului fiind foarte mic. La crearea acestei situații critice a exploatărilor de cărbuni din Ardeal a contribuit și statul ungar care n-a dat nici un sprijin întreprinderilor indigene. Din 1918, odată cu alipirea Transilvaniei, situația s-a schimbat total: importul cărbunilor străini făcîndu-se conform împrejurărilor actuale, cu foarte mari dificultăți, era natural ca minele de cărbuni din țară să-și găsească un debușeu cît mai mare, astfel ca ele să ia o dezvoltare din ce în ce mai înfloritoare"[8].

La rîndul lor, factorii economici de răspundere erau conștienți de rolul imens pe care valorificarea corespunzătoare a bogățiilor carbonifere îl poate juca în redresarea economică a României în cazul utilizării lor judicioase. Raportul Direcțiunii Cărbunelui din Ministerul Industriei și Comerțului, prezentat la 20 noiembrie 1921, scotea în evidență faptul că „în refacerea țării noastre, bogăția zăcămintelor noastre de combustibil în general și producția mare de cărbuni, cu toate varietățile cerute pe piață (în afară de cocs metalurgic) în special, este o pîrghie de prim ordin, pe care nu numai că nu trebuie să o nesocotim, dar nici măcar în parte nu ne este permis să o ignorăm. Trebuie utilizat în mod rațional în felul în care însăși valoarea lui intrinsecă o indică și în felul în care principiul sănătos al unei politici economice a combustibilului o determină"[9].

Contribuția cărbunilor la îmbogățirea potențialului energetic al României consta în bogatele rezerve cantitative cît și în variatele sor-

[7] V. Jinga, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, vol. II, Brașov, 1945, p. 361.

[8] Arh. *Exploatării Miniere Aghireș*, dos. nr. 1, f. 17.

[9] Gh. Damaschin, *Contribuțiuni la studiul combustibilului mineral în cadrul problemei energiei. Principiile unei politici de stat în materie de combustibil mineral*, București, 1933, I, anexa 7, p. 239.

timente calitative de combustibil mineral solid răspîndite pe întregul teritoriu al ţării. Prin unirea Transilvaniei cu România, economia naţională a ajuns în posibilitatea de a recurge în mod nestînjenit şi direct la utilizarea considerabilelor zăcăminte de cărbune brun şi huilă, varietăţi care înainte trebuiau importate. Dacă în anul 1912/13 vechea Românie importa aproape 60% din necesităţile ei de cărbune, în anul 1919 importul României postbelice reprezenta doar 1,72% din consumul intern, proporţie care ulterior a crescut, întrucîtva, la 6,92% în anul 1924 şi la 7,40% în anul 1929. Faptul că România avea posibilitatea de a-şi asigura cea mai mare parte din trebuinţele de combustibil solid din producţie proprie a avut importante repercusiuni asupra posibilităţilor de evoluţie a economiei ţării, atenuînd dependenţa ei faţă de pieţele străine, influenţînd în mod favorabil evoluţia balanţei comerciale.

Posibilitatea de autoaprovizionare cu cărbune a jucat un rol deosebit de important în reechilibrarea comerţului exterior şi a balanţei de plăţi româneşti, în special în condiţiile acutei lipse de valută din primii ani postbelici cînd, pe lîngă faptul că a scutit România de cheltuielile legate de importul unor cantităţi considerabile de combustibil solid, a mai făcut posibilă şi exportarea unor mari cantităţi de produse petrolifere, foarte bine plătite în acel timp.

Autonomia faţă de sursele străine de cărbune a fost de mare folos economiei naţionale şi mai tîrziu, atunci cînd, drept răspuns la politica liberală „prin noi înşine", cercurile financiare internaţionale au căutat să efectueze presiuni pe diverse căi asupra politicii economice româneşti. „Importul de cărbune ne-ar aduce într-o situaţie politico-economică din cele mai grele, mai cu seamă că raporturile noastre economico-financiare cu pieţele străine, din cauza politicii din ultimul timp, nu sînt din cele mai favorabile" — nota unul din economiştii vremii[10].

Independenţa României în materie de combustibil solid nu era însă absolută căci, deşi deţinea rezerve considerabile de cărbune brun (1,656 miliarde tone) şi lignit (1,109 miliarde tone), rezervele ei de huilă erau limitate (26,3 milioane tone), iar cele de antracit nu depăşeau cîteva milioane tone. Din această cauză România era nevoită să importe cantităţi însemnate de cărbune superior. Transilvania şi Banatul deţineau locul de frunte, atît din punct de vedere cantitativ, cît şi calitativ în privinţa rezervelor de cărbune. Conform evaluărilor eminentului geolog român, profesorul Ludovic Mrazec, din totalul rezervelor româneşti de cca. 2,792 miliarde tone, subsolul Transilvaniei şi Banatului conţinea 1,748 miliarde, adică 62,60%, în care se cuprindea totalitatea zăcămintelor de huilă şi partea covîrşitoare a cărbunilor bruni.[11] Regiunea subcarpatică cuprindea îndeosebi lignit, din care 800 milioane tone erau concentrate în Oltenia. Ponderea Transilvaniei şi Banatului în producţia de cărbune a Româ-

[10] Chr. Musceleanu, *Generatorii de energie în România*, Bucureşti, 1927, I, p. 30.

[11] I. Bujoiu, *Cărbunii*. (În: *Istoricul dezvoltării tehnice în România*, III, 1931, p. 2120).

niei depăşea însă participarea lor la distribuţia teritorială a zăcămintelor carbonifere, ele asigurînd între 80%—85% din totalul extracţiei. Din punctul de vedere al sortimentelor de cărbune, în general, peste 70% din producţie era formată din cărbuni bruni, cca. 18% din lignit, aproape 10% din huilă şi numai 2% din antracit.

Datorită ponderii cantitative şi calitative a Transilvaniei şi Banatului în patrimoniul carbonifer al României, aportul acestor provincii la stabilirea echilibrului energetic al ţării a fost deosebit de important. Între diferitele bazine carbonifere transilvănene şi centrele de consum energetic din toate zonele ţării s-a ajuns foarte curînd la contacte economice strînse şi trainice, care, pe lîngă faptul că au satisfăcut trebuinţele de combustibil, au contribuit în mod direct la sudarea organică a diferitelor compartimente economice ale României într-un tot unitar. Drept urmare, rolul economic tradiţional al bazinelor carbonifere transilvănene, acela de a aproviziona cu combustibil zonele apropiate, a fost în curînd dublat de o funcţie de importanţă naţională, datorită marilor furnituri de cărbune efectuate către căile ferate, întreprinderile şi instituţiile din întreaga ţară, forţele armate, centrele politice şi economice judeţene, întreprinderile industriale ale statului etc.

Circulaţia cărbunelui transilvănean pe toate arterele de comunicaţie ale ţării, în scopul aprovizionării zonelor vitale ale economiei naţionale cu combustibil, a contribuit la realizarea cu repeziciune a unuia din multele aspecte ale unificării definitive a organismului economiei naţionale, anume întrepătrunderea dintre industria extractivă, transporturi şi industria prelucrătoare. În consecinţă, industria carboniferă din Transilvania — alături de cea metalurgică — a devenit furnizoare a produselor ei către ramurile consumatoare de pe teritoriul fostei Românii vechi şi a celorlalte provincii[12].

Din punctul de vedere al economiştilor vremii, problema folosirii cît mai depline a bogăţiilor carbonifere ale României se punea într-un mod specific, în condiţiile în care ţara noastră dispunea şi de foarte bogate rezerve energetice de altă natură: petrol, gaz metan, lemn şi forţe hidraulice. Specialiştii energeticieni, atît români, cît şi cei străini, erau de acord în a constata abundenţa izvoarelor de energie româneşti, considerîndu-le suficiente pentru necesităţile dezvoltării economice ale ţării. Economistul francez De Lassus, expert în problema energiei electrice, invitat să participe la studierea posibilităţilor de valorificare optimă ale izvoarelor de energie româneşti considera, de exemplu, că „România este una din ţările cele mai favorizate din lume în resurse de energie. Şi cum, sub diferite forme, energia se află la baza oricărei dezvoltări industriale, este sigur, că această ţară, atît de favorizată între altele în bogăţii agricole şi forestiere, trebuie să pretindă, datorită hărniciei lo-

[12] V. Axenciuc, *Unificarea organismului economiei naţionale şi refacerea economică postbelică a României*, «Revista de istorie», 1977, XXX, nr. 5, p. 932.

cuitorilor ei, să se plaseze rapid în primele rînduri ale puterilor mondiale"[13].

Existența unor posibilități energetice multiple dădea României avantajul ca — spre deosebire de multe alte țări — să-și poată satisface singură necesitățile de această natură. Or, învățămintele primului război mondial și greutățile economice care i-au succedat au demonstrat că autoaprovizionarea energetică constituie una din bazele independenței economice și chiar naționale ale unei țări[14]. Problema surselor de energie fiind rezolvată în sine din punct de vedere cantitativ, problema energiei se punea în România în mod specific, ea devenind în fond o problemă de „... utilizare a tuturor factorilor ce produc energia în țara noastră, precum și putința de coordonare a acestor factori, în vederea electrificării țării, pentru dezvoltarea industrială"[15].

Coordonarea economiei energetice presupunea însă posibilitatea elaborării unei politici economice conștiente, unitare și planificate, care să direcționeze modul de exploatare a diferitelor varietăți de combustibil. Cum economia capitalistă excludea această posibilitate, principiul coordonării surselor de energie a rămas în stadiul bunelor intenții, fiind înlocuit în practica economică cu concurența dintre diferitele mijloace de producere a energiei. Din această cauză, în loc să ducă la gospodărirea rațională a bogățiilor economice, prezența mai multor surse de energie pe solul și în subsolul României a avut drept consecință o rivalitate dăunătoare a întreprinderilor capitaliste private, producătoare de combustibil, pentru dominarea pieței de desfacere. De pe urma acestui fenomen au avut de pierdut toate ramurile energetice, inclusiv industria carboniferă, deoarece ele s-au dezvoltat conform unor cerințe conjuncturale, vremelnice, ceea ce ducea nu arareori la alternanța bruscă a crizelor de subproducție cu cele de supraproducție și la folosirea irațională, nejudicioasă a acelor tipuri de combustibil, care momentan erau mai ieftine, mai lesne exploatabile și mai ușor vandabile.

La efectele luptei de concurență pe piața internă a combustibilului se adăuga impactul conjuncturii economice internaționale, care influența în mare măsură raportul dintre cerere și ofertă, precum și evoluția prețurilor. Or, perioada interbelică s-a caracterizat pe plan mondial prin ascensiunea rapidă a petrolului și derivatelor lui și creșterea lentă a consumului de cărbune. Astfel, între anii 1913—1929 producția mondială de cărbune a crescut doar cu 15%, pe cînd cea de petrol cu 285%.

În România, fenomenul de concurență între produsele petrolifere și cărbune pe piața combustibilului s-a petrecut în condiții cu totul specifice în comparație cu celelalte țări capitaliste datorită faptului că țara noastră era singura din Europa care dispunea, uneori în zone geografice

---

[13] *L'électrification de la Roumanie. Les travaux de 1926 de la „Comission d'électrification de la Roumanie"*, Bucarest, 1931, p. 197.

[14] C. Fundățeanu, *Problema energiei la lumina economiei naționale în țara noastră*. «Economia Națională», 1925, XLVI, nr. 3, p. 130.

[15] *Ibidem*, p. 131.

foarte apropiate, atît de cărbune, cît şi de petrol. Cărbunele şi petrolul formau de altfel cele mai importante bogăţii miniere ale României, ele asigurînd laolaltă, de regulă, peste 80% din valoarea totală a producţiei miniere naţionale.

Ca şi pe plan mondial, în România producţia de petrol a crescut mai repede decît cea de cărbune, atît din punct de vedere cantitativ, cît şi valoric. Expansiunea rapidă a producţiei petrolifere nu a determinat însă decăderea industriei carbonifere, ci a dus doar la creşterea constantă a ponderii petrolului în ansamblul industriei miniere, în raport cu cărbunele.

Deşi oferea avantaje foarte importante, combustiunea cu păcură nu a fost generalizată în România, deoarece, avînd mare căutare pe pieţele internaţionale, unde era plătită cu preţuri ridicate, în primii ani interbelici înşişi producătorii de petrol, cît şi autorităţile economice, preferau să exporte păcura şi produsele petrolifere pentru a obţine devize, încurajînd în schimb pe plan intern extinderea consumului de cărbune. Această politică a combustibilului era susţinută şi de către Uniunea Generală a Industriaşilor din România. De exemplu, în şedinţa Comitetului U.G.I.R. din 2 martie 1922, unii industriaşi au cerut ca să nu se extindă combustiunea cu păcură în acele regiuni ale ţării care dispun de combustibil solid, înmînînd în acest sens un memoriu către forurile economice[16]. La rîndul său, curînd după aceasta, Ministerul Industriei şi Comerţului a trimis consumatorilor o adresă prin care cerea abandonarea utilizării păcurii în cazanele cu vapori şi înlocuirea ei cu cărbuni, precum şi introducerea combustiunii cu păcură doar în motoarele cu ardere internă, mai moderne şi cu randament sporit[17].

După cîţiva ani însă, odată cu creşterea masivă a producţiei interne de petrol şi de păcură rezultată după rafinare, odată cu înăsprirea concurenţei pe plan extern pe piaţa produselor de ţiţei, a apărut în mod inevitabil şi rivalitatea pe plan intern între produsele petrolifere şi cărbune. Datorită avantajelor pe care le oferea, păcura părea în a doua jumătate a deceniului al treilea să cîştige tot mai mult teren. Dacă pînă atunci nici societăţile petrolifere nu erau interesate să-şi plaseze produsele pe plan intern, spre sfîrşitul anilor '20, ele au început să efectueze presiuni asupra administraţiei C.F.R. pentru a obţine o cotă cît mai mare de furnituri.

A fost rîndul societăţilor carbonifere să protesteze, replicînd că arderea păcurei însemna o irosire a bogăţiilor naţionale, deoarece odată cu introducerea instalaţiilor de cracare, păcura devenise o preţioasă materie primă, din care se putea extrage parafină, vazelină, uleiuri grele etc. De asemenea, societatea „Petroşani" a ţinut să sublinieze faptul că pentru producţia de petrol economia naţională trebuia să importe material de

[16] Arh. Stat. Bucureşti, Arh. Istorică Centrală, fond. *Uniunea Generală a Industriaşilor din România (U.G.I.R.)* dos. nr. 3/1922, f. 99.
[17] Gh. Damaschin, *op. cit.*, vol. I, p. 200.

foraj în cantități foarte mari, a cărei valoare reprezenta circa 70% din totalul cheltuielilor exploatărilor petrolifere, ceea ce reprezenta o povară evidentă pentru balanța comercială.[18].

Tot în legătură cu problema comerțului exterior, Ion Bujoiu, reprezentant al oligarhiei financiare legate de industria carboniferă, cerea să se ia în considerare faptul că „România, care prin dezvoltarea industrială înregistrată după război este nevoită la importuri masive, pentru a-și crea utilajul necesar, trebuie să exporte, pe cît posibil, cît mai multe produse petrolifere pentru echilibrarea balanței comerciale"[19].

Reprezentanții industriei carbonifere au reușit în mare parte să-și mențină pozițiile în lupta de concurență cu producătorii de păcură, asigurînd astfel, pînă în anul 1929, menținerea echilibrului între consumul de cărbune și cel de păcură în întreaga economie națională.

Dacă îmbinarea rațională a cărbunelui și a păcurei nu constituia o problemă nouă pentru economia românească, ea datînd încă dinainte de război, în primul deceniu interbelic au ieșit în evidență avantajele pe care le ofereau economiei naționale gazele naturale, utilizate fie drept combustibil, fie ca materie primă. Ca și păcura, gazele naturale erau un produs auxiliar al exploatării petrolului, ele fiind captate în scopul valorificării lor drept combustibil, pe cînd înainte de război ele erau doar în foarte mică măsură întrebuințate.

Bogățiile de gaze naturale erau imense și în Transilvania, unde ele erau cunoscute sub formă de gaz metan. Începînd a fi exploatate cu puțin timp înainte de război, extracția lor a luat amploare deosebită imediat după încheierea ostilităților. Datorită calităților lui, gazul metan era destinat să joace un rol de seamă în dezvoltarea economiei românești, oferind, în comparație cu cărbunele, numeroase avantaje.

Consumul de gaz natural al României a crescut rapid, de la 144 milioane m^3 la 806 milioane m^3 între anii 1919—1939. În cadrul acestei creșteri, gazul metan a contribuit la alimentarea energetică a României cu 96 milioane m^3 în 1919 și cu 258 milioane m^3 în anul 1929. Dezvoltarea extracției de gaz metan reprezenta o contribuție de seamă la valorificarea bogățiilor Transilvaniei în cadrul economiei naționale românești, el servind ca bază energetică și ca materie primă pentru numeroase întreprinderi industriale.

Extinderea consumului de gaz metan și de păcură, deși concura cărbunele, era justificată din punctul de vedere al economiei naționale, deoarece erau combustibili superiori, mai ieftini, mai eficienți și mai economici, deși utilizarea lor în mod aproape exclusiv pentru ardere nu reprezenta forma optimă de valorificare.

---

[18] Arh. Stat. Deva, *Darea de seamă a Societății Petroșani pe anul 1925.*

[19] I. Bujoiu, *Quelques considérations générales sur l'utilisation rationelle des lignites en Roumanie,* Bucarest, 1928, p. 15.

În schimb, consumarea unor imense cantităţi de lemn de foc în toate ramurile economiei naţionale, numai pentru că era ieftin, uşor de exploatat şi de procurat, pe lîngă faptul că împiedica mărirea consumului de cărbune, care — în comparaţie cu lemnul — era un combustibil mult superior, mai reprezenta şi o risipă nesăbuită a unei importante bogăţii naţionale, care lipsea industria de o materie primă preţioasă, avînd în acelaşi timp urmări ecologice periculoase. Din această cauză, producătorii de cărbune erau îndreptăţiţi să deplîngă cu amărăciune concurenţa exercitată de lemnul de foc pe piaţa naţională a combustibilului. De exemplu, darea de seamă a societăţii „Lupeni" pe anul 1927 sesiza acest fenomen nesănătos, arătînd că firma a avut „de suferit în acest an şi de concurenţa lemnului. Intensele exploatări de păduri de după război au acumulat stocuri imense de produse lemnoase şi intervenind atît urcarea valutei noastre cît şi scăderea preţurilor mondiale, exploatatorii de păduri au căutat să desfacă cît mai iute aceste produse în interiorul ţării şi aceasta, bineînţeles, reducînd la extrem preţurile de vînzare. Datorită acestui fapt ne-a fost dat să vedem cum păduri întregi, nu numai de lemn de foc, dar şi de esenţă nobilă se consumau pe grătarele fabricilor spre dauna economiei naţionale."[20]

Uriaşe cantităţi de lemn erau consumate în special în vechea România antebelică, deoarece cărbunele de calitate bună trebuia importat, derivatele de ţiţei erau cu precădere exportate, iar gazele naturale erau foarte puţin folosite. Din această cauză structura consumului energetic a României era arhaică, ea nu corespundea cerinţelor unei economii moderne. Procesul de modernizare care a cuprins economia românească după realizarea unităţii naţionale s-a datorat în mare măsură posibilităţii de a recurge neîngrădit la cărbune în aprovizionarea tuturor regiunilor ţării, ceea ce a implicat o reducere treptată a consumului de combustibil lemnos în transporturi şi în industrie. A contribuit în foarte mare măsură la înlocuirea lemnului de combustibil şi progresul extrem de rapid al industriei petrolifere, care a furnizat cantităţi crescînde de combustibil modern. Sporirea continuă a producţiei de gaz metan transilvănean a contribuit de asemenea la schimbarea structurii consumaţiei combustibilului în România:[21]

---

[20] Arh. Stat. Deva, fond. *Soc. Lupeni, Direcţia Generală Bucureşti*, dos. nr. 2/1925, f. 23—25.

[21] Pentru calcularea contribuţiei diferitelor surse de combustibil la aprovizionarea energetică a României am folosit următoarele surse: *Statistica minieră a României*, 1920—1929; «Correspondance Économique Roumaine», 1930, XII, nr. 6, p. 12—14; «Economia Naţională», 1927, XLVIII, nr. 5, p. 273—282; N. P. Arcadian, *Industrializarea României*, Ed. II, Bucureşti, 1936, p. 186. Pentru calcularea energiei produse de fiecare combustibil în parte am luat ca bază de calcul *randamentul real* al combustibililor folosiţi în condiţiile concrete ale economiei româneşti. Astfel, 1 tonă cărbune producea în medie 460 kwh; 1 t. produse petrolifere = 1000 kwh; 1 t. lemne = 150 kwh; 1000 m^3 gaz natural = 1200 kwh.

Combustibil	1919	Energie produsă		1923	Energie produsă	
		mii kWh	%		mii kWh	%
Cărbune (t)	1.585.000	729.100	27,54	2.682.000	1.233.720	33,79
Petrol (t)	500.000	500.000	18,88	902.000	902.000	24,71
Lemn (t)	8.300.000	1.245.000	47,03	7.800.000	1.170.000	32,05
Gaz natur. (m3)	44.241.000	173.000	6,53	287.113.000	344.530	9,43
		2.647.100	100		3.650.250	100

	1927	Energie produsă		1929	Energie produsă	
		mii kWh	%		mii kWh	%
Cărbune (t)	3.381.000	1.555.260	33,88	3.253.000	1.496.380	29,17
Petrol (t)	1.368.000	1.368.000	29,80	1.540.000	1.540.000	30,02
Lemn (t)	7.600.000	1.140.000	24,83	7.500.000	1.125.000	21,93
Gaz natur. (m3)	439.037.000	526.844	11,48	806.500.000	967.800	18,86
		4.590.104	100		5.129.180	100

După cum se vede din acest tabel, în urma schimbărilor petrecute în primul deceniu interbelic, lemnul și-a pierdut după anul 1923 preponderența pe care o deținea în domeniul producerii energiei, locul său fiind preluat de cărbune, care ocupă, pentru cîțiva ani, primul loc în balanța energetică a țării. Ponderea lemnului în producția de energie termică a României, care era de cca. 47% în anul 1919, a scăzut treptat la 21,93% în 1929. În schimb, cărbunele, spre deosebire de alte țări, nu numai că nu a pierdut din importanță în primul deceniu interbelic, dar și-a sporit ponderea în consumul energetic al țării la peste 33% între anii 1923—1927, preluînd primul loc pe care îl deținea pînă atunci combustibilul lemnos. În anii 1928—1929 pe locul întîi au trecut însă produsele petrolifere.

Deosebit de accentuată a fost tendința de eliminare a lemnului din consumul Căilor Ferate Române, care au recurs la cantități tot mai mari de cărbune și păcură pentru îndestularea nevoilor lor. Încă în primii ani postbelici, Administrația CFR a rechiziționat cea mai mare parte a producției de cărbune. În consecință, principalul domeniu de întrebuințare al cărbunilor a rămas în întreaga perioadă interbelică acela de combustibil pentru locomotive și alte necesități ale CFR.

Cantitatea de cărbune indigen întrebuințat la locomotive a crescut aproape neîntrerupt, reprezentînd un procent tot mai mare din producția totală de cărbuni a României:[22]

[22] A. Zănescu, *Întrebuințarea păcurei ca combustibil la C.F.R.*, București, 1928, p. 10—11, tabloul 1; *Anuarul Statistic al României pe anii 1937—1938*, p. 518.

	1921	1922	1923	1924	1925
Cantitate arsă (t)	1.005.602	1.358.764	1.641.936	1.854.093	1.983.368
% din prod. totală	55,72	64,20	65,12	66,78	67,71

	1926	1927	1928	1929
Cantitate arsă (t)	2.067.457	2.225.192	2.135.206	2.102.439
% din prod. totală	67,70	69,03	70,53	68,99

Pentru căile ferate, cît şi pentru întreaga economie naţională, faptul că principalele artere de comunicaţie ale ţării, care înainte foloseau sute de mii de tone de cărbune importat, s-au putut aproviziona cu cărbune indigen aproape în exclusivitate, a fost de o deosebită importanţă. S-a calculat că între anii 1922—1927 economia naţională a cîştigat 3.545.000.000 lei faţă de eventualitatea de a fi trebuit să importe cărbune englezesc pentru CFR, sau 2.500.000.000 lei faţă de eventualitatea de a fi consumat cărbune polonez.[23]

După război, cărbunele a jucat rolul principal în aprovizionarea căilor ferate cu combustibil, consumul de lemn şi de păcură pierzînd din importanţă în acest domeniu. Astfel, se înregistrează o reducere drastică a consumului de lemne de la 1.462.505 m^3 în anul 1921 la 152.261 m^3 în 1929, deci de 9,6 ori. Consumul de păcură, deşi a crescut de la 158.286 t. în 1921 la 287.476 t. în 1929, a scăzut totuşi relativ în importanţă: înainte de război, din numărul total de 976 de locomotive, un număr de 793, adică 81,3%, ardeau păcură, consumînd zilnic o cantitate de 385 tone, sau 62% din totalitatea combustibilului utilizat; la sfîrşitul deceniului al treilea, numărul de 944 locomotive care ardeau păcură nu reprezenta decît 24% din total, iar consumaţia zilnică de păcură era de 650 tone, faţă de 3.897 tone cărbune.[24]

Consumul masiv de cărbune al CFR a avut însă şi repercusiuni negative, atît asupra economiei naţionale în general, cît şi asupra industriei carbonifere în special. În primul rînd, a grevat bugetul CFR şi, implicit, bugetul ţării, cu sume uriaşe, deoarece cărbunii se scumpeau rapid. Astfel, între anii 1922—1927, cînd consumul de cărbune la CFR a crescut cu 63,76%, preţul total al combustibilului consumat a crescut cu 80,97%; în anii 1928—1929, cînd consumul de cărbune a scăzut cu 5,51%, fiind

[23] T. Constantinescu, *Rolul industriilor carbonifere şi metalurgice în refacerea Căilor Ferate.* Cuvîntare rostită în Adunarea Deputaţilor în şedinţa din 22 decembrie 1927. Bucureşti, 1928, p. 9—10.

[24] A. Popescu, *Locomotivele din punct de vedere constructiv,* «Buletinul Societăţii Politehnice», 1931, XLV, nr. 11, p. 1444—1445.

înlocuit cu păcură ieftină, costul total al combustibilului a scăzut cu 28,83%[25].

În al doilea rînd, rechiziționarea majorității producției de către C.F.R. a dus la pierderea unei părți a clientelei, care înainte consuma cărbune, iar acum a trecut la combustia cu păcură, gaz metan sau chiar lemn. Din această cauză industria carboniferă a avut de pierdut îndeosebi în privința rolului jucat în alimentarea industriei cu combustibil. „Am putea mări cu mult expedițiile la comerțul și industria particulară dacă Administrația Căilor Ferate ar renunța cel puțin în parte la quasi-rechiziția aproape totală pe care o aplică producțiunei noastre" — se arăta într-o adresă trimisă de către Societatea „Petroșani" în anul 1925 către Uniunea Generală a Industriașilor din România[26].

Într-adevăr, în anul 1923, de exemplu, necesitățile totale de cărbune ale industriei prelucrătoare au fost apreciate la cca. 745.000 tone[27]. Dar, deoarece consumul prevăzut inițial de către administrația CFR a fost cu mult depășită, pentru satisfacerea nevoilor industriei nu au mai rămas disponibile decît 661.404 tone cărbune.

De fapt, în întregul deceniu, rolul cărbunelui în calitate de combustibil industrial s-a resimțit puternic de pe urma loviturii primite încă în cursul războiului, cînd distrugerile provocate de ostilități, degradarea exploatărilor, precum și rechiziționarea producției în scopuri militare, au silit întreprinderile să treacă la utilizarea unor cantități tot mai mari de lemn, gaze naturale și produse petrolifere.

După reluarea activității pașnice, cantitatea de cărbune consumată în industria prelucrătoare a crescut vertiginos în primii ani postbelici, de la 253.791 tone în 1919, la 661.404 tone în anul 1923, iar apoi la 806.558 tone în 1925, cînd a ajuns la maximum. După aceasta însă, efectul limitativ al politicii de achiziție practicată de căile ferate, precum și concurența sporită exercitată de produsele petrolifere și gazele naturale și-au spus cuvîntul, astfel încît cantitatea de cărbune întrebuințată în industrie a scăzut întrucîtva, ajungînd la 763.710 tone în anul 1927 și la 758.132 tone în anul 1929.

În schimb, în răstimpul 1919—1929, consumul de produse petrolifere în industria prelucrătoare a crescut de la 243.835 tone la 1.084.500 tone, iar cel de gaz metan de la cca. 70.000.000 m^3 la 221.155.000 m^3. Singurul combustibil care a pierdut teren în mod evident, și în domeniul consumului industrial, a fost lemnul, ceea ce constituia însă un fenomen pozitiv. Cantitatea de lemne arse în industrie a scăzut de la 796.465 t. în anul 1919 la cca. 500.000 t. în 1929. Înlocuirea lemnului prin cărbune a avut loc chiar și în industria lemnului, care a devenit în primii ani interbelici a doua consumatoare de cărbuni în rîndul ramurilor industriei

---

[25] Arh. Stat. Deva, Fond. *Petroșani, S.A.R. Direcția Generală București*, dos. nr. 1/1927, anexa 4; *Anuarul Statistic al României pe 1937 și 1938*, p. 518.

[26] Arh. Stat. București, fond *U.G.I.R.*, dos. nr. 10/1922, f. 206.

[27] Calculat conform E. Giurgea, *Situația combustibilului în România*, «Economia Națională», 1927, XLVIII, nr. 5, p. 279.

prelucrătoare, devansînd industria alimentară care, în mod tradiţional, utiliza mari cantităţi de cărbune.

Date mai amănunţite privind consumul de cărbune pe ramuri industriale nu avem decît pentru anii 1919, 1923 şi 1929:[28] (în tone)

	1919	1923	1929
Total consum industrial	253.791	661.404	758.132
din care:			
Ind. metalurgică	108.507	260.750	303.046
,, alimentară	70.795	85.545	98.490
,, lemnului	8.727	134.032	227.284

După cum se vede, ramura industrială care folosea cele mai mari cantităţi de cărbune a rămas invariabil industria metalurgică, îndeosebi siderurgia. Cea mai mare consumatoare de cărbune era Societatea Reşiţa, singura care dispunea de rezerve de cărbune cocsificabil. Producţia de cocs a instalaţiilor de la Anina a crescut de la 27.874 tone în 1922 la 44.020 tone în 1929. Paralel cu aceasta, cantitatea de cărbune înnobilat în cocserii a crescut de la 64.110 tone, la 101.246 tone[29].

Cărbunele nu servea în industrie numai la combustie, ci constituia şi baza de materii prime a unei industrii chimice incipiente. Cele mai numeroase unităţi ale industriei chimice bazate pe cărbune erau fabricile de gaz, care funcţionau în oraşele Bucureşti, Galaţi, Cernăuţi, Timişoara, Reşiţa, Arad, Uioara şi Braşov. Din punct de vedere economic erau însă şi mai importante unităţile anexe ale cocseriilor de la Anina şi de la Lupeni. Principalul produs auxiliar al cocseriei de la Anina era amoniacul. Pe lîngă aceasta se mai producea apă amoniacală, sulfat de amoniu şi gudron; gudronul era utilizat la distileria din Vasiova, iar sulfatul de amoniu era exportat în Italia[30]. La Lupeni a funcţionat de asemenea o cocserie, care pînă în anul 1924 prelucra cca. 9—12% din cărbunii produşi de către Societatea „Uricani — Valea Jiului". Pe lîngă cocs se mai obţinea sulfat de amoniu, benzol, xylol şi naftalină, precum şi gudron[31]. Dintre aceste subproduse cea mai mare însemnătate o avea sulfatul de amoniu, care satisfăcea aproape integral necesităţile de îngrăşămînt agricol artificial de această natură.

---

[28] Gh. Damaschin, *op. cit.*, vol. I, p. 138—139; «Economia Naţională», 1927, XLVIII, nr. 5, p. 276—278; Pentru anul 1929 calculat pe baza datelor furnizate de studiul lui I. G. Rarincesco, *L'électrification de la Roumanie*, «Correspondance Économique Roumaine», 1930, XII, nr. 2, p. 14—15 şi tabelele nr. 1, 3 şi 6.

[29] Arh. Stat. Bucureşti, fond. *U.I.M.M.R.*, dos. nr. 2/1930, f. 93.

[30] Gh. Ruja, *Exploatările miniere ale Societăţii Uzinele de Fier şi Domeniile Reşiţa (U.D.R.), 1920—1928*, «Banatica» (Reşiţa), 1977, IV, p. 379.

[31] Arh. Stat. Deva, fond. *Inspectoratul General al Minelor...*, fasc. nr. 910/1923; G. Gane, *Les richesses naturelles de la Roumanie et leur industrialisation*, «Correspondance Économique Roumaine», 1924, VI, nr. 4, p. 18.

Un alt domeniu important de întrebuinţare a cărbunilor era acela al producerii de energie electrică. Deşi în perioada respectivă nu s-au folosit mari cantităţi de cărbune în acest scop, arderea directă a cărbunilor în centralele termo-electrice aşezate în apropierea minelor deschidea posibilitatea utilizării raţionale a tuturor surselor de energie carboniferă, excluzînd cheltuielile imense legate de transportul, manipularea, depozitarea şi arderea cărbunilor, care scădeau mult rentabilitatea lor[32]. Transportul curentului electric la distanţă mare era incomparabil mai ieftin decît cel al cărbunilor şi înlătura neplăcerile provocate de lipsa permanentă de vagoane de marfă.

Cel mai mare avantaj al transformării cărbunilor în energie electrică consta însă în faptul că permitea debitarea curentului în paralel cu alte centrale termo-electrice, care foloseau alt gen de combustibil, sau cu hidrocentrale, în cadrul unei reţele generale unice de electrificare a ţării. Realizarea electrificării ţării ar fi creat condiţiile ideale pentru exploatarea coordonată, raţională şi în concordanţă cu necesităţile reale de energie ale economiei naţionale a tuturor izvoarelor energetice. Acest lucru ar fi înlocuit concurenţa pe piaţa combustibilului cu îmbinarea şi completarea reciprocă a energiei produse de cărbuni, produse petrolifere, gaz metan şi căderile de apă, dînd posibilitatea de a elimina folosirea lemnului drept combustibil în termocentrale, pentru a fi cu mult mai judicios folosit ca materie primă industrială sau ca marfă de export.

Problema electrificării României s-a impus în atenţia cercurilor competente imediat după sfîrşitul războiului, dar condiţiile economice generale nu au permis efectuarea unor paşi concreţi în această direcţie. De abia la 29 iulie 1922 a fost înfiinţată „Comisia pentru electrificarea ţării şi studiul coordonării şi amenajării izvoarelor de energie", sub preşedinţia prof. univ. Ludovic Mrazec, directorul Institutului Geologic al României. Comisia şi-a început activitatea prin a recenza toate bogăţiile de combustibil carbonifer, terminînd această acţiune pînă în anul 1925[33], publicînd o serie de lucrări despre bazinele carbonifere mai puţin cunoscute şi exploatate, prin urmare, într-o măsură redusă.

Adoptarea Legii energiei în anul 1924 a impulsionat în şi mai mare măsură activităţile legate de studierea mijloacelor optime pentru aprovizionarea economiei naţionale cu energie ieftină. Articolul 34 din Lege prevedea crearea unui serviciu al energiei pe lîngă Ministerul de Industrie şi Comerţ, avînd destinaţia de a elabora programul producerii şi distribuirii energiei. În vederea realizării acestui deziderat, la 21 octombrie 1924, a fost înfiinţată o nouă comisie de studii pentru problemele energetice, care în anul următor a fost completată cu experţi străini invitaţi din Elveţia, Italia şi Franţa.

Comisia a deliberat îndelung asupra modalităţilor optime de realizare a electrificării României, concluziile sale fiind prezentate în procesul verbal din 29 martie 1926. Aceste concluzii erau extrem de favorabile

---

[32] C. D. Buşilă, *Problema energiei în România*, Bucureşti, 1922, p. 15.
[33] I. Bujoiu, *L'utilisation rationnelle des lignites*, p. 4.

pentru industria carboniferă, deoarece recomandau factorilor competenți „să înceapă prin înființarea de centrale termice, pînă în momentul în care dezvoltarea consumului va permite remunerarea capitalului necesar instalațiilor hidraulice, pentru care ele vor servi ulterior cel mai bine ca uzine de ajutor"[34].

Folosindu-se de aceste sugestii, reprezentanții industriei carbonifere nu au omis să scoată în evidență faptul că „prețul de primă instalare a centralelor hidraulice, în comparație cu centralele termice este cu mult mai ridicat și astăzi, cînd România are nevoie de investiții în toate domeniile, sumele cheltuite în plus pentru soluția hidraulică ar reprezenta o sarcină foarte apăsătoare. Pe de altă parte, industria română, încă nouă, are nevoie de energie ieftină pentru a se consolida și nu poate suporta cheltuielile de amortisment care grevează atît de mult în plus un KW hidraulic..."[35].

Cu toate acestea, cărbunele, destul de scump în comparație cu lemnul și produsele petrolifere, nu era competitiv decît în centralele electrice apropiate de exploatările carbonifere sau în cele care erau departe de alte surse de combustibil. În afară de aceasta, deoarece în condițiile instalațiilor termice din România, aflate la un nivel tehnic necorespunzător, cărbunele dădea un randament mediu de numai 460 kWh la tonă, el nu putea fi întrebuințat în mod rentabil decît în marile centrale termice; or, marea majoritate a termocentralelor românești erau foarte mici, avînd doar importanță locală. De aceea, folosirea cărbunelui s-a mărginit, pînă către sfîrșitul deceniului, la marile centrale electrice de la Timișoara, Arad, Oradea, Cernăuți, Reșița, Anina, Vulcan și Lupeni. Deși reduse ca număr, ele foloseau cantități tot mai mari de cărbune. Ca urmare, consumul total de cărbune al uzinelor electrice din România a crescut de la 121.961 t. în 1923 la 210.845 t. în anul 1929[36]. Luînd în considerare numai uzinele electrice comunale, consumul de cărbune a crescut de la 31.357 t. în 1919 la 58.291 t. în 1925 și la 70.621 t. în 1929[37].

Este evidentă deci tendința accentuată de creștere a consumului de cărbune în termocentrale, îndeosebi spre sfîrșitul deceniului. În anul 1929 puterea instalată a centralelor electrice care funcționau pe bază de cărbune ocupa locul al doilea în ierarhia totală a surselor de energie folosite pentru producția de energie electrică[38]:

Motoare cu combustie internă:	
utilizînd motorină	76.637 kW
gaz sărac	7.933 kW
Total:	84.570 kW

[34] *L'électrification de la Roumanie*, p. 86.
[35] I. Bujoiu, *L'utilisation rationelle des lignites*, p. 16—17.
[36] Calculat pe baza *Statisticii Uzinelor Electrice din România pe anii* 1923—1929.
[37] *Ibidem.*
[38] S. Pașcanu, *Industria uzinelor electrice din România*, București, 1929, p. 144.

Mașini cu aburi:	
utilizînd cărbune	44.216 kW
lemn	29.979 „
păcură	77.761 „
gaze naturale	38.300 „
Total	190.256 kW
Hidrocentrale:	29.324 kW
Puterea totală a centralelor electrice din România:	304.150 kW

După cum se vede, o putere instalată de 154.398 kW, adică 50,76% din forța totală a centralelor electrice, era destinată să funcționeze pe bază de produse petrolifere. Cărbunii, asigurînd combustibilul pentru 44.216 kW putere instalată, însumau doar 14,53% din capacitățile totale de producție, ocupînd cu toate acestea locul secund ca pondere.

Din punctul de vedere al evoluției de perspectivă, rolul cărbunilor în termo-electricitate tindea să crească substanțial, deoarece, spre sfîrșitul deceniului, devenise tot mai evident faptul că, în condițiile concurenței sporite exercitate de produsele petrolifere, numai construirea unor mari centrale termice putea oferi debușeu uriașelor cantități de praf și deșeuri de cărbune, care rămîneau de pe urma operațiilor de sortare a cărbunilor destinați căilor ferate. Din această cauză între anii 1927—1929 cele mai mari societăți carbonifere s-au orientat în direcția construirii de mari termocentrale, punîndu-și mari speranțe în posibilitatea valorificării cărbunelui în cadrul acțiunii de ansamblu a electrificării țării. În acest sens, societatea „Minele de Cărbuni din Ardeal" își exprima convingerea că „o prosperitate deosebită așteaptă minele noastre de la realizarea programului intens de electrificare a României, ceea ce va înlesni crearea de noi intreprinderi industriale".

Prin faptul că cele mai mari societăți carbonifere au trecut la construirea unor mari centrale electrice, perspectivele întrebuințării cărbunilor în domeniul producerii de energie electrică se vădeau a fi foarte largi. Pînă la începutul anului 1930, Ministerul Industriei și Comer-

Societatea	Localitatea	Puterea instalată kW
„Lignitul"	Schitu-Goleşti	60.000
„Minele de cărbuni din Ardeal"	Şorecani	50.000
„Societatea pt. Distribuirea Energiei Electrice în Banat"	Rusca Montană	60.000
„Creditul Carbonifer"	Comăneşti	40.000
„Petroşani"	Petroşani	10.000
„Lupeni"	Lupeni	10.000
	Total:	230.000

ţului a acordat concesiuni următoarelor societăţi pentru construirea de centrale electrice, care urmau să funcţioneze pe bază de lignit inferior sau deşeuri de cărbune[39]:

Realizarea tuturor acestor proiecte ar fi mărit foarte mult ponderea cărbunilor în aprovizionarea României cu energie electrică. Izbucnirea crizei economice a împiedicat însă transpunerea lor integrală în realitate.

Alături de termocentrale, o parte destul de însemnată a producţiei de cărbune a întreprinderilor se consuma în exploatările proprii, pentru punerea în funcţiune a instalaţiilor. O parte din producţie mai era întrebuinţată de către personalul societăţilor miniere în scopuri casnice. Pe lîngă aceasta, şi alte întreprinderi miniere — cele din industria auriferă de exemplu — foloseau cărbune pentru producerea forţei motrice. Utilizarea cărbunelui în industria minieră reprezenta cca. 8—9% din producţia anuală de cărbune a României. Consumul de cărbune al industriei miniere a crescut de la 214.831 t. în anul 1923 la 280.324 t. în anul 1929.

Întrebuinţarea cărbunilor la căile ferate, în industria prelucrătoare şi minieră, precum şi în termocentrale însuma partea covîrşitoare a consumului naţional de cărbune. În alte domenii de întrebuinţare, cum ar fi navigaţia fluvială, cărbunii au fost în foarte mare măsură înlocuiţi de păcură şi doar navigaţia maritimă şi instalaţiile portuare consumau cca. 25.000—30.000 t. cărbune anual. Pentru încălzirea locuinţelor cărbunele era şi mai puţin folosit, în acest domeniu prevalînd cu desăvîrşire lemnul de foc, care era consumat în cantităţi uriaşe — cca. 6.900.000 t. anual.

Conform calculelor noastre, între anii 1919—1929, consumul de cărbune în diferitele ramuri ale economiei naţionale a evoluat conform tabelului de la pag. 251[40].

În afară de gradul de întrebuinţare în principalele ramuri ale economiei naţionale, aceste cifre ne indică şi tendinţa de evoluţie a consumului de cărbune în România acelor ani. Astfel, se observă o creştere rapidă a utilizării cărbunelui între anii 1919—1925, perioadă în care consumul se dublează; pe de altă parte, cifrele denotă o stabilitate destul de mare pentru a doua jumătate a deceniului, cînd cererea de cărbune s-a menţinut în mod ferm deasupra cantităţii anuale de 3 milioane tone. Prin această cantitate România nu se situa nicidecum în rîndul marilor consumatori de cărbune, dimpotrivă. În anul 1928, de exemplu, consumul de cărbune pe cap de locuitor era în România de numai 170 kg., pe cînd în Anglia se ridica la 3.680 kg., în Germania la 2.540 kg., în

[39] I. G. Rarincesco, *op. cit.*, p. 68.

[40] Pentru calcularea repartiţiei cărbunilor pe domenii de întrebuinţare au fost folosite ca punct de plecare următoarele surse: A. Zănescu, *op. cit.*, p. 10—11; tabloul 1; Gh. Damaschin, *op. cit.*, I, p. 138—139; «Buletinul Căilor Ferate Române», 1924, XI, nr. 57—58, p. 1280—1281; «Buletinul Industriei», 1927, II, nr. 9—10, p. 700; «Economia Naţională», 1927, XLVIII, nr. 5, p. 273—280; *Statistica uzinelor electrice din România pe anii 1923—1929.*

	1919	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
Producția totală	1.559.330	2.521.393	2.776.371	2.928.850	3.053.553	3.223.468	3.027.240	3.046.027
Import	27.315	195.515	234.897	244.241	199.647	189.272	158.637	241.103
Export	2.075	34.320	25.820	22.159	12.526	31.263	114	33.614
Consumul intern	1.584.570	2.682.588	2.985.448	3.150.932	3.240.674	3.381.477	3.185.763	3.253.516
Consumatori :								
C.F.R.	1.088.489	1.717.562	1.943.437	1.990.202	2.077.517	2.225.192	2.145.206	2.102.439
Industria prelucrătoare	253.791	661.404	715.498	806.558	733.887	763.710	652.701	758.132
Industria minieră	155.933	214.831	235.485	251.881	268.700	290.000	275.475	280.324
Uzinele electrice comunale	31.357	46.891	48.028	58.291	115.570	59.575	70.381	70.621
Încălzire	10.000	15.169	16.000	17.000	18.000	15.000	15.000	15.000
Navigație	45.000	26.731	27.000	27.000	27.000	28.000	27.000	27.000

Franța la 2.049 kg., în Cehoslovacia la 2.200 kg., în Polonia la 946 kg., iar în Italia la 287 kg.[41]

Aceste date nu duc neapărat la concluzia că în România consumul de energie era foarte scăzut, deoarece nivelul inferior al consumului de cărbune era în mare măsură compensat de marile cantități de energie furnizată de petrol, gaze naturale și lemn, combustibili care în alte țări europene erau mai puțin utilizați în acea vreme.

Pe de altă parte, analiza datelor referitoare la repartiția cărbunelui pe ramuri de consum evidențiază rolul important jucat de cărbune în economia națională a României în cele mai importante domenii de activitate, în pofida concurenței exercitate de celelalte surse de energie. De aceea, cu unele rezerve derivînd din particularitățile caracteristice vieții economice românești, pot fi aplicate și la condițiile țării noastre aprecierile lui V. I. Lenin referitor la rolul cărbunilor în viața economică a țărilor care au pornit pe calea dezvoltării industriale moderne[42]: „cărbunele este cu adevărat pîinea industriei; fără această pîine fabricile și uzinele nu funcționează, fără această pîine transporturile feroviare sînt condamnate la cea mai jalnică situație și nu pot fi refăcute cu nici un chip; fără această pîine marea industrie din toate țările se destramă, se descompune, se întoarce înapoi la barbaria primitivă . . ."

LUDOVIC BÁTHORY

LE RÔLE DE L'INDUSTRIE DU CHARBON DANS L'ÉCONOMIE NATIONALE DE LA ROUMANIE (1919—1929)

(Résumé)

Dans les conditions de la réalisation de l'Etat national roumain unitaire l'industrie du charbon trouva de meilleures conditions de développement, en comparaison avec la situation d'avant la guerre, car le marché du charbon s'est considérablement élargi. En même temps, avec l'acquisition d'importants gisements de charbon, l'économie roumaine a été à même de satisfaire ses besoins en charbon de ses propres ressources, tandis qu'avant la guerre la Roumanie devait importer de grandes quantités de combustible solide.

La principale destination du charbon était le transport ferroviaire. L'industrie minière et l'industrie de transformation consommaient, elles aussi, de grandes quantites de charbon. C'est surtout vers la fin de la décennie (1919—1929) que la construction de centrales thermiques à charbon tend à s'intensifier.

Malgré la concurrence représentée par d'autres sources d'énergie, telles que le pétrole et le bois, pendant cette période le charbon a joué le rôle principal dans l'économie énergétique de la Roumanie.

[41] I. Bujoiu, *Cărbunii*, p. 2116.

[42] Marx—Engels—Lenin, *Despre rolul industriei în dezvoltarea societății*, București, 1965, p. 154.

ASPECTE ALE CLIMATULUI REVOLUȚIONAR DIN JUDEȚUL BIHOR ÎN ANII CRIZEI ECONOMICE (1929—1933). ȘOMAJUL

Cadrul politic general. Perioada crizei economice (1929—1933) constituie unul din capitolele importante ale mișcării noastre muncitorești din perioada interbelică, și în același timp și unul din capitolele importante ale istoriei contemporane a României. În timpul crizei economice s-au pus în fața luptei mișcării muncitorești, conduse de P.C.R., numeroase și importante probleme pentru soluționarea cărora clasa muncitoare din întreaga țară a făcut numeroase sacrificii. În schimb, au fost smulse cu forța de la guvernele burghezo-moșierești, aflate în vremea aceea la cîrma țării, revendicările majore pentru care s-au ridicat la luptă masele largi de muncitori: cucerirea și recunoașterea drepturilor fundamentale la muncă, la asistență socială, protecția și securitatea muncii, remunerarea cît mai echitabilă a lucrului efectuat, dreptul la învățămînt general și profesional, dreptul la odihnă, ocrotirea copiilor și a femeilor etc. O mare parte din aceste cuceriri revoluționare au fost consfințite într-o serie de legi care, adunate de-a lungul anilor, au alcătuit un sistem mai mult sau mai puțin închegat cunoscut în lucrările mai noi sub denumirea generică de legislația muncii[1].

Incontestabil, în obținerea acestor cuceriri revoluționare, un aport însemnat l-a adus și mișcarea muncitorească din Bihor în general și cea din Oradea în special, unde încă în perioada stabilizării vremelnice și parțiale a capitalismului s-au creat premisele unei bogate activități revoluționare viitoare. Astfel, după ce P.C.R. a fost trecut în ilegalitate (1924), au luat ființă organizații politice legale cu diferite denumiri (comitete de front unic, comitete electorale, comitete de acțiune, bloc muncitoresc, etc.). Acțiunea principală a acestor organizații era aceea de a lua parte la alegerile comunale sau județene și prin înțelegeri electorale cu partidele aflate în opoziție față de liberali (instalați la cîrma țării în ianuarie 1922), dar și cu alte grupări democratice, să contribuie la reușita în alegeri a unor candidați care să apere interesele muncitorilor și țăranilor[2].

Un astfel de comitet de front unic se formase și la Oradea, comitet care a reușit să mobilizeze în jurul său pături largi ale proletariatului industrial din oraș, ale țărănimii din jur, ale funcționărimii, precum și ale naționalităților conlocuitoare.

La sfîrșitul toamnei anului 1925, conducerea P.C.R. începe să aibă în vedere transformarea acestor comitete de front unic ce luaseră ființă în diferite localități din țară în organizații cu caracter permanent, cen-

---

[1] I. Ceaușescu, N. Petreanu, I. Boicu, I. Călin, Dumitru Rusu, *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România 1864—1944*, București, 1972, p. 11.

[2] I. Szikszay, M. Popa, I. Bulei, *Eugen Rozvan*, București, 1971, p. 82—83.

tralizate într-o organizație politică legală. În acest scop, partidul recomandă tuturor comitetelor de front unic, indiferent de numirea pe care ar fi avut-o, să se afilieze la Comitetul Blocului Democrației Muncitorești și Țărănești (B.D.M.Ț.) creat la București în toamna aceluiași an, 1925. La 28 octombrie 1925, comitetul de front unic al muncitorimii din Oradea a hotărît, în unanimitate de voturi, afilierea la B.D.M.Ț. și în consecință să „lupte înainte pînă la izbînda poporului muncitor". De la această dată înainte el începe să apară în documentele vremii tot mai frecvent sub numele de „comitet de acțiune"[3].

Acest „comitet de acțiune" din Oradea devine foarte popular în cadrul mișcării muncitorești din țară cu prilejul alegerilor comunale și județene din 27 februarie 1926. Împotriva guvernării liberale, dar și a „partidului maghiar", se crease un bloc al așa-numitei „opoziții unite", alcătuit din Partidul Național, Partidul Social Democrat, Sindicatele unitare, Sindicatele social-democrate, diverse asociații culturale și sportive muncitorești, precum și „comitetele de acțiune" ale B.D.M.Ț. Inițiativa acestei „opoziții unite" o luase „comitetul de acțiune" din Oradea, care încheiase cu Aurel Lazăr, reprezentantul Partidului Național, un pact electoral pe baza unui program minimal: asigurarea drepturilor cetățenești, amnistia generală politică și militară, revizuirea radicală a reformei agrare, asigurarea zilei de lucru la 8 ore etc. Pactul încheiat la Oradea era valabil pentru toate organizațiile Partidului Național și cele muncitorești din Transilvania dar și pentru cele din vechea Românie. Rezultatul alegerilor, soldat cu înfrîngerea pe plan local a liberalilor, a produs derută în cercurile guvernante, deoarece din partea opoziției au fost impuși în consiliul comunal al orașului Oradea nu mai puțin de 10 deputați, majoritatea fiind comuniști. De asemenea la Salonta, Tileagd, Marghita, reprezentanții comitetului de acțiune din Oradea reușiră să se impună în consiliile comunale respective. Consilierii B.D.M.Ț. se vor strădui să influențeze deciziile consiliilor din care făceau parte, în sensul dorințelor oamenilor muncii din Oradea și Bihor[4].

La 30 martie 1926, guvernul generalului Averescu, care înlocuise guvernul lui I. I. C. Brătianu, anunță alegeri parlametare la 25 mai pentru cameră și la 28 mai pentru senat. B.D.M.Ț. hotărăște să participe și el la aceste alegeri și cu această ocazie răspîndește programul său. Aceste alegeri s-au încheiat cu un bilanț de 39.273 voturi pentru B.D.M.Ț., în cele 24 de județe în care a depus liste electorale, iar secția bihoreană a obținut 9349 voturi dintre care numai în Oradea au fost 3.544 de voturi[5]. Acest succes remarcabil al secției bihorene a B.D.M.Ț. se datorează faptului că în timpul campaniei electorale conducerea acestei secții refuzase să

[3] *Ibidem*, p. 84.

[4] Cei 26 de deputați ai B.D.M.Ț. erau repartizați astfel: 6 la Timișoara, 3 la T. Severin, 3 la Iași, 1 la Arad, 1 la București, 10 la Oradea, 2 la Galați.

[5] P. Bunta, *Greva muncitorilor metalurgiști de la fabrica „Phoebus", Oradea*, în vol. *Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România*, IV, București, 1970, p. 270, nota 3. Cf. și Fl. Dragne, *Blocul Muncitoresc-Țărănesc*, în același volum, p. 276—277.

lanseze unele lozinci neavenite pentru țara noastră, ca: autodeterminarea pînă la despărțirea de stat, exproprierea întregului pămînt, nu numai a celui cultivabil, ci și a pădurilor, pășunilor și islazurilor, susținute de unele elemente stîngiste și sectare din conducerea de atunci a partidului.

Astfel, mișcarea muncitorească din Oradea și Bihor cîștigă simpatizanți, ceea ce a făcut ca Oradea să devină unul din principalele centre ale mișcării revoluționare din România, îndeosebi între anii 1927—1928, ani care marchează sfîrșitul perioadei stabilizării vremelnice și parțiale a capitalismului, pe cînd în alte regiuni ale țării se menținea încă o vremelnică acalmie[6]. În Oradea, centru industrial și comercial, majoritatea muncitorilor metalurgiști de la întreprinderea „Phoebus" și de la Atelierele C.F.R. erau organizați în Sindicatele unitare conduse nemijlocit de nuclee de comuniști, iar cei de la întreprinderile mai mici ca: Uzina electrică, Societatea tramvaielor, Metalo-Globus etc., erau constituiți în organizații afiliate la secția locală a B.D.M.Ț. Bihor, sau la comitetul local al organizației „Ajutorul Roșu"[7]. Aceasta era, ca să zicem așa, singura modalitate a unității organizatorice a clasei muncitoare din oraș. Dar faptul că la Oradea se ține, la 6 august 1926, prima conferință regională a Sindicatelor unitare, cu participarea reprezentanților din Oradea, Salonta, Marghita, Satu Mare, Baia Mare, constituie un argument concret că muncitorimea din părțile nord-vestice ale țării era hotărîtă să făurească unitatea sa de acțiune și chiar să o lărgească prin atragerea aliaților firești: țărănimea săracă, meseriașii ruinați, intelectualitatea nemulțumită.

În anul 1927 Oradea cunoaște freamătul unei largi acțiuni greviste. Turnătoria de fier a fabricii „Phoebus", societate anonimă română la

[6] Este cunoscut faptul că guvernul liberal aflat la cîrma țării din ianuarie 1922 pînă în aprilie 1926 și din iunie 1927 pînă în noiembrie 1928, precum și guvernele Averescu și Stirbey (care au întrerupt guvernarea liberală din aprilie 1926 pînă în iunie 1927, dar care au condus treburile statului tot sub directivele P.N.L.), s-au menținut la putere prin teroare, cenzură, stare de asediu și alte mijloace proprii modului de guvernare a burgheziei. Însăși Constituția din 1923 prevedea dreptul autorităților de a decreta starea excepțională ori de cîte ori credeau de cuviință, și să folosească organele militare în scopuri de intimidare politică. Legea Mîrzescu din 1924 a fost modificată în 1927 în scopul înăspririi ei, pentru pedepsirea delictelor politice împotriva siguranței statului. Cu toate acestea, clasa muncitoare sub conducerea P.C.R., înfruntînd toate restricțiile legilor în vigoare, a reușit să declare în întreaga țară un număr de 3329 de conflicte de muncă, din care 365 s-au transformat în greve, cuprinzînd peste 100.000 de muncitori. Fără îndoială că în aceste cifre se integrează și conflictele de muncă din Oradea, cunoscute încă atunci din rapoartele și ziarele vremii. Cf. I. Ceaușescu, N. Petreanu etc., *Mișcarea muncitorească și legislația muncii în România 1864—1944*, București, 1972, p. 106—111.

[7] Ajutorul Roșu, organizație legală de masă condusă de P.C.R., a luat ființă în 1924 și reprezintă organizarea pe o treaptă superioară a Comitetului Central de ajutorare a Partidului Comunist. În activitatea sa se disting două perioade: 1924—1934, 1934—1938. Cf. O. Matichescu, *Ajutorul Roșu*, în vol. *Organizații de masă legale și ilegale create, conduse sau influențate de P.C.R.*, I, București, 1970, p. 125—242; *idem*, *Comitetul central de ajutorare a Partidului Comunist*, în același volum, p. 40—41.

care era interesat și capitalul italian, refuză să prelungească contractul colectiv de muncă ce expirase la 1 iunie, același an. Muncitorii cer Direcției să nu renunțe la contractul colectiv și să nu reducă salariile. Cererea lor este însă respinsă și odată cu aceasta Direcția concediază pe delegații muncitorilor. Intervenția Inspectoratului muncii[8] pentru a determina cele două părți să intre în tratative este zadarnică. La 6 iunie, muncitorii declară grevă, care după patru săptămîni se încheie cu satisfacerea cererilor greviștilor. Izbînda greviștilor este dată însă mai tîrziu publicității de către ziarul „Înainte", oficiosul B.D.M.Ț., care scria în numărul său din 23 septembrie 1927: „Greva lucrătorilor de la fabrica „Phoebus" a dus la satisfacerea revendicărilor lor datorită solidarității celorlalți muncitori cu greviștii"[9].

La sfîrșitul anului 1927 guvernul liberal înăsprește teroarea în județele Bihor și Satu Mare. Mulți activiști ai Sindicatelor unitare din Oradea, precum și ai secției B.D.M.Ț. de aici sînt arestați. Căminul muncitoresc este închis, iar arhiva lui e confiscată și trimisă la Cluj spre a servi oficialităților drept capete de acuzare în procesul ce se pregătea acolo în scopul desființării Sindicatelor unitare[10]. Însă avîntul mișcării muncitorești din Bihor în general și din Oradea în special nu se oprește. Dimpotrivă, experiența dobîndită în anii stabilizării vremelnice și parțiale a capitalismului va fi fructificată și îmbogățită în perioada crizei economice de către organizațiile politice și profesionale din Oradea, în fruntea cărora s-au situat comuniștii.

Mișcarea muncitorească din țară și legislația muncii în perioada crizei economice. Criza economică de supraproducție s-a resimțit în toate ramurile economiei românești, inclusiv agricultura, excepție făcînd doar industria petrolului, cea textilă și cea a pielăriei. O serie de factori de ordin intern și extern au agravat această criză. De pildă împletirea crizei din industrie cu cea din agricultură, decalajul dintre prețurile produselor industriale și cele ale produselor agricole, decalajul dintre prețurile produselor exportate care scădeau continuu și prețurile produselor importate ce se menținеau la un nivel înalt. Efectele crizei au fost suportate în cea mai mare parte de masele muncitoare de la orașe și de la sate, ale căror condiții de trai se înrăutățesc mereu datorită conce-

[8] Inspectoratul muncii a fost organizat prin legea din 13 aprilie 1927 și funcționa pe lîngă Direcția Generală a Muncii. Menirea acestui Inspectorat era aceea de a supraveghea condițiile de lucru din întreprinderi, să culeagă date și informații asupra condițiilor de muncă. În acest sens inspectorii trebuia să se consulte cu reprezentanții muncitorilor, dar în mod obișnuit ei încălcau această prevedere din legea din 13 aprilie 1927. Cf. I. Ceaușescu, N. Petreanu, etc. *op. cit.*, p. 139—141.

[9] Greva de la „Phoebus" este tratată pe larg de Petre Bunta în opera și locul citat, p. 257—280. Cf. mai sus nota 5.

[10] Szikszay și colaboratori, *op. cit.*, p. 98—103. La Cluj se pregătea procesul în scopul desființării Sindicatelor unitare, care va începe la 10 septembrie 1928. Ceea ce a contribuit la înăsprirea teroarei în Oradea, în toamna anului 1927, au fost și urmările congresului studenților național-creștini, care s-a ținut aici și de ale căror jafuri, tulburări și dezordini au fost acuzați comuniștii. Se lansase chiar zvonul potrivit căruia comuniștii din Oradea ar avea intenția să mobilizeze cîteva mii de muncitori în frunte cu măcelarii și să facă ordine ei în oraș.

dierilor masive din întreprinderi, iar pentru cei rămași sporirea zilei de lucru pînă la 14 ore, la care se adăugau curbele de sacrificiu, impozitele mari, sporirea chiriilor, condițiile grele de lucru, lipsa asistenței medicale etc.

Analiza documentelor și a literaturii privind istoria mișcării muncitorești din țara noastră demonstrează că cele mai multe conflicte de muncă din anii 1929—1933 au fost generate de cererea insistentă a proletariatului de a se îmbunătăți legislația muncii, prin adoptarea de noi legi cu prevederi democratice și, în al doilea rînd, de faptul că patronii nu respectau legile muncii existente în vigoare.

La Congresul al V-lea, cînd s-a pus capăt luptelor fracționiste din sînul partidului, s-a trasat ca sarcină în fața proletariatului lupta pentru îmbunătățirea legislației muncitorești. Pe această linie au fost adoptate două rezoluții: una „Organizarea și conducerea luptei șomerilor", iar cealaltă privea „Asigurările sociale".

Printre primele legi ale muncii adoptate în anii de început ai crizei economice menționăm legea pentru modificarea legii minelor (din 4 iulie 1924), votată la 28 martie 1929 și legea Contractelor de muncă, votată în aprilie 1929. La 4 martie a fost publicată legea pentru ratificarea tratatului de muncă încheiat între Franța și România, prin care cele două țări se angajau să creeze înlesniri reciproce pentru supușii lor spre a putea merge să lucreze în una din cele două țări. La 3 aprilie 1930 apare legea pentru proteguirea muncii indigene, care avea menirea să stăvilească afluența străinilor în România.

În anii 1932—1933 au fost adoptate trei legi foarte însemnate: Legea pentru înființarea și organizarea Camerelor de muncă (11 octombrie 1932), Legea pentru înființarea și organizarea jurisdicției muncii (15 februarie 1933) și Legea pentru unificarea asigurărilor sociale (7 aprilie 1933). În literatura vremii ele au fost numite „trilogia legiuirilor muncitorești"[11]. Apariția acestor legiuiri nu trebuie înțeleasă ca un semn de caritate din partea claselor dominante și a guvernelor de la cîrma țării, ci dimpotrivă, după lungi tergiversări, ele au fost silite să cedeze în fața luptei revoluționare și să consimtă astfel la adoptarea lor. În obținerea acestor cuceriri revoluționare un aport însemnat l-a adus și mișcarea muncitorească din Bihor.

Climatul revoluționar din Bihor în anii crizei economice. Fenomenele care în regimul capitalist crează, mențin și dezvoltă climatul revoluționar sînt șomajul și conflictele de muncă, a căror evoluție de-a lungul perioadei crizei, ne propunem s-o urmărim an cu an, pe bază de date arhivistice referitoare la județul Bihor[12], pornind bineînțeles de la

[11] I. Ceaușescu, N. Petreanu și colaboratori, *op. cit.*, p. 160—161 și 170—178.

[12] Am cercetat trei fonduri principale: Fondul Prefecturii județului Bihor, Fondul Primăriei orașului Oradea și Fondul Inspectoratului regional al Muncii Arad, precum și trei fonduri secundare: Fondul plasei Salonta, Fondul plasei Tinca și Fondul plasei Vașcău. Toate aceste 6 fonduri se află la Arhivele Statului, Filiala Oradea. În documentele găsite am ținut seamă de toate amănuntele pentru a putea reconstitui atmosfera revoluționară a timpului.

rezultatul cercetărilor privind istoria mișcării comuniste și muncitorești din Bihor[13], apărute pînă acum.

Primele fenomene social-politice care anunță criza din 1929—1933 apăruseră încă în anul 1928, an cu care se încheiase perioada stabilizării vremelnice și parțiale a capitalismului. De aceea vom începe cu acest an tratarea acestui capitol, structurîndu-l pe două coordonate în

---

[13] Despre istoria mișcării comuniste și muncitorești în Bihor s-a scris pînă acum puțin. Înșirăm aci lucrările, cum ne vin ele la îndemînă. a) M. Drecin, *Din contribuția socialiștilor bihoreni la transformarea Partidului Socialist în Partidul Comunist Român*, în vol. *Semicentenarul Partidului Comunist Român în Bihor*, Oradea, 1971, p. 51—61, în care prezintă mai mult la modul general activitatea social-democrației din Transilvania între anii 1918—1921, în care încadrează acțiunile socialiștilor din Bihor. Informațiile le ia din ziarul „*Socialismul*", și „*Erdélyi Népszava*". b) Șt. Körösi, *Căminul muncitoresc din Oradea*, în același volum, *Semicentenarul Partidului*... p. 137—145, în care prezintă eforturile cu care s-a construit acest cămin și apoi principalele întruniri din anii 1925—1927, cînd este închis. Informațiile le ia din „*Nagyváradi Napló*" și „*Épitöipari Munkás*". c) Șt. Körösi, *Mișcarea muncitorească din Bihor și Eugen Rozvan*, în același volum. *Semicentenarul Partidului*... p. 63—81, în care insistă mai ales asupra activității B.D.M.Ț. în timpul alegerilor comunale din 1926, punînd în relief personalitatea lui Eugen Rozvan. Informația se bazează pe ziarul „*Nagyváradi Népnapló*", la care adaugă și cîteva trimiteri defectuoase la Arhivele Statului Oradea. d) P. Bunta, *Greva muncitorilor metalurgiști de la fabrica „Phoebus" Oradea*, în vol. *Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România*, IV, București, 1970, p. 257—280. Lucrarea, bazată pe o bibliografie bogată cu multe informații culese din Arhivele C.C. ale P.C.R., trece în revistă condițiile grele de muncă și de viață ale muncitorilor de la această întreprindere, după care tratează antecedentele grevei, desfășurarea ei și rezultatele obținute de muncitori în urma acestei greve. e) T. Pavel, *Activitatea secției din Bihor a Blocului Muncitoresc Țărănesc (1925—1933)* publicat în vol. *Semicentenarul Partidului*... p. 83—92, în care tratează o parte din perioada stabilizării vremelnice și parțiale a capitalismului, rezervînd doar trei pagini pentru perioada crizei economice. Insistă mai ales asupra campaniilor electorale ale B.M.Ț., la care această secție a participat în acești ani. f) Aurica Broinaș, *Din amintirile unor vechi militanți bihoreni ai mișcării comuniste*, în vol. *Semicentenarul Partidului*..., p. 101—117, aduce date noi, de amănunt, cu privire la locurile unde au avut loc demonstrații, ședințe etc. Informațiile provin din declarații, interviuri cu autoarea, scrisori, răspunsuri la chestionare. g) Pusztai Emeric, *Amintiri din anii de luptă în ilegalitate*, publicat în același volum, *Semicentenarul partidului*..., p. 31—36; în care prezintă campaniile electorale la care a participat în anii 1926—1933, pomenind și numele unor militanți comuniști în cadrul B.M.Ț. h) V. Spoială, *Solidaritatea muncitorimii din Bihor cu luptele ceferiștilor și petroliștilor din 1933*, în vol. *Semicentenarul Partidului*..., p. 93—100, în care prezintă căile pe care s-a manifestat această solidaritate: mitinguri, demonstrații. Informația se bazează pe ziarele „Nagyváradi Napló" și „Friss Ujság". Trecerea de la o idee la alta, cu reveniri frecvente asupra acelorași fapte, îngreunează lectura articolului. i) I. Popovici și Margareta Danciu, *Aspecte din mișcarea muncitorească și comunistă din Oradea între anii 1928—1933*, în *Lucrări științifice, istorie — șt. sociale — pedagogie*, Oradea, 1970, p. 115—124, în care tratează probleme de șomaj și unele acțiuni greviste de la întreprinderile orădene. Autorii fac însă greșeala că vorbesc mereu la modul general de B.M.Ț. și de Ajutorul Roșu, producînd confuzie între activitatea secțiilor locale și a celor centrale. j) I. Szikszay, M. Popa și I. Bulei, *Eugen Rozvan*, București, 1971, lucrare ce se ridică la nivelul unei mici monografii, în care autorii tratează acțiunile și evenimentele mai importante din mișcarea comunistă și muncitorească din Bihor, axîndu-le pe activitatea lui Eugen Rozvan.

paginile ce urmează: *șomajul și conflictele de muncă*. Amploarea acestor două categorii de fenomene o desprindem din măsurile pe care autoritățile bihorene se văd constrînse să le ia pentru a evita consecințele generatoare de acțiuni revoluționare.

Somajul în perioada crizei economice*

1928. Deși ne aflăm la sfîrșitul perioadei stabilizării vremelnice și parțiale a capitalismului, anul 1928 se anunța în Bihor ca un an de sărăcie și foamete. Numai în Oradea erau înregistrați în acest an 2399 șomeri, ai căror membri de familie se ridicau la cifra de 6514. Autoritățile orădene să vadă astfel puse în fața unui fenomen căruia greu puteau să-i limiteze proporțiile și să-i înfrîngă consecințele. Ajutoarele oferite de primărie, dar și cele solicitate care veneau în sume mult mai mici decît se ceruse, determină Consiliul orășănesc orădean să abandoneze inițiativa înființării unei popote pe seama șomerilor, cerînd aprobarea Ministerului Muncii ca ajutoarele strînse pînă acum pe seama șomerilor să fie distribuite în numerar „deoarece numărul șomerilor și al membrilor de familie este foarte mare, iar înființarea unei bucătării pentru șomeri ar fi foarte costisitoare[14]. Pe tema popotei muncitorești, ies la iveală și deosebiri de vederi între conducerea Sindicatelor unitare și conducerea Sindicatelor amsterdamiste. Astfel, primele, revendicînd pentru ele cele mai multe sume de bani, insistau pentru înființarea popotei, motivînd că Sindicatele amsterdamiste mai primiseră ajutoare bănești cîte 500 de lei pe cap de familie. În schimb, cele din urmă susțineau ca toate fondurile să se împartă în numerar[15].

În timp ce, mai bine de o jumătate de an, oficialitățile de la primărie se zbat în găsirea unei soluții de compromis, tergiversînd intenționat adoptarea vreunei măsuri în scopul de a calma spiritele, apar semnele închegării unui comitet al șomerilor, care se va și crea în anul următor. Astfel muncitorii, conștienți că bugetul consiliului comunal nu permite acordarea unui ajutor material imediat, roagă primăria să intervină pe lîngă Ministerul de Interne ca să autorizeze un fond extraordinar în valoare de 150.000—200.000 lei, pentru a fi ameliorată situația actuală a muncitorimii din Oradea[16]. Aceiași delegați ai muncitorilor șomeri mai intervin pe lîngă primar ca să ceară Ministerului de Interne aprobarea pentru a li se restitui Căminul muncitoresc din pasajul „Vulturul Negru", iar pînă la soluționarea cererii să fie acordate sedii provizorii pe seama celor 12 sindicate recunoscute legale, dar care au fost evacuate din Căminul muncitoresc[17]. Tot în aceeași cerere se mai solicita și un ajutor de 200.000

* Din cauza spațiului restrîns ce ni s-a acordat în acest volum, tratăm aci numai problema șomajului, iar conflictele de muncă, partea a doua a acestui articol, scrisă împreună cu Iosif Herchi, o tratăm în Acta Musei Napocensis, XV, Cluj-Napoca, 1978.

[14] Arhivele statului Oradea, Fond Primăria orașului Oradea, dosar 70/1928, fila 90.

[15] *Ibidem*, dosar 8/1928, filele 12 și 17—18.

[16] *Ibidem*, dosar 10/1928, fila 3.

[17] *Ibidem*, dosar 10/1928, fila 6.

lei pe seama „Asociației Căminului muncitoresc din Oradea", motivînd că în acest oraș sînt 3000 de muncitori organizați.

Între timp, soseşte de la Serviciul Cultelor şi Ocrotirilor Sociale din Bucureşti aprobarea pentru înființarea unei cantine[18]. Venită cu întîrziere, măsura aceasta nu aducea decît un minim de satisfacție pe seama muncitorilor şomeri. Aşa că avertizarea pe care o primea prefectul de Bihor din partea primăriei, dar şi din partea unor preturi, cum că „iarna se aşteaptă cu înfrigurare", era justificată. Aceeaşi situație plină de neliniște şi frămîntări exista şi în mediul rural, unde circa 200 de comune se zbăteau în sărăcie şi foamete, mai ales în cele din jurul Beiuşului[19]. La prefectură se întocmise chiar un tabel cu 62 de comune în vederea aprovizionării lor cu cereale[20].

1929. Amploarea şomajului este evidentă chiar la început de an. Astfel, la 28 ianuarie 1929, Comisia interimară a oraşului Oradea dispunea ordonanțarea sumei de 200.000 lei din buget pentru a fi distribuită muncitorilor şomeri ca ajutor de chirie, precum şi distribuirea a 10 vagoane de lemne de foc[21], pentru ca două săptămîni mai tîrziu, la 13 februarie, aceeaşi comisie să dispună ordonanțarea unei sume suplimentare de 100.000 lei[22]. La 28 februarie, Uzina electrică din Oradea dispunea acordarea unui ajutor de 12.500 lei pentru fondurile şomerilor, iar Uzina de apă promitea şi ea suma de 7.500 lei, contravaloarea unui vagon de lemne de foc[23].

În scopul administrării şi distribuirii acestor ajutoare, Comisia interimară a oraşului Oradea a hotărît la 25 februarie înființarea unui Comitet al ocrotirilor sociale, a cărei structură era următoarea: Președinte — consilierul Secției ocrotirilor sociale; Referent şi grefier — şeful Secției ocrotirilor sociale; Membrii delegației permanente a Comisiei interimare; Cîte un delegat al fiecărei asociațiuni filantropice din oraş; Un reprezentant al fiecărei confesiuni; Cîte un reprezentant al Comisiei de comerț, al Halei comerciale şi al Cooperațiunii industriale; Un delegat al Inspectoratului muncii; Trei delegați ai muncitorilor. Acest comitet se subîmpărțea în comitete pentru fiecare cartier[24].

La 13 martie consilierul Secției ocrotirilor sociale, în calitate de președinte al acestui comitet, întocmea un raport justificativ cu privire la utilizarea fondurilor acumulate pînă la acea dată, din care rezultă că s-au distribuit ajutoare în bani şi în natură, s-au distribuit lemne de foc, s-au ordonanțat noi sume de bani[25], pre-

---

[18] *Ibidem*, dosar 10/1928, fila 10.
[19] Arhivele statului, Oradea, Fond. Primăria Beiuş, dosar 10/1928, fila 19.
[20] Arhivele statului, Oradea, nota 2, Fond Prefectura județului Bihor, dosar 15616/1928.
[21] Arhivele statului, Oradea, Fond Primăria oraşului Oradea, dosar 70/1928—1929, vol. II, fila 176.
[22] Idem, dosar 14/1929, fila 19.
[23] Idem, dosar 70/1928—1929, vol. II, fila 239.
[24] *Ibidem*, filele 232—233.
[25] *Ibidem*, filele 196—199.

cum și „amenajarea a cinci bucătării în cele 5 încălzitoare publice (săli de așteptare) înființate în baza hotărîrii Comisiei interimare Nr. 4640 din 1928 pentru săracii din Oradea"[26]. Cu fiecare raport pe care președintele „Comitetului ocrotirilor sociale" îl va înainta Comisiei interimare, el va solicita alocarea de noi fonduri pentru șomerii care n-au beneficiat de ajutoarele precedente.

Dacă deplasarea muncitorilor care nu aveau de lucru în Bihor spre alte locuri de muncă, în alte județe, constituia o supapă pentru autoritățile bihorene, la un moment dat, Ministerul de Interne vine cu un ordin în 5 februarie 1929, prin care se interzicea muncitorilor îndreptarea spre alte regiuni ale țării, îndeosebi spre Valea Jiului, „pentru a se preîntîmpina situația grea a muncitorilor de acolo"[27]. Erau opriți de asemenea și toți aceia care, în primele trei luni ale anului 1929, se înscriseseră să meargă la lucru în Franța, al căror număr se ridica la cifra de 1057 muncitori industriali (din care 572 erau din Oradea) și 4061 muncitori agricoli[28]. Obișnuit, evidența celor fără lucru era cerută de prefectură de două ori pe lună, adică la 8 și 22 ale fiecărei luni[29].

În baza cererii Inspectoratului muncii din Oradea, de a se înființa un Cămin de odihnă pentru muncitorii solicitatori de lucru veniți din provincie, se formează o comisie care să studieze problema[30]. Dacă în cele din urmă un astfel de cămin nu s-a înființat, în schimb a luat ființă un cămin al ucenicilor industriali și comerciali, pentru care se solicitase alocarea sumei de 200.000 lei[30a], în bugetul anului 1929.

Autoritățile bihorene, după cum vedem, continuă să meargă pe calea îmbunătățirii economice a situației șomerilor spre a evita o confruntare de forțe cu ei. Semnificativ este în acest sens memoriul Comisiei interimare a orașului Oradea, înaintat la 15 martie Ministerului de Interne, prin care cerea „ca suma de 1.200.072 lei necesară ajutorării săracilor să se acopere din fondurile statului. În cazul în care nu se admite această cerere, ministerul era solicitat să aprobe hotărîrea Comisiei interimare din 13 martie, referitoare la ordonanțarea sumei de 845.752 lei din suma rezervată la cap. XXI art. 130 din bugetul anului 1928 pentru înființarea unui cămin al săracilor bătrîni, precum și ordonanțarea sumei de 354.320 lei, rezervată din fondul Rimanoczy din anul 1929, în total 1.200.072 lei, pentru acoperirea cheltuielilor și pentru susținerea încălzitoarelor pînă la data de 1 aprilie 1929". În același memoriu se mai cerea ca numărul încălzitoarelor publice, amenajate cu cîte o bucătărie, să se reducă începînd cu 15 martie de la 5 la 2, rămînînd ca aceste două să funcționeze pînă la 1 aprilie 1929[31].

[26] *Ibidem*, filele 281—282.
[27] Arhivele statului, Oradea, Fond Prefectura județului Bihor, dosar 2298/1929.
[28] Idem, dosarele 4086 și 4958 din 1929, pe baza cărora am făcut calculele.
[29] Idem, dosarele 1052, 4086, 4109 și 4986 din 1929, pe baza cărora am calculat numărul muncitorilor care doreau să plece în Franța.
[30] Arhivele statului, Oradea, Fond Primăria orașului Oradea, dosar 70/1928—1929, vol. II, fila 370.
[30a] Idem, Fond Prefectura județului Bihor, dosar 16709/1929.
[31] *Ibidem*, filele 299—300.

Despre felul în care a fost soluționat acest memoriu, documentele nu ne spun nimic. Cu siguranță oficialitățile din Oradea continuă să se zbată neputincios în fața șomajului. Abia la 1 iunie, Serviciul ocrotirilor sociale venea cu o propunere, pe care Comisia interimară a orașului, luînd-o în considerație, hotăra deschiderea unui credit suplimentar de 50.000 lei în vederea majorării sumei de 400.000 lei, afectată „ajutoarelor momentane și permanente pentru șomeri". În noiembrie 1929, Comisia interimară intervenea pe lîngă Ministerul Muncii, Cooperației și Asigurărilor sociale cu un alt memoriu, solicitînd alocarea sumei de 2.000.000 lei pentru bugetul anului viitor, 1930, motivînd „ajutorarea șomerilor din Oradea, al căror număr crește înspăimîntător pe zi ce trece[32]. Era o măsură de precauție prin care autoritățile orădene încercau să ocolească primejdia unor tulburări pe care criza șomajului le-ar fi putut provoca în iarna anului 1930.

1930. Suma de 2.000.000 lei intrată în bugetul anului 1930 se dovedise insuficientă, de vreme ce Ministerul Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale a acordat în februarie, la cererea Inspectoratului muncii din localitate, încă o sumă de 250.000 lei, „ca ajutor pentru șomeri"[33]. Pentru a avea o evidență clară a tuturor șomerilor din oraș, Inspectoratul muncii propune primăriei ca să „înființeze de urgență un comitet de ajutorare al șomerilor separat de cel al săracilor"[34]. Astfel, acel comitet al ocrotirilor sociale, înființat în 1929, care avea în vedere și pe șomeri dar și pe săraci, își restrînge sfera de activitate doar asupra șomerilor și modificîndu-și structura, se va numi de aici înainte Comitetul de ajutor al șomerilor[35].

La insistențele Inspectoratului Muncii, dar și ale Comisiei interimare, Consiliul comunal al orașului Oradea făcea cunoscut că „pentru a da de lucru șomerilor, a trecut la „executarea unor lucrări de interes public în oraș, la care sînt angajați muncitori șomeri". La prefectură se prezentau zilnic muncitori reîntorși de pe Valea Mureșului, care cereau fie munci auxiliare, fie angajarea la astfel de lucrări[36]. Preocupîndu-se însă de acești muncitori care veneau să îngroașe rîndurile șomajului din Oradea, autoritățile orădene neglijaseră ajutorul promis Sindicatului C.F.R., care își repeta reclamațiile către Comisia interimară, cerînd ca să i se achite ajutorul[37]. La presiunea acestui sindicat, Direcția C.F.R. Oradea luase măsuri în vederea eliberării de certificate cu preț redus la călătoriile pe tren pentru muncitorii ceferiști[38].

Întrucît cele 5 încălzitoare publice (dormitoare, săli de așteptare), amenajate însă cu cîte o bucătărie, își încetaseră activitatea la 1 aprilie

---

[32] Idem, dosar 14/1929, fila 61.
[33] Idem, dosar 9/1930, fila 2.
[34] *Ibidem*, filele 38—39.
[35] Ioan Popovici și Margareta Danciu, *(op. cit. passim.)* explică eronat formarea acestui comitet.
[36] Arhivele statului, Oradea, Fond Prefectura județului Bihor, dosar 8663/1930.
[37] Idem, dosar 7704/1930.
[38] Idem, dosar 1316/1930.

1930 din lipsă de fonduri, Serviciul cultural și al Ocrotirilor sociale propunea deschiderea a 4 cantine populare permanente pentru șomeri, motivînd „urmările imediate și grave ale mizeriei din acest oraș, care la un moment dat ar putea să pericliteze chiar și interesele statului și ale societății în genere"... iar pe de altă parte, „prin deschiderea acestor bucătării, atît de necesare și urgente, s-ar da dovadă de un simț umanitar și democratic, care este cel mai bun și mai eficace mijloc de apărare socială împotriva criminalității și a dezordinei îndreptate contra siguranței statului"[39]. În aprilie 1930, Serviciul cultural și al Ocrotirilor sociale întocmea prima dare de seamă privind funcționarea acestor bucătării populare[40]. Pînă la sfîrșitul anului 1930, la atît s-au redus măsurile oficialităților orădene în vederea ameliorării crizei șomajului. Fondurile se epuizează, iar altele nu se mai creează. Sumele mici și sporadice, provenite din diversele reprezentații culturale, cum era de pildă spectacolul cu piesa Volpone[41], organizat de P.S.D. în zilele de 8—9 noiembrie, nu îmbunătățeau cu nimic situația.

1931. În tot cursul anului 1931, șomajul, menținîndu-se în criză, ține mereu sub presiune atît autoritățile orădene cît și pe cele ale județului Bihor. Numărul șomerilor este mereu ridicat. În martie erau înregistrați în întreg județul 3500 capi de familie de muncitori șomeri și cam tot atîția capi de familie săraci și neputincioși[42]. Pînă în noiembrie, la acest număr se mai adaugă, potrivit tabelelor înaintate prefecturii de către unele preturi, următoarele cifre: în plasa Aleșd — 100 capi de familie în iunie și 200 în iulie; în plasa Vașcău — 285 capi de familie în iunie; în plasa Salonta — 192 capi de familie în octombrie și 218 în noiembrie[43]. Rezultă din aceste date că șomajul pătrunde masiv și în mediul rural. Foarte probabil că și în celelalte plase ale județului situația era similară. Ceea ce reținem însă este semnalarea pe care o făcea pretorul plasei Aleșd, cum că „în asemenea condiții, curentul comunist a prins rădăcini în regiunea noastră și el nu va putea fi ușor înăbușit"[44].

Pentru a stăvili oarecum creșterea numărului șomerilor în Oradea, Consiliul orășenesc, ezitînd să facă noi concedieri, hotărăște reducerea salariilor tuturor angajaților și muncitorilor de la Uzinele comunale cu 7%, începînd de la 1 mai, motivînd că „această hotărîre este în conformitate cu ordinul Ministerului de Interne privitor la aplicarea curbelor de sacrificiu"[45]. Dar nu poate stăvili intenția direcției fabricii de ghete „Derby", care, după ce concediase 150 din angajații săi, începea să concedieze și pe ceilalți 150 care mai rămăseseră, motivînd creșterea stocurilor nevandabile din magazine[46]. În schimb, Comisia interimară a ora-

[39] Idem, Fond Primăria orașului Oradea, dosar 9/1930, filele 31—32.
[40] *Ibidem*, fila 27.
[41] *Ibidem*, fila 22.
[42] Idem, dosar 8/1931, fila 115.
[43] Idem, Fond Prefectura județului Bihor, dosar 600/1931, filele 3 și 7—9.
[44] *Ibidem*, fila 7.
[45] Idem, Fond Primăria orașului Oradea, dosar 8/1931, filele 3—7.
[46] I. Popovici și Margareta Danciu, *op. și loc. cit.*, p. 120.

şului reuşeşte să oblige pe brutarii patroni, care încetaseră fabricarea pîinii, să reînceapă lucrul[47].

În privinţa fondurilor destinate ajutorării şomerilor, pe lîngă faptul că sînt mici, ele vin şi foarte rar. Astfel, din februarie, cînd Ministerul Muncii expediase suma de 200.000 lei, pînă în noiembrie, cînd Comisia interimară încheie un contract cu 5 tipografii orădene în valoare de 147.000 lei[48], documentele nu mai pomenesc de nici un ajutor care să vină din vreo parte oarecare. Abia în decembrie, Comisia interimară deschidea un credit suplimentar în valoare de 250.000 lei[49], ca ajutor pentru şomeri şi tot în acelaşi timp această comisie acceptă şi oferta ca fiecare patron să contribuie cu cîte un leu zilnic de la fiecare angajat[50].

Pentru anii 1932—1933, numărul documentelor referitoare la situaţia şomajului din Bihor, aflătoare în Fondurile cercetate de noi, este foarte mic, deşi registratura generală a primăriei Oradei şi a prefecturii de Bihor menţionează foarte multe. O explicaţie a lipsei lor ar fi aceea că ele au fost centralizate la Arhivele C.C. al P.C.R., pe care noi nu le-am cercetat. O altă explicaţie este şi aceea că pe măsură ce criza şomajului se adîncea, generînd tot mai multe conflicte de muncă, documentele le înregistrează ca atare pe ele, în timp ce numărul documentelor, al căror obiect îl constituie problema şomajului, scade. În consecinţă, autorităţile bihorene nu se mai preocupă acum de „ameliorarea şomajului", „de obţinerea unor noi fonduri de ajutoare", ci dimpotrivă, autorităţile trec la înăbuşirea conflictelor de muncă, avînd concursul organelor de represiune: jandarmerie, poliţie şi armată.

Muncitorii şomeri din Oradea, fiind mai organizaţi şi avînd şi concursul celor rămaşi în producţie, puteau deschide astfel de conflicte, pe cînd cei din întreprinderile din comunele urbane sau din mediul rural în general, care erau mai dezorganizaţi, puteau fi încă reduşi la tăcere prin ajutoare economice minime. În aceşti din urmă doi ani ai crizei economice, în Oradea doar pensionarii mai erau auziţi că „mor de foame", „neavînd bani de taxe copiii lor nu erau admişi la examene"[51]. Mai sînt pomenite şi cazuri izolate cînd unii muncitori şomeri, lipsiţi de curajul revoluţionar, îşi puneau singuri capăt zilelor de groaza foametei şi a mizeriei[52].

În mediul rural, de la o plasă la alta, autorităţile reuşeau ca prin ajutoare minime şi sporadice să sustragă atenţia şomerilor de la

---

[47] Arhivele statului Oradea, Fond Primăria oraşului Oradea, dosar 8/1931, fila 91.

[48] *Ibidem*, fila 120—124. În contract se prevedea ca cele 5 tipografii să confecţioneze 460.000 bucăţi „timbre şomer" şi 2500 blocuri în scopul ajutorării şomerilor din oraş. Se constată următoarele oferte: Tipografia Pasztor Eduard 26.500 lei; Tipografia Gutenberg — 26.000 lei; Tipografia Mercur — 33.500 lei; Tipografia Românească — 36.000 lei; Tipografia Biharea — 25.000 lei.

[49] Arhivele statului, Oradea, Fond Primăria oraşului Oradea, dosar 8/1931, fila 118.

[50] *Ibidem*, fila 116.

[51] Gazeta de Vest, Oradea, 1932, an. IV, nr. 810, p. 4.

[52] Idem, an. IV, numerele 737, p. 4 şi 793, p. 6.

lupta revoluționară. De pildă, primarul din Beiuș raporta prefectului că „în acele părți s-a distribuit făină, carne și lemne de foc în iarna și primăvara anului 1932[53]. Primăria din Salonta se mulțumea numai să raporteze numărul șomerilor, care în iarna și primăvara anului 1932 au totalizat o cifră de 230[54]. Primarul comunei Șuncuiuș, cu concursul șefului postului de jandarmi din localitate, prezenta prefectului o altă situație. Întrucît firma forestieră „Sohodol S.A." din acea localitate angaja numai muncitori străini de localitate, primarul solicită oficialităților să constrîngă firma respectivă ca să angajeze muncitori din localitate „fiind aici peste 100 brațe de muncă ce nu pot să-și satisfacă obligațiile cetățenești"[55] (adică dările față de comună și față de stat). Avînd în vedere astfel de sesizări venite și din alte părți, prefectura județului Bihor emitea, la 15 martie 1932, o circulară către toate preturile, arătîndu-le că „unul din cele mai importante mijloace de luptă contra șomajului este și împiedicarea elementului străin de a exercita vreo profesie fără autorizația Ministerului Muncii[56]. În plasa Vașcău, unde numărul șomerilor oscilase în iarna și primăvara anului 1932 în jurul cifrei de 200, șomerii din acea plasă erau absorbiți treptat de firma forestieră din Bixad (60), de cea din Nehoi (circa 120), iar circa 100 de muncitori plecaseră la firma forestieră Onești din Moldova[57].

În anul 1933 prefectura județului Bihor acorda muncitorilor șomeri de la Uzinele Derna și Tătăruș un ajutor de primăvară în valoare de 1610 lei și o cantitate de 5.000 kg porumb[58], iar celor 80—90 de familii ale muncitorilor care lucrau la firma C.A.P.S. din Șteiu le acorda un ajutor de 15.000 kg porumb[59]. Cum se vede, aceste ajutoare, prin cantitatea lor minimă, nu puteau schimba cu nimic situația materială grea a muncitorilor. În schimb, ele aveau menirea să atenueze avîntul revoluționar acolo unde autoritățile bihorene bănuiau noi posibilități de ridicare la luptă revoluționară, mai ales că în ianuarie—februarie 1933, dezlănțuindu-se marile lupte ale ceferiștilor și petroliștilor, acestea, prin amploarea lor, au avut darul să alimenteze pretutindeni în țară spiritul revoluționar și îndemnul la luptă.

ION BRATU — IOAN POPOVICI

---

[53] Arhivele statului, Oradea, Fond Prefectura jud. Bihor, dosar 126/1932, filele 12 și 30.

[54] *Ibidem*, filele 14, 18 și 51.

[55] *Ibidem*, dosar 1243/1932.

[56] *Ibidem*, dosar 3272/1932. Deși circulara făcea apel la art. 25 și 27 din Legea pentru proteguirea muncii din 1930, emisă în astfel de împrejurări, avea menirea să abată spiritul revoluționar al șomerilor, atițîndu-i împotriva străinilor.

[57] Arhivele statului, Oradea, Fond Prefectura jud. Bihor, dosar 126/1932, filele 21, 67, 72.

[58] *Ibidem*, dosar 5280/1933.

[59] *Ibidem*, dosar 10579/1933.

DES ASPECTS DU CLIMAT RÉVOLUTIONNAIRE DE DISTRICT BIHOR PENDANT LES ANNÉES DE LA CRISE ÉCONOMIQUE (1929—1933). LE CHÔMAGE.

(Résumé)

L'étude ci-dessus présente en premier lieu les phénomènes caractéristiques de la société capitaliste qui donnent naissance au climat révolutionnaire, après quoi on insiste d'une année à l'autre au sujet du chômage dans le district de Bihor pendant les années de la crise économique (1929—1933).

ACTIVITATEA DELEGAȚIEI ROMÂNE LA CONFERINȚA DE PACE DIN ANUL 1946, PENTRU CONSOLIDAREA INDEPENDENȚEI ȘI SUVERANITĂȚII ȚĂRII

„Răsturnarea dictaturii militaro-fasciste a deschis calea eliberării definitive a României de sub dominația imperialistă, a înfăptuirii năzuințelor poporului român de a fi liber și stăpîn pe bogățiile și munca sa, pe propriul său destin (...) Epoca ce a urmat a marcat începutul unei noi istorii a patriei noastre — istoria împlinirii idealurilor de dreptate socială și națională, pentru care au luptat nenumărate generații de înaintași, a cuceririi depline a independenței și suveranității naționale a României, a dreptului sacru al poporului român de a fi stăpîn în propria sa țară".

(Programul P.C.R.)

Terminarea celui de al doilea război mondial prin victoria coaliției antihitleriste a adus pe primul plan al vieții internaționale problema organizării postbelice a lumii și încheierea păcii. În acest scop marile puteri au avut numeroase schimburi de vederi, iar începînd din vara anului 1945, după conferința de la Potsdam, Consiliul Miniștrilor Afacerilor Externe al marilor puteri s-a ocupat nemijlocit de pregătirea tratatelor de pace cu Italia, România, Bulgaria, Ungaria și Finlanda, de reglementarea raporturilor cu Germania, Austria și Japonia. Cele două sesiuni ale Consiliului Miniștrilor Afacerilor Externe ținute la Londra în septembrie—octombrie 1945 și la Paris în aprilie—iulie 1946 au fost consacrate pregătirii tratatelor de pace cu cele cinci țări europene foste satelite ale Germaniei hitleriste.

Pentru România încheierea tratatului de pace avea o mare însemnătate nu numai prin faptul că acesta urma să pună capăt unui regim internațional nefavorabil, dar mai ales prin aceea că tratatul urma să consfințească, într-un document internațional, atît încadrarea sa efectivă în efortul războiului antihitlerist, cît și realizările înfăptuite în democratizarea reală a țării. Conferința de pace reprezenta, în același timp, prima confruntare internațională de mari proporții la care România democrată urma să-și facă auzit glasul, să arate că făurirea unei păci durabile nu poate fi realizată fără „respectarea voinței fiecărui popor de a-și făuri singur regimul său social, respectarea independenței naționale și neamestecului în afacerile interne ale altor popoare"[1].

[1] „Scînteia" din 20 octombrie 1945.

România s-a prezentat la Conferința de pace cu autoritatea pe care i-o dădea actul istoric de la 23 august 1944, ca și efortul deosebit făcut în cele aproape nouă luni de război dus împotriva armatelor hitleriste și horthyste, pînă la încheierea victorioasă a războiului antihitlerist. De asemenea, România era îndreptățită să obțină un tratat de pace avantajos, ținînd seama de loialitatea cu care nu numai că a îndeplinit, dar a depășit cu mult obligațiile pe care și le-a asumat prin Convenția de armistițiu, alături de Uniunea Sovietică și de celelalte puteri aliate. Guvernul român s-a preocupat permanent ca marile puteri să fie informate în mod just asupra acestor probleme, și în acest scop în aprilie 1946 a remis Conferinței Miniștrilor Afacerilor Externe un memoriu amănunțit asupra efortului său economic și militar în războiul antihitlerist.

Plasată în contextul problemelor generale care confruntau tînăra putere populară din România, activitatea desfășurată de guvernul democrat în vederea încheierii unui tratat de pace care să reflecte just contribuția țării noastre la lupta împotriva fascismului și să creeze un cadru internațional favorabil dezvoltării ei ulterioare reprezintă una din marile probleme politice ale anului 1946. Strîns legate între ele și condiționîndu-se reciproc, alegerile parlamentare din 1946 și participarea la conferința de pace ilustrează cu puterea faptelor istorice atît interdependența dintre factorul național și internațional în dezvoltarea țării noastre pe calea democrației și socialismului, cît și, mai ales, rolul hotărîtor al forțelor interne, justețea politicii partidului comunist și a puterii revoluționar-democratice.

În această ordine de idei, documentele Conferinței Naționale a P.C.R. din octombrie 1945 au definit cu claritate poziția partidului comunist în problemele luptei pentru independența națională a României și făurirea unei păci durabile în lume. Este semnificativ, sub acest aspect, că în statut, precizîndu-se rolul de forță conducătoare pe care îl are P.C.R. în opera de transformare a societății, se arată că „Partidul Comunist Român mobilizează și conduce astăzi clasa muncitoare și poporul în lupta... pentru apărarea și consolidarea regimului democrat, a independenței și suveranității naționale, pentru făurirea unei păci trainice“[2].

Pe baza liniei politice stabilite și în legătură cu Conferința de pace, P.C.R. și-a afirmat cu claritate punctul său de vedere, a reafirmat concepția sa cu privire la raportul între întărirea democrației în fiecare țară și realizarea înțelegerii între popoare. Astfel, cu prilejul aniversării unirii Transilvaniei cu România, C.C. al P.C.R. a dat publicității documentul intitulat „Punctul de vedere al Partidului Comunist Român privitor la Ardeal“. În acest document, după ce se reamintesc condițiile în care a avut loc dictatul de la Viena și se reliefează lupta unită a armatelor sovietice și române, pentru eliberarea țării de sub dominația fascistă, P.C.R. demască manevrele naționaliste ale reacțiunii interne și internaționale, care urmăreau să mențină vrajba națională ca mijloc de asuprire și dominație.

[2] „Scînteia“, nr. 363, din 29 octombrie 1945.

Chemînd întregul popor să lupte pentru realizarea unei păci durabile, care „să garanteze dreptul la existență, suveranitatea națională a tuturor popoarelor, inclusiv a celor mici", C.C. al P.C.R. preciza că problema Ardealului nu poate fi rezolvată „prin schimbarea granițelor", ci prin întărirea democrației în cele două țări, prin respectarea drepturilor populației maghiare din Ardeal, care trebuie să fie egale cu cele ale românilor, prin colaborarea economică, politică și culturală între cele două popoare, în cadrul marii familii a popoarelor iubitoare de pace și libertate.

Sub acest aspect se impune a se reliefa faptul că în documentul fundamental al Blocului Partidelor Democrate, elaborat în cursul lunii mai 1946, la capitolul politică generală, se prevedeau ca obiective principale: asigurarea suveranității depline a statului român; consolidarea și apărarea păcii; strînse legături de prietenie cu U.R.S.S. și țările vecine, precum și cu Statele Unite ale Americii, Marea Britanie, Franța și celelalte țări democratice[3]. Trebuie precizat că această legătură nu a fost numai programatică, problemele politicii externe fiind terenul unei ascuțite confruntări între forțele democrate și reacționare, un element de bază în lupta pentru consolidarea puterii populare.

După instaurarea regimului revoluționar-democratic și mai cu seamă după recunoașterea acestuia de către marile puteri din coaliția antihitleristă, guvernul român a urmărit în mod consecvent restabilirea și extinderea relațiilor diplomatice, comerciale și culturale, a luat măsuri pentru pregătirea temeinică a participării României la Conferința de pace.

Guvernul revoluționar-democratic a susținut atît pe plan politic, cît și pe plan economic stabilirea unor relații care să asigure independența și suveranitatea țării. „România înțelege — scria „Libertatea" din 8 septembrie 1946 — să-și păstreze o autonomie completă în ceea ce privește politica sa economică, spre a putea utiliza în modul cel mai potrivit intereselor generale ale țării resursele limitate ce-i rămîn".

Ca urmare a invitației adresate la 9 iulie 1946 de către guvernul francez gazdă, în numele Națiunilor Unite, de a participa la Conferința de la Paris, guvernul dr. Petru Groza, în ședința Consiliului de Miniștri din 9 august, a aprobat poziția României față de problemele ce urmau a fi dezbătute la Conferința de Pace și a stabilit componența delegației. Expresie a hotărîrii țării noastre de a-și apăra cu fermitate cuceririle obținute, independența și suveranitatea, și de a contribui la instaurarea unei păci juste, delegația română, formată din 73 de persoane, avea o componență care îmbina înaltul nivel de reprezentare cu temeinicia cunoașterii problemelor, experiența diplomatică și fermitatea politică și se bucura de sprijinul celor mai largi categorii sociale[4]. Din delegație

---

[3] *Platforma-Program a Blocului Partidelor Democrate,* în *Scînteia,* nr. 528 din 20 mai 1946.

[4] Referindu-se la poziția oamenilor politici „progresiști", față de statutul internațional al României și la faptul că participarea șefului „guvernului român la Conferința de Pace nu era indicată", istoricul V. Liveanu dă pentru ilustrare un

au făcut parte: Gheorghe Tătărăscu, vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri şi secretar de stat la Departamentul Afacerilor Străine, şeful delegaţiei; Gheorghe Gheorghiu-Dej, ministrul Comunicaţiilor şi Lucrărilor Publice; Lucreţiu Pătrăşcanu, ministrul Justiţiei; Ştefan Voitec, ministrul Educaţiei Naţionale; Lothar Rădăceanu, ministrul Muncii; Ion Gheorghe Maurer, subsecretar de Stat, precum şi Florica Bagdasar, Elena Văcărescu, Şerban Voinea, general de brigadă adjutant Dumitru Dămăceanu, ambasadorii României în S.U.A., Anglia şi Franţa[5].

La 10 august au fost date publicităţii declaraţiile Dr. Petru Groza cu privire la „Atitudinea României faţă de Conferinţa de pace", în care, pe baza contribuţiei militare şi economice pe care a adus-o la lupta împotriva hitlerismului, sînt formulate: dreptul României să ceară şi să obţină din partea Naţiunilor Unite recunoaşterea calităţii sale de cobeligerantă; o îmbunătăţire a condiţiilor privitoare la limitarea armamentului şi a forţelor sale armate; înlăturarea unor stipulaţii din proiectul de tratat, care prevedeau introducerea automată în relaţiile noastre economice cu străinătatea a clauzei naţiunii celei mai favorizate pentru toate Naţiunile Unite. Documentul exprimă satisfacţia guvernului român pentru felul în care au fost soluţionate problemele teritoriale[6] şi de graniţă şi precizează că tratatul de pace nu va putea rezolva chestiunea regimului Dunării, aceasta fiind o problemă ce urmează a fi soluţionată de către ţările riverane.

Delegaţia română a sosit la Paris la 11 august 1946, aproape la două săptămîni de la deschiderea Conferinţei şi a desfăşurat o susţinută activitate pentru recunoaşterea cerinţelor sale justificate, pentru promovarea principiilor egalităţii în drepturi a tuturor statelor, pentru neamestec în afacerile interne, respectarea independenţei şi suveranităţii naţionale, pentru triumful principiilor colaborării internaţionale. Astfel,

---

pasaj din cuvîntul rostit de Petru Groza la şedinţa Consiliului de Miniştri din 30 septembrie 1946: „La Conferinţa de la Paris n-am să mă duc, ci am să trimit pe bunii avocaţi ai guvernului român, căci eu nu am să aştept pe la uşile tribunalului din Paris ca să mă cheme magistraţii din Patagonia şi Australia cînd vor voi dumnealor" (*Studii*, nr. 3/1971, p. 582). Cercetarea atentă a poziţiei guvernului român faţă de Conferinţa de pace, — nivelul înalt al delegaţiei româneşti, temeinicia documentelor elaborate, analiza repetată a desfăşurării lucrărilor conferinţei în şedinţe ale consiliului de miniştri, ne permit să apreciem că citatul extras de V. Liveanu nu este caracteristic. Mai mult, este bine să precizăm că delegaţiile la Conferinţa de la Paris nu au fost conduse de către preşedinţi ai Consiliului de miniştri, ci de către miniştrii de externe — deci problema participării premierului român nu era cerută nici de practica internaţională.

[5] *România la Conferinţa de Pace*, Bucureşti, 1946.

[6] Problema părţii de nord a Transilvaniei care prin Convenţia de armistiţiu se hotărîse să revină României, sub rezerva aprobării de către Conferinţa de Pace, cu toate memoriile şi notele de protest ale guvernului maghiar, care formula pretenţii teritoriale vizînd încorporarea în cadrul Ungariei a unui teritoriu românesc de 4.000 km.p. împreună cu oraşele Oradea, Satu Mare şi Arad, fusese soluţionată la 7 mai 1946 de către cea de-a 19 şedinţă plenară a celor patru miniştri de externe — V. I. Molotov, J. F. Byrnes, E. Bevin şi Georges Bidault —, cînd dictatul de la Viena a fost declarat nul şi neavenit, frontiera dintre România şi Ungaria fiind restabilită în limitele existente la 1 ianuarie 1938.

în prima conferință de presă ținută la ambasada României din capitala Franței, Gh. Tătărăscu, arătînd că delegația noastră este emanația tuturor forțelor democrate ale țării și vorbește în numele întregului popor, a reafirmat hotărîrea guvernului de a adera la principiile Cartei Națiunilor Unite și s-a ridicat cu fermitate împotriva politicii de blocuri, pentru colaborare și cooperare internațională.

„În ce ne privește — sublinia șeful delegației române — nu concepem decît un singur bloc care ar putea cu adevărat fi binefăcător, acela în sînul căruia ar fraterniza toate națiunile mari și mici fără excepție, și care ar fi în măsură să împlinească poruncile justiției sociale și naționale: bunăstarea pentru toți oamenii, națiunile..."[7].

La Paris, delegația română a desfășurat o susținută activitate pentru recunoașterea cererilor și poziției juste ale României; comuniștii și social-democrații din cadrul delegației au făcut vizite fruntașilor partidelor muncitorești respective din Franța, au acordat interviuri etc. În același timp, în zilele de 12—14 august s-au definitivat documentele și s-a constituit o comisie centrală formată din Gh. Tătărăscu, Gh. Gheorghiu-Dej, Ion Gheorghe Maurer și Florica Bagdasar, precum și patru comisii pe probleme: pentru studiul chestiunilor teritoriale și politice — Lucrețiu Pătrășcanu, Ștefan Voitec și Richard Franasovici; pentru problemele economice — Gheorghe Gheorghiu-Dej, Lothar Rădăceanu, Ion Gheorghe Maurer și Horia Grigorescu; comisia militară, prezidată de generalul Dumitru Dămăceanu și Comisia informativă, condusă de Simion Stoilov[8].

La 13 august, în fața plenului Conferinței reunite în palatul Luxemburg din Paris, șeful delegației române a prezentat declarația guvernului care cuprindea poziția țării noastre față de problemele ce urmau a fi dezbătute de către Conferință, precum și un memoriu în care erau formulate cererile și amendamentele țării noastre referitoare la tratatul de pace[9], grupate pe probleme[10].

---

[7] „Libertatea", nr. 603, din 21 august 1946.

[8] *Stenograma Consiliului de Miniștri din 23 septembrie 1946*, în Arhiva C.C. al P.C.R., fondul 103, dos. nr. 9015, fila 5—6.

[9] *Roumania. Ministry of foreign affairs. Memorandum on the military and economic contributions of Roumania to the war against Germany and Hungary*, 1946, vezi și *Studii*, nr. 3/1958.

[10] În legătură cu acest moment, de mare însemnătate pentru activitatea delegației române la Paris, pe lîngă notele stenografice publicate de Secretariatul Conferinței, dispunem de expunerea prezentată de Gh. Tătărăscu în ședința Consiliului de Miniștri din 23 septembrie 1946, de materialele documentare elaborate de către specialiști ai M.A.E. ca și de memoriile generalului D. Dămăceanu. Iată relatările acestuia din urmă: „La orele 14,45 sosim la palatul Luxemburg. Sîntem introduși într-un salon. Toți eram tăcuți... La orele 16,05 secretarul Biroului Conferinței de pace — domnul Duparc (Foques-Duparc) ne anunță că sîntem invitați în sala Conferinței. Intrarea delegației noastre în sală — așa cum de altfel s-a procedat și cu celelalte delegații ale fostelor state inamice — s-a făcut prin ușa din fund... prin spatele delegaților. Ne-am așezat pe ultima bancă liberă... Ședința a fost prezidată de Byrnes, care, după ce a urat protocolarul »bun venit«, l-a invitat pe Tătărăscu să expună memoriul României... La 17,30 delegația a fost condusă pe același drum și cu același protocol". (*Memoriul* generalului D. Dămăceanu, în Arhiva I.S.I.S.P., fondul 13, dos. nr. 1004, filele 408—413).

Expunerea delegației române a ridicat în fața Conferinței o serie de probleme cum ar fi: recunoașterea cobeligeranței României, a faptului că ea a intrat în război începînd de la 23 august și nu de la 12 septembrie; a subliniat caracterul nedrept al clauzelor privind limitarea efectivelor militare și a armamentului; în legătură cu clauzele economice, s-a arătat că dacă acestea vor fi impuse, România „nu le-ar putea satisface și totodată ar vedea restaurarea sa economică iremediabil compromisă".

A doua zi a fost dat publicității interviul acordat de Gheorghe Gheorghiu-Dej corespondentului de la Paris al agenției „Agerpres" în care se spunea printre altele: „Calitatea de cobeligerantă, rezultînd pentru România din participarea ei la lichidarea forțelor hitleriste, este o problemă care interesează nu numai România, ci în egală măsură toate popoarele lumii, pentru că prezintă fără îndoială adevărul istoric". În interviu, Secretarul general al C.C. al P.C.R. s-a mai referit la exagerările unor clauze economice și s-a declarat împotriva cuprinderii în tratat a clauzei națiunii celei mai favorizate, aceasta atingînd grav suveranitatea națională a României[11].

Ulterior, începînd din ziua de 16 august, activitatea delegației noastre s-a desfășurat pe comisii, în funcție de necesitățile impuse de lucrările conferinței, fiind concentrată îndeosebi asupra problemelor politice, teritoriale și economice[12], iar spre sfîrșit a luat parte la unele ședințe plenare.

Problemele teritoriale, ale considerării datei de 23 august ca început al participării țării noastre la războiul antihitlerist, ca și recunoașterea cobeligeranței României, au suscitat discuții ample și contradictorii, delegația noastră obținînd în aceste chestiuni nodale numai recunoașteri parțiale și uneori contradictorii. Astfel, s-a acceptat să se înscrie în tratat că România, încă de la 24 august, „a încetat toate operațiile militare împotriva U.R.S.S., s-a retras din războiul contra Națiunilor Unite și a rupt relațiile cu Germania și cu sateliții săi", dar participarea activă da război a rămas — contrar realității — fixată numai ca începînd de la 12 septembrie 1944, după semnarea convenției de armistițiu[13].

---

[11] „Scînteia", nr. 631, din 21 septembrie 1946.

[12] Comisiile pe probleme erau formate din delegați ai celor 21 de state participante (China, U.R.S.S., S.U.A., Franța, Marea Britanie, Australia, Belgia, Bielorusia, Brazilia, Canada, Etiopia, Grecia, India, Noua Zeelandă, Norvegia, Țările de Jos, Polonia, Cehoslovacia, Uniunea Sud-Africană, Ucraina și Iugoslavia) *(Recueil des Documents de la Conférence de Paris*, Tom. I, p. 7—9).

[13] Și aceasta, în pofida faptului că delegatul Uniunii Sovietice, în cuvîntarea rostită la Conferință în ziua de 13 august, susținînd cauza țării noastre, spusese: „La 23 august 1944, (...) politica externă a României a luat o întorsătură hotărîtoare. România a încetat complet operațiile militare împotriva Uniunii Sovietice pe toate teatrele de război, a ieșit din războiul împotriva Națiunilor Unite, a rupt legăturile cu Germania și sateliții ei, *a intrat în război de partea Națiunilor Unite, împotriva Germaniei și Ungariei* (subl. n.). Potrivit convenției de armistițiu, încheiată la 12 septembrie 1944, România s-a obligat să pună la dispoziție, împotriva dușmanului nostru comun, împotriva dușmanului tuturor, a Națiunilor Unite, nu mai puțin de 12 divizii cu toate mijloacele de întărire. Prin aceasta România

În problema cobeligeranței, discutată mai ales în ședința din 27 august 1946 a Comisiei politice și teritoriale pentru România[14], după ce delegatul Ucrainei — prof. N. Petrovski — a argumentat necesitatea ca României să i se acorde acest statut, apreciind că „este un act de justiție", propunere susținută și de reprezentantul Cehoslovaciei — general Heliodor Pika — s-a trecut la vot, dar propunerea a fost respinsă cu majoritate de voturi contra și patru pentru. Deși această problemă a mai fost reluată ulterior, unele delegații recunoscînd justețea cererilor române, pînă la urmă ea nu a fost soluționată favorabil[15].

Discuțiile asupra problemelor ridicate de lichidarea urmărilor dictatului de la Viena și fixarea granițelor României în partea de nord-vest a țării, deși erau precedate de hotărîrea din 7 mai a miniștrilor afacerilor externe, s-au desfășurat o perioadă mai îndelungată. După audierea delegației maghiare, în ședința comună a celor două comisii teritoriale — pentru România și Ungaria — în ziua de 31 august, în care și-a prezentat raportul Paul Auer, ministrul Ungariei la Paris[16], la 2 septembrie, șeful delegației române a făcut o amplă declarație în care se arăta printre altele: „Guvernul român declară că orice act tinzînd să modifice frontiera româno-ungară ar echivala cu distrugerea unei opere de justiție și cu crearea unui nou focar de agitație în această parte a Europei și că orice act menit să-l angajeze într-o discuție asupra politicii sale interne și a legilor sale organice, ar fi considerat ca o știrbire a suveranității și independenței sale"[17].

---

a acordat ajutorul Națiunilor Unite și în primul rînd Uniunii Sovietice, care, mai mult decît celelalte țări, a suportat greutățile atacurilor militare din partea Germaniei și a sateliților ei". (Discursul rostit de A. I. Vîșinski, șeful delegației U.R.S.S. la Conferința de Pace de la Paris — 13 august 1946, în „Scînteia", nr. 601, din 16 august 1946).

[14] Comisia politică și teritorială pentru România era formată din reprezentanții următoarelor țări: Australia, Bielorusia, Canada, Cehoslovacia, Franța, India, Noua Zeelandă, Ucraina, Uniunea Sud-Africană, U.R.S.S., Regatul Unit, S.U.A., și avea ca președinte pe D. Manuilski, șeful delegației ucrainiene. (*Recueil des Documents de la Conférence de Paris*, Tom. II, p. 182).

[15] Pentru acordarea cobeligeranței României au votat: Bielorusia, Cehoslovacia, Franța și Ucraina (Arhiva M.A.E., fondul Conferința păcii, vol. 71, fila 105).

[16] Referindu-se la această problemă, documentul intitulat *Despre pacea maghiară*, elaborat de către Partidul Social-Democrat din Ungaria, arată că „trimișii noștri au cutreierat într-una lumea ca să cîștige prieteni pentru națiunea noastră și să amelioreze renumele democrației maghiare" („*Népszava*", nr. 174, din 14 august 1946). În documentul *Pacea maghiară și Partidul Comunist*, după ce se arată că în privința problemelor teritoriale „Proiectul de tratat restabilește granițele de la Trianon" și subliniază că de aceasta răspund „în primul rînd, sistemul din trecut, guvernele din timpul războiului, Horthy Miklós și clica lui", precizează: „Ungaria a ridicat pretenții teritoriale în primul rînd față de România. Știm că România a contribuit cu armele la victoria împotriva lui Hitler, iar noi numai prin muncă. Dar, în numele ajutorului pe care l-au acordat muncitorii și țăranii maghiari Armatei Roșii, cerem interpretarea în favoarea noastră a punctului referitor la Transilvania din Convenția de armistițiu sovieto-română" („*Szabad Nép*", nr. 181, din 18 august 1946).

[17] „Libertatea", nr. 615, din 4 septembrie 1946.

Trei zile mai tîrziu, în şedinţa plenară din 5 septembrie, ţinută în sala Berthelot a palatului Luxemburg, Comisia politică şi teritorială pentru România a confirmat hotărîrea celor patru miniştri de externe din 7 mai 1946. În legătură cu această problemă, raportul prezentat de delegaţia română în faţa Consiliului de Miniştri la 23 septembrie remarca sprijinul acordat de către delegaţia Uniunii Sovietice, reprezentanţii Franţei, Cehoslovaciei şi ai altor ţări. „Reprezentantul U.R.S.S. — se arată în raportul citat — condamnă Arbitrajul de la Viena, arătîndu-i imoralitatea şi declară că Transilvania trebuie să revină în întregime României, aşa cum s-a hotărît în toate reuniunile internaţionale . . ."[18].

Multe şi complicate probleme s-au ridicat în legătură cu clauzele economice din tratatul de pace, unele urmărind direct legalizarea amestecului străin în treburile interne ale României, folosirea situaţiei economice existente pentru a face presiuni politice care vizau în ultimă instanţă însuşi caracterul puterii de stat. În această ordine de idei credem că nu este lipsit de importanţă a arăta că în cele 38 de şedinţe ţinute în perioada 16 august—12 octombrie au fost dezbătute numeroasele propuneri şi amendamente făcute de Australia, Uniunea Sud-Africană, Polonia, Statele Unite, Franţa, Marea Britanie, Ucraina şi altele, ca şi cele două documente prezentate de guvernul român[19], care cuprindeau şi observaţiile ţării noastre privind proiectul de tratat, care se refereau la probleme politice şi economice de însemnătate majoră pentru dezvoltarea ulterioară a ţării noastre ca stat independent şi suveran. Astfel, articolele 23, 24, 27 şi 29 se referă la obligaţiile impuse României, de a restitui bunurile ridicate de pe teritoriul Naţiunilor Unite şi a despăgubi pe cetăţenii acestora; de a restabili toate drepturile şi interesele legale ale Naţiunilor Unite şi ale supuşilor acestora în România, aşa cum existau la 1 septembrie 1939, precizează normele de predare către U.R.S.S. a bunurilor germane; obligaţiile României şi ale cetăţenilor săi privind datoriile băneşti decurgînd din contractele în fiinţă şi din drepturile dobîndite înainte de existenţa stării de război şi altele. Articolul 31 cuprinde obligaţiunea României de a acorda Naţiunilor Unite clauza naţiunii celei mai favorizate.

La 10 septembrie 1946, în cea de-a 14-a şedinţă a Comisiei Economice pentru Balcani şi Finlanda[20], Ion Gheorghe Maurer a expus punctul de vedere al delegaţiei române asupra clauzelor economice şi a răspuns

---

[18] *Stenograma şedinţei Consiliului de Miniştri din 23 septembrie 1946*, în Arhiva C.C. al P.C.R., fondul 103, dos. nr. 9115, filele 15—17. Vezi mai pe larg: Georgescu Titu şi Matei Gh. *Ajutorul acordat României de către Uniunea Sovietică la Conferinţa de Pace de la Paris*, în *Studii*, nr. 1/1954.

[19] *Raportul Comisiei economice pentru Balcani şi Finlanda*, în *Recueil des Documents de la Conférence de Paris*, Tom. III, 1946, p. 147—189.

[20] Comisia economică pentru Balcani şi Finlanda era formată din reprezentanţii următoarelor ţări: Australia, Bielorusia, Canada, Cehoslovacia, Franţa, India, Iugoslavia, Grecia, Noua Zeelandă, Ucraina, Uniunea Sud-Africană, U.R.S.S., S.U.A. şi avea ca preşedinte pe Dr. Josef Korbel — Cehoslovacia. (*Recueil . . ., op. cit.*, Tom. III, p. 8).

la numeroasele întrebări puse de delegațiile americană, australiană, engleză și franceză[21]. Reprezentantul delegației guvernamentale române a adus obiecții împotriva pretențiilor exagerate ale puterilor occidentale, arătînd că este ciudat să constatăm că state, pe teritoriul cărora România n-a dus niciodată operații de război, cer compensarea totală a pagubelor aduse bunurilor cetățenilor Națiunilor Unite, și aceasta nu numai în perioada cînd România a luptat împotriva aliaților, ci și în timpul cînd, rupînd orice legătură cu Germania hitleristă, România a luptat cu arma în mînă de partea coaliției antihitleriste. Nedreptatea pretențiilor cu privire la compensarea totală a pagubelor aduse bunurilor cetățenilor Națiunilor Unite devine și mai evidentă dacă ținem seama că la stabilirea sumei reparațiilor cuvenite U.R.S.S., care a avut mult de suferit în urma participării armatei române la războiul antisovietic, la propunerea făcută chiar de Uniunea Sovietică, a fost aplicat principiul compensării parțiale a pagubelor pricinuite.

Referitor la această problemă, Dr. Petru Groza, exprimînd sentimentele întregului popor, în conferința rostită la posturile de radio în seara zilei de 13 septembrie 1946 arăta că nu putem renunța la deplina exercitare a suveranității naționale pe plan economic și politic, și nu este just a ni se impune obligațiuni care să ne împiedice la îndeplinirea sarcinilor ce ni le luăm[22].

Lucrările Conferinței de pace de la Paris s-au încheiat la 15 octombrie 1946; Puterile Aliate și Asociate s-au angajat să sprijine cererea României de a deveni membră a Organizației Națiunilor Unite. Rezolvarea unor probleme rămase în suspensie, precum și redactarea finală a tratatelor a revenit conferinței miniștrilor afacerilor externe ai U.R.S.S., S.U.A., Marii Britanii și Franței, care s-au reunit la New York la sfîrșitul anului. La 28 octombrie 1946, guvernul român a înaintat un memoriu, în care s-a revenit asupra problemelor legate de recunoașterea calității de țară cobeligerantă și se cerea modificarea în favoarea României a unor clauze politice și economice, rămase nesoluționate. La 10 februarie 1947, la Paris, a avut loc ceremonia semnării tratatului de pace, act care a marcat începutul unei noi etape în relațiile internaționale ale României. Cu 6 luni mai tîrziu, la 23 august 1947, parlamentul țării, reunit în ședință solemnă, la propunerea deputaților comuniști, a votat în unanimitate ratificarea tratatului de pace, care avea să pună capăt regimului de armistițiu și să deschidă noi posibilități afirmării țării noastre pe arena vieții politice internaționale.

În timpul desfășurării Conferinței de pace, forțele democratice în frunte cu P.C.R. au desfășurat o largă muncă politică de informare și clarificare a maselor asupra problemelor dezbătute, de mobilizare a lor la acțiune în sprijinul politicii interne și externe a guvernului. În acest scop presa de partid și democratică a publicat proiectul tratatului de

[21] *Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 24 septembrie 1946*, loc. cit., p. 34—36, vezi și *Recueil des Documents . . ., op. cit.*, p. 29.

[22] „Scînteia", nr. 625, din 14 septembrie 1946.

pace şi observaţiile guvernului român, articole şi comentarii referitoare la desfăşurarea conferinţei, precum şi largi reportaje şi interviuri despre activitatea delegaţiei române. Organizaţiile de partid au dezbătut constant problemele Conferinţei de la Paris, poziţiile diferitelor delegaţii şi au acţionat în mase pentru lămurirea acestora. Au fost organizate adunări publice unde membrii delegaţiei au prezentat informări despre activitatea depusă, şi au avut loc mai multe analize la nivelul Consiliului de Miniştri.

Ampla activitate desfăşurată de P.C.R. şi de celelalte forţe democratice în legătură cu Conferinţa de pace a avut drept rezultat creşterea interesului maselor pentru problemele politice, înţelegerea legăturilor dintre politica internă şi cea externă, le-a mobilizat în lupta pentru consolidarea regimului democratic şi susţinerea prin fapte a acţiunilor acestuia.

Se contura astfel nu numai un nou tip de diplomaţie, care se face pe faţă cu aprobarea şi sprijinul maselor de oameni ai muncii, dar şi afirmarea rolului conducător al P.C.R. într-un domeniu deosebit de important al activităţii statale, acela al relaţiilor internaţionale.

Pe aceeaşi linie, de apărare a cuceririlor revoluţionare şi de respingere a oricăror încercări de imixtiune în treburile noastre interne, se situează şi răspunsul guvernului român la notele diplomatice remise de reprezentanţii Statelor Unite şi Marii Britanii în mai, iunie şi octombrie 1946, prin care interveneau în sprijinul partidelor burgheze de opoziţie, cerînd în acelaşi timp modificarea unor prevederi ale legii electorale.

Faţă de această situaţie, guvernul, argumentînd cu temeiuri juridice şi fapte incontestabile din realităţile româneşti, a calificat aceste note ca aducînd „o serioasă atingere suveranităţii României şi o imixtiune directă în afacerile sale interne“[23] şi a respins acuzaţiile ce i se aduceau ca fiind nefondate, atrăgînd atenţia că situaţia juridică a ţării noastre nu conferă nici unei puteri dreptul de control sau de imixtiune în treburile ei interne.

Demn de semnalat, pentru a reliefa măsura în care puterea populară a reuşit să se facă, în aceste probleme de interes naţional, exponentul aspiraţiilor celor mai largi categorii sociale, este însăşi poziţia partidelor burgheze reacţionare şi a presei acestora. În această ordine de idei se impune precizarea că în unele probleme de importanţă majoră, ca acelea privind reîncadrarea părţii de nord a Transilvaniei, prevederile economice împovărătoare, reducerea armamentului şi a forţelor armate, şi altele, s-a realizat o anumită aderenţă, chiar din partea grupărilor de opoziţie. Pentru ilustrarea acestui fapt considerăm semnificativă declaraţia făcută de Mihail Romniceanu în şedinţa Consiliului de Miniştri din 25 septembrie 1946 în care, în numele P.N.L.-Brătianu, se exprima „Bucuria că drepturile imprescriptibile ale României asupra Ardealului

[23] „Libertatea“, nr. 667, din 4 noiembrie 1946.

de Nord au primit o nouă confirmare, prin hotărîrea Comisiunii Politice și Teritoriale pentru România a Conferinței de la Paris"[24].

Fără a înțelege prin aceasta că P.N.L. renunțase la poziția sa de ostilitate față de puterea populară, aprecierile și acțiunile sale erau mult mai realiste decît ale celuilalt partid de opoziție — P.N.Ț.-Maniu, care a desfășurat în țară și peste hotare o largă acțiune antiguvernamentală, iar actele unor reprezentanți ai lui, mascate sub fraze și declarații patriotarde, au adus deservicii și chiar daune intereselor fundamentale ale țării. În acest context se încadrează și activitatea memoralistică și publicistică desfășurată la Paris de un grup de vechi politicieni și diplomați români ca V. V. Tilea, Alexandru Crețeanu, Augustin Popa, George Răuț, Emil Ciurea, N. Caranfil și alții[25]. Acționînd paralel cu delegația guvernamentală oficială, de multe ori împotriva acesteia, folosind în memoriile și documentele predate, în articolele de presă, aprecieri nereale, calomnioase, la realizările regimului democrat-popular, la politica sa externă, activitatea acestui grup a îngreunat munca reprezentanților legali ai României la această conferință, a contribuit la încordarea relațiilor dintre țările participante. De aceea, pe drept cuvînt, activitatea acestui grup de „rezistenți" a fost apreciată de Consiliul de Miniștri al României ca neavînd nimic comun cu sentimentele patriotice, ca lovind în interesele superioare ale țării, ca unelte ale dușmanilor acestor interese[26].

În pofida acestei activități, poziția României la Conferința de Pace de la Paris s-a bucurat de o largă și caldă apreciere internațională. Ziarele sovietice, franceze, engleze, belgiene, italiene etc. au relatat pe larg despre activitatea delegației române, multe din ele remarcînd justețea punctelor de vedere exprimate.

Prin activitatea prodigioasă a delegației române la Conferința de pace și prin semnarea Tratatului de pace cu Națiunile Unite la 10 februarie 1947, act care avea să marcheze începutul unei noi etape în relațiile internaționale ale țării noastre, s-a încheiat un capitol însemnat al luptei guvernului revoluționar-democrat pentru consolidarea pozițiilor sale internaționale, a întregului popor român pentru apărarea independenței și suveranității naționale a patriei.

PETRU BUNTA

---

[24] *Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 23 septembrie 1946*, loc. cit., p. 56.

[25] Acest grup a înaintat Conferinței de pace mai multe memorii printre care amintim: *România în fața Conferinței Păcii* — la 6 august 1946, *Observații cu privire la proiectul de tratat de pace cu România* — 9 octombrie 1946; note speciale și scrisori personale referitoare la diferite alte probleme.

[26] *Stenograma ședinței Consiliului de Miniștri din 23 septembrie 1946*, loc. cit.

DIE TÄTIGKEIT DER RUMÄNISCHEN DELEGATION BEI DER FRIEDENSKONFERENZ VOM JAHRE 1946 FÜR DIE FESTIGUNG DER UNABHÄNGIGKEIT UND SOUVERÄNITÄT DES LANDES

(Zusammenfassung)

Der Verfasser legt eingehend den Standpunkt der revolutionären Kräfte unter Führung der RKP in Zusammenhang mit dem Friedensabschluss dar. Es wird gezeigt, dass die revolutionär-demokratische Regierung sowohl im politischen, als auch im ökonomischen Bereich sich bestrebte, Beziehungen anzuknüpfen, die die Unabhängigkeit und Souveränität Rumäniens sichern sollen. In der Erklärung „Rumäniens Standpunkt gegenüber der Friedenskonferenz" wird bekräftigt, dass es auf folgende Erfordernisse berechtigt ist: Anerkennung der Qualität eines kriegführenden Staates an Seiten der Vereinten Nationen, Beseitigung der im Friedensvertrag vorgesehenen ökonomischen Klauseln, die die bedenkliche Wirtschaftslage beeinträchtigten und die geplante Wirtschaftspolitik in Frage stellten, Verbesserung der Bedingungen betreffs militärischen und Rüstungsbeschränkungen, Erzielung einer Vereinbarung über den Donauverkehr zwischen den Anrainerstaaten. Die aus 73 Personen bestehende rumänische Delegation entfaltete in Paris eine rege Tätigkeit für die Anerkennung seiner gerechten Erfordernisse. Ihre Zusammensetzung widerspiegelt die Verbundenheit zwischen hoher Representationsebene, diplomatischer Erfahrung und politischer Festigkeit. Es wird auf die Tatsache hingewiesen, dass die rumänische Delegation ihre Tätigkeit hauptsächlich darauf richtete, einen gerechten Frieden zu erzielen und die revolutionären Errungenschaften, die Unabhängigkeit und Souveränität des Landes zu verteidigen. Betreffs seiner Hauptanliegen erzielte Rumänien einen beachtlichen Teilerfolg. Die Konferenz beschloss die Aufhebung des Wiener Diktats, lehnte jedoch die Kriegsmitführung ab und erkannte die aktive Teilnahme Rumäniens am antihitleristischen Kampf nur ab 12. September 1944 an. Am 28 Oktober 1946 überreichte die rumänische Regierung der Konferenz der Aussenminister der UdSSR, USA, Grossbritanniens und Frankreichs ein Memoire, in dem sie sich mit den für Rumänien ungünstig geregelten oder ungelösten Fragen befasste.

Der Verfasser schlussfolgert, dass die Tätigkeit der rumänischen Vertretung bei der Friedenskonferenz als Teil des Kampfes der revolutionär-demokratischen Regierung für die Festigung seiner internationalen Positionen und Sicherung der nationalen Unabhängigkeit und Souveränität zu betrachten sei.

MISCELLANEA

EPIGRAPHICA (IX)*

INSCRIPȚII VOTIVE RECENT DESCOPERITE LA SARMIZEGETUSA

Cel mai important obiectiv al campaniilor de săpături 1976—1977 l-a constituit un templu de mari dimensiuni (46,3×34 m) situat la nord de zidul orașului și la sud de drumul modern care duce spre Stațiunea de mașini agricole[1]. Trei monumente epigrafice mai semnificative, descoperite în 1977, mi-au fost încredințate de către colectiv spre publicare. Pentru a rezolva de la bun început problema datării lor, sînt necesare cîteva observații de natură arheologică. După o distrugere pricinuită de atacul marcomanilor sau al aliaților lor în 170[2], edificiul a fost refăcut după același plan. Cu acest prilej în templu a fost amenajată o rețea de canale de drenaj, rudimentar construite din pietre de rîu, fragmente arhitectonice, sculpturale și epigrafice din prima fază. Inscripțiile prezentate aici fiind găsite în pereții canalelor sau la nivelul lor, se datează înainte de 170 î.e.n.

1 — La est de *podium*-ul cellei[3] s-au găsit, pe o suprafață destul de mare, bucăți din baza purtînd inscripție a unei statui a lui Hercules (fig. 1), ca și un picior și alte cîteva fragmente din statuia divinității[4].

* *Epigraphica* (I) în *Sargetia* XI—XII, 1974—1975, p. 57—79; (II), în *Apulum* XIII, 1975, p. 677—682; (III), în *ActaMN* XII, 1975, p. 165—178; (IV), în *Apulum* XIV, 1976, p. 441—453; (V), în *AIIA* XIX, 1976, p. 259—265; (VI), în *StCl* XVIII—XIX, 1976—1977; (VII), în *Apulum* XV, 1977, p. 643—657; (VIII), în *Apulum* XVI, 1978.

[1] Raportul preliminar de săpături, H. Daicoviciu, D. Alicu, I. Piso, C. Pop, *Sargetia* XIV, 1978.

[2] *Ibidem;* pentru aceste evenimente v. H. Daicoviciu, I. Piso, *ActaMN* XII, 1975, p. 159—163 = *Rev. Roum. d'hist.* XVI, 1, 1977, p. 155—159.

[3] Planul templului la H. Daicoviciu și colab., *Sargetia* XIV, 1978, pl. IV.

[4] *Op. cit.*, fig. 13, 14. Fragmentele sculpturale vor fi publicate de D. Alicu, C. Pop, V. Wollmann (*Figurated Sculptures from Sarmizegetusa*, BAR, Oxford, 1978).

a — Fragment din coronament și din cîmpul inscripției, partea stîngă sus, crăpat în două; dimensiuni: 55,5×34,5×50 cm; literele în r. 1 înalte de 9 cm, în r. 2 de 8 cm, în r. 3 de circa 7,5 cm. Sus, lateral, se văd urmele scoabelor care au prins statuia de baza ei.

b — Fragment din marginea din dreapta, sus, a cîmpului inscripției, crăpat în două; dimensiuni: 27×18×26 cm; r. 1—2 corespund primelor două rînduri din fragmentul *a*. R. 1—2 ale fragmentelor *a*—*b* se citesc (fig. 3): *Herc[u]li / Aug(usto) [sa]cr(um).* În r. 3 din fragmentul *a* literele *EX* sînt cu siguranță urmate, după un mic interval, de *AT*. R. 3 și 4, care lipsește, cuprindeau numele celui care a închinat sau pe cheltuiala căruia au fost executate baza și statuia. Deoarece cunoaștem la Sarmizegetusa un *Sex. Attius Secundus*[5], avem, se pare, de-a face cu un personaj purtînd același *praenomen* și *nomen*.

c — Fragment din cîmpul inscripției, partea de jos, stînga, și din bază, crăpat în trei; dimensiuni: 53×26×50 cm; literele de 7,5, 6,5 și 5,5 cm. Primele două rînduri conțineau probabil funcția lui *[S]ex. At[tius* ....., iar ultimul o formulă ca *d(ono) d(edit)*.

Din fragmentele *a*—*b*—*c* se poate reconstitui următorul text (fig. 3):

Herc[u]li / Aug(usto) [sa]cr(um) / [S]ex(tus) At[tius] / ..... / A ..... / D ..... / d(ono) [d(edit)]?

Din cîmpul inscripției se mai păstrează două fragmente (fig. 3):

d — dimensiuni: 6,5×3,5×15,6 cm; se distinge litera *V*.

e — dimensiuni: 8×7×12 cm; se distinge litera *O*, înaltă de 7,5 cm.

Aceleiași baze îi aparțin probabil fragmentele *f* și *g* (fig. 1, 3). Marginea lor din stînga, fiind nefinisată, făcea parte din spatele bazei. Aceasta purta, deci, inscripție și pe latura din stînga.

f — dimensiuni: 14×10×6,5 cm; literele *DE* de 4,5 cm. E firesc să ne gîndim la formula *de[dicatum]* ....., urmată de dată, de numele și funcția persoanei care a săvîrșit actul dedicării[6].

g — dimensiuni: 14×12,5×4 cm; litera *D* de 4,5 cm.

Noile descoperiri îmbogățesc repertoriul inscripțiilor și al reprezentărilor figurative ale lui Hercules din Sarmizegetusa cu piese cu adevărat monumentale[7].

---

[5] Lectura din CIL III, 1493 a fost corectată, în urma găsirii unui nou fragment, de V. Wollmann, *Apulum* XIII, 1975, p. 200—203, nr. 1. R. Ardevan (*Sargetia* XIII, 1977, p. 535—538), îl consideră pe *Sex. Attius Secundus* augustal și-l identifică cu personajul din CIL III, 12589, al cărui nume fusese citit *[Pon]tius Secundus*.

[6] De asemenea la Sarmizegetusa, V. Wolmann, *Apulum* XIII, 1975, p. 222—224, nr. 23.

[7] Un altar găsit în templul „sincretist", C. Daicoviciu, *AISC* I, 1, 1928—1932, p. 84—85, nr. 2 = AE, 1933, 13 = I. Piso, *Dacia NS* XX, 1976, p. 251 sqq = M. Bărbulescu, *ActaMN* XIV, 1976, p. 177, nr. 34; fragmente dintr-un relief descoperit în palatul Augustalilor și reprezentînd muncile lui Hercules, C. Daicoviciu, *Dacia* III—IV, 1927—1932, p. 409, 413; M. Bărbulescu—E. Nemeș, *Sargetia* XI—XII, 1974—1975, p. 317—322; M. Bărbulescu, *ActaMN* XIV, 1976, p. 182—183, nr. 33; D. Alicu, C. Pop, V. Wollmann, *Figurated Sculptures from Sarmizegetusa*, *BAR*, Oxford, 1978.

2 — Fragmentul unei baze de statuie, de marmură (fig. 2), găsită de asemenea la est de cellă; dimensiuni: 49×50×19 cm; literele de 8,5 cm. S-a păstrat o parte din coronament cu o profilatură în linii destul de simple; se văd urme de scoabe pentru prinderea statuii. Din primele două litere ale r. 1 se disting părţile superioare ale literelor *IV* (fig. 4). Statuia şi inscripţia au fost, deci, dedicate *Iu[noni]* .....

3 — În peretele estic al canalului orientat sud-nord (fig. 28) din vestul *podium*-ului cellei[8] s-a descoperit cea mai mare parte a unei baze de marmură, pentru ca, la circa trei metri spre sud să i se găsească bucata din stînga sus (fig. 5). Faptul că baza susţinea o statuie ne-o spun urmele de scoabe. Împreună cele două fragmente (*a*) măsoară 117×66×66; literele sînt în r. 1 de 10 cm, în r. 2 de 9 cm iar în r. 3 ceva mai mici. Suprafaţa cîmpului inscripţiei este în cea mai mare parte desprinsă şi pierdută, cu excepţia a trei fragmente (fig. 5):

b — dimensiuni: 7,5×8,5×0,4 cm, reprezentînd un *S;*

c — dimensiuni: 5×5,5×0,4 cm, cu un *A* sau un *V;*

d — dimensiuni: 12×10×2,5 cm, cu două litere, a căror ordine nu poate fi precizată. Una poate fi un *O* sau un *D;* pentru cealaltă, din care s-a păstrat partea mijlocie a unei haste, există mai multe posibilităţi. Fragmentele *b* şi *c* îşi au, se pare, locul în r. 2 al inscripţiei.

Statuia şi inscripţia au fost închinate Dianei Augusta[9]. S-au găsit, de altfel, un cap[10], laba unui picior încălţat cu o sandală şi alte cîteva fragmente de marmură ce ar putea fi atribuite statuii acestei divinităţi[11]. Cum stilul executării celor trei baze de statuie şi al literelor este asemănător, firesc este ca şi dimensiunile să fie apropiate. Nu ne putem, deci, aştepta ca baza statuii Dianei să fie exagerat de lată, pentru ca numele divinităţii să fi fost scris în întregime. Şi epitetul *Augusta* pare să fi fost prescurtat în r. 2, înaintea lui *sacr(um),* ca şi în inscripţia închinată lui Hercules. Asemănarea continuă în r. 3, care începe cu litera S, posibil iniţiala *praenomen*-ului personajului din r. 3—4 ale inscripţiei *1.* Textul fragmentelor *a—b—c* e următorul (fig. 6):

D[i]an(ae) / Au[g(ustae)] sa[cr(um)] / S .....

Descoperirile epigrafice din marele templu îi lămuresc în bună măsură destinaţia. Clar este că el nu a fost închinat zeului sirian Malagbel, cum se crezuse[12], ci unui cerc mai larg de divinităţi. Pe de altă parte, cultul Iunonei îl presupune pe cel al triadei capitoline, iar epitetele *Augustus, —a,* purtate de Hercules şi Diana, subliniază caracterul oficial al templului[13].

---

[8] v. H. Daicoviciu şi colab., *Sargetia* XIV, 1978, pl. IV.

[9] Pentru cultul Dianei la Sarmizegetusa v. repertoriul lui M. Bărbulescu, *Dacia NS* XVI, 1972, p. 205, 211; cf. *ActaMN* XIV, 1977, p. 173, nr. 2.

[10] v. H. Daicoviciu şi colab., *Sargetia* XIV, 1978.

[11] Fragmentele sculpturale vor fi publicate de D. Alicu, C. Pop, V. Wollmann, *Figurated Sculptures from Sarmizegetusa, BAR,* Oxford, 1978.

[12] G. Téglás, *Hunyadvármegye története* I, Budapest, 1902, p. 62; C. Daicoviciu, *Dacia* I, 1924, p. 229, 263, cu vechea bibliografie şi amplasarea ruinelor.

[13] v. H. Daicoviciu şi colab., *Sargetia* XIV, 1978.

INSCRIPȚII DIN AMFITEATRUL SARMIZEGETUSEI

Amfiteatrul, cel mai impozant monument al Sarmizegetusei[14], va mai fi, fără îndoială, discutat atît ca arhitectură, cît și pentru rolul social pe care l-a avut în capitala Daciei. Prin publicarea inscripțiilor descoperite în amfiteatru de-a lungul anilor și rămase inedite sperăm să ajutăm la formularea unor concluzii cît mai corecte. De la bun început trebuie să atragem atenția că măruntele inscripții publicate în CIL III, 13775—13791 cu precizarea *Varhely in effossionibus amphitheatri rep.* provin în cea mai mare parte, dacă nu în totalitate, din clădirile învecinate, mai ales din templul zeiței Nemesis[15]. O stelă funerară a fost însă sigur găsită în amfiteatru[16], dar va fi fost adusă aici pentru blocarea porților în vremurile de grea cumpănă de după părăsirea oficială a Daciei[17]. Ne vom ocupa întîi de inscripțiile de pe băncile de marmură sau de calcar. Cele de pe *podium*, de marmură, vor fi fost rezervate înalților funcționari imperiali, cavalerilor romani și magistraților coloniei[18]. Cele din *maenianum primum*, în general din calcar, erau ocupate de categorii privilegiate, ca *ordo decurionum* sau *ordo Augustalium*. Inscripțiile indicau fie categoria socială sau autoritățile care aveau dreptul la băncile de pe *podium* sau din *maenianum primum*, fie numele sau inițialele numelui celor care le ocupau, cu sau fără specificarea funcției[19]. Foarte multe bănci nu purtau nici un fel de inscripție. Plebea[20] trebuia să se mulțumească cu băncile de lemn din *maenianum secundum (summum)*[21]. Înainte de a trece la inscripțiile inedite, le vom prezenta cu bibliografia și comentariul strict necesare pe cele cunoscute:

a — CIL III, 12586 = G. Téglás, AEM XVI, 1893, p. 252, nr. 4 = ErdM, 1902, p. 215 = G. Szinte, HTRTÉ VIII, 1897, p. 36, pl., fig. 9; bloc dispărut între timp al unei bănci de marmură: *AVG*. Banca fiind de mar-

[14] Primele săpături au fost efectuate între 1891—1893 de G. Téglás, P. Király și G. Szinte. Ele au fost continuate și încheiate de C. Daicoviciu între 1934—1936. Se poate consulta: G. Szinte, *HTRTÉ* VIII, 1897, p. 35—37; P. Király, *Dacia Provincia Augusti* II, Nagybecskerek, 1894, p. 122—129; C. Daicoviciu, *Dacia* I, 1924, p. 230—231; *ACMIT* IV, 1932—1938, p. 393—403; C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *Ulpia Traiana*, București, 1962, p. 51—58, pl. IV; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, p. 348—349; G. Forni, *Apulum* XIII, 1975, p. 152—153.

[15] I. Piso, *Apulum*, XV, 1977, p. 643—646, nr. 1, p. 651—654, nr. 9.

[16] G. Szinte, *op. cit.*, p. 37, pl., fig. 17.

[17] P. Király, *op. cit.*, p. 122; C. Daicoviciu, *ACMIT* IV, 1932—1938, p. 403; *RE Suppl.* XIV [1974], 654.

[18] v. *Lex Coloniae Genitivae Iuliae Ursonensis*, CIL II, 5439 (= ILS, 6087 = F. F. Abbot—A. C. Johnson, *Municipal Administration in the Roman Empire*, Princeton, 1926, p. 310—311), *R* CXXV, CXXVI, CXXVII; v. și A. Stein, *Der römische Ritterstand*, München, 1927, p. 22 sqq.

[19] CIL III, 10493, 10494; V, 86—102; VII, 3293, 24659—24664; X, 7130; XII, 3316—3322; XIII, 1607, 3035; AE 1934, 263, etc.

[20] Atestată cu acest nume *(plebs)* la Sarmizegetusa într-o inscripție recent publicată, I. Piso, *StCl* XVI, 1974, p. 235—237.

[21] v. C. Daicoviciu, *ACMIT* IV, 1932—1938, p. 401.

mură, este mai firesc să ne gîndim la un înalt funcţionar imperial sau chiar la *augures*, decît la augustali[22].

b — C. Daicoviciu, *ACMIT* IV, 1932—1938, p. 406; bancă de calcar, marginea din dreapta (Mz. Sarmizegetusa): ..... *coloniae*. Avem de-a face cu un *ordo*, o magistratură sau un magistrat al coloniei.

c — CIL III, 1523; partea din stînga a unei bănci de marmură (Mz. Deva): *M O*. Este, evident, numele unui demnitar. *Nomina* cu iniţiala *O* fiind rare, ne putem gîndi la M. Opellius Adiutor[23], magistrat din timpul lui Traian. Atribuirea, în caz că este corectă, are importanţă pentru data construirii amfiteatrului.

d — CIL III, 1526; bancă de marmură, azi dispărută: *Aur(elius) Muc*(.....). Este numele unui demnitar al coloniei, după *nomen* din sec. III. Unele bănci au fost, deci, tîrziu făcute sau tîrziu scrise.

e—f — CIL III, 7991 = *EphEp* II, 1875, p. 318, nr. 440 = C. Gooss, *AVSL*, VI, 1873, p. 112: *auf zwei Steinbänken mit Lehnen* — .... *flamen* şi *Valer* ..... Deşi publicate în CIL sub acelaşi număr, e vorba de două bănci, azi dispărute, una fiindu-i rezervată unui anonim căruia îi cunoaştem funcţia de *flamen*, alta unui *Valer[ius, -ianus?]*, a cărui funcţie nu ne este cunoscută.

g — C. Daicoviciu, ACMIT IV, 1932—1938, p. 388, fig. 33; bloc dintr-o bancă de marmură (Mz. Sarmizegetusa): *L T*. Este greu de spus dacă *L* trebuie citit *l(ocus)* sau *L(ucii)*. Oricum avem de-a face cu banca rezervată unui demnitar.

h — CIL III, 1623 = C. Torma, *AEM* VI, 1882, p. 114, nr. 55 = C. Daicoviciu, *Dacia* I, 1924, p. 257; bloc dintr-o bancă de calcar (Mz. Sarmizegetusa): *S I(?) / R*.

i — G. Téglás, *AEM* XVI, 1893, p. 254, nr. 14 = *ErdM*, 1902, p. 216, nr. 7; bloc dintr-o bancă de calcar (Mz. Deva): *G/C*.

j — CIL III, 1544 = C. Torma, *AEM* VI, 1882, p. 113; bancă de calcar, azi dispărută: *ADALAP / HFN* — lectură dubioasă şi necontrolabilă[24].

k — CIL III, 1522: AVIM.... — dispărută; lectură necontrolabilă.

Inscripţiile inedite ale băncilor de amfiteatru vor fi numerotate în continuarea celor votive din paragraful precedent. Nu este exclus ca unele fragmente prezentate separat să-i fi aparţinut aceleiaşi bănci. Atunci cînd acest lucru nu mi s-a părut evident, le-am numerotat diferit. Nr. 6 şi 9 se află în amfiteatru; celelalte sînt adăpostite în Muzeul din Sarmizegetusa.

4 — Trei fragmente ale unui spătar de bancă de marmură (fig. 7); *a* — dimensiuni: 18×18×9 cm; litera *L* de 13 cm; *b* — dimensiuni: 21×24×6 cm; litera *O* de 13 cm; *c* — crăpat în două, dimensiuni:

---

[22] cf. M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 144.

[23] I. Piso, *loc. cit.*

[24] I. I. Russu, *ActaMN* VI, 1969, p. 177, vede totuşi în *ADALAP* un nume semit.

70×12×9 cm; literele *V S* de 12 şi de 14 cm. Să fi fost scris *lo[c]us?* Avînd în vedere starea fragmentară a piesei, există şi alte posibilităţi.

5 — Spătar de bancă de calcar (fig. 8,18); *a* — format din două blocuri, ambele crăpate; împreună dimensiuni: 30×135×20 cm; literele de 14—15 cm. Lectura este probabil ..... *[de] suo fecit.* Prin urmare un şir de bănci a fost executat ca *munus* pe cheltuiala unui demnitar al oraşului. Numele său se va fi aflat pe spătarele băncilor din stînga. *b* — Dimensiuni: 32×42×20 cm; litera *V* de 15 cm.

6 — Spătar crăpat de bancă de calcar puternic corodat (fig. 9,19); dimensiuni: 35×104×17 cm; literele *AVG,* de 16 cm, sînt urmate de capetele a două haste. Ne putem gîndi la bănci rezervate Augustalilor[25]. Dacă cele două haste au fost cifre, ele reprezintă numărul şirurilor de bănci *(gradus).* Deci: *AVG II*(?) Piesa nu este identică cu CIL III, 12586 (v. mai sus, *a*).

7 — Bancă de calcar (fig. 10,20) înaltă de 56 cm, din care spătarul are 28 cm, lungă de 130 cm şi lată de 56 cm, inclusiv grosimea spătarului de 10 cm; literele de 10 cm. Se citeşte: ..... *dec(urio, -nes?) c[oloniae]*[26]. E greu de spus dacă aparţinea unui decurion, în care caz numele se afla pe banca din stînga, sau dacă întreg şirul aparţinea decurionilor.

8 — Bancă de calcar (fig. 11,21) înaltă de 60 cm, din care spătarul are 28 cm, lungă de 164 cm şi lată de 40 cm, inclusiv grosimea spătarului de 7 cm; literele de aproximativ 12 cm. Se păstrează rezemătoarea din dreapta a băncii. Textul care s-a păstrat, *I(?) CL(E?)* . . ., reprezintă probabil începutul numelui ocupantului. Prima literă ar fi iniţiala *praenomen*-ului, mai degrabă *P.*

9 — Două fragmente din marginea de sus a unui spătar de bancă de calcar (fig. 12,22); *a* — dimensiuni: 26×33×14 cm; literele de 12,5 cm. Inscripţia, *[f]abr[i, -um?],* pare să arate că un număr de bănci era rezervat colegiului fabrilor. *b* — Dimensiuni: 16×21×14 cm. Se vede bucla de sus a unui *B, P* sau *R.*

10 — Fragment al unei bănci de marmură (fig. 13,23); dimensiuni: 27×52×10 cm. A mai rămas un *I* sau *L.*

11 — Fragment al unui spătar de bancă de calcar, marginea de sus (fig. 14,24); dimensiuni: 26×21×13 cm. Litera, *O,* a avut aproximativ 16 cm.

12 — Fragment al unui spătar de bancă de calcar, marginea de sus (fig. 15,25): dimensiuni 22×18×13 cm. Litera, *O,* a avut aproximativ 13 cm.

13 — Fragment al unui spătar de bancă de calcar (fig. 16,26); dimensiuni: 25×17×12 cm. Litera, *O, D* sau *B,* trebuie să fi măsurat aproximativ 10 cm.

---

[25] W. Kubitschek, *Anz. Wien,* 1933, p. 55 = F. Miltner, *RLÖ* XVII, 1933, p. 35—36 = AE, 1934, 263: *Loca Augustalium m(unicipii) A(elii) K(arnuntini).*

[26] Pentru *coloniae* v. C. Daicoviciu, *ACMIT* IV, 1932—1938, p. 406 = inscripţia *b* din lista de mai sus.

14 — Fragment al unui spătar de bancă de calcar (fig. 17,27); dimensiuni: 15×22×14 cm. S-a păstrat *I(?)* A cu înălţimea de aproximativ 16 cm.

*
* *

În vara lui 1976 au fost transportate din amfiteatru la Muzeul Arheologic din Sarmizegetusa zece lespezi de andezit avînd grosimea medie de 20 cm şi o formă aproximativ pătrată, cu latura în jur de 50 cm. Fiecare lespede are pe la mijloc un orificiu de 9—10 cm, care o străpunge dintr-o parte în alta. Deasupra sau dedesuptul orificiului au fost notate distanţe în *p(edes)*, literele avînd înălţimea de 5—8 cm. Suprafeţele sînt zgrunţuroase, nu îndeajuns de prelucrate. Pe una dintre lespezi, de 64×46×20 cm, nu se mai distinge nici o urmă de scriere. Celelalte vor fi numerotate în continuarea băncilor de amfiteatru.

15 — Dimensiuni: 53×47×21 cm (fig. 30) — *P(edes) CCCXXX*

16 — Dimensiuni: 50×50×20 cm (fig. 31) — *P(edes) CCCXL*

17 — Dimensiuni: 53×48×22 cm (fig. 32) — *P(edes) C(?)CCCXL* . . Primul *C* este nesigur, iar după litera *L* urmează, se pare, încă un semn.

18 — Dimensiuni: 50×55×21 cm (fig. 33) — *P(edes) CCCLX*

19 — Dimensiuni: 58×50×19 cm (fig. 34) — *P(edes) CCCLXV*

20 — Dimensiuni: 60×50×21 cm (fig. 29, 35) — *P(edes) CCCXC*

21 — Dimensiuni: 54×52×20 cm (fig. 36) — *P(edes) CCCXC* . . Urmează un semn sau două care nu pot fi deslușite.

22 — Dimensiuni: 61×53×20 cm (fig. 37) — *P(edes) CCCXCII* Literele păstrează culoarea roşie.

23. — Dimensiuni 60×50×22 cm (fig. 38) — *P(edes) CCCCXX*

Nu am putut găsi nicăieri vreo referire la aceste lespezi şi la locul exact de descoperire. E clar însă că, cifrele reprezentînd unităţi de lungime, nu puteau servi la numerotarea băncilor sau a şirurilor de bănci. Pe de altă parte, orificiile cu greu puteau fi folosite la altceva decît la fixarea unor pari. Se ştie că asemenea pari *(mali)* susţineau în teatre şi amfiteatre pînza *(velarium)*, care îi ferea pe spectatori de soare sau de ploaie[27]. La marile amfiteatre parii erau susţinuţi în exterior, în jurul atticii, de console şi erau fixaţi dedesupt în nişte orificii. De fiecare par era prinsă cîte o frînghie. Celelalte capete ale tuturor frînghiilor erau legate de o frînghie lungă care, atunci cînd întreg cordajul era întins, primea forma elipsei arenei. În punctele de legătură frînghiile orizontale care porneau de la pari erau ataşate prin altele, verticale, de *podium*[28]. *Velum* nu era alcătuit dintr-o singură bucată ci, o dată pentru

[27] Pentru *velarium* v. C. Thierry, *DA* I, 1877, p. 243—247; L. Friedländer, *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms*[8] II, 1910, p. 556—557; R. Cagnat, V. Chapot, *Manuel d'archéologie romaine*, Paris, 1916, p. 195; A. Grenier, *Manuel d'archéologie gallo-romaine* II, Paris, 1958, p. 573.

[28] Urme în zidul care desparte *podium*-ul de arenă se mai văd la amfiteatrele din Nemausus şi Arelate, C. Thierry, *op. cit.*, 247; A. Grenier, *op. cit.*, p. 574.

a rezista puterii vîntului şi propriei greutăţi, apoi pentru a satisface dorinţele spectatorilor din diferiţii *cunei*, era tăiat în fîşii care glisau cu ajutorul unor scripeţi şi al unor inele pe cordaj. Manevrarea *velarium*-ului din *amphitheatrum Flavium* era, de pildă, atît de anevoioasă, încît erau folosiţi marinari[29]. Dificultăţile nu erau nici pe departe atît de mari atunci cînd amfiteatrele aveau, asemenea celui din Sarmizegetusa, dimensiuni mai modeste. Presiunea care se exercita asupra parilor înspre interiorul amfiteatrului era proporţională cu suprafaţa pînzei. La Sarmizegetusa nu era neapărată nevoie ca zidul să preia o parte din presiune şi deci ca parii să fie fixaţi în exteriorul său. Aici lespezile cu orificii, care nu aveau cum să fie folosite în modul descris mai înainte, erau foarte probabil fixate în mortar pe coama zidului, în spatele ultimului rînd de bănci (fig. 39).

Cifrele de pe lespezi aveau, pe cît se pare, rostul de a măsura circumferinţa *velarium*-ului, pornind fie de la poarta de est, fie de la cea de vest. Practic ele dădeau mai mult sau mai puţin măsura circumferinţei amfiteatrului însuşi. Că avem de-a face cu *pedes* (= 29,6 cm) şi nu cu *passus* (= 148 cm) reiese dintr-o simplă socoteală: cifra cea mai înaltă pe care o cunoaştem, *CCCCXX* (nr. 23), ar echivala în al doilea caz cu 621,6 m, ceea ce depăşeşte cu mult circumferinţa amfiteatrului. Lungimea indicată se măsura pînă la centrul orificiului fiecărei lespezi, deci pînă la centrul unui *malus*. Cum lăţimea unei lespezi era de aproximativ 50 cm, distanţa dintre doi *mali*, ţinîndu-se seama de spaţiile dintre lespezi, trebuie să fi fost de 2 *pedes*. Că este aşa ne-o arată lespezile nr. 20 şi 22, care, purtînd cifrele *CCCXC* şi *CCCXCII*, erau alăturate.

La toate acestea s-ar putea obiecta că parii sînt prea deşi. Răspunsul este că nu trebuia să-i corespundă fiecăruia cîte o frînghie orizontală şi una verticală ataşată de *podium*, după cum nu era nevoie ca fîşiile, mai precis trapezurile alungite de pînză să aibă latura mare de numai 2 *pedes*. O bună parte dintre pari servea pur şi simplu pentru a ţine pînza întinsă. Cifrele fără soţ de pe unele lespezi (sigur pe nr. 19) par să arate că şirul parilor nu era continuu.

UN ALTAR EPIGRAFIC DIN SARMIZEGETUSA

24 — În lapidarul Muzeului Arheologic din Sarmizegetusa se află un altar epigrafic de marmură, inedit, cu dimensiunile 82×41×26 cm şi literele de 5 cm. Aproape întreaga suprafaţă a cîmpului inscripţiei este desprinsă, astfel încît cu greu se mai poate distinge ceva în două rînduri de pe la mijloc. În primul dintre ele literele *RMI*, destul de clare, urmate de o linie oblică, ascund numele prescurtat al Sarmizegetusei. Se mai vede în continuare o hastă verticală, care putea aparţine unui *E*. În a doua jumătate a r. 2 se disting literele *RI* şi partea stîngă

[29] *Vita Commodi* 15, 6: .... *a militibus classiariis, qui vela ducebant* .....

a unui *M*, mai degrabă decît a unui *N*. Mai slab se vede *VR* din *nomen* și prima literă, probabil *P*, a *cognomen*-ului dedicantului. Prosopografia capitalei Daciei romane s-a ales astfel cu încă un nume, *[A]ur(elius) Prim[us, -anus* sau *-itivus]*. În rîndul următor se văd două slabe urme de litere. Textul, nu îndeajuns de sigur, este următorul:

.... *Sarmize[g(etusae?) / A]ur(elius) Prim[. / ...*

IOAN PISO

EPIGRAPHICA (IX)

(Résumé)

On y présente 24 inscriptions inédites de Sarmizegetusa, abritées dans le Musée Archéologique de la localité moderne au même nom. Trois autels fragmentaires (nos 1—3) dédiés à *Hercules Augustus*, à *Diana Augusta* et à *Iuno* ont été découverts pendant les fouilles de 1977 dans un grand temple situé dans l'enceinte sacrée, au nord de la muraille de Sarmizegetusa (v. le rapport préliminaire des fouilles, H. Daicoviciu, D. Alicu, I. Piso, C. Pop, *Sargetia* XIV, 1978). Le chapitre suivant traite des inscriptions de l'amphithéâtre. On commence par discuter les inscriptions connues des bancs de l'amphithéâtre (*a—j*). Les nos 4—14, toujours des bancs de l'amphithéâtre, sont inédits et nous offrent des données intéressantes: le banc no 7 était réservé à un décurion de la *colonia*, le no 9 très probablement aux *fabri* et le no 6 aux Augustales. Le no 5, *[de] suo fecit*, prouve qu'un rang de bancs a été executé aux frais d'un particulier à titre de *munus*. Les nos 15—23, sur des blocs dans lesquels on a partiqué des trous, expriment des longueurs en *pedes*. Dans les trous on fixait des mâts, qui servaient à soutenir au moyen de cordes le *velarium* de l'amphithéâtre. Le no 24, enfin, est un autel en marbre où l'on lit à grand-peine le nom de Sarmizegetusa et celui du dédicant.

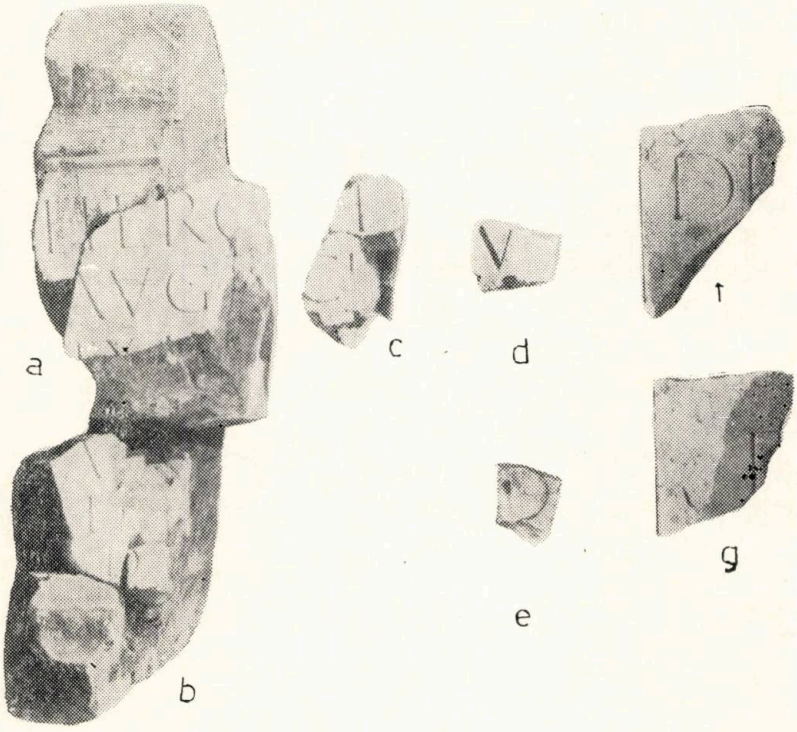

1

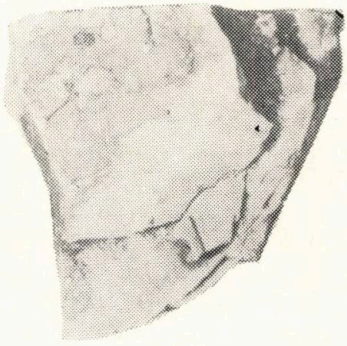

2

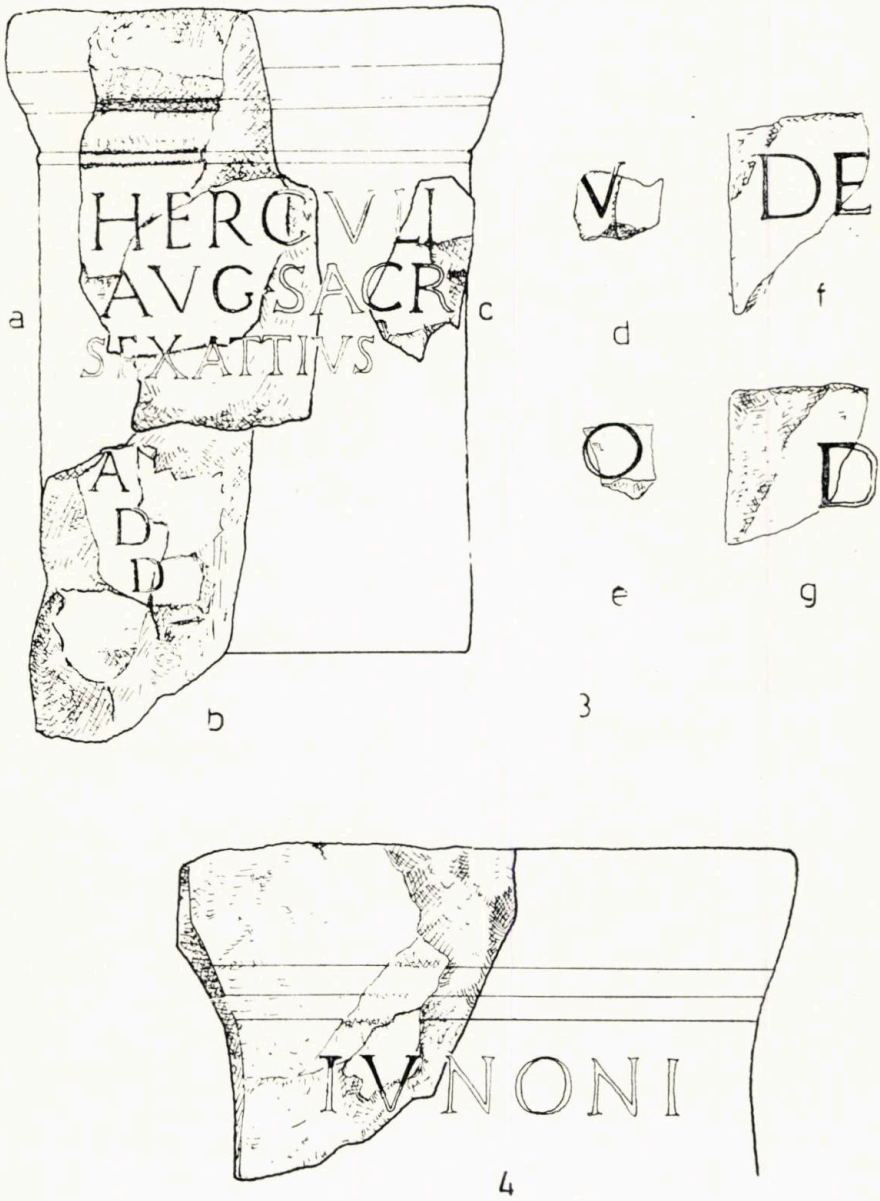
HERCVL
AVG SACR
SEXATTIVS
a
b
c
d
e
f
g
3
IVNONI
4

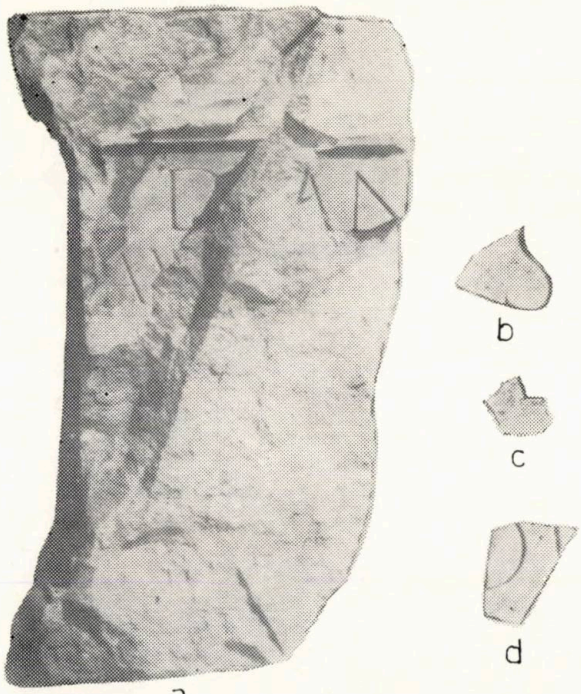

5.

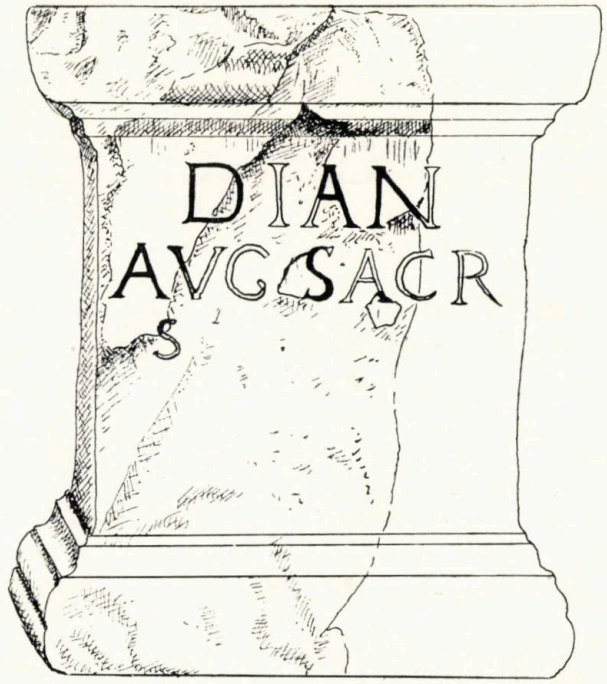

6

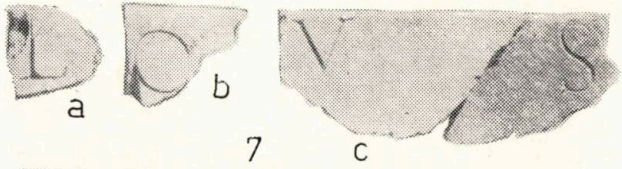

7

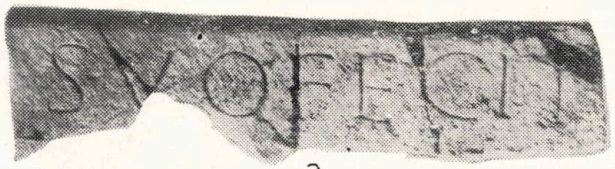

a

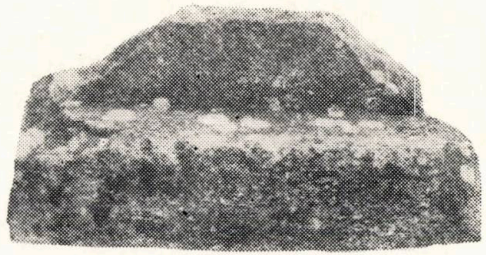

10

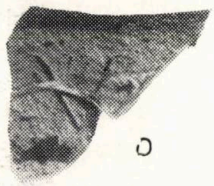

b

8

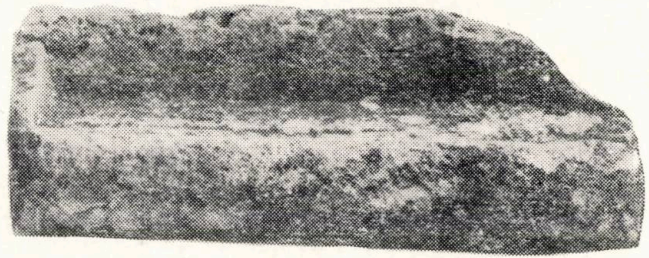

11

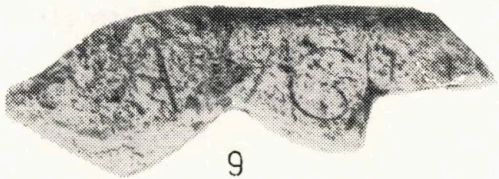

9

a

b

12

13

14

15

16

17

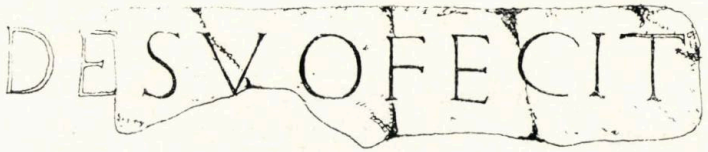

a

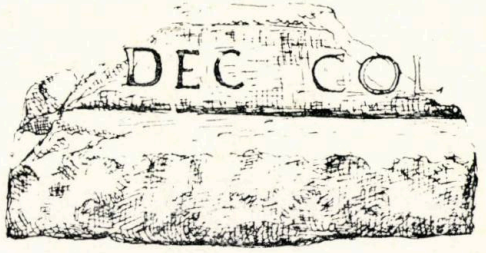

20

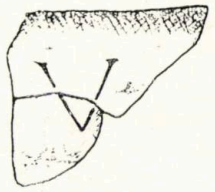

18

b

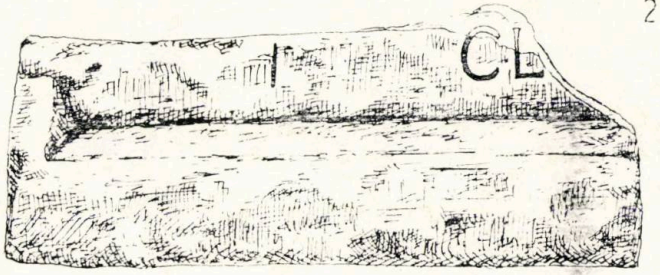

21

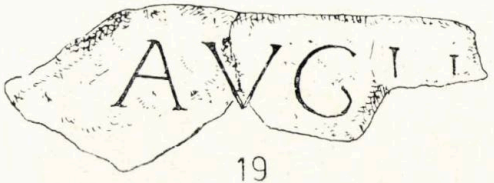

19

a

22

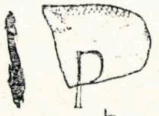

b

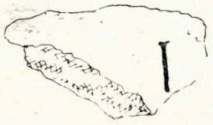

23

24

25

26

27

28

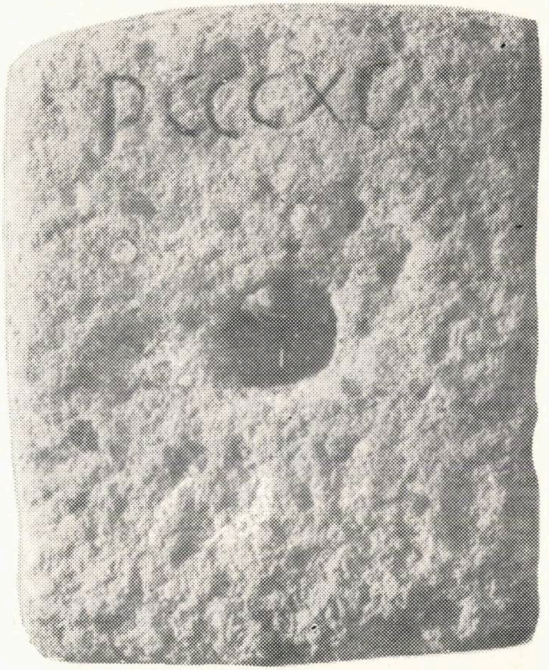

29

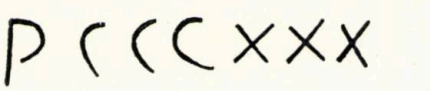

30

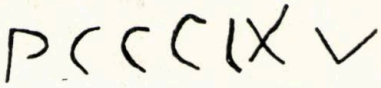

34

31

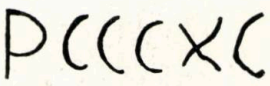

35

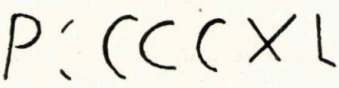

32

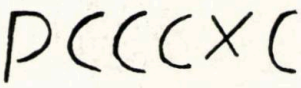

36

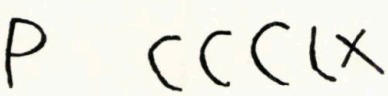

33

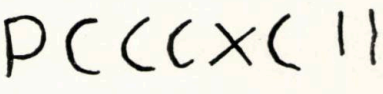

37

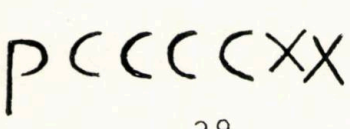

38

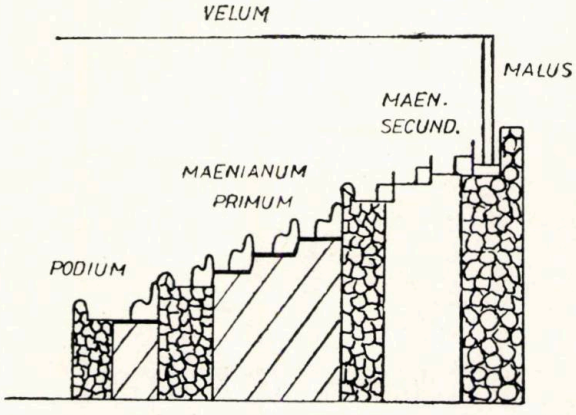

39

40

41

TEZAURE MONETARE DIN SEC. XV—XVIII DESCOPERITE LA CLUJ-NAPOCA ȘI UNELE PROBLEME DE CIRCULAȚIE MONETARĂ

Descoperirea unui tezaur monetar, în curtea Conservatorului clujean de muzică (toamna anului 1976)[1], ne oferă prilejul de a discuta cîteva probleme legate de circulația monetară în Transilvania; în acest scop, vom trece, mai întîi, în revistă tezaurele monetare ce cuprind piese din sec. XV—XVIII, tezaure ce au fost găsite pe teritoriul municipiului actual.

Ceea ce ne determină să alegem pentru discuție amintitele tezaure este, pe de o parte, faptul că ele formează marea majoritate a vestigiilor numismatice clujene din secolele orînduirii feudale, iar pe de alta, că literatura de specialitate din țara noastră acordă din ce în ce mai mare atenție, în anii din urmă, dezbaterii unor aspecte de circulație monetară, cu implicații de istorie economică și uneori chiar socială, dezbatere efectuată tocmai pe baza analizei tezaurelor monetare cu piese datînd din perioada amintită. Printre problemele care au fost ridicate, sînt unele care necesită într-adevăr o examinare amănunțită și cît mai aprofundată posibil; de pildă: a) destinația căreia îi vor fi servit monedele găsite; b) în raport cu aceasta, necesitatea sau superfluitatea unor deducții directe privitor la mediul social de proveniență a tezaurelor monetare; c) relația existentă între acumularea monetară și fenomenul istorico-economic al *tezaurizării* monetare; ș.a. Discuția materialului numismatic ce urmează a fi înfățișat are în vedere (desigur, în limita posibilităților oferite de „materia primă") asemenea probleme.

În perioada istorică amintită se încadrează un număr de 10 tezaure monetare găsite la Cluj. În ordinea cronologică a descoperirii, ele sînt următoarele:

1. Tezaurul din str. Napoca, descoperit în 1906, constă din 558 monede, datate (ori, în cazul celor ce nu poartă mențiunea anului de emitere, databile) între 1458/1490—1696. Compoziția lor pe țări și alte foruri emitente este următoarea: Transilvania — 28 piese; Polonia — 154 piese; Ungaria — 241 piese; restul monedelor sînt emisiuni imperiale, ale unor state și orașe germane, piese emise în Boemia, la Swidnica, Riga și Elbląg sub ocupație suedeză, în Suedia, la Florența, Veneția și Ragusa. Tezaurul prezintă o gamă largă de valori nominale, de la moneda mică și mijlocie de argint (154 denari, 61 piese de 3 groși, 39 de $1\frac{1}{2}$ groș, 57 piese de 6 groși, 74 monede de 15 creițari etc.) la nominalele de valoare ridicată (62 monede de 2/3 taler, 35 taleri, 6 piese de 60 florini, un-

[1] P. Iambor—F. Pap, *Tezaurul monetar din sec. XVI—XVII de la Cluj-Napoca (Conservator)*, în *ActaMN*, XV (1978), p. 331—347.

scudo etc.). Dacă denarii sînt aproape în totalitate maghiari, în schimb, groşii şi multiplii lor provin în cea mai mare parte din Polonia. Talerii sînt emişi de mai toate ţările (oraşele) reprezentate în tezaur; piesele de 2/3 taler aparţin, în majoritatea lor, stăruleţelor germane, confederaţiei belgiene[2].

2. Tezaurul găsit în anul 1907 în str. Tutunului 12, format din 273 monede emise între anii 1621—1742. În afară de 81 piese poloneze, 78 maghiare, 28 austriece, 10 cehe, 10 monede din Tirol, 8 din Prusia, tezaurul mai conţine emisiuni din Olmütz, Stiria, Carintia, Silezia, Brandenburg, episcopatul de Breslau, Elbląg. Şi aici, avem de-a face cu o diversitate remarcabilă de valori nominale, de la creiţari şi multiplii lor (din rîndul cărora se remarcă numeric piesele de 15 creiţari: 53 buc.), trecînd prin groşi (31 buc.), polturi (28 buc.), piesele de 3 groşi (13 buc.), pînă la monedele de 6 groşi (52 buc.) şi de 1/6 taler (2 buc.)[3].

3. Un tezaur descoperit în 1908 la Cluj-Mănăştur; cele 1182 piese componente cuprind răstimpul 1447/1492—1599. Compus din monede de mică valoare nominală, tezaurul constă în majoritate din denari (933 piese, din care 932 emise în Ungaria, una în Transilvania), în afară de care conţine fileri de Boemia (57 piese), jumătăţi de groş, groşi, groşi mari, tripli groşi, emişi în Polonia, la Elbląg, Gdańsk, Riga, în Lituania, la Swidnica, în Liegnitz, Brandenburg, Prusia[4].

4. Tezaurul din Mănăştur, partea de hotar „Galcer", scos din pămînt în anul 1932. Emisiunile acestui tezaur datează din anii 1605—1698. Majoritatea, 155 piese, provin din diferite state germane, în afară de care mai sînt reprezentate în tezaur Polonia (12 piese: timfi şi orţi), provincii din Belgia şi Ţările de Jos (9 piese), Ungaria (1 piesă). În rîndul valorilor nominale predomină 135 monede de 2/3 taler (emise de state şi oraşe germane, precum şi în Belgia); mai găsim multipli ai creiţarului, groşului, taleri, un dublu ducat[5].

5. Tezaurul descoperit în anul 1944, în incinta Fabricii de cărămizi din localitate. Compus din 1681 piese (bătute între anii 1610—1695), este relativ omogen din punct de vedere al valorii nominale, cuprinzînd 852 groşi (emişi în Polonia), peste 500 piese de 6 groşi (cu puţine excepţii, tot poloneze), peste 200 tripli groşi (din Ungaria, provinciile imperiului, statele germane, Suedia)[6].

6. Tezaurul din str. Szentgyörgyhegy, publicat printre noile achiziţii înregistrate în 1944 la Cabinetul numismatic din Budapesta[7]; in-

[2] Cn 23 — 1906. Referire: F. Pap—I. Winkler, *Monede poloneze din secolele XV—XVII în Transilvania*, în *ActaMN*, III (1966), p. 198, nota 5; I. Winkler, *Tezaurul de taleri şi ducaţi descoperit la Cluj*, în *AIIAC*, XVIII (1975), p. 331, nota 6.

[3] Cn 95 — 1907; F. Pap—I. Winkler, *op. cit.*, p. 198, nota 5; I. Winkler, *op. cit.*, p. 331, nota 6.

[4] Cn 86 — 1908; F. Pap—I. Winkler, *op. cit.*, p. 198, nota 6; I. Winkler, *op. cit.*, p. 331, nota 6.

[5] Cn 2 — 1932; I. Winkler, *op. cit.*, p. 331, nota 6.

[6] Cn 9 — 1944; F. Pap—I. Winkler, *op. cit.*, p. 198, nota 5; I. Winkler, *op. cit.*, p. 331, nota 6.

[7] *NK*, 50—51, p. 72; I. Winkler, *op. cit.*, p. 331, nota 6.

formația comunică data ultimei emisiuni din cadrul tezaurului, și anume, anul 1686. Cele 1702 monede sînt emise în Polonia, Transilvania, Ungaria, Suedia, Livonia, Brandenburg. Printre valorile nominale predomină polturile (piese de $1^1/_2$ groș poloneze, în număr de 865), urmate de monedele de 6 groși emise în Polonia (512 buc.), restul constînd din groși și tripli groși, în majoritate polonezi.

7. Un mic tezaur de 13 piese (denari, jumătăți de groș, groși) ieșit la suprafață în 1962, la construirea blocului nr. 5 de pe str. Dragalina, Monedele, bătute între anii 1499/1501—1627, au fost emise în Transilvania, Ungaria, Polonia, la Swidnica, Gdańsk, în Prusia[8].

8. Un egal de mic tezaur, scos la suprafață în str. Cireșilor (cartierul Hajongard), în anul 1967, avînd în compoziție groși, groși mari, piese de $1^1/_2$ groș și de 6 groși, emise în Transilvania, Ungaria, Polonia, Riga sub ocupație suedeză[9].

9. Tezaurul de taleri și ducați descoperit în 1971, cu ocazia unor săpături edilitare, în vechea casă Tauffer din piața Libertății colț cu str. Matei Corvin, conținînd în total 212 monede emise între anii 1458/1490—1655 în Transilvania (6 piese), Ungaria (70 piese), Austria (104 monede), Saxonia (24 monede), Boemia (1 piesă), Danemarca (1 piesă), Gdańsk (2 piese), Brandenburg (1 piesă), Braunschweig (1 buc.), Ravensberg (1 buc.), Frankfurt pe Main (1 buc.)[10].

10. Tezaurul recent găsit în curtea Conservatorului: 4307 piese întregi și 96 fragmente, emise între 1572—1611. Eșalonîndu-se pe o perioadă relativ restrînsă, tezaurul prezintă omogenitate atît din punct de vedere al compoziției pe țări (majoritatea monedelor fiind poloneze și de tip polonez, iar restul, bătute în Transilvania; o singură monedă provine din Ungaria), cît și sub aspectul valorilor nominale (4256 tripli groși, 43 piese de 6 groși, 7 monede de 3 creițari, 1 creițar)[11].

O primă remarcă ce se impune în legătură cu tezaurele enumerate se referă la destinația, la funcția monedelor ascunse în pămînt. Orașul Cluj, important centru meșteșugăresc și comercial, era în secolele XVI—XVIII suficient de populat și activ din punct de vedere economic, pentru ca aceste 10 tezaure monetare (a căror găsire este, firește, rod al întîmplării) să nu ni se pară de loc exagerat de multe, în calitatea lor de oglinditoare ale unei asemenea vieți economice. La cotitura secolelor XVI—XVII, în interiorul incintei orășenești trăiau, după unele calcule, cca 6000 de locuitori, iar în afara zidurilor cca 1500[12]. Or, tezaure monetare găsite în perimetrul orașului încins cu ziduri sînt în număr de 4, celelalte fiind găsite în afara zidului de incintă. Interesant este faptul că

---

[8] V. Pintea, *Un tezaur de monede feudale de la Cluj din secolele XVI—XVII*, în *AIIC*, IX (1966), p. 225—230.

[9] F. Pap, *Un tezaur monetar din secolul al XVII-lea descoperit la Cluj*, în *SCN*, V (1971), p. 391—392.

[10] I. Winkler, *op. cit.*, p. 321—336.

[11] P. Iambor — F. Pap, *op. cit.*, p. 341—342.

[12] *Istoria Clujului*, sub red. acad. prof. Șt. Pascu, Cluj, 1974, p. 139.

două tezaure au fost descoperite în Cluj-Mănăştur, deci pe artera de circulaţie spre apus, în satul aparţinător domeniului Cluj-Mănăştur, care avea de fapt o situaţie de tîrg[13]; nu trebuie, astfel, să ne mire că şi aici putea exista un intens schimb comercial, oglindit întrucîtva şi în efectivul monetar ce fusese ascuns la un moment dat. Ceea ce dorim să relevăm, din această imagine a repartizării tezaurelor înlăuntrul şi în afara zidurilor orăşeneşti, este însă faptul că, nici în cazul tezaurelor găsite *extra muros,* nici în cel al descoperirilor făcute în interiorul zidurilor de incintă orăşenească, nu putem face vreo distincţie netă între tezaure cu valori nominale exclusiv ridicate sau exclusiv mici, respectiv tezaure eterogene din punct de vedere al valorilor nominale, ceea ce indică o asimilare considerabilă, şi a zonelor aflate *extra muros,* vieţii economice pulsante a emporiului în perioada discutată. Aceasta duce la imposibilitatea — în cazul dat — de a efectua, pe baza compoziţiei valorice şi numerice a tezaurelor monetare, categorisiri sociale ale prezumtivilor proprietari de fonduri băneşti ascunse în pămînt la Cluj sau în jurul Clujului.

Considerăm necesară această precizare, pentru că, pe marginea analizei unui tezaur monetar cantitativ mic şi de relativ redusă valoare, s-a emis, de curînd, o paralelă de ordin social-istoric, şi anume, că unele tezaure analoage ar avea proprietari de stare socială foarte modestă, făcînd parte — eventual — din categoria ţăranilor aserviţi[14]. Departe de a contesta categoric ipoteza — care, credem, în lipsă de alte elemente probatorii (material documentar sau izvoare narative care să concure la identificarea persoanei proprietarilor respectivelor acumulări de bani), poate fi în egală măsură infirmată, cît şi confirmată —, dorim să ne exprimăm părerea că descoperirea unor vestigii materiale de genul celor discutate poate fi doveditoare — şi aceasta, într-o măsură foarte relativă — doar pentru unele fenomene *cu caracter economic,* cum ar fi şi prezenţa anumitor emisiuni monetare în viaţa economică, comercială, a zonei în care au fost găsite tezaurele monetare respective.

Tezaurele monetare, descoperiri accidentale, nu pot reflecta exact situaţia materială a proprietarilor lor. O dată, pentru că ascunderea lor nu se datoreşte încheierii firesti a unui proces de acumulare bănească, ci, şi ea, accidentului (de la împrejurări istorice pe care, la caz, le pot în mod fericit ilustra, şi pînă la împrejurări cu totul personale, imposibil de detectat). În al doilea rînd, pentru că, confruntate cu ansamblul activităţii economice de durată a unor deţinători de mijloace materiale — de pildă, negustori transportori de mărfuri importate şi exportate, a căror contravaloare este bine cunoscută —, tezaurele monetare se dezvăluie de îndată ca entităţi materiale de valoare foarte redusă faţă de

[13] *Idem,* p. 182.

[14] E. Chirilă—A. Hopârtean, *Der Münzhort von Mihai Viteazul,* în *AIIAC,* XVIII (1975), p. 344 (text şi nota 8), 347.

cea a unui anumit circuit comercial[15]. Iată de ce nu se poate afirma nici faptul că deținerea de monede cu valoare nominală ridicată ar fi dovada vreunei intenții de tezaurizare monetară. Firește că preschimbarea monedelor mărunte în taleri sau ducați asigură proprietarului un stoc bănesc mai stabil decît cel format din mărunțiș; cert este însă că asemenea monede erau și ele utilizate ca mijloc de schimb comercial curent. O dovadă în acest sens o constituie și prezența monedelor cu valoare nominală ridicată, în tezaurele descoperite la Cluj, în tot cursul sec. XVII.

În legătură cu prezența — și, deci, circulația — unor asemenea monede, se pune întrebarea, dacă se poate stabili momentul în care moneda poloneză, mijloc comod de schimb comercial la răscrucea secolelor XVI—XVII, își cedează locul monedei imperiale (aceasta, ca simptom al consolidării treptate a influenței habsburgice în Transilvania).

Spre a examina situația la Cluj, să recurgem din nou la mărturia celor 10 tezaure monetare discutate.

Din punct de vedere al datei ultimei emisiuni monetare, aceste tezaure pot fi împărțite în două categorii. O primă categorie o formează tezaurele a căror ultimă emisiune nu depășește jumătatea, ba chiar cel de al treilea deceniu al secolului al XVII-lea. Aici intră cele două tezaure mici, tezaurul de la Cluj-Mănăștur și tezaurul din curtea Conservatorului. Restul tezaurelor se încheie cu emisiuni din a doua jumătate a sec. XVII și prima jumătate a celui următor (dintre acestea, cea mai veche dată de ultimă emisiune o aflăm în cadrul tezaurului din casa Tauffer, ea fiind anul 1655, pe cînd cea mai recentă este data ultimei emisiuni monetare în tezaurul din str. Tutunului, și anume anul 1742). Desigur, această grupare, în sine, nu spune prea mult, ea fiind explicabilă, cunoscută în atîtea cazuri pe teritoriul Transilvaniei. Semnificativ este însă că, în toate cazurile, compoziția după proveniența emisiunilor monetare prezintă aceeași grupare, ca și cea după criteriul datei de încheiere. Acele tezaure care se încheie în plină perioadă de viață economică activă a principatului, în condițiile în care îndelungatul război european era încă o realitate cotidiană, cînd se constată și pe planul circulației monetare deplina manifestare a efectelor așa-zisei „revoluții a prețurilor" ajunsă a cuprinde și meleagurile transilvane, aceste tezaure, deci, sînt relativ omogene. Emisiunile lor se datoresc, fără excepție, unui număr mai mic de state sau alte foruri emitente; în cadrul lor figurează, fără excepție, monede poloneze, transilvane și maghiare, în cantități masive (respectiv, în cazul celor două tezaure mici, în cantități preponderente). În schimb, categoria de tezaure încheiate începînd cu a doua jumătate a sec. XVII și pînă aproape de mijlocul veacului ur-

[15] A se vedea, în acest sens, analiza comparativă a valorii tezaurului de monede de aur de la Baia Mare și a investițiilor bănești ale unui comerciant clujean, în operațiunile sale de import-export de-a lungul unui an vamal, în F. Pap, *Efectiv monetar și monedă de calcul în comerțul extern clujean (prima jumătate a sec. XVII)*, ms. predat spre publicare în volumul jubiliar al Muzeului de istorie din Turda, p. 4—5.

mător se prezintă mult mai eterogenă. Chiar dacă emisiunile poloneze sînt prezente în fiecare din aceste tezaure, ele sînt mult depășite de numărul monedelor emise de o sumedenie de statulețe germane, de acelea imperiale și chiar de cele datorate unor emitenți din apusul Europei (din Italia, Țările de Jos, Belgia). Într-o recentă analiză a circulației monetare în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, se emite ipoteza că, pînă prin 1675—80, stocul de bază al efectivului monetar activ în Transilvania ar fi fost constituit de monedele poloneze, transilvane, maghiare, prusiene, iar în jurul anului 1680 ar începe să pătrundă masiv moneda germană, alături de cea austriacă[16]. În ceea ce privește circulația monetară la Cluj — cel mai de seamă centru economic, politic și cultural al Transilvaniei în perioada principatului —, în situația dată a repartizării după proveniență a emisiunilor monetare prezentate, trebuie să aducem corective acestei cronologii. După mărturia tezaurelor monetare descoperite la Cluj, aici încetarea prepondereței nete a stocului monetar polonez și transilvănean nu este un fenomen concomitent cu impunerea hotărîtă a influenței politice imperiale (mai cu seamă după a doua jumătate a penultimului deceniu al sec. XVII), ci *o precede pe aceasta*. Tot așa, putem antedata și începuturile procesului de infiltrare și, apoi, de ridicare la întîia ordine de importanță a monedei imperiale austriace, la fel ca a aceleia a statelor germane. Moneda germană apare, de pildă, în tezaurul de pe str. Napoca, începînd din 1615; în tezaurul de taleri și ducați, în anul 1611; iar în tezaurul de la Mănăștur-Galcer, începutul deceniului al optulea marchează deja o preponderență netă a monedei germane. Evidentă este și prezența relativ timpurie a monedei austriece: tezaurul din casa Tauffer, în care ea ocupă peste 50 % din totalul monedelor, conține monede austriece începînd din anul 1557 și, apoi, neîntrerupt, pînă în 1653; în tezaurul din str. Tutunului, monedele Austriei, Stiriei și Tirolului apar începînd cu emisiuni din anii 1626, 1630, respectiv 1642; tezaurul găsit în incinta Fabricii de cărămizi conține monede carintiene începînd cu anul 1624; în sfîrșit, în cadrul tezaurului dezgropat în str. Napoca, prima monedă de acest tip este talerul arhiducelui Ferdinand (1564—1595) emis pentru Tirol.

Cu rezervele pe care ni le impun în general relativitatea reflectării prin prisma tezaurelor monetare a situației existente în circulația monetară, iar în speță faptul că ne formulăm concluziile pe baza unui material limitat ca spațiu geografic (deși suficient de caracteristic, în situația Clujului, de important centru economic al vremii), trebuie să precizăm, prin urmare, că din cele expuse nu reiese un soi de „ștafetă" a emisiunilor monetare predominante în circulația bănească a secolului al

[16] E. Chirilă, *Contribuții la studiul circulației monedei de argint în Transilvania în a doua jumătate a secolului XVII*, în *Apulum*, XI (1973), p. 718—719.

XVII-lea. Moneda poloneză și cea bătută după model polonez[17] nu dispar la o anumită dată (deși ponderea lor la finele veacului nu mai este egală cu cea din primele decenii)[18], după cum treptată este și cucerirea de teren a monedelor de valoare mai ridicată emise de foruri imperiale, ori statale, ecleziastice și orășenești de pe teritoriu german, ca și din Europa apuseană. La originea acestei evoluții în circulația monetară clujeană (reflex al celei transilvane în ansamblul ei) nu vedem, ca dătător de ton, factorul politic al consolidării influenței imperiale în Transilvania, ci, mai degrabă, un factor de natură economică, și anume, consecințele — fie chiar cu efect întîrziat — pe care le-a avut stingerea fenomenului european al „revoluției prețurilor" (pe la mijlocul veacului al XVII-lea) pentru scăderea intensității de circulație a monedei poloneze depreciate, pentru apariția unor genuri noi de nominale, pentru transpunerea treptată a centrului de greutate în favoarea altor tipuri monetare decît cel polonez.

Studiul circulației monetare în Transilvania, în perioada unor profunde prefaceri economico-politice pe plan european, nu se poate lipsi de o continuă confruntare cu fenomenele economice caracteristice în general acestei perioade de prefaceri.

FRANCISC PAP

PRESCURTĂRI

ActaMN = Acta Musei Napocensis. Cluj-Napoca.

AIIAC = Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca. Cluj-Napoca.

AIIC = Anuarul Institutului de istorie Cluj.

Cn = Cabinetul numismatic al Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca.

NK = Numizmatikai Közlöny. Budapest.

SCN = Studii și cercetări de numismatică. București.

---

[17] Deci monedele unor țări sau ale altor foruri emitente aflate sub supremația coroanei poloneze (Lituania, Gdańsk, Elbląg, Curlanda, Swidnica ș.a.), precum și cele, similare ca valoare, ale altora, care circulau împreună cu moneda poloneză (Brandenburg, Prusia, Silezia, Suedia); cf. Huszár Lajos, *A lengyel pénzek forgalma Magyarországon a XVI—XVII. században*, în *NK*, LXVIII—LXIX (1969—1970), p. 58.

[18] Vezi F. Pap—I. Winkler, *op. cit.*, p. 199, 205, 210.

TRÉSORS DE MONNAIES DES XVe—XVIIIe SIÈCLES, DÉCOUVERTS À CLUJ-NAPOCA ET QUELQUES PROBLÈMES DE CIRCULATION MONÉTAIRE

(Résumé)

On publie la liste des trésors monétaires contenant de pièces émises entre les XVe et XVIIIe siècles, afin de faire, à propos d'elles, quelques remarques relatives à la circulation monétaire au XVIIe siècle en Transylvanie. Selon l'auteur, il est non seulement difficile, mais même superflu, de tâcher à faire de précisions concernant la catégorie sociale à laquelle les propriétaires des trésors pouvaient-ils appartenir. Ce que c'est important dans l'analyse de telles découvertes, c'est la mesure dont cettes-ci peuvent être probantes pour certains phénomènes d'histoire économique. L'auteur démontre, également, que les monnaies d'Autriche et celles de l'Allemagne n'ont pas remplacé à un certain moment fixe celles polonaises, mais qu'il s'agit d'un processus de durée, au long du XVIIe siècle, processus qui est déterminé par les effets de l'éteinte de la „révolution des prix" en Europe, vers le milieu de ce siècle.

PROBLEMA EXISTENȚEI CERBULUI-LOPĂTAR ÎN ȚARA NOASTRĂ (sec. XV—XIX)

Printre numeroasele neclarități sau interpretări eronate privind trecutul faunei meleagurilor românești, se înscrie și problema existenței sălbatice a cerbului-lopătar sau lopătarul *(Dama dama* /L./), aparent frecvent amintit în documente, cu precădere pentru sec. XVI—XVII. Dacă pe biologii noștri nu i-a interesat pînă acum această problemă, în fața materialelor de arhivă istoricii au căutat să sublinieze apariția lopătarului în diferite situații — interpretîndu-i și poziția faunistică relativă[1]; cinegeticienii au procedat la fel, iar medicul și eruditul filolog sibian Adalbert Szalay[2] nu numai că nu se îndoiește în privința existenței lopătarului sălbatic în Ardeal, ci merge pînă la a-i atribui numele popular românesc „plotun"! Interesul complex, biologic, cinegetic, filologic și istoric, pe care îl suscită problema enunțată în prezentul studiu, ne obligă la sistematizarea riguroasă a materialului de care dispunem, în scopul de a demonstra tocmai... lipsa acestei specii în fauna noastră originală, pînă la parcurile de vînat din sec. XIX—XX; pornind investigația oarecum aprioric, începînd cu criteriile zoologic-sistematic, ecologic și biogeografic, pe care trebuie axate toate celelalte intervenții complimentare. Nu vom relua aici și demonstrația noastră pop. vechi „plotun" = rom. act. „elan" *(Alces alces),* pe care o considerăm suficient și clar argumentată la timpul său[3]. Menționăm totodată că, ne vom referi în special la Transilvania și la ținuturile vestice (Banat, Crișana), deoarece în Principate nu găsim nici o mențiune privitoare la specia discutată: nici în documentele locale, nici în descrierile sau în aserțiunile unor călători străini care trebuie că o cunoșteau — sălbăticită sau din parcuri — din vestul și mai ales, din sud-vestul Europei, argument el însuși suficient pentru a privi cu neîncredere orice alte mențiuni sau ipoteze favorabile răspîndirii trecute a cerbului-lopătar în spațiul românesc.

În scopul desprinderii valabilității *criteriului zoologic — sistematic* sîntem obligați să cercetăm fondul lexical grec sau latin care i-a stat la dispoziție „legiuitorului lumii viețuitoarelor", Carolus Linnaeus sau

---

[1] D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVI*, I, București, 1967, p. 363: „E frecvent printre daturi cerbul lopătar (dama, damula), era deci un vînat foarte căutat; e explicabilă dispariția lui". După Bela Hankó, *A hajdani Alföld ösi állatvilága*, Budapest 1933, p. 18, scăpat din parcuri și resălbăticit după năvălirile tătare, ultimul cerb-lopătar din libertate a fost ucis la 1838 în jud. Bihor!

[2] *Geschichte des Damhirsches*, lucrare manuscris, pregătită spre publicare în 1915—1916, dar care s-a pierdut din cauza războiului mondial (în litteris dr. I. Demetrescu, 6. IV. 1970); publicată rezumativ ca „A dám hazánkban" în „Vadászlap", 1915, p. 8, 17, 28, 42.

[3] Al. Filipașcu, *Sălbăticiuni din vremea strămoșilor noștri*, București, 1969, p. 131—143.

Linné (1707—1778)[4] pentru a clasifica plantele şi animalele cunoscute în timpul său, prin denumiri ştiinţifice, binare (gen şi specie)[5]. Dar şi aceste apelative antice au avut o istorie destul de aventuroasă, în sensul că, nu o dată, au fost sinonimate mai multor specii animale, ceea ce desigur că nu contribuia la clarificarea manierei în care urma să fie utilizate în sistematica zoologică de mai tîrziu. Astfel, ca fond lexical antic, pentru lat. *cervus* (juv. *hinnuleus), capreolus* şi *alces,* corespund grec. ἔλαφος juv. ἐλλός), πύαργος sau δορκάς şi πλατύκερως respectiv *cerb (viţel de cerb), căprioară* şi *elan*[6]. Chiar *hinnuleus* se pare că provine, prin comparaţia reuşită, din *hinus,* cf. *hinnulus* „catîr"; la Plinius[7] „pygargi" ca şi „strepsicerotes" sînt apelative pentru anumite antilope africane, iar grec. δορκάς este şi sinonimul gazelei[8]! În vădită dificultate nomenclatorică ştiinţifică, Linné a rezolvat problema acestor specii astfel: *Cervus elaphus* („cerb-cerb"), *Cervus capreolus* („cerb—căprioară")[9], *Cervus alces* („cerb-elan"), *Cervus tarandus* („cerb-ren") etc. Nomenclatura zoologică evoluînd şi completîndu-se potrivit noilor categorii creiate (ordin, familie, subfamilie), s-au diversificat şi ca urmare cercetărilor anatomo-morfologice mai adîncite, încît s-a ajuns la separarea familiei *Cervidae* (Gray,) 1821), în două subfamilii: *Cervinae* (Baird, 1857) şi *Odocoileninae* (Pocock, 1923), în prima fiind cuprinşi numai cerbii propriu-zis şi cerbul-lopătar, iar în cealaltă, ca „rudenii" surprinzătoare pentru un neavizat, căprioara, elanul, renul ş.a., ridicate la rang generic aparte: *Capreolus* şi *Alces* (Gray, 1821), *Rangifer* (Smith, 1827). Aceasta nu înseamnă că „aventura nomenclatorică" nu a continuat, certificîndu-se ştiinţific: numele fabulaţionist medieval acordat elanului, *tragelaphos* (grec. „ţap-cerb")[10] devine gen ştinţific pentru unele antilope africane de tipul *kudu (Tragelaphos strepsiceros!), sitatunga, nyala* şi *guib;* deja la Linné, *Gazella dorcas* („gazela-gazelă") preia cealaltă denumire sinonimă, grecească, a căprioarei, regăsită şi în numele ştiinţific al antilopei *tiang, Damaliscus dorcas* (Pallas 1766)[11], al cărei cap este destul de asemănător; iar pentru gazelele cu coarnele întoarse invers, spre înainte, răspîndite în sudul Africii a fost creiat termenul ştiinţific, generic, *Antidorcas!*

Astfel deci, a te conduce astăzi după denumirile ştiinţifice omologate, în identificarea cervideelor amintite documentar în cursul evului mediu,

---

[4] Constantin Motaş, *Figuri de naturalişti,* Bucureşti, 1960, p. 57.

[5] Pentru vertebrate, *Systema Naturae,* ed. X-a, 1758, vol. I, p. 67—68.

[6] A. Bailly, *Dictionnaire Grec-Français,* Paris, 1894, ed. XI; Henric Finály, *Latin nyelv szótára,* Budapest, 1884; I. Nădejde, *Dicţionar latin-român,* ed. V-a, Iaşi, 1930.

[7] Caius Plinius Secundus, *Historia Naturalis,* Tom primus, Lib. VIII, cap. 54 (ed. IX-a).

[8] Bailly, *op. cit.*

[9] La Pallas (*Reise,* Bd. I, 1773, p. 453), este *Cervus pygargus!*

[10] Vezi Filipaşcu, *op. cit.,* p. 127—128.

[11] Adică „gazela-ca-o-domnişoară", grec. δαμαλις = fată tînără, fetiţă (> δαμαλς = viţea!) (Bailly, *op. cit.*) (James Fischer, Noel Simon, Jacob Vincent, *The Red Book,* Collins, 1971, ed. III, p. 154—155).

nu poate fi decît începutul unei alte aventuri fără sorți de izbîndă și probitate. Așa se explică, la prima vedere, și diversitatea de opinii în ceea ce privește lat. doc. *dama* și variantele sale.

Apelativul latin *dama (-ae)* a intrat în circulație odată cu introducerea cerbului-lopătar în parcurile de vînat europene ale Imperiului Latin. Nu este neverosimil împrumutul termenului dintr-o limbă africană în care el desemna gazela[12], fiind știut că specia în sine a fost introdusă de către latini fie din bazinul egeic, fie din nordul Africei antice. Se prea poate ca însuși lat. *dama* să derive din grec. δαμάω („soumetre au jug, domestiquer"[13]), deoarece implantarea ei se făcea în parcuri sau în „grădini" de vînat. La Plinius Secundus[14] *dama* este clar, diferențiat, înscrisă printre celelalte specii „aduse de dincolo de mări" și împămîntenite la sud de Alpi, în capitolul privitor la animalele naturalizate, semi-sălbatice („De semiferis animalibus"), al lucrării sale. Este eronată informația lui Szalay după care și Plinius i-ar fi spus „platyceros" (= „cu coarnele lățite"), așa cum apare, două secole mai tîrziu, în lucrarea scriitorului roman Pseudo-Apicius Caelius, „De arte coquinaria"[15]; ci, mai logic, acesta din urmă s-a referit la delicatețile culinare ale cărnii de elan, înglobînd aici și cerbul-lopătar ca un alt elan, mai mic în talie. Aceasta cu atît mai mult cu cît *Dama d. mesopotamica*, subspecia asiatică utilizată adese ori ca animal de parcuri în lumea latină a începutului erei noastre, prezintă coarne foarte puțin lățite în zona razei mijlocii și absența coroanei lopătate mai sus, acolo unde coarnele sale se termină simplu, înfurcit[16].

În latina dicționarelor, cu timpul, *dama* devine apelativ pentru numeroase specii, mai mult sau mai puțin înrudite, ca: „cerb-lopătar, capră-neagră, căprioară sau altele asemănătoare"[17]. De aici își alege Linné fondul denumirilor științifice, rămînînd la *Cervus dama* (cf. „cerb-damă", „cerb-lopătar", „cerb-gazelă"), căruia, în 1798, Cuvier[18] îi va spune, eronat, *Cervus platyceros* („cerb-elan", sic!). Mult mai tîrziu vor fi creiate noi denumiri științifice pornind de la acest apelativ, ca de pildă, *Gazella dama* (Pallas, 1766), a cărei răspîndire nord-africană ar putea indica adevăratul „proprietar" inițial al apelativului *dama* în limbile antice. Denumirea științifică actuală a cerbului-lopătar este *Dama dama* (L.), deoarece, deja în 1775, Frisch l-a încetățenit într-un gen aparte al subfamiliei *Cervinae* (cerbii zișI plesiometacarpali)[19].

---

[12] Szalay *op. cit.*, (cf. Demetrescu, ibidem).

[13] Finály ibidem (în vreme ce franc. „Dame" < lat. „Domina").

[14]. *Op. cit.;* Plinius (cca 23 e.n.—24. VIII. 79, erupția Vezuviului), a redactat „Istoria Naturală" între anii 69—79 e.n. (in verbis dr. C. Váczi 28. II. 1978).

[15] Szalay; cf. Demetrescu: „Cu același termen îl denumește Pliniu. Mai tîrziu, romanii au folosit pentru animalul respectiv și termenul de *dama*" (!?).

[16] Th. Haltenorth, W. Trense, *Das Grosswild der Erde und seine Trophäen*, Wien, 1956.

[17] Finály op. cit. („Dam-vad, zerge, öz..." etc.!). Pentru Nădejde, ibidem „Dama sau Damma (Vergilius, Horatius)" = „un fel de cerb"!

[18] *Tableau de l'Histoire Naturelle des Animaux*, p. 160.

[19] Richard Fitter, *Les annimaux sauvages en voie de disparition dans le*

Purtătorii controverselor privitoare la prezenţa lopătarului în ţara noastră nu au considerat niciodată *criteriul ecologic:* acest cervid este adaptat unui sol uscat, cald, are foarte puţină nevoie de apă, nu se scaldă niciodată (ca cerbul comun) şi populează ţinuturi premontane relativ joase, acoperite cu păduri de foioase luminoase, cu mult subarboret, împestriţate de păşuni sau de cîmpuri cultivate[20]. Dacă perioadele interglaciare au putut favoriza răspîndirea sa mult mai spre nord, sau dacă perioada atlantică a Postglaciarului (=Holocen), a permit lui *D. d. mesopotamica* să se extindă pînă în Palestina şi pînă la nord de Marea Neagră[21], începînd cu „faza fagului" (aşa numitul Subatlantic, cca 3000 ani în urmă), Europa temperată nu-i mai putea oferi cerbului-lopătar condiţiile ecologice specifice (atît climatic, cît şi edafic şi vegetaţional), obligîndu-l să reculeze mult spre sud, unde se şi circumscrie holo-mediteranian. Aceleaşi condiţii ecologice potrivnice împiedecă lopătarul afirmative scăpat din parcuri, să se resălbăticească în codrii Daciei şi să se menţină acolo ca atare, pînă spre sec. XVII—XVIII, potrivit ipotezei nefondate ştiinţific, emise de A. Szalay.

Axat pe considerentele ecologice, se impune şi *criteriul biogeografic.* În general, se recunoaşte că arealul „natural" al lopătarului s-a modificat mult chiar şi în timpurile istorice şi că, probabil, numai pădurile Spaniei (munţii Toledo şi ai provinciei Madrid, prov. Cacéres, bazinul Tagului şi poate Guadalquivirul), îl mai menţin într-o ambianţă originală[22]. Pe măsura modificării naturii autentice, cerbul-lopătar a fost introdus în Egipt şi mai tîrziu, în diferite ţinuturi ale Imperiului Roman, la sud de bariera Alpilor. Din circummediteranian (fig. 1), arealul său se restrînge şi se modifică de la est spre vest, dispărînd din Balcani, din Grecia, din nordul Africii, precum şi dintr-o mare parte a Asiei Mici[23]. În schimb este introdus în parcuri de vînat nord-vest europene, odată ce masivele păduroase iniţiale se fărîmiţează sub mîna omului şi peisajul devine în mod secundar, apt pentru a-l recepţiona pînă la o naturalizare deplină: Germania — deja în sec. XII, Scandinavia sudică, Anglia şi Irlanda, pădurile Lituaniei (sec. XVI), Bielorusia şi, prin 1860, în vestitul codru de la Bialoweja[24] (fig. 2). Datorită acestui îndelungat proces de naturalizare şi de emancipare „europeană", şi implicit de pseudo-domes-

---

monde, Arthaud, 1970.

[20] Robert Hainard, *Mammifères sauvages de l'Europe,* Neuchâtel, Delacahux & Niestlé, ed. II-a 1962, vol. II, p. 43—45.

[21] *O Dama clactoniana* în depozitele holstainiene din Anglia! (E. Thenius, *Grundzüge der Verbreitungsgeschichte der Säugetiere,* Jena, 1972, p. 246).

[22] Hainard idem; V. G. Hepter, N. P. Naumov, *Die Säugetiere der Sowjetunion,* Jena, vol. I, 1966, p. 216—222.

[23] *D. d. mesopotamica* Brooke, s-a menţinut sălbatică numai în valea Iordanului, pînă prin anii 20 ai secolului nostru. Actualmente s-ar mai păstra cîteva resturi de populaţii la frontiera irako-iraniană.

[24] Lăsat în libertate aici, nu s-a putut menţine prea mult: 740 expl. în 1901, 2000 expl. în 1914, dispărut în 1920! (Heptner şi Naumov, ibidem).

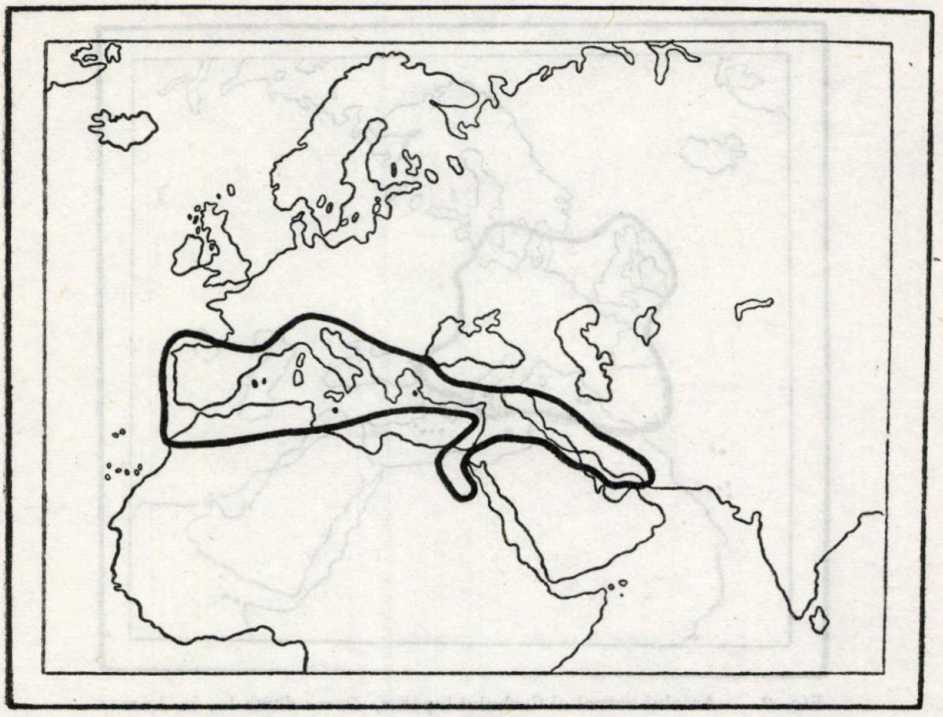

Fig. 1 — Arealul natural istoric, presupus, al Cerbului lopătar, *Dama dama* L. (ap. V.G. Heptner et al. 1966).

ticire[25] a cerbului-lopătar, populațiile europene, chiar și pe mici întinderi, prezintă numeroase variațiuni de colorit, de la albinism pînă la frecventele forme întunecate, melanice. Primele mențiuni sigure despre cerbul-lopătar în parcurile de vînat din Transilvania datează din jurul anului 1840 (lîngă Turda) și din 1856 (lîngă Simbăta, Făgăraș)[26] și de aceea în manuscrisul său despre vînătoare, la 1854, Alexandru Ujfalvi scria despre el că „în Ardeal nu trăiește, iar dacă rareori ajunge, din întîmplare, în fața armei, cu siguranță a evadat din vreun parc de vînătoare".[27]

Însemnările vînătorești autohtone din sec. XV—XVII nu pomenesc niciodată cerbul-lopătar printre speciile vînate în mod curent. El apare

[25] „Ein domestiziertes Parktier" (Heptner și Naumov, idem).

[26] Gh. Nedici, *Istoria vînătoarei*, București, 1940, p. 587. Nu „introdus pentru prima dată în 1859, în Transilvania, în parcurile naturale din Turda și Făgăraș", cum afirmă G. D. Vasiliu și C. Șova în „Fauna vertebratica Romaniae" (Index), Bacău, 1968, p. 240. Este semnificativ și faptul că în „grădina cu sălbăticiuni" înființată pe domeniul Gyula, la 1528 se găseau 9 cocori, 12 păuni, 8 ciute („cervinae") și 2 cerbi, dar nici un lopătar! (D. Prodan, *op. cit.*, p. 518).

[27] *Az erdélyi vadak*, mss., Biblioteca Universității, Cluj-Napoca.

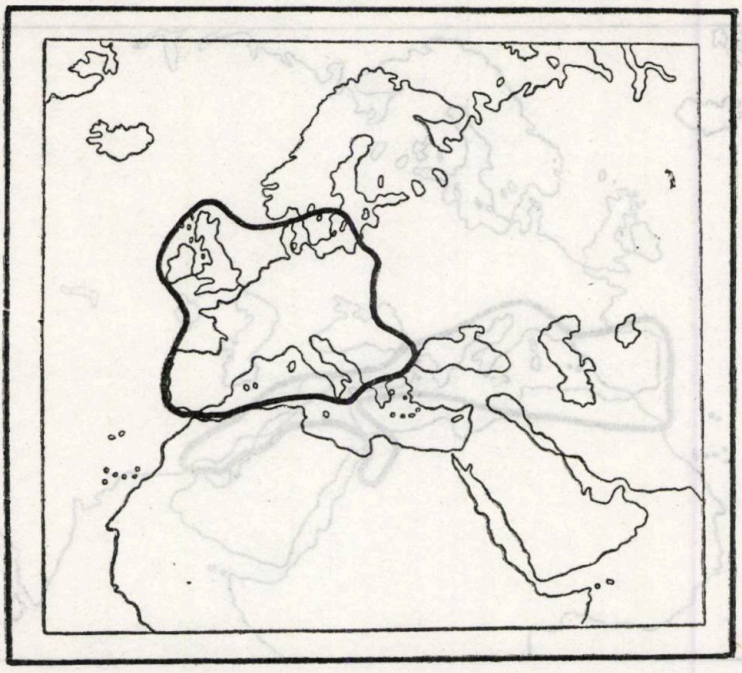

Fig. 2 — Arealul actual al Cerbului lopătar, *Dama dama* L., în Lumea Veche (ap. V.G. Heptner et al., 1966).

nominalizat numai în textele latine medievale: descrieri, memorii şi însemnări, arhivele oraşelor, urbarii şi legiuiri speciale. Înainte de a le analiza pe rînd, trebuie să precizăm că aceste documente nu sînt unitare în utilizarea apelativelor animale, ele modificîndu-şi atribuţia de la epocă la epocă, de la cancelarie la cancelarie, precum şi în raport cu celelalte specii de vînat tratate. Este însă important să ştim că vînatul mare, care prezintă un dimorfism sexual marcant, poartă cel mai adesea denumiri diferenţiate, pe sexe, pe vîrste — potrivit şi cu modul diferit de captură şi cu utilizarea diferită pe care o capătă după aceea.[28]

Prima menţiune „descriptivă" o găsim la Georg Reichersdorffer (aprox. 1500 — după 1550), în „Chorographia Transylvaniae" (Viena 1550), cu privire la pădurile de pe Mureş din zona Orăştiei: „trăiesc iepuri, căprioare[29] şi cerbi, în mare mulţime". Tot din această perioadă, descriind provincia timişană[30], umanistul Nicolae Olahus (1493—1568),

[28] Cf. franc. *Cerf-Biche*, juv. *faon;* germ. *Hirsch-Hinde* etc. În limba poporului nostru, *cerb-cerboaică* dar şi *ciută, vacă de cerb*, apoi *viţel de cerb, sulitar, furcar* ş.a.m.d.; *căprior-căprioară* dar şi *ţap-capră* (roşie) iar juv. *vătui-vătuie.*

[29] Textul tradus atribuie lui *dama*, căprioara (*Călători străini despre ţările române*, Ed. şt., Bucureşti, vol. I, 1968, p. 222, nota 292).

[30] *Hungaria*, Viena 1763, cartea I, cap. XVII, paragraful 3.

amintește că pe vasta cîmpie dintre cetatea Timișoarei și Dunăre "... saepe visus esse dicitur grex cervorum, cervarum et damarum[31] trium quattor et plurium millium...", deci se spune că adese ori apar turme de 3—4 mii și chiar mai multe capete de cerbi, ciute și căprioare, cerbului carpatin fiindu-i denumite fără echivoc, amîndouă sexele. De altfel, în acea zonă mlăștinoasă, de zăvoaie și stufării, împestrițată cu dumbrăvi, condițiile ecologice nu puteau fi corespunzătoare existenței cerbului-lopătar. Ceva mai tîrziu, influențat de Reichersdorffer, referindu-se la întreagă Transilvania, David Frölich (1595—1648)[32] amintește printre speciile de vînat mai reprezentative cerbul și căprioara: „... item cervi, damae...". Judele Brașovului, Michael Weiss pomenește *dama* în două împrejurări[33]. Prima oară la 2. XI. 1606 cînd, invitat de domnul Radu Șerban la vînătoare „în Valahia", timp de două săptămîni au doborît „damas, lupos, porcos silvestrem" și nu avem nici un dubiu că se referă la căprioare *(Cervus capreolus)*. A doua oară se referă la iarna grea 1609—1610 cînd, în Țara Bîrsei, zăpezile foarte groase au ținut din decembrie și pînă spre Paști încît, din munți și din codrii au descins și au pătruns prin satele submontane tot felul de animale, dintre care cu cîinii și cu lanțurile, localnicii au prins în număr mare cerbi și căprioare („Ob harum admirandam crassitudinem fere omnis generis ex alpibus et sylvis descenderat ita, ut hominis in villis submontibus jacentibus cervos et damas absque canibus et laqueis innumeras caperent"). S-ar putea presupune și că este vorba de cerbi și ciute[34] („cerbii fără coarne, mai mici" = *damas)*, dacă nu considerăm că apelativele reflectă cervidele venite din munte (cervos) și acelea pătrunse din codrii înconjurători în sate, deci căprioarele (damas).

Incursiunile în arhivele brașovene (1530—1547)[35] sînt și ele destul de concludente. Pentru căprioară găsim apelative germane vechi („ry, ree, re"), pentru vițelul de cerb este folosit anticul „hynnuleo"[36] iar prin *dama* se înțelege ciuta, adică femela cerbului. Avem în acest sens o precizare clară: „3. VI. 1534 ... pro quatro damulis *vulgo ryecher*[37] in culinas asp. 47½,. (subl. ns.). O ciută este evaluată în general la 10 aspri, deși „28. V. 1530, pro media dama, asp. 7". Poate că delicatețea cărnii

[31] Traduse fie că „cerbi, căprioare și pui de căprioară" (*Călători*, I, p. 498), fie ca „cerbi, căprioare și ciute" (I. Firu, C. Albu, *Umanistul Nicolae Olahus*, București, 1963, p. 128).

[32] *Medulla geographiae practicae*, Bártfa, 1693, p. 366—367. În *Călători* V, 1973, p. 47, este tradus „... cerbi, căprioare...".

[33] *Liber Annalium* în Gh. Nedici, *op. cit.*, p. 588 și O. Witting, *Die Geschichte der Jagd* în *Das Burzenland*, Bd. V, I-Teil, Brașov, 1929, p. 50—54.

[34] O face atît O. Witting (*Vînatul și vînătoarea în Țara Bîrsei, în sec. XVI*, *Revista Pădurilor*, XLI, 1929, nr. 12, p. 823—838) — pentru care *dama* este femela cerbului, cît și Gh. Nedici (*op. cit.*, p. 588), care se întreabă de ce nu sînt denumite distinct sexele altor specii, ca ursul sau lupul; deși este evident că un cerb, cu coarne, de două ori mai mare decît cerboaica șută, impresionează lingvistic altfel decît speciile fără dimorfism sexual.

[35] O. Witting, *op. cit.*, p. 50, Nedici, *op. cit.*, p. 587.

[36] Witting îl omologhează greșit căprioarei.

[37] Vechi german „căprioară".

de căprioară să-i fi ridicat preţul la aproape 12 aspri. În orice caz, în acea perioadă, pentru un cerb sau un urs se plătea 1 floren (50 aspri)![38]

Urbariile sec. XVI conţin deasemenea numeroase indicaţii privind cervideele ca obiect în special al darurilor săteşti (de obicei la Crăciun, apoi la Cîşlegi, Sînmărtin etc.), sau ca daturi ale cnejilor, juzilor şi ale voevozilor români către castelanii domeniilor respective[39]. Întîlnim obiceiul acestor daturi atît pe domeniile vestice (Oradea, Beiuş, Satu-Mare), cît şi pe acelea transilvănene (Hunedoara, Baia Mare şi Ciceu). Considerînd larga dezvoltare a făgetelor în toate aceste zone, precum şi climatul aspru, premontan, din ţinuturile Ciceului sau al Beiuşului, prezenţa lui *Dama dama* raportată la un asemenea areal apare ca imposibilă ecologic. Considerăm că aici este în general vorba de femela cerbului: Poiana şi Sighiştelul (dom. Beiuş) la Cîşlegi dau „o *dama* sau un cerb"; din 1578 căprioru1 de Crăciun ca dat al juzilor şi voevozilor români de pe domeniul Baia Mare, este înlocuit cu *dama* sau cu 40 denari (în 1569, la Satu Mare, o *dama* este 58 denari); iar pe domeniul Ciceului apare şi *damula*, adică, prin comparaţie, căprioara, analog conscripţiilor braşovene. Şi contravaloarea acestor daturi este destul de semnificativă, o femelă de cerb valorînd jumătate cît un cerb: 40—58 denari şi dublu cît căprioara la Braşov[40].

Interdicţiile şi legile privind vînătoarea contribuie cu cîteva precizări în plus. Primul document de acest gen datează din anul 1261, act prin care regele Bela al IV-lea autorizează colonişti să vîneze liber căprioarele şi iepurii (*„capreolos et lepores"*), dar nu şi vînatul rezervat ca drept regal: cerbi, mistreţi, ciute şi potîrnichi (*„cervos, apros, damas ... perdices"*)[41]. În legea vînătoarei din 1504 (art. 18, paragr. 5), se interzice iobagilor ca şi ţăranilor liberi, să vîneze cerbi, căprioare, iepuri, mistreţi etc. (*„... cervorum, damularum, leporumque et aprorum ..."*)[42]. În 1795 avizul de vînătoare dat de Dieta Transilvană prevede prohibiţii în vederea împerecherii şi a fătării unor specii mai valoroase: cerbul („cervorum masculorum"), ciuta („cervorum foemellarum vero, sive vaccarum"), căprioarele („damarum foemellarum") mistreţii („aprorum porro silvestrium")[43]. Sînt deci iarăşi indicate principalele specii de vînat mare din Transilvania[44], cu apelative deja modificate în spiritul vremii, *dama* în-

[38] Notificările băneşti sînt cel mult orientative, depinzînd şi de raporturile dintre municipalitate şi aducătorul vînatului. Astfel, pe lîngă preţurile medii amintite găsim cerbi plătiţi cu 12½ şi cu 25 aspri, dar şi cu 1 fl. 46 asp. Pentru un urs se plătea şi 25 aspri, dar şi 4 floreni pentru 6 şi chiar pentru 11 urşi (!).

[39] D. Prodan, *Iobăgia*, I, 1967 şi II, 1968. Autorul traduce „cervinae" = cerboaică, „capreolus, hinnuleus, ewz" = căprioară (deşi „hinnuleus" e viţelul cerbului), iar „dama, damula" = cerb-lopătar (damula fiind evident tot căprioara).

[40] Un floren ungar = 100 denari; 1 aspru echivalează cu 2 denari.

[41] Gh. Nedici, *op. cit.*, p. 585.

[42] Otto Witting, *Istoria dreptului de vînătoare în Transilvania*, Acad. Rom., Studii şi cercetări, XVII, Bucureşti, 1936, p. 68, 77, 91.

[43] Ibidem.

[44] Vezi şi prevederile legii ungare din 1729: „Ferae majores ut essent cervi, damae et apri ..." (cerbi, căprioare, mistreţi) (Nedici, *op. cit.*, p. 586).

locuind acum definitiv pe *damula* pentru specia *Capreolus capreolus,* căprioara. În sfîrşit, este interesantă publicaţia oraşului Braşov cu referire la respectarea legii de vînătoare din anul 1872, pe care Otto Witting[45] o dă şi în traducerea românească originală din acelaşi an:

„Jagd Verbot... Auf *Hirschböcke* vom 15 Oktober, auf *Damböcke* vom 15 November bis 1 Juli. Auf *Hirsch-, Dam* und *Rehkühe* vom 1 Februar bis 15 Oktober."

„... De *cerbi* de la 15 Octomvre, de *dami* dela 15 Novembre pînă la 1 Juliu. *De cerbice, ciute* şi *capre selbatice,* dela 1 Fevruarie pînă la 15 Octomvre."

Cu alte cuvinte, traducătorul a fost silit să inventeze două denumiri româneşti pentru sexele lopătarului: „dami" masculi şi „ciute" femelele, tocmai pentru că nu se cunoşteau în popor[46].

Credem suficient demonstrată şi pe calea documentelor neprezenţa cerbului-lopătar în ţara noastră. În ceea ce priveşte limba acestor documente sau scrieri, redactate în latina sec. XVI—XVIII, putem atribui apelativele uzuale astfel:

Cervus elaphus: masc. *cervus* (-un, -orum), fem. *cervinae (-arum)* juv. *hinnuleus* („viţel de cerb").

Cervus elaphus: fem. *dama (-arum),* în antiteză cu masc. *cervus* în contextul *damula* (-arum) = căprioară;

Capreolus capreolus: capreolus, damula şi uneori *dama* (mai ales urmînd după „cervus, cervinae") (ambe sexe).

Pentru cerbul-lopătar *(Dama dama),* inexistent la noi înaintea colonizărilor mai serios începute spre sfîrşitul sec. XIX — începutul sec. XX, nu avem nici un apelativ autohton. *Dama* din documente nu este identică cu „dama" ales de Linné pentru această denumire ştiinţifică, iar rom. „cerb-lopătar" sau „lopătar", sînt fabricate cinegetice recente.

ALEXANDRU FILIPAŞCU

[45] O. Witting, *Istoria drept. vînăt.,* p. 121.

[46] Aceasta ne reaminteşte denumirile date cerbului-lopătar la alte popoare latine care l-au preluat faunistic şi lingvistic, de la romani: franc. vechi *dame* (ambe sexe), franc. *dain, daim* (masc.) şi *daine, dine* (fem.); vechi provensal *dam* resp. *dama;* ital. *daino* resp. *daina;* span. *gamo* resp. *gama* şi *gamezano* (juv.) (E. Rolland, *Faune populaire de la France,* Paris, 1967, Tom. I, p. 72).

INSCRIPȚII MEDIEVALE ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA

Necesitatea culegerii, publicării și interpretării inscripțiilor medievale, după criterii riguros științifice, a fost nu o dată subliniată ca un deziderat major al cercetării istorice.[1] Inscripțiile pe piatră, lemn sau metale prețioase, zgîriate în tencuiala monumentelor laice sau ecleziastice, pictate sau sculptate pe diferite materiale constituie importante izvoare ale istoriei.

În Transilvania se conservă la numeroase monumente, mai vechi sau mai noi, un adevărat tezaur pentru istoria noastră națională, ce numai în parte este valorificat prin publicare.

La începutul secolului nostru, în 1906, Nicolae Iorga, publica un volum de inscripții adunate din diferite localități din Transilvania[2]. La numai trei ani apare, prin grija marelui istoric român, un volum publicat de Ioan Bîrlea, care adună cu migală și hărnicie un valoros material documentar păstrat în bisericile de lemn ale Maramureșului[3].

Începuturile acestea au fost continuate abia în zilele noastre, cînd au apărut importante colecții de inscripții sub egida Academiei R. S. România[4].

Cercetările intreprinse în decursul a mai multor ani, pe întreg cuprinsul Transilvaniei, la diferite monumente, ne-au făcut să cunoaștem un număr însemnat de inscripții inedite datînd din secolele XV—XVIII, unele dintre ele avînd un conținut deosebit de interesant, atît pentru istoria locală, cît și pentru istoria națională în general. Aceste motive ne-au determinat publicarea inscripțiilor ce urmează, cele mai multe dintre ele fiind inedite, reprezentînd fiecare în sine o filă de istorie românească.

O inedită inscripție, de o deosebită importanță pentru istoria picturii românești transilvănene, se află pe o icoană ce reprezintă pe Sfîntul Ioan Botezătorul din biserica de lemn din Budești (Josani) din Maramureș, icoană considerată ca aparținînd secolului al XV-lea[5]. Înghesuită

---

[1] Pentru importanța și valoarea inscripțiilor medievale, precum și evoluția cercetărilor în această direcție vezi Al. Elian, *Introducere*, în *Inscripțiile medievale ale României*, I, București, 1965, p. 11—14.

[2] N. Iorga, *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*, II, București, 1906.

[3] I. Bîrlea, *Insemnări din bisericile Maramureșului*, București, 1909.

[4] *Inscripțiile medievale ale României*, I, *Orașul București*, București, 1965; E. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976.

[5] În legătură cu datarea icoanei vezi M. Porumb, *Vechi icoane din Maramureș (secolele XV—XVIII)*, în *SCIA*, tom. 22, 1975, p. 74; Idem, *Icoane din Maramureș — Ikonen aus der Maramureș*, Cluj-Napoca, 1975, p. 6—7; Idem, *Vechi icoane românești din Transilvania (secolele XV—XVI)*, în *Revista muzeelor și monumentelor. Monumente istorice și de artă*, 1977, 1, p. 52.

în colțul stîng jos al panoului, scrisă cu litere mici abia vizibile din cauza stării de conservare a grundului, această inscripție deși nu cuprinde anul în care a fost realizată pictura, prin locul în care este plasată și prin formula textului slavon, confirmă încă o dată că această valoroasă icoană din biserica budeșteană aparține secolului al XV-lea[6]. Textul ne dă revelația cunoașterii autorului picturii, unul dintre cei mai valoroși artiști români ai acestui veac. Întregită și tradusă inscripția are următorul text:

„(Această) sfîntă icoană de mîna multgreșitului Gheorghie"

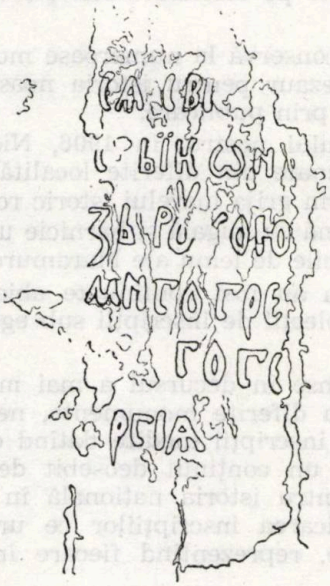

Fig. 1

Ferecătura Tetraevangheliarului de la Feleac, a fost dăruită Mitropoliei din Feleac de către Isac Vistiernicul, unul din boierii și dregătorii marelui voievod al Moldovei, Ștefan cel Mare. Inscripția de donare din 1489, incizată în argintul scoarței a fost publicată în mai multe rînduri[7].

Este semnificativ faptul că inscripția ne vorbește de Mitropolia de la Feleac, iar donația fiind făcută de un personaj important din antura-

[6] La icoanele mai vechi rareori apare numele zugravului sau anul în care a fost pictată icoana. Atunci cînd se face o asemenea însemnare pictorul o scria discret într-un colț, aproape invizibil. De multe ori aceste inscripții erau acoperite cu argintărie. Vezi H. P. Gerhard, *The World of Icons*, New York-London, 1971; S. Radojčić, *The Icons of Serbia and Macedonia*, Beograd, 1963.

[7] N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, I, București, 1934, p. 40, fig. 27.

jul lui Ștefan cel Mare, ne face să credem, ținînd seamă și de o altă inscripție publicată de Timotei Cipariu[8], că în localitatea din apropierea Clujului, la sfîrșitul veacului al XV-lea și începutul veacului următor ființa sediul Mitropoliei românilor transilvăneni.

Mitropolia de la Feleac este amintită și de o inscripție scrijelată pe piatra soclului de la absida altarului. Păstrată doar fragmentar, inscripția este redactată în slavonă și are următorul text:

Fig. 2

„Văleat (7024?) a scris mult greșitul popa Filip din Hațeg.
În acest an (s-a pristăvit?) Laslău craiul. În zilele
preasfințitului mitropolit Chir (Ș?)"[9]

Menționarea Mitropoliei în textul inscripției deci a existenței instituției este confirmată și de faptul că preotul Filip din Hațeg, deci din sudul Transilvaniei, vine la Feleac, probabil cu probleme bisericești[10].

În Piața Libertății nr. 4 din Cluj-Napoca, într-o clădire ce datează se pare din secolul al XVI-lea, la parter în interiorul unui magazin se află un frumos portal în stil renaștere. Pe usciori se află mai multe inscripții scrise cu litere chirilice, care din păcate sînt aproape ilizibile. Una dintre aceste inscripții, scrisă mai incisiv, peste celelalte datează

---

[8] T. Cipariu, *Archivu pentru filologia și istorie*, XXXIX, 1870, p. 777, publică următoarea inscripție de pe un *Evangheliar* ce se găsea la Feleac: *„Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu lucrarea Sfîntului Duh s-a săvîrșit acest Tetraevangheliar din porunca presfințitului nostru Arhiepiscop Daniil, în zilele marelui crai Mateiaș. S-a scris pe numele Feleacului, aproape de orașul Cluj, unde și biserică au zidit cu hramul preasfintei noastre maici Paraschiva. Vleat 6997 (1488) luna octombrie 25 zile"*.

[9] Inscripția a fost publicată în traducere de Victor Popa, *Considerațiuni critice cu privire la Mitropolia Transilvaniei din secolul al XV-lea și al XVI-lea și raporturile ei cu Moldova*, în *Mitropolia Banatului*, VIII, 7—9, 1958, p. 409.

[10] Cunoaștem și alte legături dintre Feleac și sudul Transilvaniei, chiar dacă ele nu sînt pe linie bisericească, ele își au semnificația lor. În documentul din 15 martie 1538 este amintită Ana „sora bună a lui Petru episcopul român", care era căsătorită cu Ioan Dumitru din Săliștea Sibiului. Vezi T. Cipariu, *op. cit.*, p. 776 și urm.; N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, p. 320—321.

din anul 1635 şi reprezintă un nume românesc: NICULCEA. Redăm mai jos un decalc după acest sgrafitto.

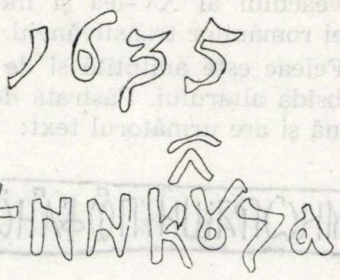

Fig. 3

Deasupra intrării, pe latura de nord a bisericii Mănăstirii Rîmeţi, se găseşte într-o mică firidă a turnului o inscripţie pe piatră, scrisă probabil în a doua jumătate a veacului al XVII-lea. Textul inscripţiei este redactat în limba română.

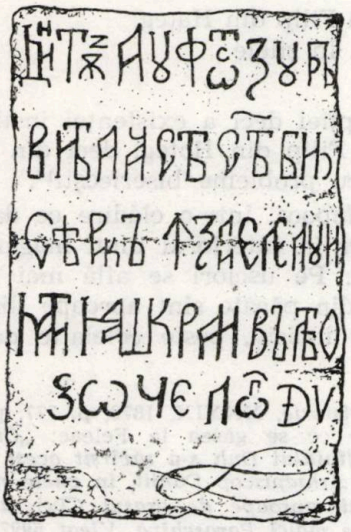

„Dintîi au fost zugrăvită această S(fin)tă biserică în zilele lui Matiiaş Crai Vă leato 6895 Log (?) u"

Fig. 4

Inscripţia a fost publicată pentru prima oară de Ştefan Meteş[11], iar de curînd ea a fost pusă în legătură cu o altă inscripţie ce se conservă

[11] Şt. Meteş, *Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 53 şi urm.

fragmentar în interiorul bisericii și care amintește numele zugravului ce a pictat fresca[12].

La biserica ortodoxă din Cluj-Mănăștur se păstrează o veche icoană ce pare să aparțină zugravului Luca din Iclod. Icoana reprezentînd pe Maica Domnului cu pruncul, adusă la Cluj doar de cîteva decenii[13], a fost anterior în proprietatea familiei Kornis[14], proprietarii castelului din Mănăstirea (jud. Cluj). Se pare că această familie a achiziționat icoana din satul Ilișua pentru capela castelului.

În partea de jos a panoului pictat se află următoarea inscripție în slavonă:

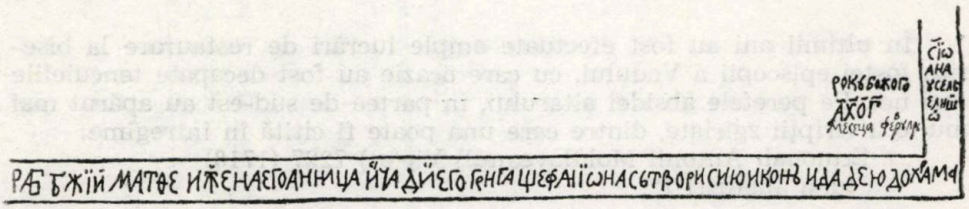

Fig. 5

„Robul lui Dumnezeu Matei și soția sa Anița și copii lui Griga, Ștefan, Ioana au făcut această icoană și au dat-o la biserica s(fîntului) Ioan în satul Elișoa. Anul Domnului 1673, luna februarie".

Stilistic și formal, icoana pare să fie zugrăvită de același pictor ce a realizat și imaginea Maicii Domnului cu pruncul ce se găsește în colecția Arhiepiscopiei Ortodoxe din Cluj-Napoca și care provine de la Mănăstirea Nicula.

---

[12] În interiorul bisericii mănăstirii Rîmeți, în partea stîngă a frescei ce reprezintă pe Sfîntul Atanasie cel Mare se păstrează o inscripție scrisă în limba slavonă care poate fi tradusă astfel: *„Scris-a mult greșitul robul lui Dumnezeu Mihul Zugraf de la Crișul Alb sub păstorirea arhiepiscopului Gheorghie în zilele lui... crai la anul... luna iulie"*. Inscripția a fost publicată de Vasile Drăguț, *Zugravul Mihu și epoca sa*, în *SCIA*, tom. 13, nr. 1, 1966, p. 43. Inscripția a fost întregită și completată cu pisania de piatră, astfel că pictura realizată de Mihul Zugraf de la Crișul Alb a fost datată la 1486. Din păcate pisania scrisă pe piatră este evident o inscripție scrisă cel mai devreme la mijlocul veacului al XVII-lea, avînd în vedere nu numai faptul că ea este redactată în limba română, dar mai ales caracterele literelor. Este posibil de asemenea ca inscripția scrisă de zugravul Mihu să fie și ea de dată mai tîrzie, probabil din secolul al XVI-lea, printre alte argumente fiind și acela că un arhiepiscop cu numele de Gheorghe nu este cunoscut la 1486.

[13] I. Chitta, *Mănăstirea Clujului*, în *Viața creștină*, nr. 40, 1947.

[14] Pe spatele icoanei se află o inscripție în limba maghiară din care rezultă că icoana a fost adusă la castelul din Mănăstirea în anul 1762. Este semnificativ faptul că în biserica din Ilișua icoana Maica Domnului cu pruncul a „lăcrimat", fiind de față numeroși martori. Ulterior ajunge în posesia familiei Korniș, care folosea orice mijloace pentru propaganda catolică. Kádár József, *Szolnok-Doboka-vármegye Monographiája*, IV, Dej, 1901, p. 123.

În vechea biserică de lemn a Mănăstirii Nicula, distrusă de un incendiu în 1973[15], se afla un clopot, cu următoarea inscripție în slavonă:
„Văleat de la Nașterea lui Hristos 1696"

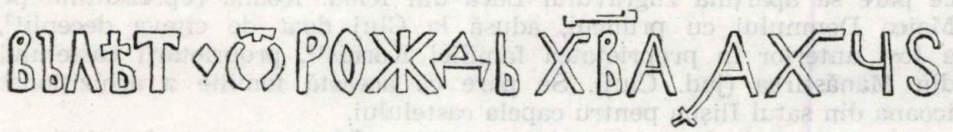

Fig. 6

În ultimii ani au fost efectuate ample lucrări de restaurare la biserica fostei episcopii a Vadului, cu care ocazie au fost decapate tencuielile mai noi. Pe peretele absidei altarului, în partea de sud-est au apărut mai multe inscripții zgîriate, dintre care una poate fi citită în întregime:
„† Ermonah Antonii Mol(doveanul) Vle(at) 7227 (1718)
luna aug(ust) 1".

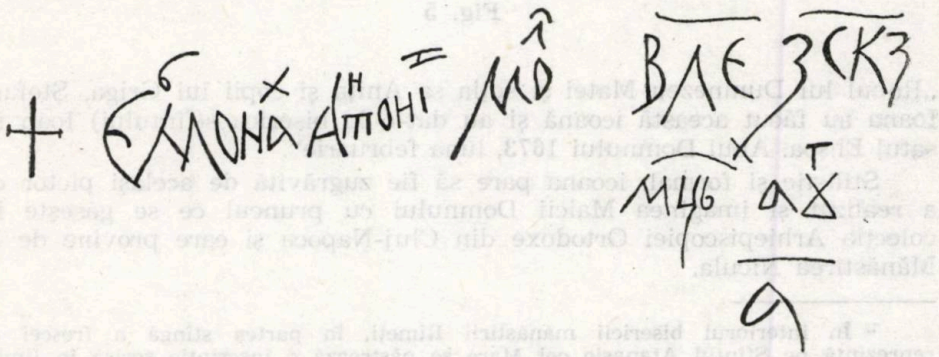

Fig. 7

Inscripția atestă legături ale acestei mănăstiri din valea Someșului, fostă reședință episcopală în timpul lui Ștefan cel Mare și a lui Petru Rareș, cu centrele monahale din Moldova secolului al XVIII-lea. Ea este o dovadă că la 1 august 1718, cînd Ieromonahul Antonie Moldoveanul lasă această însemnare la Vad, mănăstirea de aici era ortodoxă. De altfel în aceste prime decenii ale secolului al XVIII-lea legăturile cu Moldova și Țara Românească se intensifică și ca o reacție împotriva propagandei catolice[16].

---

[15] A. Popa, *Monumente istorice dispărute. Bisericile de lemn din Nicula și Libotin*, în *AMN*, XII ,1975, p. 251.

[16] Vezi M. Păcurariu, *Legăturile bisericii ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVIII*, Sibiu, 1968.

Pe fațada vestică a turnului bisericii din cimitirul ortodox din Deva, deasupra intrării, se afla acum cîțiva ani[17] următoarea pisanie, ce se conserva doar parțial, dar care poate fi întregită:

(În numele Ta)tălui și cu îndemnaria Fiulu(i)
(și cu săvîrșir)ia Duhului Sfînt s-au (rădicat?) ... tu
(în zilele) înălțatului împărat Carol fiind arhiereu Ardia-
(lului Mări)a Sa Domnul Vl(ă)d(i)ca Ioan și fiind protopop Ghiorghe Cioca Hinedora-
(nul ...) va cu cheltuial(a) dumnealui răpusatul Todor Groșa fiind îngr-
(opat în sfînta be)serică și au lăsat pe găzdoaia dumnelui giupîneasa (...?) ujan cu fiul dumnelor Ioan Groș și s-au rădicat de pomana (sufletelor lor) și a tot ne(a)mul dumnealor cheltuind 406 florinți
(...) lîngă dume(ae)i giupîn(u) Săbău Mihai și
(... giupî)nul Dragoș. Popi au fost Pop Ișt(o)c, Pop Iosiv.
(.....) Scris-am eu Todor Zidar. (Vl(eat) 1727 mai 20
(.....) fie afuri(sit?)

Inscripție inedită din cel de-al treilea deceniu al secolului al XVIII-lea, scrisă cu frumoase litere chirilice, textul amintește printre alții pe Gheorghe Cioca Hunedoreanul, probabil tatăl protopopului Zaharie Cioca Hunedoreanul, amintit de o inscripție din anul 1743 de la biserica din Strei Sîngiorgiu[18].

Alături de ctitori, la sfîrșitul textului apare și numele meșterului zidar, care ține să menționeze: *Scris-am eu Todor Zidar*. Este unul din puținele nume de meșteri constructori din acest veac pe care îi cunoaștem.

În colecția din interiorul bisericii de lemn ce a căzut pradă flăcărilor în 1973 la Nicula se găsea o icoană reprezentînd pe Sfîntul Nicolae și scene din viața sa, ce a ajuns aici în împrejurări necunoscute. Icoana nu avea inscripție de donare și nu era nici datată, dar asemănarea frapantă cu icoana Maicii Domnului cu pruncul de la Mănăstirea Prislop din Țara Hațegului ne-a făcut să o atribuim aceluiași pictor Ioan Zugravul de la Ocnele Mari, ce pictase tîmpla bisericii împreună cu Mihail ucenicul. Pe icoana de la Mănăstirea Prislop, în partea de jos se află următoarea inscripție: *„Aceste sfinte 4 icoane și tîmpla de sus pînă jos, precum să vede, s-au zugrăvit cu toată osîrdia și osteneala eromonahului Vaarlam Toplițanu, împreună cu Ioan sînu erei Balint, Idita Miclăuș creștina. Leat 7260 (1752). S(fînta) M(ănăstire) Prislop. Și fiind zugravi Ioan ot Vel Ocnă și Mihail ucenic“*[19].

---

[17] Inscripția a fost fotografiată în anul 1972 cu ocazia unei documentări în județul Hunedoara.

[18] V. Drăguț, *Vechi monumente hunedorene*, București, 1968, p. 45. Protopopul Gheorghe Cioca Hinedoreanul a fost în această funcție între anii 1710—1733; *Dieceza Lugoșului. Șematism istoric*, Lugoj, 1903, p. 341.

[19] I. Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 383.

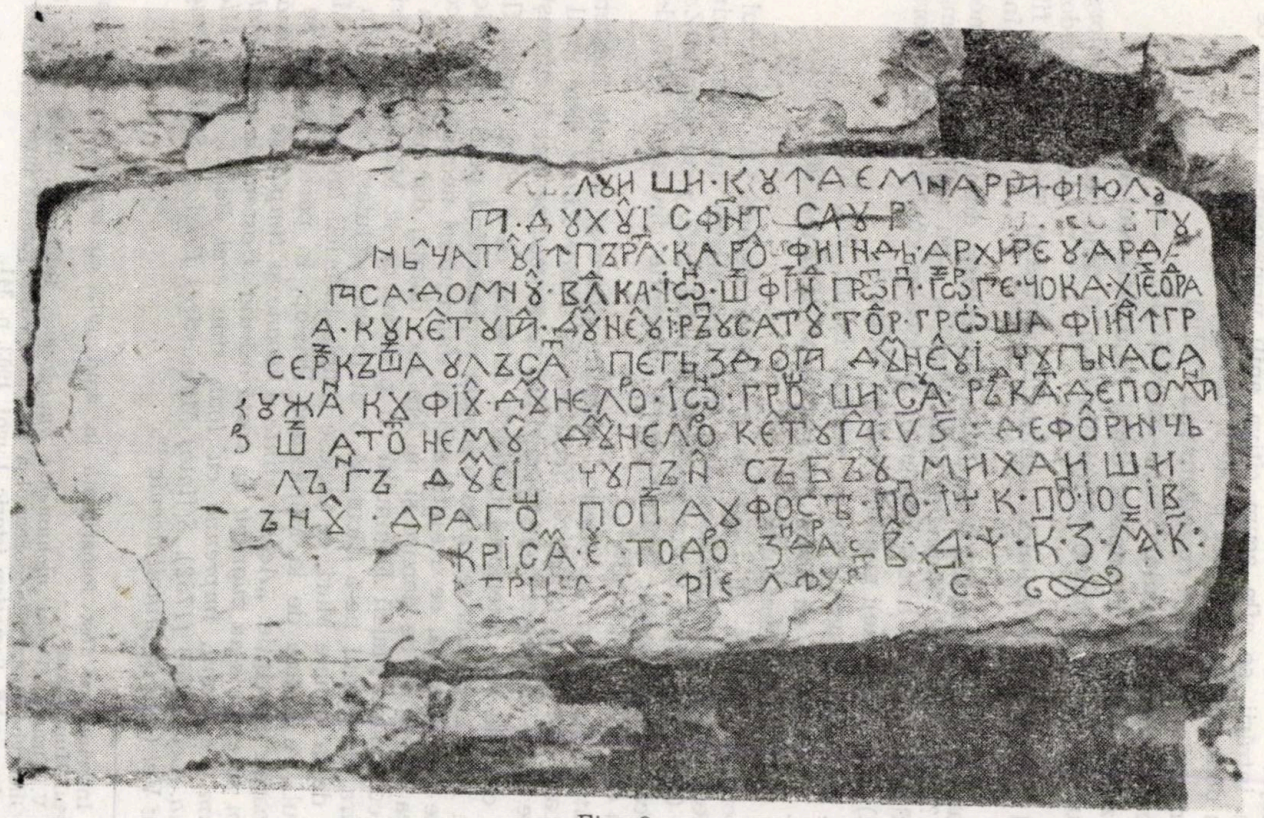

Fig. 8

Fig. 9

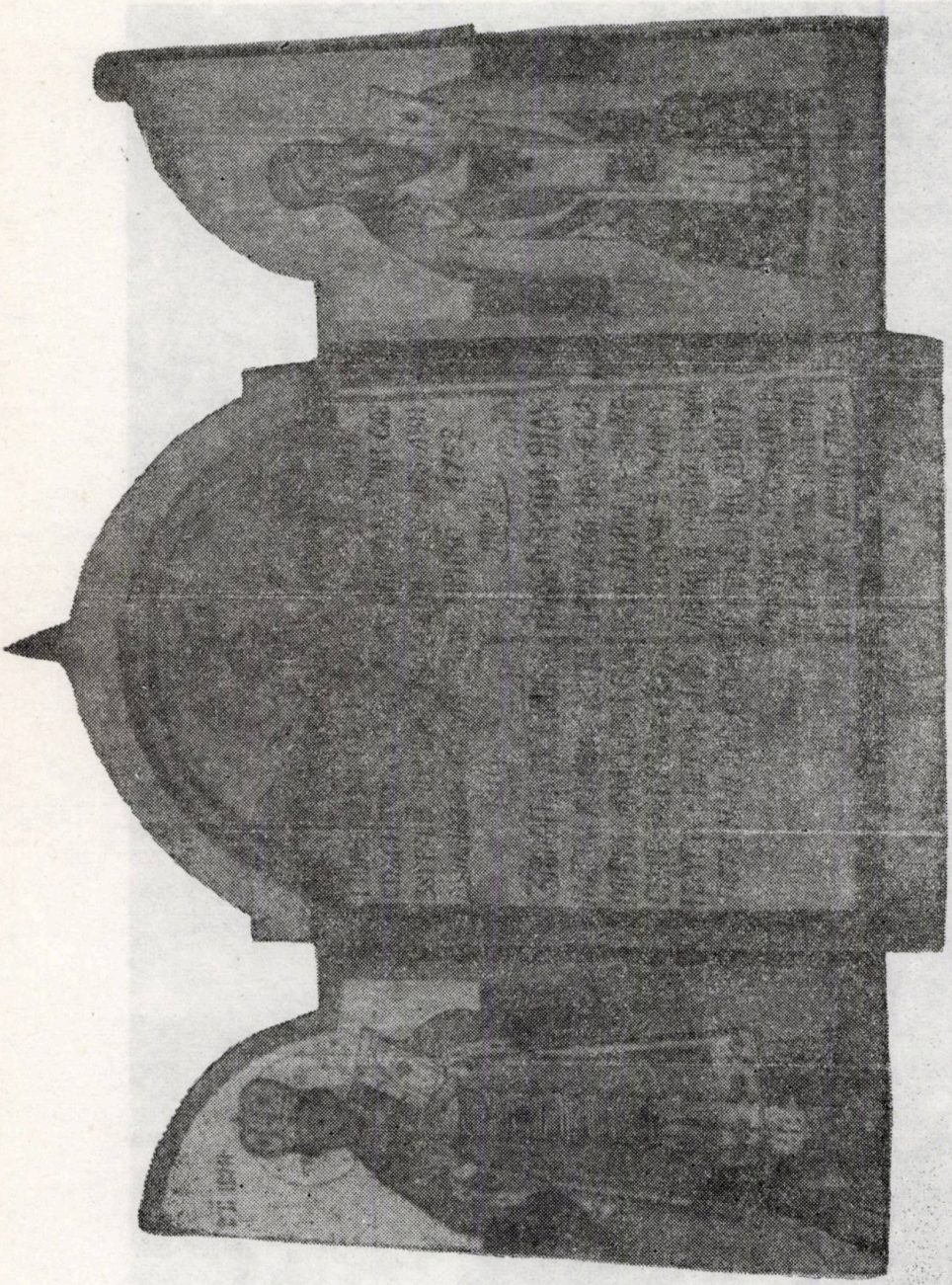

Fi, 10

Încă în cursul veacului al XVIII-lea, icoana Maica Domnului cu pruncul și cea a Sfîntului Nicolae au fost duse la Blaj. Într-o scrisoare datată în 1775, Ieromonahul Nichita de la Mănăstirea Prislopului cere episcopului unit din Blaj restituirea celor două icoane[20].

Icoana sfîntului Nicolae ce se găsea în vechea biserică de lemn de la Mănăstirea Nicula avea în partea de jos, în colțul stîng, o inscripție ce voia să arate apartenența sa la mănăstirea din Țara Hațegului, mănăstire ce suferise prădăciuni și pierduse numeroase obiecte de cult în timpul luptelor confesionale.

La Muzeul Bisericii Sfîntul Nicolae din Șcheii Brașovului se păstrează în condiții de conservare dintre cele mai bune Pomelnicul Paraclisului nou, pictat în 1752 de meșterii zugravi ce au realizat și pictura iconostasului și care s-au semnat pe cele două icoane împărătești: Ioan Zugrav și Iancu Zugrav[21].

Pomelnicul realizat în formă de triptic are pe exteriorul ușilor reprezentată scena Bunavestire, iar pe interior sînt reprezentați Sfîntul Ioan Gură de Aur în stînga și Sfîntul Vasile cel Mare în dreapta. În lunetă Isus Hristos în haine de mare arhiereu binecuvîntează.

Textul este scris pe panoul central (fig. 10).

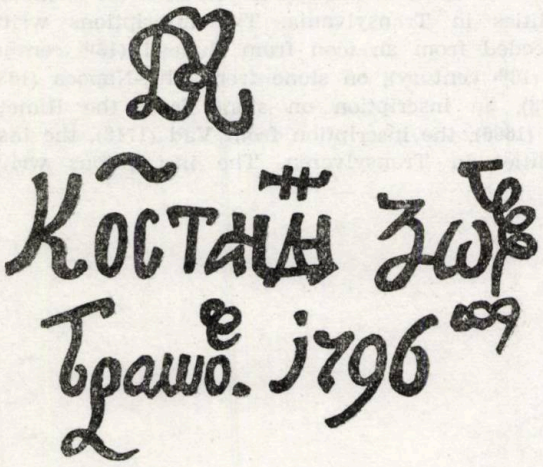

Fig. 11

[20] Ibidem, p. 375. În scrisoare se spune: „Nu ne îndoim că îți vei aduce aminte Excelența Ta precum în cîteva rînduri te-ai fost milostivit a ne făgădui sfînta icoană Maica Precista și în locul icoanei s. Nicolae să se facă alta, de nu se va aduce de unde iaste...“ (deci icoana sfîntului Nicolae încă în 1775 nu se găsea la Blaj împreună cu icoana Maicii Domnului cu pruncul, și poate încă de atunci să fi fost dată mănăstirii unite de la Nicula).

[21] M. Porumb, *Zugravii icoanelor Paraclisului nou din Șcheii Brașovului*, în *AMN*, IX, 1972, p. 571 și urm.

„Pomelnicul sf(întului) Paraclis al Înălțării
spăsitorului H(risto)s care s-au zidit și s-au
zugrăvit și s-au înfrumusețat de robul lui
Dumnezeu Gociman Radu Pricop 1752".

După acest titlu urmează pe două coloane pomelnicul celor *vii* și a celor *morți*.

De la Brașov, din centrul cultural artistic ce exista în jurul bisericii Sfîntul Nicolae din Șchei, provine și autorul iconostasului bisericii ortodoxe Sfînta treime din deal, din Cluj-Napoca. În partea de jos a icoanei împărătești reprezentînd pe Isus Hristos se află semnătura pictorului: „D(ia)c(on) Costandin Zograf Brașov. 1796" (fig. 11).

MARIUS PORUMB

ROMANIAN MEDIEVAL INSCRIPTIONS FROM TRANSYLVANIA

(Abstract)

The author presents some Romanian inscriptions (in Romanian and Slavonic) from several localities in Transylvania. The inscriptions written on different materials are proceeded from an icon from Budești (15th century), on a church stone from Feleac (16th century), on stone from Cluj-Napoca (1635), an icon from Cluj-Mănăștur (1673), an inscription on stone from the Rîmeți Monastery, on a bell from Nicula (1696), the inscription from Vad (1718), the inscription on stone from several localities in Transylvania. The inscriptions written on different

LATEINISCHE INSCHRIFTEN AUS CLUJ (16.—17.JH.)

Am Kreuzweg der großen Verkehrsstraßen Mittel- und Osteuropas gelegen, in einer Zeit, da Transsilvanien den Handel zwischen dem Westen und dem Südosten vermittelte, zählte Cluj, nachdem es zu einer *civitas primaria* erhoben worden war, von der zweiten Hälfe des 16. Jhs. an zu den blühendsten Zentren des Fürstentums. Im Zusammenhang mit der beachtlichen Entwicklung der handwerklichen Produktion wurde der Höhepunkt seiner wirtschaftlichen Blüte von bedeutenden Fortschritten auf kulturellem Gebiet begleitet. Das Eindringen der Renaissance und der nach und nach angenommenen humanistischen Gedankenwelt bezeichnet die Eröffnung und spätere Erweiterung neuer Horizonte im Leben der Stadt.

Der Beitritt der städtischen Bevölkerungsschichten zu dem der humanistischen Ideenwelt aufgeschlossenen Protestantismus begünstigte verschiedene kulturelle Initiativen, wie 1550 die Gründung einer Druckerei durch Gáspár Heltay, dem Verleger und zeitweise auch Verfasser von Schriften religiösen Charakters oder lehrhaft-moralisierenden Inhalts. Die Einfuhr sowie der Verleih von Büchern, das Bestehen von Universitätsbibliotheken, wie die des Reformierten Kollegiums (1571), weiters des Jesuitenkollegiums (1581), sowie von Privatbibliotheken — des Sebastian Munich, des Stefan Herczegh und des Barbierers-Wundarztes Egidius — weisen auf das Eindringen in Cluj von Werken hin[1], die in ganz Transsilvanien weitverbreitet waren. Der Widerhall des Humanismus, der auch dank direkter Verbindungen mit Italien Fuß gefaßt hatte[2], wirkte sich ziemlich spät, sogar bis ins 17. Jh. aus. Das ausgesprochene Interesse des Humanismus für antike Kultur, für das griechische und insbesondere für das lateinische Schrifttum, erklärt die Vorliebe für Autoren wie Epictet, Aelius Donatus, Cicero, Vergil, die — neben Erasmus von Rotterdam — von der Clujer Intelligenz eifrig gelesen wurden[3]. Gewiß

---

[1] Goldenberg, S., *Clujul în sec. XVI*, Bucureşti, 1958, S. 162—163; Pascu, Şt.—Marica, V., *Clujul Medieval*, Bucureşti, 1969, S. 62, 63.

[2] Solch direkte Verbindungen wurden durch die in Cluj anwesenden Dominikanermönche wie Lucas Italicus und Nicolaus Mirabilis hergestellt. Es steht fest, daß die Bereicherung der Bibliothek des Dominikanerklosters, deren Größe dokumentarisch belegt ist *(domum librariae pulchram et amplam)* auch auf diese Art erzielt wurde, indem Bücher direkt aus Italien gebracht wurden. Siehe auch Balogh J., *Az erdélyi Renaissance*, I, Cluj, 1943, S. 58, 68, 191. Im gleichen Sinne müssen auch lernbegierige junge Leute erwähnt werden, die zum Studium nach Italien gingen, wie z.B. Stefan Iordan. Siehe auch Goldenberg, *a.a.O.*, S. 163.

[3] Epictet wurde in Cluj in mehreren Auflagen gedruckt (1585, 1592), Aelius Donatus (1550—1554, 1565—1566, 1559—1574, 1581, 1583, 1591—1600), Cicero (1581, 1589), Erasmus von Rotterdam (1591). Szabó, K., *Régi magyar könyvtár*, II, Budapest, 1885, Nr. 186, 229, 205; Borsa, G.—Hervay, F.—Holl, B.—Käfer, I.—Kelecsényi, A., *Régi Magyarországi nyomtatványok*, Budapest, 1971, Nr. 689, 97, 107, 210, 217,

waren aber auch die Werke anderer Autoren bekannt, wie Aristoteles, Plutarch, Xenophon, Euripides und Hesiod, Horatius, Catullus, Propertius, Ovidius, Seneca, Quintilianus, Sallustius, Caesar, Tacitus und Suetonius, sowie Quintus Curtius; sie wurden in Transsilvanien gedruckt oder eingeführt und werden manchmal als Bücher aus Privatbibliotheken genannt, wie z.B. die des Michael Halici aus dem 17. Jh.[4].

Unter dem Einfluß dieser humanistischen Welle nehmen die Clujer Patrizier, die von der ersten Hälfte des 16. Jhs. an begonnen hatten, bequeme und feste, die Bewunderung eines Giovannandrea Gromo[5] erregende Steinhäuser zu bauen, die abendländische Mode der Maximen und Sentenzen an, die in Cluj ganz besonders verbreitet gewesen zu sein scheint, wenn man die Anzahl der erhalten gebliebenen Inschriften in Betracht zieht. Diese Maximen waren für gewöhnlich in Antiqua-Lettern auf den Vordergiebeln der Tore, auf den Fenstersimsen und sogar auf den behauenen steinernen Kaminsimsen eingemeißelt. Die Anwesenheit italienischer Steinmetze, die besonders für das Behauen von dekorativen Fenster- und Türrahmen angestellt wurden, begünstigte vermutlich diese Mode.

In Anbetracht ihrer beträchtlichen Anzahl wollen wir versuchen, die haptsächlichen Kategorien von Inschriften, die im wesentlichen drei großen Inspirationsquellen entsprangen, zu umreißen: Maximen aus antiken Autoren, Sentenzen aus einem frühmittelalterlichen, in West- und Mitteleuropa weitverbreiteten Spruchgut, dessen Entstehung aber schwer bestimmbar ist und endlich Bibelsprüche. Angleichung und allmähliche Änderung dieser Maxime und Sentenzen führte manchmal zur Schaffung ganz persönlicher Versionen, die aktive und zeitgemäß angewande Moralbegriffe widerspiegeln, wenn sie auch letzten Endes nur Leitmotive uralter menschlicher Erfahrung wiederaufnehmen.

A. Antikes Spruchgut

Auf dem Fries eines der Tore des ehemaligen Wolphard-Hauses (jetzt in der mittelalterlichen Steinsammlung des Historischen Museums Siebenbürgens) ist zu lesen: *VIVE. MEMOR. LETHI. FUGIT HORA MDLXXIX* (Lebe eingedenk des Todes. Die Stunde flieht. 1579). Die

489, 527, 761, 866, 488, 626, 663. Werke von Cicero, Vergilius und Erasmus sind im letzten Willen des Seifensiedermeisters Georg Viczay 1655 genannt. Jakó, Zs., *Az otthon művészete a reneszansz Kolozsváron* in *Kelemen Lajos Emlékkönyv*, Bukarest, 1957, S. 388.

[4] Bitay, I., *Antik elemek a késôhumanista erdélyi műveletségben*, in Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Series Historia, 1963, 2, S. 21; Bitay, I., *Contribuții la studiul culturii antice în Transilvania în secolul al XVI-lea*, in *Acta Musei Napocensis*, III, 1966, S. 185 ff.

[5] Italienischer Kommandant der Garde Johann Sigismunds. Siehe Pascu—Marica, *a.a.O.*, S. 54, 59.

Maxime stammt aus A. Persius Flaccus, *Satirae*, V, 153[6]. Ein Zeitgenosse Neros vertrat der Satyriker Persius im allgemeinen eine strenge Moralität, der aber eine leichte hedonistische, dem universellen *carpe diem* des Horaz verwandte Note beigegeben war; wenn auch nicht überreich an literarischem Talent, wurde dieser Autor im Mittelalter sehr viel gelesen[7]. Seine Wiedererweckung in der Renaissancezeit mag mit den realistischen Tendenzen einer klarsichtigen Moral in Zusammenhang gebracht werden, die sich auf den humanistischen Grundsatz stützte, der Mensch sei Herr seines Schicksals und müsse als solcher diesem einem wirksamen Verlauf geben.

Welche Beständigkeit der an die Flüchtigkeit des menschlichen Daseins geknüpfte Wahrspruch besaß, zeigen nach Verlauf von eineinhalb Jahrhunderten die umgestellten Worte der gleichen Maxime: HORA FUGIT, die neben einer Sanduhr, dem Symbol des unwiederbringlichen Ablaufs der Zeit, auf der Begräbnistafel der Riemerzunft aus Sibiu, im J. 1731 aufgezeichnet sind[8].

FORTVNA VITREA EST CVM SPLENDET FRANGITVR (Das Glück ist wie Glas. Wenn es [am schönsten] glänzt, bricht es) lautet eine der 1584 auf dem Türstock des einstigen Wagentores vom Hause des Silberschmieds Hensler (Doja-Straße 22, später in die Republik-Straße 37 verbracht). Das Zitat ist dem Publilius Syrus (V. 171)[9] entlehnt, einem aus Antiochia stammenden Schauspiel-Autors, der sich um die Mitte des 1. Jhs. v.u.Z. in Rom niederließ, wo seine Stücke große Erfolge verzeichneten. Als Folge davon erschien bereits im 2. Jh. eine erste Anthologie mit Maximen aus seinem dramatischen Werk, die später, zu Beginn des Mittelalters mit einer Reihe von Elementen anderer Provenienz bereichert und im Lateinunterricht verwendet wrude[10]. Daß die Inschrift aus Cluj noch mit der lapidaren Sentenz HODIE MIHI CRAS TIBI (auf die wir noch zurückkommen werden) ergänzt wurde, bekräftigt ihren tief moralisierenden Sinn.

In der mittelalterlichen Steinsammlung des Historischen Museums Siebenbürgens wird noch ein Portal des Wolphard'schen Hauses aufbewahrt, mit der Jahreszahl 1590 und einem Zitat aus den *Bucolica*, I, V. 6 des Vergil: DEVS NOBIS HAEC OTIA FECIT[11] (Ein Gott gab uns diese Muße). Dem Text wurde jedoch eine christliche Bedeutung beigelegt (Gott gab uns diese Muße), wonach die häusliche Ruhe der gött-

[6] Edidit Owen, S. G., Oxford, 1903; Walther, H., *Lateinische Sprichwörter und Sentenzen des Mittelalters in alphabetischer Anordnung*, Teil 1—5, Göttingen, 1963—1967 (in der Serie *Carmina Medii Aevi Posterioris*, II/1), Nr. 33944.

[7] Teuffel, W. S.—Kroll, W.—Skutsch, F., *Geschichte der Römischen Literatur*, II, Berlin, 1910, S. 263—266.

[8] Bunta, M.—Iosub, V., *Tablele şi semnele de breslă în colecţiile muzeelor de istorie Cluj şi Sighişoara*, in *Acta Musei Napocensis*, IV, 1967, S. 189.

[9] Siehe Ribbeck, O., *Comicorum Latinorum praeter Plautum et Terentium reliquiae*, Leipzig, 1855; Walther, *a.a.O.*, Nr. 9878.

[10] Teuffel, *a.a.O.*, I, 1916, S. 510—514.

[11] Edidit Goelzer H., Paris, *Les Belles Lettres*, o.J.

lichen Gnade entspränge. Natürlich verfälscht die christliche Auslegung den Sinn des Vergil-Verses, denn der Verfasser der zwischen 42—39 v.u.Z. gedichteten *Bucolica* bezog sich auf den künftigen Kaiser Octavian, der Italien durch Beendigung des Bürgerkrieges befriedete. Vergils Werke waren nicht nur in der antiken, sondern auch in der mittelalterlichen Welt sehr geschätzt[12] und weitverbreitet, daher ist es nicht erstaunlich, daß er sich auch im Siebenbürgen der Renaissance einer gewissen Wertschätzung erfreute.

In Begleitung des Vergil-Zitates erscheint auf dem Gesims folgender Spruch: NIHIL TAM ALTE NATVRA CONSTITVIT QUO VIRTVS NON POSSIT ENITI CICERO 1590 (Nichts hat die Natur so hoch gestellt, daß der Mut nicht hin reichen könnte). Der den Text auswählte, verwechselte den Autor, der nicht Cicero, sondern Quintus Curtius Rufus ist, Zeitgenosse des Kaisers Claudius und Verfasser einer berühmten Geschichte Alexanders d.Gr., die in der Antike[13], aber auch im Mittelalter äußerst verbreitet war, dank des immer lebendigen Interesses für alles, was mit der faszinierenden Persönlichkeit des Makedoniers zusammenhing. Das Zitat aus *Historiarum Alexandri Magni Macedonis libri qui supersunt*[14], VII, 11, 41 mit der Variante: *Nil tam alte natura posuit, quo virtus non enitatur*[14a], ist fälschlich dem Cicero zugeschrieben, sei es durch Zufall, sei es aufgrund des Rufes, dessen sich der große Redner im Mittelalter und bei den Humanisten erfreute.

Das noch *in situ* befindliche Tor des einstigen Filstich-Hauses (auf dem heutigen Freiheitsplatz Nr. 27) trägt auf seinem Giebel diesen lapidaren Spruch: VIRTVTIS COMES INVIDIA 1597 (Des Verdienstes Begleiter ist der Neid), aus *Rhetorica ad C. Herrenium* (Incerti auctoris de ratione dicendi ad C. Herrenium libri IV), IV, 26, dem Werk eines anonymen Autors des 1. Jhs. v.u.Z., wahrscheinlicher noch aus der ersten Hälfte dieses Jahrhunderts, das fälschlich dem Cicero zugewiesen wurde[15]. Dies hinderte jedoch nicht, daß es eines der verbreitetsten Werke im Mittelalter wurde, da es immer wieder kopiert, mit Anmerkungen und Einschaltungen versehen wurde[16]. Dies erklärt auch die verwandten, sprichwortähnlichen Varianten, die in mehreren Sprachen vorkommen, wie z.B.: *Az jó szerencsének mindenkor irigye vagyon* oder *Der Baum mit guten Nüssen wird Steine nicht vermissen*[17], wodurch es zwar abgewandelt, doch im ursprünglichen Sinne nicht verändert ist.

---

[12] Teuffel, *a.a.O.*, II, S. 28, 49.
[13] Ders., S. 236.
[14] Edidit Damste, P. H., Groningen, 1897.
[14a] Walther, *a.a.O.*, Nr. 16857 b.
[15] Edidit Marx, F., Leipzig, 1894; Walther, *a.a.O.*, Nr. 33731 (im Originaltext: *O virtutis ...*).
[16] Teuffel, *a.a.O.*, I, S. 305—309.
[17] Bitay, *Antik elemek*, S. 25 — *Zur Goldenen Sonne — 32 Deutsche Haus- und Zunftschilder mit alten Hausinschriften und Sprüchen*, Königstein im Taunus/Leipzig, o.J., S. 12.

B. Mittelalterliches Spruchgut

Die Umbildung von Maximen gelehrten Ursprungs in volkstümliche Sinnsprüche, deren Vielfalt neben der textnäheren schriftlichen auch der mündlichen Überlieferung zu verdanken ist, kommt im Falle der Sentenzen aus dem mittelalterlichen Spruchgut viel häufiger vor. Ihre Übermittlung in die Sphäre der verschiedenen städtischen Gesellschaftsschichten hatte gewisse, mehr volkstümliche Anpassungen zur Folge und durchdrang sie mit dem Geiste einer gewöhnlichen Lebensweisheit, wobei es oft zu köstlichen Interpolationen kommt.

Ein Beispiel bietet die Inschrift AVDI VIDE TACE SI VIS VIVERE PACE 1559 vom Portal eines Hauses der Lenin-Straße 32 *(in situ)*. Den Ursprung des Spruches kennt man nicht genau, doch ist seine Häufigkeit durch gleichartige, in verschiedenen Sprachen verbreitete Aussprüche belegt. Im Italienischen, ebenso wie in der sizilianischenMundart, kommt die Variante äußerst nahe: *Chi è cieco, sordo e tace, vive cent' anni in pace*[18] und gleicherweise im Deutschen: *Viel sehen, hören, wenig sagen, ist gut Nutz in allen Tagen* oder *Wer seiner Zunge hat Gewalt, der wird in Ehren grau und alt*[19] auf geschmiedeten Firmenschildern von Werkstätten oder Gasthäusern in der Schweiz und in Deutschland. Zu den obigen mögen rumänische, wenn auch etwas freiere Abwandlungen hinzugefügt werden, wie: *Limba sparge capul și cetățile* (Die Zunge bricht Kopf und Burgen) oder *Cea mai mare învățătură / să știe oricine cînd să tacă din gură* (Die höchste Lehre / daß jedermann wisse, wann den Mund zu halten)[20].

Auf der ehemaligen Bastei in der Seifengasse stand einst folgende Inschrift: FORTIOR EST QUI SE QUAM QUI FORTISSIMA VINCIT MOENIA NEC VIRTVS ALTIVS IRE POTEST 74 (natürlich 1574)[21] (Der sich selbst besiegt ist stärker als der die stärksten Mauern bezwingt. Eine größere Kraft gibt es gar nicht). Wenn auch ein sinngemäßer Text erst später bei Seybold in *Viridium selectissimis Paroemiarum et Sententiarum Latino-Germanorum flosculis*, Nürnberg, 1677 Nr. 190, u.zw. in der Variante: *vincit oppida quisque potest cor domuisse suum*, erscheint, ist er schon in *Carminum proverbialium totius humanae vitae*[22], hrsg. 1576, also sehr nahe zu 1574, zu finden. Der Sinnspruch auf einer der Befestigungen von Cluj, zeigt eine gewisse edle Gesinnung auf, Wahr-

[18] Eta Boieriu, mündliche Information.

[19] *Zur Goldenen Sonne*, S. 6, 7.

[20] Paschia, Gh., *Buna-cuviință oglindită în proverbe și maxime din toată lumea, gesammelt* von, București, 1970, S. 140, 250.

[21] Der Text ist wiedergegeben bei Balogh, J. *Pákei Lajos rajzai Kolozsvár épitészeti emlékeiről*, in Erdélyi Múzeum, 49, 1944, S. 298, Taf. III.

[22] Vollständiger Titel: *Carminum proverbialium totius humanae vitae statum breviter delineantium, necnon utilem de moribus doctrinam iucunde proponentium Loci communis*, 1576; Walther, *a.a.O.*, Nr. 9817.

zeichen für ethische, auf moralische Haltung und Kraft gerichtete Bestrebungen.

Die Maxime betreffend *Fortuna vitrea,* die bereits oben erwähnt wurde, war auf dem Torgiebel des Hensler-Hauses von der kurzen Sentenz: HODIE MIHI CRAS TIBI 1584[23] begleitet. Der Spruch bedeutet Heute mir, morgen dir und ist von einem uralten hebräischen Sprichwort abgeleitet, das sich in der Sammlung des Jesua Sirach von Jerusalem, Dichter und Verfasser einer reichhaltigen Anthologie verschiedener Aussprüche befindet; manche davon liefen im Volke um, gehörten demnach einer uralten mündlichen Überlieferung an, andere waren von Sirach selbst den salomonischen Sprüchen nachgebildet. Aus der gleichen Sammlung stammt der Spruch gleicher Bedeutung: *Heute rot, morgen tot,* synonim mit *Memento mori*[24] und in der melancholischen Periphrase wiederaufgenommen: *Dies Haus ist mein und doch nicht mein, ich gehe aus, du gehest ein. Mein, wer wird wohl der Letzte sein!*[25].

MEMENTO MORI 1584 war auch auf einem (in die Republikstraße 37 verbrachten) Fensterrahmen des Hensler-Hauses zu lesen. Um den Asketen ihre Sterblichkeit immer wieder vor Augen zu führen, wurden kleine Totenschädel aus Holz oder Elfenbein geschnitzt, auf denen diese kurze Sentenz angebracht war. Im 12. Jh. war sie der bei den Trappisten in Frankreich übliche Gruß geworden, während in der Renaissance die Mode der geschnitzten, wörtlich „memento mori" genannten Totenschädel wieder aufkam[26]. Ins Deutsche in der Form: *Oh bedenck das End* übertragen, taucht sie 1526 auf dem Marktbrunnen von Mainz wieder auf[27].

Die Inschrift aus Cluj behält ihre philosophische Bedeutung unverändert bei, Beweis ihre Verbindung mit zwei die Fackel des Lebens auslöschenden Putti, die beiderseits auf den Pfeilern des Fensterrahmens dargestellt sind. Diese allegorischen, die Genien des Todes symbolisierenden Figuren erschienen häufig in der antiken Grabskulptur, dauerten auf den frühchristlichen Sarkophagen fort und wurden in der renaissancezeitlichen Ikonographie mit einer gewissen Beharrlichkeit wieder aufgenommen.

Der Sinn obiger Inschrift zeigt eine klare Annäherung an den Spruch: SIC TRANSIT GLORIA MVNDI A-D 1586 (So vergeht der Ruhm der Welt)[28], der auf dem Türstock eines anderen (jetzt in der mittelalterlichen Sammlung befindlichen) Portals vom Hause des Silberschmiedes Hensler steht, der von dem Gedanken an die Vergänglichkeit des Lebens verfolgt gewesen sein dürfte. Diese, in die *Imitatio Christi,* I, 36, einer anonymen Sammlung religiöser Vorschriften und moralischer Ratschläge des 14. Jhs. in lateinischer Sprache aufgenommene Überlegung, deckt

[23] Walther, *a.a.O.,* Nr. 11085/a.
[24] Berg I., *Dicţionar de cuvinte, expresii, citate celebre,* Bucureşti, 1969, S. 194, Nr. 465, 466.
[25] *Zur Goldenen Sonne,* S. 17.
[26] Berg, *a.a.O.,* S. 279—280, Nr. 714.
[27] Siehe Ortwain, A., *Deutsche Renaissance,* I, Leipzig, 1871—1875, VI, Taf. 13.
[28] Walther, *a.a.O.,* Nr. 29554.

sich dem Sinne nach mit: *vanitas vanitatum* (Eitelkeit aller Eitelkeiten). Deshalb stellt sie auch die rituelle Formel bei der Wahl eines neuen Papstes dar, um ihn an die zeitliche Begrenzung seiner Macht und die Vergänglichkeit des Ruhmes zu erinnern[29].

Diese Maxime stellt gewissermaßen den Übergang von den weltlichen Sinnsprüchen stoischen Denkens oder epikuräischen Anklangs zu denjenigen mit meditativ-religiöser Bedeutung dar.

Natürlich begegnen auch Sentenzen weniger hochstehenden, dafür aber praktischeren Inhalts, die als Wegweiser im täglichen Verkehr der Menschen dienen sollten.

Dieser Art sind: SERA IN FVNDO PARSIMONIA 1593 (Sparsamkeit kommt zu spät, wenn du am Ende bist)[30], ein Spruch von einem Türrahmen des Hauses Freiheitsplatz Nr. 20, oder: FIDE SED CVI VIDE 1654 (Trau, schau, wem)[31], auf dem Tor des Hauses in der Straße des 30. Dezember Nr. 15. Im folgenden Jahrhundert erscheint der letztere auf der 1757 eingravierten Vignette des Silberschmiedes Michael Brassai aus Cluj[32].

Häufig kann die genaue Herkunft dieser Sentenzen des mittelalterlichen Spruchgutes nur schwer ermittelt werden. Zahlreiche leiten sich von antiken Autoren ab; dank ihrer weiten Verbreitung und ihres Umlaufs erlitten sie eine Veränderung der ursprünglichen literarischen Form, behielten aber ihren Sinn, allerdings nicht ohne gewisse Zusätze des Tones. Erscheinen und Verbreitung dieses Spruchgutes kann wohl mit der karolingischen Wiedergeburt in Verbindung gebracht werden. Sicher ist, daß es bereits im 13. Jh. eine genügend reichhaltige Sammlung darstellt, um später Gegenstand einer Studie von Skeat zu werden[33]. Zahlreiche, große, im 16.—17. Jh. gedruckte Anthologien[34] trugen ebenfalls zu seiner weiten Verbreitung bei.

C. **Biblisches Spruchgut**

Die Verwendung von Zitaten religiösen Charakters oder solcher, die von der Bibel inspiriert waren, ging auf eine sehr alte Überlieferung zurück. Schon im 13. Jh. erschienen sie neben dem Kreuzeszeichen auf der Mehrzahl aller europäischer Münzprägungen mit lateinischer Umschrift. Auf den Münzen des katholischen Spanien, insbesondere zur Zeit Jakobs von Aragon, wie auch unter der Herrschaft Ferdinands und Isabellas waren solche Umschriften sehr häufig und fehlten auch auf anderen europäischen Münzprägungen nicht. Die aus den Psalmen entnom-

[29] Berg, *a.a.O.*, S. 397—398, Nr. 1068.
[30] Walther, *a.a.O.*, Nr. 28057/a.
[31] *Ders.*, Nr. 9439.
[32] Zentralbibliothek der Universität Cluj, Ms. 161.
[33] Skeat, W. W., *Early English Proverbs of the 13th and 14th Century*, Oxford, 1910.
[34] Siehe die Liste bei Walther, *a.a.O.*, Teil I, S. XXIX—XLVI.

menen Texte: *Fortitudo et salus mea Dominus* (Ps. 117, V. 14) auf einer Silbermünze Jakobs von Aragon (1291—1327) und *Sub umbra alarum tuarum protege nos* (Ps. 16, V. 8) auf einer von Ferdinand und Isabelle ausgegebenen Golddublone[35] sind dem Sinne nach verwandt mit der Inschrift: DOMINVS REFVIGIVM MEVM ET VIRTVS 1536 (Der Herr ist mein Heil und meine Stärke), Ps. 17, V. 3, die auf dem Tor des Wolphard'schen Hauses (jetzt in der mittelalterlichen Steinsammlung) eingemeißelt ist. Der Türrahmen gehört der ersten Bauetappe des Hauses an, das der Pfarrer und bischöfliche Vikar Adrianus Wolphard, *magister artium liberalium et iuris utriusque doctor,* auf dem heutigen Freiheitsplatz Nr. 5 zu errichten begann, wozu er einen italienischen Steinmetzen angestellt hatte. Als solcher kann der katholische Charakter des Spruches, trotz seiner Verwandtschaft mit der wohlbekannten protestantischen Hymne *Ein' feste Burg ist unser Gott,* die ihrerseits auf *Turirs fortissima nomen Domini* (Proverbia, XVIII, 10)[36] zurückgeht, nicht angezweifelt werden, nicht nur, weil Adrianus Wolphard Vikar des Bischofs von Alba Iulia war, sondern auch, weil die Inschrift fast 15 Jahre vor der offiziellen, erst 1550 erfolgten Dekretierung der Reformation in Siebenbürgen gesetzt worden war.

Erörterungen gibt es auch um einen anderen Spruch: VERBVM DOMINI MANET IN AETERNVM ESAI 40 (Das Wort Gottes besteht in aller Ewigkeit)[37], der auf einem Torgiebel des ehemaligen Püspöki-Hauses (auf dem heutigen Freiheitsplatz Nr. 20) steht; es ist dies ein während der Reformation in Europa sehr verbreiteter Bibelspruch, der aber auch schon vorher verwendet wurde. Ursprünglich erscheint er auf Münzprägungen Friedrichs II., Herzog von Schlesien, bereits ab 1480[38]. In Stein gehauen kann man ihn, mit dem Datum 1553, *in extenso* auf der Fassade des Schlosses von Brieg lesen, Besitz Georgs II. von Schlesien und seiner Gemahlin Barbara von Brandenburg[39]. Viel früher schon war er zu dem verbreitetsten, aber gleichzeitig umstrittensten Schlagwort der Reformation geworden. Seine Bedeutung als protestantische Devise verdankt dieser Spruch der Tatsache, daß er von den Trägern der Bewegung angenommen worden war: 1522 von Friedrich d. Weisen, Kurfürst von Sachsen, später von seinen Nachfolgern, sowie auch von dem Landgrafen Philipp von Hessen. Nach der Errichtung des Schmalkaldischen Bundes 1535 gewinnt der Spruch noch an Verbreitung, auch in gekürzter Abwandlung durch die Anfangsbuchstaben VDMIE, die auf Fahnen, Waffen, Rüstungen und natürlich auf Münzen erscheinen. Die Jubiläumsfeiern

[35] Siehe Vandervorst, J., *Les emprunts bibliques dans les monnaies de la Peninsule Ibérique,* în *Revue Belge de Philosophie et d'Histoire,* XXV, 1946—1947, S. 152, 156.

[36] Siehe Vandervorst, J., *Les emprunts bibliques dans la numismatique de l'Europe centrale et des pays scandinaves,* in *Revue Belge de Numismatique,* 96, 1950, S. 159.

[37] Jesaias, 40, 6—8; siehe auch Ps. 119, V. 89; Petrus, I, 25; Lukas, 21, 35.

[38] Vandervorst, *a.a.O.,* l.c.

[39] Ortwain, *a.a.O.,* II, X. Taf. 13.

der Reformation von 1617 und 1630 geben seiner Verbreitung neuen Ansporn[40]. Die lange Reihe von Münzprägungen, mit dieser, im gesamten protestantischen Mitteleuropa des 16. und 17. Jhs. bekannten Inschrift[41] bietet einen zusätzlichen Beweis für die Volkstümlichkeit, deren sich das Schlagwort erfreute, wobei die Voraussicht der protestantischen Fürsten, die den Wirkungsgrad dieses hervorragenden Propagandamittels erkannt hatten, klar zutage tritt.

Es scheint, daß in Siebenbürgen dieser Spruch erstmalig eine Marienskulptur auf dem Schlußstein der Vorhalle der Evangelischen Kirche von Sibiu begleitet, also aus dem letzten Viertel des 15. Jhs. stammt[42]. Handelt es sich tatsächlich um ein ursprünglich an dieser Stelle befindliches Stück, so gehört die Inschrift einer Zeit an, da die Kirche noch katholisch war. Andererseits erscheint die auf dem Clujer Tor erwähnte, zwischen 1440 und 1450 datierbare Inschrift, auch auf einem Zunftsiegel der Schneider von Cluj, das wahrscheinlich 1548 angesetzt werden kann[43], in einer Zeit also, da die Handwerksinnungen und im allgemeinen die städtischen Gesellschftsschichten sich der Reformationsbewegung anzuschließen begannen. Demnach fühlen wir uns zu der Frage berechtigt, ob diese Inschriften nicht vielleicht die ältesten, protestantisch inspirierten Sprüche in Cluj darstellen.

Die Mode der Blütenlesen (Florilegien), der anthologischen Sammlungen von Maximen und Sentenzen ist gewiß älter; vor der Erfindung der Buchdruckerkunst war sie von der Notwendigkeit bedingt, die undankbare Arbeit der Handschrift-Kopisten zu verkürzen und erleichtern. Aber auch nachher wurden gesammelte Werke antiker Autoren nur selten herausgegeben, da ihr Druck kostenaufwendig war[44]. Ebenso erklärt sich die Herausgabe von Kompendien und Excerpten, die schon zu Beginn der Buchdruckertätigkeit in Transsilvanien veröffentlich wurden, sowie auch deren eifrige Verbreitung. Gewiß begünstigte die dem Humanismus eigene lehrhaft-moralisierende Tendenz ebenfalls die Drucklegung von Spruchsammlungen. Schon 1539 hatte Johannes Honterus zwei Sammelbände von Sentenzen in Braşov veröffentlicht, darauf folgten die *Sentenzen* des Seneca, Auszüge aus Publilius Syrus (1539), die Maximen aus Aristoteles (1555) und die *Komödien* des Terentius, die 1557 Valentin Wagner herausgab[45]. In Cluj veröffentlichte die Druckerei des Gáspár Heltai, der auch eine zwischen 1550—1600 sehr gutgehende Papiermühle besaß, unter anderem die Sammlung des Jesua Sirach und

[40] Stopp, F. J., *Verbum Domini manet in aeternum. The dissemination of a reformation slogan, 1522—1904,* în *Essays in German Language, Culture and Society presented to Roy Pascal* (University of London, Institute of German Studies), London, 1969, S. 123—125.

[41] Vandervorst, *a.a.O.*, S. 188.

[42] Arion, Gh., *Sculptura gotică în Transilvania,* Cluj, 1974, S. 72.

[43] Bunta, M., *Sigilii de breaslă în colecţia Muzeului de Istorie Cluj,* în *Acta Musei Napocensis,* III, 1966, S. 216.

[44] Bitay, I., *Contribuţii la studiul culturii antice în secolul al XVI-lea,* S. 186.

[45] Szabó, *a.a.O.*, Nr. 20, 21, 58, 64, 307; Borsa, *a.a.O.*, Nr. 37, 38, 46, 55, 110, 111, 112, 141.

die *Proverbia Salomonis* (1551), Catos *Moralische Distychen* (1566), eine Anthologie von Fabeln, darunter auch die von Aesop (1566), weiters Werke von Plutarch und Lucian (1598)[46].

Heltai verfaßte auch eigene Werke lehrhaft-moralisierenden Charakters, wie den *Dialog über Trunksucht und Völlerei* (1552)[47], dessen Geist zweifellos mit dem Spruch verwandt ist, der auf dem Giebel des Wagentores im ehemaligen Wirtshaus auf dem Markt eingemeißelt war (heute in der mittelalterlichen Steinsammlung): COMMORANDI NATVRA DIVERSORIVM NOBIS NON HABITANDI DEDIT — ANNO SALVTIS 1571 (Die Natur gab uns das Wirtshaus, um dort unsere Mußestunden zu verbringen, nicht um darin zu wohnen — im Jahre des Heils 1571).

Von den antiken Autoren über humanistische Vermittlung bis in die Gedankenwelt des Clujer Intellektuellen, dessen Einfluß nicht ohne Wirkung auf eine städtischen Mitbürger blieb, findet ein Prozeß der Osmose des humanistischen Denkens durch sein weitgehendes Eindringen in die verschiedenen Gesellschaftschichten statt. Vom nachdenklichen Lesen angefangen treten die Maximen aus den Seiten des Buches heraus, dringen — indem sie ihren gelehrten livresken Charakter verlieren — in das Bewußtsein des Städters ein und sind sozusagen überall im täglichen Leben anzutreffen. Durch die Möglichkeit dauernder Wiederholung erinnerten die Friese in den Wohnungen den Städter fortwährend an die wesentlichen Grundsätze seines kleinen Wegweisers für angewandte Moral. Diese Moral war jedoch nicht eine zufällige, sondern verriet eine Weltanschauung, häufig von stoischer Festigkeit, von geschmeidiger Klugheit oder bitterer Spöttelei. Der geweitete Horizont des Städters, dessen Blickfeld sich nicht mehr nur auf das Innere seiner Burg beschränkt, sondern auf gleichartiges Denken hinzielt, verrät eine Eingliederung in das einheitliche europäische Kultur- und Geistesgut, wie sie sich in der Renaissance verwirklicht.

Gewiß, die Inschriften von Cluj zeigen nur einen Aspekt, eine Facette der reichen Renaissancekultur, die sich in Transsilvanien bereits vom 15. Jh. an entwickelt, ihren Höhepunkt aber im 16. Jh. erreicht[48]. Zum Erblühen und zur Verbreitung dieser Kultur trägt eine ganze Reihe markanter Persönlichkeiten bei. Es sind dies — neben einem Adrianus Wolphard, Gáspár Heltai, Johann Honterus, Valentin Wagner[49] — Mihail Valahul (Csaki) und vor allem der Humanist von europäischem Ruf Nicolaus Olahus[50].

EUGEN CHIRILĂ — VIORICA GUY MARICA

[46] Szabó, Nr. 316; Borsa, *a.a.O.*, Nr. 92, 96, 216, 219, 835.

[47] Borsa, *a.a.O.*, Nr. 98 *(A részegségnek és topzódásnak veszedelmes voltárol való dialogus).*

[48] Eine gedrängte Übersicht der humanistischen Bewegung in Transsilvanien in *Istoria României*, Bd. II, Bucureşti, 1962, S. 694 ff.

[49] *Ebda*, S. 697, 699—701.

[50] I. Lupaş, *Doi umanişti români în secolul al XVI-lea*, in *Academia Română. Memoriile secţiunii istorice*, III. Serie, Bd. VIII, Bucureşti, 1927—1928, S. 117—133; St. Bezdechi, *Nicolaus Olahus*, Aninoasa, 1939.

VIAȚA AGRARĂ DIN TRANSILVANIA ÎN IZVOARELE NARATIVE ÎN LIMBA MAGHIARĂ DIN SECOLUL AL XVII-LEA

Narațiunile istorice sînt surse documentare de largă utilitate în cercetările de istorie politică și culturală. Pentru studiile de istorie socială și economică ele n-au fost încă suficient exploatate deși, cum vom încerca s-o demonstrăm, narațiunile istorice pot servi drept izvoare auxiliare și în aceste domenii de cercetare.

Literatura istorică maghiară a secolului XVII se caracterizează prin predominarea scrierilor de referință personală: jurnale și memorii. În Transilvania aceste genuri vor îmbrăca, în secolul XVII, formele clasice pentru barocul maghiar, încadrîndu-se perceptelor puritano-conservatoare ale societății transilvănene[1]. Această literatură este deosebit de bogată[2].

Jurnalele și memoriile consemnează, cu farmecul trăirii personale, evenimentele vieții politice interne, campaniile militare, solii peste hotare, însemnări variate din viața cotidiană. Autorii sînt mari nobili, uneori principii înșiși, dar și nobili mici, preoți, orășeni.

Trebuie să menționăm de la început că, jurnalele și memoriile cu referiri și la munca și produsele cîmpului sînt destul de puține. Pe lîngă numărul lor restrîns, ele prezintă și unele neajunsuri: majoritatea observațiilor se referă la mersul vremii, la calamitățile naturale, conjunctura politică nefavorabilă muncii și vieții normale, și mai puțin la munca și producția agricolă, unelte, metode de lucru; apoi, informațiile au uneori o valoare strict locală, de arie restrînsă, alteori nu au continuitate în timp.

Cu toate aceste rezerve, informațiile despre viața agrară, cînd acestea apar, au și calități incontestabile. Astfel ele sînt contemporane cu fenomenele descrise. Fiind consemnate pentru evidențe personale sau pentru a sluji de învățătură urmașilor, aceste date nu suferă influențe subiective, tendențios deformate și proiectate în retrospectivă.

Pe lîngă jurnale și literatura memorialistică maghiară a secolului XVII, am urmărit și textele succinte, dar autorizate, ale cronicilor istorice din calendarele maghiare din Transilvania[3].

---

[1] *A magyar irodalom története*, II, Budapest, Akad. Kiadó, 1964, p. 208—209.

[2] I. Crăciun, A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne sec. XV—XVIII privind istoria României*, București, 1963, p. 247—253, 469—475.

[3] Am utilizat numai calendarele care conțin în partea lor finală cronica evenimentelor istorice mai însemnate. Titlul acestor calendare este: *Kalendarium Khristus Urunk szűletése után való* (anul) *Esztendőre* sau *Uy és ó Kalendarium Christus Urunk szűletése után..... esztendőre.* Am mai utilizat calendarele tipărite la Cluj care ne-au fost accesibile în serie mai completă și cu exemplare mai integre. În continuare vom cita: *Kalendarium...*

Informațiile culese din cele aproape 90 lucrări consultate le-am grupat tematic și, în cadrul acestora le-am urmărit cronologic. Vom prezenta deci, la început, știrile despre producția și productivitatea agrară, prețul produselor și a muncii, regimul de folosire a sorților din hotarul orașelor și în final, calamitățile naturale și epidemiile, factori importanți ce influențează situația economiei feudale.

Producție și productivitate, prețuri. Relațiile despre producția și productivitatea anului și implicit despre muncile agricole, prețurile produselor agrare și a muncii în agricultură sînt destul de bogate în unele din izvoarele de care ne ocupăm.

Desigur e greu de stabilit un calendar exact al muncilor agricole pe baza acestor însemnări. De fapt nici nu e necesar. Datele calendaristice ale lucrărilor agricole fundamentale, în linii generale, coincid cu cele din zilele noastre. Pe de altă parte, ele diferă în funcție de condițiile climatice ale anului și de ținut. Doar cîteva exemple: în anul 1640 timpul „moale" a permis semănarea cerealelor de primăvară în luna ianuarie[4] (!). În 1642, din cauza secetei, însămînțările de toamnă s-au făcut abia în a doua jumătate a lunii noiembrie[5]. La 1673, s-a semănat în ianuarie, s-a secerat în iunie, iar viile au fost culese în luna august[6]. Și exemplele abaterilor de la normele tradiționale se pot înmulți. Noi ne mulțumim numai cu enumerarea lucrărilor agricole curent menționate în izvoarele noastre: aratul, gunoitul ogorului[7], plivitul holdei[8], cositul, seceratul, îmblătitul, vînturatul etc. Sînt numeroase informațiile despre muncile viticole: arăcit, săpat, tăiat, îngropatul viei, cules[9].

În primii ani ai secolului XVII, în condițiile instabilității politice și a nesiguranței vieții, în Transilvania scumpetea era mare și bîntuia foametea. O mierță de grîu costa pînă la 8—10 fl.[10]. La 1606 producția de grîu a fost slabă[11]. În anii 1609—1613, mărturiile contemporane sem-

---

[4] *Haller Gábor Naplója (1630—1644)*, ed. de Szabó K., în *Erdélyi történelmi adatok*, IV, Kolozsvár, 1862, p. 61.

[5] Idem, p. 81.

[6] *Vehiculum vitae Serenissimi Celsissimi Principis Transylvanniae*, ed. de Thóth, E., în *Erdélyi Muzeum*, 1900 (XIII), p. 153.

[7] *Szaniszló Zsigmond Naplója (1682—1711)*, ed. de Torma K., în *Történelmi tár*, 1889, p. 253.

[8] Idem, p. 264; Wass György, *Diarium avagy minden napi lött dolgokrol való irás (1659—1705)*, ed. de Nagy G., în „Monumenta Hungariae Historica. Scriptores", XXXV, p. 176.

[9] V. în special Szaniszló, *op. cit.*, p. 263—269.

[10] *Sepsi Laczkó Máté... kronikája és emlékezetre méltó hazai dolgoknak rövid megjegyzései 1521—1624*, ed. de Mikó L., în *Erdélyi történeti adatok*, III, Kolozsvár, 1868, p. 41; Borsos Tamás, *Vita vel potius peregrinatio totius vitae...*, ed. Kemény J. și Kovács J. în *Erdélyi történelmi tára*, vol. II, 1845, p. 33—34; *Nagy Szabó Ferencz memoriáléja*, ed. de Miko I., în „Erd. tört. adatok", vol. I, 1860, p. 78; Tatrosy G., *Önéletirása és történelmi feljegyzései 1560—1645*, ed. de Péter Pál Domokos, în *Irodalomtörténeti közlemények*, 1957 (LXI), p. 246.

[11] *Segesvári Bálint Kronikája, 1606—1654*, ed. de Jakab E. în „Erd. tört. adatok", vol. IV, 1862, p. 168.

nalează recolte prospere. Preţul grîului e de 5—10 d. mierţa[12]. Şi anul 1617 a fost un an cu o recoltă minunată de cereale, legume şi vin. Căile au fost aşa de multe că nu puteau fi îmblătite din lipsă de mînă de lucru. Pe unele locuri grînele au stat cîte 2—3 ani în pai, încolţind în căi. Găleata de grîu se vindea cu 25—40 d., secara, meiul, ovăsul, aproape nu au avut preţ. Vinul se vindea cu 5—15 fl. o bute. În anul următor, după acelaşi contemporan, producţia de vin a fost foarte slabă. Dealurile care în urmă cu un an au dat 100 de buţi de vin, abia au produs 1—2 buţi[13]. În 1620 mierţa de grîu se cumpăra cu 8—12 d., iar cupa de vin cu 10—12 d. S-a dus mult grîu în Ungaria şi Ţara Românească unde se vindea cu 20—35 d. mierţa[14]. În anul 1628 frigul din mai a lovit grîul în floare, aşa că bob nu s-a făcut; în multe locuri nici nu l-au secerat. Vinul a fost acru[15]. În 1631 vara secetoasă a dăunat grîului şi fînului. Grîul s-a scumpit după seceriş, astfel că acuma era adus din Ungaria[16]. În anul următor mierţa de greu a fost de 30 d. 17 şi abia după seceriş i-a scăzut preţul la 13—22 d.[18]. În anii 1635—1638, au fost puţine cereale şi fîn[19].

Urmează ani cu recolte bune, pe alocuri încă lovite de inundaţii[20]. Primăvara şi vara rece a anului 1643 a prejudiciat producţia de cereale şi cea de vin[21]. Semănăturile de primăvară ale anului 1645, în hotarele Braşovului, au fost complet compromise de grindină[22].

Anul 1650 aduce cu sine din nou scumpete în Transilvania. Preţul grîului se urcă la 1,50 fl. mierţa, a meiului la 1 fl. a orzului la 50 d. şi în fine, a ovăsului la 30 d. mierţa[23].

Între 1664—1673, în hotarele Făgăraşului, o mierţă semănată de grîu a dat 1,5—2,5 căi de recoltă, iar claia (de 25 snopi) a lăsat în medie 1,5 mierţe boabe. Aceasta ne arată o productivtiate de 1 : 2 şi 1 : 3,5[24].

În memoriile lui Nicolae Bethlen, anul 1673 ne apare ca un an de mare prosperitate, cu vin bun şi grîu mult şi frumos. O claie îmblătită a dat 2—3 mierţe şi chiar mai mult[25].

Spre sfîrşitul secolului se înmulţesc datele privind productivitatea căii: la 1682, 87 de căi au dat 166 mierţe, deci aproximativ două mierţe

---

[12] Borsos, *op. cit.*, p. 41; Nagy Szabó Fr., *op. cit.*, p. 111.
[13] Laczkó Máté, *op. cit.*, p. 170—171; Segesvári, *op. cit.*, p. 185—186.
[14] Segesvári, *op. cit.*, p. 187—189.
[15] Idem, p. 194—195.
[16] Idem, p. 201—202.
[17] Nagy Szabó Fr., *op. cit.*, p. 144.
[18] Segesvári, *op. cit.*, p. 203.
[19] Idem, p. 209—212; Haller, *op. cit.*, p. 37, 40, 53.
[20] Idem, p. 74, 81.
[21] Tatrosy, *op. cit.*, p. 260.
[22] Idem, p. 261.
[23] Nagy Szabó Fr., *op. cit.*, p. 153.
[24] Petrus Réthy, *Diarium*, f. 89—94, orig. la Bibl. documentară Bathyaneum din Alba Iulia, III, 22.
[25] Bethlen M., *Önéletrirása (1672—1710)*, ed. de Szallay L., vol. I, Pesta, 1858, p. 427—428.

de claie[26]. În anul 1683, productivitatea clăii rămîne constantă: 1,5—2 mierțe de claie[27]. În primăvara acestui an grîul s-a cumpărat cu 24—33 d., iar ovăsul cu 9 d. mierța. Zece mierțe de grîu echivalau cu valoarea a 8 lame de coasă[28]. În ultimul sfert al secolului, media de productivitate a clăii, în condițiile de recoltă normală, e de 1,5—2 mierțe de claie[29]. În anul 1684 producția e slabă, sărăcimea e amenințată cu foamete[30]. Tot ani slabi sînt și 1686/87[31], 1691—1693[32], 1696[33]. Prețul grîului oscilează, în funcție de recolta anului, între 35 d.—1,5 fl. mierța[34], iar la mei între 50 d.—1 fl.[35]. Avem informații și despre producția fînului[36], despre prețul animalelor[37], despre bani sau echivalentele lor[38], relații absolut necesare cercetărilor de istorie agrară a epocii.

Sînt valoroase mărturiile despre plata lucrătorilor angajați, despre prețul muncii în agricultură. Munca salariată se folosea în întreprinderile domeniale și în gospodăria domenială[39]. În munca cîmpului ea se întîlnește frecvent în gospodăria orășenilor înstăriți, proprietari în hotarele orașelor. În izvoarele narative consultate am întîlnit informații referitoare la prețul forței de muncă în secolul al XVII-lea. Sigismund Szaniszlo, cetățean de vază al orașului Turda, mare proprietar[40], ne prezintă următoarele plăți ce s-au făcut în agricultură la sfîrșitul acestui secol: la 1683, un simbriaș la arat l-a plătit cu 24 d. pe zi; un secerător și un legător cu 18 d. și respectiv cu 7 d.[41]. La îmblătit lucrătorii primeau 10% din boabe și o anumită cantitate, mierța de masă *(ebed veka)*[42], în contul mîncării[43].

---

[26] Szaniszló, *op. cit.*, p. 236.
[27] Idem, p. 239—240.
[28] Idem, p. 240.
[29] Idem, p. 256, 258, 267, 269, 510.
[30] Idem, p. 256, 258; Wass, *op. cit.*, p. 43; Apor Péter, *Az én idömben és értemre, Erdélyi Országán történt nevezetesebb változásoknak le irása 1676—1748*, orig. la Biblioteca Centrală Universitară din Cluj-Napoca, Mss. 214, p. 6.
[31] Wass, *op. cit.*, p. 59—67; cf. și *Kalendarium ... 1687.*
[32] Wass, *op. cit.*, p. 138, 160, 176.
[33] Idem, p. 238. Grîul a dat de claie sub o mierță.
[34] Szaniszló, *op. cit.*, p. 266, 520; Wass, *op. cit.*, p. 50, 160, 180.
[35] Idem, p. 266; Wass, *op. cit.*, p. 50.
[36] Segésvári, *op. cit.*, p. 201—202; Haller, *op. cit.*, p. 37, 53, 74, 81; Wass, *op. cit.*, p. 43, 50, 59, 66, 84, 138, 160, 214, 238, 260; Bydeskuti Boldisár, *Napló (1648—1698)*, ed. de Miklós K. Papp în *Történeti lapok*, I, 1874, p. 644—645.
[37] Nagy Szabó Fr., *op. cit.*, p. 92—93, 140; Haller, *op. cit.*, p. 46, 47; Szaniszló, *op. cit.*, p. 237, 516.
[38] Nagy Szabó Fr., *op. cit.*, p. 141—142; Tatrosy, *op. cit.*, p. 253; Wass, *op. cit.*, p. 176.
[39] D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, vol. I, București, p. 520—530.
[40] V. la Szinnyei, *Magyar irók élete és munkái*, vol. XIII, Budapest 1909, col. 375.
[41] Szaniszló, *op. cit.*, p. 242—246.
[42] L. Makkai, numind o „ebédköböl" o indică de 2—5% din cantitatea îmblătită. V. L. Makkai, *I. Rákoczi György birtokainak gazdasági iratai (1631—1648)*, Budapesta, 1954, p. 643.
[43] Szaniszló, *op. cit.*, p. 239—240.

În muncile viticole, în aceeaşi perioadă (1683—1685), pe dealurile Turzii se plătea: la arăcit şi butăşit 24 d. şi mîncare[44], la curăţatul viei 12 d. şi mîncare[45], pentru prima sapă 24 d. şi mîncare[46], pentru curăţatul viei 12 d. cu mîncare, iar îngropatul viei 30 d.[47]. Preţul muncii în agricultură şi viticultură ne pare modest în comparaţie cu preţul curent al cerealelor în aceeaşi perioadă (24—313 d. mierţa de grîu, 9 d. mierţa de ovăs).

Memoriile lui Nicolae Bethlen[48] ne informează şi asupra unui alt aspect important al vieţii economice: angrenarea unei părţi a nobilimii locale în operaţii cu caracter comercial în vederea realizării unui capital bănesc. Nic. Bethlen nu primise de la părinţii săi moşii şi atunci cînd trece la întemeierea unei familii îşi cumpără singur pămîntul. Toate bunurile şi le va agonisi, după propria-i mărturisire, din veniturile realizate din comerţ. El considera crîşmăritul o mină de aur. Îşi vinde argintăria şi bijuteriile de familie în valoare de 700 fl. cu care cumpără vin şi cereale. Cînd cum e preţul, ia 100—1000 găl. de grîu şi le revinde. cînd mai bine, cînd mai slab, dar totdeauna în cîştig. La comerţul cu boi şi berbeci nu a avut noroc. În 1683, cerealele fiind foarte ieftine în Transilvania, cumpără 5000 găl. de grîu şi 2000 găl. de orz. Se asociază cu un comerciant evreu, care a participat cu 1/3 din capital, şi transportă cerealele spre Lipova revînzîndu-le în Ungaria cu „cîştig frumos". Cazul lui Nic. Bethlen pare să fie, la acest sfîrşit de secol, încă izolat. Egalii săi în rang îl dispreţuiau şi-l condamnau pentru acest mod de înavuţire. Capitalul obţinut din comerţul cu vin şi cereale, nobilul Bethlen îl investeşte în achiziţii de moşii pe care le va exploata în formele feudale tradiţionale. Obţinerea capitalului bănesc are drept scop creerea unei proprietăţi în cadre tradiţionale, valorificate cu mijloace tradiţionale feudale pentru consumul şi necesităţile personale şi familiale. El nu investeşte capitalul în acţiuni economice ample, destinate conştient unui circuit economic lărgit continuu.

Economia agrară a orăşeanului. Considerăm că merită o menţionare aparte relatările despre economia agrară a orăşenilor.

La 1662 Petru Réthy, sameş al domeniilor princiare, cumpără cu 46 fl. un loc de casă în Făgăraş cu toate apertinenţele ei: 10 arabile şi 6 fînaţe, în cele trei cîmpuri ale hotarului oraşului[49].

Martin Enyedi ne prezintă soarta, criteriile de împărţire şi folosire a sorţilor în hotarul oraşului Tîrgu Mureş la 1673: între 17—18 aprilie 1673, o comisie formată din 12 juraţi s-a deplasat în hotar pentru a fixa şi repartiza sorţile *(nyilok)* din pămîntul de cultură a oraşului între locuitorii săi. Din comisie făceau parte 3 membri ai Consiliului

[44] Idem, p. 263.
[45] Idem, p. 242.
[46] Idem, p. 263.
[47] Idem, p. 268.
[48] Bethlen M., *op. cit.*, vol. I, p. 172—173, 379, 435, 544.
[49] P. Réthyi, *op. cit.*, f. 80—81.

orășenesc, 3 membri designați de Consiliu și 6 cetățeni aleși de orășeni. Hotarul s-a împărțit în loturi de diverse mărimi repartizîndu-se astfel: cetățenii cu o dare de 3 fl. au primit 10 stj., cei cu o dare de 2,50 fl. 8 stj., cei cu 2 fl. 7 stj., cei cu 1,50 fl. cîte 6 stj. și „cîte o soartă, după vechiul obicei, celor cu 1 fl. dare". În „măsurătoarea a doua", credem că în al doilea cîmp al hotarului, au dat fiecăruia cît s-a cuvenit, după același sistem[50].

O altă precizare mai face Consiliul la 18 martie 1674. Se hotărește ca:

— cetățenii care nu plătesc dare, nu pot beneficia de pămînturi în hotarul orașului;

— niciun cetățean, oricine ar fi el, să nu aibă mai mult de două „pămînturi mari" *(öregh földek)*, adică de 10 stj.;

— în hotarul orașului, fiecare cetățean să țină atîtea vite cîte îi sînt necesare gospodăriei proprii pentru consum și muncă; restul vitelor să fie date pe sate[51].

Calamități, epidemii. Un factor vital al economiei agrare și mai ales al celei feudale, îl constituie condițiile climatice. Ploile interminabile, inundațiile, grindina, seceta și cutremurele au jucat un rol copleșitor în agricultură. Fărămițată în domenii feudale autarhice, economia feudală s-a resimțit foarte mult de pe urma calamităților naturale. Aceste intemperii aduceau mari pierderi de bunuri materiale și ani de foamete ce se soldau cu mulți morți. Să amintim cîteva cazuri pe care izvoarele noastre le înregistrează.

La 1636, Tatrosy György semnalează inundații ce au produs mari pagube în toată Transilvania[52]. În anul 1639 sînt inundații în Gurghiu care au distrus aproape în întregime recolta anului[53]. Același izvor ne descrie catastrofele inundațiilor din iulie 1641 cînd apele au dus case, poduri, mori, stoguri de cereale de pe cîmp[54]. În iulie 1668, ploile torențiale și inundațiile au dus case cu oameni cu tot, animale și grîne[55]. În luna mai a anului 1682 se amintesc inundații în toată Transilvania[56]. Inundații mari au fost și în martie 1689[57]. Succintele cronici ale calendarelor contemporane amintesc inundații la: 1694[58], 1696[59], și la 1699 cînd puhoaiele pornite din munții Sibiului au dus case, cereale, animale și chiar oameni[60].

---

[50] Enyedi Márton, *Emlékezések könyve (1601—1675)*, ed. de Koncz J. în *Erdélyi Muzeum*, 1901 (XVIII), p. 517.
[51] Idem, p. 516.
[52] Tatrosy, *op. cit.*, p. 257.
[53] Haller, *op. cit.*, p. 56.
[54] Idem, p. 71.
[55] Apafi, *op. cit.*, p. 146; Réthi, *op. cit.*, f. 19; cf. *Kalendarium* 1671 și 1674.
[56] Szaniszló, *op. cit.*, p. 238.
[57] Idem, p. 709.
[58] *Cserey Mihály följegyzései*, ed. Ferenczi Z., în *Történelmi Tár*, 1893, p. 239; *Kalendarium... 1695.*
[59] *Kalendarium, 1697.*
[60] *Kalendarium... 1700.*

Mărturiile contemporane ne semnalează şi cutremure: în ajunul Crăciunului anului 1606[61], la Oradea, în 1614[62], alunecări de teren în noiembrie 1620[63], cutremure în toată ţara în februarie 1637[64]. Din cauza ploilor abundente sînt mari alunecări de teren în 1685[65]. În regiunea Braşovului, la 1682 un cutremur puternic a pus în mişcare şi clopotele. În luna septembrie a anului 1698, la cîmpie a bătut grindina omorînd animalele. Pe alocuri, spune exagerat cronica, cristalele de ghiaţă au persistat şi trei săptămîni[66].

La toate acestea se mai adaugă şi invaziile de lăcuste şi anii cu mulţi cărăbuşi. În 1609, o invazie de lăcuste a pustiit ogoarele[67]. Valentin Segesvári menţionează că au fost lovite mai ales ţinuturile Braşovului, Făgăraşului şi Sibiului[68]. La 1610 sînt semnalate lăcustele la Satu Mare de unde au coborît spre centrul Transilvaniei[69]. Informaţia e confirmată şi de Fr. Nagy Szabó, care le descrie ca fiind mari la corp, deschise la culoare, de care nu s-au mai văzut în părţile acestea. Cînd treceau întunecau lumina soarelui[70]. Jurnalul lui G. Haller aminteşte la 1638 lăcustele venite din Ţara Românească în zona Sibiului[71]. În agust 1645, lăcustele au invadat Ţara Bîrsei venind dinspre Moldova[72]. Sînt semnalate pustiirile făcute de lăcuste la 1691[73]. G. Wass aminteşte că la 1692 lăcustele au distrus hotarele unor sate întregi de pe valea Arieşului[74]. O altă invazie de lăcuste e menţionată la 1693[75].

Cărăbuşii, în 1616, au năpădit viile, pe unele locuri pustiind totul în calea lor şi oamenii nu mai prideau a-i culege[76]. La sfîrşitul secolului, în 1684[77], 1693[78], cărăbuşii au devastat păduri şi vii. O altă invazie de cărăbuşi e amintită la 1699[79].

Anii de recoltă slabă urmaţi de devastările oştilor străine[80] aduc

---

[61] Tatrosy, *op. cit.*, p. 247.
[62] Segesvári, *op. cit.*, p. 183.
[63] Nagy Szabó Fr., *op. cit.*, p. 124; cf. *Kalendarium ... 1668.*
[64] Nagy Szabó Fr., *op. cit.*, p. 147; Segesvári, *op. cit.*, p. 212; Tatrosy, *op. cit.*, p. 257.
[65] *Kalendarium ... 1677.*
[66] *Kalendarium ... 1699.*
[67] Borsos T., *op. cit.*, p. 41.
[68] Segesvári, *op. cit.*, p. 174.
[69] Láczkó Máthé, *op. cit.*, p. 126.
[70] Nagy Szabó Fr., *op. cit.*, p. 103.
[71] Haller, *op. cit.*, p. 51.
[72] Tatrosy, *op. cit.*, p. 261; Réthyi, *op. cit.*, p. 2 v.
[73] Apor P., *op. cit.*, p. 14, 17. V. şi *Cserey M. följegyzései*, p. 153.
[74] Wass, *op. cit.*, p. 160.
[75] Apor P., *op. cit.*, p. 19. V. şi *Cserey M. följegyzései*, p. 234.
[76] Segesvári, *op. cit.*, p. 185.
[77] Wass, *op. cit.*, p. 43.
[78] Szaniszló, *op. cit.*, p. 87.
[79] *Kalendarium ... 1700.*
[80] Amintim: pustiirile şi cruzimile mercenarilor generalului Basta din anii 1602—1604, intervenţiile turcilor de la mijlocul secolului, trecerea tătarilor spre Viena în 1683, devastările tătarilor şi abuzurile armatelor imperiale din ultimul deceniu al secolului al XVII-lea.

foamete cu urmări dezastruoase. Toma Borsos relatează că în 1603, în timpul ocupației lui Basta, un sfert din sărăcimea țării a murit de foame. Se mîncau cîinii și pisicile iar pîinea se făcea din făină de ghindă[81]. An de mare foamete e considerat și 1684[82].

Populația e decimată și de epidemii, care se adaugă pierderilor suferite în anii de războaie și foamete. Izvoarele studiate amintesc o epidemie de ciumă în preajma Crăciunului anului 1602[83], în iulie 1606[84], în august 1622 care a durat pînă în primăvara anului următor[85]. V. Segesvári arată că la Cluj mureau uneori și 125 de oameni pe zi. În anul 1628, a fost o epidemie de vărsat în care au murit foarte mulți copii și bătrîni, dar și oameni în putere[86]. În vara anului 1632 și pînă în iarna anului următor bîntuie ciuma[87]. Și anul 1644 a fost un an cu mulți morți[88]. Epidemii de ciumă sînt amintite și în anii 1645—46[89] și în vara anului 1661[90]. P. Inczedi relatează că în 1677—78 mureau de ciumă mii de oameni în Transilvania[91]. Jurnalul preotului St. Pataki amintește de o epidemie de ciumă la Cluj[92].

În literatura memorialistică consultată nu ni se semnalează alte epidemii, dar cunoaștem din alte izvoare că, cel puțin în sudul Transilvaniei, în deceniul al nouălea, ciuma făcea ravagii[93].

Pierderile în vieți omenești cauzate de ravagiile invaziilor, epidemiilor, foametei afectează direct viața economică a Transilvaniei și în special argicultura. Cunoașterea lor ne explică fluctuațiile de populație precum și înțelegerea unei serii de probleme legate de producția și relațiile agrare.

În literatura istorică a secolului al XVII-lea întîlnim și multe referințe de ordin social: viața iobagului, relațiile dintre stăpîn și iobag,

---

[81] Borsos T., *op. cit.*, p. 33—34; cf. și Tatrosy, *op. cit.*, p. 246.
[82] Szaniszló, *op. cit.*, p. 256; Wass, *op. cit.*, p. 43.
[83] Borsos T., *op. cit.*, p. 32; Nagy Szabó Fr. *op. cit.*, p. 78.
[84] Laczkó M., *op. cit.*, p. 116.
[85] Nagy Szabó Fr., *op. cit.*, p. 139; Segesvári, *op. cit.*, p. 191—192; Tatrosy, *op. cit.*, p. 241.
[86] Segesvári, *op. cit.*, p. 194.
[87] Nagy Szabó Fr., *op. cit.*, p. 146; Segesvári, *op. cit.*, p. 207; Tatrosy, *op. cit.*, p. 243, 256.
[88] Haller, *op. cit.*, p. 97.
[89] Nagy Szabó Fr., *op. cit.*, p. 151; Linczig J., *Életének kezével írott diaruma (1660—1694)*, copie la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei R. S. România, col. J. Kemény, *Collectio manuscriptorum minor*, tom XXVI; Réthyi, *op. cit.*, f. 3.
[90] Linczig, J., *op. cit.*, f. 8.
[91] Inczédi Pál, *Maga életében Erdély Országában történt közönséges dolgoknak feljegyzései 1660—1697*, copie la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei R. S. România, colecția J. Kemény, *Collectio manuscriptorum minor*, tom XXI, p. 3; cf. și Apor, *op. cit.*, p. 1—2.
[92] Pataki Jstván, *De conjugio l-mo ejusque fructibus*, original, inedit la Arhivele Statului din Cluj-Napoca, arh. fam. Pataki; cf. și *Kalendarium ... 1679.*
[93] Ca exemplu v. *Urbariul domeniului Porumbac din 1680 și 1688* în listele de înscrișii și la casele pustii, urbarii aflate în colecțiile Arhivelor Statului din Cluj-Napoca.

judecarea, răscumpărarea, închinarea iobagului, chezășia etc. Toate acestea definesc potențialul și randamentul forței de muncă în agricultură, elementul primordial al mijloacelor de producție.

Iată deci o sumă de informații privind viața agrară din Transilvania în cursul unui secol. Izvoarele narative își aduc contribuția în cercetările de istorie agrară a perioadei. Aceste informații, e adevărat, deseori au o valoare pur locală, generalizările pe baza lor fiind riscante, adesea eronate. Dar, mărturiile acestea corelate cu materialul documentar arhivistic pot facilita concluzii și argumentări solide.

Cu extragerea acestor date și gruparea lor sistematică am urmărit creerea unui auxiliar în munca de verificare și interpretare a izvoarelor fundamentale ale istoriei agrare a perioadei.

MARIA URSUȚIU

DAS LANDWIRTSCHAFTLICHE LEBEN IN SIEBENBÜRGEN IN DEN UNGARISCHEN GESCHRIEBEN QUELLEN DES 17. JAHRHUNDERTS

(Zusammenfassung)

Das ungarisch-siebenbürgische Denkschriftentum des 17. Jahrhunderts ist sehr reichhaltig. Neben vielfältig anwendbaren Auskünften zur politischen und kulturellen Geschichte bieten diese verschiedene Nachrichten das soziale und ökonomische Leben betreffend.

Die aus fast 90 Arbeiten gesammelten Nachrichten (davon drei unveröffentlichte) wurden thematisch angeordnet. Für den Anfang gibt der Verfasser Kundschaften über Produktion und Agrarproduktivität, über Produkten- und Arbeitskost, über Anwendungsmöglichkeiten der innerhalb der Stadtgrenzen beschiedenen Akkerböden, und zuletzt über Naturkatastrophen und Seuchen, alles bestimmende Faktoren des feudal-ökonomischen Lebens.

Da diese in den Tagebüchern und Denkschriften aufgezeichneten wirtschaftlichen Nachrichten, im allgemeinen, der Privat- oder Familienevidenz dienten, sind sie durch Genauigkeit und Objektivität gekennzeichnet. Sie sind somit Hilfsquellen zur Untersuchung und Interpretation der Fundamentalquellen der Agrargeschichte.

RELAȚIILE TRANSILVANIEI CU IMPERIUL OTOMAN ÎN ANII 1613—1624 ÎN LUMINA UNOR DOCUMENTE TURCEȘTI

Mănunchiul de documente originale redactate în limba osmană, pe care încercăm să-l introducem într-un circuit științific mai larg, vine să întregească și să pună în lumină cîteva verigi mai puțin cunoscute ale unui proces numit în mod convențional relațiile Transilvaniei cu Imperiul otoman. Fără a avea pretenția de a continua aici privirea de ansamblu asupra dinamicii din primii treisprezece ani ai secolului al XVII-lea a procesului respectiv, schițată de Tayyib Gökbilgin[1], vom căuta să prezentăm tocmai acele informații noi care se leagă de verigile amintite.

Izvoarele documentare menționate mai sus provin — doar cu două excepții[2] — din colecția Mike Sándor, constituită în fondul „Cista diplomatica" — *Istorice* (F. 126) al Arhivei Guberniului Transilvaniei păstrată la Arhiva Națională Maghiară din Budapesta. De altfel din investigațiile întreprinse de M. A. Mehmet și L. Demény[3] rezultă că toate actele turcești din colecția amintită, în număr de 98 de piese, se găsesc în microfilm la Direcția Generală a Arhivelor Statului din București.

Fiind vorba de acte redactate într-o limbă greu accesibilă europenilor, dar care și-au avut importanța lor, era firesc ca unele dintre ele să fi fost însoțite de traduceri contemporane, aproximative și uneori chiar fragmentare. Acesta este cazul și cu cîteva din izvoarele prezentate (nr. II, V, VII, X, XIII), editate la sfîrșitul secolului trecut de Hatvani, Szilágyi și Szilády în traducere germană și maghiară în cadrul unor colecții de documente.

Chiar numai la prima vedere, documentele pe care le publicăm în anexă se ordonează în trei grupe distincte, nu numai în funcție de conținut ci și de momentul emiterii lor. Ele se referă la cîteva probleme distincte și variate: implicațiile raporturilor stabilite în 1613 și 1614 între principele ardelean și „națiunea" săsească, relațiile politice ale Transilvaniei cu Moldova în 1620 și poziția Porții față de intervenția principatului autonom în războiul de treizeci de ani.

---

[1] T. Gökbilgin, *XVII asîr başlarînda Erdel hadiseleri ve Bethlen Gabor'un beğliğe intihabî* (Evenimentele din Transilvania de la începutul secolului al XVII-lea și alegerea lui Gabriel Bethlen ca principe), în *Tarih dergisi*, 1/1949, p. 1—28.

[2] Este vorba de documentele nr. I și II, care se află la Direcția Generală a Arhivelor Statului București în fondul de acte turcești.

[3] M. A. Mehmet, L. Demény, *Noi documente turcești privitoare la istoria Transilvaniei din secolul al XVII-lea*, în *Revista Arhivelor*, anul XLVII, vol. XXXII (1970), nr. 1, p. 209—237.

Transformarea la sfîrşitul anului 1613 şi în 1614 a raporturilor dintre principe şi „naţiunea" săsească într-o problemă importantă şi acută a relaţiilor Transilvaniei cu Imperiul otoman este pe de-o parte consecinţa politicii duse de Gabriel Báthory, predecesorul lui Gabriel Bethlen, iar pe de-altă parte este urmarea legăturilor strînse ale saşilor cu Curtea vieneză.

Conflictul dintre principele Gabriel Báthory şi „universitatea" săsească s-a declanşat în momentul în care oraşul Sibiu, aflînd hotărîrea Habsburgilor de a-l înscăuna pe Radu Şerban în Transilvania, şi-a manifestat ostilitatea. El s-a adîncit tot mai mult după descoperirea complotului organizat de Ştefan Kendi[4]. Fără îndoială că măsurile autoritare adoptate de Gabriel Báthory, ce ocupase în 1610 Sibiul şi transformarea centrului politic săsesc în cetate regală cu obligaţia de a adăposti şi întreţine garnizoană militară ca şi ştergerea vechii autonomii săseşti, au fost aduse în repetate rînduri la cunoştinţa demnitarilor otomani de soliile trimise în 1612 şi 1613 de saşii din Braşov şi confirmate de ancheta întreprinsă în ianuarie 1613 de Murad paşa, trimisul sultanului[5].

De altfel abuzurile săvîrşite de principe împotriva stărilor erau atît de bine cunoscute la Constantinopol încît cronicarii osmani au ajuns să-l numească *„craiul cel nebun"* (Deli Kîral)[6]. Cu toate acestea însă, toate izvoarele documentare osmane publicate pînă acum[7] nu fac decît să-i repete porecla şi să constate neîndeplinirea ordinelor trimise de marii demnitari în vederea aplanării conflictului cu saşii. Plasat într-un asemenea context, firmanul emis în februarie 1614 în numele sultanului Ahmed I, care reînnoieşte o poruncă mai veche trimisă saşilor la sfîrşitul anului 1613 — documente reproduse în anexă — contribuie la definirea atitudinii oficiale a Porţii atît faţă de relaţiile dintre stări şi principe, cît şi faţă de raporturile Transilvaniei cu Imperiul otoman în timpul luptei împotriva Habsburgilor. Nu este lipsită de interes şi de semnificaţie comparaţia făcută între situaţia ţării ocupată la începutul secolului al XVII-lea de trupele generalului Basta şi cea din vremea cîrmuirii principelui Gabriel Báthory: „a început să prigonească mai mult decît au asuprit şi au săvîrşit nelegiuiri mai înainte austriecii". Izvorul amintit rămîne pînă acum primul document osman care confirmă acţiunea comună la Poartă a saşilor şi a lui Gabriel Bethlen de a obţine în-

[4] Şt. Pascu, *Transilvania în epoca principatului. Timpul suzeranităţii turceşti 1541—1691*, Cluj, 1948, p. 74, 76; A. Dumitrescu-Jipa, N. Nistor, *Sibiul şi ţinutul în lumina istoriei*, I, Cluj-Napoca, 1976, p. 185—186.

[5] G. Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608—1665*, ed. Gh. Duzinchievici şi E. Reus-Mîrza, Bucureşti, 1965, p. 31—32.

[6] I. Peçevi, *Tarih*, II, Istanbul, 1866—1867, p. 349—350; Kiatip Celebi, *Fezleke-i Tarih*, I, Istanbul, 1869—1870, p. 363.

[7] Vezi scrisoarea marelui vizir Nasuh paşa adresată Braşovului înainte de 16 august 1613, M. Guboglu, *Şapte documente turceşti din arhivele Braşovului privind relaţiile Transilvaniei cu Poarta otomană la începutul secolului al XVII-lea*, în *Revista Arhivelor*, anul XLII, vol. XXVII (1965), nr. 1, p. 237.

locuirea lui Gabriel Báthory[8]. Nu este însă întîmplător faptul ca într-un interval relativ scurt și anume sfîrșitul anului 1613 și mijlocul lunii februarie 1614, sultanul Ahmed I să ceară sașilor în două rînduri să se supună și să-l sprijine pe noul principe și mai ales să nu dea vreun ajutor trupelor imperiale pentru a intra în Transilvania. Astfel, „universitatea" săsească trebuia să apeleze la autoritatea princiară atît pentru reglementarea relațiilor cu Habsburgii cît și pentru problemele puse de legăturile Transilvaniei cu Imperiul otoman. Datorită însemnătății sale deosebite, documentul a ajuns să fie trimis în traducere germană la numai două luni după redactarea sa, ca anexă la scrisoarea adresată de împăratul Matia arhiducelui Albert[9]. Intervențiile otomane nu erau lipsite de temei deoarece noul principe care a căutat să șteargă urmele nemulțumirilor profunde, generate de predecesorul său, nu putea accepta pretențiile de autonomie ale sașilor. Ele s-au manifestat în mod succesiv atît în condițiile formulate de „universitatea" săsească în cadrul negocierilor purtate pentru iernarea principelui Gabriel Bethlen în cetatea Sibiu[10] cît și în ultimatumul adresat de sași pentru restituirea aceleiași cetăți[11]. La acestea s-au mai adăugat trădarea patricianului Johann Renner trimis în frebruarie 1619 la Viena ca sol al Transilvaniei[12] ca și plîngerile „universității" săsești din raportul secret redactat de Valentin Seraphin, adresat împăratului Matia, în care se făceau referiri la poruncile trimise de sultan pentru ca sașii să curme legăturile cu Habsburgii[13].

Relațiile dintre „națiunea" săsească și principe au continuat să-l preocupe pe sultan și în anii următori, mai ales după încercarea lui George Drugeth de Homonna de a ataca în 1616 Transilvania cu sprijin imperial. Aceasta este de fapt cauza care l-a determinat în iunie 1616 și în mai 1617 pe Ahmed I să ceară din nou sașilor credință și ascultare față de principele Transilvaniei[14].

Reglementarea de către Poartă a raporturilor Transilvaniei cu Moldova în toamna anului 1620 constituie un alt aspect al manifestării dominației otomane, reflectat de documentele publicate în anexă (nr. III și IV). Intervenția otomanilor în Moldova împotriva lui Gaspar Grațiani, inițiatorul politicii de apropiere a țării de Habsburgi și de Polonia și susținător al lui George Drugeth de Homonna, adversarul principelui

---

[8] Vezi detalii la S. Biró, continuatorul cronicii lui Hidvegi Mikó Ferencz, *Erdélyországnak siralmas váltózásai* ed. Kazinczy Gy. în col. *Monumenta Hungariae Historica*, Scriptores, VII, Pesta, 1863, p. 227.

[9] M. Hatvani, *Magyar történelmi okmánytár a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból (1441—1652)*, IV, Pesta, 1859, p. 75—77.

[10] S. Szilágyi, *Monumenta comitialia regni Transilvaniae*, VI, Budapesta, 1880, nr. VIII, p. 383—386.

[11] *Ibidem*, nr. IX, p. 390.

[12] Arh. Stat. Sibiu, *Protocoalele primăriei Sibiului*, II, f. 41.

[13] *Mon. com. Trans.*, vol. VI, nr. XXXVIII/d, p. 503: „ne quidquam cum regibus principibusque christianis communicent, in omnibus Bethleni voluntate sese conforment".

[14] S. Szilágyi, *Bethlen Gábor és a Porta*, în „Történelmi Tár", 1881, nr. XIV, p. 619—620; Arh. Stat. Sibiu, *Nova collectio posterior*, nr. 1509, L. 72.

Gabriel Bethlen, reprezintă şi un succes diplomatic repurtat la Constantinopol de capuchehaia Transilvaniei. Iniţial, campania din 1620 fusese concepută de sultanul Osman al II-lea ca o acţiune îndreptată împotriva Poloniei, care intervenise în războiul de treizeci de ani împotriva principelui Gabriel Bethlen. Dar în momentul în care principele Transilvaniei, dejucînd diplomaţia moldovenească a reuşit să-i convingă pe otomani că Gaspar Graţiani ar fi fost membru al Ordinului Militia Christiana şi că se aliase cu Polonia, expediţia proiectată împotriva Poloniei s-a transformat într-o luptă pentru scoaterea Moldovei din sfera de influenţă habsburgică şi polonă[15]. Dacă o serie de cronici osmane[16] nu menţionează cauza înlocuirii domnului Gaspar Graţiani cu Alexandru Iliaş, în schimb cele două documente osmane insistă asupra luptei antiotomane şi asupra alianţei sale cu Polonia. Firmanul sultanului Osman al II-lea şi scrisoarea marelui vizir Ali paşa, adresate caimacamului Transilvaniei Ştefan Bethlen în intervalul 18—27 septembrie 1620 arată în mod limpede că la Constantinopol nu se ştia de dezastrul suferit de oastea moldoveană şi de trupele polone conduse de Stanislas Zólkiewski. Nici uciderea lui Gaspar Graţiani îndată după lupta de la Ţuţora[17] nu era cunoscută. Astfel se explică deci cererile insistente trimise lui Ştefan Bethlen de a interveni imediat în Moldova în ajutorul noului domn, Alexandru Iliaş, în cazul în care Gaspar Graţiani ar fi revenit în ţară cu sprijin polon.

Şi acest episod pune în lumină faptul că odată cu izbucnirea în Europa a războiului de treizeci de ani[18] relaţiile Transilvaniei cu Imperiul otoman se complică datorită participării acestui principat la lupta împotriva Habsburgilor. Imperiul otoman nu a intervenit în acest conflict cu caracter general european din cauza dificultăţilor întîmpinate în răsărit în cursul războiului purtat cu Iranul şi datorită expediţiei întreprinse în 1621 împotriva Poloniei. Aceasta nu înseamnă însă că nu a intervenit indirect, încuviinţînd şi sprijinind chiar unele acţiuni militare întreprinse de Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei. Dar nici atitudinea demnitarilor otomani faţă de începutul războiului de treizeci de ani şi faţă de participarea Transilvaniei nu a fost unitară. În anii 1618—1620 la Constantinopol existau două partide: cea pacifistă, care invoca conflictul cu Iranul şi Polonia, şi cea războinică, dornică de a profita de greutăţile întîmpinate de Habsburgi, avînd ca exponent pe marele vizir Ali paşa. Acesta din urmă încheie în noiembrie 1620, după înfrîngerea

[15] Pentru detalii cf. C. Rotman, *Zur Frage osmanischer Teilnahme am Dreissigjährigen Krieg (Vorabend des um 1620 osmanischen Feldzuges gegen die Moldau)*, în *Revue des Études Sud-Est Européennes*, vol. XIII (1975), nr. 3, p. 417—424.

[16] I. Peçevi, *op. cit.*, II, p. 373—374; Kiatip Celebi, *op. cit.*, I, p. 399—400; A. Müneggimbaşî, *Sahaif ul ahbar*, la M. Guboglu, *Cronici turceşti privind ţările române*, vol. II, Bucureşti, 1974, p. 266; M. Naima, *Ravzat al-husayn fi hulasat ahbar al hafikayn* (Grădinile purităţii şi sintetizarea ştirilor din Orient şi Occident), vol. II, ed. IV, Istanbul, 1866, p. 176—177, 180—184.

[17] Detalii la M. Costin, *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aron vodă încoace*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958, p. 72.

[18] Sinteza cea mai nouă referitoare la acest conflict cu caracter general-european aparţine lui J. V. Polišensky, *The Thirty Years War*, Londra, 1974.

de la Bila Hora, un tratat cu solii stărilor confederate din Cehia, Moravia, Ungaria și Transilvania[19]. Numai pentru a obține îngăduința Porții de a interveni în război împotriva Habsburgilor, principele Gabriel Bethlen a trebuit să desfășoare o activitate diplomatică susținută în vederea schimbării hotărîrii adoptate de marele vizir Mehmed pașa.

În această perioadă, interesele principelui Transilvaniei nu corespundeau întrutotul țelurilor politicii europene dusă de Imperiul otoman. Fără îndoială că slăbirea poziției Imperiului habsburgic, principalul adversar din Europa al Porții rămînea o acțiune care nu trebuia trecută cu vederea, dar interesul principal al otomanilor era menținerea păcii încheiate în 1606 la Zsitvátorok și reînnoită în 1616 la Viena. Substratul real al politicii antihabsburgice duse de Gabriel Bethlen care încerca să obțină în acest scop sprijin otoman nu a scăpat atenției cronicarilor osmani. Ei au înțeles că principele lupta pentru consolidarea și lărgirea autonomiei Transilvaniei în cadrul relațiilor turco-austriece[20].

Răspunsul la întrebarea în ce măsură au fost informați de la bun început otomanii de acțiunile politice și militare ale lui Gabriel Bethlen și mai ales în ce măsură le-au încuviințat este greu de dat datorită contradicției existente între știrile transmise de o serie de soli europeni la Constantinopol. De altfel și Poarta a adoptat o atitudine duplicitară, deoarece pe de-o parte încuviința cu greu, dar încuviința totuși, unele acțiuni ale Transilvaniei, iar pe de altă parte dădea dezmințiri oficiale reprezentantului diplomatic al Austriei în legătură cu desfășurarea operațiunilor militare pe care le-ar fi întreprins principele Bethlen cu îngăduința sa[21]. Trebuie luată în considerare și contradicția aparentă care exista între interesele și atitudinea marilor demnitari otomani de la Constantinopol și cele ale pașalelor de Buda și Eger, de la granița cu posesiunile habsburgice. Intervenția celor din urmă în războiul împotriva Austriei ar fi avut ca rezultat imediat mărirea hotarelor unităților administrative pe care le conduceau, în vreme ce Poarta căuta în 1618—1620 orice prilej de a ocoli ivirea unor complicații la granița apuseană. Astfel se explică dojenirea, în toamna anului 1619, a pașalelor de margine de către marele vizir Mehmed pașa[22].

Dacă ar fi să caracterizăm atitudinea Porții față de intervenția principelui Transilvaniei în războiul de treizeci de ani, atunci trebuie să arătăm că demnitarii otomani au înțeles necesitatea sprijinirii parțiale, dar nu totale, a lui Gabriel Bethlen. Era vorba nu numai de subminarea puterii Habsburgilor, ci mai ales de pericolul reducerii dependenței Tran-

[19] R. R. Heinisch, *Habsburg, die Pforte und der Böhmische Aufstand (1618—1620)*, în *Südost-Forschungen*, vol. XXXIV (1975), p. 112—118.

[20] I. Peçevi, *op. cit.*, II, p. 352—353: „nu era nici pentru sprijinirea și ajutorarea musulmanilor ci avea grijă numai de propria sa fericire... Ajutorul meu nu este din dragoste pentru credința islamică și nici pentru ei...", pasaj preluat și de alți cronicari: Kiatip Celebi, *op. cit.*, II, p. 92; M. Naima, *op. cit.*, II, p. 400.

[21] R. R. Heinisch, *op. cit.*, în *Südost-Forschungen*, vol. XXXIII (1974), p. 160—161, 164.

[22] *Ibidem.*

silvaniei faţă de Imperiul otoman, problemă care s-a ivit odată cu primele succese militare şi diplomatice ale lui Bethlen şi cu manifestarea aspiraţiilor sale de a ajunge rege al Ungariei[23]. De altfel şi dezavuarea acţiunii militare din 1619 din Ungaria, care a culminat cu împresurarea Vienei[24] ca şi solia ameninţătoare a ceauşului trimis la Caşovia în ianuarie 1620[25], nu erau doar o simplă urmare a înlocuirii marelui vizir Damad Mehmed paşa cu Ali paşa[26], partizanul menţinerii păcii încheiate cu Austria, ci trădau încercarea otomanilor de a nu îngădui Transilvaniei să depăşească statutul de principat dependent de Poartă.

Documentele osmane din anexă care oferă date noi pentru cunoaşterea şi aprecierea oportunităţii ajutorului militar acordat în 1621 şi în 1623 lui Gabriel Bethlen pun în lumină politica sinuoasă dusă de Imperiul otoman faţă de Transilvania. În ciuda cererilor repetate din perioada cuprinsă între 20 februarie 1620[27] şi 25 mai 1621[28], principele Transilvaniei nu a primit în realitate vreun ajutor de la otomani, deşi un raport veneţian întocmit la mijlocul anului 1620 insista asupra poruncilor trimise paşalelor de Timişoara şi de Buda pentru a-l sprijini pe Gabriel Bethlen[29]. Evenimentele politice şi militare desfăşurate în 1620, care au culminat cu înfrîngerea, la 7 noiembrie, a cehilor la Bila Hora (Muntele Alb), l-au silit pe principele transilvănean să poarte între 25 ianuarie şi 22 februarie 1621 tratative cu reprezentanţii Habsburgilor, la Haimburg. Însuşi Gabriel Bethlen mărturisea în scrisoarea adresată lui Djanbek Ghirai, hanul tătar, că începuse aceste tratative numai pentru a dobîndi răgazul necesar pînă ce va primi ajutorul otoman[30] pe care-l ceruse[31]. În asemenea împrejurări, în martie 1621, încheierea unei păci cu Austria i se părea dificilă[32], cu atît mai mult cu cît tocmai pentru a zădărnici această acţiune otomanii hotărîseră trimiterea unor ajutoare[33]. Din mulţimea trupelor turco-tătare pe care Gabriel Bethlen crezuse că poate conta[34] au sosit treptat forţe neînsemnate din punct de vedere nu-

[23] L. Nagy, *A független Magyarországért*, Budapesta 1969, p. 203.

[24] S. Szilágyi, *Oklevelek Bethlen Gábor 1619—1621 hadjáratai történetéhez*, în *Magyar Történelmi Tár* IV (1857), p. 201.

[25] *Ibidem*, p. 210.

[26] J. v. Hammer Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches*, II, Pesta 1834, p. 778.

[27] S. Szilágyi, *op. cit.*, p. 205.

[28] *Idem*, *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*, Budapesta, 1879, nr. 276, p. 306.

[29] E. Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, VIII, Bucureşti 1894, nr. DLXXVI, p. 390.

[30] *Ibidem*, nr. DLXXVI, p. 396.

[31] A. Szilády, S. Szilágyi, *Török Magyarkori Állam Okmánytár*, vol. III, Pesta 1868, nr. 140, p. 277; detalii asupra tuturor forţelor militare otomane cerute în ajutor se află în instrucţiunile date lui Ştefan Dóczi şi Ioan Rimay.

[32] S. Szilágyi, *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*, nr. 255, p. 274.

[33] *Ibidem*, nr. 228, p. 242.

[34] *Ibidem*, nr. 272, p. 293; cerea un ajutor de 15.000 turci şi 315.000 de tătari.

meric, unele conduse de pașa de Eger[35]. Totuși ele par să-i fi îngrijorat pe partizanii Habsburgilor[36]. Acest ajutor, mai mult simbolic, nu a schimbat situația principelui Bethlen care nu a întîrziat să-și exprime nemulțumirea în scrisoarea adresată marelui vizir și în instrucțiunile înmînate lui Mihail Toldalagi, trimis la sultanul Osman al II-lea aflat în tabără de la Hotin[37]. În acest context se încadrează și știrile noi cuprinse în cele patru documente osmane din anexă, emise în anul 1621.

Chiar dacă Transilvania participa la războiul de treizeci de ani, ea a trebuit ca și Țara Românească și Moldova, state aflate sub dominația otomană, să trimită provizii pentru expediția din Polonia a sultanului Osman al II-lea. Din scrisoarea lui Ahmed pașa adresată în septembrie 1621 lui Ștefan Bethlen, caimacamul Transilvaniei, se poate deduce că solul care a însoțit pînă la Hotin proviziile datorate otomanilor și care a adus și o scrisoare sultanului Osman al II-lea și-a avut contribuția la obținerea unui ajutor militar pentru Gabriel Bethlen. Deși nu se fac referiri directe la scopul și la urmările misiunii sale, menționîndu-se doar necesitatea numirii unui capuchehaia la Poartă[38], solul a reușit să consolideze acțiunea diplomatică întreprinsă de Mihail Toldalagi. Încă în iulie 1621, în vremea popasului făcut la Isaccea, marele vizir Dilaver pașa îl anunța pe Ștefan Bethlen că fuseseră trimise beilerbeiului de Timișoara poruncile cerute de caimacamul Transilvaniei[39], care trebuie să fi prevăzut acordarea unui sprijin militar principelui Gabriel Bethlen.

Ce s-a întîmplat în realitate cu sprijinul armat acordat de otomani? Mărimea ajutorului militar și momentul în care Gabriel Bethlen avea nevoie de acesta nu au coincis cu interesele și disponibilitățile armatei otomane angajată în campania din Polonia. Nici în septembrie 1621, vreme în care Toldalagi, cerea insistent un corp de 10.000 de turci și 10.000 de tătari, nu a fost posibilă nici măcar trimiterea tătarilor în ajutorul lui Gabriel Bethlen, deoarece aceștia au constituit o forță însemnată de atac asupra cetății Hotin[40]. Numai după încheierea luptelor, tătarii s-au putut îndrepta spre Transilvania la hotarele căreia au fost opriți din porunca caimacamului Ștefan Bethlen[41]. Trecerea prin Transilvania a tătarilor conduși de Djelal Mîrza era o primejdie pe care

---

[35] A. Szilády, S. Szilágyi, *op. cit.*, nr. 146, p. 297.

[36] J. Polišensky, *Documenta Bohemica Bellum Tricennale illustrantia, Der Kampf des Hauses Habsburg gegen die Niederlande und ihre Verbündeten 1621—1625*, III, Praga 1976, nr. 140, p. 66, nr. 176, p. 74, nr. 216, p. 184.

[37] A. Szilády, S. Szilagyi, *op. cit.*, nr. 148, p. 303, nr. 150, p. 309—311.

[38] Vezi documentul nr. VI din anexă.

[39] Vezi documentul nr. V din anexă.

[40] Kiatip Celebi, *Fezleke-i Tarih*, I, p. 411—412, Naima, *Ravzat al husayn fi hulasat ahbar al hafikayn*, II, p. 200—201, 205.

[41] E. Hurmuzaki, *op. cit.*, XV/2, București 1913, nr. MDCCLXXXIV, p. 910, nr. MDCCXCII, p. 917—918, nr. MDCCXCIII, p. 918—919; A. Veress, *Documente privitoare la Istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IX, București 1937, nr. 192, p. 240—241.

Ştefan Bethlen încercase să o evite încă din martie 1621[42]. Oprirea forţelor tătăreşti la trecătoarea Trotuş a făcut obiectul unor proteste energice adresate caimacamului Transilvaniei în prima jumătate a lunii noiembrie 1621 de către sultanul Osman al II-lea şi de către marele vizir Dilaver paşa[43]. Ne aflăm astfel în faţa unor dovezi evidente că otomanii au trimis numai tătari în ajutor şi că aceştia au sosit prea tîrziu, în momentul în care Bethlen, silit de lipsa mijloacelor financiare şi de lipsa de înţelegere a magnaţilor maghiari şi a stărilor, a început tratative pentru încheierea păcii cu Austria[44]. Cum ajutorul tătăresc atît de necesar odinioară risca să se transforme într-o piedică serioasă în calea tratativelor purtate cu Austria la Mikulov, a fost nevoie de insistenţe din partea lui Gabriel Bethlen pentru retragerea acestor forţe[45]. Aşadar, sprijinul militar otoman redus, acordat principelui Bethlen în timpul campaniei din 1621, s-a dovedit a fi lipsit de eficienţă şi chiar inoportun. Aceeaşi lipsă de eficienţă şi de oportunitate caracterizează şi participarea forţelor otomane la expediţia lui Gabriel Bethlen din Moravia din toamna anului 1623. Insubordonarea trupelor turceşti care încă din timpul luptei de la Hodonin (Göding) îşi manifestaseră revolta lor, refuzînd să ia parte la asalt, a prejudiciat la sfîrşitul lunii noiembrie situaţia militară şi politică a principelui Transilvaniei. Alături de succesele sale militare, prezenţa ajutorului otoman şi tătar în tabăra principiară pînă la semnarea păcii cu Habsburgii ar fi contribuit la negocierea unor condiţii mult mai avantajoase. Retragerea bruscă, împotriva rugăminţilor principelui, a acestor trupe i-a impus lui Gabriel Bethlen adoptarea unei măsuri energice: ordinul dat căpitanilor cetăţilor de la graniţă de a-i ataca pe turci şi pe tătari şi de a-i deposeda de prada luată. De altfel, mai tîrziu, chiar principele Transilvaniei arăta că acest ajutor i-a adus mai multă pagubă decît folos[46]. Astfel, măsurile adoptate de sultanul Mustafa I şi apoi de Murad al IV-lea de a sprijini ofensiva ardeleană din 1623 împotriva Habsburgilor au avut un efect contrar celui dorit. Cîteva din documentele publicate în anexă (nr. IX, X, XI, XII) pun în lumină încercarea celor doi sultani de a înlătura orice manifestare de insubordonare a efectivelor militare otomane faţă de ordinele principelui Transilvaniei. În 1623, forţele trimise de Poartă în sprijinul lui Gabriel Bethlen au fost mult mai numeroase decît cele participante la campania din 1621, fără însă să corespundă din punct

[42] A. Szilády, S. Szilágyi, *op. cit.*, nr. 140, p. 278; problema a fost reluată în iulie 1621, vezi nr. 139, p. 306—307 şi S. Szilágyi, *Oklevelek Bethlen Gábor 1619—1621 hadjáratai történetéhez*, p. 221—222.

[43] Vezi documentele nr. VII şi VIII din anexă.

[44] A. Szilágyi, *op. cit.*, nr. 171.

[45] S. Szilágyi, *Bethlen Gábor fejedelem levelezése*, Budapesta 1887, nr 142, p. 209; Firnhaber, *Acktenstücke zur Aufhellung der ungarischen Geschichte des 17. und 18. Jahrhunderts* în *Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* 8/1852, nr. 3, p. 18, nr. 5, p. 26.

[46] L. Nagy, *op. cit.*, p. 362.

de vedere numeric cererilor formulate de principe[47]. Sultanul Mustafa I hotărîse ca pe lîngă contingente din oastea Țării Românești și a Moldovei[48] să participe Ibrahim pașa, beilerbei de Bosnia, împreună cu oștirile eialetelor Rumelia și Buda ca și Suleiman pașa, beilerbei de Eger, împreună cu oștile sangeacului Vidin, eialetelor Gyula și Timișoara, cu cele ale livalelor Szeged, Szolnok și Hatvan[49]. În vederea asigurării pe toată durata campaniei a unei participări efective a ajutoarelor militare desemnate, sultanii au ordonat căpeteniilor otomane, sub amenințarea unor pedepse aspre, să arate supunere deplină față de toate ordinele date de principele Transilvaniei. Fără a fi numit textual în documente comandant suprem al efectivelor militare otomane, Gabriel Bethlen dobîndise această calitate datorită atribuțiilor care-i fuseseră fixate în firmanele adresate beilerbeilor de Bosnia și de Eger. Momentul de intervenție al forțelor otomane, locul de joncțiune al acestora cu armata transilvăneană, ca și momentul retragerii lor din luptă erau hotărîri pe care le putea adopta numai principele Bethlen. Deși s-a bucurat de sprijinul sultanului și al demnitarilor otomani, Bethlen nu a putut evita dezavantajele generate de colaborarea militară cu trupele turcești. În ciuda firmanelor repetate, adresate beilerbeilor de Bosnia și de Eger de a interveni în luptă în clipa în care ar sosi cererea principelui, aceștia s-au alăturat oștii ardelene cu întîrzierea obișnuită și caracteristică[50], Ibrahim pașa ajungînd la Tîrnava abia la 17 octombrie 1623. Această împrejurare care a îngăduit ca și în 1621 regruparea armatei habsburgice, urmată de vestea înfrîngerii lui Christian de Braunschweig l-a determinat pe principe să înceapă tratative cu Austria. El nu și-a dat seama cît de epuizată era armata condusă de Albrecht von Wallenstein[51]. Printre condițiile de armistițiu figura și medierea de către principele Bethlen a păcii între Austria și Imperiul otoman[52]. Ultimul document din anexă aduce precizări noi asupra unor aspecte ale acțiunii de mediere întreprinsă de Gabriel Bethlen în septembrie 1624, după încheierea păcii de la Viena (8 mai 1624) între Transilvania și Austria. La Poartă se hotărîse încă din luna februarie a aceluiași an ca pașa de Buda să aibe rolul de mediator principal la tratativele la care trebuia să participe și Transilvania[53]. Documentul în cauză face referiri la acțiunea de informare reciprocă între principele Transilvaniei și pașa de Buda asupra cursului negocierilor de

[47] A. Szilády, S. Szilágyi, *op. cit.*, nr. 171.

[48] S. Szilágyi, *Levelek és akták Bethlen Gábor uralkodása történetához*, în *Történelmi Tár* 1886, nr. 108, p. 411, nr. 109, p. 413, H. Marczali, *Újább regesták a külföldi leveltárokból*, în *Történelmi Tár*, 1879, p. 530.

[49] Vezi documentele X, XI, XII din anexă ca și scrisoarea sultanului Murad al IV-lea adresată lui Gabriel Bethlen publicată de I. Karacson, *Török — Magyar Oklevéltár 1533—1789*, ed. de L. Thallóczy, Budapesta, 1914, p. 208.

[50] S. Szilágyi, *Bethlen Gábor fejedelem levelezése*, Budapesta 1887, nr. 230.

[51] J. V. Polišensky, *The Thirty Years War*, p. 160.

[52] R. Goos, *Österreichische Staatsverträge, Fürstentum Siebenbürgen, 1526 bis 1690*, Viena 1911, p. 571.

[53] S. Gergely, *Adalék Bethlen Gábor és a porta czimű közleményhez*, în *Történelmi Tár* 1882, nr. 13, p. 453.

pace dintre Imperiul otoman şi Austria, ca şi la solia lui Toma Borsos, trimisul lui Gabriel Bethlen la Buda, la Mehmed paşa. Borsos primise misiunea de a-l determina pe beilerbeiul de Buda să condiţioneze desfăşurarea tratativelor de pace de participarea reprezentanţilor Transilvaniei la aceste negocieri[54]. Mai tîrziu însuşi sultanul Murad al IV-lea dorea să-i acorde lui Gabriel Bethlen un rol de mediator similar celui jucat de Ştefan Bocskay cu ocazia tratativelor purtate în 1606 la Zsitvátorok[55].

Cercetarea documentelor osmane amintite arată că ştirile furnizate de această categorie de izvoare contribuie la definirea unor aspecte mai puţin cunoscute ale relaţiilor Transilvaniei cu Imperiul otoman, la începutul secolului al XVII-lea. Şi poate că nu am greşi afirmînd că majoritatea izvoarelor prezentate ajută la o cunoaştere mai amănunţită a sprijinului militar acordat de Poartă Transilvaniei în cursul războiului de treizeci de ani.

CRISTINA FENEŞAN

ANEXE

I

<1613 noiembrie — 1614>, Constantinopol

Firmanul sultanului Ahmed I adresat notabilităţilor săseşti din Transilvania prin care se cere supunerea naţiunii săseşti noului principe, Gabriel Bethlen, numit prin firman împărătesc.

Glorioşi printre aianii neamului Mesiei, străluciţi printre mai marii celor de o credinţă cu Isus, notabilii[1] şi căpeteniii[2] ale neamului săsesc care vă aflaţi în Transilvania, norocul să vă crească.

Cînd va sosi înaltul semn împărătesc să vă fie cunoscut că din vremuri îndepărtate ţara Transilvaniei numărîndu-se printre ţinuturile mele bine păzite, paza şi ocrotirea (ţării) ca şi apărarea şi ocrotirea locuitorilor fac parte din treburile însemnate ale împărăţiei mele. De aceea a fost trimisă scrisoarea mea împărătească privind unele treburi referitoare la credinţă şi la stat[3] lui Gabriel Bethlen care este acum principele Transilvaniei, glorios printre emirii neamului Mesiei, sfîrşitul să-i fie cu noroc.

Astfel s-a dat porunca mea ca aşa cum principii Transilvaniei s-au supus din tată în fiu dinastiei mele purtătoare de dreptate şi au slujit pentru împărăţia mea,

[54] *Ibidem*, nr. 16, p. 460.
[55] *Ibidem*, nr. 18, p. 466.

[1] În text *ayan*.
[2] În text *bellübaşlularî*.
[3] În text *din ve devlet*.

tot așa și voi la rîndul vostru să îndepliniți în unire slujbele pentru care s-a dat firman de această dată principelui mai sus numit al Transilvaniei și să vă uniți între voi pentru a îndeplini porunca mea împărătească.
Poruncesc ca la sosirea prezentei, avînd cu toții grijă și dîndu-vă osteneala potrivit cu porunca mea pentru această stare de lucruri, să vă aflați în unire și înțelegere pentru rezolvarea situației consemnate în susnumita mea scrisoare împărătească. Nu se îngăduie de către împărăția mea nici o împotrivire față de cuvîntul susnumitului (principe) în îndeplinirea slujbelor pentru stat și credință potrivit cu firmanul meu și cu poruncile mele ilustre care au sosit de la poarta fericirii mele în legătură cu unirea și cu înțelegerea. Ca atare, dîndu-vă silința, să vă aflați în unire și bună înțelegere în vederea rezolvării tuturor problemelor consemnate în scrisoarea mea împărătească.
Așa să știți și să dați crezare ilustrului meu semn.
din locul Constantiniye cea bine păzită.

Arh. St. București Doc. turc XX/1999 Orig. (27×56,3 cm.) cu tugra, hüve, spațiul respectului 14 cm., scris divani, nisip auriu, filigran, însemnare pe v. Erdel saz milletine (Națiunii săsești din Transilvania); provine de la filiala Sibiu a Arhivelor Statului.
Rezumat la M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, București 1965, nr. 203, p. 67.

II

1614 februarie 11—20 (1023 muharrem evail) Adrianopol

Firman (hatt-i hümayun) al sultanului Ahmed I adresat notabililor neamului săsesc din Transilvania pentru a se supune principelui Gabriel Bethlen și pentru a-l sprijini în orice ocazie și împotriva încercării austriecilor de a-și întinde stăpînirea asupra acestui principat. În cazul ivirii unor greutăți să facă apel la principe sau să facă arz la Poartă. Forțele otomane învecinate ca și domnii Țării Românești și Moldovei sînt gata să intervină de îndată în Transilvania la cea mai mică amenințare din partea austriecilor.

Glorioși printre aianii neamului Mesiei, mai marilor din popoarele ce cred în Isus, vouă notabililor și bătrînilor neamului săsesc care vă supuneți țării Transilvaniei, să vă crească ascultarea. Cînd va sosi înaltul meu semn împărătesc să vă fie cunoscut că voi care, supunîndu-vă cuibului fericirii mele din vremurile strălucite ale părinților mei generoși și ale strămoșilor mei măreți, Allah să le lumineze sufletul, v-ați adăpostit întotdeauna și ați stat sub aripa norocului la umbra fericirii. Deaceea, cînd sosea dușmanul dintr-o parte asupra voastră și provoca între voi intrigi și tulburări, voi veneați la împărăția mea cu rugămintea de a găsi căi și mijloace de îndreptare a acestei situații. Ocupîndu-vă mai înainte austriecii, ei v-au pricinuit tot felul de necazuri și v-au adus insulte și de aceea i s-au dat oști numeroase lui Bocskai pentru a vă scăpa. Ajungînd, ele i-au

scos din ţara voastră cu puterea nimicitoare a împărăţiei mele pe austriecii care vă tiranizau. În vremea domniei lui Bocskai, timp de cîţiva ani, voi aţi fost feriţi de vreo nedreptate şi asuprire. După ce însă susnumitul Bocskai a plecat din lumea aceasta, a devenit principe Gabriel Báthory. Dar susnumitul Gabriel Báthory fiind preocupat mereu de treburile sale proprii, nu a ţinut seama de firmanul meu care i-a fost acordat din partea împărăţiei mele prea înalte. Astfel, a început să prigonească mai mult decît au săvîrşit nelegiuiri şi au asuprit mai înainte austriecii. Pentru a aduce la cunoştinţă situaţia, l-aţi trimis pe cel care a fost acum numit principele vostru, glorios printre emirii ce cred în Isus, ales printre mai marii neamului Mesiei, Gabriel Bethlen, sfîrşitul să-i fie cu noroc. Venind la pragul casei mele a fericirii a făcut cunoscută starea voastră cu multe amănunte. Pentru a vă scăpa de mîna acelui tiran a fost trimisă din două părţi[4] oastea mea purtătoare de glorie. Prin bunăvoinţa lui Allah răsărise deasupra voastră soarele aducător de fericire, cînd însă din pricina tiraniei şi prigoanei acelui afurisit, zilele voastre deveniseră nopţi, voi aţi fost salvaţi de acea tiranie. Folosindu-se căi deosebite şi măsuri bune a fost înlăturat de pe faţa pămîntului susnumitul Gabriel Báthory care era izvorul tulburării şi al răscoalei.

Deoarece susnumitul Gabriel Bethlen, venind mai înainte la pragul fericirii mele s-a plecat la scara mea împărătească şi deoarece este într-adevăr un om înţelept şi învăţat i-am dat lui domnia prin firmanul meu împărătesc. Mergînd cu toţii, v-aţi supus lui, aţi dat ascultare vorbelor sale şi aţi primit întocmai părerile lui şi aţi rămas pe calea supunerii şi ascultării. În vremea în care vă aflaţi în linişte şi siguranţă sub ocrotirea mea fericită s-a făcut cunoscut la pragul fericirii mele din partea susnumitului principe, Gabriel Bethlen că există acum prilejul ca să se pricinuiască în Transilvania pagube de către austrieci. Astfel, ţara mai sus numită fiind întocmai ca şi raialele celorlalte ţări bine păzite ale mele, se cuvine şi este nevoie de străduinţa mea împărătească de ocrotire, de rîvna şi sîrguinţa mea împărătească ca umbra fericirii şi a ocrotirii să se menţină asupra voastră.

Deaceea au fost trimise porunci ilustre separate şi li s-au dat sfaturi drastice beilerbeilor din Timişoara şi Agria şi altor mirmirani[5] vestiţi care au primit poruncă să meargă în Transilvania anul trecut şi altor emiri vrednici de cinstire şi altora ce conduc oşti şi domnilor Ţării Româneşti şi Moldovei ca să fie pregătiţi şi gata cu oşti echipate şi bine rînduite. În această privinţă a fost emis hatt-i humayunul[6] purător de fericire ca de azi înainte şi voi la rîndul vostru să nu ieşiţi cu nici un pas în afara ascultării şi supunerii cuvenite susnumitului Gabriel Bethlen, să primiţi cuvîntul său şi să ascultaţi părerea sa.

Poruncesc ca la sosirea ceaşului Huseyin, unul dintre ceaşii curţii mele sublime, pildă printre cei de o seamă cu el, să-i crească norocul, să procedaţi în această privinţă întocmai cu firmanul meu aducător de mare noroc. În cazul în care v-ar veni ştire pe faţă sau în ascuns din partea austriecilor, cerînd de

[4] Este vorba de corpul condus de Iskender paşa care a intrat în ţară prin Poarta de Fier a Transilvaniei şi de oastea condusă de Ali paşa Madjaroglu care a pătruns în Transilvania pe la Braşov.

[5] Denumire persană pentru beilerbei, guvernator de provincie.

[6] Autograf imperial; text ce se trecea în numele sultanului în fruntea unor firmane sau a altor acte importante.

la voi spriijn și ajutor ca și îngăduirea de a intra în țara Transilvaniei, atunci voi, potrivit cerințelor devotamentului sincerității și ascultării voastre față de poarta fericirii mele să nu le-o îngăduiți niciodată. Dacă Allah cel prea înalt o va îngădui, voi zi și noapte să lăsați la o parte orice odihnă și liniște pînă la sosirea mirmiranilor vestiți și emirilor vrednici de cinstire și a altor oști numeroase ca nisipul mării, desemnate pentru alungarea susnumitelor oști austriece și să vă dați toată osteneala așa cum trebuie pentru paza și ocrotirea țării susnumite după cum va crede de cuviință susnumitul Gabriel Bethlen, sfîrșitul să-i fie cu noroc. Potrivit cerințelor corectitudinii și devotamentului desăvîrșit ca și celor ale supunerii și ascultării depline pe care o arătați din trecut și pînă acum față de pragul fericirii mele împărătești, voi să urmați drumul supunerii și să perseverați ca și înainte pe calea ascultării. De asemeni, știindu-l pe susnumitul Gabriel Bethlen, stăpînul vostru, principe numit peste voi de către împărăția mea, voi să vă adresați susnumitului vostru principe fie pentru a nu primi cele făgăduite de austrieci, fie în treburile privitoare la credința și împărăția mea, la cinstea și onoarea împărăției mele și să nu-i ieșiți din vorbă și să vă feriți să vă îndărătniciți și să vă împotriviți. Astfel, să nu vă precupețiți nici o sforțare și să vă dați toată silința pentru ca în unire și în bună înțelegere să îndepliniți întotdeauna slujbele mele împărătești pentru care vi se va da firman de la Poarta fericirii mele și să nu îngăduiți amestecul altor neamuri între voi. Cînd veți avea voi vreo treabă mai grea și vreo chestiune însemnată să le faceți cunoscute și să le arătați mereu la pragul fericirii mele prin mijlocirea susnumitului Gabriel Bethlen și să nu vă îndreptați niciodată în nici o altă parte.

De vreme ce voi vă veți purta în acest fel, cu devotament și cu bună credință și vă veți supune ilustrei mele voințe, atunci vor fi îndeplinite și din partea împărăției mele toate cele ce se cuvin zelului și silinței mele împărătești în ce privește apărarea și ocrotirea voastră. În felul acesta, pînă la sfîrșitul zilelor fericirii și pînă la sfîrșitul califatului meu, nimeni să nu fie în stare să pricinuiască pagube și stricăciuni ținutului și țării voastre și vă veți bucura de liniște și pace sub aripa ocrotirii și la umbra împărăției mele. Și în întregime țara susnumită are aceeași situație cu raialele din celelalte ținuturi ale mele bine păzite. Împărăția mea ilustră nu îngăduie deloc ca țara și ținutul vostru să fie atacate din afară. Și voi la rîndul vostru, îngrijiți-vă ca atare să arătați rîvnă și străduință nemărginită pentru îndeplinirea poruncii mele așa cum a fost lămurit mai sus. Așa să știți și să dați crezare ilustrului meu semn. Scris la începutul lui muharrem cel sfînt anul 1023.

din locul Edirne cea bine păzită.

Arh. St. București, Doc. turc XX/2000, Orig. (33×110,5 cm) cu tugra, hüve, spațiul respectului 36 cm, scris divani-neshi, nisip auriu, filigran, pe v. adresa: Erdel vilayetine tabi saz tayifesinin ayan ve ihtiyarlarîna (Notabililor și înțeleptilor națiunii săsești care se află în Transilvania); provine de la filiala Sibiu a Direcției Generale a Arhivelor Statului.

Rezumat la M. Guboglu, *Catalogul documentelor turcești*, vol. II, nr. 204, p. 67—68, publicat în traducere germană contemporană parțial defectuoasă, cu

data de 3 februarie 1614 de M. Hatvani, *Magyar történelmi okmánytár a Brüsseli Országos Levéltárból és a Burgundi könyvtárból (1441—1652)*, vol. IV, Pesta, 1859, p. 75—78.

III

1620 septembrie 18—27 (1029 şevval evahîr) Constantinopol

Firmanul sultanului Osman al II-lea adresat lui Ştefan Bethlen, caimacamul Transilvaniei prin care i se anunţă schimbarea de domnie din Moldova, înlocuirea lui Gaspar Gratiani cu Alexandru Iliaş. În cazul în care fostul domn refugiat în Polonia ar provoca tulburări, Ştefan Bethlen să vină în ajutorul Moldovei „aşa cum o făcea şi în trecut".

Pildă printre emirii neamului Mesiei, demn de încredere printre mai marii celor de credinţa lui Isus, tu care eşti fratele actualului principe al Transilvaniei şi eşti încă caimacam în ţara Transilvaniei, ţie Ştefan Bethlen, sfîrşitul să-ţi fie cu noroc.

Cînd va sosi înaltul meu semn împărătesc să vă fie cunoscut că: Acum domnia Moldovei s-a dat lui Alexandru voievod de către cuibul meu al fericirii deoarece fostul domn Gaşpar, lăsîndu-se pradă dorinţei sale a trecut în Polonia împreună cu cei răsculaţi.

De aceea a fost emis prea înaltul meu firman pentru ca, în cazul în care unul ca el ar avea prilejul să pună la cale o răscoală, voi la rîndul vostru să nu îngăduiţi vreo lipsă pentru a da sprijin şi ajutor aşa cum o făceaţi în trecut, potrivit supunerii pe care o arătaţi porţii fericirii mele şi să vă daţi silinţă şi osteneală pentru paza şi ocrotirea ţinuturilor Moldovei împotriva duşmanilor.

Poruncesc ca la sosirea ceauşului Mustafa, unul dintre ceauşii înaltei mele curţi, pildă printre cei de un rang şi de o seamă cu el, să-i crească puterea, procedînd potrivit cu firmanul meu aducător de mare noroc care a fost emis în această privinţă, voi la rîndul vostru să nu precupeţiţi nimic, să daţi sprijin şi ajutor la paza şi ocrotirea ţărilor mele bine păzite aşa cum o făceaţi şi în trecut potrivit supunerii faţă de poarta fericirii mele în cazul în care susnumitul Gaşpar ar avea prilejul să pricinuiască pagube şi stricăciuni ţărilor mele bine păzite, aşa cum am arătat mai sus. De asemenea să vă daţi silinţă şi osteneală să îndepliniţi slujba pentru împărăţia mea astfel ca să nu vă faceţi vinovaţi de vreo lipsă dacă va fi nevoie de ajutor în cazul în care susnumitul, aşa cum am arătat mai sus ar pricinui pagubă ţărilor mele bine păzite. Şi cerneala se va păstra mereu şi voi să vă daţi silinţa şi osteneala pentru paza şi ocrotirea ţării Transilvaniei. Aşa să ştiţi şi să daţi crezare ilustrului meu semn. Scris la sfîrşitul lui şevval cel binecuvîntat, anul 1029.

din locul Constantiniye cea bine păzită.

Arhiva națională maghiară: Magyar Országos Levéltár. Erdélyi kormányhatósági levéltárak. Cista diplomatica. Történelmiek (F. 126) Litterae Turcicae. Orig. cu tugra p. 56, Arh. St. București, microfilme Ungaria rola 87, cadrul 264; pe v. adresa Erdel hakimin karandasi olup Erdel vilayetinde kayimakami olan Bethlen Istvan hutmet avakibuhu bi'l hayir (Lui Ștefan Bethlen, sfîrșitul să-i fie cu noroc, cel care este caimacam în țara Transilvaniei și fratele principelui Transilvaniei), cadru 263 însoțită de un regest maghiar.

Regest la M. A. Mehmet, L. Demény, *Noi documente turcești privitoare la istoria Transilvaniei din secolul al XVII-lea*, Revista Arhivelor 1/1970, nr. 1, p. 217.

IV

1620 septembrie 18—27 (1029 șevval evahîr) Constantinopol

Scrisoarea marelui vizir Ali pașa adresată caimacamului Transilvaniei, Ștefan Bethlen prin care i se poruncește să vegheze asupra Moldovei și să-l ajute pe noul domn Alexandru (Iliaș) în eventualitatea unui atac al fostului domn Gașpar Gratiani.

Pildă printre emirii neamului lui Isus, demn de încredere printre mai marii celor de credința Mesiei, tu care ești acum caimacam în Țara Transilvaniei, ție Ștefan Bethlen, sfîrșitul să-ți fie cu noroc. Cele care ți se aduc la cunoștință și ți se dau de știre sînt următoarele: Acum a fost acordată lui Alexandru voievod domnia în țara Moldovei, deoarece cel ce fusese domn, adică voievodul Gașpar trecuse în Polonia împreună cu unii dintre supușii lui. Dar se poate ca la sosirea lui în acea parte să pună la cale o răscoală și să facă răutăți. Apoi dacă s-ar întîmpla ca el să meargă împotriva Moldovei, atunci voi la rîndul vostru să fiți cu grijă și să fiți foarte atenți. Dacă într-adevăr ar porni în felul mai sus amintit și dacă domnul Moldovei, voievodul Alexandru ți-ar cere sprijin și ajutor, atunci îndată ce ți-ar sosi scrisoarea pentru a da ajutor în acea parte, voi la rîndul vostru să-l sprijiniți și să-l ajutați așa cum ați făcut-o din trecut și pînă acum și să vă străduiți să păziți și să ocrotiți țara padișahului. Dar de vreme ce nu vă va sosi scrisoare din partea susnumitului domn al Moldovei, voi să stați mereu la locul vostru și să vă dați toată osteneala pentru paza și ocrotirea țării Transilvaniei și să nu încetați să ne aduceți la cunoștință întotdeauna în scris starea de lucruri din acea parte. Și voi la rîndul vostru ca și fratele vostru sînteți supusul fericitului nostru padișah și ca atare să fiți sinceri în supunerea voastră. Și salutare și să mergeți pe calea lui Allah. Scris la sfîrșitul lunii lui șevval cel generos în anul 1029.
din locul Constantiniye cea bine păzită.

Orig. cu pecetie și semnătură p. 66, Arh. St. București, microfilme Ungaria, rola 87, cadrul 274; regest maghiar cadrul 273.

Regest la M. A. Mehmet, L. Demény, *op. cit.*, nr. 2, p. 217—218 care datează documentul în intervalul septembrie-decembrie 1620.

V

<1621 iulie> din tabăra de la Isaccea

Scrisoarea marelui vizir Dilaver paşa adresată lui Ştefan Bethlen, caimacamul Transilvaniei prin care se aduce la cunoştinţă că s-au dat porunci beilerbeiului de Timişoara în sensul dorit de caimacam. De asemeni se anunţă sosirea solilor Mehmed aga şi Petre Farkaş care au adus scrisori şi fructe pentru sultan ca şi pentru vizir.

Pildă printre emirii neamului Mesiei, demn de încredere printre mai marii celor de credinţa lui Isus, tu care eşti acum caimacam în ţara Transilvaniei, ţie Ştefan Bethlen, sfîrşitul să-ţi fie cu noroc! După ce vi se prezintă cele ce au ca scop urările de sănătate vi se aduc la cunoştinţă în chip prietenesc următoarele: A sosit acum scrisoarea de prietenie pe care aţi trimis-o în această parte împreună cu solul vostru Peter Farkaş şi cu Mehmed aga, să-i crească gloria, unul dintre muteferikalele[7] de la cinstita curte împărătească şi am luat cunoştinţă de cuprinsul ei. De asemeni aţi trimis măriei sale fericitului şi măreţului padişah, umbră a lui Allah, fructe iar nouă o trăsură şi fructe.

Sosind la momentul potrivit, ele ne-au făcut mare plăcere şi au dat prilej de mulţumire măriei sale padişahului. Allah să vă dea belşug! Să păstraţi mereu prietenia voastră. De îndată ce va sosi această scrisoare prietenească este de nădăjduit ca şi de acum înainte să nu ne lipsiţi de scrisorile voastre şi să nu încetaţi să ne aduceţi la cunoştinţă problemele care se vor ivi precum şi veştile şi întîmplările din acea parte. Aţi dorit de asemenea o poruncă ilustră către beilerbeiul de Timişoara. Dîndu-se (această poruncă) au fost trimişi înapoi cu răspunsul în acea parte Mehmed aga împreună cu susnumitul vostru sol. Cu voia lui Allah cel prea înalt este lucru hotărît că şi de acum înainte vom avea grijă şi ne vom strădui în toate privinţele.

În rest binecuvîntare şi salutare şi să mergeţi pe calea lui Allah.
din locul de lîngă Isaccea.

Orig. cu semnătură şi cu pecete p. 72, adusă de Petru Farkaş. Arh. St. Bucureşti, microfilme Ungaria rola 87, cadrul 280; regest maghiar cadrul 279.

Regest la M. A. Mehmet, L. Demény, *op. cit.*, nr. 5, p. 218 care datează documentul doar cu anul 1621.

VI

<1621 septembrie> Hotin

Scrisoarea lui Ahmed paşa adresată caimacamului Transilvaniei, Ştefan Bethlen în care-i comunică sosirea la Hotin a solilor trimişi împreună cu scrisoarea şi zaherelele cerute şi prin care-i cere trimiterea unui nou kapukehaya după întoarcerea din expediţie.

[7] Membri ai gărzii imperiale călare, o categorie privilegiată din serai.

Aleșilor printre emirii neamului Mesiei, mai marilor din rîndul întregii creștinătăți, celui care, fiind fratele prietenului nostru craiul Transilvaniei îi este caimacam, Ștefan Bethlen, sfîrșitul să-ți fie cu noroc. Veștile bune care se cuvin prieteniei izvorăsc din prietenia voastră mare față de musulmani iar vorbele aducătoare de liniște cuvenite prieteniei și amiciției care există între cele două părți izvorăsc din legăturile numeroase ce le aveți cu drept credincioșii.

Astfel, după ce vă sînt prezentate cele cuvenite vi se aduce la cunoștință în chip prietenesc precum că: în tabăra împărătească a sultanului a sosit acum împreună cu o scrisoare solul vostru pe care l-ați trimis măriei sale prețuitului și fericitului padișah al nostru, umbra lui Allah a cărui stăpînire să dureze pînă în ziua judecății de apoi. Au ajuns de asemeni toate trăsurile și proviziile trimise nouă care vă sîntem prieten vechi.

Cînd s-a stat de vorbă cu susnumitul vostru sol am aflat totul despre prietenul nostru, Gabriel Bethlen care este principe și rege al Transilvaniei precum și despre situația voastră. Ne-am bucurat foarte mult de sosirea solului vostru. Fiți fericit! V-ați dovedit prietenia față de măria sa fericitul padișah, umbră a lui Allah, cinstitul și fericitul calif al vremii, prin slujbele voastre desăvîrșite față de oștile islamului, prin ascultarea voastră, prin sinceritatea deplină și prin buna voastră credință. Este de așteptat ca de acum înainte, stăruind pe drumul ascultării și urmînd neclintit calea dreptății să vă dați multă osteneală pentru a întări și păstra pacea și prietenia care s-a statornicit de cele două părți. Kapukehaya voastră care se aflase mai înainte aici fusese trimisă în partea aceea deoarece se îmbolnăvise oarecum. Pe de altă parte, s-a spus că dacă este nevoie, omul vostru susnumit, trimis de această dată cu provizii să fie folosit drept kapukehaya[8]. Dar deoarece susnumitul era bătrîn și bolnav, el v-a fost trimis înapoi din încuviințarea ilustră a măriei sale marelui vizir și a vizirilor aleși.

Deaceea voi să numiți kapukehaye pe omul vostru care ne va veni în întîmpinare pe drum împreună cu provizii la întoarcerea noastră, cu voia lui Allah cel prea înalt, din expediția împărătească și să-l sfătuiți (ca atare). Voi fiind din vechime prietenii noștri, nu e cu putință să nu ne îndeplinim datoria în fața înălțimii sale, măria sa fericitul padișah al lumii, pentru a ne da silința și osteneala pe cît va fi cu putință în cele ce se vor ivi și care privesc prietenia noastră. Numai voi să nu încetați să faceți cunoscute starea voastră și a țării, ori de cîte ori va fi prilejul, cu ajutorul scrisorilor prietenești. În rest binecuvîntare și salutare și să mergeți pe calea lui Allah.

Ahmed pașa

din locul cetatea Hotin.

Org. cu semnătură și cu pecete, p. 68. Arh. St. București, microfilme Ungaria, rola 87, cadrul 276; regest maghiar cadrul 275.

Regest la M. A. Mehmet, L. Demény, *op. cit.*, nr. 3, p. 218 care datează documentul doar cu anul 1621; publicat în traducere maghiară de A. Szilády, S. Szilágyi în *Török Magyarkóri Állám Okmánytár*, vol. III, Pesta, 1868, nr. CLII, p. 318—319.

[8] Reprezentantul diplomatic al principelui Transilvaniei la Constantinopol.

VII

1621 noiembrie 6—15 (1030 zilhidje, evahîr) din tabără de la Kara Su

Firmanul sultanului Osman al II-lea adresat caimacamului Transilvaniei, Ştefan Bethlen prin care-i porunceşte să lase să treacă oastea tătară trimisă în ajutorul principelui Gabriel Bethlen şi oprită la trecătoarea Trotuşului.

Pildă printre emirii neamului Mesiei, exemplu printre mai marii neamului lui Isus, tu care orînduieşti treburile comunităţii creştine, care eşti fratele principelui Transilvaniei, Gabriel Bethlen, sfîrşitul să-i fie cu noroc şi care eşti caimacam al Transilvaniei, ţie Ştefan Bethlen sfîrşitul să-ţi fie cu noroc!

Cînd va sosi înaltul meu semn împărătesc să vă fie cunoscut că se ceruse mai-nainte în partea aceea oaste tătărască în ajutor şi cu toate că fusese trimis mîrza împreună cu tătari numeroşi, vînători de duşman s-a dat de ştire că atunci cînd au ajuns în acea parte la trecătoarea numită Trotuş, ei nu au fost lăsaţi să treacă. Care este adevărul în această privinţă? De vreme ce mai-nainte de aceasta s-au cerut tătari în ajutor din partea principelui mai susnumit, atunci de ce să nu li se dea voie să treacă la sosirea lor acolo? Dacă s-a întîmplat (aceasta) nu se cuvine.

Astfel a fost dat acum firmanul meu sublim pentru ca fără întîrziere şi fără zăbavă să daţi drumul susnumitului mîrza şi cetei de tătari care se află cu el trimişi în ajutor în partea aceea şi să-i treceţi prin Trotuşi pentru ca în felul acesta ei să-şi dea silinţa pentru îndeplinirea slujbei în partea aceea aşa cum e nevoie şi aşa cum crede de cuviinţă susnumitul principe.

De aceea poruncesc ca la sosirea ceauşului Ibrahim, unul dintre ceauşii curţii mele sublime, pildă printre cei de o seamă cu el, să-i crească norocul, să faceţi întocmai cu porunca mea emisă în această privinţă. De asemeni după ce va ajunge această poruncă a mea împărătească şi va fi înfăţişată, să nu întîrziaţi şi să nu zăboviţi ci să-l treceţi prin locul mai sus amintit, pe susnumitul mîrza împreună cu ceata de tătari care se află cu el trimişi acum în ajutor. Astfel, mergînd tătarii în ajutor în acele părţi să îndeplinească slujba şi să-l apere potrivit celor poruncite, aşa cum va fi nevoie şi aşa cum va crede de cuviinţă susnumitul principe. În această privinţă să vă daţi silinţa aşa cum trebuie şi să faceţi în aşa fel ca să treceţi ceata de tătari prin locul susnumit şi ca nimeni să pună în vreun fel vreo piedică la aceasta. Aşa să ştiţi şi să daţi crezare semnului meu ilustru. Scris la sfîrşitul lunii zilhidje cea sfîntă în anul 1030.

din tabără de la Kara Su.

Orig. cu tugra. P. 2, adusă la 24 decembrie de către ceaşul Ibrahim. Arh. St. Bucureşti, microfilme Ungaria rola 87, cadrul 211; pe v. adresa: Erdel hakimin Bethlen Gabor hutmet avakibuhunun bi'l hayir karîndaşî olup Erdelde kayimakamîn olan Bethlen Istvan hutmet avakibuhu bi'l hayir (Lui Ştefan Bethlen, sfîrşitul să-i fie cu noroc, cel care este caimacam în Transilvania şi care este fratele

principelui Transilvaniei, Gabriel Bethlen, sfîrșitul să-i fie cu noroc), cadrul 210; regest maghiar cadrul 209. Regest la M. A. Mehmet, L. Demény, *op. cit.*, nr. 4, p. 218, publicat în traducere maghiară contemporană de A. Szilády, S. Szilágyi, *op. cit.*, nr. CLXI, p. 341—2.

VIII

1621 noiembrie 6—15 (1030 zilhidje, evahîr) Din tabăra de la Kara Su

Scrisoarea marelui vizir Dilaver pașa adresată caimacamului Transilvaniei, Ștefan Bethlen în care-i cere să ia măsurile necesare ca oastea tătară condusă de Djelal mîrza, trimisă în ajutorul principelui Gabriel Bethlen și oprită la pasul Trotușului să nu mai fie întîrziată.

Aleșilor printre emirii neamului Mesiei, celor care se disting în poporul lui Isus, tu care ești fratele principelui Transilvaniei, Ștefan Bethlen, sfîrșitul să-ți fie cu noroc. După înfățișarea pe scurt a celor cuvenite urării de sănătate vă dăm de știre prietenește precum că: Mai-nainte au venit la înaltul prag al măriei sale, fericitul și norocosul padișah, umbră a lui Allah, de la prietenul nostru, Gabriel Bethlen, fratele vostru un om și o scrisoare pentru a cere în ajutor oastea tătară. Dar a fost adus la cunoștința renumitului padișah faptul că deși mîrza numit Djelal fusese desemnat și trimis împreună cu tătari numeroși, vînători de dușmani, totuși dregătorii voștri care erau în acel loc nu le-au dat drumul, împiedicîndu-i să treacă la sosirea lor acolo, la trecătoarea numită Trotuș.

Fiind emisă porunca ilustră a padișahului căruia toată lumea îi dă ascultare, ca nimeni să nu le pună piedici să-i treceți (prin trecătoare) deoarece este nevoie ca ei (tătarii) să-și dea silința și osteneala în acele părți pentru a sluji pînă la capăt așa cum va crede de cuviință susnumitul principe. Și noi din partea noastră am trimis o scrisoare prietenească.

De îndată ce va sosi aceasta va trebui să fie trecuți prin trecătoarea mai susnumită, susnumitul mîrza împreună cu oastea tătărască ce se află cu el pentru ca să nu întîrzie să se afle în slujba împărătească ce i-a fost poruncită și să slujească așa cum este nevoie și cum va crede de cuviință fratele vostru.

De vreme ce venind om și scrisoare de la fratele vostru se ceruse ajutor, nu se cădea ca oastea trimisă în ajutor să fie oprită în acest fel. Se pare că dregătorii din acele părți au fost înștiințați. Dacă s-a întîmplat așa, fără ca ei să știe, atunci nu e nimic. Trimițînd oameni, să le dați de veste și să faceți să treacă oastea tătară. Dacă au făcut acest lucru cu bună știință, atunci să dați o pedeapsă ușoară celor de acest fel pentru ca altă dată să nu mai aibă asemenea purtări. Dacă nu veți avea grijă de acum încolo și dacă nu va veni veste de la susnumitul mîrza, neavînd grijă să-l mulțumiți pe măria sa fericitul și măritul padișah, umbră a lui Allah, veți suferi pedeapsă. Să vă îngrijiți ca potrivit cu aceasta să vă străduiți să vă dați silința și să faceți eforturi pentru îndeplinirea

poruncii împărăteşti a padişahului. În rest rugă şi sănătate celui care merge pe drumul lui Allah.
Scris la sfîrşitul lunii zilhidje cea sfîntă, anul 1030.
din tabăra de la Kara-Su.

Orig. cu semnătură şi pecete, P. 5, adusă la 24 decembrie de ceauşul Ibrahim. Arh. St. Bucureşti, microfilme Ungaria rola 87, cadrul 213; pe v. adresa: Erdel hakimin karîndaşî Betlen Istvan huzurlarîna (În prezenţa lui Ştefan Bethlen, fratele principelui Transilvaniei), cadrul 211; regest maghiar cadrul 212.

Regest la M. A. Mehmet, L. Demény, *op. cit.*, nr. 6, p. 218.

IX

1623 iulie 19—28 (1032 ramazan, evahîr) Constantinopol

Firmanul sultanului Mustafa I către Ibrahim paşa, beilerbei la Bosnia şi către sangeacbeii aflaţi sub comanda sa, cerîndu-le să-l slujească pe Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei, ascultînd întocmai poruncile sale. Cei ce se vor întoarce fără învoirea scrisă a principelui vor fi pedepsiţi şi li se vor confisca averile.

Emir printre emirii generoşi, mai mare printre mai marii glorioşi, purtător de putere şi virtute, purtător de preţuire, tu care primeşti multă bunăvoinţă de la stăpînul lumii, ţie Ibrahim, beilerbei de Bosnia, să-ţi dăinuiască norocul iar vouă glorioşi printre emirii generoşi, sangeacbei aflaţi în slujba susnumitului pentru care a primit poruncă, să vă dăinuiască cinstea.

Cînd va sosi înaltul meu semn împărătesc să vă fie cunoscut că: vi s-a poruncit ca voi toţi, arătînd supunerea cuvenită firmanului meu, să mergeţi, să-l ajutaţi şi să-l sprijiniţi pe Gabriel Bethlen, regele Ungariei, glorios printre emiriî de credinţa lui Isus, sfîrşitul să-i fie cu noroc. Astfel, în această privinţă a fost emis firmanul meu prea înalt pentru ca atunci cînd, potrivit poruncii mele împărăteşti fiecare dintre voi veţi ajunge după înţelegere şi cu toţii (cu oştile) şi după ce vă veţi întîlni cu susnumitul, să vă feriţi de a vă opune vorbei sale şi de a vă împotrivi părerii şi măsurilor sale şi să iernaţi în acel loc pe care l-ar desemna el drept loc de iernat. De asemeni, cînd cu voia lui Allah cel prea înalt va trebui să vă întoarceţi, să vă înapoiaţi cu consimţămîntul şi cu dovada dată de susnumitul Gabriel Bethlen, sfîrşitul să-i fie cu noroc.

De aceea poruncesc ca la sosirea prezentei, procedînd potrivit cu firmanul meu aducător de mare noroc care a fost emis în această privinţă, fiecare din voi în deplină unire şi înţelegere, să mergeţi la susnumitul Gabriel Bethlen, să vă întîlniţi şi să vă aflaţi în slujbă pentru a-l sprijini şi a-l ajuta aşa cum va crede el de cuviinţă. De asemeni să vă feriţi să vă opuneţi părerii sale şi să vă împotriviţi spuselor sale şi să iernaţi în acel loc pe care-l va desemna drept loc de iernat. Iar cînd cu voia lui Allah cel prea înalt va fi nevoie să vă întoarceţi

după îndeplinirea slujbei, să vă înapoiați cu o dovadă din partea celui susnumit astfel că dacă în clipa întoarcerii ați veni fără să aduceți dovadă de la susnumitul și fără să aveți încuviințarea sa de a vă întoarce, este lucru hotărît că averile și bunurile celor de acest fel să se ia pentru fisc iar lor li se va veni de hac. Ca atare să fiți cu grijă și prevăzători. Așa să știți și să arătați încredere ilustrului meu semn. Scris la sfîrșitul lunii ramazan cea binecuvîntată, anul 1032.

din locul Constantiniye cea bine păzită.

Orig. cu tugra, P. 7, Arh. St. București, microfilme Ungaria rola 87, cadrul 215; regest maghiar, cadrul 214.

Regest la M. A. Mehmet, L. Demény, *op. cit.*, nr. 7, p. 218—219.

X

1623 iulie 19—28 (1032 ramazen evahîr) Constantinopol.

Firman prin care sultanul Mustafa I, reînnoind porunca privitoare la ajutorarea principelui Transilvaniei, Gabriel Bethlen, trimisă beilerbeiului de Bosnia, Ibrahim pașa îi cere să pornească pentru a se întîlni cu principele, iernînd acolo unde va crede acesta de cuviință.

Emir printre emirii generoși, mare printre mai marii glorioși, purtător de putere și virtute, purtător de prețuire, tu care primești multă bunăvoință de la stăpînul lumii, beilerbei de Bosnia, Ibrahim pașa, să-ți dăinuiască mărirea!

Cînd va sosi înaltul meu semn împărătesc să-ți fie cunoscute următoarele: Înainte de aceasta ți s-au trimis de mai multe ori porunci ilustre și fiind nevoie să se îndeplinească slujba în partea Transilvaniei se dăduse firmanul meu ca să aduni laolaltă pe cei care au fost însărcinați pe lîngă tine: pe emirii provinciei, pe cei cîțiva sangeacbei aflați în eyaletul Rumelia, pe emirii și pe celelalte oști purtătoare de victorii ce se găsesc în serhatul[9] Budei și să pleci, să ajungi în Transilvania și să te întîlnești cu Gabriel Bethlen, pildă printre emirii neamului Mesiei, cel care este principele Transilvaniei și regele Ungariei, sfîrșitul să-i fie cu noroc.

În unire și în bună înțelegere (cu el) să te străduiești să stai în slujba de pază așa cum va găsi el de cuviință și să duci la bun sfîrșit alte slujbe împărătești ale mele care sînt trebuincioase. Și astfel, această poruncă a mea se menține ca și mai-nainte. De aceea, trebuie ca oriunde te-ai afla, să mergi fără întîrziere și fără zăbavă de vreo clipă și să ajungi la locul pentru care ai primit poruncă împreună cu cei însărcinați pe lîngă tine: mirmiranii și emirii și alte oști ale mele purtătoare de victorii. Și trebuind să rămîi în partea aceea, i s-a trimis scrisoarea mea împărătească purtătoare de cinstire susnumitului principe ca să

[9] Hotar, țară de margine.

iernezi în părţile Transilvaniei împreună cu cei însărcinaţi pe lîngă tine şi să nu şovăi deloc şi să primeşti orice loc de iernat pe care ţi l-ar desemna susnumitul principe.

Astfel a fost emis firmanul meu glorios pentru ca şi tu la rîndul tău să veghezi în această privinţă aşa cum trebuie şi să iernezi împreună cu cei însărcinaţi pe lîngă tine în locul pe care-l va stabili susnumitul principe şi pentru ca potrivit voinţei mele împărăteşti să duci la bun sfîrşit slujbele mele împărăteşti. De aceea, am poruncit ca la sosirea prezentei, procedînd potrivit cerinţelor firmanului meu aducător de mare noroc, emis în trecut şi acum şi tu împreună cu cei însărcinaţi pe lîngă tine conform cu poruncile ilustre ce ţi-au mai fost trimise înainte în această privinţă, fără să amîni şi fără să zăboveşti vreo clipă, oriunde te-ai afla, să pleci cu oastea ta desăvîrşită şi aflîndu-te la locul pentru care ai primit poruncă, să te întîlneşti cu susnumitul principe. În unire şi în bună înţelegere (cu el) să-ţi dai toată osteneala şi să faci eforturi neprecupeţite pentru paza acelui serhat aşa cum va găsi el cu cale ca şi pentru alte lucruri care sînt de trebuinţă. De asemeni, iernînd împreună cu cei însărcinaţi pe lîngă tine: mirmiranii, emirii şi oştile purtătoare de victorii în locul pe care îl va stabili susnumitul principe, să faci eforturi demne de laudă pentru treburile ce se cuvin credinţei şi împărăţiei mele, cinstei şi onoarei imperiului meu şi pentru ca să ieşi cu faţă curată.

Astfel cînd tu împreună cu cei însărcinaţi pe lîngă tine veţi arăta nepăsare în ce priveşte iernatul în locul stabilit de susnumitul principe şi dacă se va da de ştire că ai lăsat să plece pe cei însărcinaţi pe lîngă tine şi dacă se va dovedi fără putinţă de tăgadă, atunci scuzele tale nu vor fi primite şi este lucru hotărît că ţi se va veni de hac. Ca atare să nu pierzi nici o clipă în ceea ce priveşte plecarea şi îndeplinirea slujbei potrivit cu dorinţa mea împărătească. Aşa să ştiţi şi să daţi crezare ilustrului semn. Scris la sfîrşitul lunii ramazan cel binecuvîntat, anul 1032. Fuga profetului să-ţi fie urarea cea mai bună.
din locul Constantiniye cea bine păzită.

Orig. cu tugra. P. 13. Arh. St. Bucureşti, microfilme Ungaria, rola 87, cadrul 221; pe v. adresa Bosna beylerbeğin Ibrahim paşaya (beilerbeiului de Bosnia lui Ibrahim paşa) şi regest maghiar, cadrul 220.

Regest la M. A. Mehmet, L. Demény, *op. cit.*, nr. 8, p. 219; publicat cu omisiuni în traducere maghiară de A. Szilády, S. Szilágyi, *Török-Magyarkori Állam Okmánytár*, Pesta, 1868, vol. III, p. 421.

XI

1623 octombrie 6—15 (1032 zilhidie, evasît) Constantinopol.

Firmanul sultanului Murad al IV-lea adresat beilerbeiului de Eger, Süleyman paşa în care-i reaminteşte poruncile trimise pentru a-l ajuta pe principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen.

Emir printre emirii generoși, mare printre mai marii glorioși, purtător de putere și de virtute, purtător de prețuire, tu care primești multă bunăvoință de la stăpînul lumii, Süleyman, beilerbei de Eger, să-ți dăinuiască mărirea! Cînd va sosi înaltul meu semn împărătesc să-ți fie cunoscute următoarele: înainte de aceasta ți s-a trimis porunca mea împărătească pentru ca să fii gata și pregătit cu oștile mele islamice aducătoare de victorii, cu toate oștile din eyaletul[10] tău care ți-au fost desemnate și încredințate prin porunca de mai-nainte, cu oștile sangeacului[11] Vidin, eyaletelor Gyula și Timișoara cu cele ale livalelor[12] Seghedin, Szolnok și Hatvan pentru a-l ajuta pe Gabriel Bethlen care este principele Transilvaniei și regele Ungariei, mîndrie a distinșilor emiri ce cred în Isus, sfîrșitul să-i fie cu noroc.

Se făcuse firman pentru ca, atunci cînd va sosi un om de seamă cu scrisoare din partea susnumitului, nezăbovind și neîntîrziind nici o clipă, tu împreună cu corpurile de oaste ce ți-au fost încredințate prin poruncă în felul amintit mai sus, îndreptîndu-te spre orice parte ar fi nevoie, să ajungi la locul pe care-l va dori (principele) și să-l ajuți, dîndu-ți silința și osteneala în îndeplinirea slujbei potrivit dorinței mele împărătești. Este lucru hotărît că acea poruncă a mea se menține ca și mai-nainte. Astfel a fost emis prea înaltul meu firman în această privință pentru ca, potrivit cu porunca de mai-nainte, neîntîrziind nici o clipă să pleci de îndată împreună cu oștile mele islamice aducătoare de victorii ce au fost desemnate prin ordin, să ajungi la locul pe care-l va dori susnumitul rege și să te afli în slujba sa așa cum va crede acesta de cuviință.

Poruncesc ca la sosirea prezentei, procedînd întocmai cu firmanul meu emis în această privință înainte și acum, plecînd din orice loc în care te-ai afla, tu împreună cu emirii și cu celelalte corpuri de oaste ce ți-au fost încredințate, să ajungeți la locul pe care-l va dori susnumitul (principe), să-l ajutați, să vă aflați în slujba și în tovărășia (sa) după cum va fi prilejul mai potrivit pentru împărăția noastră aducătoare de victorii. În această privință se așteaptă de la tine slujbă deosebită și dîndu-ți silința așa cum trebuie, tu să ajungi la timp. Să vă dați întreaga silință și să aveți foarte multă grijă pentru a vă afla în slujbă potrivit cu dorința mea împărătească. Cu voia lui Allah cel prea înalt, de acum înainte să nu pierzi timp în îndeplinirea slujbei ce ți s-a încredințat și să respecți porunca mea mai mult decît se așteaptă, astfel că făptuind împotriva poruncii mele vei fi neglijent și vei avea lipsuri. De azi înainte nici o scuză a ta nu va fi luată în seamă în vreun fel și nu numai că ți se va lua slujba înapoi dar este lucru hotărît că vei merita și ocară.

Ca atare să fii prevăzător și atent și să nu pierzi nici o clipă pentru îndeplinirea slujbei. Așa să știți și să dați crezare ilustrului meu semn. Scris la mijlocul lunii zilhidje cea ilustră în anul 1023. Fuga profetului să-ți fie urarea cea mai bună.

din locul Konstantiniye cea ocrotită.

---

[10] Provincie cîrmuită de un beilerbei.
[11] Unitate administrativ-militară numită și liva, subdiviziune a unei provincii mari, eyalet.
[12] Unitate administrativ-militară numită și sangeac (sandjak, de la steag).

Orig. cu tugra. P. 11. Arh. St. Bucureşti, microfilme Ungaria rola 87, cadrul 219; regest maghiar cadrul 218.

Regest la M. A. Mehmet, L. Demény, *op. cit.*, nr. 10, p. 219.

XII

1623 octombrie 6—15 (1032 zilhidje, evasît) Constantinopol.

Firmanul sultanului Murad al IV-lea adresat beilerbeiului de Bosnia, Ibrahim paşa care întăreşte pe cele anterioare referitoare la plecarea paşei în vederea ajutorării principelui Gabriel Bethlen.

Emir printre emirii generoşi, mare printre mai marii glorioşi, purtător de putere şi virtute, purtător de preţuire, tu care primeşti multă bunăvoinţă de la stăpînul lumii şi te afli în slujba eyaletului Bosnia, tu care este căpetenia oştilor mele islamice aducătoare de victorii şi care ai fost însărcinat prin poruncă cu ajutorul lui Gabriel Bethlen, principele Transilvaniei şi regele Ungariei, mîndrie a distinşilor emiri ce cred în Isus, sfîrşitul să-i fie cu noroc, ţie Ibrahime, să-ţi dăinuie mărirea.

Cînd va sosi înaltul meu semn împărătesc să-ţi fie cunoscut că: mai-nainte de aceasta ţi-a fost trimisă o poruncă împărătească pentru ca să fii pregătit şi gata împreună cu cei desemnaţi prin ordin: mirmiranii, emirii şi alte oşti islamice aducătoare de victorii, pentru ajutorarea susnumitului rege. De aceea se făcuse firman pentru ca, atunci cînd va sosi un om de seamă cu scrisoare din partea susnumitului, nezăbovind şi neîntîrziind nici o clipă, să vă îndreptaţi spre orice parte ar fi nevoie, să ajungeţi la locul pe care-l va dori, să-l ajutaţi dîndu-vă (astfel) silinţa şi osteneala în îndeplinirea slujbei potrivit dorinţei mele împărăteşti. Este lucru hotărît că acea poruncă a mea se menţine ca şi mai-nainte.

Astfel, în această privinţă a fost emis prea înaltul meu firman pentru ca, potrivit cu porunca de mai-nainte, nezăbovind nici o clipă să pleci în grabă împreună cu oştile mele aducătoare de victorii ce au fost desemnate prin ordin, să ajungi la locul pe care-l va dori susnumitul rege şi să te afli în slujba sa aşa cum va crede acesta de cuviinţă.

Poruncesc ca la sosirea prezentei, procedînd potrivit cu firmanul meu fericit emis în această privinţă mai-nainte şi acum, plecînd din orice loc în care te-ai afla împreună cu mirmiranii, cu emirii şi cu celelalte corpuri de oaste ce ţi-au fost desemnate, să ajungeţi la locul pe care-l va dori susnumitul rege, să-l ajutaţi, să vă aflaţi în slujba şi în tovărăşia (sa) după cum va fi prilejul mai potrivit pentru împărăţia noastră aducătoare de victorii.

În această privinţă se aşteaptă de la tine slujbă deosebită şi dîndu-ţi silinţa aşa cum trebuie, tu să ajungi la timp.

De asemeni să vă daţi toată osteneala şi să aveţi foarte multă grijă pentru a vă afla în slujbă potrivit cu dorinţa mea împărătească. Cu voia lui Allah cel

prea înalt de acum înainte să nu pierzi timp în îndeplinirea slujbei ce ți s-a încredințat și să respecți porunca mea mai mult decît se așteaptă. Dacă făptuiți împotriva poruncii mele, de azi înainte nu se va mai lua în seamă nici o scuză a ta și nu numai că ți se va lua înapoi slujba dar este lucru hotărît că vei merita și ocară. Ca atare să fii prevăzător și atent și să nu pierzi nici o clipă în îndeplinirea slujbei. Așa să știți și să dați crezare ilustrului meu semn. Scris la mijlocul lunii zilhidje cea ilustră în anul 1023.
din locul Konstantiniye cea ocrotită.

Orig. cu tugra. P. 9. Arh. St. București, microfilme Ungaria rola 87, cadrul 217; regest maghiar cadrul 216 care indică anul 1622.
Regest la M. A. Mehmet, L. Demény, *op. cit.*, nr. 9, p. 219.

XIII

1624 septembrie 17 (1033 zilhidje 4) Buda.

Scrisoarea beilerbeiului de Buda, Mehmed pașa adresată principelui Transilvaniei, Gabriel Bethlen în care i se comunică trimiterea lui Toma Borsos cu știri ca și problemele ridicate de tratativele de pace turco-austriece. Capugibașîul Ali aga a fost trimis la principe ca să primească informații în legătură cu știrile din Austria..

După ce se prezintă cele ce se cuvin prieteniei și amiciției în fața onoratului și fericitului rege Gabriel, prietenul nostru norocos și cinstit, regele Ungariei și principele Transilvaniei și comitele secuilor (se dau de știre următoarele): Prietenul meu norocos și cinstit, mai-nainte de aceasta se adusese la cunoștința măriei voastre rege norocos întreaga stare de lucruri prin slujitorul vostru, pe nume Toma Borsos care este supusul vostru drept și de încredere. În timp ce așteptam pe ceaușul Mustafa cu vești bune din acea parte, în această lună zilhidje cea venerată în a treia zi care este și ziua a șasea a săptămînii au sosit scrisori de la Viena, de la împăratul austriac, de la domnul meu, ministrul numit Baldos și de la Adolf, conte de Althan care este împuternicit în chestiunea păcii și a prieteniei. Ei au scris spunînd că Althan ar porni în zori de la Viena spre Komárom. De asemeni el să se străduiască îndată ca solul nostru care se află în acea parte la Buda să nu fie reținut de a pleca din Buda, spunînd ca între timp noi să ne întîlnim cu el.

Dar prietenul meu norocos, înainte ca solul să sosească la Buda, în locurile numite Ercsi și Pentele, locuitorii din Komárom i-au atacat pe niște negustori și după ei pe ienicerii din Buda și pe alți oșteni în timp ce veneau la Buda cu o anumită sumă de bani și le-au luat ceea ce aduseseră (cu ei). Mai-nainte de aceasta, ostașii care se aflau la Buda veniseră înaintea noastră și au spus că: deși dumneavoastră dîndu-i voie, îl veți lăsa de aici pe acest sol înaintea sosirii banilor noștri, totuși să știți cu adevărat că noi nu-i vom da drumul și să nu

spuneţi după aceea că am adus prejudicii onoarei padişahului. Iar noi la rîndul nostru înştiinţaserăm mai sus de mai multe ori şi nu am primit nici un fel de răspunsuri satisfăcătoare. Se străduiesc din nou fără contenire în ceea ce-l priveşte pe sol spunînd să vină.

Măria voastră fericită ştiţi cu adevărat aceasta că înainte de a sosi din sus banii lor care au fost luaţi, nici unul din ei nu îngăduie ca solul să meargă în sus (spre Komárom) şi măria voastră cunoaşte bine cauza adevărată pentru care nu s-a dus.

Dacă este aşa, prietenul meu norocos, ceea ce se înţelege din scrisorile trimise de aceştia este că ei vor sosi în scurt timp la Komárom. De aceea a fost scrisă scrisoarea de prietenie şi a fost trimisă cu Ali aga care este unul din oamenii noştri şi care se află în slujba de kapugibaşî al nostru, pildă printre cei de o seamă cu el, să-i crească norocul!

Măria ta fericitule, ţi-aş fi recunoscător ca veştile pe care le-ai auzit în acea parte şi tainele întîmplărilor pe care le-ai aflat să binevoieşti să mi le faci cunoscute prin susnumitul om al nostru pentru că este cu putinţă ca să se vină la un loc împreună cu aceştia. Noi ştim că domnia voastră doriţi în orice privinţă binele padişahului şi ceea ce cade în seama noastră ne vom spune, cu voia lui Allah cel prea înalt la timpul potrivit. Şi voi la rîndul vostru, prietenul nostru norocos sperăm să procedaţi potrivit celor scrise mai-nainte. Apoi aşteptam răspuns bun de la voi, prietenul nostru. Măria voastră rege norocos, Allah să vă facă să trăiţi mulţi ani în noroc şi fericire. Această scrisoare a noastră a fost scrisă în a patra zi a lui zilhidje 1033. Să ia cunoştinţă persoana sa fericită. În rest salutare.

din oraşul Buda cea ocrotită.

Orig. cu tugra. P. 17. Arh. St. Bucureşti, microfilme Ungaria rola 87, cadrul 225; regest maghiar, cadrul 224.

Regest la M. A. Mehmet, L. Demény, *op. cit.*, nr. 12, p. 219—220, publicat în traducere maghiară contemporană de A. Szilády, S. Szilágyi, *op, cit.*, nr. CLXXXI, p. 424—425.

BEZIEHUNGEN ZWISCHEN SIEBENBÜRGEN UND DER PFORTE IN DEN JAHREN 1613—1624 IM LICHTE EINIGER OSMANISCHEN URKUNDEN

(Zusammenfassung)

Die 13 veröffentlichten osmanischen Urkunden stellen in ein neues Licht einige weniger bekannte Seiten der Beziehungen Siebenbürgens zum Osmanenreich in den Jahren 1613—1624. Es handelt sich dabei nicht um die Fortsetzung der Studie von Tayyib Gökbilgin über die Beziehungen Siebenbürgens zur Pforte

im ersten Jahrzehnt des 17. Jahrhunderts, sondern um die Einfügung der durch die veröffentlichten Urkunden neugebotenen Auskünfte in das bis zur Zeit Bekannte. Dadurch wird eine genauere Kenntnis und Verständnis einiger weniger erforschten Aspekte ermöglicht: die Auswirkungen der 1613 und 1614 zwischen dem siebenbürgischen Fürsten und der sächsischen „Nation" zustandegekommenen Beziehungen auf jene zwischen Siebenbürgen und der Pforte; die politischen Beziehungen Siebenbürgens zur Moldau im Jahre 1620, wie auch die Stellungnahme der Pforte dem siebenbürgischen Eingriff im Dreissigjährigen Krieg gegenüber. Einige Urkunden ermöglichen Schlussfolgerungen über Grösse und Wichtigkeit der 1621 und 1623 dem Fürsten Gabriel Bethlen gebotenen türkischen Militärunterstützung.

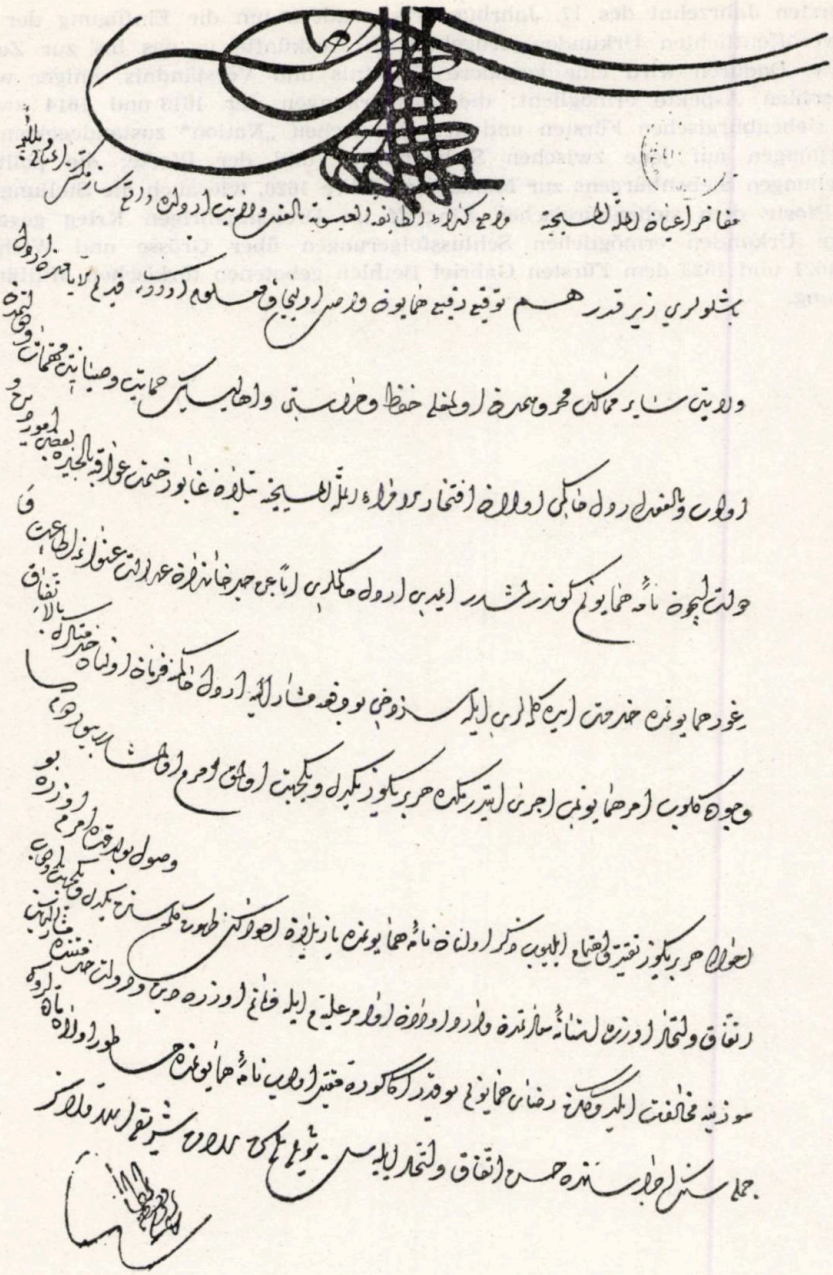

Pl. I — Firmanul sultanului Ahmed I adresat notabilităţilor săseşti din Transilvania (1613 noiembrie — 1614)

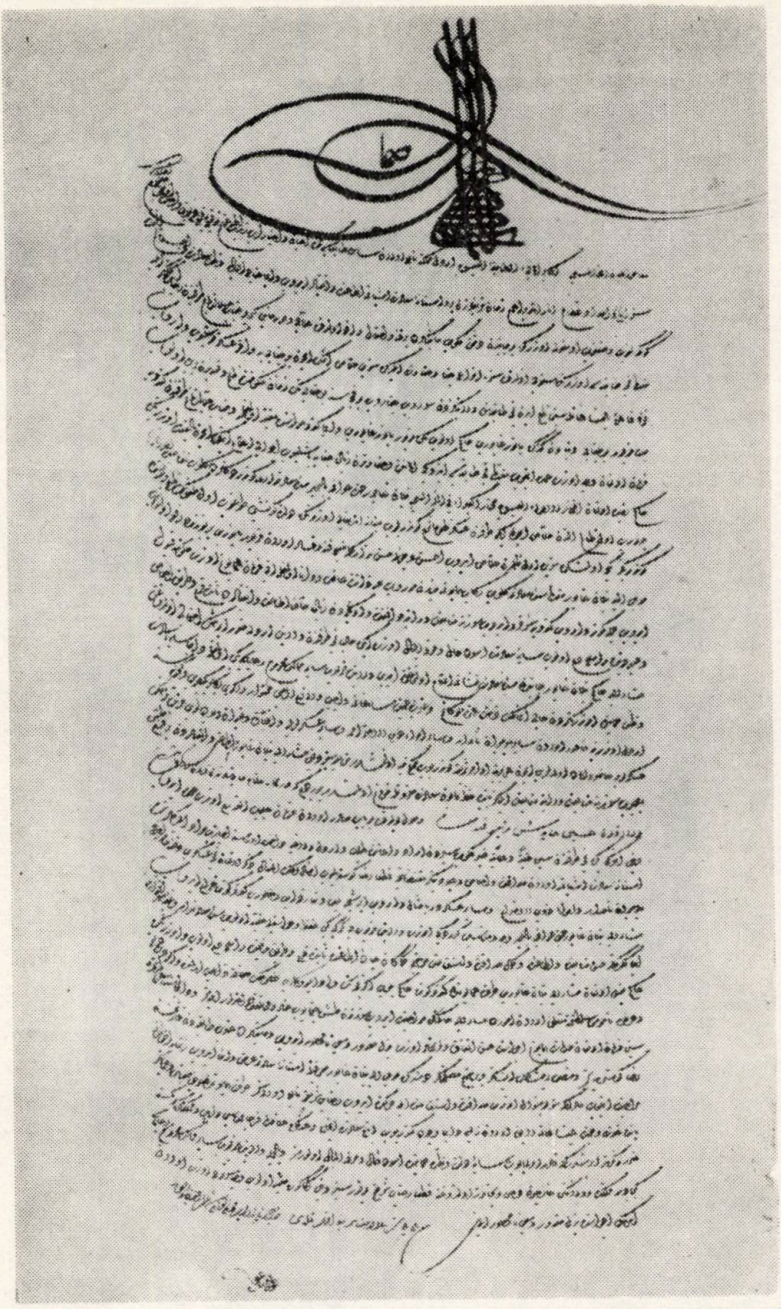

Pl. II — Firmanul sultanului Ahmed I adresat notabilităților săsești din Transilvania (1614 februarie 11—20)

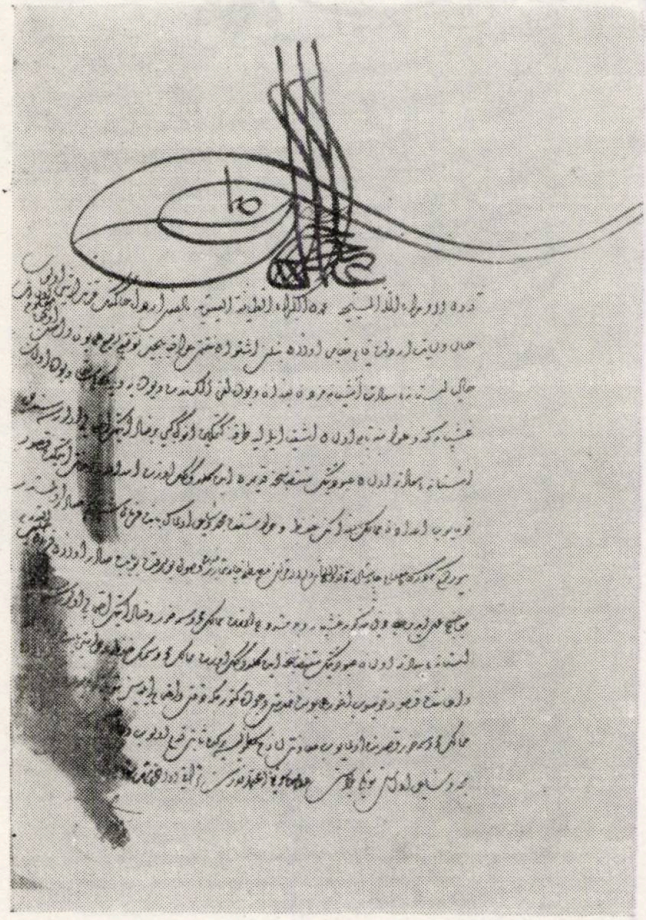

Pl. III. — Firmanul sultanului Osman al II-lea adresat caimacamului Transilvaniei, Ştefan Bethlen (1620 septembrie 18—27)

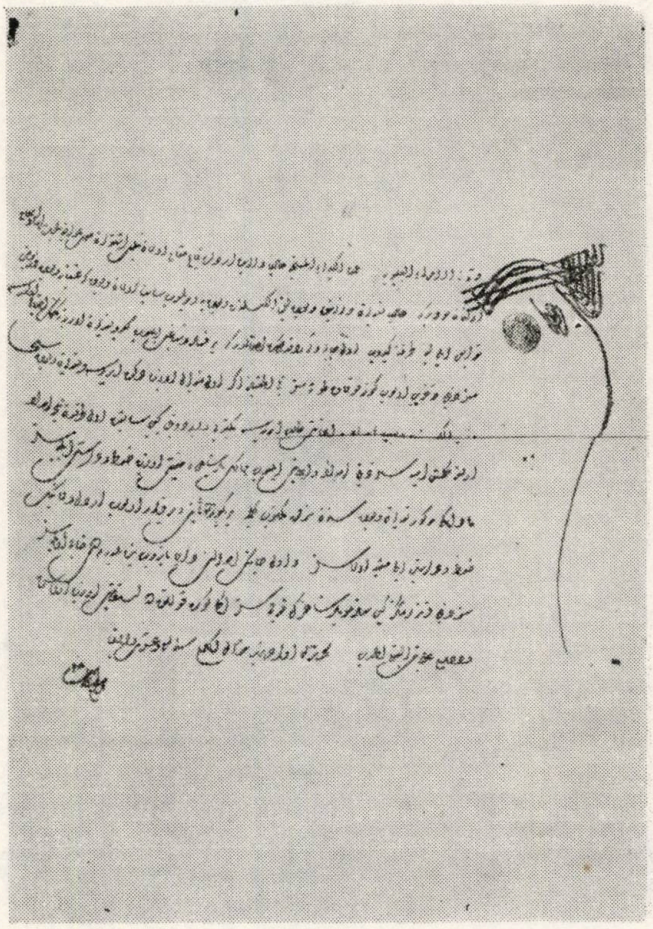

Pl. IV. — Scrisoarea marelui vizir Ali paşa adresată lui Ştefan Bethlen, caimacamul Transilvaniei (1620 septembrie 18—27)

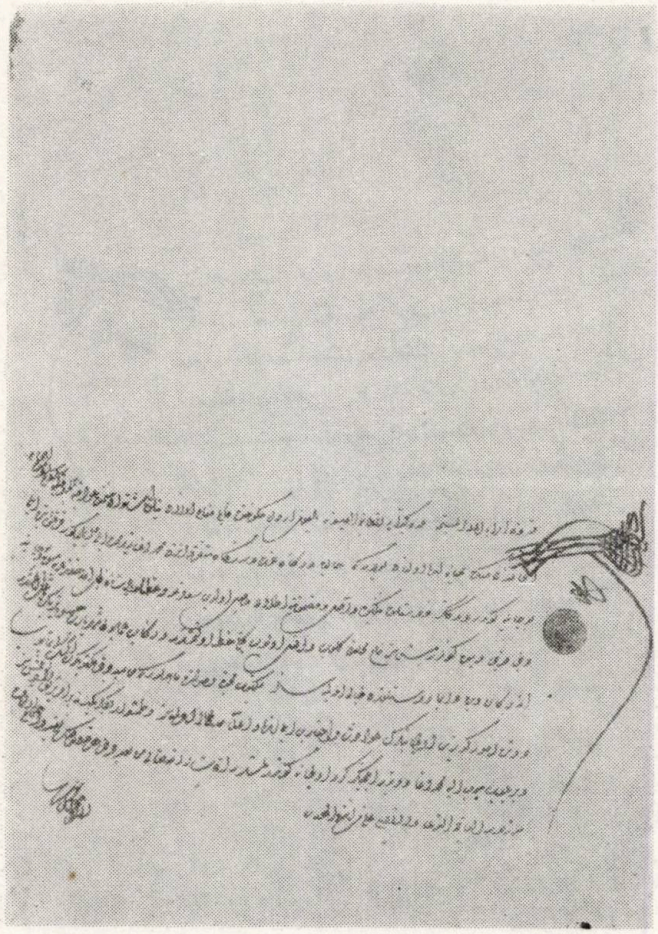

Pl. V. — Scrisoarea lui vizir Dilaver paşa adresată lui Ştefan Bethlen, caimacamul Transilvaniei (1621 iulie)

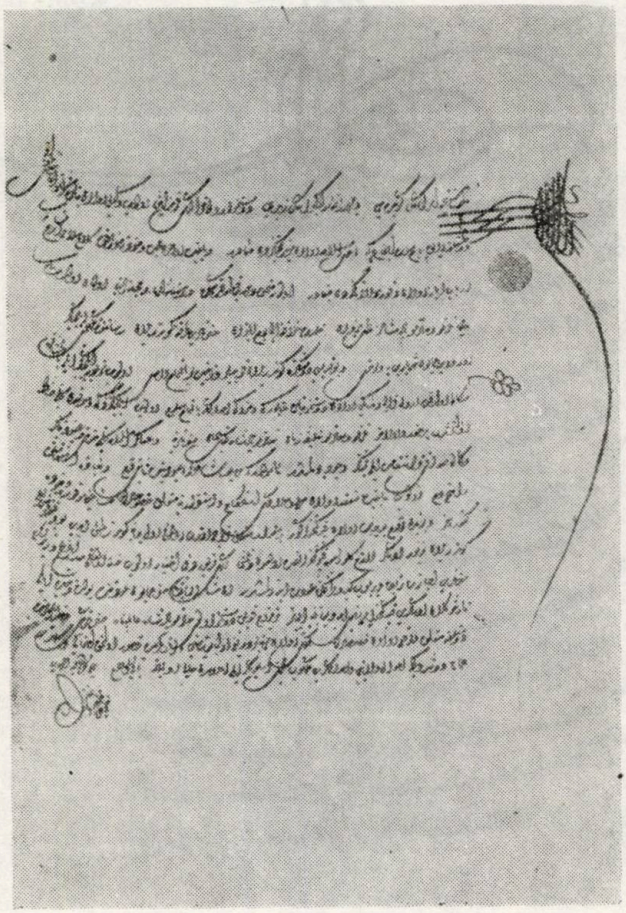

Pl. VI. — Scrisoarea lui Ahmed paşa adresată caimacamului Transilvaniei, Ştefan Bethlen (1621 septembrie)

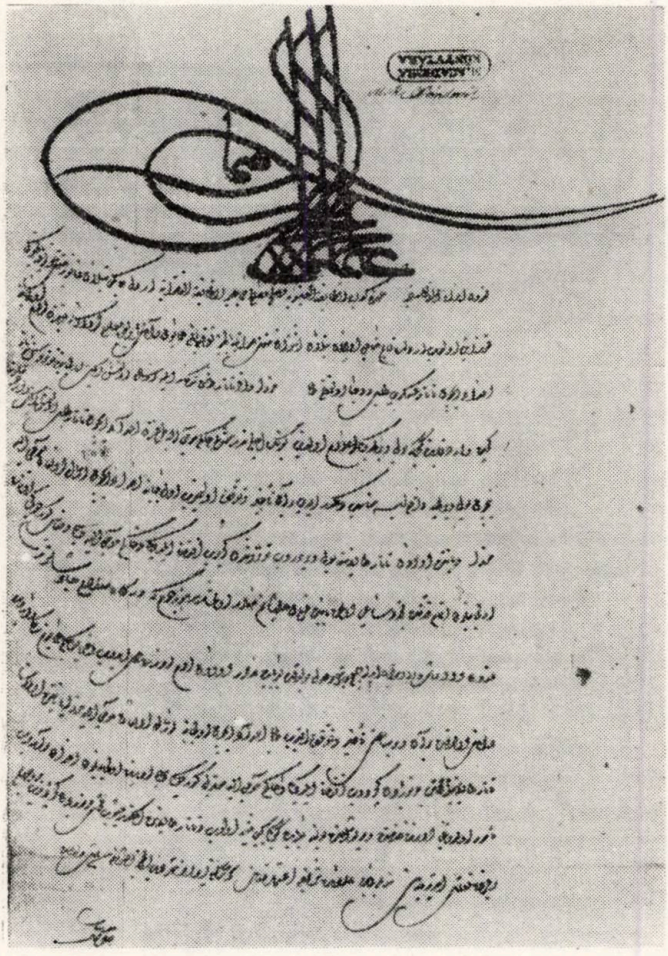

Pl. VII. — Firmanul sultanului Osman al II-lea adresat lui Ştefan Bethlen, caimacamul Transilvaniei (1621 noiembrie)

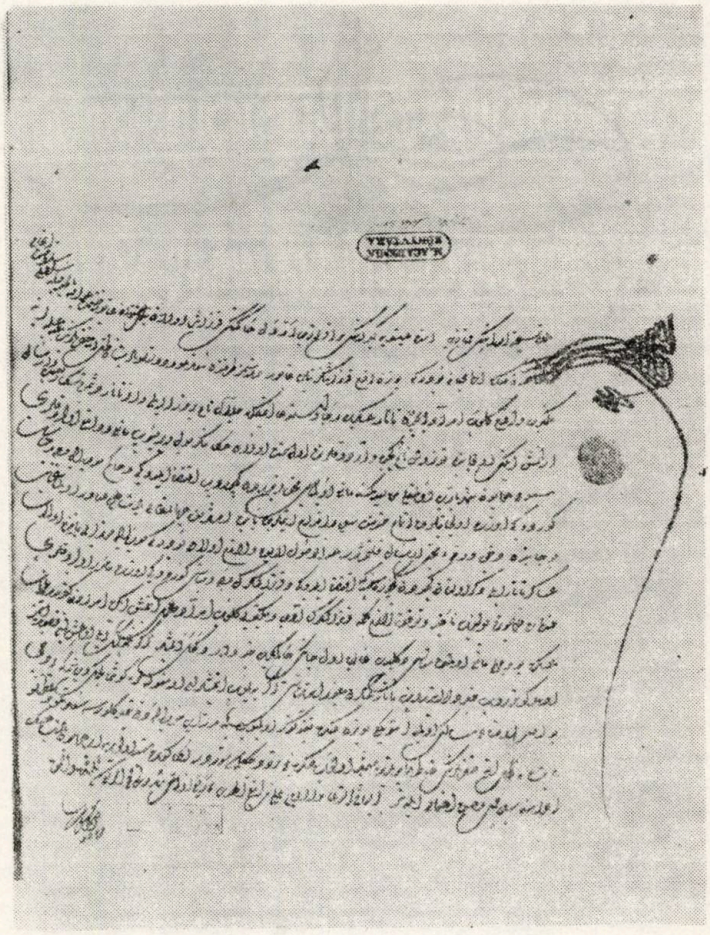

Pl. VIII. — Scrisoarea marelui vizir Dilaver paşa adresată caimacamului Transilvaniei, Ştefan Bethlen (1621 noiembrie)

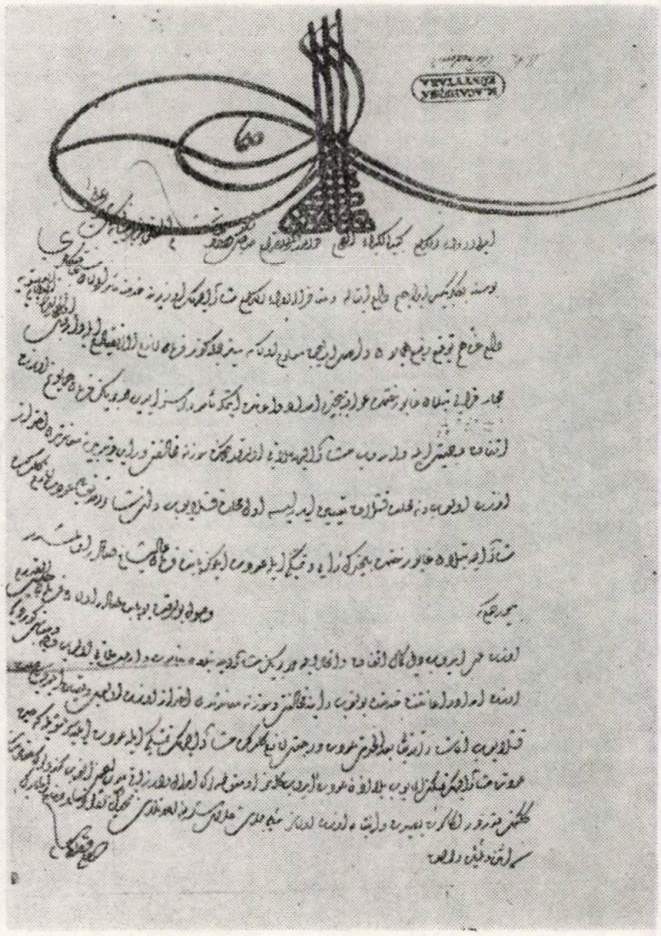

Pl. IX. — Firmanul sultanului Mustafa I trimis beilerbeiului de Bosnia, Ibrahim paşa (1623 iulie 19—28)

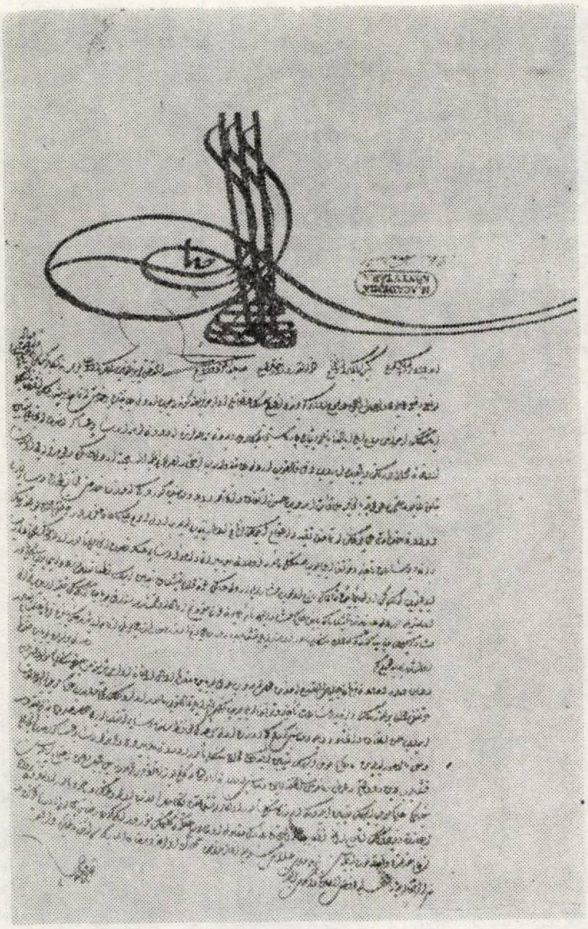

Pl. X. — Firmanul sultanului Mustafa I către Ibrahim pașa, beilerbei de Bosnia (1623 iulie 19—28)

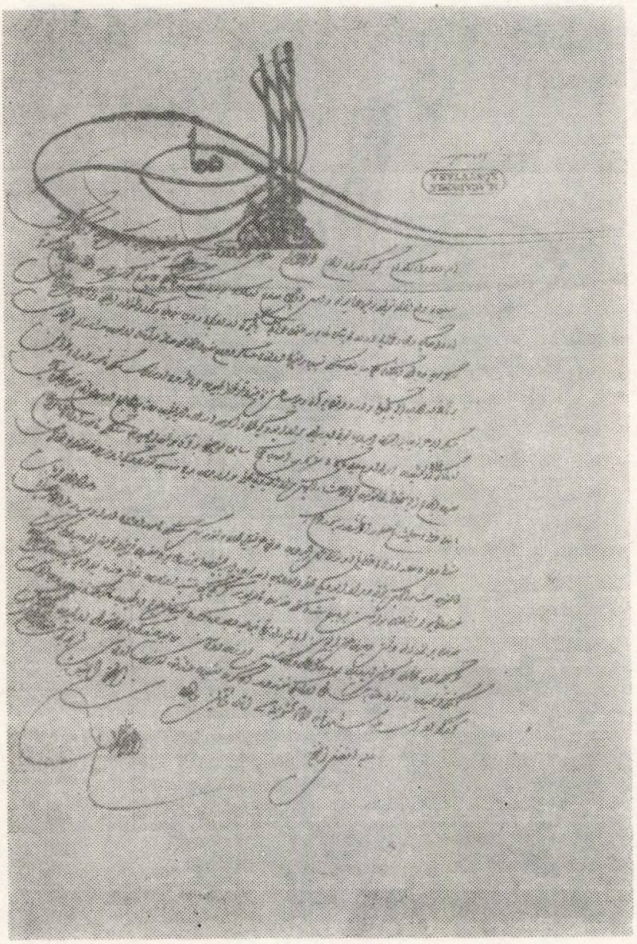

Pl. XI. — Firmanul sultanului Murad al IV-lea adresat lui Süleyman paşa, beilberbei de Eger (1623 octombrie 6—15)

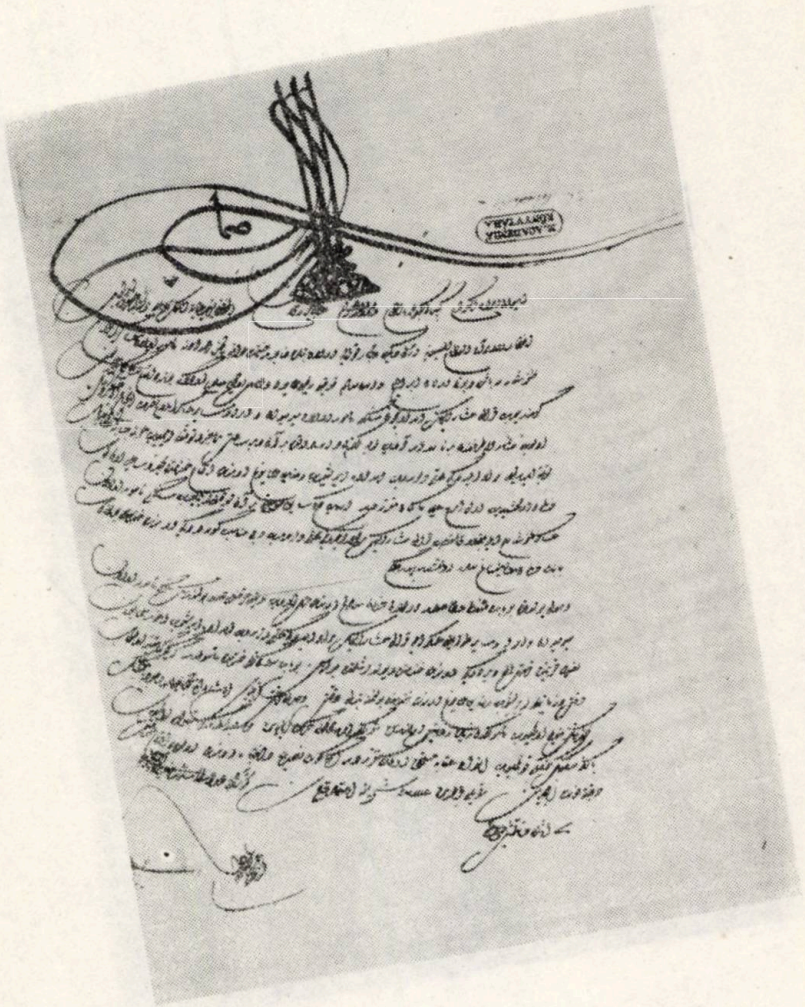

Pl. XII. — Firmanul sultanului Murad al IV-lea către Ibrahim paşa, beilerbei de Bosnia (1623 octombrie 6—15)

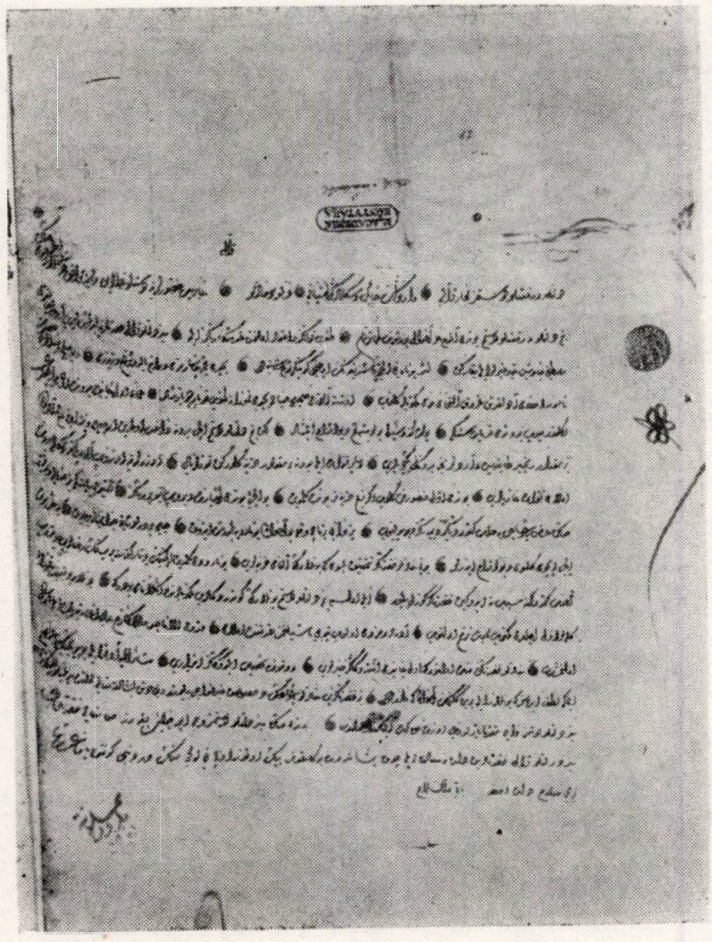

Pl. XIII. — Scrisoarea lui Mehmed paşa, beilerbei de Buda adresată principelui Transilvaniei, Gabriel Bethlen (1624 septembrie 17)

MĂRTURII DESPRE CNEZII BĂNĂȚENI LA ÎNCEPUTUL STĂPÎNIRII AUSTRIECE.

NOTE PE MARGINEA UNUI DOCUMENT

În Banatul medieval s-au perindat pe rînd stăpînirea maghiară, otomană și habsburgică. Instaurarea fiecăreia dintre ele a fost însoțită de introducerea unor instituții politico-militare și administrative proprii noii stăpîniri. Dar de fiecare dată acestea s-au suprapus formelor străvechi de organizare ale populației românești majoritare, fiind ilustrate îndeosebi de instituția cnezilor și a cnezatului. Stăpînirile străine nu numai că n-au putut lichida vechea formă de organizare a românilor autohtoni, ci au fost nevoite să accepte existența și funcționarea instituției cneziale, ba mai mult, în unele perioade, i-au lărgit atribuțiile și confirmat privilegiile[1]. În acest fel autoritatea cnezială din Banat a fost singura, care a înregistrat o existență neîntreruptă în tot cursul evului mediu, prin aceasta fiind indubitabil atestată continuitatea unei jurisdicții românești pe meleagurile bănățene.

Cercetări recente în Arhiva Națională Maghiară *(Magyar Országos Levéltár)* din Budapesta ne-au îngăduit depistarea unui document[2] deosebit de semnificativ pentru cunoașterea rosturilor și autorității cnezilor români din Banat la scurt timp după instaurarea dominației habsburgice. Documentul supus analizei este o sentință dată în 1719 de Ioan Tornya, viceadministratorul districtului Caransebeș, împreună cu opt cnezi sătești din împrejurimi constituiți în scaun de judecată: Blasi Roma din Slatina-Timiș (fost cnez la Cîrpa), Petru Vornicu din Vîrciorova, Nicolae Suciu din Cîrpa, Francisc Anderca din Vălișoara, Andrei din Goleț, Lupu Novac din Turnu, Ianăș Rîmbaș din Zervești și Lupu Petruțescu din Rueni. După ce în 1697[3] Giurgi Bojin din Zervești a curățit un pămînt arabil

---

[1] Dintre contribuțiile mai însemnate pentru istoricul și rolul instituției cneziale în Banat pînă la începutul sec. al XVIII-lea amintim: Pesty Fr., *A szörényvármegyei hajdani oláh kerületek*, Budapesta, 1876; Gh. Vinulescu, *Privilegiile românilor din cele opt districte bănățene*, în vol. *Fraților Alexandru și Ion I. Lăpădatu la împlinirea vîrstei de 60 de ani*, București, 1936, p. 869—876; M. Holban, *Mărturii asupra rolului cnezilor de pe marile domenii din Banat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Studii și materiale de istorie medie", II, (1957), p. 407—418; i d e m, *Deposedări și judecăți în Banat pe vremea Angevinilor și ilustrarea lor prin procesul Voya (1361—1378)*, în *Studii și materiale de istorie medie*, V (1962), p. 57—128; R. Veselinović, *O knezovima pod turskom upravom u Banatu*, în „Zbornik Matice Srpske"/1955.

[2] Arh. Naț. Magh., *E. 303: Landesadministration in dem Temesvarer Banat*, 9 cs., E/g: *Verwalteramt Orschova*, fol. 2 (textul publicat în anexă).

[3] În anii 1688—1699 ținutul Caransebeșului s-a aflat sub ocupația militară habsburgică, alternată pentru scurte perioade de timp cu cea otomană. Pentru măsurile luate în acest timp de ocupanții habsburgici, cf. C. Feneșan, *„Reglementarea" din 1693 a comitatului Severinului*, în „Studii și comunicări de etnografie și istorie", II, Caransebeș, 1977, p. 239—243.

de pe dealul „Secătoarea Vacilor", lăsat în părăsire de proprietarul său[4] Ioan Vîtcă din Caransebeş, el l-a folosit netulburat timp îndelungat. Spre a preveni înstrăinarea pămîntului său, Ioan Vîtcă l-a zălogit lui Petru Opre din Zerveşti. În această împrejurare Giurgi Bojin s-a adresat cu o plîngere scaunului de judecată de la Caransebeş, pentru a i se întări drepturile asupra pămîntului devenit roditor datorită străduinţilor sale. Cnezul Ianăş Rîmbaş din Zerveşti a fost delegat ca împreună cu juraţii satului să cerceteze plîngerea. După scurgerea termenului de 15 zile acordat pentru aducerea de mărturii în favoarea pretenţiilor sale, Giurgi Bojin nu numai că n-a îndeplinit aceasta, dar nici măcar n-a mai compărut în faţa scaunului de judecată. Ca urmare, sentinţa dată de viceadministratorul Tornya şi cei opt cnezi „în scaunul nostru de judecată" *(in saede nostra iudiciaria),* sub sigiliile şi semnăturile lor *(sigillis usualibus munitas manumque nostrarum singrapho notatas)* a confirmat posesiunea lui Ioan Vîtcă asupra pămîntului aflat în dispută.

Se impun mai multe consideraţii pe marginea acestui extrem de interesant document. Este reconfirmată înainte de toate menţinerea instituţiei cneziale în Banat[5], cu atribuţii surprinzător de largi, şi după cucerirea habsburgică. Spre deosebire de alte cazuri, în care autorităţile imperiale au intervenit radical, desfiinţînd orice formă instituţională mai veche în teritoriile nou ocupate, în Banat ele au procedat cu mai mult realism în aprecierea situaţiei date. Realităţile social-economice şi etnice, în parte puţin cunoscute, cu care au fost confruntaţi noii stăpînitori au făcut necesară menţinerea instituţiei cneziale, la început — după cum o ilustrează şi documentul prezentat — cu atribuţii destul de largi, apoi tot mai mult îngrădite în cursul vremii. În 1719 cnezii caransebeşeni ne apar încă întruniţi în „scaun de judecată" alături de Unterverwalter-ul imperial, iar aceasta nu pentru soluţionarea unei cauze minore, de competenţa jurisdicţiei săteşti, ci a unui conflict de posesiune, ei întărindu-şi decizia prin sigiliile şi semnăturile proprii. Se remarcă în acelaşi timp perpetuarea unor vechi proceduri judecătoreşti (proba cu martori, fixarea termenului de 15 zile pentru adunarea şi administrarea probelor) atestate încă din timpul stăpînirii regatului feudal maghiar, a principatului transilvănean, şi receptate în dreptul cutumiar ale cărui elemente au stat desigur la baza activităţii scaunelor de judecată constituite din cnezi. Pe măsura consolidării administraţiei imperiale în Banat, cnezii îşi vor pierde destul de rapid atribuţiile judecătoreşti în problemele

[4] O decizie din 1690 a sultanului a acordat ţăranilor drept de proprietate, moştenire şi transfer asupra pămînturilor pe care le *cultivau* şi asupra cărora aveau pînă atunci numai drept de folosinţă, cf. Th. N. Trâpcea, *Organizaţia cnezială în Banat din a doua jumătate a secolului al XVII-lea pînă în prima jumătate a celui de-al XIX-lea,* în „Studii şi articole de istorie", IX (1967), p. 235. Credem că este mai curînd vorba de decizia prin care dreptul de folosinţă asupra pămînturilor arabile nelucrate timp de trei ani revenea celor ce le ocupau. De o înstrăinare a pămîntului, considerat proprietate a sultanului, în sensul celor amintite mai sus, nu poate fi vorba.

[5] Th. N. Trâpcea, *op. cit.,* p. 237—238.

mai însemnate, fiind reduşi treptat la rolul de simpli executanţi ai ordinelor primite de la autorităţi sau avînd drept de decizie în conflictele sătești minore. Cu toate acestea, instituţia cnezială din Banat şi-a continuat existenţa, chiar limitată, pînă dincolo de mijlocul secolului al XIX-lea.

COSTIN FENEŞAN

ANEXĂ

Caransebeş, 1719, f.l., f.z.

Nos Joannes Tornya districtus Caransebesiensis Unter-Wervalter (!) et ceteri iurati, nimirum Blasi Roma knezius ex Kerpa, pro nunc ex Szlatina, Peter Vorniku knezius ex Vereserova, Nicula Szucsu knezius ex Kerpa, Ferencz Anderka knezius ex Velisora, Andrei knezius ex Golecz, Lupu Novak knezius ex Turnul, Janos Rimbas ex Zerviest, Lupu Petruczeszku ew Rüen, damus pro memoria universis, quod in anno 1697 Dsdurds Bosin, incola pagi Zerviest, nescitur unde motus aut qvo temeritatis ausu ad id inductus, quod in territorio Caransebesiensi veris metis et antiqvis ejus limitibus promontorio Zakatore Vacsilo nuncupato terram ab antiqvo incultam arabilem Joannis Vitka ex Caransebes haereditariam ex stimulis ac sentibus purificans, sibi in jus proprium usuandi causa adjungendo et apropriando ex animi sui temera deliberatione fecit, per annorum longumque spatium fructus sementi ex cadem terra procreatos accepit. Ne igitur tandem in alienas manutentiones dicta haereditaria terra arabilis dicti Joannis Vitka ex Caransebes derivari videatur in alias manutentiones, praefatus Joannes Vitka Petro nimirum Opre ex Zerviest titulo impignorationis ad tempus redemptionis inscripsit per manusque tradidit et asignavit (!); praelibatus vero Dsurds Bosin ex dicto Zerviest quaerulosi comparens nostram in praesentiam, optans ab adversa parte antelatae terrae arabilis saepe a stipitibus, spinarum texibus per dictum Dsurds Bosin examinatam et emundatam fatigiorum suorum plenariam refusionem. Cum autem veritas nemini sit deneganda, deputavimus et exmisimus pro parte memorati Dsurds Bosin ad revisionem saepefatae terrae arabilis providum Joannem knezium ex Zerviest nomine Rimbas cum juratis pagi ejusdem hominibus, ut ad fidelem conscientiae suae puritatem, praefingentes ei decimum qvintum diem, cum sufficienti testium documento dictus Dsurds Bosin memoratae terrae de fatigiis et expensis coram referat fassionem. Verum praementionatus Dsurds Bosin in praesentiam dictorum juratorum ad confirmandam suae rei veritatem statuere haud potuit argumentum, imo neque iuri nostro citatus fecit comparitionem. Conclusimus igitur, nos infrascripti, votis unanimis, in saede nostra iudiciaria, ut supradeclaratus Dsurds Bosin ex dicto Zerviest neque ipsius posteri utriusque sexus nullam amplius supra fatae terrae arabilis habeat praetensionem; Joanni Vitka vero ex dicto Caransebes salva (!) iure praementionatam terram ab antiqvo eundem tangentem et concernentem in perpetuam eidem resignavimus et adjudicavimus manutentionem. In quibus his omnibus in majorem fidem et firmitatem

perpetuam has ei praesentes literas nostras super praemissa transactione relatorias, testimoniales et deliberatorias sigillisque nostris usualibus munitas manumque nostrarum singrapho notatas fide nostra mediante futuram ad cautelam extradandas esse duximus et concedendas. Actum Caransebes anno millesimo septingentesimo decimo nono, die

Coram nobis

L.S. Johane Tarnia pr.
L.S. Blasi Roma*
L.S. Peter Vorniku*
L.S. Nicula Sucsu*

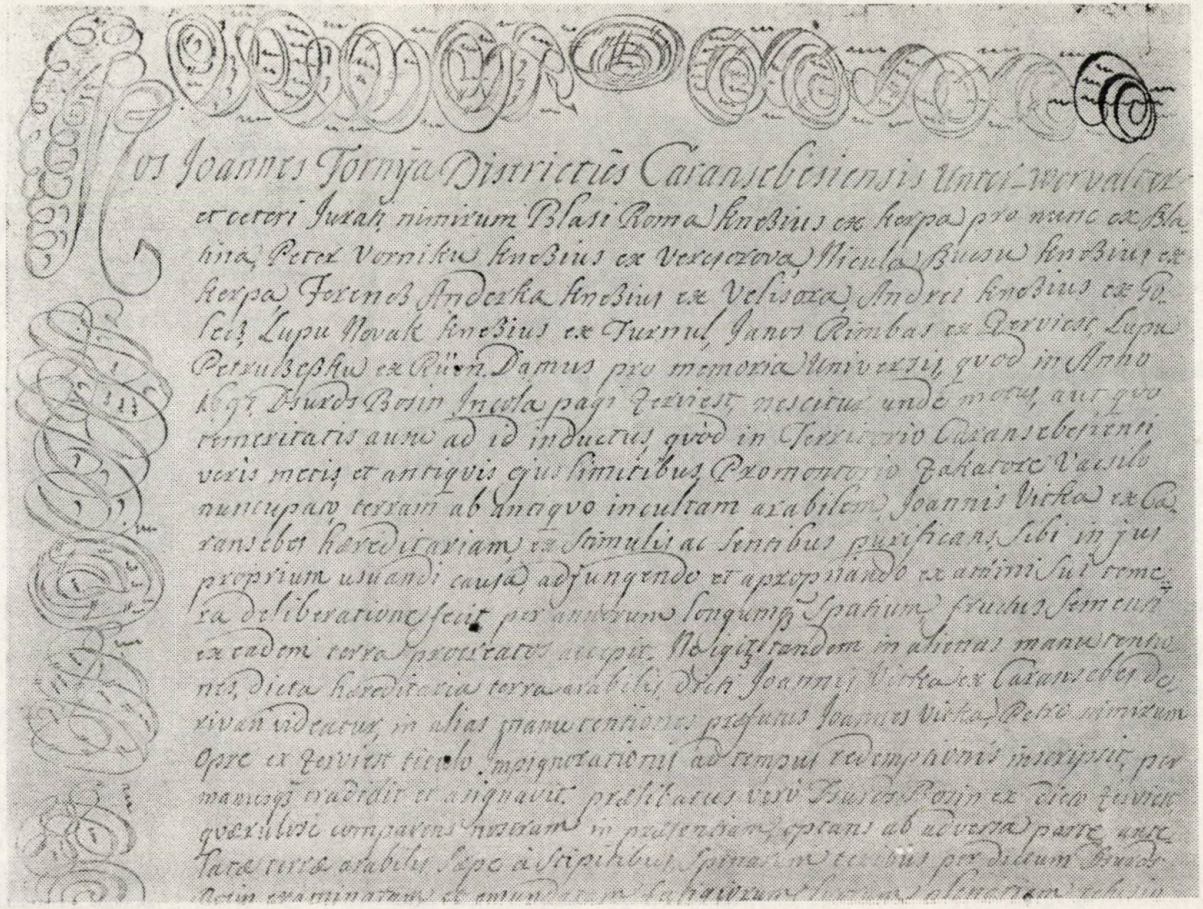

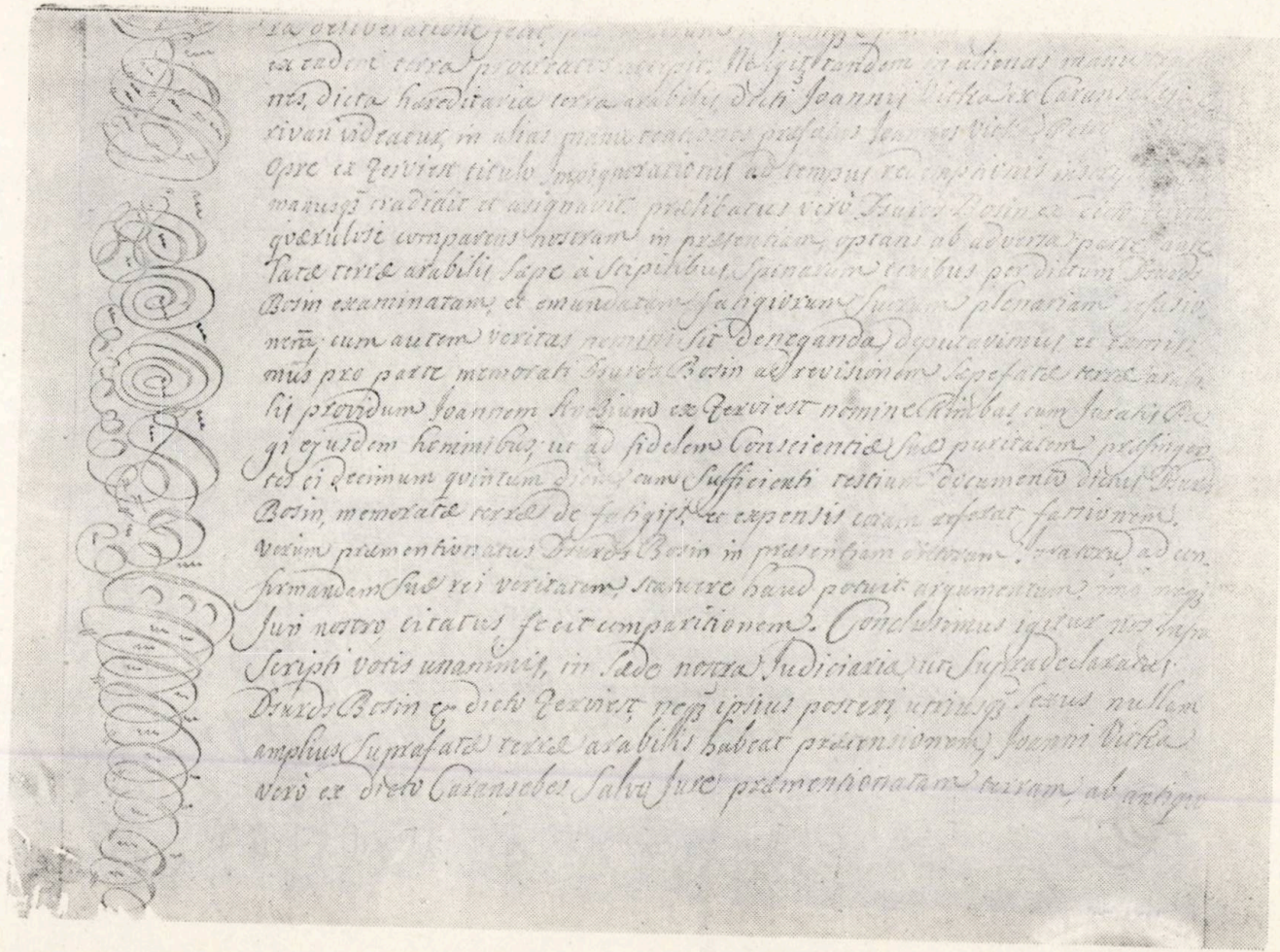

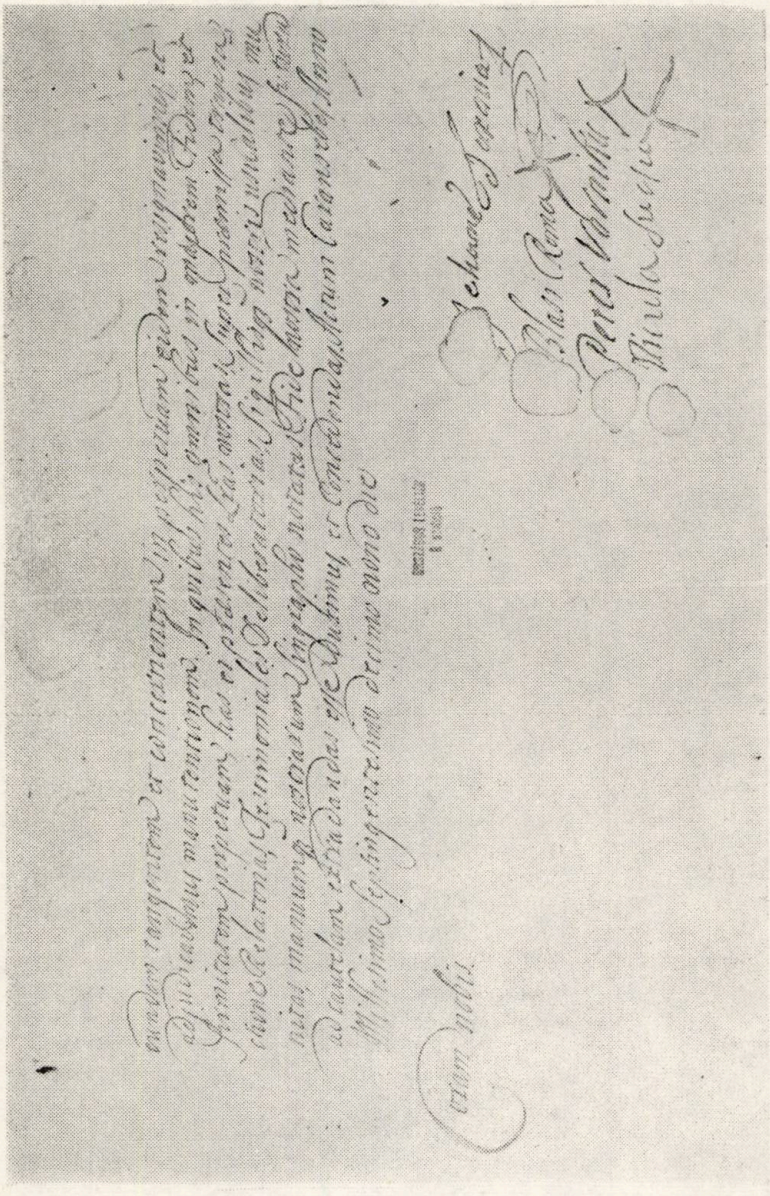

DECRETUL DE TOLERANȚĂ AL MARIEI TEREZIA DIN 21 MARTIE 1760 TIPĂRIT ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Împrejurările emiterii decretului de toleranță din 21 martie 1760, conținutul acestuia, ca și al altor măsuri care l-au precedat sînt bine cunoscute în istoriografie. Problematica lui se înscrie în epoca de după îndepărtarea din episcopie a lui Inochentie Micu, în plină criză a unirii religioase declanșată de valul numeroaselor mișcări populare de revenire la ortodoxie, pînă în momentul în care acestea culminează cu mișcarea lui Sofronie[1]

Devenită o problemă de stat, luată în dezbaterea consiliului aulic, împărăteasa, din lipsă de alte posibilități în a o rezolva, recurge la mijloace propagandistice proclamatorii. Așa a fost emis decretul din 13 iulie 1759, de fapt primul decret de toleranță, repetat într-o formă asemănătoare de decretul din 21 martie 1760[2]. Căci acesta din urmă nu face decît să reia aceleași condiții sub care se acordase toleranța religioasă românilor din Transilvania prin actul precedent: bisericile luate de neuniți de la uniți să li se restituie, oprindu-i pe viitor de la asemenea „abuzuri"; să se restituie uniților deasemenea pămînturile bisericești; să nu-i mai hulească pe aceștia, nici să-i mai ademenească la neunire; neuniții să nu mai primească între ei „amăgitori străini", pe unii ca aceia să-i denunțe; să se chezășuiască că vor fi ascultători, supuși legilor țării, că vor trăi în liniște și pace cu uniții. Decretul mai adăuga că noul episcop ortodox, care li se promite, va obține jurisdicția numai asupra locurilor în care neuniții vor fi primit condițiile de mai sus.

Așa dar, actul e cunoscut, a fost editat, interpretat în toate lucrările referitoare la epoca dată. Textul decretului a intrat în istoriografie prin edițiile date de P. Bod[3], Il. Pușcariu[4], A. Bunea[5]. De fiecare dată însă numai versiunea lui latinească, deși se știa și de textul românesc tipărit. Îl menționează A. Bunea[6], îl menționează S. Dragomir[7], acesta din urmă cu unele amănunte privind „publicarea" lui în scaunul Sibiului unde proclamația a fost citită și afișată de o comisie; unii au primit-o *(acceperunt)*, alții au respins-o *(rejecerunt)*[8]. Mențiunile lor n-au fost însă re-

[1] D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, ed. II, București, 1967, p. 200—208.
[2] S. Dragomir, *Istoria desrobirei religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, Sibiu, 1930, p. 134—142.
[3] P. Bod, *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium historia*, p. 462—476.
[4] Il. Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, Sibiu, 1889, p. 239—243. (cu omiterea localităților).
[5] A. Bunea, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisie Novacovici sau Istoria românilor transilvăneni de la 1751—1764*, Blaj, 1902, p. 174—177.
[6] Idem, p. 174.
[7] S. Dragomir, *op. cit.*, p. 142.
[8] Idem, p. 144.

marcate de bibliografii cărții vechi românești. N-o găsim menționată nici în *B.R.V.*, nici în completările și îndreptările ulterioare.

Publicăm aici textul în forma lui tipărită la Blaj în 20 mai 1760 de către Petru Sibianul Tipograful, din porunca guberniului, așa cum arată însemnarea cu care tipăritura se localizează și se datează precis[9], nu numai pentru a o semnala ca atare, ci și pentru importanța pe care ea o are ca monument de limbă, pentru cunoașterea mijloacelor de care uzează traducătorul originalului latin.

Importantă ni se pare deasemenea și *pentru formele românești populare ale numelor de locuri* menționate în act, în număr de 153, fiind, după știința noastră, unul din cele mai vechi acte care, în context românesc, reproduce formele populare ale unui număr atît de mare de localități[10].

AUREL RĂDUȚIU

ANEXĂ

Nr. 125/1760

Noi Mariia Thereziia din mila lui Dumnezeu Împărăteasa Rîmleanilor, Crăiasa Țărilor Nemțești, Ungurești, Bohemii, Dalmații, Croații și a Slavonii, Arhipovățuitoarea Austrii, Povățuitoarea Burgundii, Brabanții, Mediolanii, Stirii, Carintii, Carniolii, Mantovii, Parmii și a Planțianții, Limburghii, Luțemburghii, Gheadrii, Virteamberghii, a Silezii de Jos și de Sus, Prințipul Svenii și a Ardealului, Marhio a Sfintei Împărății Rîmlești, Curtovii, Moravii, a Luzații de Sus și de Jos, conte Hapșpurghii, Flandrii, Tirolis, Chigurghii, Gorții, Gradisii, Artezii și a Săcuilor, Înălțata Namurții Doamna Marhii, Șclavonii, portușilor Ilonis a Salinarii și a Malhinii, Mare Povățuitoare Lotaringhii și a Barii Povățuitoare Hetrurii, iproci.

Înștiințare facem prin această poruncă tuturor cărora să cuvine a ști cum măcar că după maicească grijă, care pentru pacea, liniștea și binele crendincioșilor noao supuși ne încetat avem și ca plînsorile și vrăjbile acealea care între cleru unit și cel neunit de vro cîțva ani în Țara noastră de moșie, a Ardealului, s-au scornit și înaintea noastră s-au arătat, să le așezăm și împrotivitele inimi să le contenim, vreadnice și tocma de folos în multe rînduri am dat rînduieli, de s-ar fi ținut de plin, Guberniumului nostru în numita Țară Crăească; iară mai mulți dintre ne uniții noștri supuși rumâni prin preoți streini într-această

[9] Exemplarul văzut de noi la: Bibl. Fil. Acad. Cluj-Napoca, Ms. A 394, Col. Kemény Sámuel, Chartophilacium Transilvanicum, t. XXVIII.

[10] În textul latin apar 158 de localități, toate care apar în textul românesc tipărit la care se adaugă: *Felsö Arpás* (Arpașu de Sus), *Felek* (Avrig), *Szecsel* (Săcel), *Szlimbácz* (?); localitatea Gura Rîului apare de două ori: *Gurariu* și *Gurarevului seu Gurarou*.

țară veniți și nescari scrisori sămănate, vicleane și înșălătoare s-au dezmîntat, deci fiind întîiu în leage și în ascultare, multe fealuri de nelegiuiri s-au făcut, pentru carii de greale pedeapse ar fi vreadnici, însă pricepînd noi acelora prostii, mai milcuitoare mijlociri ca diici încolo să să părăsească tot prilegiul amăgirii, au fost rînduit și pentru aceaia cu putearea milostivii noastre porunci în anul 1759 de zile a lui iulie 13 date și Guberniumului nostru ardelenesc trimise, pentru deșteptarea sa numitului neam rumânesc nu numai acealea care pînă la vestirea aceștii porunci a noastre printrînșii s-au făcut, le-am ertat, ci încă toată diici încolea pricina vrăjbii vrînd a o depărta și a o pune jos, acelora care pînă atunci de unie s-au fost lăsat (neîntorcîndu-se din bună voința lor la aceaia) supt condițiile sau puntumurile în porunca noastră mai sus numită, care mai în jos iarăși să vor rîndui, îngăduință le-am dat, poruncind de atîtea ori numitului nostru Gubernium, ca această îngănduință neamului din ritușului grecesc, care pănă la aceaia vreame de unie părăsiți s-au arătat cu obicinuită rînduială înțeleagerii și facerea știrii tuturor să vă vestească fără de zăbavă și nici într-un chip să să îngăduiască acești neuniți, fie aceștea preoți sau mireni, de la cineva mai mult a să supăra pentru unie, ci în locurile în care aceștea să află ca pe niște suferiți în cursu obiceaiu lor după condițiile sau puntumurile scrise să-i ție; și încăș cu neplăceare priceapem și această a noastră milostivă suferire măcar că s-au vestit iară tot în zădar mai în toate locurile însă pentru că această întîmplare greșalii tisturilor și comisarișilor cărora numitelor mai sus poruncilor noastre li s-au fost dat înainte să facă adeverită înștiințare nu ne uniților mai cu samă ci mai cu deadinsul acelor să împută acea sminteală precum ni s-au dat noao înștiințare.

Iară prin marea milostivirea noastră ne-am milostivit într-atîta samă cum de iznov aceaste milostive porunci și rîndueli despre neamul rumânesc ne unit noao supus iarăși să vi să facă înștiințare ca să nu să poată de acum înainte cu neștiința datii poruncii noastre; direpț aceaia am poruncit cum aceaste porunci a noastre să să dea de știre și să să înțeleagă pre limbă rumânească ca să poată înțeleage toți, adecă în locuri aici numite:

În varmeghia Bălgradului: orașe: Vințu de Jos și Vulpăru. Sate: Dreșeu, Vingard, Săsciori, Sîngătin, Săcel, Bozu, Bogatu Rumânesc, Tău, Cinadea, Cioara, Ighiel, Ghizașa de Jos, Nou Rumânesc, Ibiștorfu, Coveș, Bîrghiș, Acileu, Magu, Gusu, Călvasăru, Boarta, Buia, Șaldorf, Stăna, Șepeș, Laz, Căpîlna, Șugagu, Cacova, Tărtăria, Berghinu, Șpringu, Conța.

În varmeghia Hinedorii: Binținu, Gelmariu, Pișchințu, Rapoldu, Rapoldu Mic, Bobîlna.

În ținutul Făgărașului: Vineția de Sus, Vineția de Jos, Vadu, Ohaba, Făgărașu, Begleanu, Dridifu, Voila, Luța, Ludișor, Pojorita, Voivodeani de Sus, Voivodeani de Jos, Lisa, Sîmbăta de Sus, Sîmbăta de Jos, Drăguși, Viștea de Sus, Uce de Jos, Arpașu de Jos, Streza Cărțișoară, Oprea Cărțișoară, Sărata, Comana de Jos, Comana de Sus, Gridu, Părău, Perșani, Șinca, Poiana Mărului, Holbavu, Șercăița, Buciumu, Mărgineani, Șebeș, Capăcelu, Berivoiu Mare, Berivoiu Mic, Reacea Vodească, Reace Telechească, Dejani, Netotul, Iașu, Sevestreani, Hurezu, Ileani, Rușoru, Todorița, Mîndra.

În scaunul Sibiiului: Sad, Veaștim, Moh, Hărtibaciu, Săcădatea, Cărțfeleag, Racovița, Sebeșu de Jos, Porcești, Tălmăcelu, Boița, Poplaca, Gura Rîului, Orlatu,

Săliștea, Tilișca, Galeș, Sibiel, Cacova, Valea, Rășinariu, Bungardu, Jina, Vizogna, Bradu, Sebeșu de Sus, Colun, Glănboaca, Feldioara, Rucăru.

În scaunul Nocrihului: Fofeldea, Sasauși, Bendorfu, Țichideal.

În scaunul Miercurii: Luduș, Rodu, Poiana, Cărpinișu, Apoldu Mic, Topîrcea.

În scaunul Șebeșului: Șebeșul, Răhău, Cîlnicu, Deal, Lomanu, Răchita, Pianu Rumânesc, Pianu Săsăsc, Strugariu, Lancrănc.

În scaunul Oroștii: Balomir, Jibăt, Vinerea Cujir, Romosălu, Șebeșel, Beriu, Căstău, Oroștie, Pricazu, Tordașu, Romos, Vaideei.

Drept aceaia prin putearea aceștii cărți a noastre să știți toți până într-unu supușii noștri rumâni din Țara Ardealului, în locurile însemnate, de ritușu grecesc până acuma ne uniți, cum că măcar cu neplăceare răbdăm preamilostiva noastră pentru răbdarea voastră dată poruncă precum eram poftit a fi neplinită; încăș pentru întoarcerea și deșteptarea voastră, nu numai aceale care până la vestirea aceștii cărți a noastre, ne ascultători și împotrivitori ați făcut, vi le ertăm, ci încă vă suferim de n-ați veni de voe bună la unire și episcop de obiceaiu vostru dela noi numit, pentru duhovnicească voastră povățuire în Ardeal vom trimite, iară nu almintrilea, fără supt aceaste legături și puntumuri:

Întîi. Bisearicile toate, care uniții le-au biruit, ci de vro doi, trei ani acum de curînd trecuți cu putearea voi le-ați luat fără treacere să le întoarceți uniților înapoi și deaici încolo de toată năsilnica a bisearicilor luare să vă opriți.

A doa. Fundușurile sau moșiile biseariceșți nu cu cheltuiala voastră agonisite, ci au de la noi, au mai înaintea crăii noastre, de la adevărați crai a Țării Ardealului, sau de la alte feațe s-au dat și s-au dăruit biseariciloru și spre agonisirea și folosul preoților celor uniți sau acestora de să află de aceștea, au celora dintr-a cărora milostenie s-au dat, să le întoarceți înapoi.

A treia. În obiceaiul legii voastre cu odihnă să fiți așezați, ne uniți fie preoți, fie mireani să nu-i huliți sau cu batjocură și împotrivnicii să nu-i întristați, mai vîrtos nici pe ascuns nici pe față la dezghinare de unie să nu-i îndemnați, nici propoveduitorii uniei care cu liniște și bună pace uniia or propovedui, cumva să-i împiedecați, cu un cuvînt a-i năcăji, sau a-i păgubi în tot chipul să vă feriți.

A patra. La adunări care făr de aceia sînt foarte tare oprite să nu vă duceți, nice să faceți.

A cincea. Amăgitori streini, care și pînă acuma tot purta minciuni să nu-i priimiți nici lor să le creadeți, ci îndată pentru unii ca aceia deregătorilor locurilor adecă judecătorilor voștri să faceți de știre.

A șasea. Întru ascultare, cinste și liniște, precum să cuvine credincioșilor noștri supuși, unii cu alții să trăiți și să petreaceți.

A șaptea, și mai pe urmă. Să vă făgăduiți și tare să vă legați pentru preoții voștri, mai vîrtos cei streini, cum că nimica asupra legilor și domniia noastră împotriva liniștii țării și binelui de obște nu or cerca a face.

Pentru aceia voao cu prea putearnică și milostiva porunca noastră vă poruncim, precum de vi voia să vă suferim, și să fiți ascultători poruncilor noastre, că întramintrilea de veți face, nice nu viți fi suferiți, nice în obiceaiu legii voastre, nici episcop, nici a trăi cu rînduiala episcopului ne unit vi să va lăsa, ci și de toate vă veți lipsi.

Cu adeverință nemișcată am așezat precum aceaste milostivi porunci ale noastre fără de îndoială să să ție și partea ceaia care să va pleca și va ținea poruncile noastre aceia parte să va suferi și obiceaiu legii și episcop li să va lăsa, iară partea cea mai mică, ca de care cumva peste nădeajdea noastră s-ar afla a fi împotrivitoare poruncilor noastre nice cu darul suferirii nu va fi, nice episcop nu să va lăsa. Iarăș ținându-se aceastea toate rînduite puntumuri și porunci, într-acela chip ertăm, dînd această milostivă și credincioasă carte a noastră întărită prin peceatea și iscălitura mîinii noastre.

Dată în cetatea noastră Beciu, în doaozeci și una de zile a lui martie, anii o mie șapte sute șasezeci, a domnii noastre doaozeci.

MARIIA THEREZIIA
1. p.

Gabriel Comes de Betlean
Mihael Beanăc.

(Sub chenar:) Din Chesaro-Crăiasca poruncă, după izvodul rumânesc de la Crăescul Gubernium dat, întocma tipărit la Blaj, mai 20, 1760, de Petru Sibiianul Tipografu[l]

(Insemnare manuscrisă:) Patentales super Tolerantia Religionis Graeci Ritus Non Unitorum in certis locis.

DATE NOI PRIVITOARE LA NEDEI

Acum aproape două decenii, reputatul etnograf și folclorist Ion Mușlea, pe baza unor temeinice cercetări, conchidea: *„despre nedei s-a scris mult..., fără să se ajungă la o definire precisă a caracterului și desfășurării lor"*[1], remarcînd în același timp că, „din descrierile puține, datînd de la sfîrșitul secolului trecut și din secolul nostru..., nu reiese clar caracterul autentic și originar al acestor petreceri populare"[2].

În lumina acestor considerații competente, este necesară și utilă semnalarea oricărei informații documentare autentice, menite să ducă la elucidarea cît mai deplină a acestor străvechi obiceiuri ale poporului nostru. Pe linia acestor căutări, tezaurele arhivistice ne oferă și în acest domeniu de cercetare date prețioase și edificatoare. Astfel, la 20 august 1774, administratorul *(provisor)* domeniului Hunedoara, Alexandru Vallya, alarmat de unele dezordini ce se petreceau cu ocazia nedeilor, se adresa forurilor superioare în următorii termeni:

„Înaltă Administrație camerală cezaro-crăiască! Două sînt obiceiurile, sau mai drept vorbind abuzurile în Vestitul Mare Principat al Transilvaniei, cu deosebire însă în Înaltul Comitat al Hunedoarei: unul este acela cînd românii, adunați laolaltă în sărbătoarea Crăciunului lor *(in Festis Natalitiis)* îl urmează pe unul din comunitatea lor, îmbrăcat de rîs și numit în graiul lor românesc *Cerbul,* iar pentru cîștigarea banilor de băutură î-l înconjoară săltînd (jucînd); acest obiceiu este comun pentru aproape întreg Principatul. Celalalt obiceiu este cînd românii, sărbătorind anumite zile dedicate bisericilor (hramului) numite nedeie, se întîlnesc cu locuitorii satelor învecinate pentru sărbătorirea acestei zile festive. Acest obiceiu, ce se întîlnește mai ales în Înaltul comitat al Hunedoarei (în alte locuri ale acestui Mare Principat abia i se cunoaște numele), îl numim abuz dacă sînt disprețuite legile divine și umane și este însoțit de certuri, clevete, vărsări de sînge, omoruri, cu un cuvînt de tot felul de crime; la așa zisa nedeie se găsesc toate acestea, căci ospețele (mesele comune) sînt începutul, mijlocul și sfîrșitul acestor solemnități, la care după ce oamenii se încălzesc cu vin, izbucnesc în certuri, apostrofări, conflicte. Un exemplu de asemenea caz ar putea fi — pentru a nu mai pomeni de alte cazuri din anii trecuți — acela din Înaltul comitat al Hunedoarei, cînd, în anul curent 1774, în Josani, cu ocazia ținerii nedeii, un locuitor cu numele Buda Lupu din satul Mănerău (Magyarosd), fiind lovit cu securea în cap a murit de moarte violentă; în satul Alun, popa unit, în timp ce încerca să facă pace între beutori și certăreți, s-a ales din conflict cu lovituri zdravene de baston și cu brațul

---

[1] I. Mușlea, *Cercetări etnografice și de folclor,* II, Ediție îngrijită de Ion Taloș, 1972, p. 381.
[2] *Ibidem.*

rupt; în sfîrșit în puține cuvinte niciodată nu s-au celebrat aceste nedeie fără beții și înjurături, și foarte rar fără certuri, bătăi și urmări mai triste. Din sărbătorirea acestor nedeie rezultă mari pagube pentru plebea contribuabilă, deoarece pentru a-și putea petrece această zi în veselie și cu lăutari, dacă îi lipsește cuiva banii necesari, își vinde boul de jug și cu prețul acestuia își procură vin, vinars, și altele de soiul acesta, cu care să poată să-și trateze oaspeții și să-și poată umple burțile".

„Umblatul cu așa-zisul *Cerbul* în sărbătoarea Crăciunului (Nașterii) constituie prilejul multor îmbătări, scandaluri, certuri și chiar omoruri; căci în iarna trecută, locuitorii din Magyarosd, întorcîndu-se din Boz în certuri, s-au lovit unii pe alții în așa fel încît unul dintre ei, după trei zile, a încetat din viață".

Pe marginea acestor întîmplări numitul administrator conchide: „Prin urmare, deoarece aceste nereguli și prilejuri de încălcare a legilor (divină și umană) nu putem să le tolerăm și nici nu putem să le împiedecăm în mod eficace în sfera autorității noastre, cerem cu supunere și umilință să binevoiască Înalta Administrație camerală Cezaro-crăiască ca, în conformitate cu această relatare, să arate și să ceară prin înalta instanță Înaltului Guberniu regesc, ca atît ținerea numitelor nedeie cît și umblatul cu *Cerbul* să fie oprite în mod eficace și cu totul înlăturate de către Înaltul Guberniu regesc; și în sfîrșit, prilejul de a alimenta certurile și scandalurile, de a vărsa sînge omenesc și de a ațița să fie interzise țăranilor înclinați spre rele. Iar întrucît se știe că aceste ceremonii se află în vigoare în multe sate și locuri cu militari, cerem cu umilință ca această relatare să fie adusă și la cunoștința Prefecturii armelor . . ."[3].

La 11 octombrie 1774 aceste întîmplări sînt aduse la cunoștința Tezaurariatului montanistic[4], iar la 26 oct. 1774 o adresă cu conținut asemănător este expediată și guberniului transilvan[5].

Guberniul Transilvaniei, luînd în dezbatere rapoartele primite în legătură cu problema nedeilor, răspunde, la 17 nov. 1774, Tezaurariatului minier printr-o adresă cu următorul conținut: „Relatarea Administrației Hunedoarei privitoare la unele sărbători, obișnuite să fie ținute de românii din comitatul Hunedoarei, trimisă Înaltului Tezaurariat regesc și făcută cunoscută și Guberniului regesc, prin adresa sa din 26 oct. a.c., guberniul regesc a supus-o dezbaterii și aprecierii sale și, discutînd cele relatate și comparîndu-le cu obiceiurile altor popoare, a aflat că aproape toate neamurile și națiunile își au jocurile și distracțiile lor sărbătorești deosebite (specifice), prin care sufletul obosit de grijile și necazurile zilnice obișnuiesc să-l cheme la viață și la noi munci, și în felul acesta acest soi de petreceri și distracții nu pot să fie desființate, decît dacă acestea au în ele ceva vătămător (superstițios); cît privește abuzurile (excesele), certurile, conflictele provenite din abaterile la acest

[3] Cf. *Anexa I.*
[4] Cf. *Anexa II.*
[5] Cf. *Anexa III.*

fel de sărbători, ele trebuie urmate de pedepse potrivite cu gravitatea faptei. Așa stînd lucrurile s-a dat dispoziție astăzi la Tabla Continuă a comitatului Hunedoara ca obiceiurile relatate numai în măsura în care oferă prilej de superstiții sau de risipă bănească să fie oprite; altfel însă poporul să nu fie oprit în nici un chip de la petrecerile lui obișnuite (chibzuite), și să se pună capăt numai exceselor, certurilor și bătăilor iscate cu ocazia acestora, prin aplicarea unor pedepse corespunzătoare"[6].

După cum se poate vedea textele sînt cît se poate de clare. Rămîne ca specialiștii competenți să tragă din ele concluziile corespunzătoare caracterului și semnificației acestor tradiții ale poporului român.

ALEXANDRU NEAMȚU

ANEXE

I

1774 august 20, Hunedoara. —

Administratorul domeniului Hunedoara relatează administrației camerale cesaro-crăiești despre abuzurile ce se petrec cu ocazia ținerii nedeilor.

Inclyta Caesareo Regia Cameralis Administratio!

Duae sunt in Inclyto Magno Transilvaniae Principatu respective autem in Inclyto Comitatu Hunyadiensi consuetudines, vel rectius loquendo abusus; altera est, dum Vallachi in Festis ipsorum Natalitiis turmatim congregati, unum e sui gremio ridicule indutum, et valachico idiomate cserbul dictum seqvantur, et pro acqvirendo compotationis fundo saltantem circumducunt, et haec consvetudo est toti fere Principatui communis; altera est, dum Vallachi certos dies Festos Dedicationis Ecclesiarum vulgo *Nyedeje* celebrando, vicinorum pagorum incolae ad celebrandum hunc diem Festum confluunt; abusus hic praecipue in Inclyto comitatu Hunyad obtinet, (aliis Magni hujus Principatus locis vel nomen ignorantibus) abusus nominavimus, si enim Legum Divinarum, et humanarum contemptus qverantur, si rixae, blasphemiae, sangvinis effusiones, homicidia, verbo omnis generis scelera desiderantur, in sic dicta *Nyedeje* omnia haec reperiuntur, commessationes enim sunt initium, medium, et finis harum solennitatum, in qvibus postqvam homines a vino incaluerunt, in jurgia, rixas, verbera, et eaedem erumpunt; casuum similium testis esse potest Inclytus Comitatus Hunyadiensis, ut enim casus reliqvos, annosqve praeteritos silentio praetereamus; anno currenti 1774 in Dsoszán occasione celebratae *Nyedeje* incola qvidam Magyarósdiensis nomine Buda Lupu,

[6] Cf. *Anexa IV.*

impacta in caput securi morte violenta interfectus est, in Allun Popa unitus dum inter ebrios, et rixantes pacem serere vellet, solidos baculorum ictus, et brachium fractum e conflictu rettulit, deniqve paucis omnia complectendo, Nyedeie sine ebrietatibus, blasphemiis nunqvam, et sine rixis, verberationibus, tristioribusqve horum seqvelis raro admodum celebrantur. Nec leve ex his Nyedejarum celebrationibus plebi contribuenti damnum emergit, ut enim diem hunc laute et hilariter transigere possint, si Fundus alius eosdem deficiat, bovem jugalem vendunt, pretioque ejusdem vinum, crematum, et alia id genus procurant, qvo suos hospites lautius tractare, gulamque explere possint.

Circuitus cum sic dicto *Cserbul* in Festis Natalitiis, multarum ebrietatum, blasphemiarum, rixarum, imo etiam homicidorum est occasio, hÿeme enim proxime praeterita incolae Magyarosidenses inter rixas redeundo ex Bós invicem conciderunt adeo ut unus ex illis mortem post triduum oppetierit.

Cum proinde tantas enormitates, et contra utramque Legem praevaricandi occasiones, velut extra Sphaeram nostram positas neqve tollere neqve efficaciter impedire valeamus, nostra interest cum omni demissione detegere, et humillime sollicitare dignetur Inclyta Caesareo Regia Cameralis Administratio in conformitate hujus Repraesentationis per Excelsam Instantiam coram Excelso Regio Gubernio remonstrare, et exoperari, qvatenus tam sic dictarum Nyedejarum celebratio, qvam vero circumvagatio cum Cserbul per praelaudatum Excelsum Regium Gubernium efficaciter prohibeatur, poenitusqve tollatur, deniqve occasio, rixas et jurgia alendi, sangvinum humanum effundendi, semetqve enervandi, rusticis ad mala aliunde pronis adimatur. In qvantum vero in multis pagis, et locis militaribus has ceremonias in usu esse dignoscatur, hanc Repraesentationem ad notitiam Inclytae qvoqve Supremae Armorum Praefecturae pervenire humillime petimus, ut inde qvoqve locorum officialibus mandata ratione praemissorum expediantur. Qvibus ex officio demisse relatis, sub devoto venerationis cultu perseveramus.

Inclytae Caesareo Regiae Cameralis Administrationis humillimi servi.

V. Hunyadini die 20-a Augusti 1774.

Alexander Vállya m.p.
Provisor
Martinus Andrási m.p.
Rationista

Arh. Stat Cluj, fond T.M., doc. nr. 910/1774.

II

1774 octombrie 11, Hunedoara. —

Filip Kern, administratorul minelor și fierăriilor de pe domeniul Hunedoarei informează Tezaurariatul montanistic despre excesele petrecute cu prilejul ținerii nedeilor.

Ihro Excellencz!

Hoch und Wohlgebohrer Graf!

Hoch Löblicher Kayserlicher Königl. Thesaurariat in Monetariis et Montanisticis!

Das Vayda Hunyader Provisorat hat mir wegen zweyten nicht nur in denen Herrschafts Dorfschaften, sondern in dem ganzen Hunyader Comitat im Schwung gehenden Missbrauchen eine Vorstellung gemachet, welche, wegen denen darinnen aufgeführten allerdings gegründeten höchst schädlichen Folgen Einem Hoch Löblich. Kayserl. Königl. Thesaurariat zur Hoch beliebigen Beförderung einer Remedur hierbei in Originali gehorsamst vorzulegen, mich schuldig erachtet.

Das Erste bestehet in deme, dass von dem Walachischen Volk an denen Weyhenacht Feüertagen ein Vermummter Mensch unter den Nahmen Cserbul herumgeführet wird, worbey sie durch aufführende Tänze einiges Geld sammeln, und hernach sich denen ärgerlichsten ausschweifungen überlassen, am Ende aber gleichsam aus einer Gewohnheit in solche Zanckereÿen gerathen, dass gemeiniglich Todtschläge erfolgen, und einem oder anderen ein Armb, oder ein Fuess entzweÿ geschlagen wird.

Eine gleiche Beschafenheit hat es mit dem zweÿten Missbrauch, wo die Comitats-Dorfschaften dem Sommer hindurch von Orth zu Orth die sogenannte *Nedeje* begehen, welches eine Arth von einer Kirschweÿhe Gedächtnuss seÿn solle, und so weit ausgearthet ist, dass die Leuthe selbsten keine andere Ursach darvon wissen, als dass sie wechselweise mit denen benachbahrten Dorfschaften zusammen kommen, alten ihren Vorrath von Victualien und den auch mit Verkaufung eines Stuck Viehes anschafenden Wein und Brandtwein aufzehren, während solchen Schwälgereÿen aber, gleichsam alle Arthen von Gottlosigkeiten ausüben, darbeÿ auch fast jederzeit Todtschläge und tödtliche Verwundungen erfolgen, wie dann ofenkündiger massen alle Jahre verschiedene der gleichen traurige Begebenheiten beÿ solcher Gelegenheit sich erreignen, und erst in dem letztabgewichenen Sommer in einem benachbahrten Comitats-Dorf Dsahan beÿ einer solchen Nedeje ein fiscalischer Unterthann von Magyarosd an der Stelle Todt geschlagen, und beÿ dem herumgeführten sogenannten Cserbul nachentstandenen gewöhnlichen Kaufhandlen ein anderer fiscalischer Untertham dergenstalten verwundet worden, dass selbter den dritten Tag darauf gestorben ist; und gleichfalls im letztabgewichenen Sommer beÿ einer solchen Nedeje in dem Dorf Alun ein unirter Popa, welcher unter denen streitenden Partheyen Fried machen wolte, mit härtesten Schlagen träctiret, und ihme ein Armb entzweÿ geschlagen worden; dergleichen Casus noch Viele in anderen Comitats Dorfschaften vorbeÿgegangen seyndt.

Ausser diesen traurigen Zuefällen und sonstigen zur ofentlichen Ärgernuss gereichenden enormen Ausschweifungen, welche aus Gelegenheit solcher Nedejen, und des zur Weyhenachtzeit herumführenden Cserbul sich ergeben, verdienet auch eine besondere Consideration, dass der Contribuent durch diese gewöhnliche wechselseitige Schwälgereÿ, worauf sie alles anwenden, in den grösten Schaden und Mangel versetzet wird; Mann hat zwar schon auf verschiedentliche Weise getrachtet, solchem Unfung in denen zur Herrschaft gehörigen Dorfschaften zu steuren.

Nachdeme aber diesc Herschafts-Dorfschaften auf allen Seithen mit anderen Comitas und Militar Dörfern umbgeben, und in denen Herrschaftlichen Dörferen selbsten verschiedene andere Possesores und ihre Unterthanen vermenget seÿndt, so hat durch alleinige diesseitige Verfügungen wenig gefruchtet werden können, und es scheinet ohnumbgänglich nöthig zu seÿn, dass wegen Abstellung dieser angeführten höchst schädlichen Missbraüchen in Rucksicht deren darbeÿ vorgehenden Ärgernussen vielfältigen Todtschlägen und zum Verderben des Contribuentens gereichenden Folgen, von Einem Hoch Löbl. Landes Gubernio an das Comitat, und vielleicht auch von Einem Hoch Löbl. General Commando wegen denen untermischten Graniz-Militaren die schärfesten Befehle erlassen werden.

Ich habe es dahero hoher Einsicht und Befund gehorsamst anheimstellen sollen, ob es Euer Excellenz, und Einem Hoch Löbl. Kays. Könygl. Thesaurariat gefällig seÿn dörfte, bey hohen Behörden auszuwercken, dass diese fürwahr eine besondere Aufmerksamkeit verdienende Missbräuche durchgemessene Befehle im ganzen Comitat eingestellet werden mögten; Wormit mich zu hohen Gnaden empfehlend beharen.

Euer Excellencz!

und

Eines Hoch Löbl. Kaÿs. Königl. Thesaurariats in Monetarius et Montanisticis Vayda Hunyad den 11-ten Octobris 1774.

Unterthänig-gehorsambster
Josefp Philipp Kern m.p.
Administrator

Ibidem, soc. nr. 910/1994.

III

1774 octombrie 26, Sibiu. —

Tezaurariatul minier raportează Guberniului despre unele abuzuri ce se petrec cu prilejul ținerii nedeielor în satele din comitatul Hunedoarei.

Excelso Regio Gubernio

Iuxta Remonstrationem V. Hunyadiensis Provisoratus hisce in copia acclusam duo sunt abusus in pagis Inclyti Comitatus Hunyadiensis inter Vallachicam Plebem per annum vigentes, primus signanter in Festis Natalitiis, alter vero aestivali tempore certis diebus Festis Dedicationis Ecclesiarum, quibus non tantum per excessives compotationes et comesationes se facultatibus suis exhauriunt, verum etiam in ebrietate ad rixas et altercationes aliosqve varios excessus prorumpunt, adeo qvidem ut recenter primum in diversis locis laethales nonnullorum vulnerationes, imo etiam homicidia subsecuta fuerint, et nisi medela ponatur, plures, ajusmodi funestae sequelae metuendae sint; quarum proinde avertendarum fine Ex-

celsum Regium Gubernium hisce officiosissime interpellatur, quatenus praedeclaratos abusus per Tabulam Continuam Hunyadiensis Comitatus pro futuro tolli et celebrationem duorum illorum festorum cum divagationibus et frivolitatibus hactenus observatis poenitus interdicere velit.

Cibinii 26-ta Octobris 1774

Revid. G. Ybarra m.p.
Winckhler m.p.

Ibidem, doc. nr. 910/1774

IV

1774 nov. 17, Sibiu. —

Guberniul Transilvaniei cere Tezaurariatului minier să fie luate măsuri pentru a se respecta desfășurarea în bune condiții a nedeielor.

Inclyto Regio per Magnum Transilvaniae Principatum Thesaurariatui in Monetariis et Montanisticis peramice insinuandum.

Informationem Provisoratus V. Hunyadiensis intuitu quorundam Festorum per Valachos in comitatu Hunyad celebrari solitorum Inclyto Thesauriariatui Regio submissam, quam idem praelaudatus Gubernio huic Regio penes aestimatissimum suum sub 26-a Octobris a.c. exaratum Insinuatum communicare voluit, Gubernium Regium ulteriori suo trutinio, et considerationi subjecit, iisque singulis, quae exponuntur, uberius perpensis, ac cum aliorum populorum ritibus combinatis, comperit: omnem feré gentem, et nationem peculiares suos habere lusus, et delectationes festivas, quibus animum quotidianis curis, et acerbitatibus defatigatum, ad vitam, novosque labores revocare consveverunt, adeoque ejusmodi delectationes, nisi superstitiosi quidquam secum ferant, tolli vix posse, excessus vero, rixas, et jurgia ex ejusmodi Festorum abusu promanatia, pro facti gravitate poena commensurata afficienda esse. Qvibus taliter hic compertis, dispositum est sub hodierno ad Tabulam Continuam comitatus Hunyad, ut ritus expositos in quantum superstitionibus, aut pecuniariis desumtionibus ansam praebent, tollat, in reliquo vero plebem a delectationibus eorundem genio attemperatis nullo modo arceat, sed illarum occasione excesibus tantum, rixis, et verberationibus adhibita commensurata poena obicem ponat. Et haec taliter disposita esse Inclyto Thesauriatui Regio officiose hisce reinsinuare voluit Gubernium Regium.

E Consilio Regii Magni Principatus Transilvaniae Gubernii. Cibinii die 17-a mensis Novembris, anno 1774.

Michael de Brukenthal m.p.
Secretarius Gubernialis.

Iclyto Thesaurariarui Regio in Monetariis.

Ibidem, doc. nr. 1026/1774.

„CODEX KRETZULESCUS" ŞI LOCUL SĂU ÎN ISTORIOGRAFIA DIN ŞCHEII BRAŞOVULUI

Em. E. Kretzulescu se înscrie, alături de Sterie Stinghe, N. N. Statie (=N. Sulică), N. Iorga şi alţii, în seria de editori ai textelor istoriografice braşovene în limba română. El a reprodus, sub titlul de *Codex Kretzulescus,* scrieri istorice atribuite diacului Radu Duma, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", numerele din 1910 şi 1911[1]. Editorul arată în introducere că, la finele unui exemplar din lucrarea lui Cantemir „Divanul sau gîlceava înţeleptului cu lumea", tipărită la 1698, s-au adăugat 41 de file, aproape toate scrise de Simeon Hiară, unul din proprietarii cărţii şi cel care a legat din nou codicele la 1766[2]. În continuare, Em. E. Kretzulescu arată că a recurs la o anumită reordonare a materialului, acesta fiind foarte eterogen în conţinut şi structură. Într-adevăr, editorul a împărţit materialul din manuscris în trei părţi mari: partea I se referă la războiul ruso-turc din anii 1768—1774, partea a II-a la biserica Sf. Nicolae şi la românii braşoveni, confruntaţi cu problemele unirii religioase pe plan general transilvănean, iar partea a III-a cuprinde o cronică a Ţării Ardealului (744—1779), date despre războaiele Austriei cu Franţa, Saxonia şi Prusia, despre luptele dintre Rusia şi Suedia, despre Württemberg, iezuiţi, se compune apoi din unele istorioare, întîmplări, însemnări statistico-geografice, spre a se încheia cu ştiri despre Transilvania, Moldova şi Ţara Românească. Această complexitate a conţinutului face foarte dificile problemele legate de atribuirea cronicii, de izvoare, de raporturile cu celelalte scrieri istoriografice braşovene etc.

Anumite referiri comparative la aceste scrieri pot totuşi, credem, să ducă la încheieri utile.

Remarcăm de la început că multe din subtitlurile lucrării (ne referim la subtitlurile autorului sau ale copistului, nu la cele date de editor[3]),

---

[1] Em. E. Kretzulescu, *Codex Kretzulescus,* I—III, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", 1910, vol. XI, partea I, p. 17—36; 1910, vol. XI, partea a II-a, p.: 265—281; 1911; vol. XII, p. 52—88. (În text, vom reda sub forma prescurtată numele publicaţiei — „R.I.A.F.").

[2] *Ibidem,* 1910, vol. XI, partea I p. 17. Codicele după care Em. E. Kretzulescu a publicat această cronică se află azi în biblioteca profesorului Virgil Cândea. Exprimăm şi pe această cale întreaga noastră gratitudine profesorilor Pompiliu Teodor şi Virgil Cândea pentru posibilitatea pe care ne-au oferit-o de a cerceta acest manuscris.

[3] Em. E. Kretzulescu a autonomizat anumite părţi compacte din *ms.* în capitole separate (ex. la p. 31, 32, 33 în ms., editorul a creat capitolele II, III, respectiv IV în lucrarea tipărită). Acest fapt, precum şi unele inadvertenţe şi chiar greşeli în transcrierea cu alfabet latin a textului româno-chirilic, alături de raritatea şi vechimea considerabilă a ediţiei Kretzulescu ar justifica, credem, alcătuirea unei noi ediţii a cronicii.

începînd prin cuvintele „Istorie" sau „Înștiințare", corespund cu subtitluri din „Istoria sfintei beserici a Șcheilor Brașovului" de Radu Tempea și din „Cronica anonimă a Brașovului..." (ambele variante).

Dar asemănările nu sînt doar formale; în partea a II-a din *Codex Kretzulescus* se află o „Înștiințare de cînd s-au început unația la această țară a Ardealului și care vlădică au fost în vremea aceia și din ce pricină s-au început", înștiințare trunchiată pentru că se face mențiunea următoare: „Să să știe pînă aici nu iaste sfîrșit; să să caute la altă parte că să va afla"[4]. Aceeași „Înștiințare", însă completă, se află în „Cronica anonimă a Brașovului..." în varianta originală, publicată fragmentar de Iorga și în copia acestei cronici, scoasă în 1906 de N. N. Statie cu titlul „Înștiințări. Cîteva capitole din trecutul românilor din Șcheii Brașovului"[5].

De asemenea, ceea ce editorul numește „Istoria Bolgarsegului" în *Codex Kretzulescus* (p. 271—274 — „R.I.A.F.", vol. XI, 1910, partea I), apare într-o formă mult mai restrînsă în „Cronica anonimă a Brașovului..." (în varianta publicată fragmentar de N. Iorga, *Însemnări de cronică...*, p. 68 și în varianta editată de N. N. Statie, *Înștiințări...*, p. 6—7).

În textele publicate de Iorga și N. N. Statie acest rezumat al întinsului fragment din *Codex Kretzulescus* e intercalat între evenimente dintre anii 1604 și 1605, în partea ce reprezintă o variantă aproape identică a „Cronicii protopopului Vasilie", așa cum se păstrează ea în „Istoria" lui Radu Tempea sau în forma sa germană. Relatarea vizează evenimente și stări de lucruri legate de încordarea, în secolul al XVIII-lea a relațiilor dintre românii brașoveni și sași (oficialitatea săsească) în urma unor îngrădiri impuse românilor, mai precis în urma eludării de către magistrat a unor vechi privilegii ale șcheilor (șcheienilor). În *Codex Kretzulescus* această referire se află la locul potrivit din punct de vedere cronologic, dar în scrierea atribuită lui D. Eustatievici, deci și în varianta publicată de N. N. Statie, ea este intercalată între evenimente de la începutul secolului al XVII-lea. Credem că explicația trebuie găsită în relatarea despre o solie din anul 1604 a protopopului Mihai trimis de oficialitatea săsească a Brașovului la Radu Șerban, domnul Țării Românești. Consemnarea acestei solii amintește cronicarului numeroasele servicii diplomatice făcute de românii șcheieni sașilor, ca și bunele relații existente altădată. Era un prilej potrivit ca, prin antiteză, să se arate greutățile pricinuite de patriciatul săsesc românilor brașoveni în vremea scrierii cronici, adică în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

[4] Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, 1910, vol. XI, partea a II-a, p. 274—275.

[5] N. Iorga, *Însemnări de cronică ale clericilor din Șcheii Brașovului*, în *„Buletinul Comisiei istorice a României"*, 1933, XII, p. 73—79; același fragment la N. N. Statie, *Înștiințări. Cîteva capitole din trecutul românilor din Șcheii Brașovului*, Brașov, 1906, p. 17—27. În legătură cu raportul original — copie dintre aceste două texte vezi I. A. Pop, *Raportul dintre „Cronica" atribuită lui D. Eustatievici și așa-numita „Cronică anonimă a Brașovului pentru trecutul românilor din Șchei"*, în *„Anuarul Institutului de istorie și arheologie"*, Cluj-Napoca, 1977, XX, p. 313—319.

Tripla consemnare a acestei relatări indică strînsa interdependenţă dintre scrierile istoriografice braşovene, iar forma consemnării în cele două variante (în ediţia *Statie* fragmentul e identic cu cel din „Însemnările" publicate de *Iorga*) poate proba pentru anterioritatea codicelui scos de Kretzulescu faţă de lucrarea atribuită lui D. Eustatievici.

În continuare se mai poate constata că referirea la vizita episcopului ortodox Dionisie Novacovici la Braşov, referire făcută în *Codex Kretzulescus* (p. 275—279 — „R.I.A.F.", XI, 1910, partea I) corespunde perfect cu partea analogă din „Cronica anonimă a Braşovului . . ." (p. 83—85 — *Iorga* şi p. 28—32 — *N. N. Statie*). (Fragmentul despre generalul Bucov şi episcopul Petru Pavel Aron (p. 277 — „R.I.A.F.", 1910, XI, partea I) se află la p. 78 în *Însemnările* . . . scoase de N. Iorga şi la p. 26 în ediţia N. N. Statie).

Despre călugărul sîrb Visarion vorbesc de asemenea toate cele trei cronici (p. 79 — „R.I.A.F.", 1911, vol. XII; p. 78 — *Iorga;* p. 24—25 — *N. N. Statie*), ca şi despre frămîntările religioase din Banat (p. 280—281 — „R.I.A.F.", 1910, vol. XI, partea I; p. 72—73 — *Iorga;* p. 63—65 — *N. N. Statie*).

Arătam mai sus că *Cronica anonimă a Braşovului* . . . (atribuită lui D. Eustatievici), în forma originală şi în copia realizată după ea, cuprinde o variantă foarte asemănătoare a *Cronicii protopopului Vasilie* (aşa cum se păstrează aceasta la Radu Tempea sau în traducerea germană); şi *Codex Kretzulescus* (p. 267—269 — „R.I.A.F.", 1910, vol. XI, partea a II-a) relatează despre aceeaşi parte de început a istoriei braşovene, dar corespondenţa cu scrierea popii Vasilie e destul de vagă, evenimentele sînt prezentate foarte sumar, cu mari salturi cronologice între ele, iar începutul acestei „Înştiinţări pentru Bolgarseg . . ." se referă la biserica cea mare a saşilor (Biserica Neagră de mai tîrziu), la anul şi modul construirii ei, în timp ce *Cronica protopopului* Vasilie dă amănunte doar despre biserica din Şchei şi preoţii săi. De aceea, se pare că această din urmă scriere nu a fost cunoscută sau nu a fost utilizată de către autorul codicelui publicat de Em. E. Kretzulescu. (Exemplu: anul zidirii bisericii de piatră în Şchei e dat 1492, iar în *Cronica popii Vasilie*, ca şi în *Cronica anonimă a Braşovului* . . . (ambele variante), apare pentru acelaşi eveniment anul 1495).

Mai există unele relatări analistice legate de vreme, calamităţi naturale, epidemii, recolte în *Codex Kretzulescus* (p. 84—86 — „R.I.A.F." — 1911, vol. XII), care corespund perfect cu părţile analoge din Cronica anonimă a Braşovului — varianta de secol XVIII (p. 91—95 — *N. Iorga*)[6]. Dar identitatea e numai pentru anumiţi ani, existînd în fiecare din cele două cronici intercalări care lipsesc din cealaltă. De aceea se creează impresia că, în această parte, ambele cronici au utilizat un izvor comun,

[6] Relatările istorice în cele două cronici au următoarele date: 1743, 3 aprilie 1746, 1 august 1746 sau 1747, 1 august 1769, 18 martie 1771, 1774, 17 iulie 1775, 18 iulie 1779.

poate un anal al bisericii Sf. Nicolae folosit special pentru însemnarea unor astfel de date, din care au extras doar fragmente.

Partea I din *Codex Kretzulescus* cu o tematică de istorie universală („Istorie. Din ce pricină au început înpăratul turcesc asupra Înpărăţii Moscalilor oaste" — începe la p. 29 în ms.) este însă în mare parte originală, fiind redactată mai ales după spusele unor boieri de peste munţi refugiaţi la Braşov[7]. Pentru partea a II-a şi pentru fragmentele analistice din partea a III-a am relevat mai sus corespondenţele, asemănările şi identităţile cu alte cronici braşovene. Partea a III-a însă, cea mai eterogenă, cuprinzînd şi ea întinse referiri de istorie universală, îşi găseşte analogii, mai mult prin tematică, în două Înştiinţări din *Cronica anonimă a Braşovului...* — varianta atribuită lui D. Eustatievici (absente din copia mai restrînsă a acesteia, publicată de N. N. Statie), referitoare la Maria Tereza şi la întîlnirea de la Movilău din 1780 dintre Ecaterina a II-a şi Iosif al II-lea. Însă ca şi la partea analistică privind vremea, calamităţile, recoltele, *Codex Kretzulescus* îşi încetează relatările cu un an sau doi înainte de scrierea publicată de N. Iorga, care face largi referiri la anul 1780, chiar şi la 1781, avînd uneori date şi din anii următori.

Analiza internă a conţinutului poate oferi şi ea indicii preţioase despre raporturile dintre cronicile braşovene.

În „Înştiinţare din ce vreme au venit Bolgarii la Braşov..." din „Cronica anonimă a Braşovului..." (ambele variante) există următoarea referire: „... La aceste vremi au început a să zidi biserica saşilor aceea mare, carele scrie la Istorie că au lucrat 40 de ani pînă s-au isprăvit"[8].

Codex Kretzulescus, în „Înştiinţarea pentru Bolgarseg...", consemnează: „La anul 1383, începînd a se zidi bisearica cea mare a saşilor din cetate şi lucrînd în 40 de ani pînă s-au isprăvit..."[9]. Deci *Codex Kretzulescus,* cel puţin parţial, a servit drept izvor pentru „Cronica anonimă a Braşovului..." (varianta de secol. XVIII şi, prin aceasta, pentru copia ei tîrzie, publicată de N. N. Statie).

Un alt fapt care ar proba pentru anterioritatea lui *Codex Kretzulescus* în raport cu „Cronica anonimă a Braşovului..." este şi prezenţa unor greşeli de conţinut în scrierile braşovene, greşeli din a căror analiză se pot evidenţia încheieri utile.

Astfel, în *Cronica anonimă a Braşovului...* (ambele variante) se spune la un moment dat: „... s-au milostivit domnul Ţării Moldovei, Petru Dimitrie Cercel, fiul Pătraşcului Vodă, domnul muntenesc..."[10]. Confuzia evidentă ne-a îndemnat să cercetăm şi celelalte cronici din

---

[7] I. Crăciun, *Cronicile româneşti ale Transilvaniei şi Banatului,* în *„Anuarul Inst. ist. Cluj"*, 1958—1959, I—II, p. 134.

[8] Academia R.S.R., Bucureşti, *ms. rom.* nr. 1416, f. 42 (după noua numerotare); acelaşi fragment la arhivele Statului Braşov, *ms.* nr. A. b. VII, 2, f.71 şi publicat de N. N. Statie, *op. cit.,* p. 3.

[9] Em. E. Kretzulescu, *op. cit.,* 1910, vol. XI, partea a II-a, p. 267 (în *ms.* fragmentul e la p. 16).

[10] Acad. R.S.R., *ms. cit.,* f. 43 (după noua numerotare). Textul se află şi la N. N. Statie, *op. cit.,* p. 5.

Șchei. În scrierea protopopului Vasilie se amintește despre ajutorul dat bisericii de către „Io Petru Voievod Dimitrie Cercel, fiul Pătrașcului Vodă, domnul muntenesc..."[11]. Aceeași formulare a fost transcrisă și în *Istoria* lui Radu Tempea II. În legătură cu acest ajutor dat bisericii, în *Codex Kretzulescus* este consemnat „domnul Țării Moldovei, Petru Vodă"[12]. În fața a două surse care nu concordau, creatorul *Cronicii anonime* a perpetuat eroarea din codice, „corectînd" formularea cu întreaga determinație a numelui voievodal Petru, prezentă la preotul Vasilie[13]. Astfel, analiza șirului acestor nepotriviri, corelată cu alte argumente amintite mai sus, pare să indice că *Cronica anonimă a Brașovului...* este posterioară lui *Codex Kretzulescus,* acesta fiind precedat la rîndul său de *Istoria sfintei besereci a Șcheilor Brașovului* de Radu Tempea II și, evident, de *Cronica protopopului Vasilie.*

Foarte spinoase și greu de rezolvat sînt și problemele legate de atribuirea cronicii publicate de Em. E. Kretzulescu, mai ales azi, cînd manuscrisul original, scris de Radu Duma, s-a pierdut. Materialul publicat este într-adevăr foarte eterogen și nu pare a alcătui o cronică unitară. Em. E. Kretzulescu oscilează mult în concluziile sale, pentru că este foarte greu de stabilit în ce măsură codexul e un extras dintr-o unică cronică a lui Radu Duma sau și din alte cronici.

Editorul face inițial unele considerații generale, privind toate cele trei părți ale codicelui, pentru ca la începutul părții a II-a să se refere numai la aceasta, deși anumite formulări dau impresia că se referă din nou la întregul codice. Partea a III-a nu are nici o notiță introductivă.

În Introducerea generală Em. E. Kretzulescu, din așezarea neunitară a materialului, deduce că „Simeon Hiară a fost numai un simplu scriitor care a cules pentru el ceea ce-l interesa din diferite manuscrise sau din traduceri făcute de alții"[14]. Dar imediat editorul arată: „Sînt probe că acest scriitor a utilizat, copiind poate pe de-a-ntregul, lucrări alcătuite de Radu Duma". În continuare sînt oferite aceste probe destul de consistente: prezența pe prima pagină a manuscrisului, alături de numele lui S. Hiară, a cuvintelor „Radu, robul lui Dumnezeu", apoi formulele dintr-un canon de pocăință din cuprinsul codicelui identice cu cele din manuscrisele cunoscute ale lui Radu Duma. Celălalt argument pe care-l aduce Em. E. Kretzulescu, anume cunoașterea amănunțită a întîmplărilor bisericii Șcheilor, nu este hotărîtor, pentru că mai erau în aceeași perioadă mulți cărturari brașoveni, unii chiar cronicari, care cunoșteau asemenea amănunte. S-ar mai putea aminti faptul că în *Cronica anonimă a Brașovului...* (ambele variante) se face elogiul lui Radu Duma: „Acest

---

[11] Radu Tempea, *Istoria sfintei beserici a Șcheilor Brașovului,* ed. O. Șchiau și L. Bot, București, Edit. pentru Literatură, 1969, p. 59.

[12] Em. E. Kretzulescu, *op. cit.,* 1910, vol. XI, partea a II-a, p. 268.

[13] Vezi demonstrația detaliată la I. A. Pop, *Semnificații ale reflectării unor realități extracarpatice din sec. XIV—XVI în istoriografia românească a Brașovului,* în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", 1978, series Historia, fasciculus I, p. 19—27.

[14] Em. E. Kretzulescu, *op. cit.,* 1910, vol. XI, partea I, p. 17.

dascăl fiind foarte cuvios şi vrednic, multe cărţi au tălmăcit şi le-au scris leteneşti, greceşti şi sîrbeşti, socotind fieştecine din cei cu pricepere că mare dar are de la Dumnezeu; numai D-zeu să-i lungească viaţa şi să-l lumineze spre cele bune şi folositoare!"[15] Probabil că asemenea cuvinte lipsesc din *Codex Kretzulescus* tocmai pentru că Radu Duma este autorul. În al doilea rînd, cunoaşterea mai multor limbi străine a putut fi un preţios ajutor pentru parcurgerea lucrărilor necesare alcătuirii largilor părţi de istorie universală din cronică. Mai aflăm apoi din citatul de mai sus că Radu Duma a scris şi pe lîngă faptul că a tălmăcit multe cărţi[16]. Toate sînt indicii care ar pleda pentru Radu Duma ca autor al cronicii, deşi ele nu pot demonstra că întreg *Codex Kretzulescus* este copiat dintr-o scriere a lui Radu Duma. Aceasta este şi raţiunea pentru care editorul a ezitat în atribuire şi a oferit lucrării titlul de faţă.

În introducerea făcută la partea a II-a a codicelui, unde sînt grupate părţi de istorie locală braşoveană, Em. E. Kretzulescu inserează din nou cîteva observaţii, arătînd că materialul „face parte dintr-un ciclu de compilaţiuni şi reîntregiri cronologice datorate preoţilor şi dascălilor de la biserica Sf. Nicolae din Braşov, unde s-a dezvoltat o mişcare literară locală . . ."[17]. Totuşi editorul menţine ideea unui autor unic care să fi prelucrat şi reunit acest material, apreciind vederile mult mai largi pe care trebuie să le fi avut acest autor în comparaţie cu predecesorii, din moment ce face referiri atît de vaste la istoria universală, la celelalte două ţări româneşti, la problemele general-transilvănene, ale unirii religioase etc.

În continuare se încearcă explicarea motivului pentru care Radu Duma ar fi putut alcătui, nu întreaga cronică, ci doar această parte despre trecutul bisericii şi al comunităţii româneşti şcheiene. Se au în vedere soliile lui Radu Duma la domnii români de peste munţi pentru întărirea privilegiilor, solii pentru a căror reuşită cărturarul braşovean ar fi realizat scrierea respectivă, „ţinînd seamă atît de acte şi inscripţiuni, cît şi de compilaţiunile de cronici de mai înainte"[18]. Şi din nou Em. E. Kretzulescu apreciază că cronica pe care o reproduce este doar un „extras redus" al lui Simeon Hiară după scrierea originală a lui Radu Duma.

Editorul a observat anumite asemănări ale unor fragmente din *Codex Kretzulescus* cu alte cronici braşovene; el se referă la frînturile de cronică tipărite de N. N. Statie în gazeta „Deşteptarea" din Braşov, nr. 1—6 şi 8, în anul 1906 (cînd Statie va scoate cronica în întregime, în broşură separată). Am arătat cu alt prilej că aceste fragmente, ca şi cronica în

---

[15] N. Iorga, *op. cit.*, p. 87; acelaşi text la N. N. Statie, *op. cit.*, p. 39. Vezi despre Radu Duma la N. Albu, *Doi cărturari braşoveni din veacul al XVIII-lea — Ion Duma şi Radu Duma*, în *„Biserica ortodoxă română"*, 1963, nr. 9—10, p. 987—992.

[16] Vezi referiri la multe din aceste cărţi la G. Ştrempel, *Copişti de manuscrise româneşti pînă la 1800*, vol. I, Bucureşti, Edit. Academiei, 1959, p. 58, 61, 187, 238, 248, 261.

[17] Em.E. Kretzulescu, *op. cit.*, 1910, vol. XI, partea a II-a, p. 265.

[18] *Ibidem*, p. 266.

cea mai mare parte a ei, reprezintă o copie după cronica cercetată de N. Iorga și atribuită lui D. Eustatievici[19]. Asemănările sînt firești din moment ce autorul acestei ultime cronici a utilizat *Codex Kretzulescus* ca izvor, după cum s-a văzut mai sus. De aceea cronica publicată de N. N. Statie nu poate fi o variantă a părții a II-a din codicele scris de S. Hiară, cum crede Em. E. Kretzulescu[20] (care a cunoscut doar fragmentele din ziarul „Deșteptarea") pentru că deosebirile sînt foarte mari. Părțile care corespund se explică prin faptul că se foloseau aceleași izvoare.

I. Crăciun remarcă și el unele asemănări în cronica publicată de N. N. Statie cu părți din *Codex Kretzulescus* și, influențat probabil de acest fapt, în lucrarea „Cronicile românești ale Transilvaniei și Banatului"[21] nu dă decît prima parte și fragmente din partea a III-a din *Codex Kretzulescus* ca aparținînd lui Radu Duma. Toată partea a II-a privind istoria locală, ca și un întins fragment din partea a III-a referitor la războaiele Austriei cu Franța, Saxonia și Prusia, la conflictul ruso-suedez, la Württemberg, iezuiți, la istorioare, însemnări statistice și geografice, rămîn neconsemnate sub nici un titlu ori autor, în timp ce „Înștiințările" scoase de N. N. Statie, care sînt o copie aproape perfectă din Cronica atribuită lui D. Eustatievici, apar consemnate ca lucrare originală și cu titlul de „Cronica anonimă a Brașovului . . ."

In lucrarea „Repertoriul manuscriselor de cronici interne. Sec. XV—XVIII", tot I. Crăciun, la capitolul de manuscrise pierdute sau neaflate pe teritoriul țării, nu mai consemnează decît prima parte din *Codex Kretzulescus* (despre războiul ruso-turc din 1768—1774) dînd ca autor pe Radu Duma și vorbind de copia lui S. Hiară, după care s-a realizat fragmentul respectiv din *Codex Kretzulescus*[22]. Această „selectare" poate fi parțial motivată, probabil, prin considerația că fragmentul de istoria universală reținut de I. Crăciun este o parte originală și reprezentativă prin tematică.

Din studiul comparativ al cronicilor românești ale Brașovului nu reiese că scrierea cunoscută sub titlul de *Codex Kretzulescus* ar fi, în părțile sale esențiale, doar o copie a altor cronici brașovene. Stadiul actual al cercetărilor, ca și pierderea manuscrisului original al lui Radu Duma, nu ne îngăduie să atribuim cu certitudine *Codex Kretzulescus* în întregime lui Radu Duma ori să precizăm cît a compilat Simeon Hiară din alte surse[23], dar aceasta nu presupune omiterea din reperto-

[19] Vezi nota 5.

[20] Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, 1910, vol. XI, partea a II-a, p. 266, nota 1.

[21] I. Crăciun, *Cronicile românești ale Transilvaniei și Banatului*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", 1958—1959, vol. I—II, p. 125—152.

[22] I. Crăciun, A. Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne. Sec. XV—XVIII*, București, Edit. Academiei, 1963, p. 479.

[23] De altfel în *ms.* apar adesea, după anumite pasaje (ex. p. 10, 11), lacune (pînă la aprox. o jumătate de pagină mărime) înainte de a începe altă idee, ca și cum S. Hiară ar fi vrut uneori să completeze cele spuse cu alte date care nu-i erau în momentul respectiv accesibile și care se refereau la aceeași problemă. Se

riile de cronici şi manuscrise de cronici a unor întinse părţi din lucrare. Şi apoi, dacă s-ar fi considerat că numai fragmentele din *Codex Kretzulescus* consemnate de I. Crăciun aparţin cert lui Radu Duma, ele trebuiau să fi fost avute în vedere şi în alcătuirea volumului I din lucrarea lui G. Ştrempel, *Copişti de manuscrise româneşti pînă la 1800,* pentru că aceste fragmente ni s-au transmis copiate de S. Hiară. Dar în lucrarea lui G. Ştrempel nu este amintit Simeon Hiară drept copist de cronici, deşi credem că sub iniţialele *S.H.*[24] — legate de copierea unei cărţi religioase tradusă de R. Duma în româneşte — se ascunde tot numele lui Simeon Hiară. Faptul că S. Hiară a copiat această carte tălmăcită în româneşte de R. Duma pledează pentru o bună cunoaştere de către cel dintîi a scrierilor învăţatului cronicar şi traducător braşovean, deci şi pentru eventuala copiere în *Codex Kretzulescus* a unei lucrări istoriografice a lui Radu Duma. Pe de altă parte, Simeon Hiară *(S.H.)* se vădeşte, departe de a fi simplu copist doar, un preţuitor al actului de cultură şi un virtual continuator al înaintaşilor, atunci cînd pomeneşte pe cărturarii Şcheilor care s-au ocupat de scrisul cărţilor de la zidirea bisericii de piatră (sfîrşitul secolului XV) pînă la 1777[25]. De aceea, neavînd dovezi referitoare la un alt autor al însemnărilor istoriografice de faţă, ele rămîn legate în întregime de două nume în ceea ce priveşte paternitatea: Radu Duma şi Simeon Hiară. Aşezarea nepotrivită, astructurată, după opinia noastră de astăzi, a materialului, relativa lui eterogenitate nu pot pleda împotriva consemnării unui autor sau copist, mai ales dacă aceştia au ţinut să-şi însemne numele pe lucrare. Şi pentru „Cronica anonimă a Braşovului...", publicată fragmentar de N. Iorga, editorul a simţit nevoia unei reaşezări şi coordonări a conţinutului, aşa cum s-a întîmplat, de altfel, şi în varianta acesteia publicată de N. N. Statie. Şi „Cronica anonimă a Braşovului... (ambele forme) începe cu evenimente privind unirea religioasă spre a relata apoi fapte din secolul al XIV-lea legate de „venirea Bolgarilor" etc. Nu se simte nevoia şi putinţa unei ordini cronologice în condiţiile deselor reluări, ale sistemului de continuităţi şi discontinuităţi ce caracterizează această comunitate românească braşoveană. Clerici şi mireni reiau însemnările înaintaşilor, le continuă cu sentimentul necesităţii actului lor; „pînă acum s-au scris la anul 1780 dech[emvrie] 15...", se consemnează în textul reprodus de N. Iorga, iar în ediţia scoasă de N. N. Statie, copistul continuă: „...iară de va avea cineva poftă de a scrie ce va fi de acum înainte, poate, că eu îi dau slobozenie"[26]. Se aşteaptă acel cineva şi se ştie că va fi acel cineva în anii următori

observă că unele din aceste lacune au fost completate ulterior de aceeaşi mînă (culoarea lichidului folosit pentru scris e, în aceste cazuri, mai închisă), altele nu au fost completate. Faptul ar putea fi un indiciu că scrierea lui Radu Duma nu a fost singura sursă pentru *Codex Kretzulescus,* că Simeon Hiară nu era doar un simplu copist.

[24] G. Ştrempel, *op. cit.,* p. XXXII, 237.

[25] *Ibidem,* p. XXXIII.

[26] N. Iorga, *op. cit.,* p. 79; acelaşi fragment, completat de copist, la N. N. Statie, *op. cit.,* p. 27.

pentru a relua efortul istoriografic. Cît au realizat înaintaşii şi cît a adăugat continuatorul e foarte greu de spus. De altfel cronicile rămîn, într-un sens, un bun spiritual creat de întreaga comunitate românească a Braşovului pătrunsă de un puternic sentiment al istoriei. Acest fapt însă nu împiedică, ci explică şi justifică reţinerea numelor de autori şi copişti consemnaţi pe filele manuscriselor, chiar dacă diferenţa autor-copist e foarte greu de sesizat uneori, pentru că autorii au transcris adesea pasaje întregi ale înaintaşilor, simţind că nu le-ar putea rescrie mai bine, iar copiştii s-au ştiut datori să comenteze unele fragmente rescrise, să-şi lase pe ele pecetea propriei personalităţi. *Codex Kretzulescus* se cuvine consemnat în întregime (fie global, fie compartimentat pe fragmente) alături de unul din cele două nume (Radu Duma, Simeon Hiară), ori mai degrabă alături de amîndouă, şi datorită faptului că din analiza comparativă de mai sus a reieşit anterioritatea cronologică a realizării acestei lucrări faţă de „Cronica anonimă a Braşovului . . .".

Între altele, şi unele corespondenţe cu „Înştiinţările" publicate de N. N. Statie l-au determinat pe I. Crăciun să trunchieze *Codex Kretzulescus,* consemnînd din el doar fragmente. Dar situaţia prin care această lucrare, probabil printr-un original al său, mai complet poate, a servit ca izvor al celorlalte cronici amintite, impune neapărat consemnarea întregului text al codicelui.

* * *

Codex Kretzulescus se încadrează, prin multiple aspecte, în linia specifică a istoriografiei braşovene, dar are şi unele caracteristici particulare. El reia şi continuă istoria comunităţii româneşti şcheiene, atinge aspecte ale unirii religioase pe planuri mai largi decît Braşovul sau Ţara Bîrsei, dar specificul său e dat de larga consemnare a evenimentelor de istorie universală.

Chiar dacă nu se distinge întotdeauna preocuparea de integrare a istoriei locale transilvănene şi româneşti în cea general europeană[27], chiar dacă aspectul analistic apare uneori anacronic în acest secol al XVIII-lea, *Codex Kretzulescus* vădeşte prin conţinutul enciclopedic o mare lărgime de spirit, o pregnantă putere de receptare a valorilor universale de către cultura românească braşoveană. Nu ni se pare, în alt rînd, întîmplătoare consemnarea unor conflicte între marile puteri petrecute pe pămîntul românesc şi cu urmări directe pentru ţările române (ex.: războiul ruso-turc din 1768—1774) şi nici reluarea consecutivă în final a unor evenimente din istoria Transilvaniei, a Moldovei şi Ţării

[27] Paul Cernovodeanu, *Préoccupations en matière d'histoire universelle dans l'histographie roumaine au XVII-e et XVIII-e siècle,* IV, în „Revue roumaine d'histoire", 1972, tom. XI, nr. 1, p. 53—77; autorul arată că R. Duma uneşte preocupările de istorie universală cu cele de istorie naţională în cronica consacrată războiului ruso-turc din 1768—1774 (p. 59).

Românești (cu referire, de ex., la moartea tragică a lui Constantin Brîncoveanu și a fiilor săi); sînt fapte ce pregătesc — modest, desigur — efortul major de interpretare pe care îl va face Școala ardeleană și apoi secolul al XIX-lea.

IOAN AUREL POP

CODEX KRETZULESCUS UND SEINE STELLUNG IN DER GESCHICHTSSCHREIBUNG AUS ȘCHEII BRAȘOVULUI

(Zusammenfassung)

Codex Kretzulescus, eine in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts in Brașov (Kronstadt) geschiebene und 1910—1911 von Em. E. Kretzulescu veröffentlichte Chronik ist ein inhaltlich sehr heterogenes Werk, in der Kronstäder Lokalgeschichte, die Geschichte der drei rumänischen Länder und einige Ereignisse der Weltgeschichte behandelt werden. Aus der vergleichenden Analyse mit anderen Chroniken aus Șchei nach Inhalt und Form dieser Chronik ging hervor, dass im Moment ihrer Abfassung die *Chronik des Erzpriesters Vasilie* (Cronica protopopului Vasilie) und die *Geschichte* (Istoria) des Radu Tempea schon bestanden, die *Anonyme Chronik von Kronstadt* (Cronica anonimă a Brașovului) hingegen in beiden Varianten späteren Datums ist. Der Codex Kretzulescus ist heute in einer Handschrift überliefert, die Simeon Hiară wenigstens teilweise nach der von Radu Duma geschriebenen Chronik kopiert hat; aus diesem Grund müssen *beide* obenerwähnten Namen mit der Abfassung dieser Chronik in Verbindung gebracht werden.

Das Werk ist sowohl als Geschichtsquelle als auch für die Geschichte der Geschichtsschreibung bedeutend, vor allem weil es eigene Standpunkte zur Lokalgeschichte vertritt und die Geschichte der Rumänen in die Weltgeschichte zu integrieren versucht.

ÎMPREJURĂRILE ALEGERII DE EPISCOP LA BLAJ ÎN ANUL 1832

La 2 octombrie 1830 se stingea la Blaj episcopul Ioan Bob, cel caracterizat de Nicolae Iorga ca bun gospodar și incontestabil patriot „dar lipsit de orice simț pentru lucrurile mari, lipsit de capacitatea de a aprecia pe oamenii distinși și de a respecta o superioritate intelectuală cari întrecea superioritatea sa ierarhică"[1]. Utimul deceniu al păstoririi sale de aproape o jumătate de veac, în condițiile vîrstei înaintate a episcopului, a adus dieceza într-o situație culturală și morală care lăsa mult de dorit, chiar dacă din punct de vedere material bilanțul nu era negativ. Faptul că de mult timp nu se mai întreprinseseră vizitații canonice, încetineala în ce privește aducerea la îndeplinire a reformelor școlare preconizate, punerea mai hotărîtă a revendicărilor națiunii, toate impuneau cu necesitate alegerea grabnică a unui nou episcop, mai tînăr și mai energic, care să încerce remedierea lucrurilor.

Succesorul prezumtiv al lui Ioan Bob, cel propus de el însuși încă din 1817 împăratului, era Demetriu Caian junior, care la cîteva zile după moartea episcopului, în 8 octombrie 1830, este ales vicar capitular[2]. Din inițiativa lui clerul adresează o petiție împăratului cerînd îngăduirea grabnică a întrunirii sinodului electoral pentru desemnarea candidaților din rîndul cărora împăratul să desemneze noul episcop. Stringența cererii se explica și prin faptul că în perioada vacanței episcopale veniturile domeniului reveneau Fiscului. Guberniul, înaintînd aprobativ această cerere la Curte în 22 noiembrie 1830, recomandă drept comisari la sinodul electoral pe episcopul catolic al Transilvaniei Nicolae Kováts și pe cancelarul provincial Ladislau Lázár[3].

Evenimente neprevăzute intervin însă în curînd grăbind mersul lucrurilor. La sfîrșitul lui 1830 și începutul anului următor se răspîndește zvonul unei ridicări țărănești iminente cu sprijinul trupelor țariste aflate pe-atunci în Principate. Panica nobilimii este de nedescris iar autoritățile recurg între altele și la sprijinul prelaților români pentru liniștirea țăranilor și preîntîmpinarea mișcării[4]. Aceasta furnizează o nouă ocazie și noi argumente convingătoare clerului unit pentru a-și repeta cererile de această dată către guvernatorul Ioan Jósika, accentuîndu-se asupra

---

[1] N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688—1821)*, II, ed. III-a, București, Editura didactică și pedagogică, 1969, p. 143.

[2] Pentru biografia lui Caian vezi: *Șematismul veneratului cler al archidiecezei metropolitane greco-catolice române de Alba Iulia și Făgăraș pre anul Domnului 1900 de la Sânta Unire 200*, Blaj, 1900, p. 67—68.

[3] Arhivele Naționale maghiare, Budapesta, Arhiva Guberniului Transilvaniei, F 46, nr. 12971/1830.

[4] G. Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe ultimii doue sute de ani*, I, Sibiu, 1890, p. 577—579.

faptului că însăşi securitatea publică a ţării impune împlinirea grabnică a vacanţei episcopale. În această nouă petiţie din 30 mai 1831 sînt amintiţi de asemenea ca factori care impun întrunirea grabnică a sinodului electoral lipsa unor vizitaţii canonice de peste 20 de ani, situaţia dificilă a Unirii religioase în Valea Haţegului, imposibilitatea organizării parohiilor în ţinuturile recent convertite la Unire, dificultăţile materiale cauzate de necesitatea de a se recurge la episcopul din Oradea în cazurile de călugărire. Argumentul „securităţii publice" ca şi cel privind interesul catolic pentru promovarea Unirii religioase găsesc ecoul aşteptat la cel căruia îi erau adresate, la 7 iunie 1830 guvernatorul Jósika înaintînd petiţia către cancelarul aulic Miske cu rugămintea de a obţine de la împărat rezolvarea ei favorabilă[5]. Demetriu Caian la rîndul său călătoreşte la Viena din însărcinarea clerului solicitînd aprobarea cererilor prezentate.

Rezultatul acestor intervenţii îl constituie decretul imperial din 12 ianuarie 1832, transmis la Blaj de Guberniu prin ordonanţa sa din 14 februarie a aceluiaşi an. Se îngăduie ţinerea sinodului electoral, după vechiul obicei, în 15 mai 1832, în prezenţa comisarilor guberniali Nicolae Kováts şi Ladislau Lázár.

În condiţiile în care rezultatul alegerilor părea a fi neîndoielnic — Demetriu Caian fiind cel mai autorizat candidat — noi peripeţii tulbură desfăşurarea evenimentelor. La 3 martie 1832 moare pe neaşteptate D. Caian, iar la 16 martie moare şi urmaşul său în vicariat, Basiliu Filipan, ales cu o săptămînă în urmă. Se deschide astfel o posibilitate neaşteptată pentru Ioan Lemeni, canonic şi secretar timp de 10 ani al lui Bob, cel care de fapt ducea afacerile diecezei în ultimul deceniu al vieţii octogenarului episcop[6]. La 20 martie 1832 acesta adresează către clerul diecezan o circulară tipărită în limba română prin care îi aduce la cunoştinţă rezoluţia imperială şi convoacă pentru 15 mai sinodul electoral. În acest scop se stabileşte ca în fiecare protopopiat să se convoace soborul eparhial care să aleagă doi deputaţi care vor veni la sinodul electoral împreună cu vicarul, protopopul sau viceprotopopul respectiv. Unul din deputaţi va aduce votul clerului din eparhie, în timp ce ceilalţi doi reprezentanţi vor fi liberi să-şi dea votul candidatului pe care-l consideră cel mai potrivit „fără căutare la faţă... care şi cu purtarea şi cu îmbrăcămintea să fie clerului spre cinste". Deputaţii sînt convocaţi la Blaj pînă-n seara zilei de 14 mai, subliniindu-se că de la această alegere „a clerului şi a neamului fericire şi a religii sporiu şi înflorire va atîrna"[7].

[5] Arh. Naţ. Magh., Arh. Gub. Trans., F 37, Nr. 589/1831.

[6] Autobiografia lui Lemeni publicată în „Şcoala română", 1880, IV, nr. 9—14; 17—20. Activitatea lui Lemeni prezentată pe baza amintirilor lui Constantin Papfalvi în „Foaie pentru minte, inimă şi literatură", 1861, nr. 13, p. 97—99; „Observatoriul", 1880, III, nr. 17—22; 41—47; 1881, IV, nr. 11—14; „Foaia bisericească şi scolastică", 1890, IV, nr. 1—3. Vezi şi *Şematismul...*, p. 41—43.

[7] Vezi *Anexa*. Un exemplar din această tipăritură, necunoscută pînă acum, se află la Arhivele Statului Cluj-Napoca, Fond Blaj, Circulare (1 f.r-v în folio, tipărită la tipografia din Blaj).

Sinodul electoral s-a întrunit la data stabilită, rezultatul alegerii fiind: I. Lemeni 179 voturi, Isidor Alpini 20 voturi, Teodor Pop 8 voturi, Gavril Stoica 3 voturi, Basiliu Raţiu 2 voturi. Primii trei candidaţi au fost înaintaţi de Guberniu Curţii pentru a se desemna din rîndul lor episcopul. În pofida majorităţii substanţiale dobîndite de Lemeni, Guberniul n-a recomandat în mod deosebit pe nici unul din cei trei, considerînd că toţi au calităţile cerute de demnitatea episcopală. De fapt guvernatorul Jósika şi cancelarul Lázár l-ar fi preferat pe Alpini lui Lemeni, care în deceniul său de activitate ca secretar episcopal susţinuse în repetate rînduri revendicările clerului şi părea mai puţin maleabil şi manevrabil decît oponentul său. Deşi s-au făcut intervenţii şi la Curte pentru denigrarea lui Lemeni, acesta a fost totuşi cel desemnat de împărat ca episcop în 23 august 1832.

Conform procedurii, episcopul nou numit a plecat în toamna lui 1832 la Viena prezentîndu-se în audienţă la împărat. Cu această ocazie Lemeni a prezentat oral şi în scris cererile clerului său, atitudinea binevoitoare a împăratului Francisc constituind apoi, probabil, un impuls pentru reînnoirea în anul următor, împreună cu episcopul ortodox Vasile Moga, a programului naţional de emancipare din vremea Supplexului. El a depus apoi jurămîntul faţă de împărat la Cancelaria aulică transilvăneană primind diploma imperială şi a depus de asemenea jurămîntul faţă de nunţiul papal începînd astfel procedura de obţinere a bulei de consacrare papală. Pentru aceasta urma să plătească o taxă de 30 de galbeni şi aşa-numita „anuata" — jumătate din venitul său pe un an.

Întors la Cluj în noiembrie 1832, Lemeni a fost instalat în stăpînirea domeniului episcopal de către funcţionarii tezaurariali Aron Budai şi Pillinger. La 16 aprilie 1833 a obţinut bula papală de consacrare care i-a fost predată de episcopul N. Kovács cu ocazia sfinţirii sale ca episcop la Oradea în 6 iunie 1833 de către Samuil Vulcan.

În sfîrşit, ultimul act al acestei îndelungate proceduri s-a desfăşurat la Blaj în 14—15 iulie 1833 prin instalarea oficială a lui Lemeni ca episcop de către comisarii guberniali Ladislau Lázár, Samuel Pap şi Ignaţiu Haller. Instalarea solemnă a fost urmată de un sinod diecezan care pe lîngă reafirmarea îndatoririlor clerului, a stabilit promovarea mai hotărîtă a cauzei şcolare cerînd în acest sens recunoaşterea episcopului ca director suprem al şcolilor naţionale, cedarea veniturilor domeniului episcopal în perioadele de vacanţă episcopală nu Fiscului ci seminarului şi înfiinţarea de şcoli săteşti prin eforturile conjugate ale stăpînilor de pămînt şi ale ţăranilor[8]. Începea astfel păstorirea episcopului Ioan Lemeni, care, în pofida imputărilor care i s-au adus din partea generaţiei mai

[8] Ioan Micu Moldovanu, *Acte sinodali ale baserecei romane de Alba Iulia şi Făgăraşiu*, II, Blaj, 1872, p. 63—68.

radicale de la 1848, a avut un rol de necontestat în activitatea politică şi culturală a românilor din Transilvania în deceniul şi jumătate care a precedat marile evenimente revoluţionare.

LADISLAU GYÉMÁNT

ANEXĂ

Prea cinstiţilor şi cinstiţilor domni şi în Cristos fraţi decani, vicareşi, protopopi, viceprotopopi şi administratori a eparhiilor dieţesului Făgăraşului. Dar şi milă de la părintele luminilor prin Isus Cristos Domnul şi marele nostru arhiereu.

Părintele îndurărilor întru a căruia mînă iaste viiaţa şi suflarea noastră, care inima împăratului o pleacă încătrău vrea, bine au voit ca după ce acum în al doilea an lipsiţi de părinte jelind suspinăm a căuta cu îndurare spre noi şi a vărsa ceale de pace şi mîngîiare pentru fericirea supuşilor săi, cu apostolicesc zel înflăcărat împărat, care în 12 ianuarie a.c. prin prea mîngăincioasa rezoluţie s-au milostivit la poftoritele precum sună milostivul decret a În. C. Gubernium din 14 februarie Nro 1727 trimis şi în 23 a lunii curgătoare primit spre a să face după vechiul obiceaiu candidaţie a acestui Capitul rugăciuni pre Eţsealenţiia sa episcopul romano-catolic Nicolae Kovaci, cu Măriia sa gubearnialicescul conziliariu şi canţelariu grof Lazar Iosiv, crăeşti comisarăşi a-i numi.

Întru a căruia prea milostive şi prea înnalte hotărîri urmare Înnălţatul Crăescul Gubernium prin milostivul mai sus cinstitul său decret s-au milostivit a porunci, ca după obiceiul şi pînă acum ţinut, să rînduim pe 15 zile ale lui Maiu deputaţii a să aduna şi dorita prin cler aleagere a să săvîrşi, poruncindu-ne mai încolo, ca mai sus numiţilor măriţi domni reghii comisari prin Capitulum şi prin cler cuviincioasa cinste şi ascultare să se deae.

Această prea milostivă rînduială întru întristarea care din moartea a doi vreadnici luminători a clerului nostru, ne cuprinseasă inimile, mîngăindu-ne, ca să fiţi împreună părtaşi bucurii, cercînd protocoalele ceale mai din nainte cu acea rînduială vi să împărtăşeşte: Întîie ca fieştecare în eparhiia sa aceasta vestindu-o să rînduiască a să face rugăciune cu sfîrşit, ca Dumnezeu să lumineze cugeţele spre a face aleagere fără căutare la faţă, pe unul ca acela, care spre ocărmuirea atîtea mii de suflete să se afle destoinic. A doao ca în fieşte care Eparhie strîngîndu-se în săptămîna cea luminată săbor să se aleagă doi deputaţi care cu a săi prea c. domni vicarii, protopopi sau v. protopopi să vie la săbor dintră carii unul va aduce votumul eparhii, adecă pre care cea mai mare parte a preoţilor eparhii aceia l-au ales. Iară protopopul cu un deputat vor avea osebit votum, sau pre cine Eparhiia l-au ales, sau şi pre altul cum îl va lumina Duhul Sfînt, şi să vor nevoi a-şi aleage deputaţi care şi cu purtarea şi cu îmbrăcămintea să fie clerului spre cinste. A treia: după săvîrşirea săborului Eparhialicesc cu aleşii deputaţi înţelegîndu-să aşea vor cumpăta ca în 14 mai pe sară să se afle în Blaj.

Rogu-vă drept aceia prea cinstiţilor şi c. domni şi în Cristos fraţi, ca cu ferbinţi rugăciuni să vă rugaţi, ca marele arhiereu prin Duhul său cel sfînt să ne areate, pre care l-am ales şi chemat la înfricoşata această soarte a apostoliei şi aşea

toate cu cea mai bună cuviință a vă strădui spre a veni și a săvîrși această călătorie de la care a clerului și a neamului fericire și a religii sporiu și înflorire va atîrna. Părintele nostru cel ceresc, cel ce au început întru noi acest lucru, cu darul său îndreptîndu-l să-l și săvîrșească.

Blaj, 20 martie 1832.

Gata spre sărvire în Hristos frate.

DIE UMSTÄNDE DER BISCHOFSWAHL VON 1832 IN BLAJ

(Zusammenfassung)

Der am 2. Oktober 1830 erfolgte Tod des Bischofs Ioan Bob, der fast ein halbes Jahrhundert lang gewirkt hatte, warf in Blasendorf (Blaj), das Problem der Nachfolge auf. Durch zahlreiche Bittschriften fordert der Klerus die Genehmigung zur Einberufung der Wahlsynode an, wobei er auch auf die Rolle hinweist, die der Klerus beim Eindämmen der Bauernunruhen von 1830—1831 gespielt hat. Nachdem die kaiserliche Genehmigung erteilt wird, beruft der Vikar Ioan Lemeni diese Synode durch das in rumänischer Sprache gedruckte Rundschreiben vom 20. März 1832 — das wir im Anhang veröffentlichen — ein. Der Synode folgt eine langwierige Prozedur die mit der am 14.—15. Juli 1833 erfolgten Weihe Ioan Lemenis zum Bischof zu Ende geht.

ELEVI AI LICEULUI DIN BLAJ (1836—1837)*

Într-un articol anterior, consacrat unui material arhivistic despre liceul de la Blaj (1836—1837)[1], am atras atenţia asupra informaţiilor interesante referitoare la structura şcolii, despre profesorii care au predat elevilor şi, în legătură cu aceştia din urmă, nu lipsite de valoare au fost ştirile despre originea geografică şi compoziţia lor socială, calificativele primite din partea dascălilor; în acelaşi timp, am reuşit să detectăm cîteva direcţii în ceea ce priveşte conţinutul învăţămîntului, obiectele de studiu predate, lucrările indicate ca izvoare, după care profesorii blăjeni şi-au alcătuit cursurile etc. (Fig. 1—2).

Cu acelaşi prilej, menţionam că, printre cei 50 de elevi ai cursurilor de filosofie din anul 1836—1837 de la liceul din Blaj[2], am depistat patru auditori care, în deceniile viitoare, s-au remarcat într-o manieră sau alta, în viaţa politică, socială, culturală şi religioasă a Transilvaniei secolului al XIX-lea. Mai precis, este vorba de folcloristul de mai tîrziu Nicolae Pauleti, originar din Roşia de Secaş (jud. Alba), Nicolae Vlăduţ din Bogata Română (jud. Mureş), viitorul prefect al revoluţiei de la 1848—1849 în zona Cîmpiei, Iosif Sterca Şuluţiu de Cărpiniş (jud. Alba), publicistul, istoricul cu o vastă cultură, ulterior preşedinte al „Astrei" şi, în fine, Ioan Brad din Orlat (jud. Sibiu), prefect de gloate din scaunul Sibiului în vremea aceleiaşi revoluţii. Situaţia şcolară a acestor elevi, la care se mai adaugă aceea a altora, pentru perioada cînd au audiat cursurile de filozofie de la liceul blăjean, recte anii 1836—1837, va constitui subiectul materialului de faţă, în speranţa că vom ajunge la concluzii nu lipsite de valoare, la îndemîna cărora vom putea înţelege şi mai bine activitatea ulterioară, ideile nobile şi progresiste pentru care au militat de-a lungul vieţii lor[3].

---

* Textul acestui material a fost prezentat, într-o altă versiune, sub titlul *Un document despre liceul din Blaj (1836—1837)*, la *Sesiunea de comunicări ştiinţifice a tinerilor istorici*, în cadrul *Zilelor Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj-Napoca*, în 4 mai 1976.

[1] I. Mârza, *Noi contribuţii documentare la cunoaşterea învăţămîntului din Transilvania în secolul al XIX-lea*, în *Revista de istorie*, 29, 8, 1976, p. 1215—1222.

[2] Informaţii despre această instituţie de învăţămînt la N. Albu, *Istoria şcolilor româneşti din Transilvania între 1800—1867*, Bucureşti, 1971, p. 32 şi urm.; P. Teodor, *Activitatea şcolilor din Blaj în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, ms., 23 p.; idem, *Învăţămîntul românesc din Transilavania între anii 1821—1848*, ms., 16 p.; Iacob Mârza, *art. cit., loc. cit.*

[3] Pentru situaţii comparative privind contribuţia altor şcoli transilvănene la formarea intelectualităţii româneşti, cf., în mod selectiv: I. Stanciu, *Istoricul liceului „Gheorghe Lazăr" din Sibiu. 250 ani de la întemeierea lui 1692—1942*, Sibiu, 1943, p. 25—109; A. Banciu, *Studenţii academici din Cluj de acum un veac*, în AIIN, IX, 1943—1944, p. 477—498; Al. Tonk, *Formarea intelectualităţii române*

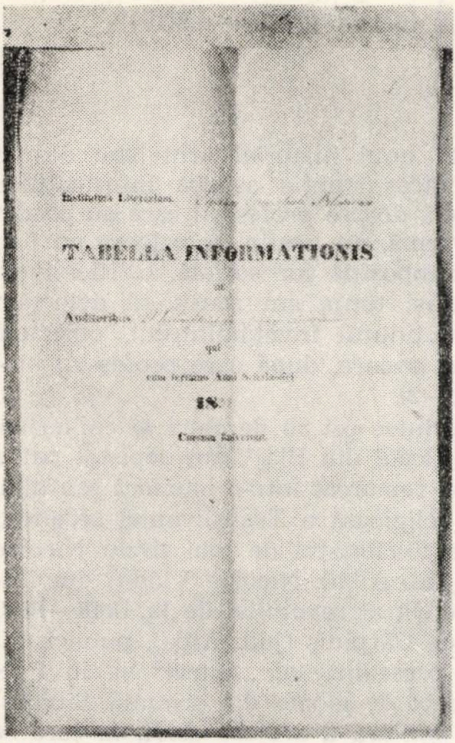

TABELLA INFORMATIONIS

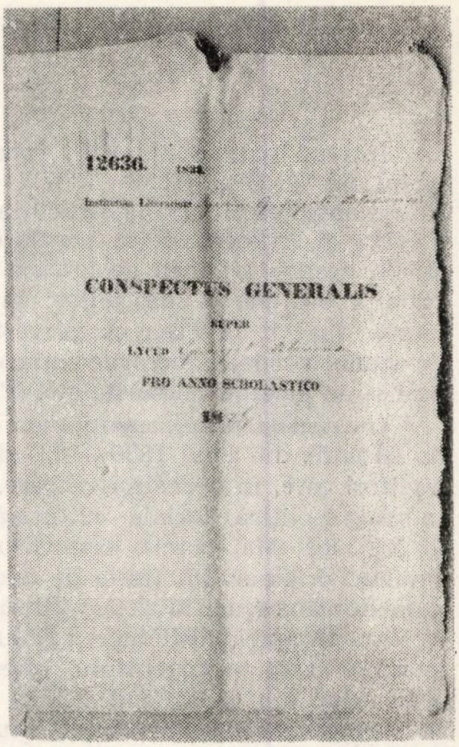

12630

CONSPECTUS GENERALIS

PRO ANNO SCHOLASTICO

Fig. 1—2: Tabella Informationis /.../ şi *Conspectus generalis /.../*, p. 15, 20, două părţ distincte din materialul documentar, baza articolului de faţă.

I) **Nicolae Pauleti** (1816?—1848), interesant protagonist al folclorului românesc din Transilvania veacului trecut, a cărui operă a constituit, deja, obiectul unor studii erudite şi minuţioase[4], a fost identificat, pentru anii 1836—1837, în clasa de filozofie a liceului. Ca auditor la această clasă, Nicolae Pauleti, în vîrstă de 20 de ani, fiul lui Dumitru, paznic *(aedituus)*, în aceeaşi localitate, beneficiază de erudiţia şi de talentul pedagogic al unor profesori de talia lui Timotei Cipariu, la doctrina religiei, Ioan Rus, la istoria universală şi Demetriu Coroian la fizică[5].

din Transilvania şi liceul piariştilor din Cluj, în *Studia Universitatis „Babeş-Bolyai"*, Series Historia, Fasciculus 1, 1968, p. 45—58; I. Mârza, *Elevi ai gimnaziului crăiesc din Zlatna*, I, în *Apulum*, X, 1972, p. 347—372; II, în *Apulum*, XV, 1977, p. 409—430 etc.

[4] Dintre lucrările speciale merită o menţiune deosebită contribuţia folcloristului Ioan Muşlea; cf., în acest sens, I. Muşlea, *Cercetări de etnografie şi de folclor*, I, Ediţie îngrijită, cu studiu introductiv, bibliografie, registrul corespondenţei şi de specialitate, indice de Ioan Taloş, Bucureşti, 1971, p. 106—144.

[5] *Tabella Informationis de Auditoribus Philosophiae in Annum Secundum qui cum Termino Anni Scholastici 1837 Cursum finiverunt*, p. 17, în Fondul Mitropolia Română Unită Blaj (Arhivele Statului. Filiala judeţului Alba. Depozitul Blaj).

Informațiile asupra perioadei școlare, petrecute de Nicolae Pauleti ca auditor al cursurilor de filozofie de la liceul din Blaj, se referă la anul întîi de studii, adică 1836, cu cele două semestre ale sale. La *moravuri (E Moribus),* pentru ambele semestre, Pauleti a fost calificat cu *Primae.* La *doctrina religiei (E Doctrina Religionis),* profesorul care propunea disciplina respectivă, adică Timotei Cipariu, i-a acordat aceluiași elev *Magna* la *Solertia* pentru cele două semestre, iar la *Progressus* a fost notat, tot pentru cele două semestre, cu *Eminentia.* La *studiul filozofiei,* predat de Ioan Dragomir, notele sînt mai puțin diferite, în special la *Solertia* unde Pauleti nu se ridică decît la *Debila* și la *Magna,* pentru ca la *Progressus* să aibă, ca și la *doctrina religiei, Eminentia.* La ultima materie la care este notat, *matematica (Ex Mathesi),* avînd ca profesor pe Ștefan Moldovan, lui Pauleti i se oferă calificative de *Magna* și *Summa* pentru *Solertia* la ambele semestre, iar la *Progressus, Eminentia.*

În ansamblu, calificativele primite pentru anul al doilea din partea profesorilor sînt, cu o excepție, bune și foarte bune. Precizăm, pentru al doilea an de studii, dintre note: la *comportare (E Moribus),* pentru ambele semestre, *Primae,* iar pentru *doctrina religiei,* la *Solertia* ambelor semestre *Magna,* iar la *înaintare (Progressus),* pentru semestrul întîi *Primae ad Eminentiam* și la al doilea *Eminentia.* Profesorul Demetriu Coroianu i-a acordat elevului Pauleti, pentru studiul *fizicii (E Physica)* următoarele calificative: pentru semestrul întîi la *Solertia* calificativul *Debila,* la *Progressus Prima ad Eminentiam,* iar pentru semestrul al doilea, la aceeași materie, *Magna* și, respectiv, *Eminentia.* La *istoria universală (Ex Historia Universali),* materia profesorului Ioan Rus, găsim note mult asemănătoare cu cele primite la fizică. Este vorba de *Magna* și *Eminentia* pentru primul semestru și de *Debila* și *Prima ad Eminentiam* pentru al doilea semestru al anului 1836—1837. În contextul calificativelor bune și foarte bune, atribuite lui Nicolae Pauleti, nu ni se pare curioasă prezența, în două rînduri, a notei *Debila* la fizică și la istoria universală, dacă ne gîndim că avem de-a face cu un elev în plină dezvoltare intelectuală, al cărui grafic la învățătură înregistrează, ca în aproape toate cazurile similare, urcușuri și coborîșuri.

N. Pauleti și-a desăvîrșit studiile, în clasa de filozofie a liceului din Blaj, alături de alți elevi, dintre care amintim pe Ioan Matei din Șard (comitatul Alba de Jos), Simion Pop din Agîrbiciu (în părțile Huedinului), Tertulian Tobias din Abrud ș.a.

Din rubrica *Stipendiatus vel Fundatus in Conventu aut in Seminario* rezultă că Nicolae Pauleti era printre elevii de la liceul blăjean care se bucura de atenție din partea autorităților școlare locale, prin acordarea unui ajutor ce a constat, de fapt, din pîine *(Pane)*[6].

[6] Obiceiul de a ajuta școlarii săraci, care urmau cursurile la Blaj, prin distribuirea de pîine gratuită, sub formă de țipăi, ajunși legendari datorită povestirilor elevilor blăjeni, datează încă din epoca episcopilor Petru Pavel Aron și Grigore Maior. Cf. Șt. Manciulea, *Țipăii Blajului,* I—II, în *Cultura creștină,* XXII, 1—3, 4—6, p. 53—66, 195—216.

Ca o concluzie asupra calificativelor primite de Nicolae Pauleti, în anul întîi şi doi de studii, în calitate de auditor al cursului de filozofie a liceului de la Blaj, se poate reţine că notaţiile sînt, cu foarte puţine excepţii, bune şi foarte bune, fapt demonstrat din aprecierile profesorilor mai sus amintiţi. În aceeaşi ordine de idei, o altă mărturie vine să ateste capacitatea şi inteligenţa viitorului folclorist, dovedită încă de pe băncile şcolii blăjene[7]. Dintr-o listă în manuscris, cuprinzînd *Auditores Philosophiae* care au învăţat între anii 1836—1837, calificativele primite de el excelează, marea majoritate fiind foarte bune: 3 *Eminens*, 2 *Ad Eminentiam* şi 1 *Primae ad Eminentiam*[8].

După terminarea studiilor la liceul Blajului, Nicolae Pauleti urmează cursurile la Seminarul din aceeaşi localitate[9]. În cele din urmă, ajunge preot în satul Făget, din apropierea Blajului. Dar, la 1 august 1848, moare din cauza tuberculozei, lăsînd în urmă o valoroasă moştenire folclorică, din care amintim *Cîntări şi strigături româneşti care cîntă fetele şi feciorii jucînd* (Roşia de Secaş), editate de Ion Muşlea, în anul 1963. Elevului blăjean de odinioară îi datorăm şi unele traduceri din literatura antică[10].

II) **Iosif Sterca Şuluţiu de Cărpiniş (1827—1911).** Fiul şpanului cacameral de la Baia de Arieş (Spanus Cam/eralis in Dom/o/ Offenbaniensi) a fost identificat, de asemenea, printre cursanţii clasei de filozofie de la liceul din Blaj, pentru anul 1836[11]. Avea 16 ani şi era de religie greco-catolică. Cunoştinţele i-au fost predate de profesorii liceului, dintre care menţionăm nume cunoscute ca Timotei Cipariu, Ioan Dragomir şi Ştefan Moldovan.

---

[7] *Informatio (...) In Annum Secundum (...)*, p. 11.

[8] Bibl. Acad. R.S.R., Filiala Cluj-Napoca, ms. 1249, apud I. Muşlea, *op. cit.*, p. 110, nota 18, fig. 1.

[9] Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia păstrează volumul *Gradus ad Parnassum, sive Novus Synonymorum epithetorum, et phrasium poeticarum thesaurus*, Tyrnaviae, Typ. Col. Acad. Soc. Jesu, 1771, 1248 p. (N_7 IV 9), care a aparţinut lui N. Pauleti, începînd cu anul 1838, pe cînd urma cursurile la seminarul teologic din Blaj. Foarte probabil, volumul l-a achiziţionat de la Iosif Mani, un alt elev al şcolilor blăjene şi ulterior dascăl, desigur o cunoştinţă de-a viitorului folclorist (Cf. N. Comşa, *Dascălii Blajului. Seria lor cronologică cu date bio-bibliografice*, Blaj, 1940, p. 76); primum folium nonnumeratum: „Suis adnumerar Josephus Mány propria 834". Infra: „Aquo 5 Rfl. emit Nicolaus Paulethy manu propria Theolog. In anni 1838 M. Jan.". P. 1: „Paulethy N. Th.". Nu ştim, în stadiul actual de cercetare, cum a intrat volumul în fondul Bibliotecii Batthyaneum din Alba Iulia; poate fi vorba de o donaţie mai tîrzie sau chiar o achiziţie. Volumul cu autograful lui Pauleti presupune, fără îndoială, o bibliotecă particulară, sau într-un alt caz, cel puţin o colecţie de cărţi, deci nucleul unei viitoare biblioteci particulare. Pentru înclinaţiile bibliofile ale lui Pauleti, poate fi deosebit de interesantă lista cu cărţi, adnotată de el, conservată în fondul de manuscrise de la Biblioteca Academiei Române. Cf. N. Georgescu-Tistu, *Bibliografia literară română*, Bucureşti, 1932, pp. 68—69.

[10] N. Albu, *op. cit.*, p. 37, nota 31; N. Lascu, *Clasicii antici în România*, Cluj, 1974, p. 103.

[11] *Informatio (...) In Annum Primum (...)*, p. 5.

Dacă facem comparație cu notele elevului înainte prezentat, adică Nicolae Pauleti, ne dăm seama, fără prea multă greutate, că, de data aceasta, ele sînt mai modeste. La *conduită (E Moribus),* pentru cele două semestre, Iosif Sterca Șuluțiu de Cărpiniș este notat cu *Primae.* Notele acordate la *doctrina religiei (E Doctrina Religionis)* de către Timotei Cipariu sînt pentru *Solertia,* la ambele semestre, *Debila* și *Exigua,* iar la *Progressus* sînt *2 Classis/ Primae,* pentru cele două semestre. Profesorul de la *filozofie,* Ioan Dragomir, apreciază prin următoarele notații străduințele unuia dintre nepoții mitropolitului Al. Sterca Șuluțiu: *Solertia* îi este calificată, pentru cele două semestre, cu *Non magna* și *Debila,* iar la *Progressus* i se acordă *Primae decimus tertius* și *Primae septimus.* Raportate la calificativele de la *religia* și de la *filozofie,* nici notele de la *matematică* nu sînt mai strălucite. Mai precis, la *Solertia primește* de la profesorul Ștefan Moldovan *Debila* și *Mediocris,* iar la *Progressus* note ca *Ad Eminentiam* și *Primae.* La fel ca și alți elevi ai seriei sale, Șuluțiu primea, ca stipendiu, pîine.

Dintre colegii clasei de filozofie pe care i-a avut Iosif Sterca Șuluțiu de Cărpiniș, pentru anul școlar 1836[12], menționăm pe George Boer din Lechința de Mureș (comitatul Turda), fiul libertinului din Rădești (comitatul Alba Inferioară), Nicolae Maier, Samuil Daradin, băiatul preotului greco-catolic din Presaca (comitatul Alba Inferioară) și, în fine, pe Nicolae Vlăduț, din Bogata de Mureș (comitatul Turda).

Înainte de a fi elev la Blaj, viitorul intelectual de înaltă clasă, om politic, istoric, literat și președinte al „Astrei", Iosif Sterca Șuluțiu de Cărpiniș a învățat, între anii 1830—1836, la gimnaziul crăiesc de la Zlatna[13]. După ce a fost elev al Blajului, el a urmat cursurile la Cluj, Tîrgu Mureș și Budapesta[14], momente după care se va remarca, într-un mod particular, în viața publică a Transilvaniei, mai ales în compartimentele politice și culturale.

III) **Nicolae Vlăduț** (1818—1872). Originar din comitatul Turda, din localitatea Bogata Română, feciorul preotului Vasile a fost reperat, de asemenea, printre auditorii clasei de filozofie din anul școlar 1836—1837, la liceul Blajului[15]. Printre colegii de clasă ai lui Nicolae Vlăduț, amintim pe Ioan Anghel din Cricău, Nicolae Simonfi din Ciugud și Ioan Papfi din Galda de Jos, toți trei originari din comitatul Albei Inferioare. În materialul arhivistic după care am cercetat situația școlară a primilor doi auditori n-am găsit, din păcate, pentru Vlăduț decît informații

---

[12] *Ibidem, passim.*

[13] I. Mârza, *Elevi ai gimnaziului crăiesc din Zlatna, I,* pp. 357—359.

[14] Pentru scurte informații biografice, cf. C. Diaconovich, *Enciclopedia română,* III, Sibiu, 1904, p. 1042—1043; *Verzeichniss der siebenbürgisch romanischen Intelligenten für das Jahr 1849,* în S. Dragomir, *Studii și documente privitoare la revoluțiunea românilor din Transilvania în anii 1848—1849,* II, Sibiu, 1944, p. 144; N. Iorga, *Oameni cari au fost,* I, București, 1934, p. 449.

[15] *Informatio (...) In Annum Primum (...),* p. 6.

relative la anul I de studii. Calificativele pentru acest an au fost acordate de către Timotei Cipariu la *doctrina religiei*, de Ioan Dragomir pentru *filozofie* și de către Ștefan Moldovan pentru *matematică*. Aceste calificative oglindesc, cît se poate de elocvent, nivelul de pregătire al viitorului prefect al Cîmpiei. Pentru *conduită (E Moribus)*, notele lui Vlăduț au fost bune, el primind *Primae* pentru ambele semestre, calificativ care se acorda, de regulă, aproape majorității cursanților liceului blăjean în această perioadă. Situația este, însă, vizibil schimbată la *doctrina religiei (E Doctrina Religionis)*, unde Cipariu nu-l poate nota decît cu *Debila* pentru *Solertia* ambelor semestre și *Classis primae* la *Progressus*. Destul de asemănătoare sînt notele primite de același Vlăduț și din partea lui Ioan Dragomir, profesorul de *filozofie;* acesta l-a calificat numai cu *Debila* și *Exigua* la *Solertia* pentru semestrul întîi și doi. La *Progressus* este calificat, pentru cele două semestre, cu *Primae quintus* și, respectiv, cu *Ad primam*. Profesorul de fizică, Ștefan Moldovan n-a putut să-i acorde decît calificative care variază între *Debila* și *Mediocris* la *Solertia*, iar la *Progressus Ad Eminentiam* și *Primae*. Alături de alți elevi ai clasei de filozofie, N. Vlăduț se număra printre cei care aveau drept ajutor, din partea autorităților școlare locale, pîine.

Dintr-o simplă examinare a notațiilor acordate de profesorii lui Nicolae Vlăduț reiese că acestea nu au fost întocmai strălucite, căci printre ele am întîlnit, nu o dată, și calificative mediocre. Însă toate acestea nu pot să umbrească cu nimic personalitatea lui Vlăduț, a cărui aport la revoluția din Transilvania anilor 1848—1849 a fost de necontestat[16]. Epoca studiilor de la Blaj, ca auditor al cursului de filozofie, în anul 1836—1837, reprezintă, din punct de vedere al pregătirii sale intelectuale, un moment distinct, chiar prin notele obținute, în cadrul formației spirituale de ansamblu a lui Nicolae Vlăduț care s-a desfășurat, după cum se știe, la Tîrgu Mureș, Blaj, Cluj și, încă o dată, la Blaj. Imediat după epoca studiilor, Nicolae Vlăduț poate fi întîlnit pe baricadele revoluției, distingîndu-se printr-un rar curaj și printr-un ales devotament pentru cauza înaltă a românilor transilvăneni.

IV) **Ioan Brad** (1817—1890). Un alt prefect al revoluției de la 1848—1849, Ioan Brad, născut în părțile Sibiului, a studiat la liceul din Blaj, el fiind depistat printre auditorii cursului de filozofie, pentru anul 1836—1837[17]. Cei 32 de elevi ai clasei de filozofie, între care era și Ioan Brad, au ascultat lecțiile profesorilor Timotei Cipariu la *doctrina religiei*, Ioan Dragomir la *filozofie* și Ștefan Moldovan la *matematică*.

În vîrstă de 18 ani, de religie greco-catolică, fiul cooperatorului Petru din Orlat a obținut, trebuie să recunoaștem de la început, califi-

[16] Cf., pentru aceasta, rezultatele ultimelor cercetări la I. Olteanu, *Prefectul Cîmpiei Nicolae Vlăduț în tabăra lui Avram Iancu*, în *In memoriam Avram Iancu*, Tîrgu Mureș, 1972, p. 72—77; Idem, *Momente din activitatea prefectului Cîmpiei N. Vlăduț (1818—1872)*, în *Apulum*, X, 1972, pp. 397—406; Gr. Ploeșteanu, *Canceliștii români tîrgumureșeni în revoluția de la 1848*, ms., p. 15.

[17] *Informatio (...) In Annum Primum (...)*, p. 2.

cative destul de modeste. La *conduită* a fost notat, pentru ambele semestre, cu *Primae*. Timotei Cipariu îi acordă calificative la *doctrina religiei,* pentru *Solertia* semestrului întîi şi doi, *Debila* şi *Exigua,* deci calificative slabe, iar pentru *Progressus* note mai ridicate, *Eminens* şi *Ad primam.* După cum se poate observa, calificativele slabe de la *Solertia* sînt, într-un fel, compensate de cele mai generoase, primite la *Progressus.* Pentru obiectul de studiu *filozofie,* predat, după cum se ştie, de profesorul Ioan Dragomir, întîlnim la elevul Ioan Brad următoarele notaţii: *Mediocris,* în două rînduri, cu privire la *Solertia* iar pentru *Progressus Primae septimus* şi *Ad primam.* Nici la *matematică* situaţia şcolară a lui Ioan Brad nu este prea bună. Din partea profesorului Ştefan Moldovan, Brad n-a reuşit să primească, pentru cele două semestre, în care i-a predat matematica, decît *Mediocris* pentru *Solertia* şi *Primae* la *Progressus,* tot pentru cele două semestre de studiu. Împreună cu alţi colegi ai săi, Ioan Brad primea pîine, ca un ajutor din partea autorităţilor şcolare ale Blajului.

După cum se poate observa, din cercetarea calificativelor primite ca auditor al clasei de filozofie de la liceul din Blaj, Ioan Brad nu s-a prezentat, în ansamblu, bine, în ceea ce priveşte notele. Despre viaţa şi activitatea lui Ioan Brad, după perioada şcolară de la Blaj, se deţin relativ puţine informaţii[18]. După absolvirea cursurilor şcolii montanistice de la Săcărîmb, Brad a trecut în Ţara Românească, unde a funcţionat ca profesor la azilul din Craiova, predînd limba germană. Dar, în perioada revoluţiei de la 1848—1849, îl găsim reîntors în Transilvania, ca *prefect de gloate,* în scaunul Sibiului, deci în zona sa natală; puţin mai tîrziu, va avea aceeaşi funcţie la Făgăraş. În anul 1849, Ioan Brad, fost elev al Blajului, intră în armata austro-ungară, pentru ca în războiul din 1859 să fie avansat la rangul de căpitan, calitate în care va participa şi la ocuparea Veneţiei. Moare în anul 1890.

O cercetare mai profundă a elevilor români care, în decursul anului şcolar 1836—1837, au audiat cursurile la liceul de la Blaj ne-a ajutat la alte cîteva identificări în persoana unor elevi care, în anii maturităţii, s-au evidenţiat în mai multe acţiuni politice şi naţionale, elevi mai puţin cunoscuţi chiar şi specialiştilor, din cauza sărăciei izvoarelor bibliografice. În aceeaşi situaţie se găsesc cîteva familii româneşti transilvănene, participante la o serie de manifestări istorice de prim rang din Transilvania veacului trecut, care şi-au trimis reprezentanţii la vestitele şcoli ale Blajului, în cazul de faţă pentru a audia cursurile liceului episcopal. Afirmaţia de mai sus o vom exemplifica prin cîteva cazuri.

Printre cursanţii de la filozofie pentru anul şcolar 1836—1837 am identificat un elev, pe *Paul Kerekeş* (1819—1880), din localitatea Băla (fostul comitat Turda), calificat cu note bune şi chiar foarte bune[19], în persoana profesorului de la liceul din Blaj (1845—1854), mai tîrziu admi-

[18] C. Diaconovich, *op. cit.,* I, Sibiu, 1898, p. 558.
[19] *Informatio (...) In Annum Primum (...),* p 3

nistrator al mănăstirii din Maierii Bălgradului. El este autorul poeziei *Către români!*, publicată de Timotei Cipariu în *Organul luminării*, şi viitorul profesor de limba şi literatura română de la liceul romano-catolic din Alba Iulia (1875—1880)[20]. Un alt dascăl blăjean, identificat în persoana unui fost elev al liceului, a fost *Iosif Tarţia* (1819—1866), originar din Pintic, în zona Dejului, odinioară în comitatul Solnocului Interior. Auditor al cursului de filozofie de la liceul blăjean, pentru aceeaşi perioadă, elevul Tarţia a excelat la învăţătură, fapt demostrat prin notele primite: *Summa, Eminens, Prima ad Eminentiam*[21] etc. Mai tîrziu, Iosif Tarţia va preda la „gramatişti", deci la liceul din Blaj (1841—1842, 1844—1845, 1847—1848), pentru ca în final să fie numit, pentru anii 1849—1866, profesor de teologie dogmatică la seminar, activitate de pe urma căreia va rămîne un manuscris, mai precis o *Teologie dogmatică*[22]. În rîndul dascălilor blăjeni pentru anii 1840—1844 trebuie să-l aşezăm şi pe *Grigore Gall*[23], identificat, ipotetic, în persoana elevului cu acelaşi nume din comitatul Crasna, notat cu *Eminentia, Magna, Prima*[24] etc.

În seria elevilor originari din familii româneşti implicate în momente politice, naţionale şi culturale, trebuie, să reţinem, ca un rezultat al cercetării asupra materialului arhivistic despre liceul din Blaj, pe *Androne Man*, din Herepea (fostul scaun al Sibiului), probabil fratele lui Petru Man, intelectual cu studii juridice şi filozofice, timp de 6 ani secretar episcopal neunit, referendar, *Fiscal-Dominal-Hofrichter*, concepist la tezaurariat, de la 9 noiembrie 1848, funcţionar la Blaj, pentru *Geschäftsführung*[25]; *Ioan Suciu* din Pîglişa (comitatul Dăbîca), filozoful absolut şi juristul de mai tîrziu, viitorul asesor comitatens care figura, în toamna anului 1849, printre intelectualii români care urmau să fie avansaţi la diferite grade, în urma serviciilor aduse imperiului[26]; *Tertulian Tobias*, reprezentant al unei vechi familii româneşti din Abrudul Munţilor Apuseni, fost elev al gimnaziului crăiesc de la Zlatna[27]; *George*

---

[20] N. Comşa, *op. cit.*, pp. 80—81; N. Brînzeu, *Şcoalele din Blaj. Studiu istoric*, Sibiu, 1898, p. 77.

[21] *Informatio (...) In Annum Secundum (...)*, pp. 12, 18.

[22] N. Comşa, *op. cit.*, p. 76; N. Brînzeu, *op. cit.*, p. 76. Pentru activitatea lui Iosif Tarţia ca profesor la seminarul de la Blaj, cf. *Protocollum Classificationis ductum pro Auditoribus Studiorum Theologicum in Seminario Dioecesanis Blasiensi (1806—1883)*, pp. 50—94, în Fondul Mitropolia Română Unită Blaj (Arhivele Statului. Filiala judeţului Alba. Depozitul Blaj), 20/1806—1883. În legătură cu importanţa documentară a acestui corpus, vezi Iacob Mârza, Octavian Rotaru, *Un protocol şcolar de la seminarul din Blaj (1806—1883)*, ms., 16 p.

[23] N. Comşa, *op. cit.*, p. 134.

[24] *Informatio (...) In Annum Secundum (...)*, p. 10, 16.

[25] S. Dragomir, *op. cit.*, p. 146—147, nr. 57.

[26] *Ibidem*, p. 151, nr. 156.

[27] I. Mârza, *Elevi ai gimnaziului crăiesc din Zlatna, II*, în *Apulum*, XV, 1977, p. 425. Cf., în legătură cu familia Tobias: I/osif/ S/terca/ S/uluţiu/, *Amos Tobias*, în C. Diaconovich, *op. cit.*, I, p. 1107; S. Dragomir, *op. cit.*, p. 353; A. Decei, *Două personalităţi din trecutul istoric al Abrudului: Ilie Măcelariu şi soţia lui, Iudita Tobias*, în *Ţara Moţilor*. Studii, articole şi comunicări, Abrud, I, 1974, p. 144—151.

Boer, originar din cunoscuta familie Boer (Lechința de Mureș, comitatul Turda) din care s-a ridicat profesorul de la „principiștii" liceului din Blaj (1817—1827), viitorul protopop al Ludușului, începînd cu anul 1840[28]; *Teodor Turcu* din Pogăceaua (comitatul Cluj), care poate fi, menționăm sub forma unei ipoteze, fratele lui Ioan Turcu (1816—1852), mai tîrziu profesor de istorie bisericească și drept canonic la seminarul blăjean (1841—1846, 1848—1852), autorul poemului omagial *Lux operosae virtutis Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Ioannis Lemeny,* redactat ca teolog, în 1839, cu ocazia onomasticii episcopului[29]. Precizăm că elevii mai sus trecuți în revistă, respectiv Androne Man, Ioan Suciu, Tertulian Tobias, George Boer și Teodor Turcu sînt, de fapt, auditorii cursului de filozofie de la liceul din Blaj pentru anii 1836—1837, a căror evoluție la învățătură este înregistrată în materialul arhivistic, baza documentară a contribuției de față[30].

Cercetarea situației școlare a elevilor mai sus prezentați, pentru perioada anilor 1836—1837, pe cînd audiau cursul de filozofie de la liceul episcopal din Blaj, presupune, în mod firesc, cîteva concluzii referitoare la activitatea lor ulterioară, ținînd seama că mulți dintre elevii analizați, dacă nu chiar în majoritatea lor, s-au remarcat printr-un activism robust, desfășurat în diferite compartimente ale istoriei politice, naționale, culturale și religioase ale Transilvaniei veacului trecut.

Dacă parcurgem bibliografia istoriei învățămîntului românesc transilvănean privitoare la această problematică, vom reține că majoritatea dintre elevi și-au continuat studiile, după încheierea cursurilor liceale, fie intrînd în seminarul blăjean fie urmînd alte școli medii și superioare, cum au fost acelea de la Cluj, Tîrgu Mureș, Sibiu, Budapesta ș.a. Beneficiind de o solidă cultură, foștii elevi ai liceului din Blaj — și în această ordine de idei ne gîndim la Nicolae Pauleti, Iosif Sterca Șuluțiu de Cărpiniș, Nicolae Vlăduț, Ioan Brad, Paul Kerekeș (Rotaru), Iosif Tarția și Grigore Gall — nu s-au dovedit niște absenteiști de la viața națională de atunci ci, cînd momentul istoric o va reclama, cum a fost de pildă revoluția de la 1848—1849 din țările române, ei și-au dovedit, din plin, adeziunea la cauza dreaptă, firească a românilor. Dacă Pauleti și Șuluțiu se vor evidenția prin studii folcloristice, traduceri, cercetări istorice și filologice, Vlăduț și Brad vor dovedi serioase aptitudini de căpetenii militare ale revoluției, pentru ca Rotaru, Tarția și Gall să se dedice, după cum rezultă din anumite izvoare, carierei didactice, unde au pus în aplicare, sîntem siguri de aceasta, și noțiunile primite pe băncile liceului blăjean. Această presupunere, plauzibilă de altfel, trebuie să fie raportată și la activitatea celorlalți elevi blăjeni, detectați în acest context, care nu s-au dedicat unor cariere didactice.

Privind retrospectiv activitatea elevilor da la liceul din Blaj, chiar dacă cercetarea de față s-a desfășurat pe o perioadă limitată de timp,

---

[28] N. Comșa, *op. cit.,* p. 56—57.
[29] *Ibidem,* p. 77.
[30] *Informatio (...) In Annum Primum / et Secundum (.. .),* p. 2, 3, 12, 18.

trebuie să subliniem cu tărie că ei se încadrează, prin tot pentru ce au militat de-a lungul vieții și activității lor, în profilul spiritual al generației eroice revoluționare și postrevoluționare din Trasilvania secolului al XIX-lea, ridicată din mijlocul unor categorii sociale destul de modeste, formată în școlile medii și superioare ale provinciei sau chiar în imperiu, la Cluj, Tîrgu Mureș, Sibiu, Zlatna și, în sfîrșit dar nu în ultimul rînd, la Blaj, generație care a militat, în focul luptelor revoluționare sau a mișcărilor pentru revendicări sociale, naționale, politice, culturale și religioase pentru drepturile firești ale poporului român, pe care l-a reprezentat cu cinste[31].

IACOB MÂRZA

SCHÜLER DES LYCEUMS VON BLAJ (1836—1837)

(Zusammenfassung)

Die dokumentarische Grundlage dieses Artikels ist ein Archivmaterial betreffend das bischöfliche Lyzeum von Blaj (1836—1837). Dieses Archivmaterial ist im Fond des rumänischen unierten Erzbischofsitz Blaj bewahrt (Die Staatsarchive. Die Filiale des Bezirkes Alba. Nachlass Blaj). Die Inventarnummer ist 1536.

Die Forschung des Archivmaterials gab uns die Möglichkeit interessante Nachrichten über die Struktur des Lyzeums, dessen Professoren, die dort unterrichtet haben und die Schüler (die geographische Herkunft, die soziale Zusammenstellung, die pädagogische Beurteilung), die Richtungen des Unterrichts, Fachstudien u.s.w. zu finden Der Verfasser analisiert in dem Artikel den Schulzustand einiger rumänischen Schüler, welchen zwischen den Jahren 1836—1837 die Vorlesungen

---

[31] Din bibliografia vastă a acestei problematici reținem: *Ideologia generației române de la 1848 din Transilvania*. Autori: George Em. Marica, Iosif Hajos, Călina Mare, Constantin Rusu, București, 1968, passim; Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională 1834—1849*, București, 1967, passim; C. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, București, 1972, passim.

Pentru activitatea unora din foștii elevi ai liceului de la Blaj, în contextul general al frămîntărilor politice, naționale, culturale și religioase românești din secolul al XIX-lea, cf. Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor în Dacia superioară*, II, Ed. II, Viena, passim; idem, *Istoria românilor din Dacia superioară*. Schița tomului III. Publicată cu o introducere și note de Ștefan Pascu, Sibiu, 1943, passim; G. Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, II—III, Sibiu, 1890—1891, passim; Nicolae Popea, *Memorialul Archiepiscopului și Mitropolitului Andrei Șaguna sau Luptele naționale politice ale românilor, 1848—1873*, I, Sibiu, 1889, passim; Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau Luptele politice-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, Ediția a doua, I—VIII, Sibiu, 1904—1915, passim; Ion I. Nistor, *Decorarea lui Avram Iancu și a camarazilor săi*, în *Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tomul XI, București, 1931, pp. 281—348.

des Lyzeums von Blaj besucht haben. Die Schüler haben sich in verschiedenen Arten im politischen, sozialen, culturelen und im religiösen Leben Siebenbürgens im vorigen Jahrhundert behauptet. Es handelt sich um: *Nicolae Pauleti* (1816—1848), den Volkskundler von Roşia de Secaş (Bezirk Alba), *Iosif Sterca Şuluţiu aus Cărpiniş* (1827—1911) (Bezirk Alba), der Publizist, Historiker mit einer vielseitigen Kultur und Vorsitzender der Organization „Astra" wurde, *Nicolae Vlăduţ* (1818—1872) aus Bogata Română (Bezirk Mureş), der künftige Präfekt der Revolution in den Jahren 1848—1849 in der Zone Cîmpie, *Ioan Brad* (1817—1899) aus Orlat (Bezirk Sibiu), der Anführer der Menge zur Zeit jener Revolution.

Während der Forschungen des Archivmaterials hat der Verfasser auch andere Schüler entdeckt, die später bedeutende Intelekutelle wurden, oder Schüler die aus verschiedenen rumänischen Familien abstammten und die in der Geschichte der Provinz bekannt wurden, zum Beispiel: Kerekeş, Tarţia, Gall, Man, Suciu, Tobias, Boer und Turcu.

Die spätere rumänische Intelligenz, die im Lyzeum von Blaj studierte, hat sich durch die Tätigkeit der heldenhaften Generation der Revolution in den Jahren 1848—1849 integriert.

UN DOCUMENT DIN ANUL 1866 PRIVIND REORGANIZAREA ȘCOLILOR DIN BLAJ

În arhiva personală a lui Alexandru Șterca-Șuluțiu, fondul Blaj (aflat pînă în anul 1974 la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei R. S. România, astăzi la Arhivele Statului din Cluj-Napoca), se păstrează, în copie, un document cu nr. 187 din primăvara anului 1866, privind reorganizarea școlilor din Blaj. Documentul nu este menționat în cartea lui Nicolae Albu apărută în 1971 cu titlul: *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800—1867*. Se pare că d-sa n-a știut de existența lui. De aceea, publicînd documentul sus-menționat, considerăm că întregim cele relatate de profesorul blăjean despre istoria școlilor din Blaj, pe care o tratează nu totdeauna cu suficientă obiectivitate și cu destul discernămînt.

Documentul deși este intitulat proiect sau regulament provizoriu, reprezintă, de fapt, hotărîrea Consistoriului metropolitan din Blaj luată în două ședințe, care s-au ținut în 12 martie și respectiv 16 aprilie 1866. Fiind semnat de mitropolitul Alexandru Șterca-Șuluțiu și de secretarul metropolitan Ștefan Manfi, el poate fi considerat ca normă de funcționare a școlilor blăjene.

Din titlul documentului rezultă că era vorba de o reglementare sau de o reorganizare a principalelor școli din Blaj, precum și de o mai bună utilizare a fondului Baziliților, care constituia principala sursă de finanțare a personalului didactic.

Documentul are trei capitole mari și 32 paragrafe numerotate în continuare. Primul capitol este intitulat: *Regularea afacerilor instituțiunii*. El cuprinde primele zece paragrafe. În primul paragraf se arată că fondul Baziliților, de 3000 florini, a luat ființă în anul 1738 printr-o diplomă imperială, iar în al doilea și al treilea că din el se poate utiliza deocamdată 1600 florini în primul rînd de către seminarul teologic, dar și de către gimnaziu, precum și de celelalte instituții de învățămînt din Blaj. Paragrafele următoare precizează că instrucțiunea în școlile blăjene va fi asigurată de directori și profesori. Precizează, de asemenea, că profesorii puteau fi ordinari supleanți și extraordinari. Pentru fiecare categorie de profesori se indicau condițiile pe care trebuiau să le îndeplinească, modalitatea de promovare și forul metropolitan care avea dreptul să decidă numirile și avansările.

Capitolul doi are titlul: *Modalitatea cenzurării profesorilor de la institutele de învățămînt locale*. El cuprinde paragrafele 11—29 și este de fapt cel mai important. Chiar de la început stabilește comisiile care examinează candidații la posturile de profesori pentru toate școlile blăjene. Stabilește, de asemenea, obiectele ce trebuiau pregătite de candidații la posturile de profesori pentru fiecare din școlile Blajului. Dacă

la Facultatea de teologie prevalează materiile cu conținut clerical și religios, în schimb, la gimnaziu sau liceu și la școala normală prioritate au limbile: greacă, latină, germană, maghiară și română, matematica și fizica, geografia, naturalele și istoria universală, cea a Transilvaniei și a românilor, precum și filozofia. La școala normală se adăugau cunoștințele de economie practică. Procedura de examinare a candidaților la posturile de profesori arată, că în cazul gimnaziilor, a avut la bază proiectul din 8/20 noiembrie 1865 întocmit de Timotei Cipariu*.

Ultimele paragrafe ale capitolului redau și îndatoririle comisiei examinatoare față de candidați.

În sfîrșit, capitolul ultim are următoarea formulare: *Regularea și aplicarea fondului de instituțiune așa numit al Baziliților,* și cuprinde paragrafele 30—32. Prin el se stabilește cuantumul de salarizare al diferitelor categorii de profesori. Profesorii ordinari sau titulari de la materiile principale aveau dreptul la un salariu anual de 600 florini; cei de muzică și de desen la 500 fl.; iar cei de gimnastică la 400 fl. Profesorilor supleanți li se stabileau salarii cu 100—200 florini mai puțin. Penultimul paragraf indica și alte surse de venituri, în afară de fondul bazilitan, din care se asigurau salariile profesorilor.

Din ultimul paragraf reiese, că, deși n-a fost adoptat în formă definitivă decît în aprilie 1866, regulamentul se considera ca fiind în vigoare de la începutul acestui an.

În ansamblul lui documentul prezintă importanță, deoarece completează cunoștințele de pînă acum despre starea în care se găseau școlile din Blaj în preajma inaugurării regimului dualist. El reflectă străduințele de modernizare, de situare a școlilor din Blaj la nivelul celor echivalente din imperiu, atît în ceea ce privește criteriile de angajare și de promovare a cadrelor didactice, cît și salarizarea lor. Tendințele de modernizare sînt echivalente în precizarea materiilor ce se predau la liceu și la școala normală. Ele arată că se punea accent și pe limbi, necesare datorită specificului monarhiei, dar și pe matematică, fizică, astronomie, naturale, geografie, istorie și filozofie. În cazul școlilor normale modernizarea se reflectă și în accentul care se pune pe cunoștințele practice de economia cîmpului, cu care învățătorii urmau să meargă pe sate pentru a ajuta prin exemplul și cunoștințele lor la ridicarea standardului de viață al țăranului. Regulamentul accentuează importanța predării

---

* Document nr. 338, filele 17—18, la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei R. S. România, secția manuscrise și document nr. 3022 în arhiva personală a lui Timotei Cipariu, concept autograf întocmit pe verso-ul unei circulare cu nr. 135 dată de mitropolitul Alexandru Șterca-Șuluțiu în 17 februarie/1 martie 1862. Acest concept l-a avut la îndemînă și l-a publicat Ștefan Manciulea, datîndu-l 1860—1861, în lucrarea: *Contribuții noi la viața și activitatea lui Timotei Cipariu,* în *Cultura creștină,* 1943, an. XXIII, nr. 1—3, p. 73—74 și tot astfel este citat și de Nicolae Albu în lucrarea amintită la pagina 65, precum și de Cornel Tatai-Baltă în lucrarea *Timotei Cipariu ca director al gimnaziului din Blaj,* publicată în *Apulum,* XIV/1976, p. 335.

limbii şi literaturii române, precum şi a istoriei românilor, desigur pentru a întări conştiinţa naţională a elevilor. Importanţa documentului pentru istoria şcolilor din Blaj, care au rămas pînă în 1918 printre cele mai importante instituţii româneşti de învăţămînt din Transilvania, a determinat autorii să încerce editarea lui. Prin publicarea lui, documentul va fi pus la dispoziţia tuturor acelora care studiază istoria învăţămîntului şi a culturii româneşti din secolul al XIX-lea.

*
* *

La transcrierea documentului am respectat cu rigurozitate conţinutul şi limbajul acestuia. Pentru a-i facilita însă lecturarea, am procedat la transcrierea lui după normele intrate în uz pentru materialele documentare din secolul al XIX-lea, fără a schimba sensul şi forma cuvintelor.

IOANA BOTEZAN — IOAN GABOR

ANEXĂ

PROIECT (REGULAMENT) PROVIZORIU DESPRE REGULAREA AFACERILOR PRIVITOARE LA INSTITUŢIUNEA[1] PUBLICĂ DIN INSTITUTELE DE ÎNVĂŢĂMÎNT DE CONFESIUNEA GR[ECO] CAT[OLICĂ] DIN BLASIU ŞI DESPRE REGULAREA ŞI APLICAREA FONDULUI DE INSTITUŢIUNE AŞA NUMIT AL BAZILIŢILOR

A. Regularea afacerilor instituţiunii.

§ 1.

În înţelesul Diplomei împărăteşti fundaţionale din 21 august 1738 punctul 2.4, veniturile mănăstirii din Blasiu atunci calculate în 3000 fl. m.c.[2] fiind destinate pentru întreţinerea alor 11 monahi, 20 alumni[3] blăsieni şi alţi 3 alumni tramitiendi la Roma, straformaţi în decursul timpului în alumni seminariali teologici şi sub titlu[l] întreţinerii amintiţilor alumni din veniturile mănăstirii Blasiului în curs de 70 ani plătindu-i-se Seminarului clericale domestic din Blasiu un cuant proporţionat venitului originariu din fundaţiunea Reg.[4] Bazilitico-Seminarială, Seminariul clericale din Blasiu se recunoaşte şi dechiară[5] de participe şi la veniturile fondului mănăstirii înfiinţat din desdăunarea decimelor.

---

[1] Instituţiune, în sensul de instrucţiune,
[2] fl. m.c. = florini monedă convenţională.
[3] alumni = elevi sau studenţi bursieri.
[4] Reg. = regească.
[5] dechiară = declară.

§ 2.

Seminariul domestic clericale ca conparticipe conpetiendu-i un cuant proporţionat venitului originariu din fundaţiunea Regio-Bazilitică-Seminarială, i se recunoaşte dreptul de a şi-l şi ridica în cazul de lipsă, pentru astădată însă din considerarea greutăţilor şi a pasivelor, ce apasă fondul cestionat, se mulţumeşte cu cuantul de 1600 fl. v.a.[6] pre cari i-au perceput din veniturile mănăstirii şi pînă în anul 1848.

§ 3.

Veniturile fondului de instituţiune aşa numit al Baziliţilor se vor aplica afară de competenţa seminarială amintită în § 2, ordinară numai pentru instituţiunea gimnazială şi cerinţele ei, iar în cazuri estraordinare şi pentru celealalte institute din loc.

§ 4.

Instituţiunea în fiecare institut de învăţămînt din loc se conduce de către directoarele şi profesorii respectivi conform sistemei de învăţămînt statorite ori statorinde.

§ 5.

Directore în fiecare institut de învăţămînt locale va fi sau vreunul dintre P.O.D.D. canonici capitulari sau dintre profesorii respectivi, care de altmintrea se va denumi de către Ordinariatul metropolitan.

§ 6.

La catedrele profesoreşti de la institutele de învăţămînt locale se vor aplica profesori ordinari censuraţi[7] şi aprobaţi de comisiunea censuratoare locală, denumiţi, întăriţi şi prevăzuţi cu decrete de către Ordinariatul Arhidiecezan ca supremul directore a tuturor institutelor de învăţămînt gr[eco] cat[olic] din Arhidieceza Albei Iuliei, de la cari şi ca atari se cere ca: dacă n-au servit ca supleanţi, să facă cel puţin un an de probă şi numai în defeptul acestora se vor aplica supleanţi, carii pre baza producîndelor atestate despre depunerea esamenului de maturitate în vreun gimnaziu public şi despre absolvarea studiilor teologice în vreuna facultate teologică, ori despre absolvarea cursului pedagogic în vreun institut mai'nalt de stat, se propun de către directorele respectiv din şedinţa profesorală.

§ 7.

Ordinariatul metropolitan în denumirea, întărirea şi darea decretelor profesorilor de la institutele de învăţămînt locale va asculta totdeauna mai nainte şi opiniunea direcţiunii respective din şedinţa profesorală, şi prea v[eneratului] Consistoriu metropolitan şi va fi cu reflesiune şi la calculu[l] căpătat în esamenele

[6] fl. v.a. = florini valută austriacă.
[7] censuraţi = verificaţi, examinaţi.

censuratoare de la comisiunea censuratoare, precum şi cualificaţiunea intele[c]tuală, morală şi religioasă a individului denumind de profesore.

§ 8.

Profesorii de la institutele de învăţămînt locale sînt ordinari supleanţi şi pentru ramuri de învăţămînt estraordinariu, estraordinari:

1) De profesori *ordinari* se vor denumi în înţelesul § 6 şi 7 cu preferinţă: a) monahii bazilitani profesi[8], censuraţi şi aprobaţi de comisiunea censuratoare locală; b) pînă la restaurarea ordinii bazilitanilor cu bărbaţi cualificaţi, precum cere punctul 6 a Diplomei fundaţionale, se vor denumi şi aplica indivizi din clerul de mir, iar cu privire la şcolile normale după lipsă şi împregiurări şi seculari[9] cualificaţi, censuraţi şi aprobaţi de comisiunea censuratoare locală şi în sensul § 7 întăriţi de Ordinariatul metropolitan.

2) De *supleanţi* se vor denumi acelia, cari producînd atestatele de cualificaţiune recerute conform şi în sensul § 6 et 7 vor fi asemenea denumiţi de către Ordinariatul metropolitan, însă ca atari numai timp de 3 ani pot să funcţioneze de sine înţelegîndu-se dacă vor corespunde misiunii sale.

3) Iar profesorii *estraordinari* pentru ramurile de învăţămînt estraordinariu se vor denumi de către Ordinariatul metropolitan după ce vor produce atestate şi vor da probe depline despre acurata cunoştinţă a artei respective, mai antaniu[10] numai în mod *provizoriu* şi numai după documentarea capacităţii şi activităţii lor *definitiv*.

(Cu privire la starea prezentă a *profesorilor actu fungenti*, se consideră şi trec în categoria profesorilor ordinari toţi acelia, carii ca preoţi ordinari sau şi numai înscrişi în cler, prin serviciul cel puţin de 3 ani au dat probă deplină nu numai despre cualificaţiunea de profesori, ci prin activitate, manieră şi diligenţa lor a[u] corespuns misiunii lor *şi ca atari se vor recunoaşte şi propune de respectivele direcţiuni şi se vor denumi cu decret de către Ordinariatul metropolitan* după formalitatea prescrisă în 6 şi 7, iar ceilalţi sînt numai supleanţi).

§ 9.

Profesorii ordinari de la respectivele institute de învăţămînt locale [î]şi vor reţine posturile sale de profesori, pînă cînd cu recurată[11] acurateţă vor corespunde oficiilor sale sau pînă cînd vreuna-alta necesitate urgentă a Arhidiecezei nu va pofti aplicarea lor şi la altă oficia diecezană.

§ 10.

Pentru una mai de aproape informare a Ordinariatului metropolitan despre purtarea tuturor profesorilor de la institutele de învăţămînt locale respectivele direpţiuni vor da din oficiu în fiecare an cu finea semestrului II a anului scolastic informaţiuni conştiincioase şi precise despre purtarea atît morală, cît şi oficioasă a respectivilor profesori.

[8] profesi = profesori.
[9] seculari = civili.
[10] antaniu = întîi,
[11] recurată = cerută.

B. Modalitatea censurării profesorilor de la institutele de învățămînt locale

§ 11.

Președintele comisiunii censuratoare locale ordinariu este mitropolitul, iară din delegațiune pentru candidații de profesori la studiile teologice vicariul general; pentru ceilalți candidați de profesori de la celelalte institute de învățămînt locale direptorii respectivi, iară esaminarea fiecărui profesore de la toate institutele de învățămînt locale se va face după norma următoare:

§ 12.

Profesorii supleanți de la toate institutele de învățămînt locale sînt obligați amăsurat § 6 și 7 a se supune unei censure din obiectele de învățămînt ce cad în raisonul specialității ce și-au luat asupră-și în termen de 3 ani și anume pentru celi acum fungenti[12], dacă în cualitatea lor de profesori supleanți prin cualificațiune, aptivitate, manieră și diligență au corespuns misiunii sale, începînd a se computa de la ziua publicării acesteia deciziuni, iar pentru celi de aici încolo, de la aplicarea lor.

§ 13.

Esaminanzii amăsurat § 6 și 7 au a se insinua[13] în scris la directorele institu[tu]lui respectiv, cel puțin cu 3 luni înainte de espirarea termenului prescris în § 12 pentru unul din conplesele ce cuprind obieptele de esaminare de la respectivele institute de învățămînt.

§ 14.

Obiectele de esaminare se împart în anumite conplese (grupe) după anumitele obiepte de învățămînt de la institutele locale și adică:

1) La Facultatea teologică obieptele de esaminare se împart în 4 complese: a) *Dogmatica generală și specială* cu cunoștința esaptă a tuturor adevărurilor de credință dogmatică și morală — și demustrațiunea dogmatică ale acelora — și vin ca ajutoare: cunoștința esaptă a istoriei S.[14] Dogme și din științele filozofice: a logicii și a metafizicii cel puțin; b) *Studiul biblian,* la care se reduce cunoștința și înțelegerea cît mai esaptă a S. Scripturi după ambe testurile, adică: răsăritean și apusan și ca ajutoare cunoștința istorică a testului sacru din ambe testamentele preste tot — și cu respect la singuraticele cărți adică: introducerile generale și speciale, cunoștința regulilor exegezei, adică ermeneutica, cunoștințe arheologice mai ales sacre, cît mai estinse și cunoștința limbilor testului V.[15] și N.[16] adică a celei ebraice și grecești cel puțin în traducere — și după regulile gramaticale;

[12] fungenti = acum în slujbă, în activitate.
[13] insinua = anunța.
[14] S. = sfintei.
[15] V. = Vechi.
[16] N. = Nou.

c) *Teologia morală şi pastorală,* la care se reduce cunoştinţa esaptă a tuturor regulilor teoretice şi practice a teologiei morale şi pastorale cu desfăşurarea lor istorică şi ca ajutoare cunoştinţe mai generale din dogmatica generală şi specială; d) *Istoria bisericească şi dreptul canonic,* la care se reduce cunoştinţa esaptă a istoriei bisericeşti şi preste tot şi anume a lăţirii credinţei, a dogmelor, a patrologiei, a eresurilor, certelor şi desbinărilor bisericeşti, a instituţiunilor şi ceremoniilor sau şi a dreptului canonic sau bisericesc după funtanile[17] şi toate părţile lui teoretice şi practice şi ca ajutoare: cunoştinţa bună dogmatică şi a limbii latine şi greceşti.

2) *În Gimnaziu,* obieptele de esaminare se împart asemenea în 4 complese şi adică: a) Filologia clasică, greaca şi latina, cu tot aparatul ei, gramatica — istoria — geografia — anticităţi, critica — analize — esegeze etc. etc. şi anume dintre greci: Homer — Herodot — Xenofon — Demostene şi Platon; iar dintre latini: Cicerone — Cezare — Liviu — Salustiu — Tacit — Virgiliu — Ovidiu şi Horaţiu; b) *Matematica şi fizica,* cu algebra şi geometria mai strîns, iar cu astronomia şi chimia mai puţin strîns; c) *Istoria naturală şi universală,* cu geografia, istoria patriei, a românilor şi numismatica; d) *Filozofia* şi una din limbile patriei, germana sau magiara cu literatura lor.

3) *La Şcolile Normale,* cari după natura scopului principale, precum şi a obieptelor de învăţămînt propunînde sînt strîns legate laolaltă cu Institutul de pedagogie, prin urmare obieptele de esaminare la ambele acestea institute se mărginesc la un singur complex, la care se reduc: a) *Religiunea (Cathechismul mare) cu istoria biblică a Testamentului Vechi şi Nou;* b) *Gramatica limbii latine, germane, magiare şi stilistica;* c) *Noţiuni generale geografice şi istorice* şi în specia[l] împărţirea Europei, geografia împărăţiei Austriei, a patriei şi istoria patriei; d) *Noţiuni generale matematice — fizice — naturale şi economice* şi în specia[l]: arithmetica vulgară toată — fizica populară — istoria naturală şi economia practică.

§ 15.

La obieptele de mai sus se adaugă pentru fiecare complex limba şi literatura română ca fundament a toată censura şi conditio sine qua non, fiindcă e singuru[l] vehicul al instituţiunii în institutele de învăţămînt locale.

§ 16.

Esaminarea va consta din 2 părţi: scripturistică[18] şi verbală, cea de antaniu încă va fi dupla: domestică[19] şi clausuraria cu păzitori[20].

§ 17.

Procedura, care o va trebui să o observe esaminandul se va reduce la următoarele: insinuîndu-se esaminandul prin directorele respectiv de la institutele de învăţămînt locale la preşedintele respectiv pentru censurare [î]şi aşterne

[17] funtanele = izvoarele.
[18] scripturistică = scrisă.
[19] domestică = acasă, la domiciliu.
[20] clausuraria cu păzitori = în faţa comisiei.

atestatele recerute în § 6—7 şi dacă va face censură din obieptele teologice sau gimnaziale va desemna de una dată şi complesul care şi l-a ales spre a depune censura, poate deodată să se dechiare că din care obiect din aceea grupă volieşte[21] a fi esaminat mai strîns sau mai puţin strîns?

§ 18.

Directorele respectiv în termen de 3 zile după insinuare dacă nu va interveni vreo pedică va face dispozeţiuni ca să se adune comisiunea esaminatoare, care în şedinţă specială va decide şi comunica esaminandului una temă liberă pentru o dizertaţiune literară în limba română din obiectele ce cad în complesul ales de esaminandul, carea esaminandul o va lucra acasă şi în termen de 2 luni o va prezenta directorelui.

§ 19.

După prezentarea dizertaţiunii, directorele respectiv în termen de 15 zile va aduna comisiunea censuratoare, carea va supune pre esaminandul la una elaborare clausuraria fără cărţi în termen de 5 ore, dictîndu-i o temă specifică din complesul ales de esaminandul. Elaboratul din complesul filologic e a se face totdeauna în limba latină, iar din celialalte după volia esaminandului în oricare limbă a patriei.

§ 20.

Direptorele după acestea în termen de 3 zile convocînd comisiunea va da lectură acelor 2 elaborate în auziul comisiunii şi va cere părerea membrilor la fiecare primeşte-se ori nu?, iar rezultatul [i]l va pronunţa după majoritate, votul preşedintelui decizînd în caz de cualitatea voturilor.

§ 21.

Deciziunea se va încunoştiinţa numaidecît esaminandului prin preşedintele, de va fi nefavorabile esaminandul se va îndrepta la repetarea aceloraşi elaborate, în aceliaşi termeni, însă cu alte teme; dacă şi la repetare deciziunea ar fi nefavorabilă, esaminandul se consideră de neapt cu totul pentru postul de profesore, şi nici se admite la esaminarea verbală — iară de va fi favorabilă, i se pune termen din 15 zile pentru esaminarea verbală.

§ 22.

Esaminarea verbală se va ţine în figura comisiunii prin unul din membrii ei desemnat de comisiune spre aceasta, sau prin un profesore esaminat nemembru chemat de către comisiune, va fi însă liertat orişicărui membru a comisiunii a pune întrebările şi obiepţiunile, ce cad în sfera specialităţii de esaminare, şi i s-ar vedea de lipsă spre a se convinge despre activitatea esaminandului. Esaminarea va dura 2 ore.

[21] volleşte = voieşte.

§ 23.

După esaminarea verbală preşedintele va culege voturile membrilor dacă se primeşte ori nu? după modalitatea arătată în § 19.

§ 24.

Dacă rezultatul voturilor va fi nefavorabile, esaminandul va putea încă odată a-şi cere repetarea esamenului verbale în termen de 6 luni după formalitatea prescrisă la § 20 însă termenul acestei repetări precum şi a celei din § 20 nu poate să se estindă preste termenul prefipt în § 11.

§ 25.

Iar dacă deciziunea va fi favorabilă comisiunea [î]i va spedui[22] un certificat suscris de preşedintele, de actuariul[23] şi de 2 membri ai comisiunii, că ei au fost esaminatori şi va raporta la Ordinariatul metropolitan spre a-l denumi de profesore ordinariu.

§ 26.

Acestor formalităţi nu vor fi supuşi doctorii de teologie, de filozofie şi arte liberale, nici licenţiaţii de la respectivele studii.

§ 27.

Din celea premize se desfăşoară şi activitatea comisiunii şi a preşedintelui ei faţă cu afacerea censurării carea se reduce la următoarele:

1. a) Preşedintele numaidecît după insinuarea esaminandului, în înţelesul § 17 va aduna pre membrii comisiunii pentru ca să le încunoştiinţeze insinuarea esaminandului şi atestatele lui, ce le-ar alătura despre cualificaţiune şi portare-i şi ca să se determine în conţelegere temele de elaborare; b) Preşedintele publică censurantelui temele destinate după prescrisul § 18; c) Preşedintele anunţă opiniunea comisiunii la elaborate şi esamenele orale după prescrisul § 20; d) Preşedintele încunoştiinţează pre indivizii esaminatori desemnaţi spre aceasta de către comisiune cel puţin cu 3 zile mai nainte de ziua esaminării.

2. Comisiunea din parte-şi va avea a proceda cu toată conştiinciozitatea. a) În determinarea temelor de elaborare şi censurarea acelora, precum şi în dejudecarea răspunsurilor orale; b) Fiecare membru desemnat de comisiune e datoriu a păşi ca esaminator după prescrisele § 22; c) Membrii comisiunii desemnanzi de aceeaşi depăzitori la elaborarea clausuraria a esaminandului [î]şi vor împlini datoria cu toată conştiinciozitatea; d) Membrii comisiunii sînt îndatoraţi în conştiinţă a observa prescrisele esaminării preste tot, şi a-şi da opiniune justă în dejudecarea elaboratelor şi a răspunsurilor orale; e) Comisiunea în caz cînd esaminandul n-ar corespunde pe deplin, ar dori însă ca să repetiască, atunci numaidecît determină după formalităţile prescrise timpul în care s-ar mai putea admite esaminandul spre repetarea esamenului.

---

[22] spedui = elibera.
[23] actuariu = secretar.

§ 28.

Comisiunea esaminatoare în toată procedura va duce un protocol, în care va însemna toate dispoziţiunile şi incidentele ce s-ar întîmpla atît din partea esaminandului, cît şi a orişicărui membru din comisiune şi acesta verificat cel puţin în timp de 3 zile de la finirea censurării verbale se suscrie de preşedintele şi actuariul comisiunii, iar esaminatului i se dă în înţelesul § 24 un certificat întărit cu sigilul comisiunii.

§ 29.

Protocolul şi sigilul de la institutul respectiv se vor conserva în arhivul aceluiaşi şi vor sta sub privegherea direpţiunii respective.

C. Regularea şi aplicarea fondului de instituţiune aşa numit al Baziliţilor

§ 30.

La toţi profesorii ordinari de la toate institutele de învăţămînt locale li se asemna[24] deodată un salariu de cîte 600 fl. v.a. pentru unul, la profesorele de muzică, la profesorele de desemn cîte 500 fl. v.a., pentru unul la profesorele de gimnastică, la superiorele mănăstirii şi la 1 spirituale monah cîte 400 fl. v.a. pentru unul şi după serviciu de 10 ani dacă va lierta starea fondului. Profesorii vor căpăta şi un adaus de 100 fl. v.a. la supleanţii de acum 500 fl. v.a., pre venitori însă pentru supleanţi 400 fl. v.a. de sine înţelegîndu-se cum că toţi profesorii de gimnaziu, precum şi dintre celi de teologie, aceli cari ca atari deodată vor fi şi profesori de religiune în gimnaziu sau şi de pedagogie în institutul preparandial locale şi vor ridica salariile sale în modul mai sus indegetat[25] sistemizate din fondul de instituţiune aşa numit al Baziliţilor, pre cînd celi de la şcolile normale vor căpăta din acela numai o subvenţiune cumulativă de 738 fl., 75 xr. v.a., pre an şi numai „ad rationes scholarum Normalium“ — iară celialalţi profesori de teologie de împreună cu prefeptul de studii din Seminariul clericale domestic ca profesoriu ordinariu [î]şi vor percepe pre lîngă salariile de 315 fl. din fundaţiunea Bobiană pînă aici avută ajutarea conpetinţei lor pînă la 600 fl. v.a., adică un adaus de 285 fl. v.a. pentru unul pre an, din casa Seminariului clericale domestic — totdeodată prefeptul de studii va primi şi celialalte emoluminte[26] pînă aici uzitate.

§ 31.

Pentru mai regulata administrare toate funtanele fondului de instituţiune aşa numit al Baziliţilor şi veniturile aceluia se concentrează sub administraţiune şi ratiotinantele[27] e datoriu în tot anul a-şi aşterne ratiotiniul său la Esaptoratul

[24] asemna = fixează, repartizează.
[25] indegetat = indicat, precizat.
[26] emoluminte = stimulatoare.
[27] ratiotinantele = administratorul.

metropolitan spre reviziune şi orişicînd, încă şi „tempore intermedio" cînd Ordinariatul sau veneratul Consistoriu metropolitan şi-ar tramite comisarii săi spre a cerca şi lua în evidenţă statul fondului şi aceştia ar pofti de la ratiotinantele să li se admanueze[28] cheile casei. Ziarele şi protocoalele duse despre percepţiunile şi erogaţiunile[29] făcute pînă aci din numitul fond, va fi numitul ratiotinante obligat sub grea răspunsătate a se supune toate celea cerute a le admanua şi înaintea lor a-şi da ratiotiniul de pînă aici şi a se lichida, iar funtanele şi veniturile fondului sînt următoarele:

1. Din decime în 25 obligaţiuni	Cap.	271,610 fl. m.c.	5%	13,580 fl. 30 xr.m.c.	
2. Din proventele[30] intercalari	,,	10,900	,, 4%	436 ,, ,,	,,
3. Din proventele parsimoniali[31]	,,	2000	,, 4%	80 ,, ,,	,,
4. Din proventele mensali[32]	,,	7570	,, 5%	378 ,, ,,	,,
5. Din fundaţiunea Bobiană pentru un profesor de filozofie				300 fl. m.c.	
6. Arenda alodiului dom[eniului]				1900 fl. m.c.	
7. Moara				400 fl. m.c.	

Suma = 17.075 fl.m.c. sau în v.austr. 17.928 fl. 55½ xr.

§ 32.

Din venitul acestor funtani salvo calculi erore se vor acoperi spesele ordinare şi estraordinare, cari toate se vor preciza de v[eneratul] Consistoriu în calculul preliminariu, ce se va face în fiecare an pentru cerinţele obveniente[33] şi din ce va mai prisosi se va forma un fond de rezervă pentru lipsele interveninde.

§ 33.

Acestea dispoziţiuni se pun în lucrare în mod provizoriu de la prima ianuariu 1866 şi vor avea valoare pînă cînd cîştigîndu-se documentele necesare se va face o regulare şi aplicare definitivă a fondului de instituţiune aşa numit al Baziliţilor.

Din şedinţa Consistoriului metropolitan ţinută în Blasiu în 12 martiu şi repetată în 16/4 apriliu 1866.

Mitropolitul Alexandru m.p.

Ştefan Manfi m.p. — notariu.

[28] admanueze = înmîneze.
[29] erogaţiunile = alocaţii, cheltuieli
[30] proventele = veniturile.
[31] parsimoniale = din economii.
[32] mensale = lunare.
[33] obveniente = care se vor ivi.

A DOCUMENT FROM THE YEAR 1866 CONCERNING THE REORGANIZATION OF THE SCHOOLS AT BLAJ

(Summary)

In the Blaj collection of the State Archives of Cluj-Napoca, the personal archives of Alexandru Șterca-Șuluțiu a transcript is preserved of a document written in the spring of 1866 concerning the reorganization of the schools at Blaj. Though it is entitled project or provisional regulations, the document represents in fact the decision of the metropolitan consistory taken in two sittings on 12. March and 16. April 1866. Being signed by the archbishop Alexandru Șterca-Șuluțiu and the metropolitan secretary Ștefan Manfi it can be considered as the organizational statute of the schools of Blaj.

The document includes 3 large chapters and 32 paragraphs. The first chapter is entitled *Regulations concerning the management of the institution.* It comprizes the first 10 paragraphs.

The second chapter has the title *Modalities for selecting the teachers for the local educational institutes.* It contains the paragraphs 11—29 and, in fact, it is the most important chapter, as it settles the necessity of the constitution of examining boards for the candidates as well as the subjects the candidates had to prepare in order to obtain a post at Blaj.

The last chapter is entitled *Regulation and utilization of the institutional funds called Basilian.* The chapter includes paragraphs 30—32, establishing the amount of salaries for the various categories of teachers payed out of the Basilian funds and other sources of income.

The document is important as it completes our present knowledge about the state of the schools at Blaj on the eve of the coming of the dualist regime.

Once published the document will be available to all the students of Romanian learning and culture in the 19 th century.

LEGILE LUI APPONYI ŞI ACTIVITATEA PARLAMENTARĂ A DEPUTAŢILOR ROMÂNI (1907)

La începutul secolului al XX-lea, Monarhia austro-ungară aflată în faza de trecere la stadiul imperialist al dezvoltării sale, păstra pe plan economic şi politic puternice rămăşiţe feudale. Îngemănarea a două tendinţe, şi anume, menţinerea cu orice preţ a privilegiilor feudale — în ciuda acutelor contradicţii sociale dublate de puternice contradicţii naţionale —, alături de politica expansionistă a oligarhiei financiare a caracterizat viaţa economico-social-politică a Imperiului. Politica externă agresivă în Balcani, accentuarea oprimării sociale şi naţionale a popoarelor Monarhiei şi măsurile luate pentru stăvilirea dezvoltării economice, politice şi culturale a naţionalităţilor au dus la agravarea situaţiei popoarelor subjugate din Imperiul austro-ungar.

De-a lungul deceniilor scurse de la încheierea pactului dualist, guvernele maghiare au perseverat în politica lor de maghiarizare forţată şi de oprimare culturală a naţionalităţilor ţării. Şcolile de stat şi biserica au constituit alături de asociaţiile laice şi religioase, instrumente ale deznaţionalizării[1]. Şcoala în limba maternă era principalul adversar al penetraţiei şi al oficializării limbii de stat în teritoriile locuite de nemaghiari. Şcoala naţionalităţilor — cea care asigura transmiterea valorilor culturale în limba maternă şi constituia forma de cultivare a idealului naţional —, cea care contribuia la sădirea conştiinţei de sine a naţionalităţilor şi devenea un avanpost al luptei permanente pentru apărarea, conservarea şi dezvoltarea limbii materne[2], a avut la sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul celui de-al XX-lea, un rol esenţial în adîncirea procesului de luptă pentru eliberarea socială şi naţională a popoarelor Monarhiei.

Politica de discriminare în domeniul şcolar se îndrepta cu precădere împotriva învăţămîntului naţionalităţilor redus la gradul inferior şi la posibilităţi restrînse de dezvoltare. În cele ce urmează, vom încerca să scoatem în relief cîteva din străduinţele guvernanţilor maghiari în politica şcolară, care au constituit forme tipice de legiferare a asupririi naţionale.

Atît legea învăţămîntului primar cît şi cea a naţionalităţilor, ambele votate în 1868, asigurau drepturi minimale de utilizare a limbii materne în şcoală. Se acorda confesiunilor şi asociaţiilor dreptul de a înfiinţa şcoli şi de a stabili limba de predare. Articolul 11 din legea învăţămîntului (XXXVIII) acorda bisericilor posibilitatea de a numi învăţătorul în şcoala patronată, de a fixa salariile şi taxele de subvenţie, de a redacta

---

[1] L. Vajda, *Despre situaţia economică şi social-politică a Transilvaniei în primii ani ai secolului al XX-lea*, în *Studii şi materiale de istorie modernă*, 1957, I, p. 285—349.

[2] *Unirea Transilvaniei cu România. 1 Decembrie 1918*, Bucureşti, 1968, p. 347.

manualele și a stabili planul de învățămînt. Stipulațiile articolului 17 din legea naționalităților (XLIV) obligau statul a introduce în școlile de stat situate în regiunile locuite de naționalități limba maternă a acestora. Articolul 18 prevedea crearea de catedre speciale în școlile secundare și superioare în caz de bi- sau trilingvism[3].

Legile votate, aflate în strînsă legătură cu dualismul politic impus, denotau teama de naționalități, politica moderată a guvernului maghiar și intenția de a institui un control sever asupra întregului sistem școlar. Concesiile făcute bisericii, confesionalismul de conținut manifestat în procesul de învățămînt, cît și cel cuprins sub aspectul organizatoric-administrativ, nu păreau să constituie un pericol pentru ideea de stat național unitar. Asta în concepția politicienilor maghiari, fiindcă pe seama naționalităților, pavăza și ajutorul bisericii constituiau elemente vitale ale supraviețuirii ca neam și ale luptei pentru triumful adevărului istoric.

Legea școlară din 1879 (XVII) a introdus limba statului ca obiect de învățămînt în toate școlile populare. Se acorda un răgaz de patru ani învățătorilor confesionali pentru a-și însuși la perfecție limba oficială. O întreagă armată administrativă compusă din prefecți, vice-prefecți, revizori școlari era pusă în slujba maghiarizării. Se votau dări asupra populației, din care se premiau cei ce progresau în învățarea și predarea limbii statului. Această lege a însemnat un prim pas făcut de Partidul liberal maghiar în politica sa de restrîngere a drepturilor școlare ale popoarelor nemaghiare[4].

Legea școlară din 1883 (XXX), „ce amenința cu dezastru și atingere instrucțiunea în școlile noastre medii naționale și confesionale", cum se menționa în manifestul semnat cu ocazia convocării unei adunări de protest la Deva în 10 martie 1883[5], prevedea introducerea și predarea obligatorie în limba statului, a istoriei limbii și literaturii maghiare în școlile naționalităților.

Legea școlară din 1891 (XV) a dispus crearea de grădinițe pentru copii de vîrstă preșcolară și educația în limba oficială[6]. Cele mai firave mlădițe ale generațiilor de limbă nemaghiară se aflau expuse pericolului asimilării forțate.

---

[3] *Szemelvények abszolutizmuskori és dualizmuskori magyar történeti forrásokból (1849—1918)*, Budapesta, 1973, p. 120—136; *Utasítás a községek számára a népiskolai oktatást rendező 1868-ki XXXVIII t.c. végrehajtása tárgyában*, Buda, 1869; Statutul organic a fost sancționat la 28 mai 1869, vezi *Organizarea provizorie a învățămîntului național-confesional în mitropolia greco-ortodoxă a românilor din Ungaria și Transilvania*, Lugoj, 1872, și *Regulament pentru organizarea învățămîntului în școlile populare (1878)*, în *Biserica și școala*, XXXI, nr. 3 din 14/27 ian. 1907, p. 9—16, nr. 4 din 21 ian./3 febr. 1907, p. 9—14.

[4] Kemény G. Gábor, *A magyar nemzetiségi kérdés története I. 1790—1918*. Budapesta, 1946, p. 125; Hamar Mária, *A magyar nyelv kötelező tanításáról szóló 1879 évi törvényről*, în *Századok*, 1976, nr. 3, p. 84—118.

[5] O. Vlad, *Aspecte din istoria învățămîntului în municipiul Deva*, în Sargeția, 1970, VII, p. 221.

[6] Kemeny, *op. cit.*, p. 131.; *Képviselőházi irományok*, XXII, Budapesta, 1887—1892, 765 ir., p. 59.

În fine, legea școlară din 1893 (XXVI) privind retribuirea învățătorilor[7], anula dreptul bisericilor de a fixa salariul învățătorilor din școlile confesionale, stabilind un salariu obligatoriu de 300 coroane și o remunerație de 50 coroane la cinci ani de vechime. Se preconiza totodată și posibilitatea acordării „ajutorului de stat". Articolul 11 stipula următoarele: în cazul în care valoarea „ajutorului" depășește suma de 60 coroane, ministrul cultelor și instrucțiunii publice era autorizat de a numi un nou învățător în școala atinsă de rigorile legii. Articolul 12 conferea ministrului dreptul de a suprima școala elementară sau confesională și de a o transforma în școală de stat, în cazul în care învățătorii dovedeau „antipatriotism", sau sufereau consecutiv două pedepse administrativ-disciplinare[8]. Școala care nu putea fi susținută materialicește de comunitate era închisă sau etatizată, măsuri cu uriașe repercursiuni asupra sistemului de învățămînt al naționalităților Ungariei. Această lege a stat la baza ordonanțelor și regulamentelor școlare, de tristă amintire, emise mai tîrziu.

Înființarea în anul 1896 a 138 de școli primare cu limba de predare maghiară, din care un număr de 211 în teritoriile locuite în majoritate de români[9] — măsură luată de ministrul cultelor și instrucțiunii publice Gyula Wlassics —, a fost un alt exemplu al înrăutățirii situației școlilor patronate de biserică.

La 20 octombrie 1904, guvernul István Tisza, prin ministrul A. Berzeviczy, a prezentat Dietei un proiect pentru modificarea legii școlare existente, în sensul reducerii autonomiei școlilor confesionale cu limba de predare nemaghiară[10]. Articolul 13 preciza că după șase ani de școală elevul era obligat a se exprima corect în limba statului, atît în scris cît și în citit. Articolul următor prevedea că în acea școală primară unde existau cel puțin 20 de elevi maghiari și care formau 20% din total, predarea se va face în limba statului. Sarcina învățătorilor era astfel îngreunată și dublată, fiind siliți a aprofunda la perfecție limba de predare și a se ocupa de educația în limba oficială. Un alt articol instituia o cenzură severă asupra planului de învățămînt, a manualelor școlare și a bibliotecilor școlilor confesionale. Totodată statul își aroga dreptul de a trece sub patronajul său școlile confesionale a căror subvenție depășea jumătate din bugetul școlii. Statul avea posibilitatea de a numi, a pedepsi și priva de post învățătorii din școlile confesionale, conform articolului 41/42[11].

---

[7] Kemény, *op. cit.*, p. 131.; articolul de lege cu nr. XXVII din anul 1875 privind pensiile învățătorilor a fost modificat în 1885, în sensul că numai acei învățători primeau pensia, care stăpîneau limba statului.; *Noul atac asupra școlilor noastre (politica maghiară de instrucție)*, Sibiu, 1893.

[8] Kemény, *op. cit.*, p. 133.

[9] I. Mateiu, *Un champion de la magyarisation. Albert Berzeviczy*, București, 1936, p. 4.

[10] Teodor V. Păcățian, *Cartea de aur sau luptele politico-naționale ale românilor de sub coroana ungară*, Sibiu, 1915, VIII, p. 146—161.

[11] *Képviselőházi Napló*, I, Budapesta, 1905—1906, p. 87.

Acest proiect de lege n-a fost discutat în Dietă. La finele anului 1904, guvernul a demisionat iar Dieta a fost dizolvată. Documentul rămas în arhive a fost utilizat peste cîțiva ani la redactarea legilor școlare purtînd numele ministrului cultelor și instrucțiunii publice din anul 1907, Albert Apponyi.

Toate aceste măsuri școlare enumerate mai sus au provocat un puternic val de protest în rîndul naționalităților Ungariei. Rezoluțiile și moțiunile adoptate, starea de spirit, combativitatea și hotărîrea de luptă au caracterizat voința popoarelor subjugate de a-și apăra cu orice preț dreptul sacru de folosire a limbii materne în școală[12].

Pe acest fundal al bătăliilor purtate pentru păstrarea neîntinată a învățămîntului românesc, mișcarea națională a cunoscut în primii ani ai secolului al XX-lea, o evidentă creștere a activismului politic. Victoria din alegerile parlamentare din anii 1905 și 1906, alături de manifestul programatic de o deosebită importanță al Partidului Național Român din 1906, sînt momente ale consolidării politice a partidului și a întregii mișcări naționale. P.N.R. s-a ridicat cu fermitate în apărarea individualității naționale a poporului român, luptînd cu demnitate și curaj împotriva diferitelor grupări ale burgheziei maghiare, care în pofida divergențelor, se declarau solidare în problema menținerii regimului instituit la 1867 și cooperau cu moșierimea șovină, — refractară oricăror tentative de progres social —, în adoptarea de măsuri avînd drept scop păstrarea și perpetuarea supremației politico-economice[13].

Activitatea parlamentară a deputaților naționalităților are un rol bine definit în această perioadă în care guvernul coaliției maghiare nu reușește în lupta dusă contra Austriei pentru salvgardarea supremației Ungariei și obținerea frînelor conducerii destinelor Monarhiei, fiind silit a abandona proiectele de reforme democratice și de a încheia în anul 1906, pactul cu Suveranul. Nereușita politică încearcă a fi dezvinovățită și mascată în fața opiniei publice tocmai prin politica reformelor școlare[14]. Însăși condițiile existente reclamau intervenția brutală a statului: situația grea a școlilor, starea materială precară a învățătorilor și nemulțumirile acestora sînt ingenios exploatate de legiuitorii sistemului de învățămînt, care pregătesc lovitura de grație pentru școlile naționalităților[15].

---

[12] *Arhivele statului Budapesta*, fond președinția Consiliului de miniștri, 1905, XLI, doc. nr. 161—5496: raportul ministrului austro-ungar la București, contele Pallavicini, din 9 noiembrie 1904, în care se relatează despre convorbirile avute cu personalități politice din capitala României în problema legilor școlare. Ambasadorul remarcă opoziția lui Brătianu la politica culturală a guvernului maghiar.

[13] I. Cicală, *Mișcarea muncitorească și socialistă din Transilvania (1901—1921)*, București, 1976, p. 53.

[14] I. Tóth Zoltán, *Magyarok és Románok. Történelmi tanulmányok*, Budapesta, 1966, p. 457.

[15] Presa oferă un bogat material: cereri de mărire a salariului învățătorilor din școlile confesionale, în *Revista Bistriței*, II, nr. 5, 6, 8, 9, 10 din febr.-mart. 1906, *Telegraful român*, LV, nr. 5 din 16/29 ian. 1907, p. 19, *Unirea*, XVII, nr. 5 din 9 febr. 1907, p. 59—60; organizarea de colecte pentru completarea fondurilor

La începutul anului 1907, guvernul coaliției se afla în posesia unor proiecte de lege prin care se viza întărirea independenței țării în dauna restrîngerii autorității Vienei și în scopul intensificării procesului asupririi culturale a popoarelor nemaghiare. Astfel, proiectul ministrului de interne, contele Gy. Andrassy, privind recrutările și încorporările pentru armata comună, stipula introducerea limbii maghiare ca limbă de instrucție și în contingentele naționalităților. Relația cauzală era simplă: prin aducerea învățămîntului și a armatei la același numitor, prin generalizarea limbii oficiale, se putea lupta cu succes atît împotriva Vienei, cît și a naționalităților. Proiectul de lege a provocat o puternică îngrijorare și adînci nemulțumiri în rîndul popoarelor nemaghiare[16].

Valul de puternic șovinism care a cuprins opinia publică maghiară la granița anilor 1906/1907 relativ la revizuirea legii naționalităților, soluțiile diverse emise pe plan educativ în vederea accelerării procesului deznaționalizării[17], situația materială dificilă a învățătorilor din școlile de stat și experimentele străine vizînd aplanarea conflictelor școlare (germanizarea de la Poznan, drept exemplu)[18], au premers nașterea legilor de tristă amintire, cunoscute în istorie sub numele de „lex Apponyi".

Legile școlare din anul 1907 au constituit obiectul dezbaterilor celei mai frămîntate perioade parlamentare (1906—1910) din istoria guvernării coaliției[19], stîrnind o furtună de proteste, atît pe plan intern cît și extern. Ele au fost prezentate Dietei la 21 februarie 1907 de către ministrul A. Apponyi. După citire, legile au fost date spre cenzurare comisiilor școlară și financiară, pentru a fi supuse apoi dezbaterilor parlamentare[20].

Primul proiect de lege (nr. XXVI), „despre îmbunătățirea salariilor învățătorilor din școlile susținute de stat"[21], făcea referiri concrete la chestiunea stabilirii salariului învățătorilor, preocupîndu-se de ameliorarea situației social-materiale a acestora.

școlare, în *Transilvania*, XXXVII, 1906, IV—VI, iul.-dec., p. 111—112, *Biserica și școala*, XXXI, nr. 1 din 1/14 ian. 1907, p. 5, *Unirea*, XVII, nr. 1 din 5 ian. 1907, p. 22; examene pentru ocuparea posturilor vacante de învățători, în *Rev. Bistriței*, III, nr. 1. 6, 8, 11, 12, 15, 16, din ian.-mart. 1907, *Bis. și școala*, XXXI, nr. 1, 2, 4, 5, 14, 16, 18, 20, 22, 23, 24, din ian.-apr. 1907; știri despre intențiile ministrului Apponyi, în *Tel. rom.*, LV, nr. 2 din 6/19 ian. 1907, p. 7, *ibid.* LV, nr. 12 din 1/1 febr. 1907, p. 45; informații despre disputele parlamentare, în *Tel. rom.*, LV, nr. 3 din 11/24 ian. 1907, p. 9, *ibid.* LV, nr. 4 din 13/26 ian. 1907, p. 13.

[16] *Magyarország története*, IV, Budapesta, 1972, p. 430.

[17] Vezi Halász Ferenc, *Az állami népoktatás*, Budapesta, 1902, și lucrarea de „uz confidențial" a lui Huszár Antal, *A magyarországi románok...*, Budapesta, 1907, secția VI-a, capitolul 7, p. 448—455.

[18] Dolmányos István, *A lex Apponyi (az 1907-évi iskolatörvények)*, în *Századok*, 1968, nr. 3—4, p. 484—535.

[19] A fost constituită la 8 aprilie 1906, sub președinția lui Sándor Wekerle, în urma pactului încheiat între Monarh și opoziția maghiară.

[20] *Tel. rom.*, LV, nr. 18 din 17 febr./2 mart. 1907, p. 74.

[21] *Magyar Törvénytár. Az 1907-évi törvényczikkek*, Budapesta, 1908, p. 357—369.

Al doilea proiect de lege (nr. XXVII), „despre raportul de drept și salariile învățătorilor din școlile comunale și confesionale“[22], în contradicție flagrantă cu dreptul fiecărui popor de a se instrui în limba maternă, — drept recunoscut de legea naționalităților din 1868 —, cu logica și principiile fundamentale ale pedagogiei moderne, urmărea, — prin conținutul și spiritul ei —, maghiarizarea școlilor comunale și confesionale românești și a celorlalte naționalități din Ungaria. Aceste școli românești, factori de unificare a comunității, elemente de bază ale forței de rezistență morală a poporului, se aflau sub patronajul bisericii ortodoxe și greco-catolice, care împreună cu băncile populare, cu sprijinul Astrei și al altor organizații și societăți culturale, — al întregului popor —, susțineau în plan material desfășurarea procesului de învățămînt[23].

De la bun început, legea îi declara pe învățători ca „funcționari“, titulatură care alături de obligativitatea prestării jurămîntului de credință față de „patrie“ și datoria de a educa tinerele generații în spiritul dragostei față de „țară“, nu lăsau nici o umbră de îndoială asupra caracterului îngrăditor, de voită deznaționalizare a întregii politici școlare maghiare.

Articolul doi fixa salariile învățătorilor din școlile comunale și confesionale la dublul celui stabilit în 1893; salariul de bază era cuprins între 1000—20000 coroane și avea șase gradații, iar indemnizația anuală varia între 200—600 coroane. Scopul urmărit era evident: în primul rînd de a domoli nemulțumirile învățătorilor datorate salariilor mici, — comparativ cu legea salarizării învățătorilor din școlile de stat —, și de a curma eventuala împotrivire a acestora față de politica statului; în al doilea rînd, prin baremul ridicat de salarizare impus comunităților și bisericii naționalităților, legea a forțat școlile comunale și cele confesionale care nu-și puteau onora obligațiile financiare față de învățători, să recurgă la „ajutorul de stat“.

Articolul 13 preciza că acele școli care nu puteau susține materialiceşte corpul didactic și nu apelau la „ajutorul de stat“, își pierdeau autonomia și treceau sub jurisdicția statului. Ajutorul de care beneficiau școlile naționalităților era condiționat de următoarele: predarea anumitor materii se făcea în limba oficială, iar în ultimii doi ani de studii, limba statului devenea obligatorie; școlile erau silite să înainteze spre aprobare planurile de studii, orarul lecțiilor, manualele școlare, cărțile de citire, precum și materialul didactic. În cazul în care „ajutorul de stat“ depășea suma de 200 coroane, ministrul cultelor și instrucțiunii publice era autorizat să numească învățătorul în școala supusă rigorilor legii.

---

[22] *Ibidem.*, p. 370—394; vezi Lazăr Triteanu, *Noua lege școlară*, Sibiu, 1907; *Tel. rom.*, LV, nr. 15, 16, 17 din febr. 1907.

[23] *Unirea Transilvaniei cu România*, p. 348.

Articolul 17 impunea învățătorilor să dezvolte și să întărească la elevi conștiința apartenenței la statul național unitar și sentimentul solidarității cu naționalitățile maghiară.

Articolul 19 preciza că spiritul național trebuie să stea la baza educației, amenințîndu-se cu excluderea din învățămînt dascălii ce îndrăzneau a insufla elevilor sentimentul apartenenței de neam. În continuare se stipula că acei învățători care nu dădeau rezultate și nu se conformau legii, să fie destituiți, la fel ca și cei care neștiind limba statului, nu reușeau să o aprofundeze în termenul prescris.

Conform articolului 25, dacă într-o școală comunală sau confesională un învățător suferea o a doua condamnare-admonestare din pricina rezultatelor slabe obținute, acesta era destituit, ajutorul retras și școala trecea sub autoritatea statului.

Analiza atentă a legii școlare denotă evidenta tendință de maghiarizare a guvernului coaliției. Acordarea ajutorului de stat facilita controlul riguros al organelor administrative, fapt care aducea cu sine sporirea numărului de ore destinate predării în limba oficială și permitea suspendarea învățătorilor din școlile popoarelor nemaghiare, fără a cere în prealabil consimțămîntul autorităților bisericești. Țelul final al legii îl constituia transformarea tuturor acestor școli în instituții de cultură aflate sub controlul permanent al statului. Se urmărea ca învățătorii aflați sub tutela bisericii, să fie acaparați în întregime și fiind astfel la discreția autorităților, să poată fi folosiți ca factori politici hotărîtori în mediul rural[24].

Articolele 18 și 19 au constituit cea mai grăitoare dovadă a „bunelor intenții" a întregii politici școlare maghiare, de îngrădire a liberei dezvoltări a limbii și culturii naționalităților Ungariei.

Articolul 18 spunea textual că dacă în școala confesională numărul elevilor cu limba maternă maghiară este mai mare de 20 și formează 20% din total sau jumătate din cei înscriși, atunci predarea se va face în limba statului.

În articolul 19 se stipula că în toate școlile naționalităților, indiferent de faptul că beneficiau de ajutor de stat sau nu, la finele celor patru ani de studii, elevul trebuia să-și exprime clar gîndurile în limba oficială, atît verbal cît și în scris.

Toate aceste măsuri discriminatorii converg în a facilita însușirea limbii statului, înstrăinarea de graiul matern și forțarea convertirii populațiilor nemaghiare la ideea de stat național unitar.

Dezbaterile pe marginea proiectelor de lege prezentate au reliefat una din cele mai de seamă prezențe ale activității și rolului naționalităților în viața politică a Ungariei dualiste.

In primul rînd au luat atitudine conducătorii bisericii ortodoxe române care convocați de mitropolitul Mețianu într-un consistoriu bise-

[24] I. Hajós, *Vasile Goldiș, Despre problema națională*, București, 1976, p. 125.

ricesc reunit la Sibiu la începutul lunii martie 1907[25], au dezbătut timp de două zile paragrafele proiectelor de lege. Observațiile, îngrijorarea și nemulțumirile la adresa legii care „... atinge în mod esențial viața internă a confesiunilor susținătoare de școli, și în special în drepturile autonome ale bisericii noastre asigurate prin legile fundamentale ale țării...", au fost cuprinse într-un Memoriu. De comun acord s-a hotărît trimiterea unei delegații la Budapesta care să înmîneze guvernului Memoriul. La data de 7 martie 1907, mitropolitul Mețianu, însoțit de N. Popea, episcopul de Caransebeș și I. Papp, episcopul de Arad, au remis documentul ministrului Apponyi[26]. Fără nici un rezultat.

Consistoriul greco-catolic al bisericii de Alba-Iulia și Făgăraș, într-un Memoriu cuprinzînd hotărîrile luate în urma consfătuirii comune din 7—8 martie 1907 de la Blaj, a protestat în Dietă, în Camera Magnaților și la Suveran[27], arătînd că: „... Proiectul de lege cu nr. XXVII îl consideră discriminator pentru rețeaua de școli patronată de biserica greco-catolică...", și că „... scopul proiectului de lege îl constituie stabilizarea salariului învățătorilor, aceasta însemnînd în fond exterminarea școlilor nemaghiare..."[28]

În paralel cu mișcarea de revoltă a bisericii, deputații români au pornit în Parlamentul de la Budapesta, bătălia oratorică cu propovăduitorii legilor școlare.

La ședința din 9 martie referitoare la proiectul de lege privind îmbunătățirea salariilor învățătorilor din școlile de stat a luat cuvîntul Teodor Mihali. Acesta reclama abuzul legiuitorilor, care omițînd cu bună știință convocarea unei anchete pentru a dezbate pe larg proiectul de lege, au adus în mod direct în Dietă, stipulațiile privind salarizarea și subvenționarea învățătorilor din școlile de stat. Deputatul român remarca că „... urcarea salariului învățătorilor, atît cu privire la cei de stat, cît și la cei confesionali.... (întrezărește în mod lucid concurența politică născută între învățătorii de stat și cei confesionali, precum și țelul urmărit de guvernanții maghiari care prin inegalitatea salarizării voiau să accelereze progresul diferențieri politice a învățătorimii naționalităților, tocmai în sprijinul eficienței maghiarizării), nu ia în considerare situația materială a poporului, faptul că masele populare nu vor putea suporta sarcina deosebit de grea care le-a fost impusă..."[29]. În acest sens cere instrucție primară gratuită.

Un alt deputat român, Aurel Novacu, trece în revistă paragrafele legii și critică politica discriminatorie a guvernului care încearcă să în-

---

[25] *Unirea*, XVII, nr. 9 din 6 martie 1907, *Tel. rom.* LV, nr. 17, 18, 23 din febr.-mart. 1907.

[26] *Tribuna*, XI, nr. 42, 43 din febr.-mart. 1907.

[27] Kemény, G. Gábor, *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában (1906—1913)*, V, Budapesta, 1971, p. 141—143; *Unirea*, XVII, nr. 11, 12, 13 din april. 1907.

[28] Kemény, *op. cit.*, p. 141.; *Tel. rom.*, LV, nr. 21, 22, din febr.-mart. 1907.

[29] *Képviselőházi Napló*, VII, Budapesta, 1906—1910, p. 223—225.

depărteze pe tinerii învățători originari din ținuturile locuite de naționalități, de pământul lor de baștină, tocmai prin categoriile de salarizare și stratificare introduse în numirea absolvenților de școli pedagogice. În încheierea expozeului său, A. Novacu, prin întrebarea pe care o ridică plenului Dietei rezumă în fapt miezul legii școlare, „... oare e posibilă instrucția poporală cu succes în limba care nu e limba poporului?..."[30].

În cuvîntarea sa din 11 martie, Alexandru Vaida cere reformarea sistemului de învățămînt în sensul deschiderii către nou, modern și progresist[31]. Observă că cele mai recente școli de stat au fost înființate în regiunile locuite de naționalități, subliniind primejdia deznaționalizării pentru aceste zone; amintește de faptul că învățătorii de stat, ca urmare a sistemului de salarizare pe categorii preferențiale, devin adversarii dezvoltării libere și nestînjenite a învățămîntului în limba maternă a popoarelor nemaghiare. Deputatul român reliefează cu curaj manevrele de culise ale guvernului coaliției, care „... a adus pe tapet acest proiect de lege numai pentru a abate atenția lumii de la multe probleme care preocupă opinia publică. Noi, naționalitățile, avînd un rol de opoziție, creăm guvernului o situație comodă. Ne poate lovi și abate totodată atenția opiniei publice de la multe mizerii curente"[32].

Considerațiile privind cerința inamovabilității și nepermutabilității învățătorilor, ca și independența totală față de autoritatea de stat, — care în urma legii și-a lărgit puterea disciplinară, sistemul remunerației punînd învățătorii din școlile statului la discreția organelor administrative —, fac obiectul expunerii lui Aurel Vlad în ședința Dietei din 13 martie. Se reclamă cu hotărîre aplicarea învățămîntului în limba maternă, pentru că este „... o cerință pedagogică, ca în școli, cetățenii de limbă nemaghiară să primească instruire în limba proprie..."[33].

Iuliu Maniu considera proiectul de lege drept verigă în lanțul care frînează libera dezvoltare culturală a naționalităților și critica introducerea obligatorie a limbii maghiare în școlile de stat din teritoriile locuite de nemaghiari; în plus, amintește de faptul că și „religia se dorește a se învăța ungurește"[34]. Concluzia emisă relativ la caracterul asupritor al legii, fiindcă „forțarea și introducerea silită a limbii maghiare în școlile populare nu zace în interesele poporului maghiar, din contra, e în detrimentul acestuia, pentru că prin forțarea volnică a limbii maghiare va prinde teren înstrăinarea naționalităților de poporul maghiar, care tulbură climatul stabilit..."[35] este extrem de lucidă și constituie un serios avertisment pentru politica de „mînă forte" a coaliției.

[30] *Ibidem.*, p. 225—230.
[31] *Ibidem*, p. 240—261.
[32] *Tel. rom.*, LV, nr. 24 din 3/6 martie 1907, p. 97.
[33] *Képviselőházi Napló*, VII, p. 289—293.
[34] *Ibidem*, p. 297—307.
[35] *Iibdem*, p. 303.

În pofida dîrzei opoziții parlamentare a deputaților naționalităților, legea privind îmbunătățirea salariilor învățătorilor din școlile de stat a fost votată la 19 martie 1907[36].

Pe întreg parcursul acestei perioade de timp, naționalitățile Ungariei au organizat acțiuni de protest, întruniri populare precum și o activă campanie de presă, însoțită de moțiuni și rezoluții împotriva proiectului de lege votat[37]. În editorialul intitulat „Pentru cultura națională", „Unirea" de la Blaj afirma următoarele: „Graba cu care proiectul de lege a trecut prin comisia școlară a Dietei, zilnicile atacuri îndreptate cu toată răutatea contra libertății presei și abandonarea făgăduinței pentru sufragiul universal, a mișcat toată suflarea românească și a făcut-o să ia apărarea drepturilor bisericii și școlii confesionale amenințate. Comitetul P.N.R., precum și deputații naționalităților au decis să lupte cu toată hotărîrea în contra proiectului de lege, iar Consistoriul metropolitan al bisericii române ortodoxe, adunat la Sibiu, a stabilit ca să protesteze împotriva proiectului..."[38].

Dezbaterile pe marginea celui de-al doilea proiect de lege referitor la stabilirea salariilor învățătorilor din școlile comunale și confesionale au început la 4 aprilie. În numele Clubului deputaților naționalităților, proiectul de hotărîri a fost prezentat de către deputatul slovac Mihai Polit, care a punctat în intervenția sa, atitudinea critică și combativă a reprezentanților popoarelor nemaghiare în Dieta țării[39].

Nenumărați deputați români au rostit interpelări, proteste demascatoare la adresa paragrafelor legii, criticînd și combătînd atitudinea șovină a deputaților maghiari, — care calificau drept instigații la subminarea statului, intervențiile deputaților naționalităților —, și cerînd cu necesitate abrogarea proiectului de lege. Dintre aceștia s-au remarcat: V. Goldiș, G. Popovici, A. Vaida, T. Mihali, St. Ciceo-Pop, A. Vlad, I. Maniu[40].

„... Acest proiect de lege nu satisface cerințele instruirii poporului, nu numai că restrînge autoritatea confesională, dar îi anulează eficacitatea,... politic nu vă veți atinge scopul dorit, sudarea simțămintelor patriotice a diferitelor naționalități, ci dimpotrivă, veți semăna neghină și ură, facilitînd ivirea geloziei, a fricțiunilor între biserică și stat"[41], a

---

[36] *Ibidem*, p. 365—366.

[37] *Arh. stat. Budapesta*, fond Ministerul de interne, 1907, 148, doc. nr. 20—2, și doc. nr. 2—2053: „rapoartele prefecților de Caraș-Severin și Torontal despre mișcările românilor"; adunări populare la Arad, Oradea, Sibiu, Ighiu, Trascău, Alba-Iulia, Făgăraș, Brașov, Dej, Huedin, Reghin, Caransebeș, în *Tel. rom.*, LV, nr. 23, 25, 28, 29, 30, 32, 34, 35 din mart. 1907, și *Tribuna*, XI, nr. 61, 62, 64 din mart. 1907: „...nu numai fruntașii și cărturarii s-au deșteptat, ci neamul întreg. tot poporul s-a trezit... Vrea să trăiască cu lumina în minte, păstrîndu-și numele, limba, legea, destinele și moșia...", în *Tel. rom.*, LV, nr. 41 din 12/25 apr. 1907, p. 165.

[38] *Unirea*, XVII, nr. 9 din 6 martie 1907, p. 91.

[39] *Képviselőházi Napló*, VIII, p. 27—28.; *Unirea*, XVII, nr. 14 din 6 apr. 1 1907, p. 128—129.

[40] *Ibidem*, p. 66—71, 73—80, 93—111.

[41] *Ibidem*, p. 35—53.

afirmat Vasile Goldiș în cuvîntarea-program supusă dezbaterilor la 5 aprilie 1907.

Ștefan Cicio-Pop, cu mult curaj și hotărîre a reușit, poate cel mai bine, analizînd paragraf cu paragraf proiectul de lege, să dezvăluie dedesubturile mașinațiilor guvernului maghiar și să întreprindă un izbutit racursiu privind situația și locul naționalităților în politica statului și a întregii Monarhii: „... noi am căutat întotdeauna puntea de legătură, dumneavoastră însă, dezbinarea. Noi nu nutrim sentimente de ură nici la adresa neamului și nici a limbii..., doar atît dorim fiind naționalități, să trăim și să ne dezvoltăm liberi..., și să ajutăm într-adevăr dezvoltarea culturii noastre"[42]. În continuarea expunerii, deputatul român lansează întrebări deputaților reuniți sub cupola Parlamentului, vizînd caracterul și țelul legii școlare: „... proiectul de lege nu ne știrbește autonomia, atunci cînd guvernul afirmă că în imposibilitatea finanțării salariului de bază se poate ridica dreptul școlilor..., suprimarea dreptului de liberă existență a școlilor scoțînd pe învățători de sub autonomia bisericii protectoare..., cînd tocmai guvernul dictează numărul orelor, al manualelor, metodelor și limbii de predare?"[43].

Reflecțiile despre soarta grea a intelectualilor români sortiți să treacă prin dificile încercări pînă își găsesc un post carecare, formează finalul cuvîntării excelente a reprezentantului mișcării naționale române: „...cei ce știu scrie și citi minunat sînt totuși siliți a se îndrepta spre alte căi pentru a-și găsi pîinea necesară traiului fiindcă pe tărîmul învățămîntului spre care se îndreaptă cu bucurie românii, ajung a preda într-un gimnaziu de stat și sînt supuși calvariilor de tot felul"[44].

Dezbaterile generale asupra proiectului de lege au fost urmate de discuția pe articole. Cu acest prilej s-au distins următorii deputați români: Novacu, Vlad, Goldiș și Mihali. Cu toată împotrivirea eroică a deputaților români și a celor de altă naționalitate, legea a fost votată de Dietă la 26 aprilie[45].

Conform procedurii în vigoare, proiectul de lege aprobat de Dietă a fost supus discuției Camerei magnaților. Fruntașii bisericii ortodoxe române și greco-catolice au înfruntat cu bărbăție opoziția majorității Camerei, supunînd unei critici severe paragrafele legii privitoare la școlile confesionale[46].

Mitropolitul Mețianu adoptă în ședința din 8 mai 1907 o atitudine critică, analizînd articolele de lege, care „vatămă greu dreptul autonom al bisericii, care lovesc în drepturile cele mai naturale, garantate prin mai multe legi fundamentale pe seama naționalităților, în special de

---

[42] *Ibidem*, p. 117—133.; cuvîntarea deputatului român din 9 aprilie 1907.
[43] *Ibidem*.
[44] *Ibidem*.
[45] *Képviselőházi Napló*, VIII, p. 175—182 (cuvîntarea lui Novacu din 12 aprilie), p. 191—200 (cuvîntare Vlad, 13 aprilie), p. 229—236 (Goldiș, 15 apr.), p. 237—240 (Mihali, 16 apr.). *Tel. rom.*, LV, nr. 42 din 14/27 apr. 1907, p. 169.
[46] *Tel. rom.*, LV, nr. 43, 45, din apr.-mai 1907.

dreptul de a se dezvolta și a cultiva limba lor maternă în deplină libertate"[47].

Fr. Papp, episcopul de Arad, atrage atenția asupra faptului că proiectul de lege a fost prezentat fără a se fi consultat reprezentanții bisericii române. Remarcă duplicitatea politicii școlare a guvernului coaliției, care în loc să ajute la ridicarea poporului din starea de mizerie, condiționează acordarea subvențiilor prin respectarea măsurilor stipulate de proiect, care „nu este nici just nici echitabil", fiindcă, „tinde la luarea dreptului confesiunilor de a-și ține școalele lor, ori de a le da ajutorul de stat numai și numai sub condițiunile grele din proiect"[48].

Cuvîntînd în aceeași zi, episcopul de Oradea, V. Hossu, amintește de dublul scop al legii, unul în a reglementa salariile după calificare și starea socială, și celălalt în a asigura păstrarea neștirbită a intereselor naționale. În încheierea intervenției sale a menționat că nu poate să accepte „principiul stratificării școlilor", și că revendică pe seama bisericii române „dreptul de a susține instituțiile culturale de orice categorie"[49].

În ședința din 10 mai a vorbit mitropolitul Mihalyi. Acesta a subliniat primejdia, pentru însăși existența popoarelor nemaghiare, trecerii școlilor confesionale sub patronajul statului, tocmai datorită ajutorului acordat, care „restrînge drepturile biserici, îi știrbește libertatea"[50].

Făcînd referiri la poziția capilor bisericii române, putem afirma că aceștia, în limitele de manifestare posibile condiționate de funcția și rolul important pe care îl jucau în viața ecleziastică a țării, au afirmat cu tărie atitudinea lor la adresa legii atît de dăunătoare dezvoltării culturale, a existenței ca neam a românilor transilvăneni și a celorlalte naționalități.

În ciuda acestor reacții firești, Camera magnaților a votat la 10 mai 1907 proiectul de lege școlară[51]. Arhiereii greco-ortodoxi și greco-catolici români, ca și cei sîrbi de altfel, n-au votat proiectul de lege. Ambele proiecte de lege votate au intrat în vigoare cu data de 1 iulie 1907.

Cum au fost primite legile școlare? se recomandă cu de la sine putere, fireasca întrebare, ce ia naștere după creionarea legilor și analiza acțiunii și atitudinii deputaților naționalităților vis-a-vis de respingerea și condamnarea ei. Ne propunem în cele ce urmează să schițăm unele atitudini, diferite, vizînd receptarea în medii mai apropiate sau mai depărtate de focarul evenimentelor, a politicii școlare maghiare, urmînd ca un alt studiu să cuprindă analiza detaliată, în spirit comparat, sondajul opiniilor și verdictul istoriei față de întreaga politică școlară a guvernelor de la Budapesta.

---

[47] T. V. Păcățian, *Cartea de aur...*, VIII, p. 609.
[48] *Ibidem*, p. 613.
[49] *Ibidem*, p. 616; *Tel. rom.*, LV, nr. 48, 49, 50, 51 din mai 1907.
[50] Păcățian, *op. cit.*, p. 623.
[51] *Az 1906-évi május hó. 19-ére hirdetett Országgyűlés Főrendiházának Jegyzőkönyvei*, I, Budapesta, 1907, p. 151.

Curtea de la Viena și Suveranul au urmărit cu crescîndă neliniște întreaga politică a guvernului coaliției. Austria nu vedea cu ochi prea buni tendințele Ungariei spre o totală autonomie. Legile școlare emise în anul 1907 au stîrnit stupoare și nedumerire la Curte, împăratul fiind nevoit să critice pe legiuitorii maghiari, nu atît datorită simpatiei nutrită față de naționalități, — armă deosebit de primejdioasă, cu un dublu tăiș, care s-ar fi întors și ar fi lovit în politica națională a Vienei —, ci, mai mult interesului manifestat pentru menținerea stării de tensiune între guvernul maghiar și naționalități. Duplicitatea politicii austriece își vădea încă o dată funestul caracter.

Încercînd să cîștige noi adepți de partea proiectelor sale federaliste, prințul moștenitor Franz Ferdinand, a condamnat în nenumărate rînduri actul infam săvîrșit pe seama învățămîntului în limba maternă a popoarelor nemaghiare.

Surprinzător de violentă a fost reacția bisericii maghiare, care întrezărea în știrbirea autonomiei bisericii naționalităților un precedent pentru intervenția statului în treburile interne ale bisericii catolice.

Ministrul cultelor și instrucțiunii publice, contele A. Apponyi, a avut atît în cadrul dezbaterilor parlamentare cît și în afara acestora, o atitudine fățarnică în apărarea cu orice preț a legilor pe care le-a plănuit. Extremele în luările de poziție, compromisul în atitudine și activitate, frica de adevăr și de dezbaterile principale, au caracterizat, ființat și validat existența „purtătorului de cuvînt" al politicii de maghiarizare forțată.

Dintre grupările politice din interiorul țării, stînga progresist-radicală a fost singura care s-a ridicat în apărarea drepturilor popoarelor nemaghiare. În activitatea depusă pentru respingerea legilor școlare s-au remarcat: deputatul L. Mocsáry[53], poetul E. Ady, muzicianul B. Bartók, filosofii O. Jászi și E. Szabó, grupați în jurul „Societății de sociologie" și a „Huszadik század"-ului. O atitudine moderată față de problema legilor școlare a manifestat partidul poporului și cel al social-creștinilor.

Discuțiile la toate nivelele și dezbaterile parlamentare pe marginea proiectelor de lege școlară au constituit un binevenit prilej pentru dreapta șovină de a dezlănțui o furibundă campanie de presă împotriva nemaghiarilor: „Budapesti Hirlap", „Esti Ujság", „Pester Lloyd", devin oficine de propagandă pentru atițarea opiniei publice.

Poziția socialiștilor față de legile școlare rămîne și pînă astăzi o enigmă dificil de dezlegat[54]. După cum bine se știe, socialiștii români transilvăneni se aflau grupați în secția română, parte componentă a Par-

[52] S-a folosit ca model, studiul lui Dolmányos I., *Kritik der Lex Apponyi*, publicat în *Die nationale Frage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (1900—1918)*, Budapesta, 1966, p. 233—304.

[53] Kemény G. Gábor, *Mocsáry Lajós és a nemzetiségi egyenjogúság*, în *Századok*, 1976, nr. 4, p. 587—606.

[54] Kende Istvan, *A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzetiségi politikája (1903—1914)*, Budapesta, 1973, p. 45—46.

tidului social-democrat ungar. „Népszava", organul central de presă al partidului, a păstrat o îndelungată tăcere în perioada dezbaterilor parlamentare și a discuțiilor prilejuite de legile școlare aflate pe tapetul vieții politice. Foarte tîrziu, după votarea legilor școlare în Dietă, în ziarul socialiștilor maghiari încep să apară articole care demască caracterul politicii culturale a guvernului. Se publică totodată proteste, moțiuni și memorii care îndeamnă la sprijinirea mișcării de revoltă a naționalităților Ungariei. O situare aproape identică adoptă „Adevărul", organul secției române. Dacă în anii anteriori emiterii legilor școlare dezvăluia în paginile sale existența grea a învățătorilor din școlile nemaghiare, în lunile hotărîtoare pentru soarta culturală a naționalităților, marcate de discuții și dezbateri aprige care au înlănțuit întreaga țară, oficiosul socialiștilor români amuțește.

Care să fie explicația acestei non-atitudini? Influențele dogmatice și sectare venite din exterior, clericalismul politicii socialiștilor, naționalismul partidelor popoarelor nemaghiare, sau politica guvernului să fi contribuit la ținerea în espectativă a mișcării socialiste? Sînt întrebări care așteaptă răspuns și clarificări logice, în virtutea analizei condițiilor și a factorilor care au germinat starea mișcării socialiste din Ungaria în primul deceniu al secolului XX.

Acțiunea maselor populare de pe întreg teritoriul țării a fost imediată și spontană. Reacția hotărîtă și curajoasă, cu un larg teren de manifestare a caracterizat adunările de protest și demonstrațiile românilor ardeleni. La Brașov, Oravița, în Țara Oașului, Brad, Bistrița, Cluj și Beiuș, pretutindeni se manifesta cu tărie împotriva legilor care atentau la dreptul de liberă cultivare a limbii materne în școlile naționalităților. Intelectualitatea satelor a avut un rol important în acțiunea de mobilizare și activizare a maselor populare. Presa română cumula în această perioadă, — în care aparatul represiv s-a dezlănțuit cu furie împotriva gazetelor naționalităților, iar procesele de presă se țineau lanț[55], o funcție și o misiune deosebit de grea, încurajînd în luptă și combătînd energic atacurile presei șovine maghiare. „Tribuna" anunța la sfîrșitul lunii martie instituirea stării de „apărare națională".

În această atmosferă încordată este interesant de urmărit cum anume s-a început aplicarea prevederilor legii școlare. Mișcarea ridicată împotriva proiectului de lege cu nr. XXVII, lupta permanentă și sacrificiile materiale menite să salveze și să faciliteze menținerea școlilor comunale și confesionale, — alături de respingerea ajutorului de stat —, s-au concretizat, fie în forma refuzului acceptării împrumutului de la stat pentru a construi școli comunale, fie în tactica așteptării și a conlucrării strînse

[55] Pedepsirea studenților români din Cluj, în *Tel. rom.*, LV, nr. 59 din 29 mai/11 iun. 1907, p. 243.; redactorul responsabil al „Luptei" a fost condamnat pentru un articol de fond în care critica legile școlare, în *Tel. rom.*, LV, nr. 40 din 10/23 apr. 1907, p. 163.; redactorul „Foii diecezane" din Caransebeș a suferit rigorile legii pentru același motiv, în *Tel. rom.*, LV, nr. 97 din 4/17 sept. 1907, p. 399.

cu autorităţile bisericeşti[56]. Pentru perioada de timp imediat următoare aplicării în practică a legilor şcolare, activizarea politică şi solidaritatea naţionalităţilor asuprite din Ungaria au însemnat laturi importante ale luptei purtate împotriva curentului cultural de maghiarizare forţată a şcolilor comunale şi confesionale.

Măsurile administrative ale autorităţilor nu s-au lăsat deloc aşteptate: învăţătorii au fost sancţionaţi sau destituiţi din posturi, bibliotecile şcolare au suportat ingerinţa făptuitorilor legii, fiind răvăşite sau suprimate, documentele şi materialele care atentau la „siguranţa" statului au fost sechestrate[57]. Autorităţile încercau ca prin teroare şi măsuri disciplinare să oblige şcolile nemaghiarilor a apela la faimosul ajutor de stat. În viziunea legiuitorilor de la Budapesta, existenţa şcolilor populare din regiunile populate de naţionalităţi era condiţionată de soliditatea edificiului şcolar, de înzestrarea şcolii cu rechizite şi de succesul dobîndit în predarea şi asimilarea limbii statului.

Persecuţiile şi teroarea dezlănţuită, măsurile arbitrarii impuse în aplicarea cu forţa a legii şcolare au frînat drumul tinerilor către şcolile de grad superior. Ca urmare a situaţiei create, lipsa de învăţători calificaţi a devenit o problemă acută pentru dezvoltarea în bune condiţiuni a zonei de învăţămînt în limba maternă rămasă mai puţin contaminată de măsurile vexatorii emise. Statisticile vremii înregistrează pentru această perioadă, o vertiginoasă micşorare a contingentului de elevi şi sporirea procentului neşcolarizaţilor. După anul 1907, în regiunile locuite de naţionalităţi sînt numiţi foarte mulţi învăţători maghiari, care nu cunoşteau limba locului, dar care predau în şcoli frecventate numai de nemaghiari.

Şcolile comunale şi populare se aflau într-o situaţie dificilă, dar în ciuda tuturor greutăţilor, lupta nu înceta o clipă, ci dimpotrivă, continua cu o şi mai mare ardoare şi dăruire pentru salvgardarea dreptului la învăţămîntul în limba maternă, grav periclitat de ofensiva deznaţionalizatoare a guvernului coaliţiei. Presa, ca mereu pînă acum, era alături de popor în momentele grele. „Ce va fi în viitor? În limba lui trăieşte un popor. Cine vrea cultivarea limbii trebuie să vrea şi cultivarea şcolilor", se afirma într-un articol de fond.[58] Ziarele române înştiinţau despre acţiunile deputaţilor parlamentari ai naţionalităţilor care băteau drumurile ţării, discutau cu sătenii, îi îmbărbătau şi îndemnau la conti-

[56] Comuna Hălchiu din tractul Braşov, „se autoajută", refuzînd ofertele autorităţilor, în *Tel. rom.* LV, nr. 128 din 24 nov./7 dec. 1907, p. 523; se propune înfiinţarea unei Case Centrale a bisericilor şi şcoalelor, şi a unui Institut economic în scopul salvării şcolilor, în *Rev. Bistriţei*, III, nr. 51—52 din 11 ian. 1908/29 dec. 1907, p. 2.

[57] *Tel. rom.*, LV, nr. 70, 71, 74, 79 din iul.-aug. 1907.; *Rev. Bistriţei*, III, nr. 31 din 18/5 aug. 1907, p. 3, *Ibid.*, III, nr. 49/50 din 4 ian. 1908/22 dec. 1907, p. 6.

[58] *Rev. Bistriţei*, III, nr. 22 din 15/2 iun. 1907, p. 1.

nuarea luptei.[59]. Biserica întreținea aprinsă flacăra mîniei populare. La 20 august este convocat consistoriul metropolitan pentru a se consulta asupra măsurilor ce trebuiau luate de biserica ortodoxă română pentru pararea gravității acțiunilor legiuitorilor școlari.[60]

Lupta naționalităților Ungariei era urmărită cu simpatie și sprijinită din toate puterile de opinia publică internațională[61]. Legile nedrepte ale lui Apponyi au stîrnit mari nemulțumiri în străinătate; ca un uriaș glas de revoltă, întreaga Europă progresistă a sărit în ajutorul popoarelor din Ungaria dualistă. Condamnînd legile școlare, — grave atentate la Declarația drepturilor și libertăților omului —, doi mari scriitori europeni, norvegianul Bjørnsjerne Bjørnsen și rusul Lev Tolstoi, au criticat în paginile presei străine („Le Courrier Européen", „März", „Die Zeit", „Lo Spettatore", „Neue Freie Presse"), politica națională a guvernelor maghiare, dezvăluind adevăratul scop al legilor școlare, și anume, deznaționalizarea pe orice cale a populațiilor nemaghiare. Amîndoi și-au declinat, în semn de protest, participarea la Conferința interparlamentară ce urma să se țină la Budapesta și la Congresul de pace de la Berlin. „Apostolul dreptății", cum era denumit scriitorul norvegian, în mesajul de răspuns trimis invitației contelui Apponyi, gazda reuniunii planificate în capitala ungară, de a participa la lucrări, după ce își motivează absența, încheie prin următoarele: „... Contele Apponyi mi-a răspuns cu capul plecat, dar cum altfel s-ar fi putut înfățișa dictatorul unei națiii? A rupe copilul de limba sa maternă înseamnă a-l smulge de la sînul mamei. Și asta a făcut contele Apponyi amenințînd cu capul plecat! ..."[62].

În pofida viguroaselor proteste străine și a necontenitei bătălii duse de naționalitățile Ungariei pentru salvarea învățămîntului în limba maternă, autoritățile administrative aplicau în mod samavolnic prevederile legii școlare. Urmărind statisticile epocii și confruntînd datele recensămintelor dinaintea primului război mondial, putem alcătui imaginea completă asupra seismului pe care „lex Apponyi" l-a produs în rîndul școlilor comunale și confesionale românești. Între anii 1907—1912, din totalul de 2975 de școli românești, au fost închise 320 (în marea lor

[59] I. Maniu a luat parte la adunarea populară de la Vințul de Jos în *Tel. rom.*, LV, nr. 82 din 26 iul. 8 aug. 1907, p. 337; Maniu, la Roșia și Ohaba, în *Unirea*, XVII, nr. 37 din 21 sept. 1907, p. 322; Vlad Aurel participă la adunarea populară de la Orăștie, în *Tel. rom.*, LV, nr. 105 din 27 sept./10 oct. 1907, p. 431.

[60] *Tel. rom.*, LV, nr. 90 din 18/31 aug. 1907, p. 370.

[61] *Arh. Stat. Budapesta*, fond Președința Consiliului de miniștri 1912, XXV, doc. nr. 36—2973, despre activitatea lui Bjørnsen, vezi „raportul lui Schönburg, ambasadorul Monarhiei la București, trimis ministrului de externe Aehrenthal la data de 25 iunie 1908; studenții nemaghiari de la Universitatea din Viena au trimis o telegramă contelui Apponyi, în care protestează împotriva proiectului de lege votat de către Dietă, în *Tel. rom.*, LV, nr. 42 din 14/27 apr. 1907, p. 171.; manifestațiile studenților austrieci din Viena de la 7 decembrie 1907, în *Tel. rom.*, LV, nr. 125 din 15/28 nov. 1907, p. 511.

[62] *Tel. rom.*, LV, nr. 98 din 6/19 sept. 1907, p. 401, *Ibid.*, LV, nr. 111 din 13/26 oct. 1907, p. 455.

majoritate şcoli confesionale), procentul analfabeţilor crescînd cu 70%[63]. Numai în comitatul Hunedoara s-au sistat în decurs de trei ani, circa 135 de şcoli primare[64]. Dacă în anul 1907 în reţeaua şcolilor de stat erau cuprinşi 35.000 români, în anul 1911, numărul lor a crescut la 56.000. La polul opus, a scăzut numărul învăţătorilor, de la 3286 cîţi erau în 1907, la 2858, în anul 1911[65]. Analiza comparativă a datelor statistice demonstrează, fără putinţă de tăgadă, rezultatele politicii de oprimare culturală, desfăşurată pe tărîm şcolar, purtată împotriva românilor şi a celorlalte naţionalităţi. Măsurile legislative au avut menirea să curme avîntul spre cultură, să elimine limba maternă a popoarelor nemaghiare şi astfel să ridice barieră în viaţa acestora, pentru a le menţine în neştiinţă şi întuneric.

Trecînd peste opreliştile de tot felul, lupta românilor transilvăneni pentru emancipare socială şi naţională, pentru demnitate şi libertate n-a putut fi stăvilită prin nici un mijloc. Speranţa în izbînda deplină, năzuinţa spre desăvîrşirea unităţii statale au fost imperativele majore care au călăuzit devenirea ulterioară a ardelenilor, şi care şi-au găsit firească întruchipare în măreţul act făptuit la 1 decembrie 1918.

În acest context, bătălia pentru păstrarea neîntinată a învăţămîntului românesc, ampla desfăşurare de forţe care a pus faţă în faţă, — la începutul secolului XX —, naţionalităţile Ungariei, dornice de libertate şi progres, şi guvernele reacţionare maghiare, angrenate în şuvoiul politicii naţionale pătrunsă de puternic naţionalism şi şovinism, — la începutul unui secol care va aduce independenţa deplină, suveranitatea tuturor naţiunilor împilate de pe cuprinsul Monarhiei austro-ungare —, ocupă un loc primordial în istoria mişcării naţionale române din Transilvania, a cărei totală deslușire reclamă noi şi noi cercetări.

STELIAN MÎNDRUŢ

DIE APPONYI-GESETZE UND DIE PARLAMENTARISCHE TÄTIGKEIT DER RUMÄNISCHEN ABGEORDNETEN

(Zusammenfassung)

Im ersten Teil des Aufsatzes wird der kulturelle Rahmen umrissen in den sich die Schulgesetze von 1907 einfügen. Es werden die Verordnungen, Reglements und Schulgesetze um die Jahrhundertewende aufgezählt, die der Entnationalisierung den Weg bahnten.

---

[63] *Din istoria Transilvaniei*, II, Bucureşti, 1964, p. 473—474.

[64] Dr. A. Micu, *Starea învăţămîntului în comitatul Hunedoara*, Arad, 1913, p. 6.

[65] Iszlamov Tofik, *Politikai küzdelmek Magyarországon, az első világháború előtt (1906—1914)*, Budapesta, 1976, p. 34—37.

Im zweiten Teil werden die zwei Schulgesetze aus dem Jahre 1907 eingehend untersucht und die entschlossene und tatkräftige Aktion der Nationalitäten Ungarns gegen deren Anwenden hervorgehoben. Die Vertreter der rumänischen Nation, Parlamentsabgeordnete und Führer der nationalen Bewegung. Gleichzeitig wird auch auf die Haltung der Wiener Regierungskreisen hingewiesen und die Reaktion der madjarischen Opposition skizziert. Die Sozialistische Partei und Vertreter anderer fortschrittlicher Gruppen wirkten hinsichtlich der Aufhebung der Apponyi-Gesetze.

Abschliessend wird auf die diskriminatorische, auf das gewaltsame Anwen, den der Gesetze bestimmte Massnahmen eingegangen. Statistische Daten bezeugen das plötzliche Entschwinden zahlreicher nicht ungarischer Schulen.

DIN LUPTA MOȚILOR PENTRU OCUPAREA PĂDURILOR MOȘIEREȘTI 1918—1927

Anul 1918 a marcat sfîrșitul celui mai sîngeros și generalizat conflict armat de pînă atunci, dinamitînd multe structuri economice, sociale și politice care frînau dezvoltarea firească a națiunilor și popoarelor. Pînă s-a ajuns însă la aceste rezultate masele populare din întinse spații geografice au traversat inimaginabile greutăți cu prețul unor eforturi și sacrificii consemnate pe larg de istoricii care s-au aplecat cu solicitudine asupra acestor realități cu care au fost confruntați oamenii acelor timpuri.

Pentru Transilvania anul 1918 aduce, pe lîngă întreg cortegiul de calamități care însoțesc războiul și un climat revoluționar ca urmare a ascuțirii contradicțiilor sociale și naționale. Mișcările țărănești iau un avînt tot mai mare, părăsind caracterul sporadic și neorganizat. Nemulțumirile țărănimii se concretizează în forme deschise care ajung la revolte împotriva moșierilor, dar și împotriva organelor de stat locale și chiar centrale. Spiritul revoluționar al țărănimii este potențat și de influența mișcărilor muncitorești din țară și din străinătate. Șuvoiului revoluționar i se raliază miile de prizonieri și soldați țărani contaminați de speranța „dreptății sociale". În acest context intern acum are loc un evident proces de descompunere a unităților militare austro-ungare de pe fronturi care accentuează criza regimului dualist. Astfel „în urma succesivelor înfrîngeri și a grelelor pierderi în oameni și materiale armata austro-ungară în octombrie 1918, începu să se descompună și să părăsească frontul, grupe întregi de țărani soldați păstrară armele și se întoarseră acasă, hotărîți să schimbe starea de lucruri pe care o lăsaseră. Fură atacați pe de o parte reprezentanții autorităților, notarii și jandarmii care făcuseră rechizițiile sălbatice și se purtară neomenesc cu populația, pe de altă parte moșierii și oamenii lor — arendași, administratori, vătafi — care-i exploataseră ani de-a rîndul."[1] Așadar, acum venea scadența politicii reacționare dusă atît pe plan social cît și național de anacronica alcătuire a regimului dualist austro-ungar. Primul război mondial în loc să soluționeze gravele contradicții ale sistemului, așa cum sperau guvernanții, s-a întors ca un bumerang împotriva lor. Toate suferințele și jertfele nebănuite ale maselor populare, recrutările repetate, rechizițiile de tot felul, insolvabilele impozite impuse țărănimii și muncitorimii, sacrificiile de sînge și vieți omenești pentru cauze străine au amplificat la maximum contradicțiile sociale și naționale, pregătind terenul unui avînt revoluționar fără precedent. Așa s-a ajuns ca în cele

[1] Șt. Pascu, C. C. Giurescu, I. Kovacs, L. Vajda. *Unele aspecte ale problemei agrare în monarhia austro-ungară la începutul secolului al XX-lea (1900—1918)* (În: *Destrămarea monarhiei austro-ungare 1900—1918*. București, 1964, p. 88.).

din urmă, nemaiputînd suporta lipsurile de tot felul şi grozăviile războiului, masele populare alcătuite din români, maghiari, germani şi alte naţionalităţi s-au ridicat la luptă deschisă împotriva oprimării şi asupririi măturînd din calea lor vechiul aparat de stat şi pe reprezentanţii săi locali.

Şi în zona Munţilor Apuseni, un spaţiu cu o compactă şi dîrză populaţie românească, au existat elementele de bază pentru o stare revoluţionară care a contribuit la sfărîmarea lanţurilor împilării naţionale şi realizarea marelui act de la 1 decembrie 1918.

Din punct de vedere geografic, regiunea Apusenilor poate fi comparată — în raport cu întreaga Transilvanie — cu o cetate înconjurată de văile Someşului şi Mureşului, de coridorul pe care îl formează valea Crişului Repede, de podişul Transilvaniei şi Cîmpia Tisei. Privită însă de sus, această cetate ar semăna mai degrabă cu o palmă cu degetele resfirate. Între lanţurile munţilor Gilăului, Trascăului, Vlădeasa, Metalici, ai Codrului, ai Bihorului şi ai Zărandului se află alte văi, mai mici, afluenţi ai rîurilor de mai sus, care ocrotesc, în configuraţia terenului, localităţile aşezate acolo.

Încă din 1917, deci în plin război, nemulţumirile şi indignarea din Munţii Apuseni nu numai că mocnesc, dar răbufnesc în răzvrătiri cu caracter local greu de controlat de autorităţi. Înştiinţînd Ministerul de interne de la Budapesta, prefectura judeţului Turda relata că mulţimea înfometată din împrejurimile Cîmpenilor şi a Iarei n-a mai putut fi liniştită cu promisiuni şi a trecut la manifestări ameninţătoare în mai multe comune. Astfel în Vidra de Sus, 300—400 femei au asaltat primăria, au spart geamurile şi au pus pe fugă pe notarul comunei care făcuse abuzuri cu prilejul distribuirii cartelelor şi ajutoarelor alimentare. Ele şi-au manifestat disperarea strigînd că acasă copii le plîng de foame, iar autorităţile nu aduc făină suficientă în cadrul ajutorului la care erau îndreptăţite. Numai la intervenţia jandarmilor revolta a fost suprimată, femeile împrăştiate iar notarul salvat[2].

Spre sfîrşitul anului 1917 şi primele luni ale anului 1918, în urma agravării aprovizionării cu produse alimentare de cea mai strictă necesitate, populaţia Munţilor Apuseni participă din ce în ce mai des la mişcări şi răzvrătiri locale. Într-un raport din februarie 1918, oficialităţi ale judeţului Turda raportau autorităţilor superioare despre manifestaţii ale moţilor din diverse comune, care au putut fi temporar molcomite numai după ce le-a împărţit anumite cantităţi de făină[3].

Dezordini grave au loc în mai toate comunele din plasa Iara la care un rol important îl au soldaţii care au părăsit cu de la sine putere unităţile militare. Luptînd pentru o cauză străină lor, soldaţii ardeleni încă de la începutul războiului n-au luptat cu convingere, moralul de luptă scăzînd şi mai mult în cursul anului 1918. Cu experienţa războiului, cu influenţa mişcărilor de răzvrătire de pe front, dar mai ales cu exemplul

[2] *Ujság*, 1918 nr. 150 din 29 iunie.

[3] Arhiva fostului raion Turda Dosar nr. 7/1918 actul nr. 11.031/1918.

prefacerilor fără precedent din Rusia revoluționară, acești soldați au devenit fermentul principal ce a declanșat potențialul revoluționar al maselor din Transilvania. Astfel pe ei îi găsim acționînd în multe puncte din zonă. În ziua de 5 mai 1918, trei soldați din Filea de Jos, întorcîndu-se acasă fără permis s-au răzbunat pe primarul satului pentru abuzurile acestuia săvîrșite cu prilejul rechizițiilor forțate și l-au ucis. Ancheta a stabilit că populația nu a fost străină de acest eveniment căci atît ea cît și conducătorii satului au fost deosebit de agitați și provocatori. De altfel și cu ocazia rechizițiilor precedente ei s-au dovedit „recalcitranți", neputîndu-se lua de la ei „în mod pașnic nici un bob de cereale... decît cu forța."[4]

Și în plasa Cîmpeni tulburările cuprindeau repede comunele. În 15 septembrie 600 de oameni au atacat notariatul din Vidra de Jos cu prilejul distribuirii făinei, iar notarul abia a scăpat prin intervenția amenințătoare a jandarmilor. Datorită generalizării tulburărilor se cerea tot mai insistent Ministerului de Interne de la Budapesta întărirea urgentă a forțelor de jandarmerie de la posturile întregului județ Turda pentru că ordinea nu mai putea fi menținută, amenințînd să se prăbușească inevitabil.[5]

Într-adevăr luna noiembrie a anului 1918 a adus cu sine prăbușirea „ordinei" anacronicului regim austro-ungar. Numărul soldaților care părăsesc unitățile militare crește din zi în zi. Fenomenul capătă proporții de masă în zilele de 31 octombrie, 1 și 2 noiembrie. Părăsind garnizoanele transilvane, soldații ajung în satele lor în zilele următoare și au rolul de a aprinde și mai tare scînteia răscoalelor țărănești. Ei aduc vestea revoluției și cheamă pe țărani la alungarea reprezentanților puterii locale și ocuparea pămînturilor aparținînd moșierilor. Venirea lor în sate răspîndește groaza prin curțile boierești și înfricoșează de moarte pe notarii și funcționarii responsabili de atîtea abuzuri cu prilejul rechizițiilor și a recrutărilor.

Astfel după 3 noiembrie 1918 se remarcă extinderea și generalizarea acțiunilor revoluționare ale soldaților și țăranilor contra notarilor, primarilor, pretorilor și jandarmilor, acțiuni care dobîndesc forme deosebit de violente „împotriva reprezentanților vechilor organe ale puterii de stat, în special în plasele din Munții Apuseni."[6] În frunte cu soldații plecați de pe fronturi, din prizonierat sau din garnizoanele transilvane „unde au participat direct sau au fost martori oculari ai luptelor revoluționare, moții au dezarmat și au pus pe fugă pe jandarmi, au alungat peste tot notarii, primarii și pretorii, au devastat notariatele, primăriile și preturile și au dat foc actelor oficiale în care vedeau (întruchipată) întreaga

[4] *Ibidem*, dosar nr. 4506/1918.
[5] *Ibidem*, actul nr. 9914/1918.
[6] L. Botezan, C. Enea, *Situația țărănimii din fostul județ Turda și lupta ei pentru eliberare socială și națională între anii 1914—1918*, în *Apulum*, 1969, 7, p. 225.

nedreptate economică și politică".[7] Din primele zile ale declanșării revoluției buna organizare a moților le-a permis neutralizarea unităților de jandarmi prin tăierea firelor telefonice și telegrafice și demontarea șinelor căii ferate dintre Abrud și Turda. Conform rapoartelor oficialităților în prima jumătate a lunii noiembrie 1918 toți notarii din plasa Cîmpeni „au fost siliți a-și părăsi posturile și a se refugia din comune". Plecarea lor a fost urmată de devastarea notariatelor din Săcătura, Albac, Vidra de Jos, Scărișoara și multe altele. Din plasa Trascău n-au mai rămas notari decît în două comune: Moldovenești și Rimetea în timp ce notariatul din Ocolișul Mare a fost devastat și incendiat, arzînd cu acest prilej cadastrul, matricolele de toate categoriile pe toți anii, precum și restul arhivei. Aceeași soartă au avut și notariatele din Ocolișul Mic, Lupșa, Bunila și alte comune.[8] Într-o telegramă a prefecturii județului Turda către Consiliul național maghiar din Cluj, datînd din 8 noiembrie 1918, se raporta că pe întreg teritoriul județului Turda-Arieș „de 8 zile continuă jafurile, devastările și incendierile", iar viața și avutul populației sînt periclitate. Cu toate că s-a încercat să se liniștească populația aceasta nu se poate face decît prin măsuri energice și în încheiere se cerea urgent „trimiterea de forțe puternice pentru menținerea ordinii."[9] În fața valului revoluționar se retrag chiar posturile de jandarmi. Astfel în zilele de 3—4 noiembrie locuitorii tuturor comunelor din sectorul postului de jandarmi Săvădisla s-au răsculat și în această împrejurare persoanele oficiale și unii proprietari mai mari „au fost bătuți grav și chiar mortal, averile lor au fost distruse", iar jandarmii au trebuit să părăsească posturile respective.[10]

Din Abrud se anunța în 6 noiembrie 1918 că postul de jandarmi a fost complet distrus, toate actele arse, iar armele luate de către țărani.[11]

Este semnificativ de remarcat, faptul că în unele ținuturi ale moților acțiunile țăranilor s-au desfășurat în strînsă legătură cu cele ale minerilor. În prima săptămînă a lunii noiembrie în plasa Baia de Criș și Hațeg au fost atacați majoritatea notarilor, cei mai mulți refugiindu-se la Deva. Aceeași soartă au avut-o și notarii din plasa Roșia Montană în care își duceau existența o bună parte a minerilor din această zonă.[12]

Însumarea celor relatate pînă aici ne conduce la concluzia că în lupta cu autoritățile locale țăranii și minerii din Munții Apuseni au ajuns în cele mai multe cazuri la conflicte și ciocniri armate cu jandarmeria care apăra cu îndîrjire vechea administrație. Acțiunile maselor populare au fost însă atît de puternice încît practic jandarmeria a fost desființată aproape pe întreg ținutul.

---

[7] *Ibidem.*

[8] *Ibidem*, p. 226.

[9] Vajda, L., *Documente despre mișcările țărănești din Transilvania din noiembrie 1918*, în *Analele Institutului de istorie a partidului*, 1957, 3, nr. 5, p. 154.

[10] *Ibidem*, p. 157.

[11] V. Liveanu, M. Rusenescu, Tr. Lungu, M. Iosa, L. Kovács, V. Bogza, *Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908—1921*. București, 1967, p. 264.

[12] V. Liveanu, ... *op. cit.*, p. 499.

În acest contex unii proprietari au încercat să opună forța armată mișcările țărănești, mergînd pînă la atrocități condamnate vehement de opinia publică. Este cazul masacrului petrecut în 8 noiembrie 1918 în comuna Beliș din județul Cluj. Pe proprietatea lui Urmánczy compusă dintr-un masiv păduros de 28.000 iugăre, la vestea revoluției, au izbucnit revolte combinate ale prizonierilor de război și ale moților. Se alăturară lor și țăranii din comunele învecinate și împreună au dat foc castelului grofilor Urmánczy, au împărțit vitele, alimentele, lemnele și au intrat cu forța în domeniul forestier în care generații de-a rîndul au muncit din greu pentru o viață de mizerie. Fratele proprietarului organizează o bandă de ucigași din resturile armatei austro-ungare și o trimite la Beliș cu un tren special. Detașamentul format din 14 ofițeri și 60 de subofițeri și soldați, ajuns în preajma comunei Beliș a început o adevărată vînătoare împotriva românilor întîlniți în drum, ascunși în pădure ori rămași acasă, în sat. Au fost uciși în mod samavolnic 45 de oameni, bărbați, femei, bătrîni și tineri după care au fost arși în pivnițele deschise ale întreprinderii forestiere.

Vestea teribilei fapte se răspîndi cu iuțeala fulgerului în Transilvania și dincolo de frontierele ei, provocînd indignarea nu numai la noi, dar și în rîndul opiniei publice europene. Actul criminal a fost dezavuat chiar de mai mulți fruntași politici de la Budapesta.[13]

Încercarea disperată de a intimida și opri desfășurarea revoluției s-a întors ca un bumerang împotriva inițiatorilor. Tragicul episod de la Beliș a aprins și mai mult mînia asupriților. Mișcările au dobîndit o și mai mare amploare. În a doua jumătate a lunii noiembrie se semnalează puternice acțiuni în Valea Ierii, Sălciua, Poșaga, Cîmpeni etc. în care răsculații atacă curțile boierești și întreprinderile forestiere din munți, punînd pe fugă autoritățile locale, mai ales cele jandarmerești, pe care practic le anihilează.[14]

Odată cu destrămarea jandarmeriei s-a dat o puternică lovitură aparatului de reprimare a statului austro-ungar. Valul revoluționar a înlăturat cea mai mare parte a notarilor și a altor funcționari de la sate paralizînd administrația de stat.

În contextul cunoscut această luptă socială s-a împletit cu lupta națională, creind reale posibilități înfăptuirii marelui ideal național al poporului român: unirea tuturor românilor într-un stat unitar în granițele etnice firești. Astfel 1 decembrie 1918 devine momentul culminant al luptei pentru unirea Transilvaniei cu România.

În această situație masele țărănești sînt chemate la respectarea ordinii, dîndu-li-se asigurări privind realizarea deziderateloor pentru care

---

[13] Aurel Gociman, *Rugul de la Beliș*. (În: T. Albani, *Douăzeci de ani de la unire*, Oradea, 1938, p. 296—314.)

[14] L. Botezan, C. Enea, *op. cit.*, p. 230—231.

luptau. Astfel în ceea ce ne privește citãm articolul 5 din textul definitiv al declarației de la Alba Iulia în care se prevedea:

„Reforma agrară radicală. Se va face conscrierea tuturor proprietăților mari. În baza acestei conscrieri, desființînd fideicomisele și în temeiul dreptului de a micșora, după trebuință latifundiile i se va face posibil țăranului să-și creeze o proprietate (arător, pășune, *pădure*, subl. ns. G.H.) cel puțin atît cît să poată munci el și familia lui. Principiul conducător al acestei politici agrare e pe de o parte, promovarea nivelării sociale, pe de altă parte potențarea producțiunei."[15]

Pentru aplicarea în practică a acestui paragraf urmează o perioadă de legiferări ce ține pînă în iulie 1921. Bineînțeles că țăranii nu au așteptat cu mîinile încrucișate rezolvarea soartei lor. Lor li se alătură soldații demobilizați și muncitorii socialiști. Astfel, în plasa Abrud soldații care revin la vetrele lor și sînt influențați de idei socialiste cer autorităților locale anchete în legătură cu distribuirea alimentelor, cer urgentarea lucrărilor de expropriere și înzestrarea familiilor sărace cu cîte 10 iugăre cadastrale.[16] La Beliș are loc o adunare a țăranilor din comunele învecinate cu care prilej autoritățile îl arestează pe militantul socialist Ion Petringenaru acuzat că îndeamnă poporul la „răsturnarea ordinii sociale, ba chiar la nesupunere și răzvrătire contra armatei și jandarmeriei."[17]

Tergiversîndu-se lucrările de legiferare a reformei agrare moții își pierd răbdarea și în mare lipsă de mijloace de trai se agită în continuare. Anul 1920 cunoaște o extindere a ocupărilor de păduri prin intrarea forțată a țăranilor în ele, motivîndu-se această acțiune prin lipsa lemnului de prelucrat și nevoia de pășuni. Șeful resortului agriculturii din Consiliul Dirigent, într-o circulară difuzată la 20 februarie constată cu îngrijorare „devastările de păduri" și prevede sancțiuni aspre pentru autorii acestora. Frecvența ocupărilor de păduri și ciocnirile cu autoritățile destinate a le asigura paza devine și mai evidentă în cursul verii. Se semnalează că țăranii din comuna Săcătura aparținînd fostului județ Turda-Arieș, precum și din satele învecinate au intrat cu forța în pădurile statului luîndu-și lemnele de care aveau nevoie.[18] În iulie 1920 moții din comunele Săvădisla, Valea Ierii și Băișoara se organizează și ocupă cu forța pădurea pe care și-o împart echitabil, delimitînd zonele ocupate. Intervenția autorităților îi obligă însă „să retrocedeze pădurea, iar conducătorii lor (sînt) arestați și deferiți justiției."[19]

Într-o adresă a regiunii Silvice din Cîmpeni trimisă postului de jandarmi se relatează că „localnicii devastează pădurile cauzînd pagube ce se ridică la suma de peste 1.000.000 lei. Acțiunea ia cu zi ce trece proporții tot mai mari. Oamenii nu voiesc să asculte de nimenea. Taie

[15] Tiron Albani, *op. cit.*, p. 223.
[16] V. Liveanu, M. Rusenescu, Tr. Lungu, ... *op. cit.*, p. 460.
[17] *Socialismul*, 1920 din 2 iunie.
[18] *Gazeta oficială a Consiliului Dirigent*, 1920, nr. 88 din 24 februarie.
[19] V. Liveanu, M. Rusenescu, Tr. Lungu, ... *op. cit.*, p. 491.

lemne de unde voiesc, iar taxă nu plătesc, pe pădurari îi amenință cu omor."[20] Aceeași situație o întîlnim și în alte zone păduroase ale Munților Apuseni. Astfel se constată „devastări" de păduri și izlazuri în hotarul a peste 10 comune din împrejurimile Beiușului, unde starea de spirit era „foarte agitată" și se cerea intervenția urgentă a autorităților civile și chiar militare pentru „restabilirea ordinii."[21]

Ocuparea forțată a pădurilor făcea parte integrantă din lupta maselor țărănești pentru lichidarea vechii proprietăți și a exploatării nemiloase pe care aceasta o exercita.

Fenomenul ocupării de păduri e însoțit, mai ales din toamna anului 1920, de aprinderea intenționată a pădurilor. Această acțiune se făcea cu intenția de a transforma pădurile în pășuni necesare vitelor. Serviciul silvic din Transilvania înregistra tot mai des incendii silvice „fără ca făptuitorii să fi putut fi descoperiți vreodată".[22] Fenomenul era pus pe seama „nesațului țărănimii în cea ce privește întinderile pășunabile" precum și pe „intențiunile frumoase" ale legii de reformă agrară care a amplificat rivalitatea dintre comune în lupta pentru obținerea unor cît mai mari suprafețe de pășune. Același autor conchidea că acțiunea celor ce „ne aprind pădurile nu este altceva decît expresia voinței populației din acest ținut, ceace la rîndul ei această populație o confirmă prin rezistența dîrză ce manifestează la lucrările de stingere."

Combinate aceste două fenomene ocupările și incendierile de păduri, au influențat îmbunătățirea legislației agrare din 12 septembrie 1919 în sensul ca statul să primească dreptul de a expropria pădurile particulare sau de mînă moartă din Transilvania pentru a crea posibilitatea creerii pădurilor comunale ca modalitate de aplicare a reformei agrare în perimetrele păduroase. Legea din 30 iulie 1921 pentru reforma agrară în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș a mers și mai departe în cea ce privește pădurile, expropriind pînă la limita de 200 iugăre la munte și 100 iugăre la șes și la deal."[23] Din păcate anumite regulamente de aplicare și dispoziții explicative scuteau de expropriere pădurile acelor proprietari care aveau parchete și oarecari instalații, în aceste suprafețe. Aceste excepții de expropriere cuprinse în paragrafele cu privire la zonele păduroase au fost alambicate cu dispoziții echivoce care au reușit în cele din urmă să anihileze într-o bună măsură efectele legii agrare și să creeze dificultăți în unele părți din munți. Cu toate acestea legea pentru Tansilvania avea un caracter mai larg, admițînd exproprierea pădurilor pentru împroprietărirea comunelor atît de la munte cît și de la deal și șes. O imagine mai apropiată realității desfășurării procesului reformei agrare în Munții Apuseni ne-o oferă inginerii agronomi Ion L. Ciomac și Valeriu Popa-Necșa. Din păcate ei circumscriu

[20] *Ibidem.*

[21] *Tribuna* (din Oradea). 1920, II, nr. 30 din 27 iunie.

[22] Victor Precup, *Pădurile și reforma agrară din Transilvania*, în *Revista pădurilor*, 1922, 34, nr. 6, p. 314.

[23] C. Hamangiu, *Codul general al României. Legile usuale*, București, Vol. IX—X, p. 733 și urm.

cercetarea lor la circa jumătate din suprafaţa zonei la care ne referim noi, în ideea de a preciza specificitatea acestei regiuni şi a nu altera cercetarea pe care ei au întreprins-o. Oricum, contribuţia lor este importantă căci vizează chiar centrul zonei respective şi cuprinde o suprafaţă de 1.325.466 iugăre. Din această întindere, prin reforma agrară din 1921, s-au expropriat 204.234 iugăre, din care 100.214 iugăre de pădure, 92.714 iug. păşune, 4958 fînaţ, 3406 arabil, 2609 neproductiv şi 333 iugăre loturi de case.[24] Este cît se poate de evident că faţă de situaţia antebelică cele peste două sute de mii de iugăre de păduri şi păşuni ce s-au dat pentru împroprietărire a avut darul să amelioreze, în limitele regimului social-politic de atunci, condiţia de existenţă a multora din cei ce sălăşluiau pe aceste meleaguri.

Raportată la judeţe suprafaţa expropriată era inegală. În ceea ce priveşte păşunile şi pădurile suprafeţele cele mai mari la expropriere le-a dat în ordine: Bihorul, Clujul, Turda, Alba, Hunedoara şi la urmă Aradul.

Din toată suprafaţa expropriată doar 8354 iugăre s-au repartizat individual, iar comunelor s-au dat ca păşuni şi păduri comunale 193.766 iugăre. Era puţin ca să satisfacă trebuinţele de lemne ale localnicilor. De fapt însăşi autorii recunosc la vremea aceea că reforma a rezolvat în parte „în genere, şi astăzi [sînt] nemulţumiri deoarece statul are prea multe suprafeţe de acest fel în posesia sa, suprafeţe pe care locuitorii nu le pot folosi aşa cum ar voi."[25]

În faţa acestor realităţi, iluzia ţăranilor în îmbunătăţirea substanţială şi generală a soartei lor a început să se destrame. Localnicii îşi puseră nădejdea în reforma agrară. Nu se aşteptau la obţinerea de pămînt arabil, căci nu existau nici proprietari cu moşii întinse, nici statul nu avea rezerve. Nădejdea moţilor se îndrepta către obţinerea de păşuni comunale şi individuale, către păduri cu caracteristici, care să permită defrişarea şi transformarea lor în păşuni, şi eventuale mici porţiuni pentru semănături. Cu simţul lor realist şi practic, ţăranii n-au conceput reforma agrară ca o simplă reîmpărţire a pămîntului. În condiţiile geografice din munţi, cu masive păduroase şi stînci, cu regiuni de dealuri înalte, reci şi sărace, improprii pentru agricultură, reforma agrară pentru ei însemna o nouă distribuire a pădurilor şi păşunilor, acţiune ce putea contribui la îmbunătăţirea mai substanţială a soartei lor.

Prin reforma agrară s-au expropriat întinse suprafeţe de păduri şi păşuni. O parte din acestea a intrat în posesia obştească a comunelor. Dar multe mii de iugăre au încăput şi pe mîna unor particulari, constituiţi în societăţi forestiere de exploatare, care au eludat dispoziţiile legii agrare şi au frustat pe localnici de drepturile lor. Ambiguitatea articolelor de lege, ca şi influenţa de care se bucurau aceşti particulari a creat o

[24] Ion L. Ciomac, Valeriu Popa-Necşa, *Munţii Apuseni*, Bucureşti, 1936, p. 161 şi urm.

[25] *Ibidem*, p. 175.

situație confuză în ce privește exproprierile și mai ales împroprietăririle cu păduri și pășuni în Munții Apuseni.

Un congres al inginerilor din România, secțiunea silvică, întrunit în octombrie 1922 constată că proprietarii particulari au vîndut sau au exploatat în termene foarte scurte pădurile pe baza unor contracte încheiate între anii 1914—1918. Ei propun să fie revizuite aceste contracte, să se reducă exploatarea rapidă care reprezintă un mare pericol pentru pădurile țării. În privința contractelor încheiate pentru exploatarea pădurilor care s-au vîndut „prin bună învoială", iar nu prin licitație publică, prejudiciindu-se interesele obștești, să fie confiscate ca nule și neavenite" conchidea rezoluția.[26]

De-a lungul anilor postbelici, ziarele și documentele de arhivă relevă abuzurile săvîrșite în această direcție și oferă o imagine concludentă a modului în care au fost dezavantajați localnicii. „Reforma agrară în ce privește ținuturile muntoase scria Patria, ziarul partidului național, s-a împotmolit. Pe alocuri de ani de zile populația din regiuni întregi se frămîntă în procese istovitoare, cu deținătorii ilegali a celui mai străvechi avut românesc al munților noștri".[27] Dimensiunea ilegalităților comise în munți luase asemenea proporții încît a fost necesară intervenția imediată a unor înalte personalități ale guvernului de la București. Astfel în 12 aprilie 1924 sosesc la Cluj, special pentru această problemă, Gh. Tătărescu și Gh. Cipăianu, miniștri secretari de stat, care sînt primiți la prefectura județului de „o mulțime de peste 1000 țărani din satele care au fost nedreptățite la exproprieri"[28]. La ancheta întreprinsă participă primarii, secretarii comunali, delegați ai țăranilor din comunele județului Cojocna, precum și reprezentanți ai forurilor agrare locale. Cele 70 de comune își expun păsurile și condamnă cu hotărîre acțiunile următorilor proprietari care inventează fel de fel de obstacole în calea aplicării reformei agrare: contele Bánffy, contesa Mikes, contele Andrássy, absenteistul Urmánczy, baronul Kemény, baronul Brödel, Societatea Bihor-Sălăjeana, precum și patronii societăților forestiere reprezentate de Fischer, Tischler Maurițiu și Adalbert Bürger, deținători ai întinselor masive păduroase.[29] Ziarul liberal „Înfrățirea" anunță cititorii că în urma anchetei întreprinse de Gh. Cipăianu și Gh. Tătărescu „relativ la unele nereguli comise cu ocazia împroprietăririi satelor din Ardeal, și mai ales a locuitorilor din Munții Apuseni...", s-a stabilit de comun acord cu parlamentării din jud. Cojocna, Alba Inferioară, Turda-Arieș și Bihor să se cerceteze abuzurile semnalate și să se ia măsuri pentru soluționarea echitabilă a conflictului între țărani și societățile forestiere.[30] Astfel de informații abundă în presa vremii de toate nuanțele politice, dar lipsa de eficiență a măsurilor preconizate a dus la nemulțumirea celor îndreptățiți.

---

[26] *Revista pădurilor*, 1922, 34, nr. 11—12, p. 679.
[27] *Patria*, 1925, VII, nr. 266 din 5 dec., p. 1.
[28] *Înfrățirea*, 1924, nr. 1057 din 12 aprilie.
[29] *Ibidem*, nr. 1058, din 13 aprilie.
[30] *Ibidem*, nr. 1070 din 3 mai, p. 3.

În fața acestor stări de lucruri nu este de mirare că țăranii trec la acțiuni directe, ocupînd suprafețe de păduri și pășuni, alungînd pe cei care vin să le taie pădurile și amenințînd autoritățile cu răzvrătirea.[31]

Revelator în această chestiune este raportul procurorului de la Înalta Curte de Casație adresat ministrului justiției G. Mârzescu după o anchetă făcută la fața locului și la care ne vom referi în cele ce urmează.[32] Societatea Bihor-Sălăjeana, prin administratorii Fischer și E. Castano, obține la 12 octombrie 1923, în baza unui contract ilicit exploatarea pădurii situată în dealul Cuciulatului. Moții din Răchițele, îndreptățiți prin reforma agrară la aceeași pădure, văzînd că se încearcă exploatarea în contra asigurărilor primite de la București, încep să se agite. În ziua de 22 noiembrie 1923, „luînd cu ei pe primarul și notarul comunei, s-au dus la pădure și au împiedicat pe oamenii exploatatorilor de a lucra, care s-au și retras din fața lor, fără a se întrebuința contra lor vreo violență materială". În această împrejurare apare căpitanul Brudiu cu o companie de jandarmi „care a brutalizat pe moți, după cum s-a văzut din certificatele medicale, în scopul de a-i îndepărta..." În urma raportului întocmit de căpitanul de jandarmi, primul procuror al județului Cluj pune sub stare de acuzare 59 de moți pentru „violență în ceată", iar pe notar și primar îi acuză de agenți provocatori, deși țăranii îi luaseră tocmai ca la opunerea lor, exploatării pădurilor, să fie oameni din partea autorităților. Autorul raportului lasă să se înțeleagă că „însuși căpitanul de jandarmi a lucrat din ordin în vederea unor anumite interese după cum se șoptește în localitate."[33] Lucrurile au fost atît de nelegale din partea autorităților încît s-a călcat procedura de judecare, iar după cercetări, moții arestați au fost eliberați. Cu toate acestea procesul a continuat încă multă vreme.

În același document se semnalează ministrului de justiție abuzuri similare la expropriere, în domeniile din Ciucea a lui M. Tischler în paguba a 10 comune, în comunele Selicea, Slatna și Feles ale baronului Kemény și în masivele păduroase din împrejurimile Belișului, aparținînd lui Urmánczy, căruia i s-a rezervat cote nelegale în favoarea societăților de exploatare forestiere și în dauna a 8 sate.[34] „Această stare de lucruri a creat o atmosferă de neîncredere printre moți — continuă raportul — și o reacțiune violentă din partea acestor oameni veșnic în acțiune contra asupritorilor de veacuri nu se știe cu ce jertfă se va potoli."[35]

Procesul împotriva locuitorilor din Răchițele va continua încă mulți ani. Îl găsim pe rol în 1928, cînd ziarul Glasul Moților din 25 martie îi rememorează geneza cu prilejul reînceperii lui în instanțele de la

[31] *Patria*, 1924, VI, nr. 17 din 27 ian., p. 2; *Clujul*, 1924, II, nr. 12 din 23 martie, p. 3.

[32] Arhivele Statului Cluj-Napoca, Donația Amos Frâncu, dosar nr. 12 nenumerotat. Raport Bălășescu, p. 8.

[33] *Ibidem*, p. 8—9.

[34] *Ibidem*, p. 10.

[35] *Ibidem*.

Cluj, și este din nou reamintit în 1931, 1933, apărarea aparținînd luptătorului pentru drepturile moților, Amos Frâncu, cel care vreme de cîteva decenii s-a străduit să fie purtătorul de cuvînt al doleanțelor muntenilor și ca răsplată pentru aceasta i s-a dat numele de cinstire de „tribun al moților".

Rezistența împotriva abuzurilor săvîrșite de autorități în privința repartizării pădurilor o găsim prezentă și în împrejurimile Albacului, dîrzul sat a lui Horia. Printr-o hotărîre a Ministerului Agriculturii s-a acordat Băncii Generale și antreprenorului său Gross o întinsă suprafață împădurită pentru a fi exploatată. Pădurea era însă lucrată de mulți ani prin arendașii moți și după reforma agrară „trebuia să le revină cum le-a și revenit după revoltă ca pădure comunală".[36] Pînă s-a ajuns aici moții însă s-au opus cu forța antreprenorului și oamenilor lui, căci socoteau masivul silvic un drept al lor. Manifestarea de forță a moților a obligat autoritățile să revină asupra destinației masivului păduros.

Comitetul Agrar ca for suprem de aplicare a legii de reformă agrară a fost mereu acuzat de ilegalități și de părtinire a vechilor proprietari. El a luat în unele cazuri hotărîri pripite, secrete, fără dezbateri publice și fără a da prilej moților să se apere . În urma acestor hotărîri s-a creat o atmosferă de nesiguranță și de revoltă în rîndul locuitorilor din Munții Apuseni. Mulți dintre ei, siliți de foame au plecat la minele de cărbuni din Valea Jiului „unde, la Lupeni starea de spirit a minerilor Moți a contribuit negreșit la catastrofa sîngeroasă cunoscută".[37]

Starea de nemulțumire legitimă și de ruină generată prin încălcările aduse legii de reformă agrară în Țara Moților a produs și revolta locuitorilor din plasa Cîmpeni, reprimată sîngeros. La procesul care s-a desfășurat la Consiliul de război din Cluj a ieșit la iveală faptul că Moții s-au temut că „după ce li s-a luat pădurea, pășunea și băișagul, li se va lua și legea ortodoxă". Această revoltă a „calendarului" avea însă un evident substrat economic și social.[38]

Legăturile societăților de exploatare forestieră cu unii oameni politici situați în sferele înalte ale ierarhiei regimului burghez din România erau atît de puternice încît nici buna intenție a unor funcționari superiori n-a putut pune stavilă rapacității acestor societăți „naționale" și internaționale ce defrișau pădurile țării, în dauna drepturilor legitime ale muntenilor.

Într-un raport al prefecturii județului Cluj din 5 august 1927 adresat forurilor superioare din București sînt înșirate în chip sintetic, intervențiile, anchetele și măsurile întreprinse de reprezentanții la cel mai înalt nivel (pînă la primul ministru I. C. Brătianu) în sprijinul populației asuprite din munți. În ciuda acestor demersuri „Măsurile și propunerile de îndreptare ale susnumiților domni nu s-au putut realiza în urma hotărîrilor forurilor agrare prin cari mai multor proprietari și corporații

[36] *Ibidem*, Aide-Memoires Abreviat compus de Amos Frâncu, p. 13.
[37] *Ibidem*, p. 14.
[38] *Ibidem*, p. 15.

li s-au lăsat neexpropriate terenuri cu păşuni şi păduri, care au fost clasate ca indispensabile pentru existenţa moţilor."[39]

Sînt relevate, în continuare, numele societăţilor şi a proprietarilor care exploatează pădurile în dispreţul total al legilor. Sînt aceiaşi Bánffy, Urmánczy, Tischler, Munteanu, Bürger şi alţii ascunşi în societăţile „Regatul Mare", „Rîul Alb", „Călăţele", care prin diverse maşinaţiuni reuşesc în continuare să obţină scutiri de expropriere şi schimbarea pe hîrtie a pădurilor în păşuni pentru a exploata în mod ilicit aurul verde al munţilor noştri.

Se reaminteşte că apărarea moţilor este susţinută de Amos Frâncu, senator al judeţului Cluj, care a făcut toate eforturile pentru a menţine în limitele legilor lupta pentru drepturi a locuitorilor de aici. Starea de spirit a acestora însă — arată prefectul, „a fost şi este şi azi cam agitată şi supus mai ales unei agitaţiuni clandestine, cum s-a văzut în procesul de la Consiliul de Război al corp. VI, agitaţii pentru calendar, neîncrederea arătată cu ocazia alegerilor din anul curent şi mişcarea sediţioasă de la Răchiţele din anii trecuţi".[40]

Conştient şi convins de pericolul izbucnirii revoltelor, prefectul judeţului Cluj scrie că pentru „evitarea unei mişcări primejdioase în sînul populaţiei de la munte, provocată de neajunsurile arătate în prezentul raport şi care formează tema de care se agită şi care poate să servească de bază unei, propagande subversive Vă rugăm cu onoare Dle Ministru să binevoiţi a interveni stăruitor la onoratul Consiliu de Miniştrii şi la toţi domnii miniştri de resort să se ia de urgenţă măsuri de îndreptare a stării economice, financiare şi culturale a locuitorilor din munţii judeţului nostru..."[41]

Măsurile cerute întîrziau să se aplice, iar unele paleative de moment, cu care încercau autorităţile să vină în întîmpinarea doleanţelor legitime ale moţilor trezeau cel mult iluzii şi nicidecum certitudini.

Discutînd pe marginea modului de aplicare a reformei agrare în Munţii Apuseni o conferinţă a intelectualilor convocată la Beiuş în 14 septembrie 1927 din iniţiativa „Societăţii de mîine" constata: „Confuzia întinsă şi asupra terenurilor păduroase, în urma căreia o seamă de întreprinderi forestiere exploatează de-a valma pădurile statului, ca şi al comunelor pe temeiul unor vechi contracte şi pe preţ derizoriu".[42] Aceeaşi publicaţie nota faptul că „53 de sate din jurul Beiuşului jud. Bihor, aşteaptă cu nerăbdare de ani îndelungaţi să fie odată împroprietăriţi pe pămîntul la care au dreptul... Anii trec şi ţăranii au rămas cu o dureroasă iluzie. În sufletul lor clocoteşte o adîncă revoltă şi faţă de cei care i-au ameţit cu promisiunea dar şi faţă de slujbaşii care n-au fost

[39] *Ibidem*, Prefectura jud. Cluj, nr. 12.318/1927, p. 1.
[40] *Ibidem*, p. 3.
[41] *Ibidem*, p. 6.
[42] *Societatea de Mîine*, 1927, V, p. 441.

la înălțimea datoriei lor".[43] Că lucrurile în acest sens erau reale și convingătoare ne-o demonstrează și înțelegerea intervenită la conferința de la Beiuș între cei trei șefi ai organizațiilor politice locale (național-țărănist, liberal și partidul poporului), care își însușesc deficiențele semnalate și cad de acord asupra următoarelor soluții care să îndrepte neajunsurile criticate. În primul rînd se considera necesar să se stabilească efectivul de improprietăriri și apoi acesta să se măsoare, prin trecerea rezervelor de stat, la acest efectiv. Urma apoi ca organele de execuție ale reformei agrare să se contopească cu administrațiile județene, pentru a se putea efectua un control mai eficient asupra executorilor legii. Pornindu-se de la faptul unanim recunoscut că s-au făcut omisiuni arbitrare, urma să se revizuiască tabelele îndreptățiților, în spiritul unei drepte judecăți, iar pentru a repara nedreptățile semnalate, se preconiza deschiderea unei anchete de către Ministrul agriculturii și domeniilor în vederea sancționării celor vinovați.[44]

Nu cunoaștem efectele acestor intervenții. Constatarea pe care o face conferința de la Beiuș aruncă însă o lumină asupra stării de spirit din acele vremi și dezvăluie dorința unui mănunchi de intelectuali de a veni în sprijinul îmbunătățirii condițiilor de viață ale țărănimii din această parte a țării.

Privind în ansamblu mersul lucrărilor de reformă agrară, trebuie să subliniem că în zona Munților Apuseni acest proces a urmat o cale lentă, sinuoasă, cu multe opintiri și frămîntări. Rezultanta acestui proces n-a avut darul să dea o soluție pozitivă pentru toți oamenii muncii de aici. În această situație, „problema moților" a continuat să existe, angajînd și pe mai departe atenția opiniei publice din țara noastră și factorii de răspundere de atunci.

Acțiunile revendicative a unei părți din populația Munților Apuseni, îndreptate mai ales împotriva societăților forestiere în spatele cărora acționau cei mai mulți din vechii proprietari, concretiza lupta continuă pentru dreptate socială și o viață mai bună dusă în condiții ameliorate de noul context politic din România interbelică.

GHEORGHE HRISTODOL

[43] *Ibidem*, p. 440.
[44] *Ibidem*, p. 441.

AUS DEM KAMPF DER MOTZEN FÜR DIE BESETZUNG DER GUTSHERRLICHEN WÄLDER. 1918—1927

(Zusammenfassung)

Die Zone der Westkarpaten ist der Lebensraum einer kompakten und entschlossenen rumänischen Bevölkerung und der Platz, von wo aus die bedeutendsten sozialen und nationalen Bewegungen aus Transsylvanien ausgingen.

Die vorliegende Arbeit hebt einige Aspekte aus der Teilnahme der Motzen (die Bewohner dieser Zone) an der Revolution von 1918 hervor, die zur Vernichtung des österreich-ungarischen Unterdrückungsapparates und zur grossen Vereinigung vom 1. Dezember 1918 führte. Im zweiten Teil der Arbeit sind Aspekte aus dem Kampf gegen die Forstgesellschaften wiedergegeben, in deren Rücken die alten Besitzer, die sich der Agrarreform und den Interessen der Bevölkerung widersetzten, wirkten.

„COMUNITATEA NAȚIONALĂ ROMÂNĂ".

Contribuții la cunoașterea organizării rezistenței românilor din nordul Transilvaniei împotriva regimului horthyst

„Cu inima plină de durere și întristat pînă la moarte continuu însemnările. N-am crezut odată cu capul că va fi posibil ceea ce s-a întîmplat. N-am crezut că va fi și să va afla un ministru român să subscrie un act prin care să se cedeze ceva din Ardealul nostru scump, pentru care au suferit moșii și strămoșii noștri. Stau uluit și nu-mi vine a crede. Nu, nu e posibil! Să va găsi un general sau om politic care să ridice steagul libertății și rezistenței"[1]. Iată — reproduse aidoma — primele fraze așternute pe hîrtie de o mînă tremurîndă, plină de emoție și revoltă, în dimineața zilei de 31 august 1940; fraze reprezentînd întîiele reacții, întîiele gînduri la aflarea verdictului pronunțat cu o zi înainte la Viena. Reacții și gînduri care, prin sinceritatea și autenticitatea lor, prin clarviziunea și poziția lor militantă, programatică — vorbind, parcă, în numele întregii obști românești —, au pentru noi, astăzi, o valoare de simbol. Afirmăm aceasta avînd în vedere evoluția evenimentelor care au urmat datei și actului încriminat. Și o susținem cu tot ceea ce se cunoaște pînă în prezent că a avut loc — în ideea „ridicării steagului libertății și a rezistenței" de către întreg poporul român — încă din primele zile ale lunii septembrie. La care, dorim să mai adăugăm, cu acest prilej, cîteva date și informații noi. Anume: cu privire la înființarea, organizarea și cele dintîi acțiuni întreprinse de *Comunitatea Națională Română*, care se înscrie — alături de *Comitetul național-revoluționar al românilor din nordul Transilvaniei*, organizat din inițiativa comuniștilor — printre primele organizații naționale românești înființate — așa cum bine s-a mai spus — „cu scopul de a mobiliza masele române la luptă unită cu oamenii muncii maghiari împotriva ocupanților horthyști, împotriva fascismului, pentru apărarea drepturilor politice, economice, culturale, pentru libertate națională"[2].

Înainte de a prezenta, însă, activitatea Comunității Naționale Române am dori să atragem luarea aminte că, spre deosebire de majoritatea celor ce s-au ocupat cu cercetarea acestei perioade și, respectiv, cu problemele privind rezistența forțelor democratice din nordul Transilvaniei împotriva regimului hortyst — care s-au bazat pe documente sau alte surse de informare în cea mai mare parte, dacă nu exclusiv, provenind din afara perimetrului regiunii respective: fie din România, respectiv Bucureștii sau localități din sudul Transilvaniei, fie din Budapesta — noi

[1] Arh. St. Cluj-Napoca. Colecția de fotocopii și xerografii.

[2] A. Simion, *Dictatul de la Viena*, Cluj, 1972, p. 253; vezi și: „România liberă", Buc., II (1949), nr. 23, din 7. IX, p. 3.

utilizăm numai surse documentare provenind din sînul mișcării, respectiv de pe teritoriul vremelnic ocupat de horthyști. Surse cărora, de aceea, le putem acorda un procent de credit mai mare și, în consecință, considera mai valoroase.

Ce se cunoaște pînă în prezent despre Comunitatea Națională Română? Anume că:

1. A luat ființă în mod legal, la începutul lunii septembrie 1940, în nordul Transilvaniei, numindu-se — informațiile fiind de mîna a doua și exactitatea va avea de suferit[3] — cînd *Comunitatea națională a românilor din teritoriile răpite prin actul de la Viena*[4] cînd *Comunitatea națională a românilor din nordul Transilvaniei*[5] etc.;

2. A avut conducător pe avocatul clujean Emil Hațieganu[6];

3. Organizează consfătuire după consfătuire, întocmește lista nedreptăților, încearcă să-i convingă pe românii din Transilvania de nord să nu opteze, face recensămîntul celor rămași; dar pentru că nu li se aprobă să ducă activitate politică legală, încearcă să mobilizeze forțele în cadrul organizațiilor cultural-religioase și economice"[7];

4. În acest scop, au fost create diferite brigăzi artistice, coruri, echipe de teatru, s-au înființat cooperative și organizații de credit la Cluj, Oradea, Șimleu, Baia Mare, Bistrița, Zalău etc. prin care se urmărea organizarea luptei populației românești[8]; și

5. Începînd din 1941 mobilizează intelectualitatea română pentru redactarea și înaintarea către guvernul horthyst a unor memorii de protest împotriva nedreptăților și abuzurilor, iar pe avocații români pentru a apăra în procese pe cei loviți de unele decrete nedrepte[9].

Lipsesc, însă, datele înființării și, respectiv, desființării sau ieșirii din legalitate, conținutul programului de luptă sau al altor acte emise, acțiunile întreprinse sau dacă a desfășurat ori nu și activitate politică legală și ilegală etc., etc. Încercăm să dăm unele răspunsuri la aceste întrebări și, poate, la altele neformulate, pentru *perioada legală* din activitatea Comunității Naționale Române, în baza surselor pe care le deținem: documente arhivistice și filele «Gazetei Noastre», organul de

---

[3] „Timpul", IV (1940), nr. 1208, din 11. IX, p. 2.

[4] A. Simion, *op. cit.*, p. 254—255.

[5] Gh. I. Bodea, *Lupta revoluționară și națională împotriva ocupației horthyste, pentru reîncadrarea nordului Transilvaniei în hotarele României*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca*, XVII (1974), p. 195—200; Gh. Zaharia și colab., *Rezistența antifascistă în partea de nord a Transilvaniei*, Cluj-Napoca, 1974, p. 123—125.

[6] Vezi notele 4 și 5. Se știe, de asemenea, că în „nucleul organizatoric" inițial al Comunității au mai intrat: Aurel Socol, dr. Alexandru Lupan, dr. Liviu Telea, Ion Buzea, dr. Liviu Pop, V. Ghircoiașu, avocat Vasile Hossu, ing. Teodor Burzo, Gh. Giurgiu, precum și episcopii Nicolae Colan și Iuliu Hossu.

[7] Csatári Dániel, *Forgószélben. (Magyar—román viszony 1940—1945)*, Adadémiai kiadó, Budap., 1969, p. 148—149; apud: A. Simion, *op. cit.*, p. 255.

[8] Vezi notele 4 și 5.

[9] Gh. I. Bodea, *op. cit.*, p. 199—200.

presă al Comunității, ale cărei informații — după știința noastră — au fost într-o foarte mică măsură utilizate pînă în prezent.

Cu ziua de 2 septembrie 1940 — avem precizarea, în paginile organului de presă amintit — a luat ființă «Comunitatea românească». Respectiv „ca organ reprezentativ al poporului român din teritoriul cedat Ungariei prin arbitrajul de la Viena", sub „prezidența provizorie" a lui Emil Hațieganu[10]. Și anume, cu sediul la Cluj[11]. Pe lîngă reprezentanții celorlalte pături sociale, „în jurul steagului ridicat — iată, deci, „răspunsul" indirect desigur venit, peste cîteva zile, la cele reproduse la început — s-au grupat intelectualii distinși ai Ardealului, cărora le-a dat cuvînt de ordine: demnitate românească și pace cu celelalte națiuni". Și, în continuare, primele dezvăluiri, care, lesne de înțeles, vor fi avut darul să atragă, pînă la urmă, atenția noilor autorități horthyste fasciste asupra scopului urmărit de Comunitatea Națională Română și metodele ei de luptă: „Această poruncă — anume menținerea demnității, fără a leza cu nimic populațiile maghiară și germană de aici — o transmitem tuturor celor ce simt și vorbesc ca noi din această parte a țării, îndemnîndu-i să se unească neîntîrziat și să se organizeze, pentru a birui vremile — cum le-am mai biruit de-a lungul leaturilor. Supunîndu-ne legilor stăpînirii — se spunea, apoi, vădindu-se realism și, de ce nu, simț și tact politic deopotrivă —, să ne organizăm pentru a ne păzi viața și avutul. Organizarea să se facă pînă în cele mai tăinuite sate. Se vor constitui de îndată — era cuvîntul de ordine, care nu lăsa loc la nici o îndoială sau dubii — gărzi civile pentru păstrarea liniștei. Cel mai bătrîn, mai drept și mai cinstit din sat — se prevedea, în continuare — va prelua comanda, apoi, în bună înțelegere cu gărzile ungurești și săsești — unde sunt — vor străji înfrățite trudei noastre". Urmînd ca despre toate realizările în această direcție să fie „avizat centrul de comandă din Cluj". Iar pentru a preveni orice excese și a împiedica crearea unor situații dăunătoare și, poate, ireparabile în condițiile date — urmînd, desigur, unui crez și unor practici de mult încetățenite în gîndirea și activitatea cotidiană a poporului nostru, tot atît de vii și active, o putem spune cu mîndrie, și astăzi —, în finalul apelului se mai revine o dată asupra a ceea ce chiar documentul numea, nici mai mult nici mai puțin decît „cuvînt de ordine": „Repetăm cuvîntul de ordine: demnitate românească și pace". Pentru că „așa cum a fost de veacuri, vom încerca să punem cărămidă de viață nouă pentru traiul în comun cu celelalte popoare pe văile și cîmpiile Ardealului, deopotrivă de drag"[12].

De o valoare aparte, privind dezvăluirea împrejurărilor în care a fost creată Comunitatea și scopurile urmărite prin activitatea sa, în completarea apelului amintit, este o declarație-program care a fost dată

[10] Vezi anexa III.
[11] Idem, II.
[12] *Ibidem.*

și publicității la 13 septembrie. Comunitatea Națională Română a luat ființă din inițiativa spontană — aprobată de intelectuali și popor — care într-un moment dat s-au văzut fără nici un organ reprezentativ național, respectiv organizație politică activă, care să ia în apărare drepturile românilor rămași în nordul Transilvaniei. „Această organizație — ține să se sublinieze, pe cît de demn pe atît de categoric, în aceeași declarație-program — n-are, deci, la bază permisiunea sau aprobarea vreunui factor în afară de corpul național.

Aceasta trebuie să se știe!"

Trebuia, așadar, să există o organizație către care să se poată îndrepta miile de suflete românești și care să adune într-un mănunchi pe toți românii, ajunși sub regimul horthyst fascist. „Schimbările petrecute — se au în vedere, desigur, cele ce-au urmat dictatului de la Viena — ne pun în preajma unor frămîntări, iar marile probleme ce ne stau în față, trebuie să ne găsească solidari, uniți în gînduri și simțiri. Corecți în manifestările noastre în noua așezare — se subliniează încă odată cu tărie —, ne vom păstra demnitatea noastră românească și vom cere ca să fim tratați cu drepturi egale (subl. n.). Comunitatea îndeplinește astfel o funcție de salvare, de întărire și îmbărbătare a miilor (de) naufragiați". Și fiindcă românii nu au și nici nu vor să nutrească un alt scop — decît apărarea drepturilor ce trebuie să le aibă neamul românesc — în situația schimbată: din primul moment Comunitatea Națională Română „a apelat și apelează la unirea forțelor românești, la solidaritatea românească"[13].

Dar cum a doua zi după publicarea acestui important document, dacă nu chiar cel mai important, privitor la programul Comunității noastre — în care își manifestase încă odată hotărîrea de a lupta „cinstit și pe față, pentru binele neamului românesc" — va apare ordonanța Șefului de Stat Major maghiar, generalul Werth Henrik, prin care, în nordul Transilvaniei „ordinea publică și administrația fiind exercitată de comandamentele militare", concomitent se va interzice nu numai înființarea de noi organizații, dar și continuarea activității de către cele existente și „editarea și răspîndirea produselor de presă", „decît cu aprobarea comandamentului militar ale orașelor"[14], credem că explică încetarea apariției, peste încă o zi, a organului de prsă al Comunității Naționale Române, respectiv „Gazeta Noastră", și, probabil, întrarea în ilegalitate a organizației însăși. Pentru că nu primise „prealabila aprobare" a comandamentului. Se poate conchide, astfel, că a desfășurat activitatea legală două săptămîni, din 2 pînă la 14 septembrie 1940. Adică exact pînă în ziua intrării armatei maghiare de ocupație în Transilvania, respectiv în Cluj.

Chiar limitată fiind în timp această perioadă, activitatea poate fi considerată ca intensă și foarte bogată, ceea ce și explică, credem, înrîu-

[13] Idem, X.
[14] Idem, XIV.

rirea pe care Comunitatea Națională Română a exercitat-o asupra stării de spirit a populației românești din partea de nord a Transilvaniei. Dar să mai urmărim, în baza datelor cuprinse în documentele anexă, alte cîteva aspecte ale acestei activități, acțiuni întreprinse, puncte de vedere exprimate etc. Astfel, din comunicatele — în prezent cunoaștem două — publicate la 10 septembrie aflăm că „a luat ființă Comitetul regional de organizare a muncitorilor români, cari vor colabora în chestiuni muncitorești cu muncitorii unguri și germani în aceleași sindicate". Pe cînd „în chestiile culturale se încadrează în Comunitatea Națională Românească, întocmai cum a fost colaborarea muncitorilor unguri în Magyar-Népközösség"[15]. Această precizare, ca și alte informații și date scot în evidență tendința deschiderii spre mase, a lărgirii bazei sociale a Comunității. Astfel, după stabilirea și multiplicarea legitimației de membru al Comunității[16], se făcuseră și primii pași pe tărîm organizatoric, în sensul repartizării între membrii conducerii — pe care n-o cunoaștem în întregime — a „chestiunilor" de comerț, de meserii, a funcționarilor administrativi, pensionarilor, precum și a problemelor școlilor secundare. Precizîndu-se — cum se consemna într-unul din aceste comunicate — că „frații noștri din Maramureș — în frunte cu d. [Artur] Anderco — au vizitat președinția Comunității noastre", se lăsa să se înțeleagă extinderea organizației și cuprinderea în cadrul ei a întregii populații românești din părțile nord-vestice ale Transilvaniei, făcîndu-se totodată chemarea la prudență și îndemnul la înțelepciune: „Nu întreprindeți acțiuni aparte. Toate inițiativele trebuie concentrate și făcute prin Comunitatea Națională Română. Numai lucrînd unitar putem apăra drepturile noastre"[17]. Ca peste o zi, la 11 septembrie, să fie lansat un adevărat apel — al cărui conținut confirmă cele afirmate anterior: „Plugari, muncitori, cărturari să fim solidari! (...). Vremurile prin care trecem trebuie să ne găsească uniți". Sau dorința de a trăi și munci în siguranță pentru propriile familii, pentru neam, deoarece numai în unire lucrînd se poate clădi și activa. „Un neam care nu e însuflețit de sentimentul solidarității nu e respectat de nimeni și este condamnat pierirei. Iată de ce — se mai spunea în încheiere — în aceste vremuri de grea cumpănă apelăm zilnic la unire și solidaritate"[18].

Comunitatea Națională Română a desfășurat, imediat după comunicarea verdictului fascist de la Viena, o intensă activitate pentru a lămuri populația românească să nu-și părăsească locurile natale, pămîntul strămoșesc, și să plece „în România", derutată fiind „în vraiștea primelor zile". Să nu-și imagineze cineva că „odată cu honvezii dreptatea românească asupra Ardealului ar putea fi izgonită ca o mierlă cu glas dulce"[19], de aceea fiecare să rămînă la locul său. Iar cei loviți de auto-

[15] Idem, VII.
[16] Idem, I.
[17] Idem, VI.
[18] Idem, VII.
[19] Idem, IV.

rităţile hortyste — în sprijinul cărora va veni în fiecare moment Comunitatea — nu trebuie să uite nici un moment că „singura putere" a românilor stă în unirea şi solidaritatea lor[20]. În acelaşi timp, conducătorii Comunităţii au curajul să facă cunoscut aceloraşi autorităţi „tratamentul pe care îl asigurau pînă mai ieri legile româneşti minorităţilor etnice din Ardeal"[21].

Poate cel mai valoros document publicat în anexă este memoriul pe care Comunitatea Naţională Română l-a înaintat, la 10 septembrie 1940, guvernului maghiar[22]. Conţinutul acestuia dezvăluie cel mai pregnant *poziţia* cu adevărat patriotică pe care s-a situat Comunitatea şi conducătorii acesteia, precum şi *marea responsabilitate* pe care şi-au asumat-o, în numele populaţiei româneşti rămasă sub ocupaţie străină, în confruntarea cu guvernul horthyst. Afirmîndu-şi hotărîrea de a se pune „în serviciul poporului român din Ungaria" şi a lucra corect, Comunitatea pretinde „ca guvernul regal maghiar să instaureze o ordine dreaptă şi durabilă", scop în care a alcătuit un program, cu ajutorul căruia s-ar „putea făuri pe pămîntul Transilvaniei cea mai sinceră şi mai permanentă colaborare între poporul maghiar şi român". Iar în cazul în care guvernul maghiar nu ar fi de acord cu realizarea programului schiţat — cuprins sub „Anexa nr. 1" la memoriu —, Comunitatea supune „aprecierii guvernului un plan minimal care cuprinde măsurile cele mai urgente şi mai potrivite care se cer de luat în Transilvania de nord (sub „Anexa nr. 2")"[23].

Activitatea Comunităţii Naţionale Române confirmă, de asemenea, aşa cum se poate vedea şi din documentele anexate, o bună şi justă orientare nu numai în problemele interesînd populaţia românească din Transilvania, ci şi în raporturile acesteia cu celelalte naţionalităţi de aici. Mai oferim un exemplu, extras dintr-o luare de poziţie a Comunităţii româneşti faţă de autorităţile politice şi militare hortyste — cărora li se cere „egala tratare" a românilor şi apărarea lor împotriva unor abuzuri, care încep să se înmulţească — unde se spune, printre altele: „Populaţia românească a Clujului este hotărîtă să muncească în pace şi să nu supere pe nimeni (...). În acelaşi timp cere însă să fie lăsată în pace şi să i se asigure liniştea de care cu toţii avem nevoie în aceste vremuri de grea cumpănă, deopotrivă de vitrege pentru toate neamurile"[24]. Insistînd asupra instituirii unei comisiuni care să „stabilească faptele" şi să împiedice abuzurile, se solicită ca, în comisiunea respectivă, „să fie prezent şi un membru al Comunităţii româneşti"[25].

---

[20] Idem, XI.
[21] Idem, XII.
[22] Idem, XV.
[23] Memoriul şi, respectiv, cele două programe sînt semnate, în numele Comunităţii Naţionale Române, de: Emil Haţieganu, în calitate de „Preşedinte al Comunităţii naţionale româneşti din Ungaria", şi Liviu Lazăr, ca „membru al Comitetului de Direcţie".
[24] Anexa VIII.
[25] Idem, IX.

Oprindu-ne aici cu relatarea celor cîtorva date noi asupra organizării și activității legale a Comunității Naționale Române, vom reproduce, în încheiere, încă un pasaj edificator, din aceleași anexe încredințate tiparului, avînd darul să arunce o lumină pozitivă asupra activității Comunității și a celor ce i-au organizat și condus rosturile, în acele clipe greu de imaginat astăzi, după scurgerea a 38 de ani, decurgînd din confruntarea cu un regim de ocupație, intolerant și dur, dispus să reducă la tăcere populația românească majoritară pe propriul ei pămînt strămoșesc. Dacă nu putem să uităm acele grele clipe, n-avem voie să uităm nici semnificația mesajului adresat atunci autorităților horthyste, pe care poporul român nu numai că nu l-a uitat, dar îl respectă și astăzi cu sfințenie: „Numai respectîndu-se dreptul imprescriptibil al fiecărei naționalități de a urmări împlinirea rosturilor ei în felul derivat organic din mecanismul intim al firii sale (...) vor putea să înscrie națiunile din Ardeal, rezultatul nobilei lor întreceri în veșnicie"[26]. Se cuvine recunoștință celor ce-au formulat și crezut într-un asemenea crez nobil.

ALEXANDRU MATEI

ANEXE

I.

COMUNITATEA NAȚIONALĂ ROMÂNĂ
Organ reprezentativ al poporului român din teritoriul cedat Ungariei prin arbitrajul de la Viena

No. 41

LEGITIMAȚIE

D . . . . . .
Loc. . . . . jud. . . . .
Strada . . . . . este membru înscris în Comunitatea Națională Română.

Data . . . . . .

Președinte:
E. Hațieganu

Tipografia Națională, Cluj—Kolozsvár

[Textul ștampilei aplicate]: „Comunitatea Națională Română. Organ reprezentativ a Poporului Român din Ardeal. Centrul Cluj Kolozsvár".

Arh. St. Cluj-Napoca, Colecția de fotocopii și xerografii.

[26] Idem, XIII.

II.

Sub rostogolirea evenimentelor cari au dus la cedarea unei părți din Ardeal Ungariei, a luat ființă la Cluj — în aceste vremi de cutremurătoare griji — un Comitet Românesc, în fruntea căruia stă ca purtător de steag luptătorul de ieri și de azi al românimei: dr. Emil Hațieganu.

Așadar, nu suntem singuri:

În jurul steagului ridicat s-au grupat intelectualii distinși ai Ardealului, cărora le-a dat cuvînt de ordine: *demnitate românească și pace cu celelalte națiuni.*

Această poruncă o transmitem tuturor celor ce simt și vorbesc ca noi din această parte a țării, îndemnîndu-i să se unească neîntîrziat și să se organizeze, pentru a birui vremile — cum le-am mai biruit de-a lungul leaturilor.

Supunîndu-ne legilor stăpînirii, să ne organizăm pentru a ne păzi viața și avutul. Organizarea să se facă pînă în cele mai tăinuite sate. Se vor constitui de îndată gărzi civile pentru păstrarea liniștei. Cel mai bătrîn, mai drept și mai cinstit din sat va prelua comanda, apoi, în bună înțelegere cu gărzile ungurești și săsești — unde sunt, vor străji înfrățite trudei noastre.

Despre toate acestea se va aviza centrul de comandă din Cluj.

Repetăm cuvîntul de ordine: *demnitate românească și pace.*

Așa, cum a fost de veacuri, vom încerca să punem cărămidă de viață nouă pentru traiul în comun cu celelalte popoare pe văile și cîmpiile Ardealului, deopotrivă de drag.

Idem. (*Nu suntem singuri!*, în „Gazeta noastră", Cluj, I (1940), nr. 1, din 8. IX, p. 2).

III.

I. Cu ziua de 2 septembrie 1940 a luat ființă «Comunitatea românească», ca organ reprezentativ a poporului român din teritoriul cedat Ungariei prin arbitrajul de la Viena. Statutele comunității sunt în pregătire.

Prezidența provizorie a Comunității a luat-o d. dr. Emil Hațieganu.

II. Toți cei care s-au înscris sau doresc să se înscrie în garda civilă și organizația foștilor luptători — fiecare personal să se prezinte duminecă la orele 10 în str. Șincai 13 pentru a fi repartizat în servicii pentru paza ordinei și liniștei.

III. Toți românii funcționari, care au rămas pe loc în orașul Cluj — să-și anunțe locuința pentru a fi luați în tabloul de care avem nevoie pentru apărarea drepturilor lor.

Idem. (*Comunitatea Națională Română.* Informațiuni, loc. cit., p. 3).

IV.

În vraiștea primelor zile, cînd vestea ne-a fulgerat inimile ca o pedeapsă cerească, fiecare român și-a luat casa în cap să plece «în România». Chiar aceia cărora originea le dă drepturi egale asupra pămîntului ardelean cu toate celelalte națiii de aici, s-au pripit să plece pentru a-și asigura avutul și viața. *Parcă odată cu honvezii dreptatea românească asupra Ardealului ar putea fi izgonită ca o mierlă cu glas dulce.*

(...) Astăzi cînd necesitatea strîngerii rîndurilor pentru păstrarea cît mai vie a ființei Ardealului românesc este mai imperioasă decît ori cînd, cuvîntul nostru de ordine este: *fiecare la locul său:*

Intelectuali, funcționari și meseriași, țărani muncitori ai gliei românești, datoria voastră față de națiie și față de strămoșii care se svîrcolesc în morminte este să rămîneți pe loc (...).

Fiecare la locul său să-și continue munca, să-și păzească viața și avutul, pentru ca noua stăpînire să-l găsească la locul său, ferm pe poziția ce și-a cîștigat-o pe drept cu sudoarea frunții și sîngele, vărsat de înaintași (...).

Idem. (*Fiecare la locul său!*, loc. cit., p. 3).

V.

Comunicat

1. A luat ființă Comitetul regional de organizare a muncitorilor români, cari vor colabora în chestiile muncitorești cu muncitorii unguri și germani în aceleași sindicate. În chestiile culturale se încadrează în Comunitatea Națională Românească, întocmai cum a fost colaborarea muncitorilor unguri în Magyar-Népközösség. La președinția Comunității s-a prezentat d. dr. Lucian și d. Mureșan.

2. Domnii învățători români se vor prezenta la d. director Zinveliu, Școala primară din str. Bob, pentru a fi luați în tablou.

3. Dnii medici să se prezinte la d. dr. Bașiota pentru a fi luați în tablou (...).

Idem. (*Comunitatea Națională Română, Comunicat*, loc. cit., nr. 2, din 10. IX, p. 4).

VI.

1. Toți funcționarii români (magistrați, funcționari administrativi) care au rămas pe loc în teritoriul cedat Ungariei — se vor prezenta pentru a fi înscriși în tablou — la biroul dr. Hațieganu din Cluj (...).

Cei din provincie — din fiecare localitate — își vor trimite tabloul lor pe adresa: Dr. Hațieganu Emil (...).

2. Românii din Cluj sunt rugați să se prezinte pentru înscriere în Comunitatea națională românească (...).

5. Vă facem cunoscut că a fost încredințat cu chestiunile funcționarilor administrativi d. dr. Simion Tămașiu, avocat, f. prefect. Chestiunile de comerț — le prevede d. dr. Chirilă Victor, chestiile de meserii: d. Bordan Eugen, cu pensionarii d. Valer Pop, cele de școală primară: d. Tămășian Aurel, cele ale școlilor secundare: dnii Petruca, Domide (...).

6. Nu întreprindeți acțiuni aparte. Toate inițiativele trebuie concentrate și făcute prin Comunitatea Națională Română.

Numai lucrînd unitar putem apăra drepturile noastre.

7. Frații noștri din Maramureș — în frunte cu d. Anderco — au vizitat preș. Comunității noastre.

8. Țineți contact zilnic cu conducerea Comunității. Cereți informații și nu procedați unilateral.

Idem. (*Comunicatele Comunității Naționale Române*, loc. cit., nr. 2, din 10. IX, p. 1).

VII.

Plugari, muncitori, cărturari să fim solidari! (...).

Vremurile prin care trecem — trebuie să ne găsească uniți — de la opincă pînă la Vlădică.

Neamul românesc e un popor de ordine și păzitor de liniște.

Vrem să trăim în siguranță de drept, ca să putem munci pentru familiile noastre, *pentru neamul nostru* (— s.n.) (...).

Numai în unire lucrînd putem clădi și activa.

Un neam — care nu e însuflețit de sentimentul solidarității — nu e respectat de nimeni și este condamnat pierirei.

Iată pentru ce în aceste vremuri de grea cumpănă apelăm zilnic la unire și solidaritate! (...).

Idem. (*Cerem solidaritatea tuturor românilor*, loc. cit., nr. 3, din 11. IX, p. 4).

VIII.

Prin sentința de arbitraj de la Viena (...) ni s-a pus în vedere că vom fi egal tratați cu concetățenii noștri unguri. Abaterile de ieri seara — și cari, cu durere trebuie să constatăm, continuă și azi — ne fac să apelăm la cei în drept, ca aceste asigurări să fie respectate (...).

Populația românească a Clujului este hotărîtă să muncească în pace și să nu supere pe nimeni (...). În acest timp cere însă să fie lăsată în pace și să i se

asigure liniștea de care cu toții avem nevoie în aceste vremuri de grea cumpănă, deopotrivă de vitrege pentru toate neamurile.

Idem. (*Cerem apărarea personală și a bunurilor în origine etnică română*, loc. cit., nr. 4, din 13. IX, p. 1).

IX.

Cerem autorităților să instituie o comisiune care să stabilească faptele. În această comisiune cerem să fie prezent și un membru al Comunității românești. Lumea terorizată fiind — așteaptă apărarea de la autoritățile orășenești (...).

Astăzi dimineața la 7 1/2 a fost atacată casa dlui Pop Leontin (...).

— Firmele românești aproape toate au fost zdrobite în oraș.

D. Marcu Alexandru (...) a fost arestat (...).

Dnii Bulbuc Ioan și Bulbuc Ștefan, învățători, locuitori în Baciu, au fost arestați (...).

Idem. (*Incidentele din Mănăștur*, loc. cit., p. 1).

X.

Comunitatea noastră a luat ființă din inițiativa spontană — aprobată de intelectuali și popor — care într-un moment dat s-au văzut fără nici un organ reprezentativ național, care să ia în apărare drepturile românilor rămași în teritoriul cedat.

Această organizație n-are deci la bază permisiunea sau aprobarea vreunui factor în afară de corpul național.

Aceasta trebuie să se știe!

Trebuia să existe un organ către care să se poată îndrepta miile de suflete românești și care să adune într-un mănunchiu pe toți românii (...).

Trebuia și trebuie să ne prezentăm în mod unitar, formînd o singură familie românească în a cărui sîn domnește buna înțelegere și dorul de progres și muncă constructivă.

Schimbările petrecute ne pun în preajma unor frămîntări, iar marile probleme ce ne stau în față — trebuie să ne găsească solidari, uniți în gînduri și simțiri.

Corecți și cinstiți în manifestările noastre în noua așezare, ne vom păstra demnitatea noastră românească și vom cere ca să fim tratați ca cetățeni cu drepturi egale.

Comunitatea îndeplinește astfel o funcțiune de salvare, de întărire și îmbărbătare a miilor /de/ naufragiați.

Și fiindcă nu are și nici nu vrea să aibă alt scop — decît apărarea drepturilor ce trebuie să le aibă neamul românesc — în situațiunea schimbată, din pri-

mul moment a apelat și apelează la unirea forțelor românești, la solidaritatea românească (...).

Neamul românesc în aceste clipe — după toate cîte a văzut în timpul din urmă — are nevoie de liniște, de reculegere, pentru a păși cu o zi mai de grabă cu puteri noui întru apărarea drepturilor sale, la care ține și pe care în consecință le și pretinde.

Mulțimea sfîșiată și amărîtă — are nevoie de o vorbă bună, de o vorbă de mîngăiere, de îmbărbătare, pe care o cere, o pretinde în primul rînd de la aceia cari și în trecut — în rău și bine — au stat alături de popor (...).

Comunitatea e conștie de îndatorirea la care s-a angajat, hotărîtă să și-o împlinească cinstit și pe față, pentru binele neamului românesc.

Comunitatea românească e stăpînită de gînduri curate și cinstite românești, muncește, activează cu demnitate și caută să ridice sufletele și să întărească în credință frații de același sînge.

Conducerea comunității (...) nu dorește altceva decît să fie alături de frații plugari și intelectuali punîndu-se în slujba poporului românesc cu nemărginită dragoste.

Toți cei buni și harnici, deci (...), au în Comunitate teren larg de muncă constructivă și sunt primiți cu brațele deschise.

La această muncă folositoare pentru neam, chemăm pe toți fiii neamului românesc.

Idem. (*Comunitatea Națională Română* /Declarație—program/, loc. cit., p. 4).

XI.

2. Comunitatea Națională Română a intervenit la autoritățile competente ca să ia în apărare românii expuși la atacuri (...). Anunțați toate cazurile Comunității Române — pe cît posibil în scris (...).

3. Zilnic cetiți «Gazeta Noastră» (...). Faceți abonamente. Donații de sume pentru abonamente — primite cu mulțumiri. Sprijiniți singura gazetă românească.

4. Stați pe loc; nu vă intimidați; va trece furtuna și vom avea liniște; trebuie să avem liniște.

5. Se spune că s-au refugiat 7800 familii din Cluj, deci circa 23—24 mii locuitori români.

6. Să ne ajutăm reciproc. Să fim solidari. Oricine caută să ne învrăjbească (...) este inamicul cauzei românești (...). Singura putere (...) este: UNIREA ȘI SOLIDARITATEA.

Idem. (*Comunicat. Comunitatea Națională Română*, loc. cit., nr. 5, din 14. IX, p. 1).

XII.

Astăzi, cînd noi românii ardeleni am devenit o minoritate în cadrele statului maghiar, credem că nu este lipsit de interes să arătăm tratamentul pe care îl asigurau pînă mai eri legile românești minorităților etnice din Ardeal, în primul rînd celei maghiare, constituită în comunitatea maghiarilor din România. Reproducem deci (...) directivele (...). stabilite prin Legea din 1 august 1938.

[În continuare este reprodus textul celor 28 de puncte ale „directivei după care s-au condus ministerele românești în rezolvarea dezideratelor și problemelor minorităților" — n.n.]

Idem. (Drepturile de care s-a bucurat minoritatea maghiară sub vechiul regim românesc. Statutul minorităților din România", loc. cit., p. 3).

XIII.

Lovitura de o glacială cruzime a verdictului de la Viena prin care s-a despicat în două trupul unicului Ardeal (...).

Spasmele de durere ale Ardealului românesc (...).

Din multe veacuri spiritul ardelenesc a vibrat amplu, luminos și cald deasupra acestui pămînt binecuvîntat, radiind: umanism, toleranță, înțelegere și frăție, atunci cînd împrejur persista încă umbra întunericului medieval.

Singur acest spirit, de care foarte mulți dintre noi am fost pătrunși, va putea bolti o punte peste sentimentele sbuciumate ale națiunilor care trăesc pe aceste meleaguri, sentimente îndepărtate de sguduirile evenimentelor europene.

Acest lucru trebuie să fie înțeles de noua cîrmuire (...).

Trebuie să ne înțeleagă durerea noastră (...).

Numai respectîndu-ne dreptul imprescriptibil al fiecărei naționalități de a urmări împlinirea rosturilor ei în felul derivat organic din mecanismul intim al firii sale (...) va putea să înscrie națiunile din Ardeal, rezultatul nobilei lor întreceri în veșnicie.

În această atmosferă, sub această zodie specific ardelenească, suntem hotărîți, să ne purtăm demni și desăvîrșind tot ce este mai bun, să ne dovedim vrednici a avea un falnic viitor.

Idem. (*Zodie nouă*, loc. cit., p. 1; Vezi și: „Tribuna Ardealului", I (1940), nr. 1, 15. IX, p. 2).

XIV.

Generalul Werth Henrik, șeful Statului Major al armatei maghiare a dat o publicație prin care anunță că (...) /în nordul Transilvaniei/, ordinea publică și administrația va fi exercitată de comandamentele militare.

În consecință, d. general Werth Henrik, a ordonat următoarele:

(...) Instituția școlară în școlile de toate gradele și grădinile de copii rămîne suspendată pînă la alte dispoziții (...).

Procesele penale vor fi judecate pentru delictele săvîrșite în timpul adm. militare de către instanțele militare (...).

Întrunirile sau demonstrațiile publice sunt strict interzise pînă la alte dispoziții (...).

Înființarea organizațiilor noui sau organizarea filialelor pentru organizații existente este interzisă pînă la alte dispoziții.

Organizațiile existente nu-și pot continua deocamdată activitatea decît cu aprobarea comandamentului militar al orașelor.

Editarea și răspîndirea produselor de presă se face numai în baza aprobării prealabilă a comandamentelor militare (...).

În baza dispozițiilor de mai sus, d. colonel Beck Albert, comandantul militar al municipiului Cluj, a preluat administrația orașului, dispunînd /„Ordonanța comandamentului mitiral al municipiului Cluj"/.

Idem. *(Teritoriile alipite Ungariei au trecut sub administrația militară. Odronanța Șefului de Stat Major,* în „Gaz. noastră", loc. cit., p. 2; vezi și: „Trib. Ard.", nr. 1, din 15. IX, p. 4).

XV.

În numele Comunității naționale românești din Ungaria, subsemnații aducem la cunoștința Onor. guvern regal maghiar următoarele:

1. Ținînd seama cu toată loialitatea de interesele statului, noi, Românii rămași în Ardealul de Nord dorim să punem în mod constructiv întreaga noastră forță de muncă și toată priceperea noastră în serviciul poporului român din Ungaria.

2. Profund convinși că o activitate obstructivă sau subversivă ar fi dăunătoare nu numai pentru statul maghiar, ci ar prejudicia și interesele vitale ale propriei noastre minorități naționale, eventuala neînțelegere a intențiilor noastre din partea guvernului regal maghiar nu ne va putea abate dela această hotărîre.

3. Aceasta n-o facem pentru că socotim că astfel vom putea dobîndi și asigura avantagii pentru poporul nostru — și mai puțin pentru servirea intereselor noastre particulare —, ci pentru că e convingerea noastră nestrămutată că nu putem avea aici decît un singur rol, o singură datorie: să ne îndeplinim și noi partea noastră din munca constructivă.

Suntem convinși că guvernul regal maghiar și frații noștri unguri din Ardeal au cîștigat învățăminte înțelepte din greșelile trecutului de 22 de ani și nu vor cădea în aceleași sau în alte greșeli.

Îndrăznim să sperăm că prin măsurile sale chibzuite și obiective guvernul regal maghiar va liniști nu numai pe ungurii din Ardeal, ci pe toți ardelenii deopotrivă, deci și pe membri minorității române.

Singura și marea noastră cerere este ca guvernul regal maghiar să instaureze o *ordine* dreaptă și permanentă pe acest pămînt atît de zbuciumat al Ardealului.

Știm că guvernul regal maghiar cunoaște problema Transilvaniei și tocmai deaceea credem că prin măsurile sale viitoare va servi interesele întregului popor ardelean și nu va cădea în acea greșală de neiertat de a trata cu vitregie minoritățile naționale într-un teritoriu cu populație mixtă.

Pătrunși de cele mai sincere sentimente, am alcătuit o schemă cuprinzătoare programul care, după convingerea noastră, ar putea aduce o viață nouă, o perfectă liniștire a spiritelor și ar putea făuri pe pămîntul Transilvaniei cea mai sinceră și mai permanentă colaborare între poporul maghiar și român. (Anexa 1).

Principalul nostru scop nu e încheierea unei convențiuni sau alcătuirea unei legi a drepturilor minoritare, ci asigurarea intereselor obiective ale minorității românești, și așezarea liniștită și fără frămîntări a maselor sale în colectivitatea statului.

Căci dacă e adevărat că atît din punct de vedere economic cît și politic statul maghiar are nevoie de participarea totală a minorității românești în munca sa constructivă, tot așa de adevărat este că minoritatea românească are același interes ca să ceară partea sa din această muncă comună și inseparabilă.

Dacă guvernul regal maghiar din diferite motive ar considera inactuală realizarea programului schițat de noi, supunem aprecierii guvernului un plan minimal care cuprinde măsurile cele mai urgente și mai potrivite care se cer de luat în Transilvania de Nord. (Anexa 2).

/ss./ Emil Hațieganu
Președintele Comunității naționale românești
din Ungaria.

/ss./ Liviu Lazar
membru al Comitetului de Direcție

/10 Septemvrie 1940/

Anexa Nr. 1.

SCHEMA—PROGRAM

AGRICULTURĂ

1. Păstrarea neatinsă a micii proprietăți creată prin reforma agrară.
2. Crearea unui corp de sfătuitori specialiști agricoli (și nu politici).
3. Înzestrarea comunelor cu mașini agricole, formînd proprietatea composesoratelor agricole.
4. Organizarea de silozuri; sprijinirea și îmbunătățirea celor existente.
5. Înființarea de cursuri agricole de iarnă.
6. Renunțarea desăvîrșită la orice fel de colonizare (maghiară, germană sau chiar română) cu scop politic.
7. Lichidarea colonizării făcute de statul român în cazul că coloniștii înșiși ar cere întoarcerea la locurile lor de baștină și despre această cerere s-ar convinge în mod obiectiv și comunitatea românească.

INDUSTRIE — (MESERIAȘI, UCENICI, MAREA INDUSTRIE)

1. Tratament egal față de toți meseriașii (asigurarea reprezentării proporționale în corporațiile industriale și în camerile de comerț și industrie).
2. Ușurarea plasării ca ucenici a surplusului de tineri români și populației sătești.
3. Sprijinirea meseriașilor români pe teritoriile de limbă română.
4. Interzicerea sprijinului de stat sau al oricărui alt sprijin pentru așezarea meseriașilor de altă origine etnică în teritorii de limbă română.
5. Intreprinderile industriale cu capital românesc să nu fie înlăturate dela comenzile de stat sau municipale.
6. Să se permită firme cu inscripții mixte (în interesul industriei și al comerțului, nu al demonstrației naționale).

BĂNCI

1. Tratament identic pentru băncile maghiare și românești și înlăturarea oricăror vexațiuni fiscale, polițienești sau administrative.
2. Pentru sprijinirea creditului agricol și al micii industrii Banca Națională Maghiară să asigure băncilor noastre un cadru de reescont cu dobînzi minimale și înlesniri de amortizare. (Controlul sever al acestor operațiuni bancare îl considerăm ca binevenit).

COOPERATIVELE

1. Permiterea funcționării autonome a tuturor cooperativelor noastre așezate pe baze economice sănătoase și sprijinirea lor fie direct, fie prin băncile românești.

INSTRUCȚIA PUBLICĂ

1. Organizarea *învățămîntului primar,* în limba poporului, pe baze confesionale sub conducerea directă și supravegherea bisericilor minoritare. (Scopul principal: educație morală, precum și liniștirea dintru început a părților și cîștigarea încrederii lor) — Învățătorii să fie numiți de biserica respectivă și să fie plătiți de Stat.
2. Pe tărîmul *învățămîntului secundar,* în afară de licee teoretice e nevoie de un număr corespunzător de școli secundare agricole, industriale și comerciale.

   În interesul educației religioase și morale, să se dea posibilitatea Bisericilor noastre să ia parte în mod corespunzător și ele la alegerea corpului profesoral și să aibă cuvînt în ce privește concepția morală și religioasă a acestuia.

   Înlăturarea sistemului de predare antididactic bilingv. Așa numitele „obiecte de predare naționale" să se predea și ele în limba română. În schimb, învățarea limbei maghiare, române și germane e interesul și datoria fiecărui elev din școlile secundare ardelene.

   În școlile românești, istoria poporului român și geografia ținuturilor locuite de Români să se poată preda paralel cu istoria și geografia Ungariei. (Ar

fi de dorit să se introducă obligator în școlile secundare maghiare istoria literaturii și a națiunii române alcătuite în mod obiectiv și în spirit de prietenie).

(Obiectele amintite în alineatul de mai sus, precum și literatura și limba română — întrucît n-ar fi introduse între obiectele de predare ale școlilor secundare de limbă maghiară — să se predea în mod obligator elevilor români din aceste școli de către profesori cu o pregătire corespunzătoare și în mod facultativ elevilor unguri sau aparținînd altor minorități).

3. În ce privește *învățămîntul universitar:* fie o universitate românească, fie catedre paralele.
4. *Burse și scutiri de taxe* pentru elevii și studenții săraci.

Călătorie gratuită dus și întors pentru elevii și studenții ai căror părinți locuesc în provincie cu prilejul vacanței de vară, a celei de Crăciun și de Paști.

5. Revizuirea înțelegerii în privința *Fundației Gojdu* și așezarea ei sub conducerea Episcopiei ortodoxe române din Cluj.

CULTURA POPULARĂ

1. Să se permită funcționarea mai departe a „Astrei" și a altor societăți culturale.
2. Să nu se facă nici-o piedică pentru apariția ziarelor și revistelor românești. Locul redactării și apariției lor să fie menționat și în limba maghiară, dar în titlurile și textul articolelor să nu se poată întrebuința decît denumirea minoritară a localităților.
3. Trupele românești de stagigone să poată da reprezentații (cu subvenții proporționale de stat sau orășenești).
4. Artiștii mai de seamă ai Teatrului Național din București să poată veni în turnee fie singuri fie cu trupă teatrală (eventual direct la chemarea guvernului maghiar).
5. Ar fi de dorit ca filmele ungurești să fie sincronizate și în limba română, iar filmele străine să fie prevăzute și cu inscripții românești.

OFICII PUBLICE

(Funcționari publici, pensionari de stat și comunali)

1. În teritoriile de limbă română funcționari români.
2. Toți funcționarii publici din Transilvania să cunoască cele trei limbi folosite aici. Publicul să poată vorbi în limba sa în oficiile publice și în limba sa să-și poată înainta cererile.
3. Judecătorii și funcționarii de origine etnică română găsiți în Ardealul de Nord să fie păstrați în slujbe (în loc de examene de limbă, cursuri serale de limbă).
4. Pensionarii de stat și comunali să fie preluați de statul maghiar.

FUNCȚIONARII PARTICULARI

1. Funcționarii particulari și mai cu seamă micii angajați să nu simtă apăsătoare calitatea (rău înțeleasă) de minoritari.
2. În organizațiile profesionale să fie reprezentați în mod proporțional și drepturile lor minoritare să fie asigurate în mod obiectiv.

BISERICA

1. Bisericile românești să fie autonome și chestiunile lor bisericești, financare și fundaționale să și le rezolve după regulamentul lor intern.
2. Amestecul autorităților în problemele cultului să fie interzis.
3. În ce privește ajutorul de stat, congrua și lefurile funcționarilor bisericești, bisericile românești să se bucure de aceeași solicitudine ca și bisericile maghiare.

ADMINISTRAȚIA LOCALĂ

1. Administrația comunală să fie locală, iar persoanele încredințate cu aceasta să fie alese după meritul și cinstea lor și nu după meritele lor politice.
2. Plășile, după posibilități, să fie alcătuite după grupurile lingvistice.
3. În teritoriile de limbă pur românești să se creeze județe cu administrație română.
4. În teritoriile mixte să se aplice principiul proporționalității.
5. În comunele românești să funcționeze primari români.

IMPOZITE PUBLICE

1. Impozitele să fie sociale.
2. Atît în alcătuirea impozitelor cît și în impunerea lor să nu se caute să se apese mai mult minoritatea românească decît națiunea majoritară. (O minoritate slăbită economicește nu-și poate da întreaga măsură a puterii sale în munca constructivă comună și, în cele din urmă, ajunge să fie o povară pentru economia statului).

JUSTIȚIA

1. Dreptatea să se împartă în limba poporului la toate instanțele.

PROFESIUNILE LIBERE

1. Recunoașterea drepturilor cîștigate ale advocaților, medicilor și inginerilor și asigurarea exercitării nestingherite a practicei lor.

LEGIFERARE

1. Invitarea neîntîrziată a șefilor ierarhi români în Camera Superioară (eventual și numirea a doi-trei conducători români).

DRAPELE NAȚIONALE

Alături de drapelul național maghiar să se permită minorităților să arboreze drapelul lor național (nu drapelul statului român sau german, ci culorile naționale proprii).

—

E nevoie să se ia măsuri urgente ca populația satelor din Transilvania de Sud care din punct de vedere economic și al drumurilor sînt legate organic și depinde de orașele de graniță ale Transilvaniei de Nord, să-și poată aduce produsele agricole fără nici-o greutate pe piețele acelor orașe.

*

Anexa Nr. 2.

Problemele vitale ale minorității românești de pe teritoriul Ardealului maghiar care-și așteaptă cea mai urgentă soluționare:

AGRICULTURĂ

1. Să se păstreze neatinsă mica proprietate născută din Reforma agrară.

INDUSTRIE

1. Tratament egal față de toți meseriașii, indiferent de originea etnică. (Asigurarea reprezentării proporționale în corporațiile industriale și în camerile de comerț și industrie).
2. Ușurarea plasării ca ucenici a surplusului de tineri al populației românești de la sate.

BĂNCI

Pentru sprijinirea creditului agricol și a micii industrii, Banca Națională Maghiară să asigure băncilor noastre un cadru de reescont cu dobînzi minimale și înlesniri de amortizare.

COOPERATIVE

Permiterea funcționării autonome a tuturor cooperativelor noastre așezate pe baze economice sănătoase și sprijinirea lor fie direct, fie prin băncile românești.

INSTRUCȚIA PUBLICĂ

1. *Învățămîntul primar* să se facă în limba poporului și cît posibil sub conducerea Bisericilor noastre. Statul să se îngrijească de plata învățătorilor.

În comunele pur românești sau cu populație mixtă cerem școli și grădini de copii românești.

Copiii populației românești de la orașe să aibă deasemenea numărul corespunzător de școli primare românești.

În lipsa unor date precise, deocamdată înaintăm revendicările școlare cele mai minimale din Cluj:

a/ cîte o școală primară românească în cele patru cartiere românești (Iris, Dîmbu Rotund, Mănăștur și Pata);

b/ clase paralele românești din str. Avram Iancu,

1) la școala primară din str. Avram Iancu,

2) la școala primară nr. 2 din regiunea gării (cal. reg. Ferdinand).

3) la școala din cartierul Grigorescu din str. Fîntînele.

2. *Invățămîntul secundar.* În afară de un număr de licee teoretice, cerem să se deschidă cel puțin cîte o școală industrială, comercială și gospodărească în limba de predare română. Cerem să se dea dreptul de publicitate a școlilor confesionale (de pildă a școlilor secundare de fete și băieți gr. cat. din Năsăud).

În afară de acestea, cerem cel puțin următoarele școli secundare:

La Cluj: liceul de băieți de stat nr. 2 și liceul de fete de stat nr. 2, care au fost dotate, respective clădite de comitetele lor școlare pe banii părinților, precum și clase paralele la Școala Comercială superioară.

La Bistrița: o școală civilă de fete.

La Șimleul Silvaniei: un gimnaziu inferior de băieți cu 4 clase.

La Oradea: Un liceu real de băieți.

La Baia Mare: Cîte o școală profesională industrială de băieți și de fete.

La Gherla: O școală specială de grădinărit și gospodărie.

3. În ce privește *învățămîntul universitar:* să se rezolve în mod echitabil situația studenților care nu și-au terminat studiile. În caz de nevoie, să se admită examene în limba română.

4. Să se dea *burse și scutiri de taxe* pentru elevii și studenții lipsiți de mijloace materiale.

CULTURA POPORULUI

1. Să se admită funcționarea „Astrei" și a altor societăți culturale.

2. Să se permită apariția nestînjenită de ziare și reviste românești. La menționarea locului redactării și apariției lor să se permită ca, alături de denumirea maghiară, să figureze și cea românească. În tiluri și în text să nu se folosească decît denumirea minoritară a localităților.

3. Trupele românești de staggione (cu subvenții proporționale de stat sau comunale) să poată da reprezentații în mod regulat.

OFICII PUBLICE

1. Funcționarii și judecătorii români rămași pe teritoriul Ardealului unguresc să fie menținuți în slujbe (în loc de examene de limbă, să se facă cursuri serale serioase).

2. Pensionarii de stat și comunali rămași aici să fie preluați de statul maghiar.

BISERICA

1. Autonomia bisericilor românești în chestiunile bisericești, financiare și fundaționale conform regulamentului lor de funcționare.

2. Interzicerea amestecului autorităților în chestiunile cultului divin.
3. Dotarea bisericilor, a preoților și a funcționarilor bisericești, în ce privește ajutorul de stat, să se facă la fel ca și a bisericilor maghiare.

ADMINISTRAREA LOCALĂ

1. Adminstrația comunală să fie locală, iar persoanele încredințate cu aceasta să fie alese după meritul și cinstea lor și nu după meritele lor politice.
2. Să se aplice, după posibilitate, principiul proporționalității.
3. Primari români în comunele românești.

JUSTIȚIA

Cauzele în care sunt români să se distribuie judecătorilor care înțeleg românește. Deasemenea și grefierul acestor cauze să posede limba română.

PROFESIUNILE LIBERE

Recunoașterea drepturilor cîștigate ale advocaților, medicilor și inginerilor și asigurarea exercitării nestingenite a practicei lor.

PROBLEMELE CELE MAI URGENTE:

1. Liniștirea părților în ce privește instrucția;
2. Liniștirea plugarilor în privința proprietății lor datorite Reformei agrare;
3. Liniștirea pensionarilor (mai cu seamă a celor cu pensii mici) și ordonanțarea neîntîrziată a pensiilor;
4. Asigurarea semănăturilor, care, de altfel, este în interesul economiei de stat.
5. Ușurarea trecerei frontierei pentru populația agricolă din satele de graniță;
6. Definirea precisă a dreptului de a folosi limba maternă.

Suplimentul Nr. 1.

TABLOUL

școlilor secundare de stat din fostul ținut Someș

	Școli secundare de băieți:	Școli secundare de fete:
Huedin:	1 Șc. industrială	—
Bistrița:	1 gimnaziu	1 gimnaziu
Năsăud:	1 liceu 1 șc. industrială 1 șc. normală	1 șc. industrială
Bistrița-Bîrgăului:	1 șc. industrială	—
Dej:	1 liceu 1 șc. industrială 1 șc. normală	1 șc. industrială

Cluj:	3 licee	2 licee
	1 şc. normală	1 şc. normală
	1 şc. comercială superioară	1 şc. com. sup.
		1 şc. industr. sup.
		2 şc. de gospodărie
Sighet:	1 liceu	1 şc. comerţ sup.
	1 şc. industrială	1 gimnaziu
Baia Mare:	1 şc. industr. sup.	1 gimnaziu.
	1 gimnaziu	
Salonta:	1 gimnaziu	1 şc. comercială
	1 liceu agricol	
Oradea:	1 liceu	1 liceu
	1 gimnaziu	1 gimnaziu
	1 şc. normală gr. cat.	1 şc. normală
	1 şc. normală gr. cat.	1 şc.comerţ.sup.
	1 şc. comercială sup.	1 şc. industr. sup.
	1 şc. industrială sup.	1 şc. de gospodărie
Gherla:	1 şc. comercială sup.	1 gimnaziu
	1 gimnaziu	1 şc. normală
	1 şc. normală	—
Satu Mare:	1 liceu	1 liceu
	1 şc. comercială sup.	1 şc. comerţ. sup.
	1 şc. industrială sup.	1 şc. de gosp. casn.
Sic:	—	1 şc. de gosp. casn.
Şimleul Silvaniei:	1 liceu	1 şc. industrială
Zalău:	1 gimnaziu	1 şc. comercială

totalizare:

licee:	9	4
gimnazii:	6	5
şc. normale:	6	3
şc. com. sup.:	4	3
şc. comerciale:	—	2
şc. ind. sup.:	3	3
şc. industr.:	5	3
şc. de gos. casn.	—	1
şc. de gosp. :	—	5
liceu agricol:	1	—
total:	34	27

secţiuni maghiare:

Oradea:	
liceu de băieţi:	1
Cluj:	
Şc. com. sup. de b.:	1
total:	36

Suplimentul Nr. 2.

TABLOUL

școlilor secundare minoritare din fostul ținut al Someșului

	Școli secundare de băieți:	Școli secundare de fete:
Bistrița:	1 liceu lutherian	1 gimnaziu lutherian
Cluj:	1 liceu rom. caotolic	1 liceu rom. catolic (Marianum)
	1 liceu unitarian	1 liceu reformat
		1 șc. com. sup. rom. catolic.
Sighet:	—	1 gimnaziu rom. catolic
Oradea:	1 liceu izraelit	2 licee rom. catolice (Notre-Dame și Ursuline)
		2 gimnazii rom. catolice (Immaculata și sf. Vincent)
		1 gimnaziu reformat
		1 șc. pt. cond. de grădinițe
		1 gimnaziu izraelit
Satu Mare:	1 liceu reformat	1 liceu rom. catolic
		1 șc. normală rom. cat.
Șimleul Silvaniei:	—	1 gimnaziu rom. catolic.
Zalău:	1 liceu reformat	—

	în total:	
Licee:	7	5
Șc. Com. sup.:	—	1
Gimnazii:	1	7
Șc. normale:	—	1
Șc. pt. cond. Grăd.	—	1
Total:	8	15
Șc. sec. de stat:		
Oradea:		
liceu :	1	
Cluj:		
șc. com. sup.	1	
total:	10	

Idem. Colecția de fotocopii și xerografii.

Supplementul Nr. 8.

TABLOUL.

Școlilor secundare minoritare din fostul ținut al Șomeșului

	Școli secundare de băieți:	Școli secundare de fete:
Bistrița:	1 liceu lutherian	1 gimnaziu lutherian
Cluj:	1 liceu rom. caotolic	1 liceu rom. catolic (Marianum)
	1 liceu unitarian	1 liceu reformat
		1 șc. com. sup. rom. catolic.
Sighet:	—	1 gimnaziu rom. catolic
Oradea:	1 liceu izraelit	2 licee rom. catolice (Notre-Dame și Ursuline)
		2 gimnazii rom. catolice (Immaculata și sf. Vincent)
		1 gimnaziu reformat
		1 șc. pt. cond. de grădinițe
		1 gimnaziu izraelit
Satu Mare:	1 liceu reformat	1 liceu rom. catolic
		1 șc. normală rom. cat.
Simleul Silvaniei:	—	1 gimnaziu rom. catolic
Zalău:	1 liceu reformat	—
	In total:	
Licee:	7	5
Șc. Com. sup.:	—	1
Gimnazii:	1	7
Șc. normale:	—	1
Șc. pt. cond. Grăd.	—	1
Total:	8	15
Șc. sec. de stat:		
Oradea:		
liceu:	1	
Cluj:		
șc. com. sup	1	
total:	10	

Idem. Colecția de fotocopii și xerografii.

RECENZII. NOTE BIBLIOGRAFICE

Acta Musei Porolissensis, I, Zalău, 1977, 472 p. + 121 pl. + 9 hărți.

Apariția revistei Muzeului de Istorie și Artă din Zalău realizează o veche dorință a sălăjenilor, aceea de a avea o revistă care să se ocupe atît de trecutul cît și de prezentul Țării Silvaniei, care sînt indisolubil legate. Sumarul primului volum este bogat și variat, cuprinzînd articole din domeniul istoriei vechi și arheologiei, istoriei medii, istoriei culturii și muzeografiei, etnografiei, istoriei artelor. Amintim din ele contribuțiile: G. Lazarovici, *Cercetări arheologice de suprafață la hotarele județelor Cluj și Sălaj;* N. Chidioșan, *Arta argintarilor daci din NV României în epoca lui Burebista;* L. Mărghitan, *Tezaure de argint dace de pe cuprinsul jud. Sălaj;* N. Gudea, *Limesul Daciei romane de la Traianus la Aurelianus;* D. Isac, *Terra sgillata din castrul de la Buciumi;* A. Popa, *Iconografia Mithraică la Apulum;* A. Matei, *Mihai Viteazul la Guruslău;* B. Mihoc, *Din corespondența inedită a lui G. Pop de Băsești;* M. Enache, *Criterii de analiză a procesului de aculturație;* C. Grad, *Cele mai vechi icoane pe sticlă din Sălaj;* L. Drăgoi, *Mihail Șerban, pictor transilvan din secolul XIX.* Selecțiunea făcută de noi nu poate fi decît subiectivă și nu impietează cu nimic asupra valorii celorlalte articole din volum. Ea are doar scopul să dea o idee despre varietatea de preocupări ce-și găsește expresie în masivul volum al revistei editate de Muzeul de Istorie și Artă din Zalău.

EUGEN CHIRILĂ

Hispania Antiqua, V, Valladolid, 1975; 415 p.

Continuîndu-și programul de cercetări dedicate Spaniei antice și, cu deosebire, Spaniei romane, revista *Hispania Antiqua* a ajuns la cel de al V-lea volum. Sumarul ei reflectă clar aceste preocupări: un număr de zece articole masive, semnate de specialiști de prestigiu, tratează teme de mare interes ce depășesc, uneori, cadrul local iberic. Menționăm articolele: A. Montenegro-Duque, *Problemas y nuevas perspectivas en el estudio de la Hispania de Vespasiano;* L. Sagredo San Eustaquio — S. Crespo Ortiz de Zarate, *La enseñanza en la Hispania Romana;* M. Martin Bueno, *Elabastecimiento y distribucion de agua al Municipium Augusta Bilbilis;* J. F. Rodriguez Neila, *Notas sobre las „annonae" municipales de Hispania.*

La cele zece articole se adaugă recenzii sau prezentări a nu mai puțin de 32 de lucrări apărute în Spania, axate și ele pe probleme ale Spaniei antice. Ele permit cititorului să-și facă o idee despre imensa activitate de cercetare a trecutului care se desfășoară în Spania, cu deosebire în probleme privind romanitatea și romanizarea în Peninsula Iberică. Aceste cercetări precum și rezultatele lor sînt încă puțin cunoscute la noi, deși ele ar merita cu siguranță mai multă atenție din partea specialiștilor noștri.

EUGEN CHIRILĂ

OCTAVIAN LUCHIAN, GEORGHE BUZDUGAN, CONSTANTIN C. OPRESCU, *Monede și bancnote românești*, cu o prefață de Acad. E. Condurachi, Editura sport-turism, București, 1977, XL, 429 p. (cu figuri, hărți, tabele inserate în text și numeroase planșe în colori).

După rezumat (în limba engleză, germană și rusă), urmează o scurtă bibliografie, lista instituțiilor și a colecționarilor ale căror monede au fost studiate, precum și un supliment: „Criteriu orientativ privind valoarea aproximativă de schimb a monedelor și bancnotelor românești în anul 1976" (p. 419—429). Lucrarea se încheie cu două tabele: 1. „Domnitorii Țării Românești — Basarabiei. Arbore genealogic", și 2. „Domnitorii Moldovei — Mușatinii. Arbore genealogic".

Cartea, rezultat al unei cercetări îndelungate și minuțioase a trei numismați prestigioși, care au depus eforturi apreciabile pentru a studia toate colecțiile monetare din țară și a urmări piesele cunoscute din literatură, se impune prin deosebita bogăție a materialului prezentat. Autorii au reușit să elaboreze un catalog pentru determinarea științifică a monedelor și totodată un manual practic atît pentru cei care vor să se inițieze în numismatica medievală și modernă, cît și pentru colecționari, reușind să ne pună la dispoziție un deosebit de util instrument de lucru, un corpus al monedelor și bancnotelor emise pe teritoriul României, a cărui lipsă se resimțea în literatura românească: muzeele județene și colecționarii erau nevoiți să prezinte piesele achiziționate fie la cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei R.S.R., fie la cabinetul numismatic al Institutului de istorie și Arheologie din Cluj sau Iași, singurele centre unde se găseau unele manuale și studii vechi pentru determinarea diferitelor categorii de monede.

Lucrarea este împărțită în cinci capitole: 1.Țara Românească; 2. Moldova; 3. Transilvania; 4. Moneda românească modernă și contemporană; 5. Bilete și bancnote românești. Partea introductivă a fiecărui capitol conține, pe lîngă unele considerații cu caracter general, și un succint istoric al monetăriilor. Majoritatea pieselor sînt descrise pe baza unor exemplare văzute de autor. A fost adoptată metoda folosită încă în secolul trecut de H. Cohen, J. Rupp și alții, de a prezenta datele cele mai importante din biografia fiecărui domnitor înainte de a trece la descrierea minuțioasă a monedelor, ilustrată prin desenele și fotografiile tipurilor principale.

Pentru Țara Românească au fost identificate 295 de tipuri și variante diferite emise începînd cu Vladislav I (Vlaicu Vodă) pînă la Constantin Brîncoveanu, iar pentru Moldova 844 de tipuri și variante emise de Petru Mușat și urmașii săi pînă la Eustatie Dabija; cît privește Transilvania, între 1538—1867 au fost emise 3596 de diferite tipuri și variante monetare.

Procedeul de a numerota aparte începînd cu 1 categoriile de monede cuprinse în cîte un capitol și de a le prezenta în ordine cronologică, făcînd abstracție de monetăria în care au fost emise, asigură o orientare comodă celor care doresc să identifice monedele respective. Tabelul siglelor monetare suplinește întru totul împărțirea pe monetării, iar lista „emisiuni monetare" (p. 4, 40, 112—114) ne dă o privire de ansamblu a nominalelor emise în diferitele monetării din Țara Românească, Moldova și Transilvania. Datele biografice privitoare la principii din Transilvania sînt foarte sumare, reducîndu-se uneori numai la indicarea anilor de domnie. În întocmirea acestei părți, autorii au preluat date din lucrările lui A. Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart*, Hermannstadt, 1901 și suplimentul acesteia *Nachtrag zu Siebenbürgische...*, Brașov, 1925, pe care le au completat cu unele informații și variante noi. În continuarea emisiunilor originale sînt descrise, ca și în capitolul precedent, falsurile. Tot aici sînt înserate monedele bătute în Banat între anii 1812—1851.

Capitolele 4 și 5 continuă din punct de vedere tehnic și metodologic capitolele precedente, deținînd — ca și acestea — meritul de a fi prima prezentare sistematică de acest gen în literatura română.

Între altele se impun însă următoarele precizări: numerotarea imitațiilor de monede străine bătute în Moldova în secolul al XVII-lea (p. 94—102) în continuarea celor moldovenești nu este, credem, justificată, căci, chiar dacă din punct de vedere economic aceste emisiuni au avut aceeași menire, ele prezintă un capitol aparte în numismatica Moldovei. Tot așa ar fi fost preferabil ca monedele bătute în timpul războiului ruso-turc, denumite de numismați „monede Sadagura", care de fapt sînt primele emisiuni pentru ambele principate române, să fie numerotate aparte (102—105).

Descrierea pondurilor monetare folosite în Moldova în secolul al XIX-lea nu se încadrează organic în economia capitolului II; ar fi fost preferabil ca ele să fie trecute într-o anexă.

La p. 405 (nr. 530—534) sînt reproduse piese denumite de autori „Bon" ca fiind emise în Maramureș de negustorul Elefant. Dar în ziarul Universul, numărul 103, din 10 mai 1924, la care se face trimitere, nu găsim nici o notă care să ne spună ceva despre „bonurile" în discuție; din textul ebraic-idiș rezultă că avem a face de fapt cu bilete sau, mai precis, un fel de timbre de donație emise de comunitățile din Vișeul de Sus (nr. 530 și 534) și Vișeul de Jos (nr. 531, denumit în limba idiș „Vișeul de Mijloc"); pe numerele 532—533 apare numai „Vișeu", pentru sprijinirea asociației „Talmud Tora" (studiul talmudului și al torei). Nefiind bonuri, ele nu trebuiau deci incluse în lucrare.

Aceste observații de detaliu nu scad însă mai nimic din meritele și deosebita importanță a volumului, care s-a bucurat de un succes remarcabil în rîndul cititorilor, ediția epuizîndu-se într-un foarte scurt răstimp.

IUDITA WINKLER

FÜGEDI ERIK, *Vár és társadalom a 13—14. századi Magyarországon* (Cetate și societate în Ungaria secolelor XIII—XIV), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, 218 [—233] p.

Cu deosebire în ultimele decenii, istoriografia se arată vădit interesată de o realitate particulară a evului mediu: cetatea. Interesul se justifică prin faptul că cetatea reprezintă un fragment de civilizație, însumînd o mulțime de aspecte diverse ale vieții politice, sociale și economice ale lumii feudale căreia îi aparține.

Pentru Fügedi Erik, subiectul și realizarea lui, nu este decît o prelungire a unor preocupări mai vechi, conturate deja într-o oarecare măsură din 1975 (vezi: *Várépitészetünk* Föszerkesztö Gerő L., Budapest, 1975, p. 63—80). Cartea pornește cu o mare *Introducere* care delimitează și motivează cercetarea. Secolele XIII—XIV reprezintă perioada de geneză a cetății de tip nou, feudal. Autorul caută o definire a ei, desemnînd totodată principalele laturi ale problematicii pe care le-a urmărit. Șase probleme stau în mod special în atenție: 1. cine a construit cetatea, 2. cînd, 3. importanța militară, 4. cine au fost castelanii din secolul al XIV-lea, 5. soarta cetății în același secol, 6. ce se poate spune despre începuturile arhitecturii ei (p. 17.). Primul capitol *Bela al IV-lea și construirea cetăților* zăbovește asupra semnificațiilor reale a mult discutatului rol al invaziei tătare în 1241 asupra construirii cetăților din Ungaria medievală. Evaluările statistice întăresc cu rigoarea lor unele ipoteze mai vechi, deja afirmate în legătură cu ascensiunea marilor feudali și procesul de „încastelare" (construire de cetăți). Așezîndu-le pe hartă, Fügedi, constată, paradoxal, că cele mai multe cetăți construite înainte de

1270 nu sînt ridicate înspre hotarele cele mai expuse dinspre tătari, ci în nordul și vestul regatului (p. 30).

Cetățile „micilor regi", acoperă perioada marilor neliniști interne, pînă la deplina afirmare a lui Carol Robert (1270—1320). Atunci, demonstrează tot statistic autorul, s-au ridicat cele mai multe cetăți ale intervalului studiat. Marea nobilime își conturează statutul punînd bazele domeniului, în care cetatea era chemată să joace un rol fundamental. Cetatea este cea care luminează asupra raportului real de forțe între regalitate și nobilime. În anul 1300 raportul este de 1/5 la 4/5 în favoarea nobilimii (p. 55). Cetatea are un loc bine determinat ca instrument al puterii unui Matei Csák sau a Borșeștilor. Al treilea capitol se intitulează *Castelanii angevini*. Aflăm astfel că regalitatea urmărește stăruitor restabilirea unui echilibru de forțe, în virtutea unei concepții politice foarte limpezi ce se rezumă la echivalența cetate = autoritate. Castelanul este un personaj important al veacului al XIV-lea. Ipostazele și atribuțiile sale, Fügedi le urmărește atent și în bună măsură.

Partea finală a lucrării, cuprinzînd mai mult de jumătate din economia ei, o constituie un *Documentar* de cetăți. În ordine alfabetică, cetățile sînt raportate succint la cele șase probleme fundamentale menționate. Investigarea unui însemnat număr de colecții documentare sau de arhive este un merit incontestabil, cu atît mai mult cu cît înțelegem că au fost consultate și surse documentare din veacul al XV-lea (p. 16), pentru depistarea unor imagini restrospective. În legătură cu Transilvania, Fügedi ne trimite la cîteva noutăți: Aranyos (Cheud): 1276 (Dl. 36.503), 1349—1350 (Dl. 26.373); Deva: 1326 (Dl. 86.571); Hațeg: 1360 (Dl. 41.429); Bologa: 1336 (Dl. 31.077), 1359 (Dl. 26.862); Șoimuș: 1311 (Dl. 91.166), 1360 (Dl. 49.711); Șiria: 1324 (Dl. 33.718).

Cartea lui Fügedi Erik ne prilejuiește cîteva observații, necesare cu atît mai mult cu cît ea implică și cetățile Transilvaniei.

Structurarea lucrării nu este poate cea mai fericită căci lasă impresia unei segmentări a problematicii în compartimente temporale care nu sînt întotdeauna reale. Evitînd riscul de a se repeta, autorul discută, numai în anumite capitole, aspecte care sînt perene. Astfel, discutarea domeniului și a construirii propriu-zise a cetății doar în capitolul II, lasă impresia că acestea sînt probleme particulare ale anilor 1270—1320.

În felul în care Fügedi o prezintă, cetatea secolelor XIII—XIV este o instituție complect nouă, între ea și cea a secolelor XI—XIII nu există decît deosebiri (p. 14, 42, 44). Lucrurile nu stau nicidecum așa, între cetatea regală, a secolelor XI—XIII mai ales, și cea a secolelor XIII—XIV sînt legături care demonstrează o filiație directă.

Privită în ansamblu, cartea lasă impresia unei neîmpliniri. Cetatea rămîne o realitate mai bine afirmată dar nu în aceeași măsură mai cunoscută. Autorul este un tradiționalist, prudent în considerații și aproape deloc tentat de construcții noi. Reținem astfel că scrie despre înălțarea cetății, oprindu-se doar la muncitorii necalificați (p. 36—37), fără să încerce să-i găsească pe meșteri; scrie despre castelani (cap. III), dar nu consideră necesar să analizeze garnizoanele etc. Sînt diverse aspecte pe care le constată fără să încerce să le și explice.

Din toată bibliografia românească, veche sau nouă, Fügedi cunoaște doar lucrarea de popularizare a lui Gh. Anghel *(Cetăți medievale din Transilvania*, București, 1972, 141 p.). Dar mai constatăm lipsuri și în legătură cu bibliografia maghiară tradițională, care îi lasă descoperit destul de des punctul 6 al *Documentarului*, referitor la arhitectura cetății. Spre exemplu, în legătură cu cetatea Finiș există observațiile și planurile lui Bunyitay Vincze *(A Váradi püspökség története alapitásától a jelenkorig*, vol. II, Nagyvárad, 1883, p. 309—314), despre Glogovăț, scrie, încă din secolul al XVII-lea, Bethlen Miklós *(Öneletirása*, vol. I, Budapest, 1955, p. 232). Cetățile Transilvaniei au, cu foarte puține excepții, o consistentă literatură de referință. Cea cunoscută de autor este de departe a fi cea mai semnificativă. Informațiile sale provin cu deosebire din document, ori, o astfel de epocă nu poate face abstracție de arheologie. Neglijarea arheologiei medievale presupune negarea unor multiple aspecte de viață materială din jurul cetăților, în-

seamnă în același timp, negarea utilității celor peste 40 de cetăți săpate, în Ungaria (p. 10) și a încă a cel puțin atîtea din Slovacia sau Transilvania.

Documentarul face referiri la aproximativ 45 de cetăți din Transilvania. Dacă este scuzabilă greșeala autorului în stabilirea numirilor românești actuale, pentru localitățile cu cetăți (Aranyos—Cheud, nu Arieșul, Feneșul săsesc—Florești, Gilvaci—Ghilvaci, Gavasdia—Gavajdia, Literiu de Sus—Litenii de Sus, Pancota Pîncota, Taut—Tăuți), este de mirare cum poate să nu înregistreze de loc corespondențele altora (Adrian, Batăr, Ciacova, Dergeuch -disp. în jud. Sălaj, Glogovăț, Chioar, Mintiu, Salgo-Sibiel(?), jud. Sibiu, Bologa, Șoimi, Tămășeni, Valcău).

Nu putem fi de acord cu selecția în rîndul cetăților. Fügedi afirmă că obiectul său de studiu este cetatea rezidențială, înconjurată de un domeniu (p. 16) și nu cea cu un caracter strict militar. Potrivit acestei concepții el exclude cetățile de graniță ale Transilvaniei și cele construite de sași și teutoni (Ibidem). O astfel de departajare se dovedește a fi inconsecventă și nejustificată. Avem surpriza să găsim cetatea Salgo-Sibiel (?) între cele luate în considerare, cu toate că este foarte clar vorba de o cetate de graniță. Fügedi nu a putut să o treacă cu vederea căci întîmplarea ne-a transmis un document care vorbește de domeniul ei (DIRC, XIV, vol. II, nr. 118, p. 49). Și numai acest exemplu poate fi revelator, dacă nu ar fi și altele în Cehoslovacia (Lubovňa, p. 164, Plavec, p. 175, etc.) sau în alte părți.

Este greu de conceput ca cetatea de graniță să fi avut doar garnizoană, fără sate care să o aprovizioneze și să-i asigure întreținerea. Exceptarea cetăților săsești (termenul nu este limpede: ale comunităților țărănești? — ale greavilor?) nu poate fi explicată. Chiar fiind comunitară, cetatea nu poate fi considerată fără „domeniu", căci el cuprinde însuși satul sau satele care construiseră împreună cetatea. Includerea cetății Codlea în această categorie nu este cu nimic justificată, ca de altfel nici neglijarea totală a cetății Rupea. Teutonii nu pot fi nici ei exceptați cu atît mai mult cu cît după 1225 o parte din cetățile lor au revenit regelui. Cetatea Mehadia avea, așa cum crede autorul, un rol militar exclusiv. Greu de crezut aceasta, cu atît mai mult cu cît nici măcar nu este o cetate de hotar. Situația ei este similară cu a Hațegului, care este analizat. Noțiunea de domeniu are aici un sens deosebit pe care Fügedi nu îl sesizează. Autonomiile românești impun această situație și la Mehadia și la Hațeg, dar și la Deva sau Hunedoara, sau în alte părți ale Transilvaniei. Cercetarea ar fi trebuit să țină seama de realitățile Transilvaniei, de cele etnice în primul rînd, apoi de autonomia sa, care interpunea pe voievod între castelani și regalitate.

Alte puncte ale *Documentarului* nu pot fi acceptate. Cetatea Almaș nu este la 1365 a familiei Bebek (p. 99) ci abia din 1370, de cînd datează actul de donație (Csánki, V, p. 295). Cetatea de la Cehul Silvaniei (p. 116) este de fapt cea de la Chioar. Intervalul 1280—1351 este mult prea larg pentru înălțarea cetății Șimleu (p. 191) de vreme ce cunoaștem că la 1341 încă nu era menționată (DIR. C XIV, vol. IV, nr. 58, p. 55). Ne îndoim că Valcăul a fost construit de palatinul Kopasz Borșa (p. 209), căci familia sa nu a avut moșii în comitatul Crasna. Mai curînd este o cetate uzurpată de la regalitate, care o construise pentru a prelua domeniul fostului castru de la Crasna. Documentul de la 1228, pomenind cetatea de la Brîncovenești (p. 210), se referă probabil la castrul roman, explicîndu-se astfel „ciudățenia" de la 1319, cînd cetatea nu mai apare. La 1228 ea a folosit doar ca punct topografic al unei hotărniciri.

Cercetarea lui Fügedi Erik este o încercare meritorie de transformare a cetății secolelor XIII—XIV, în subiect special de studiu. Chiar dacă realizarea nu se ridică la nivelul pretențiilor titlului, ea poate rămîne o necesară și binevenită bază de pornire a unor noi cercetări. Ea oferă prilej de meditație pentru oportunitatea unor studii atente privind Transilvania cu cetățile ei, prin care să se pună în evidență specificul acestei provincii.

ADRIAN ANDREI RUSU

CRISTINA LUCIA BICA, IACOB MÂRZA, *Psaltirea lui David cu calendar*, București, Ed. Meridiane, 1977, 103 p.

Codicologia s-a bucurat de un remarcabil interes în cercetările din trecut, fie că se refereau la codice românești, slavone sau latine provenite din spațiul carpato-dunărean, fie la codexuri realizate în aria de cultură occidentală, păstrate astăzi în depozite de manuscrise și carte rară din țara noastră, unde și-au încheiat „călătoria" europeană, aduse de domni sau boieri luminați, de bibliofili pasionați, sau pur și simplu de întîmplările vremurilor. Nicolae Cartojan și școala de literatură veche creată în jurul seminarului de istoria literaturii vechi a lăsat remarcabile contribuții în domeniul codicologiei românești. Codexurile latinești au preocupat pe profesorul Jakó Zsigmond, iar mai recent pe profesorul Dan Simonescu, care a editat două din valoroasele manuscrise ale Bibliotecii Batthyaneum din Alba Iulia.

Inițiativa Editurii Meridiane de a face cunoscute cititorilor valorile de excepție conservate în fondurile de manuscrise ale bibliotecilor românești este, ca realizare științifică și artistică, o veritabilă operă de restituire a unui impresionant tezaur de artă, de istorie, de tradiție și frumusețe. După editarea celor două manuscrise de la Alba Iulia, *Codex aureus* (1972) și *Codex Burgundus* (1975), de către profesorul Dan Simonescu, după surprinzătoarele ediții ale lui G. Popescu-Vîlcea, *Slujebnicul mitropolitului Ștefan al Ungro-Vlahiei (1648—1688)* (1874) și *Erotocritul logofătului Petrache* (1977), un nou manuscris aparținînd Bibliotecii Battyaneum din Alba Iulia a văzut lumina tiparului, *Psaltirea lui David cu calendar*, editat de cercetătorii Cristina Lucia Bica și Iacob Mârza. Un studiu introductiv dens, 42 de ilustrații color, note, bibliografie selectivă, un rezumat și o listă a ilustrațiilor în limba franceză, alcătuiesc o carte frumoasă, o reușită editorială indiscutabilă.

Reconstituind drumul manuscrisului pînă în momentul în care el a ajuns în biblioteca lui Ignatius Batthyani, particularitățile stilistice ale miniaturilor și valoarea lor artistică, tematica ce se inspiră din realitatea cotidiană, originea și aria culturală din care provine, autorii realizează o analiză globală, din toate punctele de vedere, încheind prin concluzii susținute de argumente convingătoare. Deoarece datele de care dispuneau, în manuscris nefiind precizat nici autorul și nici pentru cine a fost realizată această frumoasă psaltire miniată, nu au primit, concluzii ferme, autorii fiind nevoiți să recurgă la metoda analogiei, realizînd analiza în contextul preocupărilor europene de acest gen, respectiv prin comparații cu modele similare franceze. În cultura franceză a secolului al XIII-lea tipul psaltirii portative, al psaltirilor cu miniaturi în general era în mare vogă, ceea ce a orientat analogiile cercetătorilor spre această zonă istorică și geografică a Europei.

Comparațiile cu produse ale miniaturisticii atelierelor din Germania și Flandra (vezi Evanghelia lui Matei din jurul anului 1215 de la Stuttgart, Württembergische Landesbibliothek, un Graduale și un Epistolar, amîndouă din sec. XIII de la Hessische Landesbibliothek, Fulda), dar și din nordul Europei, duc spre ipoteze opuse, respectiv la o posibilă origine a manuscrisului din această arie de civilizație. O serie de motive figurative, de detaliu în cea mai mare parte, modalitățile de reprezentare a unor figuri umane sau a unor specii animalice, dar și unele amănunte decorative și cromatice, ne face să credem că manuscrisul de la Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia aparține tradiției miniaturisticii din aria artistică germană.

Ilustrația color deosebit de bogată, ne face să cunoaștem unul din manuscrisele miniate de rară frumusețe. Miniaturile Calendarului tind să ne prezinte aspecte ale vieții cotidiene, imagini ce nu rareori sînt familiare și țărilor române din cel de-al XIII-lea veac. Planșa II—III (denumită de autori „Nobil în fața căminului încălzit) reprezintă de fapt imaginea unui pelerin, poate un orășean, înveș-

mîntat în tunică și mantie cu glugă, așa cum este înfățișat și zugravul bisericii din Strei, în pictura din secolul al XIV-lea. Pagina dedicată lunii mai (vezi planșa VII) poartă imaginea unui personaj călare, împodobit cu flori, purtînd în mîini o ramură înflorită, probabil un geniu al naturii ce renaște (să nu uităm să și la noi luna mai se chema și florar). Interesante și pline de farmec sînt imaginile ce reprezintă ocupațiile legate de anotimpuri și lunile anului în lumea satului medieval: curățitul viței de vie, cositul, seceratul, treieratul, semănatul, stoarcerea strugurilor, îngrășarea porcilor cu ghindă, sacrificarea rîmătorului. Macrofotografiile datorită măririi de cîteva ori a imaginilor cîștigă în pitoresc și iau uneori aspectul unor picturi moderne cu o tușă largă îngroșată. Pe de altă parte cititorul pierde din vedere dimensiunile reale ale manuscrisului și o dată cu aceasta este diminuată măiestria cu care miniaturistul veacului al XIII-lea a știut să realizeze asemenea minuscule opere grafice (unele imagini sînt mărite de cca 8 ori). Ca urmare chiar și autorii sînt tentați să afirme că „pictorul-miniaturist îngroașă liniile. Psaltirea spre deosebire de Calendar este decorată cu precădere cu motive ornamentale, figura umană fiind prezentă doar în puține cazuri, în spațiul oferit de inițiale. Iconografic și stilistic imaginile se leagă mai ales de arta romanică, cu evidente relații răsăritene, în special cînd este vorba de personaje biblice (Isus Hristos pe tron binecuvîntînd, Maica Domnului cu pruncul Hodighitria). Vrejuri de frunze și flori, păsări și capete de animale, toate stilizate formează o lume fantastică, plină de farmec și pitoresc.

Alături de meritele incontestabile ale autorilor, trebuie să relevăm și frumoasa grafică a cărții realizată de Ioana Dragomirescu Mardare, precum și fotografiile de bună calitate ale lui Ioan Oprea.

MARIUS PORUMB — NICOLAE BOCȘAN

VASILE MIOC, DAMASCHIN MIOC, *Cronica observațiilor astronomice românești (Istorie și astronomie)*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1977, 358 p.

O discuție mai veche, de teoria istoriei, s-a purtat asupra raportului existent între fenomenele naturale și societatea umană, dacă cele dintîi au urmări asupra evoluției acesteia din urmă. S-a oscilat pînă la extreme, de la a se nega orice influență a factorilor naturali asupra cursului istoriei omenești, pînă la a se încerca explicarea întregii evoluții a omenirii, diferențele și decalajele acesteia exclusiv în funcție de particularități ale factorilor naturali. S-a exprimat și opinia după care calamitățile naturale, prin impactul de tip deosebit pe care îl au asupra societății omenești din diferite zone, să fie considerate fapte istorice, care să fie înseriate, deci, între faptele umane.

O cercetare istorică modernă, ieșind din tiparele mai vechi, face apel la un studiu multidisciplinar, apelînd la legăturile cu alte științe umanistice sau ale naturii, în străduința de a pătrunde spre realitățile trecute. Au fost abordate probleme ca: istoria și climatologia, urmările cutremurelor de pămînt asupra vieții umane din zonele globului pămîntesc recunoscute pentru periodicitatea și amploarea fenomenelor seismice etc. Și iată acum o carte care își propune să urmărească relația dintre *istorie* și *astronomie*, după ce a reconstituit pe baza diferitelor surse istorice „cronica" observațiilor astronomice românești. Terenul n-am putea spune că este virgin, dar realizarea celor doi autori se constituie drept un veritabil punct de referință la vecinătatea dintre cele două științe: istoria și astronomia.

După o scurtă *Introducere* autorii trec la înserierea fenomenelor astronomice din secolele XIV—XIX reținute de cronici și alte categorii de izvoare istorice (cele mai multe dintre acestea fiind însemnări pe diferite tipărituri, pe care I. Corfus le-a denumit plastic *însemnări de demult).* Numeroase sînt *eclipsele de soare* care au produs impresie asupra oamenilor în diferite timpuri. În intervalul cuprins între anii 1379/84 și 1867 au fost notate la noi informații despre 31 eclipse parțiale sau totale de soare. *Eclipsele de lună* dintre 1563 și 1877 sînt notate în număr de 20, observația nocturnă fiind mai redusă și mai puțin impresionantă.

Predomină însă fenomenele astronomice care au avut darul de a șoca în mai mare măsură mentalitatea oamenilor la diferite răstimpuri. Apar documentate, astfel, în intervalul 1338—1882 un număr de 58 *comete* și 38 *căderi de meteoriți* (între anii 1495—1884). Autorii reținn, spre sfîrșitul repertoriului lor, și alte *fenomene atmosferice*, de natură optică (recolorarea cerului, bolți crepusculare, curcubee albe, raza verde, coroanele, halourile), 84 la număr înregistrate pentru perioada 1022—1894, dar și alte fenomene (la *Varia),* cum ar fi apariția de supernove, poziții particulare ale planetelor, vizibilitatea în timpul zilei a planetei Venus (Luceafărul) etc. Sînt date 12 fenomene neindentificate, despre care există notații istorice.

Meritul autorilor este că au alcătuit, mai întîi de toate, un repertoriu al fenomenelor astronomice din categoriile mai sus menționate văzute la noi. Pentru același fenomen avem, în cele mai multe cazuri, mai multe menționări, ceea ce permite confruntarea știrilor, verificarea lor.

Un alt merit al lucrării constă în identificarea fenomenului astronomic asupra căruia se fac mențiuni. Critica izvorului, apelul la repertoriile astronomice internaționale au permis autorilor reconstituirea fenomenelor astronomice petrecute la noi. Învelișul mental al știrilor este spart, autorii pătrunzînd pînă la sîmburele de adevăr existent în fiecare dintre ele. Nu în puține cazuri ne găsim în fața unor notații exclusiv românești sau priorități în materie de observație astronomică și înregistrare a fenomenelor ca atare. Este și aceasta una din realizările notabile ale lucrării asupra căreia stăruim.

Comentariul astronomic, de specialitate, realizat mai întîi prin introducerile în fiecare categorie de fenomene dintre cele văzute și înregistrate la noi, este extrem de necesar pentru înțelegerea lor de către cititorul de orice formație, fiind continuat prin explicațiile date fiecărui fenomen, asupra căruia s-a dat în prealabil textul notațiilor istorice. Se realizează, astfel, o „ediție" critică, de amploare, a acestora din urmă.

Lucrarea celor doi specialiști în astronomie și respectiv istorie, constituie un model de colaborare între două științe aparent îndepărtate. Izvoarele istorice, cercetate cu migală, au reținut prețioase informații asupra diferitelor fenomene astronomice pe care specialistul în domeniul acestei științe naturale le poate reconstitui. Totodată lucrarea se constituie într-un prețios instrument de lucru pentru noi concluzii la contactul dintre cele două științe. Din textul notațiilor, cele mai multe în limba română, se degajă savoarea limbii noastre din trecut. El poate fi edificator pentru cunoașterea mentalităților anumitor epoci istorice, gradului de instrucție al celor care au înregistrat aceste fenomene cerești sau al categoriei sociale căreia aparțineau ei. Se poate observa, cu cît ne apropiem de epoca modernă, o precizie în descrierea fenomenelor, încercări de explicare rațională a acestora, semn al progresului societății pe calea cunoașterii.

Cronica observațiilor astronomice românești realizată de Vasile Mioc și Damaschin Mioc se înscrie, astfel, ca o noutate și model de colaborare în literatura de specialitate istorică și astronomică, căreia îi dorim continuarea prin alte asemenea „cronici" privitoare la alte fenomene naturale de la noi.

NICOLAE EDROIU

Türk Macar Kültür Münasebetleri Işigi Altinda II. Rakoczi Ferencz ve Macar Mültecileri Simpozyumu (31 Mays-3 Haziran 1976), Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (Simpozionul Francisc al II-lea Rákóczy și emigranții maghiari în lumina relațiilor culturale turco-maghiare: 31 mai—3 iunie 1976; Universitatea din Istanbul, Facultatea de literatură, Istambul 1976), 239 p.

Actele simpozionului de la Istanbul, organizat cu prilejul aniversării, la 27 martie 1976, a trei sute de ani de la nașterea lui Francisc al II-lea Rákóczy, reprezintă o încercare de a reconstitui unele aspecte ale relațiilor politice și culturale turco-maghiare de la începutul secolului al XVIII-lea.

Volumul reunește în paginile sale 18 comunicări care, cu două excepții — un autor român: C. Göllner și un autor polon: Z. Abrahamowicz — au fost prezentate de cercetători turci și maghiari. Poate nu este întîmplător faptul că această manifestare științifică a avut loc la Istanbul, din inițiativa profesorului Tayyib Gökbilgin, unul dintre rarii învățați turci care s-a ocupat de relațiile Imperiului otoman cu Transilvania și Ungaria. De altfel, în cuvîntul său de deschidere, savantul turc subliniind rolul jucat de Francisc al II-lea Rákóczy în istoria Ungariei, s-a oprit asupra caracterului relațiilor sale cu marii demnitari otomani începînd cu anul 1716.

Fiind cunoscute preocupările profesorului T. Gökbilgin este și firesc ca relațiile Imperiului otoman cu Francisc al II-lea Rákóczy și cu emigrația maghiară să constituie tema comunicării sale: *Francisc al II-lea Rákóczy și refugiații maghiari aflați sub protecția statului otoman* (p. 1—17). Prezentarea unor date noi ca urmare a cercetării unor izvoare narative: cronica lui Rașid și a unei serii de documente osmane contribuie la definirea amplă a unui moment de o deosebită importanță din istoria relațiilor turco-maghiare. Și aceasta vine să întregească și mai mult schița cu caracter general și evolutiv a problematicii amintite prezentată de Șehabettin Tekindağ: *Privire asupra relațiilor turco-maghiare* (p. 152—159). Dacă atitudinea Imperiului otoman față de diferitele momente ale răscoalei conduse de Francisc al II-lea Rákóczy era în general cunoscută, cercetările lui T. Gökbilgin aduc precizări noi. Și pentru a da numai cîteva exemple trebuie să menționăm acțiunea de întărire cu ieniceri a garnizoanelor existente în cetățile Timișoara și Belgrad din martie 1704, atitudinea pașei de Timișoara din aprilie 1716, care și-a avut contribuția la declanșarea războiului austro-turc. La acestea se mai adaugă datele deosebite de interesante furnizate de o serie de documente osmane referitoare la sumele de bani pe care le-a primit Rákóczy de la vistieria imperială în vremea ședерii sale în imperiul otoman, la pregătirile făcute de otomani în vederea declanșării unui nou atac al lui Rákóczy asupra Austriei sau la exilarea refugiaților maghiari la Tekirdağ (Rodosto). Nu trebuie trecută cu vederea nici încercarea lui Francisc al II-lea Rákóczy de a-i influența pe unii demnitari otomani, sugerîndu-le păreri și idei referitoare la atitudinea imperiului otoman față de problemele politice europene, față de Spania și mai ales față de Franța (p. 14—15). Astfel, comunicarea amintită vine să întregească în chip firesc cercetările întreprinse asupra unei perioade anterioare de care se leagă în chip organic, delimitată cronologic de anii 1670 și 1682. Publicată în volumul de față sub titlul *Emeric Thököly și rolul său în cadrul relațiilor Austriei cu Imperiul otoman* (p. 180—210), lucrarea încearcă să reconstituie desfășurarea evenimentelor din Ungaria și din Transilvania în epoca amintită în strînsă legătură cu politica dusă de Habsburgi și de Imperiul otoman în această regiune. Ar fi fost firesc ca substanța lucrării s-o constituie un material narativ și documentar osman care ar fi întregit în chip substanțial concluziile la care a ajuns pînă acum istoriografia maghiară. Din păcate însă, în afara unui pasaj amplu citat din cronica lui M. Rașid referitor la acțiunea militară a lui Emeric Thököly din 1680, autorul refolosește unele izvoare cunoscute, publicate în *Török magyarkóri történelmi emlékek* vol.

VIII şi-şi însuşeşte părerile istoricilor D. Angyal şi S. Szilágyi. Din lucrarea celui din urmă, *A magyar nemzet története* vol. VII reproduce un paragraf.

Expunerea sistematică şi sintetică a vieţii şi activităţii lui Francisc al II-lea Rákóczy datorată lui Béla Köpeczi constituie de fapt axul principal în jurul căruia se grupează toate comunicările prezentate la simpozionul de la Istanbul. Evoluţia acestei personalităţi: studiile sale la Praga, călătoriile în Italia, contactele sale cu Curtea de la Viena şi cu realităţile vremii sale explică în mare măsură activitatea sa politică ulterioară: declanşarea răscoalei antihabsburgice şi orientarea sa spre o alianţă cu Franţa. Prezentarea unor momente ca cele ale desfăşurării şi radicalizării luptelor pentru independenţă şi a perioadei exilului în Polonia, Franţa şi în Imperiul otoman contribuie la definirea nuanţată a rolului acestei personalităţi în desfăşurarea evenimentelor de la începutul secolului al XVIII-lea.

Prin aspectele particulare pe care le dezvoltă, o serie de comunicări aduc precizări noi asupra activităţii politice şi militare a lui Francisc al II-lea Rákóczy. Cercetînd semnificaţia prezenţei unor soldaţi turci şi tătari în armata curuţilor, Dávid Géza este de părere că fenomenul pus în discuţie reprezintă nu numai un moment interesant din istoria militară a epocii ci şi un simbol al cooperării turco-maghiare îndreptate împotriva Habsburgilor (p. 231).

Baza obiectivă de înţelegere a condiţiilor interne care au determinat în mare măsură stabilirea relaţiilor cu o serie de state europene o constituie prezentarea sintetică a încercării de organizare a statului curuţilor în strînsă legătură cu ideologia acestei mişcări (G. Székely, *Organizarea statului lui Francisc al II-lea Rákóczy şi istoria devizei politice Pro Libertate*, p. 38—47).

Privită într-un astfel de cadru, însemnătatea răscoalei antihabsburgice din 1703 dobîndeşte valenţe noi pentru istoria României (C. Göllner, p. 125—131). Şi aceasta nu numai pentru răspîndirea ei în Transilvania şi pentru participarea populaţiei româneşti, ci şi pentru atitudinea domnilor din Ţara Românească şi Moldova faţă de curuţi.

Prezentarea nuanţată a evoluţiei relaţiilor lui Francisc al II-lea Rákóczy cu Polonia (Z. Abrahamowicz p. 57—67) aduce precizări noi asupra încercării din 1718 a Imperiului otoman de a obţine sprijinul regelui Poloniei pentru înscăunarea în Transilvania a principelui exilat. Este vorba de un episod necunoscut pînă acum al relaţiilor maghiaro-polono-osmane pus în lumină de un document osman păstrat în arhivele de la Cracovia: scrisoarea marelui vizir Nişangi Mehmet paşa adresată regelui August al II-lea al Poloniei şi care este publicată în anexă.

După cum reiese şi din tematica enunţată a simpozionului, o serie de aspecte ale relaţiilor culturale turco-maghiare de la începutul secolului al XVIII-lea s-a bucurat de multă atenţie. În această ordine de idei se înscrie şi încercarea istoricului de artă Semavi Eyice (p. 68—124) de a prezenta monumentele din Turcia care au fost legate de viaţa lui Francisc al II-lea Rákóczy sau pe cele care-i cinstesc memoria.

În comparaţie cu problemele ridicate de influenţele lingvistice reciproce, respectiv urmele limbii turce în operele lui Emeric Thököly şi Kelemen Mikes sau toponimele turceşti care au derivat de la cuvîntul maghiar cercetate de Zs. Kakuk (p. 226—229) şi de H. Zübeyir Koşay, problemele literare ocupă un loc însemnat. Scrisorile lui Kelemen Mikes care s-au bucurat pînă acum atît de o ediţie în limba turcă (Ankara 1944—1945) cît şi de o ediţie în limba maghiară (Budapesta 1966) au constituit subiectul a două comunicări: cea prezentată de S. N. Özerdin (p. 148—151) cu un caracter general şi cea datorată lui Hopp Lajos (p. 132—147) care este un studiu al ideilor şi mentalităţii asupra societăţii otomane de la începutul secolului al XVIII-lea.

Şi de data aceasta regretatul profesor Cengiz Orhonlu, cercetător pasionat al literaturii osmane cu caracter istoric şi geografic pune în circulaţie un izvor nou pentru istoria României şi mai ales pentru istoria Transilvaniei. Este o lucrare anonimă pe care autorul comunicării este înclinat s-o atribuie lui Ibrahim Müteferrika, originar din oraşul Cluj. Izvorul pus în lumină este o cronică ce prezintă istoria Ungariei din timpurile cele mai vechi şi pînă la începutul secolului al

XVIII-lea și ce cuprinde date foarte numeroase despre orașele din Transilvania. Acestea nu puteau fi cunoscute îndeaproape decît de un fost locuitor al Clujului.

Nu este de mirare faptul că și cu prilejul acestui simpozion a fost adusă din nou în centrul atenției figura lui Ibrahim Müteferrika, fost rob luat de otomani din Transilvania. În comunicarea sa *Ibrahim Müteferrika, translatorul lui Francisc al II-lea Rákóczy și primele cărți tipărite ale turcilor osmanlîi* (p. 217—225), Jale Baysal a realizat o privire de ansamblu asupra acestei personalități marcante aparținînd culturii osmane. Lucrarea sintetizează cercetările de pînă acum ale lui I. Karácson, S. Nüzhet Gerçek, A. Adîvar, O. Ersoy, T. Halassi-Kun fără a aduce vreo contribuție nouă. Este regretabil faptul că autorul introduce în istoriografia turcă o afirmație cu totul eronată referitoare la istoria și geografia Transilvaniei care ar fi fost după părerea sa „o regiune a Ungariei" (p. 217). Prezența unei asemenea afirmații în paginile unei lucrări, cu un așa-zis caracter științific, dovedește nu numai existența unor lacune serioase în „cunoștințele" pe care le are autorul despre Transilvania în general și despre principatul autonom al Transilvaniei în special, ci și lipsa de spirit critic în preluarea unor teze referitoare la acest pămînt românesc din alte istoriografii decît cea română.

CRISTINA FENEȘAN

NICOLAE EDROIU, *Începuturile literaturii economice românești 1780—1810 (Studiu și anexe).* Cluj-Napoca, 1978, 286 p. *(Academia R. S. România. Filiala Cluj-Napoca, Biblioteca) [multigrafiat]*

Literatura economică a epocii, atît edițiile oficiale, cît și scrierile apărute din inițiativă personală, au o pondere însemnată în bibliografia românească iluministă. Acestei literaturi, ordonanțelor oficiale apoi, li se adaugă referirile numeroase presărate în prefețe, în scrierile didactice, de medicină, în prefețele cărților populare, de geografie și chiar în scrierile cu conținut religios. Era un reflex în literatură a marilor probleme economice cu care a fost confruntat imperiul în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul celui următor.

Începuturile acestei literaturi formează obiectul lucrării editate de Nicolae Edroiu, sub egida Bibliotecii Filialei Cluj-Napoca a Academiei R. S. România. Prima parte a lucrării, un dens studiu consacrat începuturilor literaturii de acest fel (p. III—XXVI), analizează contextul în care se plasează aceste scrieri economice, conținutul și caracterul lor, oprindu-se în mod deosebit asupra scrierilor lui Ioan Piuariu Molnar, *Economia stupilor*, 1785, Dimitrie Tipograful Rîmniceanul, *Oarecari secreturi ale lucrării pămîntului și ale meșteșugului sădirii*, 1796 și Gheorghe Șincai, *Povățuire către economia de cîmp*, 1806. Studiul introductiv sintetizează problematica economică a veacului, factorii care determină acest program de educație economică, ideile pe care le vehiculează cele trei lucrări în spațiul românesc, modelele și sursele pe care le-au folosit autorii.

Cele trei scrieri care stau la începuturile literaturii economice românești, subliniază autorul, nu sînt publicații oficiale, de felul celor ce vor apare la începutul veacului trecut în toate limbile imperiului. Ele sînt rodul străduaniilor unor învățați iluminiști români, care le elaborează în urma contactelor și influențelor cu o literatură străină, în atmosfera menționată, sintetizînd însă o experiență agricolă românească, cu particularitățile și specificul ei. Adresîndu-se țăranului român, învățații selectează aspecte care vin în întîmpinarea nevoilor și problemelor care confruntă gospodăria țărănească, cu acel pragmatism specific lumi-

nilor românești. Autorul remarcă eforturile depuse de cărturarii iluminiști pentru a crea o terminologie economică, pornind de la limbajul popular, completat cu neologisme împrumutate din literatura economică străină.

Analiza conținutului celor trei cărți de economie, aparținînd fiecare unei anumite zone agricole — Transilvania, Muntenia, Banat — relevă cititorului o panoramă a ocupațiilor agricole fundamentale la români, o continuitate multiseculară, pe fondul căreia se suprapun demersurile oficialităților imperiale pentru raționalizarea agriculturii, sporirea productivității ei, o modernizare deci a unei agriculturi care-și păstra încă cadrul tradițional.

Partea a doua a cărții (p. 1—264) conține o ediție integrală a celor trei scrieri care au format obiectul analizei în studiul introductiv, prima de acest fel în literatura istorică românească. Lectura textelor este facilitată cititorului prin sistemul de transcriere, suplu și simplificat, foarte accesibil cititorului modern. Este o transcriere interpretativă, care a ținut cont de normele ortografice contemporane și de contextul textului, realizînd o pagină remarcabilă prin acuratețea cuvîntului, ce trădează componența paleografului.

Prin noutatea și maniera de realizare a ediției, ce ar merita să fie tipărită spre a fi accesibilă unor categorii mai largi de cititori, ediția menționată marchează un pas înainte în cunoașterea fenomenului cultural-ideologic românesc în epoca luminilor.

NICOLAE BOCȘAN

EMANUEL TURCZYNSKI, *Konfession und Nation. Zur Frühgeschichte der serbischen und rumänischen Nationsbildung*, Düsseldorf, Pädagogischer Verlag Schwann, 1976, 323 p.

Cartea lui Emanuel Turczynski se înscrie în sfera cercetărilor dedicate sud-estului și răsăritului Europei care — mărturie stînd bogata bibliografie anexată lucrării — au proliferat deosebit de mult în ultimele decenii. Acest interes se manifestă cu pregnanță — alături de alte probleme și epoci desigur — în ce privește perioada de formare a națiunilor moderne în această parte de lume. Propunîndu-și să investigheze dintr-o vastă problematică legată de constituirea națiunilor în sud-estul european, evoluția comparativă a procesului amintit în cazul românilor și sîrbilor din Imperiul Habsburgic, autorul pleacă în primul rînd de la anumite premize generale caracteristice întregului spațiu în discuție.

Întrucît scopul mărturisit chiar prin titlul cărții e evidențierea rolului elementului confesional în cadrul evoluției spre națiune la sîrbi și români, o primă premiză distinsă de autor în cadrul mai larg al spațiului sud-est european e tocmai existența unei comunități confesionale ortodoxe sub autoritatea supremă a patriarhului din Constantinopol care, alături de atribuțiile spirituale, își asumă și rolul unei autorități administrativ-politice quasistatale pentru ortodocșii din Imperiul Otoman. Această comunitate confesională e întărită și accentuată de influența și sprijinul Rusiei, manifestat atît pe tărîm politico-diplomatic cît și în domeniul cultural — Kievul devenind prin Academia și tipografia sa unul din centrele ortodoxe cele mai importante. La comunitatea credinței se adaugă apoi elementele unei culturi populare care păstrează mult din tradiția bizantină și formează un specific al popoarelor de aici față de celelalte părți ale continentului. Această cultură, în păstrarea căreia autorul subliniază accentuat rolul bisericii,

a mănăstirilor îndeosebi, împreună cu anumite tradiții patriarhale privind organizarea social-economică (menținerea comunităților sătești de tip patriarhal, păstoritul transhumant) constituie puncte de plecare în direcția constituirii unei conștiințe istorice proprii — element de bază al conștiinței naționale.

După aceste considerații generale, autorul, în cadrul unui alt capitol preliminar, examinează spațiul istorico-geografic în care s-a desfășurat procesul de formare a națiunii la românii și sîrbii din Imperiul Habsburgic. Au fost alese spre analiză aceste două popoare nu numai datorită învecinării lor și elementelor comune pe care le prezintă în ce privește premizele istorice, cultura populară, credința ortodoxă, organizarea social-economică, ci în primul rînd pentru că în perioada de constituire a națiunii moderne influențele reciproce au fost puternice, procesul desfășurîndu-se nu numai simultan și cu similitudini evidente, dar și cu numeroase momente de interferență.

O caracteristică a vieții celor două popoare în epoca de care ne ocupăm (secolul XVIII — începutul secolului XIX) este împărțirea lor între două imperii — cel habsburgic și cel otoman — iar în cadrul Imperiului Habsburgic traiul în unități istorico-administrative cu regim juridic, economic, social și politic diferit. Autorul trece în revistă pe rînd, în linii generale, statutul juridic-constituțional, organizarea economică, situația demografică și culturală a Transilvaniei istorice, Banatului, Partium-ului, a graniței militare croate, a Croației, Slavoniei, Bacicăi, a orașelor din Ungaria locuite de sîrbi, conturînd astfel spațial cadrul în care se desfășoară procesul analizat. În mod deosebit se insistă asupra constituirii unor centre urbane ca Novisad și Karlovitz in cazul sîrbilor, Blajul în cazul românilor ardeleni, care devin nuclee politice și culturale importante în epoca de formare națională.

O primă fază în procesul de constituire a națiunii la românii și sîrbii din Imperiul Habsburgic acoperă, conform autorului, prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Ne aflăm în perioada de formare a așa-ziselor „națiuni confesionale" definite de E. Turczynski ca „un etnic cu o coeziune de cultură populară și confesională condus, datorită asupririi sau înapoierii social-culturale și politice, de cler" (p. 193). Ideea acestor formațiuni izvorește din concepția (neacoperită de realitatea istorică) a existenței unor „popoare fără istorie", lipsite de o pătură conducătoare proprie și pentru care biserica ar fi oferit singurul cadru posibil de afirmare a individualității politice. De aici apoi urmează în mod logic supralicitarea rolului (de altfel real și de necontestat) jucat de cler, de cadrul confesional, în procesul de formare națională.

Apariția „națiunii confesionale" la sîrbi și români în prima jumătate a secolului al XVIII-lea este legată în primul rînd de apărarea prin intermediul bisericii a unei situații de drept asigurate prin diplome și privilegii imperiale. Este vorba în cazul sîrbilor de „privilegiile ilirice" acordate la venirea lor în Imperiu în schimbul rolului militar asumat ca apărători ai granițelor, privilegii care însă trebuiesc menținute și apărate cu strășnicie împotriva tendințelor nobilimii din Ungaria de a le desființa. Cei care-și asumă misiunea apărării drepturilor cîștigate sînt reprezentanții ierarhiei clericale în frunte cu mitropolitul de la Karlovitz. „Privilegiile ilirice" constituie o permanentă atracție și pentru românii ortodocși din Transilvania, inițiativele repetate în vederea trecerii sub autoritatea mitropolitului de Karlovitz fiind privite de autor ca datele probatorii ale tendinței de constituire a unei „națiuni confesionale polietnice" avînd la bază o situație politico-juridică definită în primul rînd confesional. Tot elementul confesional e scos în evidență și în explicarea tendințelor episcopiei de Rîmnic din prima jumătate a secolului XVIII de a-și extinde autoritatea asupra românilor din Transilvania — ortodoxia urmînd a sta la baza comunității care ar fi luat naștere în cazul realizării proiectului.

Românii uniți din Transilvania se constituie într-o altă „națiune confesională" prin lupta dusă de Inochentie Micu pentru punerea în aplicare a celei de-a doua diplome leopoldine a Unirii. Unirea religioasă ca bază juridică, la care se adaugă

însă, spre deosebire de sîrbi, argumentația istorică a vechimii și continuității românilor în Transilvania, urma să constituie cadrul pentru constituirea națiunii române din Transilvania emancipate din situația defavorizată în care se afla.

Alături de lupta pentru apărarea sau obținerea unui statut juridic mai favorabil, la constituirea „națiunilor confesionale" contribuie și rezistența împotriva Contrareformei care inspiră politica de catolicizare a Curții. Un merit al cărții e imaginea cuprinzătoare pe care o oferă în această privință, reliefînd similitudinile între ceea ce se întîmpla în deceniile 4, 5 și 6 în Transilvania, Bihor, Arad sau granița croată. Mai puțin convingătoare e în schimb legătura făcută de E. Turczynski între rezistența ortodoxă la prozelitismul catolic și ideile protestante ale pietismului de la Halle care propovăduia libertatea creștină și dreptul la rezistență față de încălcarea ei. Aceste idei ar fi venit în cazul românilor din Transilvania fie pe filieră săsească, fie direct (presupunînd chiar o prezență a lui Sofronie la Halle între 1757—1759).

Rezultatele acestor mișcări ortodoxe, concretizate în recunoașterea și respectarea „privilegiilor ilirice", în obținerea dreptului la episcopie de sine stătătoare pentru românii ortodocși din Transilvania, în schimbarea de direcție a politicii Curții spre promovarea toleranței religioase, încheie prima etapă caracterizată de autor ca cea a constituirii „națiunilor confesionale" — preformații ale națiunii moderne.

Faza următoare — pînă la 1790 — este cea a evoluției de la „națiunea confesională" spre cea etnică. În acest sens autorul atribuie o importanță deosebită politicii Vienei în care vede una din pîrghiile cele mai importante ale procesului de formare națională. Astfel politica de toleranță religioasă față de ortodocși (în conturarea și impunerea căreia un rol proeminent îi revine lui Bartenstein) crează posibilitatea cristalizării unei organizări proprii în cadrele bisericii ortodoxe cu elemente de autonomie administrativ-politică și posibilități de ridicare socială și culturală a unei pături care va deveni purtătoarea ideii naționale. În cristalizarea unor forme de autoconducere (eligibilitatea ierarhiei bisericești, soborul) autorul acordă din nou o mare importanță influenței protestante. Alături de politica de toleranță religioasă, inițiativele școlare și culturale ale Curții sînt considerate de asemenea ca dînd impulsul inițial necesar procesului de conturare a unei conștiințe istorice naționale. Astfel posibilitățile de ridicare culturală create pentru românii uniți din Transilvania sînt privite ca punctele de plecare ale concepției istorice elaborate de generația Școlii ardelene.

Ceea ce caracterizează această etapă în mod esențial este depășirea treptată a barierelor confesionale, înlocuirea confruntării interconfesionale cu coexistența, cunoașterea reciprocă și apoi colaborarea politică în slujba unor idealuri care vizează de-acum solidaritatea etnică. Biserica unită din Transilvania tinde să-și contureze cît mai clar individualitatea specifică în raport cu catolicismul, în timp ce ortodocșii încetează să se mai orienteze spre mitropolia din Karlovitz și spre „privilegiile ilirice" apropiindu-se în schimb de conaționalii de rit unit din Transilvania. Obiectivele urmărite se schimbă și ele evoluînd în direcția naționalului preponderent în raport cu elementul confesional. Tendința spre ridicarea episcopiei unite la rangul de mitropolie, reînvierea soboarelor, episcopi de origine română la ortodocși, rezistența față de tendințele de introducere a unui învățămînt cu limbă de predare străină, proiectul unor școli comune pentru uniți și ortodocși, sînt semne concludente ale acestei evoluții. Ea culminează cu momentul 1790—1792, semnificativ atît pentru procesul de formare a națiunii române cît și a celei sîrbe.

În atmosfera creată de revocarea reformelor iozefine și rezistența naționalităților împotriva restituțiilor nobiliare se produce saltul hotărîtor care încununează acumulările precedente, mișcarea Supplexului marcînd victoria „naționalității etnice biconfesionale" asupra „națiunilor confesionale". Programul dominat de ideea recunoașterii juridico-politice a națiunii române, în slujba căreia e mobilizată argumentația istorică furnizată de progresele culturale ale perioadei precedente, e programul întregii națiuni române din Transilvania fără deosebire confesională. Și dacă defecțiunile în această unitate interconfesională nu lipsesc încă (de pildă

Memoriul separat al clerului unit din 1791), primul Supplex în numele întregii națiuni române din Transilvania și apoi acțiunea episcopilor la Viena ca reprezentanți ai acestei națiuni, prefigurează și determină direcțiile evoluției din perioada următoare.

Această a treia etapă e definită de autor ca cea în care lupta se duce de-acum pentru cucerirea drepturilor politice și culturale, pentru egala îndreptățire în viața țării pe baza solidarității etnico-naționale. Procesul e urmărit în lucrarea de față doar în faza sa inițială reliefîndu-se continuitatea inițiativelor politice comune ale românilor ortodocși și uniți și după 1792, cînd condițiile politice nefavorabile barează calea mișcării Supplexului. Încercările de unificare a celor două biserici din 1798, lupta pentru dreptul de alegere a episcopului ortodox și pentru naționalitatea română a acestuia, Supplexul din 1804 sînt momente semnificative pentru continuarea luptei din 1790—1792 în condițiile specifice ale perioadei următoare. La aceste elemente cunoscute, E. Turczynski adaugă un nou moment, cel din 1809, cînd, în condițiile ajutorului armat solicitat de împărat Transilvaniei în războiul contra lui Napoleon, revendicările românești sînt reluate printr-un act adresat comandantului imperial al insurecției ardelene, arhiducele Maximilian. Este vorba de o variantă a unui memoriu elaborat înainte de 1800 (publicat de David Prodan) a cărui reactualizare în noile condiții politice favorabile reflectă continuitatea luptei pe coordonatele unui program politic național.

În cazul sîrbilor, Congresul de la Timișoara din 1790 reprezintă momentul culminant al luptei pe linia apărării „privilegiilor ilirice" și totodată ultimul episod al unității de acțiune a românilor și sîrbilor în cadrele confesional-politice ale unei „națiuni ilirice". În perioada următoare această unitate pe baze confesionale lasă locul naționalităților etnice, mișcarea românilor din Banat și Partium pentru emanciparea de sub autoritatea ierarhiei sîrbești fiind expresia unei atari evoluții.

Acestea sînt deci liniile generale schițate de autorul prezentei lucrări în ce privește evoluția românilor din Imperiul Habsburgic spre națiunea modernă în comparație cu procesul similar desfășurat la sîrbi. Este un proces care continuă și după primul deceniu al secolului XIX la care se oprește analiza lui E. Turczynski. Multe din punctele de vedere exprimate presupun desigur o discuție, o confruntare cu alte puncte de vedere. Ne referim de pildă la aplicarea de către autor la români și sîrbi a tezei așa-ziselor „popoare fără istorie", destul de frecventă în literatura istorică occidentală privind problema națională în centrul, răsăritul și sud-estul Europei. Negarea existenței unei diferențieri sociale de un grad mai avansat, a unei pături superioare în afară de ierarhia clericală, nu e confirmată de alte cercetări care reliefează rolul și locul unor categorii libere și mic-nobiliare în procesul de formare națională a popoarelor respective.

Se impune apoi și o examinare a raporturilor și interdependențelor procesului analizat în cadrele Imperiului Habsburgic cu evoluția similară din celelalte părți locuite de români și sîrbi. O asemenea analiză ar oferi o imagine integrală a evoluției spre națiunea modernă la cele două popoare. În Principate, de pildă, cadrul confesional nu are ponderea și importanța celui din Transilvania ceea ce în cazul unei concepții globale asupra procesului de formare a națiunii române impune reexaminarea conceptului de „națiune confesională" ca fază incipientă a națiunii moderne. Considerăm necesară o discuție și asupra altor probleme cum ar fi raportul între procesul intern și influențele externe, rolul politicii Vienei în procesul de formare a națiunilor din Imperiu (rol în multe cazuri supralicitat în raport cu elementele interne determinante ale procesului analizat).

Dincolo de discuția în contradictoriu la care incită, cartea lui E. Turczynski, prin bibliografia bogată pusă la contribuție, prin documentația în mare măsură inedită și prin comparatismul deosebit de util ca metodă și rezultate, se impune ca o contribuție de seamă în cercetarea acelei epoci esențiale în istoria popoarelor din sud-estul european care a fost cea a formării națiunilor moderne.

LADISLAU GYÉMÁNT

ENDRE ARATÓ, *A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig a Magyarországi nem magyar népek nemzeti ideológiájának előzményei (De la „națiunea" feudală la națiunea burgheză — premisele ideologiei naționale la popoarele nemaghiare din Ungaria)*, Editura Academiei, Budapesta, 1975, 175 p., Emil Niederhauser, *A nemzeti megujulási mozgalmak Kelet-Európában (Mișcările de renaștere națională în estul Europei)*, Editura Academiei, Budapesta, 1977, 385 p.

A trebuit să treacă multă vreme pînă cînd sud-estul european, istoria modului de viață și gîndire a popoarelor cuprinse între Elba și Urali, Baltica și Marea Neagră și-a găsit locul cuvenit în tratarea în ansamblu a istoriei Europei. Termenul ca atare a fost acceptat încă de la finele secolului al XVIII-lea, odată cu apariția mișcărilor naționale, definitivarea și vehicularea realizîndu-se în mod treptat, după lungi dispute și aprige controverse întinse în spațiu și timp. Evoluția continuă a științei istorice moderne a impus la granița secolelor XIX și XX, afirmarea pe plan istoriografic a unei noi metodologii de lucru — comparatismul —, reflexie a fenomenului general european cu o pondere tot mai apreciabilă în ansamblul cercetării istorice. Analiza cantitativă și cercetarea comparatistă a spațiului istoric sud-est european, avînd în centrul atenției studiul asocierii și disocierii faptului politic, economic și cultural, caracteristicile filtrate sintetic și unitar, precum și asemănările și deosebirile în dezvoltarea mentalităților, a cucerit teren în istoriografia țărilor din aria istorico-geografică amintită. În ansamblul cercetării structurale a istoriei sud-estului european, știința istorică maghiară oferă prin contribuțiile sale, marcate de o problematică incitantă, de reflexii de profunzime și sugestii interpretative consistente, numeroase exemple[1]. Lucrările pe care dorim să le prezentăm se cuprind ariei de cercetare menționate, constituind, prin modalitatea modernă de abordare a unor problematici, prin concepția unitară de interpretare și noutatea documentației, realizări meritorii, de un real cîștig în peisajul istoriografiei sud-estului european. Ambele studii se circumscriu unui spațiu istoric bine definit, încadrat de sfîrșitul de secol XVIII și începutul secolului XIX și determinat de procesul renașterii, redeșteptării mișcărilor naționale din sud-estul Europei, odată cu criza societății feudale și dezvoltarea capitalismului. In recenzia noastră ne străduim să analizăm cele două lucrări, în mod comparat și totodată unitar, judecînd oportunitatea întreprinderii prin prisma a ceea ce aduc nou autorii în exegeza interpretativă a fenomenului istoric sud-est european, atît sub aspectul concepției cît și al metodei de lucru. În subsidiar putem nota activitatea laborioasă a lui Endre Arató, care are meritul de a fi prefațat aceste încercări printr-o lucrare apărută cu cîțiva ani în urmă, primă abordare de acest gen, de profundă gîndire și largă respirație, în care a conturat prin moderne investigații și interpretări nuanțate, direcțiile de dezvoltare ale cercetării comparate privind epoca deșteptării naționale la popoarele sud-estului european.

În abordarea materialului vast și a problematicii dense, E. Niederhauser distinge trei direcții de cercetare: 1) privind cadrul social al dezvoltării națiunilor, 2) privind restudierea istoriei mișcării de redeșteptare națională pentru fiecare popor în parte, și 3) privind problematizarea unor teme cercetate, pentru ca în final, să sugereze modelul, general valabil pentru tipul de mișcare națională corespunzător fenomenului istoric sud-est european. Din punct de vedere structural, lucrarea lui E. Arató analizează în amănunt istoria popoarelor, zăbovind îndelung

[1] E. Niederhauser, *A jobbágyfelszabadítás Kelet-Európában (Desființarea iobăgiei în estul Europei)*, Budapesta, 1962; E. Arató, *Kelet-Európa a XIX század első felében (Europa de est în prima jumătate a secolului al XIX-lea)*, Budapesta, 1971; E. Niederhauser, *Nemzetek születése Kelet-Európában (Apariția națiunilor în estul Europei)*, Budapesta 1976.

asupra unor aspecte privind devenirea naţional-ideologică a croaţilor, sîrbilor, saşilor transilvăneni, slovacilor şi ucrainienilor. Un capitol aparte, care ne interesează cu deosebire, este dedicat schismei religioase şi începuturilor mişcării naţionale române. Confruntarea, compararea şi colaţionarea datelor analizei, a caracteristicilor singulare şi elementelor comune, cercetarea comparatistă a anatomiei şi structurii mişcării naţionale pe probleme culturale şi politice, se evidenţiază de către autor în finalul-concluzie al lucrării.

În introducere, autorii subliniază că mişcările de renaştere naţională au apărut în epoca transformărilor cu caracter burghez, a naşterii unor fenomene noi cu puternică încărcătură cultural-politică şi ideologică, care au prefaţat şi condus la dezvoltarea naţiunilor burgheze în spaţiul sud-est european. Nu putem fi de acord cu tipologia propusă de E. Niederhauser în delimitarea naţiunilor în nobiliare şi nenobiliare. Deşi condus de principii ce rezidă în viziunea şi stadiul actual al cunoaşterii istorice, autorul reia şi vehiculează o teză des întîlnită[2] în istoriografia maghiară, după care existenţa sau non-existenţa structurii feudale şi a clasei conducătoare determină caracterul nobiliar sau nenobiliar al naţiunii. Astfel, Principatele române sînt situate în categoria naţiunilor nobiliare, iar românii transilvăneni fac parte din rîndul naţiunilor nenobiliare. Continuînd analiza făcută evoluţiei popoarelor din estul Europei, E. Niederhauser insistă asupra unor aspecte sociale ale dezvoltării societăţii, ca: problema mobilităţii sociale, cea a contradicţiilor economice, a procesului asimilării unde autorul nu face o precisă delimitare între fenomenul asimilării forţate şi cel al asimilării naturale, fiindcă bine ştim, primul a condus nu odată la întărirea conştiinţei naţionale. Analiza actului confesional, sublinierea rolului şi importanţei coloniilor străine în efervescenţa ideologică a mişcărilor naţionale, ca şi încercarea de definire a păturii sau clasei care a condus procesul redeşteptării naţionale constituie liniile directoare în cercetarea spaţiului de timp cuprins între sfîrşitul secolului XVIII şi începutul celui următor.

Demersul istoric privind traiectul evolutiv al naţiunii în cadrul sud-est european, presupune selecţia exigentă a cercetării comentate. Nu întotdeauna acribia ştiinţifică necesară, sobrietatea în exprimare şi echilibrul între reala consistenţă documentară şi bogăţia argumentaţiei ştiinţifice pot convinge în analiza critică în funcţie de problematica vizată. Capitolul despre istoria naţiunii este edificator în acest sens şi suscită un interes special. Nu putem accepta aserţiunea lui E. Niederhauser, care în creionarea dezvoltării naţiunii maghiare, etichetează dorinţa legitimă a naţiunii majoritare în Transilvania, a românilor, de a dobîndi egalitatea în drepturi, libertatea şi unitatea naţională, drept „cerinţe ciudate" (p. 82). După cum punem sub semnul întrebării şi concluzia sa privind influenţa „binefăcătoare" pe care a avut-o mişcarea naţională maghiară asupra similarei, a românilor transilvăneni (p. 84). Acum şi aici îşi vădeşte efectul delimitarea arbitrară în naţiuni nobiliare şi nenobiliare, cînd cele din urmă, după opinia autorului, copiază sistemul de idei moderat vehiculat de cele dintîi. Sîntem convinşi de acţiunea influenţelor reciproce, a confruntării, asemănării ori deosebirii, dar nu aprobăm teoria importului forţat şi a exagerării influenţei ideilor vremii. Argumentul nostru are drept punct de plecare principiul după care baza social-politică asemănătoare a generat fenomene aproape paralele în receptarea datului ideologic, invitînd la convergenţe dar fiind omogenă în toate cele trei ţări române.

În analiza pe care o face naţiunii române din Transilvania în secolul XVIII, E. Arató relevă rolul important jucat de biserica ortodoxă şi apoi de cea unită în evoluţia mişcării de renaştere naţională. Autorul surprinde, prin pătrunzătoare sublinieri, procesul de transformare a doleanţelor de expresie feudală în revendicări politico-naţionale, a căror străluciţi purtători de cuvînt au fost corifeii Şcolii ardelene şi generaţia Supplex-ului. Se accentuează larga deschidere populară a fenomenului politic, egalizarea şi valorizarea poporului cu naţiunea, care au

[2] I. Tóth Z., *A soknemzetiségü állam néhány kérdéséről az 1848 előtti Magyarországon (Despre cîteva probleme privind statul multinaţional în Ungaria de dinainte de 1848)*, Budapesta, 1956; E. Niederhauser, *op. cit.*; E. Arató, *op. cit.*

condus la argumentarea prin principiul majorității numerice și a contribuției majoritare la sarcinile de stat, a egalității în drepturi și libertății naționale. Se observă cu justețe cum conștiința de neam, ideea romanității, a unității și continuității devin principii de acțiune politică, care părăsesc sfera religiosului prin idei așezate la temelia programului de emancipare socială și națională. Surprinde afirmația autorului de la p. 71 privind statuarea românilor transilvăneni, ca urmare a unirii religioase, de partea Vienei, atitudine care în viziunea lui E. Arató pecetluiește întreaga evoluție a mișcării naționale române și culminează în 1848/49. La fel de neavenită este situarea autorului pe principiul mai sus amintit al categorisirii popoarelor din spațiul sud-est european, în națiuni nobiliare și nenobiliare (p. 76).

La capitolul de față pot fi atașate și observațiile lui E. Niederhauser privind mișcarea națională română, mai sistematice și succinte însă, care vizează o privire în ansamblu a epocii deșteptării naționale la românii din toate cele trei țări. Deși delimitarea politică, structura socială și raportul economic erau diferite, potrivnice concordanței pe plan ideologic a românilor de pretutindeni, mișcarea de idei a vremii, impactul filosofiei luminilor, afirmarea cu hotărîre a dreptului natural și istoric în procesul renașterii politice a națiunii, ca și apariția și dezvoltarea intelectualității — de proveniență nobiliară sau burgheză în Principate și de origine sau cu legături ori simpatii țărănești în Transilvania — au punctat fazele dezvoltării și ascendenței mișcării de reînviere națională a românilor munteni, moldoveni și transilvăneni. Autorul recunoaște în tratarea rezumată a evenimentelor din 1848/49, că legile din martie n-au rezolvat problema națională în Ungaria și că alipirea forțată a Transilvaniei a agravat situația existență, dar uită că pe cîmpia de la Blaj s-a înălțat acel „vrem să ne unim cu țara", chiar dacă revendicarea libertății și unității naționale nu era cuprinsă în programul revoluției (p. 92).

Analiza fenomenului suprastructurii epocii de redeșteptare națională ocupă un loc important în lucrarea lui E. Niederhauser. Autorul depistează, analizează și compară diferite forme de manifestare, tipuri de existență și problematici distincte în devenirea mișcării naționale din estul Europei. Iluminismul de inspirație franceză sau germană care pătrunde în spațiul sud-est european este interpretat în accepțiune largă ca sistem de gîndire și atitudine intelectuală, cu un caracter rațional tocmai prin cerința fundamentală a transformărilor burgheze, care constituie un moment pregătitor, premisă contopită în fluxul mișcării naționale. Remarcă caracterul progresist al ideologiei luminilor în Principate și Transilvania, care reclamă eliberarea de sub dominația străină, sulevarea limbii materne, a învățămîntului și culturii în limba națională, ca și necesitatea imperioasă a dezvoltării economice. Autorul constată lipsa de elitism și cosmopolitism la români în general care a dus la triumful istorismului și naționalului în fața anistorismului rațional și a universalității abstracte cuprinse în programul mișcării naționale. E. Arató constată că secolul 18 este un veac de trecere care închide un ciclu evolutiv și deschide un altul, avînd drept punct de plecare la românii transilvăneni, acțiunea Supplexului, în care privilegiile feudale sînt încorporate în ideologia națională și preiau aspecte burgheze tocmai datorită influențelor iluministe care în întărirea noțiunii de națiune modernă, subordonează socialul actului primordial al naționalului. Iluminismul străin, spune Niederhauser, a fost receptat pe multiple căi: călătorii și studii în străinătate, emigrație, corespondență, vizite sau lecturi. Materialul informațional procurat în idei, viziuni și concepții diferite a agravat situarea ostilă vis-a-vis de sistemul feudal în decadență și a fost prelucrat în cadrul programului cultural care s-a preocupat în primul rînd de reformarea și afirmarea limbii materne ca limbă națională, prim pas făcut în direcția apărării și dezvoltării ființei naționale. Autorul discută activitatea lui S. Micu, Gh. Șincai, P. Maior în Transilvania și I. H. Rădulescu, A. Russo în Principate, pe tărîmul reformării limbii, a cultivării limbii poporului și ridicării ei la rang de limbă literară în perioada în care limba pătrunde cu greutate, dar în mod eficient din zona culturii în domeniul politic. Amplul efort cultural impulsionat în Transilvania de absolutismul luminat, care a cumulat potențele societății românești în totalitatea ei, a condus, afirmă autorul, la închegarea și organizarea unui învățămînt popular care a contribuit la formarea unei puternice intelectualități, pion de

bază al mișcării de redeșteptare cultural-națională. Școlile bisericești prin învățămîntul în limba română continuă să rămînă trainice lăcașuri de cultură națională. Sub genericul „Literatura și naționalul", E. Niederhauser caută obîrșia literaturii naționale, descoperă originea poetului și scriitorului și definește propensiunea naționalului în raport cu socialul chiar și pe tărîm literar. Truda în planul scrisului, cultivarea și educarea publicului cititor prin apariția presei și a tipăriturilor, propaganda cărții, a beletristicii cu caracter național sau influențată de calitatea traducerilor, precum și sondarea curentelor literare care au concurat la conturarea literaturii autohtone sînt elemente de analiză esențială în înțelegerea incursiunii efectuată de autor în istoria civilizației românești din Principate și Transilvania. Se remarcă aplecarea către popor și în literatură și redescoperirea poeziei populare în care trecutul istoric devine temă favorită, evidențiindu-se efortul unui Cârlova, Negruzzi sau Bolintineanu în a ființa poezia ca armă a naționalului. Dacă din considerente logice, observă autorul, literatura, cartea a cuprins o arie restrînsă încă de public cititor, teatrul național în formare la popoarele din sud-estul Europei, prin repertoriul stabilit în care drama respira a ideal național și temă istorică, iar comedia ori vodevilul criticau probleme sociale, prin spectacolele în limba maternă și modalitatea interpretativă și de exprimare pe înțelesul unui public larg captat, prin aria de răspîndire și posibilitatea de mișcare — teatrul ambulant — a constituit un teren propice în afirmarea mișcării de renaștere națională. Muzica acestei perioade istorice, contopind elementele fenomenului muzical european cu cele autohtone, de colorit popular, face cunoscut interesul pentru muzica populară — autorul subliniază străduințele lui E. Murgu și A. Pann —, scoțînd totodată în relief și rolul operei naționale în emergența ideii de național la popoarele din estul Europei. În cazul artei plastice, conglomerat de stiluri și forme interpretative diferite, creația populară își găsește în mod treptat locul cuvenit, iar pictura este cea mai apropiată de mișcarea națională. Penelul și pînza surprind cu evidență funcționalitatea raportului om-națiune, în portretistică, grafică și caricatură — Niederhauser îi amintește aici pe C. Lecca, I. D. Negulici, B. Iscovescu —, la fel ca și tema istorică și în zugrăvirea trecutului glorios, iar artistul devine participant direct la eveniment — autorul îi menționează pe Th. Amann și Gh. Tattarescu. În lămurirea problemei istoriografiei și conștiinței istorice la românii transilvăneni, imaginea realizată de autor ar fi fost mult mai științifică și veridică dacă nu s-ar fi tratat atît de superficial și la modul general acest act cultural cu adînci implicații ideologice în evoluția mișcării naționale române. Din capul locului se afirmă că cei care au făcut istorie și au încercat să trezească conștiința națională la popoarele impropriu numite nenobiliare, au fost simplii „diletanți", cu intenții bune și multă naivitate, lipsiți de metodologia caracteristică „specialiștilor națiunilor nobiliare" (p. 228). Chiar dacă scrisul istoric își trage seva din cronicăria medievală, iluminismul a creat în Principate și Transilvania primii istorici cu adevărat, pentru care scrierea istoriei poporului a reverberat cu intensitate postulatul iluminist al identității poporului cu națiunea, trezirea conștiinței istorice cu rol atît de important în formarea conștiinței naționale fiind menirea unui Kogălniceanu, Bălcescu sau a corifeilor Școlii ardelene. Activitatea reprezentanților școlii istorice ardelene din secolul al XVIII-lea în renașterea conștiinței istorice a națiunii, în ciuda unor stîngăcii inerente conceptuale și de limbaj, nu trebuie privită nicidecum în sens ironic și apreciată malițios ca o „uimitoare sîrguință" (p. 239). În încheierea părții consacrate fenomenului de suprastructură și în strînsă legătură cu dezvoltarea științei istorice, autorul studiază procesul apariției și dezvoltării vieții științifice care înglobează totalitatea științelor sociale și naturale precum și instituțiile, asociațiile și societățile care se înmulțesc și care crează cadrul favorabil avîntului spre cultură în perioada în care caracterul partinic al științei se afirma cu tărie și educarea poporului devine profesiunea de credință a mișcării de redeșteptare națională.

Situat pe poziția greșită a delimitării națiunii în aria sud-est europeană în națiuni nobiliare cu sistem și conștiință feudală formată, urmărind făurirea statului independent și în națiuni nenobiliare cu etnic comun și unitatea limbii, vizînd aspectul național și cerințe liberal-constituționale, autorul constată că mo-

mentele culturale își găsesc împlinirea națională în revendicările politice cuprinse în programul național-factor de apărare și cooperare. Menținerea și procurarea de noi privilegii feudale, lupta pentru păstrarea neștirbită a situației și privilegiilor bisericii și efortul depus pentru salvarea și conservarea limbii sînt formele de apărare menționate de istoricul maghiar Niederhauser recunoaște că în lupta pentru impunerea limbii maghiare în prima jumătate a secolului al XIX-lea în cadrul statului maghiar, s-a nesocotit dreptul națiunilor de a se folosi limba maternă și s-a impus cu forța limba de stat maghiară. E. Arató în capitolul despre evoluția mișcării naționale în ansamblu, văzută în mod comparat, vorbește de influența herderiană și dezvoltarea conștiinței etnice care determină deschiderea către popor și care au condus la egalizarea națiunii cu poporul, la includerea poporului în națiune și în programul național, pe baze democratice. Mișcarea Supplexului este viabilă în acest sens. Națiunea română din Transilvania reclamă acum egalitatea în drepturi nu fiindcă era „slabă" politic, așa cum afirma Niederhauser (p. 296), ci pentru că în virtutea preponderenței numerice și a sarcinilor multiple pe care le suporta, era îndreptățită la reprezentare politică ca națiune egală în drepturi cu celelalte. Mandatarul revendicărilor politice, care proclama și ducea la îndeplinire cerințele naționale este gruparea, organizația sau partidul care apare în urma procesului determinat de criza relațiilor, feudale și de dezvoltarea celor capitaliste. Autorul face remarci la adresa societăților secrete din Principate, a activității divanurilor ad-hoc, dar omite să se refere și la românii transilvăneni. Problema independenței sau a autonomiei popoarelor în forma statală multinațională s-a pus cu regularitate în cadrul mișcării naționale și a programului politic elaborat. În discuția privind forma de guvernămînt și necesitatea introducerii libertăților democratice în programul național, în strînsă legătură cu cerințele de ordin social — problema agrară fiind stavila de netrecut în calea afirmării națiunii burgheze moderne —, autorul relevă activitatea și străduința conducătorilor mișcării naționale în realizarea și punerea în practică a programului social-național. În tratarea fazei ultime a mișcării de redeșteptare națională care culminează în actul răscoalei sau revoluției, istoricul maghiar surprinde prin interpretarea în mod exagerat a relației dintre național și social. Se omite faptul că angajarea în conflictul social presupune confruntarea dintre exploatat și exploatator, fie acesta de orice naționalitate. Nu putem vorbi de priorități, subordonări sau suprapuneri, și nici delimitări stricte, fixe nu putem face. Interdependențele logice și legice, faptul că naționalul și socialul s-au întrepătruns în istoria social-politică a popoarelor din spațiul estului european, constituie un adevăr de netăgăduit de care trebuie să țină cont cercetătorul epocii de renaștere națională din sud-estul Europei. După analiza pe națiuni și probleme a fenomenului mișcării naționale în Europa de est, ambii autori propun modelul epocii de renaștere națională în care existența comunității etnice, activitatea intelectualilor, constituirea limbii naționale și dezvoltarea conștiinței naționale, ca și apariția programului național sînt indicii în stadiul evolutiv de la procesul de autonomizare și pînă la desăvîrșirea unității statale.

Am insistat cu osebire asupra lucrării istoricului Niederhauser, fiindcă ni s-a părut mai amplă, mai complexă, și structurată decît cea a lui Arató care prin contribuțiile sale ratașate la diferite aspecte ale temei oferă informații consistente dar și variate privind perioada istorică cercetată. Pentru specialistul român, valoarea lucrărilor este augmentată cu mult îndeosebi prin cercetarea și dezvăluirea istoriei celorlalte popoare din aria sud-est europeană, deși analiza comparată a programului politic românesc și a mișcării naționale nu relevă îndeajuns aspectul esențial al acestora și anume caracterul unitar. În ansamblul universului documentar și a literaturii de specialitate care impresionează amintim mici și regretabile erori: istoriografia marxistă română îl apreciază pe N. Iorga „nu peste măsură", exagerat, cum sugerează E. Arató (p. 159), ci la adevărata-i valoare, preluînd în mod critic moștenirea istorică și folosind exegezele sale în lumina concepției materialist-istorice. E. Niederhauser surprinde prin uzitarea unui aparat critic format îndeobște din lucrări și studii care aparțin unei epoci mai vechi a istoriografiei noastre și care astăzi sînt depășite de cele mai noi cercetări și rezul-

tate pe care se pare că istoricul maghiar nu le cunoaște îndeajuns de bine pentru a le utiliza.

Avînd în vedere și obiecțiunile aduse, prezentarea de față impune concluzia că cele două lucrări sînt utile și interesante prin sinteza cunoașterii istorice, viziunea de ansamblu a cuprinderii mișcării naționale și prin informația bibliografică abundentă. Toate aceste considerații ne îndrituiesc să sperăm că cercetările viitoare, mai pertinente în concluzii, să arunce noi conuri de lumină asupra fenomenului de renaștere națională la popoarele din estul Europei.

STELIAN MÎNDRUȚ

Acad. ANDREI OȚETEA, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism)*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1977, 168 p.

Încă din teza sa de doctorat, „François Guichardin. Sa vie publique et sa pensée politique" (Paris, 1926), Andrei Oțetea își dezvăluie înclinația nu atît pentru o perioadă a istoriei cît spre o problematică istorică. „Renașterea și Reforma" (1941) ne înfățișa marile schimbări survenite în Europa Apuseană datorită apariției capitalismului. Corijînd teze istoriografice vestite ale fenomenului Renașterii, valorosul istoric definea astfel, în lucrarea amintită, impulsurile societății moderne europene: „Forța care a transformat repausul în neliniște, inerția în activitate, tembelismul în geniu calculator și ambiție nepotolită, forța care a înlocuit o ordine statică cu alta esențial dinamică și a transportat de la țară la oraș centrul de gravitație al vieții, forța care a aruncat în aer toate îngrădirile societății medievale a fost capitalismul." (p. 42) Dar preocupările lui Andrei Oțetea nu s-au mărginit doar la investigarea debutului epocii capitaliste în statele Occidentului european, ci au trecut și la prezentarea stărilor românești care au favorizat primii pași ai societății moderne la noi. În acest scop sînt scrise și „Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în Țările Românești" (1945), „Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional /În perioada de trecere de la feudalism la capitalism/" (1977).

Octogenarul istoric n-a mai văzut în standurile librăriilor această ultimă lucrare a sa. Ea apărea la cîtăva vreme după ce învățăceii și admiratorii îșI luaseră adio de la magistru. Aceste pagini dense, în ciuda profilului cercetării, veneau să reamintească indiscutabilele calități ale savantului, iradiau nobile îndemnuri la probitate și seriozitate în munca de prezentare științifică a istoriei neamului nostru.

După cum remarca și Andrei Oțetea, în istoriografia românească nu avem prea multe studii despre istoria comerțului. Cele existente sînt scrise, în marea lor majoritate, între cele două războaie mondiale, celor mai multe lipsindu-le baza interpretativă a materialismului istoric. De aceea, autorul prezentei investigații își propune a elabora un studiu care să introducă în tematica istoriei comerțului conceptele economiei politice marxiste. O altă deficiență ce trebuia eliminată era maniera de a privi comerțul și producția de mărfuri doar ca o acumulare în volum fără a se căuta „impactul asupra societății". Marile merite ale acestui studiu rezidă tocmai în intenția declarată și reușita surprinderii mutațiilor calitative rezultate, pentru societatea românească, din respectivele aspecte cantitative.

Avînd în vedere importanța comerțului în cadrul economiei capitaliste, autorul este de părere că cercetările în această direcție, cu toate că sînt cîteva rezultate remarcabile, se află „abia în faza de început". Și nu putem respinge acest punct de vedere, deoarece metoda statistică nu a fost utilizată pînă acum în inves-

tigație, iar domeniul și perioada aduc o asemenea cantitate de documente încît nu pot fi prelucrate decît pe această cale. Tocmai de aceea cartea lui Andrei Oțetea își propune a fi, nu atît o întreprindere desăvîrșită, ci „doar un îndemn la cercetare", prin intermediul valorificării tehnicii cantitative, a bogatelor surse de informație ce ne sînt oferite cu începere din ultima parte a secolului al XVIII-lea. Acest fel de tratare a subiectului va impune valoare și verosimilitate „viitoarei sinteze" de istorie a comerțului. Să mai amintim aici că pentru studiul de față au fost analizate documentele din perioada 1774—1829. De ce în aceste limite temporale, vom vedea mai tîrziu. Trebuie să arătăm că în afara colecțiilor de documente existente — Hurmuzaki, Iorga, Mano, Sturdza, Furnică etc. — au mai fost studiate izvoare turcești, arhivele Ministerului de interne din Moscova, St. Petersburg și, firește, cele din țara noastră. Alături de acestea mai întîlnim rapoarte consulare, literatură memorialistică, impresiile călătorilor străini. Stăpînind viguros metoda dialectică, autorul face numeroase confruntări între diferitele categorii de izvoare, comparații între date și concluzii istoriografice, fortifică unele teze sau argumentează altele noi. Căci Andrei Oțetea a căutat să ne redea o situație cît mai clară, nu atît prin prevederile documentelor cît prin realizările reale ale comerțului din acea perioadă.

Stabilind începuturile germenilor capitalismului, din țările române, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, Andrei Oțetea pornește la analiza economiei din vremea respectivă. Se ia în considerare dezvoltarea producției de mărfuri, structura proprietății și exploatării feudale (de unde reies raporturile agrare). Reținem analiza comparatistă a mercantilismului românesc și apusean (p. 11) și subtilele deducții ale spiritului acestuia din limbajul documentelor comerciale ale epocii (p. 126). Valoarea studiului sporește și prin aceea că reușește o viziune organică asupra realităților economice și sociale din Țara Românească, Moldova și Transilvania. Dovada evoluției unitare a societății românești o constituie, spune istoricul, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul următorului, amplificarea relațiilor economice dintre cele trei țări, cu tendința către piața națională unică. O insistență aparte se acordă reliefării efectelor negative ale monopolului otoman asupra economiei țărilor românești ca și ale regimului capitulațiilor impus de Poartă. În acest sens al ideii sînt prezentate funcțiile Moldovei și Țării Românești în cadrul economiei Imperiului turcesc, de aici reieșind orientarea exportului nostru spre Mediterana și cauzele deficitelor balanței comerciale a celor două țări. Sînt evidențiate și condițiile care au influențat procesul integrării țărilor române în circuitul economic european, printre acestea fiind unele de natură subiectivă, cum a fost luxul excesiv al boierilor. Autorul se preocupă și de stadiul dezvoltării pieței interne, scrutînd istoricul bîlciurilor și tîrgurilor, al volumului și naturii tranzacțiilor efectuate în asemenea ocazii. Este evidențiată însemnătatea dezvoltării orașelor ca centre comerciale și a unei numeroase categorii negustorești. Și nu în ultimul rînd sînt apreciate instrumentele monetare și de schimb sau organizarea sistemului de drumuri și stații de poștă.

Consecințele înaintării producției de mărfuri în spațiul economic românesc se văd și în palierele social și politic. Dacă în lucrarea despre revoluția din 1821, Andrei Oțetea accentua pe revendicările boierimii care o anunțau drept interpreta „vremii noi", în studiul de față sînt demonstrate interesele economice ale unei părți din această clasă socială care au stat la baza inițiativelor și acțiunilor sale antiotomane și spre unele reforme liberale. Este prezentat rolul economic, social și cultural al negustorilor, situîndu-i, alături de mica boierime și meseriași, în rîndul categoriilor sociale progresiste ale vremii. De asemenea, ne sînt oferite amănunte despre criza economică ce a premers evenimentelor din 1821, starea psihică a claselor sociale din acel an, semnificația primului moment al revoluției burghezo-democratice românești.

Revenind la cele două date 1774 și 1829, vom constata că și aici Andrei Oțetea reia interesul mai vechi pentru mult discutata problemă a stabilirii momentului de început al epocii moderne din istoria noastră. Nu vom insista amănunțit, deoarece chestiunea pare a fi reglementată. Vom arăta că Andrei Oțetea a dorit să dea celor două date adevărata lor semnificație istorică, recunoscîndu-le con-

tribuțiile la evoluția societății dinspre feudalism către capitalism. Subiectul lucrării dovedește piedicile constituite de condițiile suveranității otomane pentru procesul acumulării de capital și contradicțiile dintre negustorime și menținerea privilegiilor boierești, toate impunînd premisele unei situații revoluționare. Așadar, putem considera „Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional" ca o bază de lansare a noi cercetări nu numai în domeniul economic al istoriei moderne, dar și în cel social, politic, cultural. Este o realizare de prestigiu a istoriografiei marxiste din România.

VASILE PUȘCAȘ

G. D. ISCRU, *Contribuții privind învățămîntul la sate în Țara Românească pînă la jumătatea secolului al XIX-lea*, București, Edit. did. și ped., 1975, 242 p. + 8 fig.

Propunîndu-și drept metodă de cercetare asupra istoriei învățămîntului în direcția unui studiu special de istorie al societății omenești (*Introducere*, p. 8), lucrarea lui G. D. Iscru vizează învățămîntul public din mediul rural în Țara Românească pînă la mijlocul veacului al XIX-lea.

Cap. I, *Date și considerații privind învățămîntul la sate în Țara Românească pînă la începutul perioadei regulamentare (1831)* (pp. 11—18) urmărește, în mod succint, diferite forme de învățămînt în universul satului medieval românesc. După o privire retrospectivă asupra istoriei învățămîntului în satele Țării Românești pînă în primele două decenii ale secolului trecut, autorul analizează, cu multă aplicație, în cadrul cap. al II-lea, un fenomen de profunde urmări: *Transformarea învățămîntului la sate în Țara Românească într-un serviciu public* (pp. 19—27). G. D. Iscru insistă asupra prevederii legii din 1834 pentru organizarea seminariilor (art. 8), de altfel temeiul legal pentru instituirea învățămîntului public la sate, fapt întîmplat în anul 1838. Acestui moment de mare însemnătate în dezvoltarea învățămîntului național îi este consacrată o amplă analiză în contextul celui de al III-lea cap.: *Organizarea învățămîntului public la sate în Țara Românească în anii 1838—1848* (pp. 28—94). Este, de fapt, unul din cele mai dense capitole ale lucrării care impresionează nu numai prin temeinicia argumentației istorice dar și prin bogăția materialului arhivistic, valorificat cu deplină aplicație de G. D. Iscru. Încadrată în realitățile demografice și social-economice ale Țării Românești, autorul interpretează prevederile circularei Departamentului din 14 ianuarie 1838, document cu o valoare aparte în direcția instituirii învățămîntului public la sate în Țara Românească. Pătrunzînd în miezul acestei complexe problematici autorul cercetează condițiile materiale ale școlii, în contextul cărora sînt dezbătute chestiuni legate de local, mobilier, lemne pentru foc și table lancasteriene, manuale, rechizite. În acest cadru reținem că sătenii au contribuit, într-o măsură covîrșitoare, la construirea și întreținerea școlilor.

După ce a prezentat cadrul organizatoric al fenomenului învățămîntului public rural, autorul cercetează în cap. al IV-lea *Dezvoltarea învățămîntului public la sate în Țara Românească în anii 1838—1848* (pp. 95—115). Acest capitol se structurează pe aspecte ale problemei după cum urmează: mersul învățăturii, frecvența școlară, propuneri și inițiative. Concluziile asupra acestor chestiuni se referă la necesitatea instituirii unei legislații școlare pentru a apăra o instituție de mare însemnătate pentru societatea românească din primele decenii ale secolului trecut: școala.

În cap. al V-lea, G. D. Iscru abordează *Situația cadrelor* (pp. 116—166), atacînd problemele referitoare la modul în care au fost asigurate drepturile și poziția socială a candidaților și învățătorilor, modalitatea în care aceștia și-au îndeplinit datoria de luminători ai satelor și, în sfîrșit dar nu în ultimul rînd, fluctuația cadrelor. Puterea de înțelegere a problematicii abordate și capacitatea de sinteză a autorului sînt admirabil dovedite de ultima parte a lucrării sugestiv intitulată *Importanța învățămîntului public la sate în Țara Românească în anii 1838—1839* (pp. 167—205). În cadrul acestei ultime părți, asist. univ. dr. G. D. Iscru sintetizează rezultatele cercetării din capitolele anterioare, direcționîndu-le asupra importanței culturale, economico-administrative și social-politice a școlilor din mediul rural al Țării Românești.

Conținutul lucrării semnate de G. D. Iscru este completat, în chip fericit, cu o parte de *Anexe* care sintetizează un material informațional deosebit de bogat cu privire la evoluția construirii școlilor publice, examenele școlare la sate, dinamica școlară rurală, apartenența socială și starea civilă a candidaților (învățătorilor), cifre școlare din unele țări europene și date școlare pentru perioada anilor 1847—1848. Utilitatea lucrării este augumentată de prezența unui rezumat în limba franceză, lucrarea fiind accesibilă și cercetătorilor străini, la care adăugăm un *Indice* (onomastic și toponimic) care facilitează cu mult parcurgerea lucrării.

Cînd apreciem o lucrare de istoria învățămîntului de talia aceleia datorate asist. univ. dr. G. D. Iscru, trebuie să avem în vedere nu numai metoda de lucru adoptată de autor, în spiritul unui studiu special de istorie a societății omenești, de care se leagă în mod firesc puterea sa de analiză și sinteză, ci și bogăția materialului edit și inedit, valorificat cu multă competență.

IACOB MÂRZA

V. POPEANGĂ, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului, 1721—1821*, Arad, 1974, 289 p.; P. RADU, D. DUCIULESCU, *Contribuții la istoria învățămîntului din Banat pînă la 1800*, București, 1977, 343 p.

În contextul interesului sporit manifestat de istoriografia românească pentru reconstituirea trecutului școlii românești, o serie de cercetări fundamentale din ultimii ani au adîncit tema la nivel local, limitîndu-se la o arie geografică și istorică mai restrînsă, unde manifestările în materie de învățămînt au o remarcabilă tradiție. În paralel cu cercetarea monografică a istoricului diferitelor școli, asemenea sinteze pe provincii sau zone vin să lămurească mai exact dimensiunile fenomenului cultural care îl reprezintă învățămîntul, realizările și slujitorii lui. Prin tradițiile sale și remarcabilele realizări înfăptuite cu deosebire în epoca luminilor, Banatul a atras de timpuriu atenția cercetătorilor istoriei învățămîmtului, interes accentuat în zilele noastre de ultimele apariții editoriale. După lucrarea prof. V. Țîrcovnicu din 1970, în 1974 la Arad, sub auspiciile Comitetului de cultură și educație socialistă al județului Arad, prof. V. Popeangă publică una din cele mai interesante contribuții la istoria învățămîntului din Banat și părțile vestice, *Un secol de activitate școlară românească în părțile Aradului* (1721—1821), întemeiată pe toată întinderea ei pe o informație nouă, inedită, ce se bazează pe valo-

roasele fonduri arhivistice ale Arhivei Academiei sîrbe de ştiinţă şi artă, ale Arhivele Voivodinei din Sremski Karlovci, precum şi pe fondurile arhivistice locale de la Arad şi Oradea. Informaţia inedită abundentă, dublată de o cunoaştere temeinică a bibliografiei, asigură cărţii un conţinut dens, o interpretare de înaltă ţinută, o viziune globală asupra şcolii arădene pe parcursul unui secol.

Cartea are trei compartimente distincte, care se interferează însă continuu, în preocuparea de a reda o imagine completă şi exactă evoluţiei învăţămîntului arădean în epoca luminilor. Primul capitol *Politica şcolară a curţii din Viena. Aplicarea ei în părţile Aradului* — este consacrat reformelor şi legislaţiei monarhiei luminate în materie de şcoală, tendinţelor noi manifestate la început de secol în pedagogia şi învăţămîntul românesc din această parte a ţării. Sînt cuprinse aici planuri de organizare a şcolilor, programe, demersurile făcute de reprezentanţii şcolii româneşti pentru apărarea caracterului naţional al învăţămîntului, pentru numirea în fruntea directoratelor şcolare şi a reprezentanţilor români, în efortul general de la început de veac pentru consolidarea instituţiilor culturale naţionale.

Al doilea mare capitol al cărţii — *Reţeaua şcolară* — analizează dinamica învăţămîntului românesc din zona Aradului, începînd cu reţeaua şcolară, numărul de elevi, frecvenţa, utilizînd un bogat material documentar furnizat de conscripţiile şcolare din 1772, 1791 sau alte documente de arhivă. Deosebit de interesant pentru datele de istorie locală care le comunică este subcapitolul consacrat şcolilor săteşti, un tablou viu al evoluţiei şcolilor din satele acestei zone, cu bogate amănunte privind fiecare şcoală aproape. În finalul acestui capitol autorul aduce informaţii utile privind manualele difuzate în această zonă, modul de difuzare, preţul cărţilor.

Al treilea capitol — *Şcolile arădene în atmosfera culturală a epocii luminilor* — poate cel mai realizat prin perspectiva nouă pe care o aduce asupra învăţămîntului românesc, urmăreşte în fond trei probleme principale: formarea învăţătorilor într-o concepţie nouă pedagogică, cadrul organizat în care se realizează acest deziderat, evoluţia acestora la noul tip de învăţător naţional, militant activ pentru idealul luminării în spirit naţional, dar şi în lupta politică, modificarea atitudinii privind menirea învăţămîntului în comunitatea sătească şi invers, a comunităţii faţă de acesta; în al doilea rînd, capitolul reliefează contribuţia teoretică, ideologică a fruntaşilor şcolii româneşti din această zonă la dezvoltarea pedagogiei şi a ideilor pedagogice, la elaborarea noului concept de educaţie în concordanţă cu exigenţele epocii, predarea sistematică a pedagogiei la Preparandia din Arad, contactul cu mişcarea de idei europeană şi influenţele receptate pe diferite căi în mediul românesc arădean; în sfîrşit, ultima parte a capitolului — *Şcolile româneşti în viaţa comunităţii româneşti* — urmăreşte procesul de instituţionalizare a culturii naţionale, lupta desfăşurată pentru această cauză, formele de manifestare ale acţiunii culturale a şcolii, accentuînd împletirea sarcinilor educative cu cele naţionale în efortul de ridicare calitativă a naţiunii române.

Este una din cele mai bune lucrări de istorie a învăţămîntului românesc în veacul luminilor, apreciere bazată pe faptul că autorul cărţii este un bun cunoscător al istoriei româneşti în general, al istoriei culturale locale, precum şi a manifestărilor de acelaşi gen din istoria europeană sau central—sud-estică. Autorul stăpîneşte temeinic metoda, conceptele moderne ale problemei, realizează o remarcabilă integrare a istoriei culturale româneşti în circuitul de idei european.

De altfel, activitatea profesorului Popeangă, consacrată istoriei învăţămîntului românesc este cu mult mai largă, cuprinzînd mai multe lucrări fundamentale, cum sînt cea despre Preparandia din Arad, *Presa pedagogică din Transilvania* (1966), *Şcoala românească din Transilvania în perioada 1867—1918 şi lupta ei pentru unire* (1974), *Şcoala românească din părţile Aradului în perioada 1867—1918* (1976), şi altele, rod al unei îndelungate şi remarcabile activităţi de dascăl şi istoric în acelaşi timp.

A doua carte dedicată învăţămîntului românesc în veacul XVIII aparţine lui P. Radu, D. Onciulescu, *Contribuţii la istoria învăţămîntului din Banat pînă la 1800*, Bucureşti, Edit. Litera, 1977, o ediţie îmbogăţită a cărţii apărute cu un an înainte

prin grija Casei Corpului Didactic din Timişoara, *Contribuţii la istoria dezvoltării învăţămîntului din Banat.*

Lucrarea are planuri mai mari, o retrospectivă a şcolii bănăţene pînă la 1800, dar rămîne consistentă mai ales pentru partea consacrată secolului XVIII, unde domină o informaţie abundentă, provenită în cea mai mare parte din arhivele vieneze. Bogăţia materialului documentar, precizările aduse într-o serie de chestiuni privind învăţămîntul românesc din Banat, sporesc în mod firesc interesul cercetătorului pentru carte. Din păcate, uneori autorii alunecă spre provincialism şi interpretări care nu au suficientă acoperire documentară (ex. cap. VI, A, B, C, E) sau asociază manifestările de cultură populară învăţămîntului într-o concepţie mai mult decît discutabilă, care conferă funcţiei educative a folclorului român valoare culturală a şcolii (Cap. II).

La fel, capitolul consacrat începuturilor învăţămîntului din Banat particularizează fenomenul general românesc la cadrul istoriei locale, fără acoperirea documentară necesară, deşi materialul documentar existent şi utilizat de autori era suficient pentru o reconstituire exactă a realităţilor din Banat.

Începînd de la cap. IV, *Dezvoltarea învăţămîntului organizat*, cartea este o contribuţie notabilă, mai ales sub aspect documentar, chiar dacă unele teze rămîn în continuare discutabile, care marchează un pas înainte în cunoaşterea istoriei culturale locale. În acest sens sînt de substanţă capitolele închinate învăţămîntului din graniţă şi celui din provincia civilă, care pun în lumină o deosebită efervescenţă pe planul şcolii în perioada monarhiei luminate austriece, modul cum au fost aplicate reformele tereziene şi iozefine în provincia bănăţeană, legislaţia şcolară, planurile de reorganizare a învăţămîntului, conţinutul acestuia, programe, metodici, personalităţile care au activat în conducerea şcolilor.

Le fel capitolul V, *Şcolile bănăţene în prima perioadă a administraţiei maghiare (1770—1805)* constituie o contribuţie de prim ordin la istoria şcolilor româneşti, susţinută de o informaţie în mare parte inedită, de o cunoaştere foarte bună a istoriei epocii. Învăţămîntul, ca şi în capitolul precedent, este urmărit din intimitatea factorilor săi constitutivi, în dinamica şi intercondiţionarea lor, ca o parte componentă a mişcării culturale româneşti de ansamblu, ca un fragment de civilizaţie, analizat în detalii şi în sensul personalităţii sale.

În aceeaşi notă se menţine şi cap. VI, cu excepţiile menţionate, consacrat gîndirii pedagogice iluministe, progreselor şcolare, didacticilor şi metodicilor, organizării învăţămîntului, conţinutului manualelor, cadrelor didactice, bazei documentare, o viziune globală deci, o imagine de ansamblu care ilustrează progresele acestui domeniu în Banat, în perioada menţionată.

De o remarcabilă utilitate sînt cap. VII şi Anexele cu caracter documentar în primul rînd, cuprinzînd statistici şi documente relative la istoria învăţămîntului din Banat, ce întregesc imaginea de ansamblu, această istorie vie a învăţămîntului bănăţean. O bogată bibliografie încheie o carte interesantă şi utilă în ansamblul ei, o contribuţi e importantă la cunoaşterea fenomenului de istorie locală, care se înscrie pe linia bunelor tradiţii ale istoriei învăţămîntului românesc din Banat.

NICOLAE BOCŞAN

Die Zeit in der Zeitung. Beiträge zur rumänisch-deutschen Publizistik, ed. de Eduard Eisenburger şi Michael Kroner, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1977, 250 p. + 8 pl.

Sub îngrijirea lui E. Eisenburger şi M. Kroner, Editura Dacia a pus de curînd la dispoziţia cercurilor de specialitate, dar în aceeaşi măsură şi a maselor largi de cititori, o remarcabilă culegere de studii privind istoricul presei de limbă germană de pe teritoriul României. Nu este de fapt vorba de un istoric propriu-zis,

volumul înmănunuchiind mai mult contribuții menite să pună în evidență principalele probleme, cu precădere politice, dezbătute în ziarele germane din Transilvania și Banat, reușind să surprindă evoluția activității și gîndirii politice a sașilor transilvăneni și șvabilor bănățeni timp de aproape două secole. *Cuvîntul înainte* al editorilor cît și *Introducerea* — un necesar și succint excurs în istoria presei europene — subliniază pe bună dreptate însemnătatea presei ca izvor istoric pentru cunoașterea, dar mai ales aprecierea critică a evenimentelor prezentate, reflectînd în bună parte ideile și aspirațiile comunității umane într-un moment istoric dat.

Primul ziar din Banat, dar și de pe teritoriul României, „Temeswarer Nachrichten", apărut în 1771 pentru scurt timp, este prezentat de N. Berwanger, cu grija de a îndrepta unele confuzii și inadvertențe referitoare la începuturile presei germane din Banat. Utilă ne apare trecerea în revistă a presei germane bănățene pînă în ajunul revoluției din 1848—1849, firească fiind atenția acordată ziarului „Temeswarer Wochenblatt", care a contribuit prin cuvîntul tipărit la pregătirea ideologică a „primăverii popoarelor" pe teritoriul Banatului. Studiul dedicat de Luzian Geier ziarului „Temeswarer Zeitung", în care se urmăresc condițiile de apariție, problematica abordată, evoluția sinuoasă în orientare sau însemnătatea sa politico-culturală, reprezintă o exegeză nuanțată a unei activități de aproape un veac (1852—1949) în fruntea ziaristicii germane din Banat.

M. Kroner consacră o serie de studii, riguros documentate și străbătute de mult simț critic, unor momente centrale din evoluția ziaristicii germane transilvănene, reflectînd, fiecare în parte și toate împreună, evoluția gîndirii politice și frămîntările sașilor într-o perioadă plină de prefaceri. Autorul își îndreaptă mai întîi atenția asupra perioadei de început a presei germane din Transilvania care a stat sub semnul înnoitor al iluminismului. Este cu totul îndreptățită caracterizarea primelor ziare: „Theatral-Wochenblatt" (1778), dar mai ales „Siebenbürger Zeitung" (1784) drept copii ai iluminismului, odată cu remarca în privința ascensiunii orientării lui conservatoare în urma reacțiunii cenzurii habsburgice și a unor cercuri săsești legate de birocrația imperială. M. Kroner consacră în continuare un studiu dens, dar nicidecum stufos, ziarelor germane din Transilvania în perioada premergătoare și în timpul revoluției burghezo-democratice din 1848—1849. Cu iscusință și spirit critic autorul ne înfățișează confruntarea principalelor ziare germane din Transilvania: „Siebenbürger Wochenblatt" (apărînd din 1837), de pronunțată orientare liberală, și „Siebenbürger Bote" (continuator al „Siebenbürger Zeitung"), reprezentant al curentului conservator. Autorul scoate în evidență cu această ocazie contribuția remarcabilă a lui Șt. L. Roth sau A. Kurz în orientarea progresistă, revoluționară a presei germane din Transilvania, rolul lor în pregătirea ideologică a revoluției din 1848—1849, în rezolvarea democratică a problemei naționale a românilor oprimați. Se relevă cu acest prilej influența presei naționale și sprijinul dat de unii tipografi și editori (ex. Johann Gött) ziaristicii românești incipiente din Transilvania, precum și relațiile de colaborare întreținute cu unii publiciști români transilvăneni (ex. G. Barițiu). Un studiu la fel de temeinic este consacrat de M. Kroner evoluției principalelor ziare germane din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și pînă în 1944: „Kronstädter Zeitung" (continuînd din 1849 „Siebenbürger Wochenblatt") și „Siebenbürgisch deutsches Tageblatt" (apărînd din 1874). Sînt surprinse, cu un efort de nuanțare demn de relevat), fluctuațiile de orientare ale celor două publicații — în funcție de conjunctură și de interesele de grup — în privința principalelor probleme social-politice și culturale, dar în aceeași măsură economice, puse în fața sașilor transilvăneni, ciocnirea de opinii reflectîndu-se adeseori în coloanele acestor ziare. M. Kroner acordă o atenție deosebită și constantă atitudinii — uneori schimbătoare — promovate de cele două mari ziare față de problema națională românească din Transilvania pînă la Marea Unire din 1918 și apoi contribuției aduse la colaborarea loială în cadrul statului național român unitar. Cu aceeași grijă sînt cercetate influențele nefaste ale propagandei și imixtiunii naziste asupra presei germane din Transilvania.

Carl și Elisabeth Göllner își îndreaptă atenția asupra reflectării unor momente din istoria românească în coloanele preseie germane din Transilvania: re-

voluția din 1848 în Principatele române, Unirea din 1859, războiul pentru cucerirea independenței de stat a României (1877) și Marea Unire din 1918.

Cîteva studii sînt consacrate începuturilor și evoluției presei muncitorești și socialiste germane apărute în România. Prezentînd primele decenii de activitate ale presei muncitorești germane din Banat, M. Kroner analizează activitatea ziarului „Volkswille" în lupta pentru apărarea drepturilor proletariatului, impotriva exploatării capitaliste. Același autor supune exegezei „Die Volkswacht", primul ziar socialist în limba germană apărut în Transilvania, în timp ce E. Göllner își îndreaptă cercetările asupra ziarelor social-democratice de limbă germană „Wahrheit" și „Der Kampf", apărute de asemenea în Transilvania. Studiul lui Marin William este consacrat analizei luptei antifasciste și anticapitaliste duse în coloanele presei mnncitorești germane din România în perioada interbelică, completînd astfel în mod fericit un aspect cu o semnificație deosebită.

E. Eisenburger cercetează contribuția adusă de presa germană din România zilelor noastre la construcția socialistă a țării, punînd în lumină rolul ziaristicii germane la afirmarea vieții spirituale a naționalității germane și la înfrățirea cu toți oamenii muncii din patria noastră, indiferent de naționalitate.

Volumul prezentat se înscrie ca o contribuție de seamă pentru o viitoare și mult așteptată istorie a presei în România.

COSTIN FENEȘAN

Revoluția de la 1848—1849 din Transilvania, vol. I, *2 martie — 12 aprilie*. București, Edit. Academiei R. S. România, 1977, 511 p. (Academia de Științe Sociale și Politice a R. S. România. Institutul de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca).

Editarea unui corpus de documente ale revoluției din 1848 din Transilvania este un deziderat mai vechi al istoriografiei noastre, căreia nu i-au lipsit inițiativele nici pînă acum, fie că este vorba de istoricii participanți la evenimente, fie de istoriografia mai nouă de la sfîrșitul veacului trecut sau a epocii interbelice. Silviu Dragomir are în acest sens meritul de a fi așezat temeiurile unei colecții de documente ale revoluției ardelene și de a fi trasat o imagine mai exactă a evenimentelor revoluționare pînă în vara anului 1848.

A lipsit în întreprinderile anterioare caracterul de globalitate al concepției și realizării, chemat să dea perspectivă ansamblului și a detaliilor unui atare eveniment. Dacă în privința ansamblului Silviu Dragomir stabilea contururile fenomenului rămase în cea mai mare parte valabile, cronologic și factologic, realizarea istoricilor clujeni de astăzi marchează, indiscutabil, o etapă nouă în investigarea revoluției pașoptiste transilvănene. În primul rînd prin această concepție globală, prin marea arie de cuprindere, problematic sau teritorial, prin investigarea detaliilor în care s-a manifestat procesul. Cele 284 de documente din primul volum, cuprinse cronologic între 2 martie—12 aprilie și acoperind întreg teritoriul Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului, oferă, mai mult decît lucrările anterioare, imaginea de revoluție, în accepțiunea marxistă a conceptului, ilustrînd cu o mare forță de convingere, gradat, pe măsură ce aceasta se extinde, marea ridicare a noilor forțe sociale împotriva vechiului regim. Mai mult decît în cercetările anterioare este înfățișată participarea maselor populare, forța socială a țărănimii, a celei iobage în primul rînd, în majoritatea ei românească. Tumultul revoluționar al acesteia vine ca o amenințare, din toate teritoriile românești, ale principatului sau ale Ungariei, din cele mai îndepărtate sate, ridicînd în fața societății feudale problema cea mai gravă, ce punea în pericol în ultimă instanță existența regimului în structurile și formele lui feudale. Din acest punct de vedere contribuția acestui prim volum de documente este deosebită, ilustrînd încă din

primele zile ale revoluției potențialul revoluționar al maselor, delimitînd drept cea mai importantă componentă a frontului revoluționar țărănimea. Din primele trei săptămîni ale revoluției spectrul care amenință nobilimea, autoritățile locale sau centrale, îl constituie iobăgimea, mișcările acesteia, care de multe ori au devansat inițiativele fruntașilor. Cel puțin în aceste prime trei săptămîni, în dinamica raportului de forțe al revoluției, ridicarea iobăgimii are o mare importanță, impunînd apropierea nobilimii conservatoare de cea liberală, ceea ce a accentuat particularitatea revoluției din Transilvania în comparație cu cea din Ungaria. În același timp mișcarea țărănească a determinat grupările politice să-și definească pozițiile, programele și în funcție de problema țărănească. Se evidențiază astfel, de la începutul revoluției, ca o componentă majoră a ei, problema socială, contradicție fundamentală a regimului feudal și cauză importantă a izbucnirii revoltei.

A doua problemă pe care o elucidează volumul o constituie importanța factorului românesc în sistemul principatului, faptul că de la începutul evenimentelor revoluționare, diferitele grupări participante avertizează asupra forței considerabile și a pericolului potențial care-l reprezintă pentru regimul constituțional și politic al Transilvaniei populația românească, ajunsă la conștiința drepturilor ei naționale. Și în această chestiune, tocmai datorită greutății elementului românesc în viața principatului, în Banat și părțile vestice, diferitele grupări și forțe sociale sau politice participante sînt obligate să-și precizeze pozițiile și în funcție de români. Refuzul de a lua în considerare problematica românească sau de a satisface cererile românești din partea nobilimii maghiare, poziția mai conciliantă, încă de la început, a Universității săsești, a magistratului unora dintre orașe, atitudinea progresistă chiar a unor personalități ale comunității săsești, cum a fost Ștefan Ludwig Roth, încă din primele zile ale revoluției, au avut urmări importante în evoluția viitoare a evenimentelor.

Cert este că românii s-au afirmat din primele zile ale revoluției cu o problematică și un program propriu, că au manifestat o remarcabilă consecvență în susținerea acestuia pînă la sfîrșitul revoluției și apoi în întreg secolul XIX. Izbucnite spontan, mișcările românești, indiferent în zona în care se manifestă, susțin aceleași revendicări de ordin național, în esență independența națională și autonomie. Fundamentale pentru existența națiunii române, aceste deziderate vor fi accentuate după difuzarea proclamației lui Bărnuțiu din 25 martie, care orientează mișcarea națională într-o acțiune unitară, într-o remarcabilă solidaritate, al cărei temei l-a constituit solidaritatea națională, expresie a conștiinței naționale vii, dinamice care a cuprins și a mobilizat masele. Fără îndoială, sîntem încă în faza premergătoare evenimentelor propriu zise, a tatonărilor, pregătirilor, în care cele două forțe — masele și fruntașii urmează căi paralele, dar existînd totodată și evidențe ale viitoarelor apropieri. Se distinge astfel în revoluția transilvăneană o revoluție românească, cu tendința evidentă de integrare în revoluția general românească, cu sarcini identice celei din Principate — sociale, naționale, privind organizarea democrat-burgheză a statului, introducerea drepturilor și libertăților democratice. Sensul integrator al fenomenului revoluționar transilvănean în 1848 este perfect explicabil, avînd în vedere faptul că românii, indiferent de teritoriul pe care-l locuiesc, se manifestă, din punctul de vedere național, de pe platforma unei națiuni moderne închegate, conștientă de drepturile ei și de misiunea ce-i revine în contextul civilizației și umanității. Acest sens integrator, această legătură vie, permanentă peste Carpați, este o realitate încă din primele săptămîni, mult lărgită în continuare. Această voință de unitate a provocat în aceeași vreme teama autorităților, care întrevăd pericolul ce-l constituia revoluția română unitară pentru regimul politic al principatului. În același timp precizarea pozițiilor românești în legătură cu unirea Transilvaniei cu Ungaria a determinat o activitate politică, o delimitare a orientărilor și programului diferitelor grupări ale revoluției maghiare din Transilvania sau a celei din Ungaria. Vom remarca apoi democratismul mișcării românești, adeziunea ei necondiționată la toate prevederile democratice ale momentului, într-o sinteză originală și specifică, care vede interferența dialectică a factorilor național, social și politic într-o unitate indestructibilă. Sinteza acestei concepții o va da Bărnuțiu în Dis-

cursul din catedrala Blajului, dar elementele ei încep să se definească încă de acum.

Vom remarca apoi participarea tinerei burghezii românești cu revendicări proprii, mai ales a negustorimii brașovene, care susține un program burghez pe linia intereselor economice a acestei categorii sociale, precum și susținerea cauzei românilor de pe pământul crăiesc, în continuarea mișcărilor premergătoare revoluției, aspect relevat în numeroase documente. Această tînără burghezie românească din orașele sud-transilvănene se definește din primele săptămîni ca o forță importantă a revoluției, aducînd o completare a programului românesc în sensul aspirațiilor ei.

Volumul ilustrează complexitatea fenomenului revoluționar din Transilvania, dezvăluie cu claritate liniile viitoare a mișcării, oferind o imagine vie a evenimentelor din intimitatea procesului revoluționar. Reflectă, într-o măsură mult mai largă modul de integrare și participare a factorului subiectiv la revoluție, ca individ și ca parte componentă a comunității naționale, trăsăturile de unitate care-i leagă pe aceștia — factorul de conștiință — într-o entitate care acționează ca un singur om. Revoluția o fac oamenii, oameni ce acționează însă în această colectivitate, care fuzionează conștiințele individuale în una colectivă — conștiința națională.

Și poate nu în ultimul rînd volumul scoate în evidență personalitățile politice românești care se afirmă de la începuturile evenimentelor și vor continua să fie mereu în primele rînduri ale acestora, în sensul aspirațiilor acestei colectivități de care vorbeam, ale cărei interese și deziderate le promovează. Este elementul care determină apropierea dintre conducători și mase, temeiul care a dat forță și amplitudine mișcării românești.

Primul volum din seria celor consacrate revoluției de la 1848 din Transilvania se bucură de o tehnică de redactare remarcabilă, conformă exigențelor contemporane ale criticii istorice. Traducerea paralelă a textelor maghiare, reconstituirea în note a diferitelor variante sau forme, rezolvarea datărilor acolo unde acestea lipsesc, transcrierea textelor chirilice în grafia modernă, concizia regestelor, indicii și notele, detaliile bibliografice, sînt elemente care ridică valoarea volumului, unul dintre cele mai bune instrumente de lucru pentru epoca modernă elaborat de istoriografia noastră.

NICOLAE BOCȘAN

VIOREL FAUR, *Războiul de independență și revista „Familia"*, Oradea, Comitetul județean pentru cultură și educație socialistă. 1977.

Apărută la Oradea și dedicată Centenarului Independenței de stat a României, cartea muzeografului Viorel Faur, *Războiul de independență și revista „Familia"*, vine și readuce în actualitate mărturii și dovezi grăitoare ale jertfei înaintașilor noștri, prezentate în paginile revistei „Familia".

Într-un capitol introductiv, autorul face o succintă prezentare a revistei „Familia", continuatoare în linie directă a „Foii pentru minte, inimă și literatură" (1838—1865). Revista lui Iosif Vulcan a apărut la Budapesta (1865—1880) și la Oradea (1880—1906), avînd ca scop reflectarea realităților sociale, politice și culturale ale vremii, cu deosebire cele legate de populația românească. Datorită concepției și viziunii moderne a redactorului responsabil, puternic marcată de ideea unității culturale românești, revista nu s-a dovedit a fi ancorată rigid într-un

localism transilvan, ci a avut o largă deschidere spre evenimentele din România, pe care le-a prezentat cu o consecvență neabătută.

Din multitudinea de evenimente asupra cărora revista a stăruit, unul se remarcă în mod deosebit — războiul pentru cucerirea independenței de stat a României moment culminant al luptei pentru eliberarea de sub dominația otomană. Acest interes plenar manifestat față de războiul de independență are o justificare deplină. Emanciparea populației din România constituia un imbold pentru mișcarea națională a românilor din afara fruntariilor de atunci ale țării și, totodată, o certitudine că ea va avea o finalitate pozitivă.

Prima parte a lucrării cuprinde articole, note și comentarii referitoare la evenimentele din 1876 din Balcani, evenimente care au fost un preambul al războiului ruso-româno-turc din 1877—1878. Astfel sînt prezentate în paginile revistei numeroase articole privind răscoalele antiotomane din Bosnia, Serbia, Herțegovina, Bulgaria. Sînt prezentate de asemenea portretele și scurte biografii ale conducătorilor lor, din toate reieșind acordul și justețea pe care redacția revistei o vedea în aceste acțiuni.

Secțiunea a doua a revistei, cea mai interesantă de altminteri, prezintă pe larg modul cum s-a reflectat războiul de independență a României în paginile revistei „Familia". Cred că din această a doua parte a cărții rezultă mai clar maniera personală în care autorul tratează subiectul, impactul pe care îl realizează cu o densă și vastă informație documentară, care punctează cu exemple elocvente toată suprafața cărții. Prezentînd ecourile faptelor de arme ale ostașilor români, ale victoriilor de la Rahova, Grivița, Plevna, Smârdan, Viorel Faur pornește de la precizarea nomenclaturii de lucru a redacției revistei. Aceasta recurge în primul rînd la informațiile prezente în ziarele din România cu privire la război, cît și la presa străină. Apelul la presa străină se făcea în primul rînd cu scopul de a înlătura orice bănuială de subiectivism, mai ales cînd prezenta succesele armatei române pe cîmpul de luptă.

Autorul insistă asupra amplelor referiri pe care revista le-a făcut cu ocazia manifestărilor românești care preced proclamarea independenței de stat, asupra contribuției armatei române la victoria finală sau a aprecierilor pozitive făcute la adresa acesteia de către comandamentul rus, subliniind admirația pe care eroismul armatei române a stîrnit-o în rîndul corespondenților de presă și a personalităților străine.

Conștient de efectul cuvîntului scris în stimularea spiritului filantropic unanim, Iosif Vulcan a accelerat ritmul intervențiilor publicistice subordonate cerințelor momentului. În acest sens prezintă cititorilor săi date multiple despre sprijinul generos pe care diferitele comitete din România îl acordau atît frontului, cît și soldaților români, tocmai cu scopul de a stimula acțiunea de strîngere a ofertelor la românii din Transilvania.

Ancorarea cu promtitudine în problematica războiului este ilustrată și de ecoul larg pe care l-a avut în creația literar-artistică, în literatura istorică, în conferințele sau reprezentațiile culturale susținute în ajutorarea răniților români.

Analiza materialului documentar referitor la războiul pentru cucerirea independenței, prezent în revista „Familia", îl conduce pe autorul cărții la confirmarea adevărului că la război au participat, prin diverse forme de manifestare, românii de pretutindeni, în contextul unei solidarități general românești. Realizînd în paginile sale o veritabilă cronică a războiului de independență, „Familia" a fertilizat conștiința națională a românilor aflați sub asuprire străină, cărora le-a sporit încrederea, stimulînd lupta pentru înfăptuirea unității culturale și politice.

În încheiere se cuvine a fi relevat meritul autorului, care, pe baza unei investigații aprofundate, a reușit să sistematizeze un impresionant material documentar și să întocmească un indice bibliografic care să cuprindă tot ce a publicat revista „Familia" între 1876—1878 despre războiul de independență. Sistematizarea pe probleme a celor 1525 de note, comentarii, articole și publicarea indicelui de la sfîrșitul cărții vine în sprijinul cercetătorului interesat și contribuie totodată la îmbogățirea bibliografiei de referință.

AURICA HORA

GEORGE EM. MARICA, *Studii de istoria și sociologia culturii române ardelene din secolul al XIX-lea.* Vol. I. Cluj-Napoca, Edit. Dacia, 1977, 310 p.

Primul volum din seria celor trei destinate fenomenului ideologic și cultural ardelean din secolul XIX continuă preocupările anterioare ale profesorului Marica, aducînd analiza profilului ideologic al pașoptismului sau al mișcării naționale române din Transilvania în a doua jumătate a veacului trecut pînă la detalii uneori. Deși este o culegere de studii, volumul se remarcă prin unitatea de concepție și metodă, ceea ce conferă analizei imaginea de globalitate, o largă viziune și o integrare necesară a ideologiei în faptul sau fenomenul istoric, lărgindu-i semnificația și înțelegerea. Contribuțiile profesorului Marica la ideologia mișcării naționale române din a doua jumătate a secolului al XIX-lea deschid apoi o problematică nouă, insuficient sau deloc cercetată, definitorie însă pentru înțelegerea acesteia.

Primul dintre studii, *Contribuții la problema abonaților periodicelor românești pînă la primul război mondial* este, fără îndoială, cel mai interesant prin conținutul și mai ales metoda de cercetare, prin concluziile generale ale autorului. Este o evaluare cantitativă și o analiză, cu metodele sociologiei, a publicului cititor al presei românești pînă la 1918, în mod firesc deci a celor care au receptat ideologia națională. Analiza de mare profunzime a structurii și dinamicii publicului cititor, a categoriilor sociale și profesionale care-l compun, aruncă o lumină nouă asupra compoziției burgheziei române, asupra bazei sociale a mișcării naționale, în ultimă instanță a difuzării unitare a comandamentelor ei ideologice pe întreg spațiul românesc. Studiind în globalitatea și dinamica lui elementul receptor, neglijat pînă acum în investigarea fenomenului cultural, cercetarea profesorului Marica aduce o nouă perspectivă asupra direcțiilor de manifestare ale culturii române ardelene, în strînsă interdependență cu beneficiarii acesteia, ale căror deziderate culturale au determinat în largă măsură orientarea culturală și ideologică a publicisticii. În același timp face dovada creșterii progresive a mișcării culturale românești, pe măsura acumulărilor cantitative și calitative, a fenomenului de democratizare a acestei culturi, inaugurat de secolul al XVIII-lea și adîncit în cel următor, în noul context istoric și ideologic, prin accesul unui număr tot mai mare de beneficiari la actul de cultură, prin diferențierea vădită a ceea ce a fost publicul cititor. În paralel sînt evidențiate progresele în instituționalizarea actului de cultură, mutațiile înregistrate în domeniul presei, prin apariția și consolidarea presei politice românești, aportul romantismului la specializarea actului de cultură, raporturile necesare și funcționale între cultura elitară și cea de masă. Surprindem mai bine din această perspectivă unitatea de manifestare a conștiinței naționale românești, temeinic constituită, de la 1848 încoace, care are capacitatea și maturitatea necesară să depășească deosebirile confesionale sau de vederi politice. Perspectiva sociologică din care se face analiza, în strînsă legătură cu determinarea istorică a fenomenului, duce în final la concluzii cu valoare de generalizare asupra istoriei secolului XIX ardelean, susținute cu o metodă modernă, utilizată cu remarcabile rezultate în istoriografia europeană de astăzi și, fără îndoială, în studiul sus menționat.

Revoluția de la 1848 și unitatea românească face o trecere în revistă a ideilor directoare ale luptei pentru unitatea națională la 1848, investigînd un fragment mai puțin audiat pînă acum din perspectiva ideilor pe care le-a vehiculat, beletristica vremii, tocmai pentru capacitatea de expresie deosebită a acesteia, dar și pentru audiența mai largă care a avut-o, grație unei accesibilități sporite în comparație cu alte domenii ale culturii.

Un loc aparte ocupă în volumul în discuție studiile consacrate lui Bărnuțiu — *Discursul lui Bărnuțiu de la 2/14 mai 1848* și *Scrierile mărunte ale lui Simion*

Bărnuțiu după 1850, studii care se completează în mod fericit, lărgind portretul intelectual, al ideologului și doctrinarului naționalismului românesc ardelean, al celui care a trasat programul mișcării naționale românești pentru mai bine de jumătate de secol. Fără îndoială, cu aceste două contribuții avem o imagine mai completă, mai nuanțată și mai exactă a ideologiei bărnuțiene, care se va extinde, în ultimă instanță, asupra întregii elite românești a secolului XIX, dacă nu integral, cel puțin în cîteva din manifestările ei. Stabilind componentele fundamentale ale acestei ideologii, studiile relevă aportul decisiv al luminismului la definirea ei, înglobat însă și modificat în noua sferă de priorități a romantismului, manifest cu deosebire prin cele două direcții principale — liberalismul și naționalismul. Ponderea încă mare a ideilor de factură luministă în gîndirea pașoptistă ardeleană, care a determinat pe unii să respindă categoric manifestările de natură romantică în Transilvania la jumătatea secolului trecut, își are explicația în realitățile istorice ale acestor părți, unde procesul de instituționalizare a culturii naționale se realiza mai greu decît în principate, unde fenomenul de frustație a românilor de drepturile lor naționale și implicit individuale de care vorbea Paul Cornea, determină o prelungire a idealurilor de luminare — culturalizare, o apropiere între conducători și masa poporului. În același timp influențele venite din aria de civilizație germană aduc cu ele o prelungire a Aufklärungului, la rîndul său preluat de preromantismul și romantismul german. În atari condiții, prelungirea chiar și istovită uneori a luminismului în ideologia românească transilvăneană nu este de natură să frîneze procesul de elaborare al romantismului, dimpotrivă, ca și în Principate de altfel, constituie baza acestuia și una din sursele care l-au alimentat continuu. Astfel că atît în *Discurs*, cît și în scrierile pre- sau postpașoptiste luminismul apare subordonat și integrat temelor fundamentale ale romantismului, potențîndu-i acestuia caracterul militant și democratic.

Din acest motiv liberalismul și naționalismul rămîn definitorii pentru această ideologice, atît în *Discurs*, cît și în perioada următoare, într-o unitate indestructibilă, care a conferit mișcării naționale specificul și particularitățile. Statutul de națiune dominată a impus, fenomen în care Bărnuțiu a avut un rol decisiv, o concepție democratică a păturii conducătoare românești, alăturînd luptei pentru drepturi naționale și una corespunzătoare pentru libertăți individuale, pentru emancipare socială. Stabilirea raportului just între lupta pentru apărarea ființei naționale și lupta pentru democrație, în condițiile specifice ale națiunii române, constituie una din contribuțiile esențiale bărnuțiene la configurarea ideologiei românești. El s-a materializat, sub aspect teoretic, în raportul de intercondiționare existent între libertatea națională, libertatea individuală și cea socială. Discursul bărnuțian asupra acestui raport este o remarcabilă pagină antologică a gîndirii politice romantice, în faza ei de maturitate a expresiei. Tot astfel, sublinierea democratismului concepției bărnuțiene este o contribuție importantă a profesorului Marica la definirea personalității luptătorului român. Cum, de altfel, niciodată, naționalismul lui Bărnuțiu nu a alunecat în șovinism. Națiunea în concepția lui Bărnuțiu — sublinia prof. Marica — este un mijloc de integrare în umanitate, poate cel mai bun în drumul spre fericirea și înaintarea genului omenesc. Țelul final la Bărnuțiu — ideal de sorginte iluministă — rămîne tot dragostea către omenire, acesta extinzînd idealurile de luminare, progres, cultură, libertate, egalitate, justiție pînă la raporturile dintre popoare și națiuni.

Scrierile mărunte relevă o suită de idei înaintate, progresiste în materie de limbă, educație, filozofie, drept, politică, economie, o atitudine laică, cu exprimări ce evoluează de la ideea iluministă de raționalizare a bisericii pînă la anticlericalism. Relevă apoi lecturi bogate și deseori surprinzătoare din literatura politică, filozofică sau juridică a Europei liberale. A fost influențat de Krug, Savigny, Rotteck, Welcker, Niemeyer, Beck, Ihering, Herder, Romagnosi, Pestalozzi sau socialistul Lorenz von Stein, prin care cunoaște ideile lui Proudhon. Pe urmele lui Savigny și a noului curent european, Bărnuțiu inaugurează o linie nouă în ideologia națională, instaurînd la temelia argumentului principiul de drept în locul celui istoric, fără a renunța cu totul la acesta din urmă, orientare ce va fi

continuată în perioada următoare de cele mai reprezentative personalități ale vieții politice românești ardelene.

O analiză critică a judecății posterității explică atitudinea lui Maiorescu în momentul istoric respectiv, pe fondul reacției antipașoptiste care se naște din vremea domniei lui Cuza.

O interesantă analiză a conceptelor de rațiune și luminare în exprimarea anilor 1841 realizează în studiul *O discuție sociologică-filozofică în „Foaie pentru minte, inimă și literatură"*, așezînd față în față ideile lui T. Cipariu, S. Bărnuțiu și N. Rucăreanu, fiecare dintre ei ilustrînd o anumită nuanță a ideologiei naționale.

Interesante apoi sînt considerațiile pe marginea raporturilor istoriografice româno-maghiare în veacul al XIX-lea, începînd din preajma lui 1848, cînd se realizează o colaborare frumoasă între Kemény Jozsef, G. Bariț și alți învățați români, urmată de legăturile cu Mikó Imre, G. Fejér și relevate de studiul *Momente din trecutul relațiilor culturale româno-maghiare.*

Un deosebit interes prezintă pentru ideologia epocii romantice studiul *Patrimoniul popular ca substrat al culturii noastre majore. Problema costumului național românesc în Transilvania în secolul trecut,* încercare de a așeza la temelia culturii românești superioare un element al patrimoniului național. Ideea, inspirată de o concepție romantică, face prozeliți în rîndul fruntașilor și învățaților români, fiind alimentată și de spiritul de rezistență în fața formelor virulente pe care le-a luat mișcarea similară maghiară față de naționalități. Forma ei de manifestare la români a fost mai moderată, a avut chiar și adversari, dar nu a rămas fără influențe asupra conștiinței naționale. Este, în același timp, o formă particulară a concepției romantice de valorificare a folclorului, care s-a dezvoltat în Transilvania cu mult aplomb după revoluție. Și, poate nu în ultimă instanță, mișcarea a deșteptat interesul pentru cercetarea și valorificarea științifică a etnografiei și folclorului românesc. Studiul este însoțit de propunerile de modele de port făcute în 1860 de fruntașii români.

Cartea se încheie cu o sinteză a contribuțiilor românești din Transilvania la sociologia națiunii, *Sociologia națiunii la românii din Transilvania în secolul trecut,* inventariind ideile fundamentale afirmate în acest scop de la generația Supplex-ului pînă la începutul veacului nostru. Tema, de importanță majoră pentru studierea mișcării naționale, este abordată pentru prima oară în această viziune, în evoluția ei de la conceptul iluminist la cel pozitivist. Pornind de la contribuțiile de ordin sociologic ale sec. XVIII, care au ca temei factorul etnic, tema cunoaște o expansiune remarcabilă în romantism, care dezvoltă ideea de naționalitate, specific național, individualizate prin limbă în primul rînd, dar și prin origine, datini, cultură comună, teritoriu etc. Consemnăm, peste nota comună a generației, concepția despre națiune a lui Bărnuțiu, națiunea ca persoană juridică, și ideea dreptului propriu ca element constitutiv al națiunii române. Vincențiu Babeș intuiește importanța conștiinței naționale în caracterizarea pe care o face națiunii genetice (deosebită de cea politică din care fac parte toți locuitorii unei țări), dar sfîrșește în cadrele aceleași concepții romantice, care acordă limbii rolul predominant în caracterizarea națiunii.

O orientare nouă în sociologia națiunii va apare abia după 1870, pe fondul procesului de disociere a romantismului, dar și ca urmare a fenomenului de rezistență la politica de deznaționalizare a oligarhiei maghiare, fenomen care încurajează interesul pentru problemele teoretice ale națiunii. Această orientare este reprezentată de Alexandru Mocioni și A. C. Popovici. Primul concepe națiunea ca o persoană juridică, pornind de la aceleași principii de drept, accentuînd rolul determinant al factorului conștiință și substratul democratic al ideii naționale Conștiința națională, expresia spirituală a elementelor constitutive ale națiunii, este rezultatul dezvoltării mișcării democratice, care a generat ideea de naționalitate. În același sens mișcarea națională la Mocioni apare ca un triumf al ideii de drept, stabilind cu finalitate a ei realizarea statului național independent. Aurel C. Popovici aduce în perspectiva sociologică asupra națiunii motivații noi, din sfera sociologiei naturaliste, accentuînd rolul determinant al factorului conștiință. Se

sprijină pe teoria juridică a lui Ihering, depășind chiar aserțiunile acestuia privind luptele naționale, considerate lupte pentru drept și, ca atare, justificate. De asemenea, susține același principiu finalist al mișcării naționale, dreptul de a se constitui într-un stat național independent. Remarcabilă este apoi argumentarea dreptului popoarelor oprimate la revoluție, o extindere a dreptului individual de legitimă apărare.

Primul volum din seria celor trei anunțate la editura Dacia aduce o nouă perspectivă în abordarea mișcării naționale române din Transilvania, valențe noi în manifestarea fenomenului național, un nou cadru de referință la problematica europeană spre care tinde să se integreze și spiritualitatea românească din Transilvania. Este o cercetare temeinică, o analiză pînă la detalii a mișcării ideilor românești în Transilvania, cu numeroase sugestii pentru cercetările ulterioare.

NICOLAE BOCȘAN

EMILIA BOLD, *De la Versailles la Lausanne (1919—1932)*, Editura „Junimea", Iași, 1976, 228 p.

Avînd ca subtitlu *„Activitatea diplomației românești în problema reparațiilor de război* (Contribuții)", cartea profesorului ieșean Emilian Bold reprezintă stadiul la care a ajuns istoricul în urma preocupărilor mai îndelungate asupra raportării istoriei noastre naționale la problematica europeană din perioada interbelică. Istoriografia chestiunilor financiare, legate de primul război mondial, este destul de bogată, mai ales în Occident, dar vizează într-o prea mică măsură sau de loc aspecte referitoare la România și alte țări mici. De aceea, lucrarea lui E. Bold și-a propus — și trebuie să recunoaștem că a reușit cu succes — să umple golul informațional și interpretativ amintit, oferindu-ne o imagine veridică a ceea ce a însemnat, pentru România interbelică, îndelungatele discuții internaționale privind reparațiile de război.

În capitolul introductiv al lucrării autorul dă cîteva relații explicative în legătură cu istoriografia problemei, cu conținutul termenului de „reparație de război" din punct de vedere al dreptului și relațiilor internaționale. Cercetînd problema reparațiilor din trei unghiuri — economic, juridic și politic —, se fac referiri la raporturile dintre marile puteri și statele mici, de unde reiese cu claritate caracterul imperialist al politicii primelor. Analizînd activitatea delegației României la Conferința de pace și pe tot parcursul aplicării sistemului de reparații, lucrarea evidențiază efortul diplomației noastre de a evita prevederile, propuse de marile puteri, care urmăreau limitarea suveranității și independenței naționale. Și, pentru că nici o discuție a subiectului nu se poate face ocolind Germania interbelică, era firesc a se arăta și relația dintre reparații de război — fascism în această țară.

Autorul ne propune asimilarea ideilor în mod evolutiv, pe linia evenimentelor parcurse de problema reparațiilor, adică etapele constituite de Conferința de pace (Versailles, 1919—1920), Planul Dawes (1924), Planul Young (1929), moratoriul Hoover (1931) și Conferința de la Lausanne (1932). Toate aceste momente cunosc în intervalul dintre ele alte și alte acțiuni diplomatice care fac din chestiunea reparațiilor primului război mondial un adevărat maraton al diplomației europene și nord-americane, fiecare dintre statele participante susținîndu-și interesele, mai mult sau mai puțin justificate, cu o pasiune și dăruire care au avut răsunet la scară planetară.

Emilian Bold subliniază faptul că interesul economic al marilor puteri a fost hotărîtor pentru direcțiile urmate de întreaga desfășurare a tratativelor, i-au creat de la început cadrele și atmosfera de lucru. Tratate prin acest vizor, România și celelalte state mici și-au văzut amenințate pozițiile de măsurile discriminatorii promovate de foștii aliați. Mai mult, marile puteri au manifestat o jignitoare atitudine binevoitoare față de țările învinse, în detrimentul statelor mici aliate, fapt ce-l va îndemna pe Nicolae Titulescu să ceară ca România să beneficieze măcar de dreptul învinșilor, mult mai favorabil decît cel al țărilor mici învingătoare. S-a ajuns, astfel, la o stare de tristă ironie, de paradox istoric, explicate documentat de cercetarea lui Emilian Bold, cu implicații nefaste pentru soarta țării noastre, căci, în condițiile ce au urmat primei conflagrații mondiale, stabilizarea sa economică și politică s-a realizat cu greutăți, „mai mult prin mijloace proprii aflate în interior" (p. 67). Pe de altă parte, autorul se oprește asupra acțiunilor marilor puteri în problema reparațiilor, legate de mult invocatul slogan al „echilibrului european" care au dus, așa cum recunoșteau experții raportului Lyton (1931), „în mare măsură la dezechilibrul mondial" (p. 172). Odată cu izbucnirea crizei economice de supraproducție, arată Emilian Bold, și-a simțit șubrezenia și sistemul reparațiilor, iar concilianta politică a marilor puteri față de Germania a făcut posibilă cererea cancelarului von Papen, neacceptată la Lausanne, de a se anula articolul 231 al Tratatului de la Versailles (prevedea elementele culpabilității Germaniei în declanșarea primului război mondial).

Bazată pe o bogată și valoroasă documentație — izvoare arhivistice edite și inedite, memoriile oamenilor politici ai vremii, români și străini, periodice, lucrările generale cele mai cunoscute și apreciate asupra epocii ca și numeroase studii de strictă specialitate — lucrarea „De la Versailles la Lausanne" (1919—1932)" este o aspră înfierare a caracterului imperialist al politicii marilor puteri în perioada interbelică. Unele similitudini cu problemele contemporane ne duc spre concluziile, exprimate și de autor, ale unei condamnări neostoite a politicii imperialiste de dictat și forță sau de amestec în treburile interne ale altor state care generează instabilitatea climatului internațional. De aceea, „evoluția evenimentelor legate în special de problema reparațiilor a demonstrat necesitatea unor raporturi democratice politice, economice și financiare pentru care statele mici și mijlocii au acționat cu consecvență, rezistînd, totodată, presiunilor marilor puteri" (p. 200). Acest amplu studiu este cuprins într-un sintetic rezumat tradus în limbile rusă și engleză, ceea ce-l face mai accesibil dezbaterilor științifice ale cercetătorilor din alte țări interesați în elucidarea, cît mai apropiată de adevăr, a problemei reparațiilor și implicațiile politico-economice europene generate de primul război mondial.

VASILE PUȘCAȘ

Probleme de politică externă a României. 1918—1940. Culegere de studii. II. Coordonator Viorica Moisuc, București, Editura Militară, 1977, 456 p.

În fapt și în intenție primul volum „Probleme de politică externă a României. 1919—1940" (1971) și acesta de-al doilea sînt în relație de complementaritate. Deși acoperă aceeași perioadă istorică, în actualul volum, cercetătorii Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. aduc în dezbatere noi probleme ale politicii internaționale a României interbelice sau îmbogățesc relatările faptice și ideatice despre unele evenimente deja cunoscute. De la bun început dorim a remarca unitatea conținutului și stilului acestei culegeri de șase

studii, ceea ce conferă un plus de inteligibilitate perioadei tratate şi aspectului special ales. Fapt pentru care nu dorim a analiza fiecare studiu în parte, ci întreaga carte ca un tot.

Viorica Moisuc şi Dumitru Tuţu abordează partea privitoare la sistemul de tratate şi alianţe realizat de România, urmărindu-se statuarea politico-juridică şi unele modalităţi practice de realizare a scopului politicii internaţionale a ţării noastre. E vorba deci de instrumentele politico-diplomatice care susţin efortul consolidării integrităţii şi suveranităţii naţionale din respectiva epocă. Studiul Vioricăi Moisuc ne introduce într-o analiză foarte atentă a caracterului şi semnificaţiilor acestor instrumente. Din actele Unirii (1918), Tratatele de pace (1919—1920), cu Pactul Societăţii Naţiunilor, Tratatele şi acordurile multilaterale, Pactele regionale şi Tratatele bilaterale se dezvăluie lectorului, în multe cazuri pentru prima dată, judecăţi de importanţă majoră pentru înţelegerea situaţiei României, cu deosebire în deceniul al patrulea din secolul XX. Aşa sînt acele puncte, din anumite documente internaţionale, care căutau o interferare în problemele interne ale României sau, fiind vorba de Pactul Societăţii Naţiunilor, articolele care erau de la faza incipientă penetrabile acţiunilor revizionismului. Ceea ce a dorit să ne arate cercetătoarea este aspectul contradictoriu al multor acte din acea vreme fapt care a uşurat situaţiile interpretabile în cu totul alt sens decît cel declarat. O caracteristică, relevată de V. Moisuc şi D. Tuţu, a documentelor diplomatice respective este înclinarea spre enunţuri teoretice, dar prea puţin sau de fel conţinuturi practice. (Vezi exemplul chiar al unei „convenţii militare" româno-franceze care oferea ţării noastre doar... sprijin moral) [p. 116].

Toate cele şase studii îşi desfăşoară expunerea pe fondul unei stări europene şi mondiale deja bine surprinsă de istoriografia noastră. Ne referim la contradicţiile interimperialiste care vor amplifica pretenţiile manifestate chiar în cursul semnării tratatelor de pace, în 1919—1920. De aici, V. Moisuc şi D. Tuţu pornesc şi la o analiză a condiţiilor politice internaţionale în care se cereau aplicate tratatele de pace europene şi cele ale României. De la concluziile atitudinale ale celor patru mari puteri — SUA, Anglia, Franţa, Germania — se ajunge la rezultanta divizării dăunătoare a Europei şi încercarea impunerii direcţiei „Drang nach Osten" cu efecte dezastruoase mai ales pentru ţările din centrul şi sud-estul continentului. Ne apare mai clar, astfel, de ce „aranjamentele tehnice" — militare se realizează cu deosebire între ţările mici din această zonă europeană, iar caracterul lor defensiv este pe deplin argumentat. Avem, deci, un punct de raportare a concepţiei generale despre politica externă a României interbelice. Tot la V. Moisuc găsim o precizare a motivaţiilor care au favorizat înlăturarea de la conducerea politicii internaţionale a ţării noastre a lui Nicolae Titulescu, în abandonarea, după 1936, a sistemului colectiv de securitate şi trecerea la principiul forţelor proprii de către cele mai multe ţări din Europa.

Alte două studii, semnate de Eliza Campus şi Constantin Botoran, se referă la poziţia României faţă de acţiunile agresive ale statelor fasciste în Europa, Africa şi Asia. O foarte documentată aserţiune asupra relaţiilor României cu Italia, în perioada cînd aceasta din urmă încerca să-şi realizeze planurile prin dezavuarea politicii celui de al III-lea Reich, ne oferă E. Campus. Aflăm că guvernul din Bucureşti a militat pentru o demascare a scopurilor diplomatice italiene care încercau legături cu Franţa şi Anglia în detrimentul frontului antirevizionist. Cum ne-am fi aşteptat, politica de revanşă a Germaniei ne este prezentată de la debuturile sale postbelice, discutîndu-se competent diferite puncte de vedere ale istoriografiei vest-germane dintre cele mai recente. (Totuşi noi nu sîntem de acord cu expresia „alte literaturi istorice"). Şi sînt extrem de interesante consideraţiile despre permanentul efort al statelor mici şi mijlocii din centrul şi sud-estul Europei de a contracara tendinţele revizioniste ale fascismului german. Eliza Campus consideră injustă teza istoriografică ce atribuie Franţei şi Angliei meritul stopării tentativei de Anschluss din 1931, afirmînd că, în realitate se datoreşte „numai statelor Micii Înţelegeri" (p. 197). Cu totul noi sînt informaţiile despre relaţiile României cu diferite ţări din Africa şi Asia,. C. Botoran surprinzînd sensul interesului ţării noastre pentru asemenea direcţii în politica internaţio-

nală a epocii interbelice. Adoptînd procedeul antitezei, C. Botoran ne redă atitudinea marilor puteri — cu interese colonialiste — față de conflictul chino-japonez sau agresiunea Italiei în Africa și cea a micilor state care promovau relații internaționale de un cu totul alt caracter. Ultimul grupaj, tot de două studii, ne înfățișează acțiunile diplomatice ale României, din martie 1938 pînă la începutul celui de-al doilea război mondial. Efectele Anschluss-ului și „acordului" de la München asupra statelor din sud-estul Europei — spune Ion Calafeteanu — se resimt și în preocuparea guvernelor din această zonă pentru reevaluarea capacităților de acțiune în plan militar, economic și diplomatic. Se înfățișează exemplul României care, deși își menține caracteristicile politicii externe, este nevoită să se adapteze condițiilor internaționale. În acest sens urmărește diplomația română, cu mult interes, tratativele tripatite de la Moscova, faptele relatate de Gheorghe Zaharia dovedind dorința României spre crearea unui front general de securitate și prin înglobarea Balcanilor. Am găsit în studiul lui Gheorghe Zaharia, „România în preajma și la începutul celui de-al II-lea război mondial", cîteva probleme extrem de interesante. Dintre ele amintim doar atitudinea critică a istoricului față de unele lucrări istoriografice remente (îndeosebi din Bulgaria și Polonia) (p. 404—409) și prezentarea cîtorva elemente ale reacției opiniei publice românești față de evenimentele internaționale petrecute în acele zile. Se exprimă aprecieri juste la adresa comportamentului comuniștilor, Partidului Social-Democrat, „partidelor istorice", intelectualilor (p. 419—426). Iar valoarea judecăților înfățișate sporește prin faptul că Gh. Zaharia este singurul care întreprinde o asemenea analiză, ceilalți autori mulțumindu-se cu exprimarea poziției principiale a P.C.R., menționînd foarte simplist că opinia publică acceptă anumite direcții ale politicii externe românești sau este împotrivă.

Deși există cîteva lucrări și studii care încearcă a prezenta glasul opiniei publice sau acțiunile anumitor categorii sociale în sprijinul sau dezaprobarea unor evenimente din politica internațională interbelică, credem că era utilă și ajuta la mai buna înțelegere a activității diplomatice românești, prezentarea problemelor abordate și prin prisma viziunii, atitudinii întregii opinii publice, a tuturor partidelor și grupărilor politice din acea vreme, fiind arătate și motivațiile pozițiilor respective. De altfel, se vede din documentația folosită de autori că prea puține izvoare, privind relația dintre situația internă și politica externă, sînt introduse în susținerea tezelor, majoritatea insistînd pe cele ale organelor oficiale românești cu atribuții distincte în dirijarea politicii internaționale a României.

Apreciem foarte mult bogatul fond documentar cercetat, în cea mai mare parte el aparținînd arhivelor Ministeriului de externe al țării noastre și din alte state. Poziția țărilor europene și din alte continente, față de România, este redată prin ideile cuprinse în rapoartele și telegramele ambasadorilor români către Ministerul de externe, excepție făcînd cazurile reieșite din documentele publicate, după încheierea războiului, în Franța, Anglia, S.U.A. Poate că uneori ar fi fost necesare mai numeroase trimiteri și la alte realizări istoriografice, aceasta dacă s-ar fi preferat o mai largă interpretare a semnificațiilor acțiunilor și evenimentelor. Volumul al doilea de „Probleme de politică externă a României. 1918—1940", împreună cu cel dintîi, rămîne însă printre cele mai meritorii contribuții istoriografice contemporane la definirea componentelor și caracteristicilor liniilor urmate, în politica internațională, de România între cele două mari conflagrații mondiale.

VASILE PUȘCAȘ

CRONICA
ACTIVITĂȚII ȘTIINȚIFICE A INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE ȘI CATEDREI DE ISTORIE DIN CLUJ-NAPOCA PE ANUL 1977

PARTICIPĂRI LA MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE INTERNE

Cu prilejul împlinirii a 70 de ani de la marea răscoală țărănească din 1907, Facultatea de istorie-filozofie și Institutul de istorie și arheologie a organizat, în 21 ianuarie, o sesiune științifică la care au fost prezentate următoarele comunicări: prof. dr. Iosif Kovács, *Însemnătatea și semnificația răscoalei din 1907;* student Ioan Aurel Pop, *Țărănimea — factor fundamental de civilizație românească;* cercet. șt. A. Răduțiu, *Istoria țărănimii în limbajul popular;* cercet. șt. dr. Acațiu Egyed, *Aspecte ale problemei agrare în Transilvania la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea;* studenta Mihaela Colceru: *Luceafărul și orientarea poporanistă la începutul secolului al XX-lea;* student Nicolae I. Păun: *Ecoul răscoalei din 1907 în Transilvania;* Acad. Ștefan Pascu: *Răscoala țăranilor din 1907 și intelectualitatea vremii;* student Tiberiu Alexa: *Repere plastice 1907;* cercet. șt. Gheorghe Hristodol: *Aspecte privind problema agrară în România, între cele două războaie mondiale;* cercet. șt. dr. Ioan Cicală: *Înfăptuirea revoluției agrare — moment de importanță covîrșitoare pe calea dezvoltării socialiste a României.*

*

Împlinirea unui secol de cînd România și-a obținut independența de stat a constituit prilejul unor ample manifestări științifice, cultural-artistice, prin care locuitorii României socialiste și independente au cinstit jertfa secular a înaintașilor pentru apărarea țărilor române, menținerea neatîrnării și a ființei statale. Institutul de istorie și arheologie și Catedra de istorie din Cluj-Napoca, studenții Secției de istorie a Universității „Babeș-Bolyai" și-au adus din plin aportul științific la reușita unor ample manifestări închinate mărețului act de acum 100 de ani.

La sesiunea științifică dedicată cuceririi Independenței României, organizată de Catedra de istorie și Institutul de istorie și arheologie în 25 aprilie 1977, cu participarea cadrelor didactice, cercetătorilor și studenților au fost prezentate comunicările: prof. dr. Camil Mureșan, *Situația internațională înaintea și în timpul proclamării independenței;* student Ioan Dregan, *Incursiuni în istoriografia independenței;* dr. George Protopopescu, *Bătăliile armatei române și rolul acesteia în cucerirea*

victoriei; prof. dr. Iosif Kovács, *Transilvania și Războiul de independență;* muzeograf I. Wolf, *Războiul de independență în viziunea lui Titu Maiorescu;* dr. Gelu Neamțu, *Presa română din Transilvania și procesele din timpul Războiului de independență a României;* dr. Maria Roșca-Rosen, *Războiul de independență reflectat în presa maghiară din Transilvania;* cercet. princ. Hilde Mureșan, *Războiul de independență reflectat în presa germană din Transilvania;* dr. Liviu Maior, *Participarea voluntarilor ardeleni la Războiul de independență;* student Ioan Aurel Pop, *Studenții și independența;* Acad. Ștefan Pascu, *Însemnătatea Independenței României.* Cu acest prilej a fost deschisă în sala de expoziții a Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj-Napoca o expoziție documentară dedicată Independenței României, vizitată de un numeros public.

*

La sesiunea științifică organizată la București în 25 aprilie de către Societatea de științe istorice, sesiune închinată Centenarului independenței, cercet. șt. dr. Gelu Neamțu a prezentat comunicarea: *Ecoul Războiului de independență în Transilvania.*

*

La Sesiunea științifică anuală a cadrelor didactice, cercetătorilor și studenților de la Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj-Napoca (13—21 mai 1977), dedicată aniversării Centenarului independenței de stat a României, au fost prezentate numeroase comunicări pe tema luptei poporului român pentru independență. În deschiderea Sesiunii prof. dr. Camil Mureșan a prezentat comunicarea *Însemnătatea independenței României* iar acad. Ștefan Pascu: *Independența României — moment semnificativ în istoria poporului român.*

*

La Secția de istorie au fost prezentate, în continuare, comunicări dedicate evenimentului aniversativ: Alexandru Matei, *Războiul de independență și Transilvania (noi contribuții documentare);* arhivist Ovidiu Mureșan, *Ecoul căderii Plevnei în presa română din Transilvania;* student Lionede Ochea, *Teleormanul în contextul Războiului de independență;* muzeograf Eva Crișan, *Contribuții medico-sanitare transilvănene la Războiul de independență;* student Viorel Mărginean, *Opinia publică transilvăneană și Războiul de independență;* studentă Rodica Anca, *Românii din Banat și Războiul de independență;* student Corneliu Pădureanu, *Ecoul Războiului de independență în regiunea Aradului;* studentă Mihaela Colceriu, *Momentul 1877 și lupta națională din Transilvania;* student Dorel Goia, *Relațiile româno-italiene oglindite în presa română din Transilvania în timpul Războiului de independență;* metodist Vasile

Pușcaș, *Independența în concepția istoriografiei marxiste interbelice;* dr. Ioan Cicală, *Libertate, independență și unitate națională — permanențe ale luptei revoluționare a Partidului Comunist Român.*

*

În cadrul *Zilelor Institutului* s-a ținut simpozionul dedicat centenarului independenței de stat a României (3—4 iunie 1977), în cadrul căruia au fost prezentate comunicările: acad. Ștefan Pascu, *Independența României, rod al eforturilor întregului popor român;* prof. dr. Vladimir Diculescu, *Răsunetul Independenței în provinciile românești din Monarhia austro-ungară;* dr. Gelu Neamțu, *Sprijinirea Războiului de independență de către românii din Transilvania;* dr. Ioan Cicală, *Mișcarea socialistă și lupta pentru independență și unitate națională a poporului român;* muzeograf Ioana Hica-Cîmpeanu, *Încadrarea cronologică a sarcofagelor la construirea cărora s-au refolosit vechi monumente romane;* cercet. șt. Mihail Bărbulescu, *Încă o credință funerară atestată în Dacia romană;* cercet. șt. dr. Marius Porumb, *Icoane din Transilvania veacului al XVI-lea;* lector dr. Nicolae Edroiu, *Aspecte militare ale răscoalei lui Horea;* Cercet. șt. Ladislau Gyémánt, *Problema tipăririi memoriului din 1842 în favoarea românilor de pe Pământul crăiesc;* Radu Ardevan, *Sextus Attius Secundus;* Cercet. șt. Constantin Pop, *Aspecte ale artei romane la Napoca;* Cercet. șt. Andrei Kovács, *Contribuții la istoria sculpturii clujene;* asistent Nicolae Bocșan, *Date noi despre rolul lui Paul Iorgovici în mișcarea națională;* muzeograf Gh. Mândrescu, *Informații despre bisericile din fostul protopopiat Ciceu-Cristești în protocolul 1846;* muzeograf Iosif Wolf, *Herder în cultura românească;* Stelian Mândruț, *Lex Apponyi și activitatea parlamentară a deputaților români (1907);* cercet. șt. Nicolae Gudea, *Restituiri arheologice;* lector Ioan Piso, *Dacia în timpul lui Maximinus Thrax;* lector Dan Isac, *Venus de la Gilău;* cercet. șt. Costin Feneșan, *„Reglementarea" din 1693 a comitatului Severinului;* Adrian Rusu, Radu Ardevan, *Botár Imre și colecția sa de antichități;* lector dr. Mircea Țoca, *Romul Ladea;* muzeograf Tudor Soroceanu, V. Buda, *Depozitul de vase de bronz de la Buza (jud. Cluj);* Mihail Blăjan, E. Stoicovici, R. Gioroceanu, *Vestigii romane la Micăsasa;* cercet. șt. Nicolae Sabău, *Două portrete de J. M. Stock (1742—1800);* Iacob Mârza, *Lucrări de Petru Maior în colecții de carte veche din Alba Iulia;* cercet. șt. Ludovic Báthory, *Aspecte ale mișcării muncitorești din industria metalurgică în perioada interbelică.*

*

La Sesiunea științifică organizată la Oradea (8 aprilie 1977) de Consiliul județean de Educație politică și culturală socialistă Bihor în cinstea Centenarului independenței României au prezentat comunicări: dr. Ioan Cicală, dr. Ladislau Fodor, asist. Avram Andea, dr. Vasile Vesa, dr. Ioan Cicală, dr. Nicolae Edroiu, cercet. princp. Hilde Mureșan.

*

Le Sesiunea științifică de la Miercurea-Ciuc (9 aprilie 1977), dedicată, de asemenea, aniversării cuceririi Independenței de stat au prezentat comunicări: dr. Ludovic Vajda, dr. Acațiu Egyed, dr. Andrei Magyari, dr. Ioan Cicală, dr. Nicolae Edroiu, cercet. princip. Hilde Mureșan.

*

La Sesiunea științifică: „Eroismul poporului român în lupta pentru apărarea țării", sesiune organizată la București în 5 august, de către Academia Republicii Socialiste România, Academia de științe sociale și politice, Ministerul Educației și Învățământului și Institutul de științe istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. cu prilejul împlinirii a 60 de ani de la bătăliile de la Mărăști, Mărășești și Oituz, tov. dr. Ioan Cicală a prezentat comunicarea: *Participarea voluntarilor din provinciile românești aflate sub dominație străină la lupta pentru eliberarea națională.*

*

În cadrul sesiunii științifice comemorative închinate profesorului Mihail Macrea, sesiune organizată de Muzeul de istorie a Transilvaniei la 18 noiembrie, au fost prezentate comunicările: cercet. șt. Nicolae Gudea: *Granița de sud a Daciei romane;* cercet. șt. dr. Mircea Rusu: *Necropola tumulară de la Someșeni;* cercet. șt. dr. Judita Winkler: *Așezarea daco-romană de la Cicău;* cercet. șt. Valentin Vasiliev: *Pumnalele de tip akinakes din Transilvania,* cercet. șt. Mihai Bărbulescu: *Încercare de tipologie a capitelurilor din Dacia intracarpatică.*

*

La sesiunile științifice organizate de Muzeele din Arad, Constanța, Unirii din Alba Iulia au prezentat comunicări: cercet. șt. dr. I. Horațiu Crișan: *Cetatea dacică de la Cugir,* cercet. șt. Nicolae Gudea: *Sistemul defensiv al Daciei romane;* cercet. șt. dr. Judita Winkler, *Așezări preistorice în județul Alba;* cercet. șt. Valentin Vasiliev: *Arta animalieră scită din perioada hallstatiană tîrzie în Transilvania;* cercet. șt. Mihai Bărbulescu: *Credința în setea morților și dispozitivele pentru libații funerare în Dacia romană;* cercet. șt. dr. Liviu Botezan: *Lupta de emancipare socială și națională desfășurată pe teritoriul județului Alba în anul revoluționar 1848.*

*

La sesiunile științifice organizate de Muzeele din Arad, Constanța, Zalău, Făgăraș și Deva au prezentat comunicări: cercet. șt. dr. Ioan Horațiu Crișan: *Crearea primului stat dac centralizat și independent;* cercet. șt. Mihai Bărbulescu, *Atributele divinităților în plastica Daciei*

și a Dobrogei romane; între decor și simbol; cercet. șt. dr. Eugen Chirilă: *Tezaurul monetar de la Petrindu;* cercet. șt. dr. Ioan Glodariu: 1) *Cercetări arheologice și așezări dacice din Țara Făgărașului;* 2) *Aspecte ale politicii demografice romane în zona de nord a Transilvaniei;* 3) *Din istoria capitalei statului dac.*

PARTICIPĂRI LA MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE ÎN STRĂINĂTATE

Acad. prof. Ștefan Pascu a făcut parte din delegația de istorici români care a participat la manifestările științifice desfășurate în martie-aprilie 1977 în S.U.A. cu prilejul sărbătoririi Centenarului Independenței României. Au fost prezentate comunicări la Universitățile din Washington, New York, Columbus (Ohio), California cu privire la lupta poporului român pentru independență.

*

Acad. prof. Ștefan Pascu a participat în delegația de istorici români care a prezentat expuneri și comunicări în diferite orașe din Belgia (Bruxelles, Louvain, Liége, Bruges, Charleroi) în mai 1977 pe tema Independenței de stat a României.

*

Prof. dr. Camil Mureșan a prezentat un grup de conferințe despre lupta poporului român pentru cucerirea independenței în orașele americane Detroit, Cleveland și Licence în cursul lunii iunie 1977.

*

Prof. dr. Andrei Bodor și conf. dr. Hadrian Daicoviciu au participat la manifestările prilejuite de a 2050-a aniversare de la răscoala lui Spartacus care s-au desfășurat la Blagoevgrad (Bulgaria). Prof. dr. A. Bodor a prezentat comunicarea „Cîteva probleme ale răscoalei conduse de Spartacus", iar conf. dr. H. Daicoviciu „Programul răscoalei lui Spartacus", ambii istorici avînd mai multe intervenții la celelalte comunicări.

Cu acest prilej au fost vizitate mai multe muzee și monumente istorice din sud-vestul Bulgariei. Manifestările științifice prilejuite de această aniversare s-au desfășurat între 21—27 septembrie 1977 sub patronajul Universității din Sofia.

*

Lect. dr. Liviu Maior a plecat în 24 septembrie 1977 pentru un an de zile în S.U.A., pentru a preda cursuri de istoria și civilizația românească și a sud-estului european la Universitatea Wayne din Detroit (Michigan — S.U.A.).

*

Conf. dr. Hadrian Daicoviciu a efectuat în zilele de 29 septembrie—11 octombrie 1977 o călătorie în Danemarca, unde a prezentat mai multe conferințe și comunicări la Universitățile din Copenhaga și Niemwagen despre istoria și civilizația românească, formarea limbii și a poporului român. Cu acest prilej au fost vizitate o serie de muzee și monumente istorice din amintitele orașe.

*

Conf. dr. Pompiliu Teodor a făcut parte din delegația de istorici români care a participt la Simpozionul dedicat Centenarului Independenței României organizat de Universitatea din Utrecht (Olanda). În cadrul acestui simpozion a prezentat comunicarea „Criza balcanică și viața politică în Transilvania în anii 1876—1878". A ținut, de asemenea, mai multe lecții privind istoria țărilor române în secolul al XVIII-lea la Universitatea din Utrecht. Cu acest prilej au fost vizitate muzee și monumente istorice din Utrecht, Haga, Amsterdam.

*

Cercet. șt. dr. Marius Porumb a participat la congresul internațional de la Taranto (Italia) cu tema: *Magna Grecia și Bizanțul;* de asemenea a participat la cursurile universității din Bari privind civilizația bizantină în Italia.

*

Cercet. șt. dr. Mircea Rusu a participat la simpozionul „Slavii și populațiile nomade în sec. VI—XI", care a avut loc la Rila — R. P. Bulgaria, între 6—11 octombrie, prezentînd comunicarea: *Les populations turques, les slaves et les autochtones du bassin carpato-danubian aux VI-e—IX-e siccles.*

*

Cercet. șt. Nicolae Gudea a luat parte la cel de al XI-lea congres de studii asupra ceramicii romane, care a avut loc la Nancy (Franța) unde a prezentat comunicarea: *Producția ceramică în Dacia romană.*

*

Prof. dr. Camil Mureșan a participat, în perioada 10—14 octombrie 1977, la manifestările științifice prilejuite de sărbătorirea Centenarului Independenței de stat a României desfășurate la Freiburg (R. F. Germania), în delegația română. A prezentat o comunicare despre „Mișcarea română pentru independență în contextul mișcărilor de eliberare din Europa" și a prezidat ședința finală a simpozionului dedicat acestei aniversări.

*

Prof. dr. Camil Mureșan a participat, alături de alți istorici români la simpozionul dedicat Centenarului Independenței României care a avut loc în 16 decembrie la Institutul de înalte studii internaționale din Geneva (Elveția), în prezența ambasadorului român la Berna. A prezentat comunicarea „Ecourile internaționale ale Independenței României".

CĂLĂTORII DE DOCUMENTARE ÎN STRĂINĂTATE

Cercetătorii șt. Aurel Răduțiu, Simion Retegan și Costin Feneșan, au efectuat între 15 octombrie—1 noiembrie o călătorie de documentare la Budapesta, unde au făcut cercetări în arhive pentru colectivul de documente medievale, colectivul de documente Horea și colectivul de documente privind problema națională a românilor din Transilvania.

*

Între 15 noiembrie—1 decembrie cercet. șt. Hilde Mureșan a efectuat o călătorie de documentare științifică în Republica Democrată Germană unde a făcut cercetări la arhivele și bibliotecile de la Potsdam, Leipzig și Merseburg pentru colectivul de documente 1848.

*

Între 30 octombrie și 20 noiembrie cercet. șt. dr. Ioan Glodariu a făcut o călătorie de documentare în R. P. Bulgaria unde a cercetat materialele arheologice de la Muzeele din Sofia, Plovdiv, Burgas, Sozopol, Varna și Veliko-Tîrnovo.

*

Cercet. șt. Dionisie Károlyi a efectuat între 1—15 decembrie o călătorie de documentare la Arhivele statului de la Budapesta unde a făcut

cercetări în vederea completării materialului documentar pentru volumele de documente privind revoluția din 1848.

*

Între 15—30 decembrie cercet. șt. dr. Ioan Horațiu Crișan a efectuat o călătorie de documentare în U.R.S.S., făcînd cercetări la muzeele și bibliotecile din Kiev, Moscova și Leningrad.

SUSȚINERI DE TEZE DE DOCTORAT

În sala de consiliu al Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca a avut loc, în 25 mai 1977, susținerea publică a tezei de doctorat intitulată *Epoca de bronz în sud-vestul României*, prezentată de tov. *Tiberiu Bader*.

Comisia de susținere alcătuită din tov. Acad. prof. dr. doc. Ștefan Pascu, președinte, prof. dr. doc. Kurt Horedt, conducător științific, prof. dr. doc. Mircea Petrescu-Dîmbovița, prof. dr. doc. Dumitru Berciu, dr. Mircea Rusu, referenți științifici oficiali, apreciind valoarea tezei a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de doctor în istorie tov. Tiberiu Bader.

*

În ziua de 8 iulie 1977 în sala de consiliu a Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca a avut loc susținerea publică a tezei de doctorat intitulată *Situația social-economică a țărănimii din Transilvania între 1919—1921* prezentată de tov. *Marcel Știrban*.

Comisia de susținere, alcătuită din Acad. prof. dr. doc. Ștefan Pascu, președinte, prof. dr. Bujor Surdu, conducător științific, prof. dr. Iosif Kovács, prof. dr. Vladimir Diculescu, dr. Dumitru Șandru, referenți științifici oficiali, apreciind valoarea tezei, a hotărît, în unaminimate, acordarea titlului de doctor în istorie tov. Marcel Știrban.

*

În ziua de 9 iulie 1977 a avut loc în sala de consiliu a Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca susținerea publică a tezei de doctorat intitulată *Reforma agrară din 1921 în județul Ilfov*, prezentată de tov. *Ion Badiu*.

Comisia de susținere, alcătuită din tov. Acad. prof. dr. doc. Ștefan Pascu, președinte, prof. dr. Bujor Surdu, conducător științific, prof. dr. Iosif Kovács, prof. dr. Vladimir Hanga, dr. Gheorghe Unc, referenți știin-

ţifici oficiali, apreciind valoarea tezei, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de doctor în istorie tov. Ion Badiu.

*

În ziua de 18 iulie 1977 în sala de consiliu a Institutului de istorie şi arheologie din Cluj-Napoca a avut loc susţinerea publică a tezei de doctorat prezentată de tov. *Mihail Gramatopol,* intitulată *Geme şi camee din colecţia Cabinetului numismatic al Academiei Republicii Socialiste România.*

Comisia de susţinere, alcătuită din Acad. prof. dr. doc. Ştefan Pascu, preşedinte, prof. dr. doc. I. I. Russu, conducător ştiinţific, prof. dr. Mircea Petrescu-Dîmboviţa, prof. dr. Andrei Bodor, conf. dr. Dumitru Protase, referenţi ştiinţifici oficiali, apreciind valoarea tezei, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de doctor în istorie tov. Mihail Gramatopol.

*

În ziua de 20 octombrie 1977 în sala de şedinţe a Consiliului profesoral al Facultăţii de istorie-filozofie din Cluj-Napoca a avut loc susţinerea publică a tezei de doctorat intitulată *Mineritul şi metalurgia în Banat în secolul al XVIII-lea,* prezentată de tov. *Costin Feneşan.*

Comisia de susţinere, alcătuită din tov. conf. dr. George Tomuţa, decanul facultăţii, preşedinte, Acad. prof. dr. doc. Ştefan Pascu, conducător ştiinţific, conf. dr. Pompiliu Teodor, conf. dr. Samuil Goldenberg, dr. Damaschin Mioc, referenţi ştiinţifici oficiali, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de doctor în istorie tov. Costin Feneşan.

*

În ziua de 19 decembrie 1977, în sala de consiliu a Institutului de istorie şi arheologie din Cluj-Napoca a avut loc susţinerea publică a tezei de doctorat intitulată *Vincenţiu Babeş,* prezentată de tov. *George Cipăianu.*

Comisia de susţinere, alcătuită din tov. Acad. prof. dr. doc. Ştefan Pascu, preşedinte, prof. dr. Iosif Kovács, conducător ştiinţific, prof. dr. Constantin Nuţu, prof. dr. Vladimir Diculescu, conf. dr. Pompiliu Teodor, apreciind valoarea tezei, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de doctor în istorie tov. George Cipăianu.

NICOLAE EDROIU — SIMION RETEGAN

PETRE CONSTANTINESCU-IAȘI
(1892—1977)

În ziua de 1 decembrie 1977 s-a stins din viață academicianul profesor Petre Constantinescu-Iași, vechi militant al mișcării muncitorești din România, personalitate de seamă a vieții publice din țara noastră, eminent om de știință.

Născut dintr-o familie modestă de învățători la 25 noiembrie 1892, a urmat studii de specialitate în filozofie și istorie la Iași.

Apropiindu-se încă din liceu de cercurile socialiste, Petre Constantinescu-Iași a intrat în rîndurile Partidului Social Democrat, secția Iași, în 1910, identificîndu-și de aci înainte întreaga activitate cu mișcarea revoluționară. În anii furtunoși ai avîntului revoluționar, 1918—1921, înțelegînd necesitatea și posibilitatea transformării Partidului Socialist din România în partid comunist, militează cu ardoare pentru acest țel de însemnătate istorică pentru destinele neamului și țării.

Membru al partidului comunist din 1921, Petre Constantinescu-Iași a îndeplinit de-a lungul anilor importante misiuni încredințate de partid, desfășurînd o bogată activitate revoluționară. A făcut parte din conducerea unor organizații de masă, create și îndrumate de P.C.R., cum au fost Blocul muncitoresc-țărănesc, Comitetul pentru amnistie, Comitetul antirăzboinic și altele, pentru a se situa apoi în deceniul al patrulea în rîndurile de frunte ale mișcării antifasciste. A luat parte la constituirea Comitetului național antifascist în 1933, și-a pus semnătura, în calitate de președinte al Blocului democratic, pe istoricul acord de la Țebea în 1935, a militat activ pentru înfăptuirea politicii P.C.R. de solidaritate internațională, reprezentînd mișcarea democratică și antifascistă din România la o serie de congrese și conferințe internaționale, anti-războinice și antifasciste.

Arestat, judecat și întemnițat de mai multe ori pentru activitatea sa revoluționară, petrecînd mulți ani în închisorile de la Doftana, Miercurea Ciuc și Tg. Jiu, Petre Constantinescu-Iași a înfruntat cu dîrzenie comunistă teroarea regimului burghezo-moșieresc.

Timp de decenii comunistul Petre Constantinescu-Iași a desfășurat, cu talent și dăruire, o bogată activitate publicistică, consacrată propagării largi a politicii P.C.R., luptei partidului, triumfului socialismului pe pămîntul României.

În anii grei ai dictaturii militare-fasciste a desfășurat o activitate susținută pentru realizarea unității forțelor patriotice, sub conducerea P.C.R., în lupta pentru eliberarea țării de sub jugul fascist. În 1942 a făcut parte, alături de alți intelectuali progresiști, din conducerea Uniunii Patrioților, iar în 1944 a participat direct la pregătirea insurecției, repre-

zentînd P.C.R., împreună cu Lucreţiu Pătrăşcanu, la tratativele pentru realizarea Blocului naţional democratic.

După eliberarea ţării de sub dominaţia fascistă, Petre Constantinescu-Iaşi a stat mereu la datorie, militînd cu entuziasm şi abnegaţie, în funcţiile importante încredinţate de partid, pentru instaurarea şi consolidarea puterii populare, pentru edificarea cu succes a noii orînduiri socialiste.

Ministru al informaţiilor în guvernul instaurat la 6 martie 1945, deputat în mai multe legislaturi, vicepreşedinte al primului Prezidiu al Marii Adunări Naţionale în 1948, Petre Constantinescu-Iaşi şi-a adus din plin contribuţia la înfăptuirea în viaţă a politicii partidului nostru — de dezvoltare economico-socială şi culturală a ţării.

Ales membru al Academiei ţării noastre în anul 1948, Petre Constantinescu-Iaşi a desfăşurat o prodigioasă activitate ştiinţifică, aducînd o contribuţie de seamă la dezvoltarea ştiinţei istorice, a culturii româneşti.

Meritele deosebite pe tărîm social-politic au fost răsplătite cu înaltul titlu de „Erou al Republicii Socialiste România", „Erou al Muncii Socialiste", cu ordinul „Victoria Socialismului" şi alte înalte distincţii ale Republicii Socialiste România.

Partidul şi poporul îl vor păstra veşnic în memorie pe Petre Constantinescu-Iaşi ca pe un intelectual patriot şi revoluţionar înflăcărat, profund devotat cauzei socialismului, participant activ la lupta Partidului Comunist Român, a proletariatului şi tuturor forţelor progresiste din România pentru răsturnarea regimului de exploatare şi asuprire, pentru instaurarea puterii populare, pentru edificarea cu succes a orînduirii noi şi înfăptuirea societăţii socialiste multilateral dezvoltate pe pămîntul patriei noastre.

I.C.

MIHAI BERZA
(1907—1978)

Istoriografia română prin încetarea din viață a istoricului Mihai Berza a încercat o pierdere ireparabilă, viu resimțită de toți cei care au reușit să pătrundă sensul unei exemplare activități. Istoric al lumii medievale și istoric al ideilor, Mihai Berza a fost un om de vastă cultură, care s-a impus temeinic istoriografiei românești și universale prin claritatea ideilor și ineditul punctelor de vedere. Opera lui istorică, nu excesivă ca număr de pagini, este relevantă prin tematica ei ce acoperă sfera istoriei medievale europene și interferențele acesteia cu cea românească. Venind spre istorie pe drumul deschis de marii noștri istorici, Nicolae Iorga și George Brătianu, el s-a oprit cu precădere la o direcție prioritară stabilită de înaintași cu limpezime: *locul și rolul românilor în istoria europeană.*

Situat pe această linie a investigării, istoricul a încorporat în timp preocupările sale inițiale o problematică de permanență pe care a urmărit-o concentric de-alungul întregii sale vieți. Fie că s-a oprit la subiecte de istorie comparată, fie că s-a apropiat de altele în sfera istoriei istoriografiei, scrisul său istoric nu a încetat să lumineze dialogul spațiului românesc cu universalitatea. A fost, fără îndoială, unul din istoricii noștri cei mai de seamă în domeniul istoriei universale, care credincios programului fundamentat de înaintași, a contribuit la conturarea, pe terenul istoriei sud-est europene, a unui întreg sistem de noi opțiuni.

Dacă ar fi să repertorizăm titluri date la lumină de Mihai Berza, atunci desigur nu vom putea ocoli: *La Mer Noire à la fin du Moyen Âge, Der Kreuzzug gegen die Türken — ein europäisches Problem* sau sub atîtea aspecte revelatoare intervenții dedicate sud-estului european, din care am cita: *Les grandes étapes de l'histoire du Sud-Est européen,* etc. Lista ar putea continua cu atîtea alte contribuții risipite cu o rară generozitate la congrese, conferințe și simpozioane internaționale. Avînd o profundă înțelegere a liniilor mari de evoluție a civilizației continentului nostru, profesorul Berza cu spiritul său disociator și întotdeauna nuanțat, a formulat surprinzătoare judecăți de valoare, constituie în tot atîtea deschideri spre spațiile gîndirii istorice moderne. Cine va putea uita introducerea la *Civilizația occidentului medieval* a lui Le Goff sau studiul scris, cu mulți ani din urmă, *Henri Pirenne și originile evului mediu occidental?* Aplecat asupra marilor cărți a explorat cu pătrundere mereu noile demersuri în sfera comparatismului sau a istoriei istoriografiei. Fără îndoială lui Mihai Berza îi datorăm cele dintîi studii temeinice închinate lui Nicolae Iorga: *Știință și metodă istorică în gîndirea lui Nicolae Iorga,* normativă pentru o ramură a științei istorice.

Dar profesorul Mihai Berza a fost și un istoric al evului mediu românesc, înscriind aici, în *Istoria României* (vol. III), al cărui coredactor a fost, capitole care alcătuiesc substanța unor excepționale cărți. A adus și cu acest prilej viziunea istoricului universal în capitole consacrate regimului dominației otomane sau în excepționalele părți pe care le-a scris în domeniul istoriei culturii. Preliminate de o suită de alte contribuții, capitolele sale la o nouă istorie a României din perspectiva gîndirii marxiste, au restituit o imagine corectă, neromantică, a raporturilor turco-române, iar în istoria culturii au dislocat vechiul concept de istorie veche pentru istoria secolului al XVII-lea.

Să recunoaștem acum cînd nu mai este că multe din ideile sale vor sta la temelia unor importante aspecte ale noii istorii a României și nu în ultimul rînd pledoarie pentru o istoriografie materialist istorică la nivelul aspirațiilor zilelor noastre. Este un omagiu pe care cei care l-am cunoscut și admirat îl aducem acum cînd întîlnirile cu marele istoric se vor realiza prin mijlocirea paginilor pe care ni le-a lăsat.

Desigur că alături și în legătură cu profesiunea de istoric stăruie amintirea distinsă a profesorului, directorul inspirat al Institutului de istorie sud-est europeană, calitatea de membru al Comitetului Internațional de științe istorice. Sînt aici doar cîteva din pozițiile pe care le-a ilustrat, onorîndu-se pe sine și știința istorică românească. Dar amintirea profesorului Mihai Berza va fi asociată cu nețărmurita lui dragoste pentru trecutul și prezentul poporului român.

P.T.

I. P. Cluj — Municipiul Cluj-Napoca 487/1978

JATE KÖZPONTI KÖNYVTÁRA Folyóiratok SZEGED

La revue **ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA** parraît une fois par an. Toute commande à l'étranger sera adressée à ILEXIM, Bucureşti, P. O. Box — 136 — 137 — Roumanie, ou à ses représentants à l'étranger.

En Roumanie, vous pouvez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

40570

Lei 40